23 2002

A BÉKÉS MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI

A BÉKÉS MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI

23

Békéscsaba
2002

BÉKÉS MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT MÚZEUMOK IGAZGATÓSÁGA

MUNKÁCSY MIHÁLY MÚZEUM

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23.
Publications of the Museums of the County Békés 23.

Sorozatszerkesztő:
SZATMÁRI IMRE

Szerkesztette:
Szatmári Imre

Technikai szerkesztő:
Baksai Jánosné
Gyarmati Imre

A tanulmányok lektorai:

Ando György
Bencsik János
Dankó Imre
Dám László
Giczi Zsolt
Juhász Antal
Kalivoda Béla
Kemenczei Tibor
Kovács László
Krolopp Endre
Nagy László
Németh Csaba
Szatmári Imre
Takács Miklós
Tirják László
Tisovszki Zsuzsanna
Ujváry Zoltán
Vida Tivadar

Idegen nyelvi fordítás:
Hursán Ágnes

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA

A kiadványt támogatta:
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogram

ISSN 0139-0090

Kiadja a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: dr. Szatmári Imre megyei múzeumigazgató
Nyomta a KAPITÁLIS BT., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

Tartalom – Inhalt– Contents

Domokos Tamás
Adatok Elek környékének negyedidőszaki malakofaunájához, őskörnyezeti viszonyaihoz 5
Data about the Quaternary Mollusc Fauna, paleo-environmental conditions of the environs of Elek 16

Sterbetz István
Földikutya (Microspalax leucodon, Nordmann 1840) előfordulások a Délkelet-Alföldről 17
Lesser mole-rat (Microspalax leucodon, Nordmann 1840) occurences from Southeast Hungary 21

Sterbetz István
Adatok a Biharugra környéki halastavak és puszták egykori madárvilágáról 23
Data about the former avifauna of the fish-ponds and steppes in Biharugra's environs 58

Gyucha Attila
Újabb szkíta kori telepnyomok Békés megyéből 59
Later Scythian age settlement vestiges from Békés County 73

Juhász Irén
Mázas római edény Szarvasról 89
Roman glazed dish from Szarvas 93

Vaday Andrea
Adatok az állatalakos emailos fibulák kérdéséhez a Kárpát-medencei szarmata barbaricumban 99
Data to the question of the enamelled brooches with animal presenting in the Carpathian-Basin (Sarmatian Barbaricum) 110

Rózsa Zoltán
Avar kori teleprészlet Kardoskúton 115
Avar settlement in Kardoskút 132

Medgyesi Pál
Az Újkígyós, Skoperda-tanyánál feltárt 10–11. századi temetőrészlet 145
Friedhofsteil aus dem 10–11. Jahrhundert, der bei dem Skoperda-Bauernhof in Újkígyós freigelegt wurde 172

Liska András
17. századi aranypénzlelet Sarkadról 219
17th century golden coin find from Sarkad 224

Novák László Ferenc
Mezőberény településnéprajzi viszonyai (18–19. század) 235
Die siedlungsethnographischen Verhältnisse von Mezőberény (18–19. Jh.) 253

Csete Gyula
A mezőberényi németek lakó- és nyári konyháinak leírása 261
Die Beschreibung der Wohn- und Sommerküchen der Deutschen von Mezőberény 268

Erostyák Zoltán András
Az utolsó szappanfőző műhely Orosházán 279
The last soap-making manufacture in Orosháza 296

Baligáné Szűcs Irén
Szikszay Sándor mézeskalácsos mester emlékanyaga a békési múzeumban 299
In the Békés Museum preserved relics of Sándor Szikszay gingerbread/honey-cake maker craftsman rewarded with golden diploma .. 305

Nagyné Martyin Emília
A magyarországi románok halottkultusza 315
Burial cults of the Romanians lived in Hungary 341

Laurinyeczné Sinkó Rozália
Egy biharugrai parasztember epikus hagyományai 349
Episches Erbe eines Bauers von Biharugra 376

Grin Igor
Egy sarkadi mesemondó 379
Fairy tales from Sarkad 405

Cs. Szabó István
Adatok a Körös-vidék lótenyésztésének történeti-néprajzi ismeretéhez 407
Angaben zur geschichtlichen und ethnographischen Kenntnis der Pferdezucht auf dem Körös-Gebiet 450

Havassy Péter
Határjárások és határjelek a középkori Békés vármegyében 459
Inspection of landmarks and boundary marks in Békés County of the Middle Ages 475

Németh Csaba
A gyulai evangélikus egyházközség megalapítása 481
The establishment of the evangelical parish in Gyula 520

Csobai Lászlóné
A Magyar–Román Társaságok története 1945–1950-ig 523
The history of the Hungarian–Romanian Society 1945–1950 548

Kiss Anikó
Értékes tárgyegyüttes a gyulai Erkel Ferenc Múzeumban 557
Valuable group of objects in the Gyula Ferenc Erkel Museum 561

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 5–16.

ADATOK ELEK KÖRNYÉKÉNEK NEGYEDIDŐSZAKI MALAKOFAUNÁJÁHOZ, ŐSKÖRNYEZETI VISZONYAIHOZ

– Domokos Tamás –

Abstract: Elek (Békés megye) őskörnyezete a régi téglagyár felszín közeli üledékeinek (~1m) malakofaunája alapján a következőképpen rekonstruálható. A felszín közeli üledékek pluviális nivellálódással, anyagáthalmozódással jöttek létre megközelítően 5500 évvel ezelőtt. A pocokhőmérő szerint 17–18 °C,[1] a malakohőmérő szerint pedig 16–17 °C[2] lehetett a júliusi makrohőmérséklet középértéke. A klíma annyira nedves volt, hogy biztosítani tudta a *Vertigo substriata* fennmaradását. A néhány m-es szintkülönbségű területen a magasabb helyeket erdő- és bokor foltok, gyepek, az alacsonyabbakat pedig viszonylag zártabb erdők foglalták el. Később az erdők drasztikusan meggyérültek, s egyes xeroterm fajok (*Chondrula tridens, Granaria frumentum*) jutottak jelentősebb szerephez. A Pap-rét löszhátján Kertész Éva tatárjuharos lösztölgyes (Aceri tatarico-Quercetum pubescenti-roburis) egykori meglétére utaló erdős-sztyepp növényfajokat talált.[3]

Bevezetés

Elek a Körös–Maros-köze morfológiai egységen belül a Békés–Csanádi-lösz-hát és a Körös süllyedék területére esik.[4] Kétegyházától keletre 6, Gyulától megközelítően délre 12, a magyar–román határtól pedig 1 km-re fekszik.

A terület morfológiai viszonyaira jellemző, hogy a terep D-ről É felé haladva 7 métert, K-ről Ny felé 3 m körüli értéket esik. (Az egymástól megközelítően 10 km-re lévő Szedresnél a szint 98 mBf, Kis-Pélnél pedig 91 mBf. Az Ottlakai-szőlők-dűlő, a Káposztás-szőlő és a Homok-dűlő 95 mBf szintje a 3,5 km-re fekvő Papi-domb-dűlőnél lévő Gyula-Eleki-határcsatorna vonalához érve 92 mBf-ig lejt (1. kép).

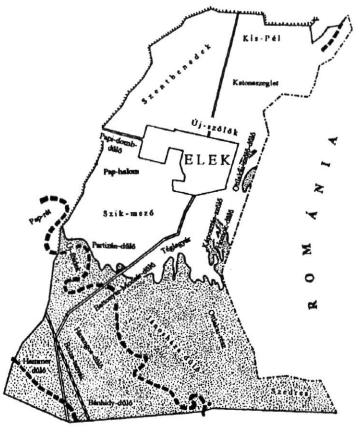

1. kép.
Elek területének vázlatos térképe a gyűjtés helyeivel (Téglagyár, Ottlakai-szőlők-dűlő homokbányája). A 95 mBf értékeknél magasabb részek pontozottak. Az egykori vízfolyások részben feltöltött medreit, lejtőscsatornáit vastag szaggatott vonal reprezentálja. Az északi sarokban egy pleisztocén vízfolyás nyoma, a déli részen pedig a meanderező Száraz-völgy, illetve a Hammer-dűlőnél a Botos-völgy látható. E völgyek holocén vízfolyások maradványai (MIKE 1991).

[1] KORDOS 1977.
[2] SÜMEGI 1989.
[3] KERTÉSZ 2000.
[4] RÓNAI 1974.

A negyedidőszakban – a blokkokra töredezett neogén üledékek süllyedése következtében – megközelítően 450 m vastag, ciklikusan váltakozó szemcsenagyságú üledék rakódott le Elek térségében.[5] Mike szerint a holocénben (12000 év óta) tovább tart a Maros mellékágainak vándorlása az Ős-Maros hordalékkúpján. A Maros D-re húzódása után a fluviátilis hatásoktól megszabadult felszín alakítását kizárólag a pluviális erózió veszi át. A korábbi üledékek a domborzat esésénél említett irányokba fokozatosan áthalmozódnak.

A környék felszínén még ma is jól kivehető három negyedidőszaki vízfolyás nyoma. Ezeket szaggatott vonal jeleníti meg az Elek külterületét bemutató térképen (1. kép). Jelentősebb a Szedres irányából a Battonyai-Mocsár-dűlőn keresztül a Paprét felé futó egykori Maros-ág, a „Száraz-völgy", s a tőle D-re futó „Valye Botosului" (Botos-völgy). (A völgyeket Huszár Mátyásnaknak a Körös-vidékről 1822-ben készített térképe alapján azonosítottam.)

A holocén csapadékosabb fázisaiban (mezolitikum: 9000–7500, bronzkor: 4000–2500 évvel ezelőtt) felerősödött az areális erózió is. A csapadékos fázisokban a júliusi középhőmérséklet a mai 21 °C-nál jóval alacsonyabb volt, a mezolitikumban 17–18 °C, a bronzkorban csak 15–16 °C.[6]

A magasabb szintekről a folyó medréből a pleisztocénben kifújt parti dűne homok és homokos lösz (2. kép 3–4), az alacsonyabb szintekről pedig infúziós lösz és löszös agyag (2. kép 6) halmozódik át a mélyebben fekvő területekre. Az áthalmozódás közben a pleisztocén malakofauna szerencsés esetben felaprózódik, illetve feloldódik, s a helyét a holocén malakofauna foglalja el. Természetesen a malakofauna keveredés sem kizárt. Az áthalmozódás, vagy visszarendeződés során – szelekció közreműködésével – a löszökre (4, 5) durvább homokos üledékek (3, 4), az agyagos (7) frakcióra pedig egyre durvább frakciók (5, 6) üledékek rakódnak. Ennek megfelelően a homokbányákban felfelé haladva finomfrakciók, az agyagfejtőkben pedig a durvafrakciók százalékának növekedésével lehet számolni.

A würm korú (26–13 ezer éves) üledékek holocénben bekövetkező áthalmozódását az üledékbe zárt puhatestűek mészvázának tanulmányozásával próbálom rekonstruálni. Ugyanakkor választ kívánok kapni az üledékek képződésének abiotikus viszonyaira, esetleg korára is.

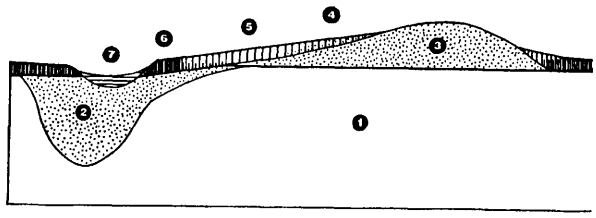

2. kép.
A partidűnés területek általános szelvénye MIHÁLTZ 1966 szerint.
1. Mederbevágódás előtti képződmények
2. Folyóvízi homokkal kitöltött egykori meder
3. A folyóvízi lerakódásból kifújt partidűne homok
4. Löszös finomhomok
5. Száraztérszíni lösz
6. Nedvestérszíni (infúziós) lösz
7. Holocén vízfolyás medre, részben humuszos agyaggal kitöltve

[5] MIKE 1991.
[6] SZIKES 1974; KORDOS 1977.

Mintavétel, a minták feldolgozása

Tanulmányozás céljára Elek két – egymástól légvonalban 3 km-re fekvő – feltárását választottam: az Ottlakai-szőlők-dűlő homokbányáját (95,5 mBf, a talajvízszint felett 3,5 m-es É-i fal) és a Battonyai-Mocsár-dűlő régi téglagyárának agyagfejtőjét (94 mBf, a talajvízszint felett 1,4 m-es fal). Az Ottlakai-szőlők homokbánya É-i oldalából a 3. ábrán bemutatott szelvény három jelzett szakaszából vettem egyenként 6 kg-os mintát. Ugyanekkor a talajvíz felszínén található molluszkás uszadékból is gyűjtöttem abból az elképzelésből kiindulva, hogy a víz felszínén úszó mészvázak a bányafal víz feletti omladékából származnak.

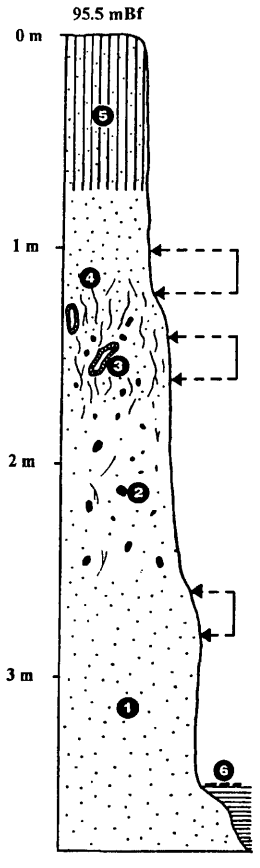

3. kép.
Az eleki Ottlakai-szőlők (95.5 mBf) homokbánya É-i oldalának feltárása a mintavételi közök bejelölésével:

1. Felfelé egyre kifinomodó (löszösödő), alsóbb részén csillámos finomhomok
2. Üreges mészkonkréció
3. Krotovina
4. Mészerek
5. Talajosodás
6. Uszadék

A másik mintasort a régi téglagyár DNy-i bányagödrének D-i oldalából vettem, a 4. ábrán feltüntetett jellegű üledékekből. Mindkét mintavételt 1999-ben hajtottam végre. A téglagyári mintavételnél segítségemre volt Lennert József, akinek munkáját ezúton is megköszönöm. Szükséges megjegyeznem, hogy a téglagyárnak, ma már nem azonosítható bányagödréből a 70-es évek elején Molnár Béla (JATE) szedimentológiai vizsgálatok céljára 6 kg-os mintákat gyűjtött és dolgozott fel. A 25 cm-es közökkel 2,5 m-ig vett minták malakológiai anyagának meghatározására Krolopp Endrét (MÁFI) kérte fel. A feldolgozás során nyer rétegenkénti faunalistákat Krolopp Endre készségesen rendelkezésemre bocsátotta. Így módomban állt a két feldolgozást összehasonlítani.

Mivel a minták tömege különböző volt, a nagyobb tömegű minták torzító hatását azzal küszöböltem ki, hogy az egyedszámot minden esetben a standardnak választott 6 kg-ra számoltam át, s a táblázatokban már csak a standardizált adatokat tüntettem fel. A gyűjtött mintákból a már hagyományos 0,8 mm-es sziták segítségével kiiszapoltam az ép és töredékes házakat, majd a törmelék miatt néha igen problémás meghatározást végeztem el. A meghatározásaimat Krolopp Endre volt szíves revideálni.

A Molnár Béla-féle minták faunalistáinak átengedéséért és lelkiismeretes revíziós munkájáért ezúton is köszönetet mondok Krolopp Endrének.

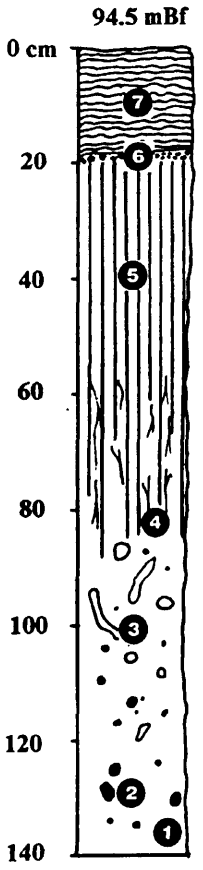

4. kép.
Az Elek–Battonya közötti műút 36-os kilométerköve közelében fekvő téglagyár DNy-i bányagödrének D-i falából vett mintasor

1. Okkersárga homokos-iszaposagyag
2. Mészkonkréció
3. Krotovinák
4. Mészerek
5. Talajosodás
6. Szén- és téglatörmelék feltöltés
7. Feltöltésből eredő kevert réteg

Eredmények

A két feltárásból rétegenként nyert, alfabetikus sorrendbe rakott malakofaunát az 1. és 2. táblázatban foglaltam össze. A táblázatban a recensnek minősülő *Cecilioides aciculát és Oxychilus inopinatust* kurzív betűkkel emeltem ki. Ezek az edafon makrofaunájához tartozó fajok – tapasztalatom szerint – akár 160 cm-ig is lehatolhatnak, lesodródhatnak a talajrepedéseken, krotovinákon keresztül. A recens fajokat leszámítva a két feltárásból 26 illetve 32 taxon került elő.

A homokbányából előkerült taxonok száma hattal kevesebb, mint a téglagyáré. Ha kvalitatív összehasonlítást teszünk, akkor már nagyobb különbségek adódnak. A közös fajok száma 18, a vízi fajok száma az uszadékot is figyelembe véve csupán 2–4 példány. A homokbánya feltárásából feldolgozhatatlanul csekély egyedszámú malakofauna került elő. Ez a fáciesviszonyokkal, a gyorsabb üledékképződéssel és a héjak esetleges feloldódásával hozható összefüggésbe.

A talajvíz tetején található uszadék malakofaunája jelentős %-ban tartalmaz recens, valamint az iszapolt mintákból hiányzó fajokat. Ez arra enged következtetni, hogy a talajvíz alatti rétegek kotrása során felkavart üledékekből származó, vagy más fáciesű falrészből leomlás hatására kiszabadult fajokkal van dolgunk.

A két mintasor közül a téglagyári feltárás alkalmas Ložek-féle ökológiai spektrum (MSI) elkészítésére. Az 5. képen bemutatott spektrumból kitűnik, hogy a sztyepp és nyílt területek lakói a dominánsak (40–70%); az erdei, liget-erdei valamint a higrofil és nedvestérszíni fajok csak 10–40%-ot érhetnek el.

A téglagyári üledékekben felfelé haladva – meglepő módon – exponenciálisan csökken az üledékből kinyerhető mészvázak egyedszáma. (Ha az egyedszámok logaritmusát ábrázoljuk a minta átlagmélységének függvényében, jó közelítéssel egyenes adódik.) Hasonló tendenciát tapasztalt eleki mintasoraiban Krolopp Endre is. A

Taxon	100–120 cm	140–160 cm	260–280 cm	Uszadék (350cm)
Anisus leucostoma (MILLET)	-	-	-	1
Bradybaena fruticum (O.F.MÜLLER)	-	+	-	-
Carychium minimum (O.F.MÜLLER)	-	-	-	1
Cecilioides acicula (O.F.MÜLLER)	-	8	-	8
Chondrula tridens (O.F.MÜLLER)	1	2	-	14
Clausilia dubia DRAPARNAUD	-	1	-	9
Cochlicopa lubrica agg.	-	+	2	4
Columella edentula (DRAPARNAUD)	-	1	-	1
Euconulus fulvus (O.F.MÜLLER)	-	-	1	1
Helicopsis striata (O.F.MÜLLER)	-	1	-	-
Laciniaria plicata (DRAPARNAUD)	-	-	-	2
Limacidae indet.	-	+	-	-
Mastus venerabilis (C. PFEIFFER)	-	1	-	-
Nesovitrea hammonis (STRÖM)	-	2	-	1
Oxychilus inopinatus (ULICNÝ))	-	2	-	4
Perforatella bidentata (GMELIN)	-	1	1	1
Punctum pygmaeum (DRAPARNAUD)		1		
Pupilla muscorum (LINNÉ)	-	3	4	29
Pupilla triplicata (STUDER)	-	3	8	33
Succinea oblonga DRAPARNAUD	-	6	-	-
Trichia hispida (LINNÉ)	+	-	-	3
Vallonia costata (O.F.MÜLLER)	+	2	5	2
Vallonia pulchella (O.F.MÜLLER)	-	2	-	-
Valvata cristata O.F.MÜLLER	-	1	1	1
Vertigo pygmaea (DRAPARNAUD)	-	-	-	1
Vertigo antivertigo (DRAPARNAUD)	-	-	-	2
Vertigo substriata (JEFFREYS)	-	-	-	1
Vitrea crystallina (O.F.MÜLLER)	-	-	-	3
Fosszilis taxonok száma:	3	17	7	21
Egyedszámok összege:	3	30	22	110

1. táblázat: Elek, Ottlakai-szőlők homokbánya kvantitativ faunalistája (1999). A csak töredékében jelentkező héjakat (+) jelöli. (Nevezéktan Fűköh-Krolopp-Sümegi 1995 szerint.

Taxon		141–121 cm	121–101 cm	101–81 cm	81–51 cm	51–21 cm
Anisus leucostoma (MILLET)		1	1	1	-	-
Bradybaena fruticum (O.F.MÜLLER)		3	4	+	+	-
Carychium minimum O.F.MÜLLER	o	1	1	-	-	-
Carychium tridentatum (RISSO)		1	-	-	-	-
Cecilioides acicula (O.F.MÜLLER)		-	-	10	22	26
Cepaea vindobonensis (FÉRUSSAC)	*	1	+	+	+	+
Chondrula tridens(O.F.MÜLLER)	*	1	2	2	18	2
Clausilia indet.	*	+	-	4	1	+
Clausilia pumila C. PFEIFFER		-	-	-	2	2
Cochlicopa lubrica agg.	o	18	11	1	1	-
Cochlodina laminata (MONTAGU)		+	-	-	-	-
Euconulus fulvus (O.F.MÜLLER)	o	3	2	-	-	-
Granaria frumentum (DRAPARNAUD)	*	2	6	31	27	20
Gyraulus laevis (ALDER)	o	6	-	-	-	-
Helix lutescens ROSSMÄSSLER	o	+	-	-	-	-
Limacidae indet.	*	-	1	3	1	-
Lymnaea palustris (O.F.MÜLLER)	*	4	2	-	-	-
Lymnaea truncatula (O.F.MÜLLER)	o	1	-	-	-	-
Nesovitrea hammonis (STRÖM)	o	1	4	-	-	-
Oxychilus inopinatus (ULICNÝ)	*	-	1	6	6	2
Prforatella bidentata (GMELIN)	o	38	9	56	12	4
Perforatella rubiginosa (A.SCHMIDT)	o	2	2	-	-	-
Punctum pygmaeum (DRAPARNAUD)	*	2	6	1	-	-
Pupilla muscorum (LINNÉ)	*	107	61	8	4	-
Succinea elegans (RISSO)	*	8	6	1	-	1
Succinea oblonga DRAPARNAUD	*	70	40	7	7	2
Trichia hispida (LINNÉ)	o	3	4	-	-	-
Vallonia costata (O.F.MÜLLER)	o	5	2	1	-	-
Vallonia pulchella (O.F.MÜLLER)	*	36	25	4	-	1
Valvata cristata O.F.MÜLLER	o	1	2	1	-	-
Valvata pulchella STUDER	o	1	2	-	-	-
Vertigo pygmaea (DRAPARNAUD)	*	43	37	13	8	3
Vertigo substriata (JEFFREYS)	*	9	16	5	1	-
Vitrea crystallina (O.F.MÜLLER)	o	18	8	2	-	-
Fosszilis taxonok száma:		30	24	19	13	10
Egyedszámok összege:		389	255	143	84	37

2. táblázat. Elek, régi téglagyár kvantitativ faunalistája (1999). A csak törmelék formájában lévő héjat (+) jelöli. Összegzésnél ezeket egy darabnak vettem. A kurzívval szedett fajok az edafon malakofaunájához tartozó recens fajok (a fosszilis statisztikából természetesen kimaradnak). Krolopp Endre kéziratában a 0,0-tól 1,5 m-ig előforduló fajokat (*), az 1,5-tól 2,5 m-ig előforduló fajokat pedig (o) jelöli. (Nevezéktan: FŰKÖH–KROLOPP–SÜMEGI 1995 szerint.)

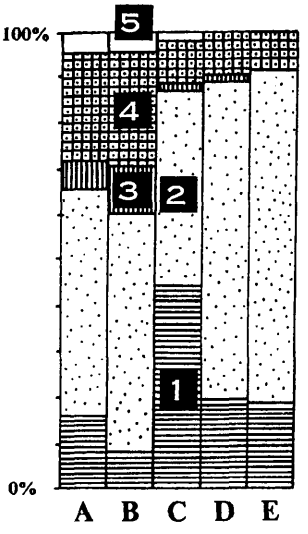

5. kép.
A Ložek-féle ökológiai csoportok egyedszám alapján számított %-os megoszlása az eleki téglagyár különböző mintáiban

Fajcsoportok:	Mintavételi mélység (cm)
1. Erdei, ligeti-erdei	A: 141–121
2. Sztyepp és nyílt területi	B: 121–101
3. Mezofil	C: 101– 81
4. Higrofil és nedvestérszíni	D: 81– 51
5. Vízi	E: 51– 21

faciesek némi eltérésére utal, hogy az általa tapasztalt egyedszámok jóval kisebbek, és 1,5 m mélységig az ő mintasoraiban előfordul még néhány vízi, illetve nedvestérszíni faj is (*Bithynia leachi, Lymnaea stagnalis, Succinea putris, Viviparus acerosus*).

Az ülepedés előrehaladtával bekövetkező szabályos egyedszámcsökkenés az ülepedés körülményeinek zavartalan és monoton jellegével hozható összefüggésbe. Mindkét gyűjtőhelyen jelentős %-ot képviselnek a szűk tűréshatárú montán elemek.[7] A homokbánya taxonjainak 25%-a (6 ponto-mediterrán, 1 közép-európai kárpáti-balti), az agyagbányában talált fauna közel 18%-a (2 ponto-mediterrán, 2 adriato-mediterrán, 1 közép-európai kárpáti-balti) sorolható ebbe a kategóriába.

A malakohőmérő[8] segítségével csupán a téglagyári agyaggödör két alsó mintájához (140–101 cm) tartozó júliusi középhőmérséklet határozható meg. Ugyanis e sávban dúsul fel a *Pupilla muscorum* és a *Succinea oblonga* olyan mértékben, hogy dominanciájuk alapján gyors becslésre adódik lehetőség. Szerencsére mindkét faj optimális egzisztálási hőmérséklete: 16 ± 1 °C, ami azt jelenti, hogy jó közelítéssel ezt a hőmérsékletet tekinthetjük a 141–101 cm közötti üledékekhez csatolható júliusi középhőmérsékletnek. A felette található üledékek malakofaunájának szerkezeti változása felmelegedést és szárazabbá válást indikál. Megugrik ugyanis a xeroterm *Chondrula tridens* és *Granaria frumentum* abundanciája, ill. szemmel láthatóan csökken a *Bradybaena fruticum, Cochlicopa lubrica agg., Pupilla muscorum, Succinea oblonga, Vertigo pygmaea, Vertigo substriata* és *Vitrea crystallina* részesedése. WAGNER szerint az ubikvista *Succinea oblonga* és a *Pupilla* fajok együttes maximuma a pleisztocénben nedves, meleg éghajlatra utal.[9] Úgy tűnik, hogy ez a megállapítás esetünkben a holocénre is transzponálható, hiszen a téglagyári feltárásban feldúsuló *Perforatella bidentata* és *Vertigo substriata* egyértelműen nedves, a *Granaria frumentum* és *Pupilla muscorum* pedig viszonylag melegebb klímára utal.

[7] BÁBA 1982; Uő. 1994.
[8] SÜMEGI 1989.
[9] WAGNER 1977.

Az üledékek korának becslésével kapcsolatban – ^{14}C vizsgálatok hiányában – összehasonlító biosztratigráfiára és a malakohőmérőre lehet támaszkodni. Az összehasonlításnál azonban figyelembe kell venni, hogy az eleki téglagyár bányagödör-falának felső 20 cm-es rétege nem in situ, hanem feltöltésből adódó talajos rész. Ez azt jelenti, hogy az eredeti felszíntől a feltárás talpa nem 141 cm-re, hanem csak 121 cm-re van.

Önkéntelenül adódik összehasonlításra a megközelítően 12 km-re É-i irányban fekvő régi gyulai téglagyár (88–89 mBf) KROLOPP–SZÓNOKY 1984 által feldolgozott rétegsorának a felső 80 cm-e. Ez egy erősen talajosodott – recens *Cecilioides aciculát*, *Vitrea contractát* és *Oxychilus inopinatust* tartalmazó – üledék, amely az elekinél megközelítően 5 m-rel mélyebben, a Körös süllyedékben fekszik. A gyulai és az eleki feltárások malakofaunájának kétharmada megegyezik ugyan, de a gyulai faunából hiányoznak a következő fajok: *Anisus leucostoma, Bradybaena fruticum, Carychium minimum, Carychium tridentatum, Granaria frumentum, Perforatella bidentata, Perforatella rubiginosa, Valvata cristata, Valvata pulchella*. A gyulai fauna érdekességei: *Pisidium indet, Pupilla cf. sterri (VOITH), Columella columella (G.MARTIN), Vitrea contracta (WESTERLUND), Helicella obvia (HARTMANN), Helicopsis striata (O.F.MÜLLER).* Ezek közül ki kell emelni a pleisztocén üledékekre jellemző *Pupilla cf. sterri* és a *Columella columella* előfordulását. Az eleki minták közül csak a *Mastus venerabilis* töredék és több *Vertigo substriata*, valamint a Krolopp Endre által feldolgozott mintasor 2,0 és 2,25 m közötti mintájában előforduló *Vallonia tenuilabris* egy példánya utal a pleisztocénre. Az egypéldányos *Mastus venerabilis* és *Vallonia tenuilabris* jelenléte bemosódással, a *Vertigo substriata* jelentősebb előfordulása pedig a *Vertigo substriata* esetleges pleisztocén túlélésével hozható kapcsolatba.

Az eleki malakofauna a vízi fajokat leszámítva nagy hasonlóságot mutat még a légvonalban megközelítően 50 km-re fekvő kardoskúti Fehér-tó holocén malakofaunájával is.[10] (A vízi fajok kardoskúti feldúsulása a hely negyedkori lakusztris üledékgyűjtő jellegéből, a fáciesek különbözőségéből adódik.) A minőségi hasonlóságon túl, amelyből kiemelkedő a hűvös és csapadékos klímafázisokban megjelenő *Vertigo substriata* előfordulása, figyelemre méltó a *Vertigo pygmaea, Vertigo substriata, Vallonia pulchella, Succinea oblonga, Vitrea crystallina* és *Perforatella bidentata* mindkét helyen mutatott jelentős abundanciája.

A kardoskúti lakusztris üledékek 150 és 630 cm közötti mintáinak radiokarbon adataiból megközelítően lineáris ülepedési ráta volt kimutatható.[11] Ez azt jelenti, hogy az üledékképződés időben monoton, megközelítően 0,18 mm/év sebességű. Ha az 1m mélységhez (itt éri el a maximumát a *Vertigo substriata*) kiszámítjuk az előbbi rátával a radiokarbon időt, akkor megközelítően 5500 BP év adódik. Ez a neolitikum, illetve az atlantikum vége, amelyhez Kordos László „pocokhőmérője" 16–17 °C-ot és száraz klímát rendel. A *Vertigo substriata* jelenléte azonban ellentmond a száraz klímának. Ezt az ellentmondást csak úgy tudjuk feloldani, ha feltételezzük, hogy az Alföld klímája – a maihoz hasonlóan – jelentősen eltért a „pocokhőmérő" bázisán, a középhegységi régióban tapasztalható értéktől. Az eltérés nemcsak térben, hanem idősí-

[10] DOMOKOS 1984; SÜMEGI et al. 1999.
[11] SÜMEGI et al. 1999.

kokban is fennállhat, hiszen az Alföldet a lehűlési hullám később, a felmelegedési pedig hamarabb éri el. Feltételezésem szerint az Alföldön a Boreal–Atlantic váltás megközelítően 2000 éves késéssel következik csak be. A júliusi átlaghőmérséklet pocokhőmérővel számítva ekkor 17–18 °C.[12]

Az irodalmi adatok alapján[13] a holocén végére kihal a *Vertigo substriata*. Csupán néhány reliktum előfordulása ismert a Börzsönyből,[14] a Mátrából,[15] a Bükkből[16] és a Zempléni-hegységből.[17]

Visszatérve az eleki téglagyár és a kardoskúti feltárás malakofaunájának a hasonlóságára, ill. az eleki, malakohőmérővel mért 16 ± 1 °C értékre, a következő konklúzió vonható le: az eleki téglagyár 1 m mélyen fekvő agyagüledékeinek a kora nagy valószínűséggel megegyezik a hasonló mélységben fekvő kardoskúti üledékével, azaz 5500 BP évvel. Ez összhangban van azzal a ténnyel, hogy az Elek határából származó legkorábbi régészeti lelet megközelítően 4300 BP éves.[18]

Óhatatlanul felmerül a két feltárásból előkerült 37 fosszilis szárazföldi taxon és a recens szárazföldi fajok összehasonlításának gondolata. Az összehasonlítást némileg nehezíti, hogy Elek recens malakofaunáját csak nagyvonalakban ismerjük.[19] Lényeges változásra – a nagyobb régió malakofaunájának ismeretében – azonban már nem lehet számítani. A jelenlegi fajlista a következő:

Cecilioides acicula O.F. MÜLLER
Cepaea vindobonensis FÉRUSSAC
Chondrula tridens O.F. MÜLLER
Helix pomatia LINNAEUS
Monacha cartusiana O.F. MÜLLER
Oxychilus inoponatus ULICNÝ
Pupilla muscorum LINNAEUS
Truncatellina cylindrica FÉRUSSAC
Vallonia pulchella O.F. MÜLLER
Vertigo pygmaea DRAPARNAUD

A listán sztyepp és nyílt területek lakói tűnnek csak fel. Tehát eltűntek az erdei és mezofil elemek. A higrofil és nedvestérszíni elemek előfordulása nem kizárt. Ehhez azonban alaposan meg kell vizsgálni az előbb említett elemek napjainkra már igen kis területre összezsugorodott élőhelyeit. Az edafonhoz tartozó *Cecilioides acicula* és az *Oxychilus inopinatus* a talajosodás előrehaladt állapotát jelzi. Megállapítható továbbá, hogy a terület felmelegedése, kiszáradása és kiszárítása a holo- és ponto-mediterrán centrum elemeinek a dominancia növekedését eredményezte (50%).

[12] KORDOS 1977.
[13] FŰKÖH–KROLOPP–SÜMEGI 1995.
[14] SZÍJJ–VÁGVÖLGYI 1948; VARGA 1979; ERŐS 1981.
[15] VARGA 1979.
[16] DOMOKOS 1985.
[17] VARGA 1979.
[18] GYUCHA 2000; KROLOPP 1977.
[19] Kovács Gy. gyűjtőnaplója. Munkácsy Mihály Múzeum, Természettudományi adattár, ltsz.: 2119–1997.

Összefoglalás

Elek őskörnyezete a következőképpen rekonstruálható a régi téglagyár felszín közeli üledékeinek (~ 1m) malakofaunája alapján. A felszín közeli üledékek pluviális nivellálódással, anyagáthalmozódással jöttek létre megközelítően 5500 évvel ezelőtt. A pocokhőmérő szerint 17–18 °C,[20] a malakohőmérő szerint pedig 16–17 °C[21] lehetett a júliusi makrohőmérséklet középértéke. A klíma annyira nedves volt, hogy biztosítani tudta a *Vertigo substriata* fennmaradását A néhány méter szintkülönbségű területen a magasabb helyeket erdő- és bokorfoltok, gyepek, az alacsonyabbakat pedig zártabb erdők foglalták el. Később az erdők jelentősen meggyérültek, s egyes xeroterm fajok (*Chondrula tridens, Granaria frumentum*) jutottak jelentősebb szerephez. Kertész szerint: „Erdőre, erdőkre utaló történeti adat nem áll rendelkezésünkre a régmúltból, de a Pap-rét löszhátján a tatárjuharos lösztölgyes (Aceri tatarico-Quercetum pubescenti-roburis) egykori meglétére utaló erdős-sztyepp fajokat találunk."[22]

IRODALOM

BÁBA 1982.
Bába, K.: Eine neue zoogeographische Gruppierung der ungarischen Landmollusken und die Wertung des Faunenbildes. Malacologia 22/1–2 (1982) 441–454.

BÁBA 1994.
Bába K.: A hullámtéri ökológiai folyosórendszert veszélyeztető tevékenységek malakológiai indikációja. II. Kelet-Magyarországi Erdő-, Vad- és Halgazdálkodási és Természetvédelmi Konferencia. Előadások és poszterek összefoglalója. (Szerk.: Palotás G.) Agrártudományi Egyetem. Debrecen, 1994. 255–261.

DOMOKOS 1984.
Domokos T.: Adatok a kardoskúti Fehér-tó holocén Mollusca faunájának vizsgálatához. Alföldi Tanulmányok 8 (1984) 59–80.

DOMOKOS 1985.
Domokos, T.: A Vertigo substriata (JEFFREYS, 1883) a Bükk-hegységben. Malakológiai Tájékoztató 5 (1985) 45–47.

ERŐS 1981.
Erős, Z.: Vertigo substriata (JEFFREYS, 1833) a Börzsöny hegységben. SOOSIANA 9 (1981) 47–48.

[20] KORDOS 1977.
[21] SÜMEGI 1989.
[22] KERTÉSZ 2000.

FŰKÖH–KROLOPP–SÜMEGI 1995.
Fűköh, L. – Kroloppp, E. – Sümegi, P.: Quarternary Malacostratigraphy in Hungary. Malacological Newsletter, Suppl. 1 (1995) 1–219.

GYUCHA 2000.
Gyucha A.: Elek határának régészeti emlékei és történeti vázlata az őskortól a késő középkorig. In.: Eleki Évszázadok 1. Tanulmányok Elek Történetéhez I. (Szerk.: Havassy P.) Elek, 2000. 33–40.

KERTÉSZ 2000.
Kertész É.: Elek növényvilága. In.: Eleki Évszázadok 1. Tanulmányok Elek Történetéhez I. (Szerk.: Havassy P.) Elek, 2000. 19–32.

KORDOS 1977.
Kordos, L.: Changes in the Holocene Climate of Hungary reflected by the „voletermometer" Method. Földrajzi Közlemények 25/1–3 (1977) 222–227.

KROLOPP 1977.
Kroloppp, E.: Absolut Chronological Data of the Quaternary Sediments in Hungary. Földrajzi Közlemények 25/1–3 (1977) 230–232.

KROLOPP–SZÓNOKY 1984.
Kroloppp E. – Szónoky M.: A Kettős-Körös völgye két jellegzetes fáciesének üledéktani és paleoökológiai összehasonlítása. Alföldi Tanulmányok 8 (1984) 43–57.

LOŽEK 1964.
Ložek, V.: Quartärmollusken der Tschechoslowakei. Rozpravy Ústredniho Ústavu Geologického 31. Praha, 1964. 1–374.

MIHÁLTZ 1966.
Miháltz I.: Az Alföld déli részének földtani és vízföldtani viszonyai. Hidrológiai Tájékoztató (június) 1966. 107–119.

MIKE 1991.
Mike K.: Magyarország ősvízrajza és felszíni vizeinek története. Aqua. Budapest, 1991. 1–698.

RÓNAI 1974.
Rónai A. et al.: Magyarázó Magyarország 200.000-es földtani térképsorozatához. L–34–XVI. Gyula, 1974. 1–190.

SÜMEGI 1989.
Sümegi P.: Hajdúság felsőpleisztocén fejlődéstörténete finomrétegtani (őslénytani, szedimentológiai, geokémiai) vizsgálatok alapján. Egyetemi doktori értekezés. KLTE, Debrecen, 1989. 1–96. Manuscriptum.

SÜMEGI–MAGYARI–DÁNIEL–HERTELENDI–RUDNER 1999.
Sümegi P. – Magyari E. – Dániel P. – Hertelendi E. – Rudner E.: A kardoskúti Fehértó negyedidőszaki fejlődéstörténetének rekonstrukciója. Földtani Közlöny 129 (1999) 479–519.

SZÍJJ–VÁGVÖLGYI 1948.
Szíjj, J. – Vágvölgyi, J.: Contributions to the Molluscan fauna of the Börzsöny Mts. Fragm. Fauna. Hun. 11 (1948) 33–36.

SZIKES 1974.
Szikes P-né: Elek természeti, földrajzi viszonyai. In.: Elek története (Szerk.: Csipes A.) Elek, 1974. 13.

VARGA 1979.
Varga, A.: A Vertigo substriata (JEFFREYS, 1833) Magyarországon. – Das Vorkommen von Vertigo substriata (JEFFREYS, 1833) in Ungarn. SOOSIANA 7 (1979) 43–45.

WAGNER 1977.
Wagner, M.: Observations on the „ubiquitous" Gastropods of the Pleistocene. Földrajzi Közlemények 25/1–3 (1977) 212–221.

Data about the Quaternary Mollusc Fauna, palaeo-environmental conditions of the environs of Elek

– Tamás Domokos –

Résumé

On the basis of the malakofauna of the old brick-factory's subsurface (~ 1 m) deposits, the Archaean environment of Elek could be reconstructed as follows. The subsurface deposits have been formed by pluvial levelling and by matarial redeposition of the subsurface deposits approximately 5.500 years ago. The mean value of macro temperature in July could have been 17–18 °C according to the „vole-thermometer method" (Kordos 1977) and 16–17 °C according to the „malaco- thermometer method". The climate was so moist that it could provide the survival the Vertigo substriata. The higher parts of the area with a few meter surface difference were covered by forest and bush spots, grass; and the lower parts were covered by thick forests. Later the forests became drastically thinner, and some xerotherm species (Chondrula tridens, Granaria frumentum) got more important role. Kertész has found forest-steppe plant species proving the former existence of 2.000 tatarico-maple loess oak-forest (Aceri tatarico-Quercetum pubescenti-roburis).

Domokos Tamás
Munkácsy Mihály Múzeum
H–5600 Békéscsaba, Széchenyi u. 9.
E-mail: domokos@bmmi.hu

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 17–22.

FÖLDIKUTYA (MICROSPALAX LEUCODON, NORDMANN 1840) ELŐFORDULÁSOK A DÉLKELET-ALFÖLDRŐL

– Sterbetz István –

A természetvédelmi szempontból különösen becses földikutya védelmét rejtett életmódja nehezíti. Kétségtelen, hogy állománya már nagyon régóta fogyatkozik, de elterjedési viszonyairól hézagosak az ismereteink. Kétségtelen, hogy a Délkelet-Alföld volt egykor e fajnak a legsűrűbben települt hazai élőhelye, ezért védelmének szervezésénél is mérlegelnünk kell ezt a sokatmondó adottságot. Az innen származó, korábbi adatok ismertetése ezért is kívánatos.

Anyag és módszer

Békés és Csongrád megyék természeti problémáival foglalkozva számos gyűjtési adat, vagy az előfordulásra utaló egyéb ismeret került feljegyzéseimbe, amelyeket részben már közöltem,[1] másrészt publikálatlanok. Az alábbiakban összefoglalva mutatom be a teljes adatgyűjteményt. A korábbi évtizedekből származó adat nélküli, vagy hiányosan adatolt előfordulásokat csak hallomásból, vagy emlékezetből idézhetem. Az 1950-es évtizedtől kezdtem e fajjal foglalkozni[2], s ekkor Hódmezővásárhely környékén számos állami gazdaságot, mezőgazdasági termelőszövetkezetet meg kistermelőt szerveztem be a földikutya-vizsgálat támogatására. A legtöbbet segítő hódmezővásárhelyi Állattenyésztési Főiskola tangazdaságának, illetve *dr. Fekete Gyula* ny. főigazgató úrnak e helyen mondok köszönetet.

Eredmények

ÖCSÖD: Az 1930-as évtized vége felé a község belterületén, konyhakert talajából kiásott földikutyát Kiss Antal vadőr juttatta Sziráczky Sándor kondorosi földbirtokos vadásztrófea gyűjteményének.

SZARVAS: A Vajda Péter Gimnázium természetrajzi szertárában volt egykor egy innen 1936. szeptember 1-én adatolt, kitömött példány és egy jelzés nélküli csontváz is.

SZARVAS-HALÁSZTELEK: Sziráczky Sándor őrzött egy 1943. szeptember 5-én fogott példányt a gyűjteményében, amely halásztelki birtokáról származott.

NAGYSZÉNÁS: A harmincas években a földikutyát Nagyszénáson általánosan ismerték még. A lazább talajú Székácsmajorokból gyűjtött néhány példányról van tudomásom. Családi preparátum-gyűjteményünkben egy Kisszénásról származó, 1942. június 1-jei példányt őriztünk. A földikutya az 1939–40 majd 1940–41-es különösen szigorú telek, és katasztrofálisan belvizes tavaszok után tűnt el szinte átmenet nélkül a község határából.

[1] STERBETZ 1960; Uő. 1964; Uő. 1966; Uő. 1975.
[2] STERBETZ 1960.

TELEKGERENDÁS: Az 1963–65 közötti évekből három példány került innen Nagy László preparátorhoz.

CSORVÁS: 1960–64 között Murvay Árpád szerint a község határában, kiskertekben még rendszeresen észlelték a jelenlétét.

ZSADÁNY: 1961 júniusában fogott példány került Nagy László preparátoriumába.

OROSHÁZA: 1952. június 8-án egy városszéli konyhakert talajából ásták ki.

KARDOSKÚT: Az 1940-es évtizedben a földikutyát széltében ismerték még a tanyavilágban, a mai községhatárnak kevésbé kötött talajú részein. 1952. június 8-án a természetvédelmi területen ástak ki egy példányt. 1971. szeptember 1-jén a községtől Orosháza felé néhány száz méterrel, a tótkomlósi országúton gépkocsi lámpafényénél fogtam egy gyalogló földikutyát a burkolt úttesten. Ugyanaz évben az állat jellegzetes, sárgaföldderel kevert túrását is megtaláltam a községi temető közelében.

BÉKÉSSÁMSON: 1978. június 13-án kertészek ásták ki.

MAKÓ: Hagymatermesztőktől származó, fogott példányok (1949. szeptember 6; szeptember 9; 1963. augusztus 1; 1965. szeptember 1).

SZÉKKUTAS: Az 1950-es évtizedben elszórt jelzésekből valószínűsíthettem egy kisebb populáció jelenlétét. 1963. július 2-án és augusztus 4-én kiásott példányok kerültek a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumba, ahol szakértő kéz hiányában megsemmisültek.

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY: Gyűjtött példányok (1952. augusztus 8; augusztus 10; 1953. március 28; április 10; április 19; szeptember 2; 1958. április 2; augusztus 29; szeptember 1 – 2 pl; szeptember 3. – 3 pl; október 5; október 7. – 2 pl.).

MÁRTÉLY: 1953. július 2. Elhullva talált példány, ragadozó által kikezdve.

SZENTES: 1953. június 21. Tanyabeli konyhakertben ásták ki a fábiánsebestyéni országút mellett.

SZEGED HATÁRA (közelebbi helymegjelölés nélkül): 1947. október 31; 1948. június 8. (dr. Beretzk Péterhez romlottan eljuttatott példányok. Kikészíthetetlenek).

Következtetések

A földikutya életformáját is meghatározó anatómiájával, sajátos életmódjával, táplálkozásával tetemes hazai ill. viszonyainkra vonatkoztatható nemzetközi szakirodalom foglalkozik.[3] Ezek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Délkelet-Alföldön elsősorban a gépi talajművelésnek, meliorálásnak, belvízszabályozásoknak és a vegyszerezett szántóföldi monokultúrák elterjedésének tulajdoníthatjuk a faj eltűnését. A fentebb tárgyalt területeken annak idején soha nem tapasztaltam a földikutyák olyan szervezett irtását, mint az a bácskai-bánáti konyhakertekben még az 1960-as és 70-es évtizedekben is tapasztalható volt. A Vajdaságban általánosan elterjedt irtási módot, az állatok járataiba helyezett s érintéstől oldódó robbanószerkezeteket a hazai gazdák nem ismerték. A ritkán eredményes és fölöttébb munkaigényes kiásással

[3] PETÉNYI 1834; PETÉNYI-GLOS 1845; JABLONOWSKY 1898; HALÁSZY 1902; SZAKÁLL 1903a; SZAKÁLL 1903b; MÉHELY 1909; VÁSÁRHELYI 1926; BODNÁR 1928; VÁSÁRHELYI 1929; ÉHIK 1929–1932; KADOCSA 1938; VÁSÁRHELYI 1958; STERBETZ 1960; HAMAR–SUTEN–SUTOVA 1964; SAVIC 1982; MANNINGER 1996.

a magyar parasztok alig bajlódtak. A felsorolás az 50-es években gyakori, Hódmezővásárhely környéki szervezett gyűjtések eredménye. A mélyre hatoló gépi talajművelés, az erőteljes műtrágyázás, vegyi növényvédelem és a meliorálás a Spalax sorsát megpecsételi. Ennek tudatában csak a még meglévő élőhelyeinek természetvédelmi tulajdonba juttatásától remélhetünk hathatós védelmi eredményeket.

IRODALOM

BODNÁR 1928.
Bodnár B.: Adatok a magyar földikutya (Spalax hungaricus hungaricus Nhrg.) anatómiájának és életmódjának ismeretéhez. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára, 6. Szakoszt.A. Állattani Közl. 4 (1928) 3–55.

ÉHIK 1929–1932.
Éhik Gy.: Emlősök. In.: Brehm A.: Az állatok világa 6. (Szerk.: Éhik Gy.) Budapest, 1929–1932.

HALÁSZY 1902.
Halászy A.: A földikutyáról. Természettudományi Közlöny 34 (1902) 473–474.

HAMAR–SUTEN–SUTOVA 1964.
Hamar, M. – Suten, G. – Sutova, M.: Home range and activity study of the mole rat (Spalax leucodon N.) Rev. Roum. Biol. Bucuresti 9 (1964) 421–433.

JABLONOWSKY 1898.
Jablonowsky I.: A földikutya kártételéről. Köztelek 8 (1898) 1860–1862.

KADOCSA 1938.
Kadocsa Gy.: A földikutya és a kószapocok. Mezőgazdaság 15 (1938) 291–292.

MANNINGER 1996.
Manninger G. A.: Emlősök. In.: A növényvédelmi állattan kézikönyve 6. (Szerk.: Jermy T. – Balázs K.) Budapest, 1996. 260–261.

MÉHELY 1909.
Méhely L.: Species generis Spalax. A földikutyák faji származás- és rendszertani tekintetben. Budapest, 1909.

PETÉNYI 1834.
Petényi J. S.: A fogas vakonyról. Spalax typhlus. Tudományos Gyűjtemény és Társ. Évk. I (1834)

PETÉNYI–GLOS 1845.
Petényi J. S. – Glos S.: A fogas vakony. Pest, 1845.

SAVIC 1982.
Savic, I. R.: Microspalax leucodon Nordmann, 1840. In.: Handbuch der Säugetiere Europas 2/1. (Ed.: Niethammer, J. – Krapp, F.) Wiesbaden, 1982. 543–569.

STERBETZ 1960.
Sterbetz I.: Szabadföldi és kísérletes megfigyelések a földikutyán (Spalax leucodon Nordm.). Állattani Közlemények XLVII/3–4 (1960) 151–158.

STERBETZ 1964.
Sterbetz I.: Az 1939–43. évi alföldi belvizek hatása Nagyszénás gerinces állatvilágára. Az orosházi Szántó Kovács János Múzeum Évk. 1963–64. 451–463.

STERBETZ 1966.
Sterbetz I.: Adatok a Kardoskúti Természetvédelmi Terület emlős- és halfaunájához. Vertebrata Hungarica VIII (1966) 135–137.

STERBETZ 1975.
Sterbetz I.: A kardoskúti Fehértó. In.: Parasztélet a vásárhelyi pusztán. (Szerk.: Nagy Gy.) Békéscsaba, 1975. 45.

SZAKÁLL 1903a.
Szakáll Gy.: A magyar földikutya szeme. Állattani Közlemények 1 (1903) 80–91.

SZAKÁLL 1903b.
Szakáll Gy.: A magyar földikutya (Spalax hungaricus Nhrg) hallókészüléke. Állattani Közlemények 2 (1903) 69–83.

VÁSÁRHELYI 1926.
Vásárhelyi I.: Adatok a földikutya (Spalax hungaricus Nhrg) életmódjának ismeretéhez. Állattani Közlemények 23 (1926) 169–178.

VÁSÁRHELYI 1929.
Vásárhelyi I.: A magyar földikutya életmódja. Növényvédelem 5 (1929) 185–186.

VÁSÁRHELYI 1958.
Vásárhelyi I.: Hasznos és káros vademlősök. Budapest, 1958.

Lesser mole-rat (Microspalax leucodon, Nordmann 1840) occurences from Southeast Hungary

– István Sterbetz –

Résumé

At one time the lesser mole-rat was an eurytopic species in the Southeast regions of Hungary. Nowadays their populations has been almost completely destroyed by the modern agrotechnics. The dissertation specifies their registered habitats.

Sterbetz István
H–1131 Budapest, Fivér u. 4/a.

1. kép. A Vásárhelyi-pusztán, 1958. augusztus 29-én kiásott földikutya sárgarépával táplálkozik (fotó: Sterbetz István)

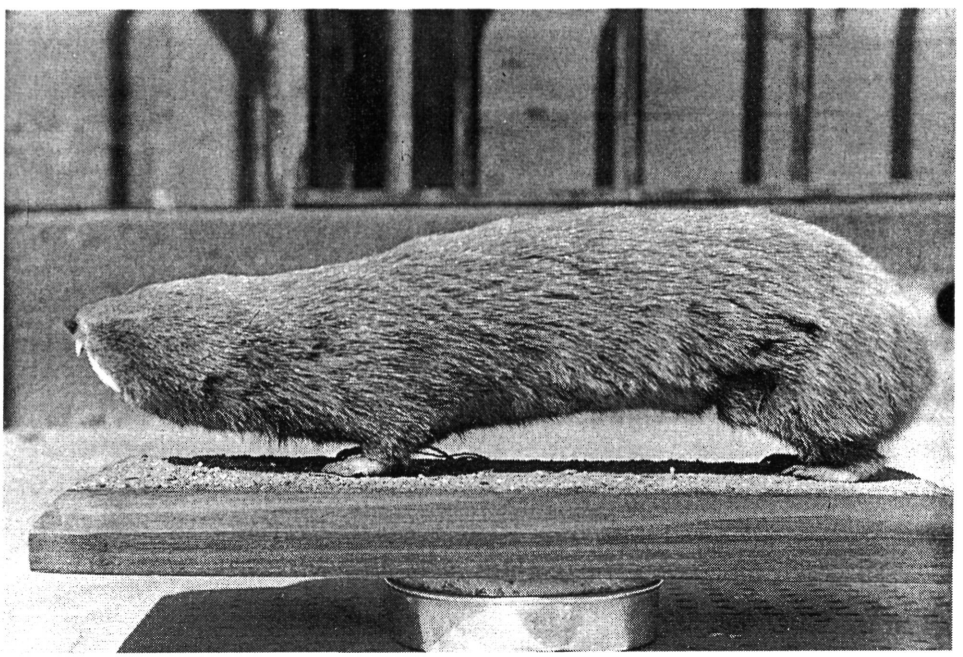

2. kép. Földikutya preparátum a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum gyűjteményében; Hódmezővásárhely, 1952. augusztus 8 (fotó: Sterbetz István)

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 23–58.

Adatok a Biharugra környéki halastavak és puszták egykori madárvilágáról

– Sterbetz István –

Réthy Zsigmond emlékének

Bevezetés

A faunisztikai közléseket manapság háttérbe szorítják a korszerűbb témákkal foglalkozó kutatások. Kivételező szándékommal azonban e helyen a természetvédelem gyakorlatát kívánom szolgálni, a több mint ötven éven át gyűjtött madártani adataimnak hagyományos módszerű ismertetésével. Biharugra halastórendszere és pusztája a Körös-Maros Nemzeti Park egyik részegysége, de nemzetközi természeti érték minősítést is kapott a Ramsari Egyezmény „Jegyzék"-ében. Sokoldalú megismerését e két szempont különösen indokolja. Az ezredforduló táján örvendetes tapasztalatok születtek a természeti viszonyok gondozásának tulajdonítható változásokról. Ezek pontosabb értékeléséhez szánom összehasonlító anyagnak a korábbi adottságokat tükröző adatfelsorolásomat.

Anyag és módszer

Biharugra (46°58' N 21°38' E) a kelet-magyarországi pusztavonulatnak zoológiailag is jelentős élőhelye. Tájleírásának és a madárvilággal foglalkozó forrásmunkáknak feltehetően nem teljességét jelentő sorát az irodalomjegyzék ismerteti. Saját vizsgálataim 1952-ben kezdődtek, mikor egy éven át tógazdaként a terület kezelője voltam. 1952–86 között azonban csak alkalmi megfigyelésekre és gyűjtésekre volt lehetőségem ott. A hajdani Sárrétek e becses hagyatékának korszerű ökofaunisztikai feldolgozására a nemzeti park munkatársai hivatottak, a Békés megyei tudományos intézmények bevonásával. Ennek tudatában szorítkozom e helyen csak puszta adatfelsorolásra, vagy a fajok rövid jellemzésére, remélve, hogy abból a madárfauna korábbi összetétele és mennyiségi viszonyai tükröződni fognak.

Eredmények

Ordo: Gaviiformes – Búváralakúak

Familia: Gaviidae – Búvárfélék

Genus: Gavia

Gavia stellata (Pontopiddan, 1763.) *Északi búvár*

A Madártani Intézet gyomortartalom-gyűjteményében: 1950. X. 19. +, 1950. XI. 1. > Sterbetz napló: 1951. X. 15. és XII. 20. között a Szikpusztai-tavakon 3–4 példány folyamatosan megfigyelhető volt. Begécs, 1986, X. 21-én, 2 pl. megfigyelve.

Gavia arctica (Linnaeus, 1758.) *Sarki búvár*

Nagy, 1962.: 1958. február 23-án a geszti részen egy nászruhás példányt lőttek. A Madártani Intézet gyomortartalom-gyűjteményében: 1950. XII. 1. >, 1950. XII. 2; 1950.

XII. 4. >. Sterbetz napló: 1951. X. 29–XII. 10-ig a Szikpusztai-tavakon 6–8 példány rendszeres. 1951. XI. 2. Zöldhalmi-tó, 2 pl.; 1951. X–XI. Ludas-tó, 5 pl.; 1961. XI. 9. Nagycsík-tó, 2 pl.; 1978. X. 15. Begécs, 3 pl.; 1981. X. 12. Begécs, 1 pl.; 1987. XII. 10. Begécs, 3 pl.

Ordo: Podicipediformes – Vöcsökalakúak
Familia: Podicipedidae – Vöcsökfélék
Genus: Tachybaptus

Tachybaptus ruficollis (Pallas, 1764.) *Kis vöcsök*

A Madártani Intézet gyűjteményében: 1958. VII. 2., 1958. VII. 29. Sterbetz napló: 1951-ben a Kis-Csík-tavon, Szikpusztán, a Nagysziki-tó és Jankovics-tó volt fészkelőhelye. Állománya 30–40 pár. A terület valamennyi halastaván vonulási időben rendszeres jelenség volt. 1951. és 1978. 3–4 példány áttelelt.

Genus: Podiceps

Podiceps cristatus (Linnaeus, 1758.) *Búbos vöcsök*

A Madártani Intézet gyűjteményében: Szikpuszta, 1957. V. 6. >; Biharugra, 1958. VII. 24. Biharugra, 1958. VII. 24. A Povázsay-féle gyűjteményben: 1965. VI. 20. Sterbetz napló: 1951-ben Biharugrán a Zöldhalmi-tavon, a Kis-Csík-tavon, Szikpusztán a Nagysziki-tó és a Jankovics-tó nádszigetein elterjedten fészkelt. Az egész tógazdaság területéről becsült költőállománya 1951-ben mintegy 200–250 pár. Őszi-tavaszi vonuláskor tömeges.

Podiceps griseigena (Boddaert, 1783.) *Vörösnyakú vöcsök*

A Madártani Intézet gyűjteményében: Biharugra, 1958. VII. 29. >; Biharugra, 1958. VII. 29. Begécs, 1958. VIII. 1. >. Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán, a Nagysziki-tavon 5–6 pár költhetett. VII. 2-ától két, fiókát vezető példányt naponta lehetett megfigyelni. Vonuló példányok: Szikpuszta, 1951. IV. 12. 4 pl., Biharugra 1951. IV. 8. 3 pl., Begécs, 1984. IV. 9. 2 pl., 1986. X. 21. 1 pl.

Podiceps auritus (Linnaeus, 1758.) *Füles vöcsök*

Sterbetz napló: Begécs, 1984. IV. 9. 1 pl.

Podiceps nigricollis (C.L. Brehm, 1831.) *Feketenyakú vöcsök*

A Madártani Intézet gyűjteményében: Biharugra, 1960. IV. 25. Biharugra, 1951. VII. 17. juv. Röpképtelen, fészkelést bizonyít. Biharugra, 1967. IV. 27. >; Sterbetz napló: 1951 tavaszán Szikpusztán, a Nagysziki-tavon elszórtan megfigyelhető. Vonuláskor a tógazdaság valamennyi halastaván látni. 1951-ben egy példány Szikpusztán áttelelt.

Ordo: Pelecaniformes – Gödényalakúak
Familia: Phalacrocoraxidae – Kárókatonafélék
Genus: Phalacrocorax

Phalacrocorax carbo (Linnaeus, 1758.) *Kárókatona*

A Madártani Intézet gyűjteményében: 1950. X. 20. >; 1950. X. 21. 1950. XI. 15. juv.; 1986. XII. 6. juv.; 1986. XII. 6. juv. Sterbetz napló: Az 1950-es években még csak elvétve lehetett megfigyelni. A 70-es évektől hirtelen bekövetkező gyarapodását észleltük. Az év minden szakában előfordultak kisebb csapatai. Begécsen, 1986. X. 22-én egyetlen csapatban 236 pl. volt az egy alkalommal látott, legnagyobb mennyiség.

Phalacrocorax pygmaeus (Pallas, 1773.) *Kis kárókatona*
A Madártani Intézet gyűjteményében: Biharugra, 1960. XII. 1. Szikpusztán XII. 2-án ugyanez megfigyelve, és gyűjtve. Szikpuszta, 1960. IV. 22-én gyűjtve.

Ordo: Ciconiiformes – Gólyaalakúak
Familia: Ardeidae- Gémfélék
Genus: Botaurus
Botaurus stellaris (Linnaeus, 1958.) *Bölömbika*
„Kevés van, több esetben áttelelt" (Nagy, 1962). Sterbetz napló: 1951. tavaszán hang alapján Biharugrán 4, Szikpusztán 6 pár költhetett. Begécsen 1980 és 1984 évben 2, illetve 3 fészekalja valószínűsíthető. 1987-ben Begécsen 1 pl. áttelelt.

Genus: Ixobrychus
Ixobrychus minutus (Linnaeus, 1766.) *Törpegém*
A Madártani Intézet gyűjteményében: 1951. V. 12. >; 1951. VI. 1. >. „Mindenfelé közönséges, főképp tószéli nádasokban" (Nagy, 1962). Sterbetz napló: 1951-ben a Biharugrai-tavakon 30–40 pár költése valószínűsíthető. Biharugrán 3, Szikpusztán 5 fészek bizonyított.

Genus: Nycticorax
Nycticorax nycticorax (Linnaeus, 1758.) *Bakcsó*
A Madártani Intézet gyűjteményében: 5 példány, adatolás nélkül. Zsadányban, 1951-ben 20 pár költött (Szijj, 1951). „Mezőgyánon szürke gémek telepén számos bakcsó fészkel. Geszten és Zsadányban nagy bakcsótelep" (Nagy, 1962). „Vátyonban 1946-ban és 1948-ban mintegy 15 pár, 1968-ban 40–50 pár, 1969-ben 50–60 pár, 1970-ben ugyanennyi. 1971-ben 100 pár, 1976-ban 67 pár" (Müller, 1980). Nagygyanté 1968-ban 40 pár, 1969-ben és 1970-ben 40 pár, 1971-ben 30 pár. Orosiban 1961-ben 4–500 fészek, de csak abban az évben" (Müller, 1980). Sterbetz napló: 1951. IV–X. között az egész halastórendszeren rendszeresen előfordult. Az 1970-es évektől észrevehetően fogyatkozott.

Genus. Ardeola
Areola ralloides (Scopoli, 1769.) *Üstökösgém*
A Madártani Intézet gyűjteményében: 1950. VI. 7. >; 1950. VII. 1. „Vátyon gémtelepén, fiatal tölgyesben 1946-ban 3 pár, 1947-ben 6 pár, 1948-ban ugyanennyi, 1970-ben 2–3 pár" (Müller, 1980). „Zsadányban 1951-ben 3 pár (Szijj, 1951). Sterbetz napló: 1950-ben Szikpusztán 3 pár pusztai nádfoltban fészkelt. Ugyanez évben a Zöldhalmi-tó füzesében meghiúsult a fészkelése. 1951–88 között V–IX. hónapokban rendszeresen megfigyelhető volt. 1958-ban a Zöldhalmi-tó füzesében 10 pár költött.

Genus: Egretta
Egretta gularis (Bosc, 1792.) *Zátonykócsag*
A Madártani Intézet gyűjteményében: Biharugra, 1964. VIII. 5. E faj hazai bizonyítópéldánya! (Fábián–Sterbetz, 1966.)

Egretta garzetta (Linnaeus, 1766.) *Kis kócsag*
1951-ben Zsadányban 1 pár (Szijj, 1951). Müller Géza szerint az 1940-es években kezdtek a kis kócsagok itt megtelepedni. 1947-ben a vátyoni gémtelepen 5 pár, 1968-ban 10–15 pár, 1969-ben 20 pár, 1970-ben ugyanennyi, 1964-ben 4 pár. Nagygyantén 1968-ban 10 pár, 1969-ben 15 pár, 1970-ben 15–20 pár 1971-ben 5–10 pár, 1973 után eltűntek (Müller, 1969). Nagy László szerint: „A geszti és mezőgyáni erdőrészekben fészkelő faj. Így Mezőgyánon hatalmas akácerdőben, szürke gémek telepén, ahol 8–10 pár üstökösgém és számos bakcsó is fészkel. Továbbá a geszti fiatalos, 5–6 méter magasságú tölgyerdők egyikében nagy bakcsótelepen és két üstökösgém társaságában költött a kis kócsag. 4 párnál nem találtam többet" (Nagy, 1962). Sterbetz napló: 1951. IV–IX. között 6–8 példányt naponta lehetett megfigyelni. 1961-ben Biharugrán, alacsony fűzfákon 12 pár költött (Sterbetz–Szlivka, 1970). Begécsen 1985. X. 10-én 12-es csapat a legkésőbbi előfordulása.
Egretta alba (Linnaeus, 1785.) *Nagy kócsag*
1838 körül mintegy 20 sárréti pár költött itt (Schenk, 1918). A Sárréten 1870 táján fészkelt utoljára (Rácz, 1916). Sterbetz napló: 1951. V. és VIII. között rendszeresen lehetett néhányat megfigyelni. 1960. IV. 9-én a Zöldhalmi-tavon 2 fészek, a Ludas-tavon 1 fészek. 1984. IV. 9-én Begécsen 6 fészek. 1981. X. 12-én Begécsen 56 pl., 1985. X. 10-én Biharugrán 14 pl. Szikpusztán 6 pl. Begécsen 49 pl. Ugyanott 1987. XII. 9–10-én 28 áttelelő.

Genus: Ardea
Ardea cinerea (Linnaeus, 1758.) *Szürke gém*
A Madártani Intézet gyűjteményében: 47 példány gyomortartalma.
Müller Géza szerint: „Vátyon gémtelepén 1969-ben 20–30 pár, 1970-ben 50–60 pár, 1971-ben ugyanennyi, 1976-ban pontosan számolva 76 pár. A nagygyantéi telep az 1930-as évek óta létezett, 20–30 fészekkel, szürke gém és bakcsó vegyesen. Ez 1950-ig volt így. 1961 körül már 120–150 fészek, fele arányban szürke gémeké. 1960–65 között 80–100 pár, fele arányba szürke gém. 1968-ban 15–20 pár, 1969-ben 30–40 pár, 1970-ben 40 pár, 1971-ben 30–40 pár. 1973-ban már csak 3 pár, utána eltűntek" (Müller, 1980). Geszten, 1951-ben 6 pár (Szijj, 1951). Sterbetz napló: A halastórendszerek éven át megfigyelhető, gyakori madara. Kirívóbb vonuló mennyiségek: 1951. IX. 22. Szikpusztán, egy csapatban 238, Biharugra, 1977. X. 16-án 341 pl. Begécsen 1985. X. 10. 211 pl.
Ardea purpurea (Linnaeus, 1766.) *Vörös gém*
A Madártani Intézet gyomortartalom-gyűjteményében 10 példány. Müller Géza szerint az 1950-es évek második felében és az 1960-as évek elején a Toprongyos csatorna melletti gyékényesekben költött 8–10 pár (Müller, 1980). Sterbetz napló: 1951-ben a Zöldhalmi-tó fészkelőállománya volt a legjelentősebb, 43 megszámlált fészekkel. Ugyanez évben Szikpusztán 15–20 pár költött a Nagysziki-tavon. 1978-ban Begécsen 8–10 pár a becsült állomány, ugyanitt X. 10-én történt a legkésőbbi őszi megfigyelés.

Familia: Ciconiidae – Gólyafélék
Genus: Ciconia

Ciconia nigra (Linnaeus, 1758.) *Fekete gólya*

Nagy László őszi átvonulónak mondja. 1953 őszén a geszti erdők egyik évszázados tölgyesébe heteken át több mint száz húzott éjszakázni (Nagy, 1962). Müller Géza szerint a nagygyantéi gémtelepen, a begécsi víztároló éveiben 2–3 pár fészkelt (Müller, 1980). Sterbetz napló: Szikpuszta 1951. VIII. 19. 34 pl., VIII. 22 – IX. 8-ig 51 pl., IX. 29. 89 pl., Biharugra, 1951. VII. 19. 1 pl., Begécs, 1981. X. 12. 1 pl.

Ciconia ciconia (Linnaeus, 1758.) *Fehér gólya*

A szervezetten lebonyolított gólyaállomány-felmérések szerint:

Lakott fészkek

	Biharugra	Geszt	Zsadány
1958	3	5	17
1963	7	6	10
1968	11	7	9
1974	12	-	12
1979	2	?	5
1984	14	2	10

(Jakab 1988.)

1958	3	5	17
1968	7	9	11
1974	12	-	12

(Marián 1962; Jakab, 1977; Kováts 1986.)

1965. VI. 10. 42 pl., VII. 3. 51 pl., VII: 9. 34. pl. Meddő gyülekezések a begécsi halastavaktól délre (Kovács, 1968). Sterbetz napló: 1951. VI. 19–22. között Szikpusztán 67 pl. u. otr. VIII. 9-én 81 pl.

Familia: Threskiornithidae – Ibiszfélék
Genus: Plegadis

Plegadis falcinellus (Linnaeus, 1766.) *Batla*

A Madártani Intézetben kiállítva: Biharugra, 1976. I. 11.>. Nagy László szerint tavasszal érkezik kisebb csapatokban, de nem költ. Őszi megfigyelése nincs (Nagy, 1962). Jánossy Dénes és Jánossy László Begécsen, 1977. IX. 10-én figyeltek meg 4 példányt. Sterbetz napló: 1951. V. 2. 1 pl., 1951. X. 10. 6 pl., Szikpuszta, 1981. X. 12. 4 pl. Begécs, 1985. X. 10. 1 pl.

Genus: Platalea

Platalea leucorodia (Linnaeus, 1758.) *Kanalasgém*

Nagy László szerint minden évben megjelenik 8–20 pl-ból álló csapat, s itt vannak elvonulásukig. 1958. július 19-én 14-es csapat Biharugrán. Nem költöttek (Nagy, 1962). Sterbetz napló: 1968–1972 között a Ludas- és a Zöldhalmi-tavakon évi 8–10 pár költött. Vonulási adatok: Begécs 1977. X. 16. 3 pl., 1980. III. 16. 79 pl., 1980. X. 10. 1 pl.

Ordo: Anseriformes – Lúdalakúak
Familia: Anatidae – Récefélék
Genus: Cygnus

Cygnus olor (Gmelin, 1789.) *Bütykös hattyú*

Sterbetz napló: Feltűnően szelíd példány Begécsen, 1987. XII. 9–10-én.

Cygnus cygnus (Linnaeus, 1758.) *Énekes hattyú*

Müller Géza megfigyelései: 1949. IV. 13., Begécsen 5, V. 25-én 7. 1950. II. 22-én Zsadányban 1. (Müller, 1951). Sterbetz napló: Szikpuszta 1951. XII. 1. 3., Begécs 1980. III. 16. 5.

Genus: Anser

Anser fabalis (Latham, 1787.) *Vetési lúd*

Sterbetz napló: 1951 novemberében több alkalommal történt vadlúdszámlálás Biharugrán. A vetési ludak száma egész novemberben 20000 pl. körül alakult. 1972–1981 között azonban már csak mintegy 1000 az évi átlagértékük, őszi számlálásokon. 1984. IV. 9. Begécsen 450 pl., 1985. X. 10. Begécsen 2100 pl., 1986. X. 21–22. Biharugrán 850, 1987. XII. 9–10. Begécsen 300, III. 15-én 650 pl. Egy holland kutatócsoport 1981. X. 29-én Biharugrán 300 példányt számlált (Lebret, 1982). Lőtt példányainak mindegyike az A.fabalis rossicus Buturlin, 1933. alfajnak bizonyult. Mindmáig vitatott a vetési lúd Anser fabalis neglectus Suhskin néven leírt példányainak rendszertani hovatartozása. Jelenleg a vetési lúd egyik variánsának tekintik ezt a madarat. A huszadik század kezdetén „inváziós" beáramlásait észlelték Kelet-Magyarországon, ma már egy ilyen meggypiros csőrgyűrűs és lábszínű vetési lúd unikumszámba menő ritkaság. Biharugráról három gyűjtött példány ismert: Nagy László Geszten lőtte 1951. X. 10-én (Nagy, 1962). Szikpusztán 1951. X. 12-én Sterbetz lőtte, 8 főnyi homogén csapatból. Ugyancsak ő gyűjtött egy példányt 1951. XI. 2-án a Madártani Intézetnek (Sterbetz, 1981; 1983).

Anser brachyrhynchus (Baillon, 1833.) *Rövidcsőrű lúd*

Sterbetz napló: Begécs, 1984. IV. 9. 13-as csapat. Begécs, 1984. IV. 10. 2 pl.

Anser albifrons (Scopoli, 1769.) *Nagy lilik*

Biharugráról az 1950–60-as évtizedben 44 példány került a Madártani Intézethez. Nagy László szerint 1950–55 között a számuk százezreket tett ki. 1954-től észlelte a hirtelen bekövetkezett, erőteljes fogyatkozásukat (Nagy, 1962). Müller Géza 99 %-ban mondta nagy liliknek a Biharugrán megfigyelt libatömegeknek (Müller, 1980). Széchenyi Zsigmond 1943. X. 30-án jegyezte fel itt a magyarországi vadlibavadászatok rekordját, ekkor Szapáry László a szomszédos Tiszaradványon egy nap alatt 208 vadludat, főképp liliket ejtett el (Széchenyi, 1963). 1961. XI-ben 65000 nagy liliket számolt itt egy holland kutatócsoport (Timmerman et al. 1976). 1981. X. 30-án 4500 nagy lilik tartózkodott itt (Lebret, 1982). 1984. XI-ben 2500 volt a mennyiségük (Faragó-Kovács-Sterbetz, 1991). Az 1960-as évek végén 10–50000 között alakultak az őszi csúcsok (Philippona, 1972; Sterbetz 1977a). Sterbetz napló: 1951. november egész időtartamában Nagy Lászlóval és Müller Gézával szervezett számlálások szerint a nagy lilikek mennyisége 450000 pl. 1972–81 között az őszi csúcsátlag 22000. 1987. XI. 10. 5000, 1987. XII. 9–10. 400.

Anser erythropus (Linnaeus, 1758.) *Kis lilik*

1951–1969 között néhány gyűjtött példány került a Madártani Intézethez. Nagy (1962) és Müller (1980) számszerűen nem rögzítették a mennyiségüket, csak annyit jegyeztek meg, hogy: „...jóval kevesebb, mint a nagy lilik." Sterbetz 1951 novemberében 25000 körül számlálta a kis lilikek mennyiségét, félmilliónyi vadlúdtömegben (Sterbetz, 1988). További közölt adatai: 1977. X. 16. Szikpusztán 36 pl., 1978. X. 15. Ugra, Nagycsik-tó 11 pl., 1978. XII. 17. Ludas-tó 1100 pl., Szikpuszta 1979. XII. 15. 120 pl., Begécs 1980. X. 17. 2 pl., Begécs 1980. XI. 16. 17 pl., Biharugra, Szilas-tó 1980. XI. 16. 36 pl. 1987. XII. 9. Begécsen 250 pl. Réthy (1982.) Biharugrán 1981. X. 12-én 31 példányt látott. 1984. XI-ben egész hónap során 31 példány tartózkodott. (Faragó-Kovács-Sterbetz, 1991).

Anser anser (Linnaeus, 1758.) *Nyári lúd*

1986. x. 15-én Begécsen, mintegy 250-es csapatból elejtett példány a faj tőlünk északabbra és nyugatabbra honos törzsalakjának bizonyult. A Mezőgazdasági Múzeum őrzi.

Anser anser rubrirostris (Swinhoe, 1871.) *Nyári lúd, keleti alfaja*

A Madártani Intézethez került példányok elejtési dátuma: 1951. XI. 2. >, 1951. X. 2. +, 1951. XI. 1.+, 1951. X. 31. juv., 1956. X. 15. >. Nagy László (1962) szerint 8–20 pár fészkel, de tojásait minden évben elszedik. A költőhelyeket nem pontosította. Müller Géza szerint a halastavakon évente 40 pár a költőállomány, szaporulatukkal őszire elérik a 200-at. Évszámot nem említ (Müller, 1980). Sterbetz napló:

Fészkelések:

	Biharugra	Szikpuszta	Begécs	
1951.	6	22		
1965.	10			(Sterbetz, 1966.)
1977.	10	10		(Schmidt-Sterbetz, 1984.)
1984.	30	150		(és Begécs is)
1987.	40	20	60	

Gyülekezési-vonulási adatok: 1951. XI. Biharugra és Szikpuszta együttesen 5000. 1972–1981. között a teljes vizsgálati terület tetőző átlaga 500 pl. körül. 1981. X. 30-án holland megfigyelők számoltak 750-et (Lebret, 1982). 1984. XI. 300 pl. (Faragó-Kovács-Sterbetz, 1991) 1985. X. 10. 1500. 1986. IX. X. folyamatosan 2000 körül. 1987. III. 15. 1150 pl.

Genus: Branta

Branta leucopsis (Bechstein, 1803.) *Apácalúd*

Müller Géza adat nélkül említi előfordulását (Müller, 1980). Nagy László szerint „nagyon ritka" (szóbeli közlés).

Branta ruficollis (Pallas, 1769.) *Vörösnyakú lúd*

Nagy László szerint 1953 őszén egy gúnárt és egy tojót ejtettek el Geszten. 1954. XII. 10-én nagy lilikek között figyelt meg két példányt Biharugrán (Nagy, 1962). Sterbetz napló: 1952. X. 3. >, lőtt példány, a Madártani Intézetbe került. Geszt, 1953. XI. 3. 1 lőve. Geszt, 1953. XI. 16. 1 lőve. Kérdés, hogy vajon ez a két geszti példány nem azonos-e a Nagy László említéssel? Biharugra, 1954. XII. 10. 2 pl. Biharugra, 1964. „ta-

vasz" 1 pl. Begécs, 1983. XI. 13. 1. Biharugra, 1983. ősz 1. Biharugra, Gazdák-tava 1987. XII. 9. 12-es csapat.

Genus: Tadorna

Tadorna ferruginea (Pallas, 1764.) *Vörös ásólúd*

Biharugra, 1982. XI. 27. ?. (Kurpé, in.: Molnár, 1984.)

Tadorna tadorna (Linnaeus, 1758.) *Bütykös ásólúd*

A Madártani Intézethez került példányok: Biharugra, 1959. XI. 25. Biharugra, 1959. XI. 28. >. Sterbetz napló: Zöldhalmi-tónál gyűjtött 1951. XI. 12. Szikpuszta, 1951. XII. 18. 12 pl. Ludas-tó, 1959. IX. 10. 1 pl. Ludas-tónál gyűjtve, 1959. X. 25. 1 >. 1987. XII. 9. gyűjtve > a budapesti Mezőgazdasági Múzeum részére.

Genus: Anas

Anas penelope (Linnaeus, 1758.) *Fütyülő réce*

A Madártani Intézethez került: 1951–1959 között 4 pl. Sterbetz napló: 1951 őszén igen gyakori faj. Csúcsértékei: Ludas-tó XI. 9. cca 550, Nagysziki-tó X. 28. cca 1500 pl. Begécs, XI. 2. 3000 pl. Tavasszal 1961. III. 19-én Begécsen mintegy 450 pl. volt a tetőzés. Biharugrán 1967. III. 28-án 1500 tetőzött. Szikpusztán 1967. III. 29-én 2500. Az 1971–80-as években mind tavasszal, mind pedig őszi vonuláskor már csak néhány száz körül alakultak a tetőző mennyiségek.

Anas strepera (Linnaeus, 1758.) *Kendermagos réce*

1951-ben 10, 1959-ben 1. 1988-ban 1 példány került a Madártani Intézethez. Sterbetz napló: 1951-ben igen elterjedt fészkelő volt még. Biharugrán mintegy 30–40 pár valószínűsíthető, Szikpusztán 80–100, Begécsen 150–200. Őszi vonuláskor Szikpusztán 1951. IX. 2-án, cca 5000 tetőzött. Állománya az 1961-as évektől hirtelen kezdett fogyatkozni. Az 1970-es és 80-as években 8–10 példányos tetőzéseket jegyeztek föl.

Anas crecca (Linnaeus, 1758.) *Csörgő réce*

1951–67 között 30 példány került a Madártani Intézethez. Sterbetz napló: 1951. XI-i tetőzéskor a Biharugrai-tavakon 7–8000, Begécsen 10–12000 tetőzött. Az ötvenes évtized végétől érzékelhető a fogyatkozása, korábbi mennyiségei legfeljebb 10–15 %-ra estek vissza. Biharugra község mellett, az ún. Disznólegelőn 1977 és 1984-ben egész szaporodási időszakban meg lehetett figyelni 6–8 példányt, de költésük nem bizonyított.

Anas platyrhynchos (Linnaeus, 1758.) *Tőkés réce*

1950–1967 között a Madártani Intézethez 167 példány került. Sterbetz napló: 1951-ben kora őszi gyülekezéskor több százezernyi példánnyal lehetett mennyiségüket Biharugráról, Szikről és Begécsről összesítve körvonalazni. Fogyatkozásuk a begécsi ősmocsárnak halastóvá alakításával vált szembetűnővé. Az 1960-as évektől a túlméretezett bérvadásztatás is befolyásolta mennyiségeik alakulását. Az 1970-es évek után őszi tetőzésük legfeljebb 10–20000 körül alakulhatott. Fészkelő állományainak felmérése nem volt lehetséges, elsősorban Szikpuszta és Begécs volt a legjelentősebb szaporodási helyük.

Anas acuta (Linnaeus, 1758.) *Nyílfarkú réce*

1951–57 között 7 példány került a Madártani Intézethez. Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán 10–20 példány párban járó egyedei valószínűsítettek fészkelést. Megta-

lált fészkeinek száma 4. Ez időben 30–40 pár lehetett a begécsi fészkelőállománya. Biharugrán 1 pár költött. 1951-ben gyakori vonuló volt ez a faj. Szikpusztán IX. 10-én mintegy 6–700 példány tartózkodott. Begécsen, X. 2-án 900. A tavaszi vonulás gyorsan megy végbe, ezért nem torlódnak fel ilyenkor nagyobb mennyiségek. Begécsen 1980. III. 16-án 42 pl. volt a legnagyobb tavaszi megfigyelt mennyiség.

Anas querquedula (Linnaeus, 1758.) *Böjti réce*

1950–65 között 17 példány került a Madártani Intézetbe. Sterbetz napló: 1951-ben Begécsen és Szikpusztán elterjedt fészkelő, becslés alapján mintegy 60–80 pár költhetett. Őszi vonuláskor feltűnő volt, hogy néhány száznál sohasem sejtetett nagyobb mennyiséget a gyülekezésük.

Anas clypeata (Linnaeus, 1758.) *Kanalas réce*

1951–59 között 3 példány került a Madártani Intézetbe. Sterbetz napló: 1951-ben Biharugrán elszórtan költött. Szikpusztán 80–100 párra, Begécsen 60–80 párra becsült a fészkelőállománya. Szeptemberi vonuláskor ez a faj tömeges. Szikpusztán 1951. IX. 19-én 5000, Begécsen 17000 példány (!) tetőzött. Az 1970-es 80-as évek óta néhány száznál többet sohasem figyeltem meg.

Genus: Netta

Netta rufina (Pallas, 1773.) *Üstökösréce*

1984. IV. 9-én Begécsen fordult elő 3 példánya (Sterbetz napló).

Genus: Aythya

Aythya ferina (Linnaeus, 1758.) *Barátréce*

1951–65 között a Madártani Intézethez 6 példány került. Az Intézet gyűrűzési törzskönyvében szereplő jelölési adat: Camargue (Franciaország) 1956. III. 7-én jelölt példány Biharugrán, 1960. IV. 13-án került kézre (Keve, 1966). A Povázsay-féle tojásgyűjteményben 1962. VI. 10-ről szerepel egy fészekalj (Povázsay, 1986). Sterbetz napló: Elsősorban a biharugrai tavak fészkelője. 1951-ben itt 2–300 pár lehetett a költőállománya. Ez évből vonulási tetőzések: Biharugra, IX. 8. 5–6000, Szikpuszta IX. 14. 3–4000, Begécs VIII. 19. 2–3000. Állománya az 1960-as évtized óta csökken.

Aythya nyroca (Güldenstädt, 1770.) *Cigányréce*

A Madártani Intézethez 1950–1963 között 6 példány került. Sterbetz napló: 1951-ből becsült fészekállománya: Biharugra 80–100 pár, Szikpuszta 150–200 pár, Begécs 60–80 pár. Vonuláskor sohasem torlódtak föl nagyobb tömegek. Csúcsmennyiségek 1951-ből: Biharugra VIII. 19. 300 pl., Szikpuszta VIII. 28. 800 pl. Begécs IX. 2. 500 pl. Begécsen 1977. X. 16-án 28 pl. Biharugrán 1984. IV. 9-én 31 példány.

Aythya fuligula (Linnaeus, 1758.) *Kontyos réce*

A Madártani Intézethez került példányok: 1950. XII. 10. 1950. IV. 25. Sterbetz napló: Biharugra 1951. X. 10. 3 pl., IV. 25. 5 pl., XII. 10. 19 pl., Szikpuszta 1951. VIII. 19. 1 pl., X. 18. 3 pl., XII. 1. 6 pl., Begécs 1951. X. 10. 1 pl., 1977. X. 16. 21 pl., 1980. III. 16. 4 pl., 1984. IV. 9. 11 pl.

Aythya marila (Linnaeus, 1761.) *Hegyi réce*

A Madártani Intézetnek juttatott példányok: 1950. XII. 10. 1960. IV. 25. Sterbetz napló: Biharugra, 1951. X. 10. 3 pl. XI. 2. 5 pl., XII. 19. 1 pl. Szikpuszta 1951. VIII. 19. 1 pl., X. 18. 5 pl., XII. 1. 6 pl., Begécs, 1951. X. 10. 1 pl., 1977. X. 16. 21 pl., 1980. III. 16. 4 pl., 1984. IV. 9. 11 pl.

Genus: Somateria
Somateria mollissima (Linnaeus, 1758.) *Pehelyréce*
A Madártani Intézetbe került példány: Biharugra, 1950. XI. 12. juv.

Genus: Clangula
Clanguly hyemalis (Linnaeus, 1758.) *Jegesréce*
A Madártani Intézetbe került: Biharugra, Cigány-tó 1950. XI. 1. juv. ?. Biharugra, Nagycsík-tó 1950. X. 20. juv. ?.

Genus: Melanitta
Melanitta nigra (Linnaeus, 1758.) *Fekete réce*
1959. X. 6. juv. > gyűjtve (Pátkai, 1964).
Melanitta fusca (Linnaeus, 1758.) *Füstös réce*
A Madártani Intézetbe kerültek: 1950. XII. 20. juv. >. Sterbetz napló: Begécs, 1987. XII. 10. 2 pl. (Egy a Mezőgazdasági Múzeumnak.)

Genus: Bucephala
Bucephala clangula (Linnaeus, 1758.) *Kerceréce*
A Madártani Intézetbe került: Biharugra, Ludas-tó 1950. X. 29. Biharugra, Nagycsík-tó 1950. XI. 1. Szikpuszta 1950. XII. 2. Begécs, 1967. III. 12. Sterbetz napló: Szikpuszta 1951. XI. 19. 30, Biharugra 1951. XII. 1. 1, 1951. XII. 10. 12 pl., Begécs, 1980. III. 16. 20 pl., 1986. X. 21. 2 pl.

Genus: Mergus
Mergus albellus (Linnaeus, 1758.) *Kis bukó*
A Madártani Intézetbe került: 1950. XII. 1. 1950. XII. 1. 1953. XII. 2. Sterbetz napló: Szikpuszta 1951. XI. 1. 1, XI. 20. 1. Biharugra 1951. XII. 9. 1 + 1, Begécs 1960. XI. 10. 1, 1980. III. 16. 1, 1987. XII. 9. 2 + 3.
Mergus serrator (Linnaeus, 1758.) *Örvös bukó*
A Madártani Intézetbe került: Biharugra, Csík-tó 1950. XI. 7. ?.
Mergus merganser (Linnaeus, 1758.) *Nagy bukó*
A Madártani Intézetbe került: 1956. XI. 24. 1957. II. 15. 1958. II. 18. 1958. II. 28. 1950. XII. 1. 1950. XI. 20. 1950. XI. 20. Sterbetz napló: Biharugra, Ludas-tó 1951. XII. 1. 2, Begécs 1987. XII. 9.

Genus: Oxyura
Oxyura leucocephala (Scopoli, 1769.) *Kékcsőrű réce*
Sterbetz napló: Biharugra, Nagyszik-tó 1951. XI. 10. 1. (Egy hétig ott tartózkodott.)

Ordo: Accipitriformes – Vágómadár-alakúak
Familia: Accipitridae – Vágómadárfélék
Genus: Pernis
Pernis apivorus (Linnaeus, 1758.) *Darázsölyv*
Geszten, 1952. V. 29-én 1 példány lőve (Nagy, 1962). Biharugrán 1974. IX. 11-én és 13-án 1–1 példány megfigyelve (Jánossy–Jánossy, 1977). Sterbetz napló: Szikpusztán 1951. IX. 11-én 1 pl. megfigyelve. Begécsen 1985. X. 10-én 1 pl. megfigyelve.

Genus: Milvus

Milvus migrans (Boddaert, 1783.) *Barna kánya*

Nagy László szerint tavaszi vonuláskor gyakori (Nagy, 1962). Müller Géza adat nélkül utal előfordulásaira (Müller, 1980). Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán a Jankovics-erdőben 2 pár költözött. Uaz év őszén Szikpusztán IX. 1–15 között naponta 15–20 példány egerészett.

Milvus milvus (Linnaeus, 1758.) *Vörös kánya*

Nagy László tavaszi és őszi vonulásban rendszeresen látta (Nagy, 1962). Müller Géza adat nélkül utal jelenlétére (Müller, 1980). Sterbetz napló: Szikpuszta, 1951. IX. 10. 1 pl.

Genus: Haliaeetus

Halaieetus albicilla (Linnaeus, 1758.) *Rétisas*

Nagy László szerint néhány példány egész éven át megfigyelhető a halastavak környékén. Egy alkalommal 8 pl. volt a legnépesebb előfordulás a Csillaglaposi-erdő éjszakázó helyén. 1958. III. 28-án a Jankovics-erdő nyárfáin 14 pl. gyülekezett (Nagy, 1962). Müller Géza szerint 10–15 példány évente előfordul. 1976-ban már csak 2–3 példány került itt szem elé (Müller, 1980). Sterbetz napló: Biharugra, 1951. IX. 10. 1 ad. a Ludas-tónál. Szikpusztán VIII. 28-án juv. a Nagysziki-tónál 1 ad. XI. 12-én a Nagysziki-tavon 16 pl. uo. XII. 2-án 21 pl., 1979. II. 1. Begécsen 1 ad., 1981. X. 12. Begécsen 1 ad. + 1 juv. 1987. XII. 9. Begécsen 1 ad. Biharugra Ludas-taván 1 ad. + 2 juv. Szikpuszta XII. 10. 3 ad. + 6 juv.

Genus: Circaetus

Circaetus gallicus (Gmelin, 1788.) *Kígyászölyv*

Sterbetz napló: Szikpuszta 1951. VIII–IX-ben 3–4 pl. folyamatosan megfigyelhető volt. VIII. 21-én egy alkalommal 6 pl. IX. 2-án itt elejtett a Madártani Intézet gyűjteményébe került. Begécsen 1981. X. 12-én 1 pl., 1985. X. 10-én 1 pl. megfigyelve.

Genus: Circus

Circus aeruginosus (Linnaeus, 1758.) *Barna rétisas*

Sterbetz napló: 1951 tavaszán a biharugrai tavakon 8–10 pár, Szikpusztán 6–7 pár, Begécsen 12 pár költött. Az 1960-as évtizedtől mind a fészkelők, mind az átvonulók példányszáma észrevehetően csökkent.

Circus cíaneus (Linnaeus, 1758.) *Kékes rétihéja*

Sterbetz napló: 1951 november-decemberben a terület egészén gyakori volt. Tetőző napi mennyiség: Szikpuszta XII. 12. 19 és 8 >. 1960 után gyérebb volt az előfordulásuk.

Circus macrourus (S. G. Gmelin, 1771.) *Fakó rétihéja*

Sterbetz napló: Szikpuszta 1951. IX. 8. X. 11. X. 20. 1966. IX. 19. III. 21. Biharugrán 1951. IX. 8. 1988. X. 28. Begécs, 1951. IX. 20.

Circus pygargus (Linnaeus, 1758.) *Hamvas rétihéja*

Nagy László lőjegyzékében: 1951. IX. 9-én, 1951. X. 13-án, 1953. XI. 7-én Biharugrán ejtett el 1–1 példányt (Nagy, 1962). (A novemberi példányok adatait fenntartással kell kezelnünk, ekkorra ez a faj már elvonul hazai környezetéből.) Jánossy Dénes és László 1974. IX. 12-én figyelt meg egy példányt (Jánossy–Jánossy, 1977).

Genus: Accipiter

Accipiter gentilis (Linnaeus, 1758.) *Héja*

Nagy László szerint ősszel gyakoribb, tavasszal szórványosabb az előfordulása (Nagy, 1962). Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán 1 pár költött a Jankovics-erdőben. Biharugrán 1951. XI. 2-án , Begécsen 1978. X. 15-én 1–1 példány megfigyelve.

Accipiter nisus (Linnaeus, 1758.) *Karvaly*

Sterbetz napló: X–III. között valamennyi megfigyelési év során gyakori volt.

Genus: Buteo

Buteo buteo (Linnaeus, 1758.) *Egerészölyv*

Sterbetz napló: Mindenfelé gyakori ősztől tavaszig. Nyári hónapokban elvétve. B.b. vulpinus (Gloger, 1833.) alfaja 1955. XI. 16-án gyűjtve (Pátkai, 1957).

Buteo rufinus (Cretzschmar, 1827.) *Pusztai ölyv*

Müller Géza adat nélkül jelzi előfordulását (Müller, 1980). Sterbetz napló: 1951 őszén, kora telén elvétve fordult elő. Szikpuszta VIII. 15. 1 pl., IX. 2. 1 pl., C. 4. 1 pl., Xi. 23. 1. pl. Begécsen 1951. IX. 2-án 1 pl. 1978. X. 15-én 1 pl., 1985. X. 10-én 1 pl.

Buteo lagopus (Pontopiddan, 1763.) *Gatyásölyv*

Sterbetz napló: X–III. között a vizsgált terület egészén szórványos jelenség. Az 1951 őszén-telén tapasztalt gyakorisága az 1970-es évtizedtől jelentősen mérséklődött. Egy alkalommal megfigyelt legnagyobb mennyiség: Szikpuszta 1951. XI. 22. 12 pl.

Genus: Aquila

Aquila pomarina (C. L. Brehm, 1831.) *Békászó sas*

Nagy László júniustól észlelt nyári kóborlókat, egy alkalommal 4 pl. volt a legtöbb (Nagy, 1962). Sterbetz napló: Szikpusztán 1951. VIII–IX. között 1–2 példány rendszeresen előfordult. IX. 2-án elejtett példánya a Madártani Intézetbe került. 1974. IX. 9-én és 10-én 1–1 példányt Jánossy Dénes és László figyeltek meg (Jánossy–Jánossy, 1977).

Aquila clanga (Pallas, 1811.) *Fekete sas*

Nagy László szerint júniustól késő őszig szórványos (Nagy, 1962). (E megállapítás fenntartással kezelendő!) Sterbetz napló: Szikpuszta, Jankovics-erdő 1951. VIII. 1 pl. megfigyelve.

Aquila heliaca (Savigny, 1809.) *Parlagi sas*

Nagy László Geszten, 1953. VIII. 29-én figyelte meg (Nagy, 1962). Müller Géza adat nélkül említi (Müller, 1980).

Aquila chrysaetos (Linnaeus, 1758.) *Szirti sas*

Jakab Béla Szikpusztán, 1955. XI. 14-én 1 példányt látott. Sterbetz napló: Szikpuszta 1951. Xi. 10. 1 juv., Begécsen 1987. XII. 10. 1 juv.

Genus: Hieraaetus

Hieraaetus pennatus (Gmelin, 1788.) *Törpesas*

Müller Géza adat nélkül említi (Müller, 1980).

Familia: Pandionidae – Halászsasfélék

Genus: Pandion

Pandion haliaaetus (Linnaeus, 1758.) *Halászsas*
1955. IX. 3-án Jakab András 2 példányt figyelt meg (Jakab, 1957). Jánossy Dénes és László megfigyelései: 1977. IX. 13. 1 pl., IX. 9. 2 pl., IX. 10. 3 pl., IX. 11. 1 pl., IX. 12. 2 pl. (Jánossy–Jánossy, 1977). Réthy in: MME 1982. 1981. IX. 12. 3 pl. Sterbetz napló: Biharugra 1951. IX. 2. 3 pl., IX. 5. 2 pl., IX. 12. 5 pl., Szikpuszta 1951. IX. 4. 1 pl., IX. 10. 4 pl., Begécs, 1984. IV. 9. 1 pl., 1985. X. 10. 1 pl.

Ordo: Falconiformes – Sólyomalakúak
Familia: Falconidae – Sólyomfélék
Genus: Falco

Falco tinnunculus (Linnaeus, 1758.) *Vörös vércse*
Sterbetz napló: 1951-ben még viszonylag gyakori volt. A tógazdaság területén 18 fészkét ismertem. Évközben folyamatosan megfigyelhető, 1951-ben mintegy 15–20 át is telelt. Szikpusztán 1978-ban 2 lakott fészke volt, uakkor Begécsen 3 fészek.

Falco vespertinus (Linnaeus, 1766.) *Kék vércse*
Nagy László szerint a vetési varjútelepeken 1950-ben 4 pár, 1951-ben 3 pár, 1952-ben 2 pár, 1953-ban 3 pár fészkelt. 1958-ig hiányzott, 1958-ban 1 pár (Nagy, 1962). Müller Géza szerint 2–3 évtizede varjútelepek gyakori lakója volt, minden telepen 8–10 fészekkel. Utóbb megritkult (Müller, 1980). Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán a Jankovics-erdőben lévő varjútelepen 9 pár költött. Áprilisi–szeptemberi átvonulók gyakoriak. Legnépesebb előfordulása a Fancsikai-legelőn 1951. IX. 11-én 154 pl. egy csapatban.

Falco columbarius (Linnaeus, 1758.) *Kis sólyom*
Sterbetz napló: Biharugra 1951. XII. 1. 1 pl. Szikpuszta XII. 3. 1 pl., XII. 12. 1 pl., Begécs 1979. II. 1. 1. pl. 1986. X. 22. 1 pl., 1987. XII. 10. 1 pl.

Falco subbuteo (Linnaeus, 1758.) *Kabasólyom*
Sterbetz napló: 1951-ben a biharugrai Gazdák-tava gátján, erdőfoltban költött 1 pár. 1951-ben Szikpusztán, a Jankovics-erdőben 1 pár fészkelt. Biharugrán 1951. VIII. 2-án 4 pl. fecskére vadászott.

Falco cherrug (Gray, 1834.) *Kerecsensólyom*
Sterbetz napló: Begécs, 1981. X. 12. 1 pl.

Falco peregrinus (Tunstall, 1771.) *Vándorsólyom*
Nagy László szerint nyár közepétől érkezik és egész télen át látható évente (Nagy, 1962). Sterbetz napló: Biharugra 1951. X. 10. 1. pl., Szikpuszta XI. 3., XI. 12. 1 pl., XII. 8. 1. pl., Begécs 1986. X. 22. 1 pl., 1987. III. 15. 1 pl.

Ordo: Galliformes – Tyúkalakúak
Familia. Phasanidae – Fácánfélék
Genus: Perdix

Perdix perdix (Linnaeus, 1758.) *Fogoly*
Sterbetz napló: 1951-ben még viszonylag gyakori volt, az 1960-as évektől már csak Fancsikán létezett néhány száz példányból álló populációja. 1970 után átmenetileg gyarapodást sejtetett, majd az 1980-as években újból feltűnően fogyatkozott. Állományfelmérési adatok nem ismertek.

Genus: Coturnix

Coturnix coturnix (Linnaeus, 1758.) *Fürj*

1951-ben, füvespusztai élőhelyeken elvétve hallatta hangját, ritkán került szem elé. Az 1960-as évektől alig érzékelhető javulás mutatkozott állományviszonyainak feltételezett alakulásában.

Genus: Phasianus

1951-ben a tógazdaság területén gyéren mutatkozott. Az 1960-as évektől erőteljes gyarapodását tapasztaltuk, a környéken sokfelé bevezetett zárt téri tenyésztés következtében.

Ordo: Gruiformes – Darualakúak

Familia: Rallidae – Guvatfélék

Genus: Rallus

Rallus aquaticus (Linnaeus, 1758.) *Guvat*

Sterbetz napló: Megfigyelt, illetve hang után megállapított előfordulásai: 1951. Biharugra, Gazdák-tava, V. 2., Ludas-tó VI. 1., Zöldhalmi-tó VI. 10., Szikpusztán a Nagysziki-tó, V. 10., VI. 21., Emlék-tó XI. 1., 1987. XII. 9-én Begécsen egy elpusztult példány.

Genus: Porzana

Porzana porzana (Linnaeus, 1766.) *Pettyes vízicsibe*

A Madártani Intézet gyűjteményében: Szikpuszta, 1951. VII. 15. Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán és Begécsen elvétve fordult elő, Begécsen fészkelése is bebizonyosodott. Biharugrán 1963. VII. 1-jén gyűjtve.

Porzana parva (Scopoli, 1769.) *Kis vízicsibe*

A Madártani Intézetbe került: Biharugra, 1951. VII. 10. >. Sterbetz napló: Begécsen, 1951. V. 10-én gyűjtve.

Przana pusilla (Pallas, 1776.) *Törpe vízicsibe*

Müller Géza adat nélkül említi az előfordulását (Müller, 1980).

Genus: Crex

Crex crex (Linnaeus, 1758.) *Haris*

Nagy László rohamosan fogyatkozónak jelzi (Nagy, 1962). Sterbetz napló: 1951. V. 8. Biharugra, Zöldhalmi-tó. Hangja jelzi jelenlétét, Begécs, 1963. IX. 9-én gyűjtve.

Genus: Gallinula

Gallinula chloropus (Linnaeus, 1758.) *Vízityúk*

A tógazdaság egész területén elterjedt fészkelő. Biharugra teleltető tavain 1951-ben 6–8 példányt egész télen át észleltünk.

Genus: Fulica

Fulica atra (Linnaeus, 1758.) *Szárcsa*

A Madártani Intézet gyűjteményében 6 pl. Sterbetz napló: 1951–57 között a tógazdaság egész területén elterjedt fészkelő. Feltűnőbb nyári-őszi gyülekezései: Biharugra.

Ludas-tó, 1951. VIII. 31., cca 4000, IX. 10. cca 6000. szikpuszta, 1951. IX. 10. A Nagysziken cca 1500, Begécs, 1985. X. 10. 6000, 1986. X. 8. 4–5000. Áttelelő példányok évente előfordulnak.

Familia: Gruidae – Darufélék
Genus: Grus

Grus grus (Linnaeus, 1758.) *Daru*

Fészkelések: A Debreceni Református Kollégium gyűjteménye őriz egy adatolatlan, sárréti fészekaljat. Lovassy Sándor Kovács Jánosra hivatkozva közli, hogy a XIX. század ötvenes éveiben Zsadányban rendszeresen költött a daru, a falusiak házilúddal neveltették a kikeltetett fiókáit (Lovassy, 1887). Csath András szerint Vésztőn még 1870-ben is fogtak darufiókát (Csath, 1938). Chernel Okány környékét is egykori fészkelőhelynek mondja (in: Baer, 1907). K. Nagy Lajos zsadányi református lelkész kéziratában olvashatjuk: Zsadányban még 1926-ban, majd 1932-ben is költött daru. Mindkét évben csaknem ugyanazon helyen találtak 1–1 fészket. A hírhedt 1940-es árvizek idején Vátyonban került meg két darufészek, 2–2 tojással. Az egyik fészekaljat liba alatt kikeltették, de a fiókák elpusztultak. Szemtanúk szerint a daru itt egykor ingoványos nádasokban költött, száraz fűből készült fészkeit nádtorzsákra rakta. A századvégi lecsapolások után a darvak kényszerűségből búzában, rozsban és kenderföldeken is költöttek Oros és Rácszállás környékén. (Az elmondottak hihetőnek látszanak, csak sajnos K. Nagy értesüléseit annak idején szakember nem ellenőrizte, így az érdekes adatokat nem lehet tudományos értékelésre elfogadni.) Vonulási tapasztalatok: Müller Géza 1947., 1948., 1950., 1980-ból idézett munkái hű képet rajzolnak a huszadik század közepe táján itt végbemenő daruvonulásokról. Szerinte a daru csak szórványjelenség volt az 1939–40-es években. 1946–1947-ben volt az első inváziószerű átözönlése, amikor már júliustól kezdtek mutatkozni és novemberi tetőzésük elérte a 4000 példányt. A begécsi és szikpusztai halastóépítések óta nem észlelt ilyen erőteljes vonulásokat. További irodalmi utalások: 1955. XI. 3-án Biharugrán 1000 példány (Jakab, 1957). Tetőző mennyiségek. 1967. IV. 52. pl., 1967. X. 118 pl., 1968 „tavasz" 50 pl., 1968. X. 425 pl. (Béczy et al. 1973). Sterbetz napló: 1951. X. 28. és XI. 10. között a szikpusztai darugyülekezés 4000 körülire becsült. A biharugrai és fancsikai 1000, a begécsi 5–600 pl. 1962. XI. 10–15. között Fancsikán 200, Biharugrán 150, Szikpusztán 1200 pl. 1968. XI. 2. Szikpusztán 350, Begécsen 41 pl. 1977. XI. 10. Begécsen 135 pl. 1986. X. 10. Fancsikán 1200 pl. 1987. XII. 9. Begécsen 84 pl.

Familia: Otididae – Túzokfélék
Genus: Tetrax

Tetrax tetrax (Linnaeus, 1758.) *Reznek*

Müller Géza adat nélkül említi az előfordulását (Müller, 1980).

Genus: Otis

Otis tarda (Linnaeus, 1758.) *Túzok*

Nagy László évszám nélkül 180–200-ra becsüli a populációt (Nagy, 1962). Müller Géza Begécsen, Vátyonpusztát és Orosit mondja fészkelőhelynek, a populációt 90 körül becsüli az 1930-as évekből (Müller, 1980). Sterbetz az országos túzok-törzskönyvében

Geszt–Zsadány–Biharugra körzetében ismerte a biharugrainak mondott állományt. Adataiból egyértelműen az tűnik ki, hogy az apadás 1960 táján indult meg, s kisebb-nagyobb hullámzásokkal folytatódik felgyorsuló ütemben. Az évenkénti ingadozások bizonyára a téli kóborlások során, külföldön bekövetkező veszteségekből adódik. A törzskönyv vonatkozó adatai (Sterbetz, 1986): 1941 – 100 pl., 1951 – 50 pl., 1961 – 40 pl., 1962 – 180 pl., 1963 – 58 pl., 1966 – 48 pl., 1971 – 20 pl., 1972 – 10 pl., 1973 – 8 pl., 1974 – 10 pl., 1975 – 12 pl., 1976 – 22 pl., 1977 – 29 pl., 1978 – 19 pl., 1979 – 10 pl., 1980 – 18 pl., 1981 – 30 pl.

Ordo: Charadriiformes – Lilealakúak
Familia: Recurvirostridae – Gulipánfélék
Genus: Himantopus

Himantopus himantopus (Linnaeus, 1758.) *Gólyatöcs*
Sterbetz napló: Biharugra, Bodor-tó zátonyán 1951. IV. 9. 1 pl.

Genus: Recurvirostra

Recurvirostra avosetta (Linnaeus, 1758.) *Gulipán*
Biharugra, Szilas-tó zátonyán, 1951. IX. 9. 13 pl.

Familia: Burhinidae – Ugartyúkfélék
Genus: Burhinus

Sterbetz napló: Szilaspuszta, 1951. V. 2. párban megfigyelve 2 pl.

Familia: Glareolidae – székicsérfélék
Genus: Glareola

Glareola pratincola (Linnaeus, 1766.) *Székicsár*
Nagy László Geszten figyelte meg, 1952. V. 3-én (Nagy, 1962). Sterbetz napló: Szikpuszta, 1951. V. 12. 2 pl.

Familia: Charadriidae – Lilefélék
Genus: Charadrius

Charadrius dubius (Scopoli, 1786.) *Kis lile*
Müller Géza adat nélkül említi (Müller, 1980). Sterbetz napló: Szikpuszta, Kisszikitó, 1951. VIII. 12. 3 pl. megfigyelve, 1 gyűjtve.

Charadrius hiaticula (Linnaeus, 1758.) *Parti lile*
Sterbetz napló: Biharugra, Cigány-tó 1951. IX. 12. 2 pl. Szikpuszta, Nagysziki-tó 1951. VIII. 18. 1 pl., Begécs 1985. X. 10. 1+3+3 megfigyelve. Erőteljes vonulása lehetett e fajnak 1997 kora őszén, amikor Jánossy Dénes és László IX. 9-én 8, IX. 10-én 8, IX. 12-én 3, IX. 13-án 2 példányt észlelt (Jánossy–Jánossy, 1977).

Charadrius alexandrinus (Linnaeus, 1758.) *Széki lile*
Müller Géza adat nélkül említi (Müller, 1980). Sterbetz napló: Szilaspusztán, 1951 V-ban néhány pár fészkelt, 3 fészekalja került meg. Biharugra, Bodor-tó, 1951. VIII. 8. 2 pl., Szikpuszta, Emlék-tó 1951. IX. 2. 1 pl.

Charadrius morinellus (Linnaeus, 1758.) *Havasi lile*
A Madártani Intézet gyűjteményében: Szikpuszta, 1951. IX. 7. juv.

Genus: Pluvialis

Pluvialis apricaria (Linnaeus, 1758.) *Aranylile*

Sterbetz napló: Szikpuszta, 1951. IX. 29. 1 pl., X. 1. 1 pl., XI. 2. 1 pl., megfigyelve, XII. 1. 1 pl. gyűjtve. Begécs, 1985. X. 10. 30 pl. Közelebbi helymegjelölés nélkül: 1955. XI. 20-án gyűjtve 1 (Nagy, 1962), valamint 1978. XII. 11-12-én 5 pl. (Mag, 1978). Begécsen, 1984. IV. 9-én tízes csapatból egy nászruhás aranylilét gyűjtöttek, amelyet a rendszertan korábban P.a.altifrons Ch.L.Brehm, 1831 – északi aranylilélének írt le még. Jelenleg az ilyen példányokat nem tekintjük külön alfajnak (Sterbetz, napló).

Pluvialis squatarola (Linnaeus, 1758.) *Ezüstlile*

A Madártani Intézet gyűjteményében: Biharugra, 1960. IX. 27. >, Szikpuszta, 1960. IX. 14. Szikpuszta, 1960. IX. 22. +. Megfigyelések: Közelebbi helymegjelölés nélkül Nagy László 1951. X. 14-én kettőt látott, egyet gyűjtött (Nagy, 1962). 1978. XI. 7. 5 pl. (Büki, 1985), 1978. XII. 11-12. 10 pl. (Mag, 1978). Sterbetz napló: 1951. IX. 9. Szikpusztán lőve. Uo. IX. 20. 4 pl., X. 1. 2 pl., Biharugrán 1987. XII. 9. gyűjtve, a Mezőgazdasági Múzeumba került. Begécsen 1981. X. 12. 14-es csapat és 2+3 külön. 1985. X. 10-én 3+6+9. 1976. X. 21. 8-as csapat.

Genus: Vanellus

Vanellus vanellus (Linnaeus, 1758.) *Bibic*

Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztának, Begécsnek és a Szilasi-legelőknek igen elterjedt fészkelője volt, becslés szerint legalább 200 pár e helyekről összesítve. 1951. július–augusztusban Szikpusztán egyetlen csapatban mintegy 2000 pl. átnyaralt. Augusztustól újabb tömegek érkeztek, szeptember közepén néhány nap alatt tünedezett el a kb. 6000-re sokasodott bibictömeg. Biharugrán és Begécsen 1987. XII. 9–10-én –7 °C-os fagyban több száz példány vonult át. 11-én több ezres mennyiség követte őket, gyenge havazásban.

Familia: Scolopacidae – Szalonkafélék

Genus: Calidris

Calidris alba (Pallas, 1764.) *Fenyérfutó*

A Madártani Intézetben őrzött példány: 1960. IX. 26. (sex:?). Sterbetz napló: Biharugra, Bodor-tó lecsapolt iszapján 1951. VIII. 21. 1 pl.

Calidris minuta (Leisler, 1812.) *Apró partfutó*

Sterbetz napló: Szikpuszta 1951. V. 12. 11 pl., VI. 2. 28. pl., VI. 10. 9 pl., Biharugra V. 3. 5 pl., IX. 2. 9 pl.

Calidris temminckii (Leisler, 1812.) *Temminck partfutó*

Sterbetz napló: Szikpuszta, 1951. V. 19. 8 pl., VI. 2. 11. pl., IX. 9 6 pl., Biharugra, V. 28. 19 pl., Begécs V. 20. 6 pl.

Calidris ferruginea (Pntopiddan, 1763.) *Sarlós partfutó*

Sterbetz napló: Szikpuszta, 1951. V. 10. 50 kiszínezett pl., VI. 2. 31 kiszínezett pl., IX. 23. 28 nyugalmi ruhás. Begécs, 1951. IX. 4. 4 pl.

Calidris alpina centralis, (Buturlin, 1932.) *Havasi partfutó alfaj*

Szikpusztán, 1951. V. 8-án 20-as csapatból gyűjtötték. A Madártani Intézet gyűjteményében meghatározta Keve András.

Calidris alpina alpina (Linnaeus, 1758.) *Havasi partfutó*
Közelebbi helymegjelölés nélkül 1978. XII. 11–12-én 80-as csapatot figyelt meg Mag László (Mag, 1978). Sterbetz napló: Szikpusztán és Begécsen 1951 IV–VI-ban, majd VIII–X. között folyamatos átvonulás. Biharugrán gyérebb. Kiemelkedőbb mennyiségek: Szikpuszta, 1951. V. 19. 250 pl., VI. 1. 300 pl., VIII. 20. 500 pl. Begécsen: V. 12. 80 pl. uitt 1984. IV. 12-én 150 pl.

Genus: Limicola
Limicola falcinellus (Pontopiddan, 1763.) *Sárjáró*
Sterbetz napló: Begécs, 1981. IX. 4. 4 pl.

Genus: Philomachus
Philomachus pugnax (Linnaeus, 1768.) *Pajzsoscankó*
Sterbetz napló: 1951. III–IV-ban, majd VIII–IX-ben ezres tömegekben vonult át a szikpusztai és begécsi területeken. Biharugrán csak késő ősszel, a lecsapolt halastózátonyokon mutatkozott számottevőbb mennyiségben. Az 1960-as évtizedtől átvonulásának lendülete fokozatosan gyengült. Jellemző összehasonlítás, hogy amíg Szikpusztán 1951. IV. 22-én a becsült mennyiség még 25000 pl-al tetőzött, 1960 óta 2-3000 példánynál többet nem lehetett már megfigyelni.

Genus: Loymnocryptes
Lymnocryptes minimus (Brünnich, 1764.) *Kis sárszalonka*
Sterbetz napló: Biharugra, Disznólegelő 1984. IV. 9. 2 pl., uo. 1981. III. 31. 1 pl.

Genus: Gallinago
Gallinago gallinago (Linnaeus, 1958.) *Sárszalonka*
Helypontosítást mellőzve Mag László 1978. XII. 11–12-én 51 példányt figyelt meg (Mag, 1978). Sterbetz napló: A Biharugra községgel szomszédos ún. Disznólegelő, és Begécsnek a még megmaradt zsombékosai e fajnak állandó költőhelye. 1951-ben nászrepülésben látott májusi példányok alapján a Disznólegelőn 7–8 pár, Begécsen 5–6 pár költhetett. ugyanezeken a helyeken III–IV-i és VIII–IX-i vonulásban gyakori.
Gallinago media (Latham, 1787.) *Nagy sárszalonka*
Sterbetz napló: A biharugrai Disznólegelőn 1951. VIII. 12-én 1 pl. gyűjtve.

Genus: Scolopax
Scolopax rusticola (Linnaeus, 1758.) *Erdei szalonka*
Nagy László rendszeres átvonulóként említi (Nagy, 1962). Sterbetz napló: Biharugra, Zöldhalmi-tó gátja, 1951. X. 10. 1 pl.

Genus: Limosa
Limosa limosa (Linnaeus, 1758.) *Nagy goda*
Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán 20 pár költött, Zsadányban és Geszten 2–3 pár, Szikpusztán 1951. III. 19-én 2500-as tömeg. Begécsen 1984. IV. 9-én 600 pl. 1985. X. 12-én 42 pl.
Limosa lapponica (Linnaeus, 1758.) *Kis goda*
Sterbetz napló: Biharugra, Szilas-tó iszapzátonyán 1951. IX. 2. 1 pl.

Genus: Numenius

Numenius phaeopus (Linnaeus, 1758.) *Kis póling*

Nem túl gyakori faj e területen. Sem Nagy (1962), sem pedig Müller (1980) nem említik a biharugrai madárvilág jellemzésénél. Sterbetz napló: Szikpuszta, 1951. IV. 12. 24 pl., IV. 19. 8 pl., IV. 21. 41 pl., V. 10. 6 pl., Begécs, 1984. IV. 9. 11+8+9+7 pl. Biharugra, Ludas-tó 1966. IV. 12. 5 pl.

Numenius arquata (Linnaeus, 1958.) *Nagy póling*

Sterbetz napló: Néhány elejtett példánya a nagy póling törzsalakja és keleti alfajának hibridje volt 1950–51-ben. Biharugrán, 1987. XII. 9-én lőtt példányról rendszertani vizsgálata a N.a. orientalis, (Ch.L.Brehm, 1831.) alfajt mutatta ki. E példány a Mezőgazdasági Múzeumba került. Szikpusztán 1951 ősz végéig lanyha vonulás volt nyárutó óta, naponta legfeljebb 6–8 példányt lehetett megfigyelni. Egyetlen esetben, IX. 23-án észleltem 450–500 példányos tömeget. Biharugrán 1951 őszén szórványosan röpültek át kisebb csapatok, Begécsen 1981. X. 12-én 14+23 pl., 1987. XII. 9–10-én 1500-as, megkésett tömeg. XII. 11-én már csak néhány példány, 12-re eltűntek.

Genus: Tringa

Tringa eryhtropus (Pallas, 1764.) *Föstös cankó*

Mag László Biharugrán, 1978. XII. 11–12-én 580 példányt számlált (Mag, 1978). Sterbetz napló: Szikpusztán, 1951. V–VI-ban 40–50 kiszínezett példány folyamatos. VIII-tól valamennyi tóegység zátonyán pihenő vonulókat XII-ig lehetett megfigyelni. Tetőző mennyiségek: Biharugra, Ludas-tó VIII. 29. 480 pl. Szikpuszta, Nagysziki-tó IX. 5. 1000–1200 pl. Jankovics-tó IX. 5. 900 pl. Begécs, 1987. XII. 10. 150 pl.

Tringa totanus (Linnaeus, 1758.) *Piroslábú cankó*

Nagy László nagyon szórványos fészkelőként jellemzi (Nagy, 1962). Jánossy Dénes és László 1974. IX. 12-én 1300-as tömeget figyelt meg (Jánossy–Jánossy, 1977).
Sterbetz napló: 1951-ben a Biharugra község melletti Disznólegelőn 6 pár, Szikpusztán 2 pár, Szilaspusztán 1 pár költése bizonyított. Őszi vonuláskor a szikpusztai Nagysziki-tavon IX. 2-án 2000-es tömeg, Begécsen 1981. X. 12-én 1500-as gyülekezésük volt a csúcs.

Tringa stagnatilis (Bechstein, 1803.) *Tavi cankó*

Müller Géza adat nélkül említi előfordulását (Müller, 1980). Sterbetz napló: Biharugra, Szilas-tó 1951. VII-ban, nyári lehalászáskor iszapzátonyokon 180–200 pl. tartózkodott heteken át. A tavi cankónak ez a nyári kóborláskor megnyilvánuló „tömeges" megjelenése a szegedi Fehértavon rendszeres, Biharugrán csak ez az egyetlen ilyen feltűnőbb gyülekezése. Szikpusztán 1951. VIII. 19-én 1, 22-én 8 példány tartózkodott a Nagysziki-tavon. Begécsen 1984. IV. 11-én 20-as csapat.

Tringa nebularia (Gunnerus, 1767.) *Szürke cankó*

Sterbetz napló: 1951. IV. és VIII–IX. hónapokban mindenfelé szórványos vonulók tartózkodtak a halastavi iszapzátonyokon. Begécsen, 1984. IV. 9-én 2000 körüli példányszámmal tetőzött a rendkívüli csoportosulásuk.

Tringa ochropus, (Linnaeus, 1758.) *Erdei cankó*

Sterbetz napló: 1951–1987 között IV–X. között egyes példányok valamennyi tóról és csatornapartról kimutathatók voltak. Kisebb csapatai: Biharugra, Bodor-tó 1951. VIII.

3. 12 pl., Szilas-tó VIII. 12. 8 pl., Szikpuszta, Kisszik-tó, 1951. IX. 2. 18 pl., Begécs 1985. X. 10. 6 pl.

Tringa glareola, (Linnaeus, 1758.) *Réti cankó*

Sterbetz napló: 1951-ben VII–IX. között mindenfelé előfordult 5–10-es csapatokban.

Genus: Arenaria

Arenaria interpres (Linnaeus, 1758.) *Kőforgató*

Sterbetz napló: Begécs, 1951. IX. 9. 1 pl.

Genus: Phalaropus

Phalaropus lobatus (Linnaeus, 1758.) *Vékonycsőrű víztaposó*

A Madártani Intézethez került: 1951. VI. 23. >. Nagy László Gesztről közli, hogy VI. 23-án gyűjtötte. Évet nem jelölt meg (Nagy, 1962). Valószínű, hogy a Madártani Intézethez került példányról van szó. Sterbetz napló: Biharugra, Bodor-tó. 1951. IX. 2. 2 nyugalmi ruhás példány.

Familia: Stercorariidae – Halfarkasfélék

Genus: Stercorarius

Stercorarius pomarinus (Temminck, 1825.) *Szélesfarkú halfarkas*

Nagy László Geszten 1953. VIII. 12-én megfigyelt egyet. VIII. 29-én valószínű ugyanazt ejtette el.

Stercorarius sp. *Halfarkas sp.*

Biharugra, Ludas-tó. 1951. IX. 2. fiatal tollazatú halfarkas megfigyelve. S. Longicaudus? S. parasiticus? Távolból pontos meghatározása nem volt lehetséges.

Familia: Laridae – Sirályfélék

Genus: Larus

Larus minutus (Pallas, 1776.) *Kis sirály*

Sterbetz napló: Szikpuszta, 1951. V. 2. 2. juv. Biharugra IX. 8. 1 juv., XI. 3. 2. juv. Begécs, 1979. XI. 3. 1 ad.

Larus ridibundus (Linnaeus, 1766.) *Dankasirály*

A Povázsay-féle tojásgyűjteményben 1963-ból és 1966-ból szerepelnek fészekaljak (Povázsay, 1986). Müller Géza évszám nélkül közli: „Az új halastavakon több száz fészekaljnyi sirálytelep (Müller, 1980). Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán a Nagyszik-tavon mintegy 5–600 pár fészkelt, náduszadékon. Az 1960-as évektől tavaszi és őszi gyülekezés idején a sirálymennyiség meghatványozódott a korábbi évekhez képest. Valamennyi halastóra vonatkoztatva 1981-ben, a X. hónapban 50–60000, 1987-ben a XI. tetőzéskor 70–80000 példányra becsültem a mennyiségüket.

Larus canus (Linnaeus, 1758.) *Viharsirály*

Sterbetz napló: 1951-ben még viszonylag ritka faj volt itt. XI. 12-én, Biharugrán elejtett, két átszíneződő példány a Madártani Intézetbe került. Az 1970-es évektől gyakoribbá vált a viharsirály Biharugrán, egy-egy alkalommal 15–20 példányt is lehetett megfigyelni, IV–VI, majd IX–XII. időszakában, többnyire fiatal, vagy átszíneződő egyedeket.

Larus fuscus (Linnaeus, 1758.) *Heringsirály*
Sterbetz napló: Fiatal példányait az ezüstsirálytól bizonytalan elválasztani, így csak az adultus példányokat adatolom, mely szerint: Szikpuszta, 1951. IX. 2. 1 pl., Biharugra, 1951. VI. 3. 1 pl., VIII. 19. 1 pl.
Larus argentatus (Pntopiddan, 1763.) *Ezüstsirály*
Sterbetz napló: Biharugrán, 1961. XI. 10-én 1 ad. elejtve.
Larus cachinnans (Pallas, 1811.) *Sárgalábú sirály*
Sterbetz napló: 1951-ben még szinte ritkaságnak számított. Számuk az 1970-es évtizedtől emelkedett. Az év minden szakában megfigyelhetők. Kiemelkedőbb gyülekezései: Biharugra, 1961. XI. 6. 58 pl., XI. 9. 38 pl., XI. 12., 79 pl. Szikpuszta: 1973. XI. 9. 41 pl., Begécs, 1977. XI. 9. 51 pl.

Genus: Rissa
Rissa tridactyla (Linnaeus, 1758.) *Csüllő*
Mag László megfigyelése: 1981. X. 12. 2 pl. (Mag, in MME 1982/a). Sterbetz napló: Begécs, 1987. XII. 9. 1 juv. megfigyelve.

Familia: Sternidae – Csérfélék
Genus: Gelochelidon
Gelochelidon nilotica (Gmelin 1789.) *Kacagócsér*
Sterbetz napló: Szikpuszta, Nagysziki-tó 1951. VI. 7. 3 pl.

Genus: Sterna
Sterna caspia (Pallas, 1770.) *Lócsér*
Jánossy Dénes és László 1974. IX. 9-én 4 példányt figyelt meg. Begécsen, 1983. IV. 2-án 3 pl. (Kurpé, 1984). Sterbetz napló: Begécs, 1984. IV. 11. 1 pl. került a Mezőgazdasági Múzeumba.
Sterna hirundo (Linnaeus, 1758.) *Küszvágó csér*
1951-ben Szikpusztán a Nagysziki-tó sirálytelepén 50–60 fészek. Késő tavasztól nyár végéig valamennyi tóegységen gyakori.
Sterna albifrons (Pallas, 1764.) *Kis csér*
Sterbetz napló: 1951. V-ban a szikpusztai legelőn költési kísérlet volt, kopár zátonyon. Nyájőrző kutyák pusztították el a fészekaljat. Megfigyelve még: Biharugra, Bodor-tó, 1951. VI. 2. 1 pl. Biharugra, Topronygyos-csatorna, 1951. VIII. 2. 1 pl.

Genus: Chlidonias
Chlidonias hybridus (Pallas, 1811.) *Fattyúszerkő*
Fészekaljai Povázsay tojásgyűjteményében: 1962. VI. 10., VI. 24., 1965. VI. 20., 1966. VI. 23. 2 fészekalj. (Povázsay, 1986). Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán 15–50 pár költött a Kissziki-tavon.
Chlidonias niger (Linnaeus, 1758.) *Kormos szerkő*
Sterbetz napló: A szikpusztai Nagysziki-tavon 1951-ben 40–50 párból álló fészkelő kolóniája volt. IV–IX. között valamennyi halastónál rendszeresen látni.

Chlidonias leucopterus (Temminck, 1815.) *Fehérszárnyú szerkő*
Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán 3 fészkét találtam. Vonuló, kóborló példányai majd minden évben megfigyelhetők voltak 1951–1981 között.

Ordo: Columbiformes – Galambalakúak
Familia: Columbidae – Galambfélék
Genus. Columba

Columba oenas (Linnaeus, 1758.) *Kék galamb*
Sterbetz napló: Szikpuszta 1951. XII. 2. Mintegy 100–150 példány egy csapatban vonult. Biharugra, 1977. II. 12. 38-as csapat.
Columba palumbus (Linnaeus, 1758.) *Örvös galamb*
Nagy László szerint a zsadányi erdőkben 1950–1955 között évente 2 pár költött (Nagy, 1962). Sterbetz napló: 1951-ben Biharugrán 4 pár, Szikpusztán a Jankovics-erdőben 1 pár fészkelt. Ugyanez év VIII-ban, Szikpusztán naponta 70–80 példány húzott, mindkét Sziki-tóra, ivás céljából. VIII. 25-én az Emlék-tónál 157 pl.

Genus: Streptopelia

Streptopelia decaocto (Frivadlszky, 1838.) *Balkáni gerle*
Sterbetz napló: 1951-ben Biharugra, Geszt és Zsadány belterületén már elterjedten költött. Szikpusztán, a Jankovics-erdőben emberi településtől távol 1 fészek.
Streptopelia turtur (Linnaeus, 1758.) *Vadgerle*
Sterbetz napló: A vizsgálati területen mindenfelé szórványos fészkelő 1951–1985 között.

Ordo: Cuculiformes – Kakukkalakúak
Familia: Cuculidae – Kakukkfélék
Genus: Cuculus

Cuculus canorus (Linnaeus, 1758.) *Kakukk*
Sterbetz napló: 1951-ben a halastavak nádszegélyében elterjedt „költő" faj. Tojásait Acrocephalus arundinaceus, A. schoenobenus és Motacilla alba fészkeiben találtam.

Ordo: Strigiformes – Bagolyalakúak
Familia: Tytonidae – Gyöngybagolyfélék
Genus: Tyto

Tyto alba (Scopoli, 1769.) *Gyöngybagoly*
1951-ben Biharugrán és Zsadányban, templomtoronyban költött 1–1 pár. Begécsen 1987. XII. 10-én nádasban találtam egy elhullottat.

Familia: Strigidae – Bagolyfélék
Genus: Bubo

Bubo bubo (Linnaeus, 1958.) *Uhu*
Nagy László szerint a biharugrai tavaknál 1958. I. 4-én élve fogtak egyet (Nagy, 1962). 1958. januárban Szikpusztán, a Nagysziki-tónál gyűjtöttek, a példány a Madártani Intézet gyűjteményébe került. Valószínű, hogy ez a Nagy által elejtett példány, de a gyűjtőhelyek ellentmondásosak. (Pátkai, 1960).

Genus: Athene

Athene noctua (Scopoli, 1769.) *Kuvik*

Sterbetz napló: 1951-ben Biharugrán, a tógazdasági iroda padlásán költött. Látott és hallott példányok alapján Geszten, Zsadányban és Szikpusztán volt még feltételezhető a fészkelése abban az évben.

Genus: Strix

Strix aluco (Linnaeus, 1758.) *Macskabagoly*

Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán a Jankovics-erdőben költött. Begécs, 1984. IV. 9-én 1 pl.

Genus: Asio

Asio otus (Linnaeus, 1758.) *Erdei fülesbagoly*

Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán, a Jankovics-erdőben szarkafészkekben 3 fészekaljat nevelt. A terület minden pontján egész éven át előfordult. A tógazdaság központi kertjében 8–10 példány át is telelt az évben.

Asio flammeus (Pontopiddan, 1763.) *Réti fülesbagoly*

Sterbetz napló: 1951-ben Begécsen VI–VII-ben több alkalommal megfigyelhető volt, az időpont, költést valószínűsített. 1987. XII. 9–10-én napnta 5–6 példány vadászott. Szikpusztán XII. hónapban hetekig tartózkodott 25–30 pl.

Ordo: Caprimulgiformes – Lappantyúalakúak

Familia: Caprimulgidae – Lappantyúfélék

Genus: Caprimulgus

Caprimulgus europaeus (Linnaeus, 1758.) *Lappantyú*

Sterbetz napló: 1951 nyarán Szikpusztán esténként gyakori volt. Biharugrán V. 25-én megfigyelve.

Ordo: Apodiformes – Sarlósfecske-alakúak

Familia: Apodidae – Sarlósfecskefélék

Genus: Apus

Apus apus (Linnaeus, 1758.) *Sarlósfecske*

Sterbetz napló: 1951. VI. folyamán Szikpuszta és Biharugra egén rendszeresen örvénylő csapatokat lehetett megfigyelni. VII-ben eltűntek.

Ordo: Coraciiformes – Szalakótaalakúak

Familia: Alecedinidae – Jégmadárfélék

Genus: Alcedo

Alcedo atthis (Linnaeus, 1758.) *Jégmadár*

Sterbetz napló: 1951-ben Biharugrán, a Bodor-tónál fészkelt. Szikpusztán rendszeresen előfordult. Begécsen 1978. X. 15-én, 1979. II. 1-jén, 1984. IV. 9-én 1–1 példány.

Familia: Meropidae – Gyurgyalagfélék

Genus: Merops

Merops apiaster (Linnaeus, 1758.) *Gyurgyalag*

Sterbetz napló: 1951. VII–VIII-ban kisebb csapatok Szikpusztán rendszeresen megjelentek.

Familia: Coraciidae – Szalakótafélék
Genus: Coracias
Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán 3–4 pár költött.

Familia: Upupidae – Bankafélék
Genus: Upupa
Upupa epops (Linnaeus, 1758.) *Búbosbanka*
Sterbetz napló: 1951-ben Biharugrán a tógazdaság telephelyén és a Bodor-tónál 1–1 fészek halászkunyhókban. III–IX. között rendszeres. Begécsen 1984. IV-ban ugyancsak halőr kunyhójában fészkelt.

Ordo: Piciformes – Harkályalakúak
Familia: Picidae – Harkályfélék
Genus: Jynx
Jynx torquilla (Linnaeus, 1758.) *Nyaktekercs*
Sterbetz napló: 1951-ben Biharugrán a Bodor-tó szögletének kis erdejében költött.

Genus: Picus
Picus canus (Gmelin, 1788.) *Hamvas küllő*
Nagy László költőfajnak említi (Nagy, 1962).
Picus viridis (Linnaeus, 1758.) *Zöld küllő*
Sterbetz napló: 1951-ben Biharugrán a Bodor-tó öreg fűzfáinak egyikében költött. Egész évben gyakran megfigyelt faj itt.

Genus: Dryocopus
Dryocopus martius (Linnaeus, 1758.) *Fekete harkály*
Sterbetz napló: 1951. V. 2-án Szikpusztán, a Jankovics-erdőben megfigyelve.

Genus: Dendrocopos
Dendrocopos maior (Linnaeus, 1758.) *Nagy fakopáncs*
Sterbetz napló: 1951-ben Biharugrán 2, Szikpusztán 1 lakott odúja ismert.
Dendrocopos syriacus (Hemprinch & Ehrenberg, 1833.) *Balkáni fakopáncs*
Nagy László szerint számuk évről évre gyarapszik, vetekedve a nagy fakopánccsal (Nagy, 1962). Sterbetz napló: 1951-ben Biharugrán 2, Szikpusztán, a Jankovics-erdőben 3 lakott odú.
Dendrocopos minor (Linnaeus, 1758.) *Kis fakopáncs*
Sterbetz napló: 1951. IX. 2-án Szikpusztán, a Jankovics-erdőben 1 megfigyelve.

Ordo: Passeriformes – Verébalakúak
Familia: Alaudidae – Pacsertafélék
Genus: Galerida
Galerida cristata (Linnaeus, 1758.) *Búbospacsirta*
Sterbetz napló: 1951-ben Biharugrán V. 10-én megtalált fészek. Szikpusztán VI. 1-jén bizonyosodott be a költése. E faj az egész vizsgálati területen előfordul az év minden szakában.

Genus: Alauda

Alauda arvensis (Linnaeus, 1758.) *Mezei pacsirta*

Sterbetz napló: A tógazdaságok közüli pusztákon elterjedt fészkelő. Szikpusztán és Szilaspusztán 1951-ben éneklő példányok alapján legalább 50–60 pár költhetett. X. 13-án, Szikpusztán több száz vonuló példány. Alfaji meghatározások Keve András szerint: Alauda arvensis Linnaeus, 1758.: Szikpuszta, 1951. I. 2., III. 3. Alauda arvensis lunata Ch.L.Brehm, 1845.: Szilaspuszta, 1951. III. 13., Szikpuszta, 1951. X. 10.

Genus: Eremophila

Eremophila alpestris (Linnaeus, 1758.) *Havasi fülespacsirta*

Sterbetz napló: Begécs, 1979. II. 1. megfigyelve 1 pl.

Familia: Hidundinidae – Fecskefélék

Genus: Riparia

Riparia riparia (Linnaeus, 1758.) *Partifecske*

Sterbetz napló: 1951-ben a halastavak nádjában vonulásidőben tömegesen éjszakázott.

Genus: Hirundo

Hirundo rustica (Linnaeus 1758.) *Füsti fecske*

Sterbetz napló: 1951-ben Biharugra, Geszt és Zsadány települések elterjedt fészkelője. Szikpusztán IX. 29–X. 3 között több ezres vonuló tömeg.

Genus: Delichon

Delichon urbica (Linnaeus, 1758.) *Molnárfecske*

Sterbetz napló: 1951-ben a halastavak fölött gyakori volt, kisebb csapatokban, Biharugrán, épülő ház tetőzete alatt 6 fészek.

Familia: Motacillidae – Billegetőfélék

Genus: Anthus

Anthus campestris (Linnaeus, 1758.) *Parlagi pityer*

Müller Géza adat nélkül említi (Müller, 1980).

Anthus trivialis (Linnaeus, 1758.) *Erdei pityer*

Nagy László és Müller Géza adat nélkül közlik előfordulását (Nagy, 1962; Müller, 1980).

Anthus cervinus (Pallas, 1811.) *Rozsdástorkú pityer*

Sterbetz napló: 1951. V. 2. Szikpusztán 5 kiszínezett példány.

Anthus spinolette (Linnaeus, 1758.) *Havasi pityer*

Sterbetz napló: Szikpuszta, 1951. XI. 2. 10–15-ös csapat.

Genus: Motacilla

Motacilla flava (Linnaeus, 1758.) *Sárga billegető*

Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán 5 pár, Biharugrán 1 pár, Begécsen 15 pár költött. Uitt 1984-ben 10 pár fészkelt. Feltűnőbb vonulási adatok: Begécs, 1951. IX. 2. 40–45 pl., Szikpuszta 1951. IX. 9. 38 pl., Begécs 1981. IX. 3. 29 pl. Keve András által

meghatározott alfajok: Begécs, 1951. IX. 2-án gyűjtött 3 pl. Motacilla flava thunbergi Billberg, 1828. Begécsen, 1984. IV. 9-én Sterbetz 1 > Motacilla flava feldegg Michahelles, 1830 példányt figyelt meg.

Motacilla alba (Linnaeus 1758.) *Barázdabillegető*

1951-ben Szikpusztán halászkunyhó tetőzetében és egy zsilip odvában 1–1 pár költött. Ugyanez évben Biharugráról 2 ismert fészek. Vonulásidőben rendszeresen, nagy számban előforduló faj.

Familia: Bombycillidae – Csonttollúfélék

Genus: Bombycilla

Bombycilla garrulus (Linnaeus, 1758.) *Csonttolú*

Müller Géza adat nélkül jelzi előfordulását (Müller, 1980).

Familia: Troglodytidae – Ökorszemfélék

Genus: Troglodytes

Troglodytes troglodytes (Linnaeus, 1758.) *Ökörszem*

Sterbetz napló: 1951. V-ban Biharugrán találtam 1 fészket a Ludas-tó szegélyén. A tógazdaság egész területén az év minden szakában szórványosan megfigyelhető.

Familia: Prunellidae – Szürkebegyfékék

Genus: Prunella

Prunella modularis (Linnaeus, 1758.) *Erdei szürkebegy*

Sterbetz napló: Begécsen, 1985. X. 10-én nádban 1 megfigyelve.

Familia: Turdidae – Rigófélék

Genus: Erithacus

Erithacus rubecula (Linnaeus, 1758.) *Vörösbegy*

Sterbetz napló: 1951. V-ban a tógazdaság kertjében fészkelt Biharugrán. 1951–1987 időszakában az év minden szakában előfordult.

Genus: Luscinia

Luscinia megarchynchos (C. L. Brehm, 1811.) *Fülemüle*

Sterbetz napló: 1951-ben a biharugrai tógazdasági központ kertjében, a Ludas-tónál, Szikpusztán a Jankovics-erdőben fészkelt.

Luscinia svecica (Linnaeus, 1758.) *Kékbegy*

Sterbetz napló: 1951 április–májusban Biharugrán 1 megtalált fészek és 6–8 éneklő hím. Szikpusztán IV–V-ban 2 megtalált fészek és 10–12 éneklő hím. Begécsen 1984. IV. 12-én 3 éneklő hím.

Genus: Phoenicurus

Phoenicurus ochruros (S. G. Gmelin, 1774.) *Házi rozsdafarkú*

Sterbetz napló: Biharugra, 1951. IV-ban a falu romos épületében fészkelt. Megfigyelve még Szikpusztán, 1984. IV. 1-jén.

Phoenicurus phoenicurus (Linnaeus, 1758.) *Kerti rozsdafarkú*

Sterbetz napló: Biharugrán, 1951-ben 2 fészek, Szikpusztán 1984-ben 1 fészek ismert. A szikpusztai Jankovics-erdőben évente előfordul költésidőben néhány példánya.

Genus: Saxicola

Saxicola rubetra (Linnaeus, 1758.) *Rozsdás csuk*
Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán két májusi fészke megtalálva. VIII–IX-i vonulásidőben 1051–1981 között gyakori.
Saxicola torquata (Linnaeus, 1758.) *Cigánycsuk*
Sterbetz napló: Biharugrán a Zöldhalmi-tó szegélyének gazosában 1951-ben 1 megtalált fészek. Szikpusztán szaporodás időszakában több példány évente megfigyelhető. Vonuláskor a vizsgált terület egészén rendszeresen előfordul.

Genus: Oenanthe

Oenanthe oenanthe (Linnaeus, 1758.) *Hantmadár*
Sterbetz napló: 1951-ben Biharugrán és Szikpusztán a halastavak műtárgyainak üregeiben elterjedt költőfaj volt.

Genus: Turdus

Turdus torquatus (Linnaeus, 1758.) *Örvös rigó*
Sterbetz napló: Biharugrán a Ludas-tó szegélyi fákon 1984. IV. 9-én megfigyelve 1 pl.
Turdus merula (Linnaeus, 1758.) *Fekete rigó*
Sterbetz napló: 1951-ben Biharugra községben 6–8 pár fészkelt. A szikpusztai halászháznál 1 pár. a tógazdaság területén szórványos jelenség.
Turdus pilaris (Linnaeus, 1758.) *Fenyőrigó*
Sterbetz napló: Téli vendég. Biharugra 1951. XI. 29. 250 pl., Begécs, 1979. II. 1. cca 1500 pl. a kiemelkedőbb beözönlések.
Turdus viscivorus (Linnaeus, 1758.) *Léprigó*
Sterbetz napló: A biharugrai Bodor-tónál 1951. XII. 2-án 15-ös csapat megfigyelve.

Familia: Syividae – Poszátafélék

Genus: Locustella

Locustella fluviatilis (Wolf, 1810.) *Berki tücsökmadár*
Sterbetz napló: Biharugra, 1951. V. A Ludas-tó szegélyén naponta hallani a hangját. 3 esetben megfigyelve.
Locustella luscinioides (Savi, 1824.) *Nádi tücsökmadár*
Sterbetz napló: 1951 V-ban Biharugrán a Ludas-tó és a Zöldhalmi-tó szegélyénél 2–2 helyen folyamatosan énekelt. Szikpusztán a Nagysziki-tó nádasaiban 3 helyről hallani. Begécsen 1984. IV. 9-én egy helyről ének.

Genus: Acrocephalus

Acrocephalus melanopogon (Temminck, 1823.) *Fülemülesitke*
Sterbetz napló: Szikpusztán, 1951 V-ban két helyen többször megfigyelt példányai fészkelését valószínűsítik.
Acrocephalus paludicola (Vieillot, 1817.) *Csíkosfejű nádiposzáta*
Jánossy Dénes és László 1977. IX. 1-jén figyelték meg (Jánossy–Jánossy, 1977).
Acrocephalus schoenobenus (Linnaeus, 1758.) *Foltos nádiposzáta*
Sterbetz napló: Éneklő példányok száma alapján elterjedt a tógazdaság egész területén.

Acrocephalus palustris (Bechstein, 1798.) *Énekes nádiposzáta*
Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán került meg egy fészke. Begécsen VIII. 7-én gyűjtve.
Acrocephalus scirpaceus (Herman, 1804.) *Cserregő nádiposzáta*
Sterbetz napló: 1951–1987 között az egész tógazdaságban szórványos fészkelő.
Acrocephalus arundinaceus (Linnaeus, 1758.) *Nádirigó*
Sterbetz napló: Valamennyi halastónál szórványosan költött 1951-ben.

Genus: Hippolais
Hippolais icterina (Vieillot, 1817.) *Kerti geze*
Sterbetz napló: 1951-ben Biharugrán a falu szélén folyamatosan énekel, költése itt biztosra vehető.

Genus: Sylvia
Sylvia nisoria (Bechstein, 1795.) *Karvalyposzáta*
Sterbetz napló: Szikpusztán, a Jankovics-erdőben 1951. V. 10-én megtalált fészek.
Sylvia curruca (Linnaeus, 1758.) *Kis poszáta*
Sterbetz napló: 1951-ben a biharugrai temetőben és Szikpusztán, a Jankovics-erdőben néhány helyen énekelt, fészkelései itt feltételezhetők.
Sylvia communis (Latham, 1787.) *Mezei poszáta*
Sterbetz napló: 1951-ben éneklő példányok alapján Biharugrán, és a szikpusztai Jankovics-erdőben valószínű a fészkelése.
Sylvia borin (Boddaert. 1783.) *Kerti poszáta*
Sterbetz napló: 1951-ben a biharugrai temetőben májusi fészkelése valószínű.
Sylvia atricapilla (Linnaeus, 1758.) *Barátposzáta*
Sterbetz napló: 1951 májusában Biharugrán a falu temetőjében fészkelt.

Genus: Phylloscopus
Phylloscopus sibilatrix (Bechstein, 1793.) *Sisegő füzike*
Sterbetz napló: Biharugrán, 1951. IX. 1-jén 1 pl. gyűjtve.
Phylloscopus collybita (Vieillot, 1817.) *Csilcsalpfüzike*
Sterbetz napló: 1951-ben a szikpusztai Jankovics-erdőben V-ban egy megtalált fészek.
Phylloscopus trochilus (lInnaeus, 1785.) *Fitiszfüzike*
Sterbetz napló: 1951-ben a szikpusztai Jankovics-erdőben 1 megtalált fészek.

Genus: Regulus
Regulus regulus (Linnaeus, 1758.) *Sárgafejű királyka*
Nagy László szórványos fajnak mondja (Nagy, 1962).
Regulus ignicapillus (Temminck, 1820.) *Tüzesfejű királyka*
Sterbetz napló: Nagy László Szikpusztán gyűjtötte, 1951. X. 1-jén.

Familia: Muscicapidae – Légykapófélék
Genus: Muscicapa
Muscicapa striata (Pallas, 1764.) *Szürke légykapó*
Sterbetz napló: 1951-ben a szikpusztai halászház ereszében fészkelt.

Genus: Ficedula

Ficedula albicollis (Temminck, 1815.) *Örvös légykapó*

Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán fészkelt.

Familia: Timaliidae – Timáliafélék

Genus: Panurus

Panurus biarmicus (Linnaeus, 1758.) *Barkóscinege*

Sterbetz napló: 1951-ben a szikpusztai Nagysziki-tó nádasaiban elszórtan költött. XI–XII-ben az ugrai és szikpusztai nádasokban gyakori faj. Begécsen 1981. X. 12-én 6 pl., 1986. X. 21-én 10–15 pl. megfigyelve.

Familia: Aegithalidae – Őszapófélék

Genus: Aegithalos

Aegithalos caudatus (Linnaeus, 1785.) *Őszapó*

Nagy László szórványos költőfajként említi (Nagy, 1962). Sterbetz napló: Biharugra, 1951. IX. 9. 5 pl. a tógazdasági iroda kertjében.

Familia: Paridae – Cinegefélék

Genus: Parus

Parus palustris (Linnaeus, 1758.) *Barátcinege*

Sterbetz napló: 1951–87 között a lakott helyek környékén télen volt gyakori. 1951-ben a biharugrai tógazdaság kertjében 2 lakott odú, Szikpusztán 4 lakott odú, és további 2 fészek természetes odvakban.

Parus caeruleus (Linnaeus, 1758.) *Kék cinege*

Sterbetz napló: 1951-ben Biharugrán és Szikpusztán a nádasok téli madara. Begécsen 1981. X. 12-én 20–25 pl. a nádban.

Parus maior (Linnaeus, 1758.) *Széncinege*

Sterbetz napló: 1951–87 között gyakori faj.

Familia: Sittidae – Csuszkafélék

Genus: Sitta

Sitta europaea (Linnaeus, 1758.) *Csuszka*

Nagy László szerint a geszti kastélyparkban 1951-ben költött 1 pár. 1954-ben a zsadányi erdőben 4 pár. (Nagy, 1962).

Familia: Certhidae – Fakuszfélék

Genus: Certhia

Certhia brachydactyla (C. L. Brehm, 1820.) *Rövidkarmú fakusz*

Nagy László szerint nagyon gyér számban költ. A geszti kastélyparkban 1950-ben 1 pár fészkelt. A zsadányi tölgyesben 1952-ben 2 pár, 1953-ban 1 pár (Nagy, 1962).

Familia: Remizidae – Függőcinege-félék

Genus: Remiz

Remiz pendulinus (Linnaeus, 1758.) *Függőcinege*

Sterbetz napló: 1951-ben csak a biharugrai halastavak fűzfáin költött. Ez évből 12 fészke ismert. Ősszel a szikpusztai tavak mellett is kóborolt.

Familia: Oriolidae – Sárgarigófélék
Genus: Oriolus
Oriolus oriolus (Linnaeus, 1758.) *Sárgarigó*
Sterbetz napló: 1951-ben Biharugrán a Bodor-sarok erdejében, és Szikpusztán a Jankovics-erdőben 1–1 fészke ismert.

Familia: Lnaidae – Gébicsfékék
Genus. Lanius
Lanius collurio (Linnaeus, 1758.) *Tövisszúró gébics*
Sterbetz napló: 1951-ben a biharugrai temetőben és a szikpusztai Jankovics-erdőben 1–1 fészek. Vonulásidőben elvétve észlelhető.
Lanius minor (Gmelin, 1788.) *Kis őrgébics*
Sterbetz napló: 1951-ben az egész területen szórványos fészkelő. 1960-tól e faj fogyatkozása feltűnő és folyamatosan fokozódik.
Lanius excubitor (Linnaeus 1758.) *Nagy őrgébics*
Sterbetz napló: Biharugra, 1951. XI. 2. 1 pl., XI. 10. 3 pl. Szikpuszta, 1951. X. 29. 1 pl. Begécs, 1986. X. 21. 1 pl.

Familia: Corvidae – Varjúfélék
Genus: Garrulus
Garrulus glandarius (Linnaeus, 1758.) *Szajkó*
Sterbetz napló: 1951. XI–XII-ben szórványosan előfordult Biharugrán és Szikpusztán. Begécsen 1987. XI. 17-én figyeltem meg.

Genus: Pica
Pica pica (Linnaeus, 1758.) *Szarka*
Sterbetz napló: 1951-ben az egész vizsgálati területen feltűnően gyakori fészkelő. Késő ősztől 10–30 példányos csapatai kóborolnak.

Genus: Corvus
Corvus monedula (Linnaeus, 1758.) *Csóka*
Sterbetz napló: 1951-ben Szikpusztán a Jankovics-erdőben 10–15 pár fészkelt. Télen varjútömegekben gyakori. A Madártani Intézetben Keve András által meghatározott alfajok: Szikpuszta, 1951. XI. 30. Corvus monedula turrium (C. L. Brehm, 1831). Szikpuszta, 1951. XII. 19. Corvus monedula sommeringi (Fischer, 1811).
Corvus frugilegus (Linnaeus, 1758.) *Vetési varjú*
Müller (1980) által becsült fészkelő állományok a halastavak széles körzetében: A Geszt–Mezőgyán közötti műút akácerdejében az 1940-es évekig cca. 1200 fészek. A vátyoni Nyáras-erdőben 1950-ig 600 fészek, az erdő kivágása után az áttelepedettek száma 1000 fészekre duzzadt. A mezőgyán–nagygyantéi műút melletti tölgyesben 1944–45-ig 500 fészek. A geszti dögtemetői akácosban 1960-ig 400 fészek. A Tamáshalmi-legelő akácosában 800+800-as telepek. A csillaglaposi akácosban 400 fészek. A sziki juhhodály akácosában 200 fészek. Vertse (1943) állománybecslései:

	Telepek száma		Fészkek száma
1942	Biharugra	2	250
1942	Geszt	2	4000
1942	Mezőgyán	2	5500

Sterbetz napló: 1951-ben a sziki juhhodály melletti akácosban 500–550 fészek. Uott 1987-ben 1500 fészek. Télen a terület feltűnő méretű varjúgyülekezések színtere. XI–III. között számuk több tízezerre tehető.

Corvus vorone cornix (Linnaeus, 1758.) *Dományos varjú*

Sterbetz napló: 1951–1984 között a tógazdaság egész területén elterjedt fészkelő. Begécsen 1985. X. 10-én, lecsapolt tófenéken 79 lakmározott haldögökön.

Corvus corax (Linnaeus, 1758.) *Holló*

Nagy László szerint az erdélyi hegyekből gyakorta látogat ide (Nagy, 1962). Müller (1980) a Naggyanté-Díszkert-erdőből 1932–1974 között tudott 1–2 hollópár fészkeléséről. Sterbetz napló: Biharugra, 1951. V. 2., Szikpuszta, 1951. VIII. 3. 2 pl., IV. 4. 1 pl., Begécs, 1979. II. 1. 1 pl., 1981. X. 12. 1 pl.

Familia: Sturnidae – Seregélyfélék

Genus: Sturnus

Sturnus vulgaris (Linnaeus, 1758.) *Seregély*

Sterbetz napló: 1951-ben a szikpusztai Jankovics-erdőben 12 pár költött. VI-ban majd VIII–X-ben a tógazdaság egészén több tízezres tömegekben látható.

Sturnus roseus (Linnaeus, 1758.) *Pásztormadár*

Sterbetz napló: Szikpuszta, 1951. VI. 19. 15–20 pl. megfigyelve.

Familia: Passeridae – Verébfélék

Genus: Passer

Passer domesticus (Linnaeus, 1758.) *Házi veréb*

Sterbetz napló: 1951-ben a terület egészén elterjedt fészkelő, de az 1970–80-as évtizedekben már észrevehetően megfogyatkozott.

Passer montanus (Linnaeus, 1758.) *Mezei veréb*

Sterbetz napló: 1951-ben a szikpusztai Jankovics-erdőben elterjedt fészkelő. Szaporodásidőn kívül mindenfelé előfordul.

Familia: Fringillidae – Pintyfélék

Genus: Fringilla

Fringilla coelebs (Linnaeus, 1758.) *Erdei pinty*

Nagy László (1962) a költő fajok sorában említi.

Fringilla montifringilla (Linnaeus, 1758.) *Fenyőpinty*

Sterbetz napló: 1951. XII-ben Biharugrán, szántatlanul maradt napraforgótartókon hetekig több százas csapatok tartózkodtak.

Genus: Carduelis

Carduelis chloris (Linnaeus, 1758.) *Zöldike*

Nagy László szerint költőfaj (Nagy, 1962). Sterbetz napló: Késő ősztől nagy csapatokban kóborol.

Carduelis carduelis (Linnaeus, 1758.) *Tengelic*
Nagy László (1962) fészkelőnek említi. Sterbetz napló: 1951-ben Biharugrán 3 fészek. Késő ősztől kora tavaszig népes csapatokban kóborol.
Carduelis spinus (Linnaeus, 1758.) *Csíz*
Sterbetz napló: Szaporodás időszakán kívüli kóborló.
Carduelis cannabina (Linnaeus, 1758.) *Kenderike*
Sterbetz napló: ősztől tavaszig kóborló, nagy csapatokban.
Carduelis flavirostris (Linnaeus, 1758.) *Sárgacsőrű kenderike*
Sterbetz napló: 1976. I. 11-én 100-as csapat Biharugrán, a Zöldhalmi-tó mellett.
Carduelis flammea (Linnaeus, 1758.) *Zsezse*
Sterbetz napló: Késő ősztől szórványosan kóborló, kisebb csapatai főképp Szikpusztát látogatják.

Genus: Pyrrhula
Pyrrhula pyrrhula (Linnaeus, 1758.) *Süvöltő*
Sterbetz napló: Valamennyi megfigyelő évben késő ősztől megjelent néhány példány, s hetekig tartózkodtak.

Genus: Cocxothraustes
Coccothraustes coccothraustes (Linnaeus, 1758.) *Meggyvágó*
1951-ben Szikpusztán, a Jankovics-erdőben fészkelt. Ez év telén a biharugrai tógazdasági iroda madártetőjét látogatta 3 pl.

Familia: Emberizidae – Sármányfélék
Genus: Calcarius
Calcarius lapponicus (Linnaeus, 1758.) *Sarkantyús sármány*
Sterbetz napló: Begécs, 1986. X. 21. 15 pl.

Genus: Plectrophaenax
Plectrophaenax nivalis (Linnaeus, 1758.) *Hósármány*
Geszten Nagy László figyelte meg 1952. XII. 9-én (Nagy, 1962). Sterbetz napló: Szikpuszta 1987. X. 22. 3 pl., X. 23. 10 pl. Begécs, 1987. XII. 10. 25+10+31+8 pl.

Genus: Emberiza
Emberiza citrinella (Linnaeus, 1758.) *Citromsármány*
Sterbetz napló: 1951-ben Zsadányban, és Biharugrán fészkelt, faluszéli csenderesekben. Télidőben népes csapatokban gyakori kóborló.
Emberiza hortulana (Linnaeus, 1758.) *Kerti sármány*
Sterbetz napló: 1951. VI. 10-én a biharugrai temetőben fordult elő 1 pl.
Emberiza schoeniclus (Linnaeus, 1758.) *Nádi sármány*
Sterbetz napló: A halastavak nádszegélyeinek elterjedt fészkelője. Gyűjtött alfajai Keve András meghatározása szerint a Madártani Intézetben: Szikpuszta, 1951. IV. 2., V. 12., V. 20. = 3 pl. Emberiza schoeniclus ukrainae (Zarudny, 1917). Szikpuszta, 1951. XII. 1. Emberiza schoeniclus intermedia (Degland, 1849).

Következtetések

A vizsgálat 244 faj előfordulását mutatta ki, közülük 118 (48 %) fészkelő is. Ez a fajszám, és benne a fészkelők magas százalékaránya az élőhely szerencsés földrajzi helyzetét, sokoldalúságát tükrözi. A legutóbbi évek tapasztalatait a negyven-ötven esztendővel ezelőtti állapothoz viszonyítva egyrészt a hajdani vadrécetömegek és északi vadludak nagyon erőteljes apadásában állapíthatjuk meg, másrészt az Európa-szerte sokasodó nagy kócsag és nyári lúd költőállománya a mában hatványozódott. Biharugra kétségtelenül legbecsesebb madártani értéke a Körös–Maros Nemzeti Parknak. A mai állapotát tükröző ornithológiai feldolgozása ezért fölöttébb időszerű a területet most vizsgáló kutatóknak.

IRODALOM

Andrési P.: Ásóludak előfordulása Magyarországon 1974–85 között. Madártani tájékoztató I–III (1986) 50–52.

Baer W.: Die Brutplätze des Kraniches in Deutschland. Orn. Monatsbericht, 1907.

Bertalan-Szilágyi J.: A Biharvármegyei Sárrét leírása 1827-ben. Aquila 27 (1920) 60–70.

Bauer K. – Glutz U.v. Blotzheim: Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Bd. 2. Anseriformes I. 1968.

Béczy T. – Mosansky A. – Sterbetz I. – Szlivka L.: A kárpát-medencei daruvonulás időszerű kérdései. Aquila 78–79 (1973) 11–43.

Büki J.: Adatok a Faunisztikai Szakosztály irattárából. Madártani Tájékoztató IV–VI (1985) 36.

Csath A.: Békés vármegye madárvilága. Gyula, 1938.

Császár I.: A Nagy Sárrét monográfiája. Debrecen, 1941.

Faragó S.: A túzokkutatás legújabb eredményei Békés megyében. Környezet és Természetvédelmi Évkönyv 5 (1983) 113–114.

Faragó S. – Kovács G. – Sterbetz I.: Libaállomány vizsgálatok 1984. X–XII. között Magyarországon. Ardea 79/2 (1991) 161–163.

Fábián Gy. – Sterbetz I.: Fekete kis kócsagok Magyarországon. Aquila 71–72 (1966) 99–112.

Fodor T.: Magyarország túzokállománya 1973-ig. Aquila 80–81 (1975) 121–138.

Gallacz J.: Monográfia a Körös–Berettyó ármentesítéséről. Nagyvárad, 1890.

Havas S.: Vízivadászat a Sárréten. Vadász és Versenylap II (1958) 295, 301–307.

Huszár M.: Vízrajzi értekezés. Huszár Mátyás leírása a Körös-vidékről. (Szerk.: Kósa F.) Gyula, 1985.

Jakab A.: Madártani megfigyelések Biharugrán. Aquila 63–64 (1957) 31–81.

Jakab B.: Magyarország gólyaállományának 1974. évi felmérése. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1977. 49–491.

Jakab B.: A fehér gólya állománya Magyarországon 1984-ben. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1988. 490–491.

Jánossy D. – Jánossy L.: Az 1974 őszi madármozgás Biharugra környékén. Aquila 83 (1977) 261–266.
Kalotás Zs.: A vetési varjú állomány országos felmérésének eredményei. Magyarország vetési varjúállománya 1980 tavaszán. Puszta 2.11 (1984) 109–117.
Keve A.: Külföldi gyűrűs madarak kézrekerülése 1960–63. XXIV. jelentés. Aquila 71–72 (1966) 149–163.
K. Nagy L.: A darumadár szerepe parasztságunk életében. Kézirat, 1965.
Kovács B.: Adatok Hajdú-Biharmegye madárvilágához. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1965. 363–381.
Kovács B.: Meddo gólyák a Hortobágyon és Biharugrán. Aquila 75 (1968) 281–282.
Kováts L.: A Sebes-Körös völgye magyarországi szakaszának gólyaállománya 1984 nyarán. Környezet és Természetvédelmi Évkönyv 7 (1986) 169–183.
Kozma L.: És húznak, húznak. Magyar Vadász XIV (1961) 8–9.
Kurpé L.: Adatok a Faunisztikai Szakosztály irattárából. Madártani Tájékoztató IV–VI (1984) 109.
Lebret, T.: Goose observations in the Pannonic region in oct-dec 1980 and march 1981. Aquila 89 (1982) 187–191.
Lovassy S.: Adalékok Magyarország ornithológiájához. Math. és Term. tud. Közl. katalógusa. Budapest, 1887.
Mag L.: Késői Limicola vonulás Biharugrán. Madártani Tájékoztató XI–XII (1978) 25.
Marián, M.: Der Weisstorch in Ungarn in den letzten Jahren 1956–58. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1958. 231–269.
Marosi S. – Szilárd G.: A tiszai Alföld. Magyarország tájföldrajza 2. Budapest, 1969.
Magyar Madártani Egyesület 1982.: Adatok a Faunisztikai Szakosztály irattárából. Madártani Tájékoztató I–II.
Magyar Madártani Egyesület 1982a.: Adatok a Faunisztikai Szakosztály irattárából. Madártani Tájékoztató I–II.
Magyar Madártani Egyesület 1984b.: Faunisztika néhány sorban. Madártani Tájékoztató I–III.
Molnár L.: Adatok a Faunisztikai Szakosztály irattárából. Madártani Tájékoztató I–III (1984) 41–51.
Müller G.: Darvak. Nimród Vadászlap XXXIV (1947) 294–295.
Müller G.: Vadlibák. Nimród Vadászlap XXXIV (1947) 295.
Müller G.: Daruvonulás Geszten 1947 őszén. Nimród Vadászlap 35 (1948) 7–9.
Müller G.: Daruvonulás Biharban 1946 őszétől 1948 tavaszáig. Aquila 60–64 (1950) 122–125.
Müller G.: Énekes hattyú Biharban. Aquila 55–58 (1951) 232.
Müller G.: Vadlibák. Magyar Vadász. 20.9 (1967) 11–13.
Müller G.: Vadkacsákról. Nimród I.8 (1969) 10–11.
Müller G.: Geszt környékének és madárvilágának változása az elmúlt 40 év során. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 6 (1980) 151–170.
Müller G.: A környezet és élővilág változásai Vésztő környékén a századelő óta. Natura Környezet és Természetvédelemi Évkönyv 4. Békéscsaba, 1981. 189–212.
Nagy L.: Szélesfarkú halfarkas Biharban. Aquila 59–62 (1955) 383.

Nagy L.: A volt bihari Sárrét jelenlegi madárvilága. Aquila 67–68 (1962) 151–157.
Nemes I.: Több figyelmet érdemel a biharugrai madárvilág. Búvár 10 (1965) 120–121.
Ogilvie, M. A.: Wild Geese. T&A.D. Poyser Lim, 1987.
Magyar madártani bibliográfia. (Szerk.: Papp J. – Réthy Zs.) Békéscsaba, 1980.
Pátkai I.: Vörösfarkú ölyvek megjelentése Magyarországon 1955–56 telén. Aquila 63–64 (1957) 266.
Pátkai I.: Téli uhu előfordulás az Alföldön. Aquila 66 (1960) 279.
Pátkai I.: Ritka lúd és réceelőfordulások. Aquila 69–70 (1964) 257.
Philippona, J.: Die Blässgans. Die Neue Brehm Bücherei, H. 457 (1972) 52–54.
Povázsay L.: A Povázsay-féle madártojás gyűjtemény katalógusa. Környezet és Természetvédelmi Évkönyv 7. Békéscsaba, 1986. 117–155.
Schenk J.: A kócsag hajdani és jelenlegi fészkelőhelyei Magyarországon. Aquila 25 (1918) 1–69.
Schenk J.: A daruvonulás a történelmi Magyarországon. A Természet 34.6 (1938) 130–134.
Schenk, J.: Der Zug des Kranichs in historischen Ungarn. Journal für Ornithologie 86. I. (1938) 54–58.
Schmidt E.: Adatok Békés megye kisemlősfaunájához, baglyok táplálkozásvizsgálata alapján. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 6 (1980) 179–188.
Schmidt, E. – Sterbetz, I.: Einige Daten über die Graugans in Ungarn. Acta Sc. Nat. Brno 18/1 (1984) 31–32.
Sterbetz, I.: Der Seidenreiher. Dei Neue Brehm Bücherei, H. 292 (1961) 13.
Sterbetz I.: A goda ökológiai viszonyai a tájváltozások tükrében. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve IV–V (1962) 211–218.
Sterbetz I.: Tengeri sirályok a tógazdaságban. Halászat X/57. IV–V (1964) 54.
Sterbetz I.: A nyári lúd természetvédelmi problémái Magyarországon. Állattani Közlemények LIII/1–4 (1966) 131.
Sterbetz I.: A havasi lile Európában. Aquila 70–71 (1966) 165–177.
Sterbetz I.: A vörösnyakú lúd újabb előfordulásai Magyarországon. Aquila 73–74 (1967) 176.
Sterbetz I.: A Magyarországon telelő lilikek ökológiai problémái. A lilik előfordulása a jelen században. Aquila 73–74 (1967) 33–49.
Sterbetz I.: Gazdasági és természetvédelmi problémák a hazai tőkés récék táplálkozásában. Aquila 73–74 (1967) 133–145.
Sterbetz, I.: Zur Ernährungsökologie der in der Ungarichen Tiefebene durchziehender Kampfläufer. Anzeiger Orn. Gesellschaft Bayern (1967) 52–58.
Sterbetz I.: A magyarországi csörgő és böjtirécék táplálkozásának összehasonlító vizsgálata. Állattani közlemények 55 (1968) 119–122.
Sterbetz, I.: Der Zug der Zwerggans auf der ungarichen Puszta. Ardea, Leiden, 56. 3/4 (1968) 259–266.
Sterbetz I.: Vadlibázás egykor és manapság. Nimród I (1969) 4–5.
Sterbetz, I.: Über die Ernährung der Moorente in Ungarn. Der Falke 9 (1969) 292–295.
Sterbetz I.: Vízivad. In.: A Vadászat Kézikönyve (Szerk.: Sárkány P.) Budapest, 1971. 157–164.

Sterbetz I.: Vízivad. Budapest, 1972.
Sterbetz, I.: Einige Angaben zur Nahrung mancher in Ungarn seltener vorkommende Gänse und Entenarten. Aquila 80–81 (1975) 197–198.
Sterbetz I.: A természet szolgálatában. Natura. Budapest, 1975. 18–20.
Sterbetz I.: A magyarországi túzokvédelem tizenhárom éve. Környezet és Természetvédelmi Évkönyv. Békéscsaba, 1986. 17–68.
Sterbetz I.: A vadlúdvonulás ökológiai adottságai Békés megyében. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 11 (1988) 31–56.
Sterbetz I.: Adatok a daru magyarországi vonulásának növényvédelmi problémáihoz. Állattani közlemények LXXVII (1991) 109–115.
Sterbetz I.: Vadludak országútján. Budapest, 1993.
Sterbetz I.: Délkelet-magyarországi adatok a cigányréce egykori elterjedéséről. Magyar Vízivadközlemények 6 (2000) 33–46.
Sterbetz I.: Táplálkozásvizsgálatok a Biharugrai-halastavak és környékükön gyűjtött vízimadarakon. Magyar Vízivadközlemények (s. a.)
Sterbetz I.: Megfigyelések a Sushkin lúd (Anser neglectus) etológiájáról és ökológiájáról. Hajdúsági Múzeum Évk. 1981. 31– 44.
Sterbetz I.: A magyarországi vadlúdállomány alakulása az 1972–82 közötti években. Állattani Közlemények LXX (1983) 68–72.
Szűcs S.: Régi magyar vízivilág. Budapest, 1977.
Vertse A.: A Magyarországon telelő lilikek ökológiai problémái. A lilik előfordulása a múlt században. Aquila 73–74 (1967) 11–32.
– A Directory of Western Palearctic Wetlands. (Ed.: E. Carp) Gland, 1980. 149.
– Körös-sárréti útikalauz. (Szerk.: Goda P. – Köteles L.) Békéscsaba, 1984. 21–30.

Data about the former avifauna of the fish-ponds and steppes in Biharugra's environs

– István Sterbetz –

Résumé

The examination deals with the avifauna of the ornithologically most valuable region (46°58' N 21°38' E) of the East-Hungarian Körös Maros National Park. The author recites the data of his diary notes – noted from 1951 – in order to provide comparative material for the evaluation of the present conditions. He has traced 244 bird species – 118 of them are nesting ones – during the described period (1951–1987).

Sterbetz István
H–1131 Budapest, Fivér u. 4/a

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 59–88.

Újabb szkíta kori telepnyomok Békés megyéből

– Gyucha Attila –

I.

Dolgozatunk első részében két, Békés megyei lelőhelyeken a közelmúltban feltárt telepanyagot ismertetünk (1. kép).

Gyulavári 15. lelőhely, Paradicsom-dűlő juhászata V.

Felszínen talált avar kori lószerszámok nyomán 1993 áprilisában szondázó ásatást folytatott a lelőhelyen Szatmári Imre és Liska András (2. kép).[1]

A feltárt négy gödörrészletből kettő – az 1. és 4. – szarmata kori volt, a 3. objektumból kizárólag állatcsontok kerültek elő, míg a 2. objektum szkíta korinak bizonyult. A II–IV., VI–VII. kutatóárkok első két ásónyomából szórványként, valamint az 1. és 4. objektumból – szarmata környezetből – másodlagos helyzetben is előkerültek középső vaskori edénytöredékek (3. kép). A következőkben a 2. objektumot illetve az ásatás során előkerült fontosabb, szkíta kori leleteket ismertetjük.

2. objektum: Foltja a 4. sz. kutatóárok közepén, a jelenlegi felszíntől mért -60 cm mélységben rajzolódott ki. Az objektum bontására csak az 1 méter széles kutatóárkon belül került sor, keleti és nyugati irányban bizonyosan kiterjedtebb. Betöltése humuszos, hamuval erősen kevert volt. Kizárólag szkíta kori kerámialeletek mellett kevés patics és nagyszámú állatcsont került elő. 140–150 cm-es mélységtől a leletek ritkultak, -160 cm-től több iszapolódási réteget figyeltek meg az ásatók: sárga, feketés illetve átégett, hamus rétegek váltották egymást. Körülbelül -190 cm-es mélységben feltételesen emberinek meghatározott fog került felszínre. Az objektum feltárása során a kutatóárkon belül nem érték el annak alját (4. kép).

Az objektum fontosabb leletei:

1. Szürkésbarna, kézzel formált, ívelten behajló peremű tál töredéke (5. kép 1). 2. Szürke és barna, kézzel formált, kissé behúzott peremű tálak kisméretű peremtöredékei. 3 db (5. kép 2–4). 3. Téglavörös, barna foltos, kézzel formált, fényezett felületű, virágcserép-alakú edény töredéke. Az egyenes, lekerekített perem alatt vízszintes állású, ujjbenyomással osztott bütyök van (5. kép 5). 4. Szürkésbarna, kézzel formált, hordóalakú edény töredéke, az egyenes, lekerekített perem alatt rátett, sérült bütyökkel (6. kép 1). 5. Kívül sötétszürke, barna foltos, fényezett, belül barna, kézzel formált edény oldaltöredéke kis, rátett, kúpos bütyökkel (6. kép 2). 6. Szürke színű, barna foltos, vastagfalú oldaltöredék vízszintes állású, magas fogóbütyökkel (6. kép 3). 7. Szürke és vörös, kézzel formált edények egyenes, lekerekített, kisméretű peremtöredékei. 2 db (6. kép 4; 7. kép 1). 8. Fekete, fényezett, kézzel formált, vékonyfalú bögre függőleges, megvastagított, vízszintesen levágott peremtöredéke. Az ívelt nyakon két,

[1] Ezúton mondok köszönetet nekik a közlés átengedéséért. A leletek a gyulai Erkel Ferenc Múzeumban, leltári számuk: 94.1.1–147. MMM adattár 2129–1994. RégFüz 1996. 51.

függőleges, széles árkolás van (7. kép 2). 9. Barna, kézzel formált, csúcsos peremkiképzésű töredék (7. kép 3). 10. Kívül világosbarna, belül szürkésbarna, kézzel formált, csonkakúp alakú, sűrűn átlyuggatott töredék. Alja talpkorongszerűen képzett, nagyméretű, kerek lyukkal áttört (7. kép 4). 11. Szürke, korongolt, lapos tál töredéke rövid, függőleges, lekerekített peremmel. Alatta bekarcolt árokpár fut (8. kép 1). 12. Szürke, korongolt, egyfülű csupor negyedrésze. Pereme röviden kihajló, szalagfüle árkolt (8. kép 2). 13. Szürke, korongolt, bordadíszes korsóoldal (8. kép 3). 14. Feketére fényezett, jó égetésű, kiszélesedő szalagfül töredéke (8. kép 4). 15. Szürkésbarna, kézzel formált, kerek átmetszetű fültöredék (8. kép 5). 16. Kézzel formált, vastagfalú fazekak aljtöredékei. 2 db (9. kép 1–2). 17. Fekete, kézzel formált, vastagfalú, nagyméretű fazék aljtöredéke (9. kép 3). 18. Szürkésbarna, kézzel formált, nagyméretű fazék aljtöredéke (9. kép 4). 19. Kívül világosszürke, belül szürkésfeketére fényezett, talpkorongos edény aljtöredékei. 2 db (10. kép 1–2). 20. Szürke, korongolt edény aljtöredéke (10. kép 3). 21. Megvastagodó, átfúrt végű csonttű. Az átfúrás alatt mindkét oldalán harántirányú bevagdosások láthatók. Hegye letörött, átfúrt vége kissé töredékes. H.: 6,4 cm (10. kép 4). 22. Hengeres, fényes felületű csontgyöngy. H.: 2 cm, átm.: 0,6 cm (10. kép 5).

Az ásatás során másodlagos környezetből előkerült, fontosabb szkíta kori edénytöredékek:

4. objektum: 1. Szürkésfekete, kézzel formált, fényezett oldalú, ívelten behajló tálperem (11. kép 1). 2. Szürkésbarna, kézzel formált csupor duzzadt, lekerekített peremtöredéke. A perem alatt ovális alapú, széles, sérült bütyökfül van (11. kép 2).

Szórványleletek a kutatóárkok területéről: 1. Sárgásbarna, kézzel formált csupor, egyenes, lekerekített peremtöredéke. Közvetlenül a perem alól ovális átmetszetű, lefelé tartó fül indul (11. kép 3). 2. Szürkésbarna, kézzel formált, egyenes perem. Az oldalon magas, sérült bütyök van (11. kép 4). 3. Szürke, korongolt csupor oldaltöredéke széles szalagfül indításával (11. kép 5). 4. Barna, kézzel formált, vastagfalú oldaltöredék széles, magas, bevagdalt agyagléccel (11. kép 6).

Az ásatás szkíta kori kerámiaanyagában megtaláljuk az Alföld és környező területeinek temetőiből jól ismert, jellegzetes edénytípusok darabjait. A kézzel formált darabok között az ívelten behajló peremű tálak (5. kép 1–4; 11. kép 1), csupor (11. kép 2), különböző méretű hordó- illetve virágcserép-alakú edények darabjait említhetjük (5. kép 5; 6. kép 1–4; 7. kép 1; 11. kép 4). A kézzel formált leletanyag döntő többségét funkcionális szempontból a fazekak közé sorolhatjuk. A díszítőelemek között kis, kúpos illetve magas, ujjbenyomással osztott, valamint széles alapú, magas fogóbütykök fordulnak elő (5. kép 5; 6. kép 1–3; 11. kép 2). Az egyik töredéken rátett, bevagdalt bordát találunk (11. kép 6). A korongon készült edények töredékei között füles csupor és korsótöredékek vannak (8. kép 2; 11. kép 5; 8. kép 3). Ezeken bordadísz illetve árkolás fordul elő.

A kézzel formált töredékek között akadnak olyan darabok is, melyek díszítésmódja, típusa kevésbé ismert a korszak fazekastermékei között. A fekete, erősen fényezett, a nyakon függőleges, széles árkolásokkal díszített töredék minden bizonnyal csuporból származik (7. kép 2). Az edényforma ugyan elterjedt az Alföld szkíta korában, ám a díszítés módja inkább a régió késő bronzkori műveltsége, a Gáva kultúra fazekasságához állt közel. A szkíta kort közvetlenül megelőző időszakban, az ún.

preszkíta korban is kedvelt díszítésmód marad a függőleges árkolás, amelyről a Heves és Borsod megyei temetők sírkerámiái mellett a díszítés közeli analógiájaként a dobozi sír csészéje is tanúskodik.[2] A szkíta korban – ha nem is a megelőző időszakokhoz mérhető gyakorisággal – szintén megtaláljuk a díszítésmódot, legtöbbször gávai vagy preszkíta hagyományokra visszanyúló edénytípusokon,[3] illetve a délkelet-alpi hallstatti körrel összefüggésbe hozható, a Kárpát-medencében széles körben elterjedt, magasfülű, két gombban végződő merítőcsészéken.[4] A Szolnok-Zagyvaparton feltárt házból is került felszínre egy függőlegesen hornyolt, korongolt, fényezett nyaktöredék.[5] Szkíta ízlésű, nyakán függőleges árkolásokkal díszített csupor volt a Gyoma-Egei halmi, kelta korú temető 45. sírjában.[6]

Mérete miatt sajnos bizonytalan, hogy csúcsos peremű tálhoz vagy a törökszentmiklósi temető 100. sírjában talált kerámiához hasonló edénytípushoz tartozhatott-e egyik töredékünk (7. kép 3).[7] Csúcsos peremkiképzésű tálak a korszak alföldi temetőiben Békéscsaba-Fényesről és Csanytelek-Újhalastó 191. sírjának mellékletei közül ismertek.[8] Galántha Márta a csanyteleki darabot a dunántúli, hasonló korú középrépáspusztai típusú temetőkkel hozta kapcsolatba területünkön.[9] Ugyanakkor a kelet-szlovákiai Mihalovce a kustánfalvi csoporthoz sorolt urnasírjának edényei között az Alföld csoportra is jellemző behúzott peremű tálakkal, füles csuprokkal, kettőscsonkakúpos- és hordóalakú edényekkel együtt fordult elő a típus két formaváltozata.[10] A délnyugat-szlovákiai Modrany/Madar, az Alföld csoporthoz sorolható, észak-dunántúli, kalenderbergi ízlésű kerámiaanyagot tartalmazó temetőjének anyagában is találkozhatunk a tálak analóg díszítésmódjával.[11] Kemenczei Tibor a szirmabesenyői koravaskori edény alapján kifejti, hogy a hasonló, csúcsos, kihajló peremű tálak az Alföld későbronzkori és az erdős-sztyeppe preszkíta korú emlékei között egyaránt előfordulnak.[12] Mindezek alapján a Kárpát-medence keleti felében, a középső vaskorban ritkának számító csúcsos peremű tálakra vonatkozóan feltehető azok helyi eredete; a hasonló dunántúli darabokkal való összekapcsolásuk nem szükségszerű.

A korongon készült kerámiák közül pontos párhuzamát nem találtuk a korszak fazekastermékei között a függőleges falú, lapos tálnak (8. kép 1). Legközelebbi analó-

[2] Füzesabony-Kettőshalom 17. sír: PATEK 1989–90. 5. t. 24; Füzesabony-Kettőshalom 63. sír: PATEK 1989–90. 14. t. 6; Sirok-Akasztómály 1. sír: PATEK 1989–90. 20. t. 1; Ároktő-Dongóhalom 8. sír: KEMENCZEI 1988. 2. kép 6–7; Doboz, Marói-erdő: GAZDAPUSZTAI 1964–65. 60, 1. kép.

[3] Tápiószele 16. sír és 40. sír: PÁRDUCZ 1966. XXXIII. t. 13, XXIV. t. 14; Törökszentmiklós-Surján-Újtelep 53. sír: CSALOG-KISFALUDI 1985. 312, 3. t. 14; Csanytelek-Újhalastó 191. sír: GALÁNTHA 1986. 3. t. 6.

[4] JEREM 1971. 85; WOLLÁK 1979. 55. Az edénytípusról legutóbb összefoglalóan: MIROŠŠAYOVÁ 1999.

[5] CSEH 1990. 13, 7. kép 5.

[6] MARÁZ 1981. 114, II. t. 1.

[7] CSALOG–KISFALUDI 1985. 318, 6. t. 1., 333, 9. t. 3.

[8] PÁRDUCZ 1943. XIII. t. 10; GALÁNTHA 1981. 51, 11. kép 6.

[9] GALÁNTHA 1981. 54.

[10] ČILINSKÁ 1959. 85, II. t. 5., 86, III. t. 2.

[11] DUŠEK 1976. 398, 2. kép 1., 405, 9. kép 2.

[12] KEMENCZEI 1988. 95.

giaként a tápiószelei temető 104. és 449. sírjának valamint az orosházi temető 103. sírjának táljai nevezhetők meg, bár utóbbi pereme kissé kihajló.[13] Az orosházi temető 4. sírjában hasonló peremkiképzésű, kézzel formált tál került elő.[14]

A csonkakúpos, teljes felületén sűrűn átlyuggatott kerámia a korszak ritkán felbukkanó termékei közé tartozik (7. kép 4). Alföldi szkíta kori telepekről analóg darabokat ismerünk Nyíregyháza-Manda-Bokorról,[15] Szolnok-Zagyvapartról[16] illetve Rákospalota-Újmajorból[17] Funkciójukra nézve éppoly tanácstalanok vagyunk, mint Istvánovits Eszter vagy Cseh János.[18] A nyíregyházi és szolnoki darabokhoz hasonlóan a gyulavári belső fala – valamint kisebb szakaszon külső oldala – is erősen átégett, koromnyom azonban nem látható rajta. Mivel úgy látjuk, hogy a tárgyat szerkezetéből adódóan szűrőedényként bizonyosan nem használták,[19] a Cseh János által felvetett füstölőként való értelmezést pedig jelen esetben szintúgy elvethetjük, – jobb ötlet híján – pillanatnyilag magunk is csak a lámpa- vagy parázsborítóként való értelmezést fogadhatjuk el.

A kerámiaanyag mellett a 2. objektumból csontból készült tárgyak is felszínre kerültek (10. kép 4–5). A gyulavárihoz hasonló hengeres csontgyöngyök meglehetősen ritkán fordulnak elő az Alföld csoport sírjaink mellékletei között,[20] telepekről pedig egyáltalán nem találunk példát rá. Az Alföld szkíta kori leletei között eleddig nem ismerjük pontos párhuzamát a végén átlyukasztott csonttűnknek. A közelmúltban Rákospalota-Újmajor településén napvilágot látott csonttű szerkezete eltérő, funkciója is más lehetett.[21] Az időszak temetkezéseiben – nem túl nagy számban – a vasból vagy bronzból készült, többnyire pödrött, ritkábban visszahajlított vagy kettőskúpos-gömbös végű változatok fordulnak elő,[22] ezek azonban a viselethez tartozhattak.[23] Csonttűnk legközelebbi analógiáját a Chotín/hetényi temető 23., hamvasztásos sírjából ismerjük.[24] Ez a 9 cm hosszú, végén átfúrt tű bronzból készült és minden bizonnyal darabunkhoz hasonlóan használati eszköz lehetett.

[13] PÁRDUCZ 1966. XXX. t. 17., LVIII. t. 18; JUHÁSZ 1976. 245, 13. kép 6.
[14] JUHÁSZ 1976. 241, 9. kép 1.
[15] UTAK A MÚLTBA 1997. 182, 21–22. kép.
[16] CSEH 1990. 15, 9. kép 4., 16, 10. kép 2.
[17] HORVÁTH 2001. 45, 16. kép 5.
[18] ISTVÁNOVITS 1997. 76; CSEH 2001b. 90.
[19] A korszak kerámialeletei között egyébként találunk példát szűrőedényre, de ennek formája teljesen eltér tárgyunkétól: Tápiószele 44. sír és 285 sír: PÁRDUCZ 1966. XXIV. t. 4., XL. t. 8; Csépa: BOTTYÁN 1955. XXIX. t. 5.
[20] Békéscsaba-Fényes 5. sír: PÁRDUCZ 1943. VIII. t. 5–6; Szentes-Vekerzug 2. sír és 8. sír: PÁRDUCZ-CSALLÁNY 1944–45. XLII. t. 15–16., XLVI. t. 1; Chotín/Hetény 1A–111. sír, 200. sír: DUŠEK 1966. 114, VIII. t. 15., 128, XXII. t. 12; Presel'any 4. sír: BALAŠA 1959. 94, II. t. 12. Utóbbi vésett, geometrikus díszű.
[21] HORVÁTH 2001. 46, 18. kép 5.
[22] Tápiószele 65. és 70. sír: PÁRDUCZ 1966. XIV. t. 8–11., 18., 19; Orosháza-Gyopáros 84. sír: JUHÁSZ 1976. 239, 7. kép 8; Meszes 2. sír: LESZIH 1939. IV. t. 23; Chotín/Hetény 1A–25. sír, 189. sír és 239. sír: DUŠEK 1966. 110, IV. t. 3; 127, XXI. t. 13–14., 131, XXV. t. 26.
[23] Az alsótelekesi temetőben nagyszámban kerültek elő vasból és bronzból készült, az Alföld egyéb szkíta kori temetkezéséből ismeretlen típusú tűk: PATAY 1961.
[24] DUŠEK 1966. XLIII. t. 23.

Csárdaszállás 19. lelőhely, Szent János-halom

1998-ban, a Gyoma és Mezőberény között készülő ivóvízvezeték építéséhez kapcsolódó leletmentések során a Csárdaszállás 19. sz. lelőhely területén, a településtől közvetlenül K-re, a mezőberényi főút két oldalán tártunk fel 8 gödröt illetve gödörrészletet, melyek közül az egyiket a szkíta korra kelteztük (12. kép).[25] A csárdaszállási lelőhely a középszállási homokbánya területén feltárt temetőrészlettől mintegy 1200 méterre északnyugati irányban fekszik. A megyei topográfiai terepbejárások alkalmával lelőhelyünkön szkíta korinak meghatározott leletanyagot nem találtak.[26]

3. gödör: Teljesen feltárt. A sárga homokos altalajban szürke, sötétebb foltja -45 cm-nél jelentkezett. Közelítőleg kerek és függőleges falú, egyenes aljú, DNy felé kissé emelkedő. Átmérője: 181 cm ill. 173 cm, mélysége a jelenlegi felszíntől: -63–94 cm. Betöltése kevert, humuszos, laza volt. A gödör délnyugati sarkában kettős csontvázas temetkezést találtunk, mely alatt a betöltés még 10–15 cm vastagságú volt. A meglehetősen kis számú kerámiatöredék, valamint a jelentős mennyiségű állatcsont főképpen a betöltésnek ezen részében került elő. A nyugati gödörfalnál újkori beásás nyomát figyeltük meg (13. kép).

A *temetkezés*: 1. váz, a déli fal mellett. Gyermek bal oldalára fektetett, a gödör fala felé néző, zsugorított váza. M.: -63 cm, T.: DK 22'. Melléklete nem volt. 2. váz: Közvetlenül a nyugati falnál, koponyája az 1. váz lábánál. Gyermek hátára fektetett, a láb irányába lejtő, rossz megtartású váza. M.: a fejnél -65 cm, a lábnál -90 cm, T.: DNy 31'. Karjai a mellkason keresztbe helyezve, lábai oldalirányban felhúzottak. Medencéje és a lábcsontok egy része hiányzik. Utóbbiakat bizonyosan a későbbi bolygatás pusztította el. Melléklete nem volt.

A gödör fontosabb kerámialeletei:

1. Kívül barna színű, belső oldalán fekete, fényezett, kézzel formált, gömbszelet alakú tál rövid, szögben behajló peremmel, alacsony talpkoronggal (14. kép 1). 2. Fekete színű, kézzel formált, behúzott, turbántekercses peremű tál töredéke (14. kép 2). 3. Világosszürke színű, korongolt, ívelten kihajló peremű, a váll alatt erősen szűkülő testű tálak töredékei (14. kép 3–4). 4. Barna színű, kézzel formált, egyenes, lekerekített peremtöredék (14. kép 5). 5. Barna színű, vastagfalú töredék, széles alapú, vízszintes állású, magas fogóbütyökkel (15. kép 1). 6. Szürke színű, fényezett, korongon készült, egyfülű csupor töredéke (15. kép 2).

A gödör csak csekély mennyiségű kerámialeletet tartalmazott. Közöttük kézzel formált és korongon készült edénytöredékek egyaránt vannak. A korongolatlan darabok között találunk egy behúzott, turbántekercses díszű tálperemet (14. kép 2), valamint egy gömbszelet alakú, ugyancsak behajló peremű tál teljes profilját (14. kép 1). A hasonló tálak készítése a Kárpát-medence területén általános volt a későbronzkor és koravaskor folyamán;[27] az edénytípus kézzel formált és korongolt, ívelten és – a csárdaszállási töredékekhez hasonlóan – élben törve behajló változatai az Alföldön

[25] A leletmentésben a szerző mellett Liska András és Medgyesi Pál vett részt. Ezúton köszönöm, hogy a közléshez hozzájárultak.

[26] MRT 10. 383–385.

[27] PATEK 1968. 102; KEMENCZEI 1984. 67; KEMENCZEI 1988. 94.

és annak szomszédos területein a szkíta kori temetők gyakori mellékletei.[28] Középső vaskori telepről Szolnok-Zagyvapartról,[29] valamint a Fehértó partjának lelőhelyeiről ismerünk a csárdaszállásihoz hasonló, ám korongon készült edényekből származó töredékeket.[30] A gödrünk anyagában talált fogóbütyök a korszak fazekainak, kettős csonkakúpos urnáinak és tárolóedényeinek általános eleme (15. kép 1).

A korongon készült, szürke színű edények töredékei között megtaláljuk az Alföld szkíta kori fazekasságának egyik, a gyulavári leletanyagban is előforduló vezértípusát, a füles csuprot (15. kép 2). Jellegzetes darabok a tálakhoz tartozott peremtöredékek is (14. kép 3–4). Hasonló, S-profilú, hosszabban vagy rövidebben kihajló peremű tálakat mind a szkíta, mind az azt követő, kelta kori emlékanyagban nagyszámban találunk, korongolt vagy ritkábban kézzel formált változatban.[31]

A gödörben két gyermek zsugorított, melléklet nélküli csontvázát találtuk. A vázak nem közvetlenül az objektum alján feküdtek; a gödröt tehát nem a halottak számára ásták ki, hanem már a beletemetés előtt használták. Ezt bizonyítja az is, hogy a betöltés vázak alatti részében került elő a leletanyag túlnyomó része.

A szkíta kori temetkezéseknél több esetben figyeltek meg a halottakkal kapcsolatos, részben bizonyosan rituális cselekmények nyomait,[32] melyek hátterében a halott visszatérésétől való félelem mellett felvetődött meggyalázásuk gondolata is.[33]

Ugyancsak telephez tartozó gödörben talált Párducz Mihály két, melléklettel ellátott csontvázat a Kardoskút, Király Jolán-tanyán végzett ásatásán.[34] Békéssámson, Kossuth Tsz. téglaégető lelőhelyen egy csecsemő vázát bontották ki, szintúgy hulladékgödörből.[35] Szintén gyermeket temettek a Salgótarján-Ipari park II. lelőhely egyik gödrébe.[36] Ugyanitt a telepen belül egy másik, újszülött gyermek csontvázát is megtalálták.[37] Ahogy a csárdaszállási lelőhelyen, úgy ezekben az esetekben sem tudjuk biztosan, mi lehetett az oka annak, hogy a halottakat nem a közösség temetőjében helyezték el. A rituális magyarázat mellett – vagy még inkább annak ellenében – felvethető, hogy a telepgödrökbe eltemetettek társadalmi státuszuk miatt nem kerülhettek

[28] Pl. Szentes-Vekerzug 55. sír: PÁRDUCZ 1954. 84, 28. kép 2; Muhi-Kocsmadomb 2. sír: LESZIH 1939. II. t. 17; Presel'any 12. sír: BALAŠA 1959. 95, III. t. 13. Az edénytípus tanulmányozásához a darabok, változatok nagy száma és a publikáció rajzainak minősége alapján a Chotín/hetényi temető anyaga látszik legalkalmasabbnak: DUŠEK 1966.

[29] CSEH 1990. 14, 8. kép 1.

[30] PÁRDUCZ 1944–45. XVII. t. 9., XXII. t. 15. A Fehértó és közvetlen környezete 1951-ig Hódmezővásárhely közigazgatási határához tartozott, ezt követően átkerült a Békés megyei Kardoskúthoz.

[31] Pl. Tiszalök-Vásárhalom 8. sír, 22. sír: BOTTYÁN 1955. XVIII. t. 9, 12; Orosháza-Gyopáros 36. sír, 140. sír: JUHÁSZ 1972. 10. kép 5; JUHÁSZ 1976. 247, 15. kép 2; Gyoma-Egei halom 45. sír: MARÁZ 1981. 114, II. t. 3; Muhi-Kocsmadomb 42. sír: HELLEBRANDT 1996–97. 27. kép 2, 7; Chotín/Hetény B–117. sír: DUŠEK 1966. 154, XLVIII. t. 18.

[32] A vázak hasra fektetésére Orosházán 4 esetben, Kesznyétenben 2, Hevesen 1 sírban akadt példa: JUHÁSZ 1972. 214; HELLEBRANDT 1988. 109; SZABÓ 1969. 61. A halottcsonkítás gondolata felvetődött a békéscsabai, az orosházi, a szentes-vekerzugi, a hevesi és a kesznyéteni temetők esetében: BANNER 1932. 134; JUHÁSZ 1972. 214; PÁRDUCZ 1954. 50; SZABÓ 1969. 64; HELLEBRANDT 1988. 110.

[33] HELLEBRANDT 1988. 110.

[34] Párducz Mihály ásatása. Közöletlen. MNM adattár XX.326/1967, XI.202/1968.

[35] RégFüz 1961. 14.

[36] VADAY 2001. 211, 4. kép.

[37] VADAY 2001. 213, 8. kép.

a temetőkbe, esetleg a közösség olyan tagjai voltak, akik a település lakói által valamilyen okból megbélyegzettek, kirekesztettek lettek.

A kettős temetkezések nem számítanak ritka jelenségnek a szkíta korban. Hogy csak néhány közeli, Békés megyei példát említsünk: Békéscsaba-Fényesen a 7. sírban,[38] Orosháza-Gyopároson a 10., 85. és a 125–126. sírban találtak két vázat, míg a 158. sírban csontvázas és urnás temetkezés együtt fordult elő.[39] Endrőd 130. lelőhelyen edénymellékletes kettős temetkezést tártak fel.[40]

II.

Míg az Alföldön és környező területein feltárt szkíta kori sírok száma akár a háromezret is elérheti és publikálásuk viszonylagosan kielégítő szinten van, addig a korszak településkutatásának hasonlóan komoly eredményeiről ez ideig aligha beszélhetünk. A szórványos telepfeltárások eredményeinek közzétételére – akkor is csupán előzetesek formájában – csak kivételes esetekben került sor.

Bottyán Árpád négy szobi veremházról számolt be röviden, fotótáblákon közölve azok fontosabb leleteit.[41] Jászfelsőszentgyörgyön egy teljes házat, egy másik ház részletét valamint hulladékgödröket találtak,[42] míg Újlőrincfalváról két ház és 8 gödör ismert.[43] A közelmúltban Nyíregyháza, Manda-bokor lelőhelyen mintegy 300–400 középső vaskori objektumot – köztük házakat, vízelvezető árkokat, kutakat, gödröket, kemencéket – tártak fel az M3-as autópálya nyomvonalán folytatott leletmentés során.[44] Az 1986-tól Szolnok megyében, Kengyel és Tiszaigar határában, valamint a Szolnok környékén folyó ásatások eredményeképpen is jelentős teleprészletek kerültek napvilágra.[45] 1995-ben Rákospalota-Újmajor lelőhelyen ugyancsak házakat, telepgödröket és egy füstölőgödörként értelmezett objektumot tártak fel.[46] 2000 nyarán Törökszentmiklós-Kenderparton mintegy fél tucat objektum, köztük 3 jurtaszerűként jellemzett ház került elő.[47] Legutóbb Salgótarjánban, az Ipari park II. területén folyt nagy felületre kiterjedő telepásatás, melynek során házak, gazdasági épületek, árkok, tároló- és hulladékgödrök, szabadtéri tűzhelyek mellett közösségi épület maradványait is megtalálták.[48]

Ami szűkebb régiónkat, Békés megyét illeti, fontos szkíta kori temetők feltárására és részleges vagy teljes publikálására került sor a területről (Békéscsaba-Fényes, Orosháza-Gyopáros, Csárdaszállás-Középszállási-homokbánya, Medgyesegyháza-Uhrin-tanya),[49] ám az első és ez ideig egyetlen szkíta kori telepekkel foglalkozó

[38] PÁRDUCZ 1943. 51.
[39] JUHÁSZ 1976. 231, 245, 248.
[40] RégFüz 1997. 10–11.
[41] BOTTYÁN 1955. 56, XXXI. t., XXXVI. t. 1–8.
[42] RégFüz 1962. 13.
[43] RégFüz 1975. 85.
[44] ISTVÁNOVITS 1997.
[45] CSEH 1990; CSEH 1999; CSEH 2000a; CSEH 2001b.
[46] HORVÁTH 2001.
[47] CSEH 2001a. 48–49.
[48] VADAY 2001.
[49] Békéscsaba-Fényes: BANNER 1932; PÁRDUCZ 1943; Orosháza-Gyopáros: JUHÁSZ 1972; JUHÁSZ 1976; Medgyesegyháza, Uhrin-tanya: KŐRÖS 1945. A mintegy 30–40 síros csárdaszállási temetőből mindössze néhány tárgyat publikáltak eddig: OLÁH–SZÉNÁSZKY 1982.

publikáció 1945-ben látott napvilágot.[50] Ekkor Banner János 1942-ben és 1943-ban, az akkor még Hódmezővásárhely, ma már Kardoskút határába eső Fehértó partjain végzett kutatásainak szkíta kori lelőhelyeit dolgozta fel Párducz Mihály.[51] Ugyanő 1967–68-ban folytatott nagy felületre kiterjedő ásatást Kardoskút, Király Jolán-tanyánál, melynek során ház, gödrök és temetkezések kerültek elő.[52] Az 1950-es évek végétől az 1970-es évek elejéig ifj. Olasz Ernő a megye délnyugati részén végzett leletmentéseket, szkíta korinak meghatározott lelőhelyeken, ezek közlésére azonban – 4 temetkezés kivételével[53] – nem került sor. Békéssámson határában a Kossuth Tsz. téglaégetőjénél valamint a községi homokbányánál 5–5 gödröt,[54] Kardoskúton a Rostás-tanyánál 4, a sportpályánál 3 gödröt,[55] Tótkomlós-Viharsarok Tsz-nél 5 gödröt tárt fel.[56] 1975 és 1978 között a szarvasi járás topográfiai munkáihoz kapcsolódóan, majd 1986-tól az MTA Régészeti Intézetének mikrorégiós programja keretében folytak olyan ásatások Gyomaendrőd és Örménykút határában, amelyek szkíta kori telepobjektumokat is eredményeztek. Az Endrőd 6. sz. lelőhelyen az említett törökszentmiklósi objektumokhoz hasonlóan kerek, közepén cölöplyukas kunyhó maradványait találták,[57] a 37. sz. lelőhelyen négy,[58] a 39. sz. lelőhelyen egy, kevés leletanyagot tartalmazó gödröt tártak fel.[59] Gyoma 264. sz. lelőhelyen egy szkíta kori, de még a megelőző időszak tradíciójára utaló leletanyagú árkot és egy LT C korú, a szkíta hagyományokat tükröző kerámiát is tartalmazó gödröt tártak fel.[60] Az Örménykút 8. sz. lelőhelyen két, szkíta kori kerámiaanyagot tartalmazó objektumot találtak.[61] 1987-ben Békéscsabán, a DTCSV 3. agyagbányájában két deszkabéléses szkíta kori kút került elő.[62] Az 1995-től megyénkben is megkezdődött ún. nagyberuházásos munkák a vártnál eddig jóval kevesebb eredményt hoztak a szkíta kor kutatása terén; a megnyitott óriási felületek egyetlen korabeli objektuma az ismertetett csárdaszállási gödör.

III.

A településkutatásnak az ásatások mellett kétségtelenül legfontosabb metódusa a terepbejárás, a felszínen azonosítható lelőhelyek összegyűjtése, a nyert adatok értékelése. Békés megyében 1968-tól folyik a régészeti topográfiai program, melynek eredményeképpen a Dunától keletre Észak-Békésben található a legnagyobb össze-

[50] Részletesebb kutatástörténeti áttekintés: GYUCHA 2001. 117–122.
[51] PÁRDUCZ 1944–45.
[52] Közöletlen. MNM adattár XX.326/1967, XI.202/1968. A leletek jelenleg a MMM-ban vannak, leltározatlanok.
[53] Kardoskút, Fejes-tanya: OLASZ 1955a; Orosháza, Orovecz-tanya: OLASZ 1955b. 7.
[54] RégFüz 1961. 14; MNM Adattár 46. B. VI.
[55] MNM Adattár 239. K. III; ArchÉrt 1954. 74.
[56] RégFüz 1960. 114–115.
[57] RégFüz 1994. 69.
[58] MRT 8. 143.
[59] MRT 8. 144.
[60] JEREM–KISS–PATTANTYÚS–VARGA 1992. 73–79. A dolgozat csak az ásatás összesítő felszínrajzát, a terepbejárási anyag tábláit illetve a lelőhelyen folytatott tevékenységek és eredmények vázlatos leírását tartalmazza.
[61] MRT 8. 342–343.
[62] MRT 10. 291.

függő, módszeresen kutatott földterület, publikált eredményekkel.[63] Mindez az Alföldön egyedülálló alkalmat teremt a szkíta korszak településhálózatának vizsgálatára is.[64]

A megye északi részén, a Körösök völgyében és attól közvetlenül délre összesen 189 biztosan szkíta kori telepnyomot derítettek fel a terepbejárások. A korábban sűrűn lakott Körösök völgyének északi-északkeleti területén a korszak lelőhelyeinek szinte teljes hiányát állapíthatjuk meg. Mindössze néhány olyan telepet ismerünk erről a területről, amelyek csak rövid megtelepedésre utalnak a vízfolyásokat kísérő szárazulatokon. A régió legkiterjedtebb szkíta kori települési tömbjeit a Körös-völgy és a Mezőség határán illetve a Mezőség eddigiekben bejárt, északi részén találjuk. A nagyobb, egy-egy terület központjaiként értelmezhető telepek rendszerint az egykori jelentős folyóvizek partjain álltak, de – a későbronzkori tendencia folytatásaként – már a kevésbé kiegyensúlyozott vízháztartású területeken is jelentős számban bukkannak fel.

Jelen dolgozatunk elsődleges célja az volt, hogy újabb adatokkal járuljunk hozzá a hazai régészet egyik mostohán kezelt területének, az Alföld szkíta korának településkutatásához, lehetőséget teremtve ezzel, hogy az Alföld illetve egy szűkebb régió, Békés megye területének eddigi kutatási eredményeit is röviden összefoglalhassuk.[65]

IRODALOM

BALAŠA 1959.
Balaša, G.: Skýtske pohrebisko v Presel'anoch nad Ip'lom. – Ein skythisches Gräberfeld in Presel'any nad Ip'lom. SlA VII–1 (1959) 87–98.

BANNER 1932.
Banner B.: A Békéscsaba-fényesi sírmező. – Das Gräberfeld von Békéscsaba-Fényes. Dolg 8 (1932) 122–148.

BOTTYÁN 1955.
Bottyán Á.: Szkíták a magyar Alföldön. RégFüz 1 (1955)

CSALOG–KISFALUDI 1985.
Csalog, Zs. – Kisfaludi, J.: Skythenzeitliches Gräberfeld in Törökszentmiklós-Surján-Újtelep. Acta ArchHung 37 (1985) 307–344.

[63] MRT 6; MRT 8; MRT 10.
[64] A témáról részletesebben: GYUCHA 2001. 123–126.
[65] Lektori munkájáért, értékes észrevételeiért Kemenczei Tibornak, a rajzok elkészítéséért Kékegyi Dorottyának fejezem ki köszönetemet ezúton.

CSEH 1990.
Cseh J.: Egy szkíta ház Szolnok-Zagyvapartról. Múzeumi Levelek (Szolnok) 63–64 (1990) 3–18.

CSEH 1999.
Cseh J.: Szkíta telepobjektumok alaprajzának és felépítményének rekonstrukciós lehetőségei. ŐL 1 (1999) 52–53.

CSEH 2000.
Cseh J.: Újabb adalék a Zagyva-parti szkíta települések régészeti anyagából. (Szolnok-Alcsi határrész) ŐL 2 (2000) 66–68.

CSEH 2001a.
Cseh J.: Szkíta és kelta településnyomok Törökszentmiklós-Kenderparton. (A 2000 nyarán végzett ásatások eredményeiről) ŐL 3 (2001) 48–50.

CSEH 2001b.
Cseh J.: Szkíta földművelők-állattartók településeinek régészeti nyomai a Zagyva mentén. In.: Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora. Gyulai katalógusok 10 (2001) 81–94.

ČILINSKÁ 1959.
Čilinská, Z.: Žiarový hrob kuštanovického typu v Mihalovciach. SlA 7 (1959) 79–86.

DUŠEK 1966.
Dušek, M.: Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin. ASF VI (1966)

DUŠEK 1976.
Dušek, S.: Junghallstattzeitliches Gräberfeld von Modrany. SlA XXIV–2 (1976) 397–427.

GALÁNTHA 1981.
Galántha M.: Előzetes jelentés a Csanytelek-újhalastói szkítakori temető ásatásáról. – Vorbericht über die Ausgrabung des skythenzeitlichen Gräberfeldes von Csanytelek-Újhalastó. ComArchHung 1 (1981) 43–58.

GALÁNTHA 1986.
Galántha, M.: The Scythian age cemetery at Csanytelek-Újhalastó. In.: Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984. Budapest, 1986. 69–77.

GAZDAPUSZTAI 1964–65.
Gazdapusztai, Gy.: Das präskythische Grab von Doboz. – A dobozi preszkíta sír. MFMÉ 1964–65. 59–64.

GYUCHA 2001.
Gyucha A.: A szkíta kor emlékei Békés megyében. In: Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora. Gyulai katalógusok 10 (2001) 117–127.

HELLEBRANDT 1988.
B. Hellebrandt M.: Szkítakori temető Kesznyéten-Szérűskerten. – Skythenzeitliches Gräberfeld in Kesznyéten-Szérűskert. HOMÉ XXV–XXVI (1988) 107–126.

HELLEBRANDT 1996–97.
B. Hellebrandt M.: Muhi-Kocsmadomb, szkíta-kelta temető. – Muhi-Kocsmadomb, skythisch-keltisches Gräberfeld. ArchÉrt 123–124 (1996–1997) 125–159.

HORVÁTH 2001.
Horváth M. A.: Budapest a szkíta korban. In.: Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora. Gyulai katalógusok 10 (2001) 39–49.

ISTVÁNOVITS 1997.
Istvánovits E.: Nyíregyháza-Manda-bokor. In.: Utak a múltba. Paths into the past. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. (Szerk.: Raczky P. – Kovács T. – Anders A.) Budapest 1997. 75–80.

JEREM 1971.
Jerem E.: Késővaskori sírleletek Beremendről. – The Late Iron Age Cemetery Finds of Beremend. JPMÉ 16 (1971) 69–90.

JEREM–KISS–PATTANTYÚS–VARGA 1992.
Jerem, E. – Kiss, Zs. – Pattyantyús, Á. M. – Varga, A.: The combined use of archaeometric methods preceding the excavation of archaeological sites. In.: Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary. Reports on Gyomaendrőd Project I. (Szerk.: Bökönyi S.) Budapest, 1992. 61–98.

JUHÁSZ 1972.
T. Juhász I.: Az Orosháza-gyopárosi szkítakori temető. – La nécropole scythe de Orosháza-Gyopáros. ArchÉrt 99 (1972) 214–223.

JUHÁSZ 1976.
T. Juhász I.: Az Orosháza-gyopárosi szkíta temető. – Le cimetière scythe de Orosháza-Gyopáros. ArchÉrt 103 (1976) 231–252.

KEMENCZEI 1984.
Kemenczei, T.: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest, 1984.

KEMENCZEI 1988.
Kemenczei T.: Kora vaskori leletek Dél-Borsodban. – Früheisenzeitliche Funde in Süd-Borsod. HOMÉ XXV–XXVI (1988) 91–105.

KŐRÖS 1945.
Kőrös Zs.: Medgyesegyházi késő-szkíta temető. – Gräberfeld aus der späten Skythenzeit in Medgyesegyháza. FolArch V (1945) 56–59.

LESZIH 1939.
Leszih A.: Borsodmegyei szkíta leletek. – Scythian finds from the county of Borsod. FolArch I–II (1939) 68–87.

MARÁZ 1981.
Maráz B.: A szkítakori őslakosság Latène-kori továbbélése Kelet-Magyarországon. (Régészeti adatok a Kárpát-medencei kelta-szkíta kapcsolatok kérdéséhez) – On the survival of the autochtonous population of the Scythian Age in Eastern Hungary. JPMÉ XXVI (1981) 97–119.

MIROŠŠAYOVÁ 1999.
Miroššayová, E.: Einflüsse der Hallstattkultur in der Ostslowakei. In.: Archaeology of the Bronze and Iron Age. Archaeolingua 9 (1999) 157–166.

MRT 6.
Ecsedy I. – Kovács L. – Maráz B. – Torma I.: Magyarország régészeti topográfiája 6. Békés megye régészeti topográfiája IV/1. A szeghalmi járás. (Szerk.: Torma I.) Budapest, 1982.

MRT 8.
Jankovich B. D. – Makkay J. – Szőke B. M.: Magyarország régészeti topográfiája 8. Békés megye régészeti topográfiája IV/2. A szarvasi járás. (Szerk.: Makkay J.) Budapest, 1989.

MRT 10.
Jankovich B. D. – Medgyesi P. – Nikolin E. – Szatmári I. – Torma I.: Magyarország régészeti topográfiája 10. Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke. (Szerk.: Jankovich B. D.) Budapest, 1998.

OLASZ 1955a.
Ifj. Olasz E.: Adatok a kardoskúti Fehér-tó településtörténetéhez. In.: Emlékkönyv. (Szerk.: Nagy Gyula) Orosháza, 1955. 15–24.

OLASZ 1955b.
Ifj. Olasz E.: Szkíta-szarmata sírlelet és egyéb megfigyelések a székkutasi Sós-tó partján. In.: Emlékkönyv. (Szerk.: Nagy Gyula) Orosháza, 1955. 7–9.

OLÁH–SZÉNÁSZKY 1982.
Oláh É. – Szénászky J.: Vaskori sírleletek rekonstrukciója. – The reconstruction of Iron Age grave findings. Múzeumi műtárgyvédelem 10 (1982) 293–306.

PÁRDUCZ 1943.
Párducz M.: Szkítakori temető Békéscsaba-Fényesen. – A cemetery of the scythian period in Békéscsaba-Fényes. ArchÉrt 55 (1943) 50–63.

PÁRDUCZ 1944–45.
Párducz M.: Szkítakori telep a hódmezővásárhelyi Fehértó partján. – A settlement of the scythian period on the shores of the Fehértó at Hódmezővásárhely. ArchÉrt 56 (1944–45) 62–80.

PÁRDUCZ 1954.
Párducz, M.: Le cimetière hallstattien de Szentes-Vekerzug II. – Mogilnyik gallstattszkoj epohi v Szentes-Vekerzug II. Acta ArchHung 4 (1954) 25–91.

PÁRDUCZ 1966.
Párducz, M.: The scythian age cemetery at Tápiószele. Acta ArchHung 18 (1966) 35–91.

PÁRDUCZ-CSALLÁNY 1944–45.
Párducz M. – Csallány G.: Szkítakori leletek a szentesi múzeumban. – Funde aus der Skythenzeit im Museum zu Szentes. ArchÉrt 56 (1944–45) 81–117.

PATAY 1961.
Patay P.: Az alsótelekesi vaskori temető. – Cimetière de l' âge de fer à Alsótelekes. FolArch XIII (1961) 27–49.

PATEK 1968.
Patek, E.: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Budapest, 1968.

PATEK 1989–90.
Patek E.: A Szabó János Győző által feltárt „preszkíta" síranyag. A Füzesabony-Mezőcsát típusú temetkezések újabb emlékei Heves megyében. – Die von János Győző Szabó freigelegten „preskythischen" Grabfunde. Die neuen Denkmäler der Bestattungen des Typs Füzesabony-Mezőcsát im Komitat Heves. EMÉ XXV–XXVI (1989–90) 61–118.

SZABÓ 1969.
Szabó J. Gy.: A hevesi szkítakori temető. – Das Gräberfeld von Heves aus der Skythenzeit. EMÉ VII (1969) 55–128.

UTAK A MÚLTBA 1997.
Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. – Paths into the past. Rescue excavations on the M3 motorway. (Szerk.: Raczky P. – Kovács T. – Anders A.) Budapest, 1997.

VADAY 2001.
Vaday A.: Előzetes jelentés a Salgótarján, Ipari-park II. régészeti feltárásáról. NMMÉ XXV (2001) 209–215.

WOLLÁK 1979.
Wollák K.: Hallstattkori leletek a Pilismarót-Szobi révi telepfeltárásból. – Hallstattzeitliche Funde aus der Erschliessung der Siedlung von Pilismarót-Szobi rév. Dunai Régészeti Füzetek 1979. 49–76.

RÖVIDÍTÉSEK

Acta ArchHung	=	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ArchÉrt	=	Archaeologiai Értesítő, Budapest
ASF	=	Archaeologia Slovaka Fontes, Bratislava
ComArchHung	=	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
Dolg	=	Dolgozatok a szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből, Szeged
EMÉ	=	Egri Múzeum Évkönyve, Eger
FolArch	=	Folia Archaeologica, Budapest
HOMÉ	=	Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
JPMÉ	=	Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
MFMÉ	=	Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MMM	=	Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
MNM	=	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
MRT	=	Magyarország Régészeti Topográfiája, Budapest
NMMÉ	=	Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, Salgótarján
ŐL	=	Őrsrégészeti Levelek, Budapest
RégFüz	=	Régészeti Füzetek, Budapest
SlA	=	Slovenská Archeológia, Nitra

Later Scythian age settlement vestiges from Békés County

– Attila Gyucha –

Résumé

We have described in our dissertation two scythian age features found during the near past disclosures in Békés County. The bone objects found near the typical, multicoloured ceramic materials and the fragment of an object – that could be regarded as a lid to cover glowing embers – make the materials of the Gyulavári pit interesting. We have found two children skeletons in the settlement pit in Csárdaszállás. Similar occurence has been observed also in several places on the settlements of the Alföld (Great Plain) group. In the second part of our article we have summarized the very modest past results of the scythian age settlement researches in the Alföld (Great Plain) and in our Békés County region. After that we summarized the deductions of the results of the completed settlement survey in the Norhtern regions of the county and we established that the center of the settlement area moved to southern direction – to the border of the Körös Valley and the Mezőség as well as to the Mezőség region – compared to the Late Bronz Age.

Gyucha Attila
Munkácsy Mihály Múzeum
H–5600 Békéscsaba, Széchenyi u. 9.
E-mail: gyuchaa@freemail.hu

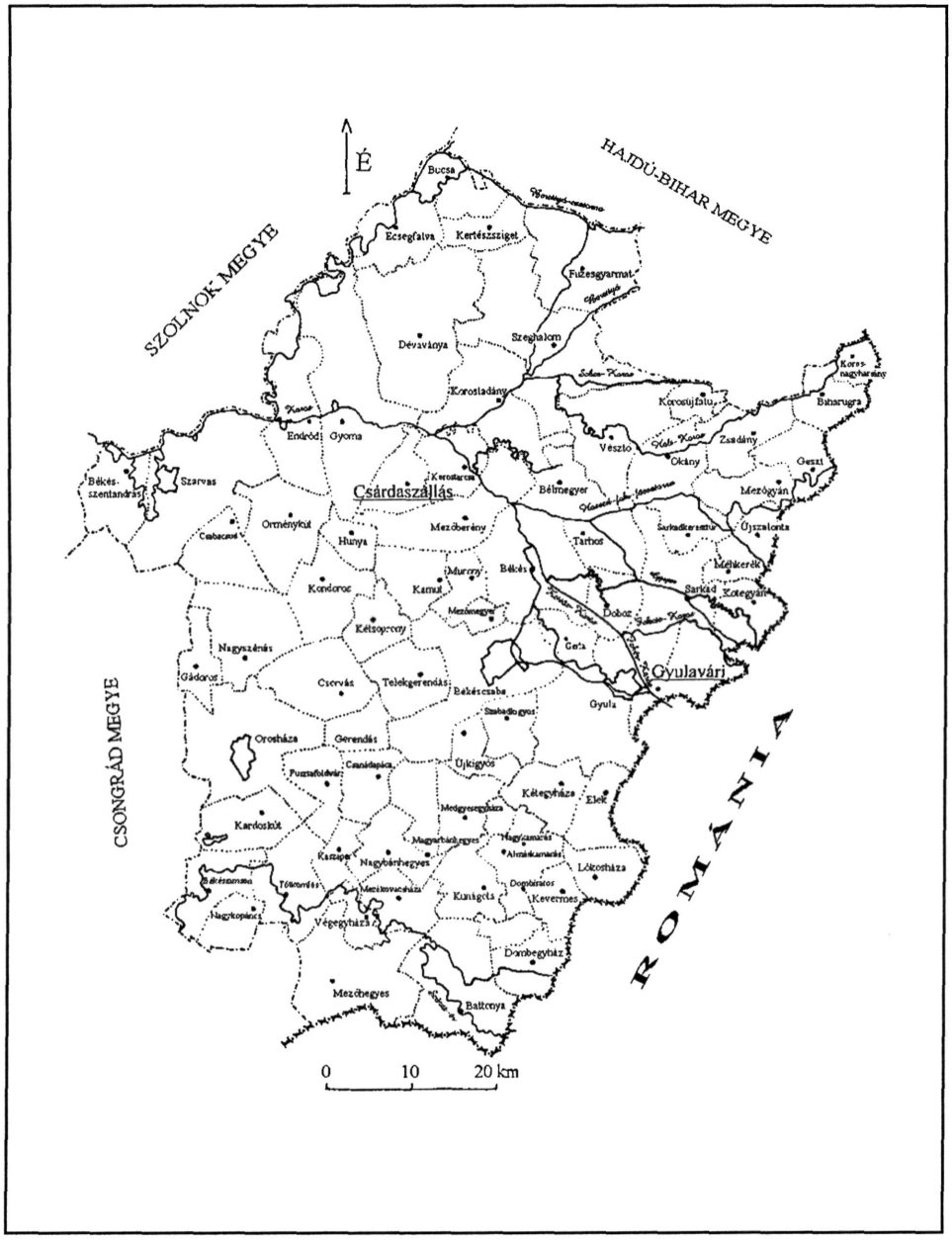

1. kép. Békés megye

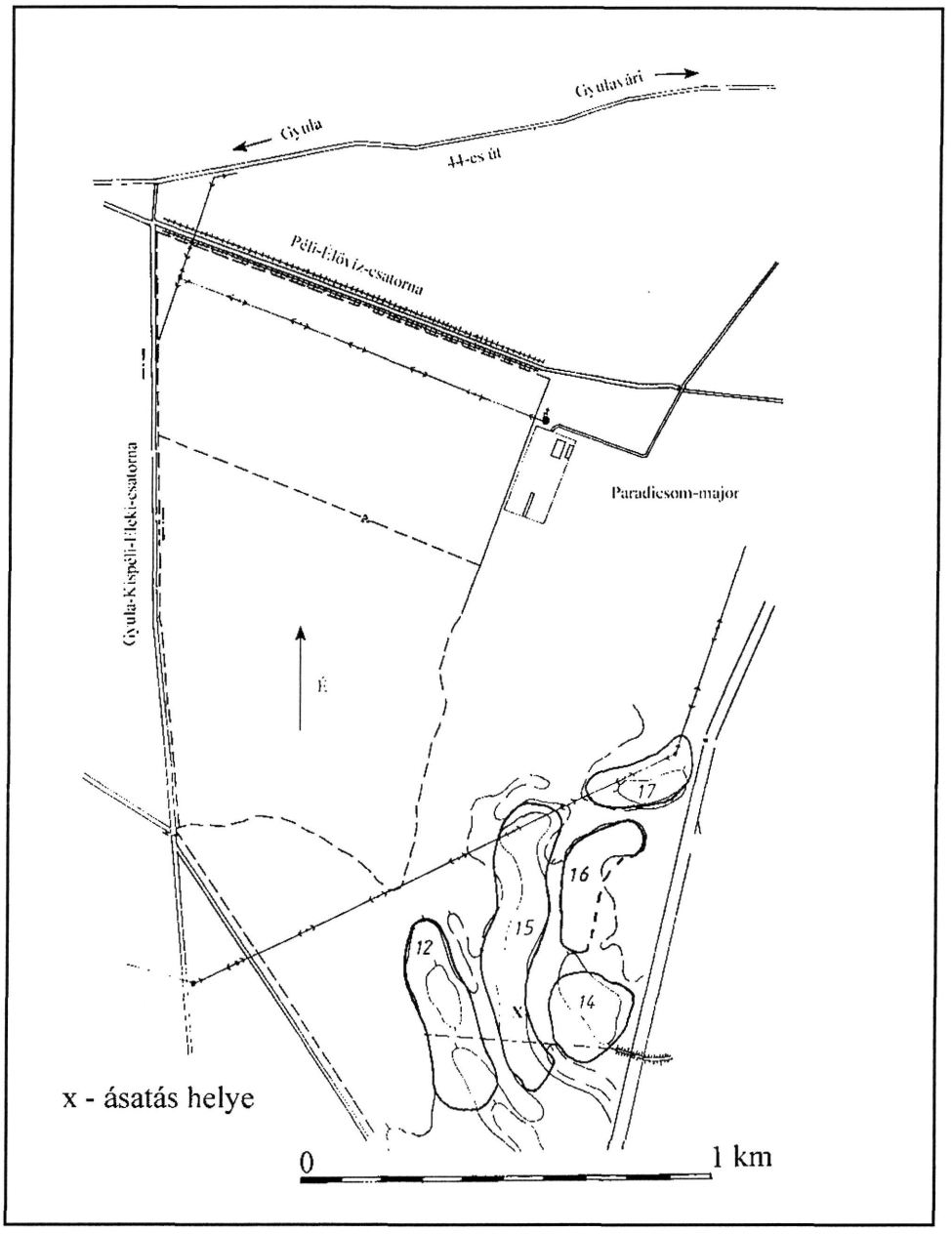

2. kép. Gyulavári 15. sz. lelőhely és környezete

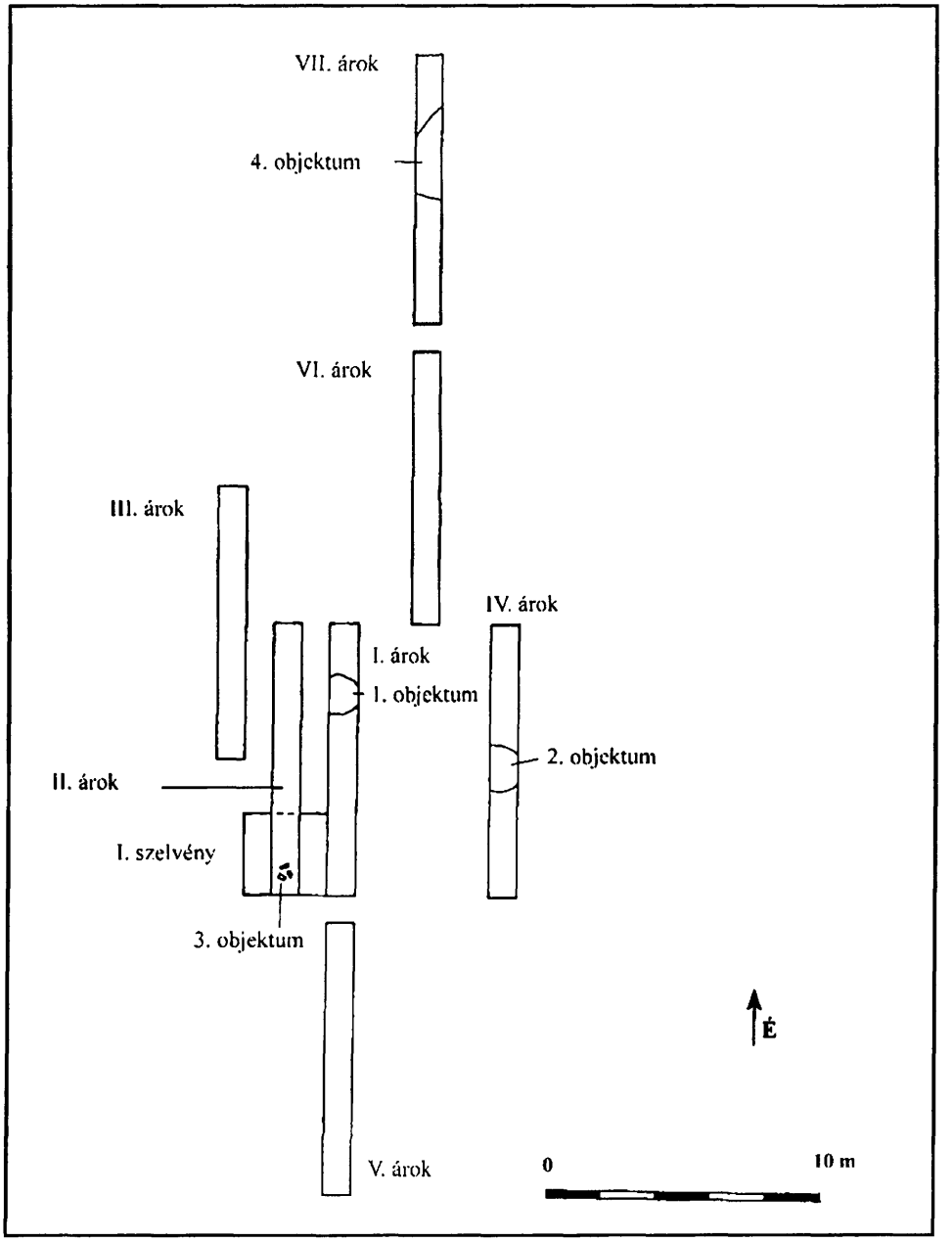

3. kép. Gyulavári 15. sz. lelőhely: az ásatás összesítő felszínrajza

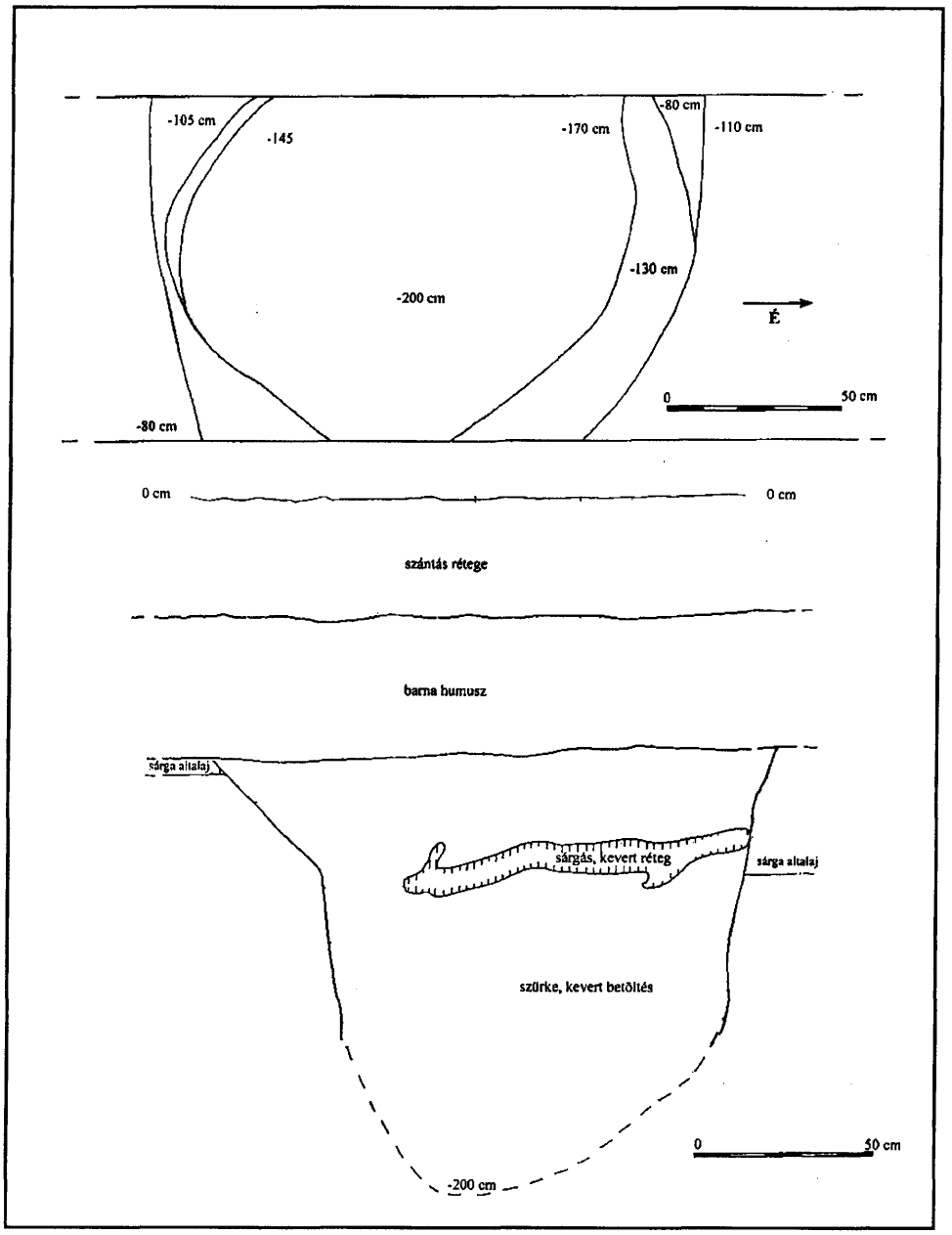

4. kép. Gyulavári 15. sz. lelőhely: a 2. objektum

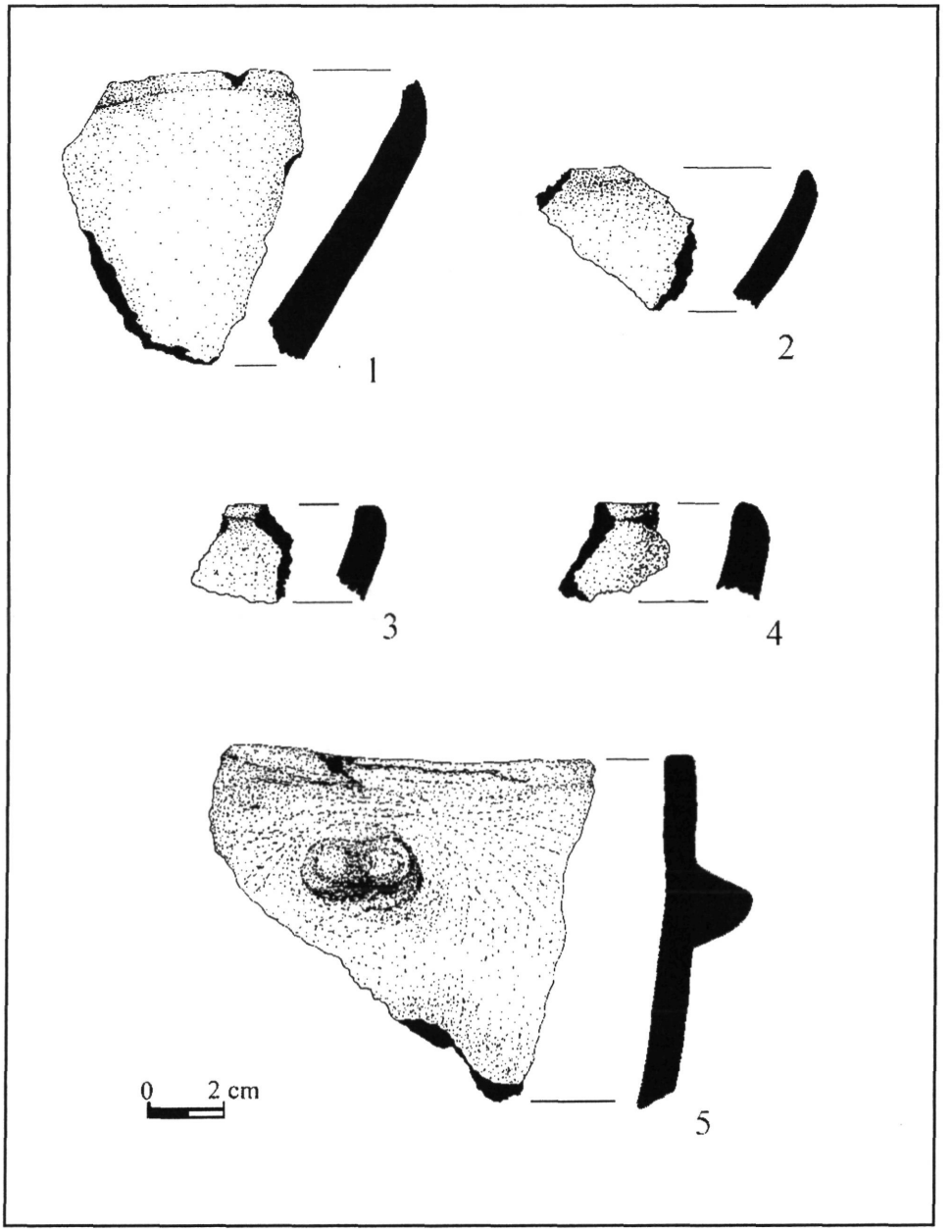

5. kép. Gyulavári 15. sz. lelőhely, 2. objektum: peremtöredékek

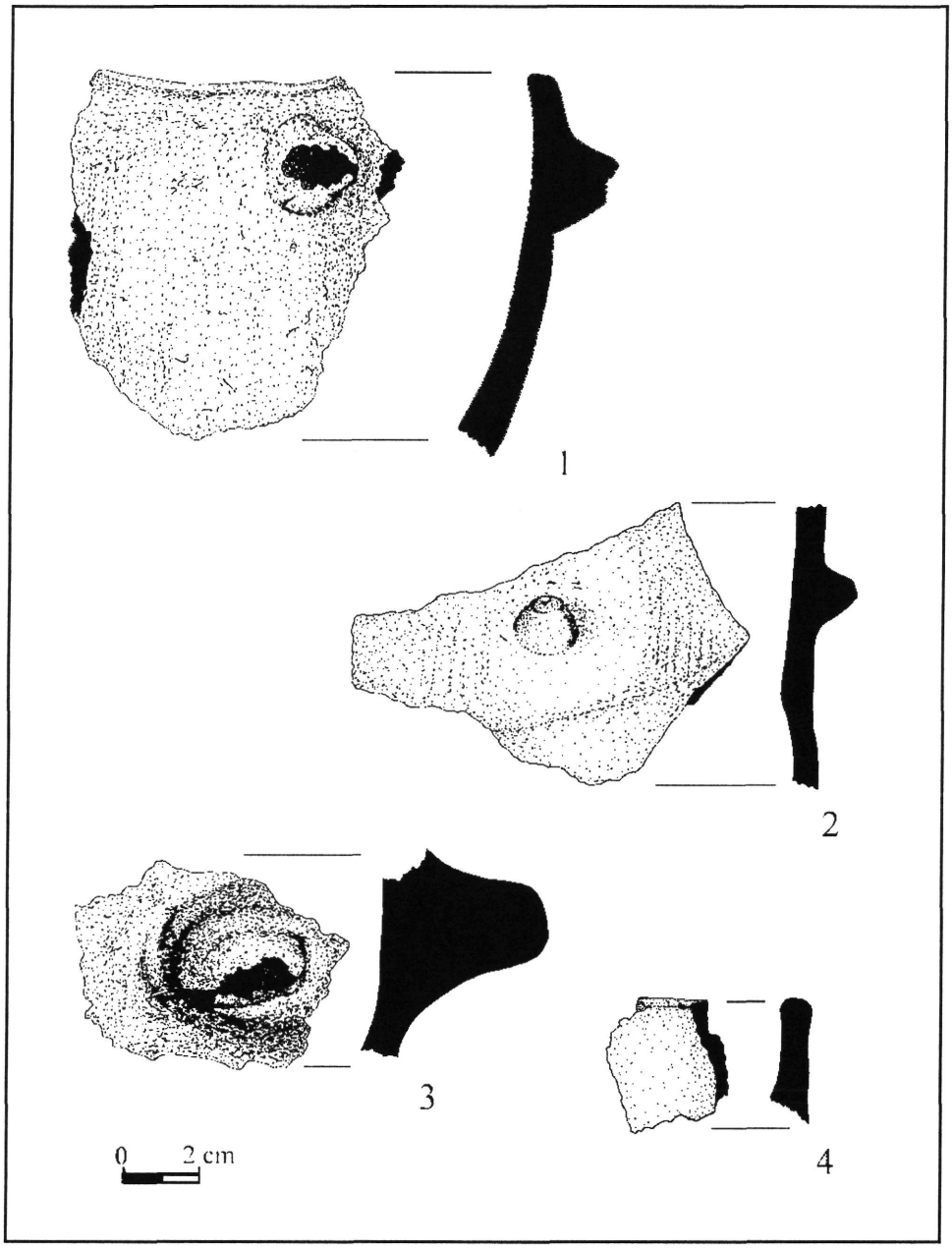

6. kép. Gyulavári 15. sz. lelőhely, 2. objektum: perem- és oldaltöredékek

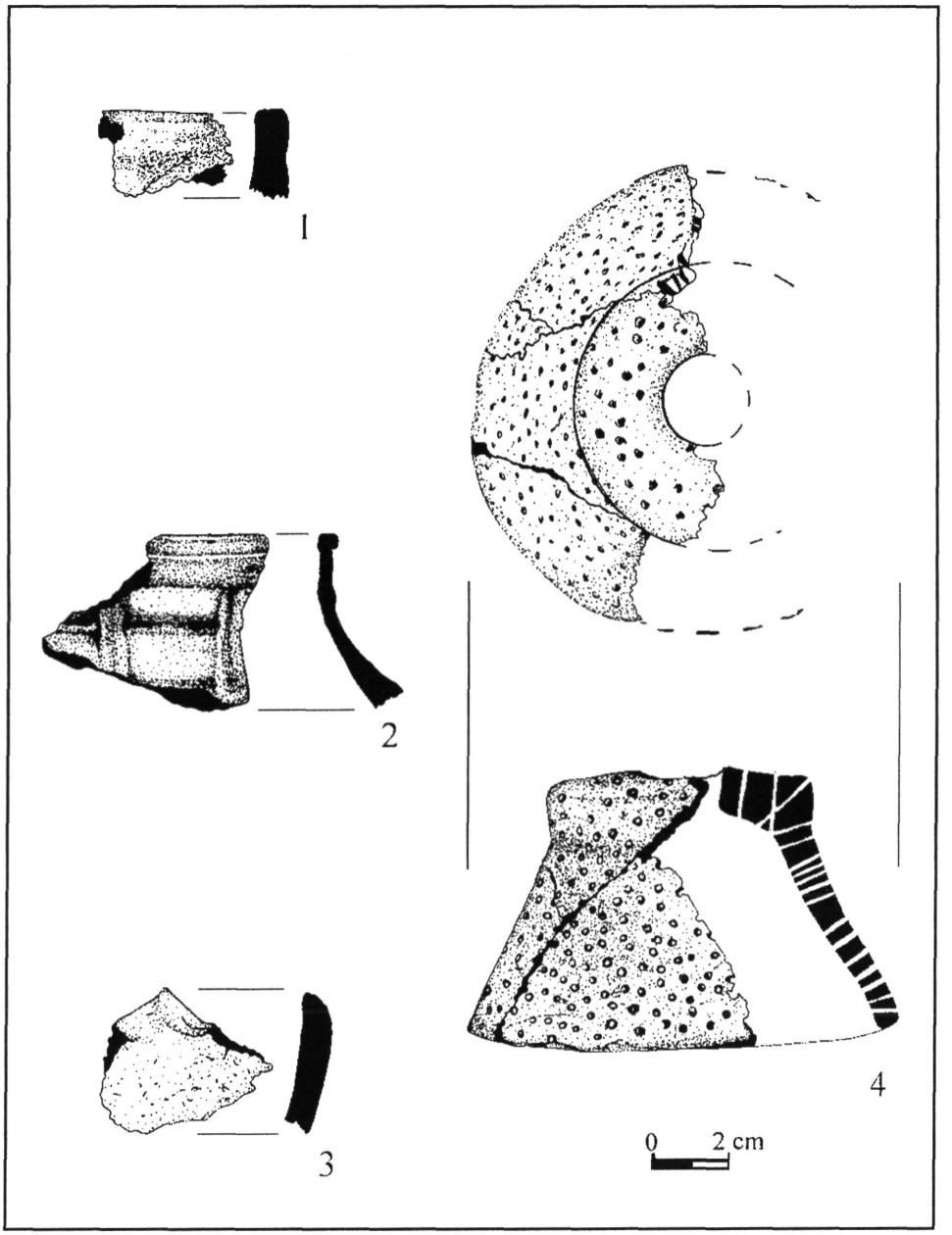

7. kép. Gyulavári 15. sz. lelőhely, 2. objektum: 1–3: peremtöredékek;
4: „parázsborító”

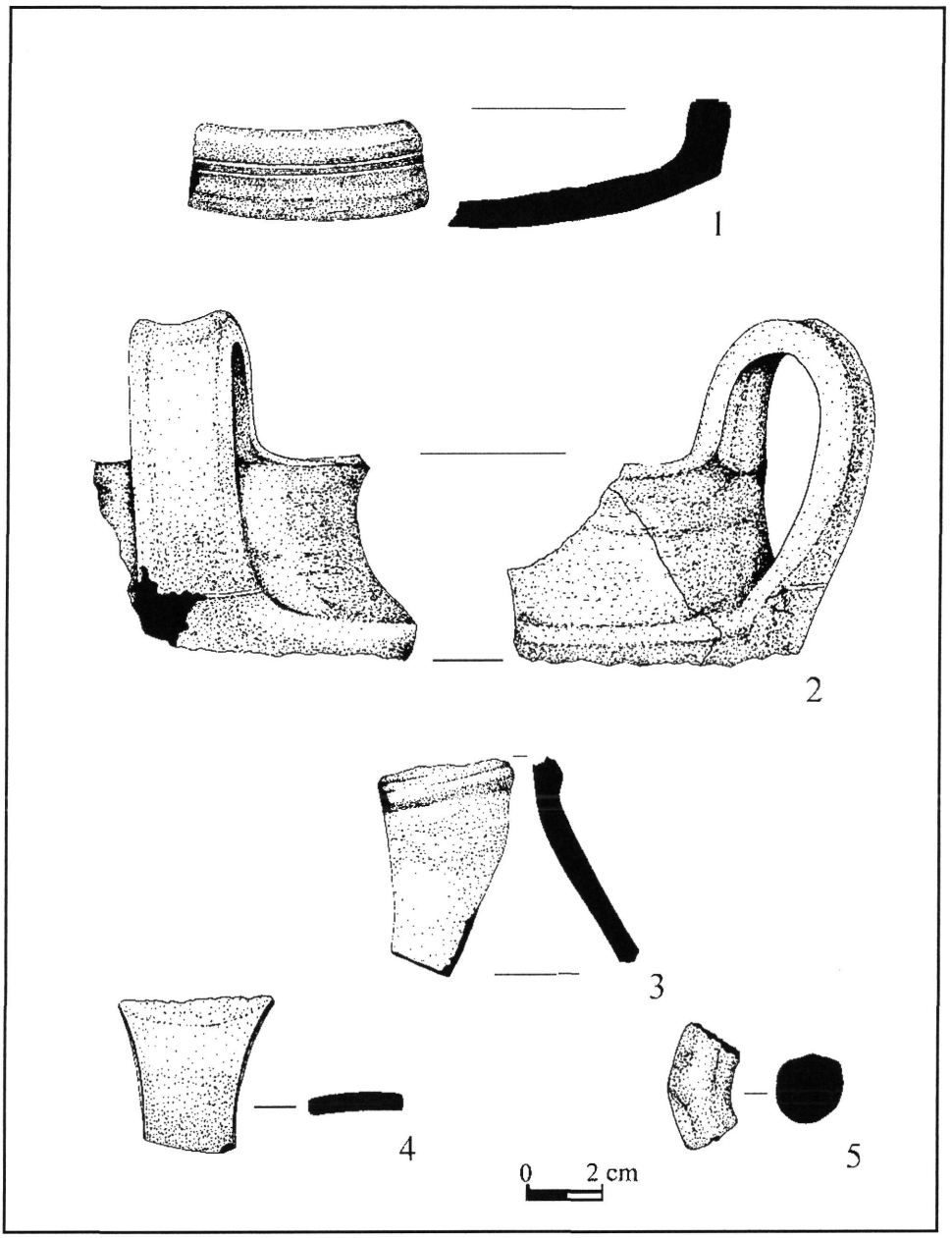

8. kép. Gyulavári 15. sz. lelőhely, 2. objektum: perem-, oldal- és fültöredékek

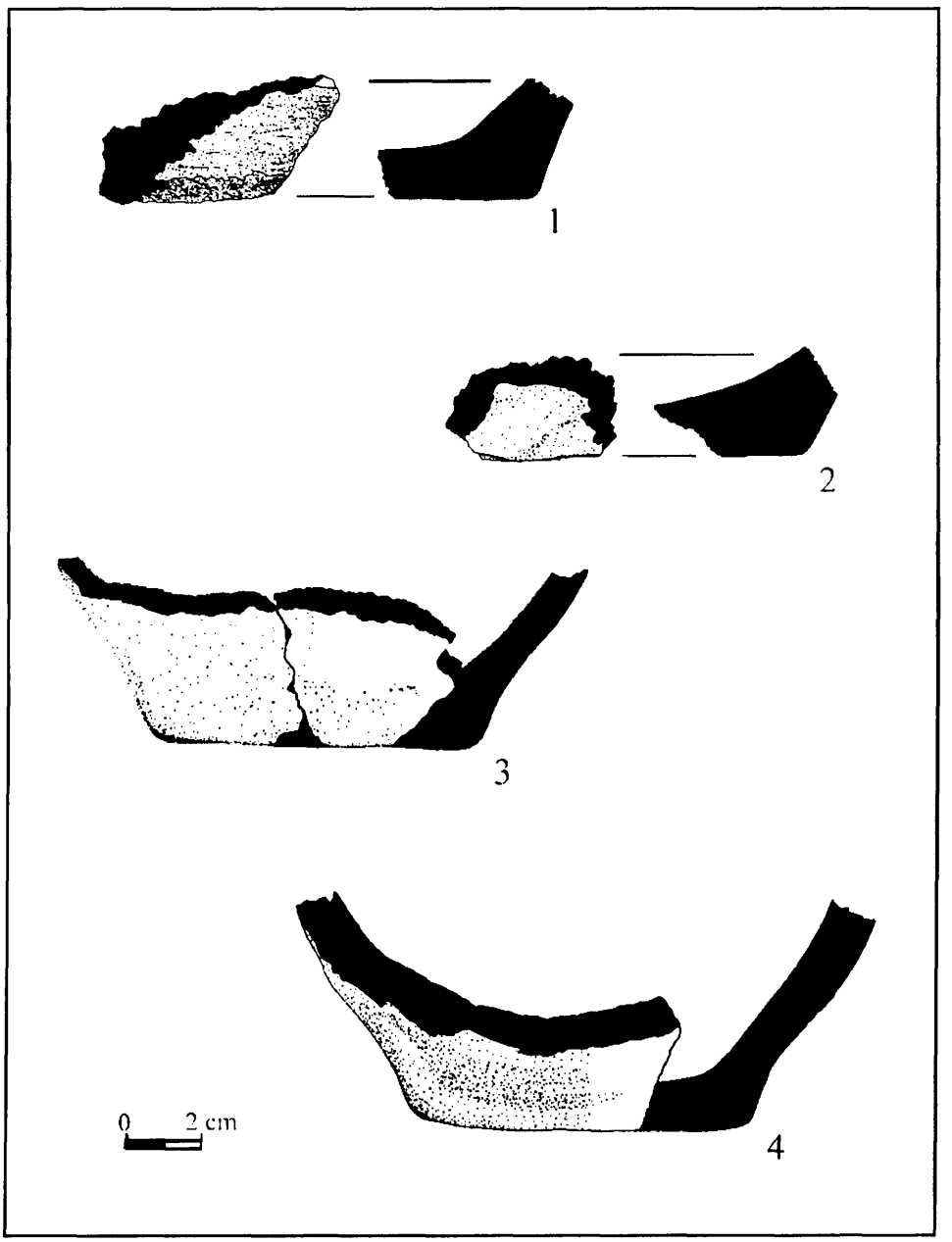

9. kép. Gyulavári 15. sz. lelőhely, 2. objektum: aljtöredékek

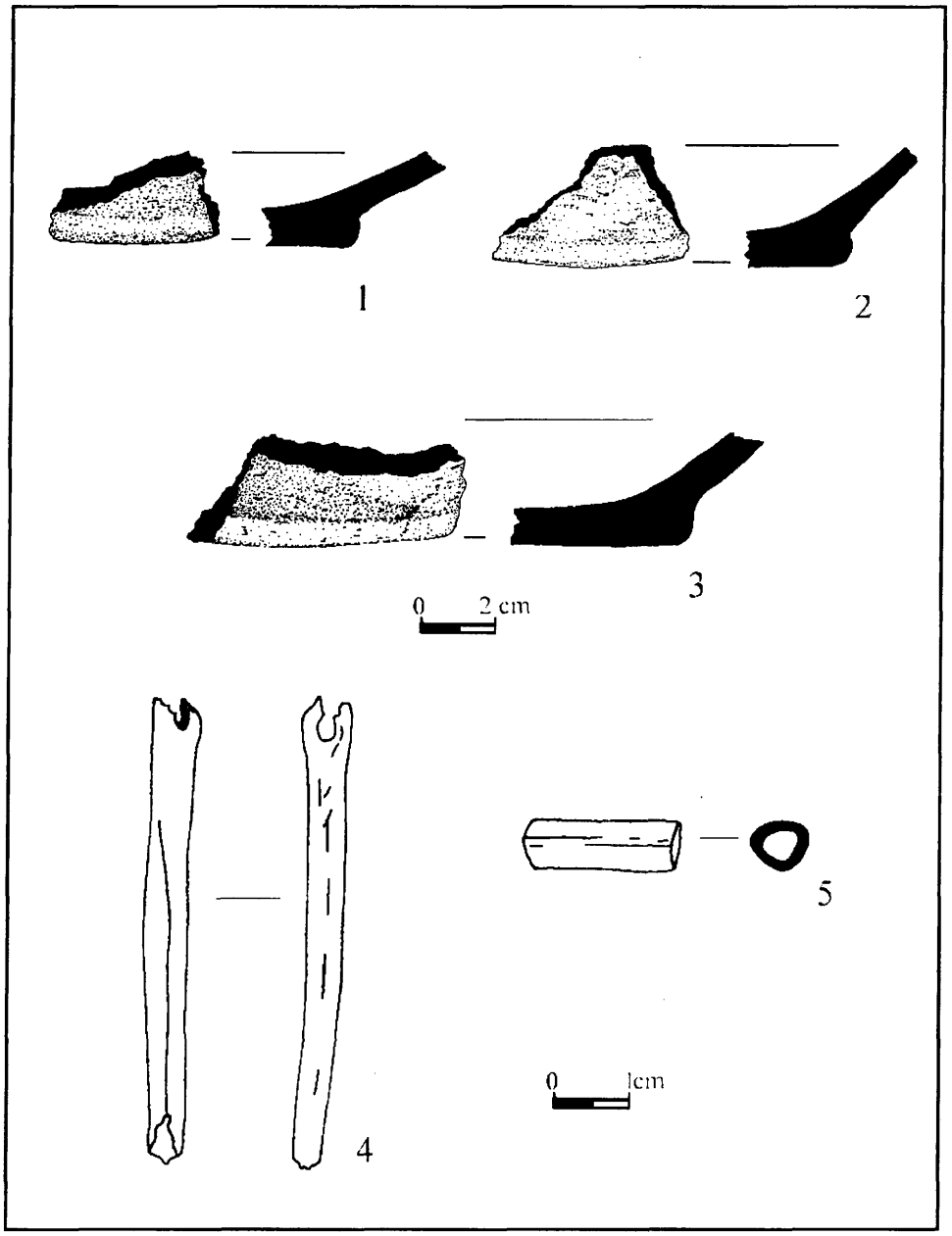

10. kép. Gyulavári 15. sz. lelőhely, 2. objektum: 1–3: aljtöredékek;
4: csonttű; 5: csontgyöngy

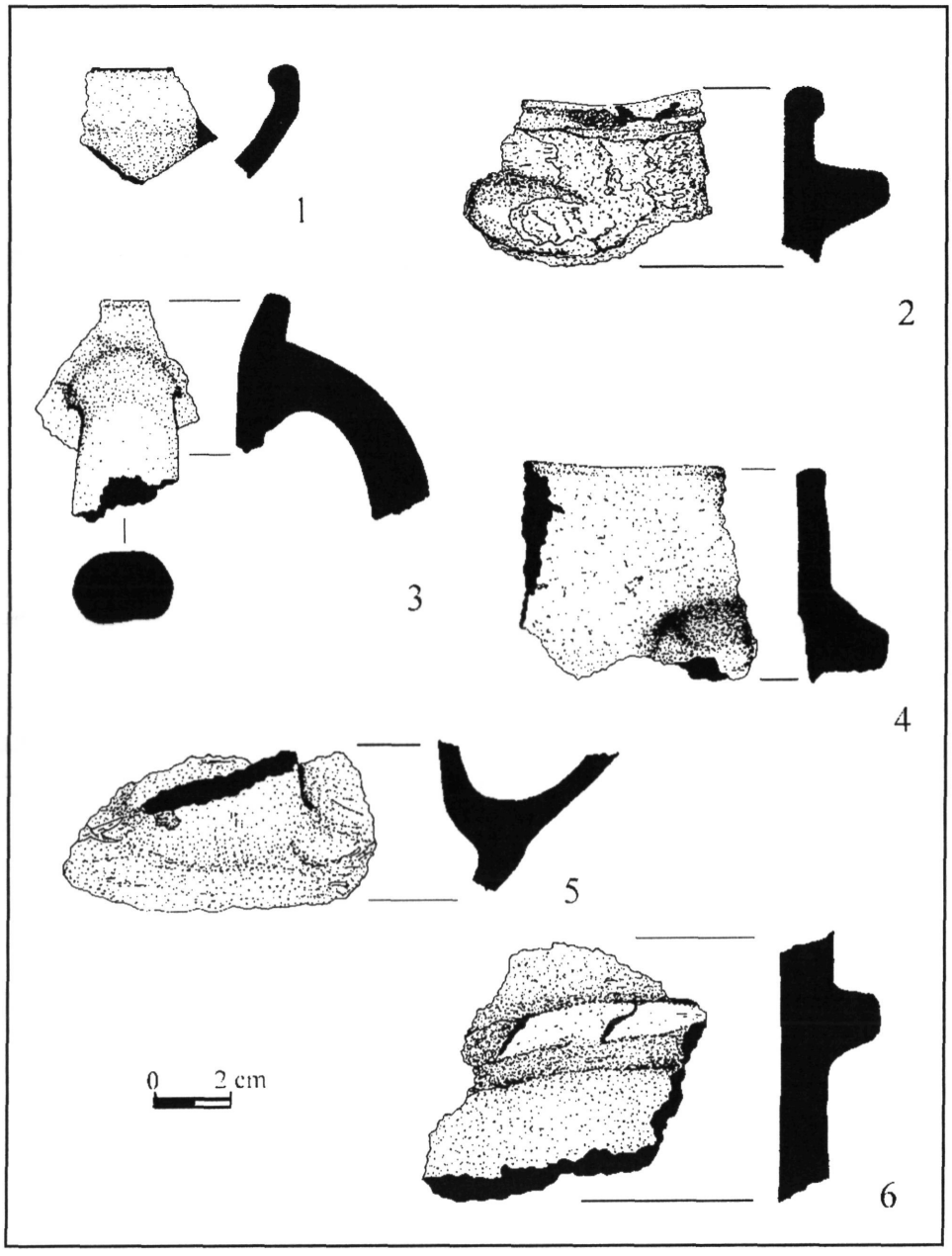

11. kép. Gyulavári 15. sz. lelőhely: 1–2: peremtöredékek a 4. objektumból;
3–6: szkíta kori szórványleletek az ásatás területéről

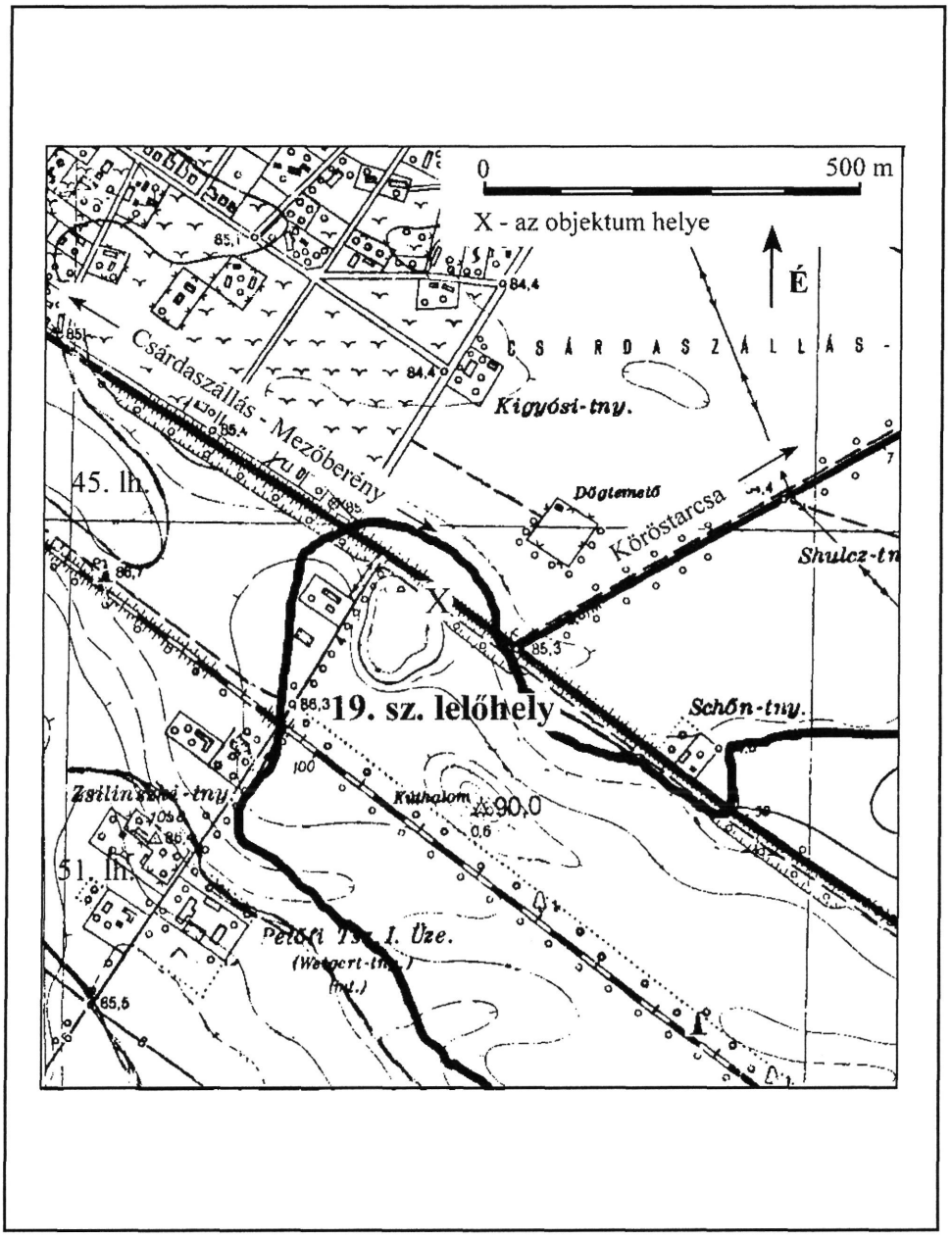

12. kép. Csárdaszállás 19. sz. lelőhely és környezete

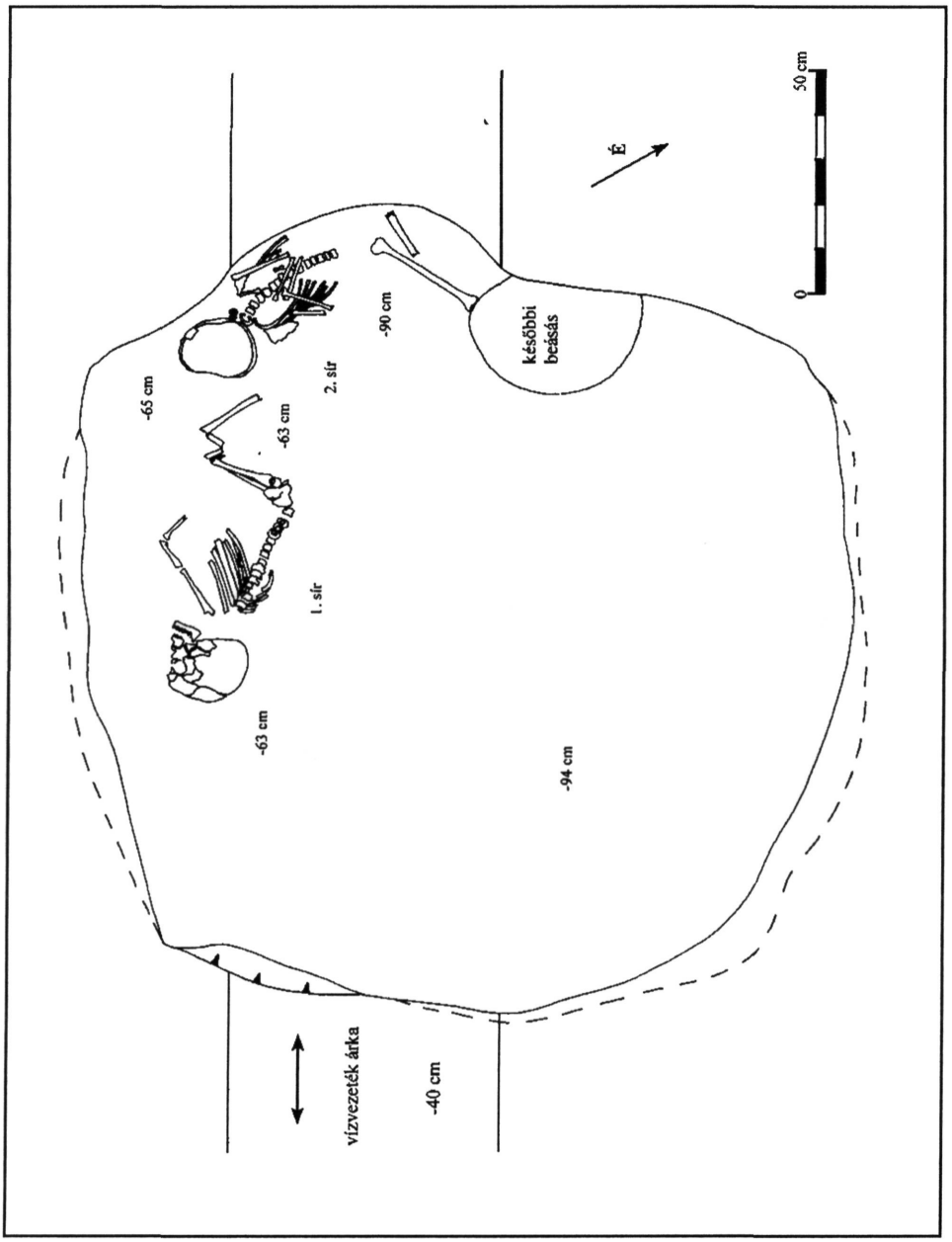

13. kép. Csárdaszállás 19. sz. lelőhely: a 3. objektum

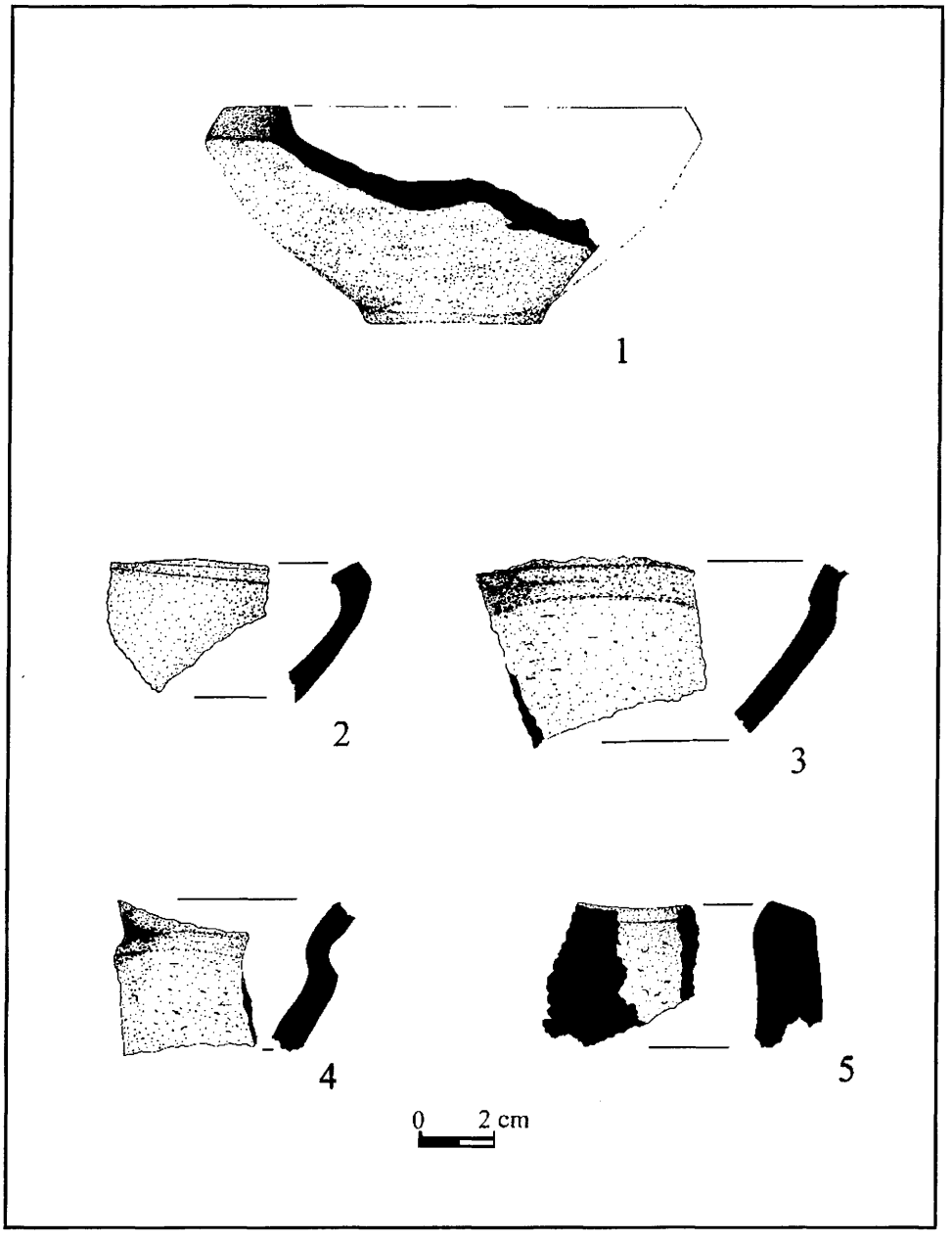

14. kép. Csárdaszállás 19. sz. lelőhely, 3. objektum: perem- és oldaltöredékek

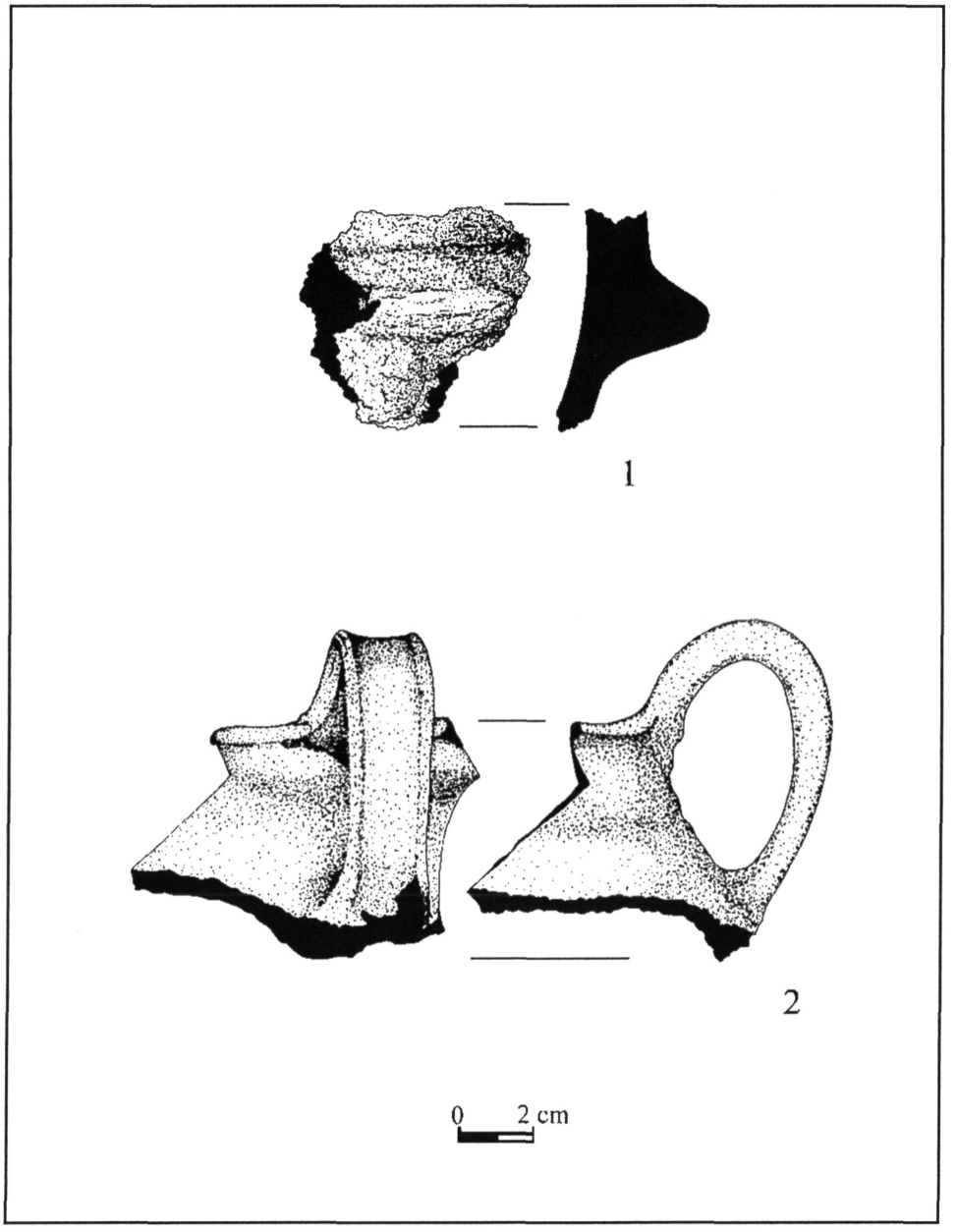

15. kép. Csárdaszállás 19. sz. lelőhely, 3. objektum: 1: fogóbütykös oldaltöredék; 2: füles csupor töredéke.

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 89–97.

MÁZAS RÓMAI EDÉNY SZARVASRÓL*

– Juhász Irén –

A várostól keletre, a korábban Cigányérnek nevezett régi Körös-holtág déldélkeleti partján van a lelőhely, mely a topográfiai „Szarvas 23. Egyházasföld" néven ismert. A lelőhelyet a Szarvas–Endrőd és Szarvas–Mezőberény közötti műút három részre osztja. Ezek építésekor a Körös-kultúra sok objektumát, sírját és egy szarmata temető nagy részét is megsemmisítették.

A lelőhely kronológiájának tisztázására Makkay János az 1974., 1975., 1979. években ásatást végzett; ekkor a Körös-kultúra objektumait, sírjait és több szarmata sírt tárt fel. Ez utóbbiak között az egyikben korongos, zománcos berakású bronzfibula volt. Az általa feltárt 9 sír a mellékletek alapján a 2–3. századra keltezhető. 1975-ben a lelőhelyen levő szárítóüzem bővítésekor sok sírt pusztítottak el, ezek közül 5 szarmata sírt lehetett megmenteni. Végeredményben az 1974–1979 közötti időszakban 14 hitelesen feltárt sír anyagát ismertük meg. A sírok egymástól való nagy távolsága alapján sok száz síros temetőt kell feltételeznünk.[1]

1988 júliusában a Dózsa Mgtsz 5 darab, 7 méter széles, 50 méter hosszú, 4 méter mély gabonasiló készítéséhez kezdett. Ezért itt leletmentést végeztünk, melynek során a silók területén 25 őskori objektumot, 9 újkőkori sírt, 1 szarmata kutat, 9 szarmata, 1 honfoglaló és 3 meghatározhatatlan korú sírt tártunk fel. Ezek között van a 22. számú női sír, amelyikben a címben jelzett mázas edény előkerült. A többi sírban a korra jellemző leletek voltak, közülük kiemelkedik egy hatalmas ezüst horgonyfibula.

22. sír: Nő. Bolygatatlan, hátonfekvő, nyújtott, karok a váz mellett nyújtott helyzetben. A sírgödör mérete: 115x260 cm, mélysége: 157 cm. Tájolása D–É, D-től Ny-ra 2' (1. kép). Mellékletek: Korallágak felfűzött helyzetben, a nyakból lecsüngve a jobb oldalon. Aranyozott bronz ruhaveretek a jobb oldali bordákon, enyhe ovális formában egymást követve. A nyakban volt feltehetőleg a hegyikristály és mészkőgyöngyökből álló sor, melyet főleg a váz jobb oldali mellkasrészén illetve a felkarcsont alatt találtuk meg. „T" alakú bronzfibula bronzkarikával és alatta vasfibula volt a baloldali lapockacsont alsó végénél. Vaskos bronzkarika a bal medencelapát felső élétől fedve; ez a derekat összefogó záró öv karikája volt.[2] A derékról három övszalag lógott le, amelyiken hegyikristály, mészkő és apró fehér üveggyöngyök voltak; a két szalaghoz tartozott még egy-egy gömbös bronzkarika. A két boka vonalában, a lábszárcsontokkal párhuzamosan, többsoros, apró gyöngyökből álló hímzést kell feltételezni a gyöngyök elhelyezkedése alapján. A bal lábfejcsontokon kívül, a sírgödör vége felé bronz-

* Előadás formájában elhangzott német nyelven, Székesfehérváron, 1992 szeptemberében a „Rei Cretariae Romanae Fautorum XVII." címmel megrendezett nemzetközi konferencián. Német nyelven „Glasiertes Gefäs aus Szarvas" címmel megjelent: Alba Regia 34 (1995) 15–21, IX–XI. tábla.

[1] MRT 8. 392–397.

[2] VADAY–SZŐKE 1983. 103–104. Vaday A. szerint a női öv sohasem záródott csattal, hanem összecsomózták a végét, vagy övkarikára kötötték. Ezek az övkarikák általában a bal oldalon helyezkednek el, a gyöngyökkel kivarrt övrész ugyancsak itt található. Így találtuk ebben a sírban is.

szegecsek, a koponya felé fordított hegyű vaskés és vaspálcika volt. A bal lábszárcsontok alsó vége mellett kettőskúpos orsógomb került elő.

A sírgödör végében, a jobb lábcsont irányában volt az ép, mázas római edény, talpán állva. Az edény 11,3 cm magas, szájátmérője 11,98 cm, talpátmérője 6,8 cm. Teste két részből áll, az alsó része Drag. 37. formájú terra sigillata, felső része az alsó ívénél túlnyúlik (2. kép). Szájnyílása belső peremes, olyan, hogy fedő kívánkozik a tetejére. A perem alatt, valamint az edény alsó és felső részének kapcsolódásánál is horony van. A talp megformálása a pannóniai díszedények talpgyűrűihez hasonlít. Az edény vállán három, egymástól majdnem egyforma távolságra, középen bordás szalagfül helyezkedik el. Az egyik szalagfüllel szemben szűrős kiöntőcső kapcsolódik hozzá (3. kép). Díszítése nagyon összetett. A perem külső részén, valamint a perem alatti sávon és a fülek két oldalán apró, szabálytalan fehér pettyek, a felső részén két sorban apró félhold alakú, sárga mázrátétek vannak. Az edényt két részre osztó vagy éppen összekapcsoló horony alatt jobbra futó, kettős, lekerekített végű levélkoszorú van. Ez alatt 30 db szárnyas, táncoló Ámor figura látható (4. kép). Mindegyik alak ruhátlan, arc nélküli, jobbra néz, s hátuk mögött lefelé ívelő stilizált szárny figyelhető meg. Az Ámor koszorút alul szintén jobbra futó, kettős levelű koszorú zárja. Ez alatt az Ámorokkal ellentétes irányba futó 6 állatalakból álló fríz van, egészen a tál alján, majd ezt kettős vonalú horony zárja le (5. kép).

Azt, hogy melyik állat kezdi a sort, semmilyen jel nem mutatja. A kiöntőcsőtől balra sörényes hímoroszlán alakja látható. A felcsapódó, bojtos farokvég beér a levélkoszorúba. Bal mellső lába az alsó horonyt takarja; elnyúlt testtel, kitátott, ordító szájjal fut. Előtte nagy agancsos szarvas szökell. Mindkét agancsa benyúlik a levélkoszorúba. Jobb oldali hátsó és bal oldali mellső lába a horonyt takarja, nyakán kettős horonyból kialakított örv van. Előtte fut egy párduc, félkörben visszahajló farka belenyúlik a levélkoszorúba, szája szintén nyitva. Az előtte futó kecske enyhén ívelt, hátracsapott szarvval, álla alatt csepp alakú szakállal, tompora pettyezéssel ábrázolt. A kecske előtt medve fut, teste hosszirányban sorosan pettyezett, szája nyitva van, teste hosszan elnyúló futó mozdulatban ábrázolt. A bal mellső és jobb hátsó lába takarja a kettős vonalú horonyt. Előtte hosszan elnyúló testtel ábrázolt bika látható.

Mind a hat állatot ún. vágtafutás testhelyzetben ábrázolták. A növényevők mintha menekülnének, a ragadozók pedig üldözik őket. Nagyon szépen megszerkesztett kompozíciót mutatnak.

Az edény készítésével kapcsolatban az alábbiak állapíthatók meg. A felső részen látható, szabadkézzel felvitt, eredetileg fehér színű pettyek és félholdak különböző méretűek. A perem alatti pettyek kerültek először az edényre és utána a félholdak. A fentiek 2,8 cm széles sávban helyezkednek el, az alattuk 2,5 cm széles sáv sima, díszítetlen, így az edény felső részének magassága peremmel együtt 5,35 cm.

A Drag. 37. típusú sigillata formájú alsó részre először a levélkoszorú került, amely tulajdonképpen a sigillata forma peremét jelzi. Utána az állatfigurák következnek és az így kialakított reliefhez igazodva az Ámor sor. A szarvas agancsa miatt beszűkült sávban az egyik Ámor alak feje takarja az éppen felette levő levél alsó részét. Az oroszlán felettiek már 25 mm-rel eltávolodnak, tehát lejjebb vannak csúsztatva. A kecske feje felett elhelyezett Ámor feje ismét érintkezik a levél alsó részével. A fentiek alapján megállapítható, hogyan alkalmazkodott a mester az előzőleg kialakított

reliefekhez. Utoljára került fel az alsó, azaz a második levélkoszorú, ami a szarvas agancsainál elmaradt. A hím oroszlán felett az Ámor talpát néhol el is éri a levél felső széle. A kecske feje és a szarvas agancsa miatt megszakadt a levelek sora; hasonlóan a párduc visszacsapódó farka miatt is egy levél hiányzik.

A máz felvitelekor a fehér színű pettyek és félholdak zöldessárga színt kaptak. Az eredetileg vörös színű cserépedény a máz ráégetése után felső részén inkább zöldessárga árnyalatú barna, míg az alsón sárgásbarna színűvé vált. A máz hatására elmosódottabbak lettek az Ámor alakok körvonalai és a felső levélkoszorú irdalt mintázata. A máz ráégetésekor belülről felpuffadt az edény, a bika feletti részen, a levélkoszorú vonalán. Belül lecsiszolták, kívül egy levélke kidudorodott, és a máz feketére égett.

Az edényen használattól származó nagyobb kopásnyom nem figyelhető meg. Bíró Endre véleménye szerint a mázas edényeket készítőik nem hétköznapi használatra szánták, azonban nem tekinthetők egyszerű díszedényeknek sem.[3]

Az edény fülei agyagcsíkokból készültek és durva odatapasztással erősítették fel őket. Az egyik nem merőleges az edény síkjára.

Mire használták ezt az edény? A három, nagyjából egyforma távolságra levő fül feltételezi a felfüggeszthetőséget, a szűrős kiöntő pedig valamilyen folyadék kiöntésére enged következtetni. A belső perem ugyanakkor fedő használatára utal.[4]

Hol készülhetett ez az edény? A szarvasi mázas edény sajátos alakja és az elkészítésének technikája miatt kerülhet a figyelem előterébe. Ilyen edényeket Nagy Lajos közölt Budáról és Kiskőszegről,[5] amelyek formára hasonlóak, de a díszítésük más. Csak az edények felső részén alkalmazott félhold alakú díszítés azonos. Nagy Lajos szerint ez a minta az ilyen edények általános díszítőeleme. A három edény mérete majdnem megegyezik, csak milliméternyi különbségek vannak köztük. Az említett két edény közül a kiskőszegi díszítésbeosztása áll közel a szarvasi edényhez, mivel ezen van sávos figurális ábrázolás. Ez azonban sokkal több és kisebb méretű állatból áll.

A mázas edények készítésével kapcsolatban a terra sigillata gyártásához kell visszanyúlni. Ezért azok elemzését figyelembe véve az aquincumi fazekasműhely reliefes sigillatái között kell keresni ezen edények eredetét. Kiss Katalin elemzéséből az állapítható meg, hogy ezek a mázas edények a mintakincs alapján a 2. század második felére keltezhetők.[6] Azt, hogy Pacatus vagy másik mester készítette ezeket az edényeket, nem dönthető el. Pacatus tálainak egyik jellegzetessége, a lekerekített levelekből álló koszorú, nemcsak a képmező alján fordul elő, hanem annak közepén is. Típusaira jellemző még az állatok szőrének bemélyítéssel vagy vonalakkal való utánzása.[7] A szarvasi edényen a medve szőrzetét mintázták ilyen módon. A kiskőszegi edény kapcsán, melynek származási helyét a Dráva–Száva közén feltételezi Nagy Lajos, gondolhatunk arra, hogy a szarvasi mázas edény is ebből a körből származik, és kereskedelem útján jutott el a szarmatákhoz. Ezt alátámasztani látszik más lelet is, amely ugyan

[3] BÍRÓ 1961. 240–247.

[4] NAGY 1945. 289, 6. kép. Aquincumból olyan fedőtöredéket közöl, melyen a félhold és pontdíszítés hasonló a szarvasi edény felső részén lévőkkel.

[5] NAGY 1945. 285–288.

[6] KISS 1938. 212–228.

[7] KISS 1938. 196.

nem az edényt tartalmazó sírból, de ugyanebből a temetőből került elő: pl. a nagy, ezüst, maszkos, bikafejes horgonyfibula. Ezek a fibulák elsősorban Pannónia déli részén és a Balkán-félszigeten voltak használatban, de előfordulnak az Alföldön is. Patek Erzsébet a fibulák használatát a 2. századra, legfeljebb a 3. század legelejére keltezi.[8]

A feltárt sírokból a temetőre vonatkozó teljes képet nem lehet alkotni. A betelepítésének sem a kezdetét, sem a végét nem tudjuk meghatározni, csak annyit, hogy nagy sírszámú és gazdag népesség temetője volt.[9]

IRODALOM

BÍRÓ 1961.
Bíró Endre: Győr-nádorvárosi koracsászárkori sírok. – Frühkaiserzeitliche Gräber in Győr-Nádorváros. ArchÉrt 88 (1961) 240–247.

KISS 1938.
Kiss Katalin: A Pacatus-féle aquincumi fazekasműhely gyártmányainak időrendje. – Die chronologische Reihenfolge der Fabrikate des Töpfers Pacatus von Aquincum. DissPann Ser. II. No. 10 (1938) 188–228.

MRT 8.
Jankovich B. Dénes – Makkay János – Szőke Béla Miklós.: Magyarország régészeti topográfiája 8. Békés megye régészeti topográfiája IV/2. A szarvasi járás. (Szerk.: Makkay János) Budapest, 1989.

NAGY 1945.
Nagy Lajos: Zöldmázas római dísztál Budáról. Adatok a pannóniai zománcos kerámiához. BudRég XIV (1945) 283–302.

PATEK 1942.
Patek Erzsébet: A pannóniai fibulatípusok elterjedése és eredete. – Verbreitung und herkunft der röminschen Fibeltypen in Pannonien. DissPann Ser. II. No. 19 (1942) 30–32.

VADAY–SZŐKE 1983.
Vaday Andrea – Szőke Béla Miklós: Szarmata temető Endrődön. ComArchHung 1983. 103–104.

[8] PATEK 1942. 30–32.

[9] A tárgyrajzokat Szűcs Árpád grafikusművész (Szeged), a sírrajzot Gábor Gabriella restaurátor (Békéscsaba), a tárgyfotót pedig Váradi Zoltán fotográfus (Békéscsaba) készítette.

RÖVIDÍTÉSEK

ArchÉrt	= Archaeologiai Értesítő, Budapest
BudRég	= Budapest Régiségei, Budapest
ComArchHung	= Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
DissPann	= Dissertationes Pannonicae, Budapest

Roman glazed dish from Szarvas

– Irén Juhász –

Résumé

The place of occurence is to the east from the town, on the southeastern bank of the old Körös backwater, named earlier as „Cigányér" *(Gipsy-brook)*.

During the rescue excavation we made, we excavated 25 Ancient objects, 9 Neolithic Age graves, 1 piece Sarmatian well, 9 Sarmatian graves. Among these Sarmatian graves was the woman's grave No. 22 where the glazed dish was found. The intact, Roman glazed dish - standing on its pedestal - was in the end of the grave pit, in the direction of the right thigh bone.

The body of the dish consists of two parts. The lower part is a Drag. 37. formed terra sigillata, the upper part laps over it to outside at its bottom curve. There are three, ribbed in the middle, strap handles – almost to the same distance from each other - on the shoulder of the dish; opposit to one of the strap handles a filter wearing pouring spout is fixed on the dish.

Its decoration is very complex: there are small irregular dots, meniscus shaped yellow glaze dots, round ended wreath of leaves, 30 pieces dancing wing-bearing Amor figures. On the bottom of the dish there is a frieze consisting of 6 animal figures, running to the opposit direction to the Amors: the figures of a male lion, stag with antler, panther, goat, bear and bull could be identified in the frieze.

According to the conclusions of the research/excavation, the manufacturers of the glazed dishes did not intend the dishes for everyday use, but they neither could be regarded as simple decorative dishes.

The individual shape and the specific manufacturing technics of the Szarvas dish have attracted special attention. Dishes of this kind – one-one pieces – are known only from Buda and Kiskőszeg. Regarding the shape they are similar, but their decoration is different.

According to the sample treasure the glazed dishes could be dated to the second half of the 2nd century.

Juhász Irén
H–5540 Szarvas, Deák F. u. 16.

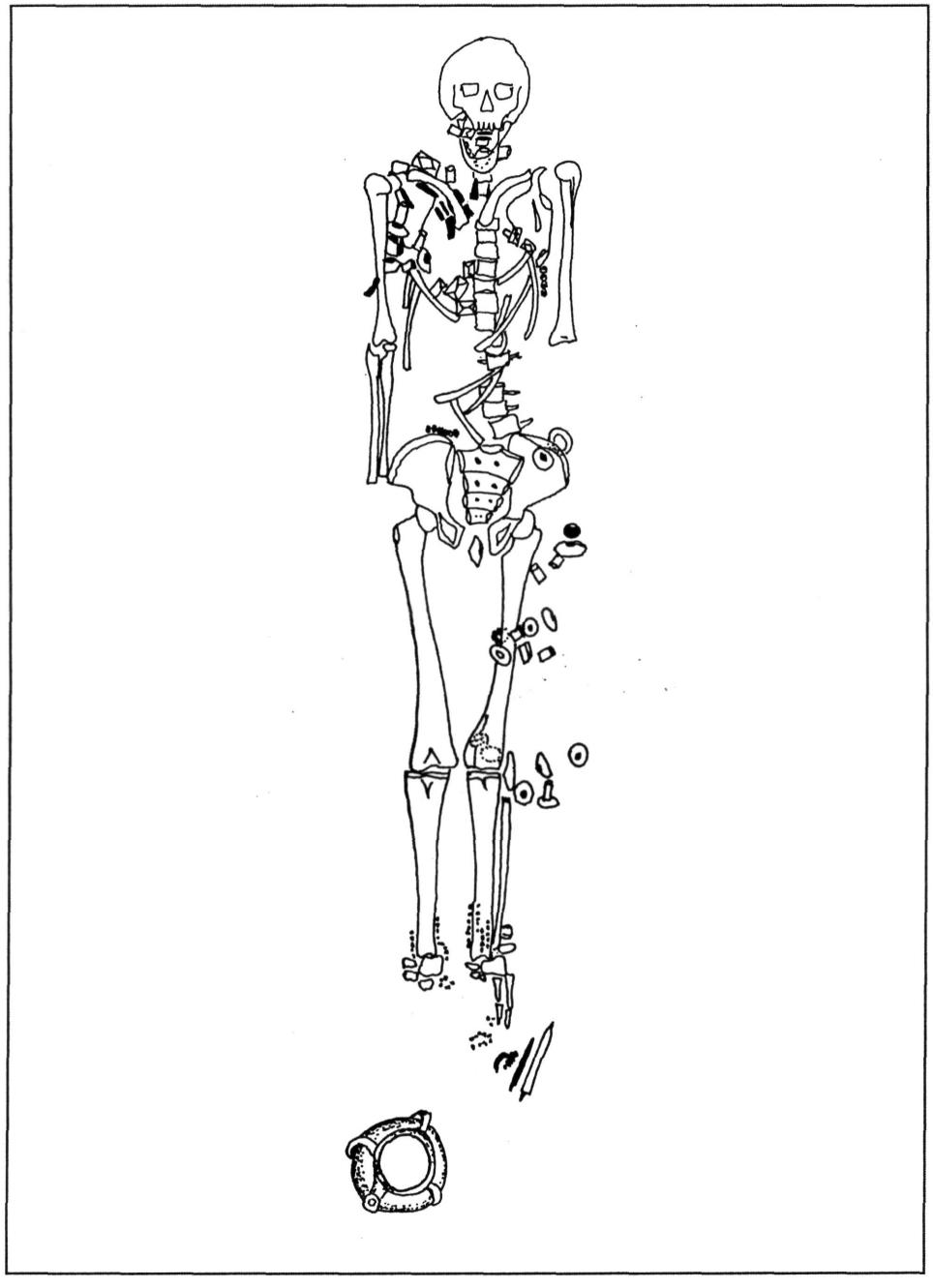

1. kép. A 22. számú sír rajza

2. kép. A mázas edény

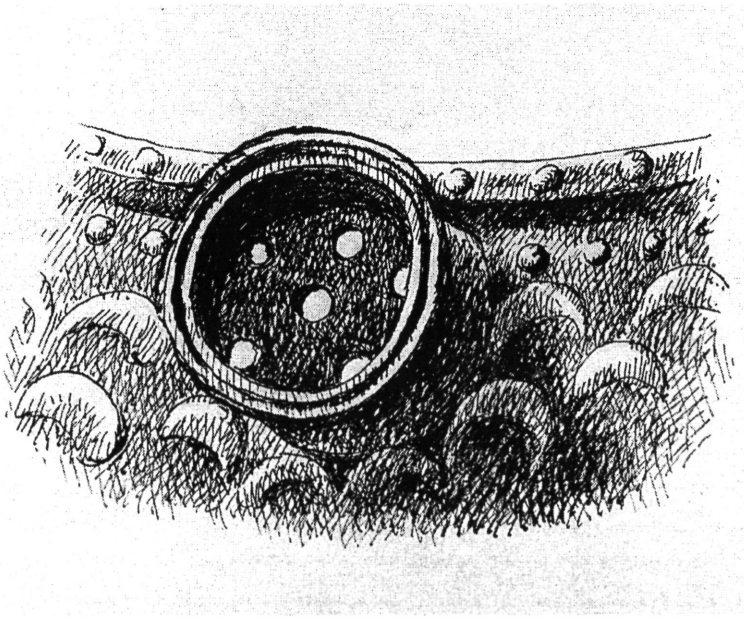

3. kép. A kiöntőcső

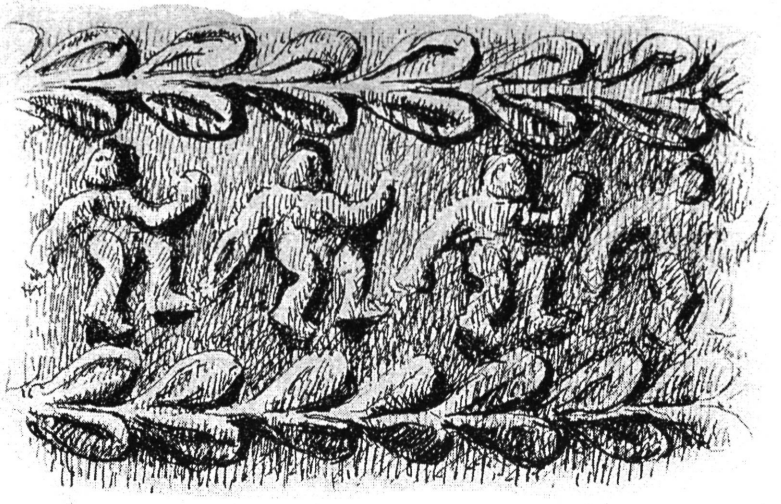

4. kép. Táncoló Ámorok sora

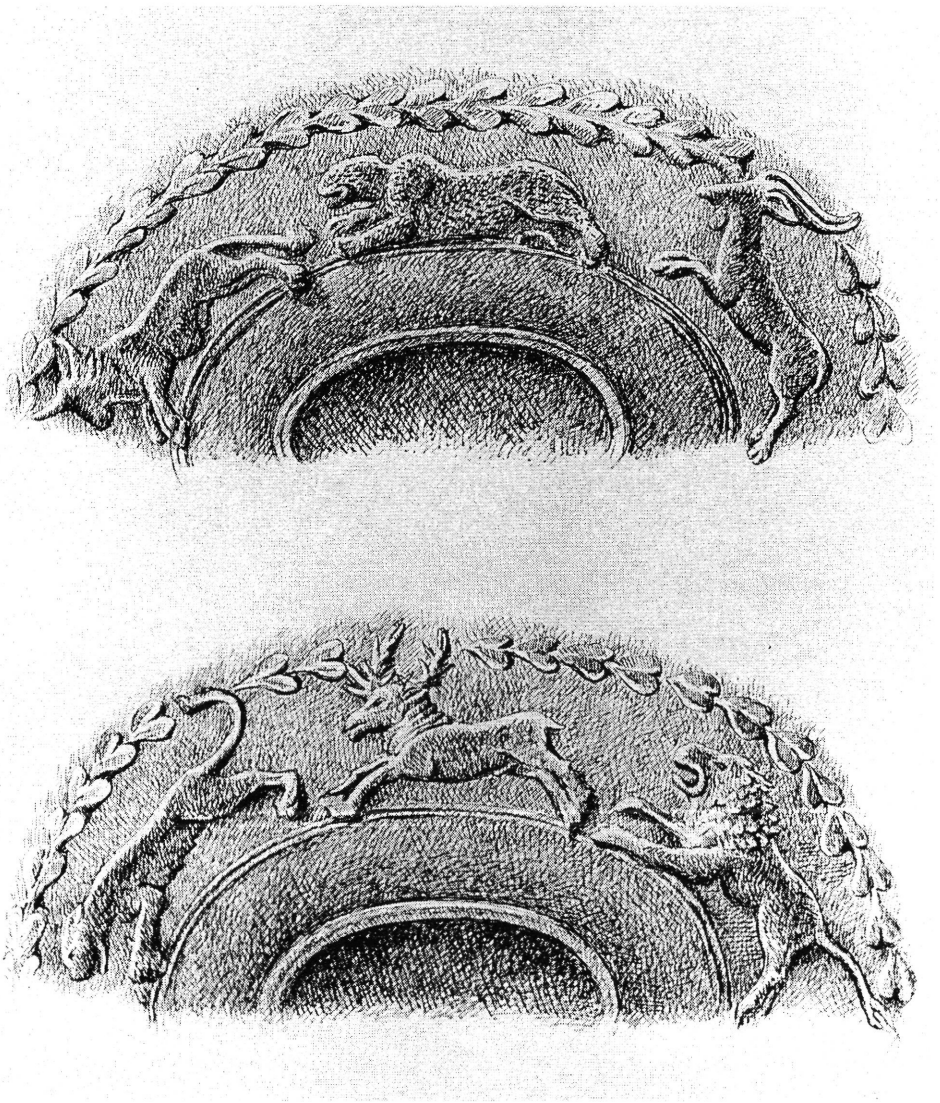

5. kép. Futó állatok

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 99–114.

ADATOK AZ ÁLLATALAKOS EMAILOS FIBULÁK KÉRDÉSÉHEZ A KÁRPÁT-MEDENCEI SZARMATA BARBARICUMBAN

– Vaday Andrea –

Alföldi András történeti-régészeti iskolája nagy súlyt fektetett arra, hogy Pannonia római leletcsoportjait monografikus formában közreadja.[1] Ez a monográfia-sorozat sokban hozzájárult ahhoz, hogy a Pannoniával szomszédos szarmata barbaricum római eredetű tárgyait is meg lehetett határozni, valamint a barbár régészeti jelenségek abszolút kronológiai besorolásában is fontos szerepet játszott. A sorozat egyik kötete Sellye Ilona disszertációja volt,[2] amely Pannonia és a szomszédos szarmata barbaricum emailos fibuláit dolgozta fel. Ezek a fibulák elősegítették a Római Birodalom és a szarmata szállásterület kereskedelmi kapcsolatainak vizsgálatát.

A Békés megyei Zsadányban Szatmári Imre és Gábor Gabriella 1996. május 8-án helyszíni szemle alkalmával egy emailos korongfibulát (1. kép, 1. a–b) és egy egyélű, egyenes hátú vaskéshez tartozó pengetöredéket (1. kép 2) talált a gázvezeték közmű árkában.[3] A korongfibula alaprekeszét töredezett, enciánkék email tölti ki. Ezen az alapon egy nyúlra lecsapó sas alkotja a díszítést. A sas és nyúl alakját feketés emaillal díszítették. Az email itt is töredékes, helyenként jól látszik a feketés email alatt a fehér alapozás, amely a fibula bronz alapanyagától zöldesre színeződött.[4] A sas és nyúl szemét eredetileg emailbetét díszítette, de az idők folyamán már kiesett. Az alapmezőben a nyúl hasa, illetve a sas lába alatt egy-egy kör alakú bronzpont van. Hasonló bronzpont volt a sas nyaka alatt is, de a sérülések miatt ma már ez is csak nyomokban van meg. A fibula hátlapján – az ábrázolásnak megfelelően – a fibula spirálszerkezetének és tűtartójának letört maradványai látszanak. A korong átmérője: 4,5 cm.

A zsadányi fibulához igen hasonló került elő 1962-ben Bački Gračacon (Bácskagrucsa), a téglagyárnál folyó földmunkák során (2 kép 1). Itt is enciánkék színű a fibula alapszíne. Az állatok teste helyenként sárgásfehérre színeződött, töredezett fekete emailos kitöltésű. A sas farka fehér, az előre lépő lába feketéskék zománcos. A nyúl szeme és a madár feje piros emaillal díszített. A mezőszűkítő bronzpontok a madár szárnyán és a farka alatt helyezkednek el.[5] Lauriacumból is ismert hasonló

[1] Sajnálatos, hogy a Dissertationes Pannonicae sorozat Alföldi András távoztával gyakorlatilag megszűnt. Mócsy András tett kísérletet arra, hogy felélessze a sorozatot, az ELTE végzős hallgatói disszertációinak közreadásával, de a kezdeményezés nem volt hosszú életű. Az első sorozatnak nagy előnye volt, hogy a vezető professzor, Alföldi András külföldi ösztöndíjakkal is segítette a disszertánsokat abban, hogy a határokon túl is összegyűjthessék a teljes pannoniai leletanyagot. A későbbi munkák idején a külföldi anyag csak irodalmi idézésekből kerülhetett be a feldolgozásokba.

[2] SELLYE 1939.

[3] Itt is köszönetet mondok Szatmári Imrének, a lelet közlésre való átengedéséért. Szíves szóbeli közlése szerint a lelőhely megfelel az MRT 6. Zsadány 33. lelőhelyének.

[4] A fibula a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban, ltsz.: 2002.5.1.

[5] A szabadkai Városi Múzeumban, ltsz.: 3195. DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1997. 99. – bal alsó kép, a képaláírásban az őrzési helyet tünteti fel lelőhelyként; SZEKERES 1981. 74. – ábrája, Odžaci (Hódság) lelőhely-megnevezéssel; SZEKERES 2001. – címlapfotó.

darab (2 kép 3).[6] A Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelőhelyű fibulája szintén közeli párhuzama a zsadányinak (2 kép 2).[7] A madár és nyúl kissé eltérő ábrázolása fordul elő egy Szolnok környéki fibulán: a kék alapon egy kezdetleges megformálású madáralak nyúlra csap le. Az állatok testét sárgászöld email tölti ki.[8] A sas ellentétes állású, mint a fenti fibulák madáralakjaié (2. kép 5).[9] A Muggendorfban[10] (2 kép 4) és Tristené pri Hornáde-n[11] (2. kép 7) előkerült fibulákon az ábrázolás szintén eltér kissé a fentiektől. Ugyancsak különbözik ábrázolásban a zsadányi típusú mintától a Dubovác/Dunadombó-Kenderföldön előkerült fibula, a hátrafordított fejű sas és kígyó ábrázolásával (2 kép 6).[12]

Formájában és ábrázolásában is eltér két ovális, emailos fibula. Mindkettőn egymást kergető nyulat ábrázoltak. Az egyik Kecskemét-Széktóról származik,[13] ahol a kék zománcos alapon egy nagyobb és egy kisebb, piros emaillal kitöltött nyúl alak kergeti egymást (2 kép 10).[14] Ennek párhuzama a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, ismeretlen lelőhelyű darab (2 kép 11).[15]

Az állatábrázolásos, sík, emailos kör alakú korongfibulák másik közkedvelt állatmotívuma az őz alakja. Ilyen került elő a Kiszombor B. temető 82. sz. D–É tájolású női sírjából (3 kép 3),[16] a tiszaföldvár-téglagyári temető ugyancsak D–É tájolású 8. számú női sírjából (3 kép 2),[17] és Pusztamonostoron, a hatvani út építésekor (3 kép 1).[18] Egy niederbieberi darab pontos párhuzama az említetteknek (3 kép 5).[19] Az őzábrázolásos fibulák Lauriacumban előkerült változatánál az emailmezőben a pontok helyett két virág van (3 kép 6),[20] a balácai fibulához hasonlóan (3. kép 4).[21]

Végül meg kell említeni egy Vršac (Versec) környékéről származó emailos korongfibulát (2. kép 9),[22] hátrafelé néző madáralak figurákkal. Ennek párhuzama a

[6] JOBST 1975. 45. tábla 310, Kat. No. 310–311; BÓNIS–SELLYE 1988. 16. ábra 2.
[7] SELLYE 1939. XIII. tábla 9; PATEK 1942. XX. tábla 14; BÓNIS–SELLYE 1988. 15. ábra 3.
[8] Eredetileg ez is fekete, vagy feketéskék email lehetett. Több fibulán megfigyelhető, hogy a sárgásszöld szín a bronzalaptól elszíneződött fehér alapozó anyagon jelentkezik. Erre öntötték rá a feketéskék emailt.
[9] A Magyar Nemzeti Múzeumban, ltsz.: 71.5.1. BÓNIS–SELLYE 1988. 77. Kat. 30, 28. kép, 16. ábra 1. Ez utóbbi – feltehetően nyomdai hibából – fordítottja a fotón ábrázolt fibulának.
[10] KERCHER 1968–1970. nyomán BÓNIS–SELLYE 1988. 16. ábra 3.
[11] BÓNIS–SELLYE 1988. 15 ábra 2, 16 ábra.
[12] A fibulát a verseci Városi Múzeum őrzi, ltsz.: 13259. MILLEKER 1906. 214; PÁRDUCZ 1931. 78, 11 lelőhely; SELLYE 1939. XVII. tábla 10; ALFÖLDI–PÁRDUCZ 1941. Kat. 40. A lelőhelyet említi BARAČKI 1972. 25; BARAČKI 1975. 28.
[13] Ma Ladánybene, Széktódűlő.
[14] A fibula Sellye Ilona adatfelvételekor a kecskeméti múzeumban volt, ltsz.: 910. PÁRDUCZ 1931. 130, 215. lelőhely; SELLYE 1939. XVII. tábla 14; PÁRDUCZ 1950. 54, 337. lelőhely.
[15] Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 54.36.16. SELLYE 1939. XIII. tábla 7; PATEK 1942. XX. tábla 13; BÓNIS–SELLYE 1988. 30, 16. fénykép.
[16] Szeged, Móra Ferenc Múzeum, ltsz.: 53.5.193. PÁRDUCZ 1931. 83, 34. lelőhely; SELLYE 1939. XVIII. tábla; ALFÖLDI–PÁRDUCZ 1941. Kat. 1; PÁRDUCZ 1950. 83, 3. lelőhely, XLII. tábla 1 a–b.
[17] Szolnok, Damjanich János Múzeum, leltári szám nélkül. VADAY 1982. 276, 10. tábla 1.
[18] Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 80.1895.3. HAMPEL 1896a. 378–379; HAMPEL 1896b. 178; HORVÁTH 1935. 37, 2. ábra; PÁRDUCZ 1931. 117; STANCZIK 1975. 92–93; VADAY 1989. Kat. 248, 87. tábla 5; BÓNIS–SELLYE 1988. Kat. 22, 31, 14. ábra 1.
[19] EXNER 1939. 14. tábla.
[20] JOBST 1975. 45. tábla 309.
[21] SELLYE 1939. XIII. tábla 12; PATEK 1942. XX. tábla 15; BÓNIS–SELLYE 1988. 14. ábra 3.
[22] SELLYE 1939. XVII. tábla 11.

Trstené pri Hornade (Nádasd) telepről előkerült fibula (2. kép 7),[23] és az intercisai fibula (2. kép 8).[24]

Az emailos fibulák tipológiai besorolása igen sokfajta az európai szakirodalomban. Ennek oka nemcsak abban rejlik, hogy egy-egy lelőhely, vagy régió feldolgozása során minden esetben az adott alapanyagot tipologizálják, hanem abban is, hogy az emailos fibulák mind formailag, mind technikai kivitelüket tekintve sokfélék, s mind a formai, mind a technikai elemek gyakorta keverednek, az átfedések és részletazonosságok miatt –megnehezítve a darabok típusba sorolását. Ez figyelhető meg a zsadányihoz hasonló fibulák tipológiai rendszerbe foglalásánál is.

Sellye I. formai alapon választotta szét az állatábrázolásos fibulákat, a kör alakú, korongos, emailos, állatábrázolásos fibulákra[25] és az „elliptikus" fibulákra.[26] Az állatábrázolásos fibulák Exner III. típus 35. variánsán belül a „különféle" fibulák kategóriájába kerültek, a „korongfibulákon" belül.[27] W. Jobst az emailos állatábrázolásos fibulák besorolásánál a korong- és lemezfibulák (II) emailos korongfibulák (27) figurális díszítésű (d) tipológia besorolást állapította meg.[28]

Az állatábrázolásos fibulák formailag a tagolatlan peremű, sík korongfibulák közé tartoznak, azok egyik jellegzetes késői csoportját alkotva. Ezek a ruhakapcsoló tűk kör, vagy ovális alaplapú, öntött darabok, a tűszerkezet tartóeleme alapján spirálszerkezetes darabok.[29] A zománcozás technikája egyszerű rekeszzománc. A különféle alakú rekeszeket töltik ki azonos, vagy más-más színű emaillal. A fibula alaplapján a nagyobb rekeszekbe tett email könnyen kitörik, ezért kis köztes tagok, kiemelkedő pontok, vonalak vannak az alaplapon a mezők szűkítésére; ez elősegíti az email jobb tapadását, s egyúttal díszítő elemként is szolgál.[30] Jellegzetes a kevés – enciánkék-fekete, illetve enciánkék-fekete-piros – szín használata. A fekete mezőkitöltések színe néha kissé kékbe hajlik. A rekeszeket előbb fehéres színű anyaggal alapozzák, erre kerül rá a színes email. Lényegesen rosszabb minőségű a zománc, mint a millefiori technikájú, vagy összeolvasztott technikával készült daraboknál.

Az állatábrázolásos, tagolatlan peremű síkfibulák mezőszűkítő bronzelemei megtalálhatók a szarmata barbaricumban is széles körben elterjedt síkfibuláknál, ahol a peremet hat kiugró, emailbetétes korong díszíti, a mező közepén kör alakú emailmezőben kör, téglalap vagy csepp alakú mezőszűkítő taggal. A peremen lévő korongokat a fibula testén félkör alakú bronzbordák tagolják, közepükön kis bronz-

[23] BÓNIS–SELLYE 1988. 33, 15. ábra 2.
[24] BÓNIS–SELLYE 1988. 33, 15. ábra 1.
[25] SELLYE 1939. 8–9, 53–57.
[26] SELLYE 1939. 9, 57.
[27] EXNER 1939. 64, 109. – „Sonderformen".
[28] JOBST 1975. 109–110.
[29] Néhány feldolgozásban úgy szerepelnek, hogy a fibula lapját „kimélyítették" a zománc számára. Ez nem felel meg a valóságnak. A fibula öntése során az öntőmintában már eredetileg kimélyítettek a mezők. Ezt támasztja alá az is, hogy teljesen azonos méretű és ábrázolású fibulákat ismerünk, ami egyúttal a sorozatgyártásra is utal.
[30] A korongokkal tagolt peremű ovális, vagy kör alakú síkfibuláknál, valamint a pelta alakú fibuláknál is alkalmazzák ezt az megoldást, de ezeknél a kisebb-nagyobb kör alakú bronzpontok mellett téglalap, ovális vagy csepp alakú bronztagok is előfordulnak.

ponttal. Ilyen fibulák kerültek elő a következő lelőhelyeken: Bački Gračac,[31] Csépa,[32] Kiszombor B. temető,[33] Körösszegapáti,[34] Nyíregyháza-Oros,[35] Szarvas vidéke,[36] Szeged-Öthalom,[37] Szeged-Tápé,[38] Szentes-Nagyhegy,[39] Szentes-Sárgapart,[40] Tiszafüred-Kócs puszta,[41] Tiszakürt,[42] Tiszalök-Kisvajasdomb.[43] Az emailos, tagolatlan peremű síkfibulák geometrikus illetve pelta, vagy szívmintás példányainál is megvannak a mezőszűkítő tagok az Adács,[44] Bajmok,[45] Csongrád környéke,[46] Kiskőrös-Csukástó,[47] Püspöklele,[48] Tápiószele-Pedagógusföldek,[49] Tavankut (Tavankút)[50] lelőhelyeken előkerült daraboknál. Ugyancsak megtalálhatók az emailos pelta fibuláknál is: Békés-Hidashát,[51] Bela Crkva (Fehértemplom),[52] Fülöpszállás,[53] Ohat-Csípőhalom,[54] Pančevo (Pancsova),[55] Sükösd,[56] Tiszaföldvár-téglagyár,[57] Törökszentmiklós-Surján,[58] valamint Vršac (Versec).[59] Hasonlóképpen használatos a technika az ovális alakú emailos síkfibuláknál. Ilyen került elő a szarmata barbaricumban Kecskemét-Szék-

[31] Szabadka, Városi Múzeum, ltsz.: A.3196. SZEKERES 2001. 5. színes kép, bal oldali fibula.
[32] SELLYE 1939. 60, 108–109. j., XIX. tábla 9; PATEK 1942. XVII. tábla 13; VADAY 1989. Kat. 8, 232, 8. tábla 1; BÓNIS–SELLYE 1988. Kat. 3.
[33] PÁRDUCZ 1931. 83, 34. lelőhely; SELLYE 1939. 59, 101. j; ALFÖLDI–PÁRDUCZ 1941. Kat. 1; PÁRDUCZ 1950. 15, XXXIX. tábla 3a–b.
[34] ROSKA 1938. 7. kép; SŐREGI 1936. 68, 28. ábra; PÁRDUCZ 1950. 58, 441. lelőhely; ISTVÁNOVICS 1990. 15. lelőhely, 98, XV. tábla 7.
[35] ISTVÁNOVICS 1990. 18 lelőhely, 98, XVI. tábla 1.
[36] BÓNIS–SELLYE 1988. 75, Kat. 28, 25. kép 2.
[37] PÁRDUCZ 1931. 100–101, 82. lelőhely; SELLYE 1939. 59, 102 j; PÁRDUCZ 1960. 82, XXIX. tábla 10; BÓNIS–SELLYE 1988. 75, Kat. 29, 25 kép 3.
[38] VÖRÖS 1996. 115, 27. kép 3.
[39] CSALLÁNY 1936. 82, No. 14, XLII. tábla 4; SELLYE 1939. 59, 100 j., XIX. tábla 8; NAGY 1997. 59, Kat. 206/g.
[40] PÁRDUCZ 1950. 11, 1. lelőhely, XVIII. tábla 3; NAGY 1997. 59, Kat. 28/d.
[41] PÁRDUCZ 1931. 120, 161. lelőhely; SŐREGI 1936. 16; SELLYE 1939. 53, 59 j; VADAY 1989. 273, Kat. 323, 110. tábla 1.
[42] SELLYE 1939. 60, 105 j; VADAY 1989. 275, Kat. 342.
[43] BÓNIS–SELLYE 1988. Kat. 34; ISTVÁNOVITS 1990. 99, 23. lelőhely, XVI. tábla 2.
[44] Dobó István Vármúzeum, ltsz.: A 74.1.27. Közöletlen.
[45] NAĐ–NAĐ 1964. 22, XXVI. tábla 1.
[46] SELLYE 1939. 54, 56. j.
[47] SELLYE 1939. XIX. tábla 7; PÁRDUCZ 1941. 21, XXVI. tábla 2; BÓNIS–SELLYE 1988. 77, 27. kép 6.
[48] PÁRDUCZ 1931. 113, 131 lelőhely; SELLYE 1939. 54, 55 j., XVII. tábla 8.
[49] DINNYÉS 1980. 194–195, 21. tábla 3.
[50] ŠULMAN 1952. 119, II. tábla 3; PÁRDUCZ 1956. 179; DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1980. 4 ábra 1; DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1997. 99. – jobb alsó kép; SZEKERES 2001.
[51] JELENTÉS 1913. 36–37, 34 oldal 1/1 ábra lent; FETTICH 1926. 6, VII. tábla 12; SELLYE 1939. 50; MRT 10. 1/XXXIII lelőhely; BÓNIS–SELLYE 1988. Kat. 2., 75, 25. kép 1.
[52] PÁRDUCZ 1931. 6, 6. lelőhely; SELLYE 1939. 55, 63 j; MILLEKER 1906. 266; BARAČKI 1972. 16, 39; BARAČKI 1975. 19, 49, 11. fotó; DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1980. 46.
[53] PÁRDUCZ 1931. 126, 198. lelőhely; SELLYE 1939. 50, XVII. tábla 2; PÁRDUCZ 1950. 53.
[54] ISTVÁNOVICS 1990. 98, 19. lelőhely, XIX. tábla 6.
[55] BÓNIS–SELLYE 1988. 84, Kat. 21, 6. kép 1.
[56] Baja, Türr István Múzeum, ltsz.: 55.5.3. Közöletlen.
[57] VADAY 1980. 137. tábla 4.
[58] VADAY 1985. 9. lelőhely, 14. kép 7; VADAY 1989. 283, Kat. 402, 131. tábla 7.
[59] BARAČKI 1961a. 120, XI. tábla 3; BARAČKI 1961b. 119; BARAČKI 1972. 20, 1. ábra; BARAČKI 1975. 24; DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1980. 46.

tón,[60] Szentes-Jaksoron[61] és Pančevon (Pancsova).[62] Feltehetően ez a technikai megoldás is hozzájárult Patek E. megállapításához, hogy az állatábrázolásos fibulák szoros összefüggést mutatnak a geometrikus formájú, ún. lapfibulákkal.[63] A zsadányi fibula és köre szempontjából fontos, hogy a felsorolt lelőhelyek egy része azonos az állatábrázolásos fibulákéval, ahol hasonló technikai részlet figyelhető meg.

Az állatábrázolásos fibuláknál a viselési módra utaló jelek is vannak, az ábrázolás és a tűszerkezet állásának alapján. A lauriacumi fibuláknál az ábrázolással ellentétes állású a tű és tűtartó. Az állatok feje fölött van a tűt tartó tag, a tűtartó pedig az állatok lába felőli oldalon. A pusztamonostori fibulánál az ábrázolás vízszintes tengelyében helyezkedik el a tűszerkezet. Elképzelhető, hogy az ábrázolásnak megfelelően dísztűnek is használhatták római területen, a ruhakapcsoló tű funkció mellett. Provinciális területen mind férfi, mind női sírokban egyaránt megtalálhatók; a szarmata barbaricumban az eddig előkerült példányok csak női és leánygyerek sírokban fordultak elő.

Az állatábrázolásos emailos lapfibulák elterjedése (4. kép) meglehetősen szétszórt a barbaricumban.[64] Az elterjedés azonban jól illusztrálja, hogy nemcsak a Pannoniából kiinduló szárazföldi utakat lehet számításba venni elterjesztésüknél, hanem feltehetően a dunai vízi út is szerepet játszott a szarmata barbaricumba jutásuknál. Ez utóbbira utalnak a Bački Gračac-i, vršaci és dubovaci példányok. Az Aquincumot Porolissummal összekötő út közelében fekszik a pusztamonostori lelőhely, az Aquincumból a csongrádi átkelőhelyhez vezető út közelében a Kecskemét környéki lelőhely, a Maros menti út mentén került elő a kiszombori fibula, míg a szolnoki és tiszaföldvári közel fekszik a Tisza menti D–É irányú úthoz és tiszai átkelőhelyhez egyaránt. A zsadányi lelőhely az emailos fibulák elterjedési térképén a ritkán fedett, keleti területen fekszik.[65] Fontos viszont a Körös közelsége, amely közelében a Tiszától a Tiszazug déli részén keresztül a Királyhágón át Napocáig lehetett eljutni.

Miután a fibulatípusnak előállító műhelyei mind ez ideig nem ismertek a tartományokban, keltezésükre csak a kísérőleletek, illetve a darabok technikai kivitele és stiláris elemei alapján nyílik mód. Az emailos fibulák keltezésénél – hasonlóan a szarmata barbaricum antononianusaihoz, ha nem is olyan nagymértékben – szintén számolhatunk a provinciális területhez képest némi késéssel.

Az állatábrázolásos lapfibulák keltezésénél két időszakot feltételeznek. A korai keltezést képviseli Patek Erzsébet, aki a geometrikus formájú lapfibulákhoz ha-

[60] PÁRDUCZ 1931. 130, 215 lelőhely; SELLYE 1939. XVII. tábla 14; PÁRDUCZ 1950. 54, 337. lelőhely.

[61] CSALLÁNY 1936. 72, XLII. tábla 8; PÁRDUCZ 1950. 19, 5. lelőhely, LVII. tábla 2; KOVALOVSZKI 1957. 54, No. 6; NAGY 1997. 57–58, Kat. 12.

[62] MILLEKER 1906. 245; SELLYE 1939. XVII. tábla 15; BARAČKI 1972. 21, 11. ábra; BARAČKI 1975. 45, 31. ábra; SIMOVLJEVIĆ 1956. 239; BARAČKI 1972. 33; BARAČKI 1975. 42; ĐORĐEVIĆ 1994. 45.

[63] PATEK 1942. 51.

[64] A térképet természetesen befolyásolja a kutatottság és közöltségi fok, ami egyáltalán nem kiegyensúlyozott.

[65] Az Alföld keleti szélén jelentkező lelőhelyek csökkenésének okát részben azzal is magyarázhatjuk, hogy az exportáló tartománytól távolabb fekszenek. Dacia tartomány fennállása alatt ez a keleti rész feltehetően inkább Daciától, mintsem Pannoniától függött. Ezt támasztja alá az is, hogy a Maros menti szárazföldi és vízi utat a Tiszáig daciai csapatok felügyelték.

sonlóan a Kr. u. 2. századra keltezte az állatábrázolásos darabokat.[66] Sellye Ilona az ovális alaplapú fibulákat a kísérőleletek alapján a Kr. u. 3. sz. elejére datálta.[67] A későbbi keltezést W. Jobst képviseli, aki a fibulákat a Kr. u. 3. század késői időszakára tette.[68] A Tristené pri hornade-i telepen a sas és nyúl ábrázolásos fibula Kr. u. 3. századi telepen került elő, az intercisai darab pedig egy Kr. u. 4. századi téglasír lelete volt. A Bački Gračac-i fibulát a Kr. u. 4. századra keltezte Dautova-Ruševljan.[69] Ez utóbbi fibula szórványlelet volt, kísérőlelet hiányában a darab pontos keltezése bizonytalan.

Kérdéses még, hogy hogyan jutottak el a fibulák a szarmata területre. A típus legtávolabbi provinciális darabja niederbieberi őz-, és a muggendorfi madár-nyúl ábrázolásos fibula. A fibulák nyugati lelőhelyei alapján a kutatás megegyezik abban, hogy a fibulafajta feltehetően a Germania superiori limes mentéről indult ki, s terjedt el a Közép-Duna-vidékére.[70] Az eddigi szórványos adatok alapján az őzábrázolásos és madár-nyúl ábrázolásos fibulák között azonban lehet némi különbség. Az őzábrázolásos példányok legnyugatibb előkerülési helye az említett Niederbieber, míg a madár-nyúl ábrázolásos fibuláké ettől keletre, Muggendorf. Az emailos fibulák provinciális elterjedésével és műhelykörzeteinek meghatározásával kapcsolatban már általános, hogy az egyes darabokat Galliából vagy a Germania superiori területekről származtatják. A fibulák nagy részénél a szovjet, majd az orosz kutatás is automatikusan átvette e két területet, mint kiinduló pontot, s a különféle fibulák elterjedésénél a Rajna-Duna vonalát fogadta el. Az egyes emailos fibulatípusok déloroszországi előfordulásánál azonban más előállító központokat is figyelembe kell venni.[71] Már W. Jobst felfigyelt arra, hogy a madár-nyúl ábrázolásos példányok eddig nem ismertek a Rajna-vidéken.[72] Éppen ezért az a hipotézis is felvethető, hogy előállító műhelyük keletebbre fekhetett. Amennyiben elfogadjuk, hogy egyes típusok előállítási helyét az adott fibulák sűrűsödésénél kell keresnünk, felvethető a darabok pannoniai készítése is. A bronzöntő és üvegműhelyek egyaránt rendelkeztek az emailos fibulák előállításához szükséges technológiai háttérrel. A sas-nyúl és őzábrázolásos fibulák sűrűsödése az

[66] PATEK 1942. 51.
[67] SELLYE 1939. 12, 79. j.
[68] JOBST 1975. 110–111.
[69] DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1997. – képaláírásában a 4. századra keltezi!
[70] KERCHER 1968–1970; JOBST 1975. 109, 480 j. – Jobst megállapítását ismétli meg BÓNIS–SELLYE 1988. 32.
[71] Az emailos fibulák iráni előfordulása igen megkérdőjelezi a nyugati eredeztetést. Ehhez hozzá kell tenni, hogy ugyanúgy, mint a vándor mozaikmestereknél, festőknél stb. a fibuláknál is számolni kell vándor mesterek és mintakönyvek létezésével a Római Birodalomban. Valószínűbb, hogy a Fekete-tenger partján fekvő városokban és a keleti provinciákban is működhettek emailos műhelyek, amelyek a Birodalom keleti területeit és a keleti barbaricumot látták el fibulákkal, mint ahogy a terra sigillata anyag túlnyomó részét is keleti műhelyek árui képviselik. Feltűnő jelenség az emailos fibuláknál, hogy amíg a nyugati tartományokban, a Közép-Duna-vidékén és a szarmata barbaricumban, szép számmal fordulnak elő, Daciában nem tartoznak a gyakori fibulák közé. A déloroszországi területeken viszont megint nagyobb számban megtalálhatók. A nyugat-kelet irányú elterjedés megszakadása inkább azt jelzi, hogy a nyugati és keleti műhelyek áruterítési területe valahol a latin és görög nyelvterület határa között húzódhatott. A nyugati műhelyek a Danuvius, a keletiek inkább az Ister keleti szakaszáig és ezek környezetéig juttathatták el termékeiket.
[72] Természetesen a szórványosság vagy a publikáció hiánya itt is befolyásolhatja a képet. Az azonban bizonyos, hogy sűrűsödésük a Közép-Duna-vidékén figyelhető meg.

ausztriai és magyarországi régiókban, illetve Pannonia előterében a barbaricumban, közvetetten utalhatnak helyi tartományi műhely/ek meglétére.[73]

Az emailos állatábrázolásos, sík korongfibulák barbaricumi feltűnését Sellye Ilona a rheinzaberni és westerndorfi terra sigillaták markomann háborúk utáni elterjedésével egy időre keltezte.[74] Az újabban előkerült hazai és külföldi példányok feltételezett műhelykörzete és elterjedése alapján azonban nemcsak erre az időszakra, hanem ennél mintegy négy évtizeddel későbbi időszakra is datálhatók. Ebben az esetben a kereskedelem újabb fázisát kell látnunk az állatábrázolásos emailos fibulákra vonatkozóan is a pannoniai exportban[75] és a szarmata-római kapcsolatokban egyaránt. Az emailos állatábrázolásos fibulák a római-barbár kereskedelmi kapcsolatok második fázisára, az ún. birodalmi kereskedelmi fázisra, ill. az ezt követő időszakra keltezhetők, amikor ismét szerepet kapnak a kereskedelemben a barbaricummal szomszédos tartományok. A római-barbár kereskedelmi kapcsolatok harmadik fázisában – a korai, első fázishoz hasonlóan – már nemcsak a távolabbi tartományok áruit közvetítik egyre kisebb számban a barbárok felé, hanem a nyugati műhelyek megszűnése miatt, saját provinciális termékeiket is terítik a barbár piacokon.

IRODALOM

ALFÖLDI-PÁRDUCZ 1941.
Alföldi A. – Párducz M.: Jazig-szarmata leletek a Bánságból – Jazygisch-sarmatische Funde aus dem Banat. ArchÉrt Ser III. Vol. II (1941) 107–110.

BARAČKI 1961a.
Barački, S.: Dvorište Eparhije banatske, Vršac – Sarmatska nekropola. Arheološki Pregled 3 (1961) 102–104.

BARAČKI 1961b.
Барачки, С.: Сарматски налази из Вршца. – Sarmatski nalazi iz Vršca. RVM 10 (1961) 117–143.

BARAČKI 1972.
Барачки, С.: Налази Сармата у Јужном Банату. – Arheološki nalazi Sarmata u južnom Banatu. Katalog izložbe 16. Versec-Pancsova, é. n. (az 1972. évi kiállítás katalógusa).

BARAČKI 1975.
Барачки, С.: Накит Сармата у Банату са прегледом сарматских налазишта. – Nakit Sarmata u Banatu sa pregledom sarmatskih nalazišta. Katalog uz izložbu. Vršac, 1975.

[73] Ez természetesen nem zárja ki, hogy a forma és technikai kivitel a nyugati tartományokból jutott el a Közép-Duna-vidékre. Ebben az esetben a niedbieberi darabot „őspéldányként" is értelmezhetjük.
[74] SELLYE 1939. 11.
[75] Ez egyúttal azt is jelzi, hogy a különféle figurális emailos fibulák és a figurális ábrázolású lapfibulák között – az időbeli lényeges különbség miatt – nem feltételezhetünk folyamatosságot.

BÓNIS–SELLYE 1988.
B. Bónis É. – Sellye I.: Római kori emailmunkák. – Römerzeitliche emaillierte Gegenstände des Ungarischen Nationalmuseums. Évszázadok kincsei V. (Szerk.: Lovag Zs.) Budapest, 1988.

CSALLÁNY 1936.
Csallány G.: Újabb jazig temetők Szentes határában. – Jazygen-Gräberfelder bei Szentes. Dolg 12 (1936) 63–89.

DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1980.
Dautova-Ruševljan, V.: Sarmatska kultura u Vojvodini. Vojvodina od praistorije do ranog srednjeg veka. In Kulturno blago Vojvodine. Novi Sad, 1980.

DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1997.
Dautova-Ruševljan, V.: Сармати и Римљани. In.: Музеј Војводине. Стална поставка. Novi Sad, 1997. 90–100.

DINNYÉS 1980.
Dinnyés I.: II–III. századi szarmata sírok Tápiószelén. – Sarmatische Gräber aus dem 2–3. Jahrhundert von Tápiószele. StudCom 9 (1980) 187–234.

ĐORĐEVIĆ 1994.
Đorđević, M.: Nalazi nekropola rimskog perioda u jugozapadnom Banatu. RVM 36 (1994) 41–61.

EXNER 1939.
Exner, K.: Die provinzialrömischen Emailfibeln der Rheinlande. BRGK 29 (1939) 31–121.

FETTICH 1926.
Fettich N.: Az avarkori műipar Magyarországon. – Das Kunstgewerbe der Awarenzeit in Ungarn. Budapest, 1926.

HAMPEL 1896a.
Hampel J.: A jász-monostori régiségek. ArchÉrt 16 (1896) 378–379.

HAMPEL 1896b.
H[am]p[e]l [J].: A N. Múzeum Régiségtár gyarapodása az 1895. évi július-szept. évnegyedben. ArchÉrt 16 (1896) 176–179.

HORVÁTH 1935.
Horváth T.: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene. Pécs, 1935.

ISTVÁNOVITS 1990.
Istvánovits E.: A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei – 2–3. századi sírok

Tiszavasváriból. – The earliest Sarmatian finds of the Upper-Tisza region – 2nd-3rd century burials in Tiszavasvári. JAMÉ 27–29 (1990) 83–133.

JELENTÉS 1913.
„Régiségtár". In.: Jelentés a MNM 1912. évi állapotáról. Budapest, 1913. 33–82.

JOBST 1975.
Jobst, W.: Die römischen Fibeln aus Lauriacum Forschungen in Lauriacum. Bd. 10 Linz, 1975.

KERCHER 1968–1970.
Kercher, H.: Eine provinzialrömische Emailscheibenfibel aus Muggendorf. Jahrb. für Landeskunde v. N. Ö. 36 (1968–70) 119–178.

KOVALOVSZKI 1957.
Kovalovszki J.: Régészeti adatok Szentes környékének településtörténetéhez. RégFüz 5. Budapest, 1957.

MILLEKER 1906.
Milleker B.: Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből III. Temesvár, 1906.

MRT 6.
Ecsedy I. – Kovács L. – Maráz B. – Torma I.: Magyarország régészeti topográfiája 6. Békés megye régészeti topográfiája IV/1. A szeghalmi járás. (Szerk.: Torma I.) Budapest, 1982.

MRT 10.
Jankovich B. D. – Nikolin E. – Medgyesi P. – Szatmári I. – Torma I.: Magyarország Régészeti Topográfiája 10. Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke. (Szerk.: Jankovich B. D.) Budapest, 1998.

NAĐ–NAĐ 1964.
Nađ, I. – Nađ, P.: Katalog arheološke zbirke Dr. Imre Frey-a. (Szerk.: Szekeres L.) Sombor, 1964.

NAGY 1997.
Nagy M.: Szentes és környéke az 1–6. században. Történeti vázlat és régészeti lelőhelykataszter. – Szentes und seine Umgebung vom 1, bis 6, Jahrhundert. Eine geschichtliche Skizze und ein archäologischer Fundkatalog. MFMÉ–StudArch III (1997) 39–95.

PÁRDUCZ 1931.
Párducz M.: A Nagy Magyar Alföld római kori leletei. – Römerzeitliche Funde des Grossen ungarischen Alföld. Dolg 7 (1931) 74–186.

PÁRDUCZ 1941.
Párducz M.: A szarmatakor emlékei Magyarországon. – Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I. Budapest, 1941.

PÁRDUCZ 1950.
Párducz M.: A szarmatakor emlékei Magyarországon. – Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III. Budapest, 1950.

PÁRDUCZ 1956.
Párducz, M.: Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II. und III. Jahrhundert. Acta ArchHung VII (1956) 139–182.

PÁRDUCZ 1960.
Párducz M.: Hunkori szarmata temető Szeged-Öthalmon. – Sarmatischer Friedhof aus der Hunnenzeit in Szeged-Öthalom. MFMÉ 1958–59 (1960) 71–99.

PATEK 1942.
Patek E.: A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete. – Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Pannonien. Budapest, 1942.

ROSKA 1938.
Roska M.: Bihar vármegye múltja a legrégibb időktől a magyar honfoglalásig. Magyar városok és vármegyék XXV. Bihar vármegye. Budapest, 1938.

SELLYE 1939.
Sellye I.: Császárkori emailmunkák Pannoniából. – Les bronzes émailles de la Pannonie Romaine. Budapest, 1939.

SIMOVLJEVIĆ 1956.
Simovljević, N.: Arheološki materijal iz rimskog doba u Narodnom muzeju u Pančevu. RVM 5 (1956) 235–241.

SŐREGI 1936.
Sőregi J.: A múzeum évi gyarapodása. DMÉ 32 (1936) 68.

STANCZIK 1975.
Stanczik I.: Szolnok megyei régészeti adatok Hild Viktor jegyzeteiből. Szolnok , 1975.

ŠULMAN 1952.
Šulman, M.: Sarmatsko-Jaziški grobovi u Tavankutu i Masarikovu. RVM 1 (1952) 117–126.

SZEKERES 1981.
Szekeres L.: Amit az idő eltemetett. Kis vajdasági régészet. Újvidék, 1981.

SZEKERES 2001.
Szekeres Á.: A szarmaták hagyatéka a régész szemével. In.: Egy letűnt nép nyomában. Szarmaták Észak-Bácskában. – Tragom jednog nestalog naroda, Sarmati u severnoj Bačkoj. Szabadka, 2001. (Kiállításvezető, oldalszám nélkül.)

VADAY 1980.
Vaday, A. H.: Tiszaföldvár, Ziegelei. MittArchInst 8–9. Budapest, 1980. 231–233, 428–429.

VADAY 1982.
Vaday A.: Tiszaföldvár. MittArchInst 10–11. Budapest, 1982.

VADAY 1985.
Vaday, H. A.: Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós-Surján-Újtelep. Acta ArchHung 37 (1985) 345–390.

VADAY 1989.
Vaday, H. A.: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. Antaeus 17–18. Budapest, 1989.

VÖRÖS 1996.
Vörös G.: Temetkezési szokások és viselet egy dél-alföldi szarmata temetőben. Szeged-Tápé. – Bestattungssitten und Trachten eines sarmatischen Gräberfeldes in der südlichen Tiefebene. Szeged-Tápé. MFMÉ–StudArch II (1996) 111–176.

RÖVIDÍTÉSEK

Acta ArchHung	=	Acta Archaeologica Acadamiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ArchÉrt	=	Archaeologiai Értesítő, Budapest
BRGK	=	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main
DMÉ	=	A Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
Dolg	=	Dolgozatok a szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből, Szeged
JAMÉ	=	A Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
MFMÉ	=	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MMM	=	Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
MFMÉ–StudArch	=	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Arhaeologica, Szeged
MittArchInst	=	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest

RégFüz.	=	Régészeti Füzetek, Budapest
RVM	=	Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad
StudCom	=	Studia Comitatensia, Budapest
ltsz.	=	leltári szám

Data to the question of the enamelled brooches with animal presenting in the Carpathian-Basin (Sarmatian Barbaricum)

– Andrea Vaday –

Résumé

In relation to the eagle - hare presenting enamelled brooch, founded in Zsadány (picture No. 1), the publication deals with the origin, presumed manufacturing workshops of the fibula type and with the comparisions (pictures No. 2–3) of the spread in the Roman territories and in the Sarmatian Barbaricum (picture No. 4).

According to the date of the animal presenting enamelled brooches, the fibule from Zsadány is also a new data for the evaluation of the second (empire) and third (in this period the importance of the territories, bordering on the Barbarians, increased again) phases of the trade between the Roman Empire and Sarmatian Barbaricum.

Vaday Andrea
MTA Régészeti Intézete
H–1250 Budapest, Úri u. 49.
E-mail: vaday@archeo.mta.hu

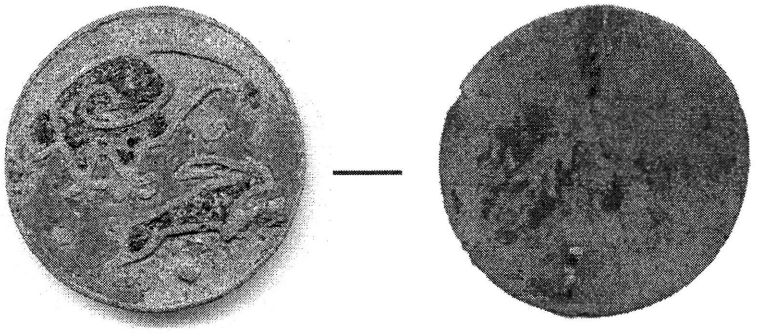

1a **1b**

2

0 5 cm

1. kép. Zsadányi leletek. 1 a–b: fibula, 2: kés.

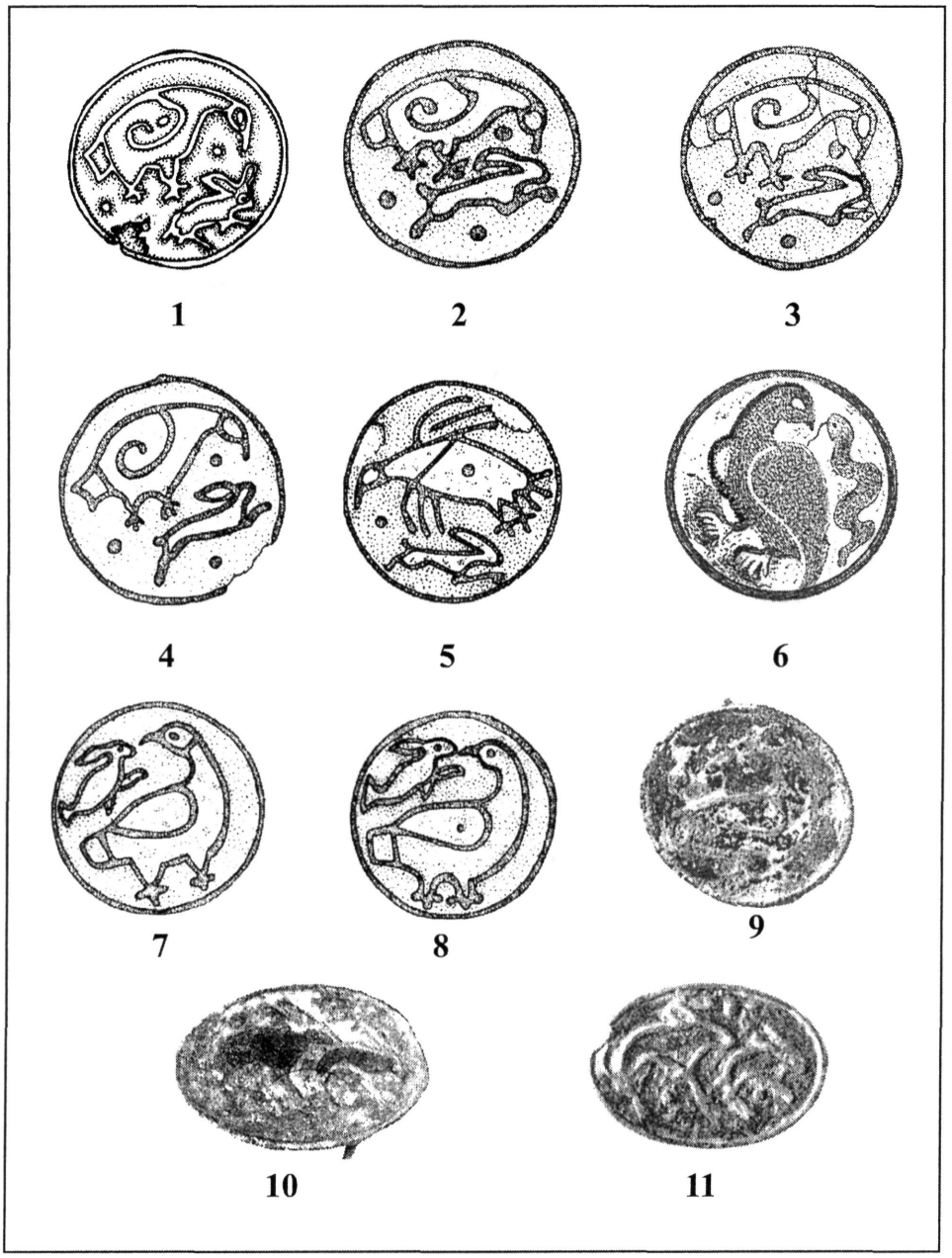

2. kép. 1: Bački Gračac, 2: Ismeretlen lelőhely (Mo), 3: Lauriacum, 4: Muggendorf, 5: Szolnok környéke, 6: Dubovac, 7: Tristené pri Hornáde, 8: Intercisa, 9: Vršac környéke, 10: Kecskemét-Széktó, 11: Ismeretlen lelőhely.

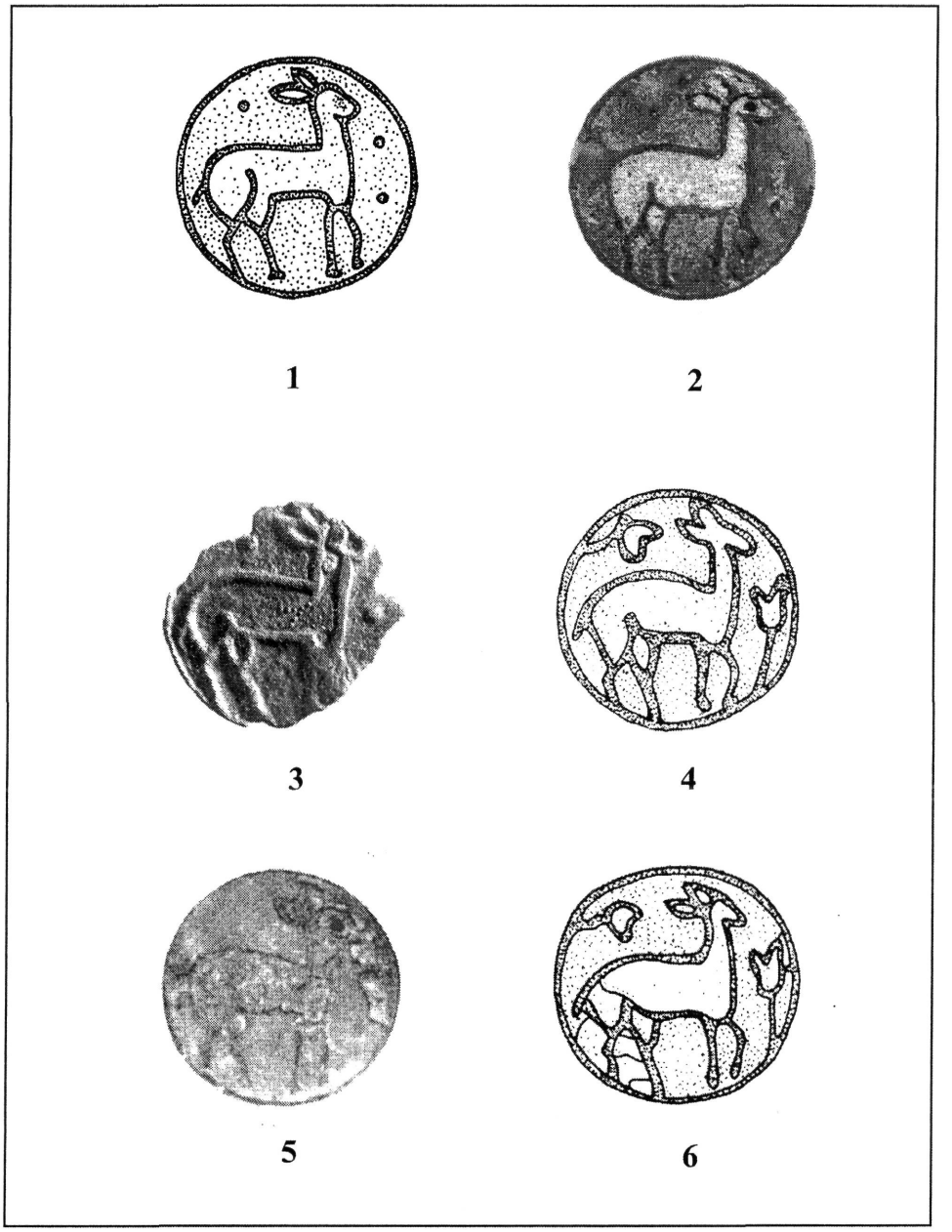

3. kép. 1: Pusztamonostor, 2: Tiszaföldvár, 3: Kiszombor B., 4: Baláca, 5: Niederbieber, 6: Lauriacum.

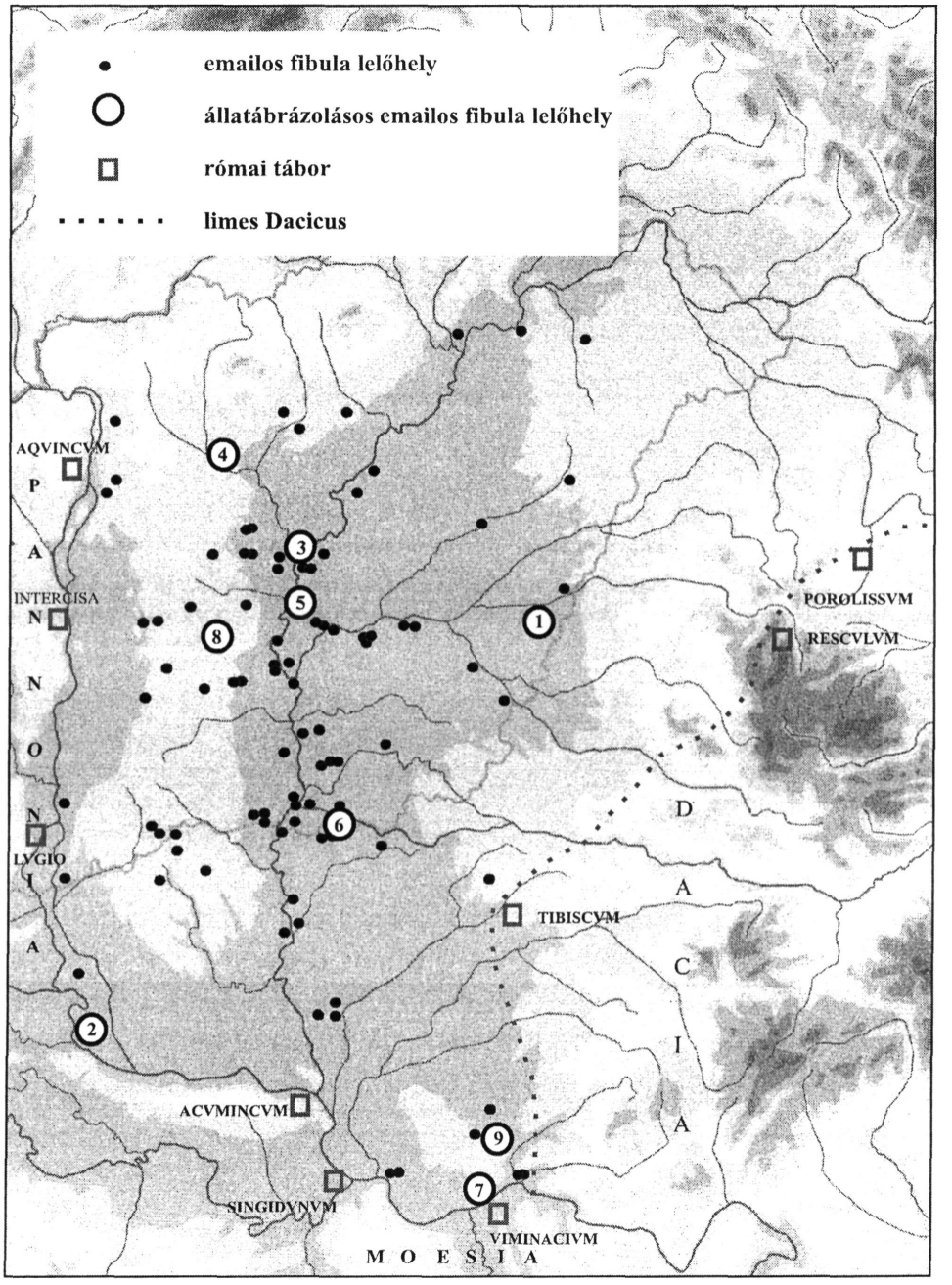

4. kép. 1: Zsadány, 2: Bački Gračac, 3: Szolnok környéke, 4: Pusztamonostor, 5: Tiszaföldvár, 6: Kiszombor B., 7: Dubovac, 8: Kecskemét környéke, 9: Vršac.

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 115–143.

AVAR KORI TELEPRÉSZLET KARDOSKÚTON

– Rózsa Zoltán –

Az avarok telepeinek emlékanyagát először Farkas Sándor találta meg Csongrádon.[1] Az általa feltárt leletanyag azonban közöletlen maradt, így csupán tudománytörténeti jelentőséggel bír. Az első, hitelesen feltárt avar kori házat Trogmayer Ottó publikálta Csongrád–Bokrosról. Ez a munka avar kori telepkutatásunk alapjának számít, hiszen az első publikáció, amely tényleges információval szolgált az avarok telepét és kerámiaanyagát illetően.[2] Meg kell azonban említenem, hogy múzeumaink raktáraiban minden bizonnyal lapulnak még olyan leletek, melyek az elsőbbséget elhódíthatják. Egy ilyen leletanyagról számolok most be.[3]

Az avar telep

A falu északi határában, az orosháza–tótkomlósi kövesúttól keletre található az a ma is létező futballpálya, amely mellett a leletmentésre 1952. november 12 – december 28, illetve 1953. április 1 – május 29-e közt került sor, ifj. Olasz Ernő vezetésével.[4]

A lelőhely a kardoskúti vasútállomás mellett húzódó csatornával körülzárt területen, Menesdorf István – Puszta 480. sz. – földjén húzódó, enyhén hullámos felületű partvonulaton fekszik. Közvetlenül a vonulat nyugati szélénél valamikor bő vizű érnek ma már holt medre halad, amely az 1:75.000-es térkép szerint a közelben húzódó Aranyad-érrel volt összeköttetésben. Ennek a medernek a feltöltését kezdték meg a leendő sportpálya építése végett, s a töltéshez szükséges földet az említett partvonulatból hordták el.[5]

Az ásatás helyének térképre történő pontos rögzítése nehézségekbe ütközik. Az Olasz Ernő által készített helyszínrajzon szereplő csatornák tájolása nem esik egybe a régi dűlőutak rendszerét követő mai utcarendszerrel. Jóllehet nincs meg az ötven

[1] FARKAS 1886.

[2] TROGMAYER 1962.

[3] Kardoskút 1950-ben jött létre, kiválva a vásárhelyi határból, bekebelezvén Békés megyébe, az akkori orosházi járásba. A falu területén ezt megelőzően a szegedi egyetem, Banner János professzor vezetésével a vásárhelyi Fehértó környékén több helyen is végzett ásatásokat, melyek eredményei meg is jelentek az Archaeologiai Értesítő hasábjain. Itt tűnt fel egy fiatalember, ifj. Olasz Ernő, ki szakirányú végzettség nélküli is közel tizenöt évig meghatározó alakja lett az orosházi Szántó Kovács Múzeum régészeti tevékenységének. Zalotay Elemér mellett több jelentős ásatáson is részt vett: pl. Apácaegyháza, Gellértegyháza, ill. Monor, MÁV homokbánya, ahol az első hitelesen dokumentált szarmata körárkos sír előkerült. A Fehértó melletti ásatások (Apácaegyháza) régészeti leletanyaga Vásárhelyre került, nem úgy a kardoskúti sportpálya építésekor előkerült leletek, melyek az orosházi múzeum gyűjteményét gazdagítják.

[4] Az ásatásra vonatkozó éves jelentések: ArchÉrt 81 (1954) 74, 76; ArchÉrt 82 (1955) 99. Az ásatási dokumentációk: MNM Adattára, 40.K.I, 85.K.III.

[5] A földet lovas kocsival Király András és Jankov Béla hordta a pálya feltöltéséhez. Az említett egykori meder részlete ma is látszik az országút mindkét oldalán.

esztendővel ezelőtti térképlap, mégis figyelemre méltó az a szabályos, derékszögű – Olasz Ernő leírásában belvízlevezető-csatornarendszer, ami az eredeti helyszínrajzon szerepel. Ez egyáltalán nincsen összhangban a régi hódmezővásárhelyi határbeosztás rendszerével, amit Kardoskút új község 1950-ben átvett és tovább folytatott.

Olasz Ernő ma már csak arra emlékszik, hogy a Menesdorf-tanya melletti dombos részen folyt az ásatás. Az ásatási jelentésben írja Olasz Ernő, hogy a település a csatornától keletre és a cinkusi dűlőtől délre folytatódik. A helyszínrajzon nem szerepel a Menesdorf-tanya, tehát az ásatási terület valószínűleg a tanyától messzebb, de az ahhoz tartozó földterületen volt.

A csatornák, irányuk megfelelő korrekciójával azonban megfeleltethetők a régi és mai utcarendszernek. Az ásatási terület keleti vége tehát közvetlenül a 1:10.000-es térképen is jelölt házsorra támaszkodik, amerre az avar kori település még folytatódik.

A telep objektumainak leírása

A kardoskúti sportpálya építésekor szórványosan neolit, szkíta és kisebb számú szarmata településnyom is napvilágot látott. Az utóbbiak közzététele Olasz Ernő belterületet érintő ásatási anyagának feldolgozásával történik majd meg.[6] Itt most csak az avar kori telepanyag közzétételét adom. A telep objektumainak pontos korszakolása sajnos nem végezhető el biztonsággal. A még félig nyitott, nem teljesen betöltődött szarmata objektumokat az avarok többször használatba vették, s a végső feltöltés hozzájuk kapcsolódott.[7] Ezzel jelen esetben is számolnunk kell. Az objektumokból csak igen kevés kerámia került be a múzeumba, s alig van olyan objektum, ahol ne vegyesen kerülne elő szarmata és avar leletanyag. Nehezíti a helyzetet az is, hogy a szarmata és avar kézzel formált anyag, de a kézikorongolt/utánkorongolt leletanyag is esetenként nehezen választható szét egymástól. A legnagyobb gondot a kézzel formált kerámia szétválasztása jelentette. Meg kell azonban jegyezni, hogy a szarmata lassúkorongolt kerámia soványító anyagában megtalálható a nagyobb szemű kavics, vagy a tört kavics, ami az avar anyagban idegen. Az objektumok leírása igen szűkös, rajzos anyag csak a házakról készült, azok is igen vázlatosak. Ezért minden objektumot, amiben avar vagy avar jellegű kerámia előkerült, felvettem az ismertetendő objektumok listájára. A házak esetében azokat is, ahol nem került elő avar kerámia. Mindenhol szerepel az előkerült avar kerámia becsült aránya is.[8]

---

[6] Kardoskút belterületén Olasz Ernő az ötvenes-hatvanas években több helyütt is végzett leletmentést, melyek során számos alkalommal és helyen tárt fel szarmata temetkezéseket, illetve zömében gödrökből álló telepjelenségeket. Ezek közé tartoznak a kardoskúti sportpályánál feltárt szarmata sírok és telepobjektumok is. Mivel a késő szarmata telepkerámia és a kései avar korba sorolható kerámiaanyag között a kapcsolat bizonyos tekintetben igen szoros, ezért az információhordozó, ám ugyanakkor kétséges korszakolású darabok képét szerepeltetem (4. ház anyagában: 5. kép 4; a 21. gödörben: 10. kép 4; és a 30. gödör anyagában: 4. kép 1). A jellegtelen, ám kétséges besorolású darabokra az anyag leírásában található utalás.

[7] Ezt tapasztaltuk az orosházi elkerülő út esetében (Szatmári Imre, 1998. – köszönöm, hogy közöletlen adatát felhasználhattam). Hasonló volt a helyzet a Gyoma 133. lelőhely (VIDA 1996. 323) és az eperjesi telep (BÁLINT 1991. 14) esetében is.

[8] Az objektumok leírásában szereplő állatcsontanyag egyáltalán nem került be a múzeumba.

Házak:

1. ház. „Az 1. számú ároktól 4 méterre négyszögű ledöngölt területet tártunk fel. Méretei: 270 x 200 cm, s a padozatot jelentő felület 40 cm mélységben volt a mai felszín alatt. Északi végében 112 cm átmérőjű kerek tűzhely volt. A felbontáskor semmiféle cölöp nyomát nem találtuk. A tűzhely mellől cserepek és néhány állatcsont került a felszínre."
Négy darab kerámiatöredék ismert a ház betöltéséből. Ebből egy kézzel formált fedőgomb, s két korongolt szürke kerámiatöredék szarmata kori. A negyedik egy réteges törésű, világos barnára égett homokos, apró kavicsos soványítású, vízszintes fésűvel díszített *fazék oldaltöredéke* (55.144.3; 6. kép 3).[9]

2. ház. „Az előbbitől 11 méterre ugyancsak négyszögű ledöngölt felületet találtunk. Hossza 300 cm, szélessége 215 cm, a padlózatot jelentő felület 56 cm mélyen volt a mai felszín alatt. Az északi végénél kör alakú tűzhely állott, melynek átmérője 87 cm. A felbontáskor cölöplyukak nyomait itt sem találtunk. A padozat feletti töltelék földből néhány edénycserép került elő."
Az objektumból összesen két edénytöredék került a múzeumba. Egy nagyméretű, szürke korongolt hombár oldaltöredéke szarmata kori, egy mindkét oldalán vékonyan barnára égett, kézzel formált, nagyon jó iszapolású, tört kaviccsal és homokkal soványított, mélyen karcolt hullámvonalköteges dísszel ellátott *fazék oldaltöredéke* pedig az avar korba sorolható (55.145.2; 9. kép 4).

3. ház. „Körvonalai a kb. 35 cm vastag humusz takaró alatt kezdődő agyagrétegben már mutatkoztak. A padlózatot jelentő felület 96 cm mélységben volt a mai felszín alatt. Hossza 410 cm, szélessége 285 cm. Mind a négy sarkában egy-egy 40 cm mélyre a padlószint alá nyúló, 23–25 cm átmérőjű cöveklyuk volt. A ház hossztengelyének a két végénél ugyancsak egy-egy, az előbbiekkel azonos méretű cölöplyuk volt. A ház szerkezetéhez tartoztak azok a kisebb, 4–6 cm átmérőjű, 8–10 cm mélyen lenyúló cölöplyukak is, amelyeket az egyenesre leásott falak mentén a nagy cölöplyukak között találtuk. Megfigyelhető volt a padló sározása is, amely a sárga agyagra rámázolt négyrétegű letaposott fekete földből állott. A ház középső hossztengelyében kör alakú, 78 cm átmérőjű tűzhely maradványai voltak. A ház délkeleti negyedében 110 x 106 cm-es területen a padlószint a keleti falig emelkedett, erősen le volt taposva, ami arra vall, hogy itt volt a ház bejárata. A tűzhely közelében nagyméretű edény töredékei és fenőkő volt."
A múzeumba jutott mindhárom kerámiatöredék az avar kori emlékanyagba illeszthető. Vékonyan barnára égett, utánkorongolt, jól iszapolt, homokkal, és mésztufával erősen soványított *fazék peremtöredéke,* nyakán és peremének belső élén „hegyes" hullámvezetéssel, hasi vonalától kicsit feljebb vízszintes fésűvel díszítve (55.146.1–2; 4. kép 6). Barnásszürke, utánkorongolt, homokos-aprókavicsos soványítású, duplán hullámvonalas fésűs díszű *fazék oldaltöredéke.* Szürke, utánkorongolt, homokos-aprókavicsos soványítású, hullámvonalas és vízszintes fésűs dísszel ellátott *fazék fenéktöredéke* (55.146.4; 7. kép 9). A gödör betöltésében található vöröses homokkőből faragott fenőkő is az avar korba sorolható (10 x 7 – 9 x 3 cm).

4. ház. „A 2. ároktól három méterre volt. Körvonala a kb. 60 cm vastag humusz takaró alatt kezdődő sárga agyagban már előtűnt. A padozatot jelentő felületet 112 cm

[9] A rajzokat a szerző, a fotókat Váradi Zoltán készítette, kinek munkáját ezúton is megköszönöm.

mélységben találtuk a mai felszín alatt. Alaprajza hossznégyszög alakú, hossza 425 cm, szélessége 310 cm. Ennek is mind a négy sarkában, s a hossztengely két végénél találtunk egy-egy, 35–40 cm mélyre a padlószint alá nyúló, 25–26 cm átmérőjű cöveklyukat. Azonban a nagy cöveklyukak között, az egyenesre leásott falak mentén, előfordultak a kisebb, 4–5 cm átmérőjű, 10–14 cm mélyre lenyúló cöveklyukak is. Megfigyelhettük, hogy a ház délkeleti negyedében a keleti faltól 50–60 cm-re délnek a padlószint a déli fal felé erősen emelkedett, s le volt taposva. Valószínűleg itt volt a ház bejárata. A ház padozata, az előbbi házéhoz hasonlóan sárga agyagra rámázolt, több rétegű fekete földből állott. A padlózaton őrlő- és fenőkő töredéket, a fekete töltelék földben edénycserepeket, vas töredéket és juh szarvat találtunk."

Hat kerámiatöredék köthető az objektumhoz. Ebből egy kézzel formált, barnás színű, közepes iszapolású, enyhén repedezett felületű, samottos/agyagrögös soványítású, peremén ujjbenyomkodással díszített *fazék peremtöredéke* (55.147.6; 9. kép 1), és egy utánkorongolt, barnásszürke, nagyobb kavicsszemekkel soványított, hullámvonalasan fésűs díszű *fazék oldaltöredéke* (55.147.4; 5. kép 4) szarmata jellegű. Négy másik utánkorongolt töredék avar kori: sötétszürke, kavicsos soványítású, közvetlenül a perem alól induló spirális csigavonalas karcolt dísszel ellátott *fazék peremtöredéke* (55.147.2; 5. kép 1); barnásszürke, belső oldalán pirosas, homokos-aprókavicsos soványítású, vízszintesen és éles hullámvonalasan fésűzött *fazék oldaltöredékek,* melyek minden bizonnyal egy edényhez tartoztak (55.147.3,5; 6. kép 1–2); sötétszürke, homokos-aprókavicsos, széles fogközű fésűvel sekélyen fésűzött *fazék oldaltöredéke* (55.147.7; 7. kép 4).

5. ház. „A második ároktól 850 cm-re a csatorna mellett tártuk fel. Körvonalai négyszögű ledöngölt területen bontakoztak ki, melynek méretei 336 x 268 cm. A padozatot jelentő felület 42 cm mélységben volt, a mai felszín alatt. Északi végében peremes tűzhelyet találtunk, méretei: 98 x 72 cm. A felbontáskor semmiféle cölöplyuknak nyomát nem találtuk. A tűzhely környékén néhány edénytöredék és egy őrlőkő darabja volt."

Az objektum anyagából két szürke, korongolt töredék sorolható a szarmata korba, egy utánkorongolt, sötétszürke, vékonyfalú, homokos-aprókavicsos soványítású, hullámvonalas fésűs dísszel ellátott fazék oldaltöredéke (55.148.3; 5. kép 6) pedig avar kori.

6. ház. „Az előbbitől 30 méterre, 60 cm mélyen bontakozott ki. Hossza 320 cm, szélessége 275 cm. A padlózatot jelentő felületet ledöngölték. Északi végénél ellipszis alakú 85 x 68 cm méretű tűzhely maradványai voltak. Feltáráskor cölöplyukaknak semmi nyomát nem találtuk. Egyik sarkában edénytöredékek, a tűzhely mellett orsógomb volt."

Az objektum betöltése csak szarmata kori, szürke, korongolt kerámiát tartalmazott.

7. ház. „Alaprajza négyszögletes, hossza 300 cm, szélessége 230 cm. A padozatot jelentő felületet 55 cm mélységben találtuk a mai felszín alatt, s keményre le volt döngölve. Északi részében négyszögletes peremes tűzhely állott. Méretei: 93 x 85 cm. Semmiféle cölöplyuknak, vagy sártapasznak nyomát nem találtuk. A tűzhely mellől néhány edénycserép, négy henger alakú pasztagyöngy s állatcsont került a felszínre."

A házban talált 5 szem gyöngy és egy korongolt szürke oldaltöredék szarmata kori. Egy kézzel formált, kívül vékonyan barnára égett, fekete színű, felületkezelt, homokos soványítású, jó megtartású, hullámvonalasan sekélyen fésűzött díszű *fazék oldaltöredéke* (55.150.1; 8. kép 4) és egy utánkorongolt, barnásszürke, homokos-aprókavi-

csos soványítású, vízszintesen fésűzött *fazék oldaltöredéke* (55.150.3; 7. kép 5) köthető az avar korhoz.

Gödrök:

6. gödör. „Henger alakú. Mélysége 236 cm, átmérője 214 cm. Cseréptöredékek voltak benne."

A gödörből összesen négy kerámiatöredék került a múzeumba, melyek közül egy korongon készült *fazék peremtöredéke* réteges törésű, homokkal és apró kavicsszemekkel soványított (55.123.4; 4. kép 2). A másik három töredék kézzel formált. Az egyik kívül barnásra égett, csak homokkal soványított, slippel bevont felületű, két hullámvonalas dísz között vízszintes fésűs mintával díszített *fazék oldaltöredék* (55.123.3; 8. kép 1), a másik az egész felületén világos barnára kiégett, erőteljesen homokos, enyhén meszes soványítású, belső felületén fűszálnyomos, külső felületén elsimított *sütőharang peremtöredéke* (55.123.1; 10. kép 3), a harmadik pedig külső felületén barnáspirosra égett, igen jól iszapolt, homokos soványítású, merev anyagú fazék élén ferdén vágott díszű *peremtöredéke* (55.123.2; 10. kép 1).

8. gödör. „Lefelé szűkülő, csonka kúp formájú. Mélysége 183 cm. Felső nyílásának átmérője 230 cm, az alsóé 184 cm. Cseréptöredékek voltak benne."

A múzeumba került három kerámiatöredék mindegyike idegen a szarmata anyagtól. Az utánkorongolt anyagot két oldaltöredék képviseli. Az egyik vaskosabb, réteges törésű, nagyobb szemű kavicsokkal is soványított, egy nem túl mély, de ugyanakkor hangsúlyos árkolással díszített *fazék oldaltöredék* (55.124.2; 7. kép 3). A másik barnásszürke, foltosra égett, sokkal több homokkal soványított fazék háromszorosan keskeny karcolt mintával díszített *oldaltöredéke*. A soványító anyagban az apró kavicsok szinte teljes hiánya mellett feltűnően sok a csillám (55.124.3; 7. kép 2). A harmadik gyorskorongon készült, felületein egységesen vörösre égett, belül szürke, nagyon jól iszapolt, csak homokkal soványított *fazék peremtöredéke* (55.124.1; 4. kép 5).

11. gödör. „Méhkas formájú. Szájának átmérője 159 cm, mélysége 181 cm. Fenékátmérője 177 cm. Edénycserepeket találtunk benne."

A gödörben három kerámia volt csupán, melyek közül kettő minden kétséget kizáróan késő szarmata, csillámos-kavicsos fazekak töredékei. A harmadik az avar korba sorolható, utánkorongolt, sötétszürke, homokos-aprókavicsos soványítású, vízszintes és hullámvonalas kötegekkel díszített *fazék oldaltöredéke* (55.125.3; 4. kép 4).

16. gödör. „Méhkas formájú. Szájának átmérője 114 cm, mélysége 135 cm, fenékátmérője 157 cm. A gödör laza földjében cserepek, állatcsont és egy kagyló volt."

A gödör betöltéséből a múzeumba két avar kori kézzel formált edénytöredék és egy barnás színű, téglalap keresztmetszetű, mindkét végén törött *fenőkő* került (55.127.3; 2 x 4,5 x 5–7 cm). Az egyik *fazék peremtöredéke* erőteljesen homokos soványítású, anyagában néhány mészröggel, felületén vékony agyagmázzal, közepesen iszapolt kivitelben. A perem ívesen kihajló, fala vastagodó, felülete foltosra égett (55.127.1; 8. kép 5). A másik merevebb anyagú, igen jó iszapolású, vékonyan rétegesre égett, kívül barna foltos, simított felületű, mésztufával soványított *peremtöredék* (55.127.2; 8. kép 2).

18. gödör. „Henger alakú. Mélysége 120 cm, átmérője 187 cm. Cseréptöredékek ebben is voltak."

Két gyorskorongolt szarmata kori mellet egy avar cserép került elő. Az utóbbi utánkorongolt, vékonyabb falú, homokos, enyhén apró kavicsos soványítású, kétsoros fésűvel háromszorosan, mély, vízszintesen bekarcolt díszű *fazék oldaltöredéke* (55.129.2; 7. kép 1).

19. gödör. „Méhkas formájú. Felső nyílásának átmérője 117 cm, mélysége 178 cm, fenék átmérője 159 cm. Csak edénytöredékeket találtunk benne."

Mind a négy múzeumba került kerámiatöredék avar kori. Ezek közül egy kézzel formált, három pedig utánkorongolt. A kézzel formált töredék méreteénél, formájánál és kidolgozásánál fogva valószínűleg *bogrács peremtöredéke,* de nincs kizárva az sem, hogy *tál peremtöredéke* volt: barnásszürke, foltosra égett, közepes iszapolású, jó megtartású, kerámiatörmelékkel, samottal enyhén soványított. Felülete a peremrész alatt ferdén, lejjebb függőlegesen simított. A nem összefüggő, sűrű, de jól elkülönülő sávokból álló simítás fényezésként is értelmezhető (55.130.1; 9. kép 5). A korongolt anyagban sötétszürke, enyhén barna foltos, erősen aprókavicsos, rövid peremű, vízszintes fésűvel díszített *fazék peremtöredéke* (55.130.2; 5. kép 3), középszürke, enyhén kavicsos, illetve csillámos-homokos soványítású, vízszintes és hullámvonalas fésűs dísszel ellátott *fazék oldaltöredéke* (55.130.4; 5. kép 7), barnás, réteges törésű, foltos, apró kavicsos soványítású, széles fogközű fésűvel húzott vízszintes és hullámvonalköteges díszű *fazék oldaltöredéke* (55.130.3; 6. kép 5) található.

20. gödör. „Méhkas formájú. Felső nyílásának átmérője 104 cm, mélysége 123 cm, feneke 138 cm. Cserepek, állatcsontok s egy orsófa volt benne."

A múzeum őriz a gödör betöltéséből egy barnásszürke, palás szerkezetű követ, ami nem korhatározó (55.131.6; 11 x 8 x 1–2 cm). Egy szürke, rendkívül kopott szarmata hombároldalból faragott orsókarika az avar kori településhez is tartozhat (55.131.1; átm.: 3,5 cm, V.: 1,5 cm). Egy szürke, korongolt oldaltöredék biztosan szarmata, egy jellegtelen, kézzel formált, rosszul iszapolt, de jó megtartású, homokos agyagrögös barnás, simított felületű *oldaltöredék* korszakolása pedig bizonytalan. Összesen két biztosan avar töredék található az objektum anyagában, mindkettő utánkorongolt. Az egyik szürkésbarna, vaskos, erősen kavicsos soványítású, hullámvonalas fésűs díszű *fazék oldaltöredéke* (55.131.4; 5. kép 5), a másik kívül vékonyan barnáspirosra égett, belül fekete, apró kavicsszemekkel soványított, vízszintesen fésűzött *fazék oldaltöredéke* (55.131.3; 7. kép 6).

21. gödör. „Méhkas formájú. Felső nyílásának átmérője 155 cm, mélysége 183 cm, fenék átmérője 195 cm. Edénycserepek, állatcsontok, fenőkő és vasdarabok voltak benne."

Négy darab kerámiatöredék és egy fenőkő került be a múzeumba ebből az objektumból. Egy lassúkorongolt, benyomkodott díszű csillámos, tört kavicsos oldaltöredék és egy barnás, durva kézzel formált oldaltöredék a szarmata korba sorolható. A szürkés, egyik oldalán erőteljesen lekopott fenőkő (55.132.5; 12 x 3–5,5 x 2–3,6 cm) nem korszakjelölő. Egy kézzel formált, közel függőleges falú, homokos-agyagrögös, samottos soványítású, külső oldalán vékony agyagmázas, közepes iszapolású *fazék fenéktöredéke* (55.132.1; 10. kép 4) valószínűleg, egy barnásszürke, utánkorongolt, homokos-csillámos, enyhén aprókavicsos soványítású, vízszintesen és hullámvonalasan fésűzött *fazék peremtöredéke* (55.132.2; 4. kép 3) pedig minden kétséget kizáróan avar kori.

22. gödör. „Henger formájú. Mélysége 105 cm. Átmérője 119 cm. Cseréptöredékek ebben is voltak."
Az objektum betöltéséből négy tétel kerámia került be a múzeumba, melyek közül kettő-kettő összeragasztott. Az öt darab *oldaltöredék* egy edény töredéke: barnásszürkék, utánkorongoltak, a vékonyabb, hullámvonalasan fésűzött darabok az edény felső részéből származnak (55.133.1–2; 5. kép 8). Egy vaskosabb darab az edény fenékrészéből való (55.133.3; 6. kép 7), rajta vízszintes fésűs dísz látható. A darabok apró kavicsokkal soványítottak. A betöltésben egy vékonyfalú, S-alakú profillal rendelkező sötétbarnás-szürkés árnyalatú, aprókavicsos soványítású *fazék peremtöredék* is található (55.133.4; 5. kép 2), amely valószínűleg az előbbi edényhez tartozhatott.

23. gödör. „Méhkas formájú. Felső nyílásának átmérője 98 cm, mélysége 163 cm, fenék átmérője 151 cm. Néhány edénycserép s egy juh szarv volt benne."
A gödör anyagában található szürke, magasfényű korsófül szarmata kori. A másik három kerámia keltezése nem egyértelmű. Az egyik darab barnásszürke, kézzel formált, simított felületű, mésztufával soványított, vaskos oldaltöredék. Egy másik kézzel formált *fazék peremtöredéke* világosbarna, jól iszapolt, homokos soványítású, erősen kihajló (55.134.3). Egy *fazék fenéktöredéke* keskeny falú, jól iszapolt, apró kavicsokkal, s aranyló csillámokkal soványított.

24. gödör. „Lefelé keskenyedő csonka kúp formájú. Mélysége 114 cm, átmérője 182 cm. Cseréptöredékeket s vassalak darabokat találtunk benne."
A gödör betöltéséből előkerült vassalak töredék nem korhatározó (14 x 8,5 cm). A múzeumba jutott utánkorongolt, szürkésfekete, apró kavicsos soványítású, hullámvonalasan, széles fogközű fésűvel fésűzött *oldaltöredék* biztosan avar kori (55.135.3; 6. kép 4). Két másik, kézzel formált *peremtöredék* nagy valószínűség szerint szintén e korba sorolható. Az egyik közülük felületein vékonyan barnára égett, merev anyagú, jó megtartású, enyhén mészrögös, homokos soványítású, vékony falú (55.135.2; 10. kép 2). A másik vaskos, repedezett felületű, rosszabb megtartású, agyagrögös, samottos soványítású, sötétszürke, a peremén ujjbenyomkodással tagolt (55.135.1; 9. kép 2).

28. gödör. „Henger formájú. Mélysége 125 cm, átmérője 148 cm. Cserepek voltak benne."
Egy szürke, korongolt szarmata edény oldaltöredéke mellett három avar kori töredék került elő ebből az objektumból. Egy darab kézzel formált, világos barnára jól átégett, homokos, kissé agyagrögös, samottos soványítású *fazékoldal* része, kettő pedig utánkorongolt. Az egyik vaskos, kívül vékonyan barnára égett, apró kaviccsal soványított *fenéktöredék* (55.136.1; 7. kép 8), a másik szintén csak a külső felületén barnára égett, homokos soványítású, háromszoros vízszintes fésűs dísszel ellátott *fazék oldaltöredéke* (55.136.2; 7. kép 7).

29. gödör. „Henger formájú. Átmérője 102 cm, mélysége 134 cm. Cserepeket és állatcsontokat találtunk benne."
A gödör betöltésében három kerámia darab került elő, melyek közül egy téglaszínű, korongolt szarmata kori. A másik kettő – egy kézzel formált, sötétszürke, zsíros tapintású mésztufás soványítású, jó megtartású *fazék peremtöredéke* (55.137.3; 8. kép 3), és egy utánkorongolt, belül fekete, kívül világosbarna, aprókavicsos soványítású, duplán vízszintesen fésűs díszű *fazék oldaltöredéke* (55.137.2; 6. kép 8) – az avar korba sorolható.

30. gödör. „Lefelé keskenyedő csonka kúp formájú, melynek felső nyílása 186 cm, mélysége 155 cm, feneke 138 cm. Vaskés és néhány edénycserép volt benne."
A gödör leletanyagát képező águenyomatos paticstöredék nem korszakjelölő (11 x 6,2–4 cm). A három kerámiatöredék közül kettő egyértelműen beilleszthető az avar korba. Az egyik kézzel formált, sötétszürke, merev anyagú, homokos soványítású, jó megtartású *fazék oldaltöredéke,* a másik utánkorongolt, barnásszürke, aprókavicsos-homokos soványítású, hullámvonalasan fésűs díszű *fazék oldaltöredéke* (55.138.3; 6. kép 3). A harmadik, sötétszürke, korongolt, nagyméretű kaviccsal soványított, perem alatt mély, hullámvonalasan karcolt díszű *peremtöredék* az avar anyagtól idegen, valószínűleg szarmata kori (55.138.2; 4. kép 1). Az említett vaskés nem került be a múzeumba.

36. gödör. „Lefelé keskenyedő csonka kúp formájú, felső nyílásának átmérője 142 cm, mélysége 108, fenék átmérője 114 cm. Cserepek és állatcsontok voltak benne."
A gödör betöltéséből három kerámiatöredék és egy vöröses kő származik, de az utóbbi szűkebb korszakolásra alkalmatlan (9 x 8 x 6 cm). Egy barnás, kézzel formált fenéktöredék és egy barnás, homokos soványítású, hullámvonalasan és vízszintesen karcolt díszű fazék peremtöredéke szarmata kori. Egy barnásszürke, kézzel formált, merev anyagú, homokkal és enyhén meszes anyaggal soványított *bográcS (?) peremtöredéke* sorolható az avar korba (55.141.2; 9. kép 6).

Árkok:

1. árok. „A telep nyugati szélénél húzódik, s déli vége a feltáratlan terület alá nyúlik. Északi vége valószínűleg a cinkusi dűlő alatt tovább folytatódik. Az árkot 117 méter hosszú szakaszon követhettük. Szélessége 68–80 cm, mélysége 70–80 cm között váltakozik. Szórványosan állatcsontokat és szarmata cserepeket találtunk benne."
Az árokból származó leletanyag nagyon gyérnek mondható. Ebből kettő korongolt, szürke kerámia valóban szarmata kori, egy barnás, belső felületén feketés, utánkorongolt, homokos, enyhébben aprókavicsos soványítású, vízszintes fésűs díszek közötti hullámvonalas fésűzéssel ellátott díszű *fazék oldaltöredéke* (55.151.3; 6. kép 6) pedig az avar korba sorolható.

2. árok. „Az előbbivel nagyjából párhuzamosan fut s északi vége valószínűleg a csatornától északra tovább folytatódik, déli vége viszont a feltáratlan terület alá nyúlik. 91 méter hosszú szakaszon követhettük, mélysége 76–82 cm, szélessége 60–75 cm közt váltakozott. Úgy ezt, mint az előbbit, laza fekete föld töltötte ki, melyből állatcsontok és szarmata kori cserepek kerültek elő."
A közel száz méteres árokból összesen kettő darab kerámiatöredék került be a múzeumba. Ebből egy szürke korongolt tál peremtöredéke szarmata kori, egy rétegesen élénk vörösre égett, kézzel formált, repedezett felületű, nagyon jó iszapolású, homokos soványítású, a peremén fésűvel benyomkodott díszű, nyakán vízszintesen fésűzött *fazék peremtöredéke* pedig avar kori (55.152.2; 9. kép 3).

Sajnos csak hozzávetőlegesen jelölhetők ki azok az objektumok, melyek az avar település részét képezték. A házak esetében a vázlatos rajz ellenére jól látható, hogy kétféle háztípus különíthető el egymástól. Mindkettő téglalapalakú. A kisebbek rövidebb, a nagyobbak hosszanti oldalukkal É-felé tájoltak. A kisebbekben nem sikerült megfigyelni cölöplyukakat, tetőszerkezetük tartó oszlopait talán a házon kívül ásták

meg. A nagyobbak sarkaiban és rövidebb oldaluk felezőpontjában egyaránt voltak cölöplyukak. A feltárt területen a neolit és a szkíta kor emberének hagyatéka elenyésző mennyiségű – mindössze egy-egy gödör –, így a kétféle háztípust kézenfekvő két nép hagyatékaként értelmezni.

Ezt a kerámia háztípusonkénti megoszlása alátámasztja. A kisméretű házak közül a 6. számú ház betöltése egyáltalán nem tartalmazott avar kerámiát, az 1., 2. és az 5. számú házakból is csak szórványosan került elő ilyen anyag. Ez azzal is magyarázható, hogy a házak közvetlen környezetében avar objektumok is előkerültek (7. ház). A 7. számú házban ugyanis többségben avar kerámia került elő. A nagyobb méretű házakból kilenc kerámiából legkevesebb hét darab sorolható az avar korba.

A párhuzamok megerősítik azt, amit a kerámia megoszlás sugall. A tiszafüredmorotvaparti házak egy csoportja csak a kemence kialakításának tekintetében különbözik a nagyméretű kardoskúti házaktól. Az 1. felület 12. és az 5. felület 12. háza négyzetes, a sarkokban cölöpök helyével, az 5. felület 2. háza csak irányításában különbözik a kardoskúti házaktól.[10] Ráadásul az 1. felület 12. házának keramikus anyaga kidolgozásra és formára nézve szintén kötődik a kardoskúti telep anyagához: *„A 17. t. 2. darabját a perem alatt ferde irányú, majd ez alatt a sáv alatt függőleges irányú besimításokkal díszítették."*.[11] A felület ilyen eldolgozását a kardoskúti telep 19. gödrében található bogrács (?) töredékén láthatjuk viszont.

A kardoskúti telepen talált nagyobb méretű házak tehát mindenféleképpen az avarokhoz köthetők, s vázlatos rajzaikat fő vonásaiban akkor is el kell fogadnunk, ha azt az Olasz Ernő munkásságát sújtó hitelvesztés miatt esetleg nem is tennénk. Az Alföld központi területének viszonylag jobban ismert avar telepkutatásának eredményeivel ugyanis mind a keramika formai és technológiai vonatkozásában, mind pedig a házak tipológiai hasonlóságának köszönhetően településünket igen sok kapocs köti össze.[12]

[10] MADARAS 1991. 252.

[11] MADARAS 1991. 247.

[12] Takács Miklós és Vida Tivadar lektori véleménye szerint nem meggyőző, hogy csak a nagyméretű, oszlopszerkezetes házakat tartsuk avar korinak, s számon kérik a kisebb méretű, oszlopnélküli házak származata kori voltának alátámasztását – jogosan. A közelebbi és távolabbi térségünk kutatottsága nem csak az avar, de a szarmata/késő szarmata korszakban is átlagon alulinak mondható. A legközelebbi – térben és időben egyaránt – az Orosháza 2. lelőhely késő szarmata telepe (RÓZSA 2000), ahol a szarmata házak lehetnek négyzetesek és téglalap formájúak egyaránt. A feltárt, s bizonyíthatóan házként funkcionáló két objektum mindegyike sátortetős, középső cölöplyukkal ellátott. A kardoskúti telep szarmata(?) „házainak" esetében talált „méret- és formaazonosság" az orosházi telepen is megtalálható: külső műhelyfunkcióban, igaz lekerekített sarkokkal. Olasz Ernő objektumrajzain nagyon jól látszik a sarkos jelleg. Csak a méretarányokat fogadhatjuk el teljes biztonsággal. Főként ha tudjuk, hogy a húszas éveinek elején járó Olasz Ernőnek a kardoskúti ásatás volt – minden képzettség nélkül – az első önálló telepásatása. Így nem figyelhetett fel olyan esetleges jegyekre, melyek a kardoskúti szarmata(?) házakat(?) az orosházi műhelyekkel (14, 18. objektum) tette volna teljesen hasonlatossá: a tűzhely és a munkagödör együttes meglétére. Az csak külön öröm, hogy a kardoskúti avar házak kapcsolata a belső területekével létezik, amit ráadásul az azonos technológiai és felületkezelési megfelelések is erősítenek. Nem lehet célom a fenti bizonytalansági tényezők ismeretében az avar háztipológiát elemezni. Meg kell elégednünk azzal, hogy a nagyobb méretű, oszlopszerkezetes házak (csakis a kerámia felületkezelési hasonlatosság megléte miatt, azzal együttesen) biztosan az avarok hagyatéka, s nyitva kell hagynunk a kérdést az oszlopnélküli kisebb méretű szarmata(?) házak/műhelygödrök kérdését. Lektoraim ezen és egyéb, kiegészítésre és módosításra tett javaslatát mindemellett hálásan köszönöm.

Nehezebb a helyzet a gödrök korszakolásával. Ezeket – lefelé szűkülő csonka kúp, hengeres vagy méhkas formájuk alapján – nem lehet egyértelműen korszakhoz kötni, mivel a belőlük származó kerámia, korszakukat tekintve igen vegyes. Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a 2. sz. ároktól délre csak egyetlen kerámiatöredék köthető az avar korba, az is közvetlenül a 4. ház mellett lévő 36. gödörből származik. Az 1. ároktól északra csak egyetlen gödröt tártak fel, de ebben nem volt avar kori kerámia. Az avar kori töredékek a két árok közti területen koncentrálódtak, érdekes módon igen messze az avar kori házaktól. Mivel csak két ház keltezhető teljes bizonyossággal az avar korba, és azok is a feltárt terület határára estek, így nehéz eldönteni, hogy a gödrök mely házakhoz tartozhattak. A telepen előkerült kevés kerámia alapján a finomabb besorolás, s ezen keresztül a gödrök, esetleg házak szerinti szétválasztás nem végezhető el. Annál is inkább, mivel egyetlen szuperpozíció sem fordult elő a feltárt területen.

Az árkok esetében a legfőbb bizonytalanságot a nagyon kevés kerámiatöredék adja. Másrészt az árkok futásának iránya rendkívül szabálytalan. Időbeni besorolásuknál újfent meg kell említeni, hogy a 2. ároktól közvetlenül délre szinte egyáltalán nem került elő avar kerámia.

A telep objektumairól tehát elmondható, hogy a nagyobb méretű, hat nagy cölöplyukkal ellátott földbemélyített ház biztosan az avarokhoz köthető. Az avar kerámiát is tartalmazó gödrök a házaktól messzebb, s a két árok által határolt területen kerültek elő. Az árkok tehát vélhetően szintén az avarokhoz kapcsolhatók.

A kerámiaanyag értékelése

Korongon készített kerámia:

A kerámiatöredékek nagyobb része tartozik ebbe a csoportba[13]. Szinte kivétel nélkül a lassúkorongolt, utánkorongolt csoportba tartoznak. Egyes töredékek vékonyabb voltuk, illetve a rajtuk látható korongnyomok alapján talán gyorskorongon készültek.

Perem- és fenékállásuk alapján az összes töredék fazékhoz sorolható. Az oldalak esetében szintén ez a besorolás a legvalószínűbb, de egyes darabok tartozhattak tálakhoz is. A fazekak – jóllehet csak nyolc töredék került elő összesen – peremkiképzése igen változatos.

Egy töredék égetése, iszapolása és a soványításként használt apró kavicsok tekintetében avar kori is lehet, mégis a perem kiképzése és közvetlenül a perem alatt húzódó erős hullámvonalas karcolása alapján, ami az általunk ismert avar kori emlékanyagtól idegen, csak fenntartással sorolható az avar anyag közé (4. kép 1).[14]

A fazekak pereme lehet lekerekített, illetve síkozott, elkeskenyedő. A lekerekített pereműek esetében a profil vonala minden esetben más és más. A 4. kép 2. „bögreméretű" kis fazekának rövid pereme és az oldalfal találkozása majdnem merőleges

[13] A múzeumba a lelőhelyről szinte csak peremek és díszített oldaltöredékek kerültek. A százalékos arány ezért félrevezető.

[14] Távoli analógiákat sikerült Gyulavári(ból (LISKA 1999. 79, 5. kép 2) és Tiszafüred-Morotvapartról (MADARAS 1991. 14. tábla 10) találni töredékünkhöz.

egymásra. A vízszintes fésűs dísz a peremhez közel kezdődik. A 4. kép 3. fazék peremtöredéke már ívesebb profillal rendelkezik. Pereme az előbbinél hosszabb, az eldolgozás egyenetlensége miatt némely szakaszán enyhe szabálytalanság tapasztalható. Díszítés és soványítás tekintetében az előbbi darabbal szoros kapcsolatban áll. A 4. kép 6. tárgya belső peremén hullámvonalasan fésűzött, és soványítás, profil ill. díszítés tekintetében is idegen az előbbi két peremtördéktől. Soványítóanyagában sokkal több és nagyobb kavicsszemek, valamint mésztufa darabok találhatók, ami egyébként is ritka a település anyagában. Törésfelülete rendkívül éles, a külső felülete pirosasbarna, a belső pedig világosszürke: a színek egymástól nagyon élesen elkülönülnek. Ilyen a korongolt anyagban csak egy esetben fordul elő (4. kép 5), a kézzel formált anyagban viszont több is megfigyelhető (9. kép 3–4; 10. kép 2). A töredéken látható díszítés sem gyakori a településen: belső perem mindössze egyetlen esetben díszített, a hullámvonalas fésűs dísz ilyen megjelenése is csak egy edény két darabján (6. kép 1–2) található. A töredék profiljának vonalvezetése szintén eltér az első két darabétól, formája az S-alakot követi, pereme pedig nagyon közel áll a 4. kép 5 alatt látható fazék peremhez. Mindkettő lekerekített, lecseppenő, s az égetési technikájuk is teljesen azonos. E negyedik peremtöredék viszont teljesen más soványítású. Szinte csak nagyon finom homokkal soványított, törésfelületén látszik a rendkívül gondos iszapolás is. Igen vékonyfalú, finom munka. Az ötödik töredék (5. kép 1) pereme nem maradt meg teljesen, így csak sejthető, hogy az is lekerekített volt. Igen szemcsés anyagú, s két jellegzetességgel is rendelkezik, melyek a többi peremtöredéktől elkülönítik: a fedőhorony és az egész darabon meglévő, karcolt csigavonal. Ennek égetése nem volt erőteljes, hosszantartó, csakúgy, mint két másik töredéké sem. Mindkét darab vékonyfalú, síkozott peremű, S-profilú, s az egyiken széles fogközű fésűvel húzott vízszintes fésűs dísz látható (5. kép 3). E díszítésmód – vízszintes és hullámvonalas kivitelben egyaránt – kevés töredéken fordul elő az anyagban. A másik darab díszítetlen (5. kép 2).

Az oldaltöredékekre általában a homokos-aprókavicsos soványítás jellemző, némely esetben szélsőséges eltolódással. A 4. kép 4. töredéke anyagában viszonylag sok nagyméretű tört kavics található, ami avar kori besorolását vidékünkön kétségessé teszi. Jó néhány vastagabb falú töredékben több a kavics a megszokottnál, de ez a korongozás esetében a fenékhez közeli daraboknál általános. A töredékek egyik fele sötétszürkés árnyalatú, a másik fele többé kevésbé barnára átégett. A rajtuk látható díszítés tekintetében szabályszerű elkülönülés nem tapasztalható. Egy töredék technológiája és díszítése alapján kiemelhető a sorból (7. kép 2). Anyagában csak homok szerepel soványító anyagként, s ha nem is olyan finom munka, mint a 4. kép 5. alatt ismertetett peremtöredék, ahhoz mégis hasonló.

A fentiek alapján, a peremtöredékek formai és technológiai együttes jellemzőiből kiindulva, a következő csoportok állíthatók fel, melyeknek némely esetben az oldaltöredékek jellegzetessége is megfeleltethető.

1. csoport. Az ide sorolható darabok szürkésbarna színűek, enyhén kihajló peremmel rendelkeznek. Soványítóanyagként a homok és a kavics szerepel. A fazekak ívelt hasúak, a vállukon vízszintes fésűs dísszel kezdődik a díszítések sora.[15]

[15] A korongon készült fazekak első csoportja formailag a kézzel formált fazekak második csoportjához áll közel. A köztük lévő kapcsolat biztos. Sajnos a közeli telepeken a korongon készült kerámia aránya

2. csoport. A második csoportba tartozó darabok soványításukkal és égetésükben különböznek az elsőtől. Jellemző a magas hő alkalmazása az égetés során, ami miatt az edények színe némely esetben pirosas barna. E mellé társul a jó iszapolás is. Csak homokkal, vagy pedig erősen mésztufával soványították. Peremkiképzésükre jellemző az elcseppenő peremszél. Profiljuk ugyanakkor S-alakú. Díszítésben egyedi minták (a nyakon is észlelhető hullámvonalas, valamint széles fogközű fésűvel húzott dísz) is előfordulnak.[16]

3. csoport. Ide azok a síkozott peremtöredékeket sorolhatók, ahol a profil S-alakú, a széles fogközű fésűvel húzott díszítések szintén megtalálhatók, illetve a falvastagság a megszokottnál vékonyabb. Síkozott peremük mellett ez utóbbi sajátosságuk az, ami csoportbesorolásukat utolsó helyre tette, hiszen a soványításuk és az égetésük tekintetében az első csoporttal mutatnak hasonlóságot; s míg az első két csoportban szinte csak utánkorongolt technikával készült töredékek tartoznak, addig a harmadikban található darabok közt már biztosan találunk korongolt darabokat is.[17]

Köztes formaként értelmezhető a csigavonalas díszű fedőhornyos peremtöredék, amely tipológiailag az első csoportba sorolható, de a rajta látható díszítés alapján ez kronológiailag semmikképpen sem fogadható el.[18]

A kézzel formált kerámia:

Az avar korinak meghatározott kerámiatöredékek funkcióbeli megoszlás tekintetében általában a fazekakhoz sorolhatók, a díszített és a díszítetlen oldaltöredékek mindegyike, csakúgy, mint a fenéktöredék. Két töredék, peremének állása alapján talán bográcshoz tartozik. A peremek egyike sütőharanghoz kapcsolható.

Fazekak. Kilenc töredék sorolható ide. Csoportba sorolásukat nemcsak formai, hanem a technikai ismérvek alapján végeztem el, hiszen a nagyon kevés értékelhető töredéknek szinte mindegyike önálló csoportot alkothatna.

1. csoport. Négy töredék peremkialakítása ívelt, hosszan kihajló. Ezek közül két esetben figyelhető meg a perem szélénél az elkeskenyedő jelleg. Az egyik szűkebb szájú, szinte teljes profilt adó töredék; erőteljesen homokos soványítású, foltos felületű, közepes iszapolású, agyagmázas (8. kép 5). A másik feketés színű, felülete vékony

általában igen kicsi, így megfelelő párhuzamokat nehéz találni. Ilyen a gyulavári anyagban található, ahol a korongon készült kerámia aránya a térségben a legmagasabb (LISKA 1999. 4. kép 10, 5. kép 3). Talán ide sorolható a tiszafüredi telep néhány töredéke is, illetve a kronológiailag egyenlőre igen bizonytalan dobozi anyag előzetes ismertetésében látható töredék (KOVALOVSZKI 1975. 14. kép 16).

[16] A közeli avar telepek korongolt anyagában nem található meg ez a „lecseppenő" peremszél. Ez valószínűleg kronológiafüggő lehet, hiszen a csak előzetesen közölt dobozi telepen remek párhuzamok találhatók (KOVALOVSZKI 1975. 14. kép 14). Hasonló peremek szép számban kerültek elő a még közöletlen orosházi elkerülő út IX–X. századi telepeiről is. A Garam Éva által Tiszafüredről közölt darabok valószínűleg szintén ide tartoznak (GARAM 1981. 2. kép 4).

[17] A síkozott peremek eme jellegzetes, nyilvánvaló megjelenése az S-profillal párosulva ismeretlen a környező avar kori telepeken előkerült kerámiaanyagban. Párhuzamként ismételten a dobozi (KOVALOVSZKI 1975. 14. kép 19) és a közöletlen orosházi telep, valamint a Hunya-Csárdavölgy lelőhely (SZŐKE 1980. 9. kép 3) anyagát említhetjük.

[18] Hasonló díszítés látható azon a fazékon, mely egy ismeretlen Békés megyei lelőhelyről származik (MRT 10. 97. t. 4). Az edény sokkal íveltebb és kihajlóbb peremkialakítása a kardoskúti fazekak harmadik csoportjával rokonítja, azzal a különbséggel, hogy peremének éle nem síkozott. A díszítés formai párhuzammal párosul a dunacsébi telep anyagában (STANOJEVIČ 1987. 8. kép).

agyagmázzal bevont, ugyanakkor mésztufás soványításával is különbözik az előzőtől (8. kép 3). A harmadik darab barna színű, felületkezelt, de pereme enyhén megvastagodó. A negyedik töredék rövidebb peremű, merevebb anyagú, iszapolása az előbbiekhez hasonló, s peremén ujjbenyomkodások láthatók (9. kép 1).[19]

2. csoport. A fazekak következő csoportját a nyakban megtörő, kihajló peremű darabok alkotják. Az egyik szürkésbarna, erősen agyagrögös-samottos, repedezett felületű, megvastagodó peremén ujjbenyomkodással erősen tagolt (9. kép 2), míg a másik barnásszürke, agyagmázas, simított felületű, mésztufás soványítású, igen jó iszapolású (8. kép 2).[20]

3. csoport. A fazekak harmadik csoportjába egy pirosra égett, repedezett felületű, nagyon finom iszapolású, homokkal és apróra tört mésztufával soványított, peremén fésűvel benyomkodott díszű, oldalán vízszintesen fésűzött peremtöredék (9. kép 3) sorolható. Jóllehet az égetési sajátosságai miatt csak feltételesen, az iszapolása alapján pedig távolról sem sorolható ide a 10. kép 2. merev anyagú, homokos soványítású, peremén vágott díszű peremtöredéke, de az S-alakú profilkialakítás miatt formailag egyértelműen a korongolt anyag harmadik csoportjával áll kapcsolatban.[21]

[19] A kézzel formált kerámiának ez a lekerekített, hosszan, esetenként rövidebben kihajló peremű változata általánosnak mondható az avar szállásterületen. Mind a forma, mind a díszítés különféle változatai, melyek a perem szélén jelentkeznek, mind pedig a soványítás tekintetében a kardoskúti darabok az általános formát képviselik. Mindaddig azonban, míg megyényi területekről csak 2–3 avar kori település tanulmányozására van mód, csak néhány párhuzam említhető. Hasonlóan ívelt peremű fazék került elő Eperjesen (BÁLINT 1991. XXIX. t. 21, XXVII. t. 2, XX. t. 13), a Gyoma 133. lelőhelyen (VIDA 1996. 7. kép 3, 17. kép 2, 19. kép 5), Óbecsén (STANOJEVIČ 1987. VIII. t. 9), Tiszafüreden (MADARAS 1991. 19. t. 1), és a gyulavári telep anyagában (LISKA 1999. 2. kép 1). A kardoskúti darabok egységes formai és technikai kivitele a peremek ívelésének hasonlóságán jól látszik. Minden darab finom ívelésű, az oldalfal hosszan egyenesen folytatódik, mely formai jegyek az azonos készítés lehetőségét is alátámasztják.

[20] A fazéktöredékek e változatai szintén majdnem minden avar telepen előfordulnak. A 8. kép 2. alatti peremtöredék elkeskenyedő széle lehet egyedi is, ezt a kevés töredék nem erősíti, s nem is veti el. A csoportba sorolás alapja a rövid, kihajló, ugyanakkor a perem és az oldalfal találkozásánál megtörő profil. Hasonló említhető Gyulaváriból (LISKA 1999. 2. kép 5) – kicsit hosszabb peremmel, Tiszafüred-Morotvapartról (MADARAS 1991. 16. tábla 9), a Gyoma 133. lelőhelyről (VIDA 1996. 7. kép 1), Eperjesről (BÁLINT 1991. XXIX. t. 6).

[21] A két töredék egy csoportba sorolása csakis itt, ezen a telepen engedhető meg, mivel a kis számú leletanyag ellenére látszik, hogy a mésztufás soványítású darabok az égetési sajátosságokkal, a finomabb iszapolással és az S-alakú profil kiképzéssel párosulva egy csoportot alkotnak. A 9. kép 3. alatt látható fazék pereme alján a kézzel formált fazekak második csoportjába tartozna, de éppen a fenti gondolatok miatt kell egy külön csoportban szerepeltetni. Maga a forma egyébként nem ismeretlen a közeli avar kori telepek anyagában. Eperjesen díszítetlen párhuzama (BÁLINT 1991. XVII. t. 6) került elő. A Gyulavári (LISKA 1999. 4. kép 10) telep anyagában korongon készült változatát ismerjük. A gyomai (VIDA 1996. 9. kép 4) és az eperjesi telepen (BÁLINT 1991. III. t. 8) talált töredékek pereme rövidebb, de megjelenésükben nagyon hasonlóak a kardoskúti darabhoz. Mindkét utóbbi darab korongon készült. A másik darab (10. kép 2) formai párhuzamainak egy halvány utánérzése került elő a közeli telepek egyikéről, Eperjesről (BÁLINT 1996. XXVIII. t. 1), ahol ugyan egy erősen gömbösödő oldalfalú peremtöredék ismert, de az éppen lényegében tér el a kardoskúti darabtól: profilja nem S-alakú, pereme függőleges állású; s mint ilyen, időben nemhogy előre, ellenkezőleg, korban visszafelé mutató jellegzetesség, a Prágai-típusú edények felé vezet. Ellenben remek párhuzamok ismertek a Stanojevič által közölt vajdasági anyagból (STANOJEVIČ 1987. X. t. 1, 6, XI. t. 4), vagy a dobozi telep IX – X. századi anyagából (KOVALOVSZKI 1975. 14. kép 3).

4. csoport. A 10. kép 1. alatti peremtöredék sorolható ide. Az erősen kihajló és ugyanakkor visszahajló peremtöredék az 5. kép 2. alatt látható korongolt fazék peremtöredékének továbbfejlesztett változatához áll közel, kézzel formált kivitelben.[22]

Az oldaltöredékek igen kis számban képviseltették magukat. Ez is figyelemre intő jelenség, azt támasztja alá, hogy az ásatás anyagából szinte csak a díszített oldalak kerültek be a múzeumba. Az oldaltöredékek közül kettő díszítetlen. Kettő agyagmázas, jó iszapolású, hullámvonalasan (8. kép 4), illetve vízszintesen és hullámvonalasan (8. kép 1) fésűzött. Egy töredék törésfelülete élesen elváló, vörösesre égett, igen jól iszapolt, mélyen hullámvonalasan fésűzött (9. kép 4).

A fazekak első és második csoportja az égetés, a soványítás a felületkezelés és a forma tekintetében nem különül el élesen egymástól. Határozottan elkülöníthető viszont itt is egy csoport, amely égetésében, soványításában és formájában is különbözik az első két csoporttól, miként ez a korongon készült fazekak második és harmadik csoportjánál is megfigyelhető volt. Ezek a tulajdonságok egymásnak megfeleltethetők a kézzel formált és a korongolt darabok esetében egyaránt.

Bográcsok. Tipológiailag a két, bográcsnak meghatározható peremtöredék két csoportba sorolható. Az egyik befelé húzott, egyenes, lekerekített peremmel rendelkezik (9. kép 5), míg a másik fala majdnem függőleges, és enyhén kihajló pereme elkeskenyedik (9. kép 6). A két töredék kidolgozása is különbözik egymástól. Az első ferdén és függőlegesen besimított felületű, egyedüli az itt előkerült leletanyagban. A másik kevésbé jó iszapolású, merevebb anyagú. Peremének kialakítása a fazekakhoz hasonló.[23]

Sütőharang. A sütőharangok általában könnyen felismerhetők, így biztosan állítható, hogy csak egy darab tartozik ide (10. kép 3). Homokkal soványított, barnásra égett, s belső felületén fűszálak nyoma látható. Külső felülete simított. A perem a felfekvést biztosítva vágott, felmenő fala ívelt.

Az avar temető

Az Aranyad-ér déli partján, az egykori Király Jolán tanya területén késő avar temetkezések láttak napvilágot.

[22] A perem kiképzésének ez a módja, mikor a perem szinte „körszerűen" visszakanyarodik, nem ismeretes a térség kézzel formált avar anyagában. A perem szélének lekerekített és ugyanakkor „lecseppenő" kialakítása szoros kapcsolatban áll az előző csoportba sorolt, a 10. kép 2. alatt látható peremtöredékkel. Mindkét darab formai párhuzamai a korongolt anyagban lelhetők fel. Ilyen térségünkben a gyulavári anyagban található (LISKA 1999. 5. kép 3).

[23] Mindkét töredék feltételesen sorolható a bográcsok közé, mivel a bográcsok fő tipológiai jellemzője, a fül, mindkét esetben hiányzik. A gyomai telepen talált kihajló peremű bográcsnak (VIDA 1996. 11. kép 2) pereme és az oldalfal indítása a kardoskúti darabhoz (9. kép 6) hasonló. Lekerekített szélű, enyhén befelé húzott oldalú bográcsnak töredéke (VIDA 1996. 11. kép 1) formai párhuzamként szintén megtalálható Kardoskúton, bár annak oldalfala jobban behúzott formát képvisel (9. kép 5). A két gyomai bográcsnak egy objektumból származik. A kardoskúti bográcstöredékek összetartozásának bizonyítékát pedig a tiszafüred-morotvaparti telep már említett anyagában találjuk meg. Ott ugyanis bográcsnak közeli (enyhén hasasodó) formai változata került elő egy olyan objektumból (I. felület 12. ház), amelyben a kardoskúti besimított díszű bográcsnak technikai kivitelezését mutató felületkezelés – a perem alatt ferdén, alatta függőlegesen sávosan besimított dísz – fordult elő egy fazék peremtöredékén. A technológiai és a formai kivitelezés is kapcsolódik ehhez. A leleteket adó tiszafüredi ház szerkezete szintén közeli rokonságban áll a kardoskúti telepen előkerült házak szerkezetével.

Az Orosháza története és néprajza c. kötetben Bóna István összegyűjtötte az addig ismert avar sírokat. Csallány Dezső kataszterére hivatkozva megemlíti, hogy Olasz Ernő 1952-ben a Király Jolán, 613. sz. tanyánál 3 sírt tárt fel, amelyek közül kettő gepida, egy pedig a késő avar korba sorolható a mellékletei alapján (bronz csat, orsógomb, csont tűtartó, dinnyemaggyöngyök, marhacsontok és faszénmaradványok).[24] Az avar sír anyagát azonban nem leltározták be az orosházi múzeumban. A tanya területéről viszont még ugyanebből az évből leltárba vétetett négy sír anyaga, de ezek minden kétséget kizáróan nem avar koriak. A teljesség kedvéért meg kell említenem, hogy ugyanitt a MTA Régészeti Intézete részéről 1967–1968-ban Párducz Mihály folytatott ásatásokat, s egyik alommal sem került elő avar temetkezés.

Bóna István ugyanott említ, a Király Jolán tanyánál egy leletegyüttest, ami 2 db pajzs alakú lemezes kisszíjvégből és gyöngyökből állt, s amely 1965-ben a kardoskúti művelődési ház gyűjteményében volt. A leletek még a nyolcvanas évek elején, egyéb leletekkel együtt egy szekrényben voltak kiállítva, de ma már nincsenek meg.

Az orosházi múzeum adattárában 13/1952. sz. alatt található a *Puszta 613. Szarmata, avar temető és kelta kori telep nyomai Kardoskúton* c. munka, Olasz Ernő tollából, ami egyben a Zalotay Elemér által szerkesztett Csongrádmegyei Könyvtár 65. száma. A sorozat azonban olyannyira ismeretlen a szakma előtt, hogy maga Bóna István sem ismerte, aki az Orosháza történetében sehol nem hivatkozik annak egyik darabjára sem.[25]

A rendelkezésünkre álló adatokból csupán annyi állapítható meg, hogy egy vélhetően hosszabb ideig használt avar kori temető két sírjából kerültek elő rövid idő leforgása alatt avar kori leletek, azonban egyik sírleletről sem tudunk többet puszta leírásuknál.

A telep és a temető kapcsolata, kora

A telep és a temető összetartozásához semmi kétség sem férhet. A sírok az avar kor második feléből származnak, leírásuk alapján. Sejthető továbbá az is, hogy egy hosszabb ideig használt temető két különböző korszakú temetkezései. A múzeumba került telepanyag a temető feltételezett keltezését megerősíti, hiszen az ívesen kihajló, kézzel formált, finom agyagmázzal bevont fazék, a belső peremen mutatkozó hullámvonalasan karcolt dísz és a síkozott, S-profilú fazekak peremtöredékei a kései avarkor eddig ismert főbb kronológiai jellemzőit adják.

A telepről előkerült 51 db, avar korba sorolható kerámiatöredék nagyon kevésnek mondható. Hozzátéve azt, hogy a legközelebbi ismert avar telep több mint húsz km-re van, igen nehéz az itt előkerült csoportokat abszolút kronológiai sorba helyezni. Főleg akkor, amikor a csoportokba történő besorolás nem csupán a peremkialakításon alapul, hanem az égetésen és a sováyításon is, mely utóbbi összetevők egy finomabb kronológia kidolgozása kapcsán fokozottan meghatározók.

[24] BÓNA 1965. 124.

[25] 1999. évi levélváltásunkból is kiderül, hogy soha nem hallott még a Csongrádmegyei Könyvtár nevű sorozatról. A monográfia írói közül a sorozatra csupán Dienes István hivatkozik, a Nagyszénás-Vaskapu lelőhely ismertetése kapcsán (DIENES 1965. 170, 103. j.).

A Kardoskúttól északra előkerült avar kori sírok a kései avar kor elejéről és közepéről/végéről származhatnak. Egy nagyobb temető részét képezhetik. A temető mellett található település kerámiaanyaga ennek a kronológiai besorolásnak nem mond ellent. A kézzel formált fazekak első és második, illetve a korongolt fazekak első csoportja a korábbi keltezést, míg a kézzel formált fazekak harmadik-negyedik, illetve a korongon készült fazekak második-harmadik csoportja a későbbi keltezést látszik igazolni (11. kép). A feltárt területen előkerült objektumok vélhetően egyrétegű település részei, így a telep életének egy rövid szakaszába engednek csupán betekintést. Ezt a házak szerkezetének hasonlósága is megerősíti. A feltárt teleprészlet tehát az előkerült kerámiaanyag nagy formai és technikai változatossága miatt egy átmeneti időszak – az avar birodalom bukása körüli idő – emléke, amikor a régi technika és formavilág találkozik az újjal.[26] A kardoskúti teleprészlet használatának kora tehát a 8–9. század fordulójára tehető.[27]

IRODALOM

BÁLINT 1991.
Bálint Csanád: Die spätawararenzeitliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrád). Varia ArchHung 1991.

BÓNA 1965.
Bóna István: Későrómai és népvándorlás korszak. In.: Orosháza története és néprajza. (Szerk.: Nagy Gyula) Orosháza, 1965. 114–126.

DIENES 1965.
Dienes István: A honfoglaló magyarok. In.: Orosháza története és néprajza. (Szerk.: Nagy Gyula) Orosháza 1965. 136–174.

FARKAS 1886.
Farkas Sándor: A csongrádi népvándorlás kori telepről. ArchÉrt 1886. 354–355.

[26] A példaként felhozott avar telepek anyagában (Tiszafüred, Eperjes, Gyoma) a fazekak peremének síkozása és a perem élének „lecseppenő" jellege nem található meg, de a jellegzetes S-alakú profil sem jellemző. Mindezen sajátosságok a kései avar kor, korai Árpád-kor kerámiájának sajátosságai térségünkben. Mivel azonban a kézzel formált kerámia első és második, illetve a korongolt kerámia első csoportjába sorolható darabok az előbbi csoportoktól nem választhatók szét, együttes használatuk valószínű. Ez a keltezés legfőbb alapja.

[27] A fenti munka nem vállalkozhat az alföldi, közelebbről a mai dél-tiszántúli kerámiatipológián keresztül kronológiai és etnikai kérdések megválaszolására. Az előkerült kerámia alapján nyilvánvaló, hogy a Kardoskúton feltárt teleprészlet a gyomai, a tiszaföldvári és az eperjesi telepeknél későbbi. Közel egykorú az óbecsei, s talán a gyulavári településsel. A dobozi és a közöletlen orosházi telepeknél viszont korábbi. Az utóbb említett két település kronológiai besorolása, etnikai összetevőinek meghatározása még kidolgozásra vár. A kardoskúti telep pontosabb időbeli besorolásához tehát olyan nagy telepközlésekre volna szükség, mint a dobozi, vagy az orosházi.

GARAM 1981.
Garam Éva: VIII–IX. századi telepnyom Tiszafüred határában. – Siedlungsspur aus dem 8–9. Jh. in der Gemarkung von Tiszafüred. ComArchHung 1981. 137–147.

KOVALOVSZKI 1975.
Kovalovszki Júlia: Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról. 1962–1974. ArchÉrt 102 (1975) 204–223.

LISKA 1999.
Liska András: Egy 8–9. századi település emlékei Gyulavári határából. – Relics of a settlement of 8–9th century from the boundaries of Gyulavári. BMMK 20 (1999) 67–81.

MADARAS 1991.
Madaras László: Az avar falu. In.: Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 32 (1991) 227–316.

MRT 10.
Jankovich B. Dénes, Nikolin Edit, Medgyesi Pál, Szatmári Imre, Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 10. Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke. (Szerk.: Jankovich B. Dénes) Budapest, 1998.

RÓZSA 2000.
Rózsa Zoltán: Késő szarmata teleprészlet Orosháza északi határában. – Ein spätsarmatisches Siedlungsdetail in der nördlichen Gemarkung von Orosháza. In.: Hadak Útján. Szeged, 2000. 79–124.

STANOJEVIČ 1987.
Nebojša Stanojevič: Ansiedlungen im VIII–IX. Jahrhundert in der Vojvodina. RVM 30 (1987) 119–146.

SZŐKE 1980.
Szőke, Béla Miklós: Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn. Acta ArchHung 32 (1980) 181–204.

TROGMAYER 1962.
Trogmayer Ottó: Népvándorláskori telepnyomok Bokros határában. – Siedlungsspuren aus der Völkerwanderungszeit im Gebiet von Bokros. MFMÉ 1960–62 (1962) 3–8.

VIDA 1996.
Vida, Tivadar: Avar Period settlement remains and graves at the site of Gyoma 133. In.: Cultural and landscape changes in South-east Hungary. (Ed.: Vaday, Andrea) Budapest, 1996.

RÖVIDÍTÉSEK

Acta ArchHung	=	Acta Archaeologica Acadamiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ArchÉrt	=	Archaeologiai Értesítő, Budapest
BMMK	=	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, Békéscsaba
ComArchHung	=	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
MFMÉ	=	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MNM	=	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
RVM	=	Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad
Varia ArchHung	=	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest

Avar settlement in Kardoskút

– Zoltán Rózsa –

Résumé

Ernő Olasz jr. carried out excavations during the archeologic excavations related to the building works of the local sports ground in Kardoskút in 1952–53, and during his excavations he has disclosed also an Avar Age settlement part, but he was unaware of this. During the excavation very scattered Neolithic and Scythian Age ceramic fragments and more Sarmatian Age objects were disclosed.

According to the practice of that times just the most important pieces were registered in the inventory of the regionally competent Museum in Orosháza. Furthermore during taking the inventory the material of find of the Avar village was qualified as Sarmatian, because on the place of occurence also late Sarmatian settlement part was disclosed, that was being very similar in several aspects to the late Avar ceramics. According to this it was omitted from the Orosháza monograph in 1965, since by that time Ernő Olasz – because of his discrediting – was excluded from the Hungarian Archeology. Today it is interesting just from science historical aspect, since the first Avar Age settlement disclosure in Hungary was not in Kardoskút.

One of the two house types – found at the settlement disclosure – that's shorter aisle walls were east-west orientated, is probably an object from the Avar Age (picture No. 3. 3–4). In the corners of both houses, and also in the intersections of their east-west axis stake holes were found. Avar Age ceramics were found in the pits relatively far to the houses, that pits could not be related with certainty to this age. Remarkable that these pits were concentrated around the two ditches disclosed in the settlement. The age of these rather irregularly running ditches could be determined very uncertainly.

The few – probably Avar Age – ceramic fragments (51 pcs) found at the settlement, were classified typologically with regard to the manufacturing technics,

and could be established that the material of the houses and pits, representing probably a relatively short period, shows very various formal and technological (firing, leaning) finishing. Thus the settlement part should be the remains of the Age preceding the fall of the Avar Empire. In this Age appeared together the old formal and technological traditions (first and second group of the manualy formed pots and first group of the thrown pots) the new firing method, the finer sludgeing, the leaning with lime/tuff, the new components (the third – fourth group of the manually formed pots, and the second – third group of the thrown pots) with new form types and decorations (application of helix and wide toothed comb; flattened rims, „S"-shaped profile). The typological classification is shown on picture No. 11.

Also rim fragments of two cauldrons were found in the material of the settlement. Both of them were manually formed (picture No. 9. 5–6). The flattening on the fragment of the cauldron (?) – see picture No. 9. 5. – having drawn-in rim, could be found in the same form also on the fragment of a pot-rim found in the fill of the house No. I/12. in Tiszaföldvár: flattened on the slant under the rim and below vertically (MADARAS 1991. 17. t. 2). The profile of the other pot found in the house No. I/12. in Földvár (MADARAS 1991. 17. t. 1) is similar to that of the other cauldron (picture No. 9. 6.) foud in Kardoskút. The two settlements are bond also by the structure of their houses, that means not so much age as ethnic identity.

The material of the Kardoskút settlement is in all probability later dated than that of the Gyoma (VIDA 1996), Eperjes (BÁLINT 1991) and Tiszafüred, Morotva-part (MADARAS 1991) settlements. It could have the same age as the Óbecse settlement (STANOJEVIC 1987). Similarities managed to be found between the 2. and 3. groups of the Kardoskút thrown pots and the Doboz material, that were chronologically doubtful. From typological aspect the Kardoskút settlement part generally could be regarded elder than the settlement of Doboz and of the up till now total unpublished settlement of Orosháza.

In the nineteen fifties at least two Avar graves were disclosed 3–400 m to the north from the settlement, but unfortunately their materials were lost. Among other things plate belt fitting was disclosed in one grave and bone pin-case, melon seed pearls were disclosed in the other. Presumably two graves of a graveyard – used for longer period – were disclosed, but unfortunately their places of occurence are unknown. The connection between the graveyard and the settlement is obvious, as also possible that the grave of the graveyard and the settlement part are not from totally the same time of the Avar settling down.

The chronology of the settlement could be specified more exactly by the processing of the Doboz and Orosháza settlements. In my opinion the material of the settlement on the bank of the Aranyad-brook originates from the turn of the 8–9th century.

Rózsa Zoltán
Szántó Kovács János Múzeum
H–5900 Orosháza, Dózsa Gy. u. 5.
E-mail: rozo30@hotmail.com

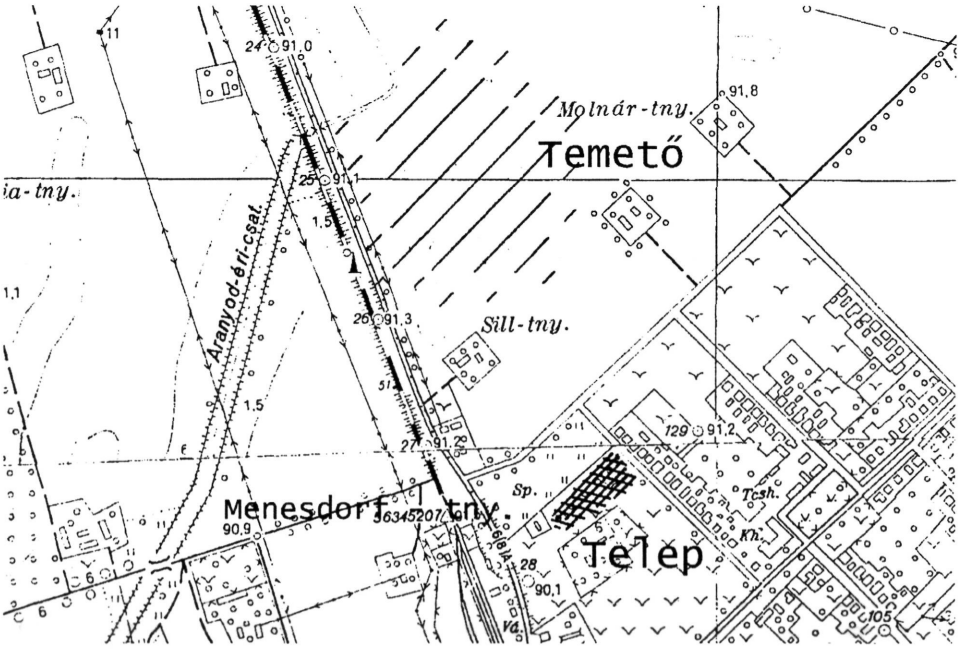

1. kép. Az avar telep és temető helyszínrajza

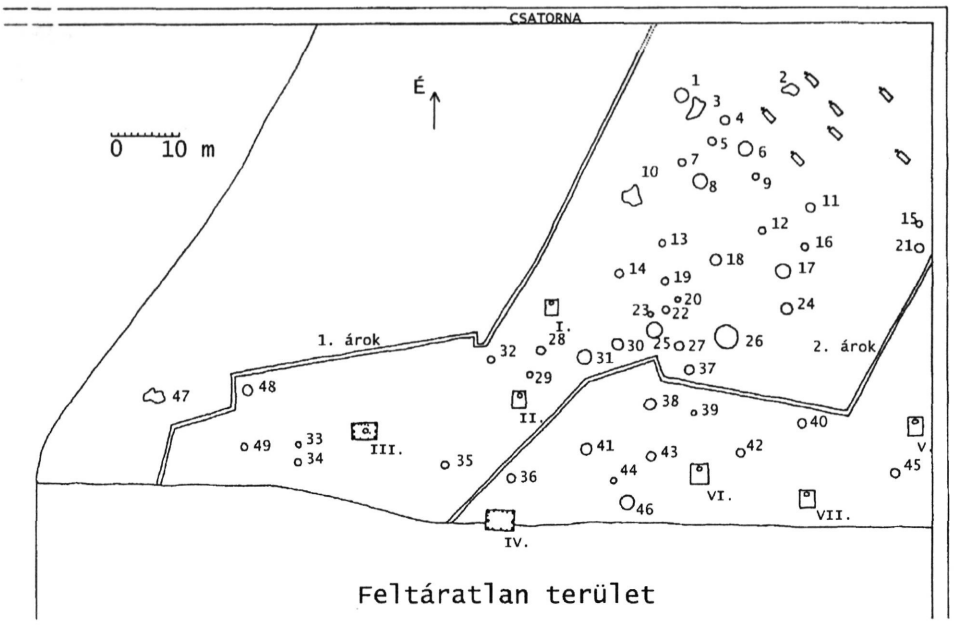

2. kép. Az ásatás helyszínrajza (1952–1953)

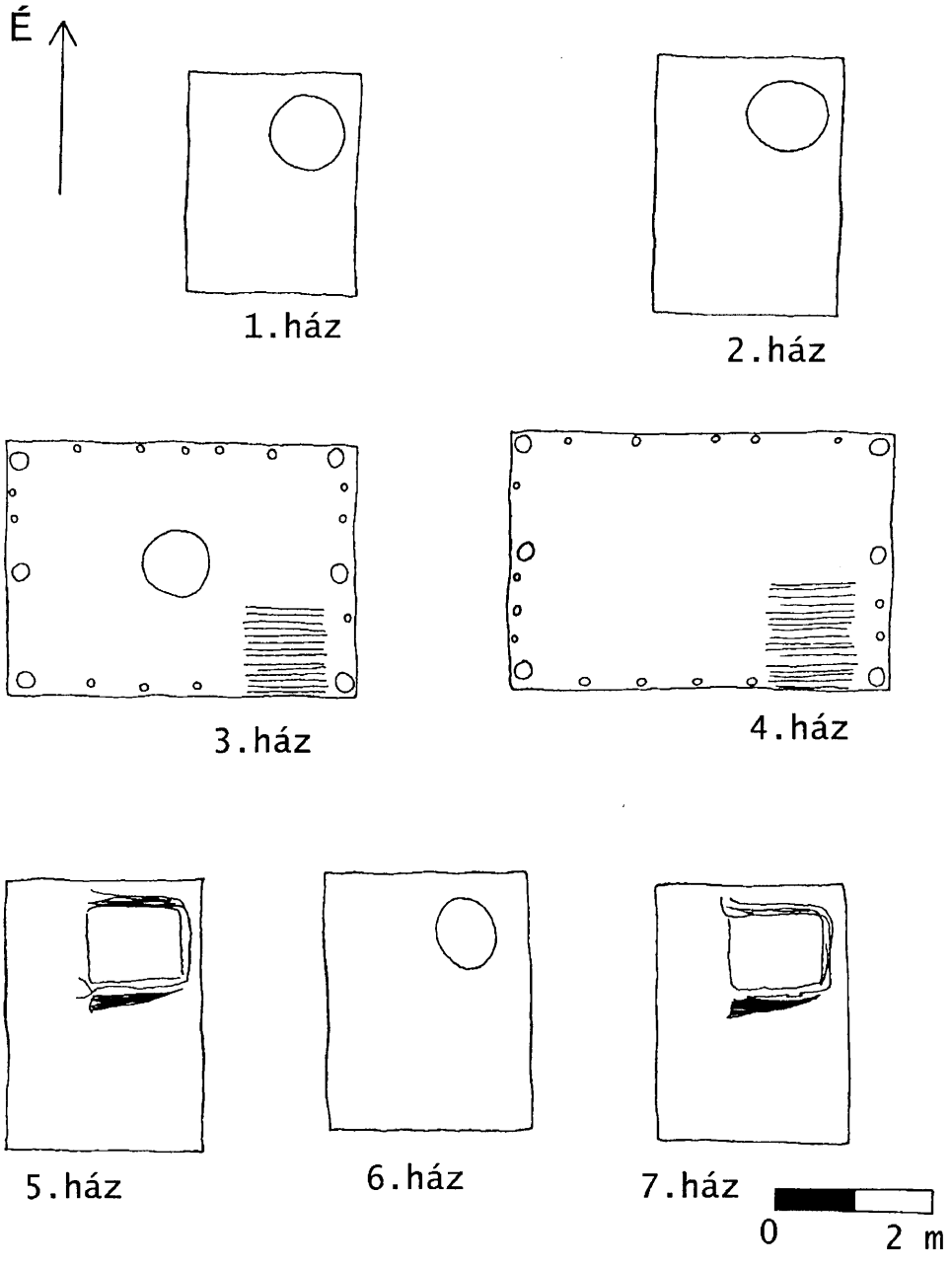

3. kép. A telep házainak vázlatrajzai

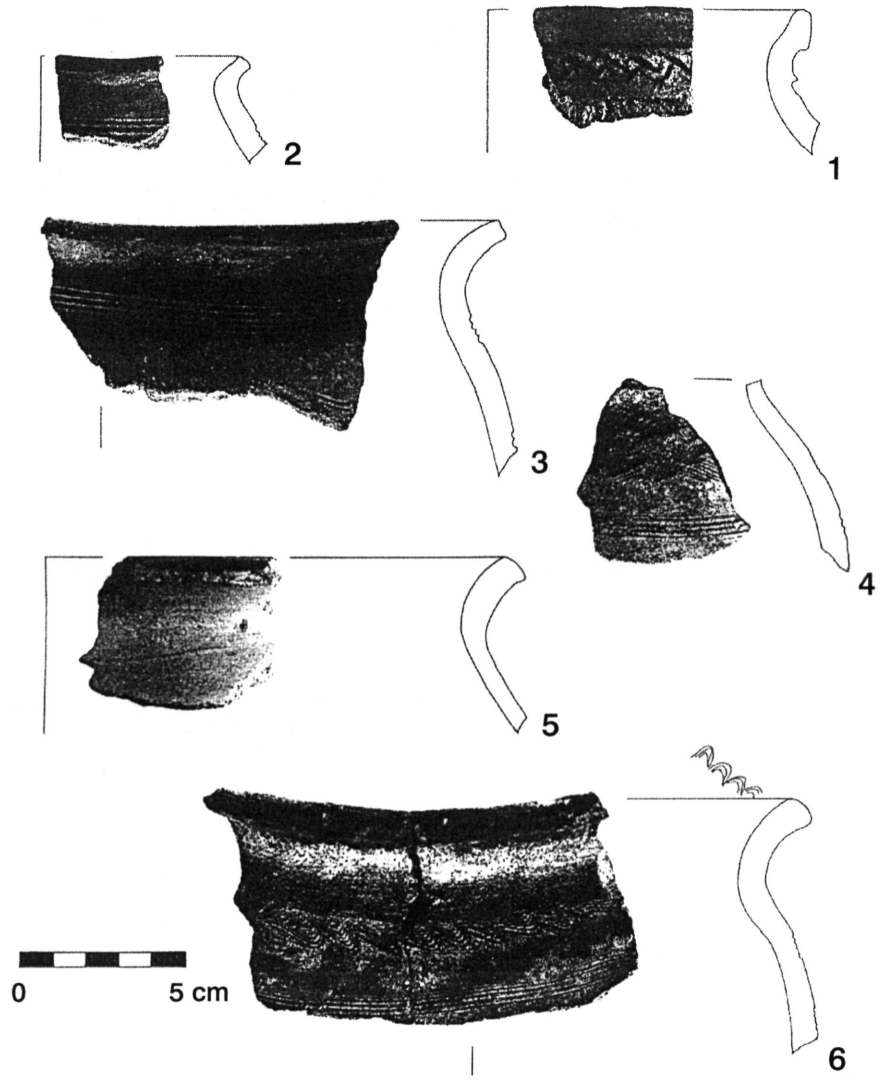

4. kép. Korongon készült kerámia

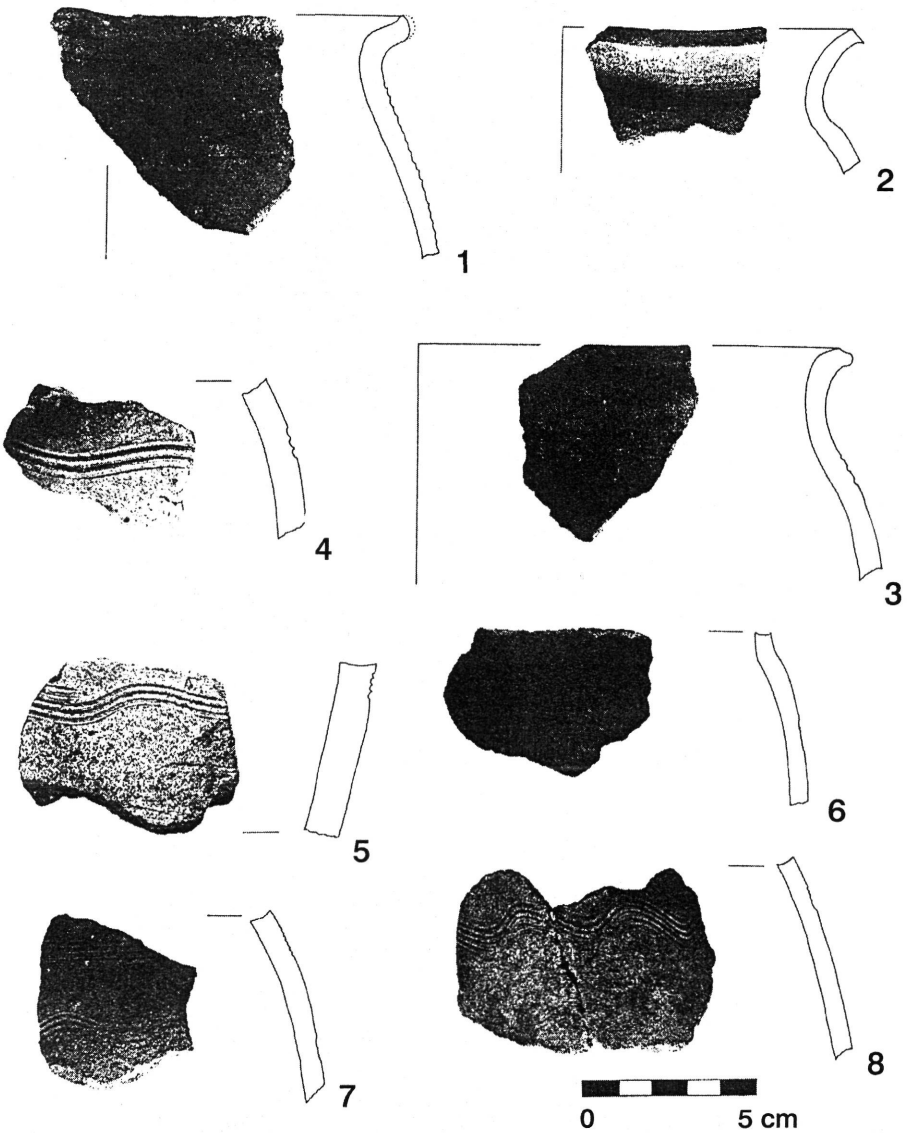

5. kép. Korongon készült kerámia

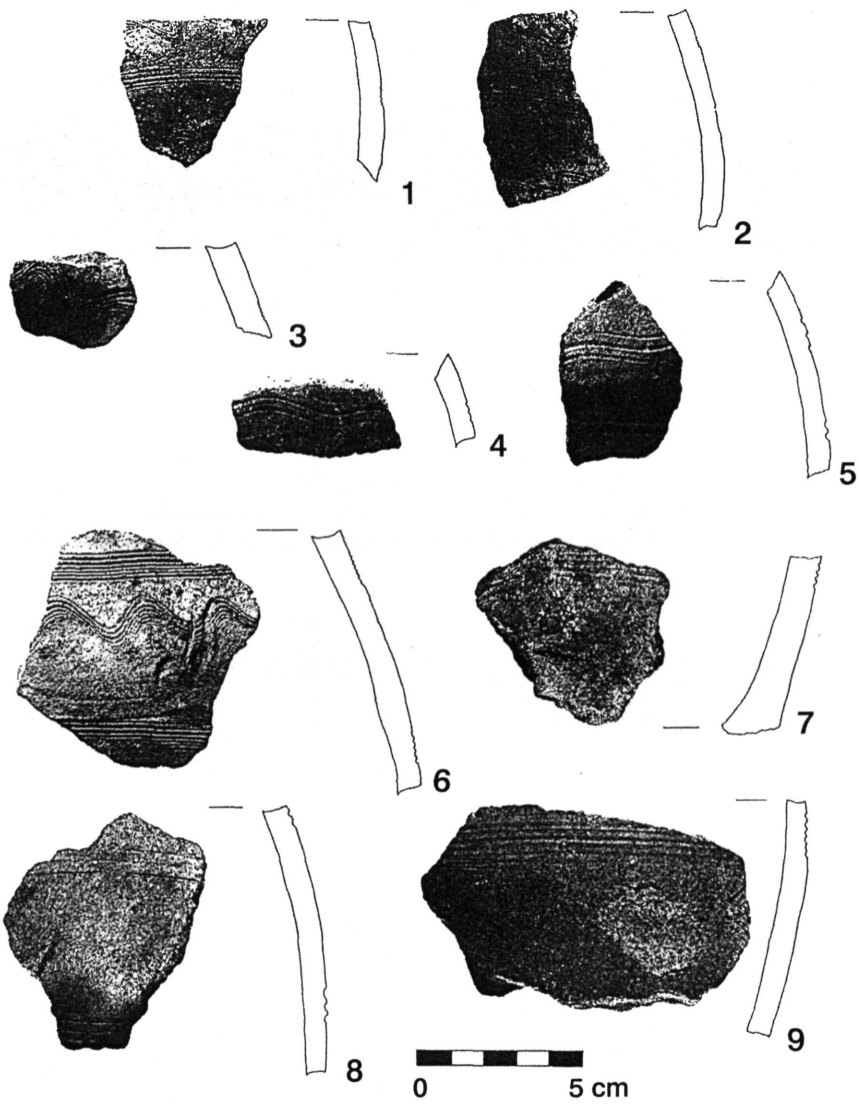

6. kép. Korongon készült kerámia

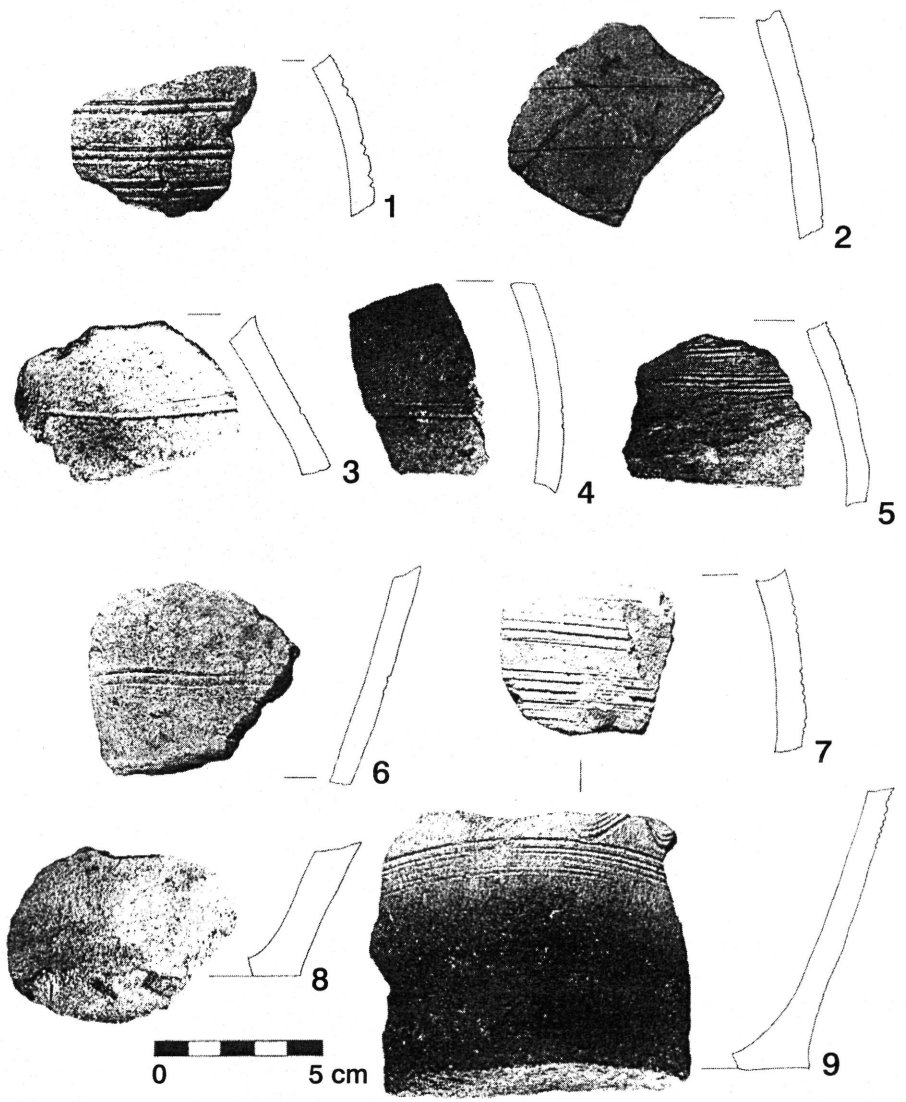

7. kép. Korongon készült kerámia

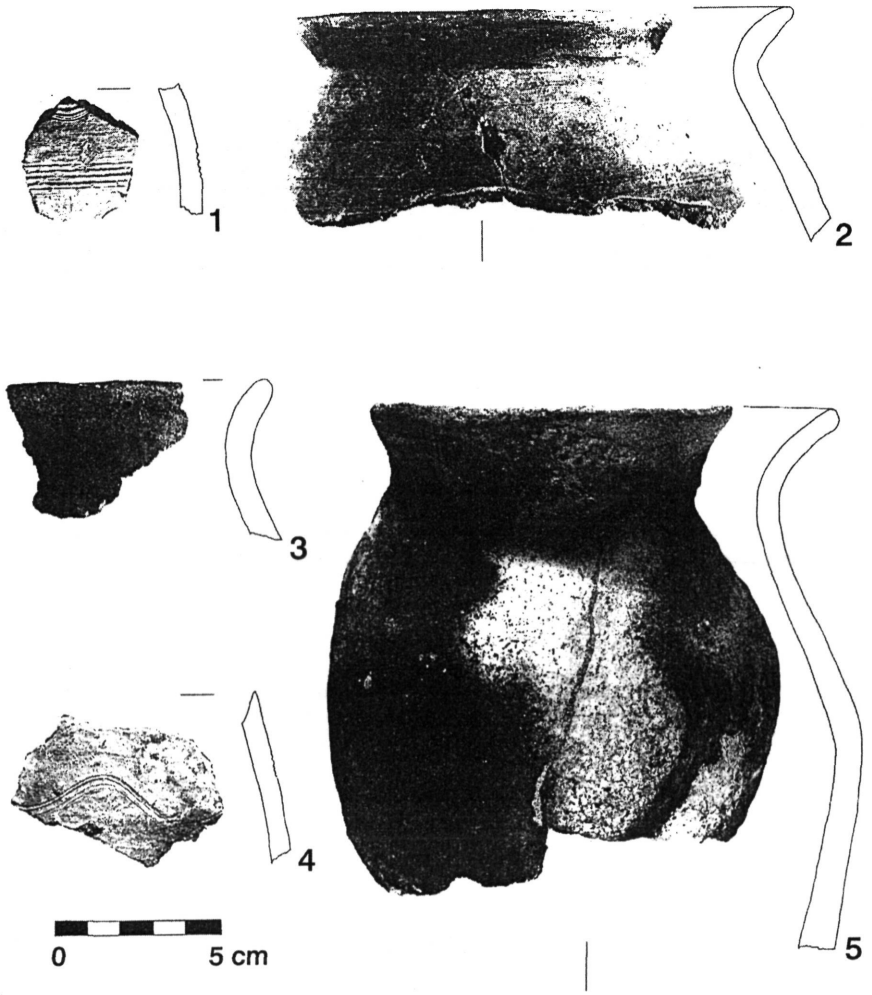

8. kép. Kézzel formált kerámia

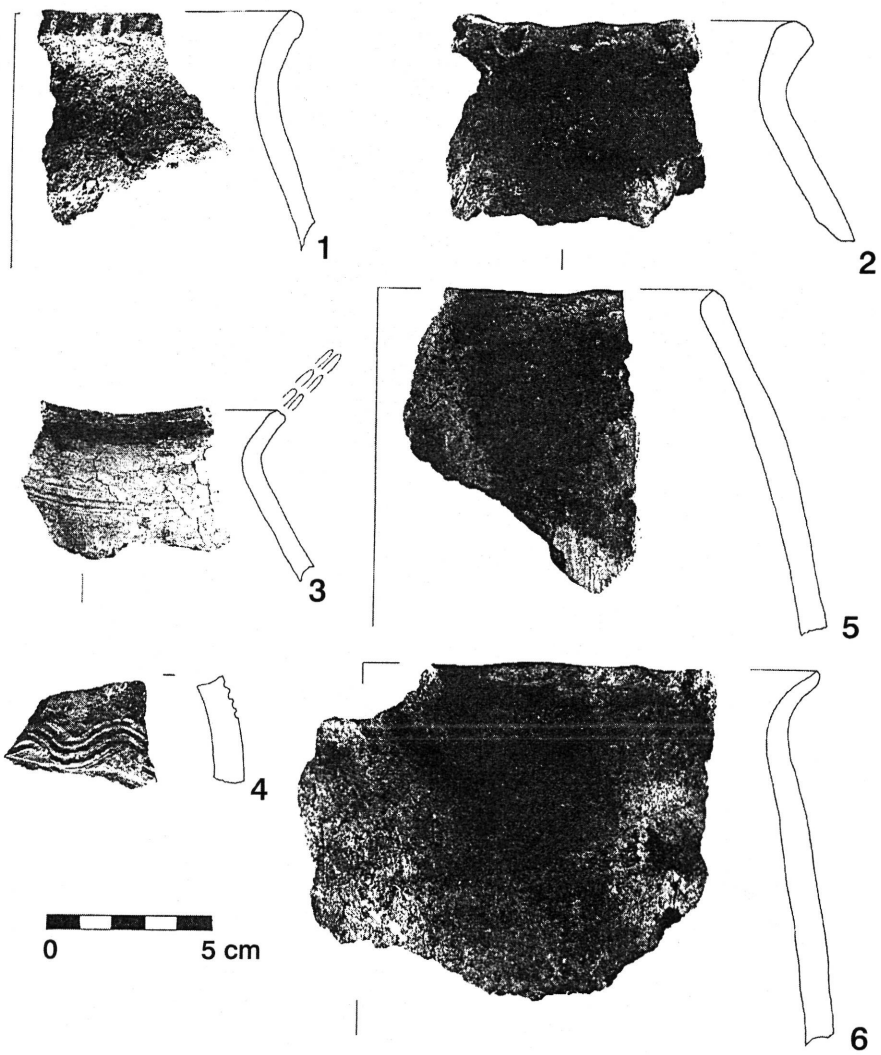

9. kép. Kézzel formált kerámia

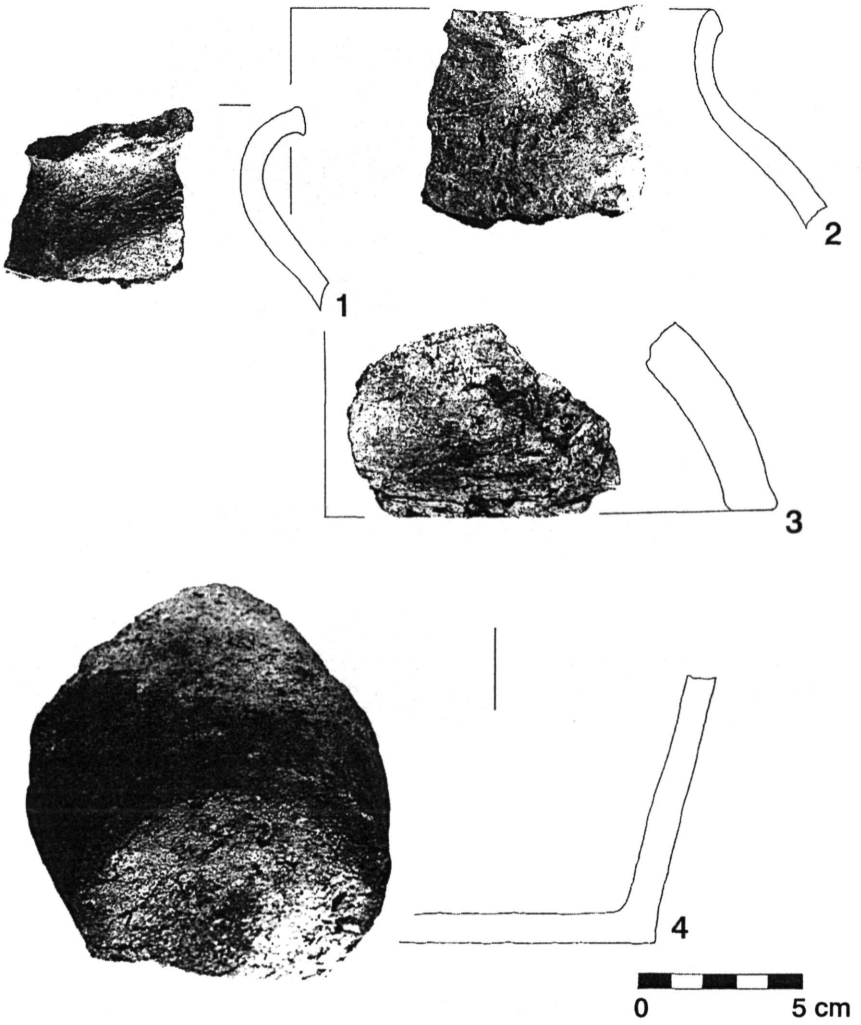

10. kép. Kézzel formált kerámia

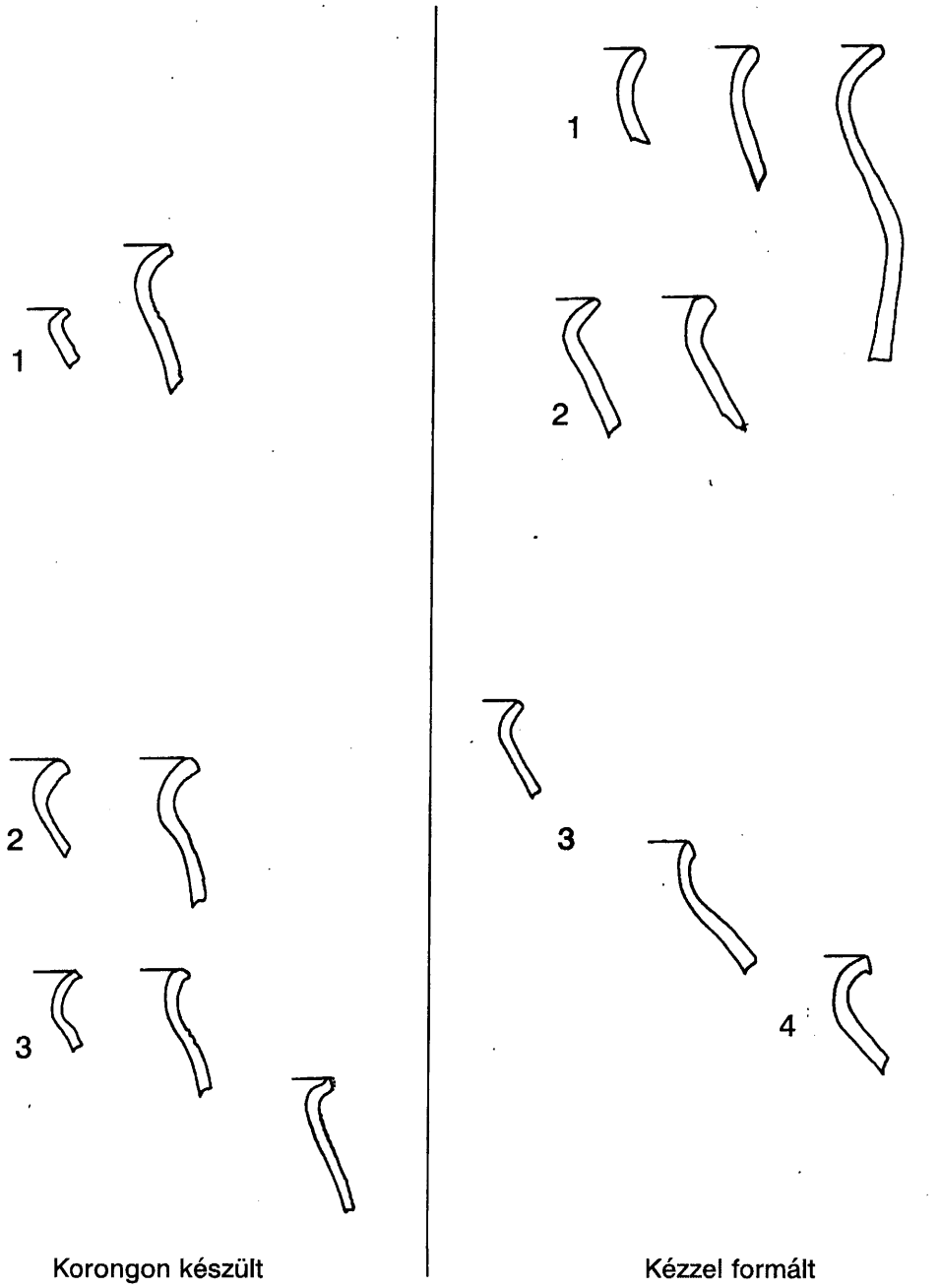

11. kép. Fazéktipológia

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 145–217.

AZ ÚJKÍGYÓS, SKOPERDA-TANYÁNÁL FELTÁRT 10–11. SZÁZADI TEMETŐRÉSZLET

– Medgyesi Pál –

1994. augusztus 8. és szeptember 9. között leletmentést végeztem Újkígyós határában, az egykori Skoperda-tanyánál. A lelőhelyen már 1972-ben 10–11. századi sírok kerültek elő. Akkor a Skoperda család bejelentése után Juhász Irén végzett kisebb leletmentést, s 4 sírt azonosított, a még álló és lakott tanya mellett.

1994-ben, a magyar honfoglalás közelgő 1100 éves évfordulója alkalmából, Békés Megye Önkormányzata[1] és Újkígyós Önkormányzata közösen biztosította egy új ásatás költségeit.[2] A feltárás során összesen 39 sírt bontottunk ki.[3] A munkára kapott pénzből sajnos nem tudtam a temetőt teljesen feltárni, 1995-től pedig a Békés megyében meginduló nagyberuházások révén esedékessé vált leletmentések miatt nem lehetett az ásatást folytatni. Így egyelőre csak ez a 39 sír és a Juhász Irén által ismertetett 4 sír ismert a temetőből. A leletanyag alapján a sírok közül a legkorábbiak még valószínűleg a 10. század végéről, a legkésőbbiek a 11. század második feléből valók.

Újkígyós Békéscsabától délnyugatra fekszik, annak a Békés-Csanádi löszhátnak a peremén, amelyet vízválasztónak is tekintenek a Körös, a Maros és a Tisza között.[4] Határa néhány buckás homokhalomtól és részben feltöltött hajdani folyómedertől eltekintve teljesen sík (1. kép). A lelőhely Újkígyós belterületétől délkeletre, egy kisebb kiemelkedésen van (2. kép). Itt állt egykor a Skoperda-tanya, melynek ma már nyoma sincs (3. kép).[5] A Skoperda családot felkeresve, segítségükkel sikerült megtalálnom a pontos lelőhelyet. A család tagjai elmesélték, hogy 1972-ben az udvaron gödörásás és gyümölcsfa gyökerestől való kitermelése közben kerültek elő azok a sírok, melyeket azután Juhász Irén dokumentált. Az 1994-es ásatáson csak több kutatóárkot húzva sikerült megtalálni a sírokat. Már az első terepszemlén feltűnt, hogy a közelben egy, a temető szintjénél magasabb dombhát is van, azt azonban az ásatás folyamán nem sikerült kideríteni, hogy vannak-e itt is sírok, vagy van-e valamilyen más kapcsolata a temetővel.

Az 1972. évi leletmentés eredményei

1972. április 5-én Skoperda Antal, Újkígyós, Tanya 38. szám alatti lakos, egy I. István király által veretett ezüstpénzt hozott be a Munkácsy Mihály Múzeumba. A

[1] Az ásatást a Békés megyei önkormányzat és az újkígyósi önkormányzat anyagi támogatása tette lehetővé.
[2] Külön köszönöm az újkígyósi önkormányzatnak és helyi civil támogatóinknak az önzetlen segítőkészséget, mellyel jelentősen hozzájárultak az ásatás eredményességéhez.
[3] Az ásatáson többek között segítségemre volt Gyucha Attila, Rózsa Zoltán, Tóth Boglárka, id. Lichtenstein László, ifj. Lichtenstein László, Demcsák Ildikó és Gyurgyák István.
[4] ANDÓ 1974. 30; KRUPA 1981. 10.
[5] A régi gyulai járás területén végzett topográfiai terepbejárások során a lelőhely a 150. számot kapta az újkígyósi lelőhelyek között. Az adatot Szatmári Imrének köszönöm.

pénzt a tanyájuk mellett, egy gödörásás közben szétdúlt csontváz szájában találták. Elmondta azt is, hogy sírokra bukkantak, melyeket kibontottak[6] (4. kép 1).

Juhász Irén még aznap a helyszínre utazott. Megállapította, hogy homokbányászás céljából gödröt ástak, s közben a markoló egy sírt rombolt szét. Ezt követően még néhány sírt találtak, s ezek egyikében volt a pénz.

A következőkben Juhász Irén dokumentációja alapján adom közre a sírok leírását.[7]

„A" sír. A csontokat a találók a megmaradt leletekkel együtt kirakták a sír mellé. A leírás a Skoperda család tagjainak elmondása alapján történt. Háton fekvő férfi nyújtott, Ny–K-i tájolású váza. Lábánál keresztben a sírban egy ló koponyája, szájában vaszablával, lólábszárcsontok, két pata, a csontok mellett két kengyel. A férfi bal oldalán vaskard vagy tőr feküdt, de a találó felemelte, és ekkor az apró darabokra hullott. Más leletet nem észleltek. Juhász Irén összeszedte a lócsontokat, melyek megegyeztek a Skoperdáék által előzőleg elmondottakkal. A két kengyelt is megkapta, melyek közül az egyik teljesen épen került elő, a másik töredékes, de minden darabja megvolt ennek is. Körte alakúak (5. kép 3–4). Emellett zabla töredéke (5. kép 6–8), tegezvasalás darabjai famaradvánnyal, vaskarika töredéke (5. kép 5) és íjborító csontlemezek maradványai kerültek elő a sírból (5. kép 1–2). Ezeket Juhász Irén a sír környékén levő homokban találta. A sír helyén a homokot kitermelték, így annak méretei nem voltak megállapíthatók.

„B" sír. A sírt a találók kibontották. A halott szájában volt a pénz, mely I. István verete (4. kép 2). Háton fekvő, idős, 60 év feletti férfi csontváza.[8] T: Ny–K. A pénzen kívül más melléklet nem volt. A váz hossza 146 cm. Különböző csontkinövések voltak a csigolyákon, ezenkívül gyógyult bal combnyaktörést, a medence és a koponya deformálódását lehetett megfigyelni.

„C" sír. 0–1 év közötti csecsemő. T: Ny–K. A sírt szintén kibontották a családtagok. Skoperdáék elmondása szerint nem volt mellette lelet.

„D" sír. Bár a dokumentáció csak három sírt említ, a leltárkönyvben még két sima, nyitott bronz hajkarika van a 4. sírból beleltározva. A karikák a leírás szerint a koponya jobb oldala mellett voltak (4. kép 3–4).

Juhász Irén jelentésében leírja, hogy 80–100 cm mélyen, homokban voltak eltemetve a halottak.[9] Több információnk nincs az 1972-ben előkerült leletekről. Akkor további leletmentésre nem került sor, így egészen 1994-ig kellett várni az újabb sírok feltárásáig.

[6] Köszönettel tartozom Juhász Irénnek az adatok átengedéséért.

[7] MMM Régészeti Adattár, ltsz.: 680/1972. A lelőhelyet Juhász Irén Újkígyós-Tanya 38. néven ismerteti. RégFüz 26 (1973) 76–77. (133. tétel). Juhász Irén itt említi a 4. sírt, melynek a lábszárcsontja közé egy nyílcsúcs szorult. Más adatot erre vonatkozóan nem találtam, a tárgy nincs a többivel beleltározva. Ezúton köszönöm meg Kovács Lászlónak a lektori véleményében megfogalmazott segítségét.

[8] Juhász Irén meghatározása.

[9] A tárgyakat az Erkel Ferenc Múzeumban (Gyula) leltározták be (ltsz.: 80.1.1–80.3.2). Nem találtam őket, a rajzokat egy rossz minőségű régi fotó alapján készítettem, melyen nem szerepelt az összes tárgy.

Az 1994. ásatás eredményei

A sírok leírása:

1994-ben újabb 39 sírt tártunk fel (6. kép). A talaj felső humuszrétege alatt, a homokban feküdtek a vázak. Csak egyetlen sír esetében, az 1. sírnál lehetett a sír méreteire következtetni. Itt sem a talaj színe, hanem keményebb volta alapján tudtuk a sír hosszát és szélességét lemérni. A sírok leírása a következő.[10]

1. sír. Férfi.[11] T: Ny 283°. A sír foltja nem látszott, egyedül a benne levő homok keményebb volta jelezte, hol lehet a sír. Jobb kar a test mellett, bal kéz a medencén. A koponya jobb oldalára fordulva. Sh.: 210 cm. Ssz.: a fejnél 78 cm, a lábnál 32 cm. Sm.: 58 cm. Vh.: 170 cm. Melléklet: 1. Ezüstpénz, élére fordulva, a bal felkar mellett, kívül, majdnem a kar alatt. Salamon király verete[12] (7. kép 1).

2. sír. Kislány. T: NyÉNy 297°. A sír méretei nem voltak mérhetők. Sm.: 47 cm. A vázból csak a koponya töredékei és a hosszúcsontok maradtak meg. Melléklet: 1–2. Két darab szemes üveggyöngy a nyaknál, sárgás szemekkel, barna alapon. Alakjuk lekerekített sarkú háromszög (7. kép 2–3).

3. sír. Férfi. T: NyÉNy 287°. A sír méretei nem voltak mérhetők. Sm.: 78 cm. A koponya, a bal alsó lábszár valamint a lábfejek és a bal felkar hiányoztak. Karok a test mellett. Melléklet: 1. Ezüstpénz a nyaknál. Átfúrt, félbevágott volt, restaurálás után töredékes[13] (8. kép 1). 2. Sima bronz hajkarika a hiányzó koponya jobb oldalánál (10. kép 1). 3. Vas nyílhegy a bal könyöknél, kívül. Villás hegyű (8. kép 2). 4. Íjmarkolat borító csontlemez a bal kézfej mellett, kívül (9. kép 3). 5. Csont tegezdísz az íjmarkolat csont mellett (8. kép 3). 6. Nyíltegez száját borító csontlemez (?) töredékei a két comb között, középen (10. kép 2–3, 7–8). Íjkarvég borító csontlemezek a jobb lábon, kissé a térd alatt (9. kép 1–2).

4. sír. Gyermek. T: NyÉNy 289°. A sír méretei nem voltak mérhetők. Sm.: 52 cm. A rossz megtartású váz lábaiból csak töredékek maradtak meg. Karok a test mellett. Melléklet nem volt.

5. sír. Gyermek. T: ÉNy 305°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 64 cm. A vázból a koponya, néhány apró bordatöredék és a karok csontjai maradtak meg. Melléklet nem volt.

6. sír. Gyermek. T: Ny 280°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 76 cm. Vh.: 118 cm. A bal kar nyújtva, a jobb kissé behajlítva a medencén. Melléklet nem volt.

7. sír. Gyermek (leány). T: Ny 280°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 73 cm. Vh.: 120 cm. Karok a test mellett, a koponya kissé balra fordult. A középső csigolyákat állat bolygatta meg. Melléklet: 1. Sima ezüst hajkarika a koponya jobb kéz felőli oldalán (10. kép 10). 2. Sima ezüst hajkarika a szájban (10. kép 11). 3. Hat darab gyöngytöredék a nyakon (10. kép 4–9).

[10] MMM Régészeti Adattár, ltsz.: 2351–2001; RégFüz 48 (1997) 76. A leletek: MMM ltsz.: 96.4.1–92. A térképek és a rajzok digitalizálását Kékegyi Dorottya végezte el. Segítségét ezúton is köszönöm.

[11] Embertani meghatározás nem történt, a nem és életkori meghatározásokat a csontvázak mérete és a leletek alapján adom meg.

[12] CNH I. 22; HUSZÁR 1979. No. 17.

[13] Meghatározhatatlan.

8. sír. Gyermek. T: NyÉNy 289°. A sírt állat bolygatta meg. A méretei nem voltak mérhetők. Sm.: 59 cm. Vh.: 85 cm. Karok a test mellett. Melléklet nem volt.

9. sír. Férfi. T: Ny 262°. A sír foltja nem volt megfigyelhető. Sm.: 90 cm. Vh.: 163 cm. Karok a test mellett, a koponya kissé jobbra fordulva. Melléklet: 1. Három vas nyílhegy a két kulcscsont találkozásánál, a csigolyák fölött kb. 10 cm-rel. Rombusz alakúak (11. kép 1–3). 2. Tegezvasalás (?) töredékei a két térd között (11. kép 4–5).

10. sír. Gyermek (kislány). T: NyÉNy 297°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 77 cm. Vh.: 95 cm. Az enyhén bolygatott váz mintha kissé bal oldalára lenne fordulva. A két kar a hason. Melléklet: 1. Bronz hajkarika a koponya bal kéz felőli oldalán. Ellapított vége letört, így nem tudni, hogy S-végű vagy pödrött végű volt-e (12. kép 1).

11. sír. Gyermek. T: NyÉNy 289°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 52 cm. A vázból csak a koponya töredékei, valamint 1–2 bordatöredék és a hosszúcsontok darabjai maradtak meg. Melléklet nem volt.

12. sír. Felnőtt bolygatott csontváza, mely csak deréktól lefelé maradt meg. T: NY 270°. A bal combcsont is darabokra tört. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 80 cm. Melléklet nem volt.

13. sír. Nő. T: Ny 280°. A sír szélei nem voltak észlelhetők. Sm.: 65 cm. Vh.: 152 cm. A koponya balra fordult, a kezek a medencén. A bal lábfej csontjai szétszórva. Melléklet: 1. Nyitott ezüst hajkarika a koponyán (12. kép 2). 2. Hasonló hajkarika a koponya alatt (12. kép 3).

14. sír. Nő. T: ÉNy 311°. A sír foltja nem volt megfigyelhető. Sm.: 89 cm. Vh.: 148 cm. A karok a test mellett. Melléklet: 1. Nyitott ezüst hajkarika a koponya bal oldalán (13. kép 3). 2. Nyitott ezüst hajkarika a koponya jobb oldalán (13. kép 4). 3. Ezüstpénz a bal felkar és a bordák között. Félbehajtott. Salamon király verete[14] (13. kép 1). 4. Ezüstpénz a bal alkar fölött 16 cm-rel. Salamon király verete[15] (13. kép 2).

15. sír. Nő. T: Ny 270°. A sír foltja nem volt megfigyelhető. Sm.: 85 cm. Vh.: 145 cm. A koponya töredékes. Karok a test mellett, a jobb kézfej a combnyakon. Melléklet: 1. Ezüstpénz az orrüregen. Rossz megtartású Salamon veret[16] (13. kép 5). 2. Nagyobb ezüst hajkarika a koponya bal oldalán (13. kép 8). 3. Kisebb ezüst hajkarika a koponya bal oldalán, közvetlenül az előző mellett (13. kép 9). 4. Ezüst hajkarika töredéke a jobb lapocka alatt (13. kép 6). 5. S-végű ezüst hajkarika a jobb lapocka alatt. S-vége sima (13. kép 7). 6. Fonott ezüstgyűrű a jobb kéz gyűrűsujján (13. kép 10).

16. sír. Nő. T: Ny 270°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 93 cm. Vh.: 148 cm. A karok a test mellett. A koponya balra fordult. Melléklet: 1. S-végű ezüst hajkarika az alsó állkapocs és a koponya találkozásánál. S-vége bordázott (14. kép 1). 2. S-végű bronz hajkarika a koponyától jobbra. S-vége sima (14. kép 2). 3. Sodrott ezüstgyűrű a medencén (14. kép 3). 4. Sodrott ezüstgyűrű a bal kéz gyűrűsujján (12. kép 4). 5. S-végű ezüst hajkarika a koponyától balra. S-vége bordázott (14. kép 5). 6. S-végű ezüst hajkarika a jobb lapocka alatt. S-vége bordázott (14. kép 6).

17. sír. Gyermek. T: ÉNy 310°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 73 cm. A váz mérhető hossza 110 cm. A bal alkar hiányzik, a jobb kézfej a medencén. A lábfejek hiányoznak. Melléklet nem volt.

[14] CNH I. 22; HUSZÁR 1979. No. 17.
[15] CNH I. 22; HUSZÁR 1979. No. 17.
[16] CNH I. 22; HUSZÁR 1979. No. 17.

18. sír. Nő. T: Ny 275°. A sír foltja nem volt megfigyelhető. Sm.: 70 cm. Vh.: 142 cm. Karok a test mellett. A jobb láb térdben kissé behajlítva, kifordulva. Melléklet: 1. Bronz hajkarika a koponya jobb kéz felőli oldalán (14. kép 7). 2. Sodrott ezüstgyűrű a jobb kéz gyűrűsujján (14. kép 8).

19. sír. Férfi. T: Ny 275°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 94 cm. Vh.: 170 cm. A bal kar a test mellett, a jobb a medencén. A koponya enyhén bal kéz felé fordulva. A kézfej csontjai szétszóródtak. Melléklet nem volt.

20. sír. Férfi. T: Ny 281°. A sír foltja nem volt észlelhető. A koponya sérült. Karok a test mellett. Sm.: 67 cm. Vh.: 160 cm. Melléklet nem volt.

21. sír. Gyermek. T: Ny 277°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 41 cm. A vázból csak a koponya töredékei és néhány hosszúcsont darabja maradt meg. Melléklet nem volt.

22. sír. Gyermek. T: Ny 283°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 65 cm. Vh.: 100 cm. Bal kéz a test mellett, jobb kéz a medence szélén. A koponya összenyomódott. Melléklet: 1. Sima, nyitott ezüstgyűrű a bal kéz gyűrűsujján (15. kép 1).

23. sír. Férfi. T: NyÉNy 303°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 81 cm. Vh.: 165 cm. A koponya balra fordult, kezek a test mellett. Melléklet nem volt.

24. sír. Férfi enyhén bolygatott sírja. T: Ny 280°. A koponya egyes részei és az állkapocs néhány darabja korábban kimozdult. A jobb kéz a test mellett, a bal kéz alkarcsontjai közül az egyik a medencén, a másik könyökben behajlítva a csigolyákon. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 41 cm. Vh.: 163 cm. Melléklet: 1. Vas nyílhegy a jobb felkar mellett, kívül. Rombusz alakú (16. kép 2). 2. Kis vaslemez a bal comb mellett, kívül, a térdek vonalában (16. kép 1).

25. sír. Férfi. T: Ny 285°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 86 cm. Vh.: 175 cm. Bal kar a test mellett, jobb kéz a medencén. A jobb lábfej hiányzik. Melléklet: 1. Nyitott bronzkarika a koponya bal oldalánál (16. kép 3). 2. Vasbalta a jobb alkar mellett, belül (17. kép 5). 3. Nyitott bronzgyűrű a jobb kéz ujjcsontjai között (16. kép 4). 4–7. Vas nyílhegyek a bal kézfej csontjainál. Rombusz és deltoid alakúak (17. kép 1–4). 8. Nyitott bronz hajkarika a koponya jobb oldalánál (16. kép 5). 9. Állatcsont a mellkas bal oldalán, az alsó bordánál.

26. sír. Férfi. T: Ny 270°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 91 cm. Vh.: 160 cm. A koponya balra fordult. Bal kar a test mellett, a jobb kéz kimozdulva. A sírt valószínűleg állat bolygatta meg. A bolygatás a jobb kéz felőli bordákat és a csigolyák egy részét kimozdította. Melléklet nincs.

27. sír. Gyermek szétdúlt sírja. T: Ny 280°. A sír foltja nem volt megfigyelhető. Sm.: 59 cm. Csak a koponya darabjai és a hosszúcsontok töredékei maradtak meg. Melléklet nem volt.

28. sír. Férfi. T: Ny 284°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 87 cm. Karok a test mellett, a koponya balra fordulva. A lábak kissé széthúzva. A váz hossza 160 cm. Melléklet nem volt.

29. sír. Férfi. T: Ny 280°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 92 cm. Vh.: 158 cm. Karok a test mellett, a koponya kissé jobb oldalára fordult. A mellkas bal oldalát, a csigolyákat és a bal alkart valószínűleg állat bolygatta meg. Melléklet nem volt.

30. sír. Nő. T: Ny 285°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 92 cm. Vh.: 170 cm. A koponya töredékes. A bal kar a test mellett, a jobb a medence szélénél. A sírt állat

bolygatta meg. Melléklet: 1. Ezüstpénz (I. István) a jobb felkar mellett, kívül[17] (19. kép 1). 2. Ezüst S-végű hajkarika az alsó csigolyák fölött 6–7 cm-rel. S-vége sima (19. kép 1). 3. Rombusz átmetszetű, elvékonyodó végű, nyitott bronz karperec a jobb csuklón (19. kép 4). 4. Nyitott, sodrott ezüstgyűrű a bal kéz gyűrűsujján (19. kép 3).

31. sír. Férfi. T: Ny 287°. A sír foltja nem volt megfigyelhető. Sm.: 77 cm. Vh.: 158 cm. Kezek a medencén. A koponya bal oldalára fordult. Melléklet nem volt.

32. sír. Nő bolygatott sírja. T: ÉNy (pontosan nem határozható meg). A sír foltja nem volt megfigyelhető. Mélység 76 cm. A vázból csak a koponya töredékei és néhány csont maradt. A sírt egy újkori gödör bolygatta meg. Melléklet: 1. Nyitott bronz hajkarika a koponyától jobbra (20. kép 3). 2. Bronzgyűrű néhány ujjcsont mellett. Nyitott, végei összeérnek (20. kép 1). 3. Bronzgyűrű a másik kézfej megmaradt ujjcsontjainál (20. kép 2). 4. Bronz huzalkarperec a csontok között. Kerek átmetszetű, végei felé vékonyodó, nyitott (20. kép 4.)

33. sír. Fiú. T: Ny 270°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 95 cm. Vh.: 140 cm. A koponya jobbra fordult, jobb kéz a test mellett, a bal a medence szélén. Melléklet: 1–2. Két vas nyílhegy a jobb felkar mellett, kívül. Rövid vágóélű, deltoid alakúak (21. kép 1, 3). 3. Bronz hajkarika a bal felkar mellett, kívül (21. kép 2). 4. Vaskés a jobb kézfej mellett, kívül. Heggyel a láb felé feküdt (21. kép 4).

34. sír. Nő (?). T: Ny 288°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 84 cm. A koponya a bal oldalára fordult. A jobb kéz könyökben hajlítva a hason, a bal alkar csontjai felcsúsztak a felkar csontjai mellé, esetleg könyökben vissza volt a kar hajlítva. Olyan a váz helyzete, mintha a holttestet kissé bal oldalára fordították volna. Vh.: 145 cm. Melléklet nem volt.

35. sír. Férfi. T: Ny 281°. A sír szélei nem voltak megfigyelhetők. Sm.: 63 cm. Vh.: 171 cm. A koponya sérült. A jobb kar a medencén, a bal kar egyik csontja a test mellett, a másik a medencén. Melléklet: 1. Ezüstpénz a mellkas bal oldali bordái között. Salamon király verete[18] (22. kép 1).

36. sír. Férfi. T: NyÉNy 304°. A sír méretei nem voltak megállapíthatók. Sm.: 88 cm. Vh.: 162 cm. A jobb kéz a medencén, a bal kéz a test mellett. A bordák elmozdulva. Melléklet nem volt.

37. sír. Nő. T: Ny 284°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 68 cm. Vh.: 154 cm. Karok a test mellett, a kézfejek a combnyakon. A koponya balra fordulva. Melléklet: 1–17. A nyakon apró gömb alakú és ikergyöngyökből álló gyöngysor, sárgák, fehérek, barnák (23. kép 1). 18. Bronz fülesgomb a bal oldali bordák között (23. kép 2). 19. Bronz lemezkarperec a jobb kézen (23. kép 3). 20. Bronzgyűrű a jobb kéz gyűrűsujján (22. kép 3). 21. Bronzgyűrű a bal kéz gyűrűsujján (22. kép 2).

38. sír. Férfi. T: Ny 275°. A sír foltja nem volt megfigyelhető. Sm.: 90 cm. Vh.: 170 cm. A koponya a jobb kéz felé fordult. A jobb kéz a medencén, a bal nyújtva. A két láb szorosan egymás mellett. Melléklet: 1–5. Öt darab vas nyílhegy a koponyától balra, a bal vállcsúcsnál. Rombusz és deltoid alakúak (24. kép 1–5). 6. Líra alakú bronzcsat, vastüskével, a bal alkar mellett, kívül (25. kép 2). 7. Íjmarkolat borító csontlemez

[17] CNH I. 1; HUSZÁR 1979. No. 1.
[18] CNH I. 19; HUSZÁR 1979. No. 14.

a bronzcsat mellett (25. kép 3). 8. Vascsat töredékei a bal combnyaknál (25. kép 1). Négyszögletes volt.

39. sír. Fiatal férfi lovas sírja. T: Ny 275°. A sír foltja nem volt észlelhető. Sm.: 92 cm. Vh.: 165 cm. A fej kissé balra fordulva. Jobb kéz a medencén, a bal kéz a hason. A férfinak rendkívül jó volt a fogazata. Melléklet: 1. Sima, nyitott bronz hajkarika a koponya jobb kéz felőli oldalán (26. kép 1). 2. Sima, nyitott bronz hajkarika a koponya bal kéz felőli oldalán (26. kép 4). 3. Bronzveret a koponyán, az orrüreg és a fogak között részen (26. kép 2). 4. Vas nyílhegy a koponyától balra. Rövid vágóélű, deltoid alakú (26. kép 3). 5. Vas nyílhegy a bal vállcsúcsnál. Rövid vágóélű, deltoid alakú (26. kép 7). 6. Bronz huzalkarperec a bal alkaron (27. kép 1). 7. Bronz karperec a jobb alkaron (27. kép 2). 8. Bronzgyűrű a jobb kéz ujjcsontjai mellett (26. kép 5). 9. Bronzgyűrű a bal kéz egyik ujján (26. kép 6). 10. Vaszabla a jobb térd mellett, kívül (29. kép 1). 11. Vaskengyel a ló csontjai mellett, a jobb kéz felőli oldalon. Trapéz alakú (28. kép 1). A másik kengyelt a váztól kissé távolabb, deformálódott állapotban találtuk meg. Ez is trapéz alakú (28. kép 2). A ló csontjai (koponya és lábak) a váz lába felett, annál magasabban voltak elhelyezve. Lóbőrre utaló elszíneződést nem tudtunk megfigyelni a homokban.

Az említettek mellett három, szórványként előkerült, Árpád-kori edénytöredéket is találtunk a temető területén. Korongoltak, homokkal soványítottak, vöröses színűek. Kettőn bekarcolt csigavonalas díszítés látható (29. kép 2–4). Egyik sem sírból került elő.

Temetkezési szokások

A 10–11. századi soros elrendezésű köznépi temetőnek csak egy részletét tudtuk feltárni, így nehéz általános következtetéseket levonni. Az biztos, hogy az enyhe kiemelkedés DNy-i oldalán találtuk a sírokat, kérdés azonban, hogy a temető milyen kiterjedésű volt. A közeli magaslat szerepe is kérdéses, itt azonban nem volt lehetőségünk kutatást végezni.

A homokos talajban minden igyekezetünk ellenére csak egyetlen sír foltját tudtuk megfigyelni, az 1. számúét. A sír a fejnél szélesebb volt, s a láb felé kissé elkeskenyedett. A többi sír alakjáról és méretéről nem rendelkezünk adatokkal. Koporsóra utaló nyomokat vagy leletet nem találtunk a temető eddig feltárt részében.

A sírok a temetőben sorokba rendeződtek, ezek azonban nem jelentkeznek egyértelműen. Talán egy sort alkot az 1., 4., 8., 6. sír. Egy másik sornak tartható a 19., 16., 15., 14., 22., 7., 5., 10. és 11. sír vonala. A következő sorba a 18., 17., 21., 20., 23., 2., 13. sír tartozhat. Ettől keletre egy másik sor sírjainak tarthatók a 27., 28., 29., 31. számú sírok, s ide tartozhat a 35. és 32. sír is. A keleti temetőrészen nehezebb a sorokat megfigyelni. Esetleg sort alkothat a 24., 26., 9. és a 25., 39. és a 33. sír.

A vázak tájolása Ny 262° és ÉNy 311° között ingadozott.[19] A karok helyzete változó. A Juhász Irén által 1972-ben dokumentált sírokban nem ismerjük a karok helyzetét. Az 1994-ben feltárt sírokban az egyik változat az, amikor a két kar a test mellett nyújtva van. 15 ilyen sírt tártunk fel. A 13. és a 31. sírban mindkét kéz a meden-

[19] A sírok foltját nem ismerve, azok pontos tájolása nem ismert, s a sír és a váz tájolása között eltérés lehet.

cén volt. A 13. számúban nő, a 31. számúban férfi feküdt. A legtöbb esetben a bal kar nyújtva a test mellett, a jobb kar a medencén vagy a hason helyezkedett el. Ezen sírok közül háromban gyermek, ötben nő, hétben férfi feküdt. Talán ide tartozik a 17. számú gyermeksír is, de itt a bal kar hiányzott. Egy esetben (24. sír) a jobb kéz volt a test mellett nyújtva, a bal kéz pedig a csigolyákon. A bal kar csontjai azonban bolygatottak, így nem tudni biztosan, hogy valóban ebben az állapotban volt-e a kéz. A sírban férfi feküdt. Néhány sírnál nem lehet a kéz eredeti helyzetét megállapítani.

A sírok mélysége 41–95. cm között váltakozott. A legkisebb mélységűek a gyermeksírok voltak. A 43 sír közül 13-ban gyermek feküdt, ami elég magas arány, de mivel a temetőnek csak egy részletét ismerjük, komolyabb következtetést nem vonhatunk le belőle.

Az 1972-ben leírt „A" sír mellett a 39. sír volt a temetőrészlet másik lovas sírja.

Mint láttuk az „A" sírt csak a találók elmondásából ismerjük. Háton fekvő, nyújtott, Ny–K-i tájolású férfi váza. Lábánál keresztben a sírban egy ló koponyája, szájában vaszablával, lólábszárcsontok, két pata, a csontok mellett két kengyel. A férfi bal oldalán vaskard vagy tőr feküdt, de a találó felemelte, és ekkor az apró darabokra hullott. Két kengyel is volt a sírban, melyek közül az egyik teljesen épen került elő, a másik töredékes (5. kép 3–4). Emellett vaszabla töredéke (5. kép 6–8), tegezvasalás darabjai famaradvánnyal, vaskarika töredéke (5. kép 5) és íjborító csontlemezek maradványai kerültek elő a sírból (5. kép 1–2). Ezeket Juhász Irén a sír környékén levő homokban találta. A leírtak alapján a sír az összehajtott lóbőrös temetkezések közé tartozik. A lócsontok a lábnál voltak elhelyezve, azt azonban nem tudjuk, hogy a halott lába fölött vagy valahol a láb mellett. Az is kérdés, milyen irányba nézett a ló koponyája és a lábcsontok. A kengyelek és a vascsat alapján a lovat felszerszámozva temették a halott mellé, bár a nyeregből semmi sem maradt.

A 39. sz. lovas sírban férfi feküdt. A sír foltját nem tudtuk megfigyelni. A ló csontjai (koponya és lábak) a váz lába felett, annál kissé magasabban voltak elhelyezve. Lóbőrre utaló elszíneződést nem tudtunk megfigyelni a homokban, bár a sír egyértelműen az összehajtott lóbőrös temetkezések közé tartozik. A ló koponyája, mely a bal alsó lábszár fölött volt, a halott feje irányába, vagyis ÉNy-ra nézett. Mellette a halott jobb lábfeje fölött keresztben elhelyezve találtuk a ló lábait, a lábvégekkel a fej irányában (26. kép). A jelek szerint itt is a sírba került a teljes lószerszámzat, de a nyeregből ebben a sírban sem tudtunk megfigyelni semmit.

A leletanyag értékelése

Nyitott hajkarikák („D", 7., 13–15., 18., 22., 25., 32–33. és 39. sír.)

A temetőben az egyik legnagyobb számban előkerült lelettípus a nyitott hajkarika. A „D" sírban előkerült két ilyen bronz hajkarika nem teljesen egyforma. Az egyik átmérője 2,5 cm, a másiké 2,9 cm. A huzalvastagság mindkettőnél 0,25 cm (4. kép 3–4). A 7. számú sírban két kisebb ezüst hajkarikát találtunk, a fejtől balra eső oldalon. A két kisméretű hajkarika 1,3 cm illetve 1,2 cm átmérőjű. A huzalvastagság 0,1 cm (10. kép 10–11). A sírban egy kislány feküdt, s a hajkarikákon kívül néhány töredékes gyöngy került még elő innen. A 13. számú női sírban két ezüstből készült példány volt a koponya mellett. Átmérőjük 2,1 cm illetve 2,4 cm. A huzalvastagság 0,15 cm (12. kép

2–3). A 14. számú női sírban talált ezüst hajkarikák 2,2 cm illetve 2,3 cm átmérőjűek, vastagságuk 1,5 cm (13. kép 3–4). A 15. számú női sírban is két ezüst hajkarikát találtunk. Egy töredékes darabról nem lehet eldönteni, hogy sima vagy S-végű volt-e (13. kép 6). A két karika közül az egyik átmérője 1,3–1,6 cm, a huzal vastagsága 0,1 cm. A másik átmérője 2,5 cm, a huzal vastagsága 0,2 cm (13. kép 8–9). A 18. számú női sírban talált bronz hajkarika átmérője 1,9 cm, vastagsága 0,15 cm (14. kép 7). A 25. számú férfi sírban két nyitott, bronz hajkarika is volt. Mindkettő 2,9 cm átmérőjű. A huzalvastagság 0,15–0,2 cm (16. kép 3, 5). A 32. számú női sír bronz hajkarikája nagyméretű, kissé szögletes. Átmérője 2,6–3 cm. A huzalvastagság 0,15 cm (20. kép 3). A 33. sír egyetlen kis bronz hajkarikája 1,8 cm átmérőjű, 0,1 cm vastagságú. A sírban egy fiú feküdt (21. kép 2). Két nyitott, bronz hajkarika került elő a 39. számú férfi sírból. A kisebbik átmérője 2,7 cm, a nagyobbiké 3,5 cm, huzalvastagság 0,2 cm (26. kép 1, 4).

Összesen 10 sírból került elő ilyen hajkarika. Három kivételével valamennyi nő illetve kislány sírja volt. A 17 hajkarika közül 9 bronzból, a többi ezüstből készült. A karikák átmérője 1,2 cm és 3,5 cm, a vastagsága 0,1cm és 0,25 cm között változik. A nagyobb méretűek anyaga bronz. Alakjuk kör, kivéve a 15. sír egyik karikáját, mely ovális alakú (13. kép 9).

Török Gyula és Szőke Béla szerint a 970-es évektől az S-végű hajkarikák szorítják ki őket.[20] A 10. században ezeket a hajkarikákat elsősorban férfiak viselik.[21] A kisebb méretűek enyhén vagy erősebben oválisak. Tettamanti Sarolta ezeket körte alakú karika típusként írja le, s megjelenésüket a 11. század elejére teszi.[22] Szabó János Győző véleménye szerint a 10. század közepétől hasonló formai változáson mennek át, mint a huzalkarperecek, vagyis vastagodás és a profilálódás figyelhető meg.[23] A 11. századi továbbélésre hívta fel a figyelmet Kovács László is.[24] Ezt erősíti, hogy az Újkígyós, Skoperda-tanya melletti temetőben, a 14. számú sírban a hajkarikák 11. századi pénzzel, a 15. számúban 11. századi pénzzel és S-végű hajkarikával együtt kerültek elő. A 11. századi használatot figyelte meg Bende Lívia és Lőrinczy Gábor is a Szegvár-oromdűlői 10–11. századi temető feltárásakor.[25]

S-végű hajkarikák (10., 15., 16., 30. sír)

A 10. sírban előkerült hajkarikát csak feltételesen sorolhatjuk ide, mert pödrött végű is lehetett. Az ezüst hajkarika átmérője 1,5–2 cm, a huzalvastagsága 0,1 cm (12. kép 1). A 15. sírban levő kisméretű ezüst S-végű hajkarika átmérője 1,4 cm, vastagsága 0,08 cm. Az S-vég nem bordázott (13. kép 7). Három ezüst és egy bronz S-végű hajkarika volt a 16. sírban. A két kisebbik átmérője 1,9 cm, a huzalvastagság 0,1 cm. A nagyobbak átmérője 2,5 illetve 2,4 cm, a huzalvastagság 0,15 cm. A legnagyobb készült bronzból, s egyedül ennek az S-vége nem bordázott (14. kép 1–2, 5–6). A ne-

[20] TÖRÖK 1962. 41; SZŐKE 1962. 35.
[21] SZŐKE 1962. 35; KÜRTI 1980. 325; RÉVÉSZ 1996. 79.
[22] TETTAMANTI 1975. 219; SZŐKE–VÁNDOR 1987.
[23] SZABÓ 1980. 70.
[24] KOVÁCS 1994. 112, 152. j.
[25] BENDE–LŐRINCZY 1997. 227.

gyedik olyan sír, amelyikben S-végű hajkarika volt, a 30. számú. Az itt előkerült ezüst hajkarika ármérője 2,3 cm, a huzalvastagság 0,2 cm. S-vége nem bordázott (19. kép 2).

Összesen hét S-végű hajkarika került elő a feltárt temetőrészlet négy sírjából. Méretük alapján a kis és a közepes méretűek közé tartoznak. Csak három bordázott volt köztük. A 10. sírban kislány, a 15., a 16. és a 30. sírban nő mellett kerültek elő. Az S-végű hajkarikák elhelyezkedése: a 10. sírban a kislány feje mellett találtuk meg, a 15. sírban a jobb lapocka alatt, a 16. sírban a koponya jobb és bal oldalán, a 30. sírban a medence felső szélénél. Az S-végű hajkarikák kérdésével sokan foglalkoztak eddig. Szőke Béla megállapítása szerint a 10. század 60–70-es éveiben jelennek meg.[26] Szabó János Győző szerint az Alföldön a 10. század végétől mutatható ki, de csak a 11. század közepétől terjed el igazán.[27] Ekkoriban kezdik az S-véget bordázni.[28]

Lépcsős fejű gyűrű (39. sír)

A temetőrészlet egyetlen lépcsős fejű gyűrűje a 39. sírban, a halott jobb kezének egyik ujján volt. A gyűrű átmérője 2,2 cm, szélessége 0,7 cm (26. kép 5). Az ilyen lépcsős fejű gyűrűk bronzból, esetleg vörösrézből készültek. Török Gyula véleménye szerint a 10. század második felében jelennek meg, s a 11–12. század fordulójáig viselik őket.[29] Szőke Béla viszont a kis előfordulási szám miatt a 11–12. század fordulójára keltezi őket, s nem a 11. század folyamára.[30]

Egyszerű, nyitott lemezgyűrű (39. sír)

A 39. sírban a férfi bal kezének egyik ujján nyitott, bronz lemezgyűrűt találtunk. A két vége egymás felé hajol, átmérője 2,2 cm. A lemez vékony, szélessége 0,6 cm (26. kép 6). Szőke Béla szerint ez az ékszer a honfoglaló magyar köznépi temetők legegyszerűbb gyűrűtípusa, bár már a késő avar korban is használják őket.[31] Máshol azt írja, hogy a honfoglalástól a kora Árpád-korig megtalálhatók, s a tört ezüst leletekkel hozhatók kapcsolatba.[32] A Pusztaszentlászlón feltárt korabeli temető tanulsága szerint a 11. század második felében, végén is viselték őket.[33] Az Újkígyós, Skoperda-tanyánál előkerült lemezgyűrű mindenképpen még a 10. század végén, legfeljebb a 11. század legelején kerülhetett sírba, hisz lóval, lószerszámmal, nyilakkal (és nyilván íjjal és tegezzel) eltemetett halott ujján volt.

Pántgyűrűk (37. sír)

A 37. sz. női sírban a jobb kéz gyűrűsujján egy széles fejű pántgyűrű volt. A zárt, vékony bronzlemezből készült gyűrű fejét kereszt alakú minta díszíti. A négy szárban és a szárak között is vonalak vannak. A gyűrű átmérője 2 cm, a pánt szélessége 0,7 cm, a fej átmérője 1,3 cm (22. kép 3). Szintén a 37. sírban találtuk a másik pántgyűrűt.

[26] SZŐKE 1962. 87.
[27] SZABÓ 1980. 69–70.
[28] SZABÓ 1980. 69; SZŐKE–VÁNDOR 1987. 51–52.
[29] TÖRÖK 1962. 82.
[30] SZŐKE 1962. 98.
[31] SZŐKE 1962. 63.
[32] SZŐKE 1962. 97.
[33] SZŐKE–VÁNDOR 1987. 68.

Ennek csak kissé szélesedik ki a feje, s a fej és a pánt találkozásánál két oldalt két-két kis dudor található. Átmérője 2 cm, a pánt szélessége 0,4 cm, a fej szélessége 0,8 cm (22. kép 2).

Sodrott ezüstgyűrűk (16., 18., 30., sír)

Három sírban találtunk sodrott ezüstgyűrűt, összesen 4 darabot. A 16. sírban két darab is volt. Az egyik a bal kéz gyűrűsujján, a másik a jobb kéz újcsontjai között volt. Az utóbbi 2,4 cm átmérőjű, 0,3 cm vastagságú. A két vége összeér. A másik vékonyabb, és a két vége nem ér össze. Átmérője 2–2,1 cm, vastagsága 0,2 cm. A sírban ezenkívül csak különböző méretű S-végű hajkarikák voltak (14. kép 3–4). A 18. sírban a jobb kéz gyűrűsujján szintén egy ilyen gyűrű került elő. Két vége összeér, átmérője 2,2 cm, vastagsága 0,15 cm. Ebben a sírban még egy nyitott hajkarika volt a leletanyagban (14. kép 8). A 30. sírban a bal kéz egyik kimozdult ujján volt egy ilyen típusú gyűrű. Végei összeérnek, átmérője 3,3 cm, vastagsága 0,3 cm (19. kép 3). A sírban I. István pénze, egy S-végű hajkarika és egy rombusz átmetszetű hegyesedő végű karperec került még elő. Mind a három sírban nő nyugodott. Mint láttuk, mindkét kézen viselték, ezen a téren nincs eltérés a két kéz között. A sodrott gyűrűk Szőke Béla megállapítása alapján a 10–11. század fordulójára keltezhetők.[34]

Fonott ezüstgyűrű (15. sír)

A 15. sírban a nő jobb kezének gyűrűsujján egy fonott ezüstgyűrű került elő. A három szálból font, nyitott gyűrű átmérője 2,3 cm, vastagsága 0,2 cm (13. kép 10). A sírban egy ezüstpénz, egy S-végű hajkarika, két hajkarika, valamint egy további hajkarika töredéke volt még. A fonott ezüstgyűrűk 3, 5, sőt néha 7 szálból készültek, de legáltalánosabb a 2–3 szálas, amilyen ez a gyűrű is. Szőke Béla megállapítása szerint a típus a 11. század elejétől a 11. század végéig volt divatban.[35]

Gyöngyök (2., 7., 37. sír)

Összesen három sírban találtunk gyöngyöket. A 2. számú sírban két szemes üveggyöngy került elő. A lapos, háromszög alakú, fehér szemes gyöngyök barna alapszínűek. Átmérőjük 1,1 cm, vastagságuk 0,5 cm (7. kép 2–3). A 7. sírban 6 db. gyöngytöredéket találtunk a nyakon. Az üveggyöngyök közül egyik sem volt egész. Van köztük lapos, kör és henger alakú (10. kép 4–9). A 37. sírban a nyakon 17 darab apró, gömb alakú és ikergyöngyökből álló gyöngysor volt, sárgák, fehérek, barnák (23. kép 1). A szegvár-oromdűlői temetőben is ezek a legjellemzőbb gyöngytípusok. Ott a 11. század első felében lehettek használatban.[36]

Háromszög alakú veret (39. sír)

A 39. sírban talált kis, háromszög alakú dísz aranyozott ezüst. Hátoldalának közepén egy, a felerősítést szolgáló fülecske van. A veretet alul kis gömb díszíti, felületét aranyozott, mélyebb csepp alakú minta ékíti. Hossza 1,5 cm, szélessége 1 cm (26.

[34] SZŐKE 1962. 97.
[35] SZŐKE 1962. 97; SZŐKE-VÁNDOR 1987. 74.
[36] BENDE-LŐRINCZY 1997. 234.

kép 2). Az orrüreg és a fogak között találtuk, de nem biztos, hogy ez az eredeti helye. Bár a sír nem bolygatott, a fej mellett levő nyílhegyek is kimozdultak. Nincs kizárva, hogy a kis veret a fejfedő elejét díszítette.

Kerek átmetszetű, nyitott, elkeskenyedő végű karperecek (32., 39. sír)

A 32. sírban talált ilyen típusú bronz karperec viselésének módját nem ismerjük, mivel a feldúlt és megsemmisült sír szétszórt csontmaradványai között találtuk. Átmérője 6,4–6,7 cm, vastagsága 0,35 cm (20. kép 4). A 39. sírban a két alkaron volt egy-egy ilyen típusú karperec. Ezek egyike 6,6–7,3 cm, vastagsága 0,4 cm. A másik átmérője 6,5–7,1 cm, vastagsága 0,4 cm (27. kép 1–2).

Ez az ékszertípus már a szarmatáknál előfordult. A honfoglalás kori sírok jellegzetes darabja, de a kora Árpád-korban is viselik. Általában bronzból, néha ezüstből készült.[37] Szőke Béla még úgy gondolta, hogy csak női sírokból kerülnek elő,[38] de néha férfi sírokban is előfordulnak.[39] Erre példa temetőnk 39. sírja is. Szabó János Győző szerint ezt a karperectípust a 930-as évektől kezdték viselni.[40] Révész László viszont a karos-eperjesszögi temető vizsgálatakor arra a következtetésre jutott, hogy földbe kerülésük a honfoglalást követő első évektől megindulhatott.[41] A típus továbbélésével kapcsolatban Szabó János Győző még úgy látta, hogy a 11. században a vékonyabbakat felváltotta a megvastagodott, félkör és kerek átmetszetű huzalkarperec valamint a négyzetes átmetszetű karperec.[42] Valójában a vékonyabb típus nem tűnt el a vastagabb karperecek megjelenésekor, hanem továbbra is divatban maradt.[43]

Rombusz átmetszetű, nyitott, elkeskenyedő végű karperec (30. sír)

Egyetlen ilyen típusú karperecet találtunk, a 30. sírban fekvő női váz bal csuklóján. A bronz karperec átmérője 7,8 cm, vastagsága 0,7 cm (19. kép 4). A sírban ezenkívül egy I. István által veretett ezüstpénz, egy ezüst S-végű hajkarika és egy nyitott, sodrott ezüstgyűrű volt. Szőke Béla szerint ez az ékszertípus az S-végű hajkarikákkal jelenik meg.[44] Szabó János Győző azon véleménye, hogy ezek a példányok a kerek átmetszetű karpereceket váltották le, s csak a 11. században lesz vaskosabb a középső részük, nem igazolható.[45] A karperectípus kutatástörténetét nem rég Langó Péter foglalta össze.[46] Viseletét a 10. század középső harmadától számíthatjuk, s a 11. század temetőinek jellegzetes darabja.

[37] SZŐKE 1962. 66–67, 94; SZABÓ 1980. 66; KOVÁCS 1986. 101.
[38] SZŐKE 1962. 66.
[39] LANGÓ 2000. 35.
[40] SZABÓ 1980. 66.
[41] RÉVÉSZ 1996. 90. – Példaként hozza, hogy Vereben 858–924 között vert érmekkel, Kisdobra-Ligahomok 2. sz. lovas sírjában pedig 8 db 892–911/12 között vert arab dirhemmel együtt kerültek elő ilyen huzalkarperecek (KOVÁCS 1989. 38, 74).
[42] SZABÓ 1980. 62–66.
[43] LANGÓ 2000. 38.
[44] SZŐKE 1962. 95.
[45] SZABÓ 1980. 66.
[46] LANGÓ 2000. 41.

Kiszélesedő végű, nyitott lemezkarperec (37. sír)

A 37. sírban a jobb alkaron egy kiszélesedő végű, nyitott, bronz lemezkarperecet találtunk. A lemez vastagsága 0,1 cm, szélessége 0,7 cm, a kiszélesedő végeknél 1,2 cm. A karperec átmérője 6,3–6,9 cm (23. kép 3). Az ilyen típusú karperecek a honfoglalóknál főleg előkelő sírokban fordulnak elő. A 10. században végig használják, egészen a 11. század elejéig.[47] Az öntött példányok sokszor pontkörökkel díszítettek, s a köznépi temetőkben a 11. század elejéig megvannak. Néha mindkét végükön átlyukasztották, s valószínűleg a lyukakba fűzött zsinórral szorosra húzták ezeket a karpereceket, így rögzítve őket.[48]

Íjborító csontlemezek („A", 3., 38. sír)

Összesen három sírban találtunk íjborító csontlemezeket. Egyik a Juhász Irén által dokumentált „A" sírban volt. Ennek csak két kis darabja maradt meg. A lemez hossza 8 cm, szélessége 2,2 cm. Az íjhúr beakasztására szolgáló vájat nincs rajta. Ezek alapján markolatot borító lemezzel van dolgunk, mely a maga 2,2 cm szélességével aránylag keskenynek számít. Íjmarkolatra utal az is, hogy a lekerekített végen irdalás figyelhető meg. A másik darab ennek egy része lehet (5. kép 1–2).[49] A 38. sírban csak egyetlen, a markolat egyik oldaláról származó csontlemez került elő a bal könyök mellett, kívül. A bal vállnál található nyílhegyek alapján a tegez és az íj is a bal karnál volt elhelyezve, egymás mellett. A csontlemez több darabra tört. Szélei és két vége, valamint a hátulja irdalt (25. kép 3). Mivel a jelek szerint a sírt nem bolygatták meg, a temetéskor több csontlemez nem lehetett az íjon. Nem valószínű, hogy eleve így készült volna. Talán egy sokáig használt íjról van szó, melyről elvesztek, letörtek a csontlemezek. Ez szintén azt bizonyítja, hogy ezek a vékony lemezek csak díszítésül szolgáltak, hisz az íjat nélkülük is lehetett használni. Ebből azonban az is következik, hogy szinte biztosra vehetjük: azokban a sírokban is voltak íjak, melyekben csak tegezmaradványokat vagy nyílhegyeket találtunk.[50] A 3. sír csontlemezei szintén hiányosak, de ez a sír bolygatott, így nem tudni, teljes volt-e az íjon a csontkészlet. Itt két íjkarra való és egy markolatlemez került elő. Valamennyi töredékes volt. A markolatlemez hátulja, két vége és a szélek majdnem mindenütt irdaltak. A sírban való elhelyezkedésük alapján az íj alsó karját díszítették, mert a jobb alsó lábszáron voltak (9. kép 1–3).

Tegezdíszítő csontlemez (3. sír)

A 3. sírban előkerült csontlemez (5. melléklet) minden valószínűség szerint nyíl tegezének száját díszítette. Hossza 12,8 cm, szélessége 1,5 cm, vastagsága 0,9 cm. Egyik végén elvékonyodik. A sírt megbolygatták, így a tárgy eredeti helyzete nem állapítható meg. A bal kéz külső oldalán találtuk meg. Az enyhén ívelt tárgy kissé sérült. Domború és két keskenyebb oldala, valamint a homorú oldal széle irdalt, a homorú rész közepe sima, kidomborodó. Mivel szegecselés nyoma nem látszik a tárgyon, valószínűleg a homorú oldalával kifelé volt felerősítve, s az irdalások a ragasztás jobb ta-

[47] SZŐKE 1962. 72.
[48] RÉVÉSZ 1996. 90.
[49] A leltárkönyv szerint is íjmarkolat lemez.
[50] Ez a vélemény már jóval korábban is megfogalmazódott (LÁSZLÓ 1955. 119; FODOR 1981. 150).

padását segítették (8. kép 3). A csontdísz a tegez tetejének elülső ívét díszíthette. Talán kissé beékelték és beragasztották a tegez tetejét képező falemezbe, s esetleg alul és felül bőrrel vonták be a tetőlemezt. Így csak a csont sima, fehér elülső része volt látható. A 3. sír 6. melléklete is csontlemez, mely talán szintén a tegez száját díszítette. A töredékes, vékony, lapos lemez darabokra tört, eredeti alakja nem állapítható meg. A két combcsont között kerültek elő (10. kép 2–3).

Fülesgomb (37. sír)

A 37. sz. női sírban egy bronz fülesgomb volt. A bal oldali legfelső bordánál került elő, ami egy bal oldalon, fent gombolódó ruhára utal. Lencse alakú tömör feje kereszt alakban bevágott. Lapos szárán kis lyuk szolgál a felerősítésre. Hossza 1,3 cm, szélessége 0,8 cm (23. kép 2). Szőke Béla még arra gondolt, hogy a fülesgombok a női ing gombolására valók,[51] valójában azonban férfi sírokban is rendszeresen előfordulnak. A 10–11. századi magyar szállásterületen mindenütt elterjedtek, mind a rangosabb, mind a köznépi sírokban megtaláljuk azokat.[52]

Líra alakú csat (38. sír)

A 38. sírban talált líra alakú csat bronzból készült, tüskéje vas. A sírban férfi feküdt, ami újabb adat arra, hogy az ilyen típusú csatok nem csak női sírokban fordulnak elő.[53] A csat hossza 2,8 cm, szélessége 2,8 cm (25. kép 2). A tárgytípust Révész László vizsgálta behatóbban. Csatunk az általa megállapított típusok közül az „A" típusba tartozik. Véleménye szerint az ilyen csatok a 10–11. század folyamán végig használatban voltak, s a köznépi temetőkben éppúgy megtaláljuk őket, mint az előkelőbbek sírjaiban. A honfoglalók által megszállt területen mindenütt előfordulnak.[54] Övcsatként éppúgy használták, mint a fegyverzet felfüggesztésére, vagy a lószerszámzat tartozékaként.[55]

Nyílhegyek (3., 9., 24–25., 33., 38–39. sír)

A feltárt sírokban összesen 18 nyílhegyet találtunk. A 3. számú sír nyílhegye a villás típusba tartozik.[56] A néprajzi adatok alapján az ilyen típusú nyílhegyeket elsősorban vízi szárnyasokra való vadászatkor használták. Hossza 7,2 cm, szélessége 3,5 cm (8. kép 2). A többi nyílhegy hosszú vagy rövid vágóélű, deltoid, illetve rombusz alakú. A 9. számú sírban három nyílhegyet találtunk, melyek nem túl nagy méretűek, rombusz alakúak, s a mellkason feküdtek, valószínűleg a tegezben: 1. hossza 4,5 cm, szélessége 2,1 cm (11. kép 1), 2. hossza 6 cm, szélessége 1,7 cm (11. kép 2), 3. hossza 7 cm, szélessége 2 cm (11. kép 3). Egyetlen nyílhegy volt a 24. számú sírban. Ez a jobb váll mellett, kívül feküdt. Hosszúkás, vékony, deltoid alakú nyílhegy. Hossza 6,2 cm,

[51] SZŐKE 1962. 79.
[52] RÉVÉSZ 1996. 98.
[53] BAKAY 1978. 148. Révész László hívta fel a figyelmet arra, hogy férfi sírokban is rendszeresen előforduló tárgyról van szó (RÉVÉSZ 1989. 515).
[54] RÉVÉSZ 1989. 527; RÉVÉSZ 1996. 119–120.
[55] RÉVÉSZ 1989. 537.
[56] A nyílhegyek típusaihoz: CS. SEBESTYÉN 1932. 193–206; RUTTKAY 1976. 325–333; KOVÁCS 1986. 228–230, 16. kép.

szélessége 1,5 cm (16. kép 2). A 25. sírban négy nyílhegy került elő. Rombusz és deltoid alakúak. Kissé rendezetlenül, a bal kéz csontjainál voltak: 1. hossza 6,3 cm, szélessége 2,4 cm (17. kép 1), 2. hossza 5,9 cm, szélessége 1,8 cm (17. kép 2), 3. hossza 9,5 cm, szélessége 3,9 cm (17. kép 3), 4. hossza 5,5 cm, 2 cm (17. kép 4).[57] A tegez talán a test bal oldalán feküdt. A 33. számú sírban két nyílhegy volt egymás mellett, a jobb felkar mellett, kívül. Rövid vágóélű, deltoid alakúak: 1. hossza 7,5 cm, szélessége 2,3 cm (21. kép 1), 2. hossza 6,5 cm, szélessége 1,8 cm (21. kép 3). Talán ezek is tegezben voltak, de abból semmi sem maradt. A 38. sírban öt nyílhegyre bukkantunk. Rombusz és deltoid alakúak. Egy csomóban, a bal válltól kissé feljebb kerültek elő, nyilván ezeket is a tegezben helyezték a sírba: 1. hossza 8,2 cm, szélessége 2,3 cm (24. kép 1), 2. hossza 6,9 cm, szélessége 2,5 cm (24. kép 2), 3. hossza 4,5 cm,[58] szélessége 2,5 cm (24. kép 3), 4. hossza 8,1 cm, szélessége 2,5 cm (24. kép 4), 5. hossza 7,5 cm, szélessége 2,4 cm (24. kép 5). A 39. sírban két rövid vágóélű, deltoid alakú nyílhegyet találtunk. Mindkettő a fejtől balra feküdt, kimozdulva eredeti helyzetéből: 1. hossza 7,5 cm, szélessége 2,1 cm (26. kép 3), 2. hossza 7,4 cm, szélessége 2,3 cm (26. kép 7).

Az itt feltárt nyílhegyeket tartalmazó sírok tovább erősítik azt a korábbi megfigyelést, hogy honfoglaló őseink soha sem tele tegezt temettek halottaik mellé, hanem legfeljebb 5–6 nyilat.[59] Egyedül a karos-eperjesszögi II. temető 60. sírjában került elő eddig 13 darab nyílhegy. 11 nyílhegy volt a karosi III. temető 11. sírjában. Mivel a II. temetőben nem a 60. számú a legrangosabb sír, tovább erősödik az a vélemény, hogy a sírba helyezett nyilak számának nincs rangjelző szerepe.[60] Az Újkígyós, Skoperda-tanyánál feltárt temetőrészletben szintén nem lehet összefüggést megfigyelni a halottak rangja, gazdagsága és a sírba tett nyilak száma között. Valószínűleg Dienes István járt legközelebb az igazsághoz, aki szerint a túlvilág különböző rétegein való áthatoláshoz volt szükség a sírba tett nyilakra.[61]

Balta (25. sír)

A 25. sírban talált, vasból készült balta a jobb alkar mellett, belül feküdt. Hossza 10 cm, szélessége 3,2 cm (17. kép 5). Méreteiből egyértelműen látszik, hogy nem szerszám, hanem fegyver. A balta köpűje az alkaron volt, éle a gerincoszlopon. Elhelyezkedéséből jól látszott, hogy a nyél a láb felé nézett, párhuzamosan a testtel. A nyéllyuk kissé szabálytalan, enyhén ovális. Mivel a balta a nyéllyuk és a penge találkozásánál elpattant, a fegyver enyhén deformálódott.

Balta szavunk bolgár-török eredetű.[62] Kovács László szerint az a típus, amelyhez a Skoperda-tanyánál előkerült példány is tartozik, finnugor előképekre vezethető vissza.[63] Az ezzel a típussal egy főcsoportba sorolt baltákat már korábban is finnugor eredetűnek tartotta, melyek a közép és késő avar népességgel már 670 után megjelen-

[57] A töredékes nyílhegyeknél a kiszerkeszthető méret szerepel.
[58] A tüske egy része hiányzik.
[59] RÉVÉSZ 1996. 168–169; RÉVÉSZ 2000. 18.
[60] RÉVÉSZ 1996. 168.
[61] DIENES 1957. 29–31; Uő. 1975. 96; Uő. 1978. 38–39; Uő. 1979. 88–89.
[62] TESz I. 233.
[63] KOVÁCS 1982. 249, Taf. 3, 6. – Kovács László a baltákat 9 főtípusba, az altípusokkal együtt 15 típusba sorolta, melyek közül az általunk vizsgált fegyver a VI/c típusba tartozik (KOVÁCS 1986. 237, 21. kép).

nek a Kárpát-medencében, majd másodszor a honfoglaló magyarok hozzák magukkal őket.[64] Véleménye szerint mérete alapján ez a típus is a fegyverek közé sorolható, de alakjuk a szerszámként való alkalmazást is lehetővé teszi.[65] A sírokba ritkán kerültek a balták. Eddig kb. 100 darab, különböző típusú baltát ismerünk a 10–11. századi temetőkből, melyek típusba sorolásával többen is foglalkoztak.[66]

Tegez vasalása („A" sír)

Az „A" sír anyagában Juhász Irén tegezvasalást említ, melyeket a találók kiszedtek, így a tegez méretei nem állapíthatók meg. A vasalásból csak három töredék került leltárba. A leltárkönyv szerint: „Széles vaspánt töredékei, vasszegekkel és famaradványokkal. A nagyobb darab enyhén íves. Hosszuk 6,1 cm, 2,4 cm és 1,6 cm. Szélességük 1,7–1,9 cm között". Elkallódtak, fotók nincsenek róluk, így egyiket sem rekonstruálhatjuk.

Vasalások (9. sír.)

A 9. sírban két, talán fából készült tárgy vasalásának tartható vastárgyat találtunk, a lábak között, a térdek vonalától kissé feljebb (11. kép 4–5). Egymás mellett helyezkedtek el, párhuzamosan, vízszintesen. Mindegyik két azonos nagyságú, eredetileg téglalap alakú vaslemezből áll, melyeket két-két szegecs fog össze. A lemezek 1,2 cm illetve 1,4 cm szélesek, 4,5 és 4,4 cm hosszúak. Vastagságuk kb. 0,1 cm. A szegecsek hossza alapján a lemezek kb. 1,3–1,4 cm vastagságú anyagot, valószínűleg fát, fogtak közre. Talán a tegez alját erősítették ezek a vasalások (11. kép 4–5), bár hasonló tegezvasalás nem ismert. Arra is gondolhatunk, hogy a tegez alja elhasadt, s ezekkel a vasalásokkal erősítették meg. Egy középen nyitható tegez esetén hozzá lehetett férni belülről is a tegez aljához. Tegezre utalnak a mellkason megtalált nyílhegyek is, az azonban látszik, hogy ha a vasalások eredeti helyükön voltak, akkor a nyilak nem lehettek a tegezben, mert túl messze helyezkedtek el a tegez alján levő vasalásoktól. A nyilak hegye és a vasalások között 91 cm távolság van. Ismerve a honfoglalás kori íjak méreteit, ilyen méretű nyílvesszőkkel a honfoglalóknál nem számolhatunk. A tegeznek pedig még ennél is nagyobbnak kellene lennie. Révész László a karosi temetőben megfigyelt tegezek hosszát a II/52-es sírban 80–85 cm-nek, a II/63-as sírban 78 cm-nek, a II/11-es sírban 86 cm-nek határozta meg.[67] 80 cm-es nyíltegez maradványai kerültek elő Örménykúton is.[68] Mindezeket figyelembe véve csak feltételesen sorolhatók ezek a tegezvasalások közé. Nincs kizárva, hogy más rendeltetésű fatárgy vasalásai voltak.

Vaskés (33. sír)

A 33. sírban talált vaskés az egyetlen eddig a temető leletanyagában. A fiú jobb kezének ujjcsontjai mellett, kívül feküdt. Egyélű, ívelt hátú, nyéltövises típus. Felsze-

[64] KOVÁCS 1979. 390–391. – Kovács László itt közölt típusai közül az általunk vizsgált fegyver a 7. típusba tartozik.
[65] KOVÁCS 1979. 392; KOVÁCS 1986. 237.
[66] RUTTKAY 1976. 305–313; KOVÁCS 1979. 389–392; KOVÁCS 1982. 249; RÉVÉSZ 1996. 175, 178.
[67] RÉVÉSZ 1996. 172–173.
[68] SZATMÁRI 1996. 167.

déskor kettétört. Hossza 9,6 cm, szélessége 1,3 cm (21. kép 4). Talán az övre volt függesztve, s szerves anyagból készült tokja elenyészett.

Vascsat (38. sír)

A temető egyetlen vascsatja a 38. sírban, a jobb combnyaknál került elő. A szögletes vascsatnak csak a töredékei maradtak meg, melyek a csat rámájából származnak. A tüske hiányzik. Hossza 2, 5 cm, szélessége 2,5 cm (25. kép 1).

Vaskarika („A" sír)

Az „A" sírban egy vaskarika került elő. Valószínű, hogy a széttört zabla egyik karikája volt. Csak kis töredéke van meg (5. kép 5).[69]

Zablák („A" és 39. sír)

Az „A" sírban előkerült zablából csak két egyenes zablarúd és egy zablakarika maradványa jutott múzeumba. A rendkívül töredékes lelet alapján a zabla típusa nem állapítható meg (5. kép 6–8). Ide tartozhat még a vaskarikáknál tárgyalt karika is. A temetőrészlet másik zablája a 39. sírból került elő. A csuklós csikózabla karikáihoz kis fülek kapcsolódnak szervesen, melyekbe a szíjak voltak befűzve. A zabla két csuklós szára a szokásos módon nem egyforma hosszú, vagyis aszimmetrikus. Hasonló karikájú zabla ismeretlen a honfoglalás kori anyagban. Hossza 35 cm, a karikák átmérője 4,1 cm (29. kép 1).

Kengyelek („A" és 39. sír)

Az „A" sírban előkerült kengyelek egyike ép volt, a másik töredékes. A kengyelek a lapos szárú, körte alakú típusba tartoznak. Az ép példány magassága 15,6 cm, szélessége 15 cm. A leltárkönyv szerint száruk lapos, a talpaló külső felületén gerinc fut végig (5. kép 3–4). A 39. sírban a két kengyel közül az egyik deformálódott. Ezt a sírtól kicsit távolabb találtuk meg, valószínűleg egy korábbi földmunka során került ki a sírból. A kengyelek szára egyik oldalon lapos, a másikon enyhén domború. A talpaló kiszélesedő, homorú. Az ép kengyel magassága 8,6 cm, szélessége 6,3 cm. A talpaló szélessége 1,6 cm. A trapéz alakú kengyelek közé tartoznak (28. kép 1–2).

Pénzek („B", 1., 3., 14–15., 30., 35. sír)

A temetőrészletben hét sírból összesen nyolc ezüstpénzt ismerünk. Már 1972-ben, Juhász Irén leletmentésekor előkerült egy, a „B" sír férfi csontvázának szájából. Ez I. István király verete.[70]

Az 1. számú férfi sírban, közvetlenül a bal felkar mellett, majdnem a váll magasságában került elő egy Salamon kori veret[71] (7. kép 1). A 3. számú férfi sír pénze a hiányzó nyakcsigolyák helyén volt. Valószínű, hogy a sír megbolygatásakor a koponyát elvitték, de a pénzt nem vették észre. A rendkívül rossz megtartású, eredetileg átfúrt,

[69] A tárgyat nem találtam, csak egy régi fotó alapján ismert.

[70] Az Erkel Ferenc Múzeum leltárkönyve szerint az 1972. évi anyagból egyedül ez van meg, de nem találtam. A leltárkönyvi leírás 1,8 cm-es átmérőt említ. Felirata alapján István király verete.

[71] CNH I. 22; HUSZÁR 1979. No. 17.

félbevágott pénzt nem lehet meghatározni (8. kép 1). A sírban hajkarika, nyílcsúcs, tegezdíszítés (?) maradványai és íjborító csontlemezek voltak. A pénz valószínűleg magyar király által veretett, mivel egyetlen idegen pénzt sem találtunk a sírokban. Ha ez így van, akkor megint csak megerősítést kap az a korábbi megállapítás, hogy Békés megyében számítanunk kell a 11. század elején, s talán még később is, pogány módon, fegyverrel, esetleg akár lóval eltemetett halottak sírjának előkerülésére.[72] A szintén Békés megyében, a Sarkadkeresztúr, Csapháti-legelő, Barna-tanya lelőhelyen feltárt 10–11. századi temető 117. sírjában íjászfelszereléssel, lószerszámmal eltemetett halott sírjában I. István pénze került elő.[73] A 14. számú női sír két pénze közül az egyik a bordák és a bal felkar között,[74] a másik közvetlenül a bal alkar mellett, kívül volt.[75] Az előbbit félbehajtották, az utóbbi pedig rosszabb állapotú, töredékes. Mindkettő Salamon király verete (23. kép 1–2). A 15. számú női sír pénze az orrüregen feküdt. Ez is töredékes, nem túl jó állapotú. Salamon király verete[76] (13. kép 5). A 30. számú női sírban szintén I. István pénze volt. Ezt közvetlenül a jobb felkar mellett, kívül találtuk meg[77] (19. kép 1). A 35. számú férfi sírban a csontváz bal oldali bordái között bukkantunk egy pénzre. Ez nagyon jó állapotú, Salamon király verete[78] (22. kép 1).

Mint látjuk, a „B" sírnál a halott szájában volt a pénz. A 3. sír esetében a bolygatás miatt csak annyi biztos, hogy az érme a koponya környékén lehetett eredetileg is. A 15. sírban az orrüregen feküdt egy érem, a többi esetben a karok mellett, vagy a bordák között találtuk őket. Felvarrásra utaló nyomot csak egy esetben lehetett megfigyelni (3. sír), így a többi esetben a pénzek nem díszek, hanem túlvilági útravalók lehettek. A 3. sír átfúrt pénze felvarrásra, esetleg nyakban való viselésre utal, azt azonban nem zárhatjuk ki, hogy a sírba már ez is mint halotti útravaló került. Erre utalhat, hogy félbevágták. A pénzeket tartalmazó hét sírból négyben férfi, háromban nő feküdt. A legkorábbi pénzek I. István veretei, a legkésőbbiek Salamon király idejéből származnak.

Ételmelléklet (25. sír)

Egyetlen sírban volt ételmelléklet. A 25. sírban állatcsont került elő a mellkas bal oldalán, az alsó bordánál. A kis birkacsont (?) a temető egyetlen ételmelléklete. Az ételmelléklet adás az egyik legmegfoghatatlanabb a temetkezési szokások közül, ezért még teljesen feltárt temető esetében is vigyázni kell a százalékos megoszlás számításánál. Az ételmelléklet lehet növényi eredetű, vagy olyan húsétel, melyben nincs csont. Ezeknek semmilyen nyoma nem marad, éppen úgy, mint egy fából faragott, vesszőből, gyékényből vagy szalmából font edénynek, ha esetleg abban helyezték a halott mellé az ételt. Erre utalnak egyébként az edény nélkül előkerülő állatcsontok, hisz nem valószínű, hogy a sült vagy főtt húst egyszerűen tették volna a sírba. Nyilván

[72] RÉVÉSZ 1997. 183; MEDGYESI 2000. 51.
[73] Medgyesi Pál ásatása. MMM Régészeti Adattár, ltsz.: 1873/1986, 2061/1990, 2075/1991, 2087/1992; MEDGYESI 1993. 488–489.
[74] CNH I. 22; HUSZÁR 1979. No. 17.
[75] CNH I. 22; HUSZÁR 1979. No. 17.
[76] CNH I. 22; HUSZÁR 1979. No. 17.
[77] CNH I. 1; HUSZÁR 1979. No. 1.
[78] CNH I. 19; HUSZÁR 1979. No. 14.

edényen helyezték el. Italmellékletnél is gondolhatunk fakulacsra vagy más, fából készült, folyadéktartó edényre.

A temető időrendje és helye a vidék 10–11. századi történetében

Sajnos a temető összes sírját nem ismerjük, de a megtalált sírok alapján is látszik, hogy a legkorábbinak tartható sírokba még pogány módon temetkeztek, a legkésőbbiek viszont már Salamon király pénzével keltezettek. A temető első sírjai valószínűleg még a 10. századból származnak, s a század utolsó negyedéből valók. Már korábban felvetődött, hogy vidékünkön a pogány rítusú temetkezések a 11. századi pogánylázadások idején is keletkezhettek.[79] A 3. számú sírban, ahogy a pénzek tárgyalásánál már volt róla szó, az íjjal, tegezzel eltemetett férfi sírjában meghatározhatatlan, de valószínűleg magyar király által veretett, tehát 11. századi érme került elő. Ez arra figyelmeztet, hogy a temetőrészlet többi, korai sírját sem kell feltétlenül a 10. századra keltezni, vagy legalábbis a század vége is számításba jöhet. A legkésőbbi pénzek Salamon király veretei, ez azonban csak a feltárt temetőrészletet datálja, s még ebben is lehetnek későbbi sírok. A temető használata ennél jóval tovább is tarthatott.

A mellékletek alapján legkorábbinak tarthatók a 3.(?), 9., 24–25., 33., 37–39. sírok. Ezek mind a temetőrészlet keleti részén vannak, egy tömbben, így teljesen egyértelmű, hogy a temető benépesülése itt kezdődött, majd nyugat felé terjeszkedett. Az I. István érmével keltezett 30. sír a legdélebbi sír. Kissé magányosnak tűnik, de számításba kell venni, hogy a környezete nincs teljesen feltárva. A szintén I. István érmével keltezett „B" sír helyét nem tudjuk azonosítani. A legkésőbbi sírok lehetnek a Salamon király pénzével keltezettek. Ide tartozik az 1., 14–15. és 35. sír. Ezek, a 35. sír kivételével, a temetőrészlet nyugati szélén helyezkednek el. Az 1972-ben feltárt sírok helyét nem ismerjük, ezért ezeket nem tudtuk ilyen szempontból értékelni.

Bolygatást figyelhetünk meg a 2–3., 8., 12., 17., 23–24., 26–30., 32. sírnál. A bolygatások egy részét állatok okozhatták, a 32. sírt pedig egy újkori gödör rombolta szét. Mivel több újkori gödröt találtunk a területen, nehéz eldönteni, melyek a kirabolt sírok. Nehezíti a helyzetet, hogy éppen úgy, mint a sírok foltját sem, a rablógödrökét nem lehetett megfigyelni.

Kígyós a nevét valószínűleg az egykor itt élő sok kígyóról kapta.[80] A 16. században nevét hol Kegyósnak, hol Kigiosnak írták.[81]

---

[79] RÉVÉSZ 1997. 183; MEDGYESI 2000. 51.

[80] KISS 1978. 590, 666.

[81] MADAY 1960. 433; KRUPA 1981. 10. – A falu első említése 1398-ból származik. Ekkor a lakók kendertermesztéssel foglalkoztak. Később a település életében fontos szerepet játszott az Ajtósy család, akik 1512-ben Békés megyéhez csatoltatták Kígyóst. A falu elnéptelenedése a török kiűzése idején történhetett, bár van, aki a végső pusztulást a Péró-féle lázadással hozza összefüggésbe (FÜZESI 1965. 13). A török kor végén pusztulhatott el számos szomszédos falu is: Apáti, Vadad, Fövenyes, Rotyma, Eperjes. Apáti ma puszta Újkígyós keleti, Kétegyháza felőli határrészén, a nemzetközi vasútvonal mentén, Fövenyes a mai Fényes, Rotyma valószínűleg az egykori Kígyós nyugati részén terült el, Eperjes pedig, mely 1596-ban pusztult el, a mai Újkígyós déli határát képezte. A török kiűzése után Harruckern János György magyar, szlovák és német telepeseket hozott a környékre, de Újkígyós csak 1815 után települt újjá, amikor gróf Wenckheim József száz dohánykertész családot költöztetett ide (KARÁCSONYI 1884. 14; KARÁCSONYI 1896. II. 99, 183). A település történetéhez lásd még: JÁROLI–SZIGETI 1991. 6–7.

A Skoperda-tanyán előkerült temetőrészlet egyike az egykori Zaránd megye nyugati részéről ismert 10–11. századi sírmezőknek. A terület ilyen korú temetkezéseit Révész László gyűjtötte össze.[82] Szabadkígyóson a Pálligeti-táblán,[83] szintén Szabadkígyóson a Tangazdasági-homokbányában,[84] Medgyesegyházán Zsilinszky Mihály telkén,[85] Bánkúton a Rózsa-major területén,[86] Kunágotán,[87] Gyulán a vármegyeháza udvarán[88] és a téglagyár területén[89] honfoglalás kori temetkezések kerültek elő. Eleken a téglagyár területén 10–11. századi sírokra bukkantak.[90] Az általa összeállított lelőhelylistát magam néhány új temetőrészlettel egészítettem ki. Ezek közül az egyik az itt tárgyalt Újkígyós, Skoperda-tanya melletti 10–11. századi, a másik a Medgyesegyházán, a Kétegyházi út melletti homokgödörnél előkerült honfoglalás kori temető.[91]

A mai Békés megye területén, forrásaink szerint, a 11. században Ajtony és Vata törzsfő nemzetsége osztozott. Az északi részt Vata családja birtokolta, a délit Ajtony.[92] Ajtony leverése után[93] területét a győztes Csanád nevét kapta meg.[94] Ebből vált ki később Zaránd megye. Györffy György szerint Ajtony árvái csak néhány falut tarthattak meg Ajtony monostora körül.[95] Az északi területek urai is behódoltak a központi hatalomnak, maga Vata is felvette a keresztény hitet.[96]

Ajtony egykori területén valószínűleg a lakosság egy része is kicserélődött. Erre utal talán az, hogy a Szabadkígyós, Pálligeti-táblán[97] és a Szabadkígyós, Tangazdasági-homokbányában[98] feltárt honfoglalás kori temetők sírjait részben kirabolták. A jelek szerint ez akkor történt, amikor még a sírok helye látszott. Az északi területeken vi-

[82] RÉVÉSZ 1997. 180–184.
[83] BÁLINT 1971. 49–86.
[84] PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971. 30.
[85] MFM ltsz.: 53.175.1–12; 53.180.1–3; Szegedi Múzeum Naplója II. 331–333; MÓRA 1932. 62; CS. SEBESTYÉN 1932, 208–209; BÁLINT 1941. 26–27; FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 52, 648. tétel; MESTERHÁZY 1968. 166; NAGY 1968. 78; BÁLINT 1971. 75, 80; ECSEDY István – MARÁZ Borbála – GOLDMAN György: A MFM-ban levő Békés megyei régészeti anyag fotói és az MTA RI Adattárában levő dokumentumokról készült másolat (MMM Régészeti Adattár 1460/1977); BÁLINT 1991. 239; SZATMÁRI–VÁGÓ 1993. 16.
[86] BÁLINT 1932. 260; FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. No. 710. (Nagykamarás név alatt). 1993-ban a lelőhely közelében hitelesítő ásatást végeztem, de nem találtam sírokat. SZATMÁRI–VÁGÓ 1993. 16; JATE Gyűjteménye, ltsz.: 9940–9953.
[87] MÓRA 1926. 125–133; Uő. 1932. 58; CS. SEBESTYÉN 1932. 197; BÁLINT 1941. 23–24; FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 601. tétel; MÓRA 1982. 175–183; MFM ltsz.: 53.170.1–37.
[88] FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 363. tétel; EFM ltsz.: 1687, 1688, 1985, 1988.
[89] BAKAY 1978. 175–180.
[90] FEHÉR 1957. 305; FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 34, 274. tétel; MEDGYESI 1996; Uő. 2000.
[91] MEDGYESI 2000. 51; LISKA András – MEDGYESI Pál: Honfoglalás kori temető részlete Medgyesegyháza-Kétegyházi út, Homokgödör lelőhelyről. Kézirat.
[92] A terület történetéhez részletesebben: MEDGYESI 2000. 50–53.
[93] A nagyobbik Gellért legenda adatait elemezve talán 1028-ban volt az Ajtony elleni hadjárat (KRISTÓ 1999. 113–114). Györffy György viszont 1008-ra teszi a hadjárat idejét: (GYÖRFFY 1977. 172–173).
[94] BLAZOVICH–KRISTÓ–MAKK 1994. 27.
[95] GYÖRFFY 1977. 200.
[96] Gellért püspök nagyobbik legendája az ujjászületettek közül valónak említi Vatát, ami a keresztény hitre térítettek elnevezése volt (BLAZOVICH–KRISTÓ–MAKK 1994. 37–38).
[97] BÁLINT 1971. 79.
[98] PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971. 34–35.

szont békésebb volt az átmenet, s helyben maradtak az eredeti lakosok. Talán ez magyarázza, miért éppen az északi részeken törtek ki a pogánylázadások 1046-ban majd 1061-ben.

Mindez egyezik Révész László megfigyelésével, hogy a Békéscsabától északra eső területen, kb. Mezőberényig, a 10. századi temetők folytatódnak a 11. században is. Ugyanakkor déli irányban, a kb. Kunágotáig tartó területen, mely később Zaránd megye része volt, a 10. századi temetőknek általában nincs 11. századi folytatása.[99] Természetesen a későbbi feltárások még módosíthatják ezt a megfigyelést, hiszen a Skoperda-tanyánál feltárt temetőrészlet sem illeszkedik a sorba. Ennek ellenére a jelenlegi adatok alapján elfogadhatjuk Révész László felvetését.[100] Úgy tűnik, valóban volt egy lakosságcsere ezen a vidéken, ez azonban nem érintett minden települést. Erre utal az Újkígyós, Skoperda-tanya melletti és talán az Elek-téglagyári temetőrészlet is.[101]

IRODALOM

ANDÓ 1974.
Andó Mihály: Békés megye természeti földrajza. In.: Békés megye gazdasági földrajza. (Szerk.: Krajkó Gyula) Békéscsaba, 1974. 13–84.

BAKAY 1978.
Bakay Kornél: Honfoglalás és államalapítás kori temetők az Ipoly mentén. StudCom 6. 1978.

BÁLINT 1932.
Bálint Alajos: Honfoglaláskori sírok Ószentiványon és Bánkúton. – Gräber aus der Landnahme-Zeit zu Ószentiván und Bánkút. Dolg 8 (1932) 255–268.

BÁLINT 1941.
Bálint Alajos: Csanád, Arad és Torontál KEE. vármegyék régészeti katasztere. Makó, 1941.

BÁLINT 1971.
Bálint Csanád: X. századi temető a szabadkígyósi pálligeti táblában. – Tenth Century Cemetery in the Pálliget Plot of Szabadkígyós. BMMK 1 (1971) 49–88.

BÁLINT 1991.
Bálint Csanád: Südungarn im 10. Jahrhundert. Budapest, 1991.

[99] RÉVÉSZ 1997. 183–185.
[100] MEDGYESI 2000. 51.
[101] Az Elek-téglagyári temetőrészlet anyagában nincs 10. századra utaló anyag, de a munkások lócsontokat is említettek a megsemmisült sírokban. Banner Benedek is kibontotta egy ló medencéjét és két kinyújtóztatott hátsó lábát, de nem volt ideje kideríteni, hogy lovas temetkezésről van-e szó (MEDGYESI 2000. 42).

BENDE–LŐRINCZY 1997.
Bende Lívia – Lőrinczy Gábor: A szegvár-oromdűlői 10–11. századi temető. – Das Gräberfeld von Szegvár-Oromdűlő aus dem 10. bis 11. Jahrhundert. MFMÉ–StudArch III (1997) 201–245.

BLAZOVICH–KRISTÓ–MAKK 1994.
Blazovich László – Kristó Gyula – Makk Ferenc: Szent Istvántól Mohácsig. Források a középkori Magyarországról. (Szerk.: Blazovich László) Szeged, 1994.

CNH I.
Réthy László: Corpus Nummorum Hungariae I. Árpádházi királyok kora. – Die Zeit der Arpadenkönige. Budapest, 1898.

DIENES 1957.
Dienes István: A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori magyar temető. ArchÉrt 84 (1957) 24–37.

DIENES 1962.
Dienes István: Nemzetségjegy (tamga) a békési honfoglaláskori íjcsonton. – Sippenzeichen (Tamga) auf dem Bogenknochen von Békés aus der Zeit der Landnahme. FolArch 14 (1962) 95–109.

DIENES 1975.
Dienes István: A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmeik. – Die landnahmezeitlichen Ungarn und ihr Urglaube. In.: Urali népek. (Szerk.: Hajdú Péter) Budapest, 1975. 77–108.

DIENES 1978.
Dienes István: A honfoglaló magyarok lélekhiedelmeinek régészeti bizonyságai. In.. Mítosz és történelem. Előmunkálatok a magyarság néprajzához 3. (Szerk.: Hoppál M.–Istvánovits M.) Budapest, 1978. 28–39.

DIENES 1979.
Dienes István: Archäologische Beweise des Geisterglaubens der Ungarn zur Zeit der Landeseroberung. Alba Regia 17 (1979) 81–90.

FEHÉR 1957.
Fehér Géza.: Beiträge zum Problem des ungarisch-slawischen zusammenlebens. Acta ArchHung 8 (1957) 269–318.

FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962.
Fehér Géza – Éry Kinga – Kralovánszky Alán: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Régészeti Tanulmányok. II. Budapest, 1962.

FODOR 1981.
Fodor István: Honfoglalás kori sír Doroszlón. – Ungarisches Grab von Doroszló aus dem 10. Jh. ComArchHung I (1981) 149–164.

FÜZESI 1965.
Füzesi Etelka: Újkígyós vázlatos története. In.: Jubileumi emlékkönyv Újkígyós megalapításának 150. évfordulójára. (Szerk.: Zsótér József) Újkígyós, 1965. 9–35.

GYÖRFFY 1977.
Györffy György: István király és műve. Budapest, 1977.

HUSZÁR 1979.
Huszár Lajos: Münzkatalog Ungarn. Von 1000. bis heute. Budapest, 1979.

JÁROLI–SZIGETI 1991.
Újkígyós mindennapjai a XIX. század első felében. (Sajtó alá rendezte: Jároli József–Szigeti Antal) Gyula, 1991.

KARÁCSONYI 1884.
Karácsonyi János: Két összeírás a békésvármegyei pusztákról. Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve 1883/84. Gyula, 1884. 33–42.

KARÁCSONYI 1896.
Karácsonyi János: Békésvármegye története I–III. Gyula, 1896.

KISS 1978.
Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1978.

KOVÁCS 1979.
Kovács László: Régészeti jegyzet baltaneveink eredetéhez. – Archäologische Bemerkung zum Ursprung ungarischer Axtnamen. Nyelvtudományi Közlemények 81 (1979) 389–392.

KOVÁCS 1982.
Kovács László: Die Waffen der landnehmenden Ungarn: Säbel, Kampfäxte, Lanzen. MittArchInst 10–11 (1980/81) Budapest, 1982. 243–255, Taf. 1–6.

KOVÁCS 1986.
Kovács László: Viselet, fegyverek. In.: Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986. 216–281.

KOVÁCS 1989.
Kovács László: Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Budapest, 1989.

KOVÁCS 1994.
Kovács László: Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs. Budapest, 1994.

KRISTÓ 1999.
Kristó Gyula: A tizenegyedik század története. Szeged, 1999.

KRUPA 1981.
Krupa András: Újkígyósi mondák és igaz történetek. Békéscsaba, 1981.

KÜRTI 1980.
Kürti Béla: Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn. – Ein ungarisches Graberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő. MFMÉ 1978/79–1 (1980) 323–347.

LANGÓ 2000.
Langó Péter: Megjegyzések a Kárpát-medence X–XI. századi huzalkarpereceinek és sodrott karpereceinek viseletéhez. – Beiträge zur Tracht und Benutzungszeit der Draht- und gedrechten Armringe im Karpatenbecken des 10.–11. Jahrhunderts. JAMÉ XLII (2000) 33–37.

LÁSZLÓ 1955.
László Gyula: Études archéologiques sur l'historie de la société des Avars. Budapest, 1955.

MADAY 1960.
Maday Pál: Békés megye története. Békéscsaba, 1960.

MEDGYESI 1993.
Medgyesi Pál: 10–11. századi temető Sarkadkeresztúr határában. Előzetes jelentés. – Ein Gräberfeld aus dem 10.–11. Jahrhundert in der Gemarkung Sarkadkeresztúr. Vorläufiger Bericht. HOMÉ XXX–XXXI/2 (1993) 487–511.

MEDGYESI 1996.
Medgyesi Pál: Az Elek-téglagyári 10–11. századi temetőrészlet. – Der Gräberfeldteil Elek-Téglagyár aus dem 10.–11. Jahrhundert. Savaria 22/3 (1996) 197–202.

MEDGYESI 2000.
Medgyesi Pál: X–XI. századi temetőrészlet az eleki téglagyár területén. In.: Eleki évszázadok 1. Tanulmányok Elek történetéhez I. (Szerk.: Havassy Péter) Elek, 2000. 41–56.

MESTERHÁZY 1968.
Mesterházy Károly: Adatok a honfoglalás kori magyar köznépi család szerkezetéhez. – Some facts on de structure of Hungarian commonalty joint families at the time of the conquest. DMÉ 1966–67 (1968) 131–178.

MÓRA 1926.
Móra Ferenc: Lovassírok Kunágotán. Dolg II (1926) 123–134.

MÓRA 1932.
Móra Ferenc: Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorlás kori és korai magyar leletekben. Ethnographia XLIII (1932) 54–68.

MÓRA 1982.
Móra Ferenc: Mit találtam a cirokföldön? In.: Utazás a föld alatti Magyarországon. Budapest, 1982. 175–183.

NAGY 1968.
Nagy Árpád: Az Eger-szépasszony-völgyi X. századi temető. – Das Gräberfeld von Eger-Szépasszonyvölgy aus dem X. Jh. EMÉ VI (1968) 69–113.

PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971.
Pálóczi-Horváth András: X. századi temető a szabadkígyósi tangazdaság homokbányájában. – Tenth Century Cemetery in the Sand-pit of the Model Farm of Szabadkígyós. BMMK 1 (1971) 7–48.

RÉVÉSZ 1989.
Révész László: Líra alakú csatok a Kárpát-medencében. – Lyraförmige Schnallen im Karpatenbecken. HOMÉ XXVII (1989) 513–541.

RÉVÉSZ 1996.
Révész László: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tiszavidék X. századi történetéhez. – Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäeologische Angaben zur Geschichte des oberen Theibgebietes im 10. Jahrhundert. Miskolc, 1996.

RÉVÉSZ 1997.
Révész László: Honfoglalás kori női sír Békéscsaba-Erzsébethelyen. – Ein landnahmezeitliches Frauengrab in Békéscsaba-Erzsébethely. MFMÉ–StudArch III (1997) 169–195.

RÉVÉSZ 2000.
Révész László: Hitelesítő ásatás a tuzséri honfoglalás kori temető területén. JAMÉ XLII (2000) 7–32.

RUTTKAY 1976.
Alexander Ruttkay : Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderst in der Slowakei. SA 24 (1976) 245–396.

CS. SEBESTYÉN 1932.
Cs. Sebestyén Károly: „A sagittis Hungarorum..." A magyarok íjja és nyila. – Bogen und Pfeil der alten Ungarn. Dolg VIII (1932) 107–255.

SZABÓ 1980.
Szabó János Győző: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. – Arpadenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud IV. EMÉ 16–17 (1980) 45–136.

SZATMÁRI 1996.
Szatmári Imre: Honfoglalás kori lovas sírok Décsén. – Reitergrabstätten aus der Zeit der Landhahme in Décse. In.: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. (Szerk.: Wolf Mária és Révész László) Miskolc, 1996. 162–186.

SZATMÁRI–VÁGÓ 1993.
Szatmári Imre – Vágó Csaba: Medgyesegyháza területének településtörténete az őskortól a török világ végéig. In.: Medgyesegyháza 1893–1993. Tanulmányok a nagyközséggé alakulás centenáriuma tiszteletére. (Szerk.: Szabó Ferenc) Medgyesegyháza, 1993. 8–66.

SZŐKE 1962.
Szőke Béla: A honfoglaló és a kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti Tanulmányok I. Budapest, 1962.

SZŐKE–VÁNDOR 1987.
Szőke Béla Miklós – Vándor László: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. – Arpadenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló. Budapest, 1987.

TESz
A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. (Főszerk: Benkő Lóránd) Budapest, 1967; 1970; 1976.

TETTAMANTI 1975.
Tettamanti Sarolta: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. – Begräbnissitten im 10.–11. Jh. im Karpatenbecken. StudCom 3 (1975) 79–123.

TÖRÖK 1962.
Török Gyula: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. Budapest, 1962.

RÖVIDÍTÉSEK

ArchÉrt	=	Archaeologiai Értesítő, Budapest
Acta ArchHung	=	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
BMMK	=	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, Békéscsaba
ComArchHung	=	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
DMÉ	=	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
Dolg	=	Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből, Szeged
EFM	=	Erkel Ferenc Múzeum, Gyula
EMÉ	=	Az Egri Múzeum Évkönyve, Eger
FolArch	=	Folia Archaeologia, Budapest
HOMÉ	=	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
JAMÉ	=	A Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
JATE	=	József Attila Tudományegyetem, Szeged
MFM	=	Móra Ferenc Múzeum, Szeged
MFMÉ	=	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MFMÉ–StudArch	=	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Arhaeologica, Szeged
MittArchInst	=	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
MMM	=	Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
MTA RI	=	Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete, Budapest
RégFüz.	=	Régészeti Füzetek, Budapest
SA	=	Slovenská Archeologia, Bratislava
StudCom	=	Studia Comitatensia, Szentendre
Varia ArchHung	=	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest

Átm.	=	átmérő
ltsz.	=	leltári szám
Sh.	=	sírhossz
Sm.	=	sírmélység
Ssz.	=	sírszélesség
T	=	tájolás
Vh.	=	vázhossz

Friedhofsteil aus dem 10–11. Jahrhundert, der bei dem Skoperda-Bauernhof in Újkígyós freigelegt wurde

– Pál Medgyesi –

Resümee

Zwischen 8. August und 9. September 1994. machten wir eine Fundspeicherung bei dem ehemaligen Skoperda-Bauernhof in der Feldmark von Újkígyós. Auf dem Fundort wurden schon 1972 Gräber aus dem 10–11. Jahrhundert freigelegt. Nach der Ankündigung der Familie Skoperda wurde eine kleinere Fundspeicherung von Irén Juhász gemacht, wobei 4 Gräber neben dem – damals noch stehenden und bewohnten – Haus identifiziert wurden.

1994, anläßlich der eintausendeinhundertsten Jahreswende der Landnahme, wurden die Kosten einer neuen Grabung gemeinsam von der Selbstverwaltung des Komitates Békés und von der Selbstverwaltung von Újkígyós gesichert. Während der Aufdeckung wurden 39 Gräber freigelegt. Aus der Geldsumme – die wir für die Arbeit erhielten – könnten wir den Friedhof leider nicht völlig freilegen, und wegen der Fundspeicherungen, die wegen der ab 1995 im Komitat Békés beginnenden Großinvestitionen fällig waren, könnte man die Grabung nicht fortführen. Deshalb sind aus dem Friedhof bis jetzt nur diese 39 Gräber und diejenige 4, die von Irén Juhász freigelegt wurden, bekannt.

In den Gräbern waren S-förmige Haarringe, Ringe mit treppenartigem Kopf, offener Blechring, Bandring, gedrehte und geflochtene Silberringe, Perlen, Armspangen, Beinplatten für Bogendeckung und Köcherverzierung, Knöpfe mit Henkel, lyraförmige Bronzeschnalle, Pfeilspitzen, Axt, Köcherbeschlagung, Eisenmesser, Eisenschnalle, Eisenring, Gebisse, Steigbügel und Geldstücke. In zwei Gräbern wurde partielle Pferdbestattung gefunden.

Auf dem Grund des Fundmaterials waren die ältesten Gräber aus dem Ende des 10. Jahrhunderts, die nachherigen aus der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts entstanden.

Medgyesi Pál
Munkácsy Mihály Múzeum
H–5600 Békéscsaba, Széchenyi út 9.
E-mail: medgyesipal@freemail.hu

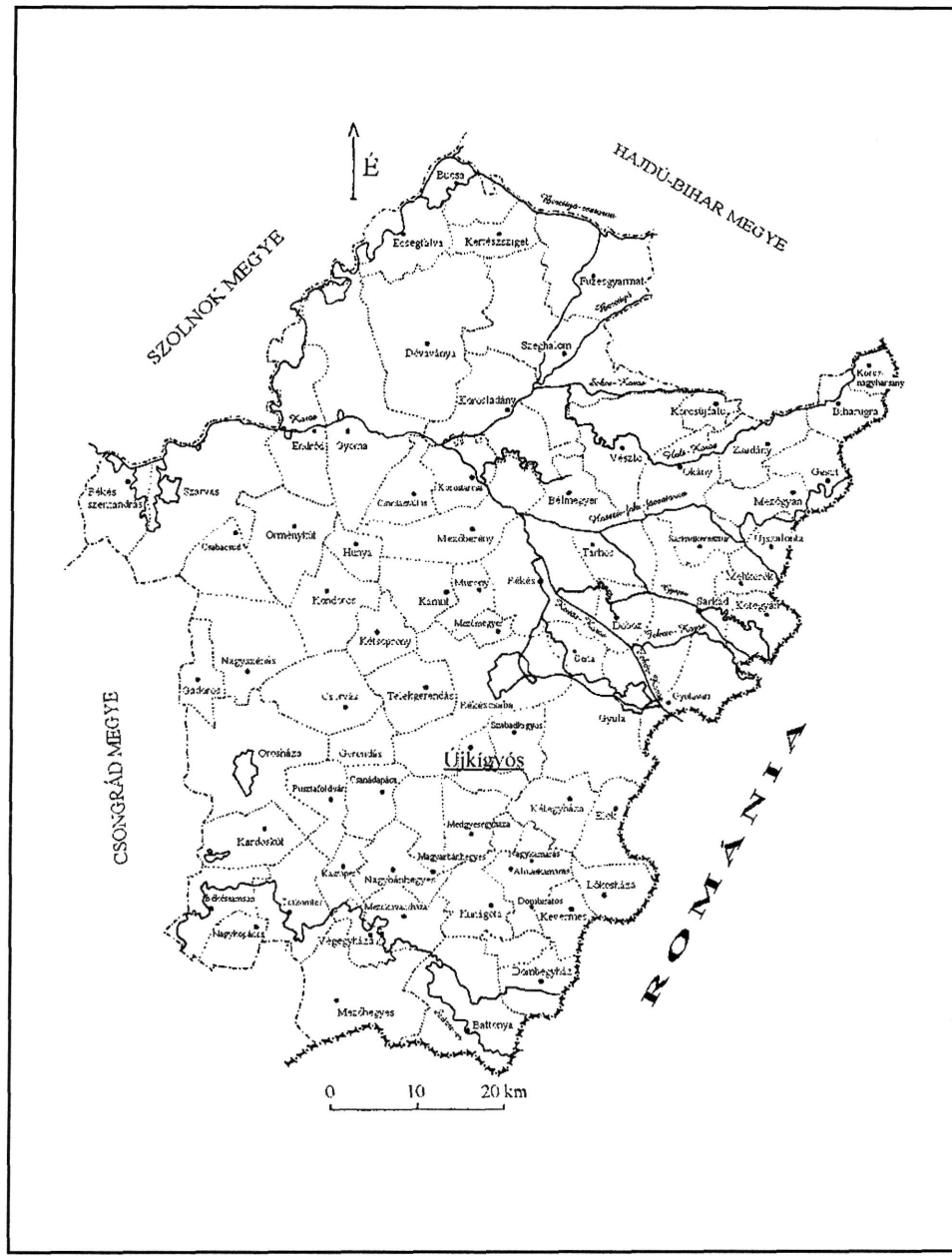

1. kép. Békés megye térképe

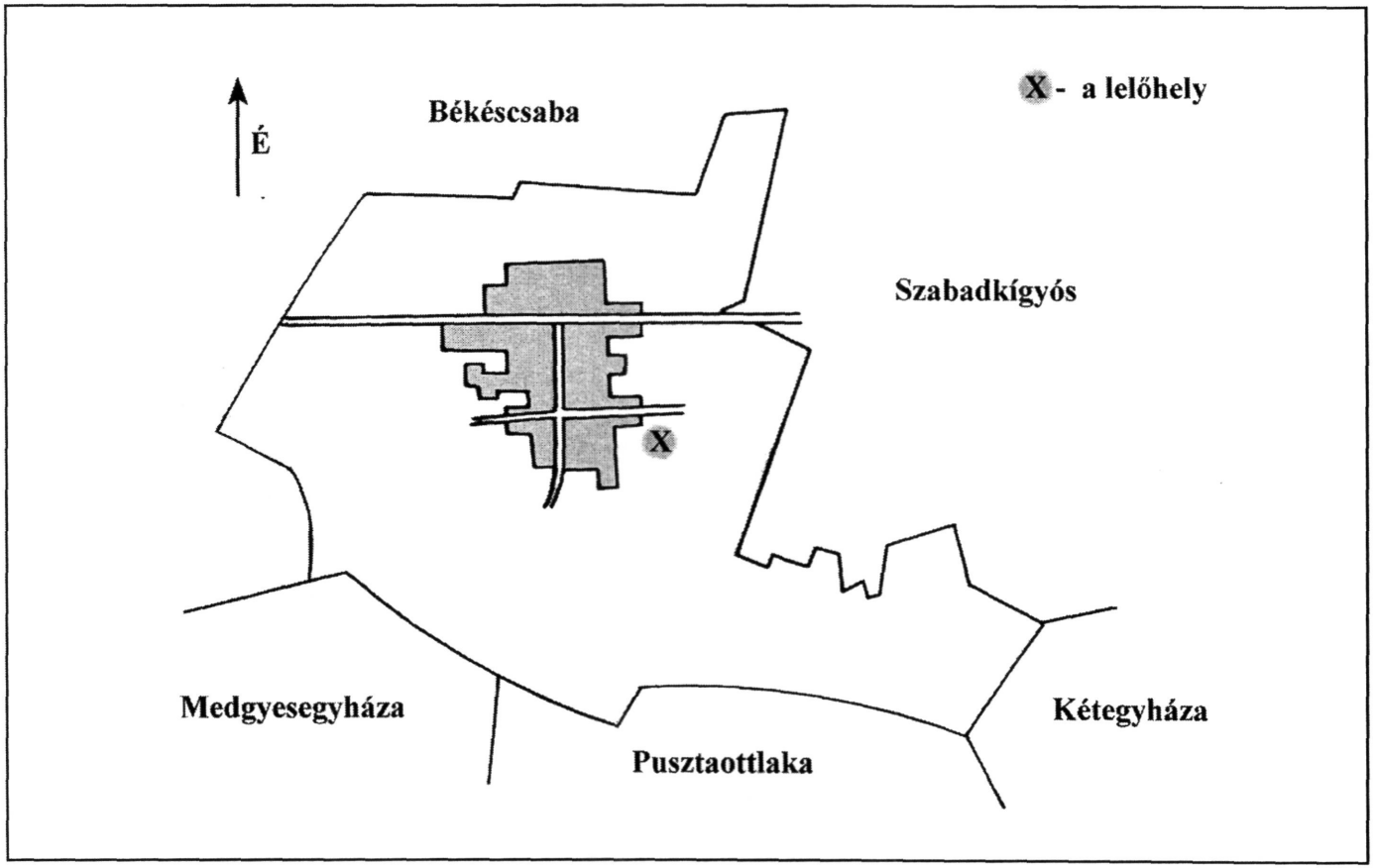

2. kép. Újkígyós határa a lelőhely feltüntetésével

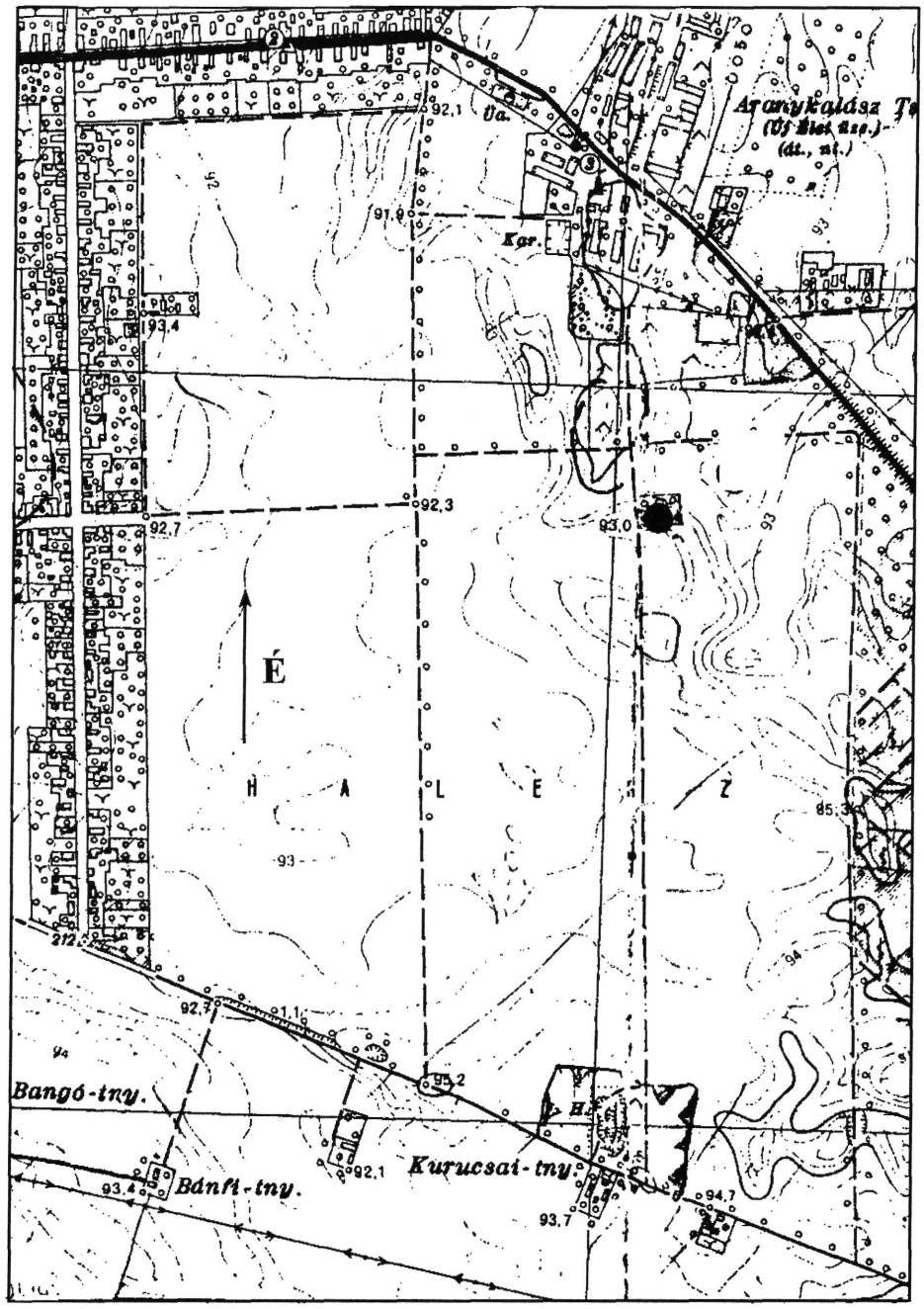

3. kép. A Skoperda-tanya helye Újkígyós határában

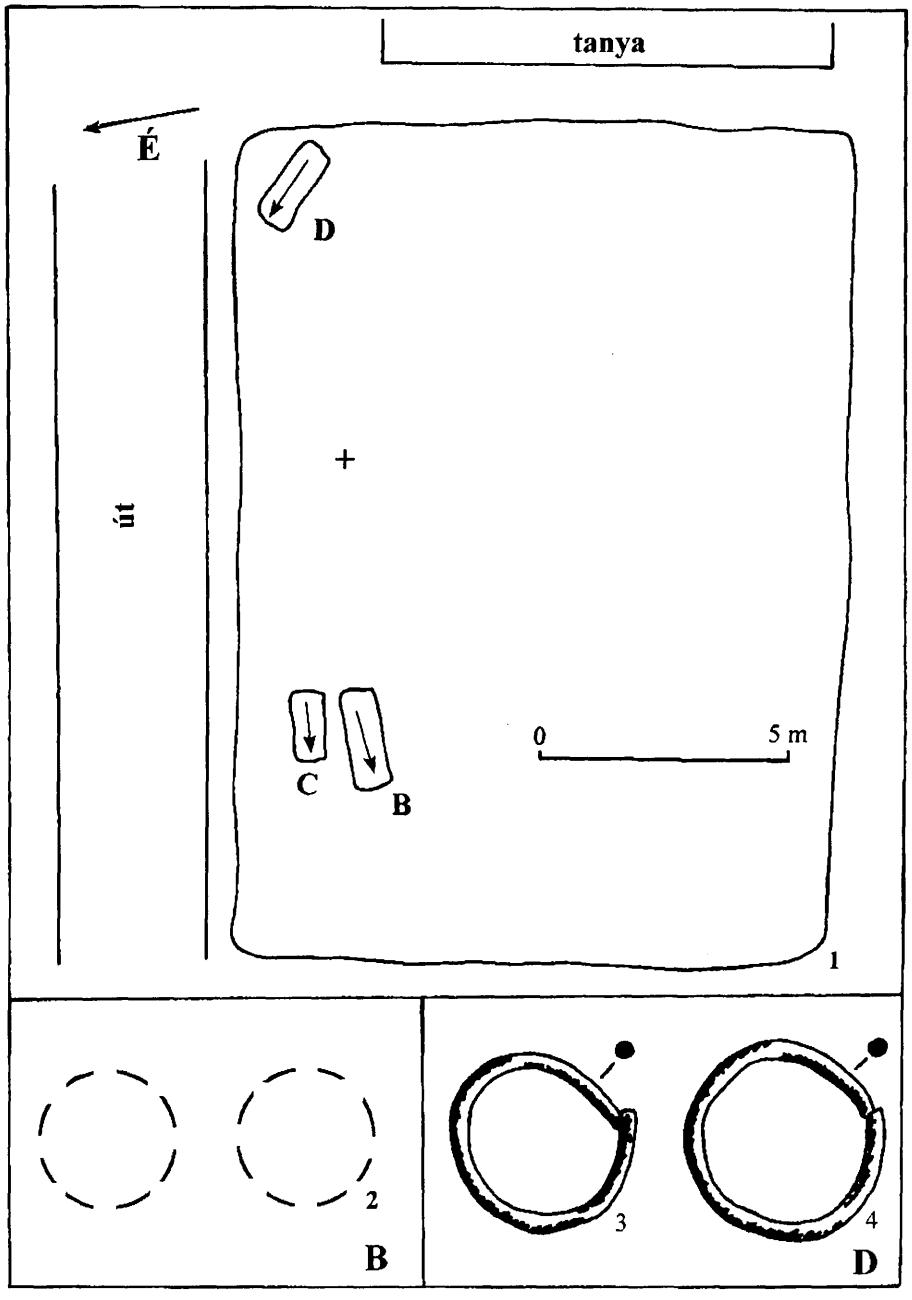

4. kép. 1: Juhász Irén vázlata az 1972-ben feltárt sírok elhelyezkedéséről.
B–D: Az 1972-ben feltárt „B" és a „D" sírok leletei

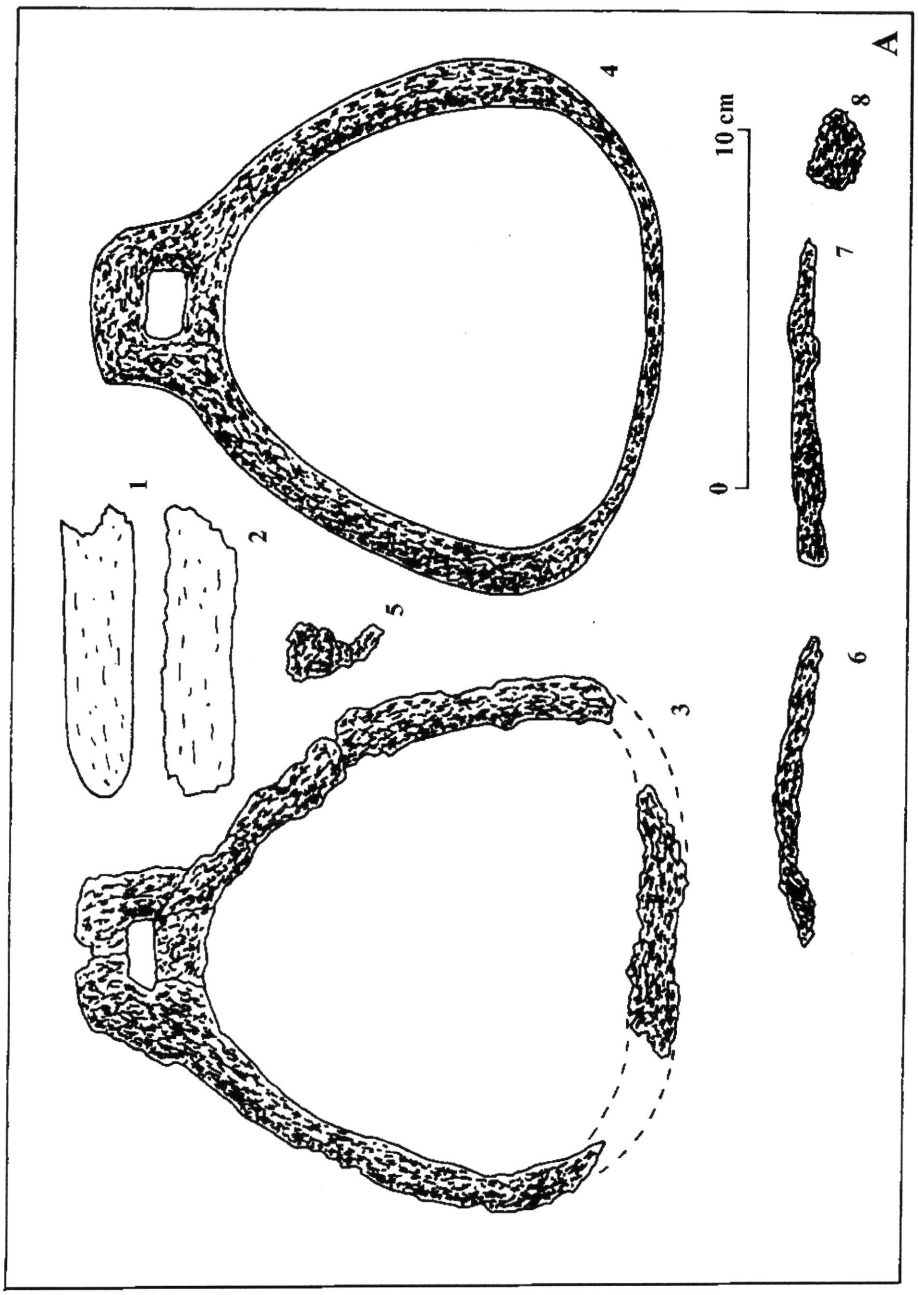

5. kép. 1–8: Az 1972-ben feldúlt „A" sír leleteinek egy része

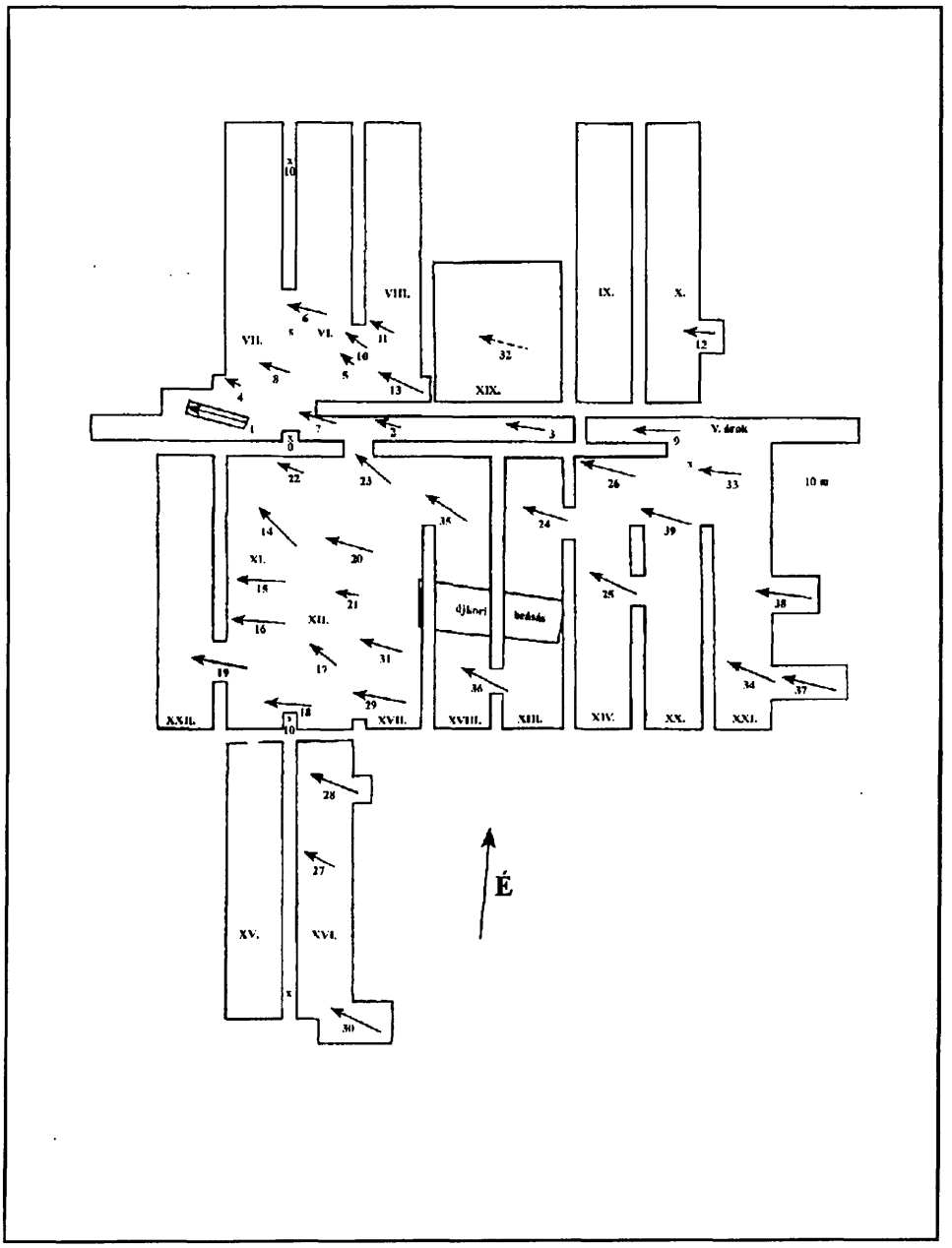

6. kép. Az 1994-ben feltárt temetőrészlet térképe

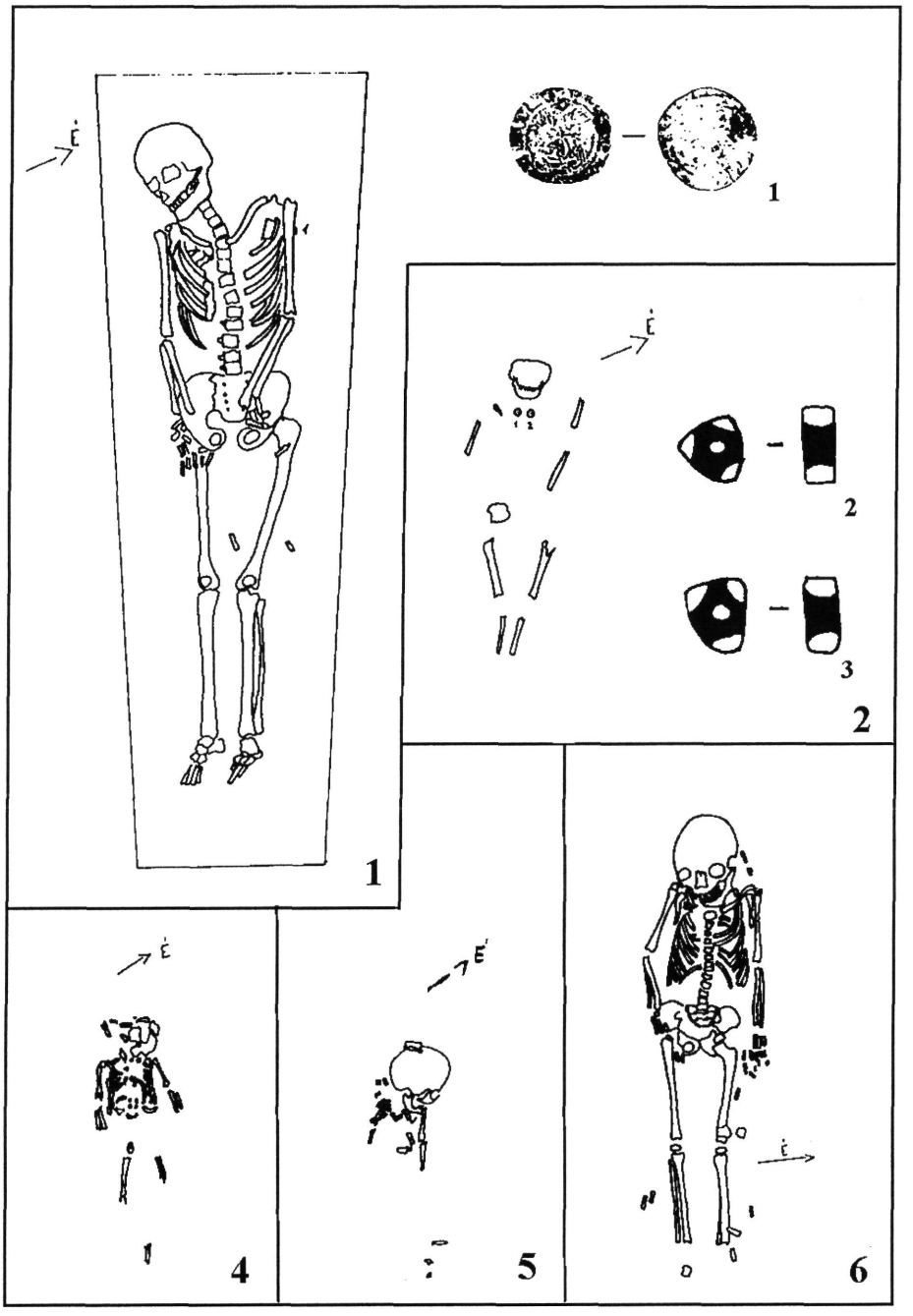

7. kép. Az 1–2, 4–6. sír

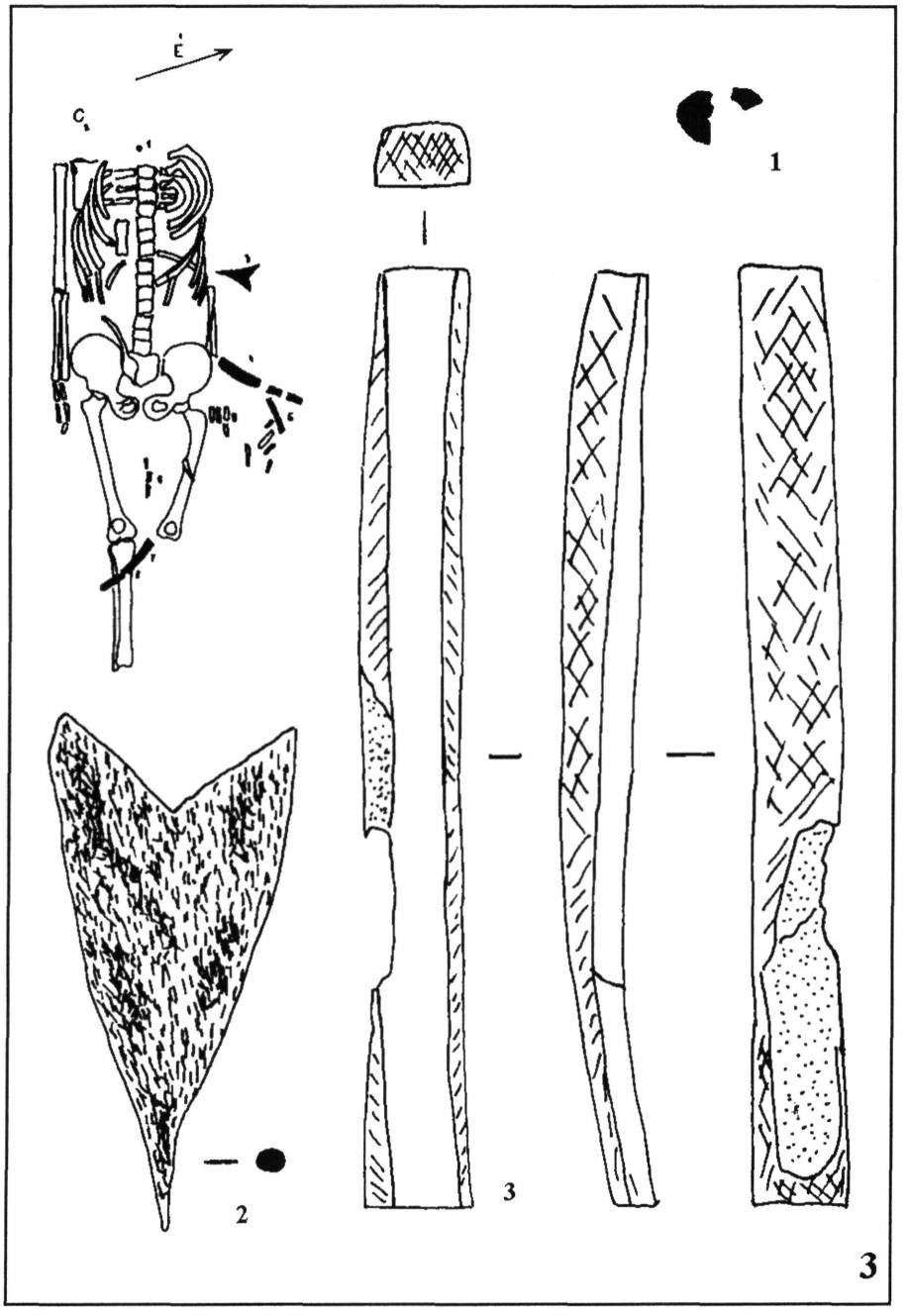

8. kép. A 3. sír

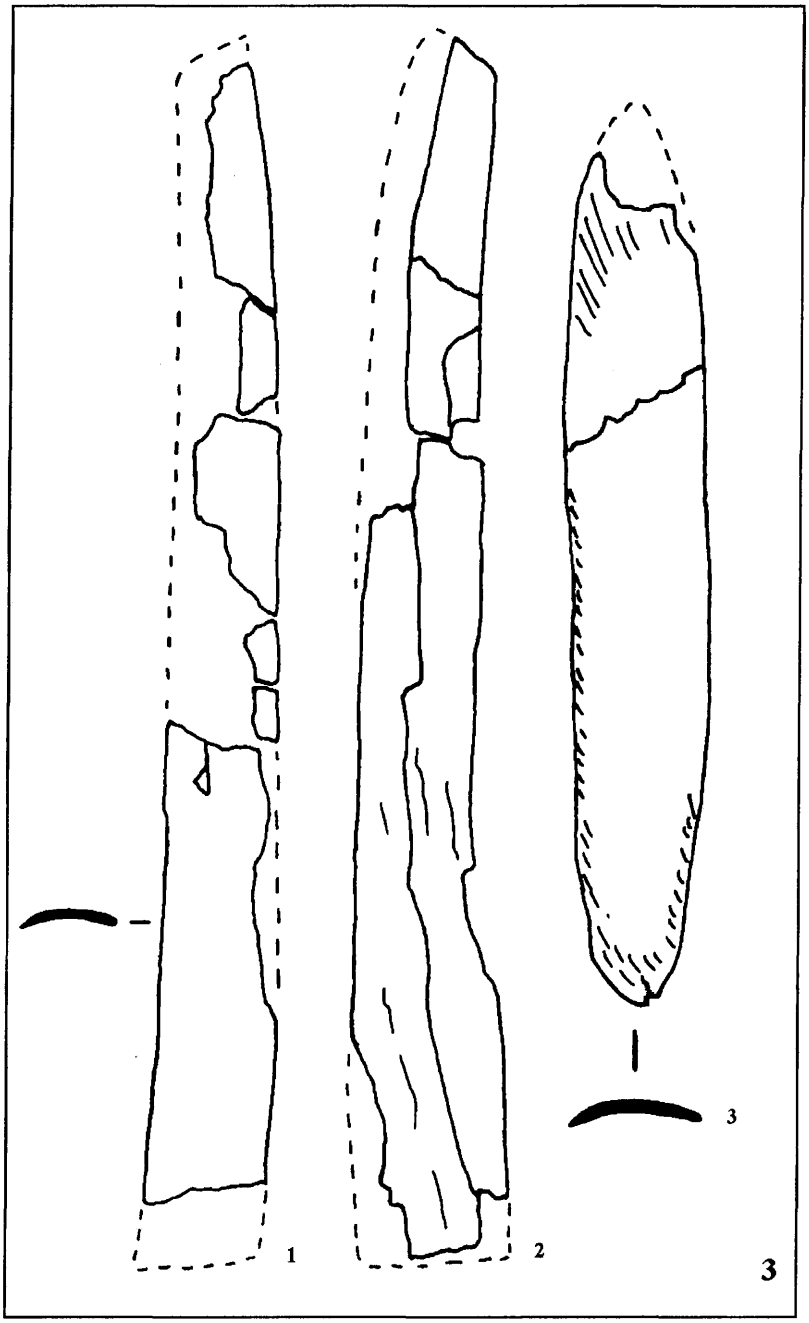

9. kép. A 3. sír

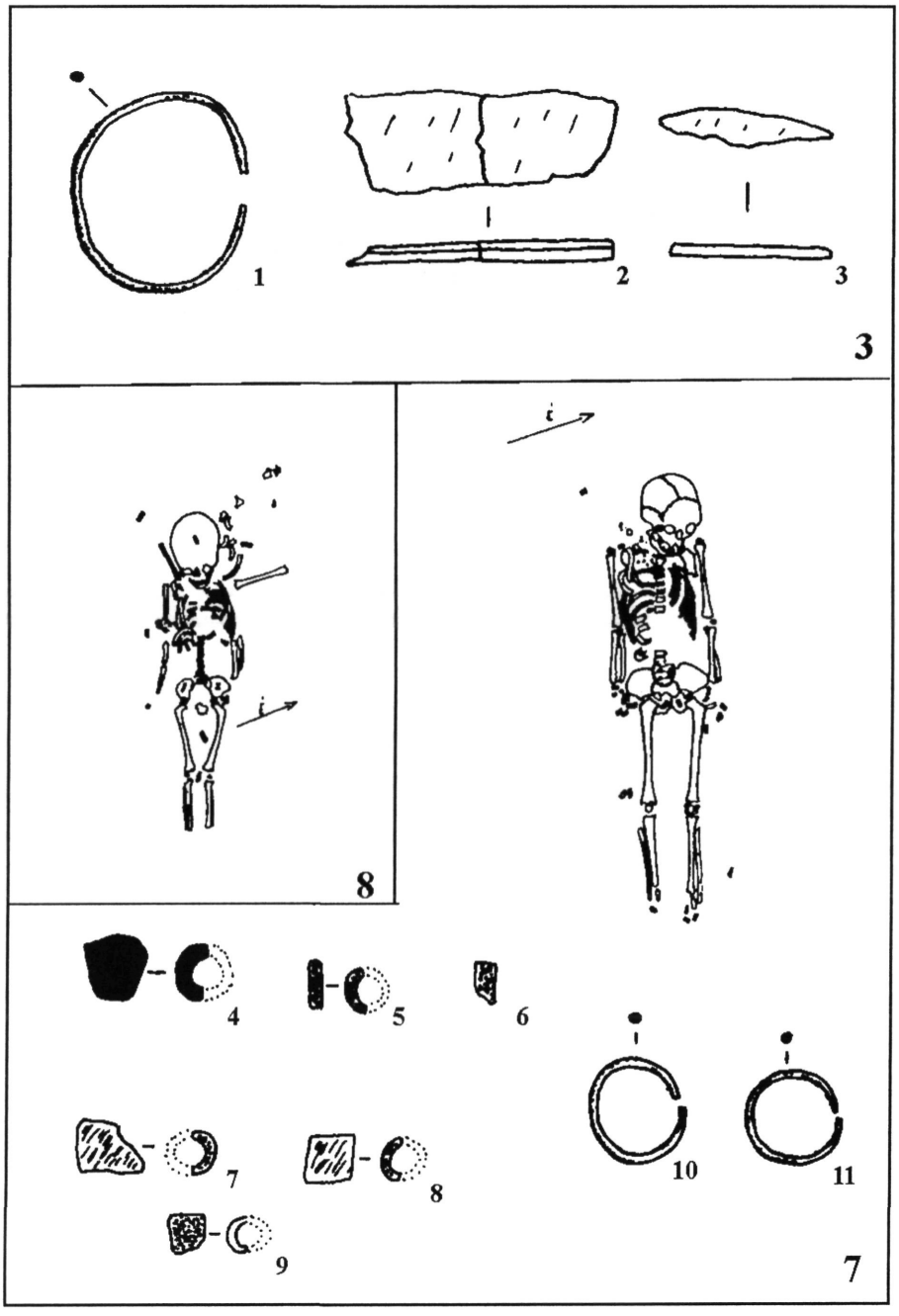

10. kép. A 3, 7, 8. sír

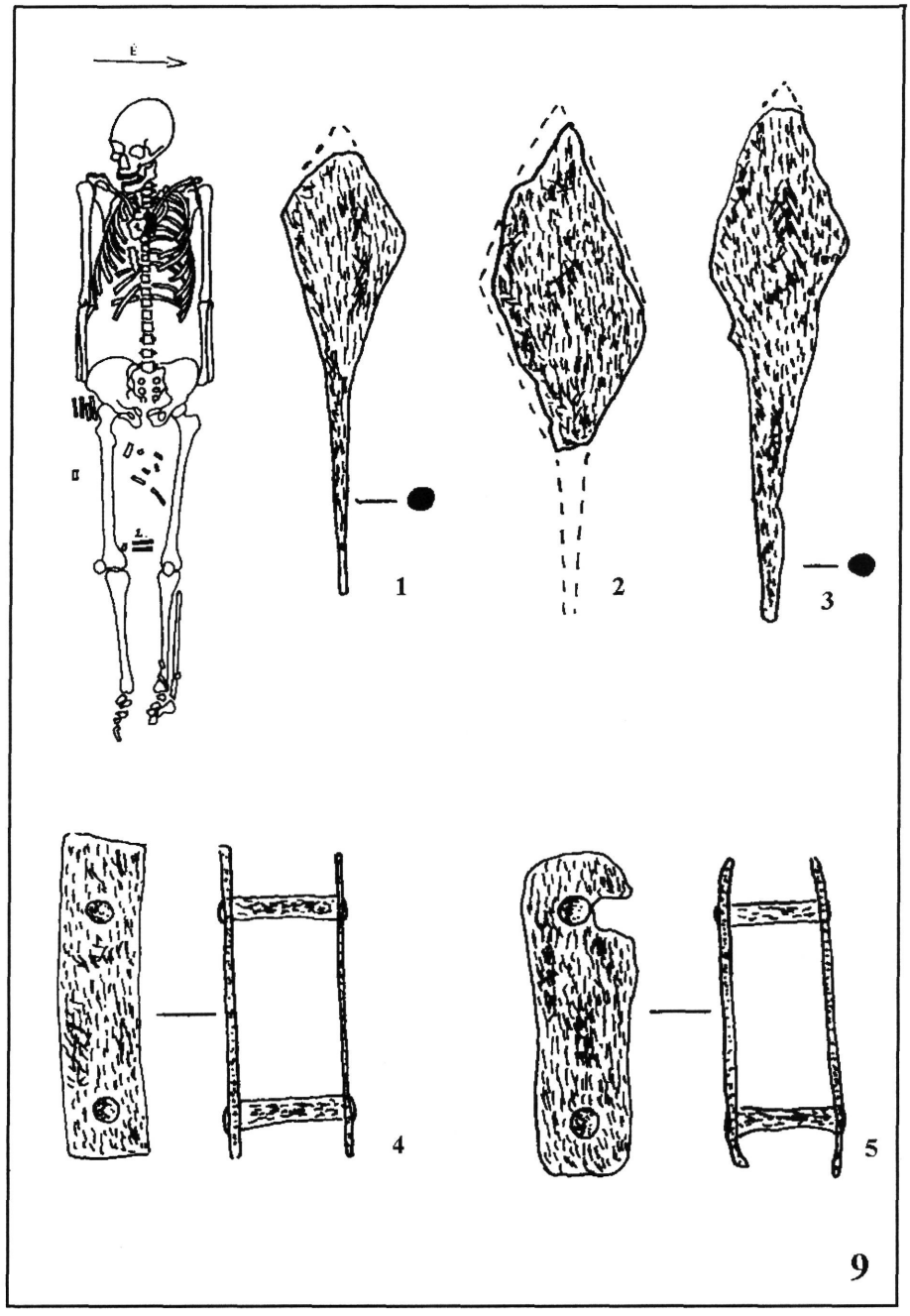

11. kép. A 9. sír

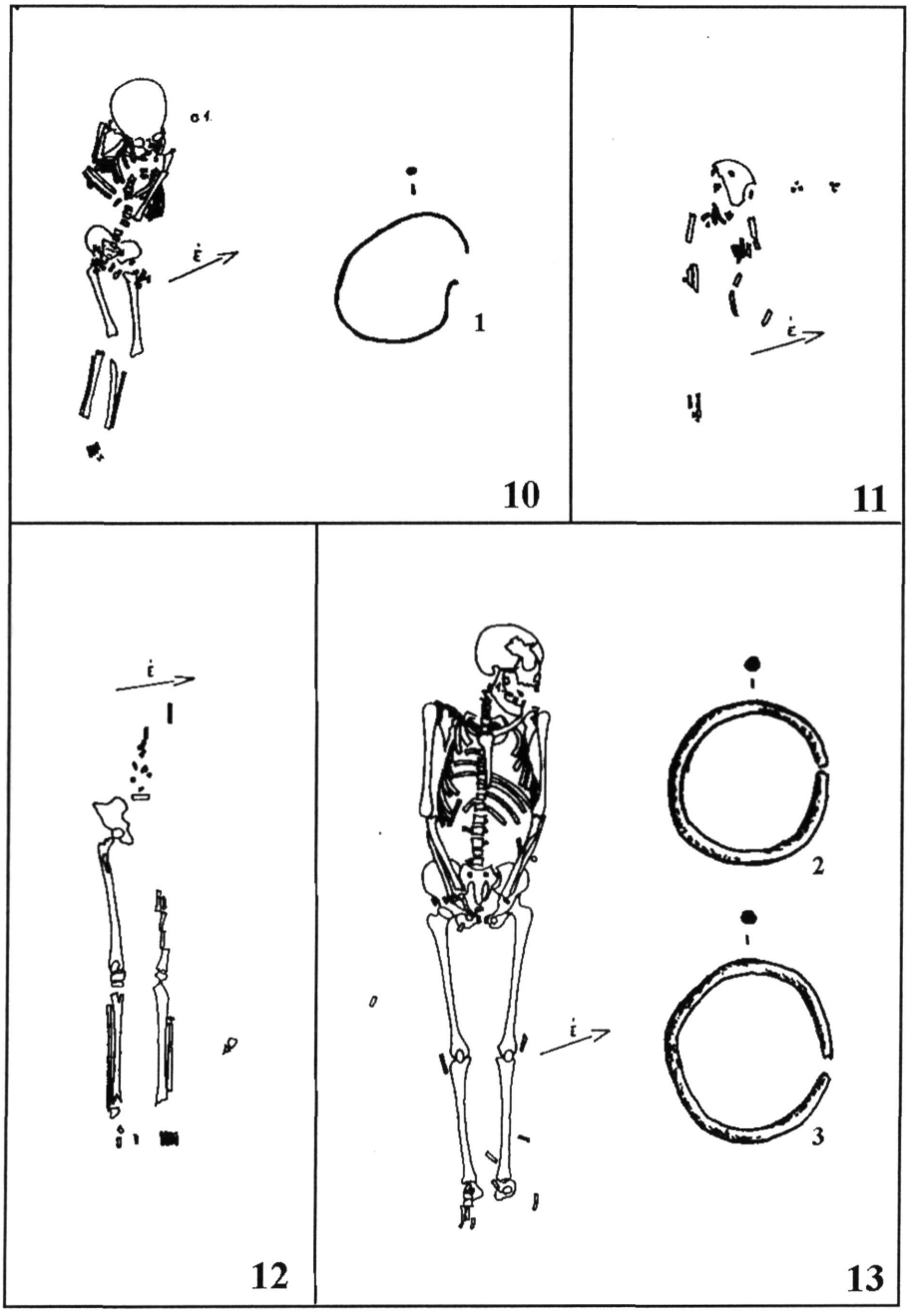

12. kép. A 10–13. sír

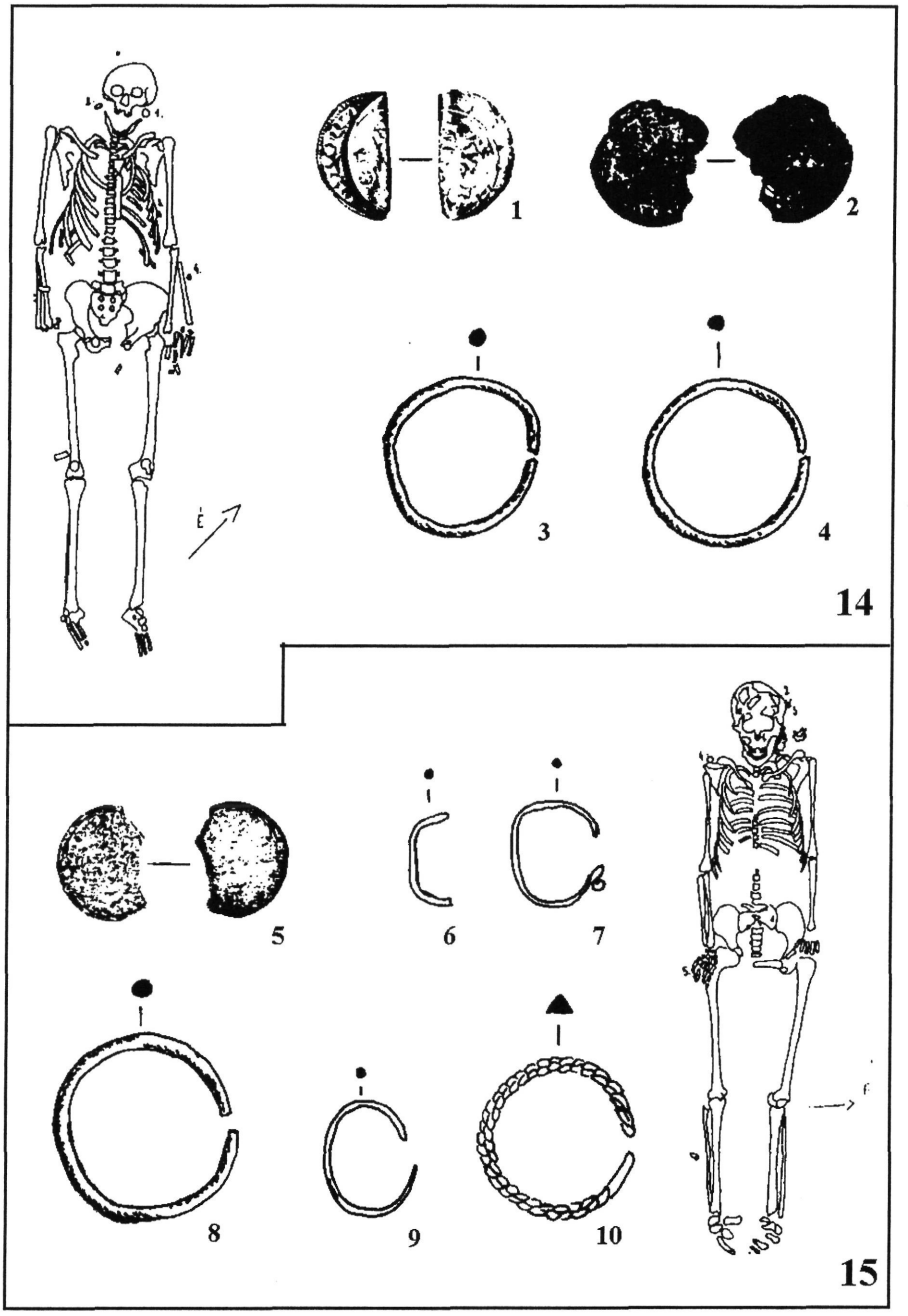

13. kép. A 14–15. sír

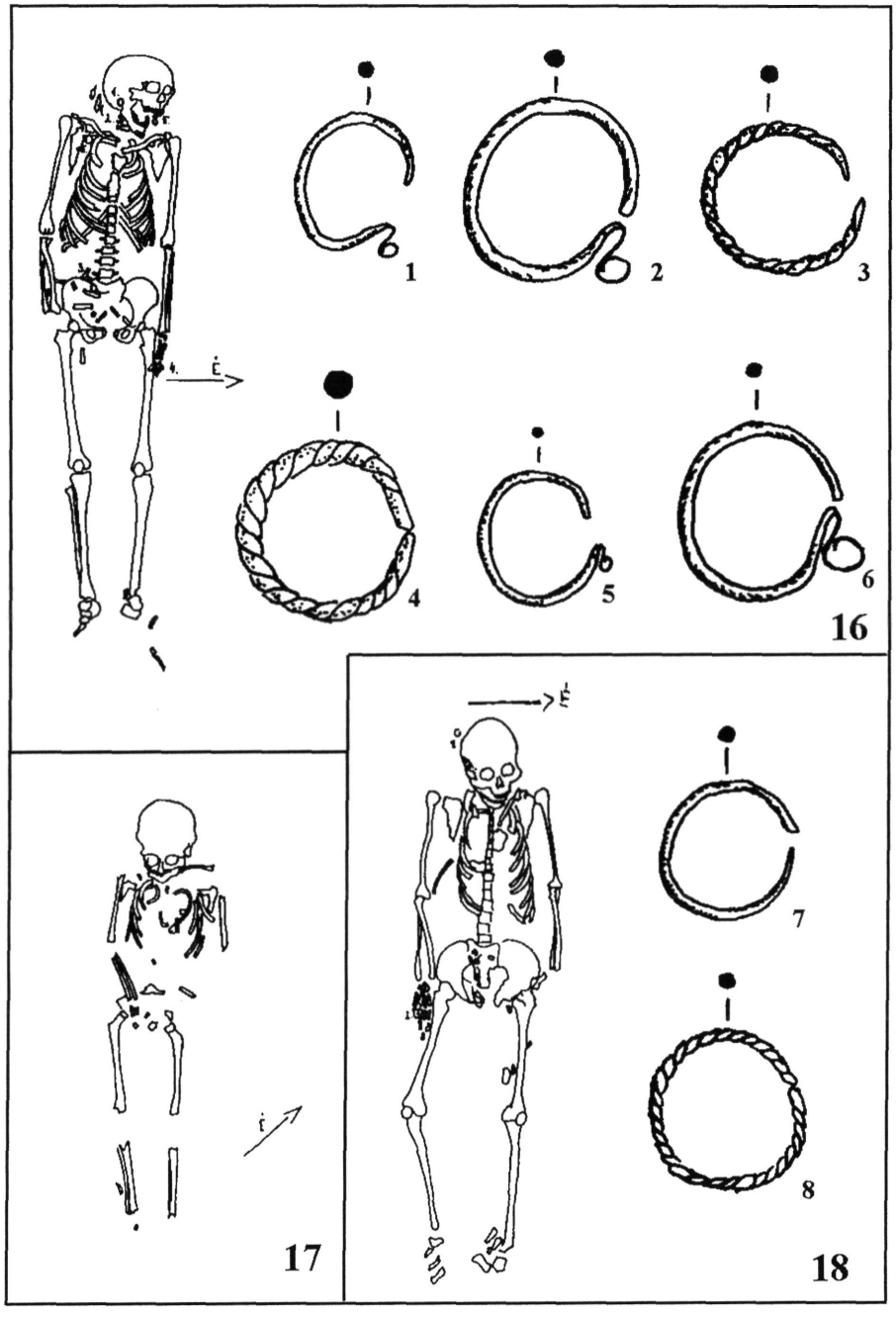

14. kép. A 16–18. sír

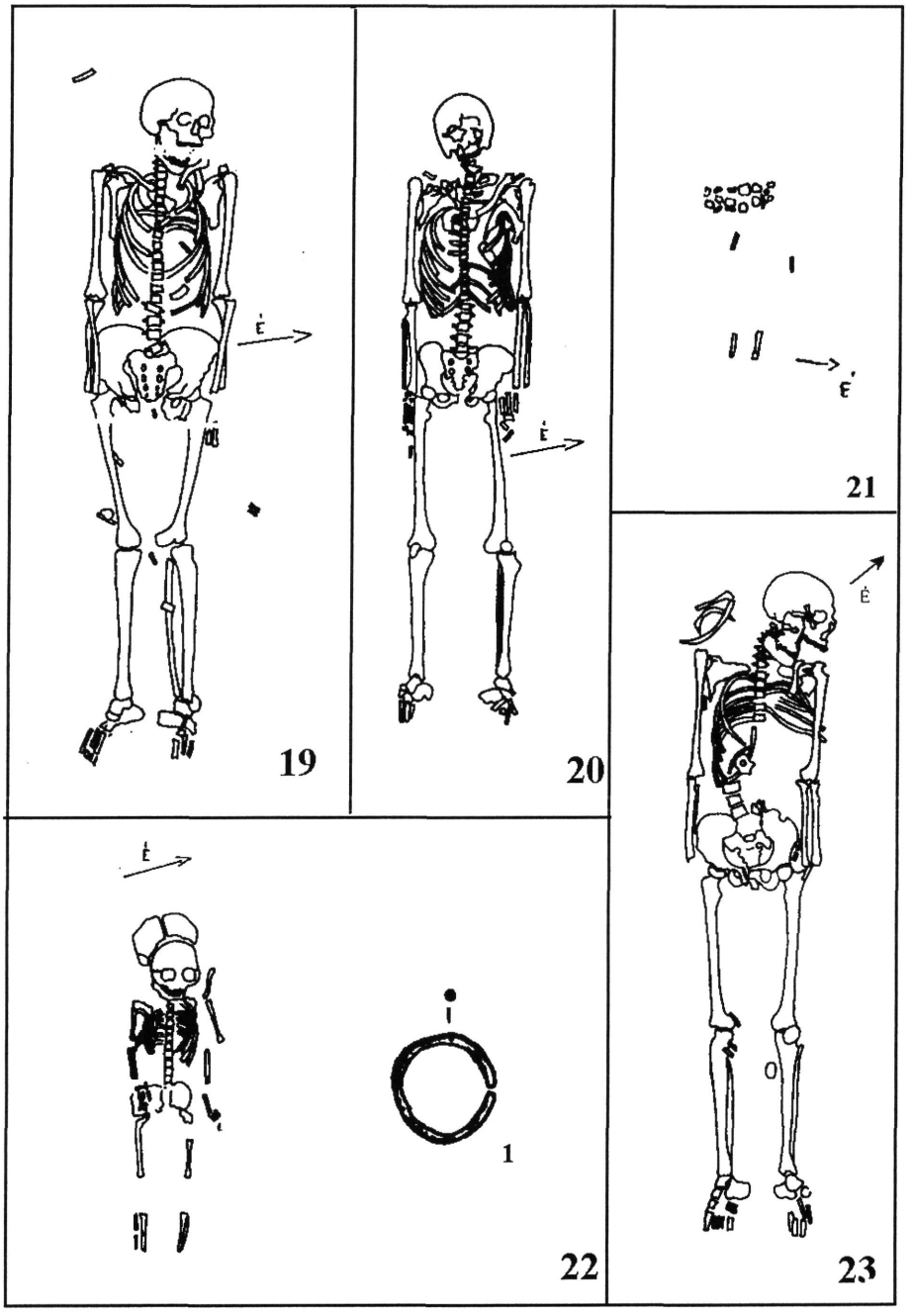

15. kép. A 19–23. sír

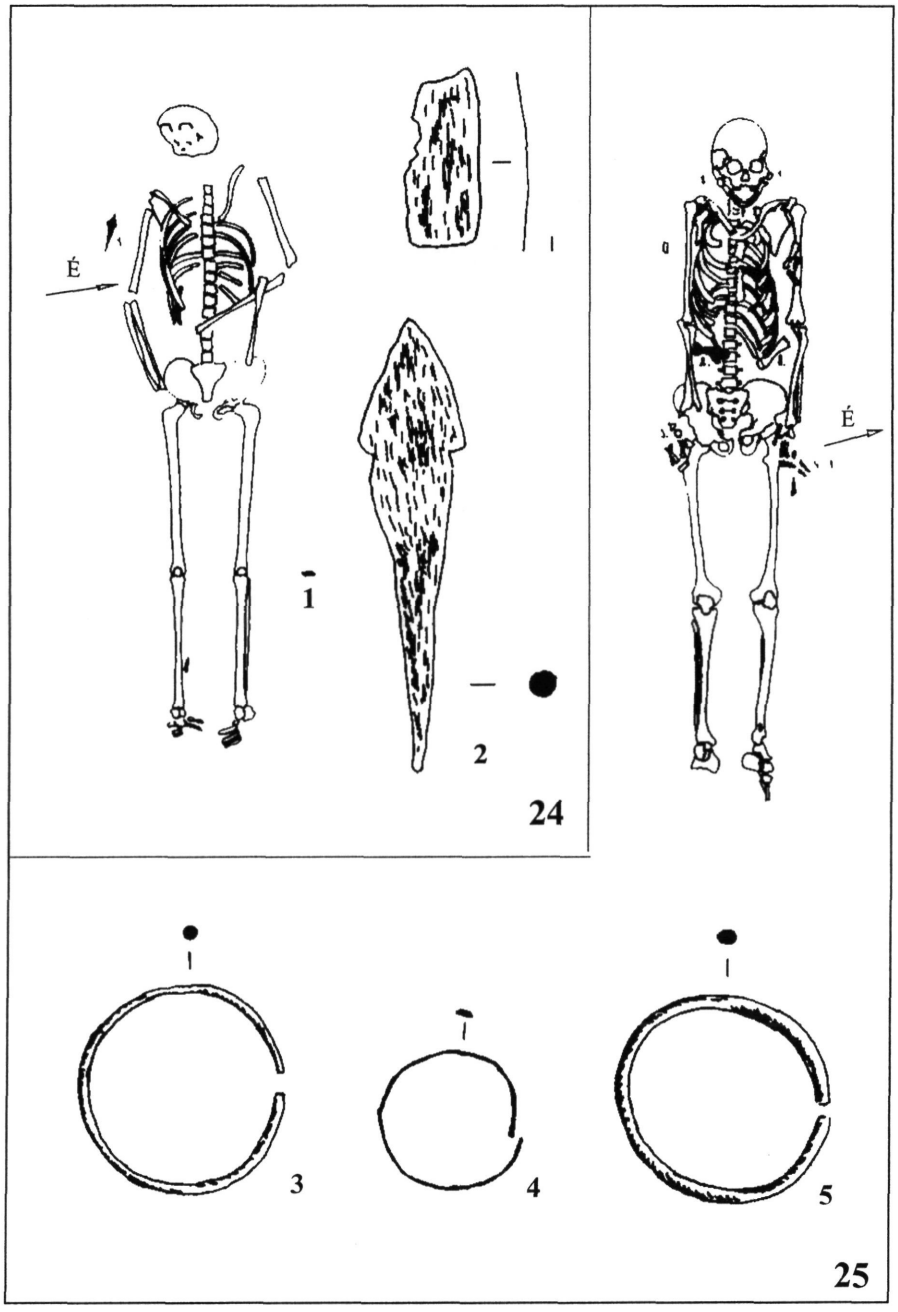

16. kép. A 24–25. sír

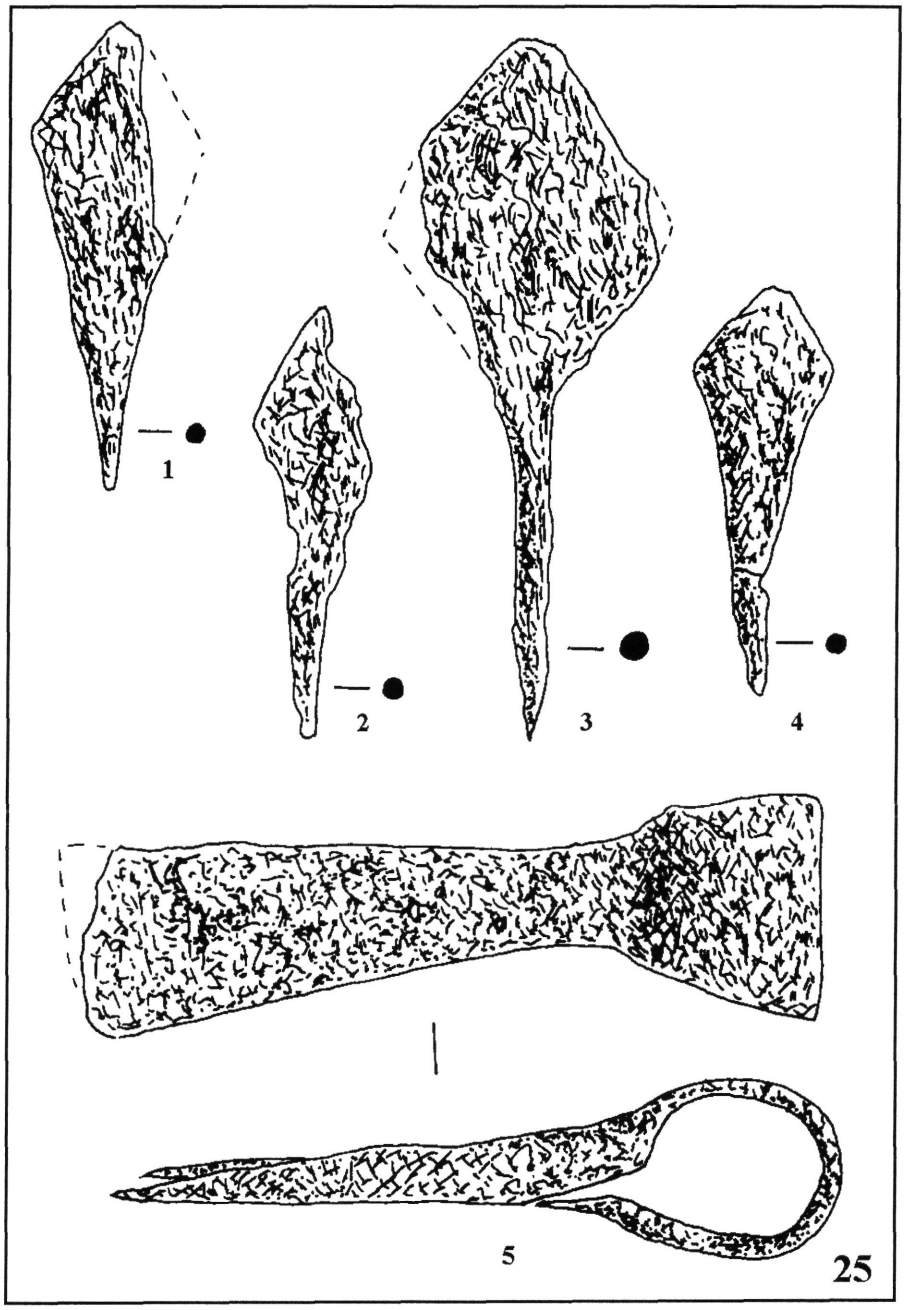

17. kép. A 25. sír

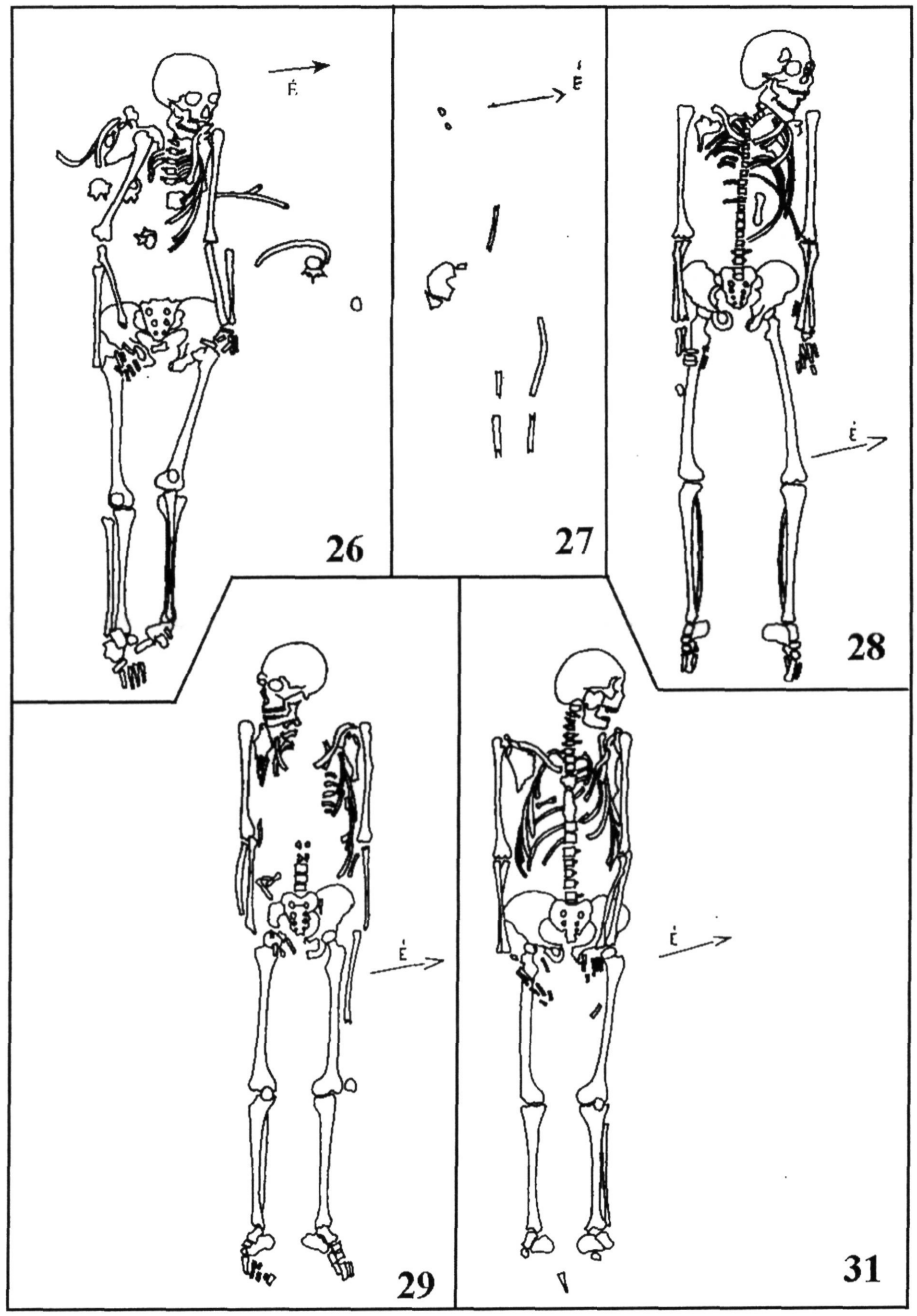

18. kép. A 26–29, 31. sír

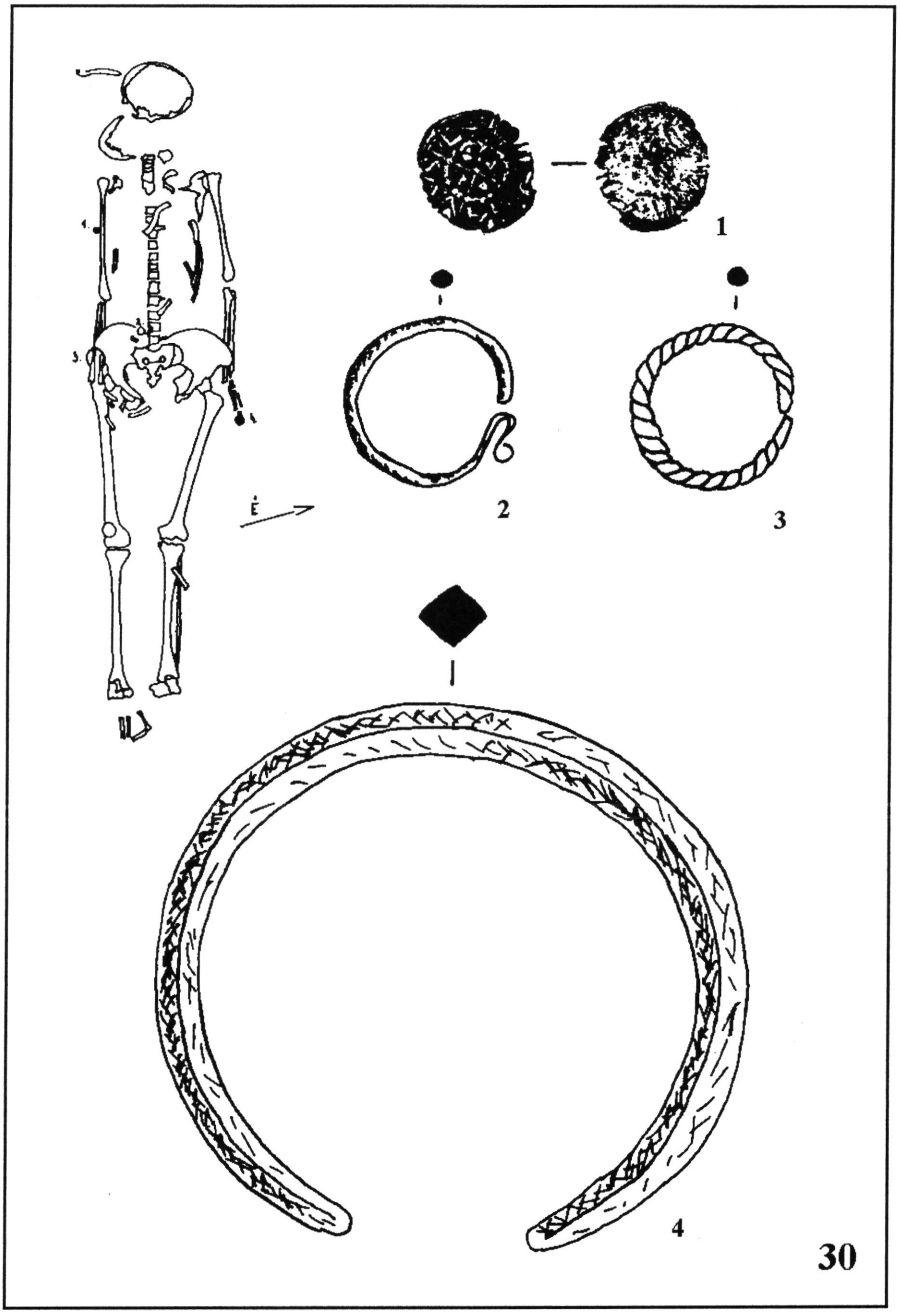

19. kép. A 30. sír

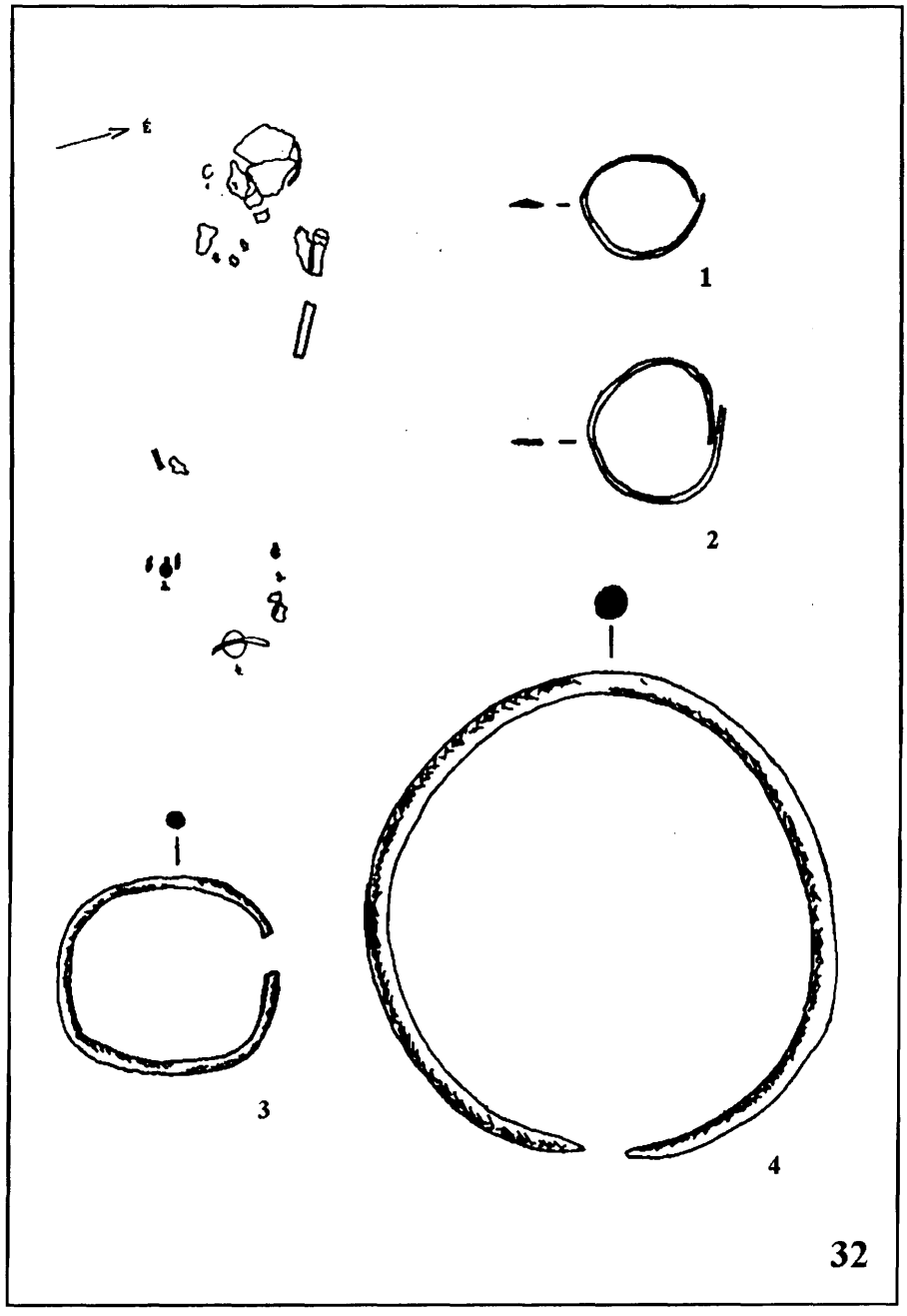

20. kép. A 32. sír

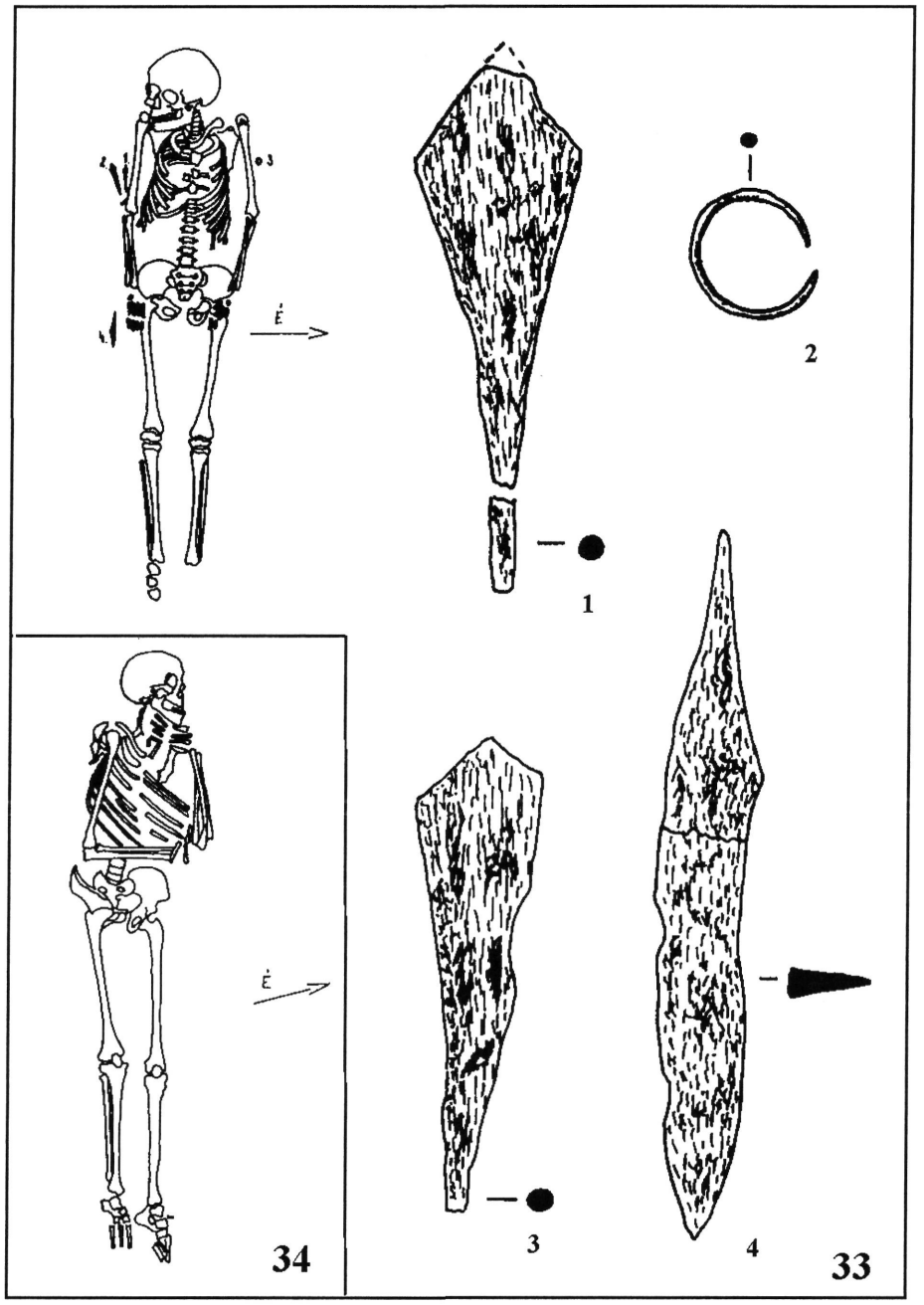

21. kép. A 33–34. sír

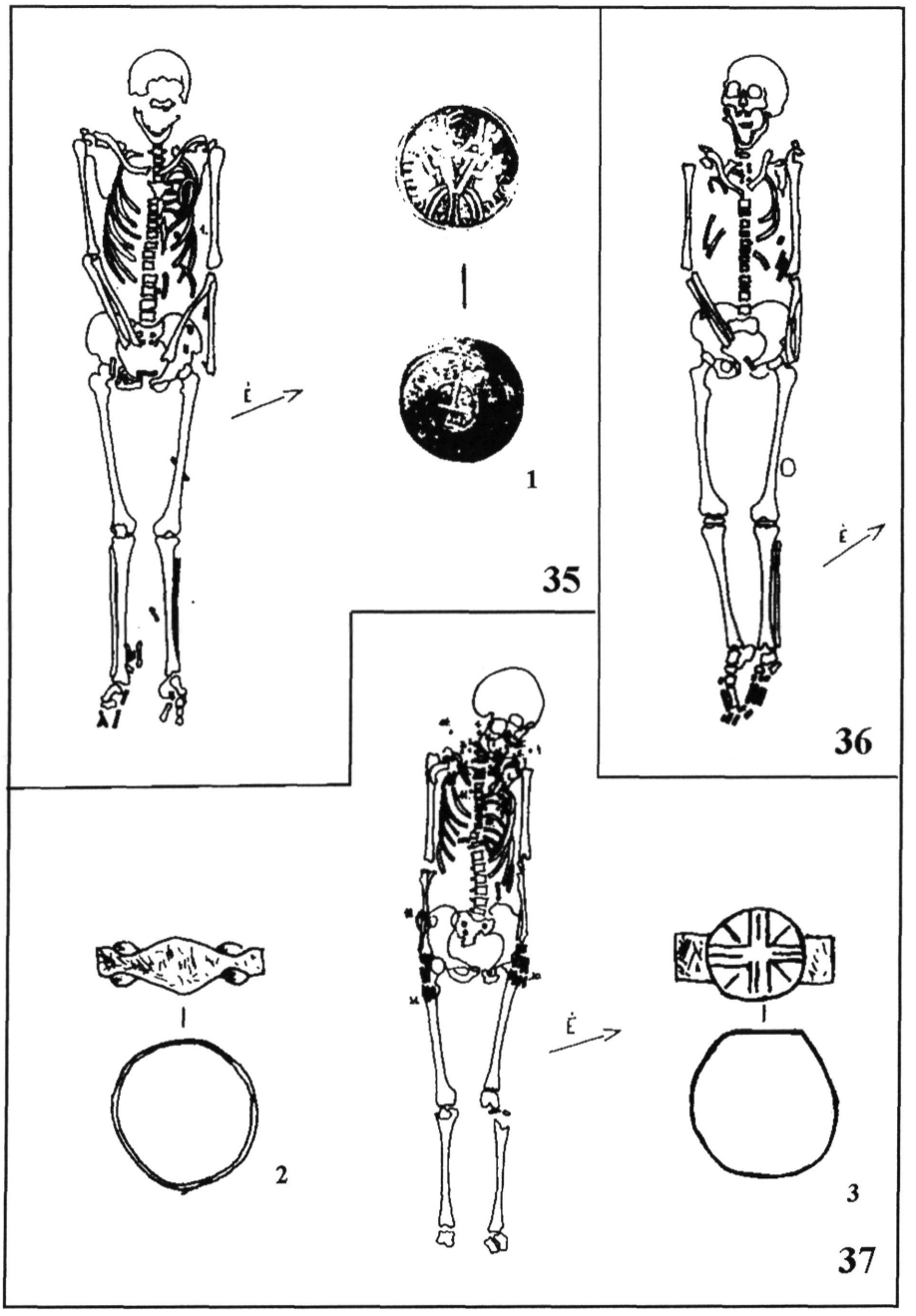

22. kép. A 35–37. sír

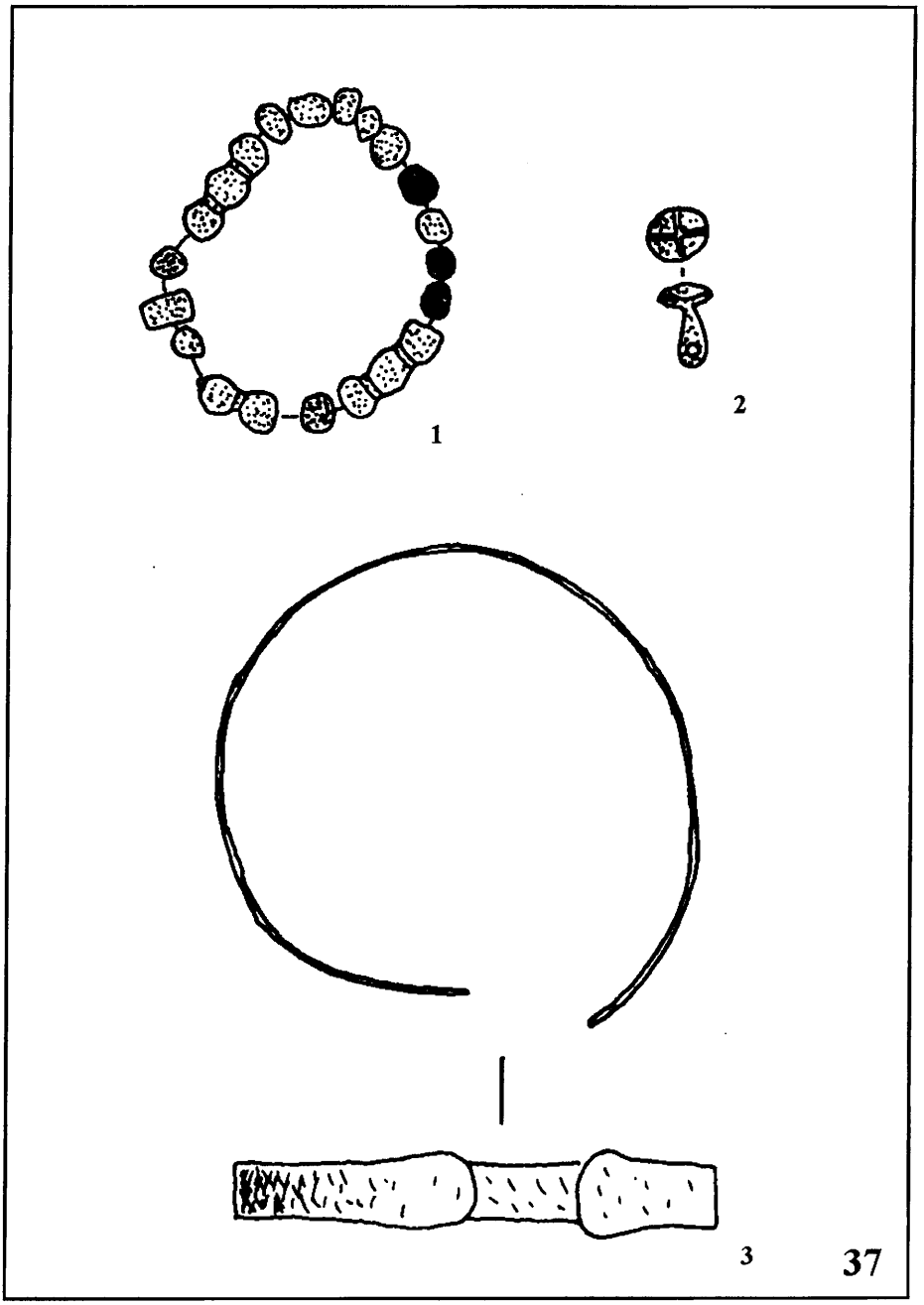

23. kép. A 37. sír

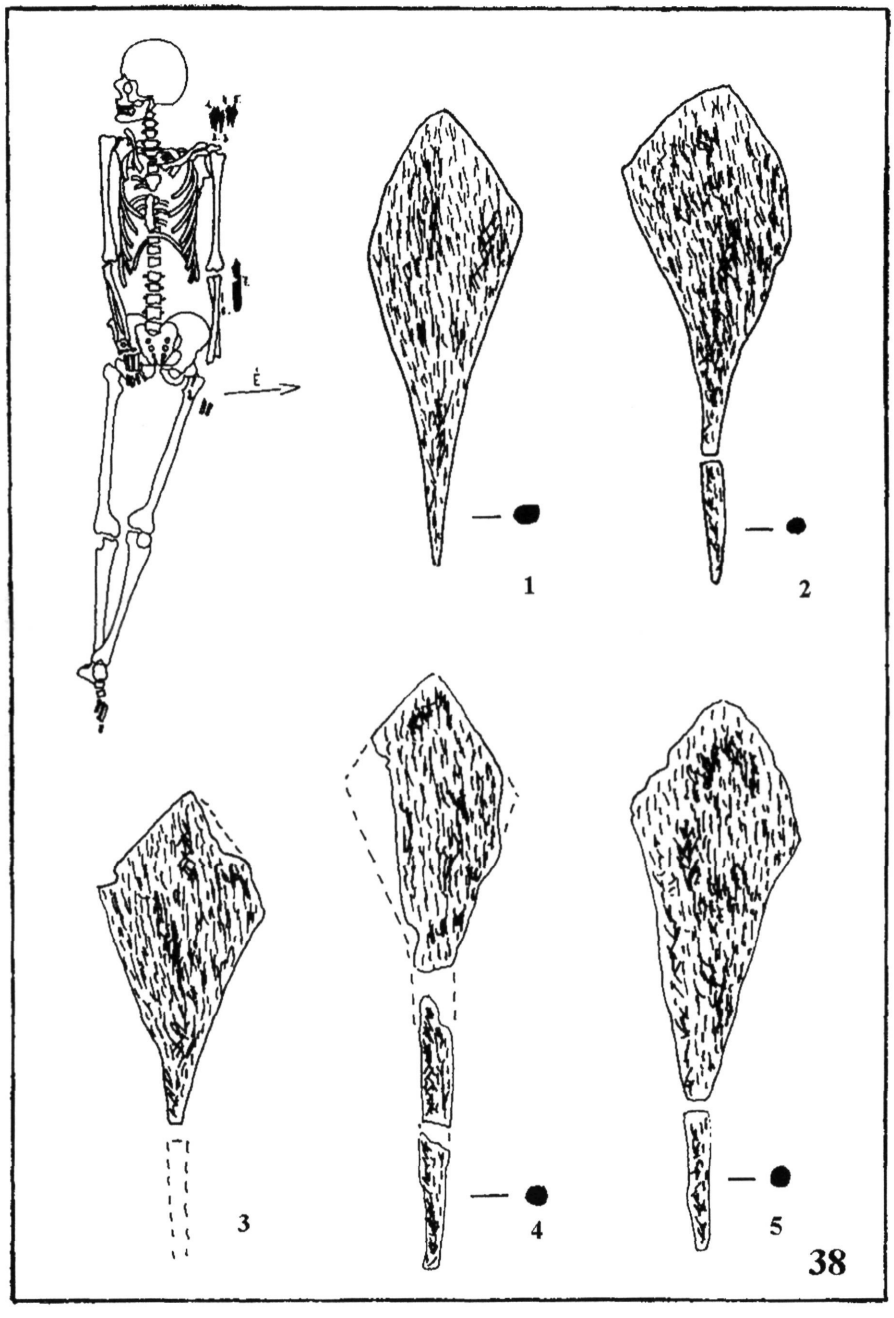

24. kép. A 38. sír

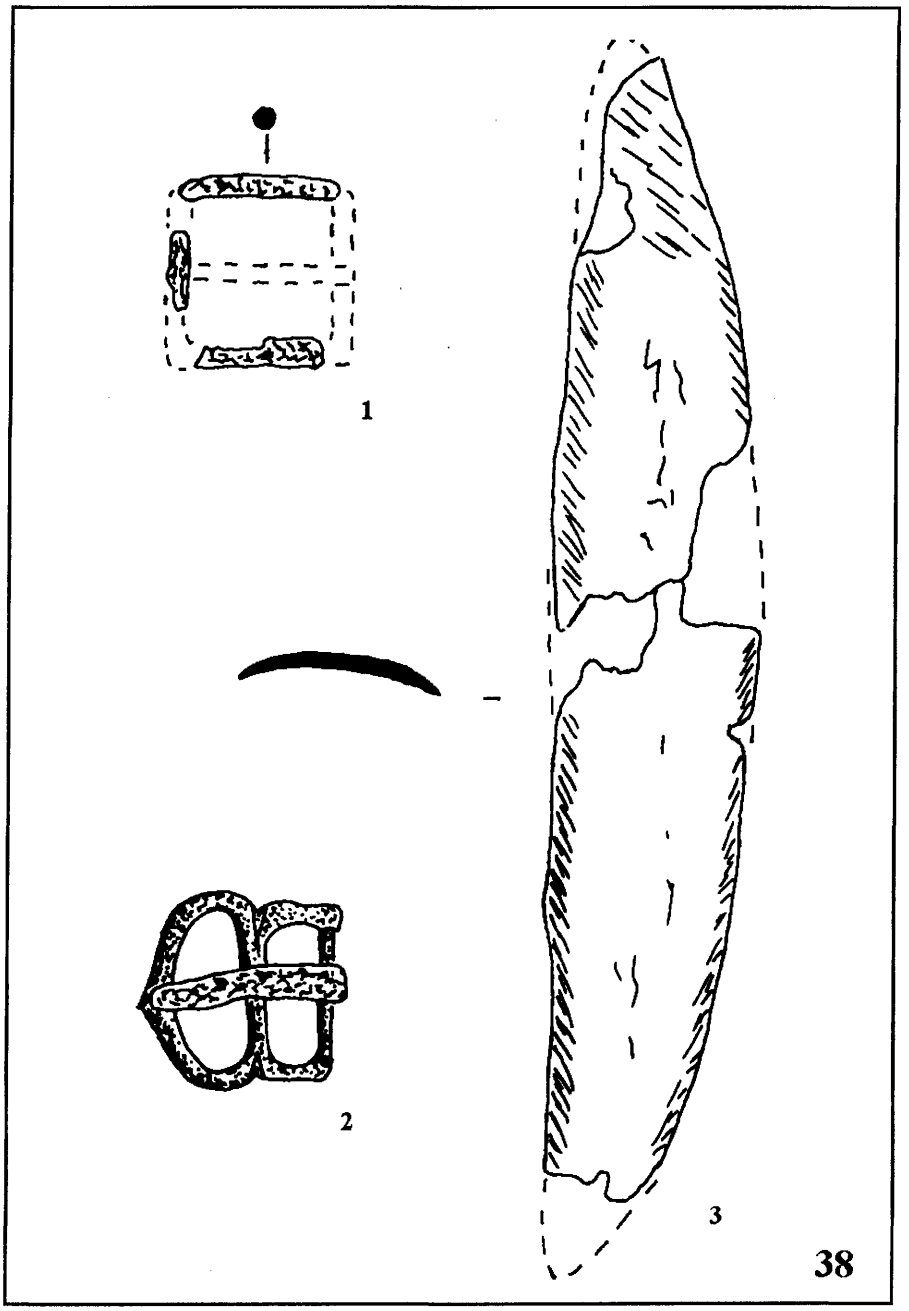

25. kép. A 38. sír

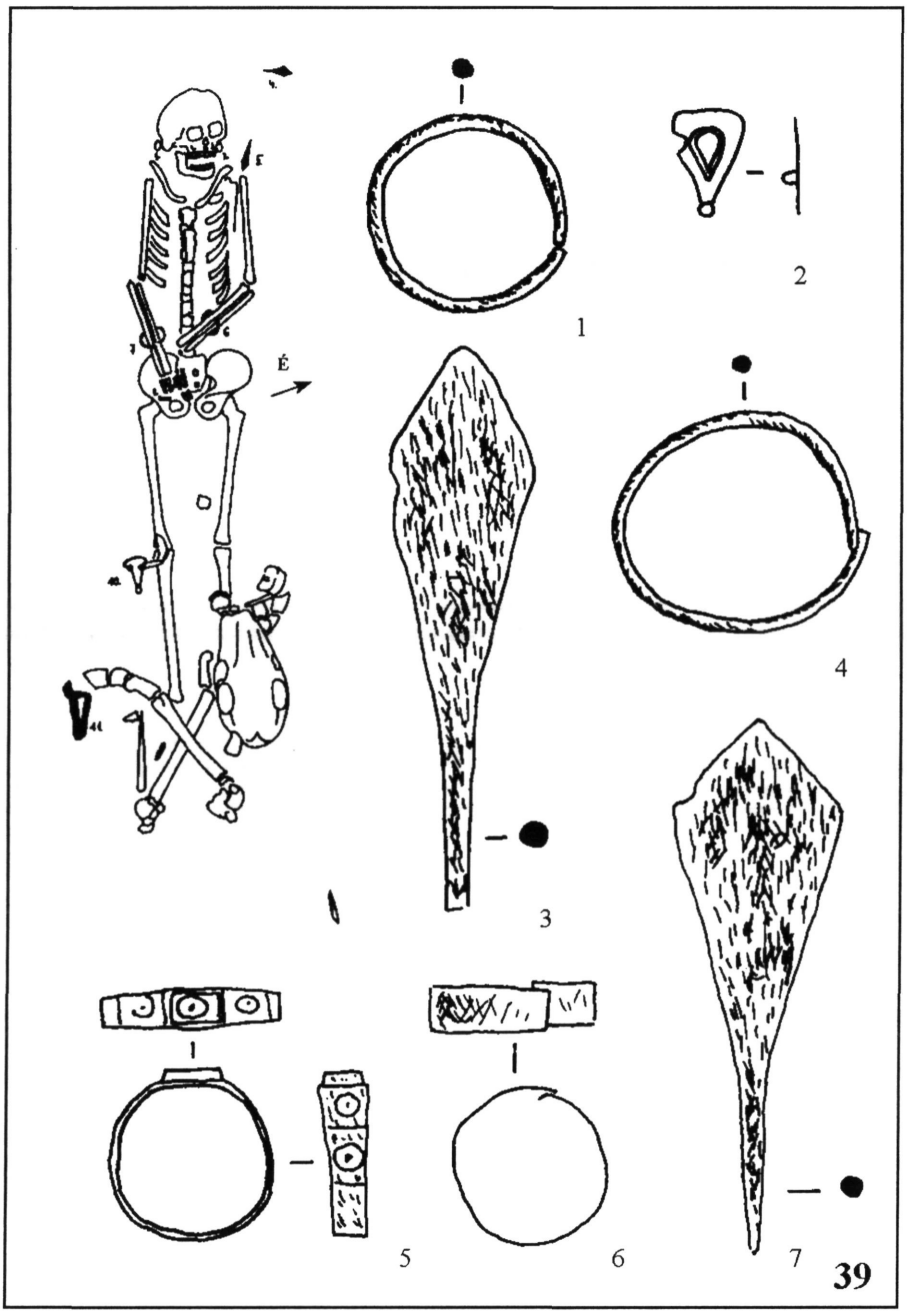

26. kép. A 39. sír

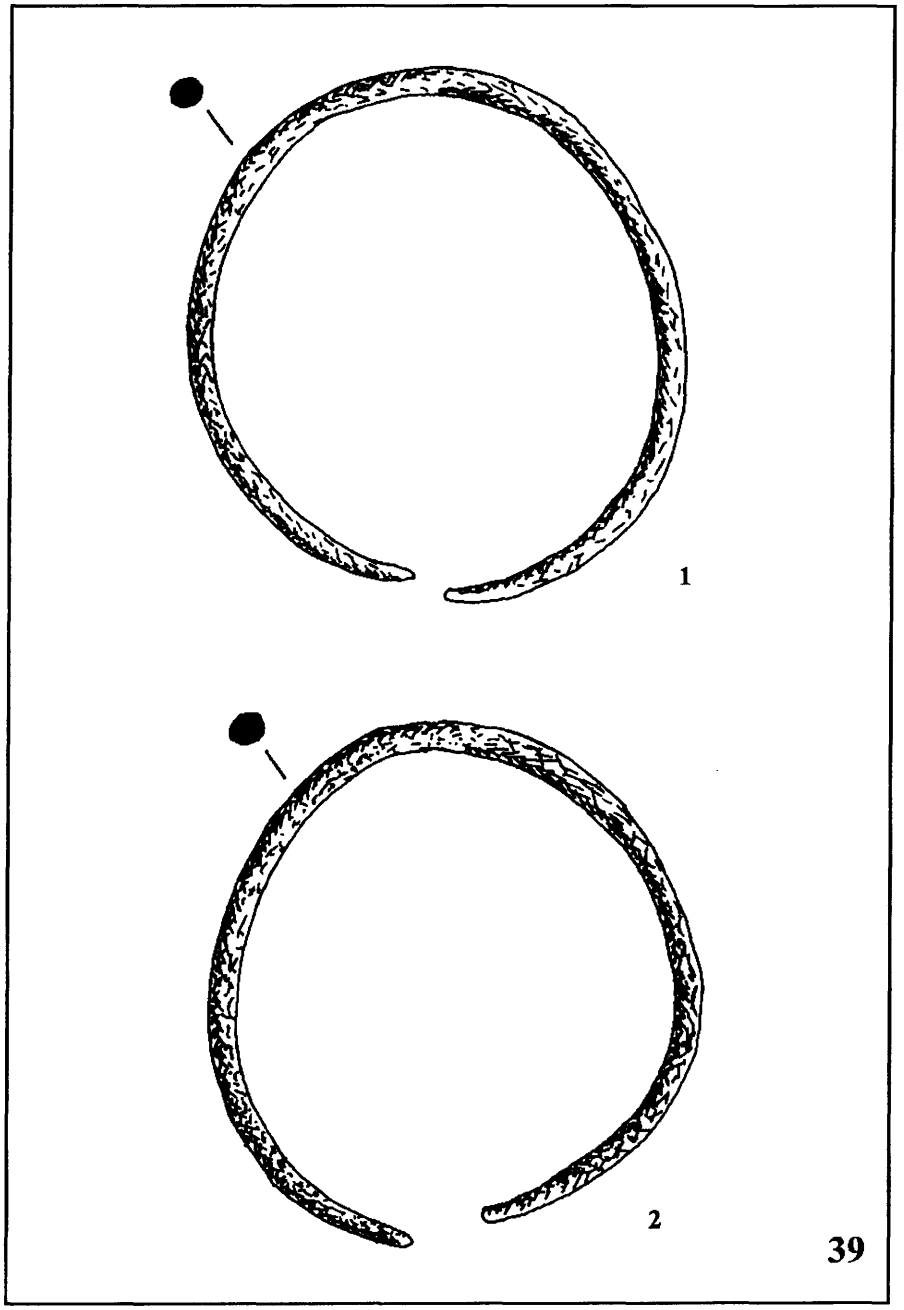

27. kép. A 39. sír

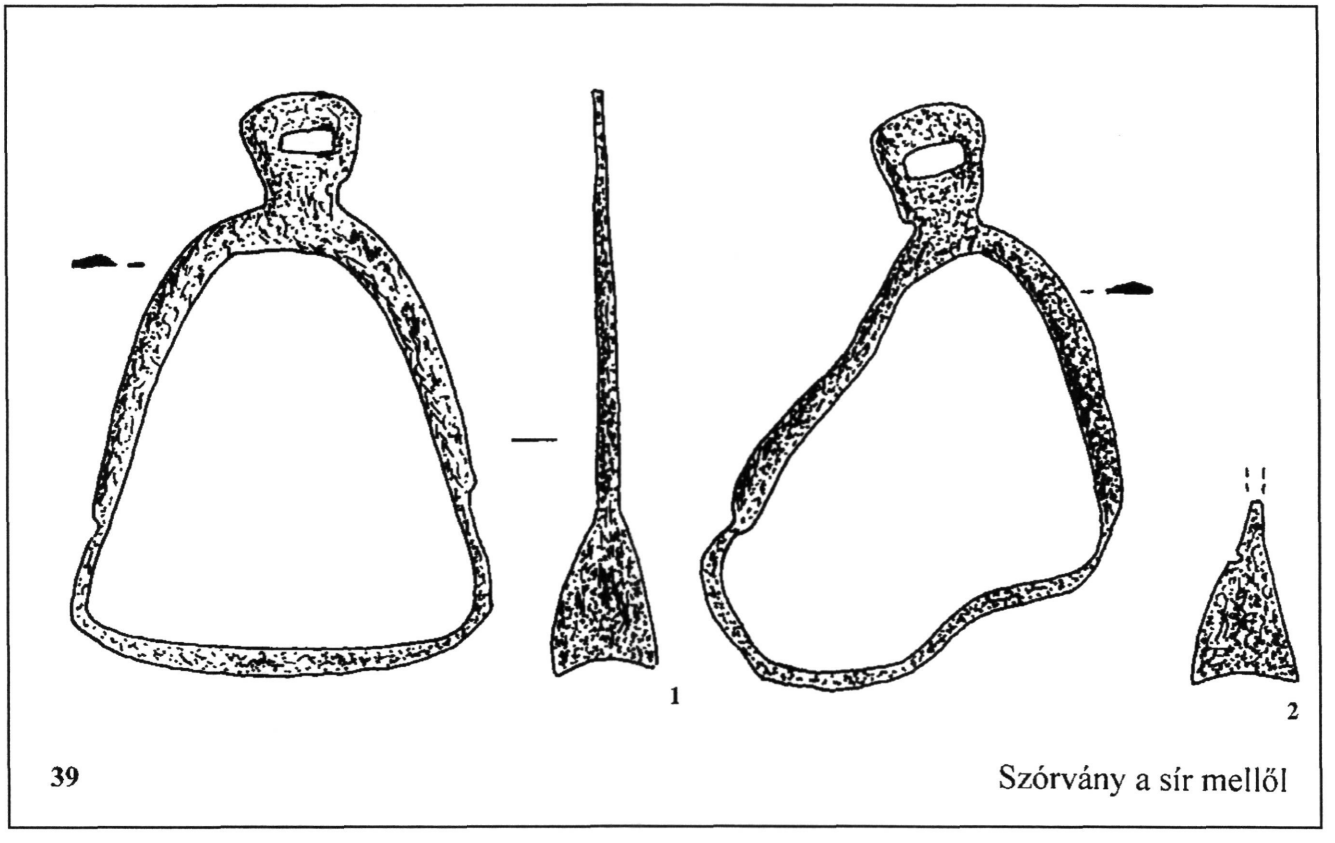

28. kép. A 39. sír

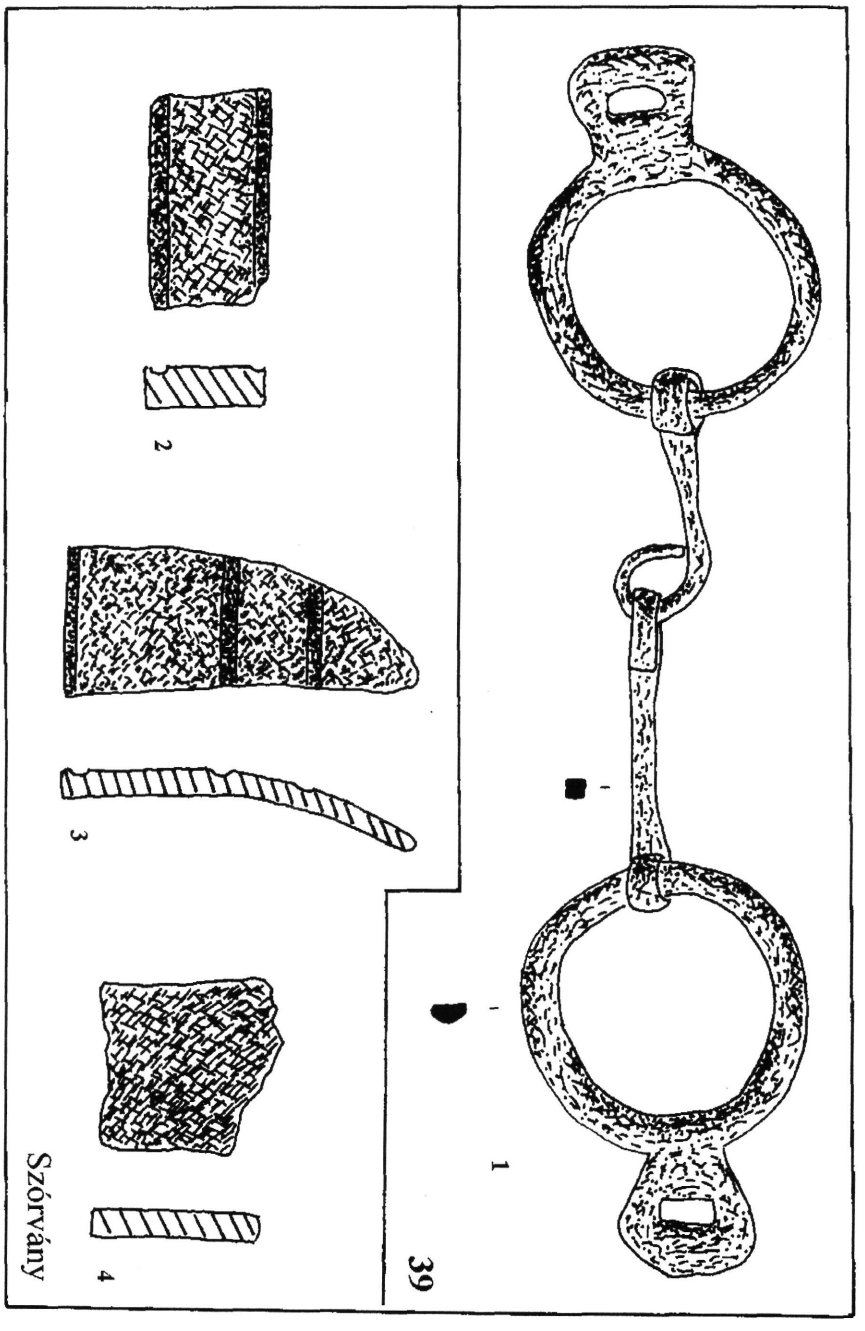

29. kép. A 39. sír ill. szórvány

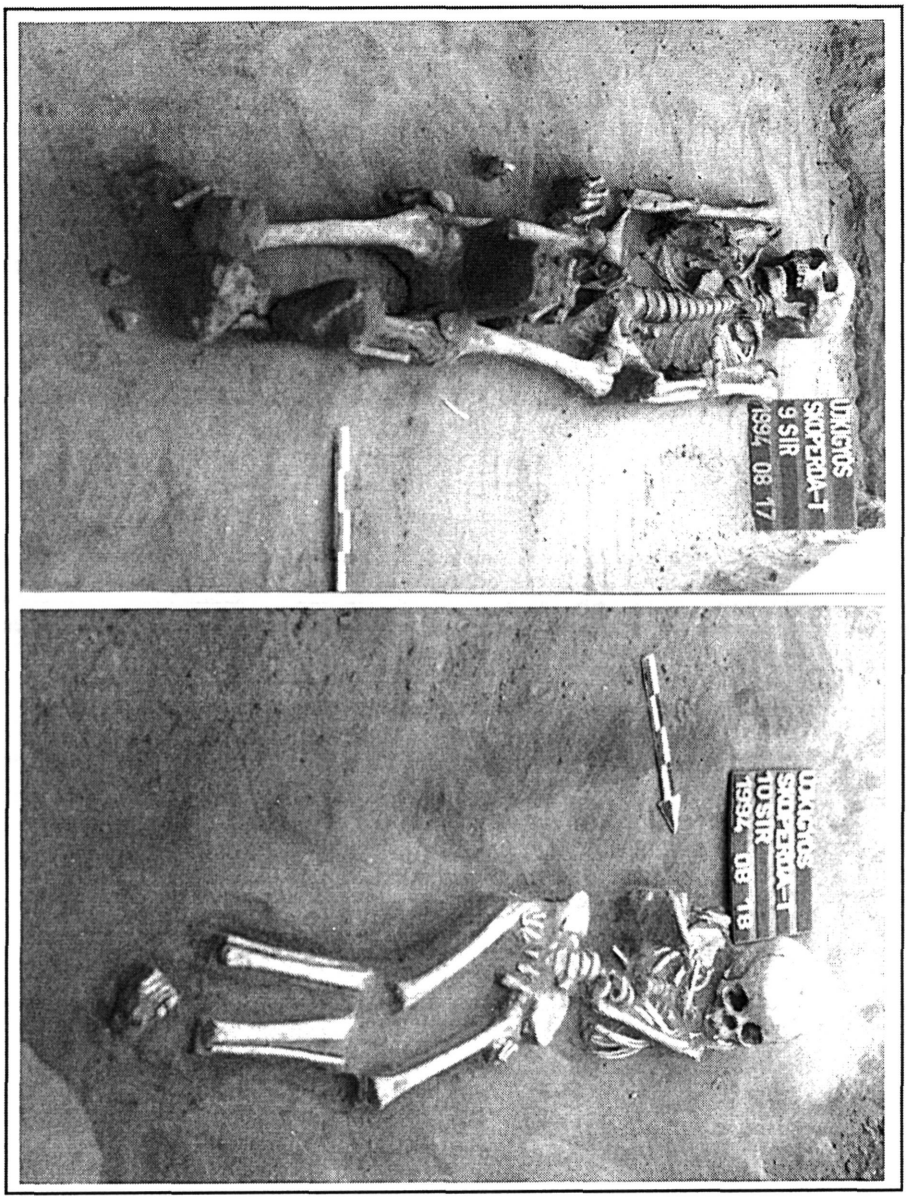

30. kép. 1–2: A 9. és a 10. sír fotója

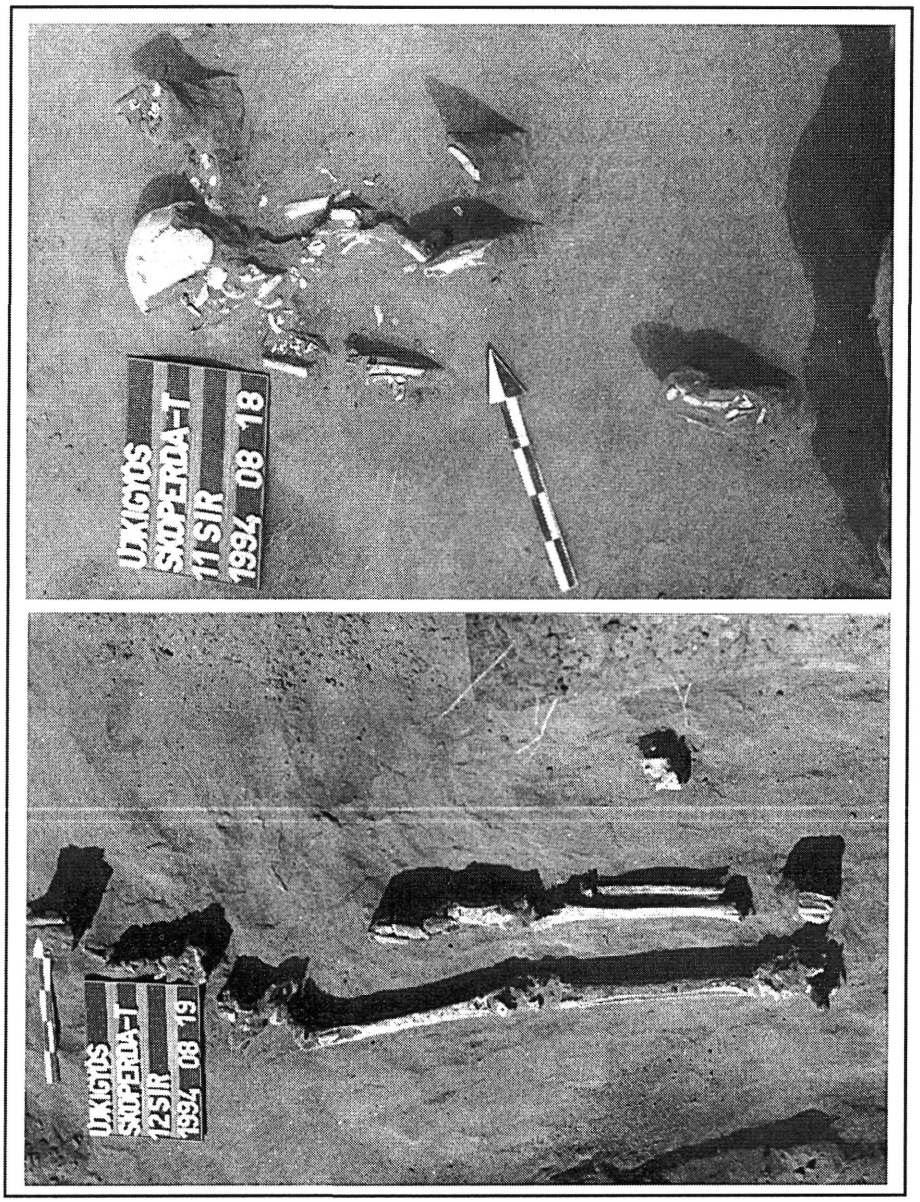

31. kép. 1–2: A 11. és a 12. sír fotója

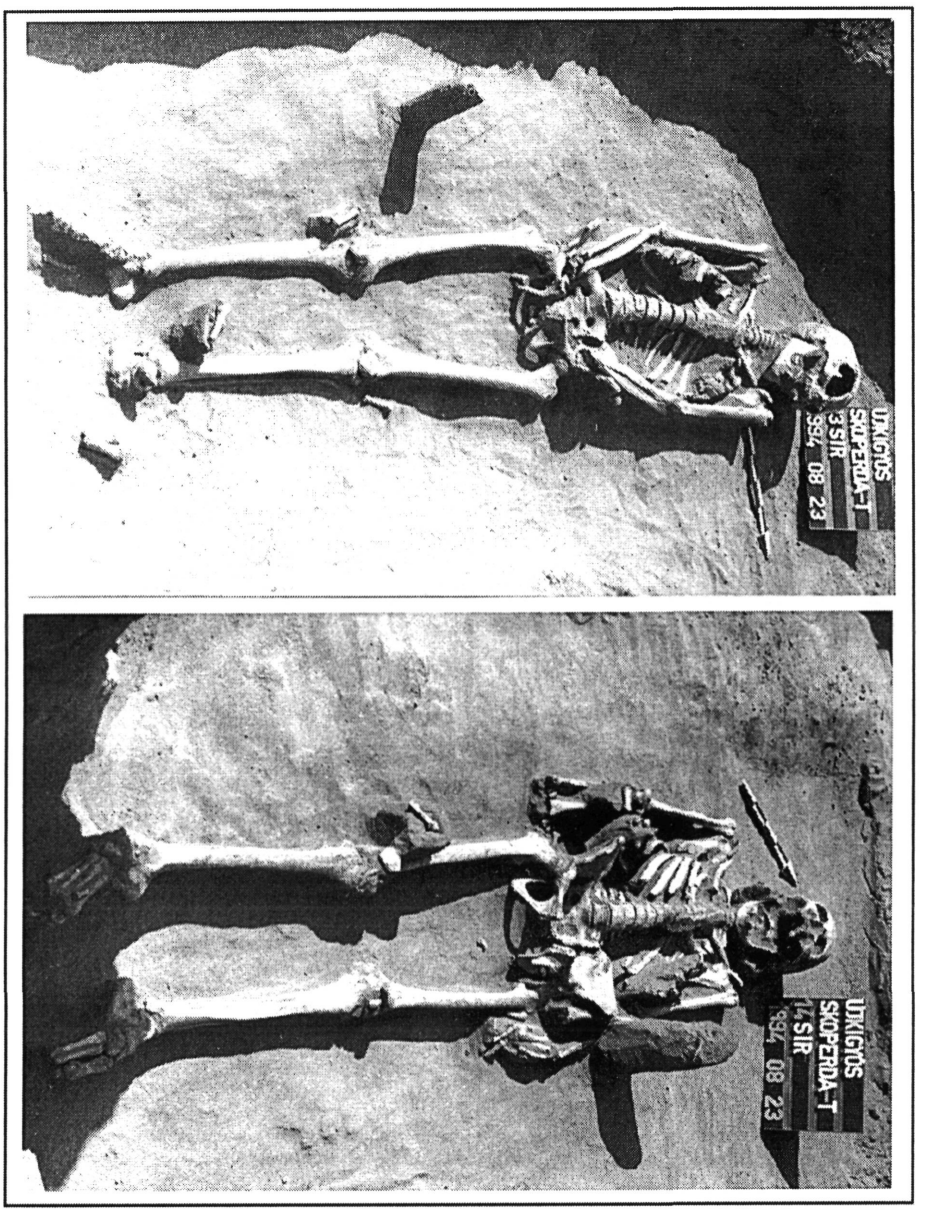

32. kép. 1–2: A 3. és a 14. sír fotója

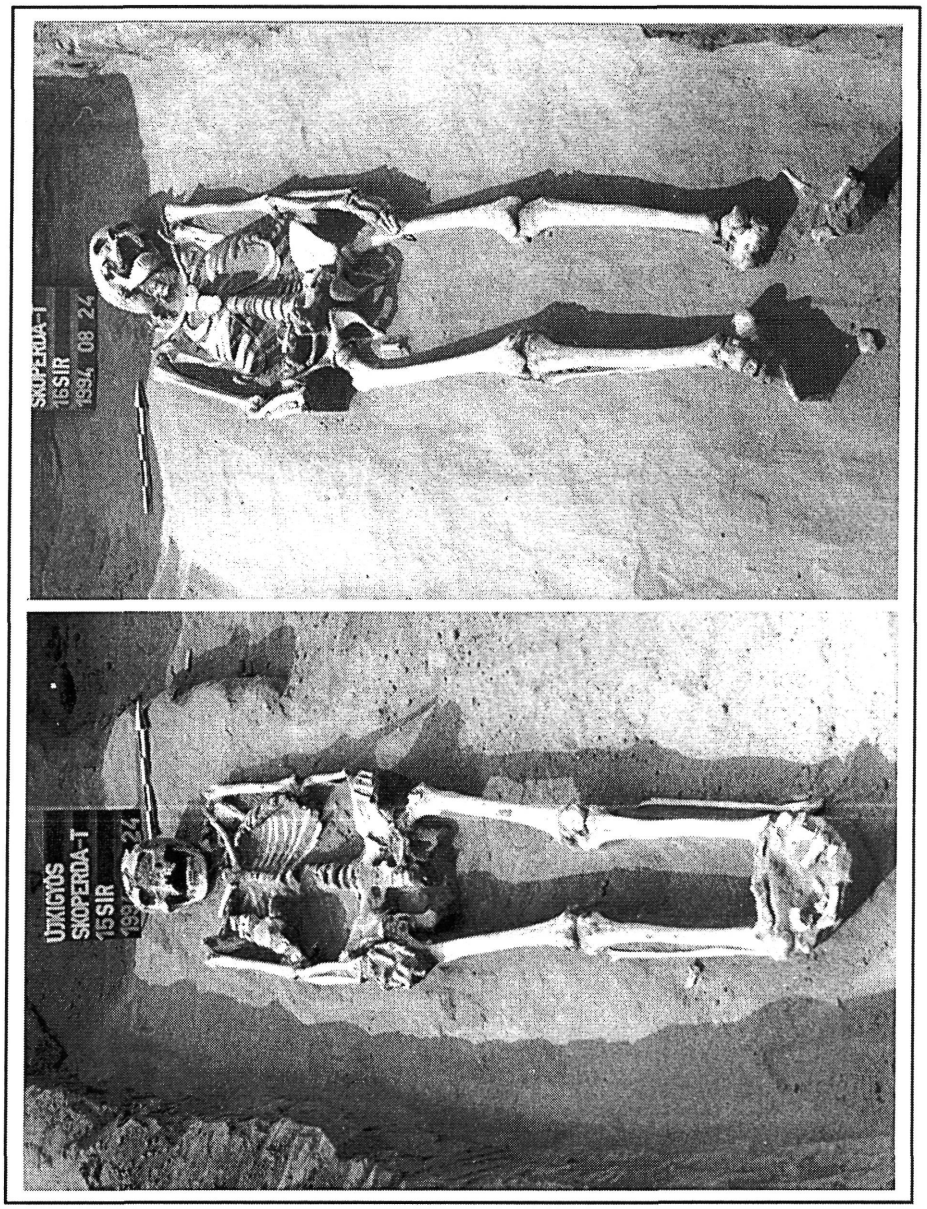

33. kép. 1–2: A 15. és a 16. sír fotója

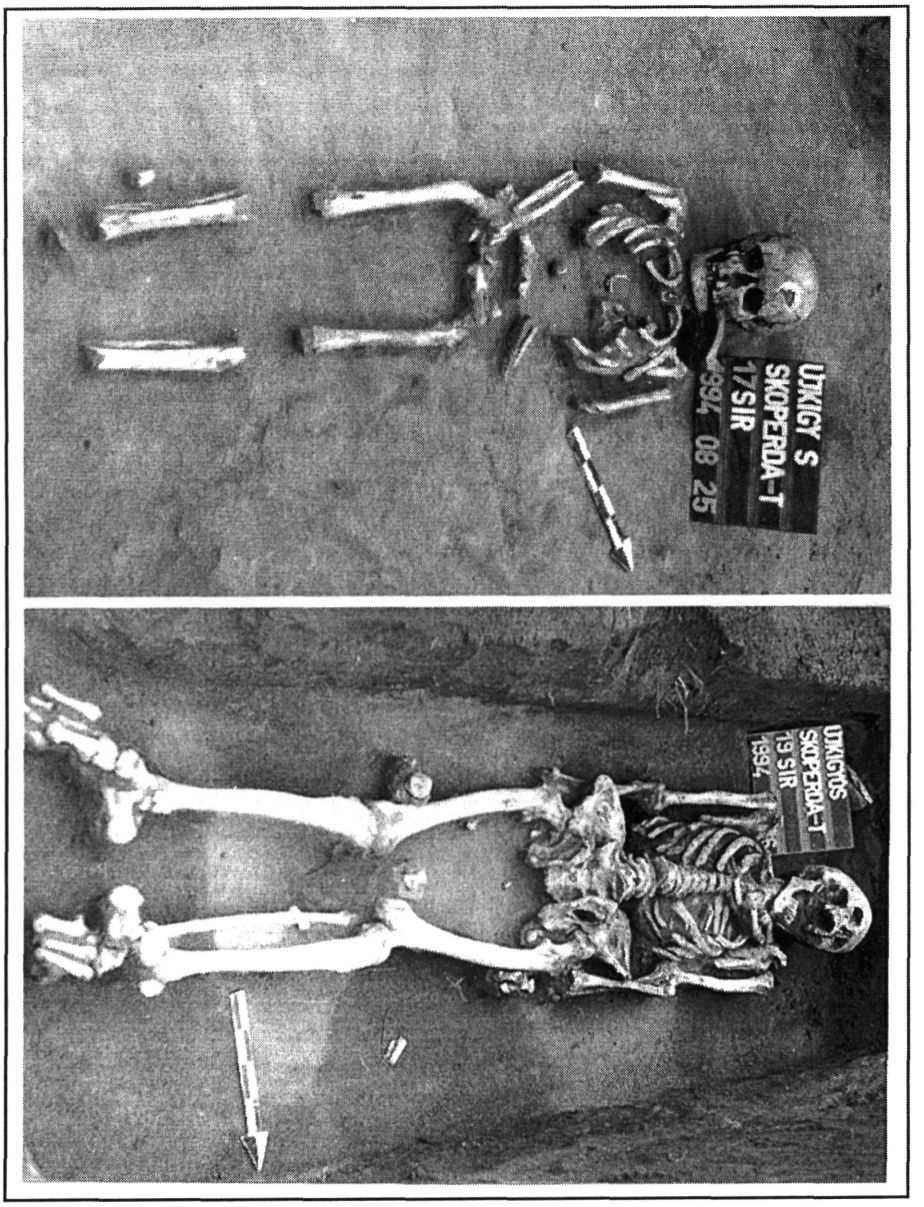

34. kép. 1-2: A 17. és a 19. sír fotója

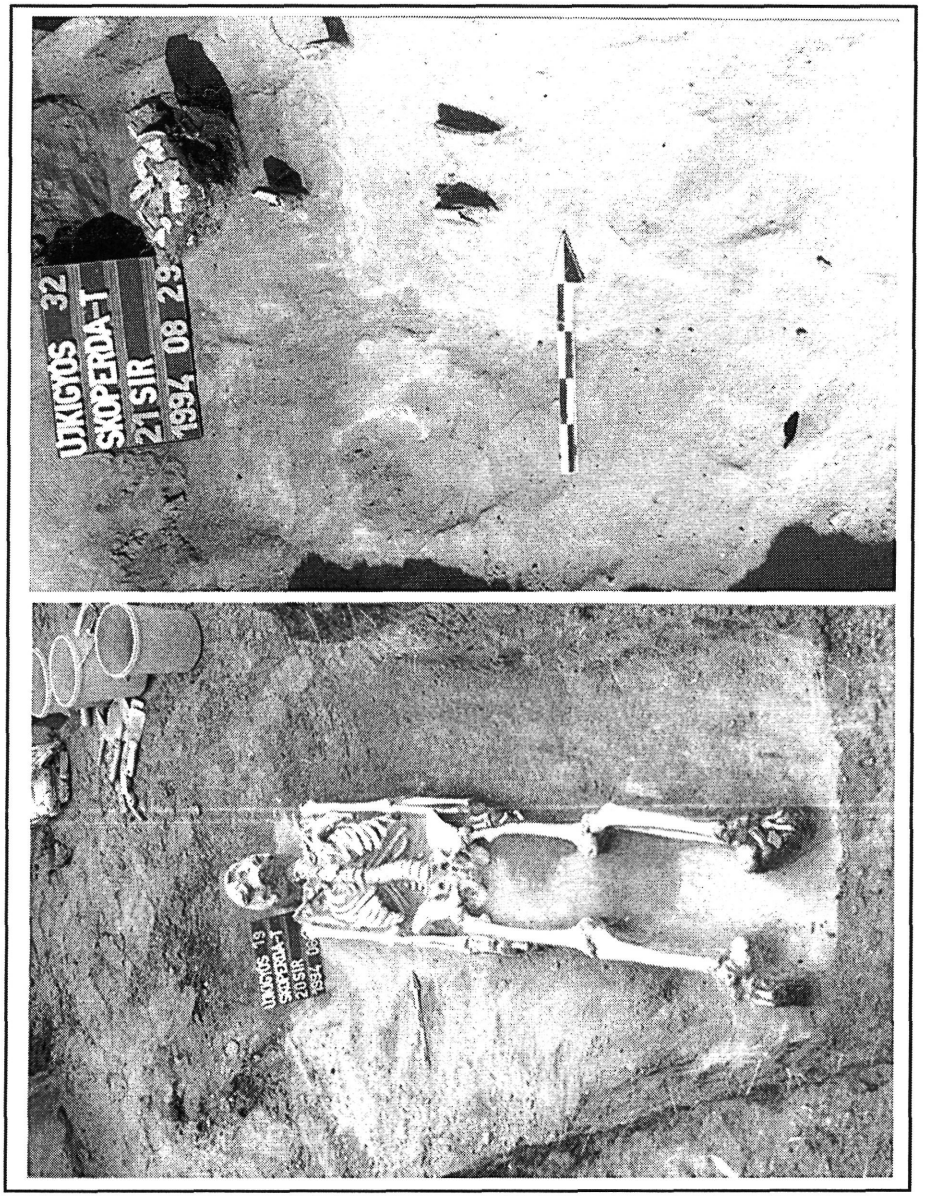

35. kép. 1–2: A 20. és a 21. sír fotója

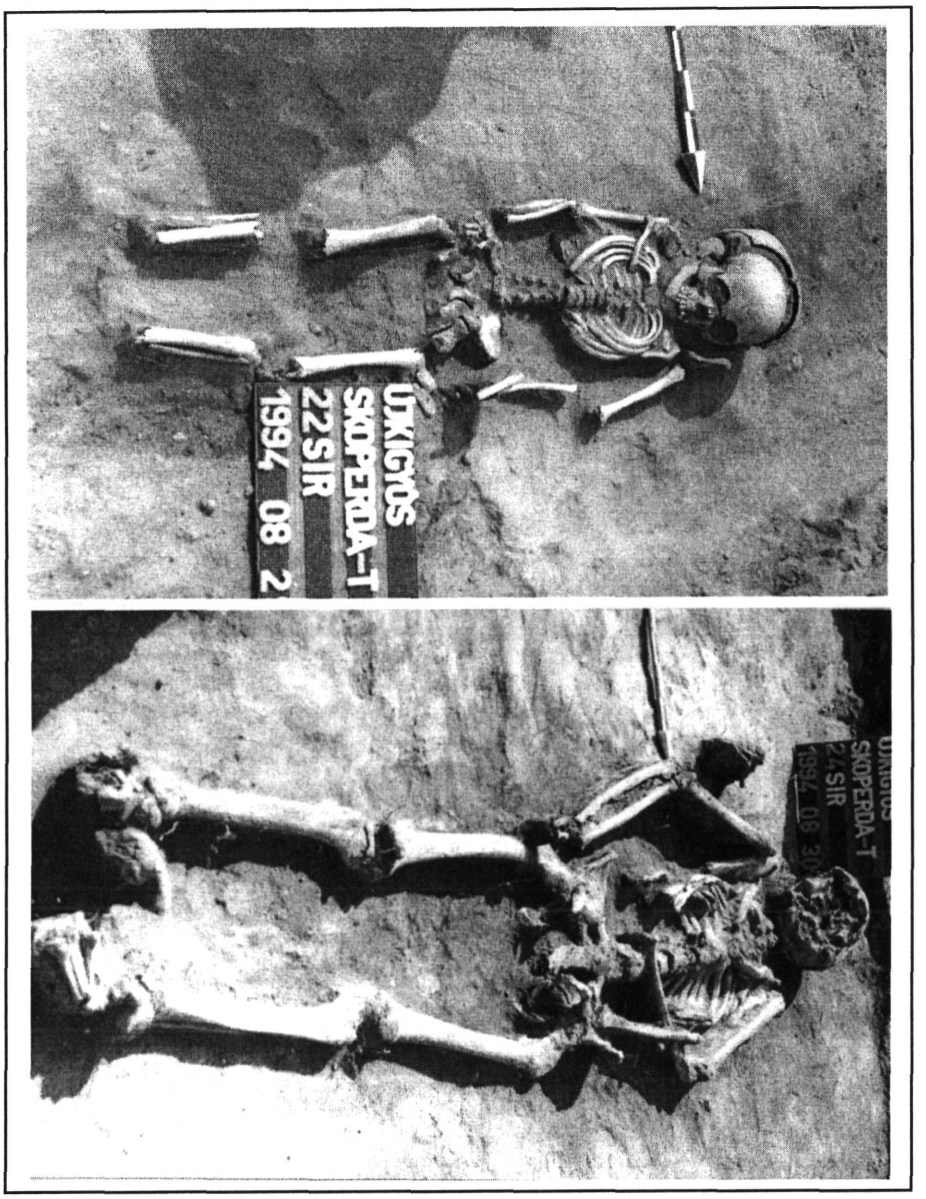

36. kép. 1–2: A 22. és a 24. sír fotója

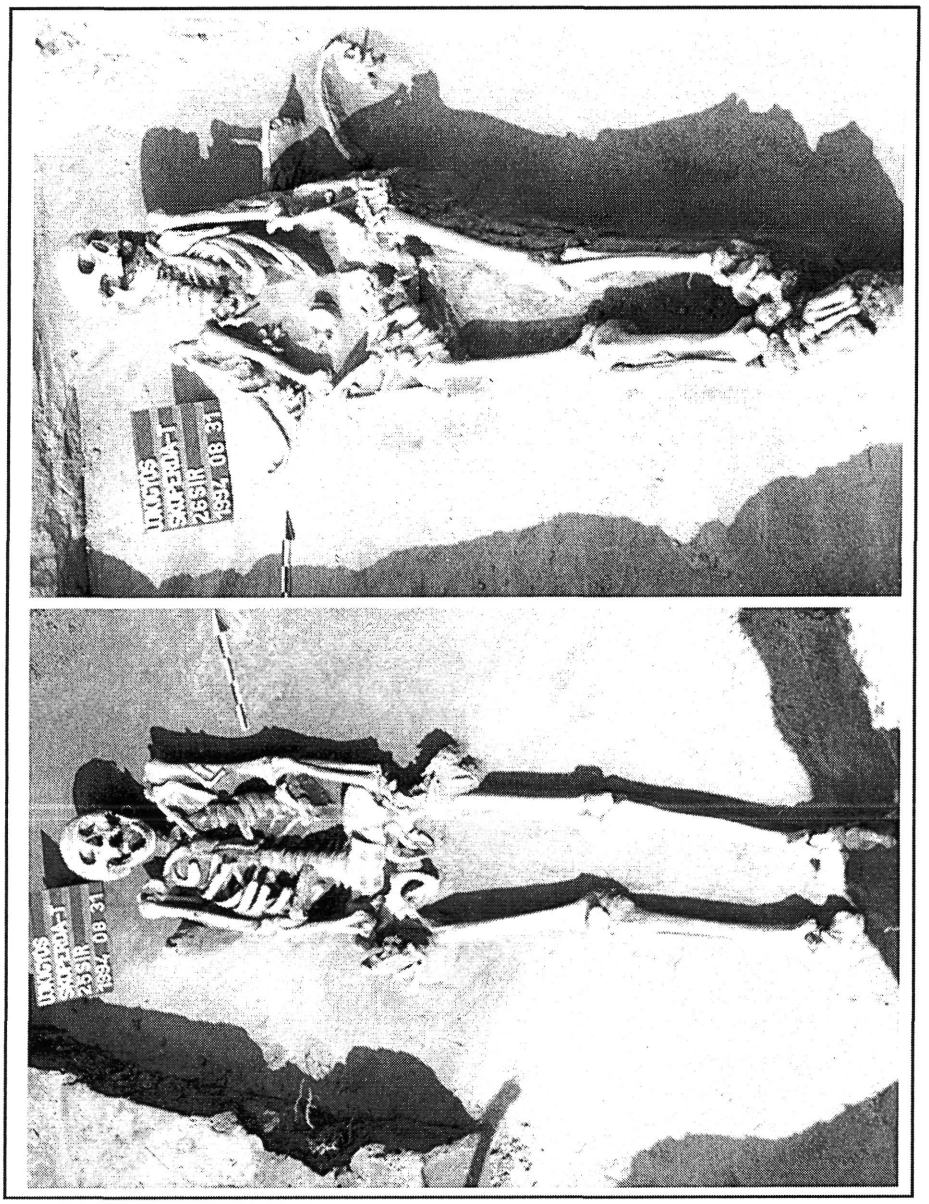

37. kép. 1–2: A 25. és a 26. sír fotója

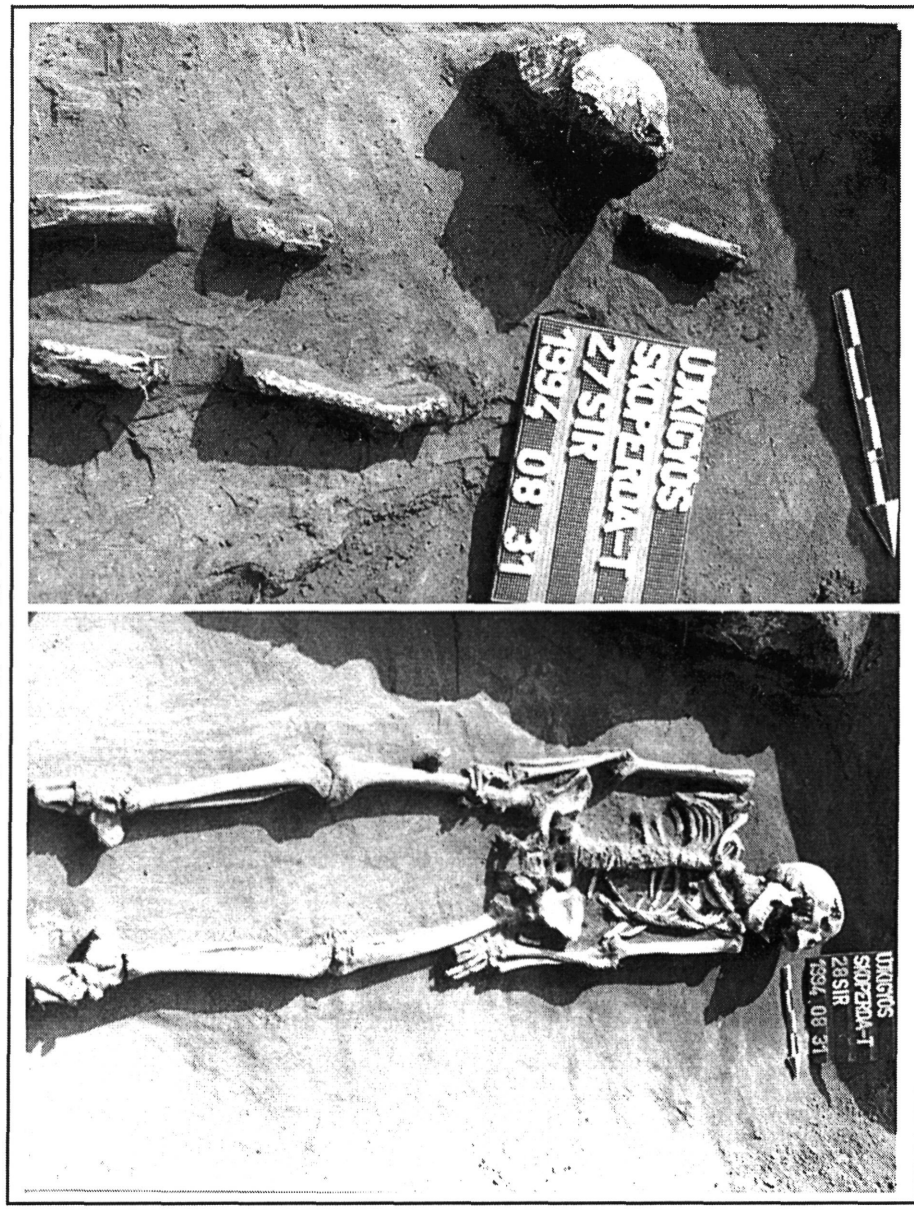

38. kép. 1–2: A 27. és a 28. sír fotója

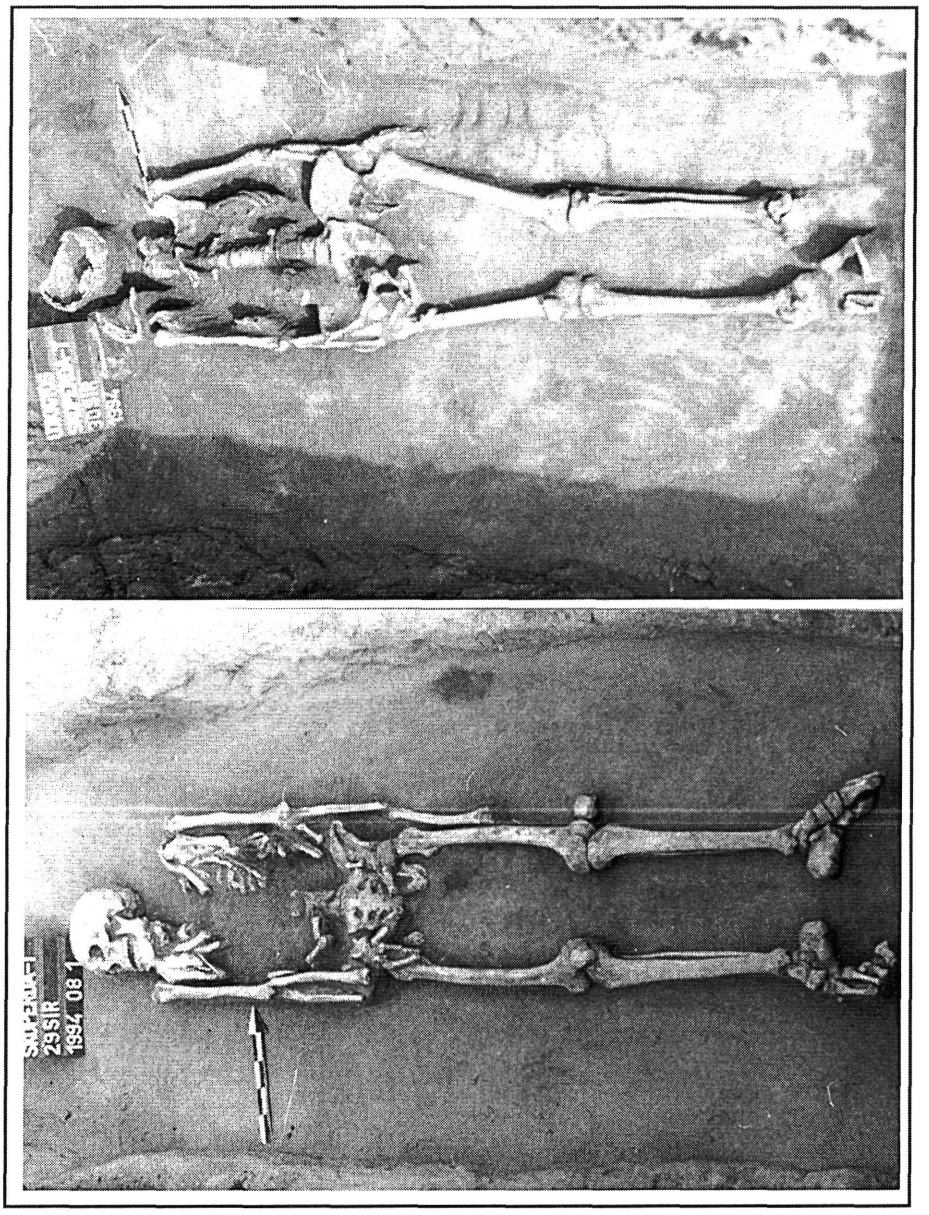

39. kép. 1–2: A 29. és a 30. sír fotója

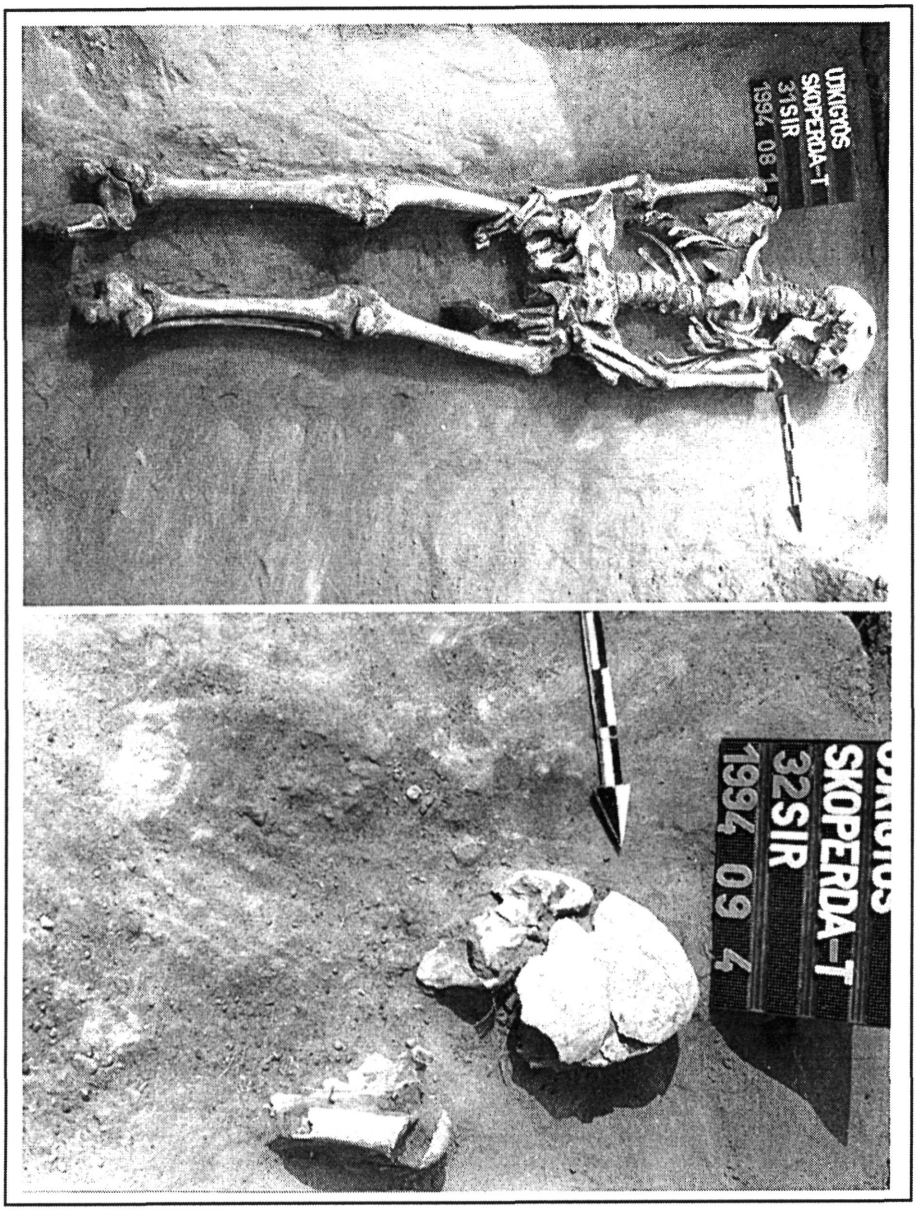

40. kép. 1–2: A 31. és a 32. sír fotója

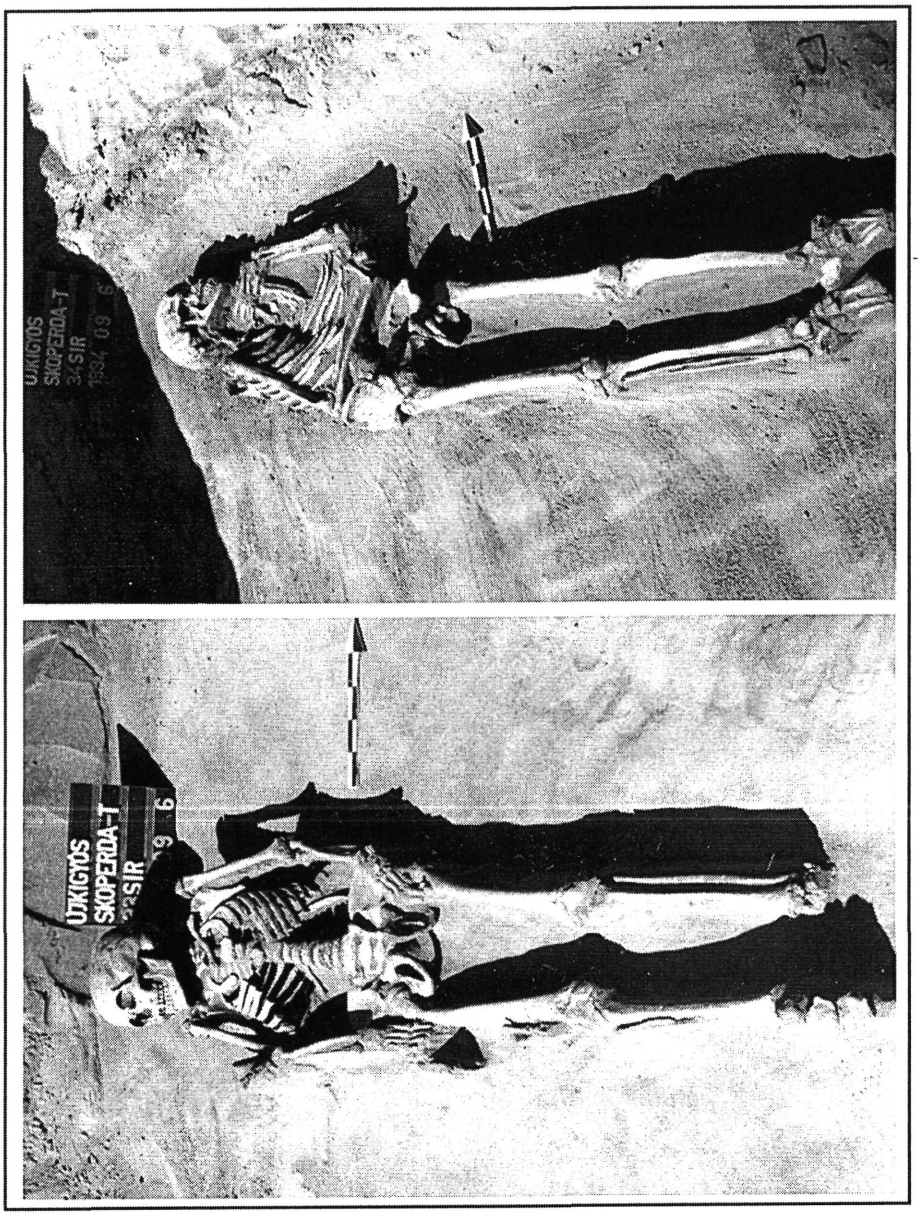

41. kép. 1–2: A 33. és a 34. sír fotója

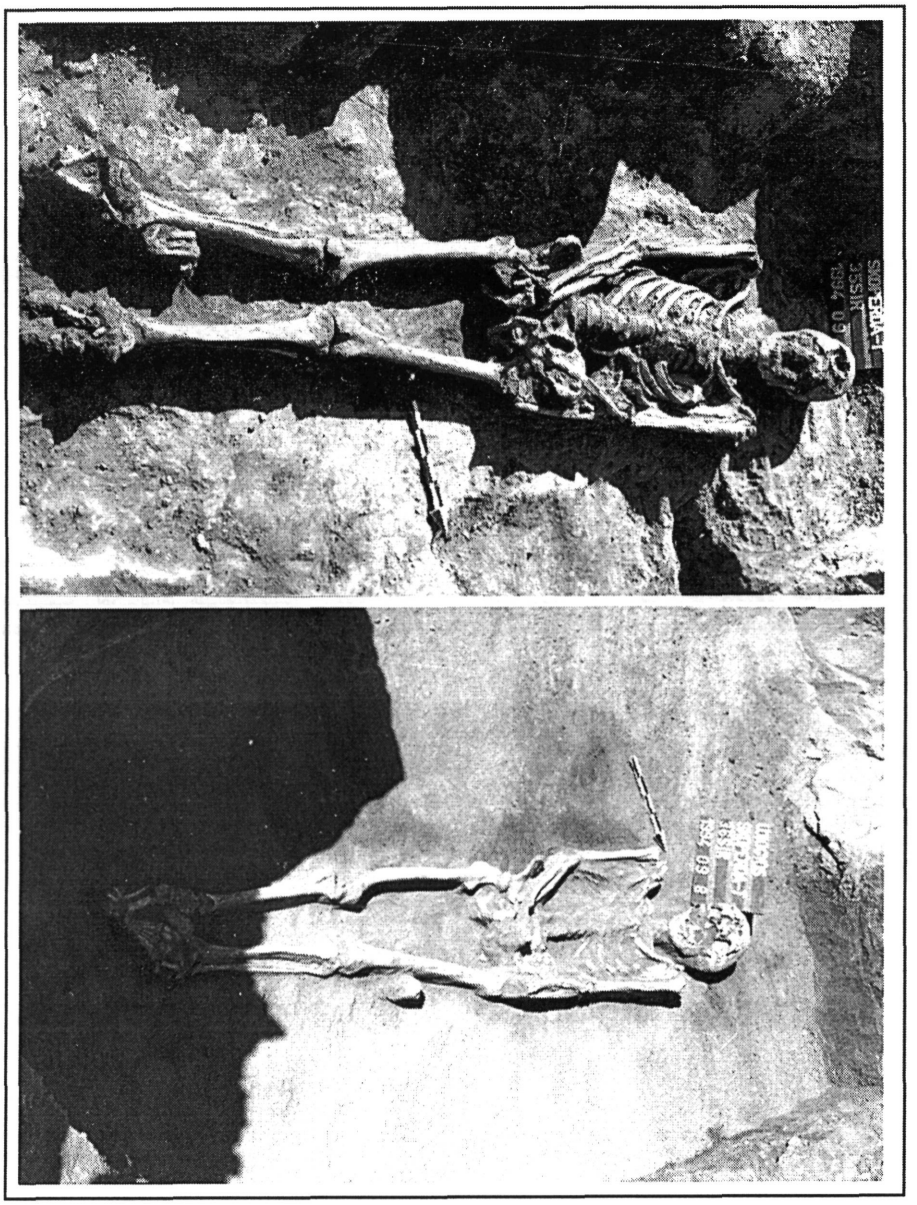

42. kép. 1–2: A 35. és a 36. sír fotója

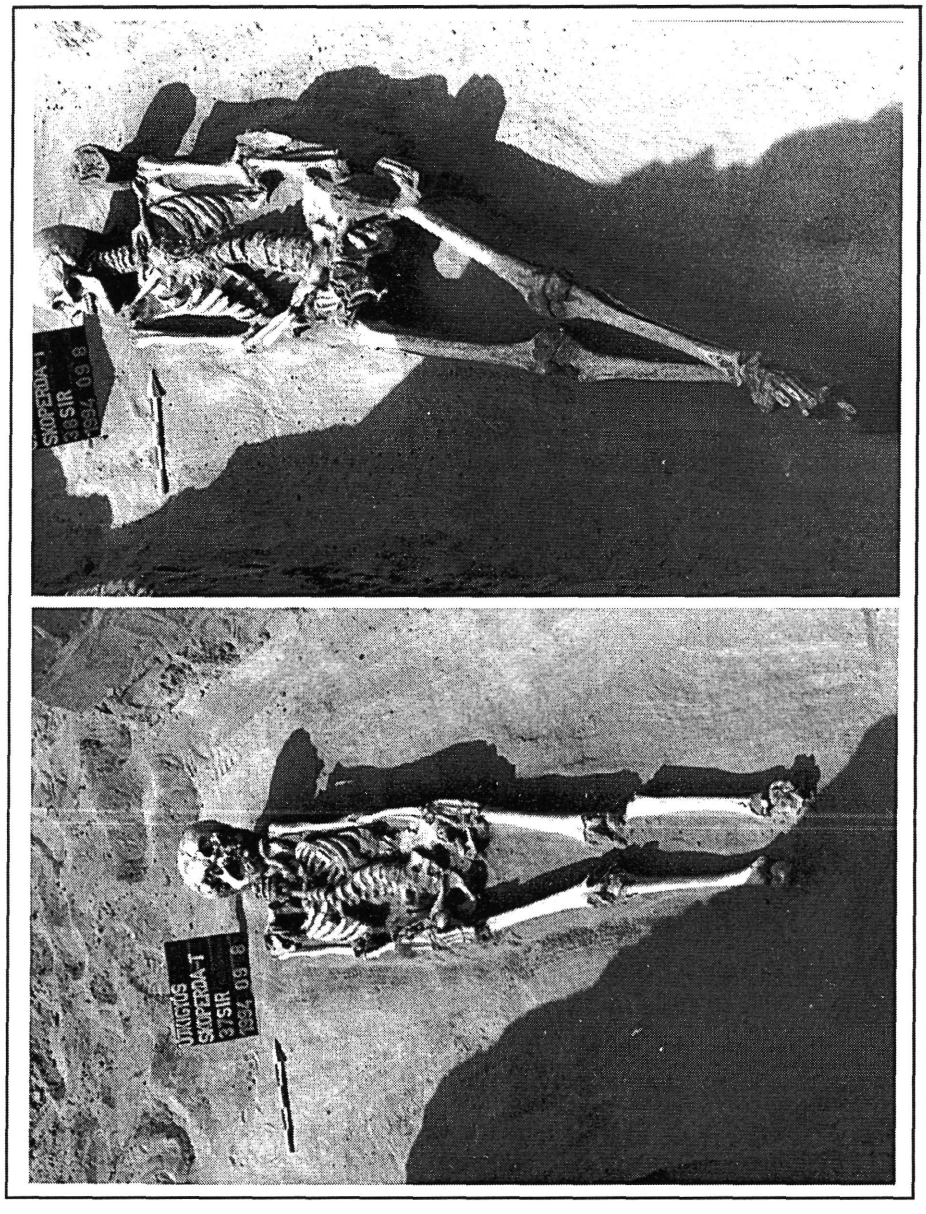

43. kép. 1–2: A 37. és a 38. sír fotója

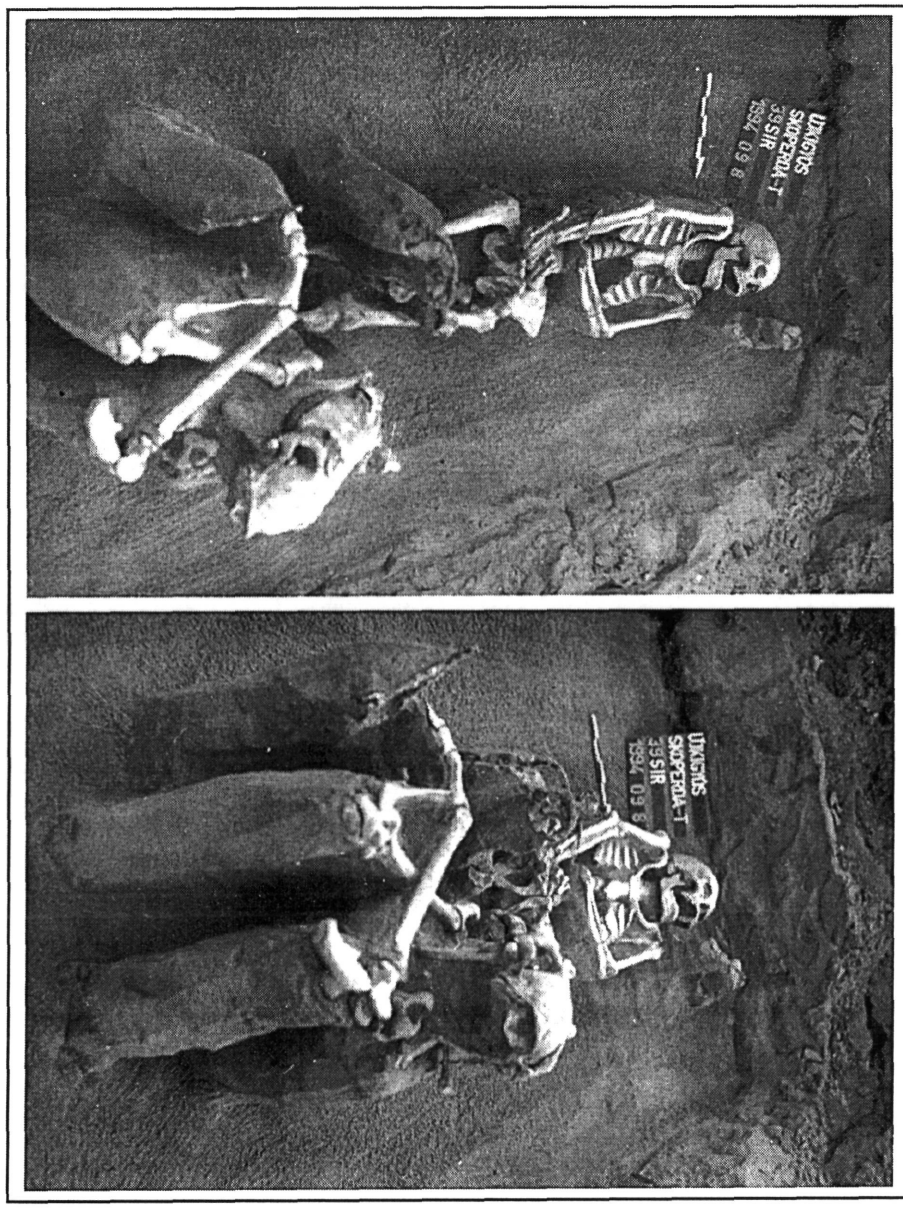

44. kép. 1–2: A 39. sz. lovas sír fotója

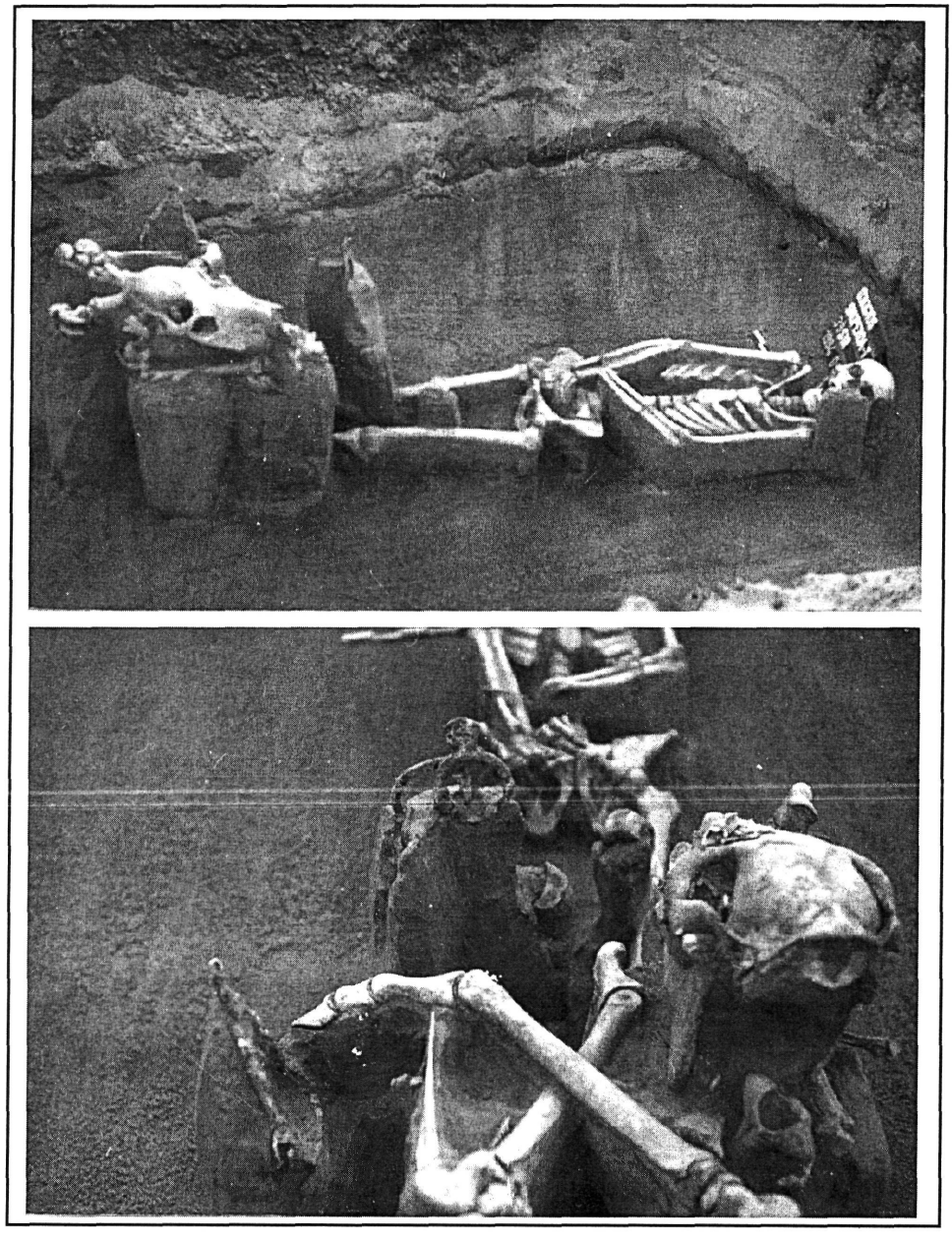

45. kép. 1: A 39. sz. lovas sír fotója. 2: A 39. sír vaszablája és kengyelei a ló csontjai között

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 219–233.

17. SZÁZADI ARANYPÉNZLELET SARKADRÓL

– Liska András –

2001. március 8-án telefonos bejelentés érkezett a sarkadi polgármesteri hivatalból a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumba, hogy Sarkadon, a Kossuth Lajos utca 14. sz. telken, épület alapozási árkának kiásásakor aranypénzek kerültek elő. A leletbejelentés ellenőrzésére Békéscsabáról Gyucha Attila és Medgyesi Pál régészek indultak el a megjelölt helyszínre. A Sarkadról érkezett telefonos bejelentéssel párhuzamosan az építkezés építésvezetője, Balogh László, személyesen jelentette be az aranypénzek előkerülését a gyulai Erkel Ferenc Múzeumban. Balogh László a bejelentés alkalmával egy arany dukátot is átadott, amelyen 1642-es évszám volt olvasható. A gyulai múzeum munkatársa, Liska András a bejelentővel együtt érkezett Sarkadra, a leletek előkerülésének helyszínére (1. kép). A békéscsabai és gyulai régészek által közösen tartott helyszíni szemle eredményei a következőkben foglalhatók össze.

A Kossuth Lajos utca 14. sz. telken a sarkadi önkormányzat egy 15 lakásos társasház építését kezdte meg 2001 elején. A szociális bérlakások és üzlethelyiségek számára tervezett épület helyét egy korábban lebontott, régi épület telkén jelölték ki. A telek Sarkad központjában, a református templom szomszédságában helyezkedik el, a templomtól északkeletre, a Béke sétány, és a város főutcáját jelentő Kossuth Lajos utca közötti területen (2–3. kép). A helyszíni szemle alkalmával kiderült, hogy két nappal korábban, 2001. március 6-án, az épület alapozási árkának kiásásakor, az épület Ny-i sarkának közelében, kb. 70 cm-es mélységben, egy kis cserépedényben összesen 6 db aranyérmét talált Lovas Antal segédmunkás, aki az árok alján állva, az árok oldalfalát igazította függőlegesre. A megtaláló elmondása szerint az edény az alapozási árok nyugati falában volt, amelyet ásóval elmetszett, és a pénzek kigurultak belőle. Először csak 4 db érmét talált meg, majd az árok falából kibontva az összetört edény maradványait, további 2 db érmére bukkant. Lovas Antal szerint az edény eredetileg ép volt, és szájával lefelé feküdt a földben. A megtaláló első látásra nem ismerte fel, hogy aranypénzeket talált, ezért nem is tulajdonított jelentőséget az előbukkant fényes vereteknek. Az érmék közül 1 db-ot megtartott, 3 db-ot átadott Nagy Lajos művezetőnek, 1 db-ot a helyszínen dolgozó gépkezelőnek, 1 db-ot pedig egy másik segédmunkásnak. Ez utóbbi jutott másnap Balogh László építésvezetőhöz, aki felismerve, hogy aranypénzről van szó, először bejelentette a sarkadi önkormányzatnál a pénzek előkerülését, majd harmadnap (2001. március 8-án) a gyulai múzeumban tett bejelentést. A helyszíni szemle megkezdéséig csupán a Balogh László által átadott érme került a múzeumi szakemberekhez. A délelőtt folyamán az építésvezető közreműködésével sikerült a további öt érmét, és az azokat rejtő edény nagyobb töredékeit összegyűjteni, és a múzeum számára átvenni. Mivel a helyszíni szemle megkezdésekor hamar híre ment az aranypénzek előkerülésének, a helyszínen dolgozók között találgatások indultak további érmék, esetleg az átadottaknál jóval nagyobb számú leletek létezéséről. A megtaláláskor a helyszínen dolgozó, majd a továbbiakban az érmékkel kapcsolatba került személyek mindegyikét meghallgatva egyértelműen kiderült, hogy

csak a szóban forgó, összesen hat aranypénz volt a cserépedényben – sokkal több érem nem is férhetett volna el az egyébként igen kicsiny, füles bögrében.

Az edény előkerülési helye az épülő társasház Ny-i sarkának közelében volt, az építési telek Ny-i sarkától 24,2 m-re, az É-i oldalról szomszédos Kossuth Lajos utca 12. sz. alatti emeletes társasház Ny-i sarkától pedig 48,5 m-re. A helyszíni szemlén megállapítható volt, hogy az edény, amely egy kicsiny, vörös színű, vékony falú, belső oldalán barna mázas, enyhén öblös testű, füles bögre volt, a jelenlegi felszíntől kb. 70 cm-es mélységben került elő. Az alapozási árok metszetfalán látszott, hogy a jelenlegi felszín alatt kb. 20–25 cm vastag, újkori feltöltés helyezkedik el, ez alatt feltételezhetjük a késő középkori szintet. Ez utóbbi rétegben, kis mélységben rejthették el az edényt, egy kisebb gödörben, amelynek D-i fala jól követhető volt a metszetfalban. A késő középkorinak feltételezett rétegben régészeti leletanyagot nem lehetett megfigyelni, valamint a környező területen, a felszínen sem találtunk késő középkori kerámiát, csak 19. századi edénytöredékeket. A rétegviszonyok nem voltak jól megfigyelhetők, mert a telek korábban beépített volt, és az egykori, feltehetőleg 19. századi épület maradványai, alapozásának nyomai nehezítették a tájékozódást. A jelenlegi felszínt a közelmúltban végrehajtott tereprendezés során alakították ki, amely így a későközépkori réteg rekonstruálására alkalmatlan. Ma már nem lehet megállapítani, hogy a gödröt, amelyben elrejtette egykori tulajdonosa a pénzeket tartalmazó cserépbögrét, pontosan milyen mélységben kezdték kiásni, csak feltételezhetjük, hogy az edényt eredetileg sem ásták 50–60 cm-nél mélyebbre.

Másnap, 2001. március 9-én leletmentést kezdtünk az éremlelet előkerülési helyén. Az alapozási árok falában látható gödörmetszet irányához igazodva próbáltuk megkeresni az edényt tartalmazó gödör betöltésének a foltját, de csak a bizonytalan széleit lehetett kibontani. A kb. 80 cm átmérőjű, kissé szabálytalan formájú gödör betöltésében csupán egy apró, késő középkori edénytöredéket találtunk (4. kép). A pénzek elrejtésének időpontjában, kis mélységben kiásott gödör betöltését nehezen különböztettük meg a környezetétől. A gödör feltehetőleg kifejezetten a pénzek elrejtését szolgálta, ezért betöltésének sem széle, sem színe, vagy tömörsége nem vált el karakteresen a környezetétől. Mivel egyértelműen megállapítható volt, hogy olyan, titokban elrejtett aranypénzleletre bukkantunk, amelynek minden darabját összegyűjtöttük, a lelőhelyen további kutatásra nem volt szükség.

Az előkerült leletek: [1]

Német-római Birodalom[2]

4.	Brandenburg-Baireuth őrgrófság Christian (1603–1655)	dukát	F. 370.[3]	1642	3,46 g	1 db	(5. kép)
5.	Frankfurt a/M város	dukát	F. 976.	1658	3,47 g	1 db	(6. kép)
6.	Nürnberg város	dukát	F. 1830.	1648	3,52 g	1 db	(7. kép)

[1] Az előkerült leleteket a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum őrzi, a 2001.2.1–7. leltári számokon.

[2] A sarkadi aranypénzlelet érméinek maghatározását V. Székely György (Katona József Múzeum, Kecskemét) végezte. Munkáját, és a leletközlés megírásához nyújtott segítségét ezúton is köszönöm.

[3] F = FRIEDBERG 1992.

Németalföld

4.	Campen város III. Ferdinánd (1637–1657)	dukát	F. 161.	1649	3,42 g	1 db	(8. kép)
5.	Zwolle város III. Ferdinánd (1637–1657)	dukát	F. 213.	1649	3,47 g	1 db	(9. kép)
6.	Oberyssel tartomány	dukát	F. 268.	1646	3,48 g	1 db	(10. kép)

7. Füles bögre. Gyorskorongon formált, vékony falú, vörösre égetett, belső oldalán sárgásbarna mázas. Alakja enyhén öblös, hordó formájú. Pereme hiányzik, kerek átmetszetű füle a vállról indul és az edény hasára támaszkodik. M.: 6,1 cm; Fá.: 3,3 cm (11. kép).

Az elrejtett dukátok lelőhelye alig 300 méterre található az egykori sarkadi belső vár helyétől. A történeti forrásokban, a 17. század második felében hajdútelepülésként emlegetett Sarkad lakosságának jelentős részét a katonai szolgálatot is ellátó, szabadságjogokkal rendelkező hajdúság alkotta.[4] A „szabad hajdúk" rétege eredetileg többségében jobbágy volt, akik a török időszak anarchikus körülményei miatt önként vállaltak katonai szolgálatot hajdúkiváltságaik érvényesítésére. A sarkadi vár és a hozzá tartozó, a vár közelében kiépült erődített település, bár természeti adottságaitól jól védett volt, nem bírt számottevő hadászati jelentőséggel. A 17. században még kiterjedt mocsárvilággal körülvett település palánkvára és a környező, hajdúk által lakott város szerves egészet alkotva elsősorban saját lakosságát védelmezte. Tágabb értelemben Sarkad, a közeli Szalontával együtt, a másod- és harmadrendű erősségek között Várad és Gyula várainak elővára volt.[5] Egy korabeli ábrázolás, Dillich 17. század közepére keltezett metszete a sarkadi várról, a vár körül kiterjedt települést ábrázol, amelynek mocsaras környezetét vízfolyások tagolják. A 17. századi időszak a vár kiépítésének harmadik periódusa.[6] A belső vár területe a mai Vár utca, Vértanúk tere környékére lokalizálható, a Gyepes-ér kettős kanyarulatának közvetlen közelében helyezkedik el. Régészeti emlékek eddig a vár területéről csupán egy helyről, a ma is álló víztorony építésekor kerültek elő, a leletanyag nagyobb része a 16. és 17. századra keltezhető.[7] A dukátok lelőhelyének középkori topográfiáját tekintve elmondható, hogy a vár közelségét figyelembe véve a lelőhely szerves része volt a várat körülvevő hajdúvárosnak. A 17. század második felében ez a terület minden bizonnyal a megerősített településen belül helyezkedett el.[8]

Az ismertetett lelet azon titokban, földben elrejtett kincsleletek közé sorolható, amelyek esetében az értékeket cserépedényben ásták el. Az Árpád-kortól a 18.

[4] MÁRKI 1924. 33.
[5] DANKÓ é. n. 53.
[6] MÓDY é. n. 39.
[7] SZATMÁRI 1997; SZATMÁRI 1999.
[8] Sarkadról ismert egy 17. század második feléből származó ezüstpénzlelet is. Az 52 ezüstkrajcárból álló együttes utolsó évszáma: 1695. (GEDAI 1970. 82.)

századig számos lelőhely ismert, ahol különböző típusú cserépedényekben elrejtett éremleletek kerültek elő. Az a körülmény, hogy a fémpénz kis tömegben nagy értéket képvisel, alkalmassá tette arra, hogy veszély esetén, vagy más megfontolásból kis helyen, viszonylag rövid idő alatt elrejthető legyen. Az elrejtéshez legalkalmasabb egy cserépedény lehetett, amelybe feltehetőleg vászonból, vagy bőrből varrt zacskóban helyezték el a pénzérméket. A cserépedényekben elrejtett pénzleletek nagyobb része a török időszakból származik, az 1526 és 1711 közötti évekből.[9]

A Sarkadon talált aranypénzek közül a Frankfurtban, 1658-ban vert dukát a legkésőbbi. Ez a dátum határozza meg az elrejtés legkorábbi lehetséges időpontját. Történeti adatokkal alátámasztható az a feltételezés, hogy az elrejtés időpontja valószínűleg megegyezik az utolsó veret kiadásának évével. Sarkad 1658. évi története szorosan összekapcsolódik a korabeli erdélyi történésekkel. Az erdélyi fejedelem, II. Rákóczi György 1658. évi cselekedetei a sarkadiak sorsát is befolyásolták ebben az esztendőben.[10] A Medgyesre összegyűlt erdélyi rendek 1658. január 24-én ismét Rákóczit ismerték el fejedelemnek, ezzel Erdély két pártra szakadt. A rendi alapon szerveződő tábor viszont Barcsay Ákos, Bethlen János és Haller Gábor vezetésével egyre határozottabban a fejedelem ellenzékévé vált. Az ellentétek már 1658 februárjában élesen kirajzolódtak, és a májusi gyűlés idején a rendek végleg ráléptek az elpártolás útjára. Arra azonban nem mertek vállalkozni, hogy új fejedelmet válasszanak maguknak.[11] Kenán budai pasa a végbeli török sereget összeszedve május első napjaiban Szolnoknál átkelt a Tiszán, azzal a céllal, hogy rendet teremtsen Erdélyben. Rákóczi zömmel a partiumi vármegyékkel, fizetett hadaival és a hajdúkkal vonult ki ellene. A Maros áradása miatt Lippánál nem támadhatta meg a törököket, ezért Arad felégetésével akarta őket átcsalni a folyón, ami július 5-én sikerült is. A fejedelem számítása bevált: a törökök átkeltek a Maroson, és Lippa mellett összetalálkoztak a fejedelem katonáival. A fejedelem könnyű győzelmet aratott, az oszmánok fejvesztetten menekültek, sokan vesztek oda a megáradt Marosban. Az egri pasa és az esztergomi bég is a csatatéren maradt.[12] A törökök bosszújától rettegő erdélyiek augusztus 3-án lemondásra szólították fel II. Rákóczi Györgyöt. A török nagyvezír elindult Erdély felé, de felkínált egy utolsó békülési lehetőséget, ha a fejedelem személyesen is megjelenik a táborában. II. Rákóczi Györgynek nem volt szándékában a lemondás gondolatával foglalkozni, viszont éppen a győzelme miatt még kevésbé volt mersze ahhoz, hogy megjelenjen a nagyvezír előtt.[13] Tétlenségben vesztegette el az időt, pedig augusztus 29-én megérkezett Jenő alá a nagyvezír hada. A fejedelem augusztus 31-én indult el Váradról a jenei vár felmentésére. Biharugránál várta az ostrom kezdetét jelző ágyúlövések hangját, ám hiába várt, a háromszázötven jenei vitéz úgy megrémült a törökök sokaságától, hogy „egy lövést sem tévén, még csak kézi puskával is", szabad elvonulás fejében szeptember 2-án feladta a várat. Rákóczi védelmi terve ezzel összeomlott. A

[9] PARÁDI 1963.
[10] A történeti események összefoglalásában Németh Csaba történész volt segítségemre, munkáját ezúton is köszönöm.
[11] EOE 360; 363.
[12] MÁRKI 1896. 106–107.
[13] ACSÁDY 1898. 69.

fejedelem a felperzselt föld taktikájával akarta hátráltatni a törökök felvonulását: szeptember 3-án parancsára felégették Sarkadot és Szalontát. Az erődítményeket és a házakat felgyújtva menekült a sarkadi lakosság. A fegyverfogható férfiak, köztük a sarkadiak vitéz kapitánya, Csatári János Rákóczi György táborához csatlakozott. A sarkadiak többi része az asszonyokkal és a gyermekekkel együtt a környék nádasaiba, erdeibe menekült, és ott várta meg a veszély elmúltát.[14]

A vázolt történeti adatok nyújtotta feltevés szerint az aranypénzek tulajdonosa az 1658. évi bizonytalan helyzetben jobbnak látta összegyűjtött aranypénzeit egy edényben elrejtve, azokat hátrahagyva elmenekülni, hogy a viharos időszak elmúltával a kis bögrét kiásva, ismét pénzéhez jusson. Az elrejtés idejének meghatározására tett próbálkozásunk a rendelkezésünkre álló adatok jellege miatt természetesen hipotetikusnak tekintendő, hiszen a konkrét kincsleletre vonatkozó írásos adatokkal nem rendelkezünk. A régészeti módszerekkel feldolgozott aranypénzlelet történeti összefüggéseinek vizsgálata mégis kézenfekvő megoldásként kínálja az 1658. évi eseményekkel magyarázni az elrejtés körülményeit. A pénzek egykori tulajdonosának személyéről, esetleg vagyoni helyzetéről még feltételezésre sincs mód. Az aranypénzek története azonban minden bizonnyal egy 17. századi emberi tragédiát takar, hiszen az érmék elrejtője sohasem szerezhette vissza tulajdonát, vagy elpusztult a zűrzavaros időszakban, vagy kincse nélkül volt kénytelen elhagyni ezt a vidéket.[15]

IRODALOM

ACSÁDY 1898.
Acsády Ignác: Magyarország története I. Lipót és I. József korában. In.: A magyar nemzet története. VII. kötet. (Szerk.: Szilágyi Sándor) Budapest, 1898. 1–684.

DANKÓ é. n.
Dankó Imre: Sarkad hajdúváros. In.: Tanulmányok Sarkad múltjából. (Szerk.: Komoróczy György) Sarkad, é. n. 43–60.

EOE
Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. (Szerk.: Szilágyi Sándor) Budapest, 1886.

FRIEDBERG 1992.
Friedberg, Robert: Gold Coins of the World. From Ancient Times to the Present. 6. (Ed. Clifton) New Jersey (USA), 1992.

GEDAI 1970.
Gedai István: Sarkad. Numizmatikai Közlöny LXVIII–LXIX (1969–1970) 82.

[14] DANKÓ é. n. 53.
[15] A tárgyfotókat Váradi Zoltán készítette, segítségét ezúton is köszönöm.

MÁRKI 1896.
Márki Sándor: Aradmegye története. In.: Arad vármegye és Arad szabad királyi város monographiája. II. kötet. (Szerk.: Jancsó Benedek) Arad, 1896.

MÁRKI 1924.
Márki Sándor: A sarkadi hajdúk. Hadtörténeti Közlemények 1924. 33–59.

MÓDY é. n.
Módy György: A középkori fejlődés a XVII. század közepéig. In.: Tanulmányok Sarkad múltjából. (Szerk.: Komoróczy György) Sarkad, é. n. 29–42.

PARÁDI 1963.
Parádi Nándor: Magyarországi pénzleletes cserépedények. – Müzfunde hortende mittelalterliche Gefässe in Ungarn. ArchÉrt 90 (1963) 205–251.

SZATMÁRI 1997.
Szatmári Imre: Késő középkori kályhacsempék a sarkadi várból. – Spätmittelalterliche Ofenkacheln aus der Burg von Sarkad. MFMÉ-StudArch III (1997) 415–441.

SZATMÁRI 1999.
Szatmári Imre: A sarkadi vár középkori leletei. – Die mittelalterlichen Funde der Burg Sarkad. ComArchHung 1999. 171–192.

RÖVIDÍTÉSEK

ArchÉrt	=	Archaeologiai Értesítő, Budapest
MFMÉ–StudArch	=	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Arhaeologica, Szeged
ComArchHung	=	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest

17th century golden coin find from Sarkad

– András Liska –

Résumé

In the Békéscsaba Munkácsy Mihály Museum a notification was received from Sarkad on 08th March 2001, that on the ground-plot at Sarkad, Kossuth Lajos street 14. during the digging out of the foundation trench of a building golden coins were found. Near the west corner of the building to be built, appr. 70 cm deep 6 pcs golden

coins were found in a small ceramic dish by Antal Lovas labourer, who was straightening vertically the trench wall, while he stood in the bottom of the trench.

The place of discovery of the hidden ducats was found 300 meters far from the place of the one-time Sarkad castle. The place of discovery of the ducats was an organic part of the Hajdú(Heyducks)-town surrounding the castle. In the second part of the 17th century probably this area could be found within the reinforced settlement.

The ducat minted in 1658 in Frankfurt was the latest one among the golden coins found in Sarkad. The presumption that the date of hidding is the same as the issue year of the last stamp, could be supported by historical data. According to our presumption the owner of the golden coins – because of the insecure situation in 1658 – rather thought to hide his collected golden coins in a dish and to flee. The presumed history of the golden coins covers a 17th century human tragedy, as the hider of the coins was never able to get back his property: either he was killed in the troubled times, or he had to leave this region without his treasure.

Liska András
Erkel Ferenc Múzeum
H–5700 Gyula, Kossuth L. u. 17.

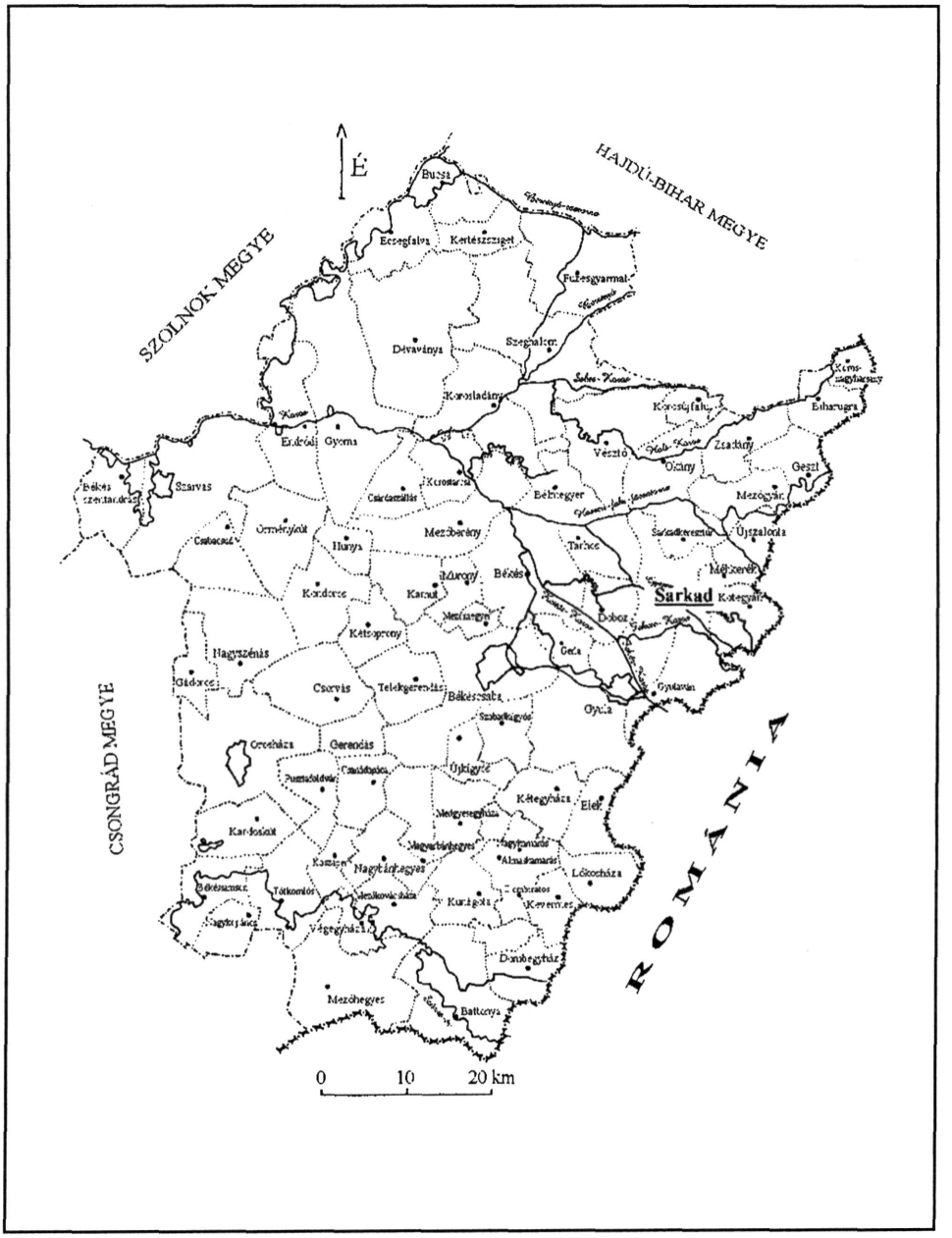

1. kép. Sarkad elhelyezkedése Békés megyében

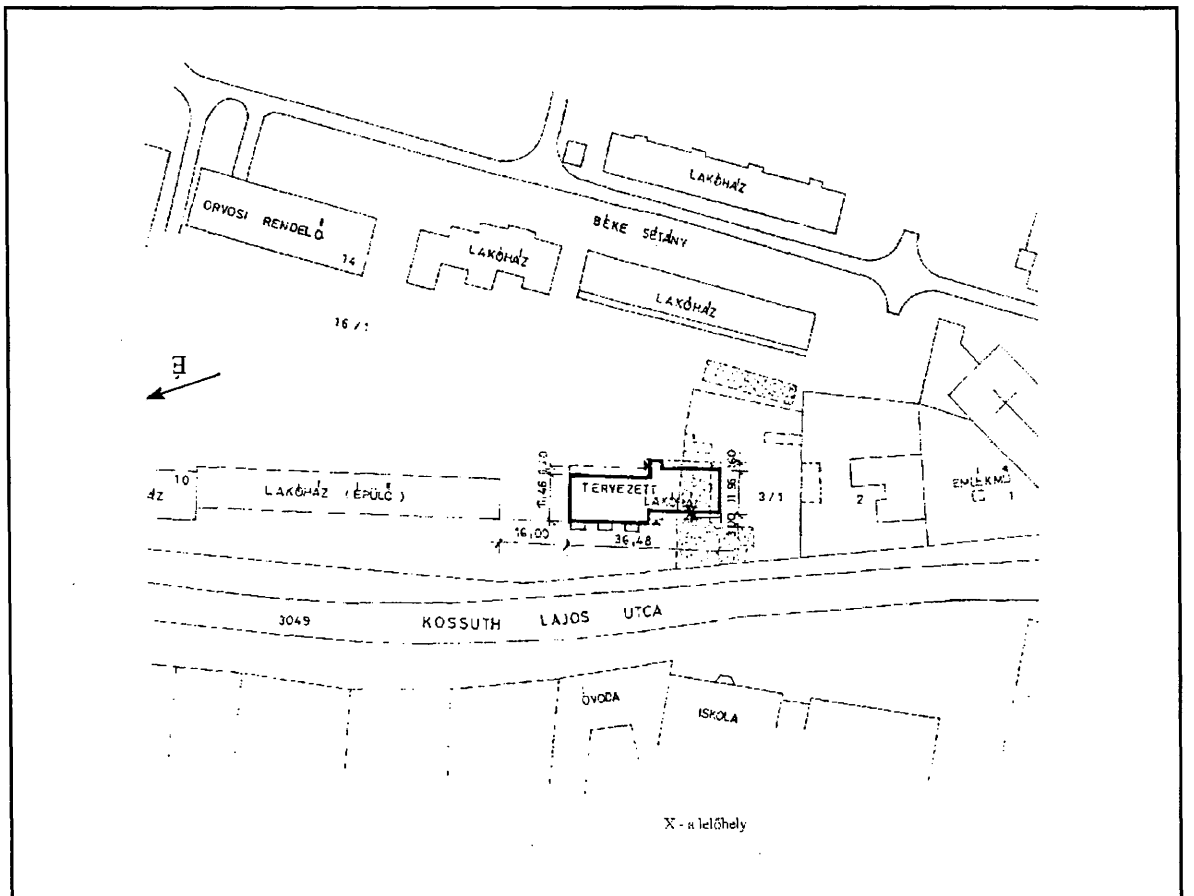

2. kép. A Kossuth Lajos utca 14. számú társasház helyszínrajza

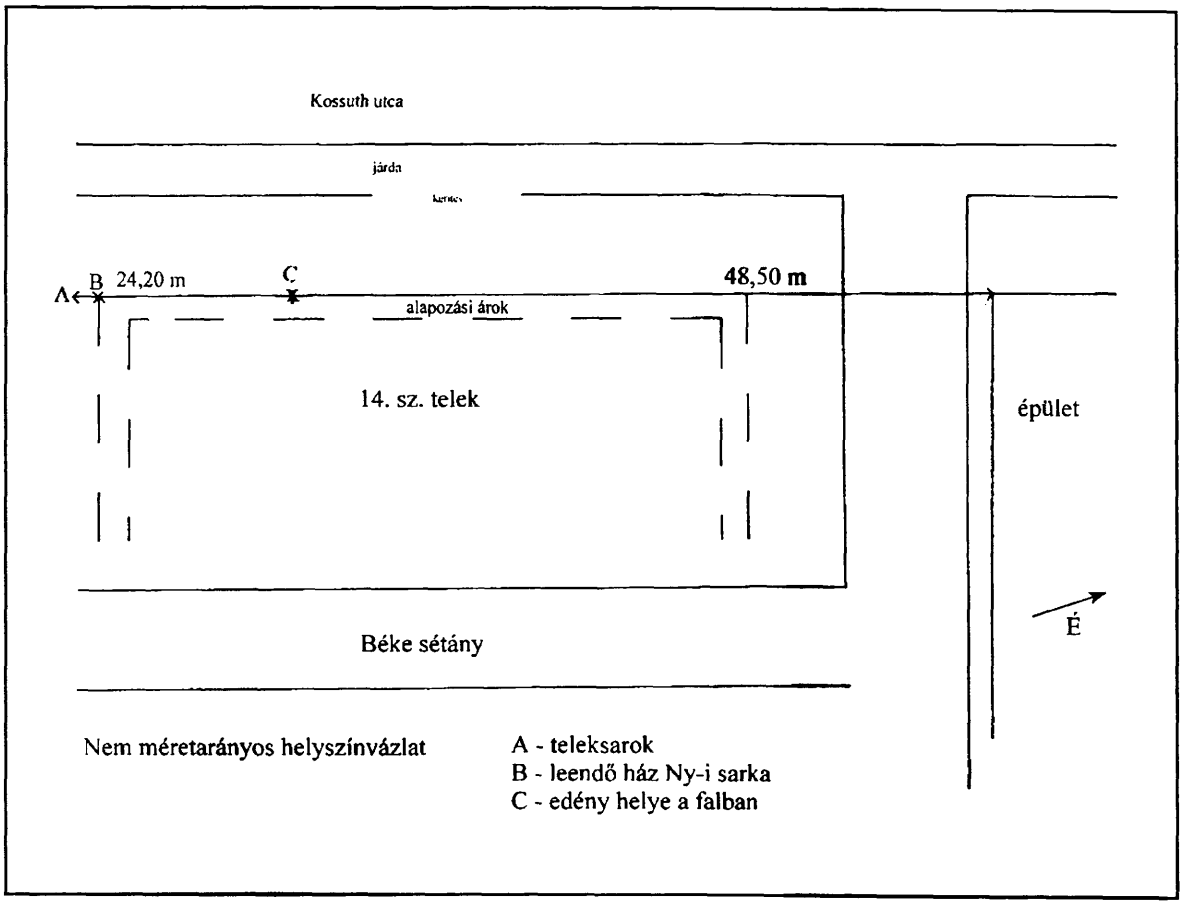

3. kép. A lelőhely helyszínrajza

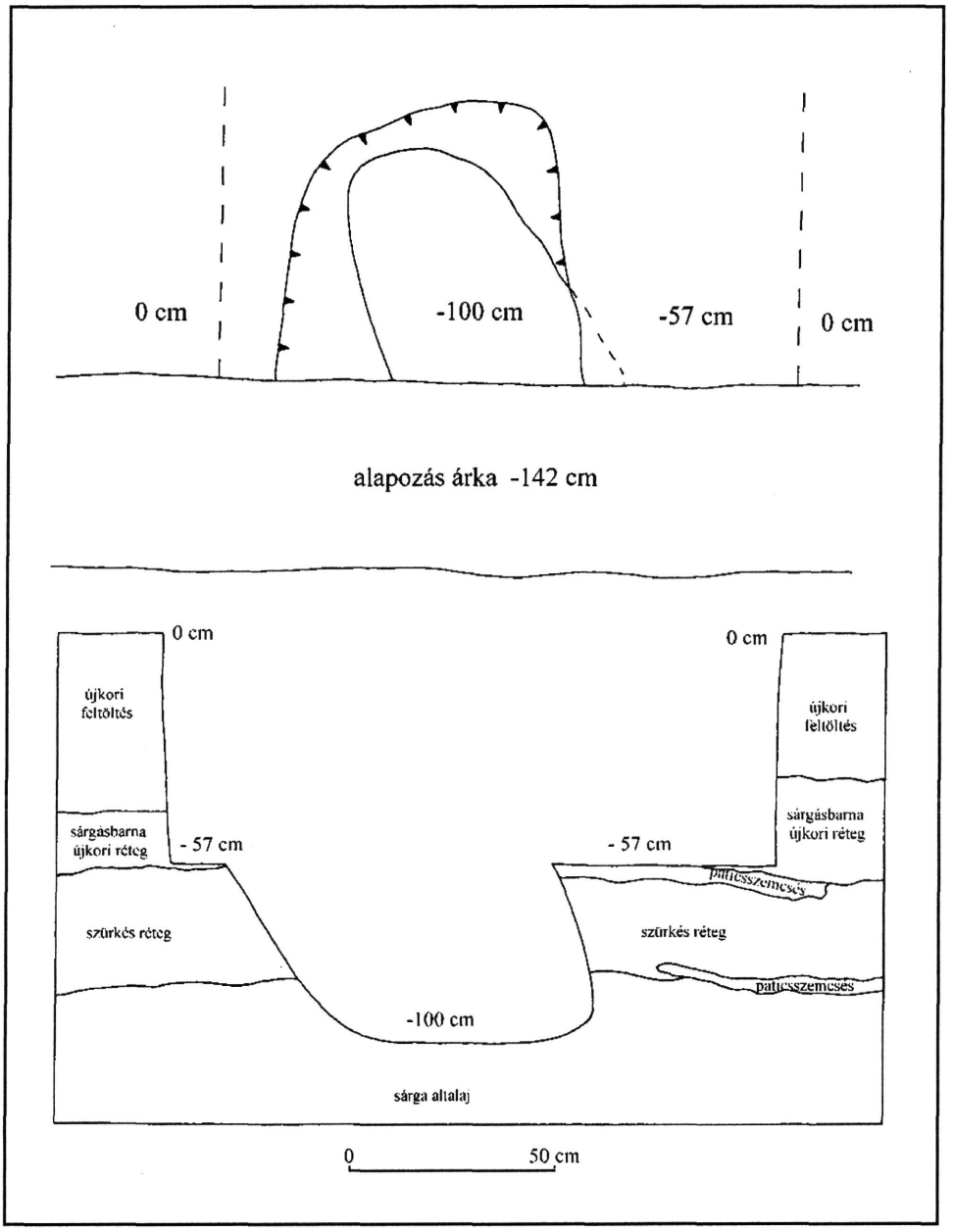

4. kép. A 2001. március 9-i leletmentésen feltárt gödör felülnézeti és metszetrajza

5. kép. Dukát.
Sarkad, Kossuth Lajos utca 14.

6. kép. Dukát. Sarkad,
Kossuth Lajos utca 14.

7. kép. Dukát.
Sarkad, Kossuth Lajos utca 14.

8. kép. Dukát.
Sarkad, Kossuth Lajos utca 14.

9. kép. Dukát.
Sarkad, Kossuth Lajos utca 14.

10. kép. Dukát.
Sarkad, Kossuth Lajos utca 14.

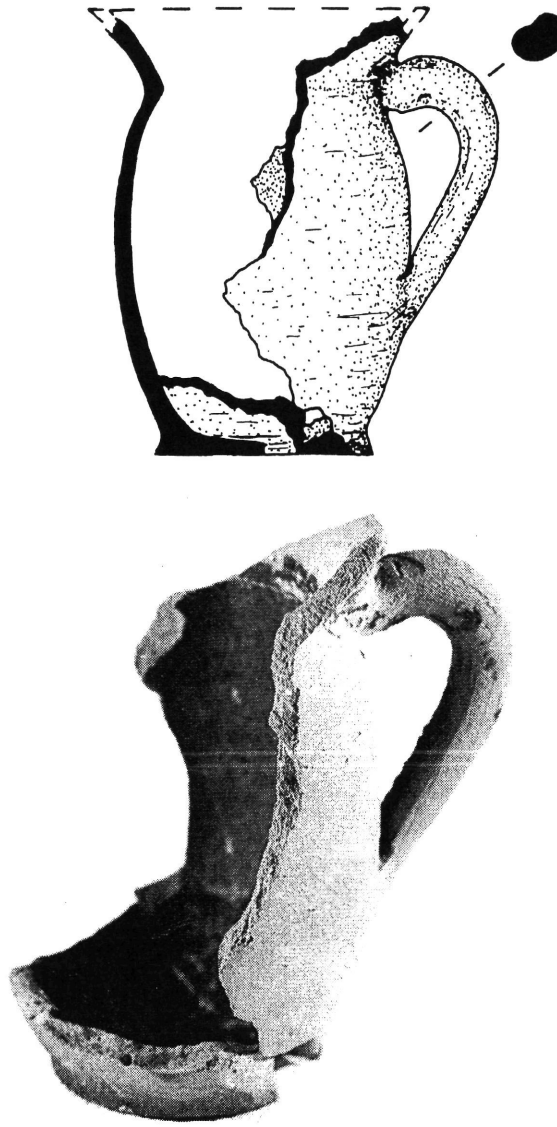

11. kép. A pénzeket rejtő cserépedény rajza és fotója

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 235–260.

MEZŐBERÉNY TELEPÜLÉSNÉPRAJZI VISZONYAI (18–19. SZÁZAD)

– Novák László Ferenc –

A településnéprajzi kutatás egy adott terület, helység történeti-néprajzi vizsgálatára irányul. Tekintettel van a táji viszonyokra, amelyek alapvetően meghatározzák egy társadalmi közösség életlehetőségeit. A táji determinizmus a gazdálkodás struktúráját határozza meg, s annak révén a település rendszerének kialakulására hat. A település nem csupán a település központját, a belsőséget jelenti, hanem a belsőség és külsőség, azaz a határ szerves kapcsolatát, amely – a gazdasági struktúrának megfelelően –, sajátos üzemszervezeti elrendezést, a település funkcionális rendszerét mutatja. E vonatkozásban a település sajátos társadalmi képződmény is, amelyet a társadalmi közösség karaktere is alakít; a településrendszerben sajátos társadalmi viszonyok tükröződnek.[1]

Táj és ember

A település kialakulásában meghatározó a természeti környezet, a táj. Mezőberény az Alföld egyik legjelentősebb vidékén, a Körösök folyása mentében, s a Békés-Csanádi-löszhát területén helyezkedik el. A Körös mente laposabb térszín, amelyet a folyó rendszeresen elárasztott vízzel. Helyenként szurokfekete, kötött talaj található meg, valamint a réti talajok s a szik.

A tájra igen jellemző leírást készítettek a határnak e területéről 1842. június 13-án, amikor a legelőfelosztás során bejárása megtörtént: „a' mai napon, a' hely színére az érintett legelő vizsgálata végett ki küldénk ... Eskütt társunkat ki is kiküldetése tárgyában híven eljárván, 's érintett Kereki legelő részt megvisgálván, jó lelki ősmérettel, 's egyszersmind hite feljánlása mellett jelentette, 's egyszersmind tanubizonyságot tett előttünk arról, hogy az érintett köz legelő részeit, nevezetesen dög halmot, – kutya tiszát, puszta templom zugot – a'hol tsak az árvizek engedték bejárván, első tekintetre is azt tapasztalta, hogy ezen tsaknem egész tér, nagy lapályban fekvése miatt, a'közönséges árvizeknek is ki van téve, – a' hátasabb területek nagyobb részben szék földekből – mellyeken nem kis mennyiségben éppen használhatatlan vak székek is találtatnak, állanak –, Ez idő szerént pedig, a' tanú látása szerént, az említett legelőnek még tsak harmada van sík víz alatt, azomban a' tanú úgy véli, hogy a' napról napra növekedő árvizek még nagy tért elboríthatnak a' napokban, – harmadán ismét az érintett térnek olly fű nemek növekedtek a' tavaszi árvizek miatt, – mellyeket a' jószág nem eszik, hol pedig – a' legelő harmadán a' hátassabb székeken eme fű nemek nem találtatnak, a' mező már is olly kopár, hogy rövid idő múlva, a' nagy jószág azokon meg nem élhet. – Végre a' tanu valja, hogy azon téreknek szárazon létét, melly a'

[1] A témához részletesen: NOVÁK 1995.

víztől ment, egyedül a' kőrös kitsapókhoz, a' község erejével készített tetemes költségű nagy gátaknak lehet tulajdonítani, – 's ha azok nem volnának az említett Kereki legelőn, a' hajó igen tsekély hátassabb helyek kivételével – mindenütt uszhatna." – jegyezték fel Békésen a tanúvallomást.[2]

A Körös folyótól nyugatra eső, magasabb fekvésű térszín, a löszös, fekete, kötöttebb talaj a mezőgazdálkodás számára mindenkor rendkívül fontos volt. Rendkívül jó minőségű, értékes terület.[3] Mezőberény határa a laposabb és magasabb térszínen terjed ki. A birtokviszonyok sajátos alakulása következtében állott elő az a sajátos helyzet, hogy a helység testébe ékelődik Tarcsa határa, s ily módon Berény számára a legelőterület fogyatkozott meg.

Kőrös-Berény területén és környékén még a török hódoltság korában is falvak léteztek, melyek közül a 17. század végére több is lakatlanná vált. Ezek közé tartozik a határ északnyugati részén található *Szent Iván* praedium, amely azonos *Szent János* pusztával, a 16. század második felében még létező *Nagytelek* faluval.[4] Mezőberénytől északkeletre, túl a Körösön fekszik a „Kereki-praedium", amely a 18. század elejéig lakott hely volt. „Nemes Kereki" falu népe – az árvizek pusztításai miatt – 1731 tavaszán végleg elhagyva lakóhelyét, Endrődre költözött. *Kereki puszta* földesura jóvoltából, Mezőberény határához került 1740-ben.[5]

Berény határának területe végleges nagyságát 1770-ben nyerte el. *Félhalom* puszta jelentős részét ekkor csatolta a Harruckern uradalom Berényhez, mivel a gyomaiak nem tartottak arra igényt. Harruckern felajánlotta nekik szántóművelésre, azonban ők „...azon kinyilatkoztatást tették, hogy nékiek elég földjök lévénn, arra szükségök nem volna..."[6] Ezzel Mezőberény határa elérte a 25.461 kh-os nagyságot.

A törökök kiűzése után Berényben megjelentek a magyar visszatelepülők, azonban az 1700-as évek bizonytalansága lehetetlenné tette a biztonságos megélhetést számukra, s újra lakatlanná vált a helység. A Harruckern uradalom Magyarország felső vármegyéiből fogadott telepeseket. Madarász András vezetésével 1723-ban Kishontból (Rahó, Priboj, Varbóc), Nógrádból (Legénd) jöttek szlávok. A Plesovszki család származási helye a Zólyom megyei Tótpelsőc. Az északi szlávok után 1725-ben németek érkeztek Württembergből. Ekkor már 28 szláv és 18 német család lakott Berényben. A helység lélekszámát növelte az 1731-ben ideköltözött 21 magyar család.[7]

Mezőberény településnéprajzi viszonyaira részletes adatokkal a 18. század hetvenes éveitől rendelkezünk.

Népesség

A betelepülő lakosság viszonylag kedvező helyzetet élvezett több évtizeden át. A földesúrral való kapcsolatukat kontraktusban szabályozták. Mária Terézia királynő 1767-ben kibocsátott úrbérrendeletét követően került sor a jobbágytelki viszonyok

[2] BML Úrb. ir. 1771–1848. 308. pag.
[3] PÉCSI 1969.
[4] CSIPES 1976. 15–21; BLAZOVICH 1996. 217–218.
[5] KARÁCSONYI 1896. II. 238–239.
[6] NOVÁK 1977. 515.
[7] KARÁCSONYI 1896. II. 222–223; IMPLOM 1973. 101–104; BARTÓKI 1992. 29–32.

megállapítására. Az Urbárium 1771-ben készült el, amelyben feltüntették a jobbágyokat vagyonuk alapján, megállapítva telkiállományukat. Az összes jobbágytelek 47 sessió, amely 228 jobbágy birtoka.

Mezőberényt földjei minősége alapján az első osztályba sorolták. Ennek megfelelően egy egész, 1 telkes jobbágy 1 hold belsőségben, 24 hold szántóban és 22 hold kaszálóban részesülhetett. A 47 4/8 telkek arányában a belsőtelek nagysága 33 4/8 pozsonyi mérő (1 hold = 2 pm), a szántóké 3323 2/8 hold, és a kaszálóké 443 4/8 embervágó, azaz hold.

A társadalmi viszonyokat a telkiállomány differenciálódása reprezentálja:

SESSIÓ	7/8	5/8	4/8	**3/8**	2/8	1/8	47 4/8
JOBBÁGY	2	4	1	**35**	48	137	228

A házas zsellérek száma 176,
míg a házatlan zselléreké 69 fő.

Mezőberény úrbéres társadalmának gazdasági és nemzetiségi megoszlása 1771-ben:[8]

	MAGYAROK	NÉMETEK	SZLÁVOK
		JOBBÁGYOK	
sessió			
1 -	-	-	-
- 7/8	Székely István	-	Kakas György
- 5/8	-	-	Hrapán György
			Molnár György
			Szászki Mátyás
			Varga Miklós
- 4/8	Bereczky István	-	-
- 3/8	Bagi István	Scheffer Mihály	Adamik Pál
	Öreg Balog János	Ifj. Braun Márton	Balázs András
	Bereczky András	Öreg Braun Márton	Öreg Bobáj János
	Bereczky Mihály	-	Bodis Pál
	Fazekas György	-	Borgula Mátyás
	Harmati György	-	Czinkovszky György
	Kolosi István	-	Fábján György
	Megyeri Ferenc	-	Gazda János
	Pataki Pál	-	Kakas András
	Tótth Nagy János	-	Király Márton
	Zsíros Mátyás	-	Ör. Kósa János
	-	-	Krajcsi János
	-	-	Madarász András

[8] BML MB Urbariuma Berény névű Helységnek (1771).

	-	-	Majdán János
	-	-	Majdán Márton
	-	-	Majdán Pál
	-	-	Móricz Mihály
	-	-	Plesovszky Jakab
	-	-	Varga András
	-	-	Verbovszky András
	-	-	Verbovszky György
	-	-	Virágh István
- 2/8	Bacsó István	Heipok Fülöp	Behan István
	Bereczky Péter	Herter Konrád	Beszkedi Ferenc
	Csikós János	Hoffman János	Bobáj György
	Csók János	Malét Márton	Boldis János
	Dobozy Nagy György	Meizner Mihály	Károli János
	Özv. Dósa Jánosné	Nith Mihály	Králik György
	Fazekas Mihály	Pradt József	Madarász Mátyás
	Földesi Gergely	Róth Mihály	Móricz Mátyás
	Földesi János	Roz Péter	Madarász Pál
	Gulyás János	Schidt György	Penyászkó János
	Harmati István	Szollár János	Pispecki Márton
	Harmati János	Vinter József	Plavecz Ferenc
	Komlódy Mihály	Vinter Konrád	Szekeres Pál
	Kun Tamás	-	Visnyai Márton
	Öreg Pataki István	-	-
	Perei János	-	-
- 1/8	Bagi András	Barsz Illyés	Apasztócki Márton
	Ifj. Balog János	Berner Ádám	Balás György
	Balog Péter	Berner Hortmon	Balás István
	Bálint Márton	Bhen Jakab	Balás Tamás
	Bereczky Péter	Braun György	Bartol György
	Bihari András	Erhort Imre	Behány János
	Harmaty Mihály	Franko János	Ifj. Bobáj János
	Kis István	Graulen György	Bobáj Máté
	Komáromi András	Haj Dávid	Ifj. Bobáj Mátyás
	Megyeri István	Háj Péter	Bresznyik Mátyás
	Megyeri Mihály	Öreg Hartmon Bertalan	Csernák Márton
	Oláh János	Ifj. Hartmon Bertalan	Debnár Tamás
	Szabó János	Hecker Simon	Özv. Derekas Jánosné
	Szegedi István	Heipok Mihály	Drinyovszky András
	Szücs Mihály	Henrick János	Eczeti György
	Vasas János	Herik Ádám	Fainbor István
	Öreg Váradi Mihály	Herle János	Fekete András
	Várady Mihály	Hincperger György	Galló György
	Vég Gergely	Hoffman Bálint	Galló Mihály
	Zilay Mihály	Klein Péter	Hegedűs Mátyás

Kreusz Miklós	Hiba János
Minich Ádám	Hudák Andrásné
Mosz Dávid	Jakabik János
Mosz Miklós	Kiszel János
Nim Lajos	Klement Márton
Pauer Ferdinánd	Kokavecz Márton
Pintér Henrik	Özv. Konyári Jánosné
Rauch András	Kósa János
Reuner Péter	Öreg Kovács Ferenc
Schen Fridrick	Özv. Kovács Jánosné
Schmid Kristóf	Králik András
Schmid Rajnhord	Litvai János
Schubkegel Jakab	Litvaj Pál
Schubkegel Péter	Litvay György
Schuller Miklósné	Litvay Márton
Schulz József	Majdán András
Stefa György	Málint András
Stibán Mátyás	Málint János
Szuszszani Fülöp	Mészáros Andrásné
Turczer Dániel	Mészáros György
Vagner János	Mészáros Tamás
Vagner József	Mező János
Veiszlogl Mihály	Molnár Nagy György
Veitmon András	Móses Mihály
Vilhán Miklós	Nagy Mátyás özvegye
Volff Bálint	Nigrinyi Mihály
-	Pam Gáspár
-	Pálinkás András
-	Pilisi Pál
-	Plavecz István
-	Podobay István
-	Szarvasi Kovács János
-	Rebovszki Miklós
-	Suska János
-	Szikora János
-	Szikora Pál
-	Sziráczky György
-	Szokolai Jakab
-	Szugyiczki Lukács
-	Tomko András
-	Tóth István
-	Tóth János
-	Tóth János
-	Tóth Pál
-	Turcsán János

Veres Márton
Vidó György
Zomborszki Márton
Özv. Zomborszki Tamásné

HÁZAS ZSELLÉREK

Bacsó Mihály
Bagi Gergely
Balla János
Balog György
Balog István
Özv. Bíró Jánosné
Ifj. Dambi János
Dávidházy Mihály
Dobazi Nagy István
Dósa György
Dudás György
Ifj. Farkas Gáspár
Farkas György
Gál Ádám
Hamza Péter
Ifj. Harmati János
Horváth Márton
Imre Mihály
Jólvan Mihály
Özv. Jósa Ferencné
Jósi Mózes
Juhász Gábor
Király Gergely
Kis Imre
Ifj. Kis János
Öreg Kis János
Kolompár Farkas [cigány]
Lőrincz Mihály
Magyar Nagy István
Öreg Mihály András
Ailer Fridrik
Ajler Márton
Ifj. Beinsród Jakab
Öreg Beinsród Jakab
Berch Konrád
Braun Márton Vadkerti
Chun Fridrik
Edelsperger György
Feltmiller Dániel
Fent Miklós Fisser Vilhelm
Grósz György
Haj János
Harvich Krisztián
Helczperger János
Heneperger János
Herczperger György
Herich Mihály
Kapelhoffel Sámuel
Kasich Kós János
Keller Henrik
Kicz György
Killmajer Gáspár
Konrád Lénárd
Krisz Henrik
Lauz Ludvig
Licht Bálint
Melcz Miklós
Mercz Jakab
Mesinger János
Meszinger Mihály
Antonszki János
Antonszki Márton
Balás Jakab
Özv. Balás Mátyásné
Balás Márton
Benyő János
Bódis Mátyás
Bogdán Mihály
Bohus György
Borgula György
Bucsán Márton
Ifj. Czinkoszki György
Csipkár Mihály
Debnár János
Golodik János
Golyán Máté
Gyurcsán Gergely
Hudák György
Hudák Pál
Özv. Jankó Györgyné
Jarosi Jakab
Kakaovszki János
Kakas István
Kocsik András
Kocsik Mátyás
Kollár Mihály
Komiszár Márton
Konyecsni Mátyás
Koritár János
Kovács György

Oláh András
Pap Ferenc
Ifj. Pap Mihály
Öreg Pap Mihály
Pécs János
Perei Mihály
Sasi Kovács János
Sillye János
Szabó István
Szilágyi Pál
Szücs József
Toth János
Ujvárosi János
Varga János
Végh András
Végh Ferenc
Végh János

Mósz Jakab
Mósz Menyhért
Nendich András
Pradt János
Pusz Jakab
Rich Jakab
Rogoz Jakab
Ruh Péter
Scherczperger Dávid
Scherer András
Schubkegl György
Sink András
Smidt Ádám János
Sneider Fridrik
Spajer Krisztián
Spisz András
Stefa Fülöp
Svid Henrik
Svindt Jakab
Vagner András
Verchert Fülöp
Verchert Péter
Vergert Ádám
Volff Konrád
Zaller György

Kovács István
Kovács István
Ifj. Kovács János
Kovács Mihály
Lagzi György
Lavicska Péter
Lehoczki János
Lehoczki Péter
Máté Pál
Mersko Dániel
Molnár János
Molnár János
Muha Mátyás
Nagy András
Olaj Tamás
Pílísi András
Plavecz Imre
Plesoczki Mihály
Plovecz Pál
Polyák Pál
Rabinszki Mátyás
Rácz György
Rácz János
Öreg Rimai György
Sáli Kovács György
Sáli Kovács István
Szikora György
Szikora Márton
Szklenár Mihály
Szútor János
Tamásik András
Tarnyik András
Tichi Sámuel
Ifj. Tomko János
Tomko Márton
Tomko Mátyás
Turányi György

Turcsán István
Varga Márton
Vászon János
Venyerszki János
Vietoris Mátyás
Visnyai Márton
Zajacz János

HÁZATLAN ZSELLÉREK

Barta István
Bella András
Berecz Pál
Czirok János
Erdélyi János
Guli András
Huszár Márton
Jordán János
Juhász Mihály
Kincses János
Ifj. Kis János
Kis Mihály
Lovász János
Oláh Mátyás
Ifj. Pataki István
Ifj. Sándor Mihály
Simon Pál
Székely József
Tóbiás István

Brstern András
Czajh Konrád
Godfrid Henrik
Hach György
Hanel Tamás
Hopsz Pál
Keller Mihály
Rich János
Richer Konrád
Risz András
Veinslog Emmánuel
Veisz Fridrik

Babinszki György
Babinszki János
Belák Márton
Bogdán Pál
Boldis Sebestyén
Bresznyik András
Derekos György
Francsik György
Gaidos János
Hajkó János
Hibszki János
Hugyecz György
Jakubicz Mihály
Jakubik György
Kovacsik Pál
Kovács Péter
Kósa István
Lauró András
Lehoczki Pál
Mátyási Mihály
Medrisráczki György
Merskó János
Paulik Pál
Paulovics János
Peszkó János
Petres Mátyás
Polyák Tamás
Pusztai György

Rogot Jakab
Sebján Boldizsár
Szarvaszki Jakab
Szvrezskó György
Tomán István
Ifj. Varga Mihály
Veres János
Ziván János
Ziván Tamás

A jobbágytelkek nagysága tehát nem érte el az egy egész sessiót.

Mezőberény jobbágy lakosság összetételét tekintve következőképpen alakult 1771-ben. Mezőberény etnikai összetétele társadalmi rétegződés szerint:[9]

ÚRBÉRES	MAGYAR		NÉMET		SZLÁV	
Jobbágy	91 fő	39,8 %	63 fő	27,6 %	74 fő	32,5 %
Házas zsellér	72 fő	40,7 %	56 fő	31,6 %	49 fő	27,7 %
Házatlan zsellér	26 fő	37,0 %	12 fő	17,4 %	31 fő	44,9 %

Megállapítható, hogy a többséget a jobbágyok és a házas zsellérek esetében a magyarok, a házatlan zselléreknél a szlávok alkották. Az úrbéri birtok szerint következőképpen tagolódott a társadalom:

JOBBÁGYTELEK	MAGYAR	NÉMET	SZLÁV
7/8	0,35 %	-	0,35 %
5/8	0,9 %	-	0,9 %
4/8	0,35 %	-	-
3/8	7,5 %	1,3 %	7,2 %
2/8	8,8 %	5,7 %	4,4 %
1/8	21,95 %	20,6 %	19,7 %
	39,85 %	*27,6 %*	*32,55 %*

Az 1805. évi egyházi összeírás is szláv többséget mutat Berényben:

I.	Evangélikus szláv	631 család	2715 lakos
II.	Evangélikus német	330 család	1718 lakos
III.	Református magyar	270 család	1206 lakos
IV.	Egyéb (nem egyesült oláh, cselédség, hivatalnokok)	–	152 lakos
Összesen		*1231 család*	*5791 lakos*

[9] BML MB Urbariuma Berény névű Helységnek (1771).

Az 1811. évi népességösszeírás 6857 lelket regisztrált, ami az 1805. évihez képest jelentős gyarapodást mutat.[10]

Az úrbéri viszonyok rendezése Mária Terézia halálát követően, II. József uralkodása idején történt az 1780-as években. A helység lélekszáma jelentős mértékben gyarapodott, amit a földbirtoklásból eredő megélhetés is biztosított. 1782-ben 270 3/8 sessiót mértek fel.[11] Az uradalom 1808-ban készítette az újabb úrbériumot, amely szerint a jobbágyok száma 631 főre emelkedett, míg a telkiállomány 277 sessió mennyiségre.[12] Lényeges differenciálódás állott be a jobbágy társadalom szerkezetében is:

SESSIÓ	3 -	2 3/8	2 -	1 4/8	11 -	7/8	6/8	5/8	4/8	3/8	2/8	2/8
JOBBÁGY	1	1	1	5	24	3	44	4	182	32	322	12

A házatlan zsellérek száma 382, a házatlanoké 64 fő.

Az 1808. évi úrbéri összeírás szerint a birtokviszonyok nemzetiségi megoszlás szerint következőképpen alakult:

JOBBÁGYTELEK	MAGYAR	NÉMET	SZLÁV	ÖSSZES
3 -	-	-	1	1
2 3/8	1	-	-	1
2 -	-	-	1	1
1 4/8	1	1	3	5
1 2/8	4	4	3	11
1 -	7	5	13	25
- 7/8	-	-	3	3
- 6/8	10	15	30	55
- 5/8	-	-	4	4
- 4/8	52	68	68	188
- 3/8	15	4	12	31
- 2/8	79	101	136	316
	169	198	274	631
	26 %	*31 %*	*43 %*	*100 %*

A jobbágytelki differenciálódás jelentős mértékű a korábbi állapothoz képest. Az 1 sessiót meghaladó úrbéresek száma jelentős, viszont megszűnt az 1/8 telkes kategória. Legnagyobb jobbágy birtokkal, 3 telekkel Lestyán János rendelkezett, őt követte Székely István 2 3/8, Majdán Márton 2 telekkel, majd 1 4/8 telekállománnyal Bereczki István, Braun Márton, valamint Krapan András, Fábián Pál, és Plesovszki Mihály. Érdekességként említjük meg, hogy Nemes Tessedik Sámuel geometra is (a neves szarvasi lelkész, mezőgazdász és pedagógus Tessedik Sámuel fia, aki az 1802-ben indult mezőberényi evangélikus gimnázium kurátora is volt) egy egész jobbágytelket birto-

[10] ŠKOLKA 1988. 153.
[11] BML MB Urb. ir. 1771–1848. 214. pag.
[12] BML MB Úrb. ir. M. Berény nevű Helységnek Urbarialis Tabellaja MDCCCIII. No. 32.

kolt.[13] A mezőberényi gimnázium tanára és a német egyház lelkésze Oerthel Zachariás, valamint Zacharides Dániel tanító is 2/8–2/8 telek birtokában volt 1808-ban.

A szlávok lélekszámban vezető szerepet játszottak, és vagyon tekintetében is jelentős súllyal rendelkeztek. Az 1808-as úrbéri összeírás etnikai viszonyait alátámasztja Mezőberény ez idő tájban – feltehetően ifj. Tessedik Sámuel által – készített kataszteri térképe is. A város északi részét a *Tótgát* (a mai Gyomai út) feletti területet lakja a szlávság. A *Németgát* (a mai Luther utca) felett közvetlenül, és alatta lévő területen a németek élnek, s itt, a déli részen telepedtek meg a magyarok, részint keveredve a német lakossággal. A református magyarok temploma is később, 1804-ben épült fel (1–5. térkép).[14]

Az 1810-ben történt telekosztás során készített összeírás is már változásokat regisztrál a jobbágytársadalomban:

SESSIÓ	1 6/8	1 4/8	1 2/8	1 -	7/8	6/8	5/8	4/8	3/8	2/8	ÖSSZESEN	Jobbágy sessió
JOBBÁGY	2	3	5	27	5	67	11	186	35	279	619	277

A jobbágytelki állomány nagysága 1808-hoz képest nem változott (277 sessió), viszont másfél teleknél nagyobb birtokot már nem állapítottak meg. A társadalmi, vagyoni mobilizációra több példa említhető. A 3 telkes Lestán György már nem szerepel az összeírásban, feltételezhetően elhalálozott, Lestyán Pál viszont az egy telkesek között található. A legnagyobb jobbágybirtokkal, 1 6/8 sessióval Öreg Bereczki István és Plesovszki Mihály rendelkezett, 2/8 telekkel növekedett meg birtokuk 1808-hoz képest. Az 1 4/8 telkesek között volt Kappelhoffer Ádámné és Braun Márton, az 1 2/8 telkesek közé tartozott Öreg Balog János, Mausz István, valamint Öreg Litauszki György, Litauszki György és Ifjú Madarász Pálné. Az 1 telkesek között „Tessedik Sámuelné Asszony" van feltüntetve.[15]

A jobbágyság nemzetiségi tagolódására jó adatokat szolgáltatnak az úrbéri összeírások, azonban – mivel sokan magyarosították nevüket –, csupán az egyházi anyakönyvek, és a településrészek összeírása alapján állapítható meg pontosan az etnikai összetétel. 1805-ben 5791 lakos élt Berényben, közülük evangélikus szláv 631 család (2715 lakos), evangélikus német 330 család (1718 lakos) református magyar 270 család (1206 lakos).[16] Többséget alkottak a tótok, amit egy 1837. évi összeírás is bizonyít. A legelőfelosztás során külön kérdezték meg a „Magyar Német Tizedbéli" lakosokat, valamint külön a „Tót Tizedbéli Lakossai"-t a mezővárosnak. Az előbbi együttesen 549 jobbágy gazdát regisztrált, míg a *tót gát*on belüliek száma 564 volt.[17]

A későbbi statisztikai adatok ennyire pontos eligazítást nem képesek nyújtanak a nemzetiségi tagolódást illetően. Fényes Elek 1850-ben 7850 lakost mutat ki Mezőberényben (1811-ben 6857 volt), akiknek csak a vallási megoszlását közli. Az

[13] PENYIGEY 1980. 58, 149.
[14] Mezőberény első kataszteri térképe az 1800-as évekből. Orlai Petrics Soma Gyűjtemény, ltsz.: 98.65.1.
[15] BML MB Úrb. ir. 1771–1848. 214–215. pag.
[16] ŠKOLKA 1988. 153–154.
[17] BML MB Úrb. ir. 1771–1848. 668–696. pag.

evangélikus németek és szlávok létszáma 5761 fő (65,7 %).[18] Ez az arány a 20. század elejére módosult. Az 1930. évi országos népességösszeírás szerint Berény lakossága 14.410 fő. Ekkor már a vallási és nemzetiségi megoszlás eltért egymástól. Magyarnak vallotta magát 58,23 %, németnek 15,25 %, tótnak 26,44 %, míg evangélikusnak 63,46 %, reformátusnak 27,1 %, római katolikusnak 7,76 %.[19]

Határhasználat

A határhasználat rendszere alapvetően meghatározta a településszerkezet fejlődését. Berény betelepülése utáni állapotokra is illik Tessedik Sámuel jellemzése: „Ama Török-Kersztény vértül imitt-amott meg-hízott és 100. esztendőktől fogva nyugalomban állott föld tsak tsekély fáradtsággal-is a' leg szebb gabonát termette; a' Paraszt tsak egyszer szántott, még-is a' leg szebb búzát aratta. Marhája ollyatén fűben legelt, mellyből a' Magyar Országi Ökörnek, ha azok száz számra együtt feküttek, nyugottan, tsak a' szépen ki-nőtt szarvaknak hegyek látszott-ki. A' Paraszt kivált a' megszállásnak elein, szánthatott és használhatott, ahol néki leg-jobban tetszett; mert szántó-föld, rét mező elég volt." – írta 1798-ban.[20]

Tehát Mezőberényben is a 18. század közepén a szabad, kötetlen gazdálkodás volt érvényben. Legelőváltó rendszerben művelték a földeket. Nem csupán a viszonylagos földbőség, mint inkább a leghasznosabb üzemág, az állattenyésztés tette ezt lehetővé.

Az urbárium bevezetése 1771-ben nem csupán a jobbágytelki állomány megállapítását tette szükségessé, hanem a jobbágy birtokoknak meghatározott rendben történő kialakítását, és a határban kimérését. Központi hatalmi intézkedés a nyomásos (calcatura) határhasználati rendszer bevezetését szorgalmazta. Ez ellenállásba ütközött, melynek okát Tessedik Sámuel a következőkben látta: „Midőn egy bizonyos Uraság a' földnek Urbárium szerént való ki-osztásikor ugar-földet akart egy helységben hat vagy hét száz Parasztok között kettőnél nem volt több, kinek ez tetszett volna... ugar-által meg-javuljon a' föld... de nem érti a' Paraszt... a' dolgot; tsak az nem tetszik néki az ugar földben, mivel azt többször kell szántani; és azt nem szokta leg aláb' a' Tiszán túl való tartományban lévő Paraszt." Ezzel hozható kapcsolatba a gyomaiak esete, akik nem mutattak hajlandóságot a földművelő gazdálkodásra, inkább hagyták, hogy Félhalom a berényiek használatába kerüljön 1770-ben.[21]

Tehát, Mezőberényben a szorgos német és szláv lakosság megragadta a lehetőséget, hogy szántóföldi területét gyarapítsa. Az 1780-as években került sor a határ regulációjára is. 1782-ben és 1788-ban történt úrbéri felmérés alapján 270 3/8 jobbágytelek arányában (sessionként 56 holddal számolva) 15.141 hold szántóföldet mértek ki a határban. A belső telkek mennyisége 334 6/8 hold. A belső házhelyek pótlására 70 5/8 holdat adtak. A szabadtelkek mennyisége 595 1/8 hold, a kenderföldeké 70 6/8 hold, míg a község használatában 195 hold földterület volt. Összesen 16.407 2/8 hold

[18] FÉNYES 1851. I. 121–122.
[19] Az 1930. évi népszámlálás. Magyar Statisztikai Közlemények 83. Budapest, 1932. 150–151.
[20] TESCHEDIK 1786. 227–228.
[21] TESCHEDIK 1786. 125–128.

illette meg a jobbágyközösséget.[22] 1812-ben Mezőberény határa a következő összetételt mutatta műveléságak szerint:[23]

HATÁRRÉSZ	KAT. HOLD	NÉGYSZÖGÖL
I. Belsőség	174	1.413
II. Kenderföldek	384	400
III. Legelő	12.264	-
IV. Úrbéri szántóföld és rét	10.284	1.400
V. Szőlő	365	1.200
VI. Területnövekedés	12	-
VII. Körös folyó medre	183	1.200
Összesen	*23.323*	*713*

A nyomásos földművelési rendszer bevezetésére ekkor került sor. Egy 1788-ban készült térkép szerint a határ nyugati területén sajátos rendszerben osztották ki a szántóföldeket. A jobbágyok *szállás* vagy *tanyaföldek* mellett két *ugar*ban művelték szántóföldjeiket. Sajátos háromnyomásos rendszer alakult ki: míg a tanyaföldeket nem osztották újra, az ugarföldek nyomáskényszerbe tartoztak (6. térkép).[24]

A berényiek számára lehetőség adódott szőlőművelésre is. A szőlőterület a telki állományon kívülinek számított, azaz szorgalmiföldnek. A földesúr jobbágynak, zsellérnek egyaránt juttatott szőlőművelésre alkalmas földet, ha azért megfizette a külön dézsmát. Az *Oláh-halmon* létesültek a szőlőskertek, ahol egy 1770-es összeírás szerint 344 úrbéres lakos összesen 1193 kapa szőlőterületet (kb. 297 hold) használt.[25] Ennek területe az 1800-as években 787 holdra növekedett.

A kaszálót együtt osztották ki a szántófölddel, amely a szállásföldekben került beszámításra. A legelő viszont az uradalommal közös használatban volt. Az úrbéresek a szükségnek megfelelő jószágállományt tarthattak a legelőn.

A Harruckern család férfiágának kihaltával 1798-ban a Wenkcheim família birtokába került Mezőberény. Az uradalom az 1808-as és 1810-es mérések alapján újabb határrendezést hajtott végre 1813–1814-ben.

Az 1788. évi állapothoz képest 277 telekre emelkedett a sessiók száma, s ennek megfelelően 15.512 hold szántót mértek ki. A belső telkek területe 431 4/8 hold, s ezeknek pótlására – amit a tanyaföldeknél számítottak be – 85 2/8 holdat adtak. A „Szabad Telkek" 5 4/8 sessiót tettek (308 hold), amit a jobbágytelki állományon felül osztottak ki a kivételeseknek (lelkészeknek, tanítóknak). A község 478 hold föld birtokába jutott, s 94 holdat számítottak a „külső Telkek" javítására, kiigazítására (bonifikáció). Összesen 16.908 6/8 hold jutott az úrbéri telkiállomány után, amely az 1782. évi mennyiséghez képest 501 4/8 hold növekedést mutatott.[26]

Az új határreguláció során majorsági földeket mértek ki az uradalom részére, amely a legelő, „pascuum" rovására történt meg. A „Mlgos Uraság" a közös legelőből

[22] BML MB Úrb. ir. 1771–1848. 214–216. pag.
[23] ŠKOLKA 1988. 121.
[24] NOVÁK 1986. 101, 183–184.
[25] Lásd 8. j.
[26] BML MB Úrb. ir. 1771–1848. 214–215. pag.

69 h (1100 négyszögöles) 245 ❐-öl területet kerített el „fáskertnek" a tarcsai szőlők mellett. Ugyancsak szőlőnek való földet sajátított ki az *Ugar*ból, amely helyett az úrbéres lakosságnak a *Belentaháton* jelöltek ki ugart a legelő területéből (60 hold). Az uraság fundusához, az „Udvara háta megett" 16 h 1050 ❐-öl területet csatoltak a legelőből pótlásképpen. Az úrbéresek kenderföldjeit az egyházaknak és járadékosoknak (conventionalista) mérték ki. A tarcsai határszélben 318, a békésiében 400 holdat vett birtokba az uradalom. A más kisebb foglalások 52 holdat tettek. Az uraság sajátos jószágállománya legeltetésére 775 holdat különített el a legelőből. Összesen 1692 hold vált majorsági birtokká az 1813-as reguláció során.[27]

A berényiek 1782-höz képest 501 holddal többet kaptak 1813-ban, viszont elvesztették kenderföldjeiket, s a legelő területe is szűkebbé vált az úrbéresek számára az uraság foglalásai miatt. A berényiek igyekeztek árendálni földeket a környező helységek határaiban. Gyomán, a legelőelkülönözés során Stockhammer uraság ellenállt a jobbágyok földköveteléseivel szemben 1822-ben, kijelentve, „az gyomai ember rossz szántó vető ember, engedetlen, maga feje után járó, gazdaságának javításában és sorsa javításában tanátsot el nem fogadó, mindent eleinek rossz szokása szerént viszen véghez, el hadja jó termékenységű földjét romlani, sok gyomai ember nem bírván földjével, más falubelieknek, különösen Berényinek adja földjét felébe sőt pénzért is mívelni..."[28] A berényiek inkább a legelőt illetően szenvedtek szükséget. Ezért igyekeztek bérleményeket szerezni, több évre szóló szerződést kötni. „Méltóságos Nagy Kállay família részéről Nemes Heves vármegyében a M. Turi határban lévő Kőrös túli Allodiális föld, és köztelévő Kügyi lapos résznek kiárendálása iránt" folyamodtak 1828-ban, s egy évre 5850 jugerum (1200 □öles hold) birtokért fizettek 17.700 forintot.[29] Csepcsányi Tamás Gyoma egyik földesura 1833-ban az *Őzed-halom* környékén adott bérbe a berényieknek 4120 hold birtokot 4210 forintért öt esztendőre.[30] „Méltóságos Tolnai Gróf Festetics Vincze Urnak Hitvese született Báró Wenkheim Franciska Ő Nsága", a ladányi uradalom felosztásakor reá jutott birtokból Bél-Megyer pusztán 1667 és 1741 hold földterületet adott a berényieknek árendába 1831-ben.[31]

Az 1832/36. évi országgyűlés törvényei sarkalatos változást idéztek az úrbéri viszonyokban. Lehetővé tették a földesúrral történő megegyezést, a legelő elkülönözést. Már 1837-ben szavazásra tették fel a kérdést, s a berényi magyar német és szláv lakosság egyöntetűen a legelő felosztása mellett foglalt állást.[32] Megtörtént a legelő felmérése, s a felosztás 1847-re fejeződött be.[33]

A felosztás nagy sérelmére szolgált a berényi gazda társadalomnak, amit 1848 áprilisában meg is fogalmaztak: „az Árvizek által a' Büngösdi Nagy Lapos mintegy 800 hóldakban, kápolnai nagy fenék, kápolnai ér, kereki lapos, Sos Zug, és Nagy Zug egész kiterjedésekben, és 800 holdakban öszve véve, mintegy 1200 holdtól egész 1300 hold mennyiségig lehettek víz alatt,- a' székes területű alacsony víz állás ugy nevezett

[27] BML MB Úrb. ir. 1771–1848.
[28] NOVÁK 1977. 549–550.
[29] BML MB Úrb. ir. 1771–1848. 76. pag.
[30] BML MB Úrb. ir. 1771–1848. 78. pag.
[31] BML MB Úrb. ir. 1771–1848. 72. pag.
[32] Lásd 13. j.
[33] BML MB Úrb. ir. 1771–1848. 152–154. pag.

kis rét, eső 's hó víz által borítatva, valamint a' Belenczérestől a' község felé nyuló ugy nevezett nagy fenék ¼ részben szinte eső 's hó vizek ugy az alólról felfakadt árvíz árjától találtatott borítva..." – mondották. Ezen kívül a „falu környékén a' körös folyamig terülő részeken" (Belenta és Cina-lapos, Kis-háti-ér, Kis-halmi-lapos, Szénáskerti-ér, Kengyel-ér, Balaton-tava, „Falu éjszaki részén lévő lapos", „Szöllős kerti lapos") 382 holdnyi, a „Tók a' körösön eső részeken" („Csárda lapos a' Békési határig", Kutya-ér, Kereki-kis-lapos, „Egy fenék a' ladányi ország út mellett", a „békési határ oldalba a' gát mellett", „Egy fenék a' Ladányi Ország út és nagy lapos közt") 211 holdnyi, összesen 573 hold legelőterületet borított a víz.[34]

A földesúri foglalások miatt a jobbágyságnak követelései támadtak. Békés úton nem sikerült egyezségre jutni, s ezért még 1837-ben a felperes község pert indított a Wenckheim család ellen.[35] A per elhúzódott, s az 1853. évi úrbéri pátens nyomán – mely az úrbéri törvényszékekre bízta az úrbérrendezés befejezését – folytatódott tovább. A berényiek sérelmezték, hogy „Kenderföldjeinket, mellyek... belső telkeink kiegészítetésre adattak volt, mellyeket, 3 session kivül, Uradalmi Tisztjeinek ki osztván, azokat mai napig is birják... Szántó földjeinkből, vagy ugy nevezett Ugarainkból Földes Urunk az 1814ik esztendőben véghez vitetett újj felmérés által nagyrészt el vett 's azt már ma Majorság föld gyanánt használja... A' Legelőből – melly... egészen nékünk adattatott, és bár ha kiterjedésére nézve elegendőnek látszott, és látszik, a' minden esztendőbéli árvizeknek hosszabb időkig rajta tartózkodása miatt... vagy tellyességel nem, vagy csak kevésbé használható lévén, törvényes járandóságunkra sem volt, és most sem elegendő – külömböző időkben Földes Urunk nagy és jobb részeket elfoglalván, és sánczokkal bé kerítvén, azokat egyenesen a' maga számára használja..."[36]

A per eredménytelenül zárult 1857-ben. A mezőberényi tanács – mint felperes – a vitatott határrész újramérésével kívánta a károsodását orvosolni, amitől a gyulai Úrbéri Törvényszék elzárkózott. Az 1853-as úrbérrendelet nyomán válthatták meg külön szőlőföldjeiket a volt jobbágyok.[37]

Településrendszer, településszerkezet

A jobbágytelekrendszer, a határhasználat rendjének kialakulása a 18. század második felében, a településrendszer kialakulását eredményezte.

A jobbágyok a központban kapták meg lakótelkeiket, amelyen a lakóház mellett a fontos gazdasági építményeket helyezték el. A belső telek teljes, lakás és gazdasági funkcióval rendelkezett. Školka András az 1800-as években arról ír, hogy 1810-ben 1144 ház állt Mezőberényben. Ez idő tájban az uraság a Szarvas felé vezető út mentében 149 házas telket osztott ki. A helység rendezett képet mutatott, s e tekintetben élen állt Békés vármegyében. Szarvas felé két utcát nyitottak, melyek között 250 szabályos telket mértek ki. Azt is említi Školka, hogy az ésszerűségnek megfelelően

[34] BML MB Úrb. ir. 1771–1848. 113–114. pag.
[35] BML MB Úrb. ir. 1771–1848. 307. pag.
[36] BML MB Úrb. ir. 1771–1848. 104–105, 326–330. pag.
[37] SZOKOLAY 1856.

alakítják szabályosra a régi utcákat. A házakkal kapcsolatban szól a szlávok sajátos építkezéséről: „Az utcára néző fal előtt igen csak kedvelik a faoszlopokon nyugvó tornácokat, amelyek alatt esténként vagy vasárnap a falba épített alacsony padra (padka) ülnek le beszélgetni, ez azonban nem kölcsönöz éppen kellemes látványt az utcának, és emiatt az uraság, amennyire csak lehet akadályozza építésüket".[38] A homloktornácos (*ulicskás*) házak azonban később is épültek – hasonlóan Békéscsabához, ahol *podsztyenás*-nak nevezik a homloktornácot –, meghatározva Mezőberény *Tótvég*ének jellegzetes építészeti hangulatát.

Mezőberény nemzetiségi összetételét híven tükrözi a településszerkezet tagolódása. Északi részén, a Tótgát felett alakult ki a tótvég, középen a német és tót gát között a németvég, a déli területen pedig a magyar-vég. Az egyes etnikai közösségeik kialakították területükön a saját intézményeiket. A németek 1786-ban, a tótok 1797-ben építették fel evangélikus templomaikat, míg a református magyarok 1804-ben emeltek templomot az isten dicsőségére. Az egyház fennhatósága alatt működtek az iskolák is.[39]

Mezőberényben nem alakult ki a belsőség funkcionális tagolódása, a kétbeltelkűség. A gazdasági szükségszerűség megkövetelte azonban, hogy a tűzveszélyes rakományokat a település szélén tárolják. Ilyen *Szénáskert*ről van tudomásunk 1848-ban, amely a Körös felé eső városszélen helyezkedett el. A tűzveszély miatt a település szélén télen perzselőhelyeket alakítottak ki.

A telki földek kiosztása során vált véglegessé a szállás-tanya rendszer Mezőberény északnyugati-nyugati határán. A nagy távolság lehetővé tette a határbeli üzemhelyek, üzemközpontok kiépülését, amelyek a településhez közel eső ugarföldek nyomásrendszerével szerves üzemszervezeti egységet alkottak. Etnikai hovatartozástól függetlenül alakult ki ez a településrendszer. A tótok nyelvhasználatában is a „szállás" terminológia honosodott meg, akárcsak a németekében.

A dűlőkre tagolt határbeli földeken kiépült tanyaszállás üzemszervezetileg tartozéka volt a belső gazdasági központnak. Erre vonatkozóan 1845-ből ismerünk fontos adatokat.

Az 1813/14-ben végrehajtott második határrendezés hátrányosan érintette a berényi jobbágy gazdákat. Az uradalom pótlékföldeket adott a jobbágyságnak, mint a törvényes képviselője kijelentette „a' kaszálóbeli illetmény... (amelyet hiányoltak a gazdák – NF.) pótlékul szántóföldekben különösen az ugy nevezett tanya földeken van kiadva... mint dézsma alá nem tartozó járulék már minden jobbágynak külön ki hasíttatott... továbbá azon csekély területnek kilenczedtőli mentessége, melly a' belső házhelyek pótlásaúl szinte a' tanya földekben van kiadva, a' mennyiben minden jobbágynak tanya földjén kissebb nagyobb kiterjedésű udvara háza istállója szénás gyümölcsös és herés kertyei lennének – 's dézsa alá ezek sem vétethetnek – mértéken felül ki van egyenlítve és a' jobbágyság e' részben inkább kedvezést tapasztal, minthogy igazságos sérelmet panaszolhasson..." – jegyezték le 1845-ben.[40]

A legelő felosztása (a zsellérek 1852-ben juthattak földhöz, a volt jobbágyok

[38] ŠKOLKA 1988. 146.
[39] MOLNÁR 1973. II. 155–178.
[40] BML MB Úrb. ir. 1771–1848. 102 (96). pag.

1858-ban, 1864-ben parcelláztak a legelőből),[41] valamint az úrbériség eltörlése után, az egyéni birtoklás érvényre jutása, a határ tagosítása a határhasználat és az üzemszervezet rendjében lényeges változást eredményezett. A tanyarendszer megszilárdult, s azokon a helyeken is üzemközpontok létrejöttek, ahol korábban az ugarok használata azok létezését nem tette lehetővé. A legelő feltörése is a tanyásodás folyamatát erősítette. Ezt az állapotot az 1930. évi népességösszeírás statisztikájával reprezentáljuk:

HATÁRRÉSZ	NÉPESSÉG /fő/
Belenta cigánytelep (London)	225
Belenta-tanyák	163
Blankmajor	73
Bódishát	97
Büngösd és Körtvélyesi major	84
Félhalom	404
Hatház	305
Kereki	626
Kérhalom	51
Keselyűsi tanyák	378
Laposi kert	88
Nagyhalom	443
Nyilasi tanyák	59
Tessedik-zug	79
Ugari tanyák	501
Zsellér földek	81
Összesen	*3.657*

A tanyák lakottsága tükrözi az etnikai hovatartozást is. A *Belenta* tanyákon többségben magyarok éltek (92,6 %), akárcsak *Hatházon* (63,6 %), *Kereki*ben (45,5 %), *Keselyűs*ön (89,9 %), *Nagyhalmon* (93,4 %), az *Ugar*on (92,6 %). A tótság többséget alkotott *Félhalmon* (70 %), s *Kereki*n is nagyobb számban laktak (40,4 %). Németek kisebb számban éltek a határ különböző részén, nagyobb arányban csupán *Hatházon* voltak (34 %).[42]

Összegezésül hangsúlyozni szükséges azt, hogy a településnéprajzi viszonyokat alapvetően a táj, a földrajzi környezet által biztosított mezőgazdálkodás határozta meg. A birtok-, gazdasági viszonyoknak megfelelően fejlődött a határhasználat és az üzemszervezet, s a településrendszer. Ebben az etnikai sajátosságoknak csupán annyi meghatározó szerepe volt, amennyi a gazdálkodás minőségében és intenzitásában megnyilatkozott (a németek „földéhsége", expanziója Gyomára, racionalitásuk a gazdálkodásban, a szlávok szorgalma, fokozatos gazdasági megerősödésük, stb). Az etnikai tagolódás legszembetűnőbben a település központ, a belsőség térbeli tagolódásában mutatkozik meg.

[41] BML Úrb. ir. 1853–1857.
[42] Az 1930. évi népszámlálás. Magyar Statisztikai Közlemények 83. Budapest, 1932. 314–315.

IRODALOM

BARTÓKI 1986.
Bartóki József: A mezőberényi német evangélikus templom. Mezőberény, 1986.

BARTÓKI 1992.
Bartóki József: A mezőberényi szlovák evangélikus templom. Mezőberény, 1992.

BLAZOVICH 1996.
A Körös–Tisza–Maros-köz települései a középkorban. Dél-Alföldi Évszázadok 9. (Szerk.: Blazovich László) Szeged, 1996.

CSIPES 1976.
Csipes Antal: Békés megye élete a XVI. században. Békéscsaba, 1976.

FÉNYES 1851.
Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára I–IV. Pest, 1851.

IMPLOM 1973.
Implom József: Mezőberény újratelepítése és története a kései feudalizmus időszakában (1723–1848). In.: Mezőberény története I. (Szerk. Szabó Ferenc) Mezőberény, 1973. 93–183.

KARÁCSONYI 1896.
Karácsonyi János: Békés vármegye története I–III. Gyula, 1896.

MOLNÁR 1973.
Molnár Ambrus: A belterület története és helynevei. In.: Mezőberény története II. (Szerk.: Szabó Ferenc – Szilágyi Miklós) Mezőberény, 1973. 155–178.

NOVÁK 1977.
Novák László: Gyoma településnéprajzi viszonyai és hagyományos paraszti gazdálkodása. In.: Gyomai tanulmányok. (Szerk.: Szabó Ferenc) Gyoma, 1977. 505–574.

NOVÁK 1986.
Novák László: Településnéprajz. In.: Tanulmányok az Alföld településnéprajzához. (Szerk.: Novák László, Selmeczi László) Nagykőrös, 1986. 573–584.

NOVÁK 1995.
Novák László: Településnéprajz. Néprajz Egyetemi Hallgatóknak 18. Debrecen, 1995.

PENYIGEY 1980.
Penyigey Dénes: Tessedik Sámuel. Budapest, 1980.

PÉCSI 1969.
A tiszai Alföld. (Szerk.: Pécsi Márton) Budapest, 1969.

ŠKOLKA 1988.
Skolka András: A Békés vármegyei Mezőberény történeti-topográfiai leírása. Békéscsaba, 1988.

SZOKOLAY 1856.
Szokolai István: Az Úrbéri Törvényszékek teendői és a volt Jobbágy földesúr közti jogviszonyoknak s azok Rendezésének Ismertetése. Pest, 1856.

TESCHEDIK 1786.
Teschedik Sámuel: A' Paraszt ember Magyar Országban, Mitsoda és Mi lehetne egy jó rendbeszedett falunak rajzolatjával egyetemben. Pécs, 1786.

Die siedlungsethnographischen Verhältnisse von Mezőberény (18–19. Jh.)

– László Ferenc Novák –

Resümee

Mezőberény war nach der Landnahme eine bewohnte Siedlung, aber in der Zeit der Türkenherrschaft ist sie zerstört worden. Sie hatte ähnliches Schicksal, wie die Mehrheit der Siedlungen des Komitates Békés. Nach der Heraustreibung der Türken wurde die Ortschaft wiederbevölkert, aber ihre tatsächliche Verstärkerung erfolgte erst ab 1722.

Der gröâte Teil des Békéser Gegends gerät in die Hände von János György Harruckern, wer aus den nördlichen Komitaten (Zólyom, Túróc, Árva, Hont, Gömör) von Ungarn slawische Ansiedler rufte und die Ansiedlung von deutschen Familien ermöglichte. Mit den Ungaren zusammen die Deutschen und die nordlichen Slawen bildeten eine starke Gemeinschaft, eine Marktflecken-eintracht in dem 18–19. Jahrhundert. Die Slawen siedelten sich in dem nordischen Teil, die Deutschen und die Ungaren in dem südlichen Gebiet der Ortschaft an. Kirchen wurden von der evangelischen Deutschen 1789, von der Slowaken 1797, von der reformierten Ungaren 1804 und von der römischen katolischen Menschen am Ende des 19. Jahrhunderts aufgebaut.

Mezőberény hat eine typische Marktfleckenstruktur. Sie befindet sich eigenartig von dem Körös Fluâ ein bischen mehr entfernt, Tarcsa klemmt sich in ihre Mark, aber die entvölkerte Kereki-Puâta in dem jenseitigen Gebiet des Flusses Körös wurde von Mezőberény verschafft. Ihre Grenze befindet sich auf der ergiebigen Erde

der Békés-csanáder Lössoberfläche. Das groâes Gebiet ermöglichte im 18. Jahrhundert die ungebundene Bewirtschaftung, die Herausbildung des Herbergebauernhofsystems. In der Nähe der Ortschaft wurden Brachenfelder für die Hörigen vermessen. Im 18. Jahrhundert wurde Traube auf dem Oláh-Hügel angepflanzt. Die Phylloxera tilgte aber die Traube am Ende des 19. Jahrhunderts auch auf diesem Gebiet aus.Triftige Traubenarten akklimatisierten sich im Laposi-Garten, auf dem pechschwarzen Landrücken, der sich aus dem Flutgebiet des Flusses Körös erhebt. In der traditionellen Bauernwirtschaft von Mezőberény spielte die Getreideproduktion eine bedeutende Rolle. Im ersten Teil und in der Mitte des 19. Jahrhunderts wurden die hervorragenden Qualitätsweizen von Seelsorger und Erzieher von Berény, wie András Skolka, Károly Jeszenszky aus der Reihe der Feldfrüchte ausgewählt. Diese Getreide wurde auf dem Markt von Nagyvárad als Mezőberényer Weizen genannt, wegen siener hervorragenden Qualität um Ruhm zu werben.

Das Zentrum von Mezőberény war geordnet, das wurde auf ebenmääigen Grundstücken errichtet. Mit Wohnung- und Wirtschaftsfunktion waren sie einheitliche Wirtschaftszentren. Gemää dem Wohlstand und Vermögen erhielt der Marktflecken sein Gesicht am Ende des 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts: mit typischen eklektischen, sezessionistischen, verzierten Wirthäusern mit eingebauten, sogenannten Trockentoren und mit einfacheren schilfbedeckten, mit Ziegelschindeln gedeckten Wohnhäuser mit Dielen, in dem slowakischen Teil mit geweiâten Wohnhäusern mit Frontdielen in kleinerer Straâen. Die weiâen Bauernhöfe auf dem Feldflur schloâen sich zu den Betriebszentren in der Stadt, wo die jüngere Generation der Familie und die Pachtbauer lebten und wirtschafteten.

Das städtische Gesicht des Marktfleckens wurde -neben die öffentlichen und kirchlichen Gebäuden, Wirthäusern von Rang – durch das „Schloâ", verstärkt. Das im klassizistischen Stil aufgebaute Herrenhaus der Familie Wenckheim befand sich von einem geräumigen Park umkreist im Zentrum, gegenüber des alten Rathauses.

Das Aufhören der Urbarialverhältnisse könnte aufgrund des Urbarialpatents vom Jahre 1853 endgültig werden. Das Grundherr- und ehemalige Frongut trennten sich von einander, das Land geriet ins Eigentum der ehemaligen Fröner, das Weideland wurde unter die Hörigen und Einlieger zerteilt. Im zweiten Teil des 19. Jahrhunderts waren gedeihliche Bauernhofwirtschaften im Feldflur von Mezőberény, die wegen der fundamentalen politischen Veränderungen nach 1945 liquidiert worden.

Novák László Ferenc
Arany János Múzeum
H–2750 Nagykőrös, Ceglédi út 19.
E-mail: novaklaszlo.ajm@freemail.hu

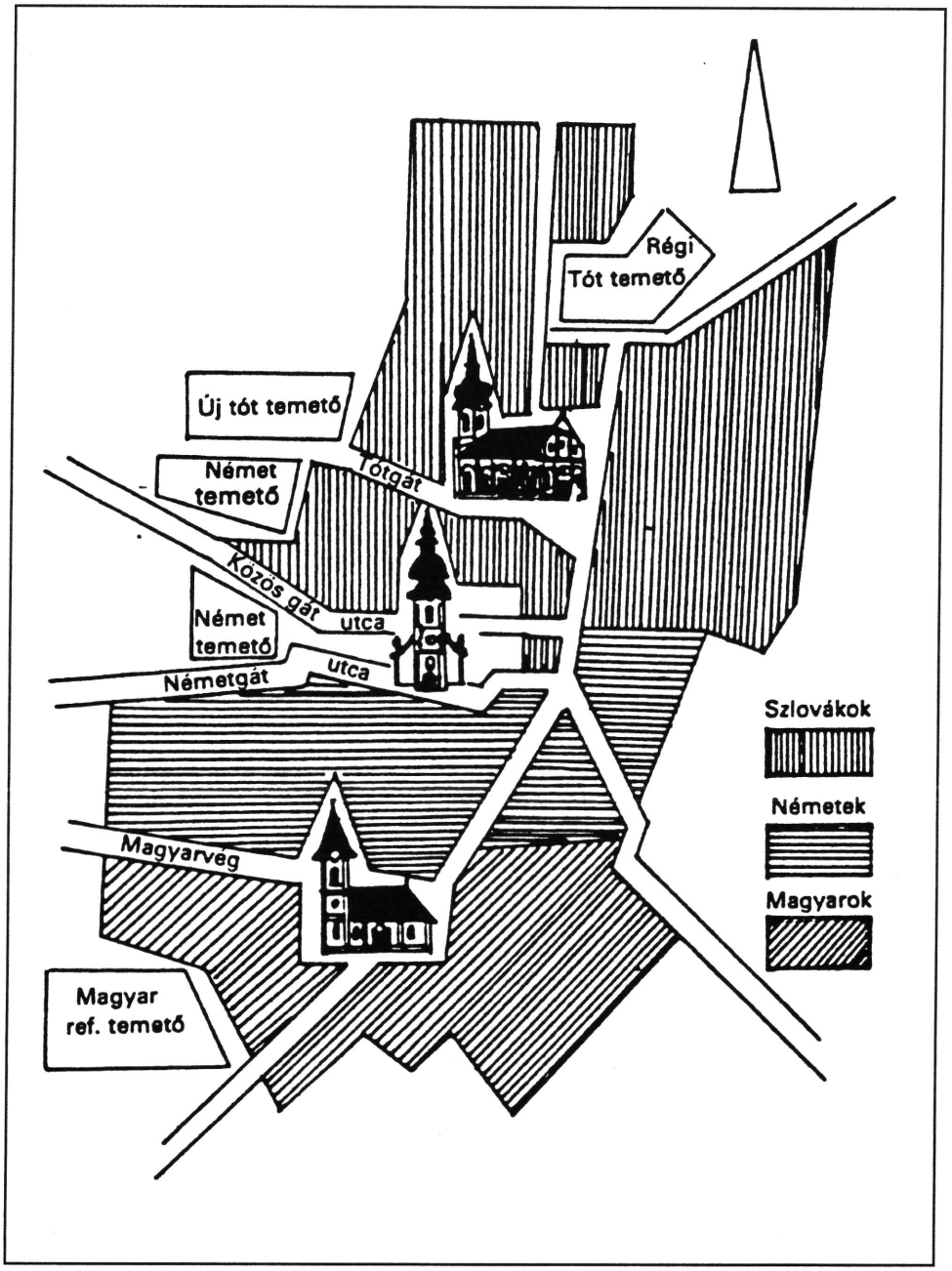

1. kép. Mezőberény belső területének etnikai tagolódása (Bartók József után)

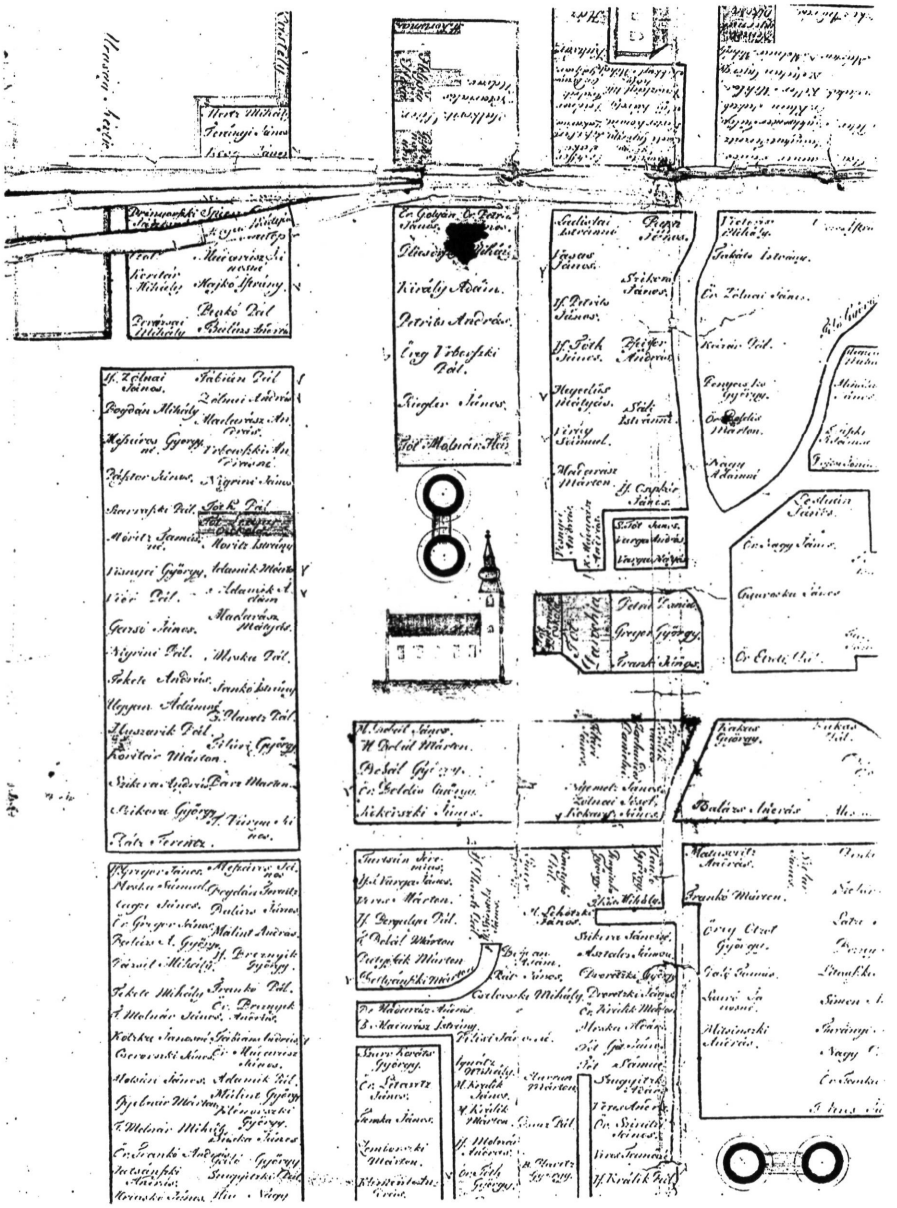

2. kép. Mezőberény északkeleti része, a *Tótvég* a „Tót Templommal", mellette a „Tót gyermek Oskola", „Tót Paróchia" épületével, alatta a „Tót Molnár Ház" kettős szárazmalommal, átellenben a Tarcsai úton a „Tót Leány Oskola" az 1800-as években (Dél-Észak irányú tájolás)

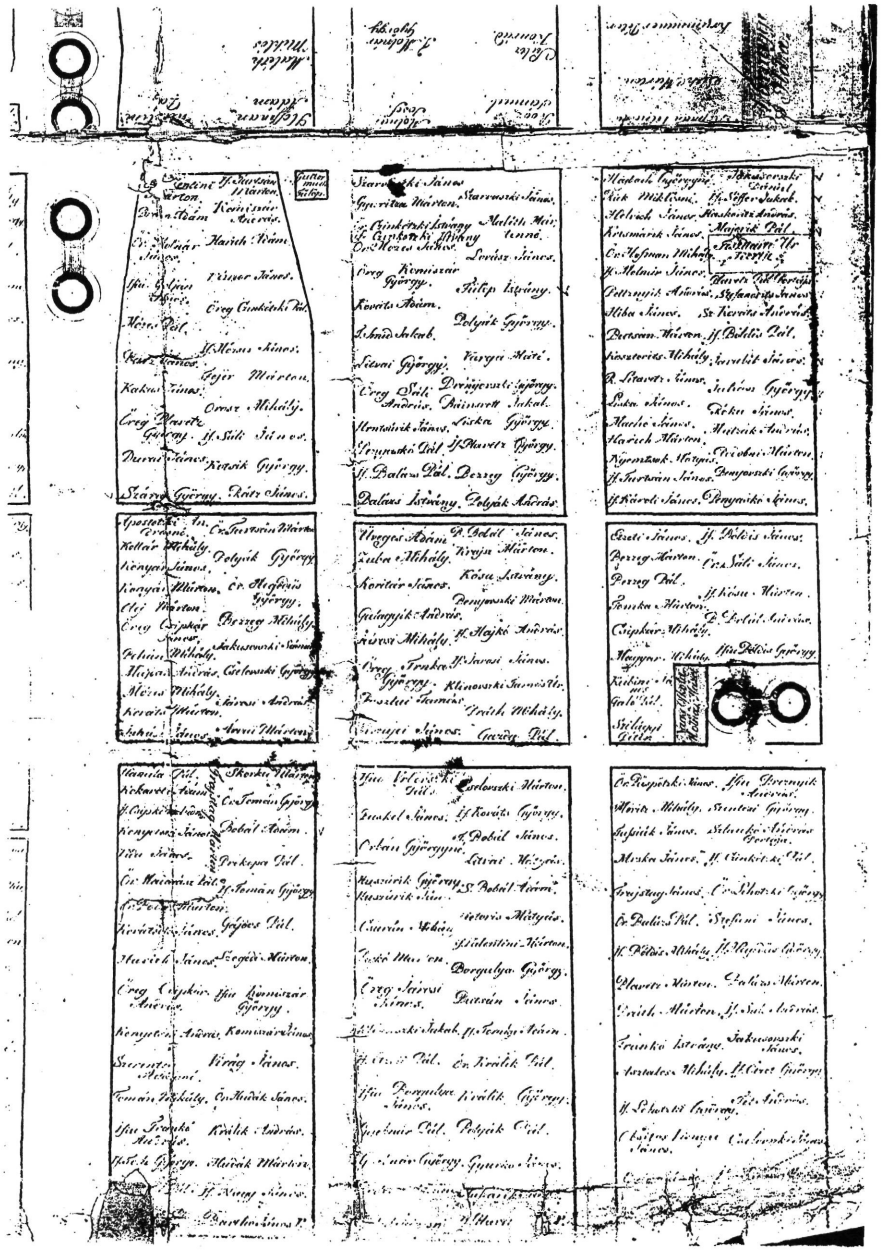

3. kép. Mezőberény északnyugati része, a *Tótgát* feletti terület a „Tiszttartó Úr Kertjével", „Nagy Oskolával" (benne a „Molnár Háza") és kettős szárazmalommal az 1800-as években (Dél-Észak irányú tájolás)

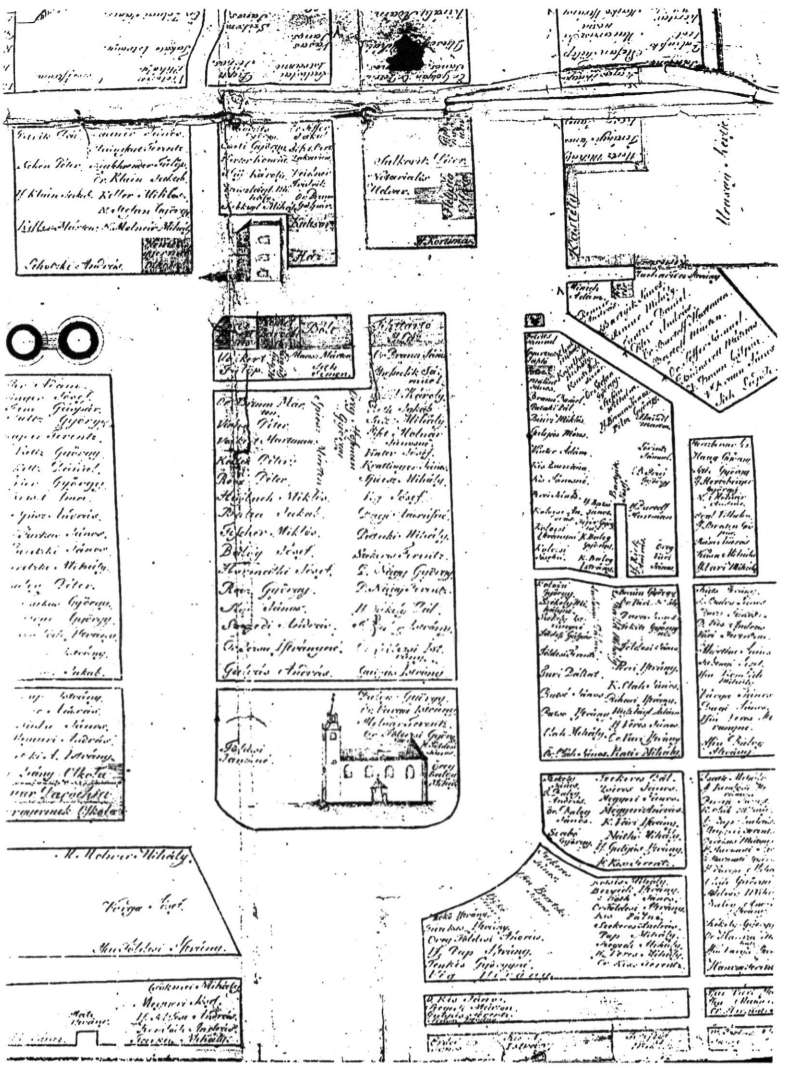

4. kép. Mezőberény délkeleti része, a *Tótgát*, és *Németgát* alatti terület a „Német Templommal" (mellette a „Német gyermek Oskola", „Kultsár Ház"), a „Kastéllyal" és „Uraság Kertjével" (vele szemben a „Helység Kortsmája", mellette a „Helység Háza" és a nótáriusi lakás, a *Tótgát* sarkán a „Gymnasium", a német templom melletti soron „Tiszteletes Oertel Zacharias" háza és udvara), a Kastély melletti „Piactérrel", Petrics Sámuel – Orlai Petrics Soma nagyapja – háza előtt a mészárszékkel, alatta helyezkedett el a „Patzek" (Patzek István orvos híres gyógyszertára), a német templommal szemben délről egy épületben a „Parcipatus" és „Német Paróchia" (ezzel átellenben a „Német Molnár" háza és kettős szárazmalma), a „Bolt", „Tiszttartó Ház" épületekkel (alatta helyezkedett el Tessedik Sámuel portája), délen a református „Magyar Templommal" (szemben vele a „Magyar Leány Oskola"), „Magyar Paróchia", „Magyar gyermek Oskola") az 1800-as években (Észak-Dél irányú tájolás).

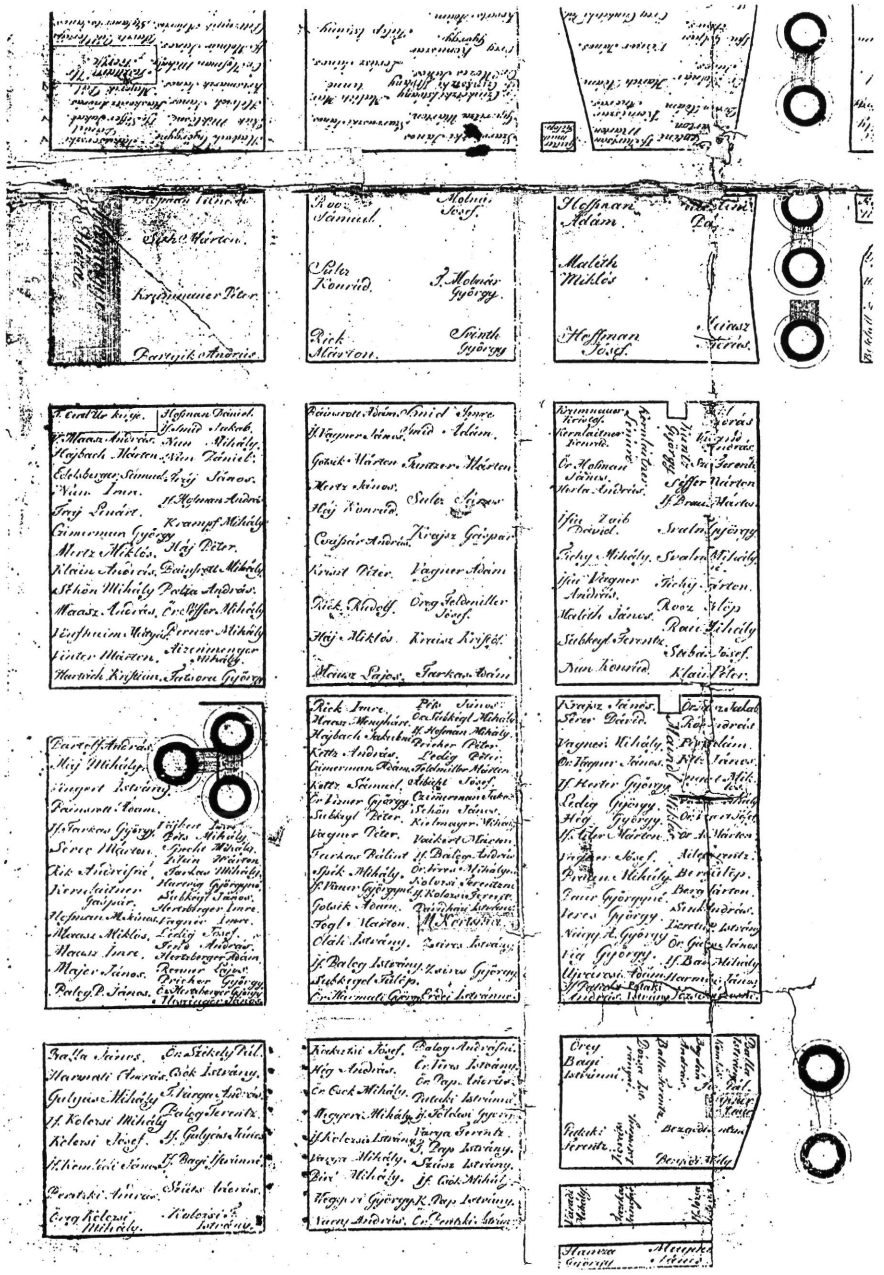

5. kép. Mezőberény belsőségének délnyugati, németek és magyarok lakta területe a „Vármegye Házával, szárazmalmokkal, a Magyar Molnár" házával az 1800-as években (Észak-Dél irányú tájolás)

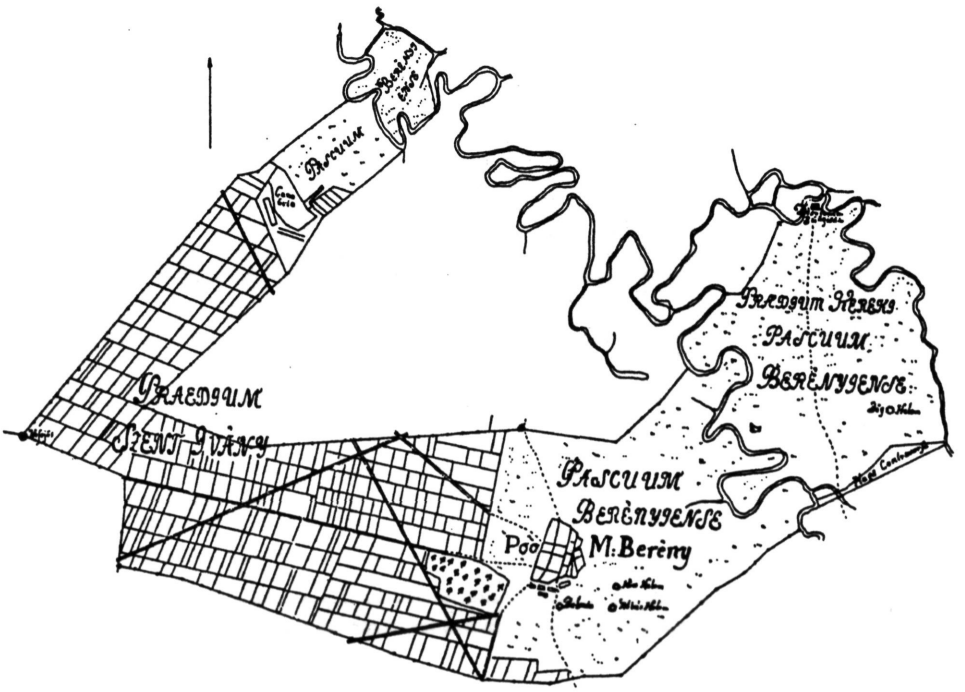

6. kép. Mezőberény szállás-tanyás határa 1788-ban. BML UT.

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 261–278.

A MEZŐBERÉNYI NÉMETEK LAKÓ- ÉS NYÁRI KONYHÁINAK LEÍRÁSA

– Csete Gyula –

Bevezetés

Mezőberény nagyhatárú mezőváros Békés megyében, külterületén nagykiterjedésű tanyavilággal, mely, ha töredékesen is, de megmaradt. Három nemzetiség lakja: magyarok, németek és szlovákok. A település belterülete három részre tagolódik, amit a múlt században „gátak" (utcák) választottak el. Ha az etnikai keveredés nem is, a kulturális-gazdasági érintkezés folyamatos volt a város lakói között. Ezt elősegítette a három népi közösség protestáns mivolta.

A kulturális-gazdasági egymásra hatás vonatkozik az építkezésre, a lakáskultúrára is. Az együtt élő nemzetiségek megőrizték etnikai identitásukat és kulturális értékeiket. A népi építészet területén alapvető eltérés inkább csak a külsődleges formákban (pl.: az épület nagyságában, díszítettségében) mutatkozik.

Dolgozatom tárgya a népi építkezés egy kevésbé feldolgozott területe a lakó- és nyári konyha, ennek fejlődése és használata (a múltban és napjainkban) a recens vizsgálatok alapján.

Történelmi előzmények

Eddigi ismereteink szerint a nyári konyha a 19. század végén jelenik meg, mint saját funkciójú épület, épületrész. Az országban, így Mezőberényben is, a paraszti polgárosodás, a lakáskultúra új igényei, a lakóház reprezentációs térré válása[1] indítja el a nyári konyha általános megjelenését.

Leggyakoribb formája az udvarban a házzal szemben álló egy- vagy kéthelyiséges kis épület, amit Mezőberényben ettől eltérően, gyakran a melléképületben találunk meg. Döntő jelentőségű volt kialakulásában, hogy idekerült, mintegy átmentődött a régi tüzelőberendezés. Gyakran építettek új nyári konyhákat hagyományos, archaikus tűzhelyekkel.[2] Jelentősége abban állt, hogy itt továbbra is készíthették a hagyományos technikával készült kedvelt ételeiket anélkül, hogy a lakóház megváltozott belső rendjét zavarta volna. Így megőrizhették a felsőház tisztaságát, hiszen a nagyobb kosszal, piszokkal járó házimunkák jórészét itt végezték.[3]

A berényi ház és porta

A berényi nyári konyha kialakulásának és használatának jobb megértése érdekében röviden bemutatom a népi építkezés helyi sajátosságait. Itt, mint az Alföld nagy részén általában, a középmagyar háztípust és ennek helyi változatát építették.

[1] HENTZ 1973. 274.
[2] FILEP 1981. 50.
[3] Uo.

(Ebben fontos szerepet játszott valamely népcsoport hagyománya, vagy éppen különbözni akarása.) Eltérést az épületek külső megjelenésében fedezhetünk fel, mint pl.: a szlovákok előtornácos, „ulicskás" lakóházainál. A németeknél elég korán megjelenik egy valószínűleg magukkal hozott építkezési gyakorlat, az udvar keresztbe való beépítése, amely eltér a környező magyar falvak portáinak soros elrendezésétől. (A porta keresztépületes alaprajzú beépítése a Dunántúlon, az ottani németeknél is általánosan elterjedt.) Az is gyakori, hogy a nyári konyha a lakóépületben kap helyet, sokszor a korábbi típusú tüzelőberendezéssel.[4] Ennek a jellegzetes különbségnek a nyári konyha elhelyezkedésénél van szerepe, ugyanis a legtöbb esetben itt nyert elhelyezést. A berényi „svábok" között sok módos gazda volt, akik nagyméretű hosszú házakat építettek. Az ezekhez tartozó melléképületeket (ólakat, magtárakat) egybeépítették, keresztben, pontosabban merőlegesen a lakóépületre, úgy, hogy a melléképület választotta el az udvart és a kertet. Előfordult az is, hogy a keresztépület egybeépült a szomszéd porta épületével, így az utca felé eső magas tégla- vagy deszkakerítéssel majdnem, vagy teljesen zárt udvarok jöttek létre. A porta ezáltal rendezettebbé vált, mint a soros beépítés elszórt egyenlőtlen melléképületei esetében, itt ugyanis minden egy tető alá került. Ennek az építési módnak a térnyerését az is bizonyítja, hogy a magyarok és a szlovákok is átvették, sőt még a környező magyar falvakban (pl.: Köröstarcsán) is megjelentek helyi változatai.

A nyári konyha és a melléképületek

Az építkezéssel kapcsolatosan megállapítható, hogy gyakran alkalmazzák a hagyományos építési technikákat úgy a tetőszerkezet, mint a falazat készítésénél. A vertfal szinte már teljesen kiszorult, de itt újra megjelenik (különösképpen a tanyákon). A szarufás „kakasüllős" tetőszerkezet készítése volt általános. A házak többségét náddal fedték, igaz napjainkra nagy részükre cserép került.

A nagyobb gazdák melléképületei megegyeznek a főépület szerkezeti megoldásaival. Közöttük is sokan megtartják a szabadkéményes főzőkonyhát. Napjainkra sok átépítés, átalakítás történt, de még így is maradt – bár kisebb számban – a régi tüzelőberendezésű nyári konyha. Leírását, a megfigyelések lejegyzését azért is tartom fontosnak, mert ha átalakítva is, de nyáron ma is a családi élet fontos színtere ez a helyiség.

Mezőberényi népi építészeti sajátosságok

Az alábbiakban ismertetem a nyári konyhák, főzőkonyhák néhány, a gyűjtésem során megismert típusát.

Elsőként egy már eltűnőben lévő főzőkonyhát mutatok be. Itt megmaradt a szabadkéményes tüzelőberendezés. Idős gazdája néhai Schmidt Imre az 1990-es évek elejéig használta. Az adatokat szomszédaitól és rokonaitól gyűjtöttem.

A nyári konyha és a mellette lévő „mélyített" szoba az első épület tengelyében van, ugyanis innen már keresztirányban folytatódik. A főépület felől nyílik a padlásfeljáró, a „beugró" tornác, innen a magtár és a szoba. A másik oldalon a kocsiszínt

[4] BARABÁS–GILYÉN 1979. 111.

találjuk. Míg a szobába a „beugróból" jutunk be, addig a konyhába a szín felől. Közvetlenül mellette van a kertkapu. A szobában van a konyhából fűthető kemence, amit rendszeresen használtak. A konyha méretei: 2,2 x 1,86 m. Középen található a kemence tüzelőnyílása előtével, jobbra tőle a berakott takaréktűzhely „platnival" és padkával. Itt van az egyetlen kisméretű ablak keleti tájolással. Balra a kemence nyílásától a katlan, s meghosszabbításában az ülőpadka, középen a kémény szurkozott füstös kürtője látható.

A helyiség – mivel kisméretű – emlékeztet egy mai „főzőfülkére". Itt tényleg csak főzés, befőzés folyt. Jó időben (különösen nyáron) a pihenőnek kialakított beugróban töltötték idejüket a család tagjai. Ott étkeztek, s délutánonként ott pihentek le. Ezt a három oldalról beépített teret függönnyel választották el az udvartól, így téve lakájosabbá. A főző és a pihenőtér megosztottságának e sajátos formája a később kialakított nagyobb méretű nyári konyháknál eltűnik.

A nyári konyhát rendeltetésének megfelelően, sokat használták ebben az állapotában. A takaréktűzhelyen készítették az ételt, a kemencében sütötték a tésztákat (kenyeret már nem), s a katlanban befőzéskor lekvárt főztek. Szalmával, szőlővenyigével, száraz gallyal tüzeltek. Télen kolbászt füstöltek itt.

Megállapítható, hogy ebben a helyiségben napjainkig megőrződtek az archaikus elemek, alig keveredve a mai modern konyhai berendezésekkel, tűzhelyekkel.

A másik bemutatásra kerülő, az 1880-as évek végén épült nyári konyhát egy idős házaspár jelenleg is használja. Jelenlegi tulajdonosai 1978 óta lakják, azóta több átépítés is történt az épületen.

A nyári konyha méreteire és berendezésére jellemző, hogy a beugróból nyíló szabadkéményes konyhát átalakították füstölőnek, meghagyva a szép kéményfejet. A mellette lévő alsószobából átalakított nyári konyha boglyakemencéjét innen fűtik. A helyiség észak-déli tájolású. Belépéskor szembeötlik a szépen rakott kemence, amit már a jelenlegi gazdák újítottak meg.

A konyha nagysága 4,3 x 2,8 m, egy ablak és ajtó van az udvar felől. Az ablakhoz közel eső asztalnál folyik az étkezés, vele szemben a már modern gáztűzhely kapott helyet. Mellette található a régi láda, fogassal. Az északi falon „vaklyukas", falifülkés edénytároló látható, a kemencével szemben a sezlon, fölötte fűszeres polc található.

Jól megférnek egymás mellett a régi és új eszközök, berendezési tárgyak. Az újjáépített kemence jelzi gazdái ragaszkodását a hagyományokhoz.

A háziasszony még ma is szívesen süt a kemencében tésztát. Főként rétest, kalácsot, „kőttésztát", pogácsát, mert jobban sül és finomabb. Kenyeret már nem süt, de dédelgetett terve, hogy újra megpróbálja.

Húsvéttól Mindenszentekig (október végéig) tartózkodnak itt. Nyáron csak aludni mennek fel a lakóépületbe. Itt végzik a házimunkák nagy részét, itt főzik az ételt, s ebéd után a gazda le is szokott dőlni a díványra. Télen a disznótorral járó koszosabb munkákat bonyolítják itt le. Disznóvágás után raktárként szolgál, kora tavasszal pedig kiscsirkéket nevelnek benne.

A régi tűzhely helyén már a gáztűzhely található, a hagyományos tüzelőberendezést csak a működő kemence reprezentálja.

Az *Árpád utca 29.* szám alatt egy jelenleg folyamatosan használt, korábban nyári konyhát vizsgáltam. Tulajdonosától tudtam meg, hogy eredetileg a ház hatodik he-

lyisége alsókonyha vagy inkább nyári konyha volt, akkor még nem használták folyamatosan. Új lakói viszont rendszeresen használják.

Berendezése, bútorzatának régisége (s ennek elrendezése) felkeltette érdeklődésemet. A házat az 1870-es években Eiler Márton építette. Ez egy sok helyiséges, hosszú, tornácos paraszthház. Mostani tulajdonosa, Botyánszki Györgyné – a leszármazott – szolgált adatokkal.

A nyári konyha méretei: 4,7 x 3,2 m. Ide a tornácról lehet bejutni. Az ajtó mellett jobbról és balról kis ablakok találhatók. A régi tüzelőberendezések hiányoznak, csak a kemencenyílás szép, zöldre festett ajtaja emlékeztet rájuk. A hátsó falon középen múlt századi tálasszekrény áll, balról kétajtós szekrény (eredetileg nem konyhai), jobbról fogas. Középen asztal székekkel, vele szemben a fal mellett kanapé és asztali „spór", a másik oldalon gáztűzhely alkotják a szerény berendezést. Az ételeket a gáztűzhelyen készítik, a helyiség elsődleges funkciója az étkezés és annak előkészületei.

A *Gutenberg utca 28.* szám alatti ház udvarán nemcsak nyári konyhát, hanem különálló sütőházat találtam. A vizsgált időszakban ezeket már nem használják, mégis több szempontból figyelemre méltóak. Különösen azért, mert Mezőberényben kivételes jelenség a sütőház. A melléképületben található nyári konyha, a mellette lévő helyiségekkel együtt, vertfalu építmény. Építése az 1860-as évekre tehető, amikor a vertfal alkalmazása belterületen már nagyon ritka. A sütőházat jóval később, 1941 körül emelték a jelenlegi tulajdonos szülei.

Tudjuk, hogy a külső kemencéknek van középkori előzménye is, de a 19–20. században inkább praktikus polgári szempontok alapján épültek.[5] Településünkön is ilyen igény hívhatta életre ezt a formás kis sütőházat, melynek külső (!) méretei a következők: hossza 3,6 m, szélessége 2,4 m, magassága 1,65 m. A kemencét beépítették az épületbe, ahová egy kis ajtón lehet bejutni. (A kemencét felmérni sajnos nem tudtam, mert az épület lomtárként funkcionál.) A sütőház az udvar közepén áll, szemben a nyári konyhával.

A nyári konyha méretei: 4,4 x 3,9 m. A tornácról belépve az ajtó mellett kis ablak látható. Itt volt a katlan és a takaréktűzhely, közvetlenül a kéményhez csatlakozva. Kemence nem volt. A kémény mellett állt a „stelázsi" (ma is ott van), a hátsó falon a kanapé, középen nagyobb asztal székekkel. A másik falon kapott helyet a „kredenc", az ajtóhoz közel a kantatartó, fölötte a fogas. Mivel a család megfogyatkozott, s az idősödő gazda nem vezet nagy háztartást, ezért a nyári konyhát sem használja.

Az *Árpád utca 31.* szám alatt, Palotai Ádámnénál történt gyűjtésem során felvetődött egy visszatérő kérdés. Nemzetiségi mivoltát, németségét kettős identitásként éli meg, ami nem egyedüli eset az idősebb berényi svábok körében. Ő ezt így magyarázta: „Itt élek Magyarországon, magyar kenyeret eszek. Itt születtem, ezért magyarnak érzem magam." Ugyanakkor németségét sem tagadja meg. A későbbiekben érdemes lenne megvizsgálni e gondolkodás történeti-érzelmi hátterét. (E tárgykör nem jelen dolgozatom tárgya, ezért nem kívánok erre kitérni írásom keretei között.)

E kis kitérő után ismertetem a Palotai Ádámnénál megfigyelt nyári konyha jellemzőit. Az épületet a jelenlegi tulajdonos férjének nagyszülei építették az 1800-as

[5] Uo. 79.

évek végén. 1938-ban átcserepezték, majd 1942-ben az utca felőli részt lebontották. Ekkor alakították ki az alsókonyhát. Férje halála óta (1994) nem használja, de mindent úgy hagyott, ahogy az eredetileg volt.

A helyiségbe a tornácról lépünk be. Méretei: 4,30 x 4,00 m. Az ajtótól jobbra a tűzhely, mellette a stelázsi, a kisajtó (a felsőépület felé), majd egy üveges kasznyi található. A hátsó falon lóca van, középen asztal, székekkel. Az ajtótól balra van a kisablak, ezután szép szögletes kemence, az oldalfalon szekrény polccal. A bútorok eredetileg is a konyha tartozékai voltak. A kemencét inkább télen használták, a tűzhelyen sütöttek-főztek. A helyiségben régebben egy lefüggönyözött ágyon pihentek délutánonként. A konyhaeszközök egyik részét a szomszédos kamrában tárolták. A tűzhelyen hagyományos ételek is készültek (pl.: laskaleves, lábasos rétes). Kenyeret csak az 1950-es évekig sütöttek. A kemencét csutkaízikkel, szalmával fűtötték, a tűzhelyet pedig lemorzsolt csutkával. Nyáron jobbára üldögéltek a tornác előtti székeken. Tulajdonosa azért szerette a nyári konyhát, mert itt elvégezhette a piszkosabb munkákat, igaz mindig rendet tartottak az alsókonyhában is. Nagyon szerette, hogy rögtön kiléphetett innen a kedvelt és gondozott kertjébe. Közvetlenebb itt a kapcsolata a külvilággal, éppen emiatt szabadabbnak érzi magát.

Schmidt Zsuzsanna, Zsuzsika néni az *Edison utcában* egyedül lakik, idős kora ellenére is szépen rendben tartja a nagy házat és a hozzátartozó kertet. Az alsóépület az 1880-as években épült, a főépület e század elején. A melléképület vertfalú, így a nyári konyha is, ami ritkaság belterületen. Nádtetejét az 1950-es években cserepezték át. Ebben az időszakban választották le a szabadkéményes részt, ugyanis a hatóság tűzveszélyesnek ítélte. Sok régi tüzelőberendezés esett áldozatául e korszak intézkedéseinek. Lebontották a kemencét is, de a katlan megmaradt, meghagyták a szívesen készített kéményfejet, nélküle sivárabb lenne a tető. A konyhában a csikótűzhelyen főztek, morzsolt csutkával, venyigével, faszénnel fűtöttek (az udvarban ugyanis bognárműhely működött). Sokáig készítette a hagyományos ételeket: a laskalevest vagy az igen kedvelt gőzgaluskát, más néven tanknédlit. Ezek az ételek ma már inkább csak az emlékezetben élnek. A helyiségben stelázsi, kanapé, asztal, székek alkotják a szerény bútorzatot. A legtöbb napi tevékenységet itt végezték, csak estére mentek föl a tisztántartott felsőházba. A nyári konyha nélkül elképzelhetetlen volt egy régi berényi német család élete.

Terepmunkám során sikerült egy középkorú házaspár mindennapi életébe is bepillantanom. Egy régi német gazda házát vásárolták meg, s újították fel 1980-ban. Több átalakítás is történt a melléképületben, ahol a pitvaros konyha és a kis szoba volt a kemencével. A pitvart leválasztották, s ebből alakították ki a nyári konyhát. A szabadkéményes konyhából pedig füstölő, lomtár lett (a díszes kéményfej itt is megmaradt). A szobában megmaradt a rendbetartott boglyakemence, amit csak ritkán használnak. A nyári konyha berendezése nagyon szerény. A kisablak mellett gáztűzhely található, a fal mellett asztal, székekkel. A fali beugró – amit ma is használnak – a múltra emlékeztet. A keresztépületben található helyiségbe közvetlenül az udvarról lépünk be. Méretei: 2,8 x 2,3 m. Tavasztól késő őszig használják (alkalmilag télen is). Kora tavasztól kiscsibét nevelnek itt. A helyiség nem túl nagy, de azért sokat tartózkodnak itt, gyakorta itt is étkeznek, különösen hétköznap. Hasznosnak, praktikusnak tartják, azért is nem mondanak le használatáról.

Utolsó adatközlőim egy idősebb, de még aktív házaspár, Bácsó József és felesége Eiler Julianna az *Árpád utcából*. Julika néni emlékezetében kétféle nyári konyha él. Mindkettő a keresztépületben volt, kiegészítve lakószobával, berendezve ággyal, saroklócával, asztallal. Gyakori, hogy fiatal házasok éltek ebben a szobában. Az is általános, hogy a konyha a kocsiszín mellett volt. Sokszor innen nyílt a bejárata is.

Az első típusnál – mely régebbi lehet – a konyha kisméretű és nincs pitvara. A másiknál a konyha-pitvar beosztás jellemző, és a méretek is nagyobbak. Hasonlatos a felsőházhoz vagy a hagyományos kétosztatú szabadkéményes paraszthéz elrendezéséhez. (Feltevésem szerint az első típus egy archaikusabb változat.)

A konyhákban a fal fehér színű, spriccelt búzakék színnel és kék stráffal, ami jellegzetes berényi sváb színezés. A szobák mindig fehérek (régen itt is étkeztek). Az 1950-es évektől kezdődtek az átalakítások. Kivették a közfalat, a szabadkéményt lepadlásolták, a kemencét viszont meghagyták. A mostani nyári konyhát 1905-ben építették a családtagok kalákában, „kontármester" vezetésével. Az eredetileg gazdasági épület lakókamrájából alakították ki az alsókonyhát az 1960-as években. A régit ma már csak füstölésre használják. A bútorokat a szülőktől örökölték; egy „Jakob" nevű mester készítette a család részére. Jelenleg is ezeket használják, példás rendet tartva a helyiségben. Néha előfordul, hogy régi ételeket készítenek (pl.: lábasos rétest vagy gőzgaluskát). Húsvét előtt spenótot főznek, ami régi böjti eledel (zöldcsütörtök). Julika néni azért szereti, mert főnt nincs ételszag, s nem mennek be a legyek, így tisztán tartható a lakás. Nehezen tudnák elképzelni életüket nyári konyha nélkül.

Összegzés

A mezőberényi németek nyári konyháiról elmondható, hogy mindig a melléképületben találhatóak. Két fő típusuk alakult ki és ezeknek számtalan változata. Egy archaikusabb és egy a felsőházhoz hasonló lakóépület. A hagyományos paraszti gazdálkodás felszámolása után az átépítésekkel, alakításokkal, leegyszerűsödött funkciókkal él tovább. A korábbi funkciójából sokat veszített, de még napjainkban is épül egy-egy nyári konyha.

A magángazdaság feléledésével a nyári konyha a mindennapi élet, számos tevékenység (pl. lekvár főzés, befőzés, nagyobb rendetlenséggel járó házimunkák) színhelye lett, ha nem is őrizte meg régi szerepét.

A használat időtartama nem csak a nyári időszakra korlátozódik. A téli disznótorok lebonyolítása, a kora tavaszi baromfinevelés az ún. nyári konyha hosszabb idejű használatára utal.

A fentiek alapján jól érzékelhető, milyen összetett szerepkörű élettér-munkatér-társastér a lakó- vagy nyári konyhaként ismert építmény.

Az általam tapasztaltak alapján elmondható, hogy a hagyományos kertes házban lakó és állatokat tartó emberek életének szerves részét képezi. A dolgos hétköznapok, a családi élet fontos színtere volt és még ma is az. Fiatalok (fiatalabbak) és idősek egyaránt sokat tartózkodnak itt. Miként egykor társadalmi és gazdasági igény vagy kényszer hívta életre a nyári konyhát, úgy ma is az alakítja, élteti tovább a jelenkor körülményeihez és elvárásaihoz igazodva.

IRODALOM

BALASSA 1985.
Balassa M. Iván: A paraszthász évszázadai. Békéscsaba, 1985.

BALASSA 1989.
Balassa M. Iván: Az alföldi ház történeti fejlődése In.: Építészet az Alföldön I. (Szerk.: Novák László, Selmeczi László) Nagykőrös, 1989. 119–134.

BARABÁS–GILYÉN 1979.
Barabás Jenő – Gilyén Nándor: Vezérfonal népi építészetünk kutatásához. Budapest, 1979.

BARABÁS–GILYÉN 1987.
Barabás Jenő – Gilyén Nándor: Magyar népi építészet. Budapest, 1987.

BÁTKY é. n.
Bátky Zsigmond: Építkezés. In.: A magyarság néprajza I. (Sajtó alá rendezte: Czakó Elemér) Budapest, é. n. 124–231.

BÁTKY 1930.
Bátky Zsigmond: Magyar tűzhelyek és háztípusok. Néprajzi Értesítő 1930. 113–137.

DÁM 1992.
Dám László: Építkezés. Néprajz egyetemi hallgatóknak. Debrecen, 1992.

ECSEDI 1912.
Ecsedi István: A debreceni népi építkezés. Néprajzi Értesítő 1912. 157–194.

FILEP 1981.
Filep Antal: Nyári konyha. In.: Néprajzi Lexikon 4. (Szerk.: Ortutay Gyula) Budapest, 1981. 50.

FÜZES–KISBÁN 1997.
Füzes Endre – Kisbán Eszter (szerk.): Település–Építészet. In.: Magyar Néprajz IV. Budapest, 1997. 9–325.

GYÖRFFY 1943.
Györffy István: Magyar falu – Magyar ház. Budapest, 1943.

HENTZ 1973.
Hentz Lajos: Népi építkezés Mezőberényben. In.: Mezőberény története II. (Szerk.: Szabó Ferenc) Mezőberény, 1973. 163–289.

ISTVÁNFI 1997.
Istvánfi Gyula: Népi építészet. Budapest, 1997.

NOVÁK–SELMECZI 1989.
Novák László – Selmeczi László (szerk.): Építészet az Alföldön I–II. Nagykőrös, 1989.

Die Beschreibung der Wohn- und Sommerküchen der Deutschen von Mezőberény

– Gyula Csete –

Resümee

Mezőberény ist ein Marktflecken mit groâer Feldmark im Komitat Békés. In seinem Vorort überblieb zum Teil die weitverbreitete Gehöftwelt. In Berény leben drei Nationalitäten: Ungaren, Deutschen und Slowaken. Das Thema meiner Studie ist ein weniger bearbeitetes Gebiet des Volksbaues, die Wohn- und Sommerküche, ihre Entwicklung und ihr Gebrauch aufgrund rezenter Forschungen.

Laut unserer bisherigen Kenntnisse kam die Sommerküche erstmal am Ende des 19. Jahrhunderts vor, als ein Gebäude oder Gebäudeteil mit eigener Funktion. Die Sommerküchen erschienen im allgemeinen wegen der Bauerverbürgerlichung, sowie in dem Land als auch in Mezőberény, wegen der neuen Ansprüchen der Wohnungskultur und daswegen, daâ das Wohnhaus ein Representationsraum geworden war.

Über die Sommerküchen der Deutschen von Mezőberény kann man sagen, daâ sie sich immer im Nebengebäude befinden. Zwei Haupttypen und zahlreiche Variante von denen wurden sich ausgebildet: ein archaisches und ein oberhausähnliches Gebäude. Nach der Liquidierung der traditionellen Bauernwirtschaft lebt sie durch Umbau, Umwandlung mit einfacheren Funktionen weiter.

Sie verlor viel an ihre Rolle, aber auch heutzutage wird je eine Sommerküche aufgebaut. Aufgrund meines Erfahrens kann man sagen, daâ sie den organischen Teil des Lebens von solchen Menschen bilden, die im traditionellen Gartenhaus leben und Vieh halten. Wie die Sommerküche einst durch Gesellschafts- und Wirtschaftsansprüche oder Zwang ins Leben gerufen wurde, so wird sie sich auch heutzutage gestaltet und nach den Verhältnissen und Erwartungen gerichtet weitergelebt.

Csete Gyula
Orlai Petrics Soma Gyűjtemény,
H–5650 Mezőberény, Fő út 1–3.

1. kép. Lakóépület és melléképület az udvar felől (Rákóczi sgt. 20. sz.)

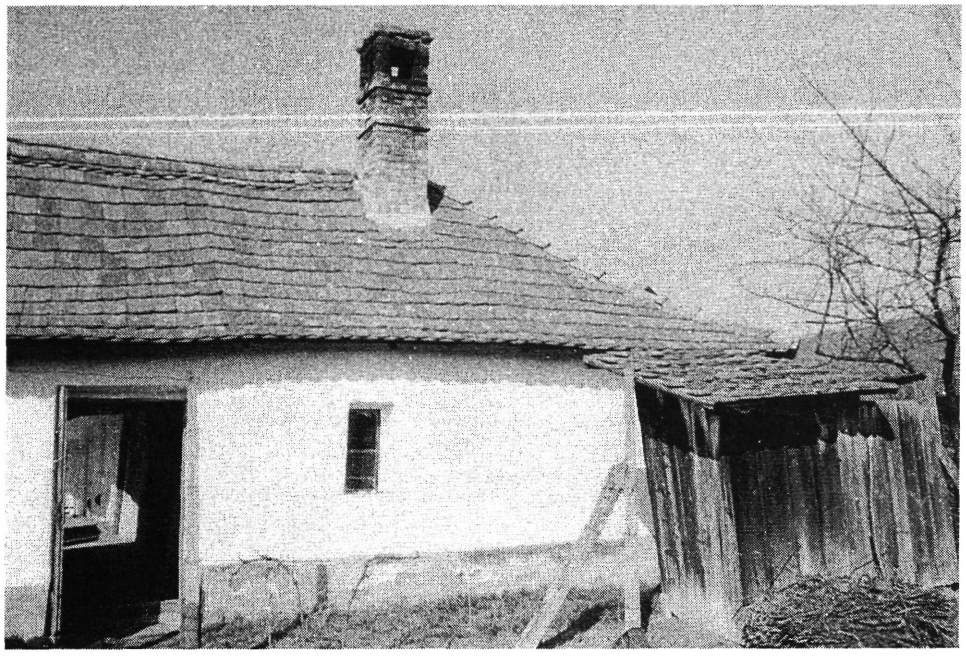

2. kép. Nyári konyha szabadkéménnyel a kert felől (Rákóczi sgt. 20. sz.)

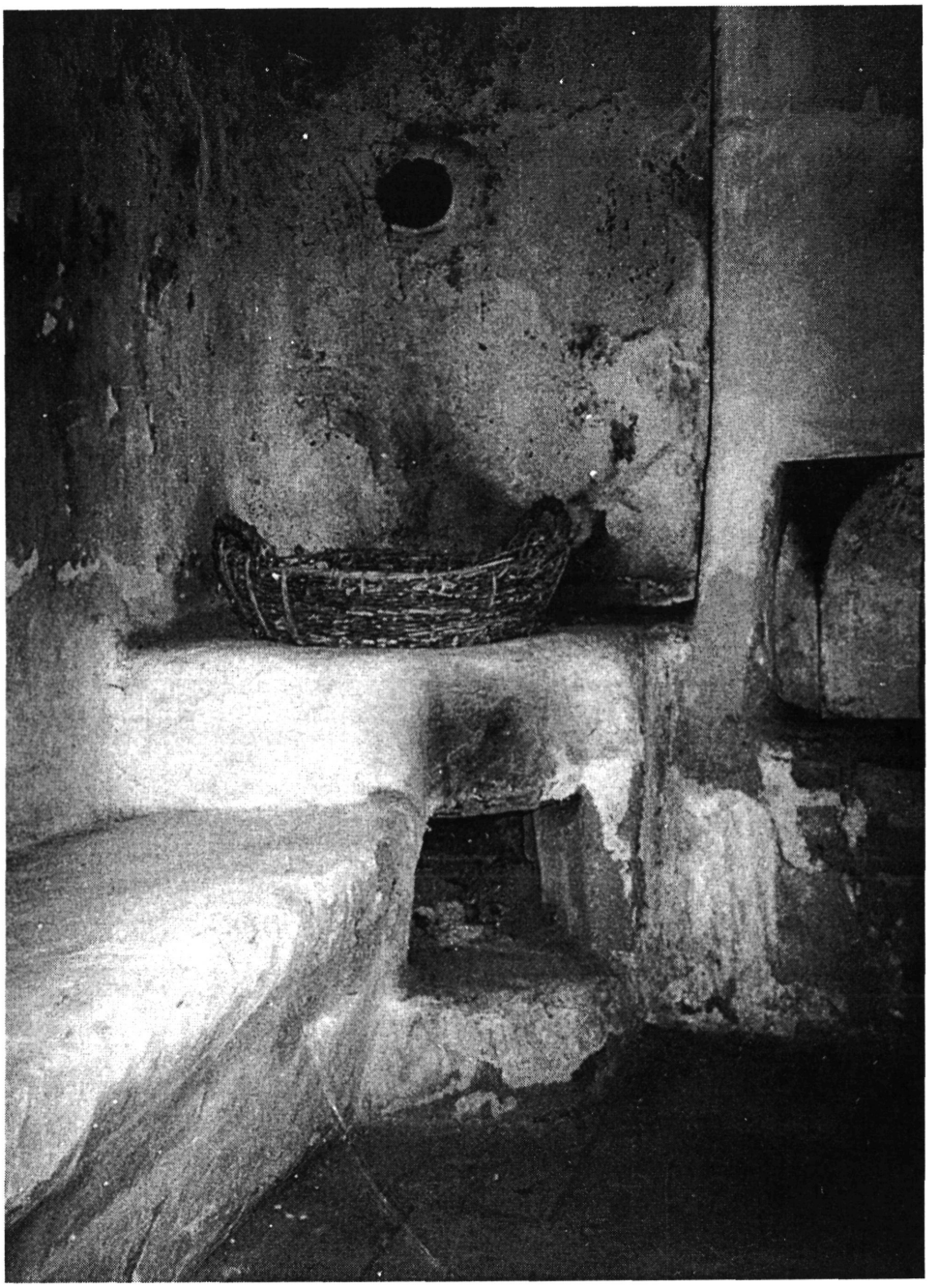

3. kép. Katlantűzhely ülőpadkával (Rákóczi sgt. 20. sz.)

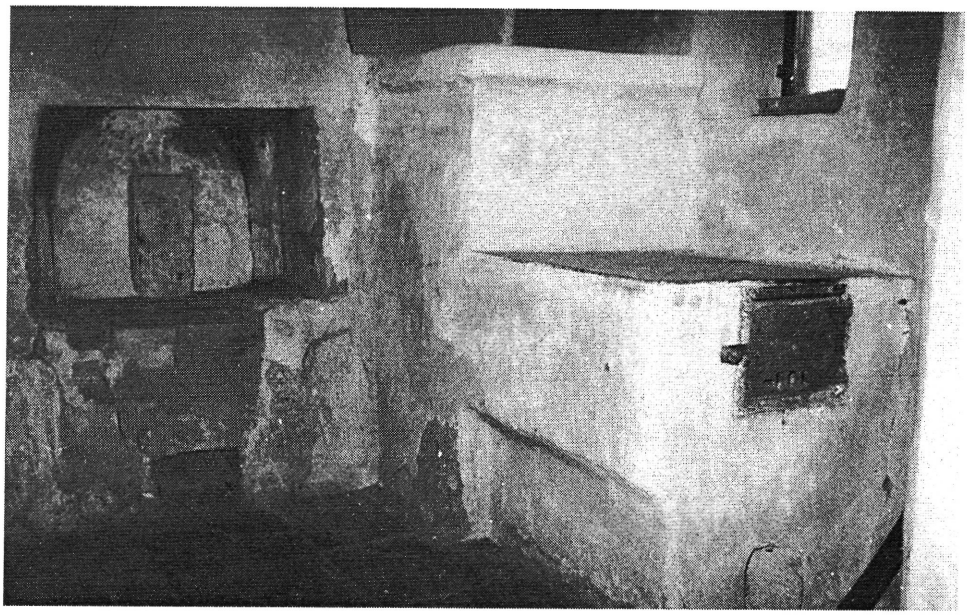

4. kép. Takaréktűzhely és kemence szája előtével (Rákóczi sgt. 20. sz.)

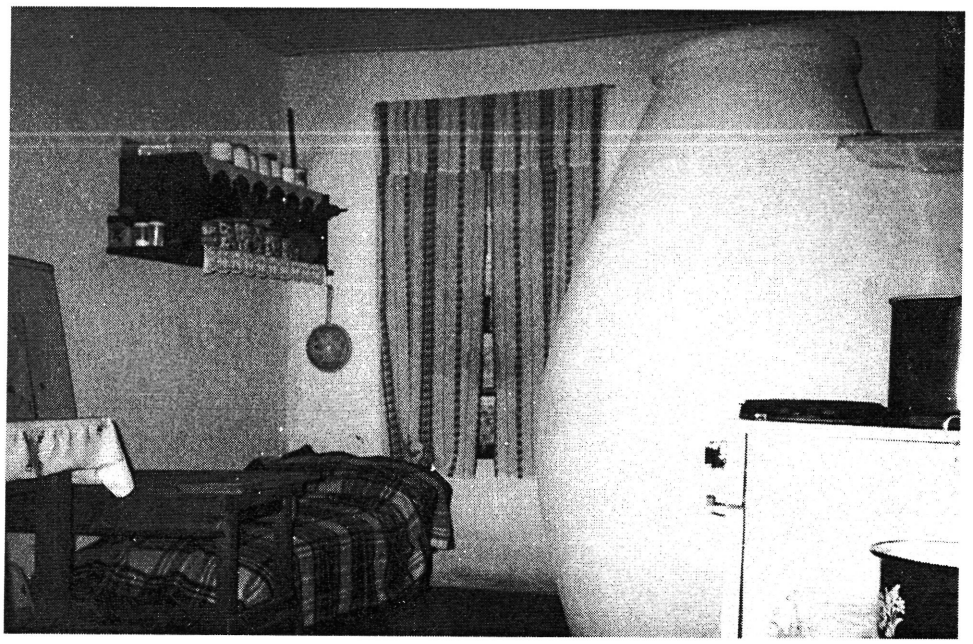

5. kép. Nyári konyha részlete búbos kemencével, gáztűzhely, fűszertartó és dívány (Rákóczi sgt. 11. sz.)

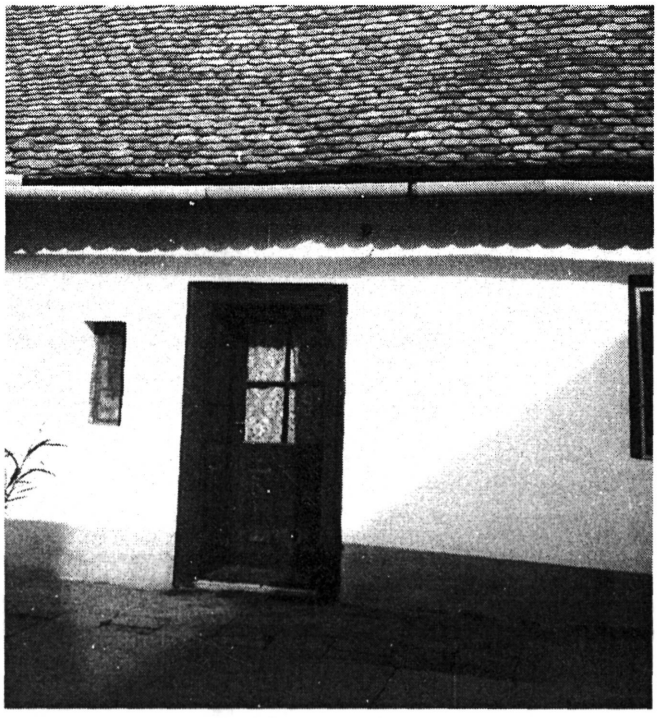

6. kép. Nyári konyha az udvar felől (Rákóczi sgt. 22. sz.)

7. kép. Nyári konyha részlete, vaklyukas polc és gáztűzhely (Rákóczi sgt. 22. sz.)

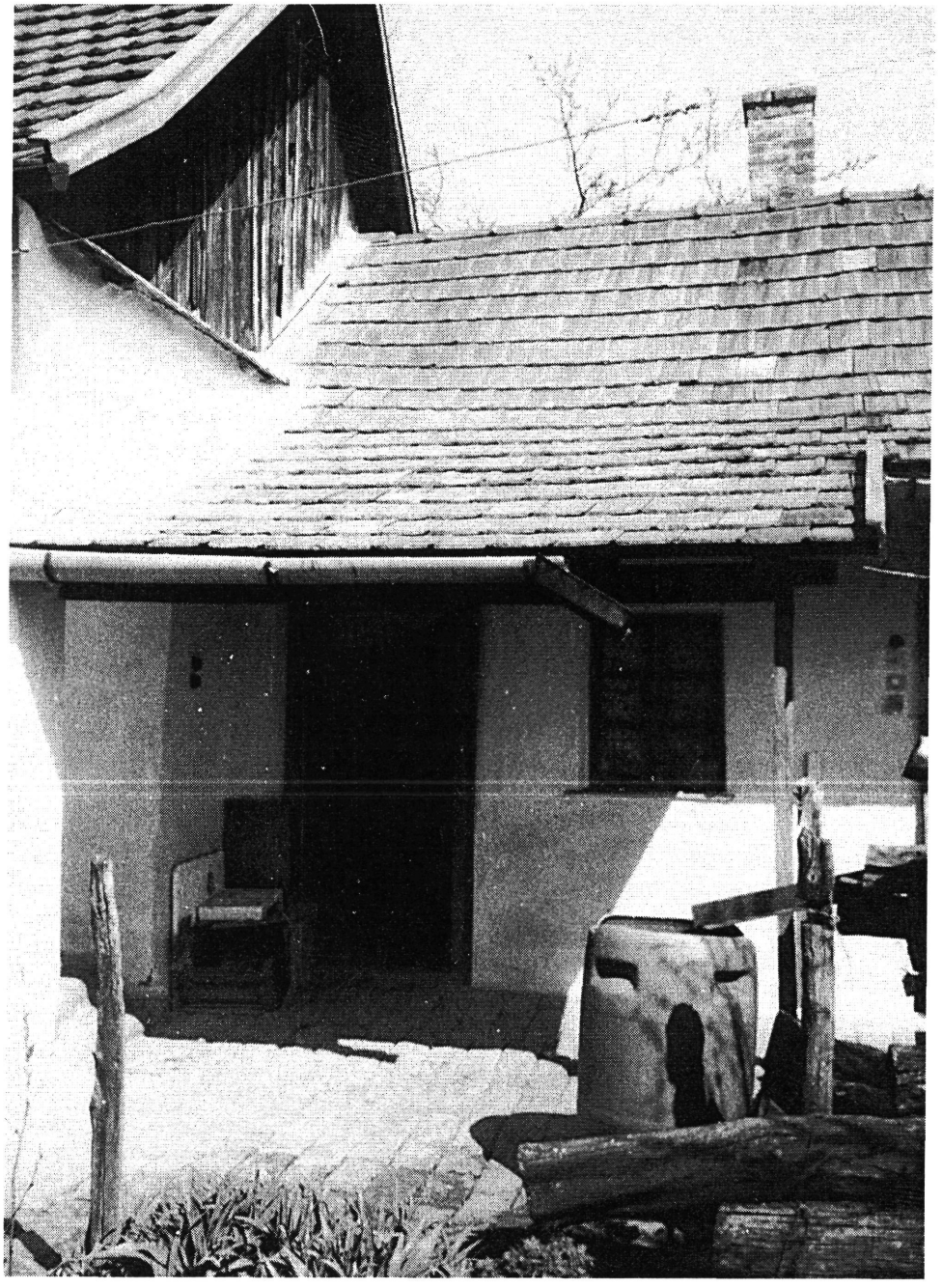

8. kép. Nyári konyha bejárata az udvar felől (Gutenberg u. 28. sz.)

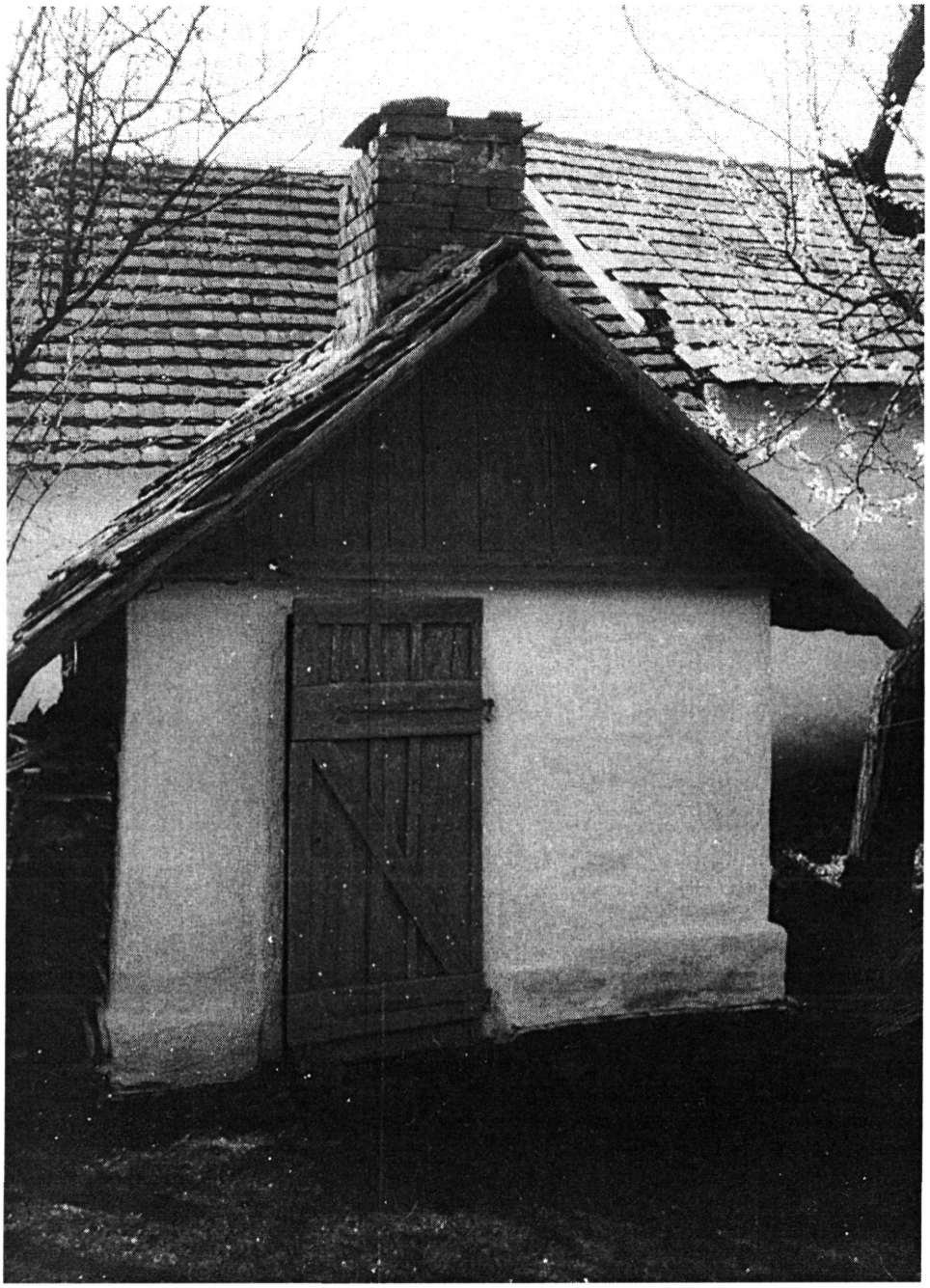

9. kép. Sütőház (Gutenberg u. 28. sz.)

10. kép. Nyári konyha az udvar felől (Árpád u. 29. sz.)

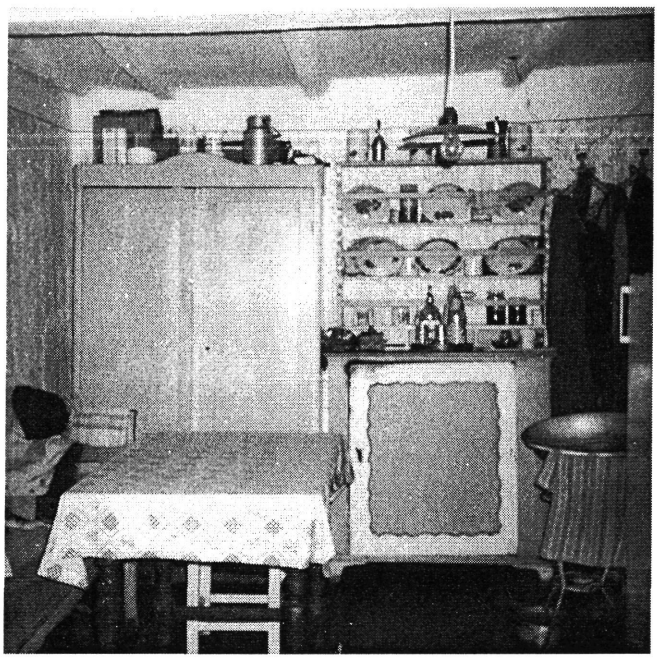

11. kép. Nyári konyha berendezése (Árpád u. 29. sz.)

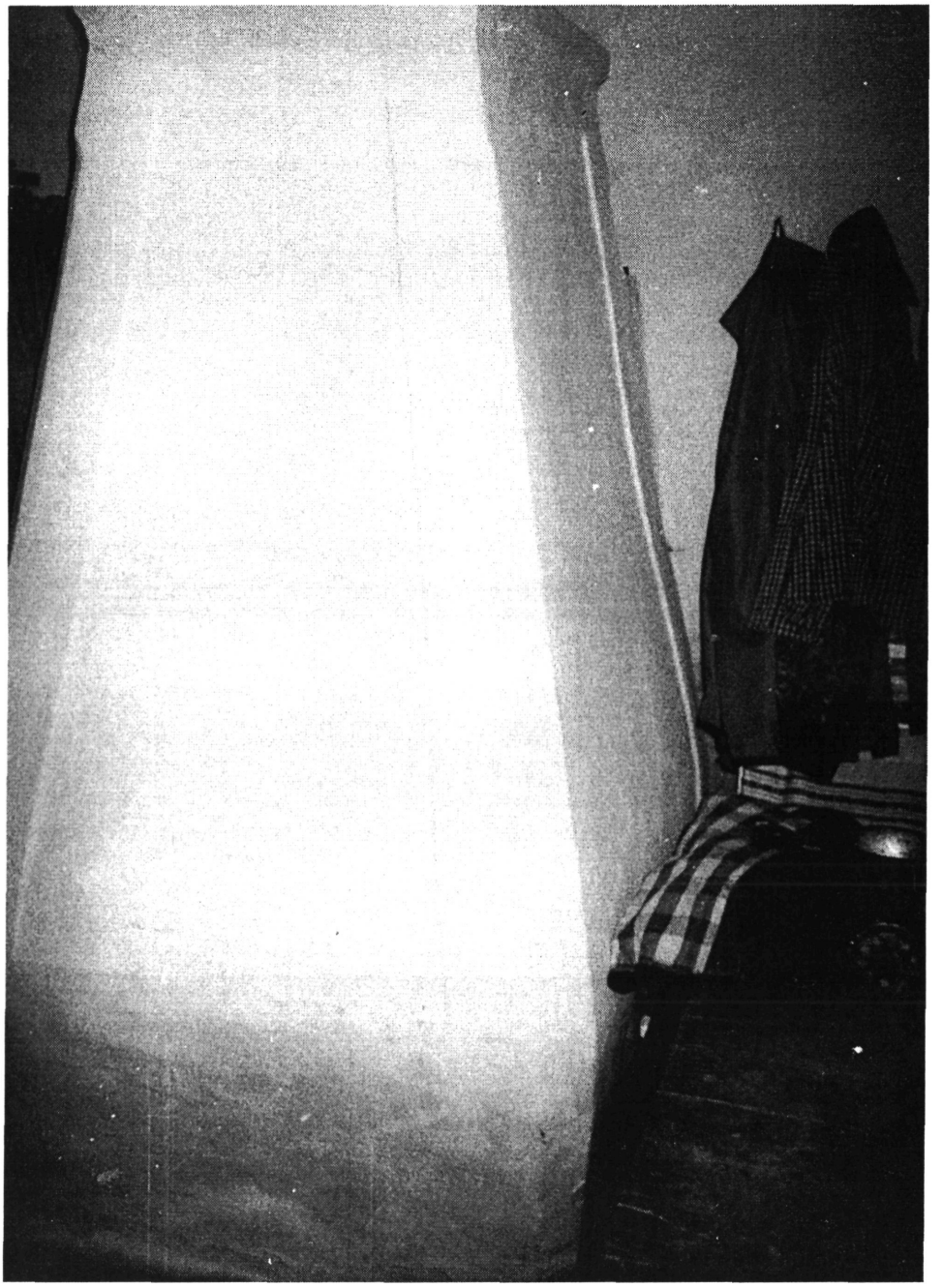

12. kép. Sifon kemence (Árpád u. 31. sz.)

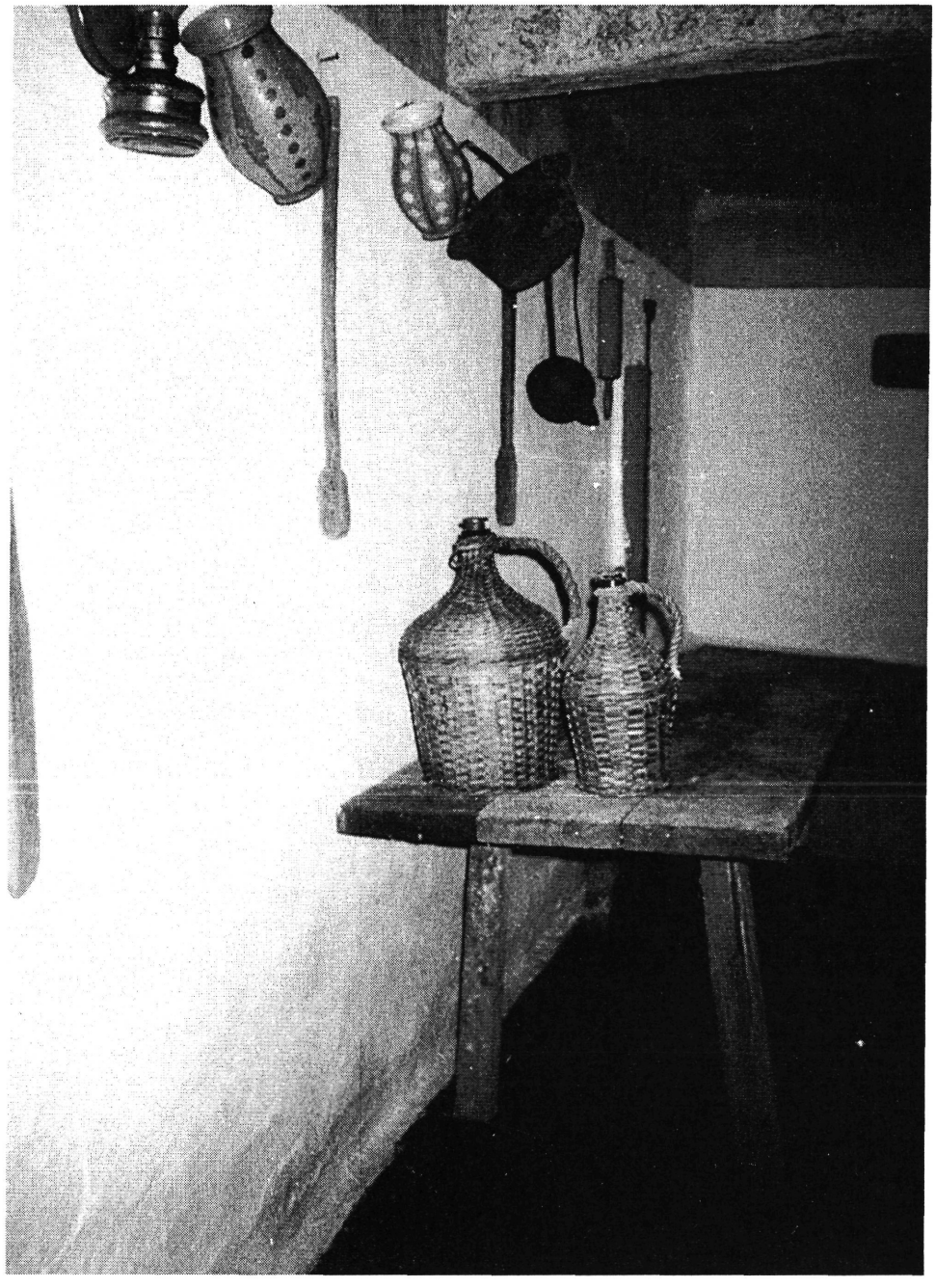

13. kép. Nyári konyha melletti kamra (Árpád u. 31. sz.)

14. kép. Konyhai csendélet (Árpád u. 36. sz.)

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 279–297.

AZ UTOLSÓ SZAPPANFŐZŐ MŰHELY OROSHÁZÁN

– Erostyák Zoltán András –

A kisipar és a család története

Orosházán 1885-ben alakult meg az Ipartestület az 1884. évi ipartörvény alapján, mely összefogta a város, illetve akkor még község iparengedéllyel működő összes iparosát, szabályozta működésüket, szerepet játszott társasági életükben, a régi céhek mintájára. A Veres József könyvében közölt adatok alapján a településen 13 hentes, 7 mészáros és 1 szappanos volt.[1] Céhes iparként sem a hentes és mészáros szakma, sem a szappanfőzés nem működött, mint pl. Debrecenben, ahol már az 1500-as évek közepe óta létezett.[2]

Fehér László 1907-ben született kisiparos – hentes – családban. Ő maga hentes és mészáros lett, mely így családi vállalkozásként öröklődött. Édesapja Oskó hentes lányát, Oskó Zsuzsannát (régi orosházi iparoscsalád sarját) vette feleségül, s mivel ő maga is hentes volt, a két műhely „dinasztikus" összekapcsolásáról is szó lehetett a házasság révén. Miután Fehér László mestervizsgáját letette, felszabadulva önálló üzletet nyitott, majd feleségül vette Vékony Juliannát.

Házassága révén 8 hold földhöz jutott a város körüli tanyavilágban, ahol disznókat tartottak saját szükségleteikre. Nem volt egyedi példa, hogy iparosként állatot tartsanak, hiszen a városban több iparosnak is volt földje, melyet vagy haszonbérbe adtak, vagy maguk használták. Az orosházi ember számára a megfelelő számú, vágni való disznó nemcsak a létbiztonságot, hanem a vagyon mértékét is jelentette.[3] A sertéstartás jelentőségét az is mutatja, hogy Fehér Julianna számára a szülei évről évre „félretettek" egy disznót, melyet aztán felgyarapodva stafírungnak adtak. Egy iparoscsaládnak is meghatározó értékű vagyontárgy volt az állatállomány.

Az Ipartestület Fehér László számára is, mint minden iparosnak, nemcsak jogi keretet és szabályozást jelentett, hanem közösségi hovatartozást is. Szervezte a szakmai továbbképzést, a segédek vizsgáztatását, a tanoncoktatást. A szolidaritási intézmények, egyletek, mint például a temetkezési egylet feladata a hátrányosabb helyzetű iparosok segélyezése, alacsony kamatú kölcsönökkel való ellátása volt. Az érdekvédelem mellett fontos szerepe volt a kulturális élet szervezésében is (Olvasókör, Dalárda, Sportegylet), valamint közösségi programokat szervezett (Iparos bálok), melyek erősítették az iparostársadalom kohézióját, és találkozási lehetőségeket biztosítottak. Fehér László hentes és mészáros úgy emlékezett vissza, hogy fontos gazdasági kapcsolatok, üzletek születhettek egy-egy ilyen összejövetelen.[4]

Fehér László a háború alatt tartalékos volt, mivel túlkorosnak számított, és két gyermeket nevelt. Az 1944-es hadi események – Magyarország német megszállása, és

[1] VERES 1987. 101–102.
[2] MÓDY 1957. 135; SELMECZI KOVÁCS 1991. 220–223.
[3] GULYÁS–HAJDÚ–SZABÓ 1965. 233.
[4] JUHÁSZ 1965. 337; PALÁDI-KOVÁCS 2000. 320, 358.

a magyar politika radikalizálódása – hatására behívták katonának, és az orosz frontra vitték, ahol fogságba került.

Amíg ő fogságban volt, a felesége (Vékony Julianna) a hentesüzlet kellékeit, üstjeit arra használta, hogy kihasználva a hentesüzletben szerzett tapasztalatait, szappant főzött, ami egyébként is hagyományosan asszonyi munka volt. Ezzel kereste meg a család számára a betevőt. A férj 1947 elején tért haza a fogságból, de a kisiparok – esetünkben a húsipar – államosításának hatására, mely hosszasabb folyamat eredménye volt, nem folytatta tovább a hentes és mészáros szakmát. Mivel az épületet (üzletet) nem akarta a szövetkezetbe vinni, a régi üzlethelyiség lakóépület lett. Ugyanebben az évben mesterlevelet szerzett szappanfőzésre. Arra, hogy miért éppen a szappanfőző szakmát választotta, igen egyértelmű válasz adható: a hentes szakma hulladék anyagát – mely állandóan adott volt – az üzlet hátsó részében feldolgozták szappannak és eladták. Tehát ismert szakmát választott. Adatközlőim így fogalmazták ezt meg: *„Hentesként nem dolgozhatott az ember, de a család miatt valamihez kezdenie kellett, tehát azt választotta, amihez értett, így lett szappanfőző."*

A háború után két fontos, égető probléma volt, mely azonnali megoldást igényelt: az egyik a munkanélküliség, a másik pedig az élelmiszerhiány volt. Ezen gondok enyhítésére bevezették a beszolgáltatási rendszert, amit úgy próbáltak ellenőrizni, hogy csak állami engedéllyel és állami tulajdonban lévő vágóhídon lehetett állatokat vágni, s ezután a vágóhíd központilag kiutalta a hentesek számára a húsárut. A kiutalás feltétele az volt, hogy a hentesnek be kellett lépnie a szövetkezetbe. Ha nem tette, ellehetetlenítették az üzletét úgy, hogy nem kapott húsárut. Számos esetben fizikai erőszak is előfordult a jobb belátás ösztönzésére (pl. Csmela hentes üzletének szétverése).

Az Orosháza és Vidéke című napilap egyik cikke szól az iparok engedélyeztetéséről, melyhez, ha nem is mondták ki, de megfelelő politikai hovatartozás volt szükséges: *„...E szerint egyes iparok gyakorlására szóló iparjogosítvány csak az illetékes miniszter indokolt esetekben megadott külön és előzetes engedélye alapján szabad kiadni. Az iparügyi miniszter előzetes engedélye szükséges – többek között – a ... mészáros- és hentesiparra ... szóló iparjogosítvány kiadásához."* (Orosháza és Vidéke, 1948. aug. 6.)

A „fekete-vágások", és a kényszervágások elterjedésében a takarmány-beszolgáltatás és az aszályos évek is közrejátszottak. A parasztok a disznókat még hízás előtt levágták, hogy a zsírbeadástól felszabaduljanak. Ezt a folyamatot próbálta szabályozni az 1946 szeptemberében kiadott miniszteri rendelet, melyről az Orosházi Hírek így tudósított: *„A Közellátásügyi Miniszter 11.020-1946. számú rendeletével úgy intézkedik, hogy a 40 kg-on aluli élő, sovány sertés továbbtartás céljából történő adás-vétele korlátozás alá nem esik. Ilyen sertést azonban Budapest területére bevinni elkobzás terhe mellett tilos.*

A Közellátásügyi Miniszter 11.020–1946. rendelete értelmében – büntetés (elkobzás) terhe mellett – 100 kg élősúlyon aluli sertést akár köz- akár magánfogyasztás céljából levágni, hatóságilag igazolt kényszervágás esetét kivéve, szigorúan tilos." (Orosházi Hírek, 1946. szept. 25.)

Már 1946 novemberében komoly gondot okoz az állatállomány nagyarányú csökkenése. Jól megfigyelhető a helyzet tragikuma a következő korabeli újságcikkekben:

„Orosháza bizakodóan nézett elébe a következő télnek zsírellátás szempontjából a számontartott sertésállomány alapján. Ezzel szemben minden okunk megvan a jogos ag-

godalomra, hogy vajon tudja-e majd magát ellátni zsírral és szalonnával a város, mert teherautó-számra viszik ki a sertést a város területéről, melyet nem áll módjában senkinek sem megakadályozni..."(Orosházi Hírek, 1946. nov. 9.)

„A szörnyű háború felerészben elpusztította állatállományunkat. A nyári szárazság, a pusztító aszály miatt kevés a takarmánytermésünk. A gazdák a takarmányínség miatt kénytelenek elkótyavetyélni az állataikat. Tömegesen vágják, pusztítják az állatállományukat...A kétségtelenül nagyméretű takarmányhiányon kívül azonban egyéb jelentős oka is van a nagyméretű állateladásoknak és a törvényes és törvénytelen vágásoknak. Parasztságunk széles tömegeinek, a kis- és nagyobb gazdáknak egyaránt nincs pénzük. A vágások szigorú megtiltása mellett módot kell nyújtani az állattartó gazdáknak arra, hogy állatjaik eladása nélkül is pénzhez jussanak."(Orosházi Hírek, 1946. nov. 21.)

Jól illusztrálja a fent leírtakat két, háborús károkat mutató statisztikai adat:

A sertésállomány háborús kárai (országos–1000db)

1938. március 15.	*1945. május 31.*	
5224	1114	veszteség – 78,7%[5]

A 100 kat. hold mg-i területre jutó állatállomány Békés megyében (sertés – db)

	1935	*1942*
Békéscsaba	57,4	63,5 !
Orosháza	77,5	64,3
Gyula	47,3	43,7
Szarvas	33,5	38,6 !
Békés	48,2	34,5
Mezőberény	52,8	46,3
Gyoma	33,1	28,8
Battonya	75,4	57,1
Sarkad	59,4	44,8
Dévaványa	24,1	20,9 [6]

A Rákosi-korszak beszolgáltatási politikája nem kedvezett a szappanfőzésnek, mivel nagyon kevés volt a disznó, illetve az emberek titkon vágták le az állataikat, és a zsír leadása elárulta volna őket. Fehér László nem kapcsolódott bele a szappanfőzésbe – bár mesterlevele volt és iparos múlttal is rendelkezett – mert ekkor, a politikai helyzet miatt nem tartotta jó üzletnek, illetve a hatalmas méretű beszolgáltatás csökkentette a város addig hatalmas sertésállományát. Természetesen döntésébe olyan történelmi körülmények is közrejátszottak, amelyek nem kedveztek az önálló kisipari tevékenységnek (mezőgazdasági beszolgáltatások, államosítások). Miután az iparát visszaadta, különböző segédmunkákat végzett, majd a gyulai és a csabai állami vágóhidakon dolgozott.

[5] HÉVVÍZI 1985.
[6] Uo.

A nyersanyaghiány természetesen a kisipart is jelentősen érintette. Erről panaszkodik egy 1946. decemberi újságcikk: *„A kisiparosság az anyaghiány miatt igen nehéz gondokkal küzd. A múlt és ebben az évben sorozatosan adták be a kisiparosok iparigazolványaikat szüneteltetés végett. ...Az 1945–46. évben 77 iparos adta be szüneteltetés végett az iparigazolványát."* (Orosházi Hírek, 1946. dec. 4.)

Az Ipartestület felszámolása megtervezett, és jól előkészített folyamat eredménye volt. A felszámolás történetét nyomon követhetjük a korabeli napilapokban, persze megfelelő politikai felhanggal „fűszerezve":

1948. július 3. – *„Az ujjáalakult helyi KIOSz vezetősége nagygyűlésén megjelent Tóth Gyula a budapesti cipésziparosok szakosztályának titkára és ismertette a megjelentek előtt a KIOSz programját. A megjelent orosházi iparosság egyöntetűen tette magáévá a Magyar Dolgozók Pártja programját...A kisiparosság ...sokáig félrevezetve jutott el a demokrácia által kapott szabadságig..."* (Orosházi Hírek, 1948. júl. 3.)

1948. augusztus 10. – *„Szegedről jelentik: ...Szeberényi Alfréd, a KIOSz országos főtitkára hangsúlyozta, hogy a kisiparosság legsúlyosabb problémája a nyersanyaghiány. ...A kisiparosságnak hiteire van szüksége, hogy intenzívebben belekapcsolódhassék a hároméves tervbe. ...Megoldásra váró feladat még az iparosszövetkezetek kérdése. Ezek a szövetkezetek az önkéntességen alapulnak és gondoskodnak tagjaik számára nyersanyagról, hitelfolyósításról és külföldi megrendelésekről. Szeberényi ezután megcáfolta azt a reakciós hírverést, hogy a KIOSz meg akarja szüntetni az ipartestületeket".* (Orosházi Hírek, 1948. aug. 10.)

1948. augusztus 13. – Szemenyei Zoltán cipészmester „őszinte" nyilatkozata: *„...létjogosultságunk akkor van, ha mi is bekapcsolódunk a tervgazdaságba. Ez persze csakis a szövetkezeten keresztül lehetséges."* (Orosházi Hírek, 1948. aug. 13.)

1948. augusztus 14. – A lap közli az iparügyi miniszter táviratát Dumitrás Mihály polgármesternek: *„Az orosházi Ipartestület önkormányzatát az 1942. évi VIII. törvénycikk 22. paragrafusában biztosított jogom alapján azonnali hatállyal felfüggesztem. A hatósági kiküldöttként Szabó József orosházi kőműves mestert küldöm ki."* (Orosháza és Vidéke, 1948. aug. 14.)

1948. augusztus 28. – Szabó József nyilatkozata: *„A helyi ipartestület önkormányzat felfüggesztését szükségessé tette a vezetőség és a tagok egy részének politikai magatartása."* (Orosházi Hírek, 1948. aug. 28.)

Fehér László 1953-ban, a politikai légkör enyhülésének köszönhetően, kiváltotta az iparengedélyét – szappanfőző kisiparos lett, átvéve a családi vállalkozás irányítását. Hasonló esetről számol be Módy György Debrecenből – ott 1954 ősze volt az ipar kiváltásának dátuma.[7] Az iparengedély kiváltása után belépett a KIOSZ-ba, melynek korelnöke volt egészen addig, amíg végleg „nyugdíjas" nem lett 1993-ban.

Csizmadia Jenő 1955-ben került a családdal, illetve Fehér Juliannával szorosabb kapcsolatba, majd ebből a kapcsolatból 1958-ban házasság lett. Apósától megtanulta a szappanfőzés csínját-bínját, s aktív tagja lett a családi vállalkozásnak. A fiatal pár együtt lakott az iparos családdal, és munkájuk mellett rendszeresen részt vettek a szappanfőzésben, segítve a családot, mivel a nagy (500 literes) üstben való főzés egy egész napot igénybe vett.

[7] MÓDY 1957. 135.

Az 1956-os politikai események hatására a lakosság tömegesen vágta le a disznókat, hogy élelmiszertartalékot tudjanak tárolni a „háborús időkre", megijedve a forradalom okozta háborús helyzettől. A hosszú háború nem következett be, így rengeteg olyan elhasználódott, vagy álló helyében, a padláson megavasodott zsiradék keletkezett, amely a későbbiekben szappan alapanyag lett. Adatközlőim így emlékeztek erre:

„Az 1956-os események hatására, az emberek élelmiszertartalék gyanánt rengeteg disznót levágtak, emlékeztek a háborús korszak nélkülözésére, az éhezésre, és féltek, hogy újra ez lesz. Mivel hogy nem lett nélkülözés, sok zsiradék szaporodott fel a házaknál. Nem akarták kidobni, ezért elhozták kifőzetni. Annyi volt, hogy nem győztük főzni az 500 literes üstben sem, előjegyzést kellett vezetnünk."

A zsiradékban gazdag időszak tette lehetővé, hogy a mestervizsgával rendelkező iparos mellett két háziiparos is feltűnjön a városban, valamint, hogy Fehér Julianna 1957-ben letette a szappanfőző szakvizsgát. Fehér László szappanfőző műhelyének hírnevét ez a korszak teremtette meg:

- Központi helyen (Rákóczi utca) lévő műhely – forgalmas út mellett helyezkedett el
- Nagy szakértelem – jó minőség
- Hentesként már jó neve volt – hírnév
- Iparosként kihasználta azt a lehetőséget, amit a történelmi szituáció kínált a számára (1953; 1956)

A sok felszaporodott zsiradék újfajta értékesítéshez vezetett, ti. a *bérfőzés* helyett az lett a gyakorlat, hogy a behozott zsiradék után azonnal szappant adtak cserébe, kb. „egy az egybe" arányban, illetve beleszámolták a főzési díjat. A bérfőzés – mely átmeneti állapotot jelent az otthoni főzés és a vásárlás, csere között – azt jelentette, hogy a bevitt zsiradékot (általában nagyobb mennyiséget) egy adott összegért a 101 szappanfőző kifőzte szappannak.

Ez jelentősen megkönnyítette az asszonyok munkáját, hiszen megszabadultak a szappanfőzés kellemetlenségeitől és a szappant azonnal megkapták. Jó példáját adja ennek az endrődi asszony leírása: *„Majd oszt együtt divatba, hogy cserélni lehetett Gyomán zsiradékot szappanra. Akkor oszt mán nem kellett tovább főzni a szappant."*[8]

1983-ban, városátépítési munkák miatt átköltöztek a Luther utcába, ahol tovább folytatták a szakmát, melyet 1993-ban teljesen átvett Csizmadia Jenő és neje Fehér Julianna, mivel Fehér László egészségi állapota megromlott. Gyermekeik is ismerik a szakma fortélyait, de nem gyakorolják.

Az ipar történetének bemutatásánál szólnom kell azokról a tényezőkről, amelyek kutatásom alapján meghatározó szerepet játszottak az orosházi szappanfőző kisipar alakulásában:

- A hentesüzletek magas számát és központi fekvését az Orosháza körüli nagyarányú sertéstartás, valamint kereskedelem indokolta.
- A szappanfőzők a hentesüzletekből és mészárszékekről szerezték be az alapanyagaikat, így a hentesek és a szappanfőzők között szoros gazdasági kapcsolatok alakultak ki. Ezt ismerve érdekes tény, hogy Orosházán annak ellenére,

[8] EF é. n. 76.

hogy 1948 után megszűntek a kisiparos hentesüzletek, a szappanfőzők száma emelkedett. Valószínű magyarázatnak azt tartom, hogy a magángazdaságokban tartott sertések száma magas volt, s a háztartásokban felszaporodott zsiradékot a szappanfőző műhelyekbe vitték cserébe. Nyilvánvalóan szűkítette a házi főzés körét a II. világháború után a lúgkő árusításának szabályozása, korlátozása.

- A hentesüzletek számának csökkenése (köztük a Fehér Lászlóé is) az 1947 és 1953 közötti szövetkezetesítési és államosító politika következménye, illetve annak, hogy a háború után az eddig nagy intenzitású sertéstartás önellátásra szorult vissza, s ezt is katasztrofálisan érintette a kötelező beszolgáltatási rendszer. Az Ipartestület 1948-as felszámolásával sok iparos elhagyta a szakmáját, főleg azok, akiket érintett a mezőgazdaság átalakítása.
- Annak ellenére, hogy nagyon magas volt a sertések száma, Orosházán nem volt jellemző a szappanfőző műhelyek magas száma, mint pl. Debrecenben, aminek az oka az, hogy a szappant szinte minden parasztcsaládban megfőzték maguk az asszonyok a háztartásuk számára. Aligha akadt olyan gazdasszony, aki pénzt adott volna mosószappanért, ha maga is tudott szappant főzni.[9] A szappanfőző műhely elsősorban a városi lakosok igényeit elégítette ki, akik az egyre divatosabbá váló pipereszappan mellett igényt tartottak a háziszappanra is, főleg tisztításra, valamint a szegényebb családokban mosásra is.[10]
- Az orosházi szappanfőző műhelyek számának emelkedése *-1965-ben 3* – annak tudható be, hogy egyre kevesebb lakos él olyan parasztgazdaságban, amelyben a zsiradék kifőzésére megfelelő eszköz és alapanyag (lúgkő) rendelkezésre áll, valamint hiányzik a szakértelem is, mivel a boltban megvásárolható szappanok és mosóporok óriási száma, és könnyű hozzáférhetősége feleslegessé tette az otthoni szappanfőzés ismeretét. Orosházán három család foglalkozott a szappanfőzéssel, ezek közül *kisiparszerűen* Fehér László, valamint *háziipar* keretein belül Bajor Györgyné és Varga Lajos.
- Az orosházi szappanfőző műhelyek újbóli lecsökkenésének oka abban keresendő, hogy a városi és a város körüli állattartó gazdaságok (tanyák) száma lecsökkent, a tsz-ekben tartott sertések nem Orosházán kerültek feldolgozásra, illetve a feldolgozott állatok „hulladéka" nem került a szappanfőző műhelyekbe. Emellett igen fontos tényező az urbanizációs változásokkal együtt járó életmódváltás: az olcsó és divatos pipere szappanok és mosóporok elterjedése kiszorította a háziszappant a városi lakásokból.
- Orosházán a Társadalomnéprajz kötetben leírt országos tendenciával ellentétben, a szappanfőzés nem süllyedt le a háziipar szintjére, illetve nem halt ki a modern tisztítószerek hatására.[11]
- A táplálkozási hagyományokban történt változások érdekes módon kettős irányban hatottak a kisiparra:

[9] BERTALAN 1963. 40; JUHÁSZ 1965. 329; NAGY 1975. 297.
[10] BERTALAN 1963. 40; PUSZTAINÉ 1982. 122–123.
[11] PALÁDI-KOVÁCS 2000. 325.

a. A zsírfogyasztás csökkenése, a boltokban kapható nyershús csökkentette a háztartásokban felhalmozódó zsiradékokat, tehát csökkent a szappanfőzésre való zsiradék mennyiség.

b. A modernebb tartósítási eljárások (hűtőláda) lehetővé tették a levágott állatok elhelyezését, melynek következtében felszaporodtak a disznóvágások (főleg az Orosháza melletti falvakban, illetve a város külterületein), de az egészségesebb főzési eljárások általánossá válása feleslegessé tette szinte teljes mértékben a zsiradékot, amelyet nem dobnak ki – az ősi paraszti szemléletből következően – hanem beszállítják a szappanfőző műhelybe kifőzetésre.[12]

- A zsiradékok abszolút mennyiségének csökkenése, valamint a használatból való egyre nagyobb mértékű kiszorulásuk azonban kiegészítő, mellékkeresetet biztosító szakmává süllyesztette a szappanfőzést.

Az üzlet története, a költözés hatásai

Az édesapjáé mellett épült üzlet a Rákóczi úton (Rákóczi út 11. sz.) a házukkal egybeépített volt – az utca felé nézett az üzlet, mögötte volt a lakás. A telek hátsó részén volt a műhely és a raktár. Ez az építkezési mód ismert volt a magyar településeken már évszázadok óta.[13]

A Rákóczi út Orosháza egyik főutcája volt, amely a városba érkező utakat (Szeged, Szentes felől) kötötte össze a piacterekkel. Végigfutott rajta az orosháziak által nagyra becsült „Kisvasút", mely összekötötte Orosházát a környék falvaival és tanyásközpontjaival. A Rákóczi utca boltjainak, kisiparos műhelyeinek színes forgatagáról id. Soós Béla ír kéziratában. A hentesüzlettől néhány portányira volt a sertésvásártér, amely ellátta a város henteseit.[14]

A kereskedők, iparosok házainak településeken belüli központi helyéről, városképformáló szerepéről L. Nagy Zsuzsa is ír tanulmányában, megemlékezve arról az igen fontos tényről, hogy a piacterek közelében olyan boltok, műhelyek álltak, amelyek a falvakból érkezők igényeit elégítették ki.[15]

Adatközlőim elmondása alapján minden hentes tudott szappant is főzni – hasznosítva iparáguk melléktermékeit – így Fehér László a hentes szakma mellett tanulta meg a szappanfőzést is. A műhely és üzlet mögött volt alkalmas hely és felszerelés is a szappan kifőzésére. 1983-ban városátépítési munkálatok miatt el kellett költözniük. A Luther utcai ház mögött egy régi cselédházat építettek át műhellyé, illetve felépült a Csizmadia család önálló háza Fehér László háza mellett, azonos portán.

Mindkét háznál megfigyelhető, hogy a főzőhelyiség a porta hátsó részében van, melynek az oka az, hogy a főzési folyamat kellemetlen szaggal jár, főleg ha nyers zsiradékból főzik a szappant. A Luther utcába való költözés érzékenyen érintette a kisipart, mert a forgalmas utakhoz képest, mint amilyenen volt, egy perifériku sabb,

[12] T. BERECZKI 1997. 113.
[13] PALÁDI-KOVÁCS 2000. 335.
[14] SOÓS é. n. 8.
[15] L. NAGY 1997. 123.

macskaköves utcába került, s ez adatközlőim elmondása alapján érzékelhető volt a forgalmon.

Egy évben kb. 30 alkalommal főznek szappant a behozott zsiradék mennyiségétől függően. Az őszi disznóvágások előtt sűrűsödik a zsiradékok behozatala, mivel a régi zsiradékot kiürítik, hogy az újnak legyen hely, és nem akarják a régi, avas szalonnát, zsírt kidobni, inkább így hasznosítják. A másik erősebb hullám február körül, a tavaszi vágások előtt van.

A fatüzelésű üstbe 100 kg zsírt tesznek fel főni, melyhez folyamatosan adagolják a vízben feloldott lúgkövet – a régi szerszámok és technológia alkalmazásával– az erősebb forráskor. A szappan kb. 6 órán át fő, s közben állandó odafigyelés mellett keverni kell, amihez a *cserpák* mellett egy hosszúnyelű, lapos kanalat használnak. Majd kb. egy órás hűlés után a *cserpákkal*, valamint a rövidebb nyelű *fándlival* vödörbe merik, ezután a vödörből a fólia alapú vaskeretbe öntik. A hűlés után leverik a keretet és a száradás után a tömbszappant feldarabolják.

A Rákóczi úti házban – melynek hátsó része eredetileg a hentesüzlethez tartozott – volt akkora üst, amelyben 500 kg szappant lehetett kifőzni. Ez egynapos munka volt, amely a teljes család munkamegosztását, illetve részvételét jelentette: a zsiradékot a fiatalok kezdték el főzni délután, majd késő este az idősek vették át a munkát – állandó odafigyelés mellett – mely másnap délután fejeződött be az egész éjszakai főzés után. Jól mutatja a háziszappan használatának erőteljes csökkenését az a tény, hogy a Luther utcai műhelyben már csak 100 literes üst áll.

Fehér László szabadalma

A szabadalom lajstromszáma: 133.358 1. sz. szabadalom XI/e. osztály, F-10148. Alapszám.

Bejelentés napja: 1942. december 17.

Közzététel napja: 1943. május 15.

Az oklevél kelte: 1943. október 13.

Az *„Eljárás szóvány szappan készítésére"* néven bejegyzett szabadalom 1942. december 17-én került a Királyi Szabadalmi Hivatal elé elbírálásra.

A Magyar Szabadalmi Bíróság leírása alapján:

„Az eljárás olyan vágóhídi melléktermékeket használ, melyek legnagyobb része eddig veszendőbe ment. Ezek a következők: szarvasmarha-, borjú-, juh-, sertés-, ló-, szamár-, bivaly-, őszvér-, vagy kecskebél, illetve ezek vakaréka, pacal, általában minden vágóhídi- és hal-, vagy szárnyashúshulladék, vér kivételével. Ezekhez, vagy keverékeikhez 5–6% vágóhídi nyers faggyúsalakot, vagy zsiradékot, továbbá a következő nyersanyagot adjuk hozzá: 20% ammoniákszódát és 10% égetett, vagy finomra oltott mészport, majd a tömeget szappanná főzzük. Az eljárással kapott szappan rendkívüli tisztítóképességű. Hideg vízben is tökéletesen tisztít."

1944-ben a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem Szerves- és Gyógyszerészeti Intézeténél vegyelemezték. Ennek alapján megtudhatjuk, hogy a másodízben próbára bevitt szappanfélék a mosásnál kitűnően használhatónak bizonyultak.

Ahogy az évszám is mutatja, a II. világháború alatt született szabadalomról van

szó, s a történelmi helyzethez, annak hatásmechanizmusához való alkalmazkodás érdekes példája fogalmazódik meg benne:

- a *sovány szappan* elnevezés arra utal, hogy a szappan zsírtartalma alacsony, az összetételében szinte nincs is disznózsír;
- a háború alatt az emberek a disznózsírt elfogyasztották, sokkal kevesebb disznót adtak le vágásra, illetve nem adták ki az elhasználódott zsiradékot (szalonna, tepertő), hanem elfogyasztották az ínséges időkben, tehát a szappanhoz más alapanyag volt szükséges;
- a hadseregnek történő beszolgáltatások és az otthoni vágások miatt a hentesek sertésforgalma lecsökkent, kevesebb zsiradékhoz jutottak hozzá;
- a lakosság tisztálkodási szükséglete igényelte a szappant, így olyan eljárást kellett kidolgozni, amely nem a zsiradékot, hanem más, a hentesnél előforduló hasznosíthatatlan alapanyagot használt fel;
- fontos megemlítenünk, hogy a szabadalmat mint hentes adta be, tehát már akkor foglalkoztatta a szappanfőzés újszerűsítése, kisiparos vállalkozásba építése, mint a hentes szakma mellékiparága;
- mivel Fehér László hentes és mészáros volt, hozzájutott olyan alapanyagokhoz, melyeket az emberek nem használtak fel, tulajdonképpen vágóhídi hulladékok voltak – ez a tény közrejátszott abban, hogy a szappanfőzés lett az a szakma, melyet választott;
- a szappan főzéséhez szükséges lúgkő hozzáférhetőségének korlátai – az árusítás korlátozása, és a háború miatti nehéz beszerzés – okozták, hogy a szabadalom tulajdonképpen a faluszódát említi szükséges alapanyagként;
- a szappan sikere és használtsága azt mutatja, hogy háborús időszakban is volt igény a tisztálkodásra, mosásra, melyek az élelemszerzés mellett alapigénynek számítottak: *„Két dologra jöttem rá a háború alatt – alapvető szükségként az evés és a tisztálkodás marad meg az ember számára"* – Fehér László.

Fehér László számára a szabadalom elismertséget jelentett, élettörténetének büszke, emlékezetes állomásaként emlékezik rá. Fontos szerepe volt a sikerélménynek abban, hogy később a szappanfőzést sikerrel tudta működtetni.

Értékesítés, vevőkör

A paraszti háztartások alapvető alapanyaga volt a háziszappan (alapszappan, színszappan). Az asszonyok feladata volt gondoskodni róla, hiszen az asszonyi munka (mosás, tisztántartás), alapanyaga volt. Egy parasztasszonyt megszóltak azért, ha a ház körül nem volt megfelelő tisztaság (ágynemű, ruhák stb.). Ez még szegényebb családok esetében is alapvető elvárás volt az asszonnyal szemben. A parasztgazdaságok háztartását vezető asszonyok az aprójószág hasznából fedezték a kiadásaikat.[16] Több esetben előfordult azonban, hogy előteremtése komoly terhet rótt a családra. Ennek igen szép példáját olvashatjuk egy endrődi asszony önéletírásában: *„De mán szappant*

[16] NAGY 1985. 484–485.

is csak ki kellett főzni. ... Összekapargattuk az égett zsírt is, összegyűjtöttük az avas szalonnát is. Ezt éppen meg is ettük vóna, de kellett a szappan is."[17]

A háztartási zsiradékból kifőtt szappant többféle célra használták az asszonyok. Már igen régóta használták a ruhák tisztítására, s ez igen nagy igényt teremtett a jó minőségű (jó fehérítő hatású) szappan iránt. A parasztgazdaságokban az erősen piszkolódott ruhákat nehéz és fárasztó volt mosni. Nyáron, jó időben szívesen mostak, télen ritkábban, kéthavonta. A mosások napi rendje is adott volt, általában hétfőn és szerdán végezték.[18]

Valószínűnek tartom, hogy a háziszappant városi (nagyközségi) használatban a vidékről származó cselédlányok, valamint a mezőgazdasági jellegű településrészekről betelepülők tartották meg. Mivel a községben élők parasztlányt fogadtak fel szolgálónak, és másfajta tisztítószert nem lehetett kapni, a háziszappan használata a módosabb polgárcsaládokban is továbbhagyományozódott. Orosházán a cselédlányok fogadásának színtere is a csütörtöki hetipiac volt, ahova Orosháza és környékének községeiből a szegény sorsú családok lánygyermekeiket a városba küldték szolgálni a módosabb polgárházakhoz. A katolikus templom mellett gyűltek össze a lányok, ahol a *„cupringer"* kiközvetítette őket azokhoz a házakhoz, ahova szolgálókat vártak.[19]

A háziszappan a mosás mellett a mosakodásban (tisztálkodásban) is fontos funkciót látott el, elsősorban a vidéki és a szegényebb városi lakosság körében, akiknek részben igényük, részben módjuk sem volt megvenni a drágább (több esetben külföldi) pipereszappant. Több forrásban és adatközlőnél is találkoztam azzal, hogy a mosószappant használták tisztálkodásra is parasztcsaládoknál, cselédeknél.[20]

Manapság a tisztító szerepe mellett főleg azok keresik, akiknek a bőrgyógyász allergiás tünetekre javasolta (bolti szappanok allergén hatását csökkentve), illetve azok, akik megszokásból már régóta ezt használják.

A zsiradékot elsősorban a város területéhez tartozó községekből hordják, mivel ezeken a településeken – mezőgazdasági jelegükből adódóan – az állattartásnak meghatározóbb szerepe van: *Pusztaföldvár, Csorvás, Gádoros, Kaszaper, Kondoros, Székkutas, Kakasszék*. Hozták *Gyula, Békéscsaba, Szarvas, Szeged* és *Szentes* városából is.

Orosházáról elsősorban az idősebbek és a külterületek lakói hordanak be zsiradékot kifőzésre. Az idősebbek azért viszik be a zsírt, mert még ismerik a házi szappant, annak előnyeit, és főzési hagyományaikban több a zsír, a szalonna. Ugyanez jellemző a falusi lakosságra is, az ő körükben ismertebb ez a fajta szappan, ennek tisztító hatása a mosáskor, tisztálkodáskor. A paraszti lakosság jellemzője a háztartási, a disznóvágási hulladékok minél teljesebb körű felhasználása. A parasztgazdaságokban a háztartást az asszonyok végezték, s az ehhez szükséges dolgokat maguknak kellett megszerezniük. Azonban nem minden asszony tudott jó szappant főzni, ebben az esetben a piacokon, boltokban kellett azt beszerezni. Ezt a tényt ismerte fel Fehér László, aki már hentesként is igen sokat foglalkozott a szappanfőzéssel, a szappan értékesítésével (a hentesüzletben).

[17] EF é. n. 76.
[18] NAGY 1975. 297.
[19] SOÓS é. n. 171.
[20] BERTALAN 1963. 40; PUSZTAINÉ 1982. 122–123.

Kirner A. Bertalan említi a békési vásárról írt tanulmányában, hogy az ottani szappanfőzők sűrűn vitték portékájukat a piacra olyanok számára, akiknek nem volt módjuk, illetve munkaeszközük (pl. üst) a szappan előállítására (cselédek, gazdasági alkalmazottak). Itt az is előfordult, hogy bérfőző asszonyok jártak disznóvágásokkor a házakhoz kifőzni a régi zsiradékból a szappant, melynek egy részét megkapták fizetségképpen.[21]

Fehér László és családja piacra sohasem vitte az árut, mindig a vevők keresték fel a műhelyt. Ez jól megvilágítja azt a tényt, hogy a szappannak elég nagy kereslete volt a városi és vidéki lakosság körében ahhoz, hogy felkeressék a műhelyt akár vásárlásról, akár zsírbecserélésről volt (van) szó. Egy rövid ideig vitte Fehér Julianna piacra a szappant, amikor a bátyja egyetemre került, és fel kellett ruháznia a családnak. Szórványosan fordul elő, hogy idősebb, piacra járó kofák közül néhányan a becserélt szappant piacra viszik, így közvetve pénzzé teszik a háztartásuk fel nem használt termékeit.

A vásárlók és akik becserélni hoznak zsiradékot, rendszeresen visszajárnak, aminek két oka van:

– Meg vannak elégedve a szappan minőségével és használhatóságával.

– A vidéki háztartásokban, valamint időseknél még mindig megfigyelhető az, hogy nem dobnak ki olyan háztartási hulladékot, amely hasznosítható valamilyen formában.

Allergiás bőrbetegségekben szenvedők (szintetikus anyagokra érzékenyek) állandó vevőnek tekinthetők, mivel a háziszappan nem okoz allergén tüneteket. Egyik adatgyűjtésem során tapasztalhattam az évek óta visszajáró vevő megelégedettségét: egy gerendási parasztember volt ott, aki összegyűjtötte néhány év fel nem használt zsiradékát (34 kg), s a lányával elhozatta autón Orosházára a szappanfőzőhöz kifőzetni. Kérdésemre, hogy miért hozza ide a zsírt, így felelt: *„Csak ne menjen már kárba, jó ez a zsír szappannak, az asszony nem is mos mással. Itt jó szappant főznek, hát mindig idehozzuk. Viszek tömbben is a reszelék mellett, mert így tovább eláll. A lányom hoz autóval, ezért midig adok neki a szappanból fuvardíjként."*

Becserélés:	1kg zsír – 1,5 kg szappan
	1kg egyéb zsiradék – 1kg szappan
Becserélés esetén fizetni kell *kifőzetési díjat* is –	1kg zsír=150 Ft.
Lehet *vásárolni* is:	1kg szappan – 250 Ft.
	1kg szappanreszelék – 300 Ft.

Hozott anyagból inkább az idősek főzetik, a vásárlók több korosztályból vannak (orvosok, bőrgyógyászok javasolják bőrallergiára).

Anyagbeszerzés, alapanyagok

Orosházán a 19. sz. elejétől növekszik a sertések száma, a század végére már meghatározóvá válik a gazdaságokban a sertéstartás, legyen az napszámos, vagy mó-

[21] KIRNER 1964. 112.

dosabb gazda. Ennek okai az 1880-as évektől kezdődő termelési szerkezetváltásban keresendők, amely azt jelentette, hogy a takarmánynövények (főleg a kukorica) jelentős mértékű elterjedése – a búza rovására – a baromfi mellett a sertéstartásnak kedvezett.[22]

A sertések számaránya nemzetközi összehasonlításban – 1881 (1000 főre jutó sertésszám):

Orosháza	465
Magyarország	268
Szerbia	988
Ausztria	122
Románia	165
Németország	167
Oroszország	127
Franciaország	142
Olaszország	41[23]

A 19. sz. végén kiépülő vasútvonalak révén Orosháza igen jó szállítási lehetőségekkel rendelkezett (rendelkezik), mely más termékek mellett az állatkereskedelemnek is kedvezett. Minden gazdaságtípusnak az volt a célja, hogy saját szükségletét mindenképpen biztosítsa, ezen felül tartottak sertést eladásra is.

Az állattartás (sertés) jelentős mértékű fejlődése hatással volt az orosháziak táplálkozására is – a hús fogyasztása volt a mérce, melynek mennyisége rávilágított az egyes családok anyagi helyzetére, életformájára. Mivel döntően zsírral főztek, egy átlagos parasztgazdaságban 10-15 disznót is leöltek egy évben. A városban lakók már ekkor is kevesebb disznóhúst (főleg annak zsíros részét) fogyasztottak, általában 4 volt a maximum. Elsősorban a szalonnáért vágták a disznókat, ezért a disznófajták közül[24] a mangalicát kedvelték. A következő táblázatok jól érzékeltetik a sertéstartás nagyságrendjét, jelentőségét a II. világháborúig.

Orosháza és a járás sertésállománya[25]

Sertések száma–db		
Orosházán 1884		8373
Orosházi járásban 1935/36	16267	68103
Békési járásban		45256
Szarvasi járás		31956
Gyulai járásban		26860

A 20. század második felében történő változások kiindulópontja a sertésállomány fajtaváltása volt. Az 1950-es években meginduló folyamat – a hússertésre való áttérés – az 1970-es évekre fejeződik be. A fajtaváltáshoz kapcsolódó átalakulás a

[22] GULYÁS–HAJDÚ–SZABÓ 1965. 250.
[23] VERES 1987. 96.
[24] GULYÁS–HAJDÚ–SZABÓ 1965. 236.
[25] FANCSOVITS 1965. 641.

zsiradék felhasználásban is kimutatható: a zsír felhasználásának csökkenése figyelhető meg, szemben a hús fogyasztásának erőteljes növekedésével. Az 1970-es években a házi sertésfeldolgozás tömeges visszaszorulása figyelhető meg, főleg városokban – így Orosházán is –, mivel a készen vásárolható nyershús könnyen elérhetővé vált. Az 1990-es években elterjedő hűtőládák alkalmazása az otthoni élelmiszer tartósításban újra megnövelte az otthoni sertésfeldolgozás mértékét.[26]

Sertések száma[27]

1973	Szocialista szektor	Háztáji, egyéni
	21177	10229

A sertések számának alakulása a rendszerváltás után[28]

	Orosházán	*Békés megye*	*Dél-Alföld*	*Országosan*
1991	27930			
2000	20294	468000	1358000	4833900

A rendszerváltási adatok tanulsága az, hogy az utóbbi 10 évben lecsökkent a sertésállomány, melynek gazdaságpolitikai okai – alacsony felvásárlási ár, magas takarmányár – mellett azt kell megemlíteni, hogy megszűntek a tsz-ek vágóhídjai, melyek addig állandó felvásárlást biztosítottak.

A sertésállomány számának, fajtaösszetételének változása kihatással volt az azt feldolgozó iparágakra (hentes, szappanfőző). A szappanfőzők számának növekedése a 20. sz. közepére (1886=1; 1965=3) jól érzékelteti, hogy a városi lakosság körében egyre nagyobb számban adják le a zsiradékot. Adatközlőim elmondása alapján a napjainkban zajló disznóvágások után szinte az összes zsiradékot behozzák főzetni, mert elsősorban olajjal főznek, s a disznót a húsért vágják. Ez az egyik oka a szappanfőzés még mindig meglévő életképességének.

A sertésszám és az értékesítés közötti összefüggéseket a következőképpen tudjuk összefoglalni:

1945 előtt magas a sertésszám › magas a hentesek száma, de nem jelentős a szappanfőzők száma, mert a legtöbb házban megfőzik az asszonyok a szappant.

Orosháza sertésállományát súlyosan érintette a háborús beszolgáltatási politika a többi megyei településhez képest is. Elosztó ív 1945-ben – Budapest és a hadsereg ellátására Békés vármegyére kirótt élelmekről (sertés – db):[29]

Gyula	100	Békéscsaba	100
Szarvas	150	Orosháza	1000
Szentetornya	200		

[26] T. BERECZKI 1997. 107, 113.
[27] NÁSZTOR 1974. 61.
[28] Az Állami Statisztikai Hivatal jelentése, 2000.
[29] HÉVVÍZI 1985.

1945–53 között a sertések száma drasztikusan lecsökken, valamint szövetkezetesítik a kisipart › megszűnik a hentes kisipar, a szappanfőzők sem tudnak megfelelő ipart folytatni, mert az alapanyagokat, sőt a szappant is jegyre adják.

1953 után emelkedik a sertésszám, de kiszorul a városból a külterületekre (pl. tanyák), illetve a környező falvakba › a szappanfőzők száma emelkedik, a vevőkörüket a vidékiek kezdik meghatározni, mivel a városon belül és a közvetlen környékén a mezőgazdaságban dolgozók aránya jelentősen megfogyatkozott.

Aktív keresők megoszlása (mezőgazdaság)[30]

1949	56,7%
1950	46,3%
1970	27,8%

Az 1970-es évek második felére jelentősen lecsökken a tanyák száma, illetve átalakulnak a táplálkozási szokások a városon belül › a szappanfőzők száma lecsökken, mellékkeresetté, nyugdíjkiegészítővé válik; a vidéki falvak szinte döntő szerepet játszanak a vevőkör összetételében.

Termelőszövetkezetek számának alakulása[31]

Év	*tsz-ek száma*	*Családok száma*
1949	6	192
1952	14	2480
1953	10	1059
1956.okt	10	1270
1961	7	4194
1968	7 tagok száma	4429

Tanyán élők számának változása (Orosháza)[32]

1949	a lakosság 32,6%–a
1970	a lakosság 12,5%–a
1990	917 fő (2,7%)

1991–2000 között a sertésállomány lecsökkent ez jelentékenyen nem érintette a műhely forgalmát, mert a vásárlások száma viszont megemelkedett, valamint a paraszti gazdaságok mindent-hasznosító szemléletének továbbélése fenntartja a zsírbehordás-kifőzetés hagyományát.

A szappan kifőzéséhez használt *lúgkő (marónátron)* egy ideig szabadon vásárolható volt a szatócs- és egyéb boltok előtti bádoghordókból.[33] Az anyag veszélyessé-

[30] KELLER–KÖRMENDI 1974. 28.
[31] NÁSZTOR 1974. 57.
[32] KELLER–KÖRMENDI 1974. 30.
[33] SOÓS é. n. 3.

ge miatt (sok balesetet okozott, sőt gyilkosságok, öngyilkosságok alapanyaga volt) korlátozták a szabad vásárlását és a háború után egyébként is nehézkes volt hozzájutni, ezért igen megnőtt a Románia felől irányuló lúgkőcsempészet. Ennek szemléltetésére idézzünk egy korabeli újságcikket:

„...egész sereg körülmény hatott oda, vagy működött közre, hogy példának okáért míg az ezelőtt néhány héttel lehozott kiszereletlen lúgkőért 1kg-onként 5,18 forintot kellett fizetni, addig most az un. „kiszerelt" lúgkőért dobozonként 12-13 forintot kell fizetni. Mindez pedig csak azért történik, hogy néhány láncoló cég árdrágítással, áruval való üzérkedéssel ... busás anyagi hasznot biztosítson magának" (Orosházi Hírek, 1947. április 23.)

Ezért egy ideig a szappanfőző asszonyok az ún. *faluszódát* (karbonát és mész keveréke) használták. A Kardoskút körüli szikes területeken gyűjtött szódát (sziksót) használták hozzá.[34] Később a lúgkő használatát ipar- és méregengedélyhez kötötték. 1991-ig egy 4 q-ás tömbben kapták meg a felhasználók, melyet csákánnyal kellett darabokra törni. Most kisebb, zacskós kiszerelésben érkezik Budapestről a DONAUCHEMIE nevű cégtől (*pillírozott szóda*).

A háziszappan értékesítését befolyásoló tényezők napjainkban

Hozzáférhetősége: Mivel nem kapható az üzletekben és a piacon is csak esetlegesen, így a vevőknek kell felkeresni a műhelyt, ami a tömegközlekedési útvonalaktól messzebb esik, s mivel egyszerre nagyobb tömegű zsiradék becserélése, vagy szappanvásárlás történik, a vidékieknek, akik a vevőkör zömét alkotják, autóval kell bejönniük, s ez főleg az idősebbek számára sok esetben problémát okoz. Emiatt ritkábban nagyobb mennyiséget hoznak.

Ismertsége: Nincs reklámja – bár szórólapokon és kisebb terjedelmű szakmai hirdetőfüzetben szerepel – így csak az állandó kuncsaftok és az ő általuk küldött vevők jelentkeznek vételre. Az ismertségnél komoly problémának vélem, hogy a fiatalabb generáció nagy része még a fogalmát sem ismeri, sőt kimondottan gusztustalannak tartja a most divatos pipereszappanok és mosóporok mellett, amikor fény derül a szappankészítés alapanyagára, a háziszappan „származására". A városi lakosság inkább a pipereszappant használja, illetve a mosóporokat, emiatt napjainkra a szappanfőzők száma újra lecsökkent (2000=1).

A szintetikus anyagok: A háziszappan erőteljes visszaszorulása a gyári termékek óriási konkurenciájának köszönhető, bár több orvossal is konzultáltam, akik egészségesebbnek tartják bármelyik gyári terméknél. A gyári termékek könnyebb elérhetősége miatt és a reklámok hatására az emberek a szintetikus anyagokat választják. Megfigyeléseim és kérdéseim alapján a gyári termékek előtérbe helyezése azzal is magyarázható, hogy az emberek a háziszappant azonosítják a szegénységgel, s kérdésemre, hogy használnának-e ilyen szappant a válasz így hangzott: *„Ha már van pénzem nem ilyet fogok venni, hanem valami normálisat..."*

Az alacsony sertésszám és a nem megfelelő mennyiségű zsiradék miatt kényszerültek az üzemek az olajokból (magvak) előállítani a szappant és más piperecikket.

[34] KISS 1955. 424.

Már egy 1948-as újságcikk beszámol arról a törekvésről, hogy a gyáripar előállít olcsó, olajos magvakból készült, könnyen elérhető szappanféleséget: *„Rövidesen hozzákezdenek a mainál lényegesen olcsóbb piperecikkek gyártásához... Az olajos magvak idei jó termése következtében sokkal több pipereszappant gyártanak. Idén már megjelenik az üzletekben a békeminőségű szappanpehely is."* (Orosházi Hírek, 1948. aug. 18.)

ADATKÖZLŐK

Fehér László – született: 1907. Eredeti szakmáját tekintve hentes és mészáros, majd 1953-tól szappanfőző mester. (1947-től van mesterlevele.)

Fehér Julianna (Csizmadia Jenőné) – született: 1937. Fehér László és Vékony Julianna lánya. 1955-ben a vegyipari egyetemre – létszámhiányra hivatkozva – nem vették fel, így a gyors- és gépírást kitanulva titkárnőként helyezkedett el később az újonnan épült üveggyárban. Előtte 1957-ben letette a szappanfőző vizsgát, és édesapja műhelyében dolgozott.

Csizmadia Jenő – született: 1934. 1955-ben került a családba, ahol apósától tanulta meg a mesterséget. Édesapja a háború előtt és alatt a Báthory-malomban volt résztulajdonos, de a háború végén a malmot kirabolták, így az édesapja, valamint a család a középosztály szintjéről a szegénysorba süllyedt. Csizmadia Jenő egyetemre ment és gépészmérnök lett, bár ez igen nagy terhet rótt a családra, mert ez jelentette a kitörési, felemelkedési lehetőséget. Fő munkahelye az üveggyár volt, ahol munkája révén megbecsült pozíciót vívott ki magának.

IRODALOM

T. BERECZKI 1997.
T. Bereczki Ibolya: Változások a sertéshús feldolgozásában a 20. századi vidéki táplálkozáskultúrában. In.: A táplálkozáskultúra változatai a 18–20. században. A néprajzkutatók I. táplálkozáskutatási konferenciájának előadásai. Kalocsa, 1995. október 24–26. (Szerk.: Romsics Imre – Kisbán Eszter) Kalocsa, 1997. 105–117.

BERTALAN 1963.
Bertalan Ágnes: Asszonyok, lányok Biharugrán. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 42–43. (Szerk.: Dankó Imre) Gyula, 1963.

EF é. n.
Az endrődi asszonyok élete a századfordulótól. Endrődi Füzetek 2. Gyoma, é. n.

FANCSOVITS 1965.
Fancsovits György: Az első világháború, a forradalmak és a Horthy-korszak (1914–1944). In.: Orosháza története. (Szerk.: Nagy Gyula) Orosháza, 1965. 567–698.

GULYÁS–HAJDÚ–SZABÓ 1965.
Gulyás Mihály – Hajdú Mihály – Szabó Mihály: Állattartás. In.: Orosháza Néprajza. (Szerk.: Nagy Gyula) Orosháza, 1965. 286–293.

HÉVVÍZI 1985.
Hévvízi Sándor: Orosházi és országos mezőgazdasági adatok. Kézirat, 1985. A Szántó Kovács János Múzeum Adattára 425/2001.

JUHÁSZ 1965.
Juhász Antal: Kismesterségek. In.: Orosháza Néprajza. (Szerk.: Nagy Gyula) Orosháza, 1965. 294–343.

KELLER–KÖRMENDI 1974.
Keller József – Körmendi János: Politikai, társadalmi, gazdasági változások a felszabadulás után. In.: A szocializmus útján, Orosháza 1944–1974. (Szerk.: Zilahi Lajos) Orosháza, 1974. 13–32.

KIRNER 1964.
Kirner A. Bertalan: A békési vásár. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 55–57. (Szerk.: Dankó Imre) Gyula, 1964.

KISS 1955.
Kiss Lajos: A szegény emberek élete. Budapest, 1955.

KISS 1958.
Kiss Lajos: A szappanfőzés Hódmezővásárhelyen. Vásárhelyi hétköznapok. Budapest, 1958.

KISS 1999.
Kiss Anikó: Szappanfőzés, mosás, tisztálkodás Gyulán. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 20. Békéscsaba, 1999. 255–270.

MÓDY 1957.
Módy György: Szappanfőzés és gyertyaöntés Debrecenben. A Déri Múzeum Évkönyve 1948–1956. Debrecen, 1957. 135–146.

MORVAY 1965.
Morvay Judit: Táplálkozás. In.: Orosháza Néprajza. (Szerk.: Nagy Gyula) Orosháza, 1965. 400–427.

NAGY 1975.
Nagy Gyula: Parasztélet a vásárhelyi pusztán. Békéscsaba, 1975.

NAGY 1985.
Nagy Gyula: Tanyai életsorok. (Parasztok vallomásai I–II.) Az orosházi tanyavilág átalakulása. Orosháza, 1985.

L. NAGY 1997.
L. Nagy Zsuzsa: A műhely és a bolt a két világháború közötti Magyarországon. In.: Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. (Szerk.: Somogyi Éva) Budapest, 1997. 121–128.

NÁSZTOR 1974.
Násztor Sándor: A város mezőgazdaságának harminc éves fejlődése. In.: A szocializmus útján, Orosháza 1944–1974. (Szerk.: Zilahi Lajos) Orosháza, 1974. 53–72.

PALÁDI-KOVÁCS 2000.
Paládi-Kovács Attila: Kisiparosok. In.: Magyar Néprajz VIII. Társadalom. (Szerk.: Paládi-Kovács Attila) Budapest, 2000. 310–361.

PUSZTAINÉ 1982.
Pusztainé Madar Ilona: Uradalmi cselédek Békés megyében. Békéscsaba, 1982.

SELMECZI KOVÁCS 1991.
Selmeczi Kovács Attila: Szappanfőzés. In.: Magyar Néprajz III. Kézművesség. (Főszerk.: Domonkos Ottó) Budapest, 1991. 220–223.

SOÓS é. n.
Id. Soós Béla: Az országos hírű orosházi hetipiac. Kézirat. Szántó Kovács János Múzeum Adattára A/349. sz.

VERES 1987.
Veres József: Orosháza történeti és statisztikai adatok alapján (1886). (Sajtó alá rendezte: Szabó Ferenc) Békéscsaba, 1987.

The last soap-making manufacture in Orosháza

– Zoltán Erostyák –

Résumé

In the peasant communities the soap-making was a general, even prescribed tradition, that was the task of the women. It appeared in the larger villages, market-towns as homecrafts, guildic then later small-scale industry satisfying the urban needs. The small-scale industrial development of the soap-making had an individual characteristic in Orosháza, because in the surroundings of the town a lot of swine was grown mainly by the peasants living in the scatterd farms and villages around the town. Thus our question is: what factors influenced and formed the development of the urban soap-making small-scale industry around and after – in the 1950-ies – the second

world war, that period was not favourable for the private industry. The railway building works made Orosháza an important point of junction of the trade in the South-Great-Plain. The animal trade (the number of the swines was especially very high) was an important part of this trade. László Fehér soap-making craftsman started his career as butcher, but he lost his industry during the nationalization after the second world war, than in 1953 – when the politics eased – he got the licence for soap-making, in that he as butcher was well experienced, because the butchers always boiled the „offals" of the swine slaughtering. The revolution in 1956 increased in a large scale the turnover of the manufacture, that operates even today. Nowadays the elder people, the people with skin diseases and allergy purchase the soap, or it is exchanged to the fat taken from home. The change of the eating habits contributed in a large extent to fact that the manufacture operates even today as a family undertaking.

Erostyák Zoltán
Szántó Kovács János Múzeum
H–5900 Orosháza, Dózsa Gy. u. 5.
E-mail: erizoli@hotmail.com

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 299–314.

SZIKSZAY SÁNDOR MÉZESKALÁCSOS MESTER EMLÉKANYAGA A BÉKÉSI MÚZEUMBAN

– Baligáné Szűcs Irén –

A mézeskalácsos mesterség vidékünkön nagy múltra tekint vissza. Az önálló magyar mézeskalácsos céh megalakulására 1681-ben került sor Pozsonyban, ami egyben a bécsi főcéhtől való elválást is jelentette. Később a vidéki városok önálló szabályzatot szereztek, önálló testületeket alakítottak. A Tiszántúlon legkorábban, 1713-ban, Debrecenben és Békésen jött létre önálló testület.[1]

A békési mézeskalácsosság művészi színvonalú csúcspontját *Szikszay Sándor* munkássága képviselte. *Szikszay* a neves debreceni hagyományokat folytatva, saját alkotói elképzeléseit megvalósítva művelte e mesterséget. Tevékenysége még arra az időszakra esett, amikor a parasztság, illetve a tehetős parasztpolgári réteg körében élénk kereslet volt termékei iránt. Városunk századokon át jelentős vásárhelynek számított, így még a hanyatlás ellenére is a 20. század eleji vásárok messzeföldön híresek voltak. *Kirner A. Bertalan* a helyi vásárokat megelevenítő művében így emlékszik vissza: *„A mézeskalácsos a legismertebb és legkedveltebb árusok egyike a vásáron. Már a vásár kezdetén kipakolja áruját a hatalmas sátorban. / ... / Látunk a vásárban: babát, szívet, tükrös szívet, lovat, kardot, huszárt, kakast, pávát, trombitát, nyulat, pipát, kispólyást, perecet, debrecenit, puszedlit. Egyik-másik szépen be van csomagolva papírba. Azokat komoly ajándékképen adják és fogadják mindenfelé. A mézeskalácsos árulhatott a leghosszabb ideig. / ... / Békési cukrász mézeskalácsosok voltak: Dluhos Béla, Szikszay Sándor, Petneházi Sándor. Némelyik mézeskalácsos két-három sátorral is megjelent a vásáron. A békési vásárra jöttek több helyről is. Így Békéscsabáról, Mezőberényből, Endrődről, Gyomáról, Sarkadról, Gyuláról, Körösladányból, Füzesgyarmatról, Nagyszalontáról. A mézeskalácsosok sátrai a főutak szegélyén, jobbról-balról voltak felállítva, azért, hogy mindenki útjába találhassa és megvegye a kellemes vásárfiát."*[2]

Szikszay Sándor 1884. február 8-án Köröstarcsán született. Ősei a Felvidékről az Alföldre került nemesek voltak. Nagyszülei még tekintélyes birtokkal rendelkeztek, de a Körösök okozta gyakori árvizek miatt tönkrementek. A kis Sándort szülei az öt elemi elvégzése után földműves munkára fogták, de érdeklődése, tehetsége más útra terelte. 1901-ben beállt a Békésen dolgozó anyai nagybátyjához, *Petneházi Lajos* mézeskalácsos mesterhez tanoncnak. Mint segéd több mester műhelyében is dolgozott, de a leghosszabb időt Debrecenben *Bódogh Gyulá*nál töltötte.[3] 1908-ban jött vissza Békésre és önálló műhelyt alapított. Az I. világháború idején a nagyváradi 4. honvédgyalogezredhez vonult be, a háború alatt szülei meghaltak. Az 1920-as években a szakma és a nagyközönség egyaránt felfigyelt saját tervezésű és készítésű *mintafá*ival előállított mézeskalácsaira. 1925-ben az I. Országos Kézművesipari Tárlaton

[1] DOMOKOS 1991. 51–52.
[2] KIRNER 1964. 109–110.
[3] SZABADFALVI 1986. 46.

munkáit a legmagasabb kitüntetéssel, aranykoszorús mézeskalácsos mester címmel jutalmazták.[4] Ezután munkáival rendre szerezte az arany, ezüst és bronzérmeket, díszoklevélből pedig több mint negyvenet mondhatott magáénak. Kitüntetései Békésen a Kossuth u. 1. sz. alatti épületben lévő cukrászdájában szinte elborították a falakat. A Magyar Néprajzi Társaság 1934-ben *Szikszay*t felvette a Társaság barátai közé és szintén az elismerés jele volt az, hogy *Végh József* néhány évvel később javarészt az ő tevékenységére alapozva, azt bemutatva írta meg a *Mézesbábsütő-minták faragása a Tiszántúlon* című tanulmányát. Nemcsak a szakma kitüntető figyelmében részesült, hanem kimagasló jelleme, kedves egyénisége révén köztiszteletnek is örvendett. Számos szakmai és társadalmi szervezetben töltött be vezető tisztséget: a Békési Iparos és Ifjúsági Önképzőkör tiszteletbeli alelnökévé választották, hosszú időn át aktív tagja volt az Iparos Dalárdának, a Békési Ipartestület elnökeként és Békés vármegye törvényhatósági bizottságának tagjaként is számos teendő hárult rá. Részt vett az Országos Iparművészeti Társulat munkájában, továbbá ellátta a Cukrászok és Mézeskalácsosok Országos Szövetségének alelnöki feladatait is. *Szikszay Sándor* 1948-ban Békésen hunyt el. Munkásságának nem akadt folytatója, amihez minden bizonnyal az is hozzájárult, hogy házassága gyermektelen volt, és a tágabb rokonságban sem akadt olyan ügyes kezű egyén, aki e szakmára adta volna a fejét. Az 1950-es évektől rohamosan bekövetkező ízlés- és szokásváltozás, keresletcsappanás, az ejzolt tészták uralkodóvá válása, valamint a gyártás és az árusítás szétválása sem kedvezett a mézeskalácsosságnak.

Szikszay Sándor munkásságát 23 db általa készített tárgy, 1 db mintakönyv és 2 db oklevél képviseli a békési múzeumban, melyek *Durkó Antal* gyűjtése nyomán 1938 és 1950 között egy kivétellel magától a mestertől illetve feleségétől ajándékozás révén kerültek be. A tárgyegyüttes legértékesebb darabjainak a díszesen faragott *mintafák* tekinthetők. Nem véletlen, hogy *Viski Károly* is elsősorban faragóművészetnek tartotta a mézeskalácsosok művészetét.[5] A *Népművészeti örökségünk* című sorozatban megjelent megyei monográfiák is a fafaragást bemutató fejezetben ejtenek szót a mézeskalácsos *ütőfá*król.[6] *Végh József* az 1930-as években *Szikszay*ról úgy ír, mint az Alföld utolsó mézesbábfaragó mesteréről. A műhelyében végzett megfigyelések alapján mutatja be az *ütőfa* készítésének menetét, eszközeit, szakszókincsét. A 2–3 ujjnyi vastag, homorúan vésett díszítésű körte- vagy diófatábla igényes elkészítése nem kis tehetséget, mesterségbeli tudást kívánt meg. A legkiemelkedőbb mesterek maguk vagy ügyes kezű segédeikkel együtt végezték a mintafaragást.[7] Tudjuk, hogy időnként ötvösökre, faszobrászokra is bízták a munka elvégzését, de gyakran nem voltak velük megelégedve. Különben is, mivel a formák igen tartósak voltak, keresletük nem érte el az üzleti méretet, a mézeskalácsosok elgyőzték a mintafaragást. *Szabadfalvi József* irányította rá a figyelmet, hogy *Szikszay* már békési tanulóévei alatt is a debreceni munkatechnikát és metszőstílust sajátította el, ugyanis akkori mestere, *Petneházi Lajos* korábban Debrecenben *Bódogh Gyulá*nál tanulta a mesterséget és a formametszést. Tudjuk, hogy

[4] PÉTERFY 1940. 60.
[5] VISKI 1943. 320.
[6] BELLON–SZABÓ 1987; GAZDA–VARGA 1989; JUHÁSZ 1990.
[7] VÉGH 1938. 103–104.

legényévei során *Szikszay Bódogh*hoz szegődött segédnek, aki látva ügyességét rábízta a minták faragását. Mint ahogyan *Bódogh* is sokáig alkalmazta a *Petneházi* által készített mintákat, úgy a debreceni mézeskalácsosok is több, *Szikszay* által faragott *ütőfát*, *formát* használtak még az elmúlt évtizedekben is.[8]

Szikszay mintafáit széles tematikai skála jellemzi, mellyel kapcsolatban a Békésen 1938-ban kiadott, múzeumban őrzött mintakönyve (lelt. sz.: Ht. 84.5.1.) ad bővebb felvilágosítást. Noha *ütőfái* csak kis számban kerültek be gyűjteményünkbe, a leírások, fényképek, visszaemlékezések alapján feltételezhetjük, hogy a mintakönyvben szereplő 100 db tervezet túlnyomórészének a fába vésett változata is elkészült. Csakúgy, mint Kelet - Magyarországon általában, nála sem fedezhetők fel vallásos, bibliai témák, ez alól egyetlen *angyalka* figura jelent kivételt. A könyvében szereplő 29-féle téma közül a *mézestányér* 22 változata és a *szív* 12 változata együttvéve a minták egy harmadát teszi ki. *Létay Miklós* azon megállapításának, miszerint a Néprajzi Múzeum *ütőfa* gyűjteménye alapján elmondható, hogy a *szív* csak az alföldi anyagban fordul elő, ott is csekély arányban, ellentmond a *Szikszay*-anyag, mely azt mutatja, hogy legalábbis a 20. sz. első felében a *szív* volt az egyik legnépszerűbb, legkeresettebb terméke a mézeskalácsosoknak.[9] A hagyományos technikával előállított mézes *szív*nek és később a színes cukormázzal díszített, ejzolt *tükrös szív*nek szerelmi ajándékként kimagasló szerep jutott.[10] Az említett mintakönyvben négynél több változattal szerepelnek még a következő témák: lovas huszár, katona, ló, kard, virágkosár-virágváza, pólyásbaba és leányalak. A korábban hagyományos, ún. női témák (pl.: virágkosár, szív, pólyásbaba, bölcső) és férfitémák (pl.: huszár, katona, ló, kard, pisztoly, pipa) mellett újak is megjelentek: autó, kéményseprő, cukrász tortával, táncoló lány, divatleány, Bohó Misi.

Az Alföldön a debreceni mézeskalácsosság jelképének számító *tányér* terjedt el a leginkább és a Szikszay-féle mintakönyvben is e forma jelenik meg a legnagyobb számban. Díszítményük jellegzetes eleme a régi magyar címer a koronával és a méhkas. Ez utóbbi a kizárólag mézzel való készítést jelzi. A díszítmény elhelyezésénél nem minden esetben törekedett szimmetriára, a hangsúlyos elemek azonban mindig egyensúlyban vannak. Az aprólékos, finom megmunkálás időnként szinte csipkeszerű kidolgozást eredményezett. A nagyobb méretű *mézestányér*okat csakúgy, mint más mesterek, *Szikszay* is rendszerint felirattal látta el, pl.: „SZIKSZAY - S - FÉLE MÉZES BÉKÉS"; „ DEBRECENI SZ S". Majdnem minden jelentősebbnek számító, nagyobb méretű *ütőfá*ba *Szikszay* belevéste monogramját, ami e mesterség esetén nem volt ugyan ritka szokás, de gyakori előfordulása minden bizonnyal a szakmai öntudatot, büszkeséget is jelképezte.

Szívforma-tervezetein a hagyományos növényi díszítmények (pl.: tulipán, rózsa, liliom, erősen stilizált egyéb virágok, búzakalász stb.) mellett főként a nagyobb méretű, gazdagabban díszített darabokon különféle állatalakok (pl.: oroszlán, griffmadár, hattyú, galamb stb.) és női-, férfi alakok, valamint reneszánsz és barokkos díszítőelemek is megjelennek (pl.: „olaszkorsó" virággal). A *mézesszív*en viszonylag rit-

[8] SZABADFALVI 1986. 46–47.
[9] LÉTAY 1978. 268.
[10] CSILLÉRY 1976. 105.

kán jelenik meg a címer, ezért is érdemel külön figyelmet az az *ütőfa*, melyet *Szikszay* 1936-ban faragott, a felső részén a magyar, középen Budapest címere látható (lelt. sz.: 56.953.1.).

„Az egyik leggazdagabb és legzsúfoltabb díszítésű a babaforma" – írja *Szabadfalvi*.[11] Megállapítása a Szikszay-féle ütőfákra is igaz, hiszen a hajdani négyszögletes pólyák és a hozzájuk használt megkötő díszítettsége igen aprólékos, különféle virágmotívumok, leveles ágak borítják be. A legtöbb esetben a pólyásbabának csak az arca látszik ki, ellenben ritkábban, mint az 56.945.1. leltári számú forma esetében is, a csecsemő felső testét sem takarja a pólya. Míg a 19. századi babaformáknál általános a csipkés, cakkos főkötő megjelenítése, addig a 20. századiaknál inkább a főkötőnélküliség a jellemző, a babák arca azonban mindig felnőttes, sőt öreges, ahogyan *Szabadfalvi József* is fogalmazott.[12]

Külön figyelmet érdemelnek azon mintafa-tervezetek és elkészült *ütőfá*k, melyek ősi kultúremlékekre utalnak. Az állatfejes markolatú mézes kardok az ókori hasonló motívumokkal díszített igazi fegyverek kései rokonai. Az állat (sas, kutya vagy griffmadár) minden esetben leveles növényi ágat tart szájában. *Szikszay Sándor* ütőfáján (lelt. sz.: 56.946.1.) a kard markolati része ketté van választva, a sas tollának ábrázolása visszaszorult, helyét geometrikus minta foglalja el. *Szabadfalvi* kutatásai szerint a 20. századi kardformákon egyre sablonosabbá, kevésbé ábrázolttá válnak az állatfejek, a szőr vagy toll valósághű megjelenítését egyre inkább elhagyják a mintafaragó mesterek.[13]

Minden bizonnyal ritka példány lehet az a szív formájú ütőfa (lelt. sz.: 56.953.1.), melyen két egész alakos állatábrázolást fedezhetünk fel és közülük az egyik, egy griffmadárszerű lény szintén levélfüzért tart a szájában.

A tiszántúli mézeskalácsosok témáikat a magyar életből merítették, az 1848-as lovas huszárt, honvédet, a subát viselő furulyázó juhászt, a bőgatyás, fokost tartó pásztort, parasztlányt, menyecskét, a falu bolondját ábrázoló mézeskalácsokon túl idővel a 20. századi modern élet alakjai is helyet kaptak. Így megjelentek *Szikszay* mintakönyvében is pl.: a „divatleányt", a polgárias öltözetet viselő új párt, napernyős úri kisasszonyt vagy akár az autós párt megörökítő rajzok.

Szikszay mintakönyve a 100 db *ütőfa* rajzon kívül tartalmaz még háromdimenziós, bölcsőt ábrázoló tervezetet, továbbá *rányomó díszítő*ket, *drukkoló*kat (címer, méhkas) valamint különféle testrészeket, szerveket (pl.: fül, szem, fog, láb, szív stb.) és állatokat (pl.: ló, tehén, bárány) ábrázoló *offermintá*kat.

Külön említést érdemelnek a Szikszay által faragott, népművészeti ihletésű és igen míves kivitelezésű egyéb faragott tárgyak, melyek közül néhánynak a rajzát, fotóját a mintakönyv is őrzi, sőt egy pár darabot a múzeum is magáénak mondhat.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy *Szikszay Sándor* a békési és egyben a tiszántúli mézeskalácsosság kiemelkedő tehetségű képviselője volt. Az általa tervezett és faragott ütőfák ornamentikája igen gazdag, változatosságról, kifinomult

[11] SZABADFALVI 1986. 52.
[12] SZABADFALVI 1986. 53.
[13] SZABADFALVI 1986. 67.

szerkesztésről, népművészeti ihletésről vallanak. Az évszázadokon át tartó hagyományozódás révén számos archaikus elemet megőriztek a mintafák, melyeket a legnagyobb mesterek – így Szikszay is – az újabb ízlésnek megfelelően tudtak aktualizálni. A mézeskalácsos mesterség kutatásának fontos része a jelentős művelődéstörténeti és néprajzi értéket képviselő ütőfák, formák további vizsgálata, a technikai, stílusbeli változások megfigyelése, melyhez a békési múzeum gyűjteményében lévő anyag is megfelelő alapot nyújthat.

IRODALOM

BELLON–SZABÓ 1987.
Bellon Tibor – Szabó László (szerk.): Szolnok megye népművészete. Budapest, 1987.

BORBÉLY 1943.
Borbély László: Szikszay Sándor cukrász és mézeskalácsos. Békés, 1943.

CSILLÉRY 1976.
Csilléry Klára: A szerelmi ajándék a magyar parasztságnál. Ethn. 1976. 103–133.

DOMANOVSZY 1981.
Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete I–II. Budapest, 1981.

DOMOKOS 1991.
Domokos Ottó: A kézművesség szerepe a falu anyagi kultúrájának alakításában. In.: Magyar Néprajz III. Kézművesség. (Főszerk.: Domokos Ottó). Budapest, 1991. 7–155.

DURKÓ 1938.
Durkó Antal: Békés nagyközség története. Békés, 1938.

DURKÓ 1964.
Durkó Antal: Békési vásárok. Kézirat, 1964. (Jantyik Mátyás Múzeum, lelt. sz.: Td. 81.21.1.)

GAZDA–VARGA 1989.
Gazda László – Varga Gyula (Szerk.): Hajdú-Bihar megye népművészete. Budapest, 1989.

JUHÁSZ 1990.
Juhász Antal (Szerk.): Csongrád megye népművészete. Budapest, 1990.

KEMÉNY 1915.
Kemény Lajos: Mézeskalácsos céheink múltjához. Ethn. 1915. 327–329.

KIRNER 1964.
Kirner A. Bertalan: A békési vásár. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 55–57. (Szerk.: Dankó Imre) Gyula, 1964.

LÉTAY 1978.
Létay Miklós: Egy családi üzem mézeskalács és viaszformái. Ethn. 1978. 266–272.

PÉTERFY 1940.
Péterfy Gyula (Szerk.): Magyarország Arany és Ezüstkoszorús Mestereinek Évkönyve. Budapest, 1940.

SZABADFALVI 1957.
Szabadfalvi József: A magyar mézeskalácsosság kialakulásának kérdéséhez. Déri Múzeum Évkönyve 1957. 73–82.

SZABADFALVI 1986.
Szabadfalvi József: Mézeskalácsosság Debrecenben. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 1986. 46.

VARGA 1983.
Varga Gyula: A népművészet Békésen. In.: Békés város néprajza. (Szerk.: Dankó Imre) Békés, 1983. 885–923.

VÉGH 1938.
Végh József: Mézesbábsütő-minták faragása a Tiszántúlon. Néprajzi Értesítő 1938. 102–110.

VISKI 1943.
Viski Károly: Díszítőművészet. In.: A magyarság néprajza. Budapest, 1943.

WEINER 1981.
Weiner Piroska: Faragott mézeskalácsformák. Budapest, 1981.

ZSEMLEY 1941.
Zsemley Oszkár: A magyar sütő, cukrász és mézeskalácsos ipar története. Budapest, 1941.

In the Békés Museum preserved relics of Sándor Szikszay gingerbread/honey-cake maker craftsman rewarded with golden diploma

– Baligáné Irén Szűcs –

Résumé

Sándor Szikszay (1884–1948) was an outstandingly talented representative of the gingerbread/honey-cake making craft having a great past in our region. He learned the basics of his craftmanship in Békés then he spent a longer apprenticeship in Debrecen, and going on with the traditions and styles of this region he became a nationwide wellknown craftsman. From the 1920-ies the Trade and the general public took notice of the gingerbreads/honey-cakes made with the wooden moulds designed and cut by himself. In 1925 he was granted by the greatest honour, the gingerbread/honey-cake maker craftsman with golden diploma.

The wooden moulds and the pattern/mould book (including also the sketch of 100 pcs wooden moulds) made by him and published in Békés, could be regarded as the most valuable pieces of the Szikszay material, preserved in the Békés Museum. The wooden moulds of Szikszay had a wide topic scale, including the traditional hussar, horse, sword, heart, baby etc. but he created also new types: car, chimney-sweeper, young lady etc. The ornamentation/decoration of the forms were very rich, the various ornaments/decorations were made by sophisticated construction and under folk art inspiration.

The examination of the wooden beaters, moulds – representing a significant cultural historical, ethnographic value –, the study of the technical and stylistic changes are important parts of the ethnographical research of the gingerbread/honey-cake craft, for that also the Szikszay material could provide a good basis.

Baligáné Szűcs Irén
Jantyik Mátyás Múzeum
H–5630 Békés, Széchenyi tér 6.

1. kép. Szikszay Sándor aranykoszorús mesteri oklevele, ltsz.: 56.939.1.
(fotó: Váradi Zoltán)

2. kép. Mintakönyvének első lapja, ltsz.: Ht. 84.5.1. (fotó: Váradi Zoltán)

3. kép. Mézestányér tervezet a mintakönyvből (fotó: Váradi Zoltán)

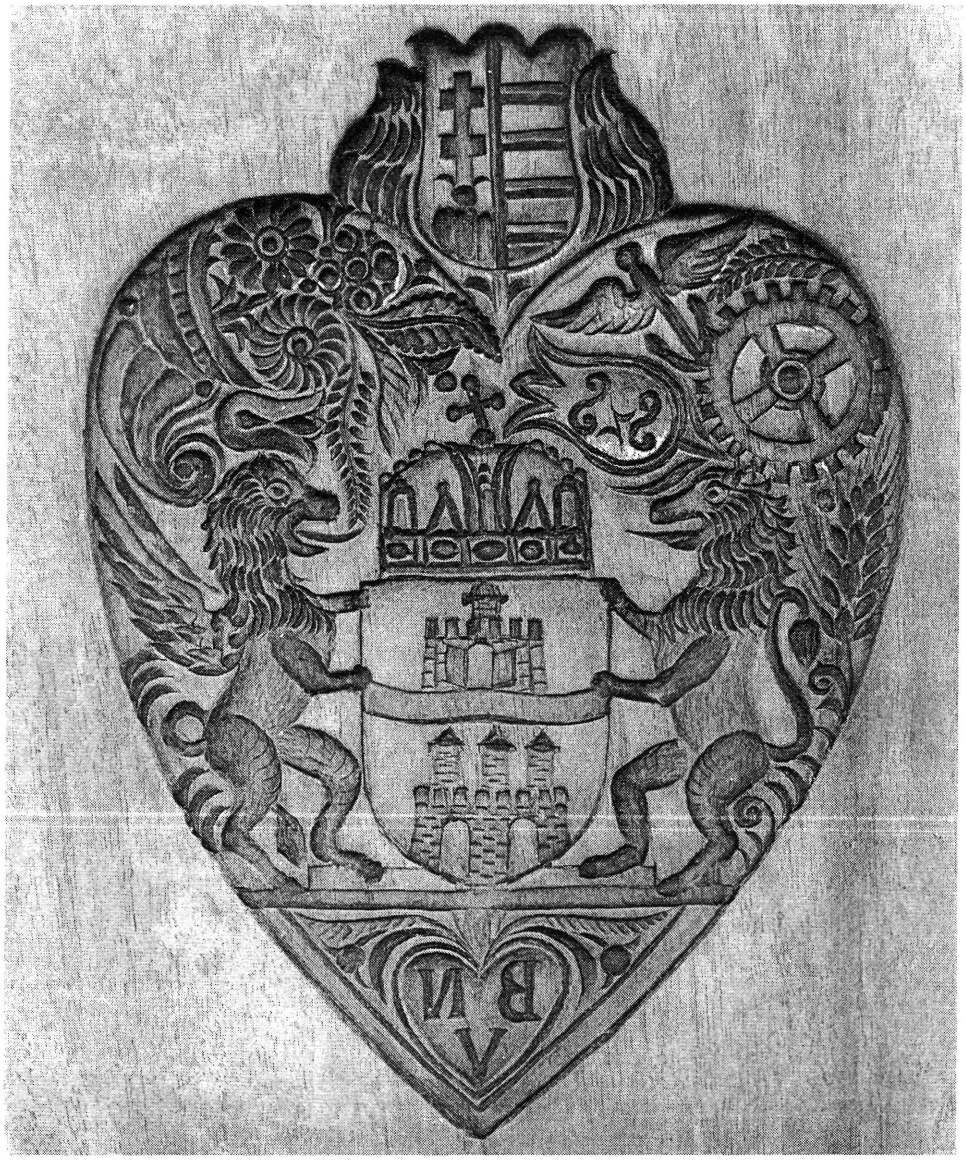

4. kép. Szívforma ütőfa, ltsz.: 56.953.1. (fotó: Váradi Zoltán)

5. kép. Babaforma ütőfa, ltsz.: 56.945.1. (fotó: Váradi Zoltán)

6. kép. Lovas katona tervezet a mintakönyvből (fotó: Váradi Zoltán)

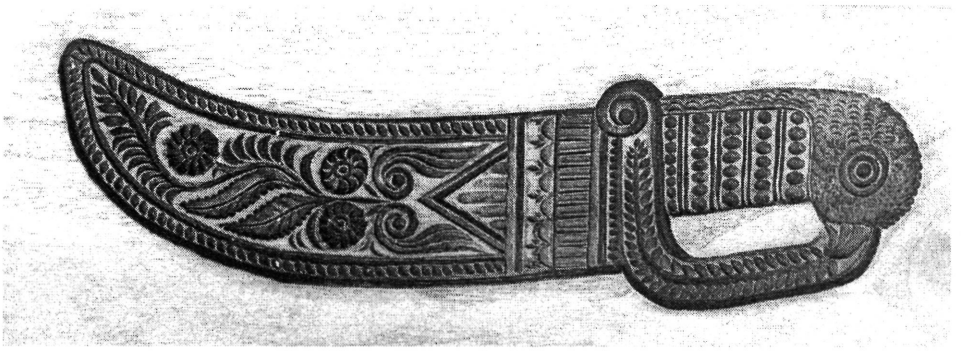

7. kép. Kardforma ütőfa, ltsz.: 56.946.1. (fotó: Váradi Zoltán)

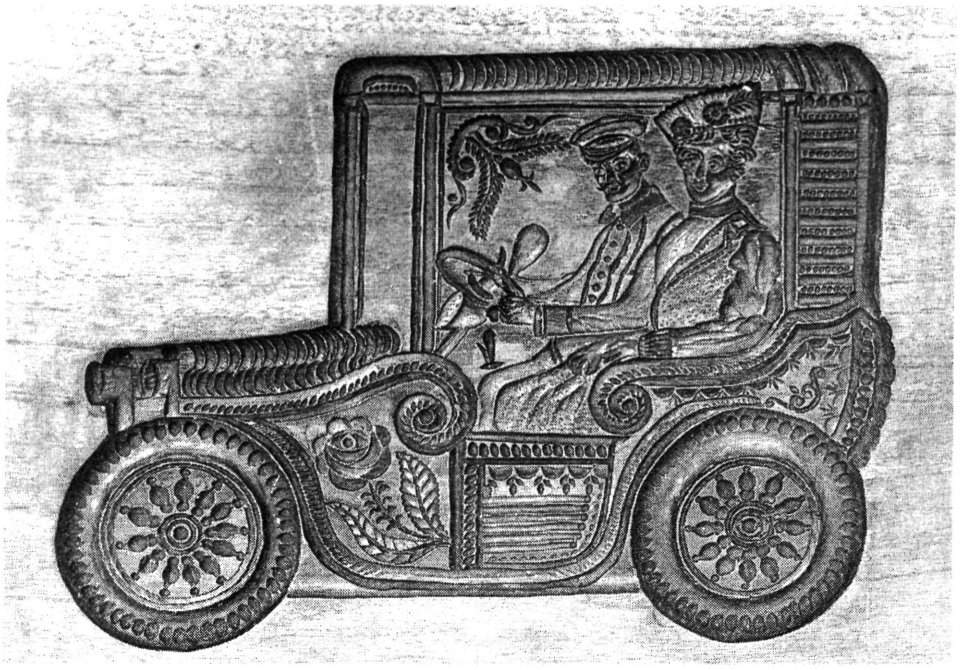

8. kép. Autós párt ábrázoló ütőfa, ltsz.: 56.954.1. (fotó: Váradi Zoltán)

9. kép. Szikszay Sándor által faragott támlás szék, ltsz.: 53.602.1.
(fotó: Váradi Zoltán)

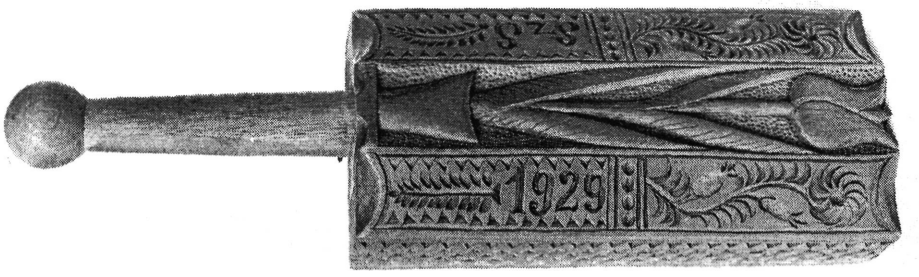

10. kép. Sulykoló, ltsz.: 56.942.1. (fotó: Váradi Zoltán)

11. kép. Talpas guzsaly, ltsz.: 53.627.1. (fotó: Váradi Zoltán)

12. kép. Csizmahúzó, ltsz.: 56.943.1. (fotó: Váradi Zoltán)

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 315–347.

A MAGYARORSZÁGI ROMÁNOK HALOTTKULTUSZA

– Nagyné Martyin Emília –

A magyarországi románok halottkultusza az utóbbi évek néhány tudományos kutatásának központi témája lett tekintettel a halállal kapcsolatos, kuriózumnak tekinthető hiedelemalapú szokások sokszínűségére, változatosságára. A témát feldolgozó néhány tanulmány azonban főként a halotthoz kapcsolódó hiedelmeket és temetkezési szokásokat vázolja fel, figyelmen kívül hagyva mindazokat az adatokat, amelyeket a temetők nyújtanak a kutatás számára.

A születés, keresztelő, lakodalom után az emberi élet fordulóinak utolsó állomása a *halál*, a temetés. A halál a létezés megszűnése, az élőlények visszavonhatatlan megsemmisülését, s ugyanakkor az ismeretlen világba való belépés kezdetét is jelenti. Misztériuma – nem annyira a semmibe való beleolvadás ténye, hanem egy ismeretlen létezési formától való idegenkedés, irtózat – egyszerre nyugtalanító és félelmetes.

A halál utáni élet, a túlvilág titokzatossága különös hiedelmekkel veszi körül a halált, a halottat. A halotthoz kapcsolódó számtalan hiedelem és szokás forrása az élők halott tisztelete és a halottaktól való félelme. E kettős érzés az alapja a halotthoz kapcsolódó szokásoknak, de a félelem szülte a távoltartó, elhárító cselekvéseket is. Az élők számára a halál ténye megmagyarázhatatlan, a halottak kiismerhetetlenek, titokzatosak, félelmetesek, ezért igyekeznek távol tartani magukat tőlük.

Az elhunyt hozzátartozók, rokonok, ismerősök, barátok emlékének rendszeres ápolása minden népnél ismert. A halottakról való megemlékezés szokásai kialakulásának fő oka a holtak élőkre gyakorolt ártó szándékainak megelőzése. A halállal kapcsolatos cselekmények és hiedelmek alapja az az elképzelés, hogy a halál fokozatosan következik be, a halott lelke egy darabig a testben vagy annak közelében tartózkodik, majd a túlvilágba távozik, vagy tovább él a sírban.

A magyarországi románok halottkultuszának néhány maradványa még máig is élénken él a mindennapi gyakorlatban, vagy az emberek emlékezetében. Ilyenek például a halotti tor megtartása, a halott jelképes etetésének szokása, a halotti melléklet és a hazajáró halottról szóló hiedelemtörténetek.

A halál előjelei, haláljóslás

A közelgő halált számos tényező jelzi előre a halott hozzátartozói számára. A halál előjelei igen változatosak. A legkézenfekvőbbek ezek közül a haldokló elváltozásával kapcsolatos jelenségek, melyek tulajdonképpen a halál bekövetkeztének racionális előjelei, ezért ezekre nem kívánok külön kitérni. Ide sorolhatjuk még a halottal kapcsolatos jelenségeket is. Ezek legtipikusabb példája az, hogy ha véletlenül felpattan a halott szeme, valakit hív maga után, valakit magával akar vinni. Ha a halott jobb szeme pattan fel, akkor családtagot, ha pedig a bal, akkor távolabbi hozzátartozót hív maga után. Mindenképpen igyekeztek megakadályozni, hogy a halott egy újabb haláleset okozója lehessen, ezért helyeztek pénzdarabot a szemhéjára, és ezért borították fel az asztalt, miután a halottat kivitték az udvarból.

A halál előjelei közül különös jelentőséget kap bizonyos állatok, madarak hangja, vagy viselkedése. Halált jelent, ha a kutya vonyít, gödröt ás, vagy átugrik a síron. Általánosan ismert előjel a bagoly éneke. A bagoly a bánat, a sötétség, a magány, a melankólia és a halál szimbóluma.[1] A halálmadárnak is nevezett madárral kapcsolatos hit összefüggésben áll a halott lelkének általánosan elterjedt madár alakban való elképzelésével, valamint a halott lelkét a túlvilágra szállító madarak képzetkörével. Egyes adatok szerint a kakas túl gyakori és hosszas éneke is közelgő halált jelez. A néphit szerint meghal a ház valamelyik lakója, ha a tyúk kukorékol. Méhkeréken ismernek egy preventív eljárást, amelyben tulajdonképpen a tyúkot áldozzák fel valamelyik családtag elhalálozásának elkerülése érdekében.[2] A halált jelentő természeti jelenségek között kell említenünk – az állatok viselkedésén kívül – a csillaghullást is. Különböző tárgyakkal kapcsolatos szokatlan jelenségek is a halál bekövetkezését jelenthetik. Ilyen például a bútorok, ajtók pattogása, de halált jelez az is, ha képek, tükrök leesnek a falról, vagy eltörik az óra rugója.

A halál előjeleként tartanak számon néhány véletlen eseményt is. Ha például valamelyik lány, fésülködéskor egy hajfürtjét nem tűzte fel, az közeli gyászt, valamelyik közeli hozzátartozó elhalálozását jelezte. A csak az egyik lábra felhúzott cipőben való járás az egyik szülő halálát jelentheti. Tilos a földön ülő ember lábán keresztül lépni, mert meghal az anyja. Ha ez mégis megtörténik, ugyanott kell újra visszalépni. Ismer tehát a románság több olyan tiltott cselekményt, amely a halál bekövetkeztét hivatott megakadályozni. Sok mindent elárulnak az elkövetkezendő halálesetekről az álmok is. A halott álomban esőt jelent. A halált jelentő álmok a következők: fogfájás, fog kihúzása vagy kihullása, disznó, romos ház, kibontott haj, sár, szövés, tapasztás, zavaros vízben való fürdés, vér, piros szín, menyasszonyi ruha.

A halál előjeleinek tárgyalásakor kell megemlítenünk néhány, a bekövetkező halálesetek megtudakolása céljából végzett jósló eljárást. A kakukk hangja jelzi az elhalálozás időpontját. A halál időpontját tudakolják a házi szárnyas kulcscsontjának eltörésével is: akinek a kezében eltörik a V alakú csont ága, az hal meg hamarabb. A település következő halottjának nemét az határozza meg, hogy milyen nemű egyén hagyja el először a temetőt a szertartás után.

A halálesetek megtudakolása céljából végzett jóslások általában jeles napokhoz kötődnek. A magyarországi románok körében a haláljóslás Szent Iván napján, június 24-én történik a sárga virágú tejoltó galajból készített, 20–30 cm átmérőjű koszorú segítségével. Általában az asszonyok és lányok szedték a falu szélén, árokparto-

[1] MNLex 1979. 418; CHEVALIER–GHEERBRANT 1994. 214–215.

[2] *"Ieste dă cîntă ghina cocoseşte. Cînd cîntă tare ghină aşe ca cocoşu, atunce bătrînele zîceu că trabă luată dî la masă şi amăsurată pînă la uşe. O-ntorcem aşe pînă ajunje la prag. Dacă pica capu ghinii pă prag, atunce trăbuie, acolo tăiet cu toporu, că şi să plătească cu capu ghinii dă moarte. Margă capu ii, nu a altăcui. Zîceu că ie s-o cîntat dă moarte, că nu a bună a cîntat cocoseşte. Dacă i să tăie capu, nu mureu gazdele. Amu dacă o ajuns pă prag cu picioarele, atunce nu i-o făcut la ghină nimica. Atunce gazdele păţeu uariceva. Însămna moarte."* [Van úgy, hogy kukorékol a tyúk. Amikor úgy énekel, mint a kakas, az öregasszonyok szerint mérni kell vele az asztaltól az ajtóig. Forgattuk, míg a küszöbig ért. Ha a feje a küszöbre esett, baltával le kellett ott vágni, hogy a tyúk életével váltsuk ki a halált. Menjen az ő feje, ne a másé. Azt mondták ő maga énekelte meg a halálát, mert nem jó jelből kukorékolt. Ha levágták a fejét, nem haltak meg a gazdák. Ha lábával ért a küszöbre, akkor nem bántották a tyúkot. De olyankor történt valami a gazdákkal. Halált jelentett.] (Martyin Tivadarné, Márk Mária, Méhkerék, 1908)

kon növő virágokat, és ők készítették el a család minden tagja részére a koszorúkat is, melyekbe a gonoszűző eljárásokban gyakran alkalmazott fokhagymát is fontak. Az egyes családtagokat jelképező koszorúkat visszakézből a nádtetős házakra dobták, s akinek a koszorúja leesett, arról azt tartották, hogy hamarosan meg fog halni. A szentiváni koszorú, mint a haláljósló eljárás központi eleme szerepet kap a magyarországi románok halottkultuszában, hiszen sok családban félelmet váltott ki a koszorú jósolta halál, ugyanis hittek a jóslat beteljesülésében. Az emlékezet még megőrizte azt a szokást is, hogy valamikor a sírjelekre, a szerbekkel együtt élő román közösségekben pedig a házak homlokzatára is helyeztek koszorúkat Szent Iván napján.[3]

A halál beállta, a halott lelke

A néphit szerint a test halála után a *lélek* egy ideig a holttest közelében tartózkodik, s bár életének egy újabb korszakába lép, övéivel továbbra is érintkezik. Az a hit, hogy a halott egy darabig érzékeli a körülötte levő dolgokat, számos hiedelem forrása. A lélek testből való eltávozásával kapcsolatosan számos elképzelés született az idők során.[4] A magyarországi románok elképzelése szerint a lélek lehelet formájában távozik a testből. Általában minden rokon, barát jelen akar lenni, amikor a haldoklóból elszáll a lélek. Nehezen adja ki a lelkét, ha nagyon sajnálják, siratják. A visszasírás következtében a halott még egy-két napig él, az eltávozni készülő testbe visszatér a lélek, ami nem kívánatos, mert a visszanyert élet nem tartós, csak a fájdalmak meghosszabbítását jelenti.[5]

A halott lelke végleges elköltözéséig számos helyen tartózkodhat. A *lélek tartózkodási helye* lehet a szoba, a ház, a temető, a sírjel, az eresz, a koporsó alatti rész, a ház környéke. Néhol csak a temetőbe való kivitelig, máshol azonban a test elporladásáig tartó időszakról gondolják, hogy a halott a ház körül tartózkodik. A románoknál általában az a hit terjedt el, hogy a halott lelke hat hétig a ház ereszében tartózkodik. Hat hétig, a halott emlékére tartott templomi szertartásig („crestata") ott él hozzátartozói környezetében, ezért ez idő alatt tilos forró vagy lúgos vizet kiönteni, mert ezt a halott issza meg. Ugyanez vonatkozik a halottak húsvétjának ünnepére is, melynek időpontja a húsvéthétfőt követő hétfői nap.

A ház körül tartózkodó lélek képzete az alapja a virrasztás és a halott jelképes etetése szokásának is. A test elporladása, a lélek eltávozása után szűnik meg a gyász is.

---

[3] BENCSIK 1986. 3–12.

[4] SZENDREY 1946. 34–46; KUNT 1987. 116–121; MARTYIN 1988. 52–53; HOȚOPAN 1995. 116–117; GHINOIU 1999. 212–222.

[5] *"Dacă stau în prejuru mortului ar fi bine şi să reţîie, şi nu plîngă. Şi dacă-ş bănuieşte şi nu plîngă, numa şi ceară pă Dumnezo şi-i ajute şi treacă. On unti d-a mneu o avut mai mulţ prunci. Ş-o vinit doi prunci d-odată la iel. Da amu iel trece. Şi ii: tată, tată! Iel s-o dăştis uătii ş-o suspinat. Apoi tăţ ne-am pus în jerunţ şi-l ieie Dumnezo, da n-o murit pînă dimineaţa. Rău s-o chinzuit. Tare greu i-o fost ştii ce duh o ieşit din iel. Aşe cu sagă re. Dî ce l-or plîns napoi."* [Ha a halott körül állnak jó lenne visszafogni magukat, hogy ne sírjanak. Ha nagyon sajnálják se sírjanak, csak kérjék az Istent, hogy segítsen átlépni. Egyik nagybátyámnak több gyereke volt. Ketten eljöttek hozzá. Ő éppen készült elmenni. De ők: Apám! Apám! Kinyitotta a szemét és sóhajtott. Aztán mindnyájan térden állva imádkoztunk, hogy vegye el az Isten, de ő csak reggel tudott meghalni. Nagyon nehéz volt neki, tudod milyen lélek szállt ki belőle? Olyan rossz szagú. Amiért visszasírták.] (Szása Tivadarné, Juhász Anna, Méhkerék, 1920)

Néhány elképzelés szerint az olyan halott lelke, aki nem élt teljes életet örökké a földön marad, rontó lényként tevékenykedik, keresi, de nem találja a helyét. Ezzel szemben a rendes körülmények között elhunytak lelke egy idő után az egekbe száll. Azonnal a mennybe kerül azoknak a lelke, akik a nagycsütörtöktől húsvét vasárnapjáig tartó időszakban haláloztak el. Azt tartják ugyanis, hogy a templomok tornyában függő, fakalapáccsal ütött deszka- vagy vaslemezzel, tókával való kongatás nagycsütörtöktől a feltámadásig tartó időszakában a menny nyitva áll a halottak lelkei előtt.

A *halál beálltakor szükséges cselekmények, tennivalók* is a test közelében tartózkodó lélek képzetével állnak kapcsolatban. Ilyenkor a legelső tennivaló az ablakok kinyitása, a fényes felületek letakarása és az óra megállítása. Az ablakok, ajtók kinyitásával szabad utat nyitnak az eltávozó léleknek, és miután a halottat kiviszik a házból, becsukják ezeket, hogy ne találjon vissza, ne járjon vissza a lélek. A halottas menet útvonalán bezárják az ajtókat, ablakokat, kapukat, hogy a lélek ne fészkelhesse be magát valahová.

A tükör elfordítása vagy letakarása is a lélek távozását könnyíti meg. A néphit szerint, ha a halott meglátja magát a tükörben, hazajár, és magával visz valakit a túlvilágra a családtagok közül.[6] Az óra megállítása újabb keletű analógiás szokás. Jelképezheti egyrészt az örökre megállt időt, de tehették azért is, mert a halott körül csendet, nyugalmas környezetet kell biztosítani, de lehet a cselekvés célja egészen egyszerűen a halál beállta pontos időpontjának rögzítése. E két utóbbi szokás – a fényes felületek letakarása és az óra megállítása – még napjainkban is élő hagyomány, annak ellenére, hogy már több mint két évtizede nem a házban ravatalozzák fel az elhunyt családtagot. A szokások eredeti funkcióját ismerik ugyan, de ma már racionális magyarázatot adnak. Tulajdonképpen a halottal kapcsolatos hiedelmek szinte mindegyike a testből kiszálló és rövidebb-hosszabb ideig továbbélő lélek képzetével van összefüggésben.

A halott előkészítése a túlvilági életre

A hiedelem-alapú tevékenységek után a *gyakorlati szükség által létrehívott cselekvések*re kerül sor, amelyek természetesen *hiedelme*ket is tartalmaznak. Amikor a halál ténye bizonyossá vált, lefogták a halott szemét, kezébe égő gyertyát adtak, hogy világítson a másvilágon. A halottat levetkőztetik, ruháját a kerítés tövébe, járatlan helyre ássák, ágyneműjét pedig összekötözve a padlásra viszik. Amennyiben a halott nem volt súlyos beteg, az ágyneműt a szegényebb sorú halottmosdató asszonynak adták. A halott mosdatását általában idősebb szomszéd vagy ismerős asszony végezte. Közeli rokon csak akkor készítette fel a túlvilági életre a halottat, ha annak még életében ez volt a határozott kívánsága. Annak érdekében, hogy az elhunyt olyan tisztán kerüljön a másvilágra amilyen tiszta volt megkeresztelése idején először hideg vízzel, szappannal lemossák, megtörlik testét, majd ezt követi e fésülés, körömvágás, férfiak esetében a borotválás.

[6] *"Şi nu să vadă mortu-n cocotoare, că zîceu că atunci a umbla napoi, uă a duce cu iel pă uarecine dîn casă."* [Hogy ne lássa magát a halott a tükörben, mert azt mondták, hogy akkor visszajár, vagy elvisz valakit magával a házból.] (Burzuk György, Körösszakál, 1897)

A haláltól való félelem, irtózat, a hozzátartozó elvesztésekor érzett fájdalom, a halál tényének megmagyarázhatatlansága az alapja annak a szokásnak, hogy az elhunyttal érintkezésbe került valamennyi tárgyhoz, dologhoz *tilalmak és előírások* fűződtek. A vizet a halottmosdató tállal, és a *mosdatás*hoz használt tárgyakkal járatlan helyre, leginkább kerítés tövébe, a fésűt pedig az eresz alá ásták. A román szakirodalomban találunk adatokat arra vonatkozóan is, hogy a mosdatáskor használt edényt a halott lábaihoz helyezik, és amikor kiviszik a házból, a küszöbön széttörik, hogy az elhunyt ne szólíthasson el másokat.[7] Egyes vidékeken a csebret kilenc vízben mossák, hogy ismét használhatóvá tegyék, a fésűt, szappant pedig a folyóvízbe dobják.[8] A magyarországi románok a halottmosdató eszközöket elásták a kerítés mellé, nehogy a velük érintkezésbe kerülő személyek sárgaságba essenek, ugyanis a néphit szerint minden halottal kapcsolatos dolog sárgaságot okoz. Az így szerzett betegség egyik gyógymódjaként azt említik, hogy a beteggel pálinkába áztatott három szem babot és három tetűt nyelettek le. A halottmosdató vizet egyéb mágikus eljárásokban is alkalmazták.[9] A magyarországi román közösségek közül Méhkeréken találhatunk még erre vonatkozó adatokat.[10]

A *halott öltöztetését* hasonlóan nagy gonddal végezték a már életében gondosan előkészített ruhaneműekkel. A váratlanul elhalálozott fiatalokat a legszebb ünneplő ruhájukba, a lányokat gyakorta menyasszonyi ruhába öltöztették. A románok temetési szokásairól szólva Moldován Gergely megemlíti, hogy a hajadonok halotti ingét görcs nélküli cérnával varrják, nehogy a hátramaradott udvarlók ne tudjanak megnősülni, a halott csecsemők ingét pedig elől végig meghasítják, hogy angyalokká válva könnyebben repülhessenek.[11]

A halott öltöztetésekor az első teendő az áll felkötése és a száj letakarása. Szigorúan megtartott, ma is élő hagyomány, hogy a halottnak minden kötelék nélkül kell a túlvilágra távoznia, ezért minden köteléket – asszonyoknál még a kendőt is – ki kell oldani, mert ellenkező esetben a házastárs nem tud újra házasságot kötni. A halott ruhaneműjét a temetés utáni napon még nem, de azután három napon belül ki kellett mosni, mert a halott addig nem tud békében nyugodni, míg ez meg nem történik. A halott mosdatásakor és öltöztetésekor fontos teendő az elhunyt körmeinek és egy haj-

[7] BEZSÁN 1985. 423.
[8] MOLDOVÁN 1913. 185–186.
[9] MOLDOVÁN 1913. 186.
[10] *"Dacă la tare muiere i-o fost uomu rău cu fire, atunci muiere îi dăde şi beie la uom din apa cu care s-o spălat tare mort. Aşe că şi nu ştie iel. Dă asta s-o-nblînzît ca mortu."* [Ha valamelyik asszonynak mérges férje volt, akkor adott neki inni abból a vízből, amelyikben egy halottat mosdattak. Úgy, hogy ne tudjon róla. Ettől megszelídült, mint a halott.] (Száva Györgyné, Gurzó Julianna, Méhkerék, 1919)
[11] MOLDOVÁN 1913. 186.

tincsének levágása, amiket azután a legkülönbözőbb eljárásokban tudtak felhasználni mágikus célra.[12]

A halottas ágyon történő mosdatás és öltöztetés után a halottat egy lepedőbe burkolva átvitték a „tiszta szobába", ahol a felravatalozása történt. Először a helyiség jobb oldalán lévő előre előkészített helyre tették le a földre, mert a néphit szerint neki már nincs helye az élők között, átadja magát a földnek. Természetesen ennek a szokásnak van egy másik, racionális magyarázata is, amely szerint a hideg földön hosszabb ideig elál a holttest, mint a koporsóban.

Halott a ravatalon, halottas ház

Mielőtt a halottat felravataloznák, az ehhez szükséges tárgyakat (halotti lepedő, szemfedél, stb.) a koporsóba helyezik, és a fedelet rátéve, tömjénnel kifüstölik a tisztátalan, rontó hatalmak eltávolítása céljából. A délvidéki románok levesztikon- vagy fokhagymalével kenik be, csipkerózsaágat és egy sóba mártott hársfaháncsot tesznek a koporsóba a gonosz szellemek elleni védekezésül. A koporsót szénával töltik meg, hogy puha és illatos fekhelye legyen az elhunytnak, néhol mogyorófa vagy egyéb vesszővel mértéket vesznek róla, hogy a koporsó ne legyen hosszabb a testnél, mert a fennmaradó üres hely a túlvilágra hívogatja a hozzátartozókat. Ezt a vesszőt a koporsóban temetik el a halottal, vagy a sírba dobják.[13]

Európa-szerte általános, s néhol még napjainkban is gyakorolt szokás, hogy a halott mellé különböző tárgyakat helyeznek. *Halotti mellékletként* szerepel minden olyan tárgy, amit a halott a földi életben megszokott, vagy amit a túlvilági élethez szükségesnek gondolnak. Ez a szokás eredetileg a halálon túli életbe vetett hiten (kezdetben az élő holttest, később a továbbélő lélek hitén) alapul. Halotti mellékletként szerepelhetnek használati tárgyak (gazdasági eszköz, ruhadarab, zsebkendő), az elhunyt kedves dolgai (dohányzacskó, imakönyv, pipa, valamelyik korábban elhunyt hozzátartozó fényképe, személyes jellegű tárgyak), a túlvilági életben szükségesnek tartott, a gonosz távoltartását vagy a lélek visszajárását megakadályozni hivatott dolgok. Ez utóbbiak közé sorolhatjuk a halott jobb kezébe tett elmaradhatatlan viaszgyertyát, melynek funkciója, hogy a léleknek világítva mutassa a mennyország felé vezető utat. Pénzzel fogják le a halott szemét, hogy fel ne pattanjon, de a koporsóba tett pénz elsődleges szerepe az, hogy a halott kifizesse vele a vámot. A néphit szerint, amikor a bukott angyalok ördöggé váltak, elhatározták, hogy a földtől a harmadik

[12] *"Îi tăieu din undi şi din păr oleacă aşe că şi nu să vadă. C-oace făceu şi nu să ducă norocu cu iel, şi rămîie la cii din casă. Aşte să arunce pă casă uă pă coteţ."* [Vágtak a körméből, és a hajából is egy kicsit, hogy ne látszódjon. Azért, hogy ne vigye magával a szerencsét, hogy az a házban maradjon. Ezeket aztán a házra, vagy az ól tetejére dobták.] (Száva Tivadarné, Juhász Anna, Méhkerék, 1920)
"Tăieu undile şi olecuţă dă păr. Le băgau aşe înt-on petec. Dacă uarecine să teme dă mort, uă numa aşe să teme, iera aşe fricos, apu s-afuma cu păru şi cu undile acile. Lua oleacă din iele şi le arde cu tămîie." [Levágták a körmét és egy kicsit a hajából. Beletették egy rongydarabba. Ha valaki félt a halottól, vagy csak egyszerűen félt, olyan félős volt, megfüstölték azzal a hajjal és körömmel. Meggyújtották tömjénnel.] (Drágos Illés, Elek, 1911)
"Ţineu din păru mortului şi din undile tăiete. Cînd iera că umbla mortu acasă, cu aşte şi cu tămîie afumau şi nu mai vie napoi." [Tartottak a halott levágott körméből és hajából. Ha a halott visszajárt, ezekkel és tömjénnel füstöltek, hogy ne jöjjön többet.] (Szántó Péterné, Bálint Flóra, Kétegyháza, 1898)

[13] MOLDOVÁN 1913. 197.

égig vámokat állítanak fel, amelyeknél az ördögvámosok a földről felszálló lelkeket megállítják, s bármilyen bűnt felfedeznek, a kárhozatba hurcolják. A vámok nagy folyók, vizek partján, útszéli oszlopoknál vagy nagykapuknál találhatók, itt lehet alamizsnákkal, étellel vagy pénzzel megvesztegetni az ördögvámosokat.[14] Feltehetőleg ez a hit az alapja a halott jelképes etetése szokásának, s ez magyarázza a pénz meglétét a halotti mellékletek között. A pénz elhelyezésének legáltalánosabban ismert módja az, hogy szilva- vagy ritkábban meggyfa ágból keresztet formálnak, tetején meghasítják, s a hasítékba teszik a pénz, amit a viaszgyertyával együtt a halott jobb kezénél helyeznek el.

A koporsó megfüstölésén kívül a *gonosz távoltartását* szolgálta a koporsó négy oldalára ragasztott és a halott jobb kezéhez helyezett, viaszból készült egyenlő szárú kereszt, a fejéhez tett tömjén és bazsalikom pedig a lélek hazajárását volt hivatott megakadályozni. Gonosztávoltartó szerepe lehet a halott mellé tett köteléknek. Mielőtt ugyanis a koporsó fedelét rátették volna, minden köteléktől megszabadították az elhunytat, hogy szabadon mehessen a másik világba. Arcánál a szemfedélen kereszt alakú nyílást vágtak ki, hogy lássa a túlvilág felé vezető utat.

Az otthonában felravatalozott *halott őrzésé*nek hagyománya kialakulásának oka a halottól való félelem és a halott tisztelete. Az elhunytat egy percre sem volt szabad magára hagyni, éjjel-nappal égették mellette a gyertyát, hogy legyen része világosságban az örök sötétség állapota előtt. A halott éjszakai őrzése, a virrasztó tulajdonképpen a parasztság társas összejöveteleinek egyik alkalma is volt. Hangulata nem volt komor, a résztvevők próbálták elvonni a figyelmet a halál szomorú tényéről, s igyekeztek enyhíteni a hozzátartozók fájdalmát.

A nők számára a *virrasztó* halottsiratással zajlik, melynek a hazai románok körében nagy hagyománya van.[15] Feltétlenül ki kell emelnünk a siratás és a halott utáni sírás (visszasírás) közötti különbséget. Míg az előbbi szinte a legújabb időkig kötelező volt, addig az utóbbit nem tartják szerencsésnek. A néphit szerint ugyanis a sok sírás árt, mert a könnyekből a túlvilágon tó árad, melyben a halott megfullad.[16] A méhkeréki románok elképzelése szerint a sok könny leforrázza a túlvilágon a halottat, csupa seb és hólyag lesz tőle a teste. A túlzott sírás oka lehet a lélek hazajárásának is.

Amíg a halott a ravatalon feküdt tilos volt a halottas házban a tűzgyújtás, a főzés és a mosás. A *tiltott cselekvések*re az adatközlők azt a teljesen racionális magyarázatot adták, hogy hamarabb megromlik a test a melegben. Külön szerepet kap a halottal kapcsolatos hiedelmekben a halottas házban összesepert szemét. Ezzel kapcsolatos szakirodalmi utalások szerint a szemetet csak a koporsó kivitele után seperte ki egy idegen asszony, aki tevékenységéért keszkenőt és kalácsot kapott ajándékba. A seprés végeztével a szemetet járatlan helyre öntötte, majd kezeit az ablakban lévő csuporban megmosta, nehogy megmerevedjenek.[17] Hasonló adatokat gyűjthetünk a magyarországi románok halottal kapcsolatos hiedelmeit kutatva is. A szemetet összeseprik amíg a halott a szobában van, de nem dobják ki, nehogy ezzel kidobják a szerencsét a házból. Egy kosárban összegyűjtik, az ágy alá teszik, és csak miután a

[14] MOLDOVÁN 1913. 210.
[15] KÁROLY 1980. 7–96.
[16] MOLDOVÁN 1913. 210.
[17] MOLDOVÁN 1913. 205.

temetőből visszaérkeznek, akkor ássák a kerítés mellé, hogy senki bele ne lépjen. Méhkeréken ma már csak néhányan emlékeznek egy koporsó lezárása előtt gyakorolt szokásra, melyben az elhunyt összefonódó keze alatt vetnek át gabonát vagy kukoricát termékenységvarázsló célzattal.[18]

Amikor a halott már készen áll a túlvilági életre, ráteszik a koporsó fedelét, majd lábbal előre kiviszik a házból. Bezárják utána az ajtót, hogy ne vigyen magával senkit a hozzátartozói közül. Magyarcsanádon ennek a szokásnak egy olyan változata él, hogy miután a halottat kiviszik a szobából, a halott legközelebbi hozzátartozója bemegy és leül egy székre. Ezt követően rázárják az ajtót, hogy a halott ne tudja magával vinni. A szobában a székeket és az asztalt felborítják, jelképezve ezzel a zavart, amit az elhunyt a házban maga után hagyott, és megakadályozva ezzel a halott visszajárását.

Temetési szertartás, temetkezési szokások

A *temetés*t általában délután két és hét óra között bonyolítják le, amikor a nap már lemenőben van. Minden temetési eszközhöz (zászlók, gyertyatartók, keresztek) fehér zsebkendőt kötnek. A szertartás résztvevői végső búcsúként megcsókolják a koporsón lévő keresztet, és a koporsóra pénzt tesznek az egyház számára. Állapotos asszonynak tilos volt a keresztet megcsókolnia, nehogy sárgaságos legyen a gyermeke. Ha ez mégis megtörtént, a sárgaságban szenvedő gyermeket úgy gyógyították, hogy viaszból egy kis poharat és egy kis kanalat formáltak. A pohárba szentelt vizet töltötték, és napfelkelte előtt a viaszkanállal adtak inni a gyermeknek szentelt vizet.

Az udvaron lezajló egyházi szertatás után a rokonok, ismerősök, szomszédok *utolsó út*jára kísérik a halottat. Általában távolabbi rokonok vagy ismerősök viszik ki a halottat az udvarról. Egyes adatok szerint régen a testet fedetlenül vitték a sírhoz.[19] Ezt bizonyítja Béres András is a görögkeleti temetkezési szokásokat vizsgáló tanulmányában. Az erdélyi és a kárpátaljai görögkeletiek még a második világháború idején is így vitték ki a halottat a temetőbe. Ez valószínűleg a templom körüli temetkezés szokásának maradványa, amikor a halottat fedetlenül vitték ki a templomból a templom melletti temetőbe. A szabályok, hagyományok megtartása miatt a későbbiekben is fedetlenül vitték a koporsót, akkor is, amikor a temető már távol esett a templomtól.[20] A vizsgált falvakban, napjainkban már erre vonatkozóan semmilyen adatot nem találhatunk.

A temetőbe vezető úton a *temetési menet* meg-megáll, hogy a halott elbúcsúzhasson a környezetétől. Amerre a menet elhalad, az ajtókat, ablakokat bezárják, nehogy a halott lelke – amely még ott tartózkodik valahol a test közelében – valahol

[18] *"Dacă o murit zîcem gazda căşii, atunci după ce îl dăzleagă, muiere-sa mere şi aduce tenti uă grîu. Îl bagă înt-o haină, şi îl împreună pă su brîncă. Îl bagă păstă brîncă, şi-l scoate pă su brîncă. O dată face numa. Aşe ca şi cum l-ar lega. Apoi duce şi dă la galiţă. Că norocu şi rămîie acasă, şi nu margă cu iel."* [Ha meghalt mondjuk a gazda, akkor a felesége hoz kukoricát vagy búzát. Beleteszi egy ruhába és átveti a halott keze alatt. A keze fölött teszi át, és alatta veszi ki. Egyszer csinálja csak. Úgy mintha megkötné. Utána a baromfinak adja. Hogy a szerencse a háznál maradjon, ne menjen vele.] (Száva Tivadarné Juhász Anna, Méhkerék, 1920)

[19] MOLDOVÁN 1913. 203.

[20] BÉRES 1973. 354.

megbújhasson. Battonyán a megállásokkor szokásban volt a koporsó alá aprópénzt szórni, hogy a másvilágra költözőnek legyen pénze a vám kifizetéséhez.[21]

A *sír*t mindig hajnalban kezdik ásni, hogy éjszaka a gonosz bele ne fészkelhesse magát. A szakirodalomban találhatunk néhány adatot azzal kapcsolatban, hogy a koporsó belehelyezése előtt a sírgödröt igyekeznek megszabadítani minden gonosztól. Egyik változat szerint egy asszony a rokonságból beleugrik a sírba, és egy fehér kendővel háromszor érinti a sír falát, mintha seperni akarná.[22] A sírból való gonoszűzés másik változata szerint zöld, vagy télen lombtalan gallyakból seprűt készítenek, s megseprik vele a sír oldalait, hogy simák legyenek. A seprűt azután a sírgödörbe, fejfa felől nézve a bal sarkába, seprűjével felfelé középmagasságban helyezik el, hogy az ördög ne háborgassa a halottat.[23] A felfelé állított seprű, mint gonosztávoltartó eszköz ismert hiedelemelem, más mágikus eljárásokban is szerepel, de a sírnak ilyenfajta kiseprésére már nem emlékeznek a hazai román közösségek tagjai.

Lényeges szerepet kap a temetés szertartásában a *pénz*. A számlálatlan aprópénz sírba történő dobálásának célját illetően többféle magyarázatot kaptam. Egyesek szerint a halott így fizeti ki a föld árát, amelybe nyugodni tér, mások szerint azért van erre szükség, hogy az elhunytnak legyen pénze a túlvilágon, néhányan pedig úgy gondolják, hogy így fizeti ki a halott a gonoszt.[24] A Bánátban a nyitott sír felett hét szegénynek hét krajcárt szoktak adni, hogy a lélek a hét vámon keresztül hatolhasson.[25]

A temetés szertartásához tartozik a *rögdobás* általánosan ismert szokása. A románok, miközben rögöket dobnak a koporsóra, a következőket mondják: "Legyen neki könnyű a föld." Ezt a tevékenységet utolsó keresztényi kötelességnek tartják még ma is, bár eredeti funkciója valószínűleg az volt, hogy végérvényesen a sírba rekessze a halottat, s az ne tudjon onnan visszatérni.

Szintén a sírba kerülnek azok a szalagok is, amelyekkel a templomi lobogókra vagy a zászlókat vivők karjára volt kötve a halottól kapott zsebkendő. A zsebkendőt megtartják, de a szalagokat a sírba dobják. A hozzátartozók általában tépnek egy darabot a szemfedélből ("urzîcar"), s ezt később ijedtség elleni gyógymódokban alkalmazzák. Ha valaki félős vagy sűrűn álmodik a halottal, ezt a kis darabot elégetik, és ezzel füstölik az illetőt, vagy megtartják emlékbe, hogy szerencsét hozzon.

Itt kell említést tennünk a románok hiedelmeiben ismert hiedelemalakról, a föld kutyakölykéről, („cățălu pămîntului"). Erdélyben elterjedt az a hit, hogy a föld kutyakölyke megugatja a sír új lakóját, ezért a temetést követő napon két-három rokon a sírhoz megy, azt tiszta vízzel leönti, tömjénnel megfüstöli. A síron nagy gyertyát gyújtanak, s ez addig ég, míg tizenötször meghajtják magukat a sír körül, így szelídítik meg a föld kutyakölykét. A szokásban megfigyelhető a víz és a füstölés tisztító, gonoszűző szerepe.[26]

[21] HOȚOPAN 1982. 9.
[22] MOLDOVÁN 1913. 203.
[23] BÉRES 1973. 356.
[24] Purece Petru adatközlése (sz.: Kétegyháza, 1926)
[25] MOLDOVÁN 1913. 204.
[26] MOLDOVÁN 1913. 197–198; ERETESCU 1976. 129.

A halottak tiszteletének és a *temető védelmé*nek a biztosítása lehet az alapja annak a hiedelemnek, hogy a temetőből nem szabad semmit sem hazavinni. A hiedelem, a halottak bosszújától való félelem védi a temetők, sírok, sírjelek, növények épségét. Aki mégis hazavisz valamit a temetőből, az a néphit szerint sárgaságos lesz, vagy meghal. A sárgaság megelőzésére a temetésről visszaérkezve mindenki kezet mos a már előre előkészített edényben. Egyes román területeken régen a mosdás mellett még füstölést is végeztek a megtisztulás érdekében.[27] A halottnak kijáró tiszteletet tehát nem szabad megsérteni. Elmarad azonban a halottak bosszúja abban az esetben, ha valaki a temetőből rontáshoz vagy annak elhárításához, esetleg gyógyításhoz szükséges dolgokat visz el.

A temetés ceremóniája a temetőben még nem ér véget. Akik a halottat végső útjára elkísérték, részt vesznek a halottas háznál megrendezett halotti toron, melyről részletesebben a halott szimbolikus etetésével kapcsolatos részfejezetben szólunk.

Hazajáró halott

A halottal kapcsolatos hiedelmeket kutatva, számos memorat formájában előadott *hiedelemtörténet*et gyűjthetünk a lélek hazajárásáról. A hazajáró halott elhunyt ember szelleme, amely kísértet formájában jelenik meg az élők között. Sokszor nagyon nehéz különbséget tenni a hazajáró halott és a kísértet között, ugyanis a kísértet a gonosz valamely megjelenési formája, de mivel a rossz szellem az elhunyt alakját is felöltheti, a két alak sokszor összemosódik az adatközlők tudatában. A legnagyobb különbség köztük, hogy míg a kísértet mindig félelmetes, a hazajáró halott lehet jóindulatú is.

A *hazajáró halott*ról szóló történetek alapja a halottól való félelem, a vele kapcsolatban érzett irtózat, iszonyat. Sok olyan eljárás van, melynek célja, hogy az eljárást végző személy félelme megszűnjön. Ezek közül néhányat korábban már említettünk. Aki fél a halottól, az fogja meg annak bal lába nagyujját, utána a hátát verje háromszor a falhoz, s többé nem fog félni. Megszűnik a félelme akkor is, ha megcsókolja a halott talpát. Jó gyógyír a félelem elűzésére a szemfedélből letépett darab is. Az illetőnek vagy mindig magánál kell hordania, vagy kedden és pénteken ezzel kell füstölnie. A halott haját és körmét egy ruhadarabba kötik, és a mestergerendán tartják, ahonnan szükség esetén leveszik, és füstölnek vele. Legjobb módszernek azt említik, hogy a halottat alaposan meg kell nézni, mert az fél tőle a legjobban, aki csak megleste, nem nézte meg jól („cine numa l-o furat, nu s-o uitat bine cătă iel").

A hazajáró halottal kapcsolatosan néhány tényezőnek különösen figyelmet kell szentelnünk. Fontos a visszajáró lélek problémakörének körüljárásánál a halott megjelenési formája, a visszajárás oka, a lélek hazajárásának megelőzését célzó eljárások és a hazajáró halott ellen való védekezés.

A halottak *több alkalommal megjelenhetnek*, egyszer, háromszor, hat hétig minden áldott nap, egy évig, de olyan halottról is tudnak, aki örökké a föld színén marad, nem tud nyugodni a sírban. A halottak éjjel, általában éjfélkor kísértenek, azokon a

[27] MOLDOVÁN 1913. 204.

helyszíneken jelennek meg, ahol életükben is megfordultak. Általában a házban, az udvarban, a gazdasági épületekben, de gyakori az előfordulásuk a temetőben is.

A halottak *sokféle alakot ölthetnek magukra*. Leggyakrabban testi valóságukban jelennek meg, kedvenc öltözetükben, vagy úgy, ahogy eltemették őket. Megjelenhetnek fény formájában, fehér ló alakjában, fehér lepedőbe burkolva, árnyékként, de lehetnek láthatatlanok is. Kísérthetnek a boszorkányok is az elhunyt képében.

A halott *hazajárásának számos oka lehet*. A jó szándék vezérli azt a halottat, aki azért tér vissza, hogy folytassa megszokott vagy megkezdett munkáját, vagy azt az elhunyt édesanyát, aki halála után is gondoskodik hátrahagyott gyermekéről, hazajár megszoptatni azt. Visszajárhat azért is, hogy társat szerezzen magának a túlvilági életben, vagy hogy házastársát magával vigye. Arra is vannak adatok, hogy a halott asszony azért tért vissza, hogy megbüntesse, megfélemlítse férjét, amiért az a gyászév letelte előtt újra nősült. Akkor is kísért, ha valamilyen kívánságát nem teljesítették, nem tették mellé a koporsóba kedvenc tárgyát, nem takarítják a sírját, stb. Nem nyugodhat békében az sem, akit túlságosan siratnak. Ha az élő nem akar felejteni, zavarja a halott nyugalmát. Különösen sokat kísért az a halott, aki már életében is kapcsolatban állt a gonosz szellemekkel.

A szájhagyományban élénken élő hazajáró halottról szóló hiedelemtörténetek, és a halottól való félelem magyarázza miért született olyan sok, a hazajárás megelőzését, és *a hazajáró halott ellen való védekezést célzó eljárás*. A román szakirodalom számos ilyen eljárást közöl. Ezek egyike szerint azokat, akikről életükben azt tartották, hogy boszorkányok, hét év múlva kiássák, a szív tájékán vasvillával keresztülszúrják, majd arccal lefelé temetik vissza. Szintén a visszajárást megakadályozandó, a temetés után negyven napig – amíg a néphit szerint a lélek ott tartózkodik – két-három asszony a sírt vízzel öntözi, és tömjénnel füstöli. Ugyanebből a célból a temetés után megmaradó gyertyadarabot három napon át naplementekor meggyújtják ott, ahol a halott feje volt, és lefekvésig égetik. A Bánátban a halott szájára, szemére, fülébe tömjént, mellére fakeresztet, szentképet esetleg vadrózsaágat tettek. Régen a koponyáját is átszúrták, hogy haza ne járjon.[28] Egy másik eljárás szerint a halott szájába fokhagymát tesznek, és arccal lefelé temetik. A fokhagyma sok más gonosztávoltartó és gonoszűző eljárásban is szerepet kap. Bekenik vele az ajtókat, ablakokat, sőt sokszor önmagukat is az emberek, hogy a hazajáró halott ne árthasson nekik. A hazajárást hivatott megakadályozni a koporsó vagy a sír füstölése, a virrasztás és a halott jelképes etetésének szokása is. Mint már korábban említettem ezért takarták le a tükröket, borították fel a székeket, csukták be az ajtókat a halott kivitele után. A bazsalikom és a tömjén is e célból került a koporsóba, s rögöt is azért dobtak a hozzátartozók a sírba, hogy elrekesszék az elhunytat. Az anyának feltétlenül meg kellett siratnia elhunyt gyermekét, mert ellenkező esetben vissza fog járni. A halott házból való kivitele után a pap megszenteli a házat. E vallási szokás is a lélek hazajárásának megakadályozását szolgálja.

[28] MOLDOVÁN 1913. 188.

A hazajáró halottal kapcsolatosan a román közösségekben sikerült olyan hiedelemtörténeteket gyűjteni, amelyeket az adatközlők saját élményeikként adtak elő, rendkívül színesen, élményszerűen.[29]

[29] "O vinit acasă muiere me ce moartă. Nu m-am visat, u-am văzut. Tă tîrziu am vinit acasă că nu m-o plăcut sîngur, am gîndit tă şi mai şed, şi treacă păstă mine noapte. Am dăştis io uşe la ocol, ş-am şi întis-o. Ş-am vinit îlontru, şi acole m-o părut că-i cineva pă lada ciie dîn tîrnaţ. Vin înlontru şi mă pun aci pă pat. Am aprins teveiu. Şi păstă teve am o cocotoare. Şi în cocotoare am văzut că ş-o băgat capu la fereasta dî la uşe. În cocotoare tumna să vede uşe, dacă şez pă pat. S-o uitat numa, n-o zîs nimică, că n-o putut vorovi nici cînd o murit. Da ie o fost. Încă înainte d-ace am întămîiet io, da tă o vinit. Numa dă trii uări o putut vini. A doaua uoară l-o văzut pruncu muierii asta a me ce noauă. O vinit pruncu la mneazî noapte, o stat în uşe aci la noi. Ş-o mărs şi l-o petrecut pînă acasă. U-o văzut pruncu bine, c-o fost lună plină. U-o văzut că mere tă după iel. Iel aşe s-o spăriet, că n-o putut nici bineaţă şi deie la muiere, numa tăt o dat cu pumnu-n fereastă, da n-o putut grăi. A trie uară aşe o fost că io am vinit ş-atunce tîrziu. Tă m-am dus uarinde, că nu m-o plăcut sîngur. La opt, la noauă ceasuri vin io acasă. Da le-am întis bine uşile, şi pă asta la tărnaţ. Şi pînă dăştig io uşe dî la sobă, iacătă c-o văd io pă ie aci. Numa pîntră picioare pî la mine o putut vini, că numa u-am văzut îlontru. Apu nime nu mă crede, pedig aşe o fost. Ie o fost. Încă nici nu i-o fost cîrpă-n cap. O fost dăzvălită, că aşe u-am pus şi în copîrşeu. Şasă săptămîni o fost aici, i-o fost sufletu la straşină. Apu cînd am aprins viloaniu, numa văd că fuje cineva. O şezut aci, numa dăloc a perit, cînd am aprins viloaniu. Aşte or fost a mele şasă săptămîni. Muiere me cînd o vinit acasă moartă, nime nu u-o văzut, numa io. Cînd u-o văzut pruncu muierii iastălaltă, acie dîrt ace o putut fi, că o gîndit că-s io. Pă mine m-o aşteptat. Am tămîiet şi-n tărnaţ, şi-n sobă şi pătălocu pă su fereşti, şi-n pod. Am füstölit. Şi mătura am pus aice la uşe cu spicu-n sus. Da tă n-o ajuns nimica. Apoi am purtat io tămîie la mine, şi nu să mai apropie dă mine. Am cosît on petec. Şi i-am pus cipcă roşie. Ş-am băgat în ie trii fire dă ai, pită, sare, grîu, o lea dă pămînt dă la morminte. Ş-am băgat dîn cruce dă lemn aşe on dărab, da trii am făcut din ie şi nu fie cu părete. Şi n-aibă ie putere. Ş-am băgat acolo în petec, ş-am cosît, şi u-am pus în grumaz. Şi d-acole-ncolo nimic n-am mai văzut. N-o vinit. Aşe o zîs cătă mine Deorde dî la Titihaz: Ilie mneu! Aşe să ştii, că tăt uomu vine acasă. Numa nu iel. Sufletaşu lui musai şi vie, dă vre dă nu vre, de farba lui, ptele lui tătă-i p-ace. Nici io n-am crezut asta, pînă n-am păţît şi io." [Hazajött az én halott feleségem. Nem álmodtam, láttam. Mindig későn jöttem haza, mert nem szerettem egyedül lenni, gondoltam ülök még, hogy elmúljon az éjszaka. Kinyitottam az utcaajtót és be is csuktam. Bejöttem, és úgy tűnt, hogy van valaki a ládán a tornácon. Bejövök és leülök ide az ágyra. Bekapcsoltam a tévét. A tévé fölött van egy tükröm. A tükörben láttam, hogy bedugta a fejét az ajtó üvegéhez. A tükörben éppen látni lehet az ajtót, ha az ágyon ülsz. Csak nézett, nem szólt semmit, mert nem tudott beszélni akkor sem amikor meghalt. De ő volt. Még előtte tömjéneztem én, de csak eljött. Csak háromszor tudott jönni. Másodjára az új feleségem fia látta. Jött a fiú haza éjszaka, ő meg itt állt nálunk az ajtóban. Ment és hazáig kísérte. Jól látta a fiú, mert telihold volt. Látta, hogy mindig követi. Úgy megijedt, hogy még köszönni sem tudott az anyjának, csak verte ököllel az ablakot, de nem tudott szólni. Harmadjára megint későn jöttem haza. Mindig mentem valahova, nem szerettem egyedül. Olyan nyolc-kilenc órakor jövök én haza. Jól bezártam az ajtókat, a tornácét is. És amikor kinyitom a szobaajtót, hát látom, hogy itt van. Csak a lábam között tudott biztos bejönni, mert csak láttam, hogy bent van. Senki nem hisz nekem, pedig így volt. Ő volt. Még kendő sem volt a fején. Hajdonfött volt, mert úgy tettem a koporsóba. Hat hétig volt itt, az ereszben volt a lelke. Amikor felkapcsoltam a villanyt, csak látom, hogy szalad valami. Itt ült, csal elszaladt amikor felkapcsoltam a villanyt. Ez volt az enyém hat hétig. Hazajött a halott feleségem, senki nem látta, csak én. Amikor a másik feleségem fia látta, az azért lehetett, mert azt hitte, hogy én vagyok. Engem várt. Tömjéneztem a tornácon is, a szobában, mindenhol az ablakok alatt, a padláson. Füstöltem. Még a seprűt is idetettem felfelé állítva. De csak nem ért semmit. Aztán hordtam magamnál tömjént, hogy ne közelítsen többé hozzám. Varrtam egy rongydarabot, tettem neki piros csipkét. Ebbe tettem három gerezd fokhagymát, kenyeret, sót, búzát és egy kis földet a temetőből. És még tettem bele egy darabot egy fakeresztből. Három ilyet csináltam, hogy páratlan legyen. Hogy ne legyen neki ereje. Beletettem oda a rongyba, összevarrtam és a nyakamba kötöttem. És attól kezdve már semmit nem láttam. Nem jött többet. Úgy mondta nekem Gyorgye Kétegyházáról: Ilie! Úgy tudd meg, hogy minden halott hazajár. Csak nem ő. Az ő lelkecskéje muszáj, hogy jöjjön, ha akar, ha nem. Én sem hittem ezt, amíg meg nem történt velem.] (Drágos Illés, Elek, 1911)

"Zîce că o umblat on uom acasă la muiere. Şi aşe s-o-ndrăgostit ca cum ar trăi. Şi ie n-o mai putut, c-o fost pre rece iel. O fost aşe ca viu strîgoiu, c-o fost strîgoi. Nu s-o putut scăpa altăcum dă iel muiere numa dacă o mărs la birău. Or mărs acolo, l-or dăzgropat afară, şi şide acolo. Da dă vorbit n-o vorbit. L-or prins, l-or legat p-o bîtă şi l-or pus pă jar. Aşe o pomnit inima lui care o fost vie. Că o fost două inimi în iel. Şi ce vie n-o fost bună n-

Erőszakos halál, elkárhozott lelkek, tetszhalott

A *különös körülmények között elhaltak* közé sorolhatjuk a kereszteletlenül meghalt gyermekeket. Általában igyekeztek a gyermeket minél hamarabb megkeresztelni, mert a *kereszteletlenül meghaltak*ból lesznek a „zvîrcolaci" néven ismert hiedelemlé-

o fost a lui, ce o fost a dracului, a strîgoiului. Numa aşe s-o putut scăpa muiere dă iel. Că doară patru-cinci luni o umblat acasă. Ş-o făcut tăt iucru, ş-o chefelit caii. Întors-o ie combinetu, spătoiu şi ştrimfii. Încă atunci tă n-o fo nimica. Că a lui inima acie o trăit. La cie inimă dintîie ar fi ajunsă, la asta nu, că n-o fost a lui, o fost a strîgoiului care s-o băgat în iel." [Azt mondják, hogy hazajárt egy férfi a feleségéhez. És úgy szerelmeskedett vele, mintha élne. És az asszony már nem bírta, mert nagyon hideg volt a férfi. Olyan élő volt a boszorkány, a strigoi, mert strigoi volt. Nem tudott tőle megszabadulni másképp az asszony, csak ha elment a bíróhoz. Odamentek, kihantolták, és ő ott ült. Beszélni, nem beszélt. Megfogták, egy rúdra kötötték, és parázsra tették. *Hatalmasat pukkant az a szíve, amelyik élt. Mert két szív volt benne. Az élő szív nem volt jó, nem volt az övé,* hanem az ördögé, a boszorkányé. Csak így tudott az asszony megszabadulni tőle. Úgy négy-öt hónapig járt haza. Elvégezte a dolgát, kefélte a lovait. Megfordította az asszony a kombinéját, az ingét, a harisnyáját. Csak nem használt. Mert az a szíve élt. Az eredeti szívéhez ez elég lett volna, de ehhez nem, mert nem az övé volt, hanem azé a strigoié, aki beleköltözött.] (Drágos Illés, Elek, 1911)

"Or vorbit şi aşe că *vine mortu acasă. Zîce că o fost o nevastă, care o avut prunc micuţ.* Şi o murit ie. Şi u-or îngropat, şi o rămas pruncu micuţ. Şi soacră-sa l-o dăicit. Tă cînta şi plînje. Zîce că s-o culcat bătrîna. Odată vede că aşe stă o lumină pă leagăn. Aşe o zare. Zîce că ie, mă-sa vine şi-i dăde ţîţă. Şi zîce că atunce bătrîna s-o sculat ş-o zîs că: Brînci străini te leagănă, mama ta te-adapănă. Şi zîce că atunce ie, mama pruncului o tuşit. Zîce că dă trii uări o vinit şi bătrîna s-o-nfricat. O zîs bătrîna cătă uom, cătă tata pruncului: Nevasta ta vine acasă şi-şi adapă pruncu. Ştii ce şi faci? Fă o frigare mare dă fer. Ş-o bagă acolo în mormînt. Şi zîce că s-o dus iel, şi p-îngă cruce o groapă aşe o fost, ca şi cum ar ieşi on moşinoi p-acole. Ş-o băgat frigare ce dă fer acolo şi pînă-i lume n-o mai vinit muiere lui la prunc." [Beszélték azt is, hogy hazajár a halott. Mondták, hogy volt egy asszony, akinek kisgyereke volt. Meghalt az asszony. Eltemették és maradt a gyerek. Az anyósa dajkálta. Mindig énekelt és sírt. Lefeküdt az öregasszony. Egyszer látja, hogy egy fény száll a bölcsőre. Egy halvány fény. Azt mondják az anya járt szoptatni a gyerekét. Akkor az öregasszony felkelt és azt mondta: Idegen kezek ringatnak, édesanyád szoptat. És akkor a gyerek anyja köhintett. Háromszor jött, az öregasszony megijedt. Azt mondja az öregasszony a férfinak, a gyerek apjának: A te feleséged hazajár szoptatni a gyereket. Tudod mit csinálj? Csinálj egy nagy nyársat vasból. És szúrd bele a sírba. Azt mondják elment a férfi és a kereszt mellett egy nagy lyuk volt, mint egy vakondtúrás. Beleszúrta oda a vasnyársat, és soha többé nem jött az asszony a gyerekhez.] (Szántó Péterné, Bálint Flóra, Kétegyháza, 1898)

"O fost o muiere, i-o murit uomu, apu zîceu că vine noapte acasă. Videu muierile că muiere acie aşe iera dă beteagă, uscată. Zîceu că la asta biztos îi vine uomu acasă, adecă mortu. Zîceu cătă ie şi-şi coate greabăn părăsît. Şi-l puie acole lîngă ie noapte cînd s-a culca, şi pînă-i lume n-a mai vini. Zîceu că dîrt-ace vine acasă că-i strîgoi. Trăbuie şi să facă şi cu ai. Să unje cu ai, că la strîgoi aiu îi pute. Adecă din uomu mort s-o făcut strîgoi, şi iel o vinit napoi la muiere. Dacă s-o uns cu ai, şi ş-o cotat greabăn părăsît, n-o mai vinit, nu s-o apropiet dă ie." [Volt egy asszony, meghalt a férje, és azt mondták, hogy éjszakánként hazajár. Látták az asszonyok, hogy ez az asszony olyan beteg, sovány. Úgy mondták, hogy ehhez biztos hazajár az ura, vagyis a halott. Azt mondták neki, hogy keressen egy eldobott gerebent. Tegye maga mellé éjszaka, amikor lefekszik, és soha többet nem fog jönni. Azt mondták, azért jár haza, mert strigoi. Be kellett kenje magát fokhagymával is, mert a strigoinak büdös a fokhagyma. Vagyis a halott emberből strigoi lett, és az jött vissza az asszonyhoz. Ha bekente magát fokhagymával és keresett eldobott gerebent, nem jött többet, nem közelített hozzá.] (Martyin Tivadarné, Márk Mária, Méhkerék, 1908)

"O murit o fătuţă. Dă şapte dă opt ai o fo numa. O muiere o mărs la tăniar la fîntîna viţăilor. Şi acolo or fost ruj pîngă tăniar. Şi ie s-o dus la fată, că fata iera acolo culcată su ruji. Şi zîce cătă ie: Ce-i cu tine Florică, cum dă ieşti tu sîngură aici? Apu aista-i tudomanu mamii–zîce ie. Atîta tă plînje, pînă tătătătă m-o răpit. Şi io nu m-am putut duce. Cîţ or fost aice tăţ s-or dus, numa io am rămas. Că tătătătă o putrăzît carne pă mine, atăta o tă plîns mama după mine." [Meghalt egy kislány. Olyan hét-nyolc éves volt csak. Egy asszony ment a tanyára, a borjúkúthoz. És ott sok fa volt a tanya körül. Ő odament a lányhoz, mert a lány ott feküdt a fák alatt. Azt mondja neki: Mi van veled Flórika, miért vagy te itt egyedül? Ez anyám tudománya – mondja a kislány. Olyan sokat sírt, hogy teljesen kisebesedtem. Nem tudtam elmenni. Aki itt volt, mind el tudott menni, csak én maradtam. Teljesen elrohadt rajtam a hús, annyit sírt anyám utánam. (Martyin Tivadarné, Márk Mária, Méhkerék, 1908); NAGYNÉ MARTYIN 1996. 130–131.

nyek, amelyek a holdat eszik. Ha látták, hogy a gyermek életképtelen és már nem volt idő a keresztelésre, a bába az ikonok felé emelve keresztelte meg. A holdfogyatkozást okozó kereszteletlenül elhaltak után nem harangoztak, s nem volt helyük a falu temetőjében. Ezeknek általában külön temetőjük volt, de Kétegyházán például az árok partján temették el őket.

Itt kell megemlítenünk a moroi néven ismert lényeket is, melyek lehetnek *nem megfelelő módon eltemetett halottak*,[30] vagy elvetélt magzatokból, kereszteletlenül elhalt gyermekekből támadt boszorkányok. A néphit szerint az *elhajtott magzat* ördöggé válik, vagy a másvilágon mérges kígyó alakjában az anya testéből táplálkozik.[31] Méhkeréken az elvetélt és az elhajtott magzatot tăciunenak nevezik. Ezt egy ruhadarabba tekerve dobozba tették, majd a temetőbe vitték, ahol valamelyik rokonának a sírjába ásták. Szakirodalmi leírások szerint elkárhozottakká válnak az *öngyilkosok* lelkei is, akiket nem temethet el a pap, testük nem a temetőbe, hanem két falunak a határára kerül. Annak, aki ilyen sír mellett haladt el, dobnia kellett egy fadarabot rá, nehogy az ott fekvőnek a természete ráragadjon. Ha a fadarabok felhalmozódtak a síron, a halmazt meggyújtották. Az ilyen elveszett lélek az ördögnek van szánva, és addig kóborol, míg az ördög a pokolba nem tereli.[32] A hazánkban élő románok az öngyilkosokról azt tartották, hogy megnyerte őket az ördög („are pã dracu, l-o miruit dracu"), és külön temetőben temették őket.

Az *idegenben meghaltak* lelki üdvéért a románok gyászmise alatt oszlopokat vernek a földbe, és pomanakat (felszeletelt misekenyeret) osztogatnak. Az erdőben vagy határban elhaltakat arra a helyre temetik, ahol megtalálták őket. Ezeknek a sírjára szintén fadarabokat vagy köveket dobnak. Ha valakivel valahol halálos szerencsétlenség történik, a hozzátartozók azt a helyet kereszttel jelölik meg, mert az ilyen helyet tisztátalannak tartja a néphit, s kereszt nélkül továbbra is szerencsétlenséget szülne. Ha valaki idegenben, gyertya nélkül hal meg, azt gonosz szellemek veszik körül, s a másvilágon sem lesz világossága. A temetetlenül maradt emberek lelkei állandóan bolyonganak, míg minden bűntől meg nem tisztulnak.

Az olyan elhunytat, amelyből már tartósan eltávozott, de újra visszatért a lélek, *tetszhalott*ként emlegetik a románok. Megnevezésére a magyar kifejezést használják, tekintve, hogy a román megfelelőjét nem ismerik. A tetszhalottal kapcsolatos történeteket csak hallomásból ismerik.[33]

Az *erőszakos halállal elhunyta*kra, elkárhozott lelkekre vonatkozóan kevés adatot találhatunk a magyarországi románságnál. Ennek fő oka talán az, hogy a románok kis közösségekben élnek, így ilyen esetek csak nagyon ritkán, szórványosan fordulhattak elő.

[30] ERETESCU 1976. 130.
[31] MOLDOVÁN 1913. 205.
[32] MOLDOVÁN 1913. 205.
[33] *"O unguroaie m-o spus, că acolo în satu lor o fost o muiere bătrînă dă noauăzăci şi patru dă ani. Acie zîce că ştie lua şi rodu după pămînt. Ie nu o avut numa o lea dă pămînt, da fereascã-te Dumnezo ce bucate o avut. Şi zîce că o murit bătrîna. Zîce că tă roşie o fost la obraz aşe moartă. U-or ţinut trii zîle, da tăt aşe o fost. Atunce uarecine o zis cătă pruncu-so, că şi baje on cui aşe măroc în foc, să fie roşu. Şi ş-o-mpungă aci, sus la stomac. Atunci s-a trezî dacă nu-i moartă. Da iel n-o vru pruncu, că tă i-o fo mamă. Ş-o plătit tare mulţ bani la cineva. Şi zîce că acela o băgat cuiu acole, da Dumnezo te fereascã ce ţivlituri o făcut bătrîna. Apoi o murit. Aşe o ţivlit, că gîndei că a duce casa în lături. Pînă atunci n-o fo moartă, numa aşe tetszhalott."* [Egy

Halottak jelképes etetése

A halottnak élő holttestként való felfogásában, vagy a meghalt test továbbélő lélek elképzelésben gyökerezik a *halott etetésének szokása* is, ami nem más, mint az elhunyt étellel való ellátása jelképes formában. A halál utáni élet képzetéből adódik az a hit, hogy a halott nemcsak életében használt tárgyaira tart igényt, hanem az élet továbbviteléhez szükséges dolgokra, így ételre és italra is.

A halotti áldozat kezdeti formája történhet *jelképes formában való etetés*sel. Különösen a római katolikus és a görögkeleti lakosság körében ismert a jelképes etetésnek az a formája, amit *szegények etetésé*nek neveznek. A község szegényeinek étellel, itallal való ellátása a halott etetésére vezethető vissza, de mindig volt alamizsnálkodó jellege is. A halott élő személlyel való helyettesítésének gondolata kereszténység előtti, és Európán kívüli is sok helyen ismert.

A temetés napján vagy az azt követő napokban gyakorolt szokások közül Moldován Gergely a következőket tartja említésre méltónak a század elején megjelent írásában. A halott hozzátartozói csuporba vizet, rá cipót és gyertyát tesznek az ablakba, hogy éjjelenként a lélek azokkal táplálkozzék. A temető felé vezető úton a temetési menet többször megáll. Ekkor szoktak a családtagok a koporsó felett kalácsot meg pénzt osztogatni a szegények között a halott lelki üdvéért. Bizonyos déli településeken a temetés után néhány napig, 5-7 asszony a sírhoz jár hajnalban, ott elénekelik a Zorile című éneket, a sírra bort és kenyeret tesznek, azt tömjénnel megfüstölik, borral behintik, a kenyeret pedig szegénynek adják alamizsnába.[34]

A fent említett szokások néhány változatát ma is fellelhetjük a battonyai illetve méhkeréki románok hagyományaiban. Battonyán a halotti tor („pomana") végén három pohárba vizet, bort és pálinkát töltöttek, ezeket az ablakba tették, s melléjük helyeztek egy darab kalácsot is. Reggelre a poharakból elpárolgott valamennyi folyadék, amit a néphit szerint a halott ivott meg, ezért a pohár tartalmát kiöntötték az ablakon, hogy ne szomjazzon a halott.[35] Méhkeréken 150-200 kalácsot sütnek a temetés napjára, s mindegyikbe belesütnek egy pénzdarabot is. A tarisznyába helyezett kalácsokat a szomszédasszonyok átadják a koporsó felett, és amikor a halottat az udvarról kiviszik, ezeket a kalácsokat a gyerekek között osztják szét. A gyermekek között szétosztott kalács egyébként fontos eleme a lakodalmi szokásoknak is. Szintén Méhkeréken van szokásban az is, hogy temetés utáni nap a halott legközelebbi hozzátartozói kimennek a sírhoz.

A halottak etetése szokásának fő alkalma a *halotti tor*. A halotti tor az ősök tiszteletére rendezett szertartásos áldozati lakomák maradványa, amelyek a lélekhit s

magyar asszony mondta, hogy ott az ő falujukban volt egy kilencvennégy éves öregasszony. Az még a föld termését is el tudta venni. Neki csak egy kis földje volt, de Isten mentsen micsoda termése volt. És meghalt az öregasszony. Azt mondják olyan pirospozsgás volt az arca holtan is. Három napig tartották, de csak olyan maradt. Akkor valaki azt mondta a fiának, hogy tüzesítsen meg egy nagy szeget. És szúrja bele fent a gyomra tájékán. Akkor felébred, ha nem halott. De a fiú nem akarta, mert csak az anyja volt. Nagyon sok pénzt fizetett valakinek. Az beszúrta oda a szeget, de Isten mentsen micsoda sikoltozásokat csapott az öregasszony. Aztán meghalt. Úgy sikított, hogy azt hitted szétveti a házat. Addig nem halt meg, csak olyan tetszhalott volt.] (Szántó Péterné, Bálint Flóra, Kétegyháza, 1898)

[34] MOLDOVÁN 1913. 204.

[35] HOȚOPAN 1982. 9.

az ezzel összefüggő őskultusz és halottkultusz alapján fejlődhettek ki. A tort a bűnök bocsánatáért, a halottak lelki üdvéért rendezik. Régen a tort temetőben ülték meg. Az étel sírhoz vitelének néhol még ma is gyakorolt szokása a régi torok emlékének maradványa lehet. A temetőben rendezett torozás szokása a szegények, koldusok, gyerekek megvendégelésévé vált.

Az 1980-as évekig a halotti tort a temetést követően a halottas háznál rendezték. Általában pálinkával, kenyérrel és szalonnával vendégelték meg a tor résztvevőit, bár a jólét megjelenésével egyre gyakrabban készítettek külön erre az alkalomra töltött káposztát. A tor alkalmával az ennivalóból és a pálinkából a földre is öntöttek, hogy így a halott számára is juttassanak ezekből.

Az 1960-as években még ismert és gyakorolt volt a *halottak húsvétja* ünnepének több szokása. Az egyházi ünnep részeként a temetőben processziót tartottak, imádkoztak a halottakért, és a hozzátartozók a síroknál kaláccsal és pogácsával kínálták meg az odalátogatókat, főleg a gyerekeket. Battonyán sokszor helyeztek a sírokra ételt és italt. A temetőbe való kivonulás halottak húsvétján egyre inkább háttérbe szorul, helyette a templomban tartanak halotti megemlékezést húsvét utáni vasárnap vagy hétfőn.

Itt érdemes még szólnunk egy szintén halottak húsvétján gyakorolt szokásról, amely csak a méhkeréki románok körében ismert, s amelyet az asszonyok gyakoroltak az ünnep reggelén, mivel a férfiak számára ez a nap munkanap volt. Csupán egy-két pohárnoknak nevezett idősebb ember vehetett részt ezen a megemlékezésen, ahol természetesen az ételből és italból a halottak számára is juttattak oly módon, hogy az első falatokat az asztal alá dobták.

A szokás neve is jelzi, hogy halottak húsvétján tojást is festettek az asszonyok, amit ők maguk vittek el az ismerős gyerekeknek megemlékezésül („dă pomanã"). Akkor is szükség volt ilyen jellegű adományozásra, ha a halott valamelyik hozzátartozójának álmában a halott vizet, ételt vagy italt kért. Úgy igyekeztek kielégíteni a halottat, hogy gyerekeket, szegényebb embereket kaláccsal, tojással ajándékoztak meg.

A halál beálltakor, a fényes felületek letakarására szolgáló, kimondottan erre a célra, házilag szőtt-varrt törülközők motívumai és az ezeken alkalmazott színek sajátos képet mutatnak. A *tükör letakarására szolgáló, feketével hímzett törülközők*ön egyaránt alkalmazták a szövés és a hímzés díszítésmódját. A növényi ornamensű szőtt díszítményt a subrikált szélmotívumot, a keresztszemes technikával kivarrt madár és kereszt alakzatot harmonikus egységgé olvasztja a fekete szín alkalmazása, valamint a szegélydíszként megjelenő rececsipke.

A román családokban – különösen a hagyományokhoz erősen ragaszkodó kétegyházi és méhkeréki közösségekben – az elmúlt évtizedekig szokásban volt, hogy a család minden tagjának elkészítette még gyermekkorában az édesanyja a *halotti lepedőt*.[36] A díszterítőt a ravatalra helyezték, de egyes közlések szerint szemfedélnek is használhatták. A halottas lepedőket a románoknál kizárólag fehér hím díszíti. Méhkeréken a három szél kendervászonból, stilizált virágmotívumokból álló, csipkével összeillesztett lepedő mindkét keskeny szélét díszítették, egyiket (a jobban látható lábtól való részét) szélesebb motívumokkal. A geometrikus kompozíció kizárólag szög-

[36] A halottal kapcsolatos népi textíliákról lásd: NAGYNÉ MARTYIN 2000. 238–239.

letes motívumokból álló szimmetrikus, ismétlődő díszítménysorból áll. A geometrikus motívumok közé épített növényi ornamensek is mértanivá, jelzésszerűvé válnak a textílián.

A vagdalással, szálirányban varrt szálszámolásos laposöltéssel, szálszorítással kialakított minta szépségét az adja, hogy a vagdalások elszegéseit kenderszállal, a laposöltéses díszeket pamutfonallal végzik, így a fehér szín és a kender természetes sárgás színének ritmikája adja a hímzés igazi szépségét. A geometrikus mintázatú hímzést egészíti ki a textília széle felé eső részen végigfutó kenderszállal végzett subrikolás, keskeny azsúrcsík, valamint a szegésként szereplő szintén geometrikus mintákból álló, tehát a textília egészével harmonizáló horgolt csipke. A méhkeréki halottas lepedők motívumai textíliánként különböznek, de fő sajátosságaikban azonosságot mutatnak.

A kétegyházi halottas lepedők hasonló kompozíciójúak, szintén a geometrikus minták a jellemzőek, de a vagdalásos-laposöltéses technikát már a lyukhímzéssel kialakított motívumok egészítik ki, tehát a kétegyházi halottas lepedők esetében kerek formákból kialakított geometrikus mintázatról van szó. A textíliák azonosítása során terminológiai ellentmondásokba ütközünk, amelyek feltételezhetően a halottas lepedők funkcióváltozásával, illetőleg a hagyományos temetkezésből való kiszorulásával magyarázhatóak. Ugyanazt a textíliát lepedőnek, ágyterítőnek, szemfedélnek illetőleg halottas lepedőnek egyaránt nevezik a román közösségekben. Ezzel a folyamattal párhuzamosan tulajdonképpen a textília szerkezete is megváltozott, már nemcsak a keskenyebb szélein díszítették dúsabb, illetve szerényebb mintázatokkal, hanem egyforma díszítménnyel látták el a textíliát a teljes kerületén. A későbbi időszakokban pedig, a halottas lepedők alapanyaga is a gyolcs lett a kendervászon helyett, amelyet szabadrajzú lyukhímzés díszítésekkel láttak már el.

A halottal kapcsolatosan fennmaradt másik tárgyi emlékcsoportot az archív fényképek képezik. A fotográfia jellegzetes típusai között tartjuk számon a *ravatalképeket*. A halál megjelenítése, a koporsóban fekvő, felravatalozott halott megörökítése főként az 1950-es évektől figyelhető meg. A képek tanúsága szerint a nyitott koporsó köré gyülekezett család, hozzátartozók, barátok, ismerősök az elvárt normáknak megfelelő sorrendben, öltözetben, testtartással készülnek utolsó útjára kísérni a halottat. A szereplők térbeli elhelyezkedése, gesztusai, öltözete egyéni és közösségi jelentéstartalmakat hordoz, s ezek által a fényképek közelebb visznek a hagyományos paraszti jelrendszer megismeréséhez. Az elhunyt képi megörökítésének igénye mögött a halott jelenlétének kép általi meghosszabbítása húzódik meg.

A halál motívuma a népköltészeti alkotásokban

A temetés szertartásának elmaradhatatlan részei a *halottsirató*, valamint a *halottbúcsúztató énekek*. A román népköltészeti gyűjteményekben a halottsiratók és a búcsúénekek elnevezésére egyaránt a halottsirató („bocet") kifejezést alkalmazzák. Száva Tivadar, az első ismert magyarországi román halottbúcsúztató ének szerző, elnevezésében is különbséget tesz a kétféle népköltészeti alkotás között, a búcsúéneket a "halott éneke"-ként (hora mortului) említve. A siratókat és a búcsúénekeket a halál ténye köti össze, funkciójukban és szerkezetükben azonban sok különbözőséget mutatnak. A halottsiratás a halál beálltakor azonnal elkezdődik. Az asszonyok a harang-

szóval jelzett hír hallatára a házhoz sietnek, s reggeltől alkonyatig siratják a halottat. Ezzel szemben a halottbúcsúztató énekeket, amelyekben a halott egyes szám első személyben búcsúzik szeretteitől, a kántor adja elő az egyházi szertartás keretében. A halottsiratók egyedi, improvizált énekek, a halottbúcsúztatók előzőleg megírt alkotások. A siratók szövegét az asszonyok a helyszínen alakítják, a halottbúcsúztatók megrendelésre készülnek, alkotójuk általában ismert személy. A siratóénekek dallamvonala egyéni, a halottbúcsúztatóknak egy vagy két dallam variánsát ismerik a településeken. A siratók strófaszerkezet nélküli verses szövegek, a búcsúztatók négysoros versszakokból állnak.

A *halottsiratás* funkciója, célja, a *siratók* improvizált szövege szoros összefüggésben van a továbbélő lélek képzetkörével. Ennek megfelelően a halottsirató szövegek mindig megszólítással kezdődnek, ezekben mindig csak jót szabad megfogalmazni, el kell nyerni a lélek jóindulatát, hogy ne legyen oka kísérteni. A szövegmotívumok között gyakori az élők és halottak viszonyára, a temetési szertartásra, a halott túlvilági életére, a többi halottal történő találkozásra való utalás. Gyakran előfordul, hogy az elhunyttal üzennek korábban meghalt hozzátartozóknak. Jellegzetes eleme a szövegeknek a szomorúság, a fájdalom, a gyász érzésének kifejezése, a halál elátkozása. A szövegeknek sajátos verstani-ritmikai szerkezetük van. Változatos terminológiájuk a nyelvjáráskutatás gazdag tárházát jelentheti.[37]

A magyarországi román halottsiratók-énekekkel kapcsolatosan Károly S. László végzett kutatásokat, aki kutatási eredményeit egy alapvető tanulmányban publikálta. Dolgozatában a körösszegapáti, körösszakáli, kétegyházi, eleki, létavértesi szövegek értelmezésén, rendszerezésén túl a dallamtípusok elemzését is elvégzi. A dallamok többsége három típusba sorolható: 1./ egy-kádenciás, három sorból építkező, kis terces pentachord hangsorú, 2./ két-kádenciás, két sorból építkező, nagy terces hexachord hangsorú, 3./ két-kádenciás, három sorból építkező, kis terces hexaton, ill. hexachord és pentachord hangsorú dallamok. A siratók kötetlen dallamstrófákból építkeznek, ritmusuk szillabikus giusto, mely parlato rubatoba vagy parlatoba megy át.[38]

A halottsiratás szokása a legutóbbi időkig eleven hagyománya volt a magyarországi románok folklórjának, csupán az utolsó évtizedben, a halottas házak elterjedése, az otthon történő felravatalozás szokásának megszűnése következtében kezdett visszaszorulni. A siratóénekek dallambeli és szövegbeli rendkívüli gazdagsága, visszatérő és teljesen egyedi, egyéni szövegei, változatos dallamkincse, nyelvi megoldásai külön mélyreható elemzés tárgyai lehetnek.

A *halottbúcsúztató énekek* a román ortodox temetési szertartás fontos elemei. A halott búcsúvételére az egyházi szertartás végén kerül sor, amikor a halottat a régi hagyomány szerint az udvarra, újabban, pedig a halottas ház elé kiviszik. A halottbúcsúztató énekeket napjainkig megőrizték kéziratos formában több településen. A téma kuriózum voltára először Domokos Sámuel figyelt fel, aki összegyűjtötte és rövid bevezetővel, kötet formájában közreadta a méhkeréki származású Száva Tivadar által írt és előadott énekeket.[39] Későbbi publikációkból kiderül, hogy Méhkeréken több követője is akadt ennek a hagyománynak Kóra Ilona, Juhász Anna és Pojendán László

[37] SIMON OROS 1980. 156–170.
[38] KÁROLY 1980. 94.
[39] DOMOKOS 1989. 151.

személyében.[40] Battonyán a Marosán család őrizte meg a Nagy Mihály által írt halottsiratók néhány darabját,[41] Eleken Zsurka Péter írta a halottsiratókat, ismerve ezek dallamának régi stílusú és újabb változatát.[42] Borza Lucia, Luczai Aurél magyarcsanádi származású, de Kétegyházán tevékenykedő kántor halottsiratóit adja közre tanulmányában.[43] Romániai terepmunka során is sikerült kéziratos halottsiratókat gyűjteni az inándi illetőségű Susman Péternél.[44]

A halottbúcsúztató énekekben általában a kántor vesz örök búcsút az elhunyt nevében a hozzátartozóktól. A szövegben meghatározott rendben követik egymást a közeli majd távoli rokonoktól, barátoktól, szomszédoktól, munkatársaktól búcsúzó mondatok. Tartalmi szempontból az énekek két részre oszlanak. A bevezető rész általában az élet forgandóságáról, az ember sorsáról elmélkedik, bemutatva a halott életútját is, a második, terjedelmesebb rész pedig a lírai hangvételű, sokszor nagyon megrázó búcsúszövegeket tartalmazza.

A szövegek megalkotásakor sok sztereotíp megfogalmazás állt rendelkezésre, hiszen a búcsúénekek írott formában megmaradtak, elterjedtek, alapot szolgáltatva az újabbnál újabb szövegek megfogalmazásának. Az írott változatok mellett a halottbúcsúztatók alapját képezik a Bihar megyében, szájhagyományozás útján terjedő szövegek is. A kántorok, énekesek egymástól örökölték ezeket a szövegeket, s mindig az adott helyzethez adaptálták, a halott életéhez, a hozzátartozókhoz, való kapcsolatához kötve az énekek tartalmát. A verses szövegek írói az általuk ismert tények mellett figyelembe vették a családtagok által elmondott eseményeket, érzéseket, melyeket bele kellett fogalmazniuk a búcsúénekekbe.

A kimondott szó mágikus erejébe vetett hit a paraszti élet szinte minden területén fellelhető. A szómágia azon a hiten alapul, hogy a kimondott szó által kívánt esemény beteljesedik. A különböző célból kimondott varázserejű szövegek funkciója – attól függően, hogy milyen szokás, mágikus cselekmény keretében és mi célból hangzanak el – lehet negatív és pozitív jellegű.

A negatív, rontó beszédformulák célja az emberre, állatra, közösségre, néha tárgyra vonatkozó rossz esemény, állapot előidézése. Mind a pozitív, mind a negatív céllal kimondott szavak, kifejezések, szövegformulák általában akkor hatékonyak, ha a mágikus cselekvés, szokás minden egyéb elemével – mozdulatok, gesztusok, eszközök használata – együtt alkalmazzák, tehát ezek ritkán állnak önmagukban, részei egy-egy szokásnak, eljárásnak.

A szómágia elvén alapuló rossz kívánása, ezen belül is az *átok és szitkozódás* problémaköre[45] megjelenik a népköltészet több műfajában, így például a mesékben, balladákban, népdalokban, hiedelemtörténetekben, rigmusokban és a mágikus cselekményekben, a műfajokra jellemző sajátos formákban. Ezek azonban harag, gyűlölet, hirtelen felindulás, bosszúság következtében elhangzanak a közösség mindennapi

[40] GURZĂU CZEGLÉDI 2000. 200; BUCIN 1995. 123–129.
[41] MARTIN 1988. 29–38.
[42] A Magyarországi Románok Általános Adattára, Erkel Ferenc Múzeum, 869/95. (Nagyné Martyin Emília gyűjtése)
[43] BORZA 1993. 96–113.
[44] A Magyarországi Románok Kutatóintézete Általános Adattára, (Nagyné Martyin Emília gyűjtése)
[45] Lásd erről részletesen: MARTIN NAGY 2000. 49–74.

életében, s céljuk szerint lehetnek rosszindulatúak, fenyegetőek, figyelmeztetőek, elmarasztalóak, ijesztőek, neheztelők, de humorosak, sajnálkozóak, kedveskedők is.

A leggyakrabban használt átkok a halálra vonatkoznak. Ezek egyik változata, amelyben a meg sem születés óhaja fogalmazódik meg az elátkozni kívánt személyre vonatkoztatva. Pl: "Fi-u-ar mă-ta fată, şi tată-to ficior!" (Lenne anyád lány, apád pedig legény!); "Vu-tu-ţ-o vu peri foaita!" (Veszett volna el az egész fajtád!). Maga a halál szó ritkán jelenik meg ezekben. Csupán a "Mînce-te moarte!"(A halál egyen meg!) és a "Mînce-te moarte ce curată!" (A tiszta halál egyen meg!) átkokban említik néven, s az utóbbinak súlyosságát tompítja, hogy természetes halálra vonatkozik.

A halált előidézni kívánó átkoknak számos változata ismert. Az egész család, rokonság halálára vonatkozik a "Peri-u-ai tu şi tătă felegăzie ta!" (Vesznél el az egész felekezeteddel!). Ez a változat jó példát szolgáltat arra, hogy a román káromkodásokba sok magyar szó vegyült. (felekezet - felegăzîie). Hasonlóan magyar kifejezést tartalmaz a "Mînce-te pustuţagu!" (A pusztulat egyen meg!) átok. A "Mînînce-te focu!" (A tűz egyen meg!), "Mînce-te jaru!" (A parázs egyen meg!) változatot főként állatokkal kapcsolatosan használták, s az átok sokszor a magyarázatot is magában foglalta. E két változat közül az utóbbi jelentette a súlyosabb átkot, ugyanis a parázs egy befejezett állapotot jelez. A "Mînce-te pămîntu!" (A föld egyen meg!) kifejezés is a halálra utal, de nem tartották annyira súlyos átoknak, mert nem tartalmazza a halál szót, és utalhat később bekövetkezendő eseményre is. A "Mînînce-o putrădu acolo inde-i!" (A rohadás egye meg ott, ahol van!) már meghalt, de életében rosszat cselekvő személyre vonatkoztatva hangzott el. A "Mînînce-te pepe!" (A féreg egyen meg!) valamikor a test halál utáni állapotára utalt, de mára ezt a jelentését elvesztette, s feltehetőleg a féreg szó hangzása („pepe") miatt a gyermekeknek adresszált kedveskedő szitokká vált, amit akkor használtak, ha valamilyen kisebb csínyt követett el.

Egyes halált kívánó átkok az elhalálozás módját jelölik meg. A "Vini-ţar hiru!" (Jönne a híred!) jelentéstartalma, hogy az elátkozni kívánt személy lakóhelyétől távol eső helyen haljon meg, s mint a háborúban elhunyt katonának, holtteste helyett csak a halálhíre érkezzen meg. Különösen a részeges férjeiket szidalmazták így az asszonyok. Egyik legsúlyosabb átoknak számított a "Mînce-te cioarăle!" (A varjak egyenek meg!), melynek eredeti jelentéstartalma a temetetlen holttestre utal. Ma már azonban ezt a jelentését elvesztette, így a beszédformula lényegesen vesztett súlyosságából.

A "Mere-ai cu picioarele-nante!" (Mennél lábbal előre!) szitokkal illetik a sokat csavargókat. A kifejezés ma már nem számít súlyos átoknak, holott jelentése egyértelmű, hiszen a néphit szerint a halottat viszik ki lábbal előre az udvarból. A halott test ridegségét, mozdulatlanságát idézi a "Facă-te Dumnezo stan dă teatră!" (Változtasson az Isten kőoszloppá!) és a "Bată-te musca-n lipideu!" (Verjen a légy a lepedőbe!) Ez utóbbi, az adatközlők elbeszélése szerint a halotti lepedőre utal. Egyértelmű a "Bată-te noapte!" (Verjen meg a sötétség!) jelentése, hiszen ez az örök sötétségre utal. Durva szitkozódásnak számít az "Izidi-u-ai!" (Dögölnél meg!)

Eredetileg szintén a halálra vonatkozott a "Mînca-u-ai ce pă urmă!" (Ennél utoljára!) szitkozódás, bár ezt a jelentését elvesztette, s főként akkor alkalmazzák, ha valaki nagyon mohón eszik, vagy nincs megelégedve az étel minőségével. Egy másik ritkán alkalmazott humoros formula az "Ave-u-ai zîle cîte ureti!" (Lenne annyi napod, mint ahány füled!)

A "Trăi-u-ai pînă a fi o cioară neagră!" (Élnél addig, míg létezik fekete varjú!) kettős jelentésű, megfogalmazódhat benne a hosszú élet kívánsága éppúgy, mint az, hogy ne tudjon örök nyugalomra térni, ne tudjon meghalni az a személy, akire vonatkoztatva alkalmazzák. Ez a motívum gyakori a magyarországi románok boszorkány hiedelemkörében is. (Nem tud meghalni, míg cselekedetei súlyos következményeit vissza nem varázsolja.)

Egyéb, halállal kapcsolatos szokások és hiedelmek

Az előző fejezetekben már szóltunk a Szent Iván nap, illetőleg a halottak húsvétja ünnepének szerepéről a magyarországi románok halottkultuszában. Hasonlóan jelentős ünnepnek számít napjainkig *Szent Tódor napja*, a Toader keresztnevű férfiak névnapja. Az ortodox naptárban az ünnep időpontja a nagyböjt első hetének szombatja. Ettől a naptól kezdve a böjt minden szombatján emlegetik a halottakat a templomban. A tavasz kezdő napjaként számon tartott ünnephez számos egyházi és népi szokás kötődik, amelyek közül érdemes megemlítenünk a főtt búza („grîu fert") és a misekenyér („prescură, naforă") készítésének és a templomi szertartás keretében történő szétosztásának szokását, a lányok farügyek főzetével történő termékenységvarázsló célzatú hajmosási szokását, valamint a Szent Tódor lovak néven ismert lényekkel kapcsolatos gazdag hiedelemanyagot.[46]

A néphit szerint Szent Tódor lova megbünteti, eltapossa, a folyóba veti vagy halállal sújtja azokat, akik a Tódor napi, főként fonásra és szövésre vonatkozó munkatilalmat megszegik. A Tódor lovak szerepét a magyarországi románok halottkultuszában jól példázza egy a Hajdú Bihar megyei Körösszakál községben magyar nyelven rögzített hiedelemtörténet.[47]

A halottakról való megemlékezés legnagyobb ünnepe a magyarországi románok körében a halottak húsvétja volt, az 1960-as évektől kezdve azonban, magyar hatásra, beépült az őszi ünnepkör ünnepei közé a *halottak napja* is, annak minden, a magyar lakosság körében ismert szokáselemével együtt.

---

[46] A Tódor lovak néven ismert hiedelemlényekről lásd: MARTIN 1987. 88–95; ŞTIUCĂ 2000. 149–159; COLTA 2000. 141–148.

[47] "Mikor lány voltam mentünk fonókába mi. Hát, hogy mese volt, vagy igaz volt, máig se tudom. Minden lány álmodik, mind férjhez szeretne menni. Összejöttek ott a fonókába, hát egy lánynak nem volt udvarlója, a többinek mindnek volt. Az a lány el volt keseredve, hogy neki nincs vőlegénye. Mit ad az Isten, egy másik este bejön egy nagyon szép, daliás legény. De gyönyörű! És a lány mellé ült. Kint a lánynak azt mondta, hogy elveszi feleségül. A lány nagyon boldog volt, mondta a szüleinek. Hát eljön másik este is. A lánynak közben este kiesett az orsó a kezibül, lehajolt. Hát látja, hogy a szép fiatalembernek az egyik lába lóláb. Jaj, akkor megijedt. Majd elmegy a fiú és mondja, hogy holnap este úgy készülj, hogy el is viszlek magammal. Azt mondta a lány, hogy ő nagyon szereti, de fél tőle. Azt mondta az egyik asszony, hogy csinálunk egy gombolyagot, és odakötjük a lábára azt a fonalat, és meglátjuk, hogy meddig megyen. Na, de a fiú azt mondta, hogy most gyere, úgyhogy nem értek rá, hogy megcsinálják. Hát szép, holdvilágos este volt. Éjfél volt. Mennek, mennek, lóháton vitte a fiú. Hát egyszercsak odaérnek egy nagy temetőhöz. És a nagy kapu ki volt nyitva. És lóháton be. És egy sírba akarta, hogy a lány beleugorjon. Ott megálltak a sírnál. Azt mondja, hogy: Na, szállj le, itt lakunk! Hát volt a lánynál valami kis ruhanemű. Dobd le a csomagot és aztán dobd le magadat oda. Azt mondta, hogy: Én oda nem megyek! Hát elszaladt a lány. Ott volt egy hullaház. Ott volt egy halott. Hát azt mondja neki a halott, hogy: Maradjál itt! Legyél a miénk! Mire ezt elmondta kukorékolt a kakas. Nem volt ereje tovább. Ő aztán nekiindult és hazament. Többet nem ment a vőlegényhez. A fonókába amikor jártunk, ott hallottuk. Itt Szakálba." (Vecsernyés Imréné, Körösszakál, 1921)

E fejezet keretei között kell röviden említést tennünk a *halott lakodalmá*ról, ami román és magyar nyelvterületen egyaránt ismert. A halott lakodalmának megülése a halál utáni élet illetve a visszajáró halott képzetköréből ered. Az idő előtt elhunyt házasulandó fiatalember lelke nem nyugodhat, veszélyessé válhat, mivel nem töltheti be hivatását, a családalapítást. A lélek megnyugtatására rendezték magyar nyelvterületen a halott lakodalmát, amely gyakran dallal és tánccal zajlott. A románoknál nagy jelentőséget kap fiatal halott temetésén a „steag" (jelentése: lobogó), ami általában virággal, keszkenőkkel feldíszített fenyő. A fenyőállítás vagy a keresztfához állított faoszlop általánosan ismert volt a románoknál. Elhantolás után ezt a halott fejéhez szúrják le zászlónak. A fenyőt esetleg almafaág helyettesítheti.[48]

A sírba szúrt feldíszített faág szokásköre egyáltalán nem ismert a hazai románoknál. Általános azonban, hogy a sír, leginkább a fejfa mellé valamilyen fát, leggyakrabban orgonabokrot ültetnek. Azért volt érdemes szólnunk a halott fájáról, mert bár ma már ilyen szokást nem ismernek, a hazai románok átmeneti rítusaiban a „steg" jelentős szerepet kap. Elég, ha megemlítjük az új ház építésének végeztével hasonló módon díszített és a tetőre erősített faágat, vagy azt a tényt, hogy a magyarországi románoknál még napjainkban is a lány és legénybúcsú elnevezése „steg". Mindez arra utal, hogy a román néphagyományban a feldíszített faág fontos helyet foglal el.

A halott lakodalma hagyományának maradványa, hogy a fiatalon elhunytakat menyasszony illetőleg vőlegény öltözetben temetik el. Az 1950-es évekig szokásban volt, hogy a fiatalon elhunyt koporsóját ünneplőbe öltözött legények vitték a sírhoz, két, szépen kivarrt törülközőkkel díszített rúdon, s a menetet fehér ruhába öltözött lányok kísérték.[49]

A halottakkal kapcsolatosan meg kell még említenünk a *halottlátó* alakját. A halottlátó a magyar népi hitvilág olyan természetfeletti erejű személye, aki az elhunytakkal érintkezni tud, vagy felőlük hírt hoz, néha segítségükkel gyógyít vagy az időben távoliakról tájékoztat révületes állapotban. Bár a románok körében ma már erre vonatkozó adatokat nem találunk, Diószegi Vilmos 1961-es méhkeréki gyűjtése azt látszik igazolni, hogy a halottidéző tudásában hittek a románok is.[50]

A temető néprajza

Az elődök nyughelye a népi kultúra szerves részének tekinthető, számos adatot szolgáltat az adott népesség történetéről és néprajzáról. A temetők nagyon fontos információhordozók, hiszen ezer szállal kapcsolódnak egy-egy település, közösség társadalmi rendjéhez, kulturális állapotához, hagyományaihoz.[51]

A hazai román közösségeknek minden románok által is lakott településen *különálló temető*jük van, ami felekezeti hovatartozásuk különbözőségével magyarázható. A települések nagy részében az utóbbi időkben újabb temetőterületet jelöltek ki az elhunytak elföldelésére, így a régi, több száz éves múltat felölelő temetők pusztulásra, felszámolásra ítéltettek. Pedig ezek nem pusztán az adott népességről hordoznak fontos információkat, hanem a korszak jellemzőit is magukon viselik.

[48] MOLDOVÁN 1913. 194–195.
[49] Magyarországi Románok Általános Adattára, Erkel Ferenc Múzeum 57/67. (Lükő Gábor gyűjtése)
[50] CS. PÓCS 1982. 490.
[51] KUNT 1983. 19–62.

A temetők néprajzi feldolgozásának legfontosabb témakörei közé sorolhatjuk a temetők helyét a településen belül, a temetőhelyek szerkezetét, a sírokat (a sírásás szokása, sírformák, a sírhantok növényzete, stb.), a sírjeleket (megnevezései, méretei, formái, alapanyagai, díszítményei, stb.), a sírfeliratokat (a feliratok tartalma, alapinformációk, szövegfordulatok), a kereszteken megjelenő névanyagot, a fejfák készítőit, a kőfaragókat, a temetőt mint jelrendszert, a temetőhöz, sírokhoz kötődő szokásokat és hiedelmeket, a temető szerepét a népköltészeti alkotásokban, a régi és új temetőkkel kapcsolatos változásvizsgálatot.

Az említett témakörökre terjedelmi okokból és a téma kevésbé kutatott volta miatt nem áll módunkban részletesen kitérni e dolgozat keretei között. A mai Magyarország területén lévő román temetők közül egyelőre csak a méhkeréki *temetők adatai*nak részleges feldolgozására került sor. A kutatás alapján a településen négy temető meglétéről tudunk. A legkorábbi, a falu Sarkadkeresztúr felé eső részén lévő temetőbe helyezték a 19. században elhunytakat. Az 1940-es évekig működő temető sírjeleinek egy része még az 1970-es években megvolt, de a temetőt napjainkra teljesen felszámolták, területén házhelyeket mértek ki, a keresztek egy része átkerült az újabb temetőbe. Az Arany János, Vasút és Bălcescu utcák által határolt területen nyílt meg az 1940-es években a régi temető néven ismert temetkezési hely. A hetvenes évekig működő, kb. 400 sírhelyet magában foglaló temetőt, napjainkig gondozza a falu lakossága, az ősök emlékének tisztelegve. A régi temető képe igen változatos, tekintve, hogy megtalálhatók itt a falu első temetőjéből származó sírjelek éppúgy, mint fakeresztek, márvány keresztek és újabban készült síremlékek, gyakorta román nyelvű sírfeliratokkal.

Az 1930-50-es években több ortodox család áttért a baptista hitre és különálló temetőt hozott létre a Dankó utcában. A valamikori két sorba rendezett 60 sír közül napjainkra mindössze az 1956-ban elhunyt Netye Flórián és Rokszin László fa sírjele, valamint a néhai bábaasszony Cséfán Éva 1937-ben emelt márvány síremléke maradt meg egy lakóház kertjében.

A geometrikus alaprajzú, kb. 1000 síros új temető 1970-ben nyílt meg, immár szabályos sorokba rendezett sírokkal. Ide temetik a halottakat nemzetiségi és felekezeti hovatartozástól függetlenül. A *sírjelek*, anyagukat, formájukat és korukat tekintve itt is igen változatos képet mutatnak. Különösen érdekesek a díszes kovácsoltvas szeggel összeerősített, fából faragott, gázolajjal vagy tej és fekete porfesték keverékével átitatott, tartóssá tett keresztek, melyek készítői közül Czirle János, Gurzó György, Márk Mihály, Ursz János és Árgyelán Mihály nevére emlékeznek még. A fakeresztek formáját másoló kő sírjelek nagy részét nagyváradi kőfaragó mesterek készítették, de nagy számban találhatók olyan márványkeresztek, amelyeket egy gyulai temető felszámolása után vásárolták meg, csiszoltatták le és helyezték saját halottaik sírjaira.

A településen élők gazdasági helyzetének jobbra fordulása következtében egyre gyakoribbak a drága, de sokszor hivalkodó, giccses műkő és márvány síremlékek. Ezek az egyedi megoldások az anyagi jólét kifejezésére irányulnak, már nem követik semmilyen vonatkozásban a régi hagyományos formákat. Egyre jobban terjed az a szokás, hogy házaspárok már életükben megépíttetik síremléküket, hogy utódaikat a költségekkel ne terheljék, illetőleg, hogy a falusi társadalomban elfoglalt helyüknek

megfelelő méretű és méltó minőségű sírjuk legyen. Gyakori, hogy testvérek, rokonok egymás mellett váltanak sírhelyet a család összetartozásának jeleként.

A *sírfeliratok* általában az elhunyt nevét, korát és rövid szövegeket tartalmaznak, legtöbbször rossz helyesírással, a nevekben magyar és román betűk keverésével. Az ötvenes-hatvanas évektől lett divatja a sírjelre rögzített *temetői fényképek*nek. Ezeken gyakorta a házaspár két fényképből montírozott fotón látható. A kevésbé sikerültek közé soroljuk azokat, amelyeken a két elhunytat nagy korkülönbséggel, más-más életkorban ábrázolják, vagy amelyeken a két szereplő fényképének mérete nagyon elütő.

A román ortodox temetők felkutatása, fotóztatása, a temetőkhöz kapcsolatos levéltári adatok (pl. temetők alaprajzai a sírok helyének és az elhunytak neveinek feltüntetésével) összegyűjtése és nem utolsó sorban a temetkezési helyre és a temetési szokásokra vonatkozó néprajzi adatok feljegyzése sürgető feladat a hazai románok történeti-néprajzi kutatásában. A temetők adatainak összegyűjtésével ezek története is felvázolható. A régi temetők pusztulásával sok olyan adat eltűnhet, amit semmilyen forrásban nem találhatunk meg, éppen ezért igen fontos teendő a még meglévő temetők, sírok alapján a hazai románok története és néprajza bizonyos területeinek feldolgozása, valamint a temetők régi, vagy esetleg időközben elpusztult sírhelyeivel kapcsolatos adatok összeírása az egyházi levéltárban őrzött dokumentumok alapján. A magyarországi román ortodox temetők kutatása – éppen az egyre gyakoribb felszámolások miatt – egyre sürgetőbb feladattá válik.

A hagyományos temetők teljes összhangban voltak a természettel, az ezekhez kötődő formai jegyek, rítusok, szokások és magatartásformák sajátos egységet képeztek. A temetők, sírok rendezettségének folyamatos fenntartása a közösség minden tagjának morális kötelessége volt. Az újabb temetők képe a hagyományos társadalom és kultúra szétesésének folyamatát, a közösség értékrendjének, ízlésvilágának átalakulását tükrözi, ami azonban nem változtatja meg az élők halottak iránti tiszteletét.

IRODALOM

BENCSIK 1986.
Bencsik János: Sînzienele în obiceiurile româneşti şi sîrbeşti. In.: Izvorul. (Szerk.: Alexandru Hoţopan) Giula, 1986. 3–12.

BÉRES 1973.
Béres András: A halottak húsvétja. Ethnographia 1973. 352–357.

BEZSÁN 1985.
Bezsán Miklós: Néphit és népszokások a karasmenti románoknál. Ethnographia 1985. 423.

BORZA 1993.
Borza Lucia: Hora mortului la chitighăzeni. In.: Din tradiţiile populare ale românilor din Ungaria 8. (Szerk.: Alexandru Hoţopan) Budapest, 1993. 96–113.

BUCIN 1995.
Manuscrisele colecţionate de Ana Iuhas – Hora mortului din Micherechi. In.: Simpozion. (Szerk.: Maria Berényi) Gyula, 1995. 123–129.

CHEVALIER–GHEERBRANT 1994.
Chevalier Jean – Gheerbrant Alain: Dicţionar de simboluri. Vol. 1. A–D. Bucureşti, 1994.

COLTA 2000.
Sântoader – Szent Tódor alakja a magyarországi románoknál. In.: Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi köteteiből 3. (Szerk.: Eperjessy Ernő) Budapest, 2000. 141–148.

CS. PÓCS 1982.
Cs. Pócs Éva: A magyarországi románok néphite Diószegi Vilmos gyűjtésében. Békési Élet 1982/3. 368–379.

DOMOKOS 1989.
Domokos Sámuel: Horele morţilor ale lui Teodor Sava. Budapest, 1989.

ERETESCU 1976.
Eretescu Constantin: Fiinţele mitologice în legendele româneşti. In.: Revista de etnografie şi folclor. (Szerk.: Pop Mihai) Bucureşti, 1976. 123–131.

GHINOIU 1999.
Ghinoiu Ion: Lumea de aici, lumea de dincolo. Bucureşti, 1999.

GURZĂU CZEGLÉDI 2000.
Gurzău Czeglédi Maria: Riturile de trecere în oraţia de iertăciune şi în hora mortului, In.: Simpozion. (Szerk.: Maria Berényi) Gyula, 2000. 198–207.

HOŢOPAN 1982.
Hoţopan Alexandru: Înmormîntarea la românii din Bătania. In.: Izvorul. (Szerk.: Alexandru Hoţopan) Giula, 1982. 3–11.

HOŢOPAN 1995.
Hoţopan Ana: „Cealaltă lume" – reflectată în credinţele românilor din Ungaria. In.: Simpozion. (Szerk.: Maria Berényi) Gyula, 1995. 116–122.

KÁROLY 1980.
Károly S. László: Bocete româneşti din Ungaria. In.: Din tradiţiile populare ale românilor din Ungaria 3. (Szerk.: Gheorghe Mihăiescu) Budapest, 1980. 7–96.

KUNT 1983.
Kunt Ernő: Temetők népművészete. Budapest, 1983.

KUNT 1987.
Kunt Ernő: Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Budapest, 1987.

MARTIN 1987.
Sărbători calendaristice la românii din județul Bichiş. Budapest, 1987. 146.

MARTIN 1988.
Martin Emilia: Versuri de rămas bun din Bătania. In.: Izvorul. (Szerk.: Alexandru Hoţopan) Giula, 1988/1. 29–38.

MARTIN NAGY 2000.
Martin Nagy Emilia: Blestemul, ocara, înjurătura în comunitatea românească din Micherechi. In.: Din tradiţiile populare ale românilor din Ungaria 13. (Szerk.: Emilia Martin) Gyula, 2000. 49–74.

MARTYIN 1988.
Martyin Emilia: Credinţe legate de moarte la românii din Ungaria. In.: Din tradiţiile populare ale românilor din Ungaria 6. (Szerk.: Emilia Martin) Budapest, 1988. 49–74.

MNLex 1979.
Magyar Néprajzi Lexikon II. (Szerk.: Ortutay Gyula) Budapest, 1979. 415–418: halál, halál előjelei, haláljóslás, halálmadár – szócikkek.

MOLDOVÁN 1913.
Moldován Gergely: A magyarországi románok. Budapest, 1913.

NAGYNÉ MARTYIN 1996.
Nagyné Martyin Emília: A boszorkány alakja a magyarországi románok néphitében. In.: Annales. (Szerk.: Tiberiu Herdean) Gyula, 1996. 112–148.

NAGYNÉ MARTYIN 2000.
Nagyné Martyin Emília: A magyarországi román népi textíliák. In.: Annales (Szerk.: Emília Martin) Gyula, 2000. 219–248.

SIMON OROS 1980.
Simon Oros Ana: Creaţii populare legate de nuntă şi înmormîntare în comuna Micherechi. In.: Din tradiţiile populare ale românilor din Ungaria 3. (Szerk.: Gheorghe Mihăiescu) Budapest, 1980. 135–172.

ŞTIUCĂ 2000.
Sântoader – Szent Tódor – egy hagyományos román naptári ünnep. In.: Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi köteteiből 3. (Szerk.: Eperjessy Ernő) Budapest, 2000. 149–159.

SZENDREY 1946.
Szendrey Ákos: A magyar lélekhit. Ethnographia 1946. 34–36.

Burial cults of the Romanians lived in Hungary

– Nagyné Emília Martyin –

Résumé

The burial cult of the Romanians lived in Hungary became central topic of some scientific research works in the last few years, in consideration to the multi-colouring, variety of the death related, belief based customs that could be regarded as rarity. However, the few dissertations processing this topic describe mainly the deceased related beliefs and burial customs, disregarding all those data, that are provided by the cemetaries for the research works.

After the birth, baptism, wedding the last station of the turns of the human life is the *death*, the burial. The death means the irrevocable dissolution of the living beings, but at the same time it means the beginning of the entry into the unknown world. Its mystery is at the same time agitating and fearful.

The life after the death, the mysteriousness of the other-world surrounds the deceased with strange beliefs. The honour of the deads by the living and their fear from the dead means the source of the innumerable beliefs and customs. This dual feeling is the basis of the dead related customs, but the fear inspired also the aloof and elusive deeds.

Keeping the memory of the deads alive is known by each folks. The main reason to commemorate about the deads is the prevention of the maleficent intentions of the deads toward the living. The basis of the death related deeds and beliefs is the imagination, that the death takes place gradually and the soul of the deceased stays for a while in his/her body or in its vicinity, and leaves into the other-world or continue to live in the grave.

Some remains of the burial cults of the Romanians lived in Hungary still lives vivid even today in the everyday practice or in the memory of the people. These remains are e.g. the keeping of the burial feast, the custom to nourish symbolically the deads, to lay objects/tools near the deads, the belief-stories about ghosts, deads related memorial objects, death related folk-poetry works and the ethnography of the cemetary.

Nagyné Martyin Emília
Erkel Ferenc Múzeum
H–5700 Gyula, Kossuth L. u. 17.

1. kép. Fakereszt, kovácsoltvas díszítménnyel a régi temetőben, Méhkerék, 1979
(fotó: Váradi Zoltán)

2. kép. Martyin Tivadarné, lánya sírjának rendbetétele közben, Méhkerék, 1979
(fotó: Váradi Zoltán)

3. kép. Szerb Péter (1889–1943) keresztje az ortodox temetőben, Pusztaottlaka, 1999 (fotó: Nagyné Martyin Emília)

4. kép. Blidár József (1880–1921) kőkeresztje az ortodox temetőben, Pusztaottlaka, 1999 (fotó: Nagyné Martyin Emília)

5. kép. Bágy György, eleki román kőfaragó munka közben, 1980-as évek (fotó: Sz. Kiss János)

6. kép. Purdi Mihály, román mesemondó és felesége síremléke, Pusztaottlaka, 1999 (fotó: Nagyné Martyin Emília)

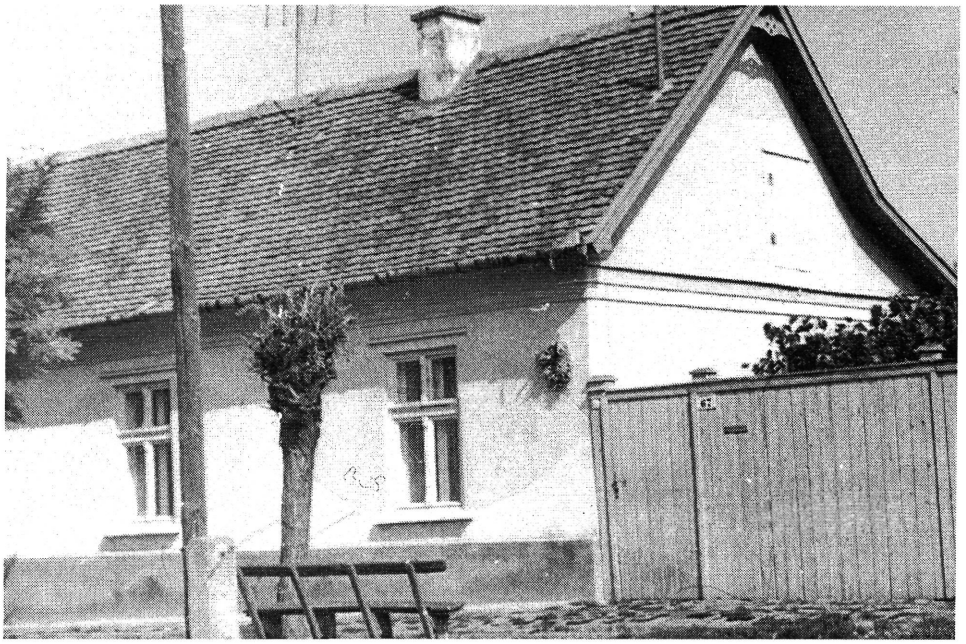

7. kép. Szent Iván napi koszorú egy lakóház homlokzatán, Battonya, 1977
(fotó: Bencsik János)

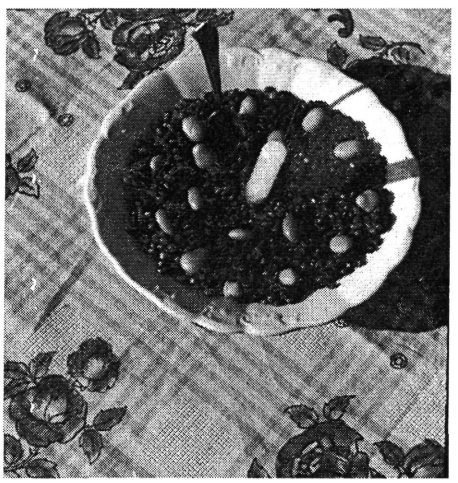

8. kép. Szent Tódor napi főtt búza, „pomana", Battonya, 1983
(fotó: Bencsik János)

9. kép. Román asszonyok a Szent Tódor napi főtt búzával, „grîu fert", Méhkerék, 1982 (fotó: Nagyné Martyin Emília)

10. kép. Ravatalkép Márk György temetésén az 1960-as években, Méhkerék (archív fotó)

11. kép. Teodor Iuhas temetése 1957-ben, Méhkerék (archív fotó)

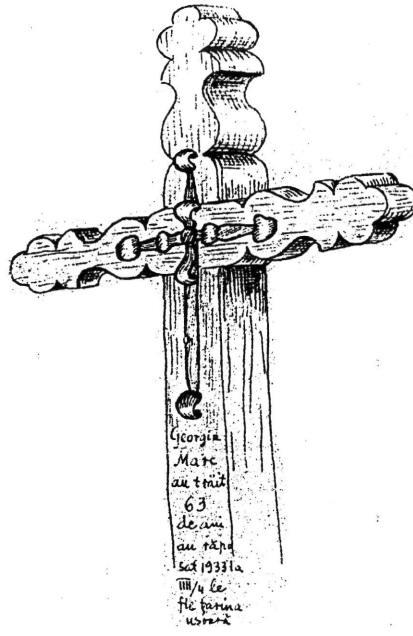

12. kép.
Lükő Gábor rajza
egy méhkeréki fakeresztről
(Erkel Ferenc
Múzeum Adattára, 57–67)

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 349–378.

EGY BIHARUGRAI PARASZTEMBER EPIKUS HAGYOMÁNYAI

– Laurinyeczné Sinkó Rozália –

In memoriam Miklya Jenő

Bevezetés

Biharugra Békés megye észak-keleti szögletében, a Sebes-Körös partján fekvő, mintegy másfélezer lakosú kisközség, Nagyváradtól alig harminc kilométernyire. A trianoni határvonal meghúzása előtt Bihar vármegye cséffa-nagyszalontai járásához tartozott[1] s egészen 1950-ig Hajdú-Bihar megyéhez. Elnevezését a történeti emlékezet alapján a honfoglaló Előd vezértől származott Csák nembeli főúrtól nyerhette,[2] aki 1093-ban I. László kíséretének tagja volt.[3] A település középkori jelentőségéről tanúskodik, hogy a 12. század végén Szűz Mária tiszteletére monostort emeltek. Nagyvárad és vonzáskörzete az 1241–42-es tatárveszedelemben elpusztult.[4] Ugra helyén hamarosan három újabb falu jött létre:[5] Monostorugra, Szent János Ugra, Középugra, más néven Nagyugra.[6] A rövid fellendülést a törökdúlás akasztotta meg.[7] Bár az 1692. esztendei összeírás a cséffa-nagyszalontai járás mind a 162 települését lakatlan pusztaként tünteti föl, a helynevek és néhány családnév folytonosságából arra következtethetünk, hogy – a legtöbb sárréti településhez hasonlóan – a lakosság egy része a pusztítás elől a környező nádasok és mocsarak rejtekén talált menedéket, majd visszaköltözött, és rövidesen hazatértek a távolabbra bújdoklók is.[8] A községről készült 1828-as összeírás nagyarányú zsellérlakosságról tudósít.[9]

Az Ugray család a 18. század derekára visszaszerezte birtokát, és folyamatosan megőrizte leányágon (Ugray Julianna Bölönyi Józseffel kötött házasságából született fia, Bölönyi Károly révén) egészen a 20. század közepéig.[10]

Népességviszonyok:	1850	1870	1890	1900
	1537	1937	2022	2269 fő[11]

[1] NADÁNYI 1938. 477.
[2] KOVÁCS 1992. 9.
[3] KRISTÓ 1986. 28. Ugrin a dömösi prépostság egyik alapítója 1107-ben.
[4] KOMORÓCZY 1973. 20–21. Nagyvárad környékéről a Sárrét mocsárvilágába menekültek.
[5] Helyüket ma is híven őrzik a helynév magyarázatok; l. A Török kiűzése c. mondát.
[6] KOVÁCS 1992. 22–23.
[7] Ugra a 16. századi jelentőségére vall a szolnoki defter: 49 házat, templomot jegyeznek (GYÖRFFY 1956. 123). 1655-ben önálló református prédikátorát jegyzik (HÁZI 1988. 181).
[8] KOVÁCS 1992. 31; HÁZI 1988. 182. A Szabolcsból hazavonuló hullámokban már 1700-ban találunk Ugrára költözőket (GYÖRFFY 1983. 251–261).
[9] ERDEI 1986. 313. (A 256 számba vett családfőből 204 zsellér.)
[10] KOVÁCS 1992. 49.
[11] SIPOS 1903. 60.

Biharugra a dél-bihari Mezőség része, lakosságnak döntő többsége református vallású. A 17–19. században Mezőségnek nevezték a Gyula és Nagyvárad közötti síkságot, Kósa László szerint ebbe a tájfogalomba sorolhatók a Sárrét szélére települt, az 1966-ban megszűnt sarkadi járásbeli falvak: a mezővárosi nagyságú Sarkad mellett Körösnagyharsány, Zsadány, Okány, Biharugra stb., melyek hagyományos kultúrája számos szállal szorosan kötődik a régi Sárréthez, ugyanakkor több vonatkozásban rokonítható az erdőháti és fekete-körösvölgyi magyarságéhoz, elsősorban a történeti tudat megnyilvánulásában.[12]

A 20. század elején jelent meg Szendrey Zsigmond átfogó igényű és máig mérvadó nagyszalontai folklórgyűjteménye,[13] támpontot nyújtva a tájegység epikus hagyományainak főbb vonulatáról. Fábián Imre az 1980-as években jegyzett fel Nagyszalontán varázsmeséket.[14] Dankó Imre már az 1950-es évek végén hangsúlyozta az etnográfusok által méltatlanul elhanyagolt Békés megyei tájegység kulturális reliktum jellegét, kutatási fontosságát.[15] Kezdeményezésére jött létre többek között Dömötör Ákos sarkadi mesegyűjteménye,[16] valamint Sarkad monográfiája.[17] Ehhez a törekvéshez csatlakozva 1975-ben Beck Zoltán a Békés megyei múzeumi szervezet támogatásával, az archaizmusokban gazdag dél-bihari falvak (Körösnagyharsány, Zsadány, Biharugra, Geszt) hagyományos paraszti kultúrája etnikus jegyeinek vizsgálatára helytörténeti, néprajzi gyűjtőtáborokat szervezett, melyek résztvevői számos dokumentummal, szellemi-, társadalomnéprajzi adattal és paraszti használati eszközzel, berendezési tárggyal gyarapították a Munkácsy Mihály Múzeum gyűjteményeit. Sajnos a négy község folklórhagyományainak kutatási eredményét összegző kötet Beck Zoltán váratlan halála miatt nem jelenhetett meg.

A mesemondó

Kővágó Sándorral diákkoromban találkoztam Biharugrán, a Beck Zoltán vezette néprajzi táborban. Racionális és irracionális állatgyógyító ismerete, humoros előadókészsége, ízes beszéde újabb és újabb látogatásra, tájékozódásra késztetett, ekkor jegyeztem gyűjtőfüzetbe epikus közléseinek csaknem felét. Igen későn, egy évtized múltán, – Miklya Jenő ösztönzésére – 1987-ben tértem vissza kedves adatközlőmhöz, hogy kiegészítsem korábbi gyűjtésem, hangszalagra mentsem mind teljesebben tudásanyagát. Közel kilencven narratívát rögzítettem, ezek képezik jelenlegi adatközlésem alapját.

Kővágó Sándor 1908. április 17-én református családban született Biharugrán, anyai nagyapja gyakran ismételt családtörténeti visszaemlékezéseiből úgy tanulta, kétszáz éve Vésztőről érkezett zsellér ősök utóda. Egymással szegről-végről rokon félfertályos szüleinek keserves kenyérkeresete, ügyes-bajos megélhetése, nehézkes földszerzése meghatározta gyerekkorát és egész további sorsát. Négy elemit végzett, tanítója

[12] KÓSA 1974. 481–482; SZENDREI 1996. 300.
[13] SZENDREY 1924.
[14] FÁBIÁN 1997. Zöldike királyfi
[15] DANKÓ 1959.
[16] DÖMÖTÖR 1962.
[17] KOMORÓCZY 1972.

pártfogolta, lehetőség szerint támogatta a korán munkára fogott élénkeszű, jó fejszámoló képességű gyereket,[18] ám iskolaidőben, amikor a család munkaerőigénye, a „dolog" úgy kívánta, a nyolcéves kisfiú már „libászkodott", a maga módján megtoldotta a család jövedelmét, vagy a ház körül segített nővérével együtt. Édesapja, Kővágó Sándor napszámos, kocsis, kubikos, állatgyógyító specialista, faluszerte furfangos, jó beszédű ember hírében állt, Végh József sárréti mesegyűjteményének egyik biharugrai adatközlője.[19] Fia folklórtudásának legfőbb forrása. Egyébként egész epikuskincsének meghatározója a családi hagyományátadás. Édesapja élettörténete, különösképp az első világháború alatt Albániában töltött időszak eseményei megragadták képzelőerejét, s ezek az élmények erős kötelékként belefonódtak, akaratlanul előbukkantak mesélőnk önéletrajzi elbeszélésében, történeteiben.[20] Édesapja, felesége korai elvesztése után – 1973-ban bekövetkezett haláláig – közösen gazdálkodott fiával, erős kézzel és szerető atyai szigorral irányította, terelgette a vele egy háztartásban élő, a közösség által kimondatlanul együgyűnek, „bolondosnak" tartott öreglegényt.

Kővágó Sándor életrajzát meseszerű fordulatokban gazdagon, némi önirónia adta elő, természetes kifejezési formája a „dite" (egy esemény élményszerű elbeszélése).[21] Visszaemlékezésekkel és néhol csapongón, memorátszerű hiedelemmondákkal egészítette ki mondanivalóját, műfajilag szerteágazó, nehezen tipizálható betéteket ékelt a fel-felbomló időrendű eseményekbe. Egy-egy szerencsés zabtermés, lóvásárlás, jószágszaporulat, földterületvétel, legelő-, kaszálószerzés éppoly hangsúlyos, jelentőségteljes epizódok, mint magánélete fordulatai. Az életút fontos állomásai: a katonáskodás, illetve a második világháború eseményei, a földművelés, gazdálkodás fejleményei, veszteségek, gyarapodások. Puritán szókinccsel, egyszerű rövid mondatokban, lényegre törően fejezte ki magát. Természetszerűen a gyerekkor megszépült, kiszínezett emlékeinél időzött legszívesebben. Kővágó Sándor élmény elbeszélésekből, igaztörténetekből kirajzolódó önéletrajza egyéb folklórszövegeivel egyaránt igazolja azt a lélektanilag általánosan elfogadott tényt, hogy a gyermek és fiatalkori benyomások a legerősebbek.[22]

„Édesanyám kijárt Bölönyiékhez, Tormánénak segített főzni, mikor mentem névnapra, Tisza Jolánnal ott játszottunk együtt. Akkor Bölönyi mondta a vincellérnek:
– Ezeknek a Kővágóéknak mindig adjon bort. Mindig a legjobb bort adták nekünk. Legtöbbet apám a virágkertbe dolgozott, mert odatették napszámra, akkor Bölönyi vitte neki a szivart..."

„Mikor elértem a tizennégy-tizenöt esztendőt, apám lovat vett, akkor ugyi így felesbe fogtunk földet..., aztán ahogy kezdtünk egy kicsit vergődni, mert jószág is volt, megint vettünk két lánc földet, akkor már volt fél fertály meg egy lánc... Egyszer aztán felszálltunk

[18] Nagy Imre lelkész felügyelte a falu református oktatását, számos ismeretterjesztő, vallásos mű szerzője.
[19] VÉGH 1944. 142.
[20] "az iromszarvas jött elibük, teveháton üldözték"
[21] Sydow az alkotó folyamat létrejöttének három szakaszát különböztette meg ú.m. dite: eseményközlés, memorát –mikor az egyes szám első személyben elmondott történet költői motívumokkal egészül ki, a fabulat műfaja pedig már költőileg kimunkált, folklorizálódott monda. Rendszerét átvették a magyar mondakutatók, általánosan alkalmazzák a folklórkutatásban (FERENCZI 1961; DÖMÖTÖR 1977; LANDGRAF 1998; DOBOS 1984).
[22] DOBOS 1962. 78.

annyira, hogy nem kellett senkinek a földje, eléltünk a magunkéból, mondjuk ezt olyan huszonötbe'- huszonhatba' nem kellett felesbe menni. Megvolt a jó megélhetés, úgyhogy olyan szép három lova nem volt a faluba' senkinek, mint nekünk most utólag. ...Már negyvennégyre annyira felvergődtünk, hogy Biharugrán nem cseréltünk volna az első gazdával se. Na, akkor oszt bejött a háború, oszt ugye a szép három lovat elsodorta."

A második világháborúban töltött katonaévek, majd hadifogság után újult lendülettel talpra állt a kis család, a Rákosi diktatúra szorításáról és az erőszakos téeszesítésről így vallott elbeszélőnk: *„Aztán jöttek ezek, elvittek hat lovat, mert olyan adót nyomtak rám, hogy ne bírjam fizetni, olyan négy-öt éve szűnt meg, hogy nem háborgatnak. ...Be akartak szorítani a téeszbe, de nem bírtak vélem akkor sem."* A Háry János-i derű embertelen nyomorúságot és magányt takar, ott jártamkor a romos istállóról azt mondta, addig a lovak tartották a hátukon, míg el nem vitték őket. Összedűlt nádfedeles házából a nyolcvanas évek közepén unokahúgához költözött. Törékeny személyisége eggyé vált a földközeli, egyszerű paraszti munkával, és felolvadt a mágikus tartalmú, irracionális mesék ég felé nyitott világában. A falubeliek szerint csetlő-botló, ügyefogyott ember önmagát ravasznak, nagyeszűnek vélte. Élete alkonyán mindinkább megnyilvánuló különösségével lassan maga is folklórszemélyiséggé vált,[23] a falu hóbortos alakjává,[24] a különc mesemondó jellegzetes képviselőjévé.[25] Tréfacsináló, mókázó legényként aktív résztvevője volt faluja társadalmi életének,[26] a hagyományok fenntartásának: a lakodalmi „maskurás" játékoknak (rucázás, szamaras játék), valamint a naptári ünnepek dramatikus szokásainak, (betlehemezés, mustármagkérés, farsangolás). Az 1950-es években még Biharugrán gyakorolt büntető szokás, a bihari falvakban sajátosan előforduló zángózás[27] obszcén rigmusainak egyik kikiáltója. Büszkén emlegette állatgyógyításban, főként lótartásban elért sikereit, s hogy maga is többször esett boszorkányság gyanújába, nyilván fentiekben jelzett viselkedése okán. A gyűjtés közben felismert tehetsége, mesetudása eredményeként megnőtt önbecsülése, azonban kocsmázásai alkalmával kezdeményezett beszélgetésekkor kudarcként érte, amint a fiatalabb generáció kétkedve, gúnyolva hallgatta a félévszázada – ifjúkorában –családjában és a társas összejöveteleken visszajelzésre lelt, megértéssel, érdeklődéssel fogadott történeteket.[28]

Az elmúlt évtizedekben több mesekutató tapasztalta, hogy a falu társadalmának megváltozott életvitele, értékrendje, gondolkodásmódja, „tudatszintje" következ-

[23] RÉTHEY 1991. 99.

[24] NAGY 1995. 60–61. Minden falunak megvan a maga Háry Jánosa...

[25] MÓDY 1975. 15. "A valóság, népi tudás és hiedelemmotívumok sajátosan kapcsolódnak össze, elmondójuk faluja társadalmának, a népi közösségek különc egyénisége, olyan ember, aki szokatlan cselekedeteivel, viselkedésével gyakorta felhívta magára a figyelmet, kezdetben csak szóbeszéd tárgyai, majd eseteket mondanak róluk, cselekedeteikről beszélnek, majd a róluk szóló történetek a valóságtól eltérően terjednek tovább.

[26] UJVÁRY 1988. 11.

[27] KÁLMÁN 1954. 540; TÁRKÁNY SZŰCS 1981. 790; BECK 1974. 75–84.

[28] NAGY 1974. 624. "bármilyen tehetséges mesemondó elsatnyul, ha a közösség lemondott évezredes szóbeliségéről..." (DOBOS 1984. 134). "A népköltészet egyes műfajai úgy halnak el, hogy művelői élnek, csak már tehetségüket, művészetüket nem igényli a közösség." (JUHÁSZ 1992. 410.) Borbély Mihály leszármazottainál állapította meg: "a Borbély gyerekek idegenek előtt többnyire titkolták mesetudásukat, nehogy kinevessék őket. Ez a tartózkodás olyan környezetre vall, mely a népmesét már nem igényelte."

tében milyen erőteljesen utasítja el az archaikus mesei világot s tehetséges közvetítőjét. Míg a mese a közösség érdeklődése híján a prózahagyomány hátterébe szorul, ismerőiben is passzívvá válik.[29]

Epikus hagyományok

Kővágó Sándor repertoárja műfajszerkezeti arányaiban, tematikájában, szemléletében híven reprezentálja a prózafolklór helyi hagyományait, igazolja a főbb folklórelméleti tendenciákat, az orális tradíció utóbbi évtizedekben érvényes változásait, a szétesés, degradálódási, rövidülési folyamatokat, műfajszerkezeti átalakulást, hangsúlyváltást, a kontaminációs, kevert formák elterjedését, valamint a kutatók nagyobb táji összefüggésekről alkotott megállapításait. (A két Kunságon és a Sárréten, – amint ezt Szűcs Sándor, Nagy Czirok László és mások gyűjtéseiből megítélhetjük – a falucsúfolók, betyár- és imposztortörténetek voltak igen kedveltek.[30]) Benedek Katalin a tréfás műfajok vizsgálatakor állapította meg, hogy a sok szórakoztató, humoros szöveg ellenére az Alföldön közel nem olyan gazdag a trufa és anekdota hagyomány, mint Moldvában, Székelyföldön illetve Baranyában.[31] Nyilván ez összefügg a korai kutatások mértékével, intenzitásával is. Dobos Ilona szerint az Alföldön – különösen Délalföldön – a ponyvafüzetek hatása az ország más tájainál erőteljesebben érezhető, és népszerűek a tréfás történetek, táltos motívumokat őrző hiedelemmondák.[32]

A mese visszaszorulásának egyik magyarázata, hogy a munkaalkalom rövidül, a munkatempó gyorsul, megnő a közösség valóság iránti igénye, a szellemi szükséglet realisztikussá válik.[33] A hagyományozás feltételeinek megszűnése következtében az archaikus elemek szelekciójával meggyöngül a formai, tartalmi stabilitás.[34] Nemzetközileg általános érvényű irány a műfajok rövidülési folyamata, csökken a cselekményelemek száma, az elbeszélők – még a mesék esetében is – a legfontosabb tartalmi vonásokra szorítkoznak, a valóságra reagálnak, a humoros történetek dominálnak, mindinkább növekszik a hagyományos műfaji kereteken túllépő élettörténetek, igaztörténetek, parodisztikus alkotások száma, a hiedelemelemek viszont – városi elemeket asszimilálva – szívósan fennmaradnak.[35] A falusi adomázgatást a városi viccek egyre hangsúlyosabb jelenléte váltotta fel. A falucsúfolók új prózai elemekkel egészültek ki, ezek kialakulásában szerepet játszott a televízió és egyéb információs források.[36]

A kultikus háttér figyelmen kívül hagyásával megközelíthetetlenek a népi kultúra jelenségei.[37] Röviden utalunk a hagyományos szövegeket gyökereztető, tápláló református hitű közösség normarendszerének, illetve a vallásgyakorlásnak Kővágó Sándor életében, világképének kialakulásában betöltött jelentőségére.

---

[29] DOBOS 1962. 65, 68; NAGY 1997b. 151. – „a realizmus betörése miatt a falu visszautasítja a tündérmesét"
[30] VOIGT 1998. 228.
[31] BENEDEK 1984. 32.
[32] KATONA 1971. 659; DOBOS 1986. 14.
[33] POGÁNY 1978. 325.
[34] FERENCZI 1966. 59.
[35] GASPARIKOVÁ 1988. 45.
[36] DÖMÖTÖR 1999. 1199.
[37] RATKÓ 1997–1998.

„A református egyház a hívek lelki szükségeinek kielégítése mellett gondot viselt kultúrájukra, elsősorban a magyar nyelvű prédikációk által". Az 1561-ben, Debrecenben, Huszár Gál által alapított nyomdában, a kegyességi művek mellett bibliai ihletésű, ószövetségi/bibliai tárgyú széphistóriák jelentek meg, s járultak hozzá a nép művelődéséhez (pl. Batizi András Jónás prófétáról stb.). Ezek nemcsak a vallásos hit terjesztését szolgálták. Az 1593-tól kiadott kalendáriumok, a parasztság körében szintén kedvelt olvasmányt nyújtottak és fontos ismereteket közvetítettek[38]. Csak azok az alkotások – mesék, históriák, regék, mondák stb. – tölthettek be funkciót a szájhagyományban s kerülhettek a néphagyomány vérkeringésébe, amelyek a népi kultúra egészébe szervesen beilleszkedtek, asszimilálódni tudtak a hagyományos formákkal, elemekkel.[39]

Többen taglalták a népi tudat mágikus-szakrális kettősségét, szinkretikus jellegét.[40] Településünkre természetesen szintén érvényes Bartha Elek népi vallásosságról alkotott véleménye: „... képzetei két forrásból táplálkoznak. Egyik a szorosan vett vallási ismeretek készlete, amelyet az egyház hivatalos tanításai alkotnak, a másik a falu hagyományos transzcendens-mágikus gondolati elemeiből tevődik össze. A kettő bonyolult szövevényében az előbbi túlsúlya jellemző, a népi hitvilág inkább csak megközelítési mód, amely a keresztény vallás elvont tételeinek befogadásához vezet."[41]

Kővágó Sándor elbeszélései túlnyomórészt egysejtűek, ösztönösen formáltak, érződik az esetlegesség, a gyermekkor mélyéről való keresettség.[42] Elszokott a folyamatos meséléstől, és az idegen hallgató, érdeklődése ellenére nem biztosíthatta az alkotólégkört, „a csak gyűjtőnek mondott mesék sohasem olyan élők, olyan hangulatosak, hiányzik a sajátos atmoszféra.... Egy ember nem közönség".[43] Az egykori falusi életben a mesemondás nemcsak szellemi, hanem biológiai, testi szükséglet volt. Bár az Alföldön az 1920–1930-as évektől a mesélés hagyományos formája, stílusa, társadalmi funkciója megszűnt, legföljebb a borsos anekdota, trufa volt ismert, előtérbe kerültek az egyéni típuskombinációk, megmaradt az elbeszélés lelki igénye, a közlésvágy.[44] A szóbeli hagyományozódás alkalmai és feltételei ugyan megváltoznak, de azért maga a szóbeliség még hosszú ideig fontos tényezője marad a költészetnek.[45]

A repertoár főbb műfajai

Mondák

Adatközlőnk repertoárjának központi magvát a mondák alkotják, azon belül számottevő a történeti hősökről szóló, valamint a helyi vonatkozásúak aránya, (Attila sírja, Szent László, Tatárok, Gyilkos tó, Dugonics, Lajos király, Róbert Károly, Toldi), s ez a csoport szorosan összefonódik a történelmi személyekkel kapcsolatos anekdo-

[38] MADAR 1993. 470.
[39] UJVÁRY 1995. 90.
[40] FERENCZI 1966. 15; ERDÉLYI 1976; TÁNCZOS 2001; NAGY 1997a. 10–16.
[41] BARTHA 1980. 91.
[42] BEREZNAI 1999. – „narratív kompetenciának nevezik az epikus történetek felidézési képességét"
[43] PENAVIN 1971. 22.
[44] BÁLINT 1975. 17.
[45] FERENCZI 1961. 201.

tákkal (Petőfi, Bölönyi, Csokonai). A hősökhöz rendszerint vándor motívumok tapadnak. Tájunkon, Várad vonzáskörzetében kimagasló és sokrétű, az egész Kárpát medencében elterjedt, sámánisztikus vonásokat átörökítő Szent László mondakör. Hasonlóképpen közismert mondafajta, amelyben a tatárok magyar lánynevek rigmusával csalogatják ki a magyarokat a nádasból, majd lemészárolják őket. Környékünkön Szendrei Eszter azt tapasztalta az utóbbi években Sarkad recens mondáinak vizsgálata során, hogy Szalonta, Várad, Gyula török harcokban betöltött kiemelkedő szerepe révén máig eleven és tekintélyes a törökkori mondahagyomány.[46]

Néhány népszerű betyártörténetben felfedezhetjük a ponyvai hatást, illetve ismert balladai párhuzamuk (Rózsa Sándor, Bogár Imre). Alig van olyan mesemondó, akinek tudásanyagán, stílusán ne érződne az írott művek hatása. Nyilvánvalóan a ponyva csak akkor talált befogadásra, ha a történet szellemében megfelelt az adott közösség igényszintjének, a parasztság gondolatvilágának, szemléletének. Olyan elemeket és motívumokat elevenít fel, amelyek már valamilyen formában éltek a közösség tudatában.[47] Mesélőnk egész ismeretanyagában erőteljesen érezhetjük az iskolában tanultak és olvasmányélmények befolyását. Legintenzívebben a történeti mondák esetében nyilvánul meg a „felülről" kapott, irodalmi információk inspirációja.[48] A monda nem pusztán költői alkotás, hanem egy hosszú történeti korszak értékrendjéről, történelmi- és természetismeretéről tudósít,[49] homogén szemléletű, egységes világképet tolmácsol, a közösség értékrendjét kifejező „normatív műfaj".[50] Mai napig alakuló, eleven népköltészeti ág, hiszen a rövid monda sokkal kevésbé igényli a különleges előadói tehetséget, emlékezetet, ezzel együtt a rövidebb, kötetlenebb műfajok közvetítőjének ugyanúgy jelentékeny érdeme lehet a hagyományok továbbéltetésében, mint a hosszabb hagyományos, zárt szerkezetű mesék interpretálóinak.

A parasztság történelemszemléletét sajátos kronológia, időkezelés jellemzi, összesűrűsödött, egymásra torlódott idősíkokban korok és hősök keverednek, mitikus tulajdonságokat nyernek, felcserélődnek. „Az események időbeli meghatározásakor a tatár, török, német, rác háborúk jelentik a főbb támpontot, vagy egy-egy híres emberhez, helyhez kötik a nevezetes eseményeket."[51] Hasonló, már-már groteszk, megbicsaklott időrend érvényesül Kővágó Sándor mondáiban: például Petőfi Sándor oroszországi vaskohóba kerül kényszermunkára, Dugonics – félrehallásában következetesen Dugovics – Erzsébet királynő alatt szolgál, Nagy Lajos királyhoz legendamotívumok fűződnek stb. Az átrétegezett mondai időben a hazaszeretetről, erkölcsről és hősiességről vallott elvek azonban csorbítatlanok, hiszen a "népi hősök sűrített típusok, olykor öt-hat nemzedék legjobb tulajdonságainak hordozói, a tömegek ideálját testesítik meg".[52]

[46] SZENDREI 1996. 298.
[47] UJVÁRY 1996. 95.
[48] LANDRGAF 1998. 31.
[49] DÖMÖTÖR 1977. 438.
[50] FERENCZI 1961. 204.
[51] DÉGH 1947.
[52] RÉTHEY 1991. 95.

Mesék

A mese az elmúlt évszázad első felében fokozatosan a prózafolklór perifériáján rekedt. A hosszú lélegzetű tündérmese úgyszólván teljesen kiszorult a táji hagyományozódásból.[53] Kővágó Sándor népi próza készletében – a többi műfajhoz viszonyítva meglepő módon – szerény a valódi népmesék száma, egyértelműen hiányzik az archaikus varázsmese. A tündérmesék típusát mindössze egy jelképes egysejtű mese, Az Igazság és Hamisság (AaTh 613) rövid variánsa jeleníti meg, melyet alkotó mesemondóként kora társadalmi helyzetére aktualizált.[54] Passzív tudásába merültek a gyermekkorban hallott mesék, azonban a nehezen felidézett történeteket meglepő szöveghűséggel adta elő.[55]

Az országszerte jól ismert, példázatszerű állatmeséiben vitathatatlan az olvasmányok szerepe.

– A farkas (medve) a farkával halászik (AaTh 2)
– A szürke ló (AaTh 47 A)
– A róka, medve és a szegény ember (AaTh 154)
– Forró vizet a kopaszra (AaTh 121– MNK 1250 C*)

A fenti állatmesékkel rokonítható formulamese:

– A kóró és a kismadár (AaTh 2034 A)

További tradicionális meseágat képvisel:

– A süket, vak és a kopasz (AaTh 1965 – BN 1961**F típusú hazugságmese)

Kővágó cinkosan ebben ugyancsak a konkrét társadalmi viszonyok abszurditására utal, saját kilátástalan helyzetét, véleményét vetíti az egyepizódos történetbe.[56]

Találós novellameséje:

– A megfejt három bakkecske (Aath 927 A – BN 927)

Legendák, bibliai történetek

A népköltési műfajok meséhez legközelebb álló csoportjához sorolhatók a Krisztus legendák. Ezek a mesemondónk által gördülékenyen interpretált rövid alkotások, valamint a bibliai ihletésű történetek a repertoár – olykor szintén személyes motívumokkal kiegészített – markáns darabjai. Általános szociálpszichológiai jelenség, hogy a szöveget saját gondolkodásmódjukhoz, meglévő sémájukhoz hasonítják a hagyományos műfajok tolmácsolói.[57] A Kővágó Sándor legendáira, biblikus történeteire találó Fehér Zoltán megfigyelése, miszerint bátyai adatközlői a legendákat elsősorban nem pusztán gyönyörködtetésül, hanem önálló szándékkal, a vallásos hit elmélyítése, a világ dolgai közt való eligazodás igényével mesélték.[58]

[53] DÖMÖTÖR 1999. 1198; NAGY 1974. 620.
[54] DÖMÖTÖR 1962. 14.
[55] GRIN 1993. 939; GRIN 1999. 51.
[56] DOBOS 1981. 21.
[57] PLÉH 1979. 108.
[58] FEHÉR 1974. 301.

A legendák típusai:
– Isten segedelmével (AaTh 830 B – BN 766*)
– Krisztus és Szent Péter éjszakai szálláson (MNK 791/2 – BN 768)
– Szent Péter és a lópatkó (cseresznye) (AaTh 774 C)
– Krisztus csökönyös szamara (BN 779 II)
– Krisztus és az állatok (BN 779 CCV.)
–A kalász megrövidülése (BN 779 XXXV*)
Bibliai történetei:
Jézus és a tanítványok, Noé, Jónás, Dávid és Delila, Dávid és Absolon, Salamon, Jób, Sámson, Menekülés Egyiptomból.

A szájhagyományra a legerősebb irodalmi hatást kétségkívül a Biblia gyakorolta. A bibliai történetek példázattá formálása együtt járt a vallásos neveléssel.[59] A legendák kialakulását az apokrif evangéliumokból és tündérmesei hagyományokból eredeztetik. Sajátos magyar vonás, hogy az Úr Jézust táltosi, sámáni karizmával ruházták föl, aki földi halandóként tanítja a világi gyarlóságokat megtestesítő együgyű Pétert, ennélfogva a kettejük közti ellentét a legendákat a tréfás mesék közeli rokonává avatja.[60]

Rátótiádák, trufák, adomák

Napjainkban országszerte a tréfás kisepikai műfajok uralják az orális tradíciót, melyek tekintélyes számban fordulnak elő adatközlőnk anyagában is. Vidékünk településeihez az utóbbi időszakig népszerű, olykor rigmusba öntött falucsúfolók kötődnek: Korpanyaló Geszt; Hencidai szénamurva; Ugra, Ugra, ugráljál csak; Csökmei sárkányhúzók; A mezősasiak lelegeltették a toronyról a füvet stb.
"Torda, Rábé, Bakonszeg,
Ott veszett el az eszed,
Zsákán, Furtán megleled,
Ha igazán keresed."[61]

A rátótiádák mindinkább kikopnak a falubeliek emlékezetéből, a karakterizáló lokális történetek kacagtató epikus keretüket vesztve szólássá zsugorodnak, ezek képviselik leghatározottabban a táji epika sajátos vonulatát.

A szórakoztató rövid próza terjedelmes bokrába tartoznak az adomák. Kővágó Sándornál ezek elsősorban az idegeneket, a szűkebb közösségen kívülállókat, szokatlan jelenségeket kigúnyoló rövid, poentírozott közlések. A csattanós történetek főszereplője rendszerint a cigány, katolikus pap, oláh ember. Ujváry Zoltán meghatározása szerint: Az adoma, trufa fő pillére rendszerint vándor motívum. Az esemény, a cselekmény a hitelesség igényével lép fel. A gyakran jelentéktelen történetekben örök emberi tanulságok rejtőznek. Az adoma elsődleges funkciója a mulattatás, figyelmen kívül hagyva, hogy a történetnek van-e, lehetett-e valós háttere.[62] A faluban népszerű Bölönyihez szintén vándor motívum tapadt.

[59] LAMMEL–NAGY 1985. 587.
[60] BANÓ 1988. 47.
[61] SZŰCS 1938.198.
[62] UJVÁRY 1986; UJVÁRY 1988.

Kővágó Sándor által elmondott falucsúfolók, adomák:
– A bikát felhúzzák a templom tornyára, hogy lelegelje a füvet (MNK 1210*I. BN 1210 I.)
– A cigány, aki maga alatt vágta a fát (AaTh 1313 A – BN 1694)
– Az eleven szent szobor (AaTh 1829)
– A tejfölös szájú szent (AaTh 1829 A* – BN 1789*)
– Kire marad a ködmön? (AaTh 1450 – BN 1450
– A három selyp lány (AaTh 1457 – BN 1457[63])
– A cigány lovat árul (AaTh 1631– BN 1625*)
– A pap, a kántor és a harangozó a szépasszonynál (AaTh 1730 – BN 1726 B*)
– Hát a fiú hol maradt? (MNK 1833)
– A cigány szalonnát lop (AaTh 1524)
– A ló lopta el a cigányt (AaTh 1624C*)

Hiedelemmondák

A Kővágó Sándor által felvonultatott hiedelemmondák többnyire csupán a cselekmények felsorolására szorítkoznak. A töredékes, elhamarkodottan szerkesztett, esztétikailag gyengébb minőségű, erősen redukált, egyvázú, – mondának alig nevezhető – hiedelemszövegek gyakorta adott helyhez vagy személyhez kapcsolódnak. Archaikus képzetekről tanúskodnak (látó, állattá változás, természetfeletti erejű alakok stb.).

„A hiedelemrendszer egyes elemei, rétegei különböző intenzitással és eltérő ütemben szorulnak háttérbe a közösség életében. A néphit mitikus lényei mégis szinte meglepő módon élénken élnek. A hiedelemszövegek számos tényleges hitre valló mozzanatot közvetítenek. A hiedelmeknek ezt a rétegét részben a világban továbbra is tapasztalható bizonytalanság élménye, részben az epikus szövegek világa tartja fent erőteljesebben."[64] A táltos hagyományok és boszorkányhit keveredtek, egymásra rakódnak. Régiónk hitvilágában az utóbbi évtizedekig elevenen fennmaradt a táltos, és „tudós pásztor", garabonciás emlékkör, emellett a rontó boszorkány tevékenységével kapcsolatos hiedelmek a recens anyagban napjainkig nyomon követhetők, jól gyűjthetők. A boszorkányok hiedelemtörténetekből rekonstruálható emléke, jelentősége – Cs. Tábori Hajnalka megfigyelése szerint – nagymértékben felülmúlja a többi mitikus lényhez fűződő hiedelemelemet. Vizsgálatai alapján e mondák tipikus szüzsége: a rontás mikéntje, eredménye, helyrehozatal.[65] Ez a magyar nyelvterületen általánosan érvényes, kötött szerkezet Kővágó Sándornál olykor megbillen, a rontó erő hatalma nem minden esetben oldódik fel. Hiedelemmondáinak főbb témái: a tejhaszon elvétele, szemmelverés, kincsásás.[66]

[63] SZENDREY 1924. 209–209.
[64] FEJŐS 1985. 95.
[65] TÁBORI 1974.
[66] BIHARI 1980. L/8/1: Táltos, N/II: Kincs nyomára vezetés, O/I./1: lidérc, O/III: Lidérc elküldése.
[67] NAGY 1977. 8.

Élményelbeszélések, igaztörténetek

Már Kálmány Lajos megkülönböztette a hiedelemmondákat, történeti mondákat és igaztörténeteket. Az igaztörténet a népi epika sajátos formája, Nagy Olga kifejezésével: A valóság betörése a népi prózába.[67] Elmondójuk az élettörténeteket épp oly élményszerűséggel adja elő, miként a meséket. Minden ember élete események, élmények sorozata, azonban már az emlékké válás folyamata, különösen ennek formába, szavakba öntése verbális megjelenítése – egyéni adottság.[68] A kutatók véleménye megoszlik az igaztörténetek ismérveiről. Ez egyik legvitatottabb folklórágunk, többen ide sorolják a valóság igényével megfogalmazott családtörténeteket, furcsa személyekről szóló elbeszéléseket, különös eseteket.[69] Réthey Prikkel Miklós viszont az igaztörténet műfaji meghatározásakor arra irányítja a figyelmünket, hogy „csak a résztvevők szövegét fogadjuk el prímér szövegnek, mikor a cselekvő, az előadó és hős ugyanazon személy."[70] Az egyes szám első személyben közölt „igaztörténet" előadása során elmondója maga is hőssé válik.[71] Korunk mesemondója tündérek és óriások helyett magáról beszél, sorskérdések helyett az élet apró realitásaival, hétköznapi gondjaival foglalkozik.[72] A terepmunka során fellelhető folklórszövegek legnagyobb része műfajilag nem egyértelműen besorolható, összemosott, kevert formák örökítik tovább a hajdani normákat, irracionális látásmódot, mágikus világképet, egyúttal hűen tükrözik a jelent, a közösség értékrendjét, tudósítanak személyes sorsról és „az örök emberi értékekre visszhangoznak".[73]

Adattár

Történeti mondák

Attila sírja

Attilát mikor eltemették, beletették három koporsóba, arany, ezüst, gyémánt. Na most, mikor temették, akik ott voltak a temetésin, azokat mind kiirtották, hogy ne tudja meg senki, hova temették Attilát. Na csak annyi volt a krónika róla, hogy: Föld alá, víz alá, senki se tudja hová. Első a napsugár, második a holdsugár, harmadik a sötét éjszaka. A gyémánt volt a sötét éjszaka, az arany koporsó a napsugár, a holdsugár ezüst. Na most azóta keresik az Attilának a sírját, mert az a három koporsó arany, ezüst, gyémánt, eztet ugye csak jó volna eltenni. Na oszt erre mondják, hogy: Háromfelé ágazik a Duna, de senki se tudja, hogy hova.[74]

Árpád

Mert Árpád legelébb idejött Magyarországra. Vadászaton egy *iromszarvast* tanáltak, az *iromszarvas* jött elibük, teveháton üldözték. Jött Magyarország fele az

[68] HONTI 1962. 72. – Kiemeli, hogy az igaz történeteket jellegzetes mesei látásmód jellemzi.
[69] NAGY 1977; DOBOS 1962.
[70] RÉTHEY 1991. 22.
[71] RÉTHEY 1991. 99.
[72] NAGY 1977. 7–8.
[73] RÉTHEY 1991. 176.
[74] DOBOS 1986. 58–62. – Honfoglalás kor előtti, keleti, sztyeppei mondatípusként említi.

iromszarvas, itt született, oszt csavargott Ázsiába, ahun született, ugye odamegyen vissza. Akkor Árpádék a vadászaton követték, merre megyen, tartott Magyarország felé, hajhászták, elérték a végzetet, az *iromszarvast* Biharugrán. A többi *iromszarvast* látták lefele inni, gyüttek az erdőből, azt úgy hítták, *Peszere*. Az *iromszarvasok* jártak ide *Apátnyarára* inni. Árpád akkor szerette meg ezt a tájat. És mikor visszament Ázsiába, a magyar népet toborozta, hogy ilyen szép vidék van, gyüjjenek ide lakni. Az a helyzet, hogy *Apátnyara* mellett volt egy kolostor, itt *csónakoltak* az apácák meg a papok. Megismerkedett egy kislánnyal, de nem volt még tizenhat éves. A törvény az volt, hogy tizenhat éves koráig, míg be nem tölti, nem lehetett férjhez menni. És akkor mondta kislánynak, Emőkének, mert Emőkének hítták, hogy:
– Mához egy évre itt leszek.
Ahogy kimondta, úgy el is vette.[75]

Szent László

Szent Lászlónak a lova volt táltos. Minden huszonnégy órában bejárta az egész világot, úgy tudott menni. Hordták neki zsákszámra a zabot, nem győzték bele. Az a helyzet, ahonnan a nagy Sebes-Körös folyik, azt Szent László lova rúgta ki a patkójával.[76]

Tatárok

Na most a tatárok rengeteg magyart elüldöztek. Mert a magyarok elbújtak a tatárok elől a nádasba. A tatárok megtanultak annyit, hogy Sári, Zsuzsi, Klári. Na osztán a magyarok a nádasba voltak, volt olyan *zsombó,* csináltak kunyhót, valahogy szereztek ennivalót. A tatárok vetettek búzát. Kihívták a magyarokat aratni, gyüjjenek aratni, nem bántják űket, kiabálták: Sári, Mári, Zsuzsi, Klári, gyertek vacsorázni! Mikor pedig learattak, legyilkolták a magyar népet. Így oszt azért pusztult el a magyar nép.[77]

A török kiűzése

Mikor a törökök begyüttek, a menyasszonyt fölkapta a lú hátára, oszt elvitte. Itt van a halastó, úgy híjják *Ludas tó*. Na most az erdélyi magyarok, mer itt voltak azok háromszáz esztendeig, csak akkor még Ugra kicsi volt. Három ilyen Ugra volt: *Kisugra*, *Nagyugra, Monostorugra*, *Kisugra* a barackoson van itt, a *Szilas úton* megyen a *Nagyugra*, *Teleken* a *Monostorugra*, szőlőskertek most ez. Mikor a törökdúlás volt, gyüttek a törökök az adóér. Bosszút álltak a székely magyarok, fegyverkeztek fel. Akkor még a fegyver mi volt? Kasza, kapa, kard, lándzsa. A székelyek gyüttek segíteni, hogy kiűzzék űket Magyarországból. És volt itt egy *Ludas tó*, abba beszorították a törököket,

[75] Szeghalom környékéről gazdag régies rétegű mondaanyagot közölt Miklya Jenő, pld. iromszarvassal kapcsolatban (MIKLYA 1979.164).
[76] UJVÁRY 1975. 186–188. Árpádkori szentjeink közül csupán Szent Lászlóhoz fűződik népi eredetű – sámánisztikus történet. Szent László táltoslovának művelődéstörténeti vonatkozásait összegzi MAGYAR 1997. 111–123.
[77] SZŰCS 1977. 124. – Országszerte ismert monda, különösen a Sárréten, ill. az ország keleti felén közkeletű.

mer lúháton gyüttek, volt olyan ingovány, hogy belesüllyedtek a törökök, eztet emlegetik gyilkosnak, *Gyilkos tónak*. Nem is tudom, melyik évbe volt, az iskolába tanultuk, édesapám is magyarázta, innen gyütt ez, hallásbúl. [78]

Róbert Károly és a kígyó

Róbert Károly az olasz király volt, gyütt keresztül az erdőn. Mán ahogy gyütt az erdő szélibe, az oroszlán ordított. Hát ugye ránézett, hogy az oroszlán mér ordít. Hát látta, hogy egy nagy kígyó rá van csavarodva az oroszlánra, az oroszlánról Róbert Károly levágta a kígyót. Az oroszlán levágta a kígyót. Az oroszlán utána ment, nem hagyta, úgyhogy mindenütt követte. De ez a Róbert Károly, mint király utazott a tengeren, hát ugyi gondolta, hogy nem engedi be a hajóra az oroszlánt, mert hátha ott valakit megtámad. Akkor mikor megindult a hajó, az oroszlán ment a vízen. A tengeren csak nem bírta az úszást, elmerült, oszt elpusztult az oroszlán. Szóval az oroszlánban volt annyi érzés, annyi szeretet, hogy hálábúl nem hagyta el a királyt, mert levágta a kígyót.[79]

Dugovics

Dugovics volt a várnak a fővezére. A várba' a király volt, oszt ezek védelmezték a királyt. Akkor is így Erzsébet királynőnek voltak a tisztjei, védelmező bástyái, ugyi ostromolta a várat a török, a zászlú lúfarokbúl volt, ha a törökök kidugták a várnak a tetejire, akkor elbukta magyar. No most ugyi Dugovics, mert ment föl a török, hogy kidugja, ilyen létrán mentek. Akkor Dugovics utána ment, átölelte a török basát és magával rántotta a mélybe. Ilyen volt Dugovics, hogy ne dugja ki a török a zászlút. A várat utóvégre ágyúval lűtték, de már nem volt mivel, hanem liszttel, lisztet tettek az ágyúba, úgyhogy a török szemibe ment. Persze amíg törülte a szemit, ők ugyi harcoltak, nagyon nagy küszködéssel ment.

Lajos király

Lajos király bement házakhoz, hogy széjjelnézzen. Egyszer szegény emberekhez ment. Azok éppen húslevest főztek. Igen de olyan szegények voltak, hogy csak imitt-amott csillogott egy kis zsír a tetején. Mikor megvendégelték Lajos királyt, utána annyi aranyat adott, ahány csillogás volt a húslevesben.[80]

Mesék

Az Igazság meg a Hamisság

Elindult az Igazság meg a Hamisság világot látni. Sütött nekik az anyjuk húsz-húsz pogácsát. Ahogy mennek, aszongya a Hamisság az Igazságnak:

– Hallod, Igazság, együk meg a tiedet, azután az enyimet.

[78] SZENDREI 1996. – Utal arra a jelenségre, hogy a nép emlékezetében összefonódott a tatár és törökháborúk emléke.

[79] Szalonta környéke a 14. században Róbert Károly birtoka volt (SZENDREI 1996. 298).

[80] MNK 75o* I. – az országszerte ismert Krisztus és Szent Péter legendamotívum ezúttal történeti személyhez kötődik (BERNÁT 1982. 34).

Hát az Igazság ráállott, megették. *E mán a közéletre tartozik, ha megfigyeled.* Hát mán az Igazságé elfogyott. Na, aszongya az Igazság, mer mán az Igazságé elfogyott, oszt megéhezett.

– Hamisság most már együk meg a tiedet, mer' hogy éhes vagyok.

Aszongya:

– Adok, ha a füledet le hagyod vágni.

Hát olyan éhes volt, hagyta a fél fülit levágni. Megint mentek, mentek tovább, aszongya az Igazság:

– Hamisság, én éhes vagyok.

– Adok, ha a másik fél füledet hagyod levágni.

Hát olyan éhes volt, hagyta megint. Hát jól van, megint mentek tovább. Egyszer aszongya az Igazság:

– Hallod komám, éhes vagyok.

– Adok, ha a fél szemed ki hagyod szúrni.

Úgy mindig egyet-egyet. Megengedte, nem volt mit tenni, hogy éhen ne haljon. Akkor megint mentek, egyszer aszongya az Igazság:

– Idehallgass, éhes vagyok.

– Adok, ha az orrod le hagyod vágni.

Hát így osztán a Hamisság az orrát is levágta, szemit is kiszúrta, fülit is levágta, hogy az Igazság ne halljék, ne lássék, ne is érezzék. *Így van?*[81]

Állatmesék

A szürke ló társat keres

Hát szegény ember volt ez is, volt egy szürke lova. Nem tudott venni párját, ugyi magába' járt. Hát osztán szegény megunta, hogy mindig magába' jár, látta, hogy a többiek többen vannak, aszongya a gazdájának:

– Gazdám, eresszél el engem, szerzek én magamnak társat.

Hát úgy gondolta, ha már így van, hadd menjék. Elment osztán, vágtatott ki a határra. Elérte az erdő szélit, az erdő szélin tanált egy rókalyukat, ráfeküdt. Benn volt a róka, egyszer aszongya a fiatalabb fiának:

– Fiam, aszongya, eridj, nézd meg már milyen idő van, mi ez a sötétség ?

Hát a fattyú kiment, a kis fiatal kölök. Visszament, hogy:

– Mama, hó van.

Aszongya a róka a legöregebb fiának:

– Eridj te ki, te már tapasztaltabb vagy, nézzél széjjel.

Az is visszament, hogy:

– Mama, hó van.

Most már nem lehet mit tenni, az öreg róka ment ki. Hát osztán persze ő valahogy kidugta fejit a szürke lú mellett, kikaparta a lyukat, ki tudott menni. Megpróbálta,

[81] AaTh 613 – BN 613 típusú közismert tündérmese, főbb előfordulási helyei: Brassó, Kolozs, Bihar és Szabolcs Szatmár megye, ponyvakiadásban és irodalmi feldolgozásban is megjelent (DÖMÖTÖR 1988. 367–369).

hogy behúzza a szürke lovat a rókalyukba, a házokba. Igen, de nem bírta. Na most mi tévő legyék? Elment a farkashoz. A farkas odament. Mondja neki:

– Koma, aszongya, gyere osztán segítsél, mer van egy szürke lú a lukon, aztán húzzuk be.

Hát a farkas meg kapott rajta. Mondja, hogy egy döglött szürke lú, hát gondolta, ebből lesz mit enni. Na, hozzáfogtak, de nem bírták. Egyszer aszongya neki, a farkasnak:

– Hallod koma, kössed meg a farkadat a lú farkához, akkor jobban bírod húzni.

Mert a róka mindig ravasz. Akkor oszt el kezdte húzni a farkas a szürke lovat. A szürke lú észrevette, na most jó. Felugrott, akkor oszt a lú árkon-bokron keresztül hazavitte a gazdájának a farkast. A gazdája leütötte, megnyúzta, eladta a bőrit, vett rajta másik lovat. Így oszt azóta szürke lú nem jár magába'.[82]

A medve a róka és a szegény ember

A szántóvető ment ki vetni. Tanálkozott a medvével. Azt mondta a medve, megeszi. Aszongya neki a szegény ember:

– Hadd meg, hadd vessem el ezt a kis búzát a családomnak.

Megengedte, hogy vesse el a búzát. Arra járt a róka, mert a róka mindig benne van az ilyesmibe. Oszt kérdi:

– Mi bajod van, komám?

– Van nekem sok bajom, mert a medve meg akart enni.

– Na, aszongya a róka, idehallgassál, megmentelek.

Akkor mikor jött vissza a medve, várta a róka, mondja a medvének:

– Bújj el gyorsan, mer jönnek a csendőrök !

Belebújtatta egy nagy zsákba, a róka bekötte a zsák száját. Volt a szántóvetőnek egy baltája, agyonütötte a róka medvét.

Kérdi az embert:

– Mi lesz a díjam?

– Kilenc tyúk meg egy kokas, azt neked adom.

Reggel, hajnalba megy a róka, kopogtatott, hogy:

– Itt vagyok a kilenc tyúkért.

A szegény ember meg ugatott, várjál, megkötöm a kopókat.

– Hát kopód van? Csak ki ne engedd, inkább itt hagyom a kilenc tyúkot meg a kokast.

Így menekült meg a szegény ember.[83]

[82] AaTh 47 A – BN 48 állatmese, egyes kutatók Arany László meséjének származékának vélik (BENEDEK 1984. 77).

[83] AaTh 154 – BN 154. Az Egész magyar nyelvterületen ismert, népszerű mese jól példázza a folklorizációt, átvételt Heltai Gáspár fabulájából, illetve a Benedek Elek feldolgozásából (KOVÁCS 1987. 133–135).

Anekdoták

Bölönyi és a paszuly

Ez a Bölönyi a kolozsvári színháznak volt az igazgatója, oszt ugyi sűrűn elmentek Kolozsvárra. Még nem volt autó, hát lóval mentek Bölönyinek négy lova volt kocsiba'. Hát volt annak sok lova, uraság volt. Kolozsvárra elindultak, mikor mentek Kis-Zilán háltak, aztán úgy mentek Kolozsvárra, nem lehetett egy útba Kolozsvárra odaérni. Mindig Zilán, a papnál háltak meg. Mikor Kolozsvárról elindultak, paszulyt ettek, mikor Zilára értek, megint paszulyt ettek, mikor hazajött Váradra, mert Nagyváradon lakott Bölönyi, mikor kifogta a lovakat, mondja a felesége:

– Gyere, megfőtt a paszuly, oszt egyél.

Azt mondja Bölönyi:

– Jó estét paszuly, erre, arra... én négy jó lóval jöttem, mégis elébb ideértél, mint én.[84]

Cibereleves

Volt egy oláh ember, elment a szomszéd községbe, osztán megkínálták ciberével, ciberelevessel. Nagyon ízlett neki. Azt mondta, ha haza megy, ű is olyat főzet. Lovas szekérrel volt. Elköszönt a komájától, ment az úton, hát egy kottyanóba ért, elakadt.

Aztán addig is mindig mondta, hogy: cibereleves, cibereleves, hogy el ne felejtse, mert addig sose evett olyat. Hát osztán, mikor a lovat kihajtotta a kottyanóból, addigra elfelejtette, hogy milyen levest evett. Aszongya:

– Hínye, itt veszett el, itt kell megkeresni.

Visszament, belement a vízbe, ott kaparászott. Mentek arra több szekerek.

– Mit keres bácsi?

Ha tudnám, nem keresném.

Hát hozzáfogtak ott keresni, hogy mit ejthetett ott el. De csupa sár volt az a víz ugyi, ahogy ott keresték.

Egyszer aszongya egy ember:

– Ó, b... a ez meg az, hisz olyan ez már mint a cibere, oszt mégse lelünk benne semmit.

Hát ez az! Ezt kereste. Na azok összeszidták az embert, de nem bánta, csak mindig mondta hazáig, hogy: cibereleves, cibereleves. Azt keresték, úgy nevezték ezután.[85]

Taposd meg, mint szalontai ember a tököt

Mikor raktuk a szénát, mindig mondták: Taposd meg, mint szalontai ember a tököt. Egyszer kiment az ember a fiával dinnyét szedni, mikor dobálták a kocsira a tököt, már alig fért fel, akkor mondja:

---

[84] Bölönyi József (1850–1930) országyűlési képviselő, a kolozsvári Nemzeti Színház intendánsa. 1882-ben az ugrai kerület független országgyűlési képviselője. Népies ihletű versei közül néhány kedvelt dalként fennmaradt, például: Hét csillagból áll a Göncöl szekere, költeményeit a Vadvirágok c. kötetben jelentette meg.

[85] A cibereleves, AaTh 1687, MNK 1206* – BN 1206 rátótiáda (KOVÁCS–BENDEK 1990b. 45).

– Menjél fel fiam, taposd meg.
– Oszt legurult a tök a kocsirúl. Akkor mindig mondták, ha pakoltak valamit.

A cigány imádkozni tanul

Ment a cigány a paphoz. Mondja, hogy:
– Tiszteletes úr, beteg a gyerek.
Aszongya a pap neki:
– Imádkozzál, fiam: Atya, Fiú, Szentháromság.
Na, megint elment másnap a paphoz, hogy csak adjon valamit, beteg a gyerek.
– Na – mondja a pap, imádkoztál érte?
De a cigány csak annyit tudott imádkozni, hogy: Atyaságos Szentlélek.
– Hát nem így kell, hanem: Atya, Fiú, Szentlélek.
– Na nem baj, adok egy zsák búzát, csak tanuld meg.
Akkor persze másnap reggel ment a fattyúval a papho':
– Tiszteletes úr, tudom már én!
– Mondjad hát akkor:
Akkor mondja a cigány:
– Atyaságos Szentlélek.
Kérdi a pap:
– Hát a fiú hun marad?
Mert ugye, azt is kellett volna mondani.
– Kinn van, tiszteletes úr, tartja a zsákot.[86]

Lóvásár

Elment a vásárra egy ember, hogy veszen lovat. Hát a cigánnyal alkudott. Mikor megvette tőle a lovat, kérdte tőle, mi a hibája.

– Hát – aszongya a cigány – nincsen ennek, csak annyi, hogy fára nem mász, vasat nem rág.

Aszongya az ember:

– Van neki mit adjak, nem kell neki fára mászni, de vasat se kell, hogy rágjék.

Na jól van, mikor hozni akarta a vásárról, meg akarták kantározni, de a zablát nem tudták a szájába betenni. Utána eszébe jutott az embernek:

– Hát ű mondta, nem adhatom vissza, mondta, hogy vasat nem rág.

Akkor, ahogy mentek hazafelé, a lovat csak vitték, vezették, elértek egy fahídhoz, mert ezelőtt csak fahíd volt, oszt nem ment a hídra a lú. Akkor megint eszébe jutott az embernek: Hát csakugyan megmondta, hogy fára nem mász. Hát így osztán nem tudta átvinni a fahídon.[87]

---

[86] Hát a fiú hol marad? MNK 1833 B. Székelyföldön népszerű cigányadoma, irodalmi változata már az 1827-es Váci kalendáriumból ismert (VEHMAS-BENEDEK 1989. 161).

[87] A cigány lovat árul AaTh 1631 BN 1625*. Szabolcs-Szatmár megyéből és Székelyföldről jegyzik párhuzamait Katona Lajos 1498-beli latin prédikációgyűjtemény példázatában fedezte fel vázát, Jókai Mór több alkalommal földolgozta ezt a cigányadomát (VEHMAS-BENEDEK 1988. 196).

Legendák, bibliai történetek

Szent Péter patkót tanál

Szent Péterrel együtt járkál Jézus. Mentek, mendegéltek. Na, csak oszt láttak egy patkót, aszongya Jézus Péternek:

– Vedd fel a patkót Péter, oszt odaadjuk a kovácsmesternek, ád érte pénzt.

Á, ű nem veszi fel azt a rossz patkót, mert hát mondjuk ki, Péter is, ugye együgyű volt. Na csak osztán Jézus felvette, elvitték a kovácsmesternek. Az adott érte tíz fillért. Jézus vett érte tíz szem cseresznyét. Akkor, ahogy mentek, hajigálta a tíz szem cseresznyét szemenként. Péter meg hátul szedte fel, persze tízszer lehajolt.

Aszongya neki Jézus:

– Na, látod, akkor csak egyszer kellett volna lehajolni, most meg lehajoltál érte tízszer. Ilyen élményei voltak. Mikor mondták Jézusnak: Jó mester, azt mondta, ne mondják neki, mert egyedül az Isten jó.[88]

Isten segedelmével

Krisztus és Péter a földön jártak, arattak arra éppen. Nem sok volt már hátra az embereknek, odaszól Jézus:

–Na, Isten segedelmével mindjárt meglesz.

Nagy hetykén odavágja az egyik kaszás:

– Már ha segít, ha nem segít, csak meglesz.

Mondja Péter Krisztusnak:

– Uram, büntesd meg ezt a kaszást.

Ne bántsad Péter, mert meg lesz ű büntetve avval, ahogy lefogy.[89]

Jónás

Szodoma meg Godoma elsüllyedt. Annak előtte mondta Isten Jónásnak, hogy menjen Ninivébe, kiabálja, hogy: Negyven nap és elpusztul Ninive. Jónás meg akart tűle szabadulni, fogadott hajót, hogy ű nem megyen oda, megyen át a Vörös tengeren. Mikor a hajó beért a tengerre, nagy vihar lett. A *hajósok megrázták a rostát, rostát vetettek*. Jónás ott feküdt a hajó sarkába'. Mindent kihajítottak a hajóból, mégis úgy volt, hogy elmerül minden. Egyszer mondják Jónásnak:

– Nagyalvó, nem te vagy a bűnös?

Mondta Jónás:

– Ha bűnösnek tartotok, hajítsatok ki.

Na most erre Jónást kihajították. De Isten készített egy nagy cethalat, ami elkapta. Az áradás Jónást kinyomta a tenger játszójába. Kivetette a cethalat. Na, akkor megint megparancsolta az Isten, hogy menjék Ninivébe. Akkor már nem volt kedve ellenkez-

[88] Szent Péter és a lópatkó (cseresznye) AaTh 774C – BN 773 – egész magyar nyelvterületen általánosan ismert, napjainkig jól gyűjthető legendamese (BERNÁT 1982. 49).

[89] Isten segedelmével AaTh 830 B – BN 766* (BERNÁT 1982). Kővágó Sándor erősen redukálta, ugyanakkor egyéni elemeket szőtt a mondába, a büntetés helyett a megértés, együttérzés dominál.

ni, ment Ninivébe. A város végin volt egy kunyhó, abba ment. Akkor bement a városba, elkezdett kiabálni:

– Ninive negyven nap múlva elpusztul!

– A király meghallotta, akkor osztán mindenki zsákba öltözött, pernyébe ült, imádkozott. Jónásnak osztán a kunyhóján nőtt egy tök, szép zöld volt, egy napon elszáradt. Ott maradt kopaszon, nem volt levele. Sajnálta Jónás. Mondta neki Isten:

– Te ezt a tököt sajnálod, én ezt a szép várost meg a sok embert ne sajnálnám?

Így oszt Jónás megkopaszodott, ilyen sorsa lett.

Jób

Ilyen az isteni hatalom. Mert van akitűl elfordul az Isten, mint itt volt Jób. Hát aztán Jóbnak voltak barátai, mert gazdag ember volt az, ezer igavonó jószága volt. Csakhogy ittak, ettek ezek a jó barátaival. Tíz gyereke volt, mind a tíz gyereke megholt. Mondta neki az ördög, nem ű hótt meg, a gyereke az, ne bánkódjon. Aszonta az Isten az ördögnek, hogy:

– Jóbot a kezedbe adom, de az életit nem hagyom, hogy elvedd.

Úgy hogy Jób annyira sebes lett, hogy cseréppel dörzsölte, pernyébe feküdt meg disznófertőbe, még a hús is rohadt rúla. Aszongya neki a felesége – a barátai megtagadták, nem néztek rá se:

– Átkozd meg az Istent!

Aszongya erre Jób:

– Úgy szólsz, mint a bolondok közt egy, ha elvették a jót, vegyük el a rosszat.

Úgy hogy nem hagyta el az Istent. Jób meggyógyult, Megint lett neki tíz szép lánya, hogy a környéken se volt különb. Élt száznegyven esztendőt. Megelégedett az élettel. Az összes vagyona, ami elment, azt is visszaadta neki az Isten, úgy hogy helyreállt az egészsége, meg aki volt. Erre volt az a tanítás: Míg van italka, addig van barát, de ha nincsen, már nem tud adni, akkor nincs barát. *Nem így megyen?*

Na, ez volt Jób, most is van több Jób....

Volt itt egy Veres nevű, Veres Jánosnak hítták, valami téeszelnöknek megválasztották, nocsak persze verte a mellyit meg minden, aszonta a feleséginek, hogy a templomba kurvák járnak. Volt itt egy Kis Viktor, baptista, oszt ez beszélt neki az isteni dolgokrúl. Aszongya ez a Veres:

– Én nem foglalkozok az isteni dolgokkal.

Oszt ez is úgy járt mint Jób, beteg lett, a hús rohadt rúla. Akkor, akik odamentek látogatóba, mondta, híjják el a papot könyörögjék érte. Aszonta:

– Isten nélkül lehet élni, de meghalni nem.

Most persze, nem kegyelmezett. Mert Jób akármilyen beteg volt, akkor se tagadta meg az Istent, E meg már megtagadta, Jób akkor se tagadta meg az Istent, mikor jól ment a dolga, de Veres megtagadta. Akkor kuncsorgott volna az Istenhez, mikor az utolsóba volt, e mán az Isten nem könyörült, azzal volt, hogy ha megtagadta, akkor az ördögnek odaadta, hogy most már végezzél vele.

[90] A környéken általában Hatvani Istvánhoz fűződik az ételek átváltoztatásának garabonciás vándormotívuma. Gyakran táltos tulajdonsággal ruházták fel a betyárokat (KÜLLŐS 1988. 42).

Hiedelemmondák

Táltos

Aszongyák Rúzsa Sándor ilyen táltos volt. Kiment a határra muzsikásokkal, többekkel ment kifelé, ott vacsoráztak meg minden, mulattak. Reggel nézték, mibűl ettek, hát egy tehéngané volt a tányérjuk. Azér volt táltos, mert három sor foga volt neki.[90]

Püspökladányba' történt meg, egy gyereket megfogadtak szolgának, mert aki azelőtt volt, nem bírt a disznókkal, mert olyan helyen szolgált, ahun sok disznó volt. E meg mindig elment játszani, a disznók szépen legeltek. Mikor este lett, a disznók szépen mentek hazafelé. Mentek be az ólba. No, a gazda látta, hogy a lova soványodik, mi van ezzel a lúval? Naprúl napra soványodik. Nocsak, éjszaka a gyerek volt, nyergelte. Voltak ilyen gyerek barátai, aszongya az egyiknek:

– Akarod látni apádat?

Mert meghalt az apja a gyereknek.

– Na, akarod látni apádat? Nézzél be az istállóba!

Igen ám, meglátta az apját, de meghalt az a gyerek barát. Szóval olyan volt a tudománya, hogy meglátta az apját, de meg is halt.[91]

Kincskeresők

Hárman elmentek aranyásni. Hívták a negyedik embert is, de az nem ment. Á, én nem megyek. Hát hárman kimentek. Úgyhogy leltek egy rossz fazekat. Hát tele volt földdel. Aszongya a három ember:

– Na, toljunk ki a komával, ha nem jött. Mentek hazafele, a fazekat behajították az ablakon, persze, hogy nagyot dübbent. Hát a mécset, ahogy meggyújtották bent, látja az ember, hogy ragyog valami, hát arany volt abba a fazékba, csak volt abba' a fazékba, csak volt benne föld. Na oszt aki nem ment ásni, az kapta meg az aranyat.

Ebbe' a szomszédba', itten ideáltal, ott is egy asszony megálmodta, hogy arany van. Rózsa Ferencnek azt mondta, hogy neki egy főre való kendőt adjon belőle, mert a pincébe' ott van az arany eltéve. Hát osztán az ember fel is ásta az aranyat, de a főre való kendőt nem adta meg az asszonynak, nem adott annyi pénzt se. Majd osztán annak a Rózsa Ferencnek a fia, ugyan Ferencnek hívták, az elvette Tóth Andrásnak a lányát, úgy hívták, Julcsi, meghalt már az. Ez a Julis kilopta a pénzt, egy harisnyába volt belekötve, ennek a Rózsa Ferencnek a családjától kilopták a pénzt.

Tehénrontás

Mondjuk aztat, vannak, akik elviszik a tehénnek a tejit. Akkor ugyi Szent György nap előtt kakukkfüvet szedni kell, mondjuk aztat, ott az istállóba szegre felakasztjuk,

[91] A gyengén formált szöveg tipikus példája az archaikus táltos, boszorkányelemek keveredésének. A nemzetközi folklórban szintén elterjedt motívum, hogy a boszorkány embereket lóvá változtat, és megnyergeli őket (DÖMÖTÖR–SINKÓ 1990. 123).

aztán nem tudják elvinni a tejet. Meg aztán vissza is jön a teje. Ha úgy van, mondjuk elvitték a tejit, akkor megyen kifelé. Mikor megyen kifelé, mikor jön a tehén haza, kiindul az illető, akié a tehén, akkor addig csurgatja az útra a sót, ha megy, nem szól senkihez, ahogy jön haza, akkor visszajön a tej.

Boszorkányság

Valahogy a szomszédnak itt szembe' beteg lett a felesége. Oszt azt mondja nekem ez a Vásári:

– Hát szomszéd, mit ártottam én magának vagy a feleségem?

Mert a felesége meg jajgatott, hogy én fojtottam éjszaka. Érted? Álmodta, hogy én fojtottam.

Csak azt mondja:

– Mit ártottam én magának?

Jobbadán azért mentek el, annyira megijedt, pedig én semmiféle tudományt nem tudok.

Összegzés

Kővágó Sándor biharugrai parasztembert nem nevezhetjük mesemondónak a kifejezés hagyományos értelmében, a tudatalatti tartalmak mágikus világára fogékony lelkialkatával sajátos életviteléből, a közösségtől eltérő, szegényebb, elzártabb életmódjából adódóan konzerválta – és érdeklődésemre továbbadta – a falubeliek tudásából lassan kipergett archaizmusokat, félévszázada kiszűrt ismereteket, mára megfakult epikus hagyományokat. Az általa előadott népköltészeti alkotások magukon viselik a táj prózafolklórjának főbb vonásait: eleven a történeti emlékanyag, a táltos tradíció beleszövődik a történeti mondákba (a Szent László lova, Rózsa Sándor táltos tulajdonsága, Jónás kilétének megtudakolására rostát vetettek a hajón). Rövid meséi nélkülözik a csodás elemeket, ugyanakkor kora társadalmi jelenségéről, saját helyzetéről alkotott véleményét is kifejezik. Hasonlóan aktualizál a bibliai ihletésű elbeszélésekben. Repertoárjában legnagyobb számban a rövid, tréfás kisepikai műfajok fordulnak elő, rátótiádák, adomák és történeti személyekhez fűződő anekdoták (Petőfi, Csokonai, Bölönyi József). Hiedelemmondái gyakran csupán „tényközlésre" szorítkoznak, szintén előfordulnak táltos motívumok. Igaztörténetei, élményelbeszélései mesei fordulatokban bővelkednek.[92]

[92] Köszönöm a szeghalmi Sárréti Múzeum munkatársainak segítségét.

IRODALOM

BÁLINT 1975.
Bálint Sándor: Tombácz János meséi. Budapest, 1975.

BANÓ 1988.
Banó István: Népmese. In.: Magyar néprajz V. Népköltészet. (Szerk.: Vargyas Lajos) Budapest, 1988. 7–44.

BARTHA 1980.
Bartha Elek: A hitélet vizsgálata egy zempléni faluban. Studia Folkloristica et Ethnographica 5. (Szerk.: Ujváry Zoltán) Debrecen, 1980.

BECK 1974.
Beck Zoltán: Népszokások Békés megyében. Néprajzi cikkek, tanulmányok. Békéscsaba, 1971.

BENEDEK 1984.
Benedek Katalin: A magyar novellamesék típusai. Magyar Népmesekatalógus 4. (Szerk.: Kovács Ágnes) Budapest, 1984.

BEREZNAI 1999.
Bereznai Zsuzsanna: Tréfás népi elbeszélések Dusnokon. In.: Két víz között... (Szerk.: Bárth János) Baja–Kecskemét, 1999. 51–58.

BERNÁT 1982.
Bernát László: Legendamesék. Magyar Népmesekatalógus 3. (Szerk.: Kovács Ágnes) Budapest, 1982.

BIHARI 1980.
Bihari Anna: Magyar hiedelemmonda katalógus. Előmunkálatok a magyarság néprajzához 6. (Sorozatszerkesztő: Hoppál Mihály) Budapest, 1980.

DANKÓ 1959.
Dankó Imre: A körösköz-bihari Hajdúság. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 8–9. Gyula, 1959.

DÉGH 1947.
Dégh Linda: Beszámoló az 1948-as néphagyománygyűjtés eddigi tapasztalatairól. Ethnographia LVIII (1947) 230–235.

DOBOS 1962.
Dobos Ilona: Egy somogyi parasztcsalád meséi. Budapest, 1962.

DOBOS 1981.
Dobos Ilona: Gyémántkígyó. Budapest, 1981.

DOBOS 1984.
Dobos Ilona: Egy folklórgyűjtő feljegyzései. Budapest, 1984.

DOBOS 1986.
Dobos Ilona: Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség. Budapest, 1986.

DÖMÖTÖR 1962.
Dömötör Ákos: Sarkadi népmesék. Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 34–36. Gyula, 1962.

DÖMÖTÖR 1977.
Dömötör Tekla: Tipizálás a népmondában. Ethnographia 1977/4. 529–540.

DÖMÖTÖR 1988.
Dömötör Ákos: A magyar tündérmesék típusai. Magyar Népmesekatalógus 2. (Szerk.: Kovács Ágnes) Budapest, 1988.

DÖMÖTÖR 1999.
Dömötör Ákos: A népi elbeszélés-kultúra változásai a Hangony völgyében. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXVIII (1999) 1199–1226.

DÖMÖTÖR–SINKÓ 1990.
Dömötör Ákos – Sinkó Rozália: Loló. Cigány mesék és mondák Békés megyéből. Ciganisztikai tanulmányok 7. (Szerk.: Kríza Ildikó) Budapest, 1990.

ERDEI 1986.
Erdei Aranka: Békés megye társadalma és gazdálkodása 1828-ban. Gyula, 1986.

ERDÉLYI 1976.
Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtött lépék. Budapest, 1976.

FÁBIÁN 1997.
Fábián Imre: Zöldike királyfi. Nagyvárad, 1997.

FEHÉR 1974.
Fehér Zoltán: Bátyai népmesék. Cumania V (1974) 325–363.

FEJŐS 1985.
Fejős Zoltán: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség. Néprajzi Közlemények XXVII–XXVIII. Budapest, 1985.

FERENCZI 1961.
Ferenczi Imre: A népmondakutatás néhány elvi kérdése. Műveltség és Hagyomány. (Szerk.: Gunda Béla) Budapest, 1961. 203–211.

FERENCZI 1966.
Ferenczi Imre: Történelem, szájhagyomány, mondahagyomány. Ethnographia 1966. 49–73.

GASPARIKOVÁ 1988.
Gaspariková Vera: A népi próza a múltban és napjainkban. Folklór és Etnográfia 45. Debrecen, 1988.

GRIN 1993.
Grin Igor: Epikus szájhagyomány, népballadák és népdalok. In.: Békéscsaba néprajza. (Szerk.: Grin Igor – Krupa András) Békéscsaba, 1993. 937–1045.

GRIN 1999.
Grin Igor: Egy sarkadi mesemondó. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXIII (1999) 49–58.

GYÖRFFY 1956.
Györffy Lajos: Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez. Szolnok, 1956.

GYÖRFFY 1983.
Györffy István: Dél-bihar nemzetiségi és népesedési viszonyai negyedfél évszázad óta. In.: Alföldi népélet. (Szerk.: Selmeczi Kovács Attila) Budapest, 1983. 251–261.

HÁZI 1988.
Házi Albert: Adatok a régi sárréti világból. In.: Sárréti Írások 3. (Szerk.: Miklya Jenő) Szeghalom, 1988. 131–199.

HONTI 1962.
Honti János: Epikus néphagyomány. In.: Válogatott tanulmányok. Budapest, 1962. 191–207.

JUHÁSZ 1992.
Juhász Antal: Adalékok a mesemondó Borbély Mihályról. In.: Kultúra és Tradíció I. (Szerk.: Viga Gyula) Miskolc, 1992. 405–411.

KATONA 1971.
Katona Imre: Prózai epikus hagyományok. In.: Tápé története és néprajza. (Szerk.: Juhász Antal) Tápé, 1971. 643–669.

KÁLMÁN 1954.
Kálmán Béla: A zángó Biharugrán. Ethnographia 1954. 540.

KOMORÓCZY 1972.
Komoróczy György (Szerk.): Sarkadi tanulmányok. Sarkad, 1972.

KOMORÓCZY 1973.
Komoróczy György (Szerk.): Hajdú-Bihar megyei történelmi olvasókönyv. Debrecen, 1973.

KÓSA 1974.
Kósa László: Néprajzi kutatások Békés megyében. Békési Élet 1974/3–4. 476–500.

KOVÁCS 1987.
Kovács Ágnes: A magyar állatmesék katalógusa. Magyar Népmese katalógus 1. (Szerk.: Kovács Ágnes) Budapest, 1987.

KOVÁCS 1992.
Kovács Béla: Ugra története. Biharugra, 1992.

KOVÁCS–BENEDEK 1989.
Kovács Ágnes – Benedek Katalin: A magyar hazugságmesék katalógusa. Magyar Népmese katalógus 8. (Szerk.: Kovács Ágnes) Budapest, 1989.

KOVÁCS–BENEDEK 1990a.
Kovács Ágnes – Benedek Katalin: A rátótiádák típusmutatója. Magyar népmese katalógus 6. (Szerk.: Kovács Ágnes) Budapest, 1990.

KOVÁCS–BENEDEK 1990b.
Kovács Ágnes – Benedek Katalin: A magyar formulamesék katalógusa. Budapest, 1990.

KRISTÓ 1986.
Kristó Gyula: Csák Máté. Budapest, 1986.

KÜLLŐS 1988.
Küllős Imola: Betyárok könyve. Budapest, 1988.

LAMMEL–NAGY 1985.
Lammel Annamária – Nagy Ilona: Parasztbiblia. Budapest, 1985.

LANDGRAF 1998.
Landgraf Ildikó: Beszéli a világ, hogy mi magyarok vagyunk... Magyar történeti mondák. Budapest, 1998.

MADAR 1993.
Madar Ilona: Sárrétudvari néprajza. Debrecen, 1993.

MAGYAR 1997.
Magyar Zoltán: Táltosló motívum a Szent László hagyományban. Ethnográfia 108 (1997) 111–123.

MIKLYA 1979.
Miklya Jenő: Szeghalom történeti regéi. In.: Szeghalom. Helytörténeti és néprajzi tanulmányok. (Szerk.: Miklya Jenő – Szabó Ferenc) Szeghalom, 1979. 163–189.

MÓDY 1975.
Módy György: Néphagyomány és helytörténet. A Bihari Múzeum Közleményei 2 (1975) 15.

NADÁNYI 1938.
Nadányi Zoltán (Szerk.): Bihar vármegye. Budapest, 1938.

NAGY 1974.
Nagy Olga: Archaikus világkép és mesehagyományozás. A Déri Múzeum Évkönyve 1974. Debrecen, 1975. 619–644.

NAGY 1977.
Nagy Olga: Parasztdekameron. Budapest, 1977.

NAGY 1995.
Nagy Olga: A népi próza állapota Havadon. Néprajzi Látóhatár IV. 1–2. (Szerk.: Viga Gyula) Miskolc, 1995. 48–66.

NAGY 1997a.
Nagy Olga: A népi vallásosság sajátosságai a Maros menti falvakban. In.: Népi vallásosság a Kárpát-medencében. (Szerk.: S. Lackovits Emőke) Debrecen, 1997. 10–16.

NAGY 1997b.
Nagy Olga: Alkotás és befogadás a népi prózában. Etnográfia 108 (1997) 151–164.

PENAVIN 1971.
Penavin Olga: Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVI. Jugoszláviai népmesék. Budapest, 1971.

PLÉH 1979.
Pléh Csaba: Szövegekre emlékezés és hagyományozás. Ethnographia XC (1979) 106–110.

POGÁNY 1978.
Pogány Péter: A magyar ponyva tüköre. Budapest, 1978.

RATKÓ 1997–1998.
Ratkó Lujza: Tradíció és modernitás a néprajztudomány fényében. A Jósa András Múzeum Évkönyve XXXIX–XL (1997–1998) 171–184.

RÉTHEY 1991.
Réthey Prikkel Miklós: Az igaztörténet. Folklor és Ethnográfia 56. (Sorozatszerk.: Ujváry Zoltán) Debrecen, 1991.

SIPOS 1903.
Sipos Orbán: Bihar vármegye a népesedési, vallási, nemzetiségi és közoktatási statisztika szempontjából. Nagyvárad, 1903.

SZENDREI 1996.
Szendrei Eszter: Két hajdani hajdúváros törökkori mondái. Békés Megyei Múzeumi Közlemények 16 (1996) 297–304.

SZENDREY 1924.
Szendrey Zsigmond: Nagyszalontai gyűjtés. Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV. Budapest, 1924.

SZŰCS 1938.
Szűcs Sándor: Néprajzi vonatkozások Bihar vármegyében. In.: Bihar vármegye. (Szerk.: Nadányi Zoltán) Budapest, 1938. 164–256.

SZŰCS 1977.
Szűcs Sándor: Régi magyar vízivilág. Budapest, 1977.

TÁBORI 1974.
Tábori Hajnalka Cs.: A hiedelemtörténetek változása egy tiszántúli falu közösségének tudatában. A Déri Múzeum Évkönyve 1974. Debrecen, 1975. 679–706.

TÁNCZOS 2001.
Tánczos Vilmos: Nyiss kaput, angyal. Moldvai csángó imádságok. Budapest, 2001.

TÁRKÁNY SZŰCS 1981.
Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, 1981.

UJVÁRY 1975.
Ujváry Zoltán: Szent László és a kunok. In.: Varia Folkloristica. A Hajdú–Bihar megyei Múzeumok Közleményei 25 (1975) 186–188.

UJVÁRY 1986.
Ujváry Zoltán: Menyecske a kemencében. Budapest, 1986.

UJVÁRY 1988.
Ujváry Zoltán: Adomák Gömörből. Gömör néprajza XIII. Debrecen, 1988.

UJVÁRY 1995.
Ujváry Zoltán: Miscellanea I. Debrecen, 1995.

UJVÁRY 1996.
Ujváry Zoltán: Miscellanea II. Debrecen, 1996.

VÉGH 1944.
Végh József: Sárréti népmesék és népi elbeszélések. Debrecen, 1944.

VEHMAS–BENEDEK 1988.
Vehmas Marja – Benedek Katalin: A magyar népmesék trufa és anekdota katalógusa. Magyar népmese katalógus 7/B. (Sorozatszerkesztő: Kovács Ágnes) Budapest, 1988.

VEHMAS–BENEDEK 1989.
Vehmas Marja – Benedek Katalin: A magyar népmesék trufa és anekdota katalógusa. Magyar népmese katalógus 7/C. (Sorozatszerk.: Kovács Ágnes) Budapest, 1989.

VOIGT 1998.
Voigt Vilmos: Magyar folklór. Budapest, 1998.

VÖŐ 1986.
Vöő Gabriella: A magyar népmesék tréfakatalógusa. Magyar népmese katalógus 7/A. (Szerk.: Kovács Ágnes) Budapest, 1986.

Episches Erbe eines Bauers von Biharugra

– Rozália L. Sinkó –

Resümee

Im traditionellen Sinn des Wortes kann man Sándor Kővágó nicht einen Märchenzähler nennen. Wegen seiner Gemütsart, die auf die magische Welt mit dem Inhalt im Unterbewusstsein empfänglich ist, und seiner eigenartigen Lebensführung und abgeschlossener, von der Gesellschaft abweichender Lebensweise konservierte er – und auf meine Bitte weitergab – die aus dem Wissen der Dörfler ausgebeuteten Archaismen, die vor fünfzig Jahren gesammelten Kentnisse und die für heute entfärbten epischen Traditionen. Die von Sándor Kővágó interpretierten Werke der Volksdichtung tragen die wichtigsten Charakteristiken der Prosavolklore an sich: das historische Gedenkmaterial ist lebend, die Tradition des Zauberers webt sich in die Geschichtssagen ein /das Zauberpferd von Sankt László, die Schamaneigenschaft von Sándor Rózsa, auf dem Schiff wurde ein Sieb geworfen um die Identität von Jonas festzustellen/. Seine kurzen Märchen entbehren das Wunderbare, aber sie drücken gleichzeitig seine Meinung über die Gesellschaftserscheinungen seiner Zeit und über seiner eigenen Situation aus. In den bibelinspirierten Geschichten aktualisiert er ähnlicherweise. In seinem Repertoire kommen überwiegend die kurzen, scherzhaften, kleinepischen Gattungen, Geschichten über die Schildbürger /die sogenannten „rátótiádák"/, Geschichtchen und Anekdoten, die mit historischen Personen /Petőfi, Csokonai, József Bölönyi/ verbunden sind. Seine Glaubengeschichten beschränken sich bloâ auf die Mitteilung von Fakten und auch hier kommen die Motive des Zauberers vor. Seine Wahrheitsgeschichten, Erlebniserzählungen sind reich an irrationalen Wendungen.

Laurinyecné Sinkó Rozália
Munkácsy Mihály Múzeum
H–5600 Békéscsaba, Széchenyi u. 9.

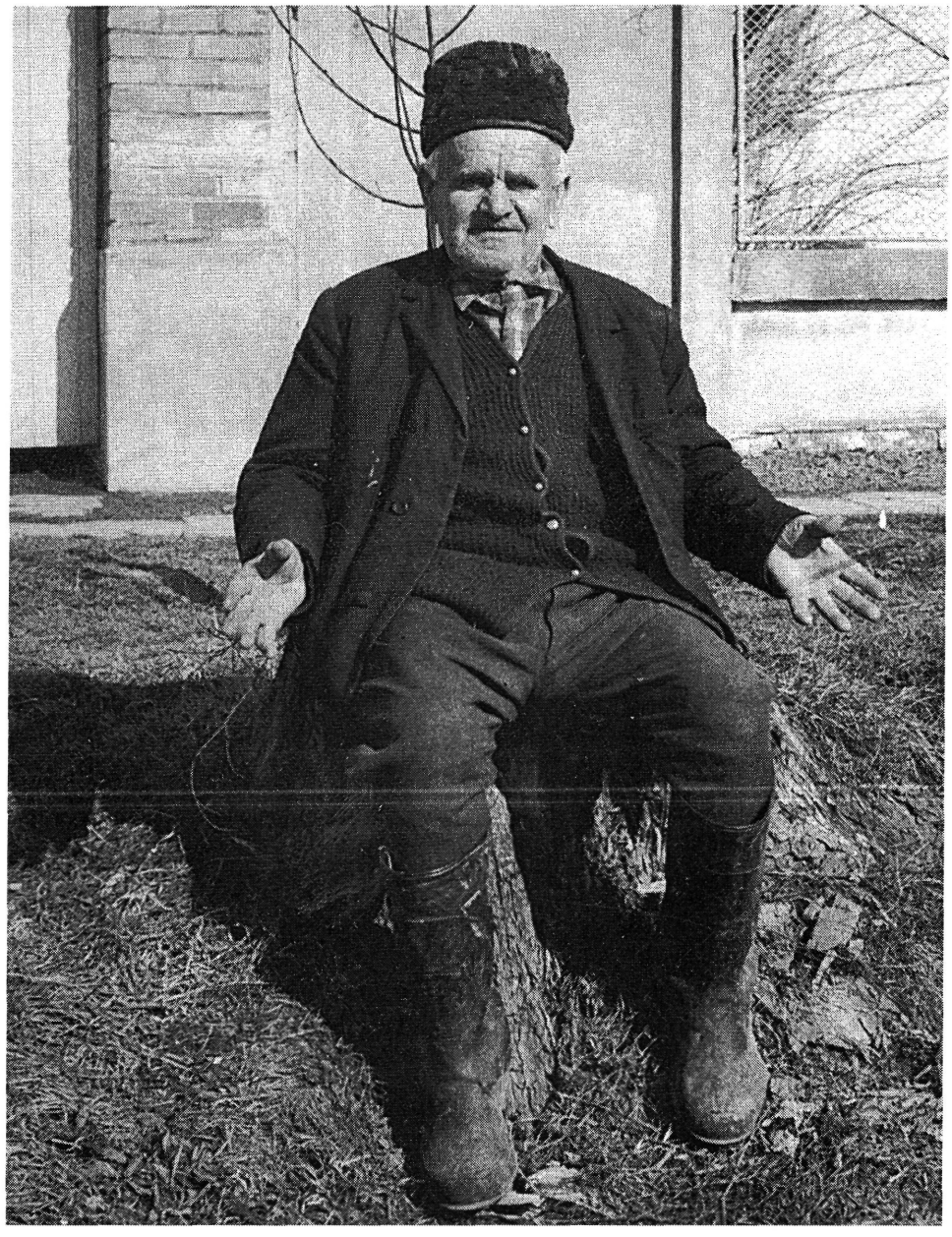

1. kép. Kővágó Sándor, 1987 (fotó: Oravszki Ferenc)

2. kép. Kővágó Sándor háza és udvara, 1987 (fotó: Oravszki Ferenc)

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 379–406.

EGY SARKADI MESEMONDÓ

– Grin Igor –

Az alföldi magyarság népköltészetének műfaji, tematikai gazdagságára elsőként Kálmány Lajos hívta fel a figyelmet munkásságával. Emberöltőnyi gyűjtői tevékenységének köszönhetően vált ismertté, hogy az Alföld tág térségein, közelebbről annak délkeleti, békési részén értékes epikus néphagyományt – ezen belül népmesekincset – őriztek meg az itt élők.[1] Népi alkotók sora élt és él ma is vidékünkön. Az elmúlt évtizedekből példaként elég csak a románul és magyarul egyaránt meggyőzően fogalmazó, kiemelkedő méhkeréki román mesemondó individuum, Gurzău Vasile illetve Farkas Andrásné Drágos Zsófia nagybánhegyesi, szlovák és magyar nyelven kitűnően mesélő szlovák asszony nevét említenünk. Azt hihetnénk, hogy e pozitív példák a népmese iránti érdeklődés felerősödését jelzik, holott e gyűjtemények létrejöttét elszigetelt és – bizonyos fokig – véletlenszerű kutatói vállalkozásoknak köszönhetjük.[2]

Tény, hogy a kutatás e fontos, a népi képzelet szárnyalását és a kisebbségek anyanyelvének erejét (vagy éppen ellenkezőleg: hanyatlását) egyaránt sikerrel dokumentáló műfajt korunk sem részesítette a jelentőségét megillető figyelemben. A kutatás elmaradásának okai között – egyebek mellett – a hazai nemzetiségek népköltészeti hagyományaival kapcsolatos szkepszisről is szólnunk kell. Nemzetiségeink népköltészetének mélyfúrása még a hatvanas években is váratott magára, s nem egy jeles kutatónk sokáig megkérdőjelezte a kisebbségi szájhagyományok autentikus voltát. A népmesének, ennek a fontos népköltészeti műfajnak hosszantartó mellőzöttségéhez a népmese lenézettsége[3], olykor a hordozó nemzetiségi szigetnyelv erőtlensége, s az ebből fakadó adatközlői bizonytalanság is hozzájárult.[4]

Ami mármost a cigányok körében fennmaradt népmesék gyűjtését illeti, külön nehézséget jelent a nem-cigány származású és/vagy anyanyelvű gyűjtő számára az elfogadtatás és beilleszkedés. Közismert ugyanis, hogy a hazai cigányság hagyományos kultúráját feltáró nem-cigány kutatóknak halmozott kutatási nehézségekkel kellett számolniuk még a közelmúltban is; a kutatók által megfogalmazott gondolatok a cigány mesegyűjtésre is érvényesek.[5]

A hazai cigánykutatás egyik úttörője, Erdős Kamill a Békés megyei cigányokat bemutató, 1959-ben megjelent tanulmányában „hálás, szép és élvezetes feladatnak"

---

[1] Erről tanúskodik – egyebek között – dr. Berze Nagy János-féle típusmutató Kálmány Lajostól átvett forrásértékű adatainak sokasága (BERZE NAGY 1957).

[2] A Délkelet-Alföld kétségtelenül legterjedelmesebb repertoárú kétnyelvű mesemondóinak anyagát Domokos Sámuel és Krupa András adta közre (DOMOKOS 1957; KRUPA 1984).

[3] A népmese műfajának lenézettségéről lásd: BÁLINT 1975. 18.

[4] A kisalföldi horvátok körében megtapasztalt jelenség (GRIN 1988. 91).

[5] Vekerdi Józsefet idézzük: „...a paraszti kultúrák vizsgálatára kidolgozott kutatói módszerek nem alkalmazhatók változatlanul a cigány népi kultúra felderítésére... Egyetlen megbízható módszernek a spontán megfigyelés, a cigányság mindennapi életébe való közvetlen bekapcsolódás, a cigány családok körében szerzett benyomások gyűjtése bizonyult." (VEKERDI 1989. 8.) Hasonlóan az adekvát kutatási módszerek kidolgozását sürgeti Ujváry Zoltán (UJVÁRY 1994. 32).

nevezi a békési cigány népmesék kutatását, ilyen munkálatról azonban nem tud.[6] Ezért különösen becsesek azok a Békés megyei eredmények, amelyek az itteni cigány népköltészeti kutatás eredményességét jelzik. A békési kutatók közül L. Sinkó Rozália publikálta LOLLO címmel az első és mindmáig egyetlen itteni cigány népmeséket és népmondákat is felölelő repertoárt.[7] E kötet is, tulajdon tapasztalatunk is jelzi, hogy cigányaink hagyományos népi műveltségének megőrzése nem igényli a roma nyelv feltétlen ismeretét.[8]

Sarkad, az egykori hajdú-település, ma megközelítően tizenegyezer lelket számláló, feltörekvő kelet-békési kisváros, amelynek történetét a jeles történész, Márki Sándor írta meg.[9] A település epikus szájhagyományairól keveset tudunk. Dömötör Ákos két sarkadi mesemondó, Komádi Ferenc és Bondár Károly huszonnégy, rövid lélegzetű népmesei alkotását adta közre korszerű szemlélettel a hatvanas évek elején, s ezzel cáfolva meg, hogy szűkebb pátriánk „meseszegény" térsége hazánknak.[10] Legutóbb Szendrei Eszter publikált innen fontos, a törökkorhoz kapcsolódó népmondai adatokat.[11]

A város lakóinak mintegy tizedrésze, ezer-ezerkettőszáz lélek cigány nemzetiségű. Az ő népköltészeti hagyományaik életéről, értékeiről kizárólag Lakatos János (Jaffi) szíves szóbeli közléseinek köszönhetően jutottunk adatokhoz. Jelen dolgozatunkkal éppen reá, a Békés megyei Sarkadon élő, cigány nemzetiségű, de magyar nyelven alkotó, idős mesemondóra kívánjuk irányítani a figyelmet. Az elmúlt évtizedben visszatérő gyűjtésekkel megkíséreltük felmérni mesemondói repertoárját. Az idős ember minden alkalommal újonnan szerkesztett alkotással lepett meg bennünket. Mesemondónk e cigány kisközösségnek ma is – hetven éves korán túl – megbecsült tagja. Írásunk terjedelmi korlátai okán jellemzésünk pályaképének csak egyes – mondhatni: önkényesen kiragadott – elemeit tárja az olvasó elé. Fontosnak tartjuk leszögezni, hogy mesemondónk a roma anyanyelvűek közé tartozik, de nem jól beszéli anyanyelvét. Meséinek nyelve az anyanyelvénél jóval gazdagabb szókincsű, adatközlőnk alkotói fantáziájához jobban igazítható, választékosabban beszélt, köznyelvi és tájnyelvi elemekkel átszőtt sarkadi, dél-bihari magyar dialektus.

Mesemondónk korábbi elismertsége – elmondása szerint – a vajdáéhoz volt fogható, a kisközösség tagjainak feltétlen tiszteletét vívta ki, s több vonatkozásban is vezető szerepet töltött be körükben. Komoly tekintélyt szerzett magának a romák között azzal, hogy – amint önmagát előszeretettel be szokta mutatni – „függetlenített brigádvezető-fővállalkozóként" idénymunkák vállalásával, munkaerő-közvetítéssel évről-évre érdemi jövedelemhez juttatta az általa irányított, szorgalmas cigány idénymunkásokat. Kapálást és betakarítást egyaránt vállaltak. Az elmúlt évtizedekben több Békés

[6] „Mesélni is igen szeretnek. Meséik között – eddig soha le nem írt – mesetípusokra bukkanunk. Sajnos, Békés megyei cigánymesék gyűjtésével, rendszerezésével – tudomásom szerint – senki sem foglalkozik. Pedig igen hálás, szép és élvezetes feladat" (ERDŐS 1989. 69).

[7] L. SINKÓ–DÖMÖTÖR 1990.

[8] A cigány néprajzi kutatás feladatairól szólva Eperjessy Ernő sem tartja a származást az eredményesség előfeltételének (EPERJESSY 1994. 22).

[9] MÁRKI 1877.

[10] DÖMÖTÖR 1962.

[11] SZENDREI 1996.

megyei mezőgazdasági nagyüzem számíthatott a leleményes és kitűnően szervező Lakatos Jánosra és megbízható munkacsapatára. Mesemondónk a város általánosan ismert alakja; a rendszerváltozás utáni elfogadottságára utaló mozzanat, hogy ma is jó emberi kapcsolatokat ápol a város vezetőivel, ami – főként a roma kisközösség tagjai szemében – tekintélyét erősítő mozzanat.

Népszerűségének másik, nem lebecsülhető oka Jaffi mesemondói kvalitásaiban keresendő: az idénymunkák hosszú estéin az általa szerkesztett tündérmesékkel éjszakába nyúlóan szórakoztatta társait. Hangsúlyoznunk szükséges, hogy a magyar népmesekincs imponáló, aktív ismerete tette lehetővé tündérmeséinek azt a ritkán megtapasztalható motívumgazdagságát, amellyel tartósan magára tudta vonni társai érdeklődését.

A mesékkel és mesemondással komádi közvetítéssel, legénykorában kezdett el megismerkedni. Első meséit egy Komádiból Sarkadra nősült kosárfonótól, Cirucza János mesemondótól tanulta meg. Elmondása szerint Cirucza az ötvenes évek elején, „ötvenegybe" működött, egyes alkotásait, mint pl. a Háromfejű sárkány, vagy Az elrabolt királykisasszony címűeket megőrizte, és saját repertoárjába is felvette, később azonban ezeket már nem mesélte. Meséinek mintegy felét származtatja más mesemondóktól, de jobbára „csak" építőanyagként használja elődei tudását. Mert Lakatos János nem csak a népmesék motívumkincsét vette át tőlük, de éles szemmel észrevette, saját gyakorlatává tette, sőt továbbfejlesztette azok mesealkotó módszerét. Rájött például, hogy Cirucza képes volt repertoárját időről időre felfrissíteni, s ily módon ébren tartani hallgatósága figyelmét. Miben állott e tudás? A „titok" megfejtetése nem volt túlságosan könnyű. A mesemondót éberen figyelő ifjú rivális annyit tapasztalhatott csak meg, hogy Ciruczának egy-egy mesét befejezve elég volt kimennie az udvarra, ott szétnéznie, s máris „vadonatúj" mesével folytathatta a „műsorát". A kitartóan és célirányosan figyelő Lakatos észrevette, hogy a mesék egyes motívumai ismétlődnek csupán, az egyes mesék a megváltozott kontextusnak köszönhetően új történet benyomását keltik.[12] Erre – a Lakatos János által szerkesztési eljárásnak nevezett – módszerre látunk jó példát a Jégország királya (Kúdus Károly) című tündérmesében, ahol a különböző mesetípusokhoz tartozó motívumok vegyítése mellett (pl. az égigérő fán lakó griffmadár megőrzése)[13] a mesemondó – mondhatni – könnyed rögtönzéssel egy teljes szerkezetű, másik tündérmesét is beiktat.[14] Az egyik történetből a másikba való, szinte észrevétlen átjutást, majd a zökkenőmentes visszatérést a főhős próbáról-próbára való, biztos kezű vezetésével éri el. A meseszüzsék korábban

[12] A legismertebb cigány származású mesemondó, Ámi Lajos meséinek szerkezetét elemezve idézi Dégh Linda idevágó gondolatát Erdész Sándor, mely szerint a hagyományhűség keretein belül maradó mesemondótípus a mesemotívumok rendhagyó összefüggésbe hozása által keletkezett új népmesék csak a leglényegesebb mozzanatokban egyeznek a típus ismert változataival, s csak többé-kevésbé illeszthetők a nemzetközi típuskatalógusok rendszerébe. DÉGH Linda „formabontó" mesemondó kategóriája tökéletesen ráillik mind Ámira, mind Lakatos Jánosra (DÉGH 1960. 41–42; ERDÉSZ 1968. 39).

[13] Jaffi hosszabb, szerkesztett meséjének ez a motívuma megegyezik AaTh 301. (Fejérlófia) mesetípus hasonló motívumával.

[14] Jégországba való visszatérése után hősünk kalandjai az AaTh 462 típushoz (Pokolból megszabadított királyleány) hasonló történetben folytatódnak. Lakatos a mesébe illeszti az AaTh 469.(Két csodás ökör) néhány elemét is, a döntő szerepű hálás állatokat azonban „két hím juhnak" nevezi.

önálló életére utaló mozzanatnak tetszik a redakció kettős címe, amely jobbadán a mesemondót hivatott emlékezetni a születő történet követendő dramaturgiai fordulataira.

Másik átadója Koppó József, úgyszintén komádi származású, de cigány nemzetiségű, Lakatosnál szintén jóval idősebb férfi, foglalkozására nézve prímás volt.

Adatközlőnk így minősíti – tudásban rövid idő alatt túlszárnyalt – mesterét, Ciruczát, s másik, fiatalabb tanítóját, Koppó Józsefet:

„– Komádiba vót, világhírű mesetanár vót... (Én is szerkesztek, majd meg fogja látni!!!) Hát meghallottuk, hogy Cirucza Jani jó mesés, világhírű mesés. De űtet is lekonyítottam én egy év alatt, űtet is, meg Koppót is. Aztán űk jöttek énhozzám."

Korántsem lebecsülő ez az értékelés, a mesemondó-szerkesztő individuum sokkal inkább saját tehetségének kidomborítására hivatkozik a mester és a tanítvány versengését eldöntő egy éves időszakra. Jellemző, hogy máig pontosan emlékszik mesterei repertoárjának fontosabb darabjaira, cím szerint is, de azt is pontosan számon tartja, saját mesekészletének mely részei átvételek, s melyek saját szerkesztésű alkotásai.

A gyűjtés folyamán több alkalommal is előfordult, hogy Jani bácsi, alias JAFFI (ez ismertebb, népszerűbb, általa is szívesebben fogadott neve) a vasútállomásról a múzeumba jövet szerkesztett, friss mesét mondott magnetofonra. Az „igazi" mesemondó szerinte az, aki – miként ő maga - „szerkeszteni" is tud. Álláspontunk szerint a „szerkesztés"-nek többféle értelmezése is lehetséges, mert jelenthet:

– több mesetípus motívumainak kontaminációját (az eredmény gyakran új mesetípus);

– a zenei improvizációhoz hasonlítható eljárást, amelynek során adott mesevázra (szerkezetre) épülnek a mesemondói fantázia szülte új elemek (a típus nem változik);

A közösséget szórakoztató hagyományközvetítők díjazása sokáig kívül rekedt a vizsgálódás körén, e vonatkozásban főként szórványadatokat ismer a kutatás. Magunk egy deszki szerb énekmondónk elbeszéléséből tudjuk, hogy szolgáltatásukért kivételes alkalmakkor jelentős summát is kaphattak. [15]

Lakatos János idevágó adatközlései azért nagyon fontosak, mert általuk megtudhatjuk, hogy mesemondónk tanítója kisebb kiadásait (dohányának, a lámpájába szükséges petróleum költségeit) szokásos, a hallgatósága által elfogadott tarifáért, rendszeresen végzett mesemondói szolgáltatásáért kapott pénzből fedezhette:

„Mesélés az más estéken volt, téli nehéz estéken jött a mesélés. Mondjuk, már elunalmasodott a világ. Akkor eljöttek, kettő-három:

– Híjátok el, mesélni!

– Csak egy pakli zöld dohányért!

Egy pakli zöld dohány 11 fillér volt, egy sárga 13, tetszik érteni, egy nyolcas meg 24 fillér...Mikor mentünk, akkor vittünk, mer akkor még fillér, pengő vót, vittünk egy pakli dohányt, meg petróleumra valót, meg amiér citeráltak. Na, amikor véget ért a citeratánc:

– Ki eszik főtt tengerit?

[15] Novkov Mláden egy alkalommal, a harmincas években a battonyai szerb templom védőszent-ünnepén egy, az anyaországból áthozott ének megtanításáért négyszáz liternyi bor kocsmai árának megfelelő összeget, kettőszáz pengőt kapott egy szerb nagygazdától (GRIN 1977. 96).

Hát ettek, akik ettek.

– Mesét akarunk hallani! Négy fillért kellett fizetni a petróleumba, mert a lámpa égett.

– Na, én adok hat fillért!

– Jól van, köszönöm, fiam! Te tennap se, tennap előtt se hoztad el a petróleum árát! Adott a következő 10 fillért.

– Hozok egy pakli dohányt!

Na, leült, azt kezdte:

– Vót hetedhét országra...”

Ez az adatsor arra is rávilágít, hogy a második világháború előtt a beköszönő tél egy-egy hosszú estéjén miként múlatták az időt a fiatalok, hogy Sarkadon többékevésbé folyamatosan volt közönsége a mesemondónak, s hogy a fiatalok igényelték az igazságosabb, szebb világ reményét felvillantó tündérmesét. Visszautalva Bálint Sándornak a népmese lenézettségéről vallott, fentebb idézett tapasztalatára, rá kell mutatnunk, hogy az adatközlőnk által vázolt körülmények éppen hogy a mese iránti folyamatos érdeklődést láttatják. Eszerint Sarkadon, a Lakatos János és elődei által szórakoztatott közösség tagjai szemében korántsem volt lenézett műfaj a népmese. Lakatos János mesemondói tudását tehát jól kamatoztatta az idénymunkákkal töltött napok estéin, pihenőiben, ráadásul – figyelembe véve, hogy e kor a népi epikum virágzásának egyáltalán nem kedvezett – kivételes lehetősége nyílott mesemondói tudása karbantartására, felfrissítésére is. Cigány munkatársai szívesen hallgatták újabb és újabb, a fülük hallatára szövődő, álomba ringató meséit.

Visszatérve a kisközösség által biztosított mesemondói honorárium kérdéséhez, Jaffi díjazása – mindent összevetve – lényegesen meghaladta Cirucza vagy Koppó ilyen jellegű bevételeit, de abban elválaszthatatlanul összemosódott a mesemondásért kapott honorárium az idénymunka biztosításáért járó juttatással. Mindkettőt a munkavállalók fizették Lakatos Jánosnak. Minden bizonnyal a mesemondás is hozzájárult ahhoz, hogy szívesen, de legalább is vonakodás nélkül fizettek, ily módon szolid nyári jövedelemhez juttatva Jaffit.

Lakatos János évtizednél régebbi, a békéscsabai múzeumhoz, annak munkatársaihoz fűződő kapcsolatát a régészethez való vonzódása határozta meg. Adatközlőnk jelenleg is tagja a Múzeumbaráti Kör régészeti szekciójának. Éppen ezért (bár Sarkadon, Dombegyházán, Mezőhegyesen és másutt, ahol brigádvezetőként és mesemondóként megfordult, sokan ismerhették erről az oldaláról) számunkra véletlenszerűen derült fény a szót jól forgató idős ember mesemondói kvalitásaira. Igen jellemzőnek tarthatjuk, hogy mesélni tudását firtató első kérdéseink egyikére határtalan önbizalommal Észak nagy mesemondójához, ANDERSEN-hez hasonlította magát:

„Anderson, a mester fia annyi hozzám, mint a világon egy szem eső. Anderson csak úgy tanulgatott, én olyat tudok mondani, amit sajátilag szerkesztek, akit soha feldolgozni nem tudnak. Olyan mese, ami még nem volt papíron...”

A nagy dán mesélő némiképp elferdített nevével induló, a sarkadi alkotó számára kedvező összehasonlítás nem feltétlenül jelenti az anderseni mesekincs lebecsülését, sokkal inkább mesemondónk önbecsülésének kifejezésére szolgál. Úgy hisszük, Jaffi mesemondói büszkesége annak felismerésén alapul, hogy az önállóan felfedezett

és alaposan elsajátított szerkesztői tudása és tehetségének köszönhető rögtönzési képessége birtokában korlátlannak érzi a mesék újraalkotásának lehetőségét.

Az itt közreadott két Lakatos-mese mindegyikén felismerhető Andersen legismertebb meséjének hatása. Az első történet Jaffi rövidebb meséi közül való. Kezdő és záróformulái (*„Vót, hun nem, hetedhét ország ellen, még az Óperenciás jeges tengereken is túl, egy nagy királyi város, hogy legalább vagy hat király lakta."; „Máig is éltek, ha meg nem haltak.")* egyetlen tündérmesét, Hóvirág és Téltündér egymásra találásának történetét foglalják keretbe. Az alkotás egyike a ritka nem-szerkesztett Lakatos-meséknek. A szöveg jól érzékelteti, hogy a mesélő itt saját életéről, vágyairól, nosztalgiáiról vall. A szövegkörnyezet több ponton idézi a dán meseíró Jégkirálynő című meséjét, ugyanakkor megfigyelhetőek benne önéletrajzi vonatkozások, a cigány sorsot felidéző mozzanatok is. A rögtönzésekkel tarkított történetben a novellamesék és a mitikus mesék elemei keverednek, a végeredmény egy bonyolult szerkezetű, lírai motívumokkal átszőtt, gazdag érzelmi világú, magas etikai normákat megfogalmazó egyéni alkotás.[16]

A cím megválasztása is jelzi, hogy a jég birodalma fontos színtere a Kúdus Károly kalandjaira épülő szerkesztett tündérmesének is.

A mese főbb szerkezeti egységei:

a) Koldus fia a királyi város leggazdagabb emberének szolgálatába áll;
b) hamis vád miatt életét mentve menekül, tenger révészénél talál menedéket;
c) a révész segítségével eljut Tündérországba, itt a Tündérkirályt szolgálja, annak leányával egymásba szeretnek;
d) a Tündérkirálytól ellopott tündérbakó révén a világ első vitézévé lesz;
e) tündérbakó segítségével gondoskodik koldus szüleiről, bosszút áll rosszakaróin, majd visszatér Tündérországba;
f) Jégország királyának megbízása alapján elindul megszerezni a király számára Ződági király leányát, feloldja őt az átok alól, de a királylány belészeret, így dolgavégezetlen tér vissza Jégországba;
g) Jégország királyától megtudja, hogy Tündérországot elvarázsolta Pokolkirály;
h) a révész feleségétől kapott mákos kaláccsal megveszteget egy ördögöt, aki segítségére van az első két próba teljesítésében;
i) a Tündérkirály lányától kapott két kicsiny juh segíti a harmadik próba teljesítését;
j) a griffmadár megőrzésével megmenti két tündérsógorát a Világboszorkányától, végül elnyeri a Tündérkirály lányának kezét.

Lakatos János mesehőseinek modelljei természetszerűleg cigányok, akiket a mesemondó szabadon áramló fantáziája és asszociációi visznek vágyott céljuk, a boldogság felé. Jóllehet a mesekezdő formulák (*„Vót, hun nem, hetedhét ország ellen, még az Óperenciás jeges tengereken is túl, egy nagy királyi város, hogy legalább vagy hat király lakta."; „Máig is éltek, ha meg nem haltak.")* eleve a mesék csodákkal teli birodalmába helyezik őket (és velük együtt oda viszik a hallgatóságot is), származásuk és a környezet, amelyből elindulnak, hogy rendkívüli pályájukat befutva célhoz érjenek, nagyon is

[16] A sarkadi cigány mesemondó, Jaffi bonyolult szerkezetű, egyszerre több mese motívumkészletét magukban foglaló, tündérmeséinek motívumvizsgálatát tervezett gyűjteményes kiadásunkban kívánjuk elvégezni.

valóságos alakoknak láttatja őket. Ugyanígy, bár a cselekedeteiket irányító, emelkedett moralitásukhoz nem fér kétség, erkölcsi normáik minduntalan a való világban megtapasztalhatókhoz kötik e mesék hőseit, egyre-másra a mesemondó értékítéletéhez közelítve, hús-vér emberré teszik Jaffi alakjait. Példának okáért a hallgató kevéssé ütközik meg, amikor Jégország királyának cigány hőse, Kúdus Károly ellopja az őt a világ első vitézévé tévő tündérbakót; s látni való, hogy a mesemondó sem nagyon talál rosszallni valót e cselekedetében. (Az eltulajdonítás azáltal is eufemizálódik, hogy a Tündérkirály maga mondja ki: „Úgyis néked adtam vóna én!") Lakatos mesehőseinek szociális és morális problémái alapjában véve a mesemondónak és az általa képviselt közösségnek a többségi társadalomba való beilleszkedési kísérleteiből fakadó konfliktusait tükrözik vissza. (Hóvirág szegény sorsú szülei az adófizetés terheitől menekülve hagyják ott a várost; a nomád életkörülményeket biztosító természeti környezet számukra humánusabb, biztonságosabb világot jelent. A másik mese hőse, Kúdus Károly azért menekül az őt hamis váddal illető üldözői elől, mert származása miatt nem lát esélyt igaza bebizonyítására.)

A csak ritkán asztalhoz ültethető idős embertől az évek folyamán közel harminc meseszöveget rögzítettünk.

Lakatos kitűnő emlékezetű szerkesztőnek bizonyult: meséinek fejezetei logikailag kifogástalan rendben követték egymást, szereplőinek sokaságát mindig fölényes biztonsággal mozgatta. Egy-egy alkalommal általában egyetlen mesét mondott magnóra. Ritkán hagyta félbe történeteit, de amikor – általában egy hónapnyi idő elteltével – be kellett fejeznie meséjét, elegendő volt belehallgatnia az előzőleg felvett szöveg utolsó mondataiba. Meséinek hossza változó, de – minthogy az olykor pazarló bőségű, bonyolult meseszövés szemében értéknövelő – tündérmeséinek időtartama – szinte kivétel nélkül – jóval meghaladja a harminc percet. Két ülésben elmondott tündérmeséi általában kétszeres hosszúságúak. Az alábbiakban következő első, szerkesztetlen meséje az egyszerűbb cselekményű rövidebbek közül való. Második népi szövegünk jól példázza Lakatos János több meseszüzsét új történetben egyesítő meseszerkesztői módszerét.

A szerkezetet és a mesélő által használt sarkadi tájnyelv hangtani, az ige- és névszóragozásbeli jellegzetességeit következetesen tiszteletben tartottuk. A szövegben kizárólag kisebb, a jobb megértést elősegítő, rövidítő korrekciókat, szókihagyásokat hajtottunk végre.

Hóvirág és Téltündér

Vót, hun-e a hetedhét ország ellen, még az Óperenciás jeges tengereken is túl, egy nagy királyi város, hogy legalább vagy hat király uralta. De nagyon sok volt a kívülálló, aki a király elveivel nem egyezett. Mer a király mindig csak az adót szedte. Ha valaki nem fizette az adót, akkor bezáratta, megbotoltatta. Vótak olyan szegény emberek, kimentek messze a hegyekbe, ahol ember nem élt.

Na de hát, egy szegényember aszongya a feleséginek:

– Kedves feleségem, tudod mit? Menjünk a hegyekbe, kiviszünk egy kis jószágot, megélünk.

– Ugyan, ugyan, a hegyekbe, se orvos, se segítség, se fejdunna, aszt hogy élünk?

– Kedves feleségem, jó a Jó Isten, Ü nem hagyja el a szegényeket, mindig felé fordul.

– Nem bánom.

Vót egy kecskéje, összeszedte a kis takarójukat. Elindultak. Kimentek, mentek egy hétig, egy hónapig, elértek egy erdei tisztásra. Az ember elővette a fejszét, vágott fákat, csinált egy kunyhót. Mikor csinált egy kunyhót, hordtak be gazt, szénát, amit téptek a kezükkel, a kecskét megfejték, úgy éltek. Na, a hegy oldalába vót egy nagy folyó. Az ember csinált nyilat, lűtt vadat, és halászott, vadászott, éldegéltek. Aszongya a feleséginek:

– Nem is vagy te olyan öreg még – megölelgette.

– Még hogy öreg vagyok! Hanem jól mondtad, hogy az Isten segíti a szegényeket. A kicsikből mindig nagyot szokott csinálni, az elmaradottakból meg első embert. Képzeld el, – aszongya – gyerekünk lesz!

Megcsókolta az ember a feleségit nagy boldogan. Reggel felkel, megindul kifelé.

– Ha késűn jönnék – aszongya –, nyugodt legyél!

Az ember elindul a völgybe. Hát, mikor lement a völgybe, felnéz a hegycsúcsra (a völgy az lent van, egy völgy, egy katlan, a hegycsúcs meg fent van): – Felmegyek – aszongya – nézek, nincs-e valami üregi nyúl behúzódva. Ahogy ment, ment a hegy tetejére, akkor lássa, hogy egy palota régi maradványa az, kastélymaradvány. És lát egy hatalmas vaskardot, megyen lefelé. Hát, akármit ád az Isten, lehet, hogy még kincsek is vannak elrejtve. Megnézem. Megyen lefele, de bizony ment már egy fél napja. Leült, megfáradt. Mikor lement az alsó szintre, egy vasajtó kitárult, az asztalon ott volt elűtte egy kis kalács, meg egy findzsa kávé, egy pohár kávé. Megitta. – De jó Istenem, itt! Megszólalt egy hang, elsötétedik az alsó palotának a szobája:

– Szegény ember, sajnállak, de fordulj vissza! Gyönyörű gyereked születik, nem lesz ki nevelje fel.

– Ugyan, ugyan, miért forduljak vissza, mikor az ilyen élet, hogy nem dógozok, oszt mégis adtok enni?

– Nem bánom, akár királyi vagyonod is lehet, de szabad ember többé nem leszel! Ha még egy szobával beljebb jössz, akkor örökre bezárul az ajtó rád.

Meggondolta az ember:

– Azt ád Isten, amit ád! Kinyílott az ajtó, tiszta briliánsok, opálok, smaragdok, akkor arany kelyhek, arany kardok, arany dolmányok – belépett az ember. Eléállt egy másik ember:

– Nesze, pajtás, itt van ez a kúcs. Ezt most mán neked adom. Én tizenhét éve vagyok itt rabszolga, őrzöm ezt a királyi kincset. Most már neked adtam át!

Átadta a kulcsot, odament a forgóajtóhoz, kifordult az ajtó, ű elment, ez meg megmaradt örök rabszolgának. Akkor az ember gondolkodott: – Mi lesz a feleségemmel, szegénnyel, a hegyekbe? Közeledik a tél. Fát se tud vágni, ott hal meg a kisgyerekemmel! Gondolkozik az ember, letette az arany dolmányt. Nézett széjjel.

– Hát, ez nem lesz jó! Megpróbálta az ajtót, sehol nem mozdult, Ő már örök rab lett. Enni-innivaló vót, mindenféle finom enni-innivaló. Zene szólt, hárfák szórakoztatták az embert. Az ember csak szomorú volt.

Hagyjuk itt, most őrködik erre az elátkozott kincsre, forduljunk vissza a feleségihez! Szegíny asszony otthon maradt. Kilenc hónap, egyedül! Otthon maradt, volt ott egy rozsdás nyílvessző, csinált nyilat, fahéncsbúl csinált kötelet. Ű is lűtt fácánt, nyulat, megsütötte tűzön. Éldegélt, közeledik a szülés órája.

– Istenem, Istenem, itt az ég alatt, rám jön a tél, itt fogok fagyoskodni. Istenem, mit csináljak? Mindegy, én nem megyek oda a királyho, hiszen mi adót adnék már neki?! Fiamat meg elvenné, besorozná katonának, elvinné valamelyik királyországba, hadakozni, a gyerekim életét el is átkozhatnák! Nem megyek!

Az asszony fogta–kapta magát, vót nála éles kés, szedett legalább vagy tíz-tizenkét hát gyepet, ilyen háncskötélbe összerakta. Bevitte abba, amit az ura csinált neki, nagykunyhót, gerendábul. Olyat csinált magának, mint egy kis fészek. Ahogy bement, mán akkor elkezdett lassan, nagy szemekben a hópehely szállni. Betakarta a hegyeket, a völgyeket, szélcsend borult mindenre, csak a repkedő madarak szálltak, meg a fenyvesek integettek. Az asszonyt elnyomta az édes álom. Elkezdett... (Tudom, hogy szereti ezt maga, maga vagány gyerek ám!)

Kínlódott, kínlódott, tizenkét óra fele meglett a kisfiú ... Majd csak reggel tért az asszony magáho, felmarkolta, egy kis rongyos, piszkos ruhába betekerte:

– Nem tudom azt se, hogy fiú vagy-é vagy lány? De mán nem bánom! – adott neki tejet, de alig vót ... miből adott vóna. Ami kis magvakat behordtak a nyáron, abból élt. Ilyen famagvakat, meg ilyen kis málnákbúl csináltak lekvárt, kis italt. Azon éldegélt.

– Istenem – aszongya –, ki sem merem nyitni az ajtót. Ajtó is vót rajta. Ha kinyitom, bejön a hideg, megfagy a gyermekem – aszongya. Betakarta nagy boldogan, szeretgette. Aszongya:

– Istenem, nincs is nagyobb boldogság annál, ha valaki szeretni tud, és van, hogy kit szeressen, és boldog az ember lelke. Megfordult az idő, esik, fú, csikorog, hordja. Olyan hóesés lett, hogy az erdőket lepte be. Belepte a hó a kunyhót is. Tizenkét órakor az asszony felkel, ivott egy kis bort, hogy ne fagyjon meg, a gyermeket meg ápolta. Tizenkét órakor a hó, ami odaesett, megnyílott, a fák teljesen szárazak lettek, és jött egy rózsaszínű felhőbe egy nő.

– Ó, te szegény asszony – aszongya –, nagyon boldog vagyok, hogy téged megtaláltalak. Ne félj, nem hal meg a kisfiad – aszongya. Olyan meleg van mán idebent, hogy már nem bírok bent lenni.

– Ki vagy te?

– Én vagyok a tél Vénusza, én vagyok a tél Angyala.

– Adjál rá a fiamra egy kis nevet.

– Ó – aszongya –, legyen a neve Hóvirág! Nesze, itt van ez az abrosz, és ezt lökd el a széna tetejére, és bármit kívánsz, mindent megkaphatsz.

Ahogy nézte, tiszta rózsaszín ködbe, felhőbe vált az összes erdő. Hó azon a környéken nem volt. Kezdtek kizöldellni a fák, mán oszt január volt, másutt meg méteres havak voltak!

– De, hát hogy hívnak téged?

Aszongya: – Tél Tündére vagyok. Meleget hoztam neked, mer sajnáltalak, meg a kis Hóvirágot, a fiadat!

Elment, de ottan örökké meleg sugárzott, a fákon csicseregtek a madarak. Az asszony minden jót kívánt. A kisfiú nőtt, nevelkedett. De bizony ebbe az időbe, akkor egy nap vót egy esztendő. Bizony a fiú úgy felnőtt, hogy legénnyé serdült.

– Kedves édesanyám, hogy kerültél te ide, ki, az Isten nagy sivatagja vadonjába?

– Hát, fiam, kijöttem apáddal, hét királyságnak hét országából. Mindenkit adóz-

tattak, mindenkit ütöttek. Szegény apád megunta, mert csak egy kecskéje maradt. Kijöttem, de apád, fiam, elment egy reggel, és nem jött vissza soha. Én megszültelek téged.

– De kedves anyám! Mír szólítol te engem Hóvirágnak? Hát nézd, minden szép, ragyogó, csicseregnek a madarak, minden virágba van!

– Hát, – aszongya – fiam, mert eljött egy nagyon szép nő, ű adta a meleget, ű adta az abroszkát, ű adta rád a neved, hogy Hóvirág vagy.

– Hát, de jó lenne vele találkozni!

– De hát – aszongya – fiam, megtanálkodhatsz vele, de olyan feltételek mellett, hogyha eljön. Ha nem jön el, nem tanálkodhatsz vele, mert nem tudod, hol lakik!

– Nem baj, édesanyám – aszongya –, estére én kimék a kunyhó elébe, hátha meglátom.

– Nem baj, gyerekem!

Beborult az alkony, lassan-lassan elhalványult a lemenő nap szép sugara. Nézte a fiú. Hát, amikor elcsendesedett minden, lássa, hogy a földbül jönnek fel a virágok, oszt világítanak. Világító tulipánok, rózsák. Nézte a fiú. Há látta, hogy egy gyönyörű arany szőnyeg az erdő fenyvese közül kigördül. Rajta egy nő, tiszta rózsaszín fátyolba, egy fehér paripán. Odament a fiúhoz.

– Ó, Hóvirág. Nagyon boldog vagyok, hogy látlak. De ne felejtsd: ha megcsókollak, mindig igazságosnak kell, hogy legyél.

– Hogyhogy igazságosnak, mi az igazság?

– Mindig szeretni kell az embereket, jót kell tenni nekik, jót kell velük tenni, és az igazságot kell mondani.

– Na majd – aszongya –, idefigyelj, Hóvirág! Ha eljössz velem, adok neked egy gyümölcsöt, oszt hazugságra soha–soha, soha nem nyílik a szád. Ahol hazugság van, oszt elneveted magad, minden összedűl.

Aszongya: – Te ki vagy?

– Én vagyok a Tél Tündére, Tél Angyala. Én hoztam nektek mindent.

– Hogy köszönjem meg neked? Térdre akart esni, megfogta a jánynak a karját.

– Ne köszönd meg nekem, hanem gyere!

– De – aszongya – még soha nem ültem paripán.

Az anyja térdre esett előtte:

– Ne vidd el az egyetlen fiamat, mi lesz velem?

Aszongya: – Nem messzire viszem, mindjárt visszaengedem a fiadat. Nem bántom a fiadat, semmi bántódása nem lesz.

Az asszony levette a keszkenőjét, abba sírt, nézte a fiát, oszt keszkenőjébe tette az arcát.

– Elviszik a fiamat! A fiú felült a lóra, a jány elébe ült, mentek. Ahogy mentek, arannyá vált a fenyves, arany szökőkutak nőttek fel a földbül. Vezeti be egy csengő aranypalotába.

– Látod – aszongya –, Hóvirág, hogy hova hoztalak?

– De, hát én csak egy szegény vagyok – aszongya –, énnekem csak egy kunyhóm van.

– A lelki boldogság nagyobb, mint a vagyon. Tanuld meg azt, hogy a lelki gazdagság minden kincsnél nagyobb. Én azt adom neked.

Nem értette meg a fiú, hogy boldogságot akart neki adni, lelki gazdagságot. Nem vagyon-gazdagságot, anyagi gazdagságot.

– És anyámmal mi lesz, ha te gazdaggá teszel? Ne úgy értsd ezt, hanem minden nap egy esztendő!

– Apád el van fogva az elátkozott kastély völgyibe, azt is ki kell szabadítani.

– Apám él még?

– Él – aszongya –, az sose öregszik meg. Gyere! Kiment, kivett egy szekrényből, kivett belőle egy gyémántpaszományos királyi ruhát, kardot. Mikor felöltöztette Hóvirágot, olyan vót, hogy ragyogott az összes palotaterem. Szebb vót, mint a palota.

– Soha nem szabad hazudnod, az embereken meg segíteni kell!

No, majd a fiú aszongya:

– Mi az, hogy te boldoggá teszel?

– Kastélyt adok, vagyont adok. Te meg add nekem a szíved!

– Á, azt nem tehetem.

– Na gyere, elviszlek a kertbe. Kiment a fiú a kertbe. Látta a fiú, hogy a rózsák úgy, mint mikor kijött a kunyhó ajtaján, nőnek fel a földbül és világítanak. Látta, hogy mindenfelől gyönyörű rózsaszínű sugarak jönnek a fák közül felé. Aszongya:

– Ez a te szent birodalmad? A lány egybül tiszta rózsaszín fátyolba, selyembe termett, odament a fiúho:

– Na – aszongya –, idefigyelj, Hóvirág. Te már soha nem lehetsz senkié. De aszontad, nem adod nekem a szívedet. Most még apádat kisegítem, és aztán el fogok tőled válni, és itt foglak hagyni.

– De anyámtól elveszed azt az abroszt, ami adja az ennivalót?

Nagyot nevetett a Tél Tündére:

– Nem veszem el sose, adok neki egy palotát is. Csak teneked a lelked mindig hideg lesz, mint a tél. Pedig én meleget adtam a szívetekbe, nem telet. Gyere utánam!

Fogta, mindjár kijött a kastélyból egy arany fiáker, hét arany lóval. Felültek, egyenesen mentek abba a völgybe, ahova az apja elindult akkor reggel, mikor elindult, hogy vadászik. Lement a völgybe, fel a hegyre, hegy tetején megállt az arany fiáker. Kiszálltak.

Aszongya: – Itt van apád. De vigyázz nagyon jól, mert ha te bemész, apád átadja a kulcsot, te maradsz ott örökké, végig.

– Aszongya: – Hát én fiatal vagyok, és kibírom.

– Örök életen át ott nem maradhatsz.

– Hát akkor mit csináljak?

– Nézd, megteszem, hogy az apádat kimentem. Te meg legyél szabad. De amiér aszontad, hogy nem adod a szíved nekem, tovább nem vagyunk együtt.

Na, a lány elővett egy arany gombolyagot. Fent. Fent vótak a hegy tetején. Leengedte a lépcsőn. Az aranygombolyag meg odaért az ajtóho, az ajtót ajtófelestül kifordította. Lementek, ott ült a fiúnak az apja, Hóvirágnak az apja. Szakállas vót mán, idős lett. Aszongya Hóvirág:

– Terajtad nem fogott az idő!

– Csak fogott a bánat, fiam. Az idő nem fog is, de a bánat, keserűség, meg a rossz emlékek az embert megöregítik, megőrjítik. Tudom, te vagy a fiam, de a neved nem tudom.

Aszongya: – Hóvirág vagyok.

– Hóvirág, fiam, mikor én eljöttem, hóesés vót. Akkor mán – aszongya – fiam, tél jön. És ez a nagyon szép királynő kicsoda?

– Hát – aszongya – a Tél Tündére.

– Ó, de szép vagy te, Tél Tündére! Köszönöm, hogy megmentettél. Na gyere fiam, rakjál kincset amennyit akarsz! Rakjál magadho, amennyit akarsz. Szedett az ember, zsákról-zsákra, kijött.

A jány meg fogott egy másik gombolyagot, visszahajította. Örökre bezárult az ajtó, de a fiú is fennmaradt. Nem tette le!

– Na – aszongya – Hóvirág, most már itt hagylak. Örökké boldog lettem vóna veled. Aszontam, hogy lelkileg teszlek boldoggá, te meg úgy értetted, hogy gazdagnak teszlek. Megcsókolta, a fiúnak elváltozott a színe rögtön, a jánynak hófehérré vált a haja. Elment, Hóvirág ottmaradt az apjával.

– Jaj, fiam – aszongya –, mintha te vónál, megváltoztál, olyan fehér vagy, mint a hó!

– Hát, apám, egy egész világot láttam mostan.

Hazamentek, már akkor a kis kunyhó helyén palota vót. A Tél Tündére palotát varázsolt, mindent, ennivalót, innivalót. Megcsókolta az asszony örömmel, kizokogta az urán magát ...

– Fiam, olyan furcsa színű vagy, nem olyan vagy, mint vótál. Hunnan vetted azt a szép ruhát?

– Adta a Tél Tündére.

– Hát, fiam – aszongya – nagyon sajnos, álmot láttam az éccaka. Most a bekövetkező téllel el kell, hogy indulj, megkeresd a Tél Tündért!

– De hova, anyám?

– Mindegy, fiam, de ha nem indulsz el az első tél bejövetelivel, az első nappal, a hóeséssel meg fogsz halni.

Telt, múlt az idő, a fiú kiült, mindig kiment oda, ahol a palota vót. Nagyon szép palota, a jányé. Az üvéké megvót, de a Tündérpalota nem vót meg, a Tél Tündéré. Aszongya – hát ez eltűnt. Járkált ott a fiú, járkált. Nagy szomorúan leült egy fa tövibe. Leült a fa tövibe, gondolkozott, tudta, hogy három napon belül beköszönt a tél.

– Na, kedves anyám, készíts útravalót, elindulok!

Az asszony a tejivel gyúrt három pogácsát: – Na fiam, ez neked három évig elég. Eridj fiam, ha tudsz, menjél, mert itt halsz meg, ha el nem indulsz!

Elindult a fiú. Menni, mendegélni, erdőkön, mezőkön, ligeteken, roppant nagy térségeken, királyi városokon, és mindenfele, amerre csak ment, mindenütt arany pusztaság, arany hideg, tél fogadta. Mennél jobban ment be az időbe, annál jobban ment bele a télbe. Na, mán látta, hogy jégcsapok vannak, erdők jéggé fagyva, erdők teljesen széjjel fagyva, paloták széjjel mállva a hidegtől. Megfagyva az emberek. Ez valakinek a bosszúja! Megyen, megyen, egy nagy, hatalmas jégpalotát talál. Olyan emberek vannak benne, mint a jégemberek. Asszonyok, dolgoznak, sürögnek-forognak.

– Szerencsés jónapot, Hóvirág, de jó, hogy jössz már! Te elviszed most már a telet rólunk. Mi járatban vagy?

– Keresem a Tél Királynőt.

– Esetleg, hacsak a Jégország királya nem tudja neked megmondani. Eridj be!

Há, mikor bement, olyan hideg vót, hogy a fiú didergett. Mikor felmegy egy nagy-

nagy terembe, fent ül egy király, de tiszta zúzmara, tiszta jégcsap a szakálla. De úgy látta a fiú, hogy ez az egész király jégből áll, meg a palota is.

– Szerencsés jónapot kedves, felséges királyatyám!

– Isten hozott, Isten hozott, te más országbéli fiú! Ű nem tudta, hogy ez Hóvirág.

– Ugyan, ugyan mi járatban vagy, mikor erdőt, mezőt, farkasokat, mindenkit elpusztítottak? Te hogy nem tudtál elpusztulni?

– Hát, – aszongya – nem volt hozzá erő, de nem is lesz!

– Kit keresel?

– Hát – aszongya – Tél Királynak a lányát.

– Ha-ha-ha, – ahogy kacagott a király, úgy repedeztek a falak, a fagy meg a jegek hullltak lefele csörömpölve.

– Az én lányomat keresed?

– Hát a te lányod az?

– Igen, milyen szempontból keresed?

– Nem adtam neki a szívemet, oszt megharagudott rám.

– A te szíved forró és tüzes, de az övé jég, csak mostanába beszéli mindig, hogy meleget érez a szíve táján.

– Köller, szobalány, ordinánc! Hozzátok be a jányomat! Hozták. Tiszta, tiszta jégvirág, jégcsap volt neki a mirtusza. Szíp ruhába, menyasszonyi ruhába, koszorúval, jégkoszorúval megjelenik.

– Eljöttél utánam, megbocsátok neked. Kérjél meg atyámtul!

– Megkérlek atyádtul feleségül, és a szívemet neked adom.

Jaj, a jégkirály rögtön elkezdett kiabálni:

– Jaj, de meleg van! Jaj, de meleg van, jányom!

Aszongya: – Érzem apám, a szívembe.

A jégpalota rogyadozott lefele, ment széjjel minden! Jégország királya is széjjelment. A jégemberek széjjelhulltak. Hát, ahun a jány állt, űróla is a szépen a derek lehulltak, ott állt tiszta rózsaszín fátyolba. Megfogta a fiút, megcsókolta. Látták, hogy a földből a kis hóvirágok bújnak.

Aszongya: – Itt a tavasz! Menjünk vissza anyukámho!

– De már – aszongya – csak a kunyhóba laktok!

– Nem baj – aszongya –, boldogok leszünk, csak oda menjünk vissza!

Megcsókolták egymást, máig is éltek, ha meg nem haltak.

Jégország királya (Kúdús Károly)

Vót, hun nem, még az Óperenciás tengeren is túl, egy nagy, hatalmas királyi város. Ez a királyi város olyan nagy volt, hogy legalább öt vagy hat királynak a birodalma hozzá tartozott. De ez a király olyan volt, hogy nem bánta, ha szegény, ha koldus, ha vándorló, mindenkinek helyet adott.

A faluszélen messze-messze lakott egy koldus. Nem volt neki fél lába, mankóval járt be mindig a királyi városba, úgy szedte össze a kis kenyerit. Telt-múlt az idő, hát, ha ű féllábú is volt, a felesíge egíszsíges volt. Született a felesígínek egy gyönyörű szép fiúgyermeke. Aszongya a felesígínek (a királyi városba úgy hítták, hogy Kúdus Károly):

– Kedves felesígem! Én meg is halok, tudom, hogy fél lábam nincsen, úgy szedem össze az utca sarkáról a kis kenyeremet, kereszteld a fiamat az én kedvem szerint Károlynak!

No, aszongya:

– Károly? Úgy híják úgyis, hogy Kúdus Károly!

– Ne mással törődj, add rá a nevet!

Ráadta a felesége, elvitték a papho, a pap a kis Kúdus Károlyt örömmel megkeresztelte.

Hát a fiút hazavittík, nőtt, nevelkedett, játszott a többi gyerekikkel. Majd a fiú felnőtt, nagyobb lett, elírte azt a kort, hogy mán bizony tizenhét- tizennyolc éves volt.

– Ó, anyám – aszongya – semmi hasznomat nem veszitek, szegény apám a kúdulásból tart el! Én, anyám, elmegyek a királyho szolgálatot kírni!

– Gyermekem! Hogy mersz te, egy kúduscsaládnak a sarjadéka, egy királyho elmenni?

– Hát, anyám, én megpróbálom! Na, anyám, Isten áldja meg!

– Ne menj a királyho, tudok én egy gazdag embert, majd elviszlek ahho!

Nahát, aszongya:

– Jól van anyám, akkor elmegyünk oda.

Fogta az asszony, elvitte a királyi városnak az első gazdag emberihe, ahol ő bejáró cselíd volt, sepregetett, takarított, felmosott.

– Szerencsés jó napot, te nagy gazdag ember! Elhoztam a fiamat. Jó lenne neki itt a jószágnál, ha adnál neki valamennyi kis bírt, jószágho is tudnád venni, erős mán a fiam!

Megfogta a fejit a gazdag ember:

– Látom – aszongya – okos gyerek! Értesz a jószágho, fiam?

– Mindenhe, gazduram – aszongya.

– Apád be szokott jönni minden vasárnap, fiam, adunk neki, amit tudunk! Na gyerekem – aszongya – a mai naptul ne menjél haza!

Hát jól van. Betette hátul egy fészerbe, ott aludt a fiú, felkelt reggel, a jószágot ellátta.

Egy vasárnap délelőtt lát egy nagyon gyönyörűszíp jányt, befont hajjal, mesésen, megyen a templomba.

– Istenem, Istenem! Te igazságos vagy! Én kúdusembernek vagyok a fia, de a szívembe igazságot adtál meg szeretetet! Hogy nem szerethet úgy a szegíny, mint a gazdag?

Meglátta a gazdag jány, ránízett. Visszatírt az ajtóbul, aszongya:

– Anyám, ki ez a fiú itten?

Aszongya: –Kúdus Károlynak a fia, fiam, kúdul az apja a városba – aszongya – űtet meg az anyja ideadta, szolgál. Majd veszünk neki egy kis ruhát, meg adunk valamennyi kis pízt!

– De szíp gyerek, kedves ídesanyám, én nagyon megszerettem!

Hű, erre megharagudott a nagygazdag ember felesíge:

– Abba a pillanatba lezáratlak – aszongya –, és űtet meg elbocsátom!

– Ne bocsásd el, ídesanyám!

Az asszony eltakarta, majd nőtt, nevelkedett a fiú. Olyan daliás fiú lett belőle, olyan szíp fiú, hogy az összes faluníPe csudálta. A gazdag ember büszke volt rá.

– Fiam – aszongya – hat ökröt adok a kezed alá, kimísz szántani – aszongya a

Harangi düllőbe. Csak fiam – aszongya – rendesen vígezd a munkádat, mert csak úgy lesz belőled ember!

Hát kiment a fiú, szántott a Harangi düllőbe, jól dolgozott, hazahajtott:

– Kedves gazduram, szeretnék hazamenni az anyámho, rígen láttam mán őket, szegény apámat is óhajtom!

– Nem baj, gyerekem, gyere!

Felöltöztette darutollas ruhába, mellénybe. Hazament. Kúdus Károlyt az egész falu bámulta, még magosabb rangú emberek jányai is szerettík. Ezír megharagudtak rá az összes gazdag legínyek. Visszament és dolgozott. Aszongya az egyik gazdag fiú:

– Fel kell gyútani hátul a csűrt meg a kazlat! Rá kell fogni, és mikor szalad, agyon kell ütni!

Úgy is volt. Szegény Kúdus Károly hányta a szénát, a takarmányt, dógozott, hátul meg felgyútották a gazdag embernek a kazlát és a csűrt. Mikor ígett, kiabálták, hogy:

– Kúdus Károly gyútotta fel, agyon kell ütni!

Szegíny, mit tudott tenni?

– Istenem, mást mán nem, a puszta íletemet viszem, hogy meg ne öljenek! Szaladt. Hátul a kertajtót kinyitotta a jány, megcsókolta:

– Károly, menekülj, mert igazságtalanul meg akarnak ölni!

Hazajött a gazdag ember, mondták, hogy felgyújtotta a szénáját.

– Ezt nem hiszem, de mindegy, így van!

(Akkor még perzekútorok vótak. Ezek vótak, perzekútorok.) Utánamentek, szaladtak!

Szegény Kúdus Károly kiszaladt hátul, a csűr ajtaján. Hová szaladt? Egyenesen neki a tengernek!

– Ha más nem lesz, belevetem magam a tengerbe, mégse engedem magam, hogy felakasszanak vagy agyonüssenek!

Hát, ahogy szaladt a tengerparton fel, beszaladt egy csomó bozótba, erdőbe. Hát, ahogyan megyen, hova megy? A sűrűségbe talált egy kis halászkunyhót.

– Juj, ide bebúvok, hátha nem lelnek meg!

Lássa, hogy füstöl a kímíny, kopogtat. Bemegyen:

– Jó napot kívánok! (A perzekútorok meg keresték másfele, nem arra az útra tírtek rá.)

– Ó, kedves gyermekem, bújsz, szaladsz? Gyere be!

Bement, a kemence háta megett volt a patka. Felemelt egy ládát, ahol a kis szöszöket tartotta, a kendert, belefektette.

Megérkeznek a perzekútorok:

– Na, mondd csak, öregasszony, hogy egy olyan tizennyolc-húsz év körüli fiatalembert nem rejtettél el?

– Erre még a madár sem jár, gyermekeim!

– Hát te hol lakol?

– Én ennek a tenger révészének a felesége vagyok. Az uram a révész a tengeren, ű most kint van. (Az öreg révész is látta, hogy beszaladt a fiú!)

Megyen oda a perzekútor, hatodmagával:

– Mondd csak, te révész, nem láttál-e egy fiatalembert – aszongya – erre járnikelni?

Aszongya: – Láttam én, bizony!

– Hova ment?

Aszongya: – Átvittem a túlsó tengerpartjára! (Okos volt! Így nem tudjátok meglelni!) – Mert – aszongya – a túlsó tengerparton vásár van.

– Hát mán nem megyünk át, de a következő hónappal elmegyünk!

Elmentek a perzekútorok, a gazdag embernél eloltották a tüzet. De a lány sírt és gyászba borult. Szerette a Kúdus Károly fiát.

Bemegyen, mán este fele, a révész.

– Hallod, Sára – megcsókolta – hol van az idegen szegény fiú? Haj, de fíl – aszongya – láttam, amiko beszaladt hozzád!

– Itt van, apja – aszongya – de nehogy mán szóljunk valakinek! Szerencsítlen, a halál kötele megöli, de én megvídtem!

– Bújj ki, fiam!

Kijött a fiú, odament, megcsókolta a nénit, hullt a könnye.

– Kedves Ídesanyám, Ídesapám, én kúduskenyíren nőttem fel, Kúdus Károly az apám a városba, és a gazdag emberhe álltam szolgálatra. Felgyútották a kazalt, ártatlanul meg akartak ölni!

– Tudom, tudom, gyermekem!

– No, hé! Hozd be, oszt hadd vacsorázzunk! Beállsz én mellém – aszongya – halásznak!

Nagy örömmel fogta reggel a fiú a hálót, csónakba ültek, halásztak. Hazavitték a halat, az öreg révész bevitte a városba, ahunnan ű megszökött, eladta. Ű meg otthon szomorkodott a patka mellett.

– Hallod, fiam, én révész vagyok, pedig valamikor, rígente-rígente kertísz voltam a tündírkirálynál. Megöregedtem, révész lettem. Azon a tengerparton lakik a tündírkirály, annak az udvarán van egy vas szobor, és abba a vasszoborba van egy bakó. Az olyan bakó, fiam, ha abba belenyúlnál és kivennéd, amit gondoltnál, ennivalót, a lenne!

– Juj, de jó vóna az a bakó – aszongya – révész bácsi! Amig csak éhesek vónánk, vóna ott minden!

– Hát, fiam – aszongya – elkisírlek, egy napi járás ide! Eriggy be, kírjél szógálatot! Legyél ott három-négy napig, öt napig, fiam, és lesd ki, mikor nincsenek ott! Odaadom a kulcsot, mert onnan a szobor kulcsát elhoztam! Nyisd ki, és vedd ki a bakót, és szaladj ki vele!

– Jól van, Ídesapám, hogyha ílek, akkor megteszem!

Elindultak, mentek a tengerparton, mentek egy nap hosszat, mikor meglátta a fiú: nevető gyöngyökből állt a palota, királyi hárfákra szóltak a zenék, tündérek repdestek!

Beköszönt. (Ű mán, az öreg révész visszajött, hogy meg ne lássa a tündérkirály, mert ő ott volt valamikor kertész, oszt ellopta ennek a szobornak a kulcsát!) Bement:

– Szerencsés jónapot, kedves, felséges király atyám!

– Isten hozott, te földi ember fia! Ugyan mi járatba vagy, mikor erre még a madár se jár, a szellők is ritkán fújnak? Olyan nagy öröm vagy a számunkra, hogy megint eljött egy ember, hogy embert látunk!

– Komornyikok, szógálók, elő!

Előjöttek.

– Kedves, felséges király atyám, mi a parancs?

– Hozzatok enni-inni neki!

Hát a fiú, ahogy kiment a kertbe, leült, felnézett a felső emeletre, hát gyémántfoggal, gyémánthajjal nevetett egy királyi szípsíg lefele, ragyogott, mint a napsugár!

– Ó, kedves, felséges királyatyám, ne haragudjon meg! Nem vagyok kíváncsi természetű, nem is vagyok elbízva se, csak emberi jogomon ílek, ki az a szíp királylány?

Aszongya: – Az én lányom, de beküldöm hozzád! Hogy hínak téged?

– Engem Kúdus Károlynak.

– Ja, mintha hallottam vóna talán, hogy egy gazdag embernél te tüzet csináltál!

– Nem csináltam – aszongya – felséges királyatyám, csak rám fogták, meg akartak ölni!

– No, jól van – aszongya – felfogadlak – aszongya – itt leszel a kertíszem helyett! (A kellett, oda tette, ahun a vasszobor van!)

Lejött a királykisasszony is. Ha elébe nem kapja a két kezét a szeme elé, kifolyik, akkora ragyogása vót! Mert őneki is Nap vót a mellén, Hold a homlokán, kétes Hajnalcsillag repkedett ki minden hajnalban a hóna alól, aranykereszt vót a köldökin, ahogy nevetett, rózsa hullt a száján, ha sírt, gyöngy hullt a szemiből!

– Na, – aszongya – olyan boldog vagyok, te ifjú!

Aszongya:

– Nekem nincs koronám, nincs lovam, nincs kardom!

– Ó – aszongya –, az Isten az embert embernek teremtette, nem mindjárt rangba, hanem embernek! Gyere – aszongya –, mutatok neked valamit!

Vitte, hát hová vitte? Egyenesen a szoborhoz! Nézd meg csak ezt a vasszobrot, nincs ember, aki kinyissa! És – aszongya – az apám aszongya, hogy ebbe egy titkos, varázsos, nagyon nagy titok lakik, bűbájosság van! De nem vót még ember, aki kinyissa! Valamikor apámnak volt egy kertésze, és az ellopta a kulcsot. Valahol íl, valahol a tengerparton.

– Hát – aszongya – de nagyon szíp szobor! Ott volt a fiú, két-három napig sepregetett, s a lány mindig ott volt mellette, hárfán neki hárfázott.

Aszongya:

– Milyen boldog vónék én is, hogyha király lehetnék!

– Ó, ne a királyságra vágyjál, hanem a boldogságra, mert a boldogságot sem a királyság, sem a vagyon nem pótolja!

Aszongya:

– Most itt hagylak, elmegyek – aszongya – fel, és majd csak délután jövök.

Megcsókolta a jánynak a haját, aszongya:

– Adj egy aranyhajszálat a hajadból!

Kiszakított a jány neki egy aranyhajat. Elment a jány, be. A fiú odament. Nem látta senki, ebédeltek. Kinyitotta az ajtót, kivette a kulcsot (de azt az ajtót nyitotta ki, ahol ki lehetett menni a királyi palotábul!) Visszament a szoborho, beletette a kulcsot: pont bele való! Megfordította, kivette a bakót, elkezdett szaladni, szaladt, ahogy csak tűlle telt! Nézi, nézi a tündérkirály:

– Hej, hej öreg kertész, túljártál az eszemen!

Ahogy nevetett a tündérkirály, úgy hullott le a fákról a levél meg a gyümölcs!

– Megállj, te kertész, beküldtél valakit! Nem baj! Ottmaradt üresen a szobor.

A jány kiment, megijedt, aszongya:

Aszongya:

– Ez a fiú, a Kúdus Károly fia most mán a világ legelső vitézének válik, akit senki a világon, míg él a földön, a nap süt, a szél fú, senki meg nem bír vele! Nem mondom el a titkot – aszongya – hogy mit vitt el, de – aszongya – fiam, elvitte Tündérország, a világ összes vitézségit, erejit, magával!

A jány leült, oszt sírt. Aszongya:

– Visszajön hozzám?

– Ni még – aszongya – mit nem kírd! Vót, meglopott bennünket!

A legíny szaladt, szaladt, oszt addig szaladt, hogy majd elesett, a homokba elbútt: nem mennek utána? Nem! Hát ment vagy két mérföldet, ott várta az öreg, pipált:

– No, jó, hogy elhoztad, legalább most ehetünk túrós tésztát, de ehetünk, fiam, lekváros derelyét is, de sütött csirkét is!

Aszongya:

– Bontsuk ki!

– Nem, fiam, majd otthon, Sára nénédnél, anyádnál bontsuk ki.

– Vajon anyáméknak nem tudnék belőle adni otthon – aszongya –, ha nincsen nekik?

– Annak is adnak, csak gyere, gyere, gyere – fogta.

Megérkeztek a kis révészlakba a tündérbakóval.

– Nahát, főztél valamit? – kérdi a férje.

– Főztem én – aszongya – halat!

– Ó, kár vót – aszongya – itt van a sok drága ennivaló! Olyan bakót hoztunk, ha belenyúlunk, amit csak akarsz... De tudom, mindig életedben a lekváros derelyét szeretted, dehát én a töltött csirkét, majd eszek valamit! Nahát, fiam, nyúljál bele, oszt gondoljál!

Nevetett, nevetett az asszony, az öreg révész felesége:

– Hát – aszongya – legalább megpihen a lelkem a sírban, hogy boldoggá tetted egy szerencsétlen ember fiát!

Belenyúlt, aszongya:

– Na, mire gondolsz, fiam?

Aszongya:

– Aszonta, hogy Sára néném a lekváros derelyét szereti. Akkor arra gondoljak?

– Amit te akarsz!

– Hát, én nem bánom – aszongya – no akkor, tessék teljesíteni Sára nénémnek a kívánságát, amiért elbújtatott! Legyen lekváros derelye!

Belenyúlt, kihúzta a világ hatélű kardját, ami a világot meggyőzte, hat éle volt, sárkányokat, városokat tudott pusztítani!

– Ó, fiam, hát milyen ez? Fiam, fiam, hát nem a lekváros derelyét nézed? Ejnye, ejnye, Károly!

– Hát – aszongya – kedves apám – megcsókolta – hát egy kard! (Játszott a levegőbe!)

– Á, nézz mán lejjebb! (Hátha valami túrós tésztát vagy valami mást is talál, ha sonkadarabot!)

Belenyúl, kivette a világ tükördolmányát!

– Ejnye, ejnye, fiam, hát mi ez, kard meg tükördolmány? (Mán tudta az öreg révész!)

– Ejnye, ejnye, fiam, nyúljál lejjebb, fiam, hátha még lejjebb van! Én meg –aszongya – egy kis paprikás krumplit akarok enni!

Belenyúl, kivette a tükörcsákót, ami láthatatlanná tette az embert!

– Ejnye, te gyerek, te gyerek, te nem tudsz egy kis ennivalót adni?!

– Hát adnék szívesen – aszongya.

– No, lejjebb, ott van a sarkába, ott, ott, ott, ott a tűtöttcsirke!

Belenyúlt, kivette a hipphopp-csizmát!

– Na, kedves gyermekem, ezt neked adom. Hát, életedben sokat szenvedtél. Húzd fel a csizmát! Hipp-hopp, ott legyek, ahol én akarok! Vedd fel a tükörcsákót meg a dolmánt, a kardot, oszt a világon párod fogható nincsen!

– Hát, kedves, drága Ídesapám, meg kedves, drága Ídesanyám, Sára anyám (sírt), én elmegyek ídesanyámho, ídesapámho. Má vagy négy–öt éve nem voltam, ki tudja, hogy ílnek, vagy nem-e pusztította el a király vagy a gazdag ember?

Felvette a tükörcsákót, tükördolmányt, felkötötte a kardot, felvette a hipphopp-csizmát.

– Hipp-hopp, ott legyek anyáméknál!

– De ne feledd, fiam, idővel jártadban gyere vissza hébe-hóba hozzám! – ott is volt az anyjáéknál. Nem ismerte meg az anyja, úgy elváltozott!

– Ki maga, felséges vitéz király?

– Anyám, én vagyok!

Rítt Kúdus Károly, csak úgy zokogott.

– Hát anyám, nem ismersz fel? Te szültél pedig! Én vagyok a fiad, Kúdus Károly!

– Felséges vitéz király, ne haragudjon, próbál bennünket, vagy mit akar velünk?

– No, anyám, levetem!

Levetette a tükördolmánt, hát egy nagy-nagy szeder ott volt a mellén, ami az anyjától való.

Aszongya:

– Gyermekem, te vagy!

Megcsókolta.

– Elmegyek, anyám – aszongya – a nagy gazdag emberhe! Elmegyek, akinél felgyútották a pitvart meg a kazlat!

Elment. Meglátta a király, a gazdag ember is. De a gazdag ember lánya rögtön térdre esett:

– Károly – aszongya – felismertelek – megcsókolta – a tied vagyok!

Aszongya:

– Sajnos nem tudlak elvenni!

Hipp-hopp, fenn volt a kémény tetején! Kihúzta a világ hatélű kardját:

– Pusztítsd el a bűnösöket, akik felgyútották a csűrt, a kazalt!

– Király, nem bántalak, éljél a királyságodba, de anyámat, apámat lásd el!

A gazdag jány kiment könnyek közt, aszonta:

– Bocsáss meg nekem! (Mer már menyasszony volt.)

– Na, anyám, el vagytok látva mindennel! Ha bajotok van, itt ez a síp! – kihúzta a tükördolmánbó, fújjatok bele, itt van!

– Hipp-hopp, ott legyek a révész bácsinál, meg Sára mamánál!

Éppen főztek.

– Apám, kedves, felséges apám, mi van?

Na, gyere be!

Levetkezett.

– Dehát, kedves ídesanyám, most mán igazán lekváros derelyét enném!

– Ó, fiam, hisz pont azt főztem, egyél! Aszongya:

– Mi a terved fiam, hova akarsz menni? Világot próbálni, szíp jányt nyerni?

– Kedves, ídesanyám, megláttam a tündírkirály jányát. Vajon nem veszi vissza a ruhát tőlem, meg a kardot?

– Nem fiam, nem! Ha akarod, eriggyél!

Megcsókolta az öreg révész bácsit meg a feleségit.

– Hipp-hopp, ott legyek a Tündérországnál, a vasszobornál!

Ott ült, a kardot leoldotta, letette a csákót. Nízett a jány rá.

– Haj, haj, haj! – nagyot nevetett a tündérkirály – hisz úgyis a tied lett volna ez, s jányom is! Lásd, milyen vagy, Károly! Fiam, miuta ezt a ruhát magadra vetted, a törökországi vitézotthonba te vagy az elnök! Ameddig a nap süt, a szél fú. Párod nincs, vitézséged győzhetetlen!

Leszalad a jány, megcsókolta.

Hát, aszongya:

– Ne haragudj, hogy elloptam!

– Úgyis neked adtam volna én! (Csak kulcs nélkül nem tudta!)

– Tudtam, hogy az öreg révész lopta el! (Hisz nála volt kertísz.) A kúcsot ellopta – aszongya –, elvitte! Na, gyermekem – aszongya – holnap reggel itt a templom, itt a világ tengerpartja, a világ járása, esküdjetek meg a jányommal!

Megcsókolta a jánynak a kezit, a haját. Ülnek, beszélgetnek, hát az ég alján egy hatalmas-hatalmas tűzfelhő jön, tűzfergeteg!

– Jaj, jaj, kedves fiam – aszongya –, ez veszélyt jelent!

– Nem baj, majd idejön!

Hát, ahogy nézi, egyenesen ereszkedik le a kertbe, aszongya:

– Kúdus Károlyt keresem!

– Én vagyok – aszongya –, mit akar?

– Jöttem a törökországi vitézotthonbúl, a Jégország királyától.

– Ó – aszongya – mit akarsz velem?

– Hát mit akarok veled? Üzenetet küldött, hogy holnap tizenkét órakor jelentkezzél nála!

– Hát – aszongya – milyen jogcímen?

– Mert a törökországi vitézotthunba első vitéznek vagy mán számítva! Ű vót az első eddig. Hogy mire mégy, kardra, birokra, buzogányra? Vagy valamit akar, nem tudom. Itt a levél! – átadta.

– Köszönöm – aszongya – mondd meg neki, holnap tizenkét órakor ott leszek!

– Édes gyermekem, hát el kellett, hogy fogadjad a megbízást, máskülönben szégyen lett volna, mikor a törökországi vitézotthonba te vagy az első vitézkirály! De, gyermekem, vigyázz, mer ha bemész egy mérföldre, mingyár jéggé válsz!

Hát, mindegy, elköszönt a jánytól másnap. Megcsókolta a jányt, a jány meg űtet.

– Tudod, mit mondok neked? Adok neked egy gyűrűt. Mikor a Jégország királyá-

hoz írsz, dobd keresztül a fejeden, és ne félj semmitől! Csak arra vigyázz, szót ne fogadjál, hogy el ne küldjön valahova! (Itt lesz vége a fiúnak!)

Ment.

– Hipp-hopp. Ott legyek a Jégország királyánál! (Hipphopp-csizma volt a lábán.)

Na, el is ment. Mikor beért, már érezte, hogy nagyon meg akar fagyni. Hű, hű, hű! Felfedett egy jégpalotát, az tiszta jégcsapból állt, tiszta jégből vót. Megfogta a gyűrűt, hátradobta. Elkezdett olvadni a jég, az utakon mindenütt lehullt a jégcsap. Szép márványúton szökőkutak folytak, megindultak. Ment befele. Mikor bement, alig tudott a hidegtől ajtót nyitni, olyan hideg vót.

Meggyütt Jégország királya:

– Idehallgass! Tudom, hogy nagy vitéz vagy, túlmúltál engem is, mert ez a kard, ami nálad van, tündérektől vett kard. Tündérország jányáé vót, de bezárták egy vasszoborba. Jól figyelj, Károly! Három kívánságomat kell teljesítened!

– Mire fel – aszongya – hogy parancsolsz? Ha én vagyok az első vitézkirály, akkor hogy mondhatod ezt?

– Hát nézzed, úgy mondom neked, hogy el akarlak küldeni! Mer én mán nem vagyok olyan vitéz, mint te, és így az elsőség a tied. Nézzed, ha megnyerted ezt a szíp vitézséget, királyságot, akkor neked segíteni kell azon, aki első vitéz volt.

– Mondd, mi az óhajod?

– Valahol messze, a világ vígin, egy elátkozott városba van egy elátkozott kút. Az elátkozott kút alatt van egy elátkozott varangyos kis béka. Azt el kell hoznod onnan. De ne felejtsd mán, eddig az összes vitézségem, az összes királyságom fel van ajánlva, de még senki sem tudta elhozni!

– Olyan furcsa kívánságod van! Szebbnél-szebb királyjányok, hercegnők és grófjányok vannak, és koronád van! Hát minek vannak, mikor a béka után akarsz küldeni?

– Ó, ó, ó, ó, várj, nem úgy van ez! Hiszen tudod, hogy Krisztus születésibe még fogott az átok. Megátkoztak egy nagyon szíp királyjányt.

– És kinek a jánya?

Aszongya:

– A Zöldági királynak a jánya. Elátkozta a Világboszorkánya, amiért nem ment a fiához, hogy varangyos béka legyen az elátkozott Fekete városba, és addig fel ne nyerje senki, amíg Kúdus Károly le nem vágja rúla a bíkabűrt. De felejtsd ezt, Károly, ne legyen soha semmi gondolat a fejedben!

– Jól van – aszongya –, megteszem!

– De vigyázz nagyon jól, mert a hiphopp-csizmával is csak egy hétre érsz oda!

– Hipp-hopp, ott legyek az elátkozott Fekete országba!

Majd ment, hát mikor bement a városba, ott mindenki el volt átkozva. (A Ződági király leányát elátkozta a Világboszorkánya. Elhozta a fiának, de nem ment hozzá, és ezért elátkozta, egy kútba nagy varangyos bíkának átkozta.)

Mikor megérkezett, látta, hogy fekete az összes ország; mindenütt lángok csapnak ki a falbul, elátkozott vitézek, királyok vannak mindenfelé.

– Juj, juj, ha meghalok, meghalok, de a kardon senki nem bír!

Kiengedte a kardot. Fogta-kapta magát, bement az egyik házba, kírt egy ásót.

– Hóhó – aszongya az öregember – te azzal az ásóval sose mész le! Ott van az a

kard, azzal vágjál le a kút mellé, ott találsz egy grádicsot lefele! Levágott, lát egy szíp aranylípcsőt, ment lefele! Mikor megyen lefele, hát lássa, hogy egy varangyos bíka ott van, selyempárnán. Nízte, hullt a bíkának a könnye.

– Istenem, Istenem!

De most mit csináljon? Úgy van megátkozva a bíka, hogy nem tudják megszabadítani elátkozott karddal sem, tündérkarddal sem, mert a hatélű kard sem tudja megvágni! Úgy van megátkozva, hogy ha megkíri feleségül, csak úgy szabadul fel. De most hogy kírje, mikor itt a menyasszonya? Visszajött, aszongya az öregembernek, aki őrizte ezt a kastélyt meg ezt az elátkozott bíkajányt:

– Mondd meg mán, hogy lehetne felszabadítani?

– Úgy tudod csak, ha megkíred feleségül!

Ű megfeledkezett magárul. Lement:

– No, te bíka, megkírlek feleségül!

Kersztülbuksengelt a bíka a fejin, felséges királykisasszony, a Ződág király jánya lett belűle, gyémántfoggal, gyémánthajjal!

– Ó, szívem, szíp szerelmem, te az enyim, én a tiéd, ásó, kapa meg a nagyharang válasszon el!

– Jaj, de én nem azír kértelek meg, hogy felesígül vegyelek! Hanem azír, hogy a Jégország királyának vigyelek! Mer te a Ződág király jánya vagy! De ha te nem jössz velem, akkor hogy menjek el a Jégország királyához, jány nélkül?!

– Hát mindegy, szívem, szíp szerelmem, ha neked nem kellek, én világnak megyek!

Ekkor fordult vissza, és ment Károly. No most jönne vissza a Jégország királyához, de hogy?

– Hipp-hopp, ott legyek a Jégország királyánál!

Megérkezett. Jégország királya nagy boldogon fogadta.

– Kedves barátom, Károly! Hogy létezik az, hogy megnyerted a jányt, és mégse hoztad el?

– Nízzed, ami azt illeti, a Ződág királynak a jányát elátkozta a Világboszorkánya, mert nem ment a fiához, és így azt akarta a jány, hogy hozzám jön. Nekem a Tündérkirály jánya a menyasszonyom, nekem nem kellett. Elrepült, hova-hova nem, nem tudom!

– Na, mindegy! Ezír én téged nem róhatlak meg! Hanem adok egy tanácsot, mer már nem mehetsz vissza Tündérországba, mer a Pokolkirály fia, aki elátkozta a jányt bíkának, elsüllyesztette Tündérországot, a föd színin nincsen! Ezt mondom neked: sajnállak, általam lettél így, de próbálj elmenni most már az elsüllyedt pokolba!

– Hiszem vagy nem, de hiszen a Tündérkirállyal nem bírhat meg a Pokolkirályfi!

– De tudod, hogy a Pokol lejjebb van, mint a Tündérország!

Ment a fiú, mendegélt, mikor elírkezett az öreg révészhez vissza:

– Kedves, drága Ídesanyám, Ídesapám, sajnos mit kell hallani – aszongya –, hogy elsüllyesztette a Pokolkirályfi a Tündérkirálynak a várját, a palotáját!

– Igaz, így van, fiam! De vigyázzál, gyermekem, mer nagyobb veszély vár rád, mint eddig! El fogsz menni, fiam, Pokolba! Elvisz a csizma oda is. De nagyon vigyázz, mer ott le van láncolva a menyasszonyod, a Tündérkirálynak a jánya! Ha ott nem tudsz okosan járni és dolgozni, fiam, ott pusztulsz! Nesze, fiam, itt ez a darab mákos kalács! Mikor bemész, add oda az első ördögnek!

Megcsókolta a révész feleségét, a révészt.

– Hipp-hopp, ott legyek, Pokolba!

Mikor mán a Pokolt meglátta, füstölt, az ördögök a tisztátalan lelkeket tették üstbe, a tűzre. Futottak, kohóztak. Bement, aszongya az ördög:

– Hát te, mit keresel itt, Károly?

– Nana – aszongya – hoztam neked egy kalácsot!

Megkóstolta.

– Jól van – aszongya –, tudom, mír jöttél! Na de vigyázz, vigyázz, mer most segítek rajtad, de azt el ne felejtsd el, ha segítek rajtad, el nem mondhatod soha senkinek, mert olyan próbára tesz Plútó, ha kiadja neked a Tündérkirályt meg a jányát, hogy te azt nem tudod!

– Hallod, te ördög, adok neked még egy kalácsot! Ez a kalács, amit küldött a révész felesége, ez elég – aszongya – az összes pokolnak!

– Nesze, itt van ez a szeg, itt van ez a kalapács, itt van ez az abroncs, és ha majd vízér mentek, itt van ez a kötény! Ha az erdőbe mentek, mer vízér mentek, és kongattok. De ezt ki ne add a kezedbül!

Bemegyen, há ott ül az öreg Plútó. Fújtatnak.

– Hahó, Károly, régen vártam mán, hogy meglássalak.

Tudom, mír jöttél, a menyasszonyodér! De nem kaphatod meg, mer az én fiamhoz kell, hogy menjen a Tündérkirály jánya! De ha három próbát nálam megállsz, akkor kiadom!

– Ó, ó! Hát az összes Pokolt felfordítom!

– Itt a Világ hatélű kardja se ír semmit, mer itt elégessük azt is!

– Nosza, mondd meg hát, mi a három próba!

– Nem hármat adok neked, négyet!

Ejnye, erre nem gondolt a fiú, hogy a negyedik próbára is kírjen segítséget.

– Az első próbára azt adom neked, hogy eriggy az erdő túlsó végire! Kiküldök egy ördögöt. Halljam, hogy melyikőtök kongat nagyobbat. Amelyikőtök nagyobbat kongat, első felvonásban az győz!

Hát, mikor kiment az ördög, akkorát kongatott, hogy a fák repedeztek széjjel, pattogzott le a kő!

Aszongya Károly:

– Hát még ez is kongatás? Aszongya: – Húnd be a szemedet!

Elővette azt a vaskoronát, amit az ördög adott neki, ráhúzta a fejire, beletette a szeget, aztán hátul ütötte a kalapáccsal.

– Jaj, ne kongass, ne kongass – aszongya –, szétszakad a fejem – aszongya.

– Azír mondom, mondd meg Plútónak: csak egyet kongattam!

Bemegy, aszongya:

– Kedves, felséges királyom – mondja Plútónak az ördög – olyan nagyot kongatott, hogy az agyam majd szétszakadt!

– Eriggy, ott van az a százezer literes hordó, azt hozza tele vízzel!

Megy az ördög:

– Gyere csak – aszongya – itt van ez a hordó, és hozd tele vízzel!

– Ne gondold, majd tele is, üresen is én hozom! Fogd meg, oszt vidd ki a kútig! (Vagy két mérföldnyire volt a kút!)

Viszi az ördög, leteszi. Teleengedték, telemerték, az ördög telemerte. Aszongya:

– Fogd meg, oszt vidd haza Plútóho!

– Haha, ne gondold, majd evvel a kis vízzel viszem Plútóho!

Kivett egy bicskát, ásta körül a kutat.

Aszongya az ördög:

– Mit csinálsz?

– Kiásom az összes kutat, oszt viszem Pokolra!

– Jaj, ne csináld, az Isten áldjon meg, inkább hazaviszem! – aszongya.

Hazavitte.

– No – aszongya – nízzed, az összes kutat akarta a Pokolra hozni!

– Jaj, jaj, jaj, mit csináljak, hogy csináljam?

– Hát – aszongya –, én nem bánom! Hallod, odaadom neked a Tündérkirály lányát, a Tündérkirályt is, meg a felesígit is, de egy kívánságot még teljesítened kell! Ki kell menni, azt az erdőt levágni, felszántani, bevetni, felibe szőlő legyen, felibe búza, a búzából holnap tizenkét órakor kenyír legyen, a szőlőből meg bor legyen!

– Hát jól van – gondolta –, nem baj – aszongya –, megteszem, megtettem eddig is, csak legalább egy iccaka add ide nekem a Tündérkirály jányát, meg az anyját, meg a Tündérkirályt, hogy beszílgessek egy kicsit velek. Régen nem láttam űket, illő!

– Hát, ezt megteszem neked! Egy szobába beengedte a Tündérkirályt, a feleségit, a jányát elengedtík.

Aszongya a Türdérkirály jánya:

– Szíves, szíp szerelmem, sajnos, hogy a Zódág király jányáir idejutottál! Itt van ez a síp (kivette a haja közül), egy kis ezüstsíp. Ha valamit óhajtasz, ezen megtalálod!

Megcsókolta a jányt, visszavittik űket, lezárták.

Viszik ki már, kifele, az erdő hatodik ríszibe, leül.

Az ördög aszongya:

– Az erdő le legyen vágva, fel legyen szántva, be legyen vetve, fele búzával, fele szőlővel! Holnap tizenkét órakor piros bor legyen, és búzakenyér Plútó asztalán, mer ha nem, mustármagról-mustármagra szedünk!

Elmegy.

Belesípolt, odaugrott két kis hím juh, aszongya:

– Mit parancsolsz, kedves gazdám?

– Ó, mit parancsolnék két kis juh? Hallod, mi a feladata: vágassam ki a fát, szántassam fel, kenyír meg bor legyen!

– Ne fílj, feküdj le aludni, hónap tizenkét órakor itt lesz!

Lefeküdt a fiú, aludt, másnapra csengettek, kongattak a gyönyörű szőlőfürtök, a búzát lengette a szél. Tizenegy órakor mán kenyerek jöttek szípen kifele, jött a szőlő, a bor, bevitte.

– Nagyon jó – aszongya. Na, neked adom űket, elviheted!

Még várjunk, míg hazaírnek! Jött szípen a Tündérkirály jánya. Mikor elírt, egy ételágazásnál leültek. Odamegy egy fáho, lássa, folyik belűle a vír! Bele van vágva egy kard, egy szíp milling, meg egy rozsdás kard.

Aszongya:

– Felséges királyom! – mondta a Tündérkirálynak, aki most felmentette – hogy lehet az, hogy az egyik kard rozsdás, a másik meg eleven?

– Fiam – aszongya – én sohasem beszéltem neked erről, ez a két fiam. Az egyik

fiam – aszongya – él, a másik meg halott! – Ó, ó, Istenem, Istenem, Istenem, Istenem, az egyik meg van halva, egy kunyhónál el van vágva a nyaka, a másik fiam örök rabságban van.

– Nahát – aszongya –, most mit csináljak?

– Az átok leszállt, fiam, a Zódági király jányánál. Elment magától a Jégország királyáho, összeházasodtak. Most mán én hazamegyek, fiam, a világ legnagyobb tengerihe, egy szigetre, mer ott van a két fiam.

Elment a jányával, felrepült.

– Hipp-hopp, ott legyek az elátkozott Fekete tengerszigeten!

Hát, mikor megyen, ott lássa, hogy ott van egy kunyhó, egy szíp királyfi el van esve, egy másik királyfi meg hatalmas láncokkal ki van kötve egy fáho.

– Melyik király lehet olyan hatalmas vitézkirály, aki ezt megteszi?

Kopogtat be a kunyhóba, hát egy öregasszony a pad alatt az orrával piszkál a parhetba, vagy kályhába, mondjuk.

– Szerencsés jó napot, kedves Ídesanyám!

– Adjon Isten neked is, kedves fiam! Mi járatban vagy itt? Itt még a madár se jár!

– Kedves Ídesanyám, eljöttem a kér sógoromér, a Tündérkirály két fiáér, mert eljöttek ide, itt valaki megölte az egyiket!

– Én öltem meg, fiam! Nem felelt meg a vitézsége. A másikat meg leláncoltam.

– Hát – aszongya – hogyhogy?!

– Úgy fiam, hogy van itt a tengerparton egy magas fa. De olyan magos fa van, fiam, hogy az eget korholja! Van ott egy grippmadár. Ha a fa tetejin három iccaka a grippmadarat meg tudod őrízni, hogy el ne vigyík, akkor fiam, felszabadítom a két sógorodat, és nekik adom a két jányomat. Mert nekem olyan szíp jányom van, hogy a király jánya csak távol állhat tűle!

– Rendbe van, Ídesanyám! Hipp-hopp, ott legyek a világ legnagyobb magos fáján!

Felírt a fiú, látta, hogy iccaka tizenkét órakor jön haza a grippmadár. De majdnem elvaknyult a fiszekbe! Pedig hát a fiú nem fílt ám! Ejnye, ejnye, ejnye, ejnye, ejnye!

Hát leült a fiú a gallyra, beleült a grippmadár a fiszekbe, tizenkét órakor lássa, hogy nyílik az ég alja, az ég alján jön egy fekete lovas, fekete lovon, de úgy ragyog, hogy szikrázik, fekete korona van a fején.

– Ó te Jó Isten!

Kihúzta a kardot, püff! – egyből odavágott a lónak, a királynak. Ezzel a fekete elátkozottság bűre, elátkozottsága lehullt rúla.

– Én vagyok – aszongya – a Zöldkirályfi, de ez a menyasszonyom volt, és nem tudtam elnyerni!

Megfordult a fiú, levágta az elátkozott bűrt a madárrul is. Gyönyörű felséges szíp királykisasszony lett belűle! Hun vótak? Lenn a Világboszorkányánál. Mán a fiúnak nem vót elvágva a nyaka, a másik el vót oldva.

– Ó, kedves sógorom! Gyere! – megcsókolta.

Azok fölültek a lóra, a fiú a hipphopp-csizmával hazarepült a Tündérországba.

– Felséges királyatyám, megkírem a jányod kezit!

– Ó, ó, Károly fiam, gyertek össze!

Jönnek – aszongya –, anyátokék is, adtunk szikratáviratot, kurrencsot küldtünk nekik.

Hát, ahogy esznek, isznak, lássák, hogy az öreg révész egy arany korsóval, meg a révész néni jön az ég alján.
– Hát, fiam, megkaptuk az értesítést, legyetek boldogok!
Megcsókolták egymást, máig is ülnek, ha meg nem haltak.

IRODALOM

BÁLINT 1975.
Bálint Sándor: Tombácz János meséi. Budapest, 1975.

BERZE NAGY 1957.
Berze Nagy János: Magyar népmesetípusok I–II. Pécs, 1957.

DÉGH 1960.
Dégh Linda: Az egyéniségvizsgálat perspektívái. Ethnographia LXXI (1960)

DOMOKOS 1957.
Domokos Sámuel: Vasile Gurzău magyar és román nyelvű meséi. Budapest, 1957.

DÖMÖTÖR 1962.
Dömötör Ákos: Sarkadi népmesék. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 34–36. (Szerk.: Dankó Imre) Gyula, 1962.

EPERJESSY 1994.
Eperjessy Ernő: A cigány néprajzi kutatások időszerű feladatai. In.: Cigány néprajzi tanulmányok 2. – Studies In Roma (Gypsy) Ethnography 2. (Szerk.: Bódi Zsuzsanna) Salgótarján, 1994. 17–25.

ERDÉSZ 1968.
Erdész Sándor (Szerk.): Ámi Lajos meséi I–III. ÚMNGy XIII. Budapest, 1968.

ERDŐS 1989.
Erdős Kamill: A Békés megyei cigányok. Cigány dialektusok Magyarországon. In.: Erdős Kamill cigánytanulmányai. (Szerk.: Vekerdi József) Békéscsaba, 1989. 57–88.

GRIN 1977.
Grin Igor: Szerb népdalok a Délkelet-Alföldről. In.: A magyarországi délszlávok néprajza 2. (Szerk.: Balassa M. Iván – Dekity Mark) Budapest, 1977. 92–109.

GRIN 1985.
Grin Igor: Két szerb népmese a Délkelet–Alföldről. Békési Élet 1985/3. 305–314.

GRIN 1988.
Grin Igor: Négy kisalföldi (Moson megyei) horvát népmese. In.: Hidak. Tanulmányok a magyarországi délszlávokról. (Szerk.: Tarján G. Gábor) Budapest, 1988. 89–118.

KRUPA 1984.
Krupa András: Rozprávky naničky Žofky. Zsofka néni meséi. Békéscsaba, 1984.

MÁRKI 1977.
Márki Sándor: Sarkad története. Budapest, 1877.

L. SINKÓ–DÖMÖTÖR 1990.
L. Sinkó Rozália – Dömötör Ákos: LOLLO. Cigány mesék és mondák Békés megyéből. Ciganisztikai tanulmányok 7. Budapest, 1990.

SZENDREI 1996.
Szendrei Eszter: Két hajdani hajdúváros törökkori mondái. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 16 (1996) 297–304.

VEKERDI 1989.
Vekerdi József: Erdős Kamill szerepe a hazai és külföldi cigánykutatásokban. In.: Erdős Kamill cigánytanulmányai 7–12. (Szerk.: Vekerdi József) Békéscsaba, 1989.

UJVÁRY 1994.
Ujváry Zoltán: A cigányság néprajzi kutatásának néhány kérdéséről. In.: Cigány néprajzi tanulmányok 2. – Studies In Roma (Gypsy) Ethnography 2. Salgótarján, 1994. 32–35.

Fairy tales from Sarkad

– Igor Grin –

Résumé

This publication is to provide information about the longer then ten years collecting work – that needed great patience – and about its first results: about the up till now unknown part of the oral traditions of Sarkad, about the Hungarian language Gypsy folk-tales told in the local dialect.

The ethnography regarded the Great-Plain for a long time as a large region that was little inspiring and unfavourable for the creation of folk-tales as referred also by Linda Dégh. Till the sixties of the last century no folk-poetry publication was issued from Sarkad, the South-Bihar Heyduck-settlement. Ákos Dömötör's work – publishing the fairy tales of this region – was issued at this time. In his work he published the fairy tales repertory – mainly consisting of shorter writings – of two local tale-tellers.

These data – almost half of them were imported from Transylvania – and the valuable legendary data remembering to the founders of the settlement, meant up till now the prosaic oral traditions of the once Heyduck-settlement.

The data of the recent disclosures in Sarkad provide an other aspect for the folk-tales of the Alföld (Great Plain), and made the earlier degrading opinions groundless. János Lakatos is a real tale-teller individual, who should be regarded as one of the excellent continuer of the Hungarian folk-tale traditions. The several dozens of folk-tales told by him could be regarded by their cathegory as fairy tales. The texts of Lakatos are tale contaminations with several characters based on the Gypsy living conditions, but at the same time they show the knowledge of the Hungarian folk-tale traditions. These tale contaminations could be determined sometimes as new type.

Today he is over seventyfive – he compares himself self-confidently to Andersen, the Danish tale-teller – and he was for several decades the entertainer of the Gypsy public in Sarkad. As an organizer (he liked to regard himself as „main contractor, independent group leader") of seasonal jobs – he provided job for his fellows – he got great experience in the tale-telling. The tale-creating knowledge – he learned from his two Gypsy teachers – proved to be very useful for his tale-telling.

The leading characters of the two presented folk-tales, Snow-Flower and Károly Kúdus are highly moral, good-natured Gypsy heros longing for truth and justice. The tale-teller describes the desire to the rise in the fate of these heros.

Grin Igor
Munkácsy Mihály Múzeum
H–5600 Békéscsaba, Széchenyi u. 9.
***E-mail:** igor.grin@bekesmegye.hu*

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 407–458.

ADATOK A KÖRÖS-VIDÉK LÓTENYÉSZTÉSÉNEK TÖRTÉNETI-NÉPRAJZI ISMERETÉHEZ

– Cs. Szabó István –

Dolgozatomban arra szeretnék kísérletet tenni, hogy levéltári források, néprajzos és történész nemzedékek munkássága, saját gyűjtésem tapasztalatai alapján adatokat ismertessek a lóról, az ember egyik – harcban és munkában egyaránt – legrégibb segítőtársáról. Terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé az élőhelyi környezet változásainak részletes ismertetését, így csupán érzékeltetni lehet a táj környezeti jellemzőit arról, hogy milyen tartási, takarmányozási lehetőségeket kínált az adott élőhely – a többi állatfajjal együtt – a lónak.[1]

A Körösök a szabályozás előtt bizonyos értelemben változatlan formában maradtak fenn az idők folyamán. A folyók ugyanis a síkságra érve mindenütt azonos módon viselkedtek: folyásuk lelassult, lerakott hordalékukból szigeteket építettek, melyeket kerülgetve hatalmas területeket nedvesítettek el. Természetföldrajzi tájnak is lassú, kanyargós vízfolyások járta, nagy kiterjedésű mocsaras területekkel tarkított vidék volt nemcsak a középkorban, hanem a korábbi évezredekben is. Ugyanakkor a mikrokörnyezetet állandó változásban tartotta a folyóvizek lassú, de folyamatos romboló-építő munkája, továbbá az árvizek évenként többször újuló ritmusa. Ennek megfelelően a folyók medre állandóan változott, a mederágak egyre szaporodtak és nőttek, lefűződtek, majd a víz új utat vágott magának. A régi mederben pangó víz elmocsarasodott és csak az árvíz idején kapott utánpótlást. A szigeteket időnként elöntötte a víz, a lerakott iszapréteg a szárazabb években termékeny talajt biztosított a földművelőknek. Az alacsonyabban fekvő szigeteken bőséges legelők és mocsári erdők adtak bő táplálékot az itt lakóknak s állataiknak.

Természetes hát, hogy az újkőkortól lakott terület volt a Körös-vidék. Az ember környezetalakító tevékenysége azonban csak az elmúlt ötszáz évben kezdte érezteti hatását (mások szerint már korábban is). Kezdetben csak éltek a vizek nyújtotta javakból, később aztán különböző beavatkozásokkal növelték a hozamot. Nagyjából a török hódoltság végére érkezett el az a stádium, amikor a haszon tovább már nem növekedett (nem növekedhetett), a kár viszont egyre nagyobb lett. Az önkényesen – mindenféle vármegyei közigazgatási irányítás nélkül – épített vízimalmok, ezek vízduzzasztó gátjai, lassították az amúgy is alsószakaszra jellemző áramlást és soha nem látott méretű mocsarakat hoztak létre. Eliszapolódtak a vízelvezető kettőshasznosítá-

[1] Munkámat hálás szeretettel és tisztelettel ajánlom Herencsényi Béla tanár úr, Prof. Dr. Szabadfalvi József egyetemi tanár úr és Erdei István néhai karpaszományos hadapród, huszárőrmester, méneskari lótenyésztési felügyelő úr emlékének. Herencsényi Béla tanár úr a váci Mezőgazdasági Technikumban, Szabadfalvi József professzor úr a Debreceni Egyetem Néprajz Tanszékén adott életre szóló indíttatást, egyrészt az állattenyésztés – ezen belül a lótenyésztés, a ló –, másrészt az anyagi kultúra – ezen belül az állattartás kutatásának szeretetéhez. Erdei Istvántól – mint kedves jó barátomtól, munkatársamtól is – mindezeken felül alapos lóismeretet, a tenyésztés művészetének tudományát, a ló tiszteletét s mint a lovassági hadi tudományok kiváló művelőjétől ebbéli alapismereteket kaptam. Ezt hálásan köszönöm.

sú fokok, hajdani halastavak, s károkat szenvedett az Árpádok korában már oklevelesen is adatolható okszerű ártéri gazdálkodás.[2]

A Békés és Bihar megyei Nagy- és Kissárrét, a Körösök s Berettyó ártere a lecsapolásig (ez az 1860-as évektől intenzíven történt) vízjárta, nádas, ingoványos terület volt. A települések határának nagyobb része – egész évben, illetve időszakosan – víz alatt állott. A sárréti nép gazdasági bázisát elsősorban nem a földművelés, hanem az állattenyésztés, halászat és réti gyűjtögetés biztosította. A Sárrétek területén a mocsári legelők nem voltak elkülönítve, mindenki annyi állatot hajthatott ki rá, amennyit akart. Feltűnően nagyarányú volt a szarvasmarha-tenyésztés, juhtenyésztés, de a sertéstenyésztés is tekintélyes állatlétszámmal volt képviselve. A lótenyésztés sem volt elhanyagolható, hiszen valamivel közlekedni is kellett.

A folyószabályozások előtt a Körösök-vidékén nádas, vízállásos területek váltakoztak a legelőkkel. Az 1778. évi Békés megyei szabályrendelet előírta, hogy szarvasmarhák, lovak, juhok sertésekkel együtt nem legelhettek. A sertések legelője a berek, nedves és rétes terület volt. Békés megyében igen sok lovat, szarvasmarhát tartottak. Amikor nyaranta kisült a legelőterület, a nyájakkal vízjárta, mocsaras helyekre húzódtak.[3] „...ezen Gyülekezet /ti. a Komádi Református Egyház/, a'többi Berettyón innen lévő Gyülekezetekkel edjütt – ámbárkülömb – külömbféle változásokon és viszontakságokon ment is által – mikor a'Váradi Várba Török lakott – az Ekklésiai békesség mellett, külsőképpen is, meglehetős állapotban vólt. Szántó földre, és egyéb effélékre nézve, nem látott semmi szükséget, jó távol kiterjedvén viz nélkül való határa, mert ott, a'hól most két felőll a'Város alatt még ma is Nádas Rétek vagynak, részint fojó, részszint álló vizzel edjütt, akkor sor házak, és szérüs kertek vóltak. A'Sebes Körözs nem tehetett akkor még semmi kárt, mert a' Török annak árkára szorgalmatos gondot tartván; legnagyobb áradásában sem rohanhatott ki, – Később a' Törökkel való hadakozás' alkalmával, valamint a' Berettyón innen lévő minden Hellyek, ugy Komádi is pusztulásra jutván, a' Körözs vize árkait, mellyekre többé semmi gond sem vala – meghágta 's azokat szét' szaggatván, egyenesen Komádi alá furta magát, 's azon idő ólta szakadatlanul érzi Komádi a' Sebes Körözs vize pusztításainak keserű következményeit."[4]

Huszár Mátyás (1778–1843) 1823-ban keltezett "Vízrajzi értekezés"-éből megtudhatjuk, hogy: „A hagyomány és az itt lakók tanúsága szerint a Sebes-Körös Sárrétje nevű mocsarat is káros emberi tevékenység alakította ki. Valószínű, hogy a múlt század elején (18. század eleje – Cs.Sz.I.) a Körös 3 főágban Körös/Szakál és Bihar/Ugra mellett a Csiket-Éren keresztül folyt le, ahogyan ezt a feltöltődés után hátramaradt medrek mutatják. Vésztőnél, Szeghalomnál, Csökmőnél és sok más helyen azonban malomgátakat építettek, amelyek a lefolyást akadályozták, és ennek következtében – mint egyhangúan állítják – állandó mocsár képződött. Sok helyen láthatók templomok és téglaépületek romjai, amelyek magasabb helyeken álltak. Így kétségtelen, hogy e nádas pusztaságot egykor számtalan ember lakta, azonban az a szabad lefolyást akadályozó malomgátak létesítése miatt a lakosság számára használhatatlanná vált."[5]

[2] JANKOVICH 1996. 306–307.
[3] SZABADFALVI 1984. 25–34.
[4] CSILLAG 1844. 460–461.
[5] HUSZÁR 1985. 34.

A Huszár Mátyás által vizsgált vidék Bihar, Békés, Arad és kis részben Csongrád megye területére esett, ahol a megáradt folyók – más-más mértékben ugyan, de már mindenütt károkat okoztak.

Eltekintve az erdőborításoktól, Arad megyében a Fehér-Körös mellett elsősorban a földművelés volt jelentős, míg Biharban a Berettyó, Sebes-Körös és Fekete-Körös mellékén a legeltető állattartás is szerepet kapott. Fontos volt az állattenyésztés Békésben is, ahol a mezőgazdasági területek több mint felét rétek és legelők foglalták el. Békés és Arad megyében 1 km^2 területre 9 db ló jutott. „Biharban már csak 4 db." Forrásunk ez utóbbit úgy ítéli meg, hogy: „Az állattartásban egyre inkább háttérbe szorult a lótenyésztés." Amennyiben az értékelő a korabeli Bihar vármegyét járásonként vizsgálta volna, minden bizonnyal másképpen alakult az 1 km^2-re jutó lólétszám, ti. a sík vidéken biztosan magasabb létszám jött volna elő, mint Bihar megye hegyes vidékein.

Az istállózó szarvasmarha-tenyésztés főként Arad megyében volt jelentős, ahol 1 km^2 területen átlagosan 18 marhát tartottak, Biharban hasonló nagyságú területre 15 szarvasmarha, Békésben – legeltető állattartás mellett – csak 8 db jutott. A juhok száma ugyanakkor Békés megye széles legelőin volt a legnagyobb, ahol km^2-ként 37 db-ot tartottak, míg Aradban ekkora területen 25, Biharban 17 db juh volt.

A „Nagy-Körös" Békésben elsősorban a legelőket borította el, a Berettyó Biharban azonban a szántókat is fenyegette. A Sebes-Körös és a Fekete-Körös itt a rétekben okozott kárt, míg a Fehér-Körös Arad megyében főként az erdőkben öntött ki. A folyók mentén élő községek gazdálkodását a népesség növekvő száma, a határ nagysága, a nagybirtok terjedelme, a talaj minősége és az árvizek gyakorisága egyaránt meghatározta. A Nagy-Körös partjára települt Békés megyei falvak gazdálkodására a 18. század végén, a 19. század elején az állattartás volt jellemző.[6]

Igen érzékletesen adja elő vidékünkön történő gazdálkodás, ezen belül az állattartás lehetőségeit néhai nagytiszteletű K. Nagy Lajos volt zsadányi református lelkipásztor, a kéziratban maradt gyűjtésében. Munkájának java részét az 1930-as, 1940-es években nagy időt megért helybéli gazdáktól, pásztoroktól gyűjtötte, akik szüleiktől, nagyszüleiktől is őriztek meg adatokat. Adatközlőinek emlékeiből az 1800-as évek első harmadában történt gazdálkodásról, az állattartás módjáról kaphatunk minden bizonnyal megbízható adatokat. Zsadányban az állattenyésztés régtől fogva „országos hírű" volt. Erről „történelmi hagyományok, kéziratos feljegyzések, öregek elbeszélései, élő hagyományok" tanúskodnak. Zsadány határa olyan fekvésű volt, hogy itt minden megtermett, ami az állattenyésztéshez szükséges. Észak felől a Holt-Körös folyó (a régiek „Dög-Kerezsnek" nevezték) halad, amely a falutól három km-re fekszik, dél felől, közvetlenül a falu alatt a Korhány (régebbi nevén Inánd patak vagy Toprongyos) húzódik, amely közvetlenül a falu alatt kanyarodva folyik Bölcsinél (Zsadánytól négy km-re) a Holt-Körözsbe. Ezeknek árterületei és „kicsapásai nagyon sok jót hoztak a rétnek." A régi nádas terület maradványai; kotuk, „irványos", aljas helyek mind alkalmasak arra, hogy itt jó takarmányféle teremjen. Ahogyan az öreg Németh Ferenc (1936-ban) 86 esztendős zsadányi lakos mondotta: „A mi határunkban minden fajta fődet meg lehetett tanálni. Homokéren, Kerezs ódalon, Gőzháton, Bölcsiben, Tőgyfás alatt,

[6] HUSZÁR 1985. 14–15.

Tővíren, Két út között, ha sok eső is esett, akármilyen zuháncs vót, mindig termett, mert ezek hátasok vótak. Ellenben Püskiréten, Paprítje, Czégény szigete, Rácszálláson, Vátyoniríten ott termett a sok szíp, szálas takarmánynak való, sok szíp ríti szína. Ugyhogy ha Váradra vittük, ippen hogy megálltunk a színapiacon és mán jöttek is hozzánk, hogy kentek zsadányiak? és mán vittík is, nem is alkuttak." Bíró Balogh István – meghalt 1948-ban 86 esztendős korában – mondja, hogy a nagyapjától hallotta, aki meg megint a nagyapjától hallotta ismét, hogy „Rákóczi nagy fejedelmünk dicsőséges országlása idejin (1700-as évek elejin), Zsadány határának csak egy negyediben termeltek. Háromnegyed részibe rét vót és kaszáló, de a nádas falu alatt közvetlenül nem húzódott, hanem csak a Kerezs ódalon. Ugyhogy Zsadány közvetlen határába mindenütt tudtak kitűnő szénát kapni, csak ki kellett lépni a faluból."

A zsadányi gazdáknak igen „tetszetős állatai vótak, szép marhái, lovai vótak." „A lótartás Zsadányban mán korán szokásba jött. Az 1700-as évek elejin Tar János öreg gazda szerint „nagyserínyű, alacsony lovak vótak divatban. De mindenkinek nem vót lova abban az időben csak a kiváltságosoknak, akik el-elmentek csatákba, meg lovasemberek akkor voltak csak igazán, 'iszen itt az erdélyi fejedelmektűl kiváltságolt szabad hajdúk laktak. Őseink szabad hajdúk voltak, lovon szolgáltak."

1865–1870 között volt Zsadányban „a legnagyobb marhavész" (keleti marhavész – orientalis bovum, lues pecorum), bár abban a században ezenkívül kétszer is volt még – amint ezt a helybéli Református Egyház anyakönyvbe történt feljegyzései is tanúsítják. Általánosan elterjedt volt, hogy a legrégebbi anyakönyvek bizonyos lapjaira „különös", azaz rendkívüli eseményeket feljegyeztek. Olyan eseményeket, történéseket melyek az egész közösség életét érintették. A „marhavészjárások" megtizedelték – Tar Antal szerint megfelezték – a község szarvasmarha állományát, így „attól kezdve minden zsadányi parasztembernek lett lova." Öreg Balogh József szerint „mán az 1870 év után hatalmasan kialakult a lóállomány, ugyhogy a mínes fejűl vót az ezren." Ahogy az öregek mondták: „Ezidőtájt csapolták meg a Sárrétet, eresztettik le a nádasvérit", s a nádassal eltűnt a sok rét, megfogyott a legelő is. Akkor szabályozták a Köröst, a rakoncátlan vadvizeket mederbe szorították. Ekkor szűnt meg a falu alatt hosszan keresztül futó „Faluér", mely csak néha mutatja meg magát nagy esőzések idején, amikor V. Németh Lajos kertje „lábjába felüti fejit a nád, meg a káka." „Nem jelentett a sok víz szegínysíget" – mondták a régi nagyidejű öregek, mert a sok víz után „jó fűvű vót a legelő, megteremtette a sok halat, rákot, tekenősbékát, nádat, kákát, sásat, gyíkínyt, fűzvesszőt" s „Ezekbűl nagyon sok pízt belehetett hozni a konyhára."[7]

Szűcs Jenő úgy ítéli meg, hogy az állattartás belső szerkezetében már a tatárjárás előtt visszaszorultak a „nomád vonások." A szerkezeti eltolódások kezdeteit mutatják azok a statisztikai arányok, melyeket a régészet nyújt három alföldi település állatcsontleletei alapján. A feltárt települések közül kettőben – Kardoskút, Tiszalök – a lovak aránya ugyan még mindig a szarvasmarha-félékkel szinte vetekedő 27 és 30 % volt, de a harmadik feltárt településen – Szarvas-Rózsás – már csak 12 %. Ugyanakkor a juhok állomány-aránya már általában csökkenő tendenciát mutat: 17 és 24, illetve 28 %. Egyébként az állatállomány törzsét – mindhárom településen – azonos nagyságrendben (35, 38 illetve 35 %) a szarvasmarha tette ki. Valójában a lovak változatla-

[7] K. NAGY 1961. 20–30.

nul magas aránya már a tatárjárás előtt is valószínűleg az alföldi vidékekre volt jellemző, egyebütt inkább csak az állattenyésztésre szakosodott „úr prédiumokra". A ló a 13. századra bizonyos értelemben „előkelő" állat lett, ami jól kirajzolódik pl. a pannonhalmi apátsági birtokokon. Vidékenkénti szakosodottabb állattartási formákkal, módokkal természetesen az egész középkoron át számolnunk kell.[8]

Jankovich B. Dénes Szarvas-Rózsás, Kardoskút, Doboz telepásatásaiból következtetve annak a véleményének ad hangot, hogy az állatcsontleletekben feltűnően magas szarvasmarha fossiliák arányszáma bizonyítja: a 11–12. században is az ökröriga volt a leggyakrabban használt igavonó állat. A lovak – leletekből kikövetkeztethető – alacsony száma nemcsak a viszonylagos szegénységre enged következtetni, hanem arra is, hogy feltehetően eladásra került a lovak jelentős része, vagyis nem fogyasztották el, és kevés hullott el belőlük a helyszínen. Nem lehet viszont véletlen, hogy éppen Kardoskúton a legmagasabb a ló fossiliák arányszáma, ahol a természetföldrajzi adottságok legkedvezőbbek voltak lótenyésztésre.[9]

Karácsonyi János is értékes adatokat közölt a megye 15–16. századi lóállományával kapcsolatban. „A lótenyésztésben megyénkben nagy hírnek örvendett. Szilágyi Erzsébetnek a (Békés)szentandrási ménesében igen szép lóállománya volt, abból 1463-ban egy kunnak adományozott lovat, Nadányi Andrásnak pedig kettőt. Az Ábrahámffyaknak is nagy ménesük volt, mert 1468-ban Sopronból (Mező-Képsoprony) 100 ménesbeli lovat hajtottak el hatalmaskodók. Egy olyan kis településről, mint Varjas-Földvár panaszt tettek, hogy 40 lovukat erőszakkal elvették. A margitszigeti apácák attól kezdve, hogy Királyságot, Dónáttornyát megnyerték, Királyságon külön csikóst tartottak. A gyulai uradalom egyik alvárnagyának 1500-ban 100 lova legelt Décse határában. Az uradalom birtokosa Brandenburgi György őrgróf szintén Décsén tartotta ménesét ekkortájt, ott külön csikósa volt, de ezenkívül Gyulán is külön lovásza (bizonyos Jobst nevű) volt még. Ez a Jobst nevű lovász 1524 októberében Vincze lovásszal együtt hajtotta fel Budára a csikókat. 1525 szeptemberében Brandenburgi őrgróf gazdatisztjeivel pénzért is vetetett lovakat. Ahorn János udvarbíró Kondoroson vett egy sárga lovat 26 forintért, egy kancát 14 forintért s 72 dénárért, Németh Jánostól ugyanott pedig egy sárga poroszka lovat 13 forintért. Ugyancsak ez idő tájt vetetett Szénáson 3 lovat 17 frt. 75 dénárért, Gyulán pedig 6 kocsilovat 123 frt.-ért. 1528-ban is sürgeti Brandenburgi őrgróf Sadobrics Péter gyulai várnagyot, hogy számára jó lovakat küldjön. Attól kezdve pedig, hogy Gyula végvár lett, mindenik nemes vérű paripát kedvelő főúr, lovas vitéz ember figyelme e vidékre fordult, s Mágócsy Gáspárt, Bornemissza Pétert, Kerecsényi Lászlót egyaránt sürgetik nemes vérű hátas és kocsi lovakért.[10]

1524–1528 között a gyulai udvarbíró a jövedelem növelésével kapcsolatban csupán a szarvasmarha és a ló tartását ajánlja, melyekből 3.000 frt. bevételre számít. A földrajzi adottságok tették lehetővé, hogy az uradalom területének tekintélyes – mondhatni nagyobb – részén az állattenyésztés a szántóföldi gazdálkodásnál nagyobb szerepet játszott. 1528-ra már jellemző a gyulai vásárok tekintélyes forgalma. Oláh János

[8] SZŰCS 1993. 192–193.
[9] JANKOVICH 1991. 165.
[10] KARÁCSONYI 1896. I. 235.

gyulai bíró – úgy is mint kereskedő – több ízben szállított az uradalomnak (állatokon kívül) építőanyagot, posztót, lószerszámot, bort és más áruféleségeket. Legtöbb esetben állatok és bor szállításával, főleg lovak vásárlásával bízták meg. A lovak egy részét – igáslovakat – Gyulán és Simándon vette meg, de egy jó lóért távolabbra is elment. 1529 tavaszán a gyulai és környékbeli lakosok panaszt tesznek a várbeli katonák fosztogatásai miatt; ki sem mernek menni a határba, sőt városbeli házaikból sem mernek kimozdulni, mert aki kimegy a határba vagy a szőlőkbe, annak lovait, szekerét elveszik a katonák. 1535-ben a várbirtok ura, Brandenburgi György őrgróf, megbízta Oláh János városi főbírót Gyulán, hogy számára 8 db jó igáslovat vásároljon, s küldje utána Budán át Bécsbe vagy Boroszlóba. 1553-ban maga I. Ferdinánd király vásároltat Horváth Bertalan várkapitány által 100 db lovat. Mágocsi Gáspár gyulai várkapitány több ízben hajtatott hátas- és igáslovakat a váradi püspöknek, Nádasdy Tamás országbírónak. 1566-ban, amikor már a török katonaság körülzárta a várat, még mindig kerestetnek, kérnek „jóvérű" lovakat Kerecsényi László várkapitánytól, aki ekkor már e kéréseknek nem tud eleget tenni.[11]

Kisebb falvakra vonatkozóan szintén hiteles forrásokból megismerhető, hogy Vácott 1563. július 22. és 1564. március 9. között hány darab eladásra hajtott szarvasmarhájukat, illetve lovukat vámolták el a révátkelőn. A váci városi vámnaplóból kitűnik, hogy ekkor Békés megye és tágabb környéke korántsem nyújthatott olyan „komor és sivár képet", miként azt némely szerzők „megrajzolták", hogy ti.: „Békés megye ... 1566 – Gyula vára eleste után – a hódító török sem tud többé egy időre adóalanyt találni; a vidék ekkor kezd mocsarak tartományává átalakulni."[12] E tájat valójában a század végén, az 1596 évi hadjáratkor átvonuló tatár segédcsapatok pusztították el, s tették sok helyt lakatlanná.[13]

1453. július 16-án V. László király megparancsolja a váradi egyház káptalanjának, hogy küldje ki megbízottját, akinek jelenlétében a kijelölt királyi emberek egyike vizsgálja ki Neczpáli Balázsnak (a Turóc megyei Necpál és tartozékai urának) saját, valamint osztályos testvére, György fia László nevében előadott panaszát. Eszerint Neczpáli István özvegyének (Szakolyi Katalin): Katalin nemesasszonynak tudtával és biztatására Szakolyi László (Katalin asszony fivére), Csentei László, Sárosi (máshol Sánthusházi) Mihály, Haranghi Bálint, Demeter és Nagy István nemesekkel, valamint Ősiben (Zaránd vármegye) lakó nem nemes familiárisaikkal: Szabó Lászlóval és Panadi (máshol Parlagi) Lukáccsal, gyertyaszentelő (február 2.) táján a panaszosok „Gyomai" birtokrészén 20 aranyforint értékben szedtek dicát; pünkösd ünnepén (május 20.) pedig Nagy Ambrus gyomai jobbágyukat elfogták, bilincsben tartották, míg két lovat 20 aranyforint értékben és még két aranyforintot kicsikartak tőle; majd szinte pünkösd táján a panaszosok méneséből egy mént és egy kancát vittek el 6 aranyforint értékben. Mindezeken felül 1454. május 1-jén Jenőben kelt oklevél szerint, 1454. febr. 14-én, Bálint nap táján, a Szakolyi nemzetség hatalmaskodva megtámadta Gyomát, és sok egyéb mellett a panaszosok méneséből öt lovat vittek el 41 forint értékben, s a birtok nagy részét elpusztították.[14]

[11] BÁCSKAI 1967. 438–439, 442.
[12] HÓMAN-SZEKFŰ 1939. III. 424.
[13] KÁLDY-NAGY 1982. 25, 29.
[14] BORSA 1991. 64, 68.

A következő forrásadatunk is azt bizonyítja, hogy a hadak járása és a rendezetlen közviszonyok ellenére is vidékünkön kiváló tenyészértéket képviselő – adatok híján sajnos ismeretlen számú – lóállomány volt: „1706-dik Év táján ... Komádi másodízben pusztán maradt. Később visszajövén (a lakosok) a'Rácz pusztításainak vala ki tétetve ez a'Helly, az embereket a'kikre találkozott, kardra hányta, gujáját, ménesét, tehén és bornyu csordáit elhajtotta, egyszóval mindenéből ki pusztította; – ezen pusztításnak bizonyítására Özvegy Szabó Istvánné Szabó Sára hozza fel, hogy midőn a Körözs vize pusztításai által tetemes károkat vallott Komádi Lakosok közül némellyek, az itten való lakástól megunatkozván, a'boldogabb állapot, 's kedvezőbb Sors'reménysége alatt Torontál Vármegyébe Ittebére költöztek, 's egykor Komádiban maradt attyafijai látogatásokra Ittebéről Komádiba jött öreg embertől azt hallotta beszéltetni, hogy Ő Ittebére költöztekor értvén a Rátz nyelvet, neki világoson mondotta edgy Ittebéi öreg Rátz, hogy még most is minden lova, a' Komádiból hajtott (vagyis rabolt) Sike nevű ember' lovainak a' fajtája ..."[15]

A sok csapás, mely a lakosságot érte, sokszor pusztított a még mindig hírnevesnek maradt magyar lóanyagban. A török hódoltságnak lótenyésztésben előnyös hatása, hogy a nemes keleti ló vérének befolyása a magyar lóanyagban maradandó értékes nyomokat hagyott. Mindaddig, amíg behatóbb állami beavatkozás nem vette kezébe az ország lótenyésztésének irányítását, a „népies lótenyésztés" a főurak és a nemesség nagyszámú és kiváló ménesének befolyása alatt fejlődött. Ily módon, bár közvetve, a „köztenyésztés" széles rétegeiben mindenkor többé-kevésbé érezni lehetett azokat az ingadozásokat, melyeket a világot bejáró „divat" a lótenyésztés alakulásában Európa főbb államaiban eredményezett. Ezt a befolyást érezni lehetett aszerint, s olyan mértékben, hogy valamely vidéken sűrűbben vagy ritkábban voltak „nagyúri" ménesek. A 17–18. században legélénkebben éreztette hatását a „spanyol ló divatja", melynek becses és értékes fajtája a napjainkban is tenyésztett „lipicai ló" (Bábolna, Szilvásvárad).

A „köztenyésztés" vagy „népies lótenyésztés" a „Nagy-Aldöldön" maradt mentes e befolyásoktól, mert területén legkevesebb volt a lótenyésztéssel foglalkozó nagybirtok. Itt tartotta fenn magát legtovább az ún. „magyar parlagi ló" a maga ősi, eredeti jellegében. A török hódoltság után az elnéptelenedett, nagy kiterjedésű területekre az idegen ajkú telepesekkel is „újféle lójellegek" kerültek be (pl. az ún. „sváb ló"), de vidékünkre olyan kis létszámban, hogy jelentősebb befolyást nem gyakoroltak az itteni lóállományra.

A 18. század vége felé több európai államban kialakult az a meggyőződés, hogy az egymást követő háborúk szükségessé teszik olyan kormányintézkedések (központi, egységes irányítás) megtételét, melyek a köztenyésztés emelését, javulását eredményezhetik, s kielégítik a hadsereg igényeit és kívánságait (huszárló, nehézlovassági lóanyag, tüzérhámos s egyéb vontatásra alkalmas lóanyag). „Stratégiai ágazat" lett a lótenyésztés. A paraszti közösségekben természetesen már korábban is a választott előljáróság egyik feladata volt a nagy állatok – ló, szarvasmarha – apaállat szükségletének kiválasztása, beszerzése.

II. József (1780–1790) már hatékonyan felkarolta a lótenyésztés minőségi irányban való fejlődésének elősegítését. „Lódíjazásokat" rendezett, melyek alkalmával te-

[15] CSILLAG 1844. 462–463.

kintélyes díjakat juttatott a katonai kincstár a megfelelő fiatal ménekkel és kancákkal rendelkező tenyésztőknek. Kisebb méntelepeket állíttatott fel az ország különböző részeiben, elsősorban Békés, Bihar, Pest, Szatmár vármegyékben. Rendelkezésének megfelelően felkutatták Erdélyt, Moldvát, Bukovinát, a Török birodalom hozzáférhető európai részeit, megfelelő minőségű tenyészanyagot (mének, kancák) keresve. A felvásárolt jobb lóanyagot szétosztották a „földmívelő" nép között, a huszárezredektől átirányított fölöslétszámú kancákkal együtt, s arra kötelezték az ilyen tenyészkancákhoz juttatott gazdákat, hogy ennek fejében „katonai pótlovakat" neveljenek a hadsereg lovas alakulatainak. Az intézkedések azonban addig nem vezettek (vezethettek) célhoz, amíg az uralkodó II. József 1785-ben el nem határozta, hogy az Európa fontosabb „lópiacain" összevásárolt katonai pótlovak elhelyezésére szolgáló „mezőhegyesi gyűjtőtelepet" alakítsák át „katonai ménessé."

Az udvari haditanács 1792-ben a mezőhegyesi katonai ménes fejlesztésére vonatkozóan kiadott rendelete szerint a ménesparancsnokság tartozott – egyebek mellett – Magyarország és Erdély „fedeztetési állomásait" megfelelően magas tenyészértékű ménekkel ellátni, és azon kívül évente 40 darab fedező mént Ausztriának átadni. Úgy a mezőhegyesi ménest, mint a többi az idő tájt felállított katonai méntelepet a legkülönbözőbb eredetű kancákkal, illetve ménekkel népesítették be, amelyeket részben magyarországi és erdélyi „úri ménesekből", részben Ausztria, a Német Birodalom, az Orosz Birodalom, illetve Moldva, Bukovina területén vásároltak fel. Ajándékképpen a lipizzai és a kladrubi császári udvari ménesekből is kaptak. 1789-ben Bábolnán alapították meg a második katonai ménest, mely kezdetben a mezőhegyesi ménesnek „fiókintézete" volt. A Királyhágón inneni országrészen, főleg a Nagy-Alföldön, abban az időben már a népies lótenyésztés is sokat fejlődött.[16]

A gazdálkodás rendjét két esetben zavarta meg a természet, ha sok csapadék volt és árvíz fenyegetett, vagy éppen az ellenkezője, az aszály pusztított a tájon. Az 1790–1794. évi aszály elsősorban a társadalom rétegződését mélyítette el, hiszen az élelemhiány sokakat arra kényszerített, hogy jószágaiktól, kevéske földjeiktől megváljanak. Kirajzottak a Bánátba az akkoriban létrehozott telepes községekbe, eljártak „takarni", részes aratást vállalni ugyancsak a Bánátba és a „Partiumba". Az ártéri állattartás legsebezhetőbb pontja a téli takarmány léte vagy nem léte volt, s nem utolsó sorban az ivóvíz állatnak, embernek egyaránt. A szabályozások után elmaradtak a nagy területekre kiöntő áradások. Így egy-egy aszályos év jóval súlyosabb károkat okozott, mint korábban. Súlyosbította a kiterjedt árutermelő állattartásra berendezkedett gazdálkodás helyzetét a lakosság szaporodása, a legelőterület csökkenése is.

Jelentős árvízvédelmi munkálatok történtek meg, illetve voltak már folyamatban az 1863 évi aszály beálltakor. Az aszály katasztrofális hatása következtében többé már nem tudott igazán helyre állni a korábbi állattartás. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az immáron kivédhetetlen aszályok indították meg azt a változást, mely a hagyományos mezővárosi termelési szerkezet felbomlásához vezetett. A lótartás folytonosságát egyelőre a katonaság számára nevelt „remondalovak", a távolsági fuvarozásban meghatározó szerepű igáslovak, s a közlekedést szolgáló hátaslovak iránti igény sza-

[16] DÖHRMANN 1926. 15–17.

vatolta. Sőt a 19. század elejére a lovak száma jelentősen megnőtt, minden bizonnyal az igázásban fokozódó szerepük miatt is.[17]

Békés megyében a 18. században a kiterjedt és még művelés alá nem fogott pusztákon a jószág bőséges legelőt talált. A század közepén nem ritka az olyan gazda, akinek 60–80 db szarvasmarhája, 20–30 db lova, saját kanásza, juhásza volt. Azonban az állomány szaporodását, fejlődését gyakorta vetették vissza természeti csapások (1747: fergeteg, 1768, 1794: aszály, főleg téli takarmányínség). A természeti csapások után az állattartók kénytelenek más határra menni, teleltetni (Bánság, Tiszahát, Sárrét). Békésben mindazonáltal optimális körülmények között; „igen alkalmatos legelők vannak, komócsinnal (Réti komócsin – Phleum pratense L.), szőrfűvel (Nardus stricta L. – a legújabb kori szakirodalom erről megjegyzi, hogy az éhes állat is csak kínlódva legeli) vegyest. A téli takarmányozás szokásban van. „Alkalmas helyre a mezőn, vagy a szálláson szénát, szalmát gyűjtenek, amennyire ezt az időjárás és a vizek járása engedi s hideg, havas teleken az állatokat ezen a gyűjtött takarmányon teleltetik. A nagyarányú állattartásra jellemző adatok Békés megyében, 1773 évben: 8000 igásökör, 18000 ló, 16000 sertés, 60000 juh. 1793-ban a lakosság lélekszáma 70000 s ekkor a szarvasmarha létszám 40000, ló 20000, juh 42000.[18]

A ló helyét és szerepét a paraszti gazdálkodásban a 19. század első harmadából is jól dokumentálhatjuk. A békési Püski Andrásné pl. 1843 évi végrendeletében így ír: „Vagyonaim a következendőkből állanak, 1. van egy jobbágyházam ¾ úrbéri földdel, 2. a Nagy Kertben egy darab szőllőm, 3. van 6 jármos ökröm, két fijas tehenem, 4. van 9 darab lovam, 5. két vasas ökör szekerem és vasas ló kocsim, 6. van mintegy 90 darab birkám apróstól-tseprőstől." Az ugyancsak békési lakos Szilasi István szintén 1843-ban kelt végrendeletében nyilatkozik: „Vagyonom áll egy Rossz-erdei kertből, 2 lóból, házbeli és ágyfélékből, édes Atyámtól maradt rám 1 fertály föld és 3 Ló, a lovakat ellopták, a földet pedig eladtam s annak árán vettem a Rossz-erdei kertemet." Vadas György békési lakos nyilatkozata 1843-ban: „Vagyonom áll 1 Házból, 1 fertály földből, 1 Szőllőből 4 Lovakból, szekérből, paraszti eszközökből." A szintén békési lakos Litzkó András vallja 1843-ban: „János Fijamnak attam egy Fertály földet, Négy Lovat, szekeret, 3 darab marhát..., Mihály fijamnak egy fertály urbáriális földet, vagyon egy Colonicalis házam, s egy darab Szőllős kertem, három Lovam, szekerem." Lakatos János békési lakos vagyona 1843-ban: „Van egy Jobbágy házam, 4/8 telek urbéri földdel, van négy ökröm, két tehenem, 6 hámos Lovam, egy tsikóm, 3 magló sertésem, van két szekerem, két ekekészségem."[19]

Békésen a 19. század második felében az „ökrös gazdálkodást" rohamosan felváltotta a lovak igázása. A 40–50 kh-on, vagy annál nagyobb területen gazdálkodók s az uradalmak maradtak az ököriga használata mellett. A törpebirtokosok inkább lovat tartottak, mert saját munkájuk elvégzése után fuvarozást, bérmunkát vállalhattak. A tanyavilág kiterjedése s annak a „várostól" való távolága növelte a lófogatok kihasználásának lehetőségét. Lovas kocsival jártak be a tanyákról a „városba" piacra, malomba, vásárra és nem utolsósorban esküvőre, keresztelőre, temetésre. Lófogattal

[17] BELLON 1996. 34–35, 92, 116.
[18] BARABÁS 1964. 19, 24.
[19] HAJDÚ 1983. 19, 30, 32–33, 35, 37.

bonyolították le a trágyahordást, szántást. Az tény, hogy két lóval csak sekély szántást tudtak végezni, de legtöbbször összefogott két egy pár lovas gazda s négy lóval már mélyebben tudtak szántani. Négy ló húzta a kévekötő aratógépet is. Minden fogatigényes munkát – vetés, boronálás, ekézés, nyomtatás – lófogattal végeztek.[20] Békés város nyugati területén, a „kamuti egyenes dűlőkben", a gazdák inkább lovakkal foglalkoztak. Némelyek sertéshízlalással. Bereczki György „száz holdas gazda" csak lovakkal végezte a „földművelési munkákat". Neki egy-egy alkalommal 20–30 darab lova volt, csikókkal együtt. Ökörigát kevesen alkalmaztak, „tehenet meg befogni szégyen volt". Úgy mondták: „inkább két kis rossz lúval, mint egy tehénnel".

Némely gazdák nem sok földdel rendelkeztek, de „nagy lótenyésztők voltak". A békési gazdaember szerette a lovat, csikókat nevelt. Nem csak szerették a lovat, de „ismerték is". Közülük nagyon sokan voltak huszárok a közelebbi-távolabbi huszárezredek állományában (Nagyvárad, Debrecen, Szeged, Kecskemét), vagy fogatos tüzérek s onnan is hoztak magukkal ismereteket a lovakról. Nagy szeretettel és szorgalommal foglalkoztak kedves állataikkal. A csikókat megtanították szépen járni, „rajcsúrozzák", kocsiba „hámos lónak tanítgatják".[21]

Mindenképpen a ló volt az első a paraszti gazdaságban, „még a berényi tótoknál, sváboknál is." A „berínyí német gazdák meg különösen szíp lovakat neveltek". Csak a ló után jött az ökör, a marhaféle „a gondoskodásban", de érdekes, hogy a berényi „tót gazdák" mindig ökörrel szántottak. Gyomán is akadt nagy gazda aki ökörigával szántott, de a gazdák zöme jobban szeretett minden mezei munkát lovakkal végezni. Az ököriga a sárban nehezen mozgott, meg több időbe tellett a pihenője (etetés utáni kérődzés), mint a lónak. Munka közben „a lovat délben kifogtuk, evett-ivott s délután két órakor mán befoghattunk". Az ökörnek kellett legalább három óra pihenő a „kérődzés" miatt.[22]

Az orosházi lótartás erőteljes kifejlődését több tényező is meghatározta. A város határában elterülő kitűnő minőségű lösztalajon a „lóiga" megfelelően elvégezte a szántást, s egyéb más soron következő mezőgazdasági munkát, és gyorsabb, hatékonyabb volt, mint az „ököriga". A lakosság elözönlötte a környező pusztákat különösen azután, hogy a városhoz került a „vásárhelyi puszta" egy része. Megindult a tanyásodás, ahonnan a saras utakon csak a könnyű, gyorsmozgású lófogatokkal tudták időben elérni a „várost" (piac, vásár, istentisztelet, közösségi élet más alkalmai). A 19. század közepétől egyéb gazdasági okok is közrejátszottak a lótenyésztés fejlődéséhez. Az orosháziak gabonát fuvaroztak a szentesi tiszai révhez, de más terméket is szállítottak. A katonaság is jó áron megvásárolta a követelményeknek megfelelő, orosházi gazdák által felnevelt hátas (nyerges) és tüzérhámos szolgálatra alkalmas lóanyagot. Egy „remonda" csikó áráért a 19–20. század fordulóján 1–2 kh. földet lehetett vásárolni.[23]

Sárrétudvariban a szántáshoz használt igaerő már a 18. században tekintélyes volt. Az adatok ismeretében föltehető, hogy ökörigával s mélyebben szántottak. Nem állapítható meg, hogy az ökörállomány számát másfélszeresen meghaladó lóállományt

[20] MÁRTON 1983. 359–361; Kertész G. közlése.
[21] Kertész G. közlése.
[22] Udvari A. közlése.
[23] GULYÁS–HAJDÚ–SZABÓ 1965. 202, 204, 214–216.

milyen formában hasznosították, ha ökörrel szántottak. Minden valószínűség szerint (hosszú) fuvarra is járhattak. Az utódnevelés szintén jelentős bevételi forrás lehetett. Az 1726 évi összeírás alkalmával 68 taksás jobbágynak volt 71 telke, 1335 pozsonyi mérőre való szántója, 356 embervágó rétje, 56 ökre, 194 tehene, 196 lova. 1734-ben 96 jobbágynak 52 ökre, 268 lova, 1746-ban 96 jobbágynak 36 ökre, 275 lova volt. Sokan vitatják, hogy a 16. században – amikor már megbízható adatok tűnnek fel – lehet-e a jobbágygazdaságban lótenyésztésről beszélni. Némelyek kifejezetten úri birtokok velejárójaként tűntetik fel a lótenyésztést. A jobbágygazdaságok lótenyésztéséről teljes bizonyossággal lehetünk, hiszen ha nem lett volna jobbágyparaszti lótenyésztés, akkor nem maradhatott volna meg a magyar ló. A jobbágygazdaságok adatai éppen azt mutatják, hogy mindig több lovat tartottak, mint amennyit földterületük indokolt volna. Sárrétudvariban még annál is többet, mint a környékbeli községekben. „Általában vizenyős vidékeken s rendszerint nagyobb álló vagy folyó vizek közelében fekvő szigetek, területek, leginkább tartattak a lótenyésztésnek való helységeknek."

1777-ben, Sárrétudvariban már 91 ökör, 379 tehén, 113 növendékmarha, 147 borjú, 498 ló, 92 öszvér volt az állatállomány. 1790–1800 között egy $^{5}/_{8}$-os telken gazdálkodó jobbágynak (egy telek 34 kishold), 7 lova, egy $^{4}/_{8}$-os telken gazdálkodónak 4–5 lova volt, de 7–8 is előfordult. Ennek megfelelően tekintélyes nagyságú területen termesztettek zabot. A lovak számszerű adataiból azt következtethetnénk, hogy az udvariak jórészt lovakkal munkálták földjüket, minthogy a lóállomány 4–5 vagy többszöröse az ökörállománynak. Csakhogy az összeírások, korabeli úrbáriumok több alkalommal megjegyzik, hogy a jobbágyok 4–6 marhával szántanak, így a lovak haszonvételi formája feltehetően nem lehet más, mint „forspontozás", robotbeli „hosszúfuvar", nyomtatás, szárazmalom „hajtatása", vályogtipratás, stb. Egy feljegyzés szerint 1808-ban 18 gazda foglalkozott fuvarozással Udvariban. A csikókorban eladott jószág is jó jövedelemforrás lehetett. Később is, az 1900-as évek elején a „tenyésztes ló" volt Udvariban az „első az állatok között". [24]

Az I. világháborút követő általános társadalmi, gazdasági pusztulás természetesen a mezőgazdaságot és ezen belül az állattenyésztést sem hagyta érintetlenül. A lóállományt már alaposan megtizedelte a háború évei alatt „besorozott" lovak elvesztése. Vidékünkön e veszteséget még megtetézte az 1919-es „kommün", az intervenciós román királyi csapatok harci tevékenysége. Egy gyomai parasztasszony a következőket jegyezte fel: „1919. április 26-án a veres gárda ki dobolta, minden lovas ember jelenjen meg a kösség házán kocsival lóval és sok embert kocsival lóval el hajtattak, el hajtatták a nyájból a disznót, a gujából az ökröt tehenet borjukat erővel és a póstáról a takarékból a pénzt vitték a'mennyit el tudtak rabolni mind el vitték, el rabolták és akkor 29-én jöttek a románok viszik Nagy Szebenbe a lovakat, szedik minden héten ... szedik el a szénát vagon számra azt is el viszi, ... fizetni nem fizet érte. A jegyző ellene szólt és azt is becsukták. Ha valaki szót emel megbotozzák ez mán öregapánk idejibe se vót szokásba. Julius végin aztán mindent raboltak a románok ahol csak tehették mindenfélét nem válogattak jó nékik minden ló tehén disznó pujka liba rucza csirke

[24] PUSZTAINÉ 1976. 426–427; Uő. 1993. 115–121.

tyuk üst veder mindenféle fehérnemű kenyír szalonna, a messzi tanyákra, oda is elmentek és nagyon sok lovat el vettek."[25]

Híres lovaira az I. világháború előtt igen büszke volt a mezőberényi gazda. A háború, „kommün, oláhjárás alatt keveredett fajtájú lovak kerültek be Berénybe". A lovak java „sor alá került, vagy a veresek, utána meg az oláhok elhajtották." Az 1930-as évek elejétől „ismét jó úton haladt a lóállomány feljavítása, úgyhogy 1936-tól rendszeresen jártak ide német katonatisztek a hadseregnek lovat vásárolni. 1932-ben jegyzettem fel, hogy 2305 db ló, 2456 db szarvasmarha volt a községben".[26] Sárrétudvari 1918-ban a nagyszalontai ménteleprőI kapott fedező méneket, mert a többit „elrekvirálták a román megszállók". Gondozójuk, Földesi Imre átszökött a ménekkel a románok elől a demarkációs vonalon, de a románok tudomást szereztek a mentőakcióról, s megfenyegették a falubelieket, hogy 50 kancát visznek el a faluból, ha meg nem kapják a méneket. Földesi átcsapta a méneket az Udvari határra, de ő nem mert hazajönni, míg a románok itt voltak. [27]

A II. világháborúban történt újabb „besorozás" gyérítette a már újra megállapodott, minőségileg is feljavult lóállományt. Amikor vidékünk 1944. október 6-tól hadműveleti területté lett, majd bekövetkezett a német után az orosz megszállás, román segédcsapatokkal kiegészülve, az itthon maradt lóállomány napok alatt megsemmisült. Néhány tucat értékes lóanyagot sikerült községenként megmenteni szalmakazalba vájt üregekben, a Körösök hullámtéri erdeiben, nádasokban, silógödrökben, megnyilalással lesántítva – hosszan lehetne sorolni a különböző mentési praktikákat. Nem volt ez veszélytelen, mert a feldühödött „felszabadító harcosok" különbözőképpen reagáltak a meghiúsult „lócsere" elmaradására s bizony volt aki életével fizetett a mentési kísérletért. Itt maradt az összeszedett magyar lovak helyett egy legyengült, mindenféle betegséggel (rüh, takonykór, mirigykór, tenyészbéna, stb.) fertőzött, különböző fajtájú lóállomány. Ezek között voltak lengyel „konyik", hucul, erdélyi mokány, moldvai, doni fajtájú lovak, de nem volt ritka, akinél leromlott „magasvérű" erdélyi úri ménesből származó telivért hagytak hátra.

Személyesen megélt, rettenetes élmény volt az 1958–1964 között lezajlott „lómészárlás". A megalázó módszerekkel szövetkezetekbe kényszerített parasztság tömegesen vitte be lovait is a „közösbe". A hirtelen „felfuttatott" lólétszám nyilvánvalóan takarmányozási, elhelyezési gondokat okozott. A már bent lévő szövetkezeti tagokat ellene fordították a lovas gazdáknak, mondván, hogy a „lovaktól minél elébb meg kell szabadulni." A hagyományos magyar paraszti körülményeket nézve tudathasadásos állapotok álltak elő. A mezőgazdasági irányításban „dolgozó" – járási, megyei szintű – káderek kéjelegve sürgették a lóállomány vágóhídra gyömöszölését. A „megideológizált" indok így hangzott; „...ezután nem fogják (ti. a belépő új tagok, hajdani parasztgazdák) a lovaikat babusgatni, nem a lovakon jár az eszük, hanem a gépesített szocialista mezőgazdaságra koncentrálnak." Egymás között még hozzá tették: „mert a paraszt sülve jó, de akkor is ki kell dobni, mert rágós". A lóállomány ilyen embertelen csökkentését nyilvánvalóan politikai szemlélet indokolta. Egy valóban

[25] SZILÁGYINÉ 1926.
[26] Dombi D. közlése.
[27] PUSZTAINÉ 1993. 138–139.

önkéntességi alapon szervezett szövetkezetesítés folyamán emberi módon is lehetett volna a lóállomány létszámát szabályozni. Ez a módszer viszont újabb gerinctörő politikai akció volt a parasztember ellen.

A lótenyésztésben dolgozó apparátus tagjait egzisztenciálisan is támadták. A lótenyésztés, a lószeretet, a lovassági szemlélet afféle reakciós, arisztokrata „allűrnek" számított. Az országban járva mindenfelé, teherautókon a vágóhidak felé szállított lovakat lehetett látni. Hol volt már az idő, mikor a gazdák becsületes munkában kiöregedett lovukat nem vitték a vágóhídra, hanem természetes kimúlásig „kegyelemkenyéren" is megtartották. Kicsapták a ménesbe, a tanyaudvarra, vagy el volt az ólban, „szélre kötve". Legjobb lovas szakembereinket elüldözték az országból, akik aztán külföldön több más országban lendítették fel a lótenyésztést s a lósportot. Valósággal ráhangolták az embereket a lógyűlöletre. A következőkben erről (is) szólnak a „hivatalos" adatok.

Polgár nagyközség állatorvosi jelentése 1958-ból: „Állandó meggyőző munkám eredményeként most már kezd megszűnni az itt annyira divatos lókultusz és belátják a szarvasmarhatenyésztés jövedelmezőbb voltát."[28] 1960. február 3-án a Békés megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Mezőgazdasági Osztálya megyei főállattenyésztője a Békés megyei Állatforgalmi Vállalat vezetőjétől kéri 3000 db „kiselejtezett, felesleges ló kivágását". A vállalat vezetője válaszában az egyébként „protekciós alapon" régi barátságra hivatkozott kérelmet elutasítja, ti. „agyon vagyunk terhelve".[29] 1960. február 25-i levelében a gyomai Új Élet Mezőgazdasági Termelőszövetkezet kéri 50 db „vágóló" elszállítását (25 db kanca, 20 db herélt, 5 db csikó). Indoklás: „... a felfejlődés folyamán területünk 800 kh-ról, 3000 kh-ra növekedett és az új tagok nagymennyiségű állatot is behoztak, amelyek takarmányozását, férőhelyét nagy nehézségek árán tudjuk megoldani. A behozott lovakat használni nem tudjuk, öregségüknél, alkalmatlanságuknál fogva".[30]

Az eleki Lenin mgtsz jelenti, 1960. április 12-én, hogy a tagokkal együtt „behozott (bekényszerített, lovakat szalmán, csutkaszáron teleltetik". Kérelmezik, hogy még most ősszel szállítsák el tőlük a lovakat vágóba, mert ha tavaszig várnak vele, a lovak úgy leromlanak, hogy az állatforgalmi csak vágás után állati fehérje feldolgozó árba hajlandó fizetni értük. „Nagyobb mennyiségű lovat így sem tudunk elhelyezni s így kénytelenek voltunk a lótulajdonos tagoknál azokat kint hagyni" A tagok viszont a „lógondozásra" hivatkozva nem jönnek be a „közösbe" dolgozni, s otthon „tutujgatják" lovaikat, a lóigát nem „szocialista jellegű munkában" alkalmazzák.[31]

A dobozi Petőfi mgtsz 1961. június 13-án a vágólovak sürgős elszállítására a következő indoklást hozta fel: „...ha az elvtársak nem intézkednek a 200 db ló mielőbbi elszállításáról, vissza kell adnunk a lovakat volt tulajdonosaiknak tartásra, ami politikailag, de gazdaságilag is még kedvezőtlenebb helyzetet teremtene."[32]

A kardoskúti Kossuth mgtsz kérelme talán a legmegrázóbb. A tsz vezetősége kérelmezi 1960. szeptember 16-án 50 db „selejt lovának" helyben levágását, naponta

[28] CSŐSZ SZABÓ 1987. 122–123.
[29] GMA 44.85.1–132. fol. 22
[30] GMA 44.85.1–132. fol. 41.
[31] GMA 44.85.1–132. fol. 91.
[32] GMA 44.85.1–132. fol. 118.

2–3 db-ot. A levágott lovakat 20000 db naposcsibével etetné fel. Indoklásul „felhozza": „...tavasz óta a lovak egy kis darab legelőn vannak, egy kis karámban, ott búzaszalmán vagyunk kénytelenek tengetni őket s így naponta 2–3 darabot kell kényszervágni, olyan gyengék.".[33] 1960. november 18-án a kunágotai Petőfi mgtsz jelenti, hogy; „...az el nem szállított 70 db selejtlova közül már 16 db ló éhenpusztult."[34]

Sokat lehetne írni lószeretettel kapcsolatos ekkortájt bekövetkezett sok-sok emberi tragédiáról. Lovaikat a tsz-be zokogva bevezető parasztgazdákról. Olyanokról, kik lefizették a tsz éjjeliőrét egy-két liter „pájinkával", csakhogy belopakodhassanak lovaikat megetetni, megtakarítani, megsimogatni. Az elhangzott sűrű és iszonyú átkozódásokról. S azokról, akik ebbe beleőrültek, vagy felkötötték magukat nagy lelki kínjukban, így fejezve ki mélységes utálatukat azon keserves világ ellenében. „Cigányok, nemzetiségi parasztgazdák jobban ragaszkodtak a lóhoz...," olvasom egy visszaemlékezésben, „...de nem is lovasemberek vezették ezeket a kolhozokat". Akkoriban hallottam Karcagon azt az ősi ízű minősítést, hogy „gyalogníp". Az idős gazda arcjátékára, fej- és kézmozdulatára most is emlékszem.[35] Az önkényuralom 1958–1962 között kegyetlenül leszámolt a lóval mint az általa politikai céllal felszámolandó parasztság lélektani kötődésével, múlthoz való kapcsolatával.

Milyen lehet a parasztember lova az évszázadok során kialakult értékrend alapján, külső (fenotypus) megjelenésében és belső (genotypus) tulajdonságaiban?

Általában ismeretes, hogy a magyar ló kiváló hírnevét – eltekintve származásától, melynél fogva nagymennyiségű nemes keleti és angol vér folyik ereiben – igen nagy részben a fölnevelése folyamán szerzett szívósságának, edzettségének és elismert teljesítőképességének is köszönheti. „A magyar lótenyésztő, legyen az nagy úr vagy szegény ember, nem kíméli lovát a teljesítőképesség méltányos határain belül; sem az egyik, sem a másik nem szeret lassan hajtani."[36] Szükséges megjegyezni – az egyes településeken parasztgazdáktól gyűjtött adatok ismertetése előtt –, hogy a lovak külső- és belső tulajdonságaira vonatkozó közlések az elérhető visszaemlékezéseket is beszámítva, az 1890–1960 közötti időszakra vonatkoznak. Fontos néhány mondatban ismertetni a fenti időszakban vidékünkön tenyésztett lófajták jellemző tulajdonságait, eredetük főbb állomásait is.

Az I. világháború, a forradalom és az ellenséges román megszállás „a népies lóanyag" legjavát elpusztította. Ami maradt belőle „az bábeli zűrzavarban össze-vissza van hányva". Meg kell azonban emlékeznünk az ország azon vidékeiről, ahol a népies tenyésztés az átlagos színvonalon jóval felül emelkedett. Kétségtelenül első helyen áll Hódmezővásárhely, Orosháza, Békés és Csanád megye számos községe, Mezőhegyes közelebbi és távolabbi vidékének „Nonius tájfajta" tenyésztése, Makóval a középpontban.[37]

Békés megye 1921 óta kimondottan Nonius tenyészkerület. Főbb tenyésztési gócpontjai: Orosháza és Szarvas, egyenként 1500 kancával; Békés és Békéscsaba, egyen-

[33] GMA 44.85.1–108. fol. 41.
[34] GMA 44.85.1–108. fol. 64.
[35] SZABÓ 1993. 9–12.
[36] DÖHRMANN 1926. 32.
[37] DÖHRMANN 1922. 234.

ként 2500 kancával (a számadatok törzskancákat jelölnek). Tótkomlóson a „Mezőhegyes vidéki tájfajtának" van egyik erős állomása. Jó lótenyésztő település még Mezőberény és Gyula. Igen népes lóvásárok vannak Békéscsabán, Szarvason, Orosházán, Mezőberényben. Csongrád megye területén a nagyobb és a középtermetű nemes angol félvér ló tenyésztését folytatják szép sikerrel és különös előszeretettel. Az ország egyik legkiválóbb lótenyésztő vidékét Hódmezővásárhely város képviseli. Évente innen jelentős számú angol félvér mént adnak el kistenyésztők kezéből. Bihar megyében Okány, Zsadány, Körösnagyharsány községekben folytatnak nemes angol félvér tenyésztést.[38]

A magyarországi angol félvér ló tenyésztésében – főleg a népies tenyésztés körében – nagyobb részben félvér méneket használnak. Az állományban két főbb jelleget különböztetnek meg; az erősebb és a könnyebb angol félvért. Az erősebb angol félvér méneket a mezőhegyesi magyar királyi állami ménes angol félvér törzse – Furioso és North Star – szolgáltatja méntelepek, magánménesek útján a népies tenyésztés számára, igen homogén összetételben, mely egyenletes átörökítést biztosít. Külső- és belső tulajdonságaiban az angol telivér lónak megközelítő, de gyengébb mása: rendszerint nemes vonások, nemes száraz fej, szépen feltett karcsú nyak, jól jellegzett marral kezdődő eszményi felső vonal, hosszú, lejtős farban végződik. Kissé laposabb, de igen mély, nagy lélegző képességű mellkas (reszpiratórikus), hosszú jóirányú lapocka, igen széles, izmos, hosszú alkarok és combok, száraz, nem túl durva térdek és csánkok, jól inalt, kissé könnyű, száraz lábszárak, bokák és csüdök, rendszerint igen szilárd paták. Marmagasság (szalagmérték): 158–172 cm. Színe: pej és sárga, ritkábban fekete, szürke, deres. Az erősebb angol félvér jellegű állományban a marmagasság: 164–172 cm, színe: pej, ritkábban fekete és sárga. Szárkörméret: 21–21,5 cm méneknél, kancáknál: 20,5–21 cm. A népies tenyésztésben a lovak kisebbek, könnyebbek, ami a kisgazdák körében gyakran szokásos szűkebb tartásnak tulajdonítható. A katonaság jellegzetes könnyű lovassági lova, amelyet aligha tenyészt ilyen kiváló minőségben más európai állam, edzettség, szívósság, kitartás tekintetében. [39]

A Nonius fajta (anglo- normann eredetű) a mezőhegyesi ménesben 1926-ban több mint száz év óta tenyésztett lófajta volt. A Nonius jelleg tenyésztésének súlypontja a kisgazdák kezében volt. „Az a kisgazda, aki földjét belterjesebben akarja művelni (mélyszántás, gépek vontatása), erősebb félvérjellegű lovak tenyésztésére szorul, kivált ha szántóföldje nehezebben művelhető, de megtermi azt az értékesebb takarmányt, amely alkalmas a nagyobb csont- és testtömeg fejlesztésre." Ezen célokra leginkább megfelel hazánk alföldi vidékein a mezőhegyesi angol félvér (Furioso, North-Star) s a mezőhegyesi Nonius jelleg. Régebben inkább a német kisgazdák szerették, mert a magyar kisgazda azelőtt még inkább hajlott a nemesebb, tüzesebb vérű, könnyebb lóféleségek felé, mígnem a megélhetési viszonyok mind nehezebbé válásával fokozatosan kénytelen a belterjesebb gazdálkodásra áttérni, ami erősebb lovak nélkül nem mindenütt lehetséges. Ezért (is) újabban egyre nagyobb az érdeklődés a Nonius iránt a magyar kisgazdák körében.

[38] DÖHRMANN 1926. 36–38.
[39] DÖHRMANN 1926. 21–24.

Ezt a várható igényt előre látva d'Orsay Olivér gróf mezőhegyesi ménesparancsnok már 1892-ben a környékbeli kisgazdák bevonásával megalapította a „Mezőhegyes vidéki Nonius tájfajta lótenyésztést" azzal a céllal, hogy azon vidék kisgazdáinak lóállományát fajta átalakító keresztezéssel fokozatosan Nonius jellegűvé alakítsa át.

A Noniusnak jó ügető mozgása van. Aránylag nehéz termetéhez képest eléggé mozgékony. A mezőhegyesi fiatal Nonius kancák „legnehezebbjének" is egy órán belül kettes fogatban, közönséges kocsiba fogva, mezei úton a 20 km-es távolságot meg kellett tenni ahhoz, hogy (törzs)anyakanca lehessen. A szalagmérték szerint marmagassága 168 cm, ennél magasabb példányokat a „nagy Nonius", az ennél kisebbeket a „kis Nonius" jelleghez számítják. „Az erős gazdasági igáslónak méltó képviselője." Testalkata: durva, „nehéz, gyakran félkosfej, magasan illesztett kissé vaskos, de elég hosszú ívelt nyak, jól fejlett mar, jó felsővonal, enyhén lejtős far, elég mély s dongás mellkas, jó lapocka, izmos és hosszú alkarok, combok, erős térdek, csánkok, rövid, erős, eléggé szárazan inalt lábszárak, száraz bokák, rövid, erős csüdök, egészségesen fejlett, elég nagy paták. Szépséghiba: gyakori kardláb. Marmagasság: 170 cm, övméret: 190 cm, szárkörméret: 22 cm."

A cseppvérkeresztezés miatt illetve a gazdák egyéni ízlése folytán meg kell említeni az arab telivér, arab félvér, lipicai fajtát is – részletes ismertetés nélkül. A könnyebb típusú lovak között szép számmal akadnak „angol-arab félvérűek" is, ilyenek az „angol-arabnak tekintett mezőhegyesi Gidrán mének."[40]

A fentiek előre bocsátásával könnyebben érthetők a parasztgazda adatközlők által előadott „ideális lókép" ismérvei.

Dévaványán valamennyi önálló parasztgazdaságban volt ló. Szántásra, vetésre, kocsiba fogva, szállításra használták a lovat, de a ló adta a „parádés fogatot" is. Lovaglásra is elég széles körben használták. Ez utóbbit a nagy tanyavilág, rossz útviszonyok indokolták. A ló birtokosának értékmérője is volt, mert amelyik gazdának „jóvérű", szép lova volt s ahhoz való jó és szép szerszáma, felszerelése, az a gazda a maga kategóriájában kiemelkedő gazdának számított. [41] Gyomán „nagyra tartották akinek szíp lova vót. Még temetískor a halottaskocsiba befogni is kőcsönkírtík attúl a gazdátúl, osztán annak a gazdának ez megtiszteltetísnek számított. Vót sok ember a gazdák közt ki jobban szerette a lovát mint az asszonyt. Csak a lovárúl beszílt egy este háromnígy órahosszat. Ilyen nagy lóbolond vót Hajós Kovács Elek, Kölcsey Mihály, Weigert Gyurka, Marjai Lacka, Krucsó László, Marjai Sándor, Kádár Elek, Bódor Kovács Gábor. A nagygazdák közt kevés vót aki jó lútartó vót. Ezek inkább sertést, marhát hizlaltak. Ha vót abrak bűvön. Abba vót a píz, a lútúl sajnálták az abrakot."[42] A mezőberényi parasztgazdaságok kulcsfontosságú háziállata volt a ló. A nagykiterjedésű határban tanyásgazdálkodás folyt s a kialakult szántóföldi gazdálkodásban a földmunkákon kívül a szállításban, közlekedésben nagy szerepe volt a lónak. A ló érzelmileg is kötődött az emberekhez. A szép ló büszkesége a gazdának, a hibás, gondozatlan, rosszbőrben lévő ló meg szégyene. „Általában véve Berínybe a berínyi felfogás szerint

[40] DÖHRMANN 1926. 24–28.
[41] Udvari A. közlése.
[42] Nagy A. közlése.

a telt, kövér lovat tartják szípnek." Sokan csaknem emberszámba veszik a lovat. A lótenyésztéshez „igen nagy érzékük van a berínyi gazdáknak". A kiscsikót „gyermekcsikónak" mondják. Munkaközben, munka végeztével mindig a lovat látják el előbb, majd csak „azután kerül sor a gazdára". A gazda igényességét bizonyította a jól gondozott, fényesre kefélt, kifésült sörényű befont farkú ló. Esős, saras időben felkötötték a ló farkát, hogy ne legyen sáros. A fényes, díszes rézkarikákkal, sallangokkal ékesített lószerszám, sallangokkal díszített „szemlős" kantár, díszes nemzetiszínű bojttal ékesített, fekete huzattal borított acéldróttal bélelt nyelű, hajlékony „tengernád ustor" a rangnak és a tekintélynek elengedhetetlen kelléke volt. A ló nemcsak igavonó állat, hanem „a gazdaság címere" is. A gazda vagyoni helyzetének, „rátartiságának" legbiztosabb kifejezője volt.[43]

Az okányi gazdák az 1920–1930-as években a kistestű, „kemínykötísű", gyors mozgású kisebb igényű „arabs" félvér „keverík" lovakat szerették. Ezek voltak többségben a község területén. Később, ahogy változott a gazdálkodás és belterjesebb lett, váltottak az erősebb és nagyobb testű, jobb igavonó, illetve több terhet elbíró fajtákra. Ilyenek voltak „a kis- és nagynónius, gidrán, lipiccai." A II. világháború után már „muraközi" (hidegvérű lófajta) lovat is tartottak. Telivér lovak nem voltak a „gazdák kezin". Angol telivér lovak, kancák főleg az Okányi-Schwartz József birtokán voltak. Ott foglalkoztak angol telivér tenyésztéssel. Az arabs lovak színre deresek voltak, de szerették ezek közt a sárga színűeket is. „A kisnóniuszok zöme setét pej, meggy pej, világos pej vagy fekete színű volt." A nagynóniuszok „setét barna színűek" (nyári fekete értendő alatta), a gidránok sárgák, a lipicaiak almás deresek voltak. A muraközi lovak színe: sárga, sárgaderes vagy barna színű volt.[44]

Orosházán, mint ahogy más vidéken sem, az állam a 19. század közepe tájáig „nem avatkozott különösebben abba bele, hogy a jobbágyok milyen lovat tartottak." Általánosan elterjedt fajta volt a „magyar parlagi ló", majd erre jött aztán a „nóniusz". A „nagy nóniuszt" nem szerették a gazdák, „buta nagy lónak tartották". A „kis nóniuszról azt tartották, hogy igénytelen, kitartó, formás, fürge mozgású s parádés lónak is szép volt." A katonaság is e tulajdonságokért szerette. Ennek a fajtának a magassága: 160 cm, azaz 15 markos (1 marok = 10,5 cm, katonai mérték). Az „arabs" fajta „kemény és szép formájú ló, a gidrán szép, de csökönyös természetű, rossz indulatú, kórságos kutya ló". 1852-ben szervezték meg a méntelepeket. Az állami méntelepek megszervezése előtt minden község előljárósága maga gondoskodott a kancalétszám ismeretében arról, hogy hány darab mént vásároljon a községnek. Az előljáróság „saját kebeléből, kiküldött egy bizottságot", a mének beszerzése céljából. A bizottság olyan esküdtekből állt, akik közismerten jó lótenyésztő, lóismerő emberek voltak. A megvásárolt méneket a község tartotta, ápoltatta, gondoztatta. Amelyik gazdának „sárló" kancája volt, felvezette a megfelelő helyre, és ő maga választotta ki, hogy melyik ménnel óhajtotta „hágatni". Az állami méntelepek működésének kezdete után is még sokáig voltak „zugmének". A gazdáknál is lehetett az állami bizottság által engedélyezett fedezőmén. Természetesen a fedeztetések nem voltak ingyenesek. Olyan is volt, hogy aki „lefizette az uraság csődörösit, az éccaka lopva elvezette egy bizonyos meg-

[43] Dombi D. közlése.
[44] Veres B. közlése.

beszélt helyre a sárló kancát, s takarásban befedeztette a neki tetsző uradalmi csődörrel kancáját". Ebből a „nászból" született az ún. „lopott csikó".

A gazdák nemcsak a ló használhatóságára, hanem a küllemére is nagy gondot fordítottak. Különösen szem előtt tartották e követelményeket „remondának" (katonaságnak eladandó ló) szánt „remondacsikóknál". A gazdák szerint a szép ló arányos, nem nagyfejű, kicsi fülű, rövid vastagnyakú, dús sörénnyel, magas marral és nem hosszú, de jó kötésű derékkal rendelkezik. A fara szép gömbölyű és nem csapott. Az ilyen ló szép, jó állású, erős csontozatú. Ha az alsó lábszára rövidebb is, mint a felső, a „csüge" (csüdje) rövid, vastag egyenes, a patája pedig formás, akkor a ló erősebb és többet is bír el.[45] Az apaállatok beszerzése Sárrétudvariban is az előljáróság feladata volt. Az 1930-as évek elején megszűnt a „kintháló ménes, ettül kezdve a csikókat, lovakat otthun tartották". „A tenyésztes állatok között első volt a lú. A kiszemelt kancacsikót három éves korában fedeztettík be, először csak próbára. Mikor osztán jó csontozatú csikót ellett, akkor beállították tőkekancának." Fedezőméneket már a 18. század végén is vásároltak. „A környéken sem a múltban, sem a jelenben nem volt olyan lóállomány sehun mint Sárrétudvariban."

Az anyakancát minden lótartó gazda maga választotta ki magának. A kiválasztott ló küllemi „követelményei": kicsi fejű, széles homlokú, sarkig nyitott nagy parázsszemű. A kicsi szemű lóra azt mondták: „disznószemű". Ha zöldes a szeme fehérje: „csókaszemű". Szeretik a kicsit hegyes fülű lovat, ennek neve: „egérfülű". Különösen szerették az olyan lovat, amelyiknek indításkor összeálltak a fülei. Úgy tartották, hogy ez a figyelem jele. A lelógó fülű, azaz „szamárfülű ló, másképpen konya, konyafülű" ló lusta. A szép „fejtartást a ló nyaktartása adja". Szép nyaktartás: „karika-, hattyú-, kakasnyakú". A vékony nyakú ló: „hegedűnyakú", a görbeorrú ló „kosorrú" s ez utóbbi kettőt csúnyának is tartják. „Malacállú" a ló, ha nem záródik jól az alsó-felső fogsora; „bagózó", ha zápfoga hibás. „Girhes, horpadt, pontyhátú" a hajlott hátú ló. Igáslónak az a ló felel meg, amelyiknek rövid a törzse, egyenes „nyerges háta" van. Az ilyenre még azt is mondják: „jó kötésű lú". Jó az „öblösmellkas". Az ilyen ló „jó elejű, nagy hasat takar, sokat tud enni s inni, ezáltal dolgozni". A lecsüngő hasú ló „tehénhasú". Szép a „magas mar, széles szügy". A mar lehet még „iszalagos, éles vagy nyerges", csak az a ló „lehagyhatatlan, amelyiknek széles szügye van." A keskeny szügyű lovat „szűk elejűnek, hegyes szügyűnek" nevezik, erre „a hám nem tud felfeküdni". Az ilyen ló azért alkalmatlan a tehervontatásra: „...mivel a hám nem tud rá felfeküdni (ti. a szügyre), szorítja a mellkast, benne a szívet, tüdőt, s ennek következtibe' fulladás állhat be." Szépnek tartják a széles és gömbölyű farú lovat, különösen ha az kanca, mert az ilyen kanca könnyebben megellik. A „lapos-, suta-, csúszottfarú ló" nem szép. A far ne legyen magasabb a marnál, mert ha magasabb, akkor „túlnőtt". Az ilyen lónak előbb-utóbb meghajlik a háta.

Jónak számít tehát az a ló, amelyiknek teste rövid, a lapockája, szügye, fara széles. Az ilyen ló jó csontozatú, „sok fődet takar." A túl széles lónak bizonytalan a járása, „riszálva megy", másképpen „szitás". A „hosszúderekú" lónak meg a háta könnyen meghajlik s az ilyen ló „roskadt, rossz kötésű". Erős az olyan ló, amelyiknek a farkát ha megfogják és nyomják lefelé, erőt fejt ki, s nyomná visszafelé. Ha nem fejt

[45] GYULYÁS–HAJDÚ–SZABÓ 1965. 201; Fiák S. közlése.

ki elég erőt, vagyis nem elég erősen nyomja visszafelé, a lónak „kevés az ereje". A magasan tűzött farok „zászlós farok". Ezt a farokállást még akkor sem szeretik, ha egyébként „jó bírós" is a ló. Igen súlyos hibának tartják, ha a ló „farkalós, engedetlen rossz igás". Az ilyen ló, ha csak teheti a „hajtószárat" a farka alá és/vagy a két hátsó lába közé kapja, csapkod a farkával, közben a hajtószárat „összepiszkítja", mert ilyenkor „egyúttal" trágyázik, vizel s mindezeket széjjelcsapja, s úgy belegabalyodik, hogy alig lehet kibogozni. Az ilyen lovat még „gyeplűsnek, húgyosnak" is nevezik. Súlyos hiba még a „karórágó" ló, ennek az a rossz szokása, hogy rágja a jászolt, szekéroldalt.

Munkavégzés közben a legnagyobb teher a ló végtagjaira hárul. A ló szügyével fekszik ugyan a hámba, de a „lábak tapadnak meg a fődön s azok viszik előre a testit", ezért ha a ló lába gyenge, a munkabírása is csekély. Még jobban érvényes ez a mellső lábakra, mint a hátsó lábakra. Ezért követelménynek tekintik, hogy a ló ne legyen „hosszúlábú". A hosszú lábú ló „sok levegőt takar", s ez súlyos hibának számít. Az ilyen lovat nem lehet terhelni. Inkább szeretik a „rövid lábú, zömök lovat". Kiváló tulajdonságnak tartják, ha a lábszár „száraz és feszes a bőre", mert ez a „kemény szervezet jele". Összességében „nagyon szép a vékony lábszár, vastag inakkal s erekkel." Úgy vélekednek a sárrétudvari gazdák, hogy amikor még ménesben nevelkedtek a csikók, sokkal erősebbek voltak a csikókból felnevelkedett lovak mellső lábai. A legelés, a sok „le- és felhajlás közben megizmosodott a térgyük" (anatómiai szaknyelven: lábtő, a térd ugyanis a hátsó végtagon van). A „puhaszervezetű", de formás ló „nem sokat ér, igázásra nem való, mert pókos lesz a lába." „A lúnak úgy kell állania a nígy lábán mintha nígy oszlopon állana". Elől, hátul és oldalt nézve is a lábaknak „takarniuk kell egymást". A „jó ló rövid és vastag csüdű, az ilyen ló biztosan áll a lábán." A „hosszú csüdű ló" nem bírja a terhelést, hamar meghajlik a csüdje, „megvastagszik, kapcás lesz" (vagyis: kaptás). A lábaknak járás közben hátulról nézve is takarniuk kell egymást. Oldalról nézve a ló járását, a lépésnek „hosszúnak kell látszania, legalább nyomba kell lépnie". Gyakori az olyan ló, amelyik „átlépi a nyomát, túllépi, rövidet lép, topogós döcögős". Az ilyen lónak „szaporátlan a menése s a munkája is."

Az eddig felsoroltak határozták meg elsősorban az egyes egyedek tenyésztésre való kiválogatását. Nagyon vigyáztak arra a gazdák, hogy a „kancák szép utódokat neveljenek", mert azokért „két árat adott az állam" (kétszeres árat, tenyésztési felárat). Úgy tartották, hogy a kanca 60–70 %-ban, a csődör (mén) 30–40 %-ban örökíti át tulajdonságait az utódokban. Ezért aztán inkább a tenyészkanca kiválasztásának szenteltek nagyobb figyelmet, amikor azt fedeztetésre, „hágatásra" felvezették. „A jó szemű parasztember mán csikókorában meglátta a kötésirűl, hogy jó lesz-i tőkekancának." Nemcsak az „alkatot" (fenotypust) figyelték meg a csikóknál, hanem a belső (genotypust) tulajdonságokat is. Pl. ha egy két, két és fél éves kancacsikó „nem figyelt oda egy falubeli kiscsikóra", az olyat már nem fedeztették be, mert az „nem lenne jó utódnevelő." Az első fedeztetést „próbának" tekintették, s csak azután állították be „tőkekancának", ha „jó alkotású kiscsikót hozott a világra". Az ilyen vemhes kancát aztán kímélték és „úgy párosították össze egy erős heréltttel, hogy amikor a kanca elnehezedik, rá lehessen kötni a heréltre a teri egy részit." [46]

[46] PUSZTAINÉ 1993. 115–116, 140–145; Hegedűs Gy. és Szabó J. közlése.

Az 1930-as években idős gazdák úgy emlékeztek az ősöktől hallottak alapján, hogy Zsadányban régen „nagysörényű, alacsony lovak voltak divatban". Az 1870-es évek táján aztán „hatalmasan kialakult a lóállomány". 1848 után „amikor már valamire való szántót kezdtek törni apáink-nagyapáink – vallotta az 1940-ben 85 esztendős Öreg Kiss Ferenc gazdaember –, akkor már hozták is a hosszúszőrű lovakat, inkább azzal szántottak, mint ökörrel. A zsadányi ember a marhafélét inkább eladta." 1865–1870 táján a „nagy marhavész után", akinek földje volt annak feles számmal volt lova is. „Ezer darabon fejül ment a falubeli ménes." Akik idegenek a zsadányi legelőn végighajtottak, „nem győztek csodálkozni a szép és fejlett lovak tömegin." Lipicai féle, félvér lova volt legtöbb gazdának, később a nóniusz lovak szaporodtak el. Ezek jó futó és „igahúzó" lovak voltak. Tanító Tar József „arabos" lovat is tartott.

Az 1945-ben 80 esztendős M. Kereki János a fekete, sárga és a világos pej színű lovakat szerette. Véleménye szerint a fiatal gazdának meg kell tanulni, hogyan kell „felnevelni s megtartani a lovat." Mert ez a kettő nagyon fontos. Hiába neveli fel valaki a csikót, ha nem tudja megtartani. Azt vallotta: „a lovakat mindmáig nagyon szeretem. Nemes, értelmes, hálás állat. Kezdetben vettünk jó fajta kancákat, lehetőleg itthon. Ha ilyen törzslovakat vettünk, azt vizsgáltuk elébb, hogy nem kaptás-e a lába, vagy hogy nem havivak-e? Ez a havivakság azt jelentette, hogy hódvilágra járt a szeme. Amikor sütött a hold akkor látott, de amikor fogyott a holdvilág, akkor az ű látása is csökkent. Nappal azonba' nem látott. Ezt úgy tudtuk meg, hogy setít istállóba' vezettük, és amikor egy fertály órát eltőtött, akkor kivezettük a napvilágra. Ott csak forgatta a szemit, de nem látott." (Havivakság = patás állat időszaki belső szemgyulladása, irido-cyclo-chorioiditis recidivans s. periodica equi.) „Azután „megníztük, hogy nem kehes-i. Ez nagyon fontos vót. A kehes lúnak a horpasza jár. Az ilyen lú állandóan köhögött. Améknek nem járt a horpasza, annak száraz kehe vót. Hiába fojtották el kénvirággal, meg négyes ződlevelű dohánnyal, akinek jó szeme vót az csak megtudta, hogy kehes a lú. Mert a lú az orrlyukát kitágította. Aztán ha az ember négyet-ötöt megköröztette, mindenfajta keh kijött rajta. Elköhintette magát éppenúgy mintha egy bűrzacskót ütögetnek." (Keh = megrögzött tüdőtágulat, emphysema alveolare pulmonum, pneumatosis; Keh-barázda = fulladozó barázda, a bordaív mentén nehéz lélegzéskor észlelhető erősebb behúzódás, fossa arcus costarum, hypochondrium.) „Megnéztük a lú fogát. Améknek fekete gödör vót a fogában (metszőfogakban) az megmutatta hány éves. Habár idővel ez a gödör is kikopott belűle, akkor aztán csak a lú színirűl, ráncárúl, meg a járásárúl tudtuk meg, hogy hány éves a lú. Mindezek után, „ha megfelelő vót a kanca, megvettük. A rövidderekú, sima hátú kanca lú vót a megfelelő, vagyis nem volt kútja, mélyedése. Vastag nyak, egyenes lábak, amelyik vágtában ölelte a fődet, vagyis nagyokat lípett mindegyik lábával, az a lú vót jó fuvarozásra, futásra, igára. A szíles szügyű lú vót a legjobb teherbíró, mert az ilyennek a két első lába annyira szíles vót (egymástól távol álltak a mellső lábak), hogy ilyen magamfajta víkony ember elfért a két első lába közt. A nyúllállú, rövidszájú lútúl tartózkodtunk. Az ilyen csak a jászolbúl tudott enni. A kerek fog, hosszú egyenlő ajak vót a legjobb, mert ez a milis (milliméteres) füvet is letudta csípni. Ha sűrű vót a farka, meg a serínye, arra azt mondtuk sok erő van benne. Győzősebb a munkára, igára, húzásra."[47]

[47] K. NAGY 1961. 6–7, 12, 39.

A lovak „éjszakai" legeltetése

A munkában tartott „hámos lovak" úgynevezett „éjszakai legeltetése" levéltári, szakirodalmi adatok szerint szokásban volt a Kárpát-medence több pontján, néhány helyen még a 19–20. század fordulóján is. Legtöbb helyen a szántóföldek „tagosításával" (ami nem egyenlő az 1950–1970 között lezajlott tagosítással), a tanyásodással megszűnt ez a legeltetési mód. A Körös-vidéki adatok ismertetése előtt a tájegységünkön kívül eső földrajzi pontokon előforduló eseteket adjuk közre a teljesség igénye nélkül.

1785-ben a Nógrád megyei Endrefalván „soros őrzéssel" minden éjszaka másmás gazda volt kirendelve a helység hámos lovainak őrzésére. Küldhettek maguk helyett családtagot vagy „szolgát" is. Ez a legeltetési mód nyári munkaidőben néhány hónapon keresztül volt szokásban. Pásztort sehol sem fogadtak, legtöbb helyen „suhancfiúk" és idős férfiak bevonásával, családi alapon oldották meg. [48]

Hajdúböszörményben „A gazdák lovászaikkal szabadon pásztoroltatták, hevertették a hámos lovukat, nem vitték ménesbe (1799 évi adat). Egy gyakorlat folytán 1842-ben, a magisztrátusban javasolták, hogy „szükség volna egy bizonyos legelő helyet szakasztani, hol más jószágok nem, a hámos lovaknak is csak éjjel lenne szabad legelniük." A lovakat „heverni az erdőre is kivitték; különösen szántás után jártak az erdőre legeltetni. A magisztrátus kemény tilalma ellenére is. A lovászok az erdőt potsékolták. Hogy ezt megakadályozzák, a gazdát hat rénes forinttal, a szolgalegényt 25 pálcaütéssel büntették. Az erdőn való legeltetést az őrös ménes megszűntével végül is megengedték. Ekkortól évről évre más helyen jelöltek ki egy-egy nyomást a lovak számára. Ettől kezdve nemcsak lóháton, hanem lóval-szekérrel is mentek az erdőre heverni." (1794, 1830, 1833 évi adat.) A városból is kijártak a lovak éjszakára legelni: „Szilre kötöttik a lovat (egymás mellé hármat-négyet) és a kocsis kihajtotta a közeli legelőre. Ha a napfeljötte a városból kint érte a kocsist, akkor a gazda lámpást akasztott a kapufélre, s ezzel jelezte, hogy elkisett. Tavasztól, őszig az éjszakákat legeltetve töltötték el az igás lovak. Egy-egy legény vagy szóga ráült a lovakra, s hajtotta a tallóra, legelőre, ahol aztán megfelelő felvigyázás mellett egész éjjel legeltek. Befogásra hajtották haza őket a városra vagy a tanyára."[49]

„A bukovinai Istensegíts faluban a Csonka templom nevű határrészen, Nyisztor János (1850–1921) legén'korába több czimborájával ősszel elmentek a csonka templomhoz éjjel lóhálni. Éjjel a sarjúkban lovat legeltetni. A lovakat el csapták s ők lehevertek s ott szundikáltak. Nyisztor János felébred egy üdő mulva, keresi a lovakat egyet megkap, felül a hátára, s keresi a többit, nem kapja. Gondolja magába, hogy bizonyosan által mentek a Szucsáván a füzesbe. Átal megyen a vizen vigyázkodik ..." [50]

A Székelységben a 18. században és a 19. század első harmadában a falutörvényekben szabályozták a legeltetés rendjét is. A részletes szabályozásban a székelységnél elterjedt „éjszakai legeltetés ősidőktől való szokását a károkozások miatt később

[48] PALÁDI-KOVÁCS 1993. 302.
[49] BENCSIK 1971. 40, 45–46, 92, 94.
[50] GÁSPÁR 1986. 9.

már a faluközösség tiltja meg. Tiltja ezt a (sepsi)kilyéniek rendtartása is. Egyik-másik székely legény már csak virtusból is kihajtotta a lovát éjszaka a falu pusztájára." A nép e szokást és annak tilalmát így örökítette meg:

„Vajon ki kiabál ama zöld erdőben?
Talán a galambom lovát hajtották be.
Ej hadd hajtsák, hadd hajtsák,
Hadd fizessen érte,
Mert a piros hajnal tilalomban érte."

Szigorúan tiltották a „tolvajkapu" állítását is. A (sepsi)kőrispataki Barabás Jánost be is panaszolják a „cirkáló Comissio előtt ... Tolvajkaput tart a kertje végibe, s ott lovait a vetéskertbe eregeti."[51]

Körös-vidéki adatainkat egy dobozi forrás közlésével kezdhetjük. 1827. április 24-én Kis M. István dobozi lakos azt panaszolja, hogy Köteles Péter nevű szolgája, akit lovai után küldött „hálni", „...előlle két 4ü fü Csikója elveszett; kéri meg vizsgáltatni, annyival is inkább mivel úgy esett értésére, hogy a szolga soha a Ló után nem hált. Felhívatódván az alperes szolga Köteles Péter azt adja elő, hogy az igaz hogy a panaszos gazda két Lova elveszett; de a Gazdája, ámbár tőlle két izben is kért Békót, hogy a kérdéses két Lóra tehesse, még is nem adott (békót), azt felelvénn, hogy minek az a Békó hiszen nem mengyen az a többitől sehova." A vizsgálat közben kiderült, hogy a szolgalegény éjjel lóőrzés helyett elment beszélgetni, „...nem hált a Lóval, Ő a lóval keveset gondolt."[52]

1830. január–februárban „H. Molnár István azt panaszolja, hogy ez előtt két Esztendőkkel Őszi Békési Vásárkor ki küldvénn a szolgájától Faragó Jánostól 4 lovát, hogy háljon utána úgy ha más Lovászok is lésznek ottan, de magába ne háljon velek, hanem (akkor) vigye a Ménesre..., szavát nem fogadvánn, magában hált a lóval..., s akkor Éjtzaka mind a 4 Lova el veszett."[53]

1825. október 24.: „Barabás Györgyné panaszképpen jelenti, hogy holnap lesz egy hete – az az e-folyó hó October Hónap 4-én – reggeli Tehén fejéskor a Cselédje ti. Dézsi Gyurka hozvánn haza Lovait amint a Körözs hidján fel jött 5 Ló lévénn Széltibe, Balog Gergely pedig innen hazul menvén kifele Szekérrel, mind a ketten a hidon egybe találkoztak, s ki nem térhetvénn jól egymás mellett, a Szélső Lova a Hidról le esett s a Körözsbe döglött."[54]

1825-ben a „Lóőrző" nevű hely az urasági ménes legelője, éjjelre ide viszik ki lopva legeltetni lovaikat a dobozi szegényebb emberek.[55]

1839. szeptember 26-án a „Város Kertje" (ti. szénás kert) csősze tanúvallomást tett lólopás ügyben: „este nyoltz Órakor, mondom, hogy nem láttam a Lovakat, még akkor mert ott mindig őgyelegnek, ki tudja kitsoda, merre hól – (ti. a Körözs szélibe való gyepen éccakai lólegeltetők) hanem azután a másoccori kutyaugatás után vettem

[51] DOMOKOS 1988. 46–47.
[52] BML Gyula, Doboz Közs. ir. V. 309. V.d.1.49 fol. Nü 40.
[53] BML Gyula, Doboz Közs. ir. V. 309. V.d.1. fol. 79. Nü 17.
[54] BML Gyula, Doboz Közs. ir. V. 309. V.d.1. fol. 24. Nü 23.
[55] HÉVVÍZI 1989. 247.

észre, mindég jönnek mennek oda, egyik Lovász ki másik be..." (ti. a Város Kertje és a Körös között Gyomán). [56]

Körösladányban 1838. december 10-én „Mészár Mihály előadja, hogy a legközelebbi múlt tavasszal három darab lóvai Szolgája Gereben János által a mezőre kivitettvénn, megparantsolta néki, hogy Lovait megbékózva legeltesse; de a'Szolgája ezen parantsolatját által hágván azokat szabadon legeltetni hagyta, mely gondatlansága miatt három lovai eloroztattak," s kéri kárának szolgája általi megtéríttetését. 1840. december 9-én „Pál János panasszollya: ...mult nyáron a'Legelőről két jó Hámos lova Rácz János nevü Szólgája vigyázatlansága miatt ellopattatvánn..., Rácz János Szólga ...védekezett, hogy midőn a'Lovak ellopattatvánn esős idő lévén a'setétbenn nem láthatta meg, hogy ki járkáljon a'Lova körül..., beismervénn, hogy ő azonn az éccakán a'midőnn a'Lovak el vesztek, egy Szalma Kunyhóba az esső miatt bé feködvénn reggelig ki sem jött onnét."[57]

1951-ben Sánta Károly (született: 1868.) elmondta, hogy: „A Kengyelköz legelő vót, itt járt a mínes. Ide jártak ki a lovászok is és bíklyóba őríztík a lovakat. Magam is őriztem itt lovat sokszor legíny koromba'. Arra Vísztű fele a Tekerőbe. Egy évre pallagra hagyták. Ugarfordulónak azt mondották amékbe őszi vetís vót, osztán letakarták rúlla az íletet. A következő évben vetettík be és akkor kása lett benne, köleskása. Mikor ugarfoduló vót, nyomásnak használták a Tekerőt, Túzokost, Tüdőst, Méhest, Süvítőgátat, Vesszősért. A tagosítás itten maj'csak 1904-be vót."

Ugyancsak 1951-ben mondotta Almási Sándor (született: 1870.): „Akkor még megvótak a lovászgyerekik, én is sokat vóttam kint lovászgyerek lúval. 11 esztendős korom úta cselédeskedtem, ugy vót hogyha az idő olyan vót, nem lehetett ben'a kössígbe a lú, hanem vitte ki a lovászgyerek meg a gazda fija, osztán odaki'vótunk véllek. Deha kárba ment a lú a csősz behajtotta. Vótak ollyan huncut csőszök is, hogyha elaludt a gyerek a lú mellett, akkor elvette tűlle a bíklyó kúcsot, oszt nem adta vissza, hanem majd a kovácsnak kellett a bíklyót levenni a lú lábárúl. A gazda nem kímílte ki a dologtúl abba az időbe a maga gyerekit se. Aszonta, hogy hagy tanújjon. Meg még ollyan huncut csősz is vót, hogy behajtotta a lovat a vetísbe és aszonta hogyhát ott fogta meg."

1951-ben mondotta el Buga Lajos (született: 1870.): „Mikor nyomtatni akartak a gazda aszonta a cselédjinek, eriggy a lúír, mert nyomtatni akarunk. Akkor osztán a szógagyerek elment a lúír. Szombaton este amikor gazda hazavitte a lovakat, aszonta a szógagyereknek; tegyíl magadnak kenyeret, szalonnát, osztán vitt ki a lovakat legelni. Vót közös legelő, Károly meg Újladány, meg a Kengyelköze. Vót rá eset, hogy este hazamentek kilenc órára, oszt aszonta a gazda; de két órára hazagyere (ti. éjjel kettőre, miután kilenc után kihajtotta a lovakat legelni), mer'ide meg oda megyünk. Sok lovászgyerek vót osztán kint. Megesett, hogy a csősz meg behajtotta a lovakat ha elbóbiskoltak,. Olyan is vót, hogy a csősz kúcsa bepasszolt a bíklyóba, kinyitotta, oszt elvitte a lovakat."

Szekeres Lajos (született: 1868.) is 1951-ben mondta el: „Amikor bejött az ugar, a lovakat hazahozták, csak a csikók marattak kinn a legelőn. Ez így vót a tagosításig. De a lú nemcsak a legelőn járt hanem az ugaron is. Minden harmadik esztendőbe'

[56] BML Gyula, Gyoma Nagyk. ir. V. 317. A.a. Peres ir. fol. 233–237.
[57] BML Gyula, Körösladány Közs. ir. V. 322. A.a. Tanácsülési Jegyzőkönyvek. fol. 49. Nº 3., fol. 49. Nº 7.

ugar lett a határnak egy része. Akkor még tengeri nem vót tized része se mint mostan, de a fődek többet termettek. Kivittük a lovakat is a Nyomásra, meg a Büngözsdre. A lovászok vittík ki, a cselédgyerekik, meg a gazdák fijai. Én is vittem ki lovat íccakára legelni. Ott osztán jáccottunk kint. Vótak kinnt felnőtt emberek is. Tekéztünk meg ördöghálót jáccottunk. A tekét fellöktük a levegőbe oszt ütöttük el bottal."[58]

Köröstarcsai adat a lovak éjszakai legeltetésére egy a tarcsai határban történt gyilkossággal kapcsolatos tanúkihallgatási jegyzőkönyvből: „Végre ki hallgattatott Iffju Kós Sándor Körözs-Tarcsai lakós (1853. május 25.) ...bűnösségét el nem ismeri, ...azt állítja, hogy ő a'kérdéses Szombati nap éjjelét a mezőn, hol lovai legeltetése végett vala, töltötte vólna, hol több rendbeli tanúkkal igazolja, – miután azon tanúk csak az estvéli órákról, amikor oda Kós Sándor kiment, vélek időzött és tudomások szerént ott le is feküdt, továbbá pedig a'reggeli órákról a'mikor felkelésekkor ővéle ismét találkoztak – felelnek, ...a lovak legeltetése szokott helyen Körözs-Tarcsa alatti Kotsis vagy másképpen Edeles halom környékén történt." [59] „Edeles- vagy Kocsis halom hajdan itt létezett Edeles faluról neveztetik, Kocsis halomnak később azért, mert a'lovat legeltető kocsisoknak e halom gyülhelyül szolgált."[60] „Edeles halom a hajdan itt állott Edelestől, más néven Kocsis halom, minthogy a lovaikat legeltető kocsisok rendes gyülhelye. 800 bécsi öl a falu széltül." (1822 évi adat, 1 bécsi öl = 1,896 méter, 800 x 1,896 = 1.516,8 m = cca. 1 km.)[61]

1750-ben Mezőberényből 8 darab lovat loptak el „...a falu mellől békóból, amikor azokat oda munka után kicsapták."[62]

1804. július 8-án „Békési Bírák Uraimék Levele" a mezőberényi elöljáróságnak: „Ezen az elmúlt éttzakánn a'Berényi emberek igen sok Lovat nyűgöztek és Békóztak az ugynevezett Török Sziget óldalon lévő Kaszállónkba' és azokon felettébb sok károkat tettek. Öt csősz sem bírt a'sok Lóval s emberrel, ...a'kik között ollyanok is vóltanak a'kik mindenkoron Csőszeinknek azt kiabálták; Üssed az illyen atta Teremtettét ne hagyd halálig a'Lovakat el hajtani! Kettőt mégis béhajtottak, ezek Komlódi Jánoséi."[63]

Sápon „A mondák, legendák hagyományozódásának alkalmai: fonó, tanyázás, *éjjeli közös legeltetés*, tengeri hántás, kenderdörzsölés ..."[64]

Sárrétiudvariban 1828–1840 között a legeltetésen túl volt még friss fűvel etetés a 19. század közepéig. Utána tiltották, de sokáig tartotta magát a családonkénti, még régebben utcasorbéli éjszakai legeltetés. Igásmunkák idején este a lovak kifogása után a család legényfia, vagy maga a gazda, összefogta a lovak „kötőfékjit", felült az egyikre s kiment velük a „nyomásra", vagy a közeli legelőre. A lovak első lábát nyűgbe, béklyóba rakta, leheveredett egy partosabb helyre, ott szunnyadt egy-két órát, addig a lovak jóllaktak, majd hazament.[65] A nappal igázott lovak éjszakai csoportos legelteté-

[58] Munkácsy Múzeum Adattára, Békéscsaba, 5/1954. 3, 7, 9, 21.
[59] BML Gyula, Gyoma Nagyk. ir. V. 317. B.b.1. Peres ügyek 1849–1853.
[60] JANKOVICH 1983. 76.
[61] SZABÓ 1850. 376.
[62] BARABÁS 1964. 22.
[63] BML Gyula, Mezőberény Nagyk. ir. V. 326. A.f. 5.d. Kártételek.
[64] DALA 2001. 24.
[65] PUSZTAINÉ 1976. 428–429.

se Sárrétudvariban a 19–20. század fordulójáig szokásban volt. A nyomáskényszer megszűnése után, az egy tagban kiosztott földeken igen gyorsan felépült tanyák udvarain nyűgbe, illetve béklyóba tett lovak, kipányvázott szarvasmarhafélék legeltetése a régi tartásmód „értelemszerű folytatásának tekinthető."[66]

A 19. század első harmadában Törökszentmiklóson is érezhetővé vált a tanyásodással a legeltetési módok változásának kényszere. A rendelkezésre álló legelő-rét területének minél ésszerűbb kihasználása végett az előljáróság tiltotta a nem ménesbe szervezett lovak legeltetését is. „Senki a jószágát ne lappangtassa dugaszban se Réten, se egyebütt, hanem adja számadó eleiben" – hívták fel nyomatékosan a lakosság figyelmét. „Tanyák közt a lovakat, marhákat senki ne csapongtassa Őszi, tavaszi vetésekben..., tavasztól betakarításig a szállások, tanyák közt – azaz a vetések közeliben – mégmost senkinek egy átallyán fogva semmi némü Jószágának otvaló legeltetése meg nem engedtetik tsupán tsak a Hámos Lovaiknak, azok is ugy hogy ki pányvázva légyenek, hogy senkinek kárt ne okozzanak."[67]

Turkeviben 1812 nyarán – „a Malomzugban (ez a legelő volt legközelebb a városhoz mint bellegelő) – a lovászok (vagyis az éjszakai legeltetők) megétették a mezőt, azért a Berettyó Laposságból felcsóvázással szakasztottak a gőbőly járáshoz egy darabot..."[68]

Zsadányban a 19–20. század fordulójáig szokásban volt az igáslovak éjszakai legeltetése. Visszaemlékezésekből innen adatolható ennek a legeltetési módnak a legrészletesebb leírása. „Egy hírneves lótenyésztő" az 1961-ben 80 esztendős M. Kereki János „törzsökös zsadányi lakos" így emlékezett vissza saját tapasztalata és az eleitől hallottak alapján: „A 17. századtól, de biztosan 1760-tól biztos adatok vannak arra, hogy az igáslovakat estefelé-éjjel a falu alatt legeltették. Amikor lement a nap és estefelé lófogattal hazajött a gazda, azonnal kifogott s a családban legidősebb fiú, vagy ha az már megnősült, akkor a legkisebb fiú, ill. ha nem volt fiú, akkor maga a gazda, vacsora után kötőféket dobott a lovak nyakába, s azokat összefogva kezében, szépen, takarosan, csendes lépésben kihajtotta vagy a rét alá, vagy a 20. század elején a mostani földekre, ahol volt tarló, mikor gyérült a rét. Azon későn hajtott a jó fű. Aztán hajthatott még a Kanális partra, a Korhány meg a Körözspart helyekre. A lovakat szabaddá tette s elcsapta legelni. Maga pedig leterítve az ócska szűrit, ahun egyenlő vót a talaj, hogy a testit ne törje göringy, s lepihent. A lovak ott legelésztek hozzá közel. Sohasem volt példa arra, hogy a legények magukba mentek volna lovat legeltetni éccakára."

Csaknem ott volt egy helyben a falu összes legénye. Ha nem volt a családban legény s a gazda sem tudott kimenni, akkor valamelyik rokon, vagy szomszéd legényre bízta a gazda lovai legeltetését illendő „kommenció fejében, ami lehetett pálinka, bor, darutoll, búza vagy köles. Sokszor harminc-negyven-ötven legény volt jelen. „Ha setét volt, tréfálkoztak, beszélgettek, dalolgattak, amíg szemükre nem jött az álom." Ha telihold volt, lehetett tisztán látni, akkor kártyáztak azok, akik nem voltak álmosak. A fáradtabbak közben-közben „ledűltek a szürre-subára s elszunnyadtak." Este már kez-

[66] PUSZTAINÉ 1993. 152.
[67] SELMECZI 1994. 216–218.
[68] BELLON 1996. 116.

detben „soroltak" a legények. A legidősebb legény, aki köztük akkor este a legidősebb volt, megkérte a két legfiatalabb legényt, hogy míg a többiek alszanak, addig ők vigyázzanak a lovakra. Majd éjfél után ők is lefeküdhettek, amikor is a következő két fiatalabb váltotta fel őket (korban visszafelé haladva). Ez így ment „tarlószabadulástól Szent Mihály napjáig, de sokszor október derekáig is. Senkit nem erőltettek a legények sorolásra, de nem is kellett, mert nagy volt köztök a barátság, figyelem és a szeretet."

Amikor aztán pirkadni kezdett az ég alja, hajnalodott, egyszerre összecsapták a lovakat és megindultak hazafelé. Otthon a háznál a gazda már ébren várta, s azon nyomban befogta a lovakat kocsiba-szekérbe, hogy indulhassanak a „rendes napi munkába". A legények általában nagyon szerettek este-éjszaka legeltetni, de nem azért, mintha éppenséggel kellemes lett volna számukra az „éjjeli vigyázás". Ennek az „éjjeli vigyázásnak" kellemes velejárója volt, hogy egyik-másik legény ilyenkor járt „kikapós, illetve csúszós fenekű" menyecskékhez, de volt, aki a menyasszonyához vagy „ritkább esetben jányhoz." „A jányokat naplement után nem engedtík ki a házbúl, de ha a legíny mégis elment a jányho', ugyhogy a jány szülei tudtak a dologrúl, akkor onnat pár óra múlva illett visszajönni." A megbeszélt „sorolás" a legények között „erre nézve is kelletett, hogy a többi addig vigyázzon az ű lovaira is míg ű odajár a faluba a babájánál."

Az „összeverődésnek" még régebben az is oka volt, hogy így a „betyárokat, lúkötőket elriasztották". A „futóbetyárok" két-három legénnyel könnyen elbántak volna. Az 1890-es évekig minden valamirevaló legénynél ott volt a fokos, kisbalta, villa, fütykös vagy ólmosbot, sőt némelyiknél még a „kováspuska" is. Különösen a környékbeli vásárok előtt voltak „legnagyobb erővel a betyárok". A „remínybeli lopott lovat a közeli vásáron gondolták eladni." Ilyenkor nem egyszer fordult elő nagy verekedés, mikor még a nagyobb csapat „lóőrző legínyt" is megtámadták. „1870 táján a tul a körözsi ríszrül jött ide Zsadány alá tizennígy betyár puskával, fokossal felszerelkezve. A legínyek mán várták űket. Pányvát vetettek a betyárok nyakába, de még a lovaik lábára is csomóskötelet vetettek. A kötíl vígin ólom vót, s ezzel osztán elrántották a lúhátas betyárt. A tizennígy betyárból hatot lerántottak a lúrul, a többi meg elmenekült. Azt a hatot osztán jól elpáholták, elszedtík tűllük a puskát, fokost osztán szílnek eresztettík űket, de vírt azt nem ontottak".

A zsadányi legelőről, a falualjról soha sem tudtak lovat elkötni. A legények összetartása e veszedelmek után is megmaradt, egészen 1914-ig. Az első „nagy háború osztán elvitte a legínyeket. A háboru után aki legeltetett még, az csak magánosan, vagy egy-két komájával kiment a falu alá, de íccakára mán nem maradt kint."

A „tagosítás" után nem volt hely, nem maradt terület a legeltetésre. [69] Azon településeink határában, ahol a tagosítás korábban megtörtént, elindult a tanyásodási folyamat, s az „éjszakai legeltetés, lóőrzés" ennek a legeltetési módnak „értelemszerű folytatásaként" a 19. század közepétől visszaszorult a tanyák környékére. A tanyák körül Békésen is „magatarti legeltetés" folyt. A lovak kifogása után este „nyűgbe vagy bíklyóba tettík a lovakat és kicsapták a tanya körüli gyepre, tallóra legelni. A tanyák

[69] K. NAGY 1961. 1–3.

között is még a 19. század vége felé gyakoriak voltak a lólopások."[70] Egy 1821. április 14-én kelt „panaszlevél" szerint Szatmári Péternek „...öt Lova nyűggel egyszerre ...a tsikója meg már azelőtt is..." belement a szomszédja tengeri vetésébe: „...a Tengerimet öszve törették... a'Szállásra kimentem annak megnézisire". [71]

Békéscsabán a tanyai heverő lovak az élet letakarása után a szomszédokéval együtt, naponként a tarlóra hajtattak. Ekkor még sem árok, sem fa nem jelölte a tulajdon határát. A lovak magukra hagyva mentek, amerre ösztönük hajtotta őket. Nem volt ember, akinek a tulajdonában kárt tehettek volna, de olyan sem, akinek eszébe jutott volna a lovakat eltulajdonítani. „A gazda kinek végre is kezibe jutott a lovak sorsa, hallgatódzott melyik irányban hallatszik a vezérló kolompja. Ha ez sem vezetett útba felmászott az őrfára s onnan nézett szét, amíg szemei a távolban lófalkára nem akadtak. Majd a nyergesére pattant, utána nyargalt a falkának s haza terelte lovait." – 1875 évi adat. Ahogy aztán szűkült a határ, ezzel együtt a legelőterület, a lovak lábára béklyót, szőrből készített nyűgöt tettek, s a lovak a többi lábasjószággal együtt csak a tanya körül legelhettek. Igyekeztek a gazdák minden munkát egyszerre elvégezni úgy, ahogy a tagosítás előtt is tették. Így egyszerre szabadultak a tarlók, a jószágnak volt hol legelni, s nem tettek kárt senki vetésében.[72]

Gyomán 1930–1950 között a csikók és „heverő lovak" ménesbe kerültek, a balai legelőre. A „használatban lévő lovakat" a tanya körül legeltették „megnyűgözve." „A lú a szálas, ropogós fűvet szerette, legelőben színában egyaránt. Fűvek közül a perjeféliket, de különösen a veresnadrágcsenkeszt, azt nagyon szerette ha sok vót a gyepbe. Mán pedig ilyen vót a tanya körül mindenütt a gyep. Kinek-kinek mennyi, de legkevesebb egy kh-t hagyott minden gazda.[73] Gyomán a tanyásodás már a 19. század közepén olyan előrehaladott állapotban volt, hogy a század közepéről igen sok peres irat tárgya a tanyák között „bitangoló, kártételt okozó" lábasjószág. 1848. augusztusában Balogh Mihály panaszolja, hogy „...Zsellér Földjébenn lévő Kukoritza vetéssébenn Nyitrai János és Cs(ősz) Szabó Mózses lovai által okozott kárt kártevőkön megvenni nem tudja, ... a lovak által legázolt szár és csövek leharapdálása következtében okozott kára megbecsültessék."[74] „Tapasztaltatott, miszerint vannak oly lakosok kik tavalyi csikójokat vagy lovaikat illetően ha kocsival idestova jönnek, szabadon eresztik a'helyett hogy vagy a kocsihoz kötnék vagy pedig otthon hagynák mely jószágok így a kocsi után barangolvánn az egész határbani vetésekbenn roppant károkat visznek végh-hez.[75] „A nyilasokon való gyalog és lóhátonni őgyelgéstől az azt gyakorló szokott lakosok szorossan eltiltatnak."[76]

Okányban az 1800–1900-as évek fordulóján lovak legeltetése már csak a „tanya körül nyűgbe téve" történt. A csikók mentek bérelt legelőre az orosi pusztára (a trianoni átrajzolás előtt Nagyszalonta városhoz tartozott) május 1-től augusztus 31-ig. „Tetemesen nőtt a szántóterület a legelők rovására."[77]

[70] MÁRTON 1983. 361.
[71] HAJDÚ 1983. 19.
[72] SZEMIÁN 1876. 49.
[73] Nagy A., Udvari A., Kis G. közlése.
[74] BML Gyula, Gyoma Nagyk. ir. V. 317. A.f. 5. fol. 196. №157.
[75] BML Gyula, Gyoma Nagyk. ir. V. 317. B.b. 67. kötet. 1873. május 4. fol. 45. №31.
[76] BML Gyula, Gyoma Nagyk. ir. V. 317. B.b. 66. kötet. 1855. május
[77] Veres B. közlése.

Orosházán is a tanya körül hagytak 2–4 kh „ősgyöpöt". A lovakat aztán kikicsapták csak úgy szabadon erre a „gyöpre". Régebben nyomtatás után meg a tarlóra, „ott íccakáztak nyűgbe". Ez a nyűg lehetett „kötél vagy vasnyűg". A csikó nem hagyta el az „öreglovat", ezért aztán nyűgöt csak az öregló kapott. Nem nagyon szerették a nyűgöt feltenni lovakra, mert a „vas kiverte, a kötél meg kidörzsölte a ló lábát meg a csügyit." Legeltettek a tanya körül két lovat is egy nyűgbe. [78]

A lovak ápolása, takarmányozása (1880–1960)

A békési lovasgazdának, „lovas embernek" hajnali háromkor kellett kelni a lovához. Először abrakolt tengerit, vagy zabot adott neki. „Nagy dologidőben" egy ló egy liter abrakot kapott, pihenőben, télen fél litert. Mire a lovak megették az abrakot, addigra a gazda „kiganézott", majd szénát vagy árpaszalmát tett a jászolba. Télen „reszelt burgondi répát törekkel keverve." Amíg a lovak szénáztak addig a gazda „megpuculta, megcsutakolta a lovakat." Az volt a jó „csutak", melyet már előtte való napon elkészítettek s ledobták a ló farához, hogy „lehugyozza", mert a nedves csutak jobban szedte a port magába. A csutakolás után kefélés következett. A keféről a port belehúzták a vakaróba s onnan „kiverték a placcra sorba". Ez volt a „sorpor". A huszároknál ennek a műveletnek igen szigorú előírása volt, pl. milyen hosszú sorport kellett kiverni a huszárnak ahhoz, hogy a káplár, illetve őrmester meg legyen elégedve a ló tisztaságával. A „jó gazda, a gazda legényfia, vagy a béres sorporból kiverte a nevét a placcra". Végül egy „avas szűrposztó darabbal, vagy petrós ronggyal" áttörölték a ló szőrét, hogy „fínyesen ragyogjík".

Két óra hossza kellett ahhoz, hogy a lovak jól lakjanak. Ez idő alatt a gazda is „megfrüstökölt", majd befogás előtt megitatta a lovakat. Délben kifogás után előbb a lovakról gondoskodott. Megitatta a lovakat s a jászolba (vagy kint a mezőn munkaközben a saroglyába) „lökött elébük egy jó villa szénát". Befogás előtt megint itatott. Naplementkor hazamenet, otthon kifogott s kis idő múlva itatott. Ha sáros lett a ló lába, megmosta a „csügit", nehogy rá száradjon a sár, mert ez esetben „csügsömört" kaphatott. „Burgondi répát, szénát adott elébük és beajjazott alájuk". A gazda lefekvés előtt még „ránézett a lovakra s elibük tett egy kíve tengerikórót a rácsba, hogy legyen mit zörgetniök egísz íccaka". A ló nagyon keveset alszik, inkább képes egész éjjel enni. Ha jól lakott, akkor egy kicsit lefekszik, de csak a fiatalabbja. Az „öreg lú állva alszik, mert nehezen bír felkelni". Télen általában csak kétszer etették a lovat. Reggel abrakot kapott, utána burgondi répát „pévával" (törekkel). Egy etetésre egy pár ló egy „tótkas" szénát kapott mindehhez.

Egy pár ló takarmányának biztosítására a 10–15 kh-on gazdálkodó gazda bevetett két kishold herét-lucernát, erről háromszor-négyszer kaszált, s a szénát az udvaron kazalba rakta. A szénát télen szálasan vagy szecskázva adta árpaszalmával együtt a lovak elé. Vetett négy-öt „kadrát" (400–500 négyszögöl) burgondi répát is. Ezt télen összevágva vagy reszelve, búzapelyvával összekeverve adta a lovaknak. A takarmányrépa nedvességétől a pelyva megpuhult és nem kezdte ki a lovak ínyét. Vetett még a

[78] Pataki S. közlése.

lovaknak másfél kh zabot is. A „tengeri" mellett ez szolgált még abraknak. Amikor csikót nevelt, akkor a zabot megtartotta a csikóknak. „Tengerit" 8–10 kh-at vetett, de ennek termését a lovakon kívül felette a sertés a „marhaféle" s „aprójószág". A „tengeri közt megtermett még négy-öt deszkás kocsi disznótök". A tél beálltáig e takarmány töktermésből pelyvával keverve – a tököt szeletelve – sokat elfogyasztottak a lovak. Kiegészült még a lovak takarmánya leveles csutkaszárral és gyepszénával.

A lovakat hathetenként „vasaltatni" kellett. A kovács évszaknak megfelelően nyári vagy téli patkót rakott rá. A téli vasra „éles sarok is kellett". Különösen megnövekedett a vasalás jelentősége a makadámutak-műutak terjedésével.

Öreg gazdák úgy mondták: „A lovat azzal az abrakkal puculd amit a jászlában meghágy." Ti. ha annyi abrakot kap a ló, hogy még marad is a jászol alján „akkor fínyes lesz a szőre".[79] A gyomai polgári peres iratokból néhány adatunk van arra, hogy a 18. század utolsó harmadában milyen terményekkel történt a lovak takarmányozása.

Fenyvesi István gyomai telkes gazdát 1785. március 30-án azzal vádolták, hogy árpatermését „kisebbítette". Ő maga úgy vallott, hogy: „...mert én tsak 5-ik naptól fogva adok Lovaimnak egy kis árpát, mióta a'szénám el fogyott s buzaszalmával kéntelenittettvénn etetni Lovaimat". A „Lovait gyakran abrakollya, mind Sertésseit, Tyúkjait bőven tartya árpával?" kérdésre Gecsei István szomszédja így válaszolt: „Hogy Lovait abrakolná és miólta nem tudom, de mivel a Szénája régen el Fogyott még is a'Lovai jó Húsba vagynak, ki lehet hozni, hogy abrakollya. Mennyi Árpája termett nem tudom, de hogy legfellyebb 8 vagy 9 vontató árpájánál több nem vólt bizonyossan tudom, azt hogy Fenyvesi véllem Árpát, sőt egyebet is a'mult Nyáronn szekerére rakott vólna, - a'mint hogy Fenyvesi mongya egyálytallyába tagadom". Arany István tanú a csapszékben hallotta Fenyvesitől, hogy: „Szénája régen el fogyott és Lovait Szalmával kéntelenittettvénn tartani, arra való nézve, már vetni való Árpáját kelletett a'Lovainak adni, 8 vontató Árpája vólt."[80]

A következőkben egy kisbirtokos gyomai gazdaember emlékeit soroljuk fel, aki 1945 előtt „elébb cselédember, majd feles bérlő" volt.

Minden gazdának munkából jövet első dolga volt a lovak itatása-etetése. Ha leizzadt a ló, nagyon kellett vigyázni vele. Le kellett csutakolni. Addig nem ment be a gazda az istállóból, míg a lovakat el nem látta. Télen, sok helyen behordták a vizet a konyhába, hogy „ne legyík hideg a lúnak". Nyáron a kút melletti vályúból itattak. „Hanyag helyen a tyúk belement a színába tojni, toll került a színába ettűl a lú beteg lett, hasa fájt, kólikás lett". A ló ápolása hajnal háromtól, este kilencig tartott. „Igen szigorú volt a cselédkönyv is ezen tekintetben." „Elsőbb hajnal háromkor odaadtam az abrakot. amíg azt ette a lú, addig kiajjaztam." Ennek előtte megtörtént a csutakolás, kefélés, vakaróval „sorport ki kellett verni".

Gyomai adatok szerint a „lóápolás" folyamata szinte ugyanaz, mint más községekben. „Lefekvés előtt a gazda mindig kiment a lovakhoz megnézni, hogy „evett-i, ivott-i a lú, nincs-e valami hiba körülöttük. A lú evett íjjel-nappal". Amikor a lovak közé ment valaki, előbb a nevén szólította: „farta Kesely, farta Villám, vagy farta Szellő, farta te!". Csak megszólítás után lehetett közéjük menni a lovaknak ez szigorú

[79] Kertész G. közlése.
[80] BML Gyula, Gyoma Nagyk. ir. V. 317. A. f. 1. fol. 40.

szabály volt. „Mer'ugyi máskípp megijednek, osztán akor megtörtínhet a baj, megugrik a lú, rúg, konyít, harap."

Az 1930-as években egy pár lóra számítottak 50 négyszögöl burgondit, vagyis takarmányrépát, fél-egy kh. zabvetést. A zabot a csikó mindig szemesen kapta, de a borjú darálva. Az árpa szemesen mindig „a malacnak ment". Akkoriban egy mázsa búzáért két mázsa tengerit adtak cserébe. A lovat is többnyire tengerivel abrakolták. Ennek bizony hátrányai is voltak, mert így „nem vót kifizetődő a lútartás". A lovak takarmánya volt még a leveles csutkaszár, zabszalma, árpaszalma, török burgondi répával. Burgondi répát etettek törekkel ősszel-télen. A kovácsok készítettek „praktikus" répaszeletelőt, illetve reszelőt. Este elkészítette a gazda a takarmánykeveréket, a répareszeléket törekkel keverve, az reggelig jól átpuhult, a répa pedig jól beédesítette. A „rosszul ílt, gyengín takarmányozott jószágnak kiváló elesíg vót, mert így osztán aránylag kondícióban maradt. Aszályos években feletették az „avast" (tavalyi szalma) is. Mindezeken felül jutott még a lónak „egy jó maríknyi gyepszína, egy-két csű tengeri, meg takarmánytök. Ez utóbbibúl jutott bűvön, amennyit elbírt annyit fogyasztott". Tavasszal munkában kétszeres abrakot kaptak a lovak. A tavaszi szántás, vetés nehéz munka volt s így többnyire „tengeridara" volt abraknak. „Tengeritörískor nyers tengeri szezonja volt, de csak módjával mert könnyen megzabált tűlle a lú." Ilyenkor minden befogáskor egy veder csöves tengerit kaptak a lovak páronként. Ezt az adagot háromszor-négyszer kapták naponta, illetve ahányszor befogták. „Gyengén etetős (rossz étkű, rossz étvágyú) lú hajlamos vót a bezabálásra". Ilyenkor ősszel tengeritöréskor felerősödtek a lovak, „osztán jobban viselték el a telet".

Gyomán a Keselyősön nem volt gyepszénája a gazdáknak, a herét (lucernát) meg inkább a sertésnek adták. Egyrészt zölden, másrészt a moslékba szénadara formájában. Az istállóban az ágasra egy kis ládát szereltek fel és ebbe ment zab a csikóknak. Azonkívül mindig talált ezt-azt magának a csikó napközben. A vemhes kanca kapott zabot, „hereszínát", befogták az „utolsó napig". Csődör is volt még elég sok a gazdáknál az „első nagy háború után is". A csődörök fedeztetési idényben kaptak zabot, búzát abraknak. „Egy hágatásír nyolcvan kila tengeri járt." Jól jártak vele a csődörös gazdák. 1920 után aztán megszigorították a csődörtartást, és saját csődöre csak annak lehetett, akinek a csődöre nyilvántartásba volt véve a méntelepen. Ugyaninnen volt aztán engedélye mások kancáinak fedeztetésére is. A csődörös gazdák minden hágatás után fedeztetési jegyet adtak ki. Hivatalosan csak hetven darab kancát hágathatott be egy csődör, de „sokszor bejött száznegyven is".[81] Udvari Antal Gyomán 20 kh-on gazdálkodott, és felesbérletet is vállalt.

Ősszel a „kemény betakarítási munkák után" gyengébb takarmányt kaptak a lovak. A pelyvát és töreket valószínűleg minden gazdánál a lovakkal etették fel. „Pácot" készítettek ezekből már a következő etetés előtt. A reggeli adagot este, az esti adagot reggel állították össze. A takarmányrépát (burgondi répa), takarmánytököt (disznótök) leszeletelve összekeverték a törekkel, pelyvával, és az így megpuhult a következő etetésig. Nem sértette fel a ló száját. „Jobb helyeken egy kis hereszínát kapott, hagy törülje ki a száját a török után. Na meg kapott minden lú fejenkint egy-két csű tengerit is meg még egy kis abrakot." Ez utóbbit itatás előtt vagy itatás után.

[81] Nagy A. közlése.

Takarmánytököt csak magvalva adtak a lónak, mert „magvastúl adva megzavarta a vírit." Ha egy hónapi állás után befogták a lovat télen – és ezt előre tudta a gazda, hogy be kell fogni – „akkor zutty elvenni elűlle mindent, mert baj lesz, túletetís lett belűlle." Ha ezt nem tették meg, biztosan baj lett belőle, beteg lett a ló, eret kellett vágni rajta. A jó parasztgazdának tudni kellett eret vágni.

A ló a szálas ropogós füvet szerette legjobban legelőben, szénában egyaránt. Ilyen füvek voltak a perjefélék (pl. a veresnadrágcsenkesz). „Ez utóbbit meg különösen nagyon szerette a lú." A vékonyszálú, első kaszálású hereszénát is szívesen megette, de már a vastagabb szálú „öreg hereszénát nem szerette". Addig túrta, amíg a murvája (levele) le nem hullott, s azt megette, a többit pedig kitúrta a jászolból. Többnyire ezért tettek szénarácsot a jászol fölé, mert „ebbűl nem tudta kilökni a színát, kínytelen vót megenni".

Március elején, amikor elkezdődtek a tavaszi munkák, egy kicsit erősítettek a takarmányon, de nem túl sokat. Tavaszi szántáskor kapott abrakot bővebben a ló; tengeridarát, zabot hereszénát. Darálva csak az a ló kapta a tengerit, amelyik „darált" a fogával, „vagyis ollófogú" volt, mert ez nem tudta volna megrágni a szemes tengerit. A zabot mindenféle ló szemesen kapta, mert azt mondták az öregek, hogy „ugy jó a lúnak a zab ha szemesen adják neki". Engedélyezett ménnek fedeztetési idény előtt s alatt búzadarát is adtak abraknak.

A nyári takarmányozást a tanya körüli legeltetéssel egészítették ki. Aratás idején gyengébb takarmányt kaptak. Nem voltak a lovak kihasználva. Majd „hordáskor javítottak rajta valamit", de akkor se sokat. Amikor hordáskor rakodtak „mindig evett valamit a lú, azt amit íppen hordtak befele a tanyába. Odalöktek elibe egy kíve búzát, mikor mit...". Vagy a „tótkasba" szénát tettek elé. Cséplés után aztán volt már aljbúza (ocsu), zab is. A „zabos abrakolás tartott őszig, míg be nem jött a tengeri meg tökszezon". November „hátújjáig ez a takarmányozás jutott a lovaknak Gyomán az Ugarokon meg a Keselyősön (vagy Tanyafődön)". „Szomorú, de sok helyen sok török és kevés széna jutott a lovaknak, azután meg kukoricaszár. A termelőszövetkezetbe'meg ippen csak tengődtek míg vótak szegínyek, míg ki nem irtották űket".[82]

Tavasszal és nyáron az okányi gazdák úgy takarmányoztak, hogy: „...az abrak lehetett vegyes, zab és szemes tengeri. Ez sokszor a készlettől is függött, de a napi kétszeri adag abrak rendszeresen járt a lovaknak. A tömegtakarmány (széna- és szalmafélék, török-polyva) etetése a gazda módjától is függött. Rendszeres hereszéna (lucernaszéna) adagot egész éven át, csak módosabb gazda tudott biztosítani." Tavasszal zab, vagy búzapelyva szeletelt takarmányrépával keverve, 24 órával az etetés előtt fülesztve, illetve „bepácolva" – jobb helyeken kevés darával megszórva – járt a lovaknak.

Nyáron a „munkatempótól függően" kaptak a lovak „hereszínát, gyepszínát" (lucerna-, illetve réti szénát). Hordáskor – a gabonakeresztek behordásakor a tanya melletti szérűre – korlátlan mennyiségben kaptak a lovak zöld lucernát, kissé fonnyasztva.

„Ősszel, ugaroláskor" (tarlóhántás, nyári szántás, nyár vége felé) ill. ősz elején már kaptak a lovak takarmánytököt is, mellé pedig takarmányszalmát (ganobafélék szalmája), „jó kis maghereszalmát, ha vót." Őszi szántáskor, betakarítási munkák al-

[82] Udvari A. közlése.

kalmával szintén takarmánytök volt a „főtakarmány". Ha ilyenkor jött egy háromnapos eső, a lovak háromnapos kényszerpihenője, gondatlan gazdánál bekövetkezett az „ünnepi betegsíg vagy vérzavar" (bénulásos izomfestékvizelés – myoglobinuria paralytica). Két-három napos munkaszünet alatt az abrakadagot le kell venni a lovaktól, és napközben jártatni kell őket, ez esetben nem fog bekövetkezni az ünnepi betegség. Mondták még erre a betegségre azt is, hogy „megzabált a lú". Télidőben főleg „ballaszt takarmányok vótak a lovak étrendjin; árpa- és zabszalma, búzapelyva-törek és takarmányrípa", leveles kukoricaszár.

Orosházán az a mondás járta, hogy a „gazda szemitűl fínyesedik a ló szőre", illetve „a ló rávallott a gazdájára". Hajnali etetés idején „pucolta" a gazda lovat s „vakarással kezdte". A „lóvakaróval" nagyjából eltávolította a port, piszkot és a ló szőre egyúttal lesimult. A „csutakoláshoz" már előző este vízben gyengén beáztatott vagy vízzel enyhén bepermetezett hosszúszálú búzaszalmából készítették a „csutakot", úgy hogy a szalmát tenyerénél szélesebbre hajtogatta össze a csutak készítője és a leghosszabb szálakkal körültekerte középütt a csutakot, hogy az széjjel ne essen. Mindkét kezébe vett egy csutakot „az illető" és először az egyikkel felfelé borzolta a ló szőrét, utána a másikkal lesimította, hogy közben „csak úgy puffogott a ló". Majd ezután egyik kezébe a „lóvakarót" a másikba a „lókefét" vette s végig kefélte a lovat. Időnként a kefét végighúzta a vakarón, melyet ezután a földhöz veregetett, mintegy kirázta volna belőle a port egy vonalba: „sorport vert a placcon." Legvégül egy ócska pokrócdarabbal, vagy „ha vót szűrkankódarabbal" letörülgette a lovat. Azért pokróc- és szűrkankó darabbal, mert ezek „éles, érdes anyagok lévén törüléskor közé ment a ló szőrinek és végleg megtisztította a portúl". A sörényét és farkát is megvakarta a lónak, különösen a sörényét a marnál, mert ott volt a legtöbb por. Majd „sörimbontóval" kibontotta az összegubancolódott sörényt s farkat. Ezek után kefével lesimította.

A lovak patáját ritkán kenték be, mert azt tartották, hogy a „patazsírtól" felpuhul és könnyen behasadozik. A csikó patájára különös gondot fordítottak már a választástól kezdve. Ha szükséges volt, akkor „körömszedő fogóval „mekkörműtík". Egy éves korától kezdve a patáját kitakarították „körömtisztító késsel." A csikót csak a teljes betanítás után „vasaltatták" meg kováccsal. A kiscsikót is ápolták már néhány napos korától kezdve. „Vizes csutakkal", kopott lópokróc darabbal letörölgették, vagy csak megkefélgették. Egy éves korában a sörényét, farkát kurtították, hogy majdan „duplájára nőjjön". Erősszájú lónak „feszítőzablát, szögletes zablát" adtak a szájába, hogy „megtudják fogni". A „gyöngeszájú lónak vigyáztak a szájára, nehogy feltörjön, az ilyennek nem adtak a szájába feszítőzablát.

A lovas gazda napjában háromszor etetett, de nagyobb dologidőben négyszer-ötször, sőt nyári munkák idején (hordáskor) rakodás közben is „vetett elébük". Az etetést „szálassal kezdte; „tavaszárpaszalmával" (az őszi gabona szalmája „kemény"), ritkábban zabszalmát is adott, szűkös esztendőben pedig még búzaszalmát is. Télen az etetési idők között a „rácsba" kukoricaszárat kaptak. Azért az etetőrácsba, hogy ne tudják széttúrni, illetve kitúrni. Ezután következett a „könnyen emészthető szecska". Azért előnyös a takarmány szecskázása, mert így nem tudják „kiválogatni, s mindet megeszik". Tavaszi munkák idején szénát és árpaszalmát szecskáztak össze. Mindezeket követte a „zöldhere". Később hozzájött a kukorica „fattya" hajtása, „misling" (sűrűn vetett kukorica zölden levágva) árpaszalmával, polyvával törekkel szecskázva. Ebből

csak annyit készítettek, amennyi egyszerre elfogyott, a „fonnyadttól bajt kapott a ló". Zabosbükkönyt is adtak a lovaknak szecskázva, ritkábban szálasan.

A szecskázás bizonyos fokú takarmányfeltárásnak számított. A „szecskát kassal mérték". Négy lóra egy „nagy kasnyit számítottak", kukoricaszárból ősszel egy lónak „összefogva két-három maroknyit". Ezt a mennyiséget befolyásolta a termés mennyisége. Amennyiben bő termés volt, akkor „nem számolták", egy éjszakára négy ló elé „odalöktek két kéve szárat is". Ősszel és télen, a más vidéken is ismert „páckészítés", majd a feltárt takarmány etetése (takarmányrépa, takarmánytök szeletelve, törekkel polyvával keverve) történt. A szemes abrakot a jászol fenekére rakott polyvára szórták. Kevés szénát is kaptak a lovak, zabbal és morzsolt kukoricával összekeverve. Télen kevesebb abrakot kaptak, kb. egy kg-ot naponta, darabonként. Nyáron inkább szénát kaptak a lovak, „ősz fele tejes kukoricát vetettek elébük", s a tanya körüli legeltetéssel „egészült ki a takarmányozás". A csikók abrakként csak zabot kaptak.

Minden etetés után itattak úgy, hogy száraztakarmányra ihatott a ló, de zöldherére, répára és tökre sohasem. Befogás előtt is a vályúhoz vezették a lovakat itatni, de kifogás után csak akkor, ha „már ettek és lehűltek". A kimelegedett lovat előbb „száraz szalmával jól lecsutakolták". A ló nagyon érzékeny az ivóvizére. Szennyezett vízből és másik állat után nem iszik. Rossz időben az istállóban vederből itatták a lovakat. Ha nagyon mohón ivott akkor kézzel vagy a kötőfék végével az „orrára vertek, felkapta a fejit s pihenőt tartott". Egy ló egy veder vizet iszik meg egy ivásra, naponta 50–60 litert. Nyáron, dologidőben többet, télen kevesebbet.

A ló egyaránt pihen állva, fekve sőt állva alszik is, közben bólogat s „álmában felnyerít". „Nagy dologidőben többet fekszik, mint áll." A ló „olyan éber, mint a kutya", ha történik valami, rögtön „felneszez".[83] A sárrétudvari gazdák véleménye szerint a lóápolás, gondozás milyensége jelentősen befolyásolja a ló erőnlétét. A lóápolás „igen sok fáradtságot és türelmet igényel". A ló igényli és meg is érzi a feléje irányuló szeretetet, s ezt képes viszonozni is: „Ha meghajja a gazdája hangját, lépésit mán nyerithödörög örömében." A lóápolás nyáron hajnalban két-három órakor, télen négy-öt órakor kezdődött. Legtöbb helyen a gazda vagy legényfia végezte. Módosabb gazda, vagy akinek fia nem volt, „szógát tartott osztán az puculta a lovakat". Amikor a fiatal legények hajnalban felkeltek, kiálltak az „ól" végire s „fűzfakürttel, szarududával dudáltak, hogy kejjík fel a többi legíny is. Az nagy dicsőség vót, ha valaki elsőnek kelt fel s elsőnek dudált."

A lovak megszólítása után mentek csak a lovak közé. Etetés, itatás, „takarmányozás" kitrágyázás közben végezték a lovak „puculását". Minden műveletet a ló nyakánál kezdtek. Elébb vakaróval „végig vakarták az állatot vigyázva, hogy a lábára száradt trágya darabok nehogy ott maradjanak s azokat nehogy durván, figyelmetlenül válaszszák le". Ezután következett a csutakolás. Udvariban „gyepszínábúl" is készítettek csutakot. A máshol már megismert csutakkészítési művelet itt azzal egészülhetett ki, hogy vízzel áztatás helyett a csutaknak szánt szalmát vagy szénát elébb saját maguk „lehugyozták". „Körkörös mozdulatokkal csutakoltak két kezükben egy-egy csutakkal, dörzsöltík a lú szőrit, egyik kezükkel felfele szőr elejibe (ellenibe), másik kezükkel lefele szőr mentibe", mindaddig, míg a ló szőre sima nem lett.

[83] Veres B. közlése; GULYÁS–HAJDÚ–SZABÓ 1965. 214–216; Pataki S. közlése.

Február végén, március elején volt a lovak szőrváltása. Ilyenkor sokkal nagyobb munkát igényelt a lovak ápolása, mert a „piszokkal együtt jött a lú szőre is". A szőrváltás nagyon megviselte a lovak szervezetét. „Ez egy betegsíg, de ha jó abrakos, akkor elébb leveret". Ti. ha jól táplált a ló, a szőrváltás hamarabb megtörténik kondícióromlás nélkül. Ilyenkor jobban kellett takarmányozni, ezért az abrakadagot kétszeresére emelték. Ha nem kapott a ló szőrváltás idején elég abrakot, akkor a „vedlís" egy hónapot is késhetett. Közben pedig elkezdődtek a tavaszi munkák, és „gúny tárgya lett az olyan gazda, akinek a lova gubancosan, csúnyán nízett ki". (Az arabok, mongolok, közép-ázsiai lótenyésztő népek ma sem „ápolják" lovaikat. A magyar paraszti lótenyésztés is jó ideig „nélkülözte" az ilyen körültekintően végzett lóápolást. Nagy valószínűséggel a huszár és más lovas alakulatoknál megtanult, majd később a polgári életben is megkövetelt szabállyal magyarázhatjuk e szigorúan megtartott s betartott lóápolási műveletet).

Az istálló „fellocsolása", nyírfaseprűvel való kiseprése után kezdték csak meg a lovak kefélést. Egyrészt azért ezután, hogy a szálló por ne „piszkítsa be a lovat", másrészt csak ezután lehetett „kiverni az istálló placcra a sorport". „Idesapám estig is elkerülgette a szípen kivert sorport" – mondta egyik adatközlőnk. A ló sörényét s a farkát gyökérkefével „megfűsűlték". Farsangolni vagy lakodalomba menve „szánkába fogtak be és a lovak sörényit s a farkát befonták „hárssal" (hánccsal). Olyan is volt, aki színes szalagot font bele. Hogyha „vigály (ritka)" volt a ló sörénye, akkor is befonták, mert úgy tartották, hogy a fonás elősegíti a növését. A ló farkát „külön fűsűvel is fűsűltík". Sáros időben a ló farkát befonták vagy felkötötték csomóba, hogy ne legyen sáros. Az ápolási, takarmányozási munkálatok befejezése után még „löktek a lovak elé nem számottevő takarmányt", mert a „lú állandóan eszik". A hiedelem szerint azért eszik állandóan a ló, mert „Jézus Urunkat nem akarta a lú bevinni Jeruzsálembe, ezért Jézus megátkozta, hogy mindig egyík oszt sose lakjík jól".

Az udvari határban a kaszálórét nagyon kevés s azt is csak évenként egyszer tudták kaszálni. Ezért a lovak takarmányozásában a „lucerna- és vetett takarmánynövények gyorsan elterjedtek mán nagyapáink idejiben". A nyomáskényszer megszűnése után a legelőterület csökkenése parancsolóan előírta a takarmánynövények termesztését. A 19–20. század fordulóján a „gazdaságonkénti szántóterület 10–14 kh. s ennek 20 %-át lucernával vetették be". Legfontosabb takarmánya volt a lónak a zab, „attúl nem tud megzabálni", könnyen emészthető. Ezenkívül abrakként adtak még a lovaknak árpát, rozsot, néha-néha még búzát is. Jó tömegtakarmány, „ballaszt"a lónak – valamint alom – az árpa- és a rozs-zabszalma. A gabonafélék törekjét jobban szerették a lovak, amikor még „nyomtatták" a gabonát, mert a „géppel csépelt" gabona törekje „élesebb, feltöri a lú száját". „Tengirivel" is abrakoltak lovat. Amikor a 20. század elejétől a sarkadi cukorgyár meghonosította Udvariban is a cukorrépa-termesztést (takarmányrépa-termesztéssel együtt), a cukorrépa egy részét „otthon tartották a lovaknak s igen kedvelt lútakarmány vót szeletelve törekkel keverve".

A vemhes kancának „félidőtől fogva jobb minőségű takarmányt adtak". Ekkortájt indul meg a tejképződés, „tőgyelni kezd a ló", ezért a várható ellés előtt két hónappal másfél-kétszeresére emelték a kanca abrakadagját. Egyéb takarmányból is a jobb minőségűt kapta. Szoptatós kanca kétszeres abrakadagot kapott, mert mint mondták: „annál szebb a csikó mennél több abrakot kap az anyja". Az elléstől számítva 8–9

napra (két hétre) befedeztetik a kancát s hat hónapos korában „elválasztják" tőle a csikót. A „rugott csikót" megkötötték, zabbal s egyéb takarmánnyal etették.

Az I. világháború után megszűnt a ménes tartás. Utána általános „ólastartás" volt. Az egy lóra eső évenkénti takarmánymennyiség: „abraknak zab-kukorica 8 q, vagy 3 q zab és hibásan nőtt csöves kukorica 5 q, takarmányrépa 3–5 q, 35–40 q cukorrépa, vagy cukorrépa tökkel 20–45 q, 20 q répa, 25 q tök, lucernaszéna- zabosbükköny 40 q, tisztán zabosbükköny 30 q, három-négy napos vágású fonnyadt lucerna 35 q, török 20 q, vagy török kukoricaszárral 12 q (= 300 kéve). Az árpaszalma, régebben „nádcsörmő az ínséges idők póttakarmánya volt." Úgy tartották az udvari gazdák, hogy „a téli gyenge takarmányozás nyáron jön ki a lovon. Ha télen a szügye, csüdje, girince megerősödik, izmai megrakodnak, csontjai megtelnek velővel, így nyáron van mit neki leadnia". A fiatal állat öt éves korig többet eszik. Az itatásra is nagy gondot fordítottak. Nyáron nagy melegben, nehéz munkában „mindig megkínálták a lovat vízzel." Télen is otthon, ha „sok szárazat evett." Naponta „hétszer-nyolcszor kell" itatni. „Amikor a lú szomjas, egyébként is hödörög."[84]

„Szép és jó lovakat neveltek Zsadányban, három éven aluli csikót sohsem adtak el. Aki eladta azt megszólták. Híres lótenyésztő családok voltak itten. Olyan lovakat neveltek, hogy csak teherrel lehetett befogni őket, félistrángot kellett felvetni a hámfára, üres kocsival, mert két istránggal világgá vitte vóna az embert." (Szinte ugyanezt hallottam Gyomán dédapám lovairól. Ő ugyancsak nagy lótenyésztő hírében állott. Az ő lovaira is azt mondták, hogy „Csősz Mózsinak olyan lovai vótak, hogy üres kocsival csak a félistrángot lehetett feltenni, osztán ű felült, Albert fija tartotta a lovakat, Szilágyi Zsuzsánna a felesíge meg nyitotta a nagykaput, Albert osztán elengedte őket oszt csak ugy vágódtak kifele felvágva)."

Idős zsadányi gazdától való mondás: „Ídesapám, nagyapám ugy gondozta a lovakat, – de hát osztán minden jószágot –, hogy bennünket gyerekiket nem neveltek jobban. A lú nyerítísibűl, a marha bőgésibűl megtudta mondani messzirűl, mi kell a jószágnak? A váradi vásárba vett betöretlen csikót maguk neveltík ki." Egy udvarba csak egyforma színű lovat vettek. „Öregapámék – mint más is itten Zsadányba' – egyes ekébe befogott hat lovat s ugy megszántotta a kötött fődet, hogy csak ugy omlott utána a termís. Vót hozzá jószág; 40–45 darab fehírmarha, ebbűl 8–10 darab fejőstehén, 8–10 darab lú. Szántáskor elől két ökörigа, utána öt lóiga ment." A lovaknak emberemlékezet óta mindig adtak abrakot, jóféle korpát, mert „vót bűven a szárazmalmokbúl". Ezekben nem volt szitarendszer s az őrleményt otthon szitálták ki. Dúsabb tápértékű volt a korpa, mert liszt is került közé. Zabot, zabosbükkönyt, árpát mindig termeltek annyit, amennyire szükség volt. Ha még sem termett elég takarmány, akkor elmentek Békésre, Mezőberénybe árpát, zabot, tengerit venni. „Futotta az állatok árábúl. Tar József mondotta Tar Gábornak: Hallod-i én nem tudtam búza alá vetni egy lípíst se, mert mind bevetettem zabbal. Ami búza kell azír lemegyünk Berínybe viszünk nádat, meg jószágot, annak az árábúl veszünk annyi búzát, kenyírnek valót, hogy bűvön elíg lesz."

Legtöbb gazda előbbre valónak tartotta az állatok takarmányát a maga „kenyírnek" valójánál. Lucerna, bodorka majd csak az 1880-as évek táján „termelő-

[84] PUSZTAINÉ 1993. 147–148, 153–161; Hegedűs Gy. és Szabó J. közlése.

dött itten". Addig a legelő volt a főtakarmány. Béreltek is legelőt meg kaszálót a falu határán kívül is. Nem ritka udvar volt, ahol ötven-hatvan szekér szénát tároltak. Zsadányban „ősidők óta volt lótök, fehírtök." Ezt mindig köztesnek termesztették a tengeri sorokban. Nagy állományú állattartók „tisztán is termesztették a tököt; hátasabb részeken nagyon sok szekér tök megtermett." „A lú kitűnően tartotta magát tűlle, hizott csaknem annyit mintha tengeridarát evett vóna." A burgondirépa, cukorrépa is az 1880-as években jött be Zsadányba. Pelyvát, töreket répával keverve csak marhafélének adtak. „Legrégebbi és legszegényebb takarmánya volt a jószágnak a kölesszalma." Erre akkor fanyalodtak rá, ha a nagy szárazság „megsorvasztotta a legelőt". Nehéz télben adtak töreket a lónak is. Szalmát soha nem takarmányoztak, azt csak alomnak és „fűtőnek" használták.[85]

A lovak színe és megkülönböztető jegyei

Anyanyelvünk gazdagságának, sokszínűségének és kifejezőképességének egyik bizonyítéka a több száz szín, színkeverék és megkülönböztető jegy. A lovak színéről már az 1526 előtti okleveles anyagból is „bőséggel" értesülünk. A legtöbb és legszínesebb anyagot azonban a 18–19. századi levéltári forrásokból ismerhetjük meg.

A 18. századi „vásárra menő állatok jegyzőkönyvei" szolgáltatják a legkifejezőbb színleírásokat. Abban a korszakban még nem volt hivatalos „járlatlevél" („pakszus") s így a jegyzőkönyvekben igyekeztek hitelesen leírni az eladásra felhajtott állatokat a későbbi viták elkerülése, „tolvajkodások" nyomozásának s az „elbitangolt lovak feltalálása" megkönnyítésére. Egyes szerzők szerint a „ló színe a ló színét megállapító illető egyéni érzékétől függő, ezért tárgyi bizonyításnak nem vehető".[86] A külterjesség bizonysága az igen gazdag változatokban bővelkedő mesterséges jelölés, pl. „bilyogozás" nyeregtájon, combon, lapockán, pofán jelekkel s nem ritkán számokkal. Ilyenek még „farkasharapás, nyeregtörés", sérülések okozta szőrzet színváltozás: „turhelyes, turóshátú", vagy a fülek bevágása különböző alakú jegyekkel. Jó néhány lószín magyarázatát ma már képzett lótenyésztő szakember sem ismeri.

A lótenyésztés korai időszakban történt központi állami irányítás alá vétele következtében fokozatosan eltűntek a paraszti lóállományból is a keleti jellegű lovak, ezzel együtt a „magyar parlagi ló". A keleti jelleget szinte biztosan adatoló rendkívül gazdag szürke, fakó, deres és pej színárnyalatok, valamint megkülönböztető jegyek – pl. „szíjjalt hátú, szamárorrú, lisztes orrú" – is kivesztek a közhasználatból. A legújabb korban a katonai irányítású lótenyésztés pedig „törzskönyvezési szabványokban" írta le az egyes lószíneket. Ez utóbbiak maradtak fent a 20. században, s így jóval kevesebb szín, színváltozat, megkülönböztető jegy maradt meg a paraszti lótenyésztés közhasználatában.

Alapszínek (color pilorum plenus): I. Fehér (albus, albidus). Szigorú szakirodalom szerint „igazi fehér ló nincsen, mert az pigmentes bőrű, fedő- és hosszúszőrök fehérek, szaruképletek fehérek". II. Fekete (niger). III. Pej (bajus, badius). Ősi türk eredetű színjelölő szó, mások szerint „őszlovén eredetű". IV. Sárga (fulvus). Színkeve-

[85] K. NAGY 1961. 17–20, 37.
[86] SCHÜTZ 1931. 526.

rék (versicolor); Tarka, színvegyület (color pilorum mixtus); Szürke (griseus, cinereus); Deres (glaucus); Vércse (falco).

Lójegyek (signa pilosa equorum): Tűzött (sötét alapszínbe vegyítve kevés fehér fedőszőr); csillag, virág, virágcsa (kisebb-nagyobb fehér homlokfolt); hóka (homloki, orrháti nagyobb fehér folt: táj; holdas, hódos, lámpás); piszra (táj; szárcsa, keselyorrú: ék alakú fehér folt az orrvégen); békaszáj (tarkás ajakfolt); tejfelesszáj (ajakon világos folt); szerecsenfejű (feje sötétebb az alapszínnél); őszültfejű (feje világosabb az alapszínnél); kesely (fehérlábú); szíjhátú (a gerincvonalon végigfutó sötétebb vagy világosabb csík); szamárhasú (a hasalj világosabb az alapszínnél); turhelyes (nyeregtörés vagy más tur helyén nőtt fehér szőrfolt); kenderfarkú (az alapszőrnél világosabb farokszőr).[87]

A községenként forrásokból adatolt lószíneket és jegyeket nem csoportosítottuk alapszínek és színkeverékek szerint, mert megnehezítette volna az áttekinthetőséget. Békésen pl. lófajtánként is meghatározták a színeket: a nóniusz fekete, nyári fekete (régiesen mocskosszőrű, ti. nyáron, fekete színe kifakul), sötét pej, világos pej, piros pej, gesztenyepej. Az „arabs", arab félvér almásderes, vasderes, fekete, szürke (ez öreg korára kifehéredik és akkor fehér). A lipicai szürke, fehér, gyakran fakó, fekete, vasderes, ritkán bogárfekete. A Gidrán mindig sárgaszínű vagy pej. Tarka lovat nem tartanak. Sokan nem szeretik a sárga lovat („sárga ló nem ló"). A legkedvesebb szín a deres, almásderes és a pej. „Ha nem deres, ha nem kesely, ha nem hóka nem is ló az." A csikó színe: „ha az első szőrit elhányja, megváltozik. A szeme alatt kezd elébb vetkezni. Itt mutatja meg, hogy milyen lesz a végleges színe. A deresnek született csikó fehér lesz. A pej színű csikóból világos pej, a feketéből fakó, nyári fekete vagy gesztenyepej, tehát mindig világosabbra fordul a színe annál, mint amilyen színnel született. A fakónak született csikó fakónak marad. A ló minden évben vetkezik. Kora tavasszal kezdi és egyszerre az egész testén kezdi hullajtani a szőrit. Egy hónap alatt kinő az új szőre, amely olyan, mint az előző volt".[88]

Egy érdekes leírás: „Elveszett egy tarabaksa, nyári penderítővel, uti bőgő vót a nyakába, félig tikholdas vót" – elveszett egy öreg kancaló, csillagos csikója, csengővel.[89] Békéscsabán a szlovák gazdák a színeket többnyire a környékbeli magyarokhoz hasonlóan nevezték meg néhány kivételtől eltekintve (pl. a sárga szín = gidrán, ti. a gidrán fajta uralkodó színe a sárga; pej = pejka).[90] Dobozon 1840–1841-ben peres iratban fordult elő „fekete fijas Kantza Ló, Egy Herélt hibás Ló, egy setét pely mind a négy lábára kesely Kancza csikó".[91] Füzesgyarmaton 1838, 1843, 1846-ban feljegyzett színek: „motskos barna, seregélyszőrü, egérszőrü, seregélyszürke, szattyánpej, almásszürke, egy fehér herélt ló négy lába térgyen alól fekete, pejtarka, veresderes, fakósfekete, vasderes, fekete egérszőrű, pej herélt 7d fü Ló a'hátán bal felől fejérség, hamuszinű herélt ló, fejér kancza ló, barnapej, szögsárga kancza, sárga turóshátú herélt, setétpejj kesely csóka szemű, fekete hódos herélt, tarkaszőrű fejérlábú homloka fejér herélt ló, veress pejj, szattyánhasu kancza ló, fakós pej, világos fakó, motskosszőrü,

[87] CSŐSZ 1937. 124–126.
[88] MÁRTON 1983. 363–365.
[89] KIRNER 1964. 32.
[90] BENCSIK 1993. 293.

sárga hódos, pej csillagos homlokú három lába kesejj, feketével vegyes deres, setét pejj, fekete paripa ló hátsó lába kesejj kevéssé fejéres hátu, fejérszőrü, piros pejj, fakós pejj". A „bilyogot" a következő helyekre sütik: bal-jobb comb, bal-jobb pofa, bal-jobb „lapicka", bal-jobb far, nyak ill. „2 füle jegyes, jobb fara jegyes, jobb fülin hasított bijog". [92]

A gyomai levéltári anyagban található leírások: „Borza József Szentes Város Bírájának Specificatioja bitang Lovakrul 1787. aug. 26. egérszőrü 3ad fü paripa, piros pej kantza, fakó pej kantza hódos, egy fekete hátulsó bal lábára kesej kantza, egy öreg egérszőrü paripa, 5d fü szürke kantza". 1787: „Szegváron került bitang Lovak, Algyőn került bitang Lovak, Sárga szőrü paripa Holdas orru, szürke vagyis fejér paripa Ló, fekete hodos homlokú paripa, sárga pej hodos homlokú, fekete csődör, fekete paripa 4d fü kevéssé hodos, fejér szepe paripa, deres Kantza bal felül a háta nyeregtül fejéres (nyeregtöréses), fekete paripa két első lába patkós, setét pej fiatal paripa bal hátsó lába fél szárig kesej, jobb hátsó lába bokáig kesej". [93]

1792 májusában a Gyomán keresztül utazó (mező)túri lakosoknak elveszett lovai: „fekete Kantza, sanaróni pej herélt, fejér Kantza tölgyellő, veres hódos Kantza sárga csődör szopos Fijával, fekete fijas Kantza". [94] „Gyomai károsok Lovaikra nézve 4d fü fekete hodos Kantza, fekete herélt jobb lába kesejj, setét pejj szamár orru Kantza, fekete Kantza Csikó, fijas szürke Kantza, motskos herélt, fakó negyedfü tsikó, szattyán pej herélt, héjja szinü herélt, piros kantza, fekete fetske hasu Kantza, pej Kantza serénye farka fekete pej Kantza csikóval, seregéjszürke herélt, szürke csődörcsikó bal farán farkas harapás, szattyánszőrü kantza, vasderes kantza, setétpej kesej herélt." [95]

Hagyatéki leltár 1821-ből: „ egy Vín Kantza Lú, 1 tavalyi tsikó, egy világos pej Kantza, egy világos pej Herélt, egy setét pej Csődör, egy negyed fü Kantza Lú, egy Fekete kesej Herült Lú, Fekete Kantza 8 Esztendős, Sárga Herült koros, Fekete Kantza koros ... elveszett 3 éves Csődör Csikaja pej két első Lábára tsugyig (csüdig) kesejj hóka orru jobb czombján billeg." [96]

1850. június 2-án elloptak Gyomán – többek között – „egy fekete szamárorru paripát, egy motskos szőrü kosorru fekete paripa lovat." 1850. december – 1851. január közt elveszett lovak: „fekete csillagos homlokú kesely lábu kancza csikó, veres kancza, tarka hátú sárga herélt bal czombján farkas harapás forma. Sárga csődör szárcsa orru hódos csikó, papos sárga hódos kesejlábú kanczacsikó, pejj paripa 7 éves szijjhátu jegytelen, egy pej kancza rugott hodos homloku billegtelen csikó, 2 éves sárgás szürke kancza, pej kancza egérszőrü kancza csikaja, egy seregély deres 2 éves herélt csikó, bitangságba egy fekete paripa 16 éves, egy fekete kancza egyik szemire vak, egy világos pej paripa bal pofáján billeg, egy barnaszőrü 5 éves csődör, egy fekete kancza

[91] BML Gyula, Doboz Közs. Ir. V. 309. d. 1. Doboz Helysége Protocolluma 260., 279. fol.
[92] BML Gyula, Füzesgyarmat Nagyk. ir. V. 314. A.b. 169., 174., 176., 177. Kötet. „Vásárra hajtott állatok Protocolluma."
[93] BML Gyula, Mikrofilmtár Harruckern-Károlyi Lt. R.l.D.3. 81/2. Fasc. E/66/11. 1620–1797.
[94] BML Gyula, Gyoma Nagyk. ir. V. 317. A.a.fol. 138. Peres ir.
[95] BML Gyula, Gyoma Nagyk. ir. V. 317. A.b.l.fol. 472–473. 1819–1820.
[96] Az irat családi tulajdonban.

mind a két szemire vak, egy motskos szőrü szürke paripa két pofáján egy-egy csillag bal czombján bilyeg".[97]

1920–1950 közötti ló színek: Pej – világos, setét, gesztenye, piros, meggy, szattyán; fekete – nyári, bogár; szürke; deres – rozsda, vércse, vas, almás; sárga – világos, setét, máj; fakó. Jegyek: csillag a homlokon, ha ennél nagyobb folt hódos, száján alul volt folt az „piszra", ha felül „szárcsa", alul-felül fehér folt akkor „tejfelesszájú", kesely.[98] Mezőberényben 1920–1950 között a leggyakoribb színek: fekete, nyári fekete vagy mocskosszőrű, világos-, setét-, meggy-, pirospej, ritkán mocskos pej, fecskeszínű vagy fecskehasú pej, fakópej, barnapej, almásszürke, vércseszürke, seregélyszürke, ritkábban deres, rókaszínű, serteszőrű. Leggyakoribb jegyek: hóka, csillagos, hódos, kesely.[99]

Orosházán a 19. században „a szürke ló csak a szegény ember lova volt, mert sok vesződséggel járt a tisztántartása és csak az tartotta aki nagyon rá volt szorulva. Az első háború után számuk növekedett". 1920–1950 közötti színek: világos és agyagsárga, szattyánsárga (ez a sárga és pej keveréke), világos pej, setét pej, meggypej, almás deres (szürke alapon fekete almák, azaz kerek foltok), deres, vasderes, seregélyszürke, kékesszürke, szedres szürke (fehér alapon pej színű pettyek), nyári fekete (fakó mocskos). Jegyek: csillag, lámpa, hóka, szárcsa, piszra, kesely, kese, fótos kesej, harisnyás.[100]

Sárrétudvariban 1920–1950 közötti színek: fakó pej, meggypej, sárga pej, világos pej, barna pej, piros pej, setét pej, szegsárga, éjfekete, fakófekete, nyári fekete, bársonyfekete, szénfekete, barna fekete, setétfekete, bogárfekete, szattyánbarna, őzbarna, gesztenyebarna, feketés barna. A szürke ló „ha megöregszik fehír lesz", verhenyes szürke, ezüstszürke, almás szürke, penészszürke, egérszürke, szeplősszürke, sárgaderes, veresderes, vasderes, világossárga, gesztenyesárga, szegsárga, aranyfakó, setétfakó, barnafakó. Jegyek: holdvilágfejű, fehér homlokú, hóka (homlokán hosszú fehér folt), csillag (homlokán kerek fehér folt), szijjhátú, piszra, kesely, vánkuskesely, pártába kesely, „térgyig fehír lábu vagyis fuszeklis".[101]

Vésztőn 1920–1950 között (és azelőtt is) a szép ló volt a parasztember büszkesége. A közösség tagjai szemmel tartották, ki, milyen lóval jár. Egyéni ízlés szerint válogatta meg a gazda a ló színét, más színű lovat nem szívesen vett meg. Volt, aki fekete lováról volt híres, mások a vasderest, setétpejt, meggyszínpejt részesítették előnyben. A sárga színű ló kevésbé jellemezte a vésztői gazda portáját. A sárga ló leginkább a szegény ember lova volt. Legfeljebb egy-egy különleges színűnek számító „szeksárga" ló juthatott be egy módosabb gazda udvarára. Különösen egyéni ízlésre vallott a szattyánpej vagy szedres színű ló. Sokan kedvelték az almásderes lovat, de már lenézték az egérszőrűt, a fehéret s különösen a tarka lovat.[102]

[97] BML Gyula, Gyoma Nagyk. ir. V.317. E.b. Hirdetési Jegyzőkönyvek. 65–69. Kötet. 1850. Jún. 2., 1850. Dec., 1851. Jan., 1852. Febr., 1853. Jan., 1854. Okt., 1855. Okt. 28., 1856. Febr., 1856. Máj. 17 – Jún. 14.
[98] Kis G., Nagy A., Udvari A. közlése.
[99] Dombi D. közlése.
[100] GULYÁS–HAJDÚ–SZABÓ 1965. 213–214.
[101] PUSZTAINÉ 1993. 151–152.
[102] VARGA 1982. 464–483.

Végül itt emlékezem meg hálás köszönetem kifejezése mellett – a sok baráti, szakmai segítségért – néhai kiváló munkatársamról, Csanádi István (1916–1995) m. kir. méneskari törzsőrmester, lótenyésztési főfelügyelőről.[103]

ADATKÖZLŐK

Dombi Dániel (szül. 1904), gazdálkodó: Mezőberény, Vasút u. 36.
Fiák Sándor (szül. 1922), törzskönyvezési felügyelő: Orosháza, Töhötöm út 36.
Hegedűs Gyula (szül. 1904) és Hegedűs Gyuláné (szül. Kocsis Erzsébet, 1908), gazdálkodók, Sárrétudvari, Lenin út 54.
Kertész Gábor (szül. 1938), gazdálkodó: Békéscsaba, Hegedűs utca 2.
Kis Gábor (szül. 1910), gazdálkodó: Gyoma, Kisrét u. 18.
Nagy Antal (szül. 1912), gazdálkodó: Gyoma, Kisrét u. 1.
Pataki Sándor (szül. 1911), gazdálkodó: Orosháza, Kisfaludy u. 78.
Szabó János (szül. 1935), gazdálkodó: Sárrétudvari, Lenin út 54. (Felesége: Hegedűs Eszter, szül. 1937)
Udvari Antal (szül. 1922), gazdálkodó: Gyoma, Rákóczi u. 22.
Veres Béla (szül. 1921), gazdálkodó: Okány, Sport u. 3.

IRODALOM

BARABÁS 1964.
Barabás Jenő: Békés megye néprajza a XVIII. században. Gyula, 1964.

BÁCSKAI 1967.
Bácskai Vera: A gyulai uradalom mezővárosai a XVI. században. Agrártörténeti Szemle 3–4 (1967) 432–456.

BENCSIK 1971.
Bencsik János: Paraszti állattartás Hajdúböszörményben. Debrecen, 1971.

BENCSIK 1993.
Bencsik János: A paraszti állattartás. In.: Békéscsaba néprajza. Békéscsaba, 1993. 253–334.

BELLON 1996.
Bellon Tibor: A nagykunsági mezővárosok állattartó gazdálkodása a XVIII–XIX. században. Karcag, 1996.

BORSA 1991.
Borsa Iván: A Justh család levéltára (1274–1525). Budapest, 1991.

[103] CSANÁDI 1996.

CSANÁDI 1996.
Csanádi István: Mezőhegyesi műemlékek és emlékezések. Mezőhegyes, 1996.

CSILLAG 1844.
Csillag Szénási Sámuel: A'Helvécziai Vallástételt követő Komádi Szent Ekklé'siát illető Jegyzék. Készült az 1843-dik Évben, bé rekesztődött 1844. márczius 10-én. Komádi református Egyház Anyakönyve II. kötet. Kézirat, 1844. 456–503.

CSŐSZ 1937.
Csősz Gyula: Állatorvosi műszótár. Budapest, 1937.

CSŐSZ SZABÓ 1987.
Csősz Szabó István: A nagyüzemi állattartás. In.: A polgári Táncsics Tsz. gazdaságtörténete. Folklór és Etnográfia 35. Debrecen, 1987. 111–148.

DALA 2001.
Dala Sára: Molnár Ambrus sápi mondagyűjteménye. Rálátás II/2 (2001) 24–36.

DOMOKOS 1988.
Domokos Jenő: A székely falu törvényalkotása. In.: A székely művelődés évszázadai. Budapest, 1988. 41–58.

DÖHRMANN 1922.
Döhrmann Henrik: Lótenyésztés I–II. Budapest, 1922.

DÖHRMANN 1926.
Döhrmann Henrik: Lótenyésztés. In.: Magyarország állattenyésztése II. (Szerk.: Konkoly Thege Sándor) Budapest, 1926. 3–284.

GÁSPÁR 1986.
Gáspár Simon Antal: Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegíts. Budapest, 1986.

GULYÁS–HAJDÚ–SZABÓ 1965.
Gulyás Mihály – Hajdú Mihály – Szabó Mihály: Állattartás. In.: Orosháza néprajza. (Szerk.: Nagy Gyula) Orosháza, 1965.

HAJDÚ 1983.
Hajdú Mihály: Nyelvjárástörténeti szövegek és följegyzések a XVIII–XIX. századi Békésről. Budapest, 1983.

HÉVVÍZI 1989.
Hévvízi Sándor: Doboz külterületének történeti helynevei. In.: Dobozi tanulmányok. (Szerk.: Réthy Zsigmond) Békéscsaba, 1989.

HÓMAN–SZEKFŰ 1939.
Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet III. Budapest, 1939.

HUSZÁR 1985.
Huszár Mátyás: Vízrajzi értekezés. Huszár Mátyás leírása a Körös-vidékről. (Szerk.: Kósa Ferenc) Gyula, 1985.

JANKOVICH 1983.
Jankovich-Bésán Dénes: Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjtésében. Békéscsaba, 1983.

JANKOVICH 1991.
Jankovich-Bésán Dénes: A magyar honfoglalástól a török korig. In.: Békéscsaba története I. (Szerk.: Jankovich-Bésán Dénes, Erdmann Gyula) Békéscsaba, 1991. 148–206.

JANKOVICH 1996.
Jankovich-Bésán Dénes: Adatok a Körös-vidék középkori vízrajzához és a vizek hasznosításához. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 16 (1996) 305–349.

KARÁCSONYI 1896.
Karácsonyi János: Békés vármegye története I–III. Budapest, 1896.

KÁLDY-NAGY 1982.
Káldy-Nagy Gyula: A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Békéscsaba, 1982.

KIRNER 1964.
Kirner A. Bertalan: A békési vásár. Gyula, 1964.

MÁRTON 1983.
Márton László: A békési földművelés és állattartás leírása. In.: Békés város néprajza. Békés, 1983. 357–372.

K. NAGY 1961.
K. Nagy Lajos: A zsadányi állatok kihajtásának és legeltetésének rendje. Kézirat, 1961. A szeghalmi Sárréti Múzeum Néprajzi Adattára, leltári szám: A–36–1986. 1–49; A–91–1986. 2–9; A–14–1986. 1–81.

PALÁDI-KOVÁCS 1993.
Paládi-Kovács Attila: A magyar állattartó kultúra korszakai. Budapest, 1993.

PUSZTAINÉ 1976.
Pusztainé Madar Ilona: Adatok a sárrétudvaiak gazdálkodásának történetéhez, különös tekintettel a lótartásra. Agrártörténeti Szemle XVIII (1976) 419–471.

PUSZATINÉ 1993.
Pusztainé Madar Ilona: Sárrétudvari néprajza. Debrecen, 1993.

SELMECZI 1994.
Selmeczi László: A dobolási hirdetmények néprajzi adatai Törökszentmiklós paraszti állattartásáról (1818–1830). Folklór és Etnográfia 85 (1994) 216–217.

SCHÜTZ 1931.
Schütz Ernő: Debrecen szabad királyi város és a Hortobágy lótenyésztésének múltja és jelene. Szent György 1931. évf. 526–531.

SZABADFALVI 1984.
Szabadfalvi József: Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből. Studia Folkloristica et Ethnographica. Debrecen, 1984.

SZABÓ 1850.
Szabó Károly: Magyar helyneveinkről. Körös-Tarcsa helynevei. Új Magyar Múzeum VII (1850) 370–377.

SZABÓ 1993.
Szabó Imre: Lovas múltunkról jelen időben. Jászkunság XXXIX/3 (1993) 9–12.

SZEMIÁN 1876.
Szemián Sámuel: A csabai nép életmódja s szokásai a közel múltban. A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társaság Évkönyve II (1876) 43–56.

SZILÁGYINÉ 1926.
Szilágyiné Sütő Terézia: Emlékezetre méltó dolgok. Gyoma, kézirat (magántulajdonban).

SZŰCS 1993.
Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Az állattenyésztés fejlődése. Budapest, 1993.

VARGA 1982.
Varga Gyula: Vésztő népi állattartása. In.: Vésztő története. (Szerk.: Szabó Ferenc) Vésztő, 1982. 464–483.

RÖVIDÍTÉSEK:

BML	= Békés Megyei Levéltár, Gyula
GMA	= Gabonamúzeum Adattára, a Munkácsy Múzeumban, Békéscsaba
MMM	= Munkácsy Mihály Múzeum Adattára, Békéscsaba
Nagyk. ir.	= Nagyközségi iratok
Közs. ir.	= Községi iratok

Angaben zur geschichtlichen und ethnographischen Kenntnis der Pferdezucht auf dem Körös-Gebiet

– István Cs. Szabó –

Resümee

Die naturgeographische Gegend Körös-Gebiet war im Mittelalter und auch in den früheren Jahrtausenden eine Landschaft, die durch lange, schlängelnde Wasserläufe durchgelaufen und durch sumpfigen Flächen unterbrochen war. Die biologische Umwelt wurde durch den Rhythmus der Fluten, die jährlich mehrmals vorkamen, in ständigen Veränderungen gehalten. Auf den tiefliegenden Inseln gaben die ergiebigen Weiden und die Sumpfwälder den hier lebenden Menschen und ihren Tieren ausreichende Nahrung.

Die auf diesem Gebiet lebenden Ungaren wirtschafteten auf dem Flutgebiet und sie schützten sich vor der Flut mit verschiedenen kulturtechnischen Lösungen – wie mit Kanälen mit Doppelausnutzung /"fokok"/, die auch gegrabene sein könnten, aber sie waren überwiegend naturelle Geländeformationen –, mit Dämmen und Sperrseen, die gleichzeitig auch Fischteiche waren. Es ist aufmerksam, daâ die türkische „Verwaltung" „die Bewegung der Gewässer" in der Zeit der Türkenherrschaft in Ordnung halten lieâ. Die Versumpfung erfolgte auf einigen Gebieten in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts, wann die militärische Operationen die geregelte Wirtschaftung unmöglich machten.

Innerhalb des ansehnlichen Viehbestandes der Pferdebestand vertrat eine bedeutsame Zahl. Ab der Arpadenzeit bis zum 20. Jahrhundert wurde ein wertvoller Pferdebestand auf diesem Gegend unseres Landes gezüchtet. Die Willkürherrschaft zwischen 1958–1962 rechnete auch mit dem Pferdezucht, was dem Bauerntum – was sie liquidieren möchteten – von psychologischer Bedeutung war und mit der Vergangenheit im Zusammenhang brachten-, grausam ab.

Bis der Mitte des 19. Jahrhunderts, an manchen Stellen bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts wurden die in der Arbeit genutzten Pferde von den Pferdejungen auf der sogenannten siedlungnahen inneren Weide in Gruppen geweidet. Die Weide in der Nacht bat den Jugendlichen eine Möglichkeit von den älteren Menschen Märchen und Sagen zu hören, Gesellschaftsspiele zu spielen und durch die Bewachung von Pferden miteinander abwechselnd Liebesverbindungen zu pflegen. In dem Gehöftsystem, welches nach der Kommassierung der Ackerfelden und nach dem Ausbruch der Weiden herausgebildet wurde, als die „organische Fortführung" dieser Weideart war die Weide um die Gehöfte zustande gekommen.

Auf die Wende des 19.–20. Jahrhunderts entsprach das Bild des „idealen Pferdes" des ungarischen Bauers den Anforderungen von „landwirtschaftlichem Arbeitspferd", welches mit der fachlichen Leitung der militärischen Gestüte gezüchtet wurde. Diese Gruppe der Pferdearten von „halbschweren" Warmblütern – Nonius, englische Halbblutpferdarten – genügte auch die Ansprüche der Armee. Der gemischte

Bauerpferdebestand von östlichem Charakter wurde bis zu dem letzten Drittel des 19. Jahrhunderts völlig verschwunden. Die Qualität des Pferdebestandes erlitt wegen des I. und II. Weltkrieges einen wesentlichen Rückschlag.

Die Pflege, die Fütterung und die Haltung von Pferden wurden von der endlosen Pferdeliebe des Bauertums bestimmt. Der Landwirt von Pferden ging nach der Arbeit nie „ins Haus" hinein, bis er seine Pferde in jeder Hinsicht nicht versorgte. Er ging sogar vor dem Schlafengehen in den Stall um zu besehen, ob alles in Zusammenhang mit den Pferden in Ordnung sei.

Nach dem Aufbruch der Weiden, durch den Anbau der Futterpflanzen wurde die Futterung von Pferden völlig verändert. Die Haltungs- und Futterungskosten erhöherten sich. Die Pferden wurden auf jeden Zweig der landwirtschaftlichen Arbeiten eingehend ins Joch gespannt. Die Futterung mit Gerste, als Pferdefutter hörte sich auf. Die Kraftfutter waren: Hafer, Mais. Die Massenfutterpflanzen waren: Luzerneheu, weniges Wiesenheu, Gersteheu, Haferheu, im Notfall Weizenheu. Futterrübe und Futterkürbis wurden in groâer Menge im Herbst und im Winter mit Weizenspreu – Rüttsroh nach einem eintägigen Verarbeitungsverfahren /Beizezubereitung/ gefuttert. Die überwiegend auch heute gebräuchliche mehrhundert Wörter für die Nennung von Pferdefarben und Pferdemalen – dienen als ein Beweis der Fülle, Vielfarbigkeit und besonderer Varietät der Ausdrucksfähigkeit der ungarischen Sprache. Die Zahl von solchen Nennungen ist aber leider auch bedeutend, die – mit den Pferden zusammen – schon aus dem allgemeinen Gebrauch ausgestorben sind.

Cs. Szabó István
H–5600 Békéscsaba, Lencsési u. 46. fsz. 1.

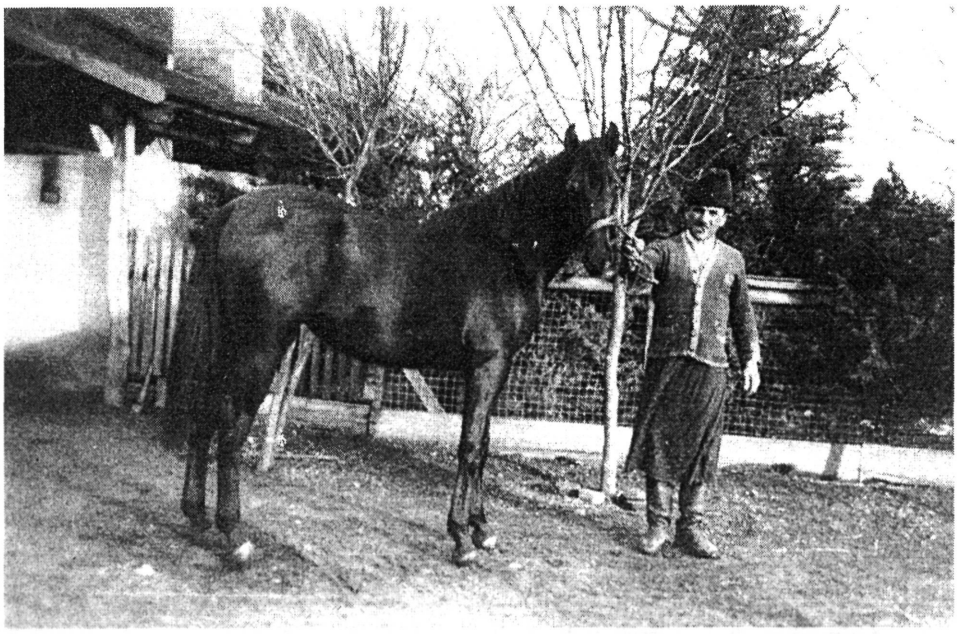

1. kép. Nonius kétéves csikó (1930, Braun Ádám, Mezőberény, Petőfi u. 7)

2. kép. Itatás a tanyaudvaron (1930, Braun Ádám, Mezőberény)

3. kép. Csikó, homlokán „csillaggal", bal hátsó lába csüdben kesely
(1930, Braun Ádám tanyája, Mezőberény)

4. kép. Hucul-jellegű ló, nyeregtájon „turhelyes", „lisztes vagy másképpen szamárorrú"
(1920, Mezőberény)

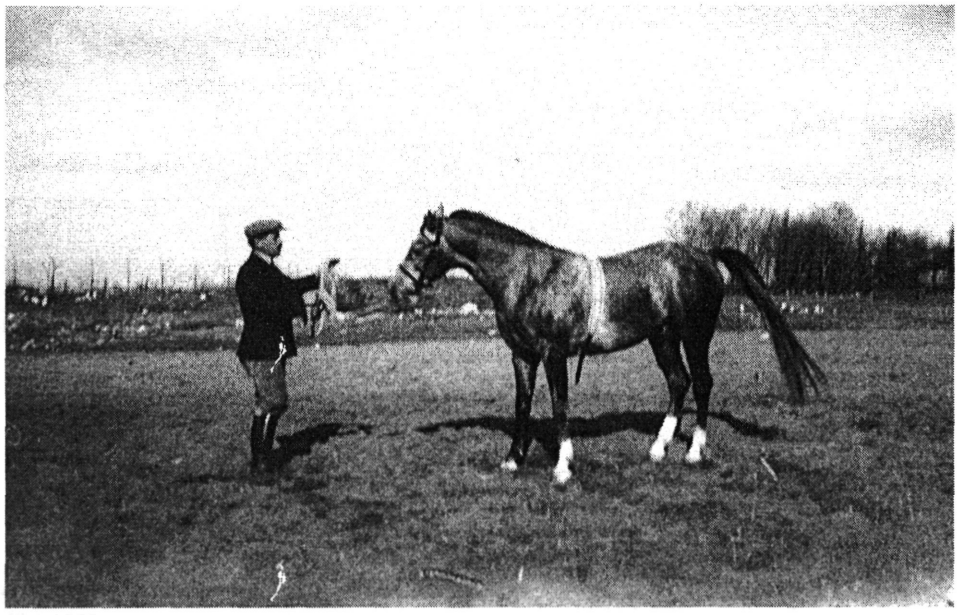

5. kép. Almásderes mén-„csődör", félvér-jellegű (1932, Lédig József, Mezőberény)

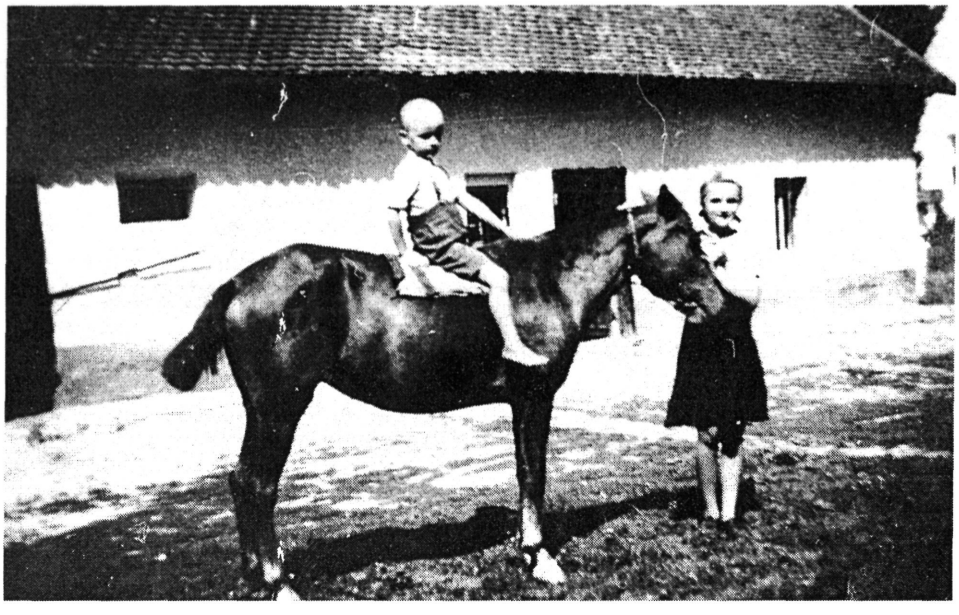

6. kép. A szerző hatéves korában és tizennégy esztendős nagynénje, Braun Ilonka, Mezőberény, Braun Péter tanyája 1944

7. kép. "INSPEKTOR" fedezőmén és a kancák, Szabadság tsz., Békéscsaba, 1980

8. kép. Sipiczki János félvér kanca fogata, Szabadság tsz., Békéscsaba, 1980

9. kép. Urbán János gazda vásárra menet, Békéscsaba, Kereki, Tanya 641, 1930-as évek

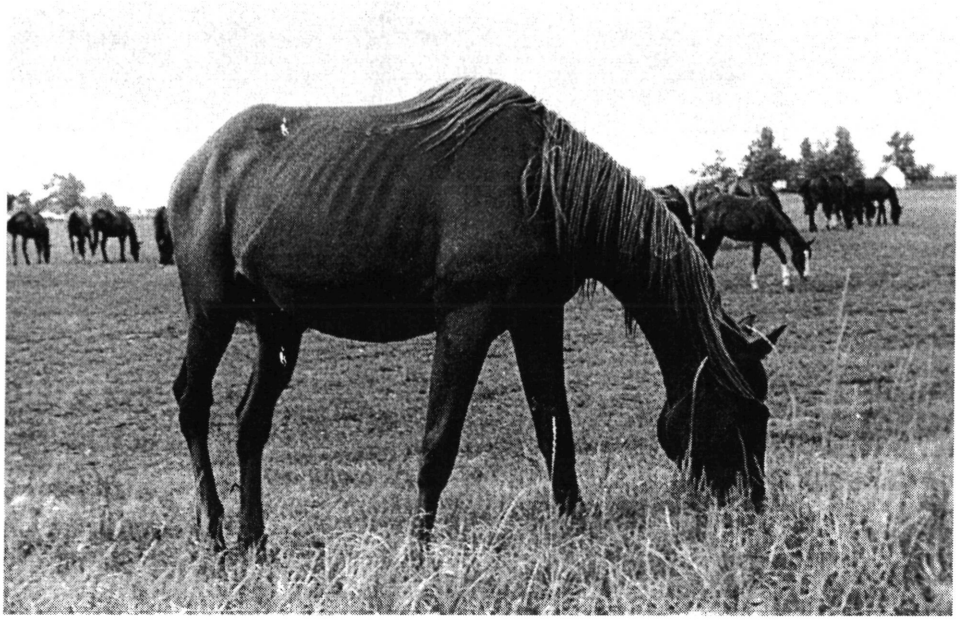

10. kép. Legelő ménes, Gyoma, az 1970-es évek eleje

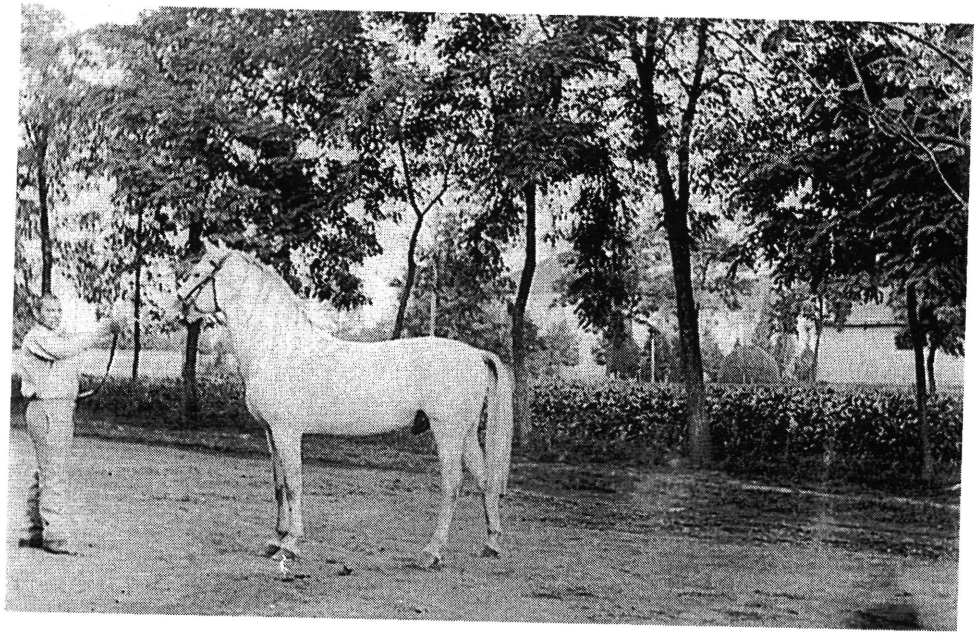

11. kép. Arabs jellegű fedezőmén, Kiskundorozsma, Ménesparancsnokság, 1912

12. kép. Kiskundorozsma, Ménesparancsnokság parancsnoki fogata, 1912

13. kép. Papp Zsigmond gyomai gazda, méneskari őrmester, Kiskundorozsma, 1912

14. kép. Huszárok pihenőben, valahol Galíciában, 1915

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 459–480.

Határjárások és határjelek a középkori Békés vármegyében

– Havassy Péter –

A történeti kutatásban meglehetősen ritka esetnek számít, hogy egy irodalmi alkotás irányítsa a figyelmet addig kevésbé vagy egyáltalán nem érintett terület vizsgálatára.* Nos, *Arany János* „A hamis tanú" című verse ilyen, mely annál is örvendetesebb, mert a jeles költőt éppen egy Békés megyei példa ihlette meg:[1]

Állj elő, vén Márkus! vedd le a süveget,
Hadd süsse a napfény galamb-ősz fejedet;
Tartsd fel három ujjad: esküdjél az égre,
Atya, Fiú, Szent-Lélek hármas Istenségre:
Hogy az a darab föld, a melyen most állasz,
Nem tarcsai birtok, – ladányi határ az.

Arany János más műveiben, így a „A Jóka ördöge" és „A csillaghulláskor" című epigramma-sorozatában szintén érinti a határkérdést, felkeltve az érdeklődést a téma iránt. Kevésbé ismeretes azonban, hogy Arany Jánost megtörtént esemény ihlette versének megírására. Egyrészt olvashatta *Szabó Károly* úttörő jellegű cikkét a köröstarcsai helynevekről,[2] másrészt kisújszállási tanító korában hallhatott arról az 1730-ban lezajlott eseményről, amikor a későbbiekben már a városhoz tartozó Marjalaka és a Békés megyei Ecseg közötti határperben az előbbi javára két nagyon idős ember úgy esküdött meg, hogy talpa alá a csizmájába földet tett. Mikor azonban az esküt letették, az egyik szörnyethalt, a másik megvakult.[3] Arany versének alapját kereshetjük azonban abban a tanúvallomásban is, amit Juhos István egykori tarcsai lakos tett 1728-ban a Ladány és Tarcsa közötti határperben: *„A Gácsérnál levette a csizmáját s úgy esküdött meg, hogy ez a föld a tarcsai határhoz tartozik, s az ő vallomása után vonták meg újra a határt... csak ezen Juhos Istvánra vonatkozhatik az Arany Jánostól is megénekelt Vén Márkus mondája"*– írja *Karácsonyi János*[4] és az ő nyomán *Györffy István,* aki azonban megjegyzi, hogy Juhos vallomása később történhetett, mint a vén Márkusé, mert vele már levettették a csizmáját, nehogy a szülőfaluja földjét a talpa alá tegye.[5] *Riedl Fri-*

* Jelen dolgozatunk egy része – az alföldi középkori határjelek kérdése kapcsán – már napvilágot látott (HAVASSY 2001. 39–45.), de későbbi kutatásunk során e korábbi kerethez annyi új, szigorúan csak Békés megyére vonatkozó adatot sikerült összegyűjtenünk, mely a jelentősen kibővített, ismételt közlést indokolttá teheti.

[1] Arany János összes költeményei. Budapest, 1955. 230.
[2] SZABÓ 1850–1851. 376.
[3] GYÖRFFY 1916. 211.
[4] KARÁCSONYI 1896. 210.
[5] GYÖRFFY 1916. 210.

gyes,[6] *Binder Jenő*[7] és *Róheim Géza*[8] egyértelműen Szabó Károlynak a tarcsai Márkusörvény (Láposörvény) helynévhez kapcsolódó történetét fogadják el Arany költeményének alapjául. *Ipolyi Arnold*[9] több mondát közöl, *Róheim Géza*[10] és *Berze Nagy János*[11] pedig számos magyar és európai párhuzamot idéz a hamis tanúzásra és következményeire. Így vált tehát egy megyénkben született rövid közlemény és egy vers a határjel-kutatás egyik fő ösztönzőjévé.

A feudális kor végi határjárásokról és határjelekről legutóbb *Takács Lajos*[12] adott az egész országra kiterjedő monografikus feldolgozást, *Tárkány Szűcs Ernő* pedig a „Magyar népi jogszokások" című művében nyújtott átfogó ismertetést a határ védelmének jogi eszközeiről.[13] Sajnos e kötetek vizsgált korszakunkra nem tartalmaznak adatokat, ellenben, ha röviden is, de tudós történészeink, *Szabó István*[14] és *Maksay Ferenc*[15] foglalkoznak kiváló műveikben a középkori határjelekkel és határjárásokkal. Legutóbb e sorok írója tért ki az Alföld középkori határjeleire.[16]

Valamely közösség határvédelmének legbiztosabb módja a megnyugtató elhatárolás volt, azaz a település határán olyan jól látható, szilárd jeleknek a lerakása, „melyek minden szomszédnak érthetően és azonnal a tudomására hozták, hogy azon túl tilos a *hat*olás, addig *hat* az illetékessége, birtokjoga: ott a *határ*!" Ezért tulajdonítottak minden időben nagy jelentőséget pontos kijelölésének, melyre általában az uralkodó, vagy valamelyik főméltóság adott parancsot.[17] A királyi utasítás szövege általában az alábbi volt: *„És ezek után, a falubirtok e határjárásának, határjelek felállításának és megújításának rendjét, az ott felállítandó határjelek haladási vonalával, valamint az ellentmondók és megidézettek – ha lennének ilyenek – nevével, s a számukra kijelölt határnappal egyetemben, nekünk írásban hűségesen jelentsétek vissza"*– olvashatjuk Zsigmond 1425. évi Gyomával kapcsolatos, az egri káptalannak írt oklevelében.[18] Talán még konkrétabb Mátyás király 1487. évi utasítása a váradi káptalanhoz:[19] *„Ebben az ügyben, ennek az oklevelünknek rendjében erős paranccsal meghagyjuk hűségteknek, hogy küldjétek ki saját embereteket közhitelű tanúként, akinek jelenlétében az említett Békés vármegye egyik választott, nemesi rendű esküdtje ... mint a mi emberünk, kimenvén az említett Bucsa falubirtok helyszínére, s miután a törvényes módon összehívta annak valamennyi szomszédját és határszomszédját ... és azt a falubirtokot, igaz és ősi határjelei szerint megjárván, s a szükséges helyeken a régiek mellé új határjeleket emelvén, s miután így együtt megjárták annak határát, s miután mások birtokjogaitól határvonalakkal elkülönítették és határjelekkel megkülönböztették, ugyanazon királyi ember hagyja meg és adja birtokba a fent nevezett kérelmezőnek örökjogú birtoklásra..."* De idézhetjük 1435-ből Báthory István országbírót, aki azért adja ki utasítását a káptalannak, mert Ege falu, Körösladány és Varsányegyházapuszta felőli oldalán nagyon rászorul már a törvényes határjárásra, határjelek felállítására, illetve felújítására.[20] A határ megvonásának és

[12] TAKÁCS 1987.
[13] TÁRKÁNY 1981. 689–698.
[14] SZABÓ 1969. 107–116.
[15] MAKSAY 1971. 133–138.
[16] HAVASSY 2001. 39–45.
[17] TAKÁCS 1987. 15.
[18] DL. 63179.
[19] DL. 107390.
[20] DL. 107381.

rendezésének mindennemű tennivalóját a megye közhitelű cselekményeit védő ispán vagy alispán, pristaldus, később szolgabíró vagy esetleg egy vármegyei esküdt, még ritkában egy várjobbágy látta el. (Magam alföldi példát erre nem találtam, de korábbi kutatásaimból tudom, hogy Nógrádban többször vesznek részt határjáráson is a szandai várjobbágyok.) Rajtuk kívül ott találjuk a királyi embereket és valamely hiteles hely egyik tagját, továbbá a szomszédokat és a határosokat, valamint a megesketett tanúkat, általában olyan idősebb jobbágyokat, akik *„meg venhettek és it zwlettek"* (megvénhedtek és itt születtek) – olvashatjuk egy 1517. évi oklevélben.[21] 1523-ban a csanádi káptalan előtt egyezséget kötnek Fábiánsebestyén és Ecset földesurai. Egyezségük alapja az a határjárás volt, amelyet az általuk egymás falvaiból kölcsönösen kiválogatott négy-négy, illetve más nemesek Szentlászló nevű falujából általuk együttesen kiválasztott nyolc tekintélyes jobbágy végzett el, akik e határjáró és határjelkitűző munkájuk előtt esküt tettek a határjáráshoz kiküldött királyi ember és a káptalan közhitelű tanúja előtt – mint olvashatjuk *„akik valamennyien nem nemesi rendű emberek, s őket mint általuk kiválasztottakat a helyszínre vezették; ezek a nem nemesi rendű választott férfiak azután – miután az említett királyi ember és a mi emberünk színe előtt letették a szokott szigorú esküt – ugyanazon királyi ember és a tanúbizonyság–emberünk jelenlétében a fent írt Echteh és Fabian Sebestyén falubirtokok területét és határait ... körös körül, úgy, ahogyan alább következik, megjárták, lelkiismeretesen megtanácskozták azok határait, és ki is jelölték azokat."* Az esettel azért foglalkoztunk kissé hosszabban, mert a határjárásban és határ megállapításban párját ritkító eset az, hogy részint kölcsönösen egymás falujából és együttesen egy környékbeli, semleges falubirtokból, Szentlászlóból válogatott, gyakorlatilag jobbágyi rendű döntőbírákra bízták a birtokos nemesek a határjárást, határjelkitűzést és határvonal megállapítást, mindezt kilenc esztendővel a parasztháború után.[22] A határok kijelölése nemcsak a földesúr, hanem az adott közösség egészének egyik legfontosabb jogi aktusává vált századokon keresztül. Legyen szabad ezért egy későbbi korszakból származó, de az előbb elmondottakat hangsúlyosan megerősítő 1814. évi gyomai határozatot idéznünk:[23] *„Bíróválasztás után, mihelyest az idő engedi, a múlt esztendőnek bírája számosabb lakosokkal a határ szélire kimengyen, és minden határdombokat azoknak megnevezésével és a mappába leendő kimutatásával az új bírónak és tanácsnak megmutatja és resignálja, mely határokat az új bíró ilyeténképpen általvévén, azokat vagy maga személyesen, vagy az tanácsból kiküldendő deputátusok által számosabb lakosok jelenlétekbe gyakran, legalább minden 3 holnapban egyszer eljárja és megvizsgálja, és az előfordult változásokról s tapasztaltakrul az illető uradalmi tisztnek jelentést tegyen."*

Nyilván korszakunkban is előfordult már, de később gyakorivá vált, hogy a húsvéti vagy a Szent György napi határkerüléskor fiatalabb lakosokat megcsapattak, megvesszőztek, hajukat megráncigálták stb., – egy erdélyi példa alapján az *„emlékezetet hátuljokra verték"*, hogy egész életükben emlékezzenek a határjelekre.[24] Nem volt ez máshogy Békés megyében sem, mert pl. 1620-ban így vall a Békés és Doboz közötti

[21] SZABÓ 1969. 109.
[22] DL. 107405; HAVASSY 2001. 41.
[23] IMPLOM 1971. 63.
[24] SZABÓ 1971. 30–34.

határjárás alkalmával az 54 éves Sáros Tamás nevű dobozi tanú:[25] *„Annak utána mind a két helybül ugyan sokan voltanak az öreg Emberek, iffiú Emberek is, én is köztük voltam ..... Békés felöl mennénk az Kosdér Szigettyére, nem mennénk által az Derékon, mert nagy víz volt az Derékban, hanem onnét is visszatérének, mert engemet ott megragadának, és egy Reketye vesszövel egy Márkus Pál nevű Ember erősen meg vere, és meg hagyák az öreg Emberek, hogy megemlékezném rólla, azért én így emlékezem a dologról.....”* Az ütlegelés később is gyakorlat maradt, így idézhetjük azt az 1797–ben megtörtént esetet,[26] amikor *„Vida András a Tanut pofon ütötte, mondván, ne, ötsém, ezt azért cselekedtem, hogy jövendőben is emlékezzél arról, hogy ez az hármas határ egyik Csökmei, második Tordai és az harmadik Szeghalmi ... azóta a Tanú jól emlékszik rájuk.”* 1828–ban így emlékezik az egyik 83 éves öcsödi tanú:[27] *„Annál is inkább van esmeretsége ezen gátról, mert egyszer meg is verték ezen gátnál, 12 csapódván reája emlékezetnek okáért.”* Későbbi forrásainkból kiderül továbbá az is, hogy az emlékezetbe vésés többnyire a határ valamelyik nevezetesebb helyén történt, így pl. 1823-ban Szeghalomban egy hányott határnál *„a hol most a Csökmei malom áll ... eötet megh verték”*– vallotta az egyik tanú.[28] Itt jegyezzük meg, hogy sokan ezt kifejezetten magyar gyakorlatnak tartják és tartották, de legyen szabad bemutatnunk egy rövid idézetet *Reymont* a Parasztok című művéből:[29] *„Éppen az első határdombhoz közeledtek ... A pap imádságot mondott a jégeső ellen és meghintette szentelt vízzel a világ négy táját, a fákat, a földet, a vizet, s az alázattal meghajolt fejeket. ... Tovább indultak, balra kanyarodva a réteken, a szelíd emelkedés irányában. Csak a gyermekek maradtak el, mert a Gulba fiú Vitekkel ősi szokás szerint néhány fiút deresre húzott a dombon.”* Azonban a hathatós emlékezetbe vésésen, a megcsapatáson túl volt egy általánosnak mondható gyakorlat is, nevezetesen, a fiatalok szinte kötelezőszerű oktatása, kitanítása a település határpontjairól. Jó példa erre Doboz, ahol 1620-ban 50–70 év közötti tanúk gyerekkorukra visszaemlékezve így nyilatkoztak:[30] *„Maró éren által az atyám egy nagy Tölgyfát mutatott, és mondotta Békési határnak ... Békés felől volt egy temérdek fűz a tisztán, és öreg Emberek azt mondották Békési és Dobozi határnak ... Az Atyámtól úgy hallottam, hogy az Berczikebéren által az Békésieknek semmi közök nincsen ... Én gyermekségemtől fogva ezen az földen nevelkedtem, de villongásban volt Békés között és Doboz között az Határ. Hallottam az Atyámtól, hogy egy Fok jön ki az Körösbül, a melyet Ároknak hivnak, egyszer egy időben egy Ember holt volt belé ... Emlékezem reá, iffiú Legény voltam, a Török idejében immár a Doboziak és Békésiek egyenlőképen határt járának, én is ott voltam ... Én Dobozon laktam, ott születtem a világra, tudom azt bizonyosan, hogy még a Magyarok idejében ... azt is hallottam Atyámtól, mert ő is Erdő Biró volt...”* A doboz–békési határjárás kapcsán még egy érdekes adatra kell felhívnunk a figyelmet, mely egyedi esetnek tűnik az általunk eddig megismert források és az áttanulmányozott irodalom alapján:[31] *„...az Emlőstőlynél két fő Ember (ugy mint Békési Tarhos István régi Bíróság viselő Ember, ismét Dobozi Pák*

[26] TAKÁCS 1987. 191.
[27] IMPLOM 1971. 64.
[28] TAKÁCS 1987. 181.
[29] W. S. REYMONT: Parasztok III. Budapest, é. n. 196–197.
[30] HAAN 1870. II. 222–228.
[31] HAAN 1870. II. 225.

András) erősen megbirkozának, emlékezvén meg azt mondották, hogy a Békési Tatus a Dobozi Tátussal meg birkózott, az Dobozi Tatos birja vala meg a Békési Tátost, egyenlőképen mind az két fél járta az Határt." Az emlékezetbe vésésből tehát az idősebbje is kivette részét, olyan tettet végrehajtva, melyet egykönnyen nem felejthetett el az aktuson részt vevő. A szájhagyomány, a kollektív emlékezet, és az emlékezésre szigorúan, tudatosan odafigyelő közösség tehát adott esetben több száz éves állapotot rögzített, s különösen igaz ez a megállapításunk azokban az esetekben, amikor a 18. század elején a határok újbóli bejárása során a tanúvallomások és az egykori iratok adatai egybecsengenek, pl. 1728-ban az egyik tanú vallomása alapján éppen úgy húzták meg Köröstarcsának a Büngösdtől a Mihályhalomig terjedő határát, ahogy az már 1479-ben is fennállt.[32]

Tehát a határjelek megőrzésének igen fontos feltétele a kontinuus népesség, amely nemcsak gondozta a metákat, hanem a jelek ismeretét is biztosította, mintegy az emlékezetet fenntartotta. Egy-egy falu középkori és 18. századi helyneveit összehasonlítva egyértelműen kitűnik az ősi határjelek újkori továbbélése, még olyan települések esetében is, melyek lakossága a kutatók szerint a török időkben teljesen elpusztult. Tehát néhány lakos mégiscsak túlélte a hódoltságot, vagy egykori falujába tért vissza, hiszen a földrajzi nevek áthagyományozása másként nehezen képzelhető el.[33] A kontinuus határnevek felsorolása kimeríti jelen tanulmányunk kereteit, de az érdeklődő megfelelő bizonyítékot talál állításunk igazolására a Pesty Frigyes-féle gyűjteményben[34] és a Békés megyei régészeti topográfia köteteiben a dolgozatunkban említett településeknél, illetve a középkori földrajzi nevek felsorolásánál.[35]

A vizsgálatot végzők gyakran meghatározták a határjelek közötti távolságot is. Nemritkán a megosztó határ a templom szentélyének ablakából kiindulva, az utca közepén haladva 32 ölet futott meg, többször a meták között lépésben, máshol fejszedobással (hasonlóan, mint a germánoknál), de előfordult, mint pl. 1326-ban a Békés megyei Károly falu határjárásánál, ahol egy bot eldobásával (hajítófa) adták meg a két határjel közötti távolságot: *„a fent nevezett vár birtokrészét választja el addig, ahol egy bot eldobásának távolságában van két határjel."*[36] Leggyakrabban mégis nyíllövéssel mérték ki.

A határok régiségére jellemző, hogy az 1075. évi garamszentbenedeki alapító oklevélben az egészben adományozott falvak, így több alföldi, pl. Doboz, *„terminatam propriis terminis"*, azaz *„saját határaik között"*, sőt részletes határleírásban jelennek meg.[37] A jelek régiségére is több adatot felhozhatnánk, ízelítőül: 1297–ben a Békésszentandrás környékén fekvő Fejéregyház és Hén határainak bejárásánál már régi és ősi határvonalakról hallunk.[38] 1326–ban Csudabalán pedig a régi és ősi határjeleken kívül újak megalkotásáról esik szó.[39]

[32] KARÁCSONYI 1896. 210.
[33] HAVASSY 2001. 41–42.
[34] JANKOVICH 1983. passim.
[35] MRT 6. 222–226; MRT 8. 496; MRT 10/2. 723–724, 727–729.
[36] DL. 71546.
[37] SZABÓ 1969. 107.
[38] DL. 71351.
[39] DL. 107375.

A határjelek között rangbéli különbségek voltak. Egyeseket ugyanis *capitalis* vagy *capitaneus metának*, *ritkábban principálisnak* vagyis fő határjelnek neveztek. A többiekhez képest az ilyen nagyobb és kiemelkedőbb határjeleket rendszerint a megjárt és leírt határ kezdő vagy végső pontjára helyezték, de az is előfordult, hogy két vagy több határ összeszögelésénél is fő határjeleket állítottak fel. Alkalmazták ezt abban az esetben is, ha nem a határ bejárása volt a közvetlen cél, hanem csak annak jelzése, így pl. 1475-ben Csudabalán a *Szorobot, Érhát, Szélhalom* és *Farkashalom* számítottak capitalis pontoknak.[40]

A határjelek lehettek természetesek, vagy mesterségesek, s mindkettő keveréke is, mint pl. amikor egy élő fába keresztet vágtak, nagy szöget vertek stb. (1. kép) Az előbbiekhez tartoztak elsősorban a vízfolyások, folyók, patakok, erek, gyakran a mocsarak, mint pl. 1330 körül Szeghalomnál,[41] ide soroltak továbbá a tavak is. Azonban a halastavak esetében vigyáznunk kell, mert ezek már mesterségesek is lehettek. A tavaknál maradva igen ritka határjeleink a bennük elterülő szigetek, így 1487-ben a bucsai *Keszeges* tóban lévő *Hegedűs hat Szigetén* emelnek új meta terrae-t.[42] Vízfolyás esetében leginkább annak eszmei közepe volt a határvonal. Ha azután a folyó vagy a patak idővel megváltoztatta a medrét, sok határvita keletkezett, akár ha – mint az leginkább történt – a határ az elhagyott meder (morotva, holtág) mentén megmaradt, akár ha követte az új folyást. Így általános gyakorlattá vált, hogy a vízfolyás mellett a parton kis földkupacot, meta terrae-t hánytak, mintegy vitathatatlanná téve a határ állandóságát.[43]

A természetes határjelek sorába illeszkednek továbbá elsősorban az Alföldön azok a futóhomok által összehordott dombok, melyeket halomnak, kurgánnak, kunhalomnak neveznek. Ezek döntő többsége azonban mesterségesen, elsősorban temetkezés céljára alkotott kiemelkedés. E temetkezési szokásról nevezték el a későbronzkori halomsíros kultúrát, de jellemző volt a szkíta korra, a szarmatákra stb. is. Alföldi viszonylatban a legfontosabb határjelnek mondható, mert nem akad a kezünkbe olyan forrás, melyben valamilyen halmot, dombot, hegyecskét ne emlegetnének. Továbbá mesterségesen alkothattak dombot kifejezetten határjel céljára, mint pl. 1326–ban, amikor szó esik a Túr folyó melletti, a csudabalai határba eső mesterségesen felhányt halomról, a *Terehalomról*, mely mind a mai napig földrajzi névként él.[44] (Újabb adat az előbb fejtegetett helynév kontinuitásra.) Nyilván mesterségesek a több helyütt előforduló *Ásotthalmok* is.[45] 1394-ben nagyon ritka példaként Fövenyes, Kígyós és Vadad határjárásában *Marosi Miklós ásása* nevű halommal találkozunk, mely feltehetően az azt készíttető földesúr nevét őrizte meg.[46]

A legegyszerűbb mesterséges határjel a kisebb földhányás, földkupac *(meta terrae, tumositas, acervus terreus)* volt, melyet Európában máshol is jól ismertek. A kisebb-nagyobb halmokat sokszor azzal tették utólag is azonosíthatóvá, hogy azokban

[40] DL. 17698.
[41] DL. 48027.
[42] DL. 107390/1.
[43] HAVASSY 2001. 43.
[44] DL. 107375.
[45] HAVASSY 2001. 43.
[46] DL. 7914.

valamilyen maradandó emlékezetes tárgyat, legtöbbször valamilyen jellemző kődarabot helyeztek el. Minden bizonnyal a homokos, alföldi talajon azt a célt szolgálta, hogy a határjel akkor is a helyén maradjon, ha a földkupacot a futóhomok elhordta: idézve, így a határjel ismét „feldombolható" lesz.[47] Az egyik ránk maradt középkori határkövet éppen múzeumunk őrzi. A tárgyba *GVLM* betűket vésték, mely a ***Gyulae Vrbis L.*** (quinquagesima) ***Meta,*** azaz **Gyula Város L.** (ötvenedik) **Határ Halma** rövidítése. *Bendefy László* szerint a GVLM rövidítés utolsó *M* betűje olyan *H* betűnek is olvasható, mely fölé – a középkori betűkettőzési gyakorlatnak megfelelően – vízszintes vonalat húztak, s ezért képzelhető el a *H*atár *H*alma feloldás (lásd 2. kép). Ugyancsak az ő megállapítása, hogy a kő előkerülési körülményeiből – a 19. század közepén dobozi lakosok ásták ki kincskeresés közben – is *„kétségtelenül kitűnik, nem felszíni, hanem földalatti pontjelölésül szolgált; vagyis jellegzetes állandósítási jel. Mint ilyen, Magyarország legrégibb ismeretes állandósítási köve, egyben pedig egyetlen ismeretes feliratos középkori állandósítási kövünk."*[48] Ez újabb adalék arra a megállapításra, hogy a metákat, mintegy azok ellenőrzése és könnyebb azonosítása céljából, olykor meg is számozták, amire elsősorban az egyforma földhányásos határjelekkel jelölt alföldi települések esetében került sor. Igen kedvelték a malomköveket, nyilván ezeket kell sejtenünk a forrásainkban előtűnő *„perforata"* és *„lyukas"* kövek alatt is.[49] Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül a halászat fontos eszköze a fenékőrkő[50] sem, mellyel Gyoma I. és II. katonai felvételének térképein találkozhatunk, *Fenékér h.,* illetve *Fenékőrkő h.* (halom) formában.[51] Alkalmazásukról a későbbiek során sem mondtak le, s hogy mennyire furcsa eredete lehetett olykor egy-egy, a határ valamelyik pontján felhasznált kőnek, azt pl. egy 1834-ben lezajlott határper anyagának részlete is sejteti: a *„határ dombhoz a Szeghalmiak egy káposztás követ is hozattak Szeghalomról, az öreg Petri István Pinczéjébül, mellyet a halomba bé tettek."*[52] Találkozunk azonban olyan adattal is, amikor kifejezetten kisebb építményről esik szó, így 1525-ben Kerekegyháza és Békéscsaba határjáró oklevelében a következőket olvashatjuk: *„közben továbbhaladva kelet felé a Korhanhath nevű mezőn hasonlóképpen egy kőből épített határjel ásatott be."* A forrásban szereplő „meta edificatoria" szó szerinti jelentése: „megépített határjel", mely kifejezést egyformán használják a korszakban mind a kőből, mind pedig a téglából megépített (de feltétlenül kőművesmunkát igénylő) határjelekre.[53]

Amennyire általános volt Európa-szerte kövek határjelként való felhasználása, annyira sajátosan magyar jelenség volt első századainkban a *bálványkő* mint határjel. Nyilván ennek az emlékét őrizte meg az 1330 körül Torda és Szeghalom határjárásában említett *Bálványoshalom.*[54] A kőszegény Alföldön határjelként alkalmazták a téglát is, így pl. 1394-ben Fövenyes, Kígyós és Vadad határjárásánál, mely olyan esetet eredményezett, mely korszakunkban csak ebben az általunk ismert forrásban bukkan

[47] SZABÓ 1969. 113–114; HAVASSY 2001. 43.
[48] BENDEFY 1960. 47–48.
[49] HAVASSY 2001. 43.
[50] GYÖRFFY 1922. 73.
[51] Gyomai Tanulmányok. (Szerk.: Szabó Ferenc) Gyoma, 1977. 516–518.
[52] TAKÁCS 1987. 97.
[53] DL. 31048.
[54] DL. 48027.

elő, nevezetesen, hogy ahol csak két falu határa találkozott, oda a földkupacba két-két téglát ástak be, de amikor a hármas határhoz értek, akkor a kis halomba már három-három tégla került (3. kép).[55] Ez a gyakorlat a későbbiekben is élt, mert 1799-ben Bucsa egyik határhalmába négy téglát tettek.[56]

1262–1424 közötti, kunokkal kapcsolatos okleveleinkben arról olvashatunk, hogy pl. Ágasegyháza határában hányt halomba „a nagyobb emlékezetért" egy serleget, *Feketehalomnál* a jel csúcsába egy vas késpengét, az *Ugulehomokába* egy fazekat, a *Kulpakorhánja* nevű halomba két nyílhegyet, Esső falu határjárásakor az akkor emelt halomba egy „nagy kun serleget" rejtettek el.[57]

A földhalom és a kő mellett Magyarországon, de Európában is a leggyakoribb határjel a fa, fasor volt. Az ideiglenes határjelek esetében más növényeket is alkalmaztak, így pl. összekötött csomót, nádköteget (4. kép), leveles ágat (az ún. cégért, 5. kép), több leveles ágból összerakott földbeszúrt vagy rúdra erősített jelet, az ún. csóvát. Bár nem tartozik tárgyalt korszakunkhoz, de mindenképpen megjegyzésre érdemes, hogy a határkaróknak, s néhány helyen a határdomboknak volt vidékünkön egy sajátos elnevezése is, a *cuca, cúca* vagy *cúcca*. Az Új Magyar Tájszótárt átvizsgálva a magyar nyelvterületen ilyen jelentéssel csak a Kis- és Nagysárrét területén, illetve ezek környezetében ismeretes.[58] 1813-ban a füzesgyarmati–nagyrábéi határ bejárásakor a kiküldöttek jelentették, hogy *„az eddig tartatott helyeken minden ellenkezés nélkül letétettek a cúcák, úgymint határfák"*, mert a korábbiak az 1811. évi tűzvészben elégtek.[59] 1834-ben a Csökmő–Szeghalom közötti határ bejárásakor a rétségbe vitték *„a Czuczát, a régi Czucza Czölömpökhöz"*, de a cucával felállított fenyő szál rövidnek bizonyult, ezért felszögeztek rá *„egy erős léczet, mely lécznek felső végire csomót kötöttünk, hogy a száraz földről meg lehessen látni"* (6. kép).[60] Határdomb jelentésére pedig idézhetjük: *„A vén Ráboi gulyás, az meg mikor elkülönítették az újfalusi legelőt, esett marha belsejét ásta el a cúcába."*[61] A póznaszerű alkotásokon kívül gyakori az oszlop is (7. kép), így 1620-ban az egyik dobozi tanú egy korábbi esetre így emlékezik: *„...sokan oda jövének egyszer az Békésiek, és egy nagy vermet ásván, egy Egerfa oszlopot tőnek az veremben, betőlték, és azt mondák, hogy a Határ."*[62]

Szilárd határjelként mindenféle fa számításba jöhetett, így pl. 1330 körül Torda és Szeghalom határjárásában körtefa,[63] 1355-ben Vésztő és Fás esetében vadkörtefa, fűzfa, almafa, ugyanebben az oklevélben Maros menti alföldi birtokokról szólva olvashatunk két főágú égerfáról, gyertyánról stb.[64] Nem ritka határjel a facsoport sem, mint pl. 1387-ben az Ecsegnél említésre kerülő *Keselyűfészek* nevű vadkörtefás.[65] Természetesen ezenkívül előfordult még bozótos hely, így pl. 1425-ben Gyomán a *Tövisestelek*.[66] Találkozunk ágaival összefonott, csonkolt, fúrott, bevagdalt, szeggel,

[57] SZABÓ 1969. 114.
[58] Új Magyar Tájszótár I. Budapest, 1979. 722.
[59] IMPLOM 1971. 64.
[60] TAKÁCS 1987. 39.
[61] Szűcs Sándor: Pusztai krónika. Budapest, 1946. 58.
[62] HAAN 1870. II. 224.
[63] DL. 48027.
[64] DL. 30299.
[65] DL. 14751.
[66] DL. 63179.

vaskapoccsal megjelölt, törzsét különböző szélességben lehántolt (cserzett, megkerített, koszorúzott) stb. fával (8. kép). Az így megjelölt fákat határfának, jelfának, jegyfának, keresztes fának stb., s nagyon ritka adatként 1438-ban Gyula és Vári határjárásában *Esküdtfának* nevezték, mely alá még földhányást is emeltek.[67] A fák gyakran estek határvillongások áldozatául, így 1476-ban a póhalmiak panaszolják, hogy a határuk szegletében álló fontos jelüket, egy vadkörtefát a Sima falubeliek kivágták és eltüzelték.[68]

Már legkorábbi okleveleinkben is gyakran találkozunk a *„fossatum munimentum"* vagy *„fossa"* azaz árok szavakkal, s az Árpád-kori ásatások is arról tanúskodnak, hogy egyes falvakban még a telkeket is körül árkolták, annál inkább a falvakat. *Méri István* szerint az állattartó magyarok határjelölési módja az árok volt, s ezt igaerővel vonták meg, s szükség szerint tisztították is.[69] Az árokra, mint határjelre okleveleinkben is több példát találunk: 1425-ben Gyomán az *Aranyásás* nevű árok szerepel,[70] 1478-ban Füzesgyarmat és Külső-Harang között megújítják a határokat, s ekkor a Mustonrétnél már az 1329. évi állapothoz viszonyítva egy árkot is ásnak.[71] Határjelző funkciójuk időtállóságára csak egy példát idézünk:[72] *„Mezőmegyernek határterülete hajdan Csaba városának csaknem mostani középpontjáig terjedt. Még 1728 eszt. a mostani gymnasium és a szolgabírói lak közt lévő utcza helyén egy mély árok állott, mely a megyeri határt a csabaitól elválasztotta."* Természetesen ide soroljuk a forrásainkban határjelként gyakran előforduló, s az Alföld számos pontján megfigyelhető *Ördögároknak* (Csörszároknak) nevezett, még a római korban készült védművet is, melyet az egykori Sarmatia köré húztak (lásd pl. alább az 1525. évi oklevelet). Az ásott határjelek sorába tartozott továbbá a verem, a *gödör,* mint pl. 1425-ben Gyomán a *Szerehely,*[73] illetve az ennél sokkal fontosabb szerepet játszó, s ezért a határvillongások egyik főszereplőjévé váló *kút* is. Leggyakrabban az *öregkút* elnevezéssel találkozunk, így pl. 1394-ben Fövenyes, Kígyós és Vadad,[74] 1425-ben Gyoma határjárásában.[75] Bármilyen furcsának tűnik is, az ásott emlékek kapcsán szólnunk kell a temetkezőhelyről, mint határjelről. A 18. században, elsősorban a Dunántúlon, még élő gyakorlat volt, hogy a nagyobb emlékezet kedvéért az idétlen gyerekeket, a gonosztevőket (Akasztófadomb), az ismeretlen vízbefúltakat, a közösség által be nem fogadott személyeket stb. valamelyik határjelbe temették el. Nem véletlenül terjedt el az a halálos fenyegetést rejtő szólás: *határt csinálunk belőled,* azaz megölünk és akkor, mint erőszakos halállal elhunyt személyt, a határszélre temetünk.[76] Szerencsénkre e témakörből mi egy korábbi Békés megyei példával is rendelkezünk. 1536-ban a szentetornyai gazdatisztek és jobbágyok oly dühödten védték falujuk határait, hogy a királysági ispánt és az ellenlábas

[67] DL. 13245.
[68] DL. 107386.
[69] SZABÓ 1969. 110–111.
[70] DL. 63179.
[71] KARÁCSONYI 1896. 189.
[72] HAAN 1870. I. 236.
[73] DL. 63179.
[74] DL. 7914.
[75] DL. 63179.
[76] TAKÁCS 1987. 203–212.

település néhány lakosát szántás közben megrohanták, megverték és fogságba hurcolták, s hogy a határt a többiekkel is jól megjegyeztessék, egy Rácz, másként Vég Balázs nevű királysági jobbágy bal kezét és jobb lábát hátul összekötözték, s elhatározták, hogy a határárokba temetik. Szándékuktól csak a szénási lakosok közbenjárására álltak el.[77] A valóságtól talán nem tűnik teljesen elrugaszkodottnak azon feltevésünk, hogy a kurgánokba utólag ásott, árkokban és a határ más pontjain fellelt, sírmező nélküli magányos sírok egy része az előbb elmondott szokás miatt került valamelyik határpontba. Különösen igazolható megfigyelésünk abban az esetben, ha a magányos sír esetleg közép- vagy hódoltságkori mellékletet is tartalmaz.

Végül következzék az igen részletes, vizsgálódásunk talán legértékesebbnek tartott forrása, melynek latin nyelvű eredetije 16 oldalas össze nem fűzött füzet, hasznos szövegoldalainak száma hét. Jelzete: DL. 31048. A *Kenéz Győző* által fordított oklevél része a Békés megye középkori okleveleit tartalmazó, a Békés Megyei Levéltár gondozásában megjelenő kiadványnak. A helyneveket közli és az oklevelet elemzi, továbbá eddigi irodalmát közli *Jankovich B. Dénes.* Az áttekinthetőség kedvéért a hasznos szövegoldalakat sorkihagyással választottuk el. Az oklevél nemcsak Békéscsaba és környéke számos határnevét tartalmazza, hanem a bejáráson tanúként részt vevők, a szomszédok és a jobbágyok felsorolásával kisebbfajta korabeli családnév-tárral is szolgál:

„Szent Bereck püspök és vértanú ünnepét közvetlenül követő keddi napon.[78] Hasonlóképpen az első elindulásnál, közel a *Kerekeghaz uta* nevű úthoz, amely *Gerendas* felé vezet, elhelyeztetett az első határjel északi irányban; majd pedig három határjel helyeztetett el az *Erdewgarok*-ban, szintén északi irányban; majd továbbhaladva az *Erdewgaroka*-tól hasonlóképpen három határjel helyeztetett el kelet felé, egészen a *Kettheshalom*-ig; és itt a *Kettheshalmon* hasonlóképpen elhelyeztetett egy határjel kelet felé. Hasonlóképpen kicsit továbbhaladva a *Ketteshalom*-tól közel egy bizonyos úthoz, melynek *Fyweswth* a neve, elhelyeztetett egy másik határjel kelet felé. Hasonlóképpen innen továbbhaladva a *Kwthfelewthwalo Ketteshalom* nevű kisdombon, azon a kisdombon, amely *Kerekeghaz* pusztabirtok táján közelebb esik kelet felé, emeltetett a következő határjel. Hasonlóképpen továbbhaladva ezután a *Patthanthywhat*-ra szintén emeltetett egy határjel kelet felé; e határjel közelében kinőtt egy vadalmabokor, nem messzire a határjeltől. Hasonlóképpen ugyanazon a *Pattanthywhath*-on továbbhaladva, ugyanott, és még mindig kelet felé emeltetett egy másik határjel.[79] Hasonlóképpen innen először elindulva, közel *Kerekeghaz* pusztabirtok útjához, hasonlóképpen kelet felé, egy kicsinyke völgyben egy másik határjel feküdt.[80] Hasonlóképpen közben továbbhaladva kelet felé a *Korhanhath nevű mezőn* hasonlóképpen egy kőből

[77] KARÁCSONYI 1986. 313–314.

[78] JANKOVICH 1991. 173–175; MRT 10. 244. (Szent Bereck püspök és vértanú ünnepét közvetlenül követő keddi napon, azaz 1525. november 14-én, mely – mint az alább kiderül – a határjárás és határjelek elhelyezésének csak a kezdőnapja volt.)

[79] Ezt a sort törölték.

[80] Itt tehát nem kellett újat készíteni, mert e helyen „alia metasita est", vagyis „egy másik határjel feküdt", azaz a régi határjel, amely a földben volt.

épített határjel ásatott be.[81] Ezután tovább haladva az imént említett *Kerekeghaz* pusztabirtok útja mellett, az ugyancsak említett *Korhanhath*-on hasonló módon kelet felé a másik határjel helyeztetett el. Innen ugyanezen a napon elmentünk *Pathyma*-ra, mely az *Ajthos*-i nemeseké; és ebben a menetben[82] a határvonalak ügyében *Ewlweth*-i Weres Gáspárt eskettük fel, akinek útmutatása nyomán az alábbiakat jegyeztem fel.

Bereck ünnepe utáni szerdán.[83] Hasonlóképpen visszajőve az *Aythos*–i nemesek javaitól ismét Abranffy uraságok jószágaira, az első határkő keleti irányban a *Kazmanhath*-on helyeztetett el. Hasonlóképpen ezt követően továbbhaladva egy további határjelet helyeztek el ugyancsak keleti irányban, azon a helyen, melynek neve *Kazmanhat Laponyagya.* Hasonlóképpen ezután egy másik határjel helyeztetett el a *Soskwthath* nevű helyen, szintén keleti irányban. Hasonlóképpen egy másik határjelet helyeztek el a *Kerezthwthath* nevű helyen; ez az út *Gywlá*-ra vezet keleti irányban. Hasonlóképpen egy másik határjel helyeztetett el keleti irányban a *Marthondombya*-n. Ismét egy másik határjel is elhelyeztetett keleti irányban ugyanott *Marthondomban*-n.

A *Kesche* nevű rétig terjedően az utolsó határjel ott helyeztetett el amelynek neve *Kesehezegeth alath walo hathar.* Hasonlóképpen a Szent Bereck ünnepét követő legközelebbi csütörtöki napon, tudniillik Szent Otmár hitvalló ünnepén[84] az első határjel a *Kethyekerwlethy* nevű helyen helyeztetett el, ugyanazon *Kechye* nevű rét területén, keleti irányban. Hasonlóképpen ezután továbbhaladva, ugyanannak a *Kyche* nevű rétnek a végén, keleti irányban, egy másik határjel is emeltetett. Hasonlóképpen közben egy további határjel is elhelyeztetett keleti irányban a *Kethesdhath*-nak nevezett helyen. Hasonlóképpen ismét egy másik határjel is elhelyeztetett kelet felé a *Kethesd*-nek nevezett hely köré. Hasonlóképpen időközben egy másik határjel helyeztetett el annak a vízfolyásnak közelében, melynek *Zarthosher* a neve, szintén keleti irányban. Miközben továbbhaladtunk, elhelyeztetett egy további határjel a *Dersczyszygethe* végénél a keleti oldalon. Hasonlóképpen a továbbiakban, illetve ezt követően emeltetett egy másik határjel a *Chykoser* nevű helyen; ez a *Chykoser* a *Lenchester*-ből indul ki kelet felé. Hasonlóképpen visszatérve az északi irányba, az első határjel elhelyeztetett a fentebb említett *Lenchester*-ben. Hasonlóképpen továbbhaladva a *Lenchester* mellett, ugyanott elhelyeztetett egy másik határjel is északi irányban. Időközben ugyanott, a *Lenchester* mellett még egy harmadik határjel is elhelyeztetett, északi irányban. Még ugyanott, a *Lenchester* mellett egy másik határjel is elhelyeztetett, de nyugati irányban. Végül a további határjel a *Zygendfoka* nevű helyen helyeztetett el, és attól a határjeltől kezdődően a *Zygendfoka* nevű terület a *Chyaba*-i oldalról mindkét oldalon Abranffy-hoz tartozik; viszont ennek a *Zygendfoka* nevű területnek *Wesze* felé eső fele része megint csak az Abranffy-részhez tartozik, részben pedig az őrgróf úré.[85]

[81] A „meta edificatoria" szó szerinti jelentése: „megépített határjel"; melyet a korban egyformán használnak mind a kőből, mind pedig a téglából megépített (de feltétlenül kőművesmunkát igénylő) határjelekre.

[82] Vagyis a határjárás és a határjel elhelyezés következő szakaszában.

[83] 1525. november 15.

[84] 1525. november 16.

[85] Brandenburgi György

Az 1525. esztendőben, Szent Bereck püspök és hitvalló ünnepét közvetlenül követő kedden,[86] a *Zyladhath* nevű helyen az *Aythos*-i nemesek az alábbi tanúkat állították elő. A felperesek az őrgróf, az alperesek az említett *Aythos*-i nemesek: *Gywláról* Nemes *Marthonos*-i Olah János az őrgróf úr tanúja, a tekintélyes Aztalnuk Péter szintén az övé, a tekintélyes Sebesthyen János az övé, a tekintélyes Nagy Péter az övé, a tekintélyes Hawa Pál az övé, hasonlóképpen *Megyes*-i Wayda Balázs ugyancsak az övé. A tisztes *Kethsopron*-i Chybak Balázs, Harazhy Gergely tanúja. A tisztes *Janoshaza*-i Chyolnykos Mihály, néhai More Zsigmondé. A tisztes *Chyaba*-i Bwza Benedek, Abranffy Péter [tanúja]. A tisztes *Gywla*-i Thari Domokos, az őrgróf úr [tanúja]. A tisztes *Gywla*-i Henck László, az őrgróf úr [tanúja.] A tisztes *Gywla*-i More Miklós az őrgróf úr [tanúja].

Határjárás az *Aythos*-i nemesurakkal

Hasonlóképpen az első határjel közel ahhoz az úthoz emeltetett fel, amely *Kiyos*ról[87] keleti irányban *Sopron*-ba vezet. Hasonlóképpen a második határjel a *Zarwashath* nevű helyen emeltetett, nyugati irányban. Hasonlóképpen továbbhaladva, egy másik határjel elhelyeztetett a *Zylashath*-on, nyugati irányban. Hasonlóképpen időközben tovább haladva, elhelyeztetett egy másik határjel a *Rothmahath*-on a *Rothyma*-i templom helye közelében, nyugati irányban. Hasonlóképpen elhelyeztetett egy másik határjel is a *Kenderhath* nevű helyen, egészen északi irányban. Hasonlóképpen az utolsó nyugati határjel az, amely a *Sopron* felé vezető út, valamint ama másik út mellett helyeztetett el, amely *Kerekeghaz* pusztabirtokra vezet, kelet felé. Ismét visszatérve a keleti oldalra, elhelyeztetett egy másik határjel is közel egy bizonyos úthoz: a *Fywewth*hoz, mely *Kerekeghaz*-ra vezet. Továbbhaladva, elhelyeztetett egy másik határjel keleti irányban az *Awashat*[88] nevű helyen. Időközben elhelyeztetett egy másik határjel a *Rothina wegsew hatha*-n, *Chyaba* felől, keleti irányban. Ezen a határrészen ezt a határvonal kijelölést a tekintélyes *Megyes*-i Wayda Balázs útmutatása alapján végeztem el.

A rákövetkező szerdán, miközben visszatérünk az *Erdewgaroka* nevű helyre, keleti irányban elhelyeztetett egy határjel ugyanazon az *Erdewgaroka* nevű helyen; és egészen eddig a határjelig az *Aythos*-i nemesek határszomszédosak az Abranffy uraságokkal. Ettől a felső határjeltől kezdve az *Aytos*-i nemesek határszomszédosak lesznek az őrgróf úr *Kerekeghaz* nevű pusztabirtokával. Hasonlóképpen továbbhaladva, keleti irányban a *Komlóshath* nevű helyen új határjel helyeztetett el. Hasonlóképpen ezután innen továbbhaladva, ugyanúgy egy másik határjel helyeztetett el keleti irányban a *Borsoshath* nevű helyen. Hasonlóképpen ismét továbbhaladva, a következő határjel a *Borsodhel* nevű helyen helyeztetett el, keleti irányban. Ezután, ezek mellett elhaladva, egy másik határjel helyeztetett el, a *Rawazlyk* nevű helyhez közel, attól balra, keleti irányban. Időközben továbbhaladva, elhelyeztetett egy határjel azon a helyen, melynek *Kazmanwege* a neve, *Kyosi* falu felőli oldalon, keleti irányban. Hasonlóképpen ezt követően tovább haladva emeltetett egy határjel feljebb, *Custoskwthafellte*-n, mindig

[86] Vagyis 1525. november 14-én, a határjárás első napján. A feljegyzés készítője itt jelezte először az 1525-ös évszámot.

[87] Kígyósról

[88] A szó olvasata bizonytalan, mivel kezdőbetűje javított. Az eredeti *„Awashatan"* alak utolsó két betűjét, a helyhatározóragot, azonos kéz bizonytalanul lehúzta.

keleti irányban, *Chyaba* falubirtok felől. Hasonlóképpen egy másik határjel is elhelyeztetett időközben, amint előre haladtunk a *Kettheshalom* alatt az *Wtzeg*-ben. Hasonlóképpen tovább haladva, szintén elhelyeztetett egy másik határjel a *Nadashatha* nevű helyen, keleti irányban. Hasonlóképpen innen továbbindulva, keleti irányban, elhelyeztetett egy másik határjel, közel a *Kenderzer fertheye*-hez.[89] Hasonlóképpen elhelyeztetett egy másik határjel keleti irányban a *Rekettyesfertheye* és a *Kenderzerferthege* között. Hasonlóképpen időközben egy további határjel helyeztetett el a *Naghrakethyes* nevű helyen, keleti irányban. Hasonlóképpen a végső és záró határjel a *Gywla*-i út közelében helyeztetett el a *Keyosrethe* nevű helyen, déli irányban. Mindezeket én az őrgróf úr *Megyes*-en lakó Wayda Balázs nevű esküdtje és Nagy Péter, az őrgróf úr *Gywla*-n lakó esküdtje tájékoztatása alapján jegyeztem fel.

Azok a tanúk, akiket Abranffy Péter állított elő *Fabyanfoka* ügyében,[90] csütörtöki napon Ottmár ünnepén.[91] Nemes Bedek Lukács, *Chathar*-ról, Nemes Thamasi János, ugyanonnan, Nemes Nagy Miklós ugyanonnan. A nem nemesi rendű Bwba Péter *Gerlá*-ról, aki Abranffy Miklós [tanúja]. A nem nemesi rendű Marhyas István ugyanonnan, aki Abranffy Péter [tanúja]. *Gerla* felől kezdve, északi irányban haladva, *Sebesthyenne fya fokanak és feneken*, egészen *Fabyanfoka*-ig. A másik alkalommal: Szent Ottmár apát és hitvalló ünnepét követő legközelebbi pénteki napon,[92] a helyszínen, *Fabyanfoka*-n, az őrgróf úr tanúi: Nemes *Chathar*-i Borsos Miklós, Nemes Gyerfy Bálint *Banhyda*-ról, Nemes Danch Máté *Chythar*-ról. A nem nemesi rendű Faggyas Gergely *Damffok*-ról, aki Bekessy Demeter [jobbágya]. Nemes *damfok*-i Bekessy Mihály. Az előállított tanúk vallomásaiból az alábbi megállapításra jutottunk: A *Fehér-Körös* folyása mellett először találtunk egy folyómedret, amelyet *Sebestyenfya foka*-nak neveznek, s amely a *Sykondzeg*-nek nevezett erdő mellett van. Ezt a medret határoztuk meg első határjelként. Folyamatosan tovább haladva dél felé *Fabyanfoka*-ig, ahol az említett *Sebestyenfya foka* nevű leér a *Fabyanfoka*-ig. Mindvégig ezt a medret hagytuk meg a határvonaltól átmenve észak felé az *Agwenyewth*-ig, határvonalnak ezt a két medret határoztuk meg állandó határnak. Úgy azonban, hogy ha árvizek idején a *Sebestyenfya* állóvizeket alakítana ki, akkor ezeknek a vizeknek jövedelméből, illetőleg a belőlük kifogott halakból az őrgróf úr és az Abranffyak egyformán részesedjenek. Időközben továbbhaladva *Sebestyenfyafoky*-n át, nyugati irányban emeltünk[93] egy határjelet. Majd ismét továbbhaladva, azon a helyen, ahol a *Sebesthyenfya foka* beletorkollik a *Fabyanfoka*-ba, nyugati irányban egy másik határjelet emeltünk.

Hasonlóképpen áthaladva a *Fabyanfoka nevű medren*, közel az *Agfewenywth* nevű *úthoz*, déli irányban egy másik határjel helyeztetett el. Hasonlóképpen kissé elhaladva

[89] *Kenderszerfertőjéhez*, azaz kenderáztatóhelyéhez.
[90] Szó szerint: „részéről".
[91] 1525. november 16-án, Szent Ottmár apát ünnepén.
[92] 1525. november 17-én.
[93] Itt először, de az elkövetkezőkben többször az „unam metam ereximus", vagyis „egy határjelet emeltünk" fordul elő az eddigi „erecta est meta" vagyis „emeltetett egy határjel" helyett. Árnyalati különbségnek tűnik ugyan, de azt bizonyítja, hogy a feljegyzés készítője – mindkét peres fél bizalmát élvezve – személyesen is részt vett a határjel elhelyezésénél.

ettől a határjeltől nyugat felé, elhelyeztetett egy másik határjel, a *Borosgyan* nevű helyen. Hasonlóképpen továbbhaladva nyugat felé, elhelyeztetett a következő határjel a *Borosgyanoldal* nevű helyen. Hasonlóképpen ugyanazon a *Borosgyanoldal*-on, nyugati irányban elhelyeztetett egy másik határjel. Hasonlóképpen a *Borosgyan* nevű hely és a *Zeleser* között, nyugati irányban hasonlóképpen elhelyeztetett egy másik határjel. Hasonlóképpen egy kis távolságnyit tovább menve, mindig nyugati irányban haladva, ismét elhelyeztetett egy másik határjel *Borosgyan* és a *Zeleser* között. Hasonlóképpen még tovább menve, elhelyeztetett egy másik határjel, nyugati irányban, a *Gywlaywth* közelében. Az utolsó határjel – mindig nyugatnak haladva – azon a helyen helyeztetett el, ahol a *Chyathar* felől jövő út beletorkollik a *Gywla*-i útba, és itt fejeződnek be a vitás területek az őrgróf úr és Abranffy Péter között.

Ugyancsak azon a napon, tudniillik, Szent Ottmár apát és hitvalló ünnepét követő pénteken elindultunk, hogy elvégezzük a birtokmegosztást a *Kamwth*-i nemesek és ugyanazon őrgróf úr között, a *Chyaphegyese*-i mezőföldre, ugyanazon őrgróf úr *ZenthMyklos*-i esküdtjeivel. Ugyanazon *Kamwth*-iak tanúi, akiket előállít *Ketteskorhanth* és *Korhanhath* helyen. A nem nemesi rendű Fazokas Ferenc *Gywr*-ról, az őrgróf tanúja. A nem nemesi rendű Keresy Bernát *Gywr*-ról, az őrgróf tanúja. A nem nemesi rendű Zepes Demeter *Bekes*-ről, az ugyanottani plébános úr tanúja. A nem nemesi rendű Bwza Benedek *Chyaba*-ról. A nem nemesi rendű Pyncheg István *Pohaly*-ról, Nadánj István tanúja. A nem nemesi rendű Marhas János *Muron*-ról, Bekffy László tanúja. A nem nemesi rendű Pathaky Ambrus ugyanonnan, Bekffy Mihály tanúja. A nem nemesi rendű Pathaky János ugyanonnan, ugyanazon Bekffy Mihály tanúja. A nem nemesi rendű Farkas Balázs *ZenthMyklos*-ról, az őrgróf úr tanúja.[94] A felperesek saját személyükben tesznek esküt: Nemes *Kamwth*-i Warsan Balázs. Nemes Zyws András ugyanonnan. Nemes Warsan Gergely ugyanonnan. Nemes Kamwthy Gergely ugyanonnan. Nemes Pynchey Gergely ugyanonnan.

Szent Bereck püspök és hitvalló ünnepét közvetlenül követő keddi napon, nemes Abranffy Péter tanúi, akik az őrgróf úr *Kerekeghaz* nevű pusztabirtokán esküt tettek. A felperes: az őrgróf úr. Az alperes: Abranffy Péter úr. Nemes *Elweth*-i Farkas Gáspár, esküt tett. Nemes Pálffy Ágoston ugyanonnan, esküt tett. Nemes Weres Gáspár ugyanonnan, esküt tett. Nemes Wad Tamás ugyanonnan, Nemes Ethwes Gáspár ugyanonnan, Nemes Thelek Pál ugyanonnan, Nemes Zabo Tamás ugyanonnan, Nemes Kis István ugyanonnan, Nemes Gyaraky Márton ugyanonnan, Nemes Zeel Demeter ugyanonnan, Nemes Wad Fülöp ugyanonnan, Nemes Szabo András ugyanonnan, Nemes Thelek György ugyanonnan, Nemes Nemeth Mihály ugyanonnan, Nemes Chyeyzey György ugyanonnan, Nemes Imreffy János ugyanonnan, Nemes Zeel Tóbiás ugyanonnan, Nemes Bwza Mihály ugyanonnan, Nemes Adoryan Gergely ugyanonnan, Nemes Ethwes Gergely ugyanonnan, Nemes Chyeley György ugyanonnan.[95] A nemesi rendű Rythka Tamás *Mezewmegyer*-ről, a *Wezthew*-n lakó Abranffy István ta-

[94] A feljegyzés készítője a felsorolt nyolc nevet áthúzással törölte, ám helytörténeti szempontból fontosnak tartjuk, s ezért, amennyire az áthúzás engedi, ezeket is közöljük.

[95] A fenti nevek mellett egyenként már nem tüntette fel a feljegyzés készítője, hogy „esküt tett" – mint az előző háromnál –, hanem a 18 név mellé egy nagy kapcsos zárójelet téve odaírta: „Jurati", vagyis „esküt tettek".

núja.[96] Nemes *Elweth*-i Bwza Pál, Nemes Theleky Imre ugyanonnan, Nemes Chyapo Péter ugyanonnan, Nemes Zentkyraly Bertalan ugyanonnan, Nemes András Imre ugyanonnan, Nemes Pwlya Péter ugyanonnan, Nemes Berechky János ugyanonnan."

(Itt megszakad ez a helytörténeti szempontból ritkaságszámba menő, jelentős forrásértékű határjáró feljegyzés.)

IRODALOM

BENDEFY 1960.
Bendefy: A Gyula–Icce-dombi középkori határkő. In.: A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Jubileumi Évkönyve. (Szerk.: Dankó Imre) Gyula, 1960. 47–48.

BERZE 1916.
Berze Nagy János: Adalékok Arany „Hamis tanu"-jának tárgytörténetéhez. Ethnographia 1916. 132–134.

BINDER 1916.
Binder Jenő: Adalékok Arany „Hamis tanu"-jának tárgytörténetéhez. Ethnographia 1916. 209–210.

GYÖRFFY 1916.
Györffy István: Magyar adalékok Arany „Hamis tanu"-jának mondájához. Ethnographia 1916. 210–211.

GYÖRFFY 1922.
Györffy István: Néhány adalék a régi határjelekhez. Föld és Ember 1922. 73.

HAAN 1870.
Haan Lajos: Békés vármegye hajdana I–II. Pest, 1870.

HAVASSY 2001.
Havassy Péter: Az Alföld középkori határjeleinek kérdéséhez. In.: Tanulmányok Farkas József tiszteletére. Studia Szatmariensia 1. (Szerk.: Cservenyák László) Mátészalka, 2001. 39–45.

IMPLOM 1971.
Implom József: Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. Békéscsaba, 1971.

IPOLYI 1929.
Ipolyi Arnold: Magyar Mitológia. Budapest, 1929.

[96] A soron következő hét nemes is nyilvánvalóan a *Vésztőn* rezideáló Ábránfi István tanúja.

JANKOVICH 1983.
Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjtésében. (Bevezette, jegyzetekkel ellátta és közzéteszi Jankovich B. Dénes) Békéscsaba, 1983.

JANKOVICH 1991.
Jankovich B. Dénes: Középkori települések a mai Békéscsaba határában. In.: Békéscsaba története I. A kezdetektől 1848-ig. (Szerk.: Jankovich B. Dénes, Erdmann Gyula) Békéscsaba, 1991. 169–206.

KARÁCSONYI 1896.
Karácsonyi János: Békésvármegye története II. Gyula, 1896.

LÜKŐ 1956.
Lükő Gábor: A gyulai vár. Gyula és a Körösök története a honfoglalás korától napjainkig. Gyula, 1956.

MAKSAY 1971.
Maksay Ferenc: A magyar falu középkori településrendje. Budapest, 1971.

MRT 6.
Ecsedy István – Kovács László – Maráz Borbála – Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 6. Békés megye régészeti topográfiája IV/1. A szeghalmi járás. (Szerk.: Torma István) Budapest, 1982.

MRT 8.
Jankovich B. Dénes – Makkay János – Szőke Béla Miklós: Magyarország régészeti topográfiája 8. Békés megye régészeti topográfiája IV/2. A szarvasi járás. (Szerk.: Makkay János) Budapest, 1989.

MRT 10.
Jankovich B. Dénes – Medgyesi Pál – Nikolin Edit – Szatmári Imre – Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 10. Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke. (Szerk.: Jankovich B. Dénes) Budapest, 1998.

RIEDL 1897.
Riedl Frigyes: Arany egyik költeményéről. In.: Kármán Mór-Emlékkönyv. Budapest, 1897. 160–161.

RÓHEIM 1916.
Róheim Géza: A hamis tanu. Ethnographia 1916. 212–221.

SZABÓ 1850–1851.
Szabó Károly: A magyar helyneveinkről. Körös-Tartsa helynevei. Új Magyar Múzeum I. 1850–1851. 370–377.

SZABÓ 1969.
Szabó István: A középkori magyar falu. Budapest, 1969.

SZABÓ 1971.
Szabó T. Attila: Az emlékezetet hátuljokra verik. In.: A szó és az ember. Válogatott tanulmányok, cikkek II. Bukarest, 1971. 30–34.

TAKÁCS 1987.
Takács Lajos: Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon. Budapest, 1987.

TÁRKÁNY 1981.
Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, 1981.

RÖVIDÍTÉSEK

DL. = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár, Budapest

Inspection of landmarks and boundary marks in Békés County of the Middle Ages

– Péter Havassy –

Résumé

The most secure protection of the boundaries is the proper marking out of them, namely firm, well visible marks should be created or fixed on the boundary of the settlement in order to let know evidently and immediately for everybody where the boundary was. This is why that in all Ages the exact marking out of the boundaries was regarded so important, that it was ordered generally by the prince or by a high dignitary. All boundary withdrawal or arrangement related actions were made by the county bailiff, sub-prefect, later by the district administrator or by chance by a county counsellor. Besides them also the royal people, a member of one authentic place, as well as the noble neighbours and boundary markers, and generally the elder serfs were involved in the act. It happened often that during the inspection of landmarks younger inhabitants were beated, flogged or tugged at their hair etc. But besides the beating there was also a practice that could be regarded as general: the almost compulsory education, theaching of the youngs about the the boundary points of the settlement. The oral tradition, the collective memory and the community, taking care consciously, strictly of the remembrance sometimes had recorded several hundred

years old state, and this statement of us is especially valid for those cases, when at the begining of the 18th century the evidences during the again inspections of the landmarks and the data of the once documents are in accordance. Thus the continuous population – that took care of the meta-s and also provided the knowledge of the marks, so to say maintained the memory – is a very important condition of the preservation of the boundary marks. Comparing the Middle Ages and 18th century place-names of some villages seems evidently the survival of the old boundary marks till the new Ages, also in case of those settlements that's inhabitants were totally destroyed – according to the opinion of the researchers – during the Turkish times. Anyway a few inhabitant should have survived the Turkish occupation, or returned to his/her former village, otherwise the transfer/survival of the geographical names could not be possible.

Detailed boundary descriptions of some villages – several of them were on the Great Plain – endowed in whole already in the 19th century, prove the ancientness of the boundaries. There were rank differences among the boundary marks. Some of them were denominated as *capitalis* or *capitaneus meta* i.e main boundary mark. The boundary marks could have been natural or artifical or a mixture of both, e.g. when a cross was engraved or a large nail was driven into a living tree etc. The streams, rivers, brooks, swamps, ponds, lakes, various trees and line of trees (sometimes also bushes) were the main natural marks. Furthermore – especially on the Great Plain – the sand drift created dunes named *„halom"*(mound), *„kurga", „kunhalom"* could be reagarded also as natural marks. But most of them were artifically – mainly for burial purposes – made protrusions. The smaller mounds, hillocks (*meta terrae*) were the most simple artificial boundary marks and they were well known also in other regions of Europe. The smaller or larger mounds were made identifiable – even afterwards – by placing, laying a lasting, remarkable object, boundary stone (the eldest is preserved in the Gyula Museum), often a characteristic stone or when it was not available – especially on the Great Plain – a brick.

E.g. the bond clump of grass, the bundle of reeds, a leafy branch (sign-board), a mark assembled from several leafy branches driven into the ground or fixed on a pole, the so-called *„csóva"*(brand) – in the Békés County dialect *„cúca"*) belonged to the temporary boundary marks. The trenches, pits, holes, wells and also the burials into boundary marks could be mentioned among the dug boundary marks. The examiners have often determined also the distance between the boundary marks, that distances were measured by step, somewhere else by throwing an ax (like the Germans did) or a stick, but most often they were measured by arrowshot.

Havassy Péter
Erkel Ferenc Múzeum
H–5700 Gyula, Kossuth L. u. 17.

1. kép. Szeges fa mint határjel (TAKÁCS 1987. 51.)

2. kép. A Gyula, Icce-dombi középkori határkő (LÜKŐ 1956. 11.)

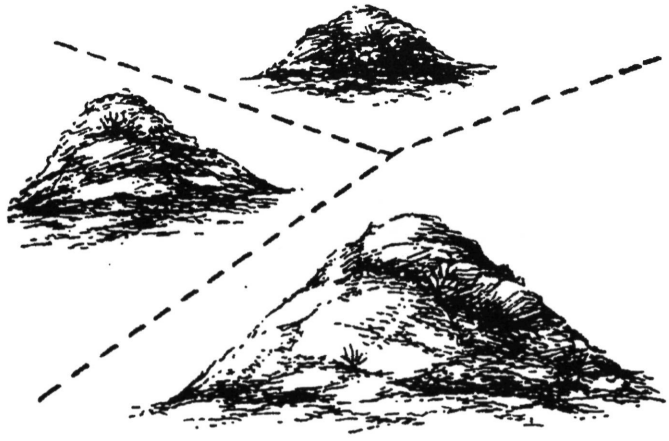

3. kép. Hármas határhalom, három határ találkozásánál (TAKÁCS 1987. 89.)

4. kép. A nádköteg mint határjel (TAKÁCS 1987. 31.)

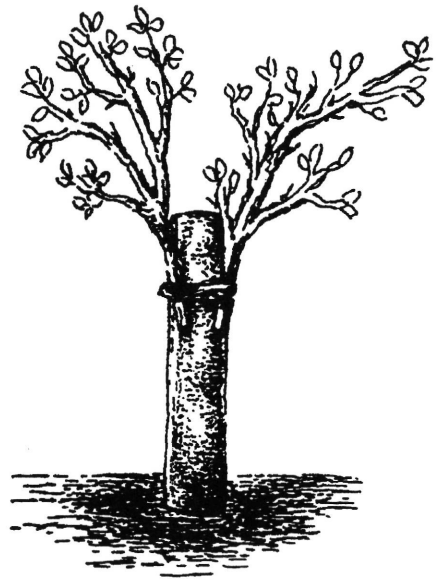

5. kép. Leveles ág, az ún. cégér, határjelnek letűzve (TAKÁCS 1987. 32.)

6. kép. Rúdra erősített csóva, Békés megyében cúca mint határjel (TAKÁCS 1987. 40.)

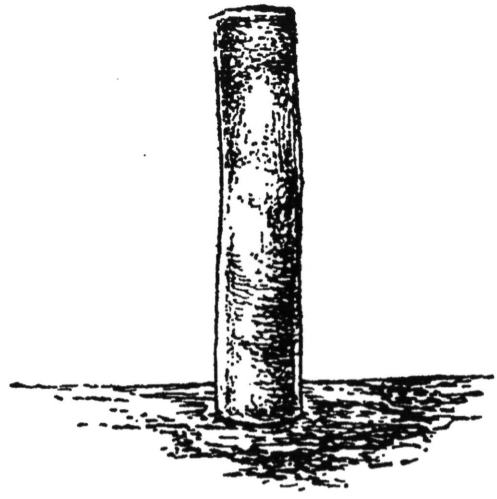

7. kép. Oszlop mint határjel (TAKÁCS 1987. 74.)

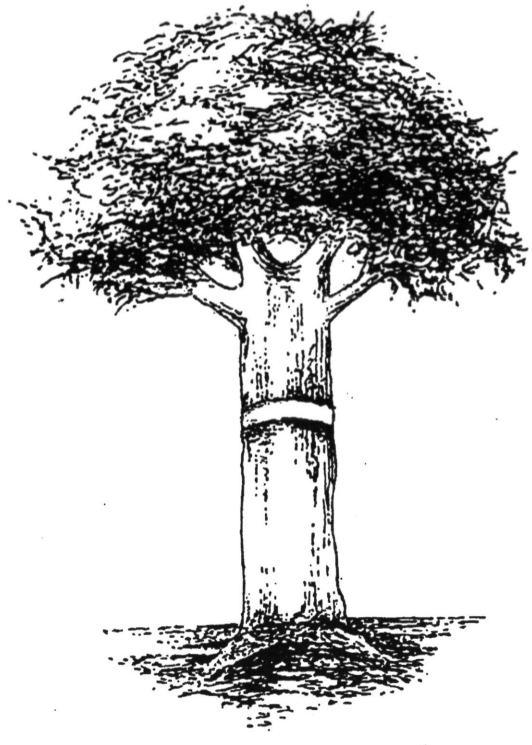

8. kép. Koszorúzott fa mint határjel (TAKÁCS 1987. 59.)

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 481–522.

A GYULAI EVANGÉLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG MEGALAPÍTÁSA

– Németh Csaba –

A reformáció Gyulán

Máig vita tárgya, hogy Luther Márton vallásújításáról mikor értesülhettek először Gyulán, kik és mikor léptek az új vallásfelekezet követői közé. Bár közvetlen bizonyítékok nem állnak rendelkezésünkre, bizonyosra vehetjük, hogy az uradalom 1510–1530 közötti birtokosának, Brandenburgi György őrgrófnak szolgálatot teljesítő személyek hozták hírét Luther tanainak.

Az őrgróf a magyarországi reformáció első képviselői közé tartozott, aki már az 1520-as évek elején támogatta Luthert. Német birtokain végzett hittérítés révén az utókortól kiérdemelte a „kegyes" (Georg der Fromme) jelzőt. Tagja volt annak a szűk csoportnak, mely a budai udvarban – az ifjú királyi párral együtt – rokonszenvezett a reformációval. Egyike volt azon hat német fejedelemnek, akik 1529-ben a speyeri birodalmi gyűlésen ünnepélyesen protestáltak az 1521-es birodalmi gyűlés Luthert elítélő határozata ellen. (Ettől kezdve nevezték el a reformáció híveit protestánsoknak.) A következő esztendőben ott találjuk az Ágostai Hitvallást, az első és máig legfontosabb evangélikus hitvallást aláíró hét fejedelem között.[1]

Aligha hihetjük el, hogy Gyulán semmit sem tett az új tanok elterjesztése érdekében. Közvetlen hatással nem lehetett, mivel 1520 után nem járt a városban, de hivatalnokai, alkalmazottai révén napi összeköttetésben állt a gyulaiakkal. Biztosra vehetjük, hogy közöttük akadtak olyanok, akik már az első időben megismerkedtek a reformációval. Gyula ekkor kiterjedt kereskedelmet folytatott, a magyarországi mezővárosok élvonalába tartozott. A külföldet is megjárt, az újításra pedig hajlamos kereskedőréteg fogékony volt az új tanokra.

Gyula polgárai 1528-ban még egyöntetűen kiálltak plébánosuk mellett. Amikor a malmát lefoglaltatta Lötz János, György gróf gyulai helytartója, *„az összes gyulai polgárok"* felléptek plébánosuk mellett, attól félve, hogy emiatt majd a káplánok nem temetik el halottaikat, nem keresztelik meg gyermekeiket.[2]

A változás az 1520-as és az 1530-as évek fordulóján következett be. Az 1533-ban közgyűlésüket Gyulán tartó ferencesek azért szigorították meg saját kolostoruk, és a lelki gondozásuk alatt álló beginaház (apácakolostor) rendjét, hogy ne adjanak tápot az ellenük irányuló támadásoknak.[3] Eszerint már 1533 előtt is heves vallási jellegű vitáknak lehettek szemtanúi városunk polgárai! 1537–1539 között Péchy Mihály, 1542–1544 között Atyay Péter, 1548–1552 között pedig Zákány Balázs ferences hit-

[1] KÓSA 1994. 18–19.
[2] KARÁCSONYI 1896. 105.
[3] KÓSA 1994. 22.

szónok lépett fel Gyulán a katolicizmus védelmében.[4] Erre aligha lett volna szükségük, ha nincs kivel, kikkel vitázniuk.

Mégsem könnyű megragadni azt a pillanatot, amikor a reformáció hívei egyértelműen színre lépnek. A protestantizmustól elhatárolódó tridenti zsinat befejezéséig (1563) nem volt egészen egyértelmű az, hogy új vallásfelekezet született. A reformáció kezdetben nem önálló egyházszervezet megteremtésének, hanem a katolicizmus megújításának igényével lépett fel. Nézetünk szerint az 1530-as évek közepétől már tekintélyes számban éltek evangélikus hívek a városban. Ezt látszanak alátámasztani azok az újabb kutatási eredmények is, melyekről Kósa Lászlónak a gyulai reformátusok történetét bemutató könyve ad áttekintést.[5]

A döntő fordulat Patócsy Ferenc főkapitánysága idején (1542–1552) állt be, s ez Szegedi Kis István (1505–1572) fellépéséhez köthető. Ő az alsóbb iskoláit Gyulán végezte, s az sem zárható ki, hogy maga is ferences szerzetes volt. Egykori iskolájába 1545-ben tért vissza tanítani.[6] 1543. május 9-én adták ki a gyulai szabók céhszabályzatát, melyben mellőzték a régi hit szertartásainak megemlítését.[7] Az, hogy szabályzatukat érvénybe léptethették, arra utal, hogy a városban ekkorra a protestánsok kezébe került a vezetés. A változás talán összefüggésbe hozható egy nemzedékváltással, mert az 1545-ös vámnaplókban hiába keressük már az 1520-as évek legvagyonosabb kereskedőinek neveit.[8]

1552-ben a király átvette a várat, s Gyula az ország három legjelentősebb végvárának egyikévé vált. A hitújítók ezután a végvári vitézektől nyerték a legnagyobb támogatást. A városban állomásozó hadak kapitánya, Horváth Bertalan nyíltan pártfogásába vette őket.[9] Az udvarbíró már 1552. november 14-én azt jelentette, hogy van itt néhány lutheránus hitszónok, akik közül az egyik a minap Horváth Bertalan házában prédikált.[10]

A reformáció virágkora Gyulán

A protestantizmus napja akkor virradt fel igazán, amikor Mágocsy Gáspár (1514–1587) 1554. május 23-án átvette a vár főkapitányságát.[11] Ő volt az első gyulai főkapitány, aki nyíltan szakított a katolikus vallással. Ekkorra nemcsak a várőrség, de a város lakosainak gazdagabb rétege is lutheránussá vált.[12] Gyula polgárai arra ragadtatták

[4] KARÁCSONYI 1896. 193.
[5] KÓSA 1994. 22.
[6] KÓSA 1994. 23–24.: Szegedi már 16 évesen (azaz 1521 óta) tanította a kisebb gyermekeket Gyulán. 1540-ben ment ki Krakkóba, majd Wittenbergbe, ahonnét a „Szentírást magyarázó doktori titulussal" tért haza. Gyulán 1545–1546-ban tanított „mind a templomban, mind az iskolában." A gimnáziumi oktatatás jelentőségét különösen kiemeli az a tény, hogy ennek megszűntét követően 1802-ig nem működött gimnázium a megyében.
[7] SCHERER 1938. I. 175.
[8] BÁCSKAI 1991. 22–23.
[9] KARÁCSONYI 1896. 189; VERESS 1938. 194.: Horváth Bertalan „a Pathóchyak idejéből való hűséges kapitány volt."
[10] SCHERER 1938. I. 176.: Veress László levele Castaldohoz.
[11] KÓSA 1994. 27–28.: Mágocsy édesapja Csanád megyei birtokos, a Patócsyak familiárisa. Gáspár már Patócsy-lányt vesz feleségül, Annát; VERESS 1938. 239; SZABÓ 1987. 263–264. 266, 277.: Mágocsy 1587-ben Munkácson halt meg, miután az 1560-as évek elején áttért reformátusnak.

magukat, hogy Kassán eladatták a plébániatemplom kincseit. Az 1559-ben megindított vizsgálat során Valkai Kelemen bíró szerint azért döntöttek az eladás mellett, mert a törökök támadásaitól félve fegyvereket kellett vásárolniuk.[13]

Ebben az időben virágzott fel az iskola, s a protestáns tanítóknak köszönhetően a város műveltségi szintje is. Valkai Kelemen volt a város első, egyetemet végzett bírája. Az első protestáns tanítók egyike lehetett abból ítélve, hogy 1545-ben az *„Isten előtt való igazulásról, hogy mindnyájan vétkeztönk, azért csak az Istennek az irgalmasságától üdvözölhetünk"* címmel szerzett éneket. Az ekkor szintén Gyulán élő Szikszai Fabrícius Demetertől is ismerünk verset. A Cantio de militibus pulchra (Szép ének a katonákról) című ének pedig a végvári költészet felvirágzását érzékelteti.[14]

A gyulai iskolába az ország távoli vidékeiről jöttek diákok. Wallaszky nem ok nélkül ruházhatta rá a *„gymnázium illustre"* címet, mert teológiát is taníthattak benne. Többen innen mentek külföldi egyetemre. Híres tanárai közül a következőket ismerjük: 1545-ben Szegedi Kis István, 1554-ben Sztárai Mihály, 1557–1562 között Szikszai Fabrícius Demeter, 1562–1566 között pedig Szibolti Demeter.[15]

A közeli, Csanád megyei Toronyon, 1549-ben és 1550-ben lutheránus zsinatokat tartottak. Korábban erre csak 1545-ben, Erdődön került sor. Ennek aláírójaként szerepel Gyulai Miklós. Ő lehetett Gálszécsi István után a gyulai evangélikus lelkész.[16] Rácz Károly szerint a toronyi zsinaton lutheránus esperessé választott Gönci Máté, 1566-ig Gyulán szolgált. Kormos László úgy vélte, hogy Gönci a tiszántúli egyházkerület vezetője, azaz püspöke volt.[17] E megállapítások helytállósága azonban vitatott, tehát egyelőre nem lehet határozottan kijelenteni, hogy városunk volt a tiszántúli evangélikus püspökség székhelye. Az azonban bizonyos, hogy szellemi életének egyik legjelentősebb központja Gyula volt.

Kik voltak a gyulai evangélikusok papjai? Gálszécsi Istvánon (az 1540-es évek eleje), s Gyulai Miklóson (1545) kívül annyit tudunk, hogy Balog Ferenc prédikátor már 1556-ban Mágocsyval volt, s 1559-ben vele távozott Gyuláról.[18] 1562-ben egy István nevű lelkésszel, 1563-ban pedig Sztárai Mihállyal találkozunk. Gyulán tartott vele hitvitát Méliusz Juhász Péter.[19] Sztárai, s a haláláig lutheránus Szibolti Demeter távozása összhangban lehetett a kálvini reformáció gyulai híveinek megerősödésével.

Együtt a reformátusokkal

1567. február 24-én, a debreceni zsinaton a vidék papsága a helvét hitvallást írta alá.[20]

---

[12] KARÁCSONYI 1896. 190; RÁCZ 1880. 117.
[13] SCHERER 1938. I. 172, 177.: Farkas László gyulai bíró és a polgárok megbízásából 1100 forintért adta el azokat.
[14] KÓSA 1994. 24, 32.: Valkai 1535-ben a krakkói egyetemen tanult.
[15] KARÁCSONYI 1896. 194; HAAN 1870. 74.
[16] KÓSA 1994. 26, 29; KIS 1992. 94.: az 1549-es zsinaton a papok, az 1550-esen pedig a püspök kötelességeiről írtak kánonokat, tehát már ekkor kellett lennie evangélikus püspöknek is.
[17] RÁCZ 1880. 191; KÓSA 1994. 41.: nem látja bizonyítottnak a gyulai lelkészségét.
[18] SZABÓ 1987. 264.
[19] KÓSA 1994. 31.: A hitvita tárgya az lehetett, hogy hol tartózkodnak a lelkek a halál és az utolsó ítélet között.
[20] HAAN 1870. 69.

A török uralom alatt nincs fellelhető nyoma városunkban az evangélikus vallásnak. Az újjátelepített Gyula őslakosai zömmel reformátusok voltak. Az évek teltével azért érkezett egy-egy evangélikus család is a városba. Erre utal, hogy az 1788. szeptember 13-án Gyulán vizitáló Kalatay Xavér Ferenc nagyváradi püspök azért idézte maga elé Micskei Nagy Istvánt, a helybeli református prédikátort, mert egy lutheránus ifjút anélkül esketett meg, hogy a katolikus templomban kihirdették és elbocsátották volna. Micskei elődje 1783-ban halálozott el, a fenti eseményre 1783 és 1788 között kerülhetett sor.[21] Ez az első nyoma annak, hogy a török hódoltság óta evangélikusok is éltek Gyulán.

Lelki gondozásukat a helybeli református lelkészek végezték. Így történt ez száz esztendővel később is. Az evangélikus hívek egyházi adójukat a református egyházközségnek rótták le. Számuk időközben megnőtt, s Gonda Lajos református lelkész javaslatára 1858 tavaszán a presbitériumba képviselőjüknek választották meg Réthy Lipótot. Ő viszont még ezen év őszén Aradra költözött. Ezt követően Dombi Lajos lelkész csak 1898-ban kezdeményezte Jancsovics Emil presbiterré választását.[22]

A gyulai evangélikus fiókegyház

Az önálló gyulai evangélikus egyházközség létrehozásának okai

A források arra utalnak, hogy a gyulai evangélikusok összefogásának, a reformátusoktól történő elválasztásának gondolata az arad–békési evangélikus egyházmegye vezetőségében, azaz Békéscsabán született meg. Eredendően arra hivatkoztak, hogy az 1900. évi népszámlálás során Gyulán és közvetlen környékén csaknem 800 evangélikust írtak össze, s ennyien már fenn tudnak tartani egy gyülekezetet.

A gyulai egyházközség megalapításnak azonban nyomós politikai, sőt pénzügyi, és presztízs okai is voltak. Egy szervezet működését általában a későbbiek során is meghatározzák fogantatásának körülményei. Érdemes alaposabban szemügyre venni, hogy milyen közéleti-politikai viszonyok között szerveződött meg e kis gyülekezet.

A közvetlen kiváltó okot az szolgáltatta, hogy 1907 februárjában a békéscsabai reformátusok önálló egyházközséget alakítottak.[23] Ezt megelőzően az ő lelki szükségleteiket a helybeli evangélikus egyház lelkészei elégítették ki, s ennek fejében neki fizették az egyházi adót. (Gyulán – mint láttuk – fordított volt a helyzet.) A békéscsabai evangélikus egyházközség vezetői már csak ezért is nehezményezték református híveik önállósodását. Sértettségükben – mintegy visszavágásként – kezdeményezték az önálló gyulai evangélikus gyülekezet megalakítását. Maga Csepregi György (1850–1918) esperes ugyan közönyösen viselkedett ebben a kérdésben, de lelkésztársa, Koren Pál, az előző esperes (1845–1921) határozott fellépésére végül elszánta magát a cselekvésre.

Ezt támasztja alá Nagy Jenő gyógyszerész, aki a gyulai evangélikus gyülekezetet megalapítók közül egyedül hagyott hátra visszaemlékezést: *„A gyulai ágost. evangelicus leányegyház alakulásának lényege onnan vette kezdetét, hogy Bcsabán az ágos-*

[21] KÓSA 1994. 63–64.
[22] KÓSA 1994. 117.
[23] Békés 1907. február 24.

tai evangel. egyház kötelékéből az ottani ev. református testvéreink kiváltak... Csepregi úr esperességének idejében. Ő ezt eleinte közönyösen vette tudomásul, azonban... Koreny úr... energikus fellépése arra késztette, hogy... a gyulai ev. református egyház kebelében élő ágost. evangelicusokat felszólította, hogy alakuljanak és váljanak ki."[24]

A csabai református hívek elvesztéséből adódó presztízs- és pénzügyi veszteség önmagában csak a megalakítás időzítésére szolgálhat kielégítő magyarázattal. A háttérben ennél súlyosabb, kifejezetten politikai okokat fedezhetünk fel. Ezek felderítéséhez alaposabban meg kell ismerkednünk a századforduló, s ezen belül Békés megye, illetve az Arad–Békési Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházmegye korabeli viszonyaival.

Azzal szinte mindenki tisztában van, hogy ebben az időben Békés megye a megélénkülő agrárszocialista jellegű mozgalmakról híresült el. Az sem titok, hogy ekkor kezdtek igazán kiéleződni a nemzetiségi ellentétek. Azzal azonban a szakemberek közül is csak kevesen lehetnek tisztában, hogy ezek a társadalmat élénken foglalkoztató kérdések hogyan vetődtek fel a korszak evangélikus egyházában, nevezetesen az egyházmegye központjában, Békéscsabán.

Ne feledkezzünk meg róla, hogy Békéscsaba ekkor még szlovák többségű város volt, s éppen erre az időre tehető Áchim L. András nagy tömegeket aktivizáló parasztmozgalma.

Békéscsabával szemben Gyula még a boldog békeidők idilli hangulatát árasztotta. A korabeli vélekedés szerint az elmúlt száz év alatt nem fejlődött annyit, mint az utóbbi tíz esztendőben. Ekkor épült meg pl. a törvényszéki palota, a gimnázium, az állami elemi iskola, a polgári leányiskola. Ekkor vált az ország legnagyobb vidéki kórházává a közkórház. Itt alapították az első vidéki tüdőszanatóriumot, s a legnagyobb vidéki gyermekmenhely is a városban működött. Az Erkel Ferenc Színkör, a Kötött és Szövött Iparárúgyár, a tejszövetkezet megszervezése, a Gyula–Simonyifalva közötti helyiérdekű vasút megindítása, kőutak és járdák építése, a remetei parcellázás, amely során 500-nál is több földnélküli jutott ingatlanhoz, egyaránt a város fejlődését mutatták.[25]

Az események részletes taglalása egy külön tanulmány tárgya lehetne, most csak azokra a momentumokra összpontosítjuk a figyelmünket, amelyek az evangélikus egyházközség megalapításában szerepet játszottak.

Az egyházmegye közgyűlésén elhangzó, s a gyülekezet önállósodását pártfogoló beszéd fogalmazványa dr. Zsilinszky Endre egyházmegyei felügyelő tollából maradt ránk.[26] A felügyelő úr az alábbi politikai okokkal indokolta a gyulai evangélikus

[24] Nagy Jenő 1923-as visszaemlékezése a Gyulai Evangélikus Egyházközség lelkészi hivatalának irattárában (a továbbiakban: Jegyzőkönyvek C. 12.) A visszaemlékezésben szereplő 1905-ös évszám valószínűleg téves, 1906 vagy inkább 1907 lehet a helyes dátum.

[25] Békés 1907. március 17, 1908. június 14.

[26] Békés Megyei Levéltár, Ladics-hagyaték. 15. doboz: Arad–békési egyházmegye iratai (továbbiakban: BML, Ladics-hagyaték). Sajnos a beszédfogalmazvány nincs ledátumozva, így nem dönthető el pontosan, hogy mikor kelteződött. Az sem perdöntő, hogy a gyulai mellett a bodzás-ottlakai egyházközség anyaegyházzá szervezését is sürgeti, amiről már 1908-ban is tárgyaltak, de csak 1915. november 15-én került rá sor. Így az is elképzelhető, hogy nem a gyulai fiókegyház 1908-es megalakításáról, hanem annak 1913-as önállósodásáról döntő egyházmegyei közgyűlésre készült. Mégis indokoltnak tartjuk néhány alapgondolatának itteni idézését, mert jól rávilágít a korabeli politikai helyzetre.

egyházközség önállósítását: *„Gyula, mint vármegyei székhely, az ő jórészt intelligens híveivel egyházunknak a (megye–) központban bizonyos súlyt biztosít, és az egyházunkról idegenek által előszeretettel hangoztatott azon alaptalan vádaknak, hogy egyházunk nemzetiségi tendenciákat ápol, egyszer s mindenkorra útját vágnák egy magyar evangélikus egyház által"*. Hangsúlyozta továbbá, hogy a külterületen élők idegen hatásnak vannak kitéve, ennélfogva az egyházalapítással *„nemcsak a socialismus törekvéseinek lehetne gátat vetni, hanem az egyházi szellem ápolásával a hazafiság terén is nagy szolgálatot teszünk az államnak."*[27]

Mi motiválta a nemzetiségi és a szociális tényező ilyen erőteljes hangsúlyozását? Ne feledjük: 1907-et írunk, az Apponyi-féle népoktatási törvény megjelenésének évét. Ebben szabályozták a nem állami iskolák állami felügyeletét, ami érzékenyen érintette az evangélikus felekezet által fenntartott iskolák függetlenségét. Ráadásul az államsegélyt igénybe vevő iskolákban a magyar nyelvet az állam által megszabott óraszámban kellett tanítani, s előírták az állami tankönyvek használatát. A Békés megyei evangélikus iskolák többségében ekkor még a szlovák volt az oktatás nyelve. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy több evangélikus lelkész is tiltakozását fejezte ki a törvény bevezetése ellen. Arról, hogy ez a kérdés mennyire felkavarta a közhangulatot, meggyőznek bennünket azok az újságcikkek, melyek a korabeli Békés című pártsemleges, (még az akkori kormányválság eseményeit sem kommentáló) közéleti lap hasábjain jelentek meg a témával kapcsolatosan.

Az arad–békési egyházmegye 1907-es, aradi közgyűlésén többször szóba került az említett törvény. Megnyitójában dr. Zsilinszky Endre azt emelte ki, hogy *„önkormányzati jogaink úgyszólván minden újabb, az egyházat és iskolát érintő törvényben újabb és újabb, nagyobb és nagyobb csorbát szenvednek"*. Véleménye szerint *„e sérelmekkel szemben nekünk csak két feladatunk lehet a szervezkedés és a kor eszméihez való alkalmazkodás"*.[28] Bárdy Ernő mezőberényi lelkész tovább ment. Kimutatta, milyen korábbi jogok sérülnek a törvénnyel, és leszögezte, hogy *„reánk hárul az a kötelesség, hogy... a leghatározottabban tiltakozzunk e t.–cz. ellen. De nem csak tiltakoznunk, hanem egyszersmind megsértett jogaink orvoslását föltétlenül követelnünk kell"*. A közgyűlés 21 : 6 arányban megszavazta indítványát. Csak az aradi küldöttek, a békéscsabai gimnázium képviselője, egy egyházmegyei számvevő, Koren Pál, valamint a másik mezőberényi gyülekezet lelkésze, Jeszenszky Károly szavazott nemmel.[29]

A néhány hónappal később tartott törvényhatósági gyűlésen Jeszenszky Károly a törvény olyan jellegű módosítását indítványozta, amely az államosítani kívánt népiskolák hitfelekezeti jellegének megőrzését garantálná. Szerinte ugyanis ennek hiányában vonakodtak eddig a protestáns felekezetek iskoláikat átengedni az államnak.[30]

Az idézett lapban több tudósítást is olvashatunk az arad–békési evangélikus egyházmegyén belüli nemzetiségi feszültségek meglétéről. Az aradi evangélikus egyházközség 1908. évi közgyűlésén résztvevők, Institoris Kálmán felügyelő, a város volt

[27] BML, Ladics-hagyaték: 1907. március 10-i ülés jegyzőkönyve.
[28] Az Arad-Békési Ág. Hitv. Ev. Egyházmegye 1907. augusztus 15-én, Aradon tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve (továbbiakban: Egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve). Békéscsaba, 1907. 4.
[29] Egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve. Békéscsaba, 1907. 79–80.
[30] Békés 1907. október 6.

polgármestere előterjesztésére odáig elmentek, hogy hatására kimondták a kiválásukat az egyházmegyéből, inkább a csanád–csongrádihoz akartak csatlakozni. Véleményük szerint ugyanis, a békéscsabaiak vezette egyházmegyében a *„felelősség nélkül izgató emberek akarata érvényesül... paraszt elemek szorítják ki az intelligens osztályt a vezetésből, s olyan irányt követ a bejutott új elem, mely az egyház megye magyarságára... károsan hat"*. Álláspontjuk indokaként felhozták, hogy az egyházmegye elmúlt évi, aradi közgyűlésén pl. egy lelkész indítványára tiltakozó feliratot intéztek a kormányhoz az új népoktatási törvény ellen. Ebben az ügyben az aradi ügyészség vádat is emelt egyes szenvedélyes agitátorok ellen.[31]

Hasonló ügyben Szeberényi Lajos Zsigmond (1859–1941), a békéscsabai evangélikus gyülekezet igazgató-lelkésze[32] maga is érintett volt. Egy, a bányai egyházkerületen belül lefolytatott bírósági tárgyalás részletei szerint 1907-ben Csaplovits antalfalvai lelkészt perbe fogták, mert nem akadályozta meg a tüntetést a magyar nyelv bevezetése ellen. Az egyházkerületi gyűlésen a szarvasi egyházközségi felügyelő, Haviár Dániel Szeberényi ellen is fegyelmit indítványozott. Bár az egyházmegye bírósága kiállt a lelkész védelmében, az ügyész javaslatára Scholtz Gusztáv püspök az ügy újratárgyalására utasította őket. A püspök szerint a *„Gondolatok és elmélkedések a Csipkay-féle javaslat felett"* című röpiratában[33] Szeberényi nem csak az egyházi méltóságokat sértette meg, de a hívek között is egyenetlenséget szított *„mert a magyar elem türelmetlenségét a tót ajkú lutheránus hívőkkel és papokkal szemben oly nagyfokúnak és igazságtalannak jelenti, hogy a lutheránus egyház tót elemeinek rosszindulatát képes fölkelteni a magyar elemek ellen"*. Az egyházmegyei törvényszék azonban nem engedett a korszak hangulatából sugárzó, rá nehezedő nyomásnak. Azt állapította meg, hogy Szeberényi *"a panaszban felhozott vádakra okot nem szolgáltatott"*.[34]

Békéscsabát élénken foglalkoztatta egy másik ügy is: dr. Zsilinszky Endre még a felügyelőségéről is lemondott, mivel nem tudta keresztülvinni, hogy Erzsébethelyen (Jaminában) magyarul is lehessen prédikálni. Az ottani lakosok még arról sem akartak hallani, hogy legalább a nagyobb ünnepeken szólhassanak hozzájuk magyarul a szószékről.[35] Jellemző a megyei közvélemény hangulatára az eseményről tudósító újságíró felháborodása, aki azt követelte, hogy ebbe az ügybe *„a hatóságnak is bele kell*

[31] Békés 1908. augusztus 23; 1910. július 31.: Az egyházkerület elutasította az aradiak kiválási szándékát.

[32] Dedinszky Gyula: A Békéscsabán szolgált evangélikus lelkészek, segédlelkészek, vallástanárok és hitoktatók életrajzai 1718–1985. Kézirat a Békés Megyei Könyvtárban, 46, 55–56.

[33] Békéscsaba, 1906. 4–5, 10, 19–20, 35.: Szeberényi az évi bányakerületi közgyűlés egyik határozatára reagálva, kifejti hogy „a magyarhoni ágostai hitvallású evangélikus egyházban nincs pánszlávizmus ... de igen nyelvkérdés, nyelvi súrlódás lehet." Csipkay Károly egyházmegyei felügyelő viszont politikai dogmát akar felállítani az egyházban, amikor az egyház „hazafias missziójáról beszél." Ezzel szemben az író szerint „az evangélikus lelkész legjobban teszi, ha a faji öntudat ébredését, melyet az ember úgysem akaszthat meg nem igyekszik... erőszakkal elnyomni, hanem azt keresztyén hittel mérsékelni... sőt a nemzetiségi érzés ápolása egy eszköz a morális ember nevelésére." Összegzésként azt állapította meg, hogy a Csipkay-féle formula „egyenes felhívás az általunk vázolt typikus egyházi politikai perek előidézésére" márpedig „a politikai pörök az egyház létét támadják meg, mert Krisztus és a politika egy házban sehogy sem férnek meg."

[34] Békés 1908. augusztus 23.

[35] Békés 1908. augusztus 23. Az egyházkerület októberben végül az egyházmegye javaslata alapján úgy döntött, hogy minden hónap első vasárnapján magyar nyelvű istentiszteletet tartsanak: Békés 1907. október 26, 1909. május 9.

avatkoznia, s nem tűrnie, hogy itt, az ország szívében a magyarosodás terjedésének... gátat vessenek". Konkoly Tihamér vármegyei aljegyző is annak a véleményének adott hangot, hogy „*vármegyénkben határozott magyarellenes, agresszív tót irányzat kezd lábra kapni.*"[36] Az 1908-as egyházmegyei közgyűlésen, éppen a kiválni óhajtó Arad lelkésze, Frint Lajos terjesztette elő azt a határozati javaslatot, hogy a következőkben a közgyűléseket megelőző gyámintézeti ünnepélyeken az istentiszteletet magyarul tartsák. Talán kompromisszum gyanánt került be a határozatok közé, hogy a lelkészválasztó szabályrendeletből viszont „*mint fölösleges és magától értetődő*" dolgot, hagyják ki azt, hogy a megválasztandó lelkésznek igazolnia kelljen magyar állampolgárságát és „*megbízható hazafiságát*" is.[37]

Ugyancsak az egyházkerületen belüli (bár ezúttal a szomszédos, a békési egyházmegye területéről) nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos esetekről értesülünk. A megyeközpontban élénk figyelemmel kísérték pl. a tótkomlósi Hrdlicska Lajos lelkész és id. Sztik Gyula evangélikus tanító ügyét, akiket ugyancsak pánszlávizmussal vádoltak. Még hivataluktól is megfosztották őket. Ebben a felajzott légkörben bombaként robbant, az a ma diákcsínynél többre aligha becsülhető hír, hogy a szarvasi evangélikus gimnáziumban „*titkos pánszláv társaságot alakított... néhány tót gimnazista.*" A két vezetőt mindenesetre az ország összes iskolájából kitiltották.[38]

A szociális kérdések sem játszottak a nemzetiségi problémáknál kevésbé fontos szerepet a korszakban. A békéscsabai egyházközség vezetéséért folyó harc 1908–1909-ben, a felügyelő megválasztása körüli eseményekben csúcsosodott ki. Az egyházközség vezetői nem jelöltek e fontos tisztség betöltésére olyan személyt, aki megfelelt volna Áchiméknak, Áchim András jelölését pedig nem fogadták el. Sőt, a presbiteri helyek betöltésének módját úgy akarták megreformálni, hogy abban az Áchim-pártiak ne juthassanak többséghez. A javaslat szerint a 150 közgyűlési tagból hatvanat a legalább 28 katasztrális holdnyi birtokkal rendelkezők közül, s hatvanat az ennél kisebb birtokosok közül lehetett csak választani. (A maradék 15–15 helyen az iparosok és értelmiségiek osztozhattak.) Szeberényi Lajos Zsigmond – részint az aradiak említett vádját is alátámasztva – a döntést azzal indokolta, hogy ellenkező esetben „*nemsokára analfabéta napszámosok fognak ülni és garázdálkodni a gyülekezetben, akiknek nem az egyház érdeke az első, hanem, hogy kidobjanak onnan minden birtokost, és urat, egyszóval értelmiségit.*" A határozat elfogadtatása nem ment könnyen, mert Áchimék megfellebbezték. Még a megfélemlítéstől sem riadtak vissza. 1908. február 3-án alig foglalta el a templomban a felügyelő-választó közgyűlés elnöki székét Szeberényi, amikor Áchim „*mintegy hatvanad magával*" megjelent, s belépve az Isten házába zajongani kezdtek. Azt kiabálták, hogy „*A nép nem akar a kijelölt férfiakra szavazni!*" A rendbontás miatt az elnök kénytelen volt az ülést berekeszteni. A tudósító erős felháborodásának adott hangot, hogy „*a mindent lábbal felfele forgatók pártja... az egyházi életbe is benyújtja Ézsau-kezét. A templomok szentségét sem kímélik... ott is úgy argumentálnak, mint a csirkepiacz szellős terein.*" Később mégis sikerült megválasztani felügyelővé Sailer Gyulát. Ennek ellenére az egyházi vezetőség szociális kérdés-

[36] Békés 1907. március 17, 1908. június 28.
[37] Békés 1908. augusztus 9.
[38] Békés 1907. április 28, május 5, 1908. június 21.

ben való megosztottságát mutatja, hogy az igazgató-lelkész egyik kollégája, Koren Pál ellen fegyelmi eljárást kezdeményezett, mivel az *„egy cikket közölt az Őrállóban azért, hogy a csabai népet felláz*ítsa *a fennálló rend* (az idézett határozat), *a presbitérium és az egyház ellen."*[39]

Az igazság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy az 1909. május 11-i, megismételt választáson a leadott 660 szavazatból 565-en Áchimra voksoltak. Azonban mivel ő nem volt a hivatalos jelöltek között, a mindössze 75 szavazatot kapott Sailer Gyulát, a Csabavárosi Takarékpénztár igazgatóját nyilvánították megválasztott felügyelőnek. Ennek eredményeként augusztus végén 44 presbiter lemondott, *„mert nem akartunk a népjogok kivégzésénél hóhérmunkát segíteni."*[40]

A nehézségeken nem tudván úrrá lenni, 1910 nyarán Sailer is lemondott. Időközben az egyházkerület visszaküldte átdolgozásra az egyházközség szervezeti szabályrendelet tervezetét. 1910 szeptemberében, a módosított tervezet feletti vita ezúttal az egyházkerületben fajult viharossá: *„oly heves jelenetek játszódtak le, hogy az Áchim András vezetésével a közgyűlésen megjelent csabai küldötteket a teremből való távozásra szólították fel, s a karzaton helyezték el őket."* A javaslatot mindenesetre ismét elvetették, s úgy döntöttek, hogy a jogi bizottság a csabai küldöttekkel egyeztetve módosítsa azt. A harc hevességét érzékelteti, hogy egy pesti lapnak adott nyilatkozatában Áchim arra a kijelentésre ragadtatta magát: ha a Szeberényi intenciói szerinti változat kerül elfogadásra, akkor ő harmincezer hívével átkeresztelkedik kálvinistának, vagy unitáriusnak. Az újabb felügyelő-választást ismét tumultuózus jelenetek előzték meg. A többség dr. Zsilinszky Endrére voksolt, de Áchimék megfellebbezték a választást arra való hivatkozással, hogy az nem név szerinti szavazással történt.[41]

Az egyháznak a magát az intelligenciával azonosító helyi vezetősége védekezésre kényszerült a parasztmozgalommal szemben. Dr. Zsilinszky Endre egyházmegyei felügyelő így joggal emelhette ki, hogy a gyulai egyházalapítás gátat jelenthet *„a socialismus törekvéseinek"* is. Bár első látásra azt hihetnénk, hogy ez Gyulán nem jelentett reális veszélyt, de ne feledjük, hogy a városnak voltak olyan, Békéscsabával határos külterületei, ahol könnyen akadhattak követői Áchimnak. A gyulai tanyák közül többnek is békéscsabai lakos volt a birtokosa. Azt, hogy közöttük Áchimnak is voltak hívei, mi sem bizonyítja jobban, mint az eset, amikor 1911-ben őt 24 társával együtt állították bíróság elé az egyik békéscsabai segédjegyző megrágalmazása miatt.

[39] Békés 1908. február 9, 1909. július 18, augusztus 1, augusztus 29. Áchim és az egyházi vezetők ellentéte végül egészen eldurvult. Az 1911 januárjában tartott megyegyűlésen a parasztvezér „alávaló, piszkos hazug ember"-nek nevezte Szeberényit, s hazaérve, a békéscsabai vasútállomáson meg is rugdosta őt. Az esperes ennek következményeként Koren Pál javára lemondott a békéscsabai igazgató-lelkészi tisztjéről. Némi kárpótlásként érhette, hogy a bécsi tudományegyetem teológiai díszdoktorává választotta. Áchim végzetét a Zsilinszkyvel való összezördülése okozta. Fiai (Endre huszárkadét és Gábor vegyészmérnök) egy, az apjukat gyalázó újságcikk miatt keresték fel Áchimot otthonában, hogy magyarázatot kérjenek tőle. Az eset verekedésbe torkollott, s a Gábor kezében elsülő pisztoly véget vetett Áchim életének: Békés 1911. január 1, január 8, április 16, május 21, június 25. A parasztpárti fellebbezést a dr. Ladics László vezette egyházmegyei bíróság több menetben tárgyalta, végül 1913. nyarán mondta ki egyértelműen a beadvány elutasítását: Békés 1913. augusztus 10.

[40] DOMOKOS 1971. 258–259.

[41] Békés 1910. augusztus 28, szeptember 18, szeptember 25.

A 24 felsorolt személy közül hatnak a neve szerepel a gyulai evangélikusok 1907-es összeírásban, s ez már aligha lehet véletlen névegyezés.[42]

Ami pedig az ipari munkások mozgolódását illeti, 1907 tavaszán az asztalos- és szabósegédek, ugyanezen év nyarán pedig az építőiparosok sztrájkja mellett az is izgalomban tarthatta Gyula közönségét, hogy márciusban az Újjászervezett Szociáldemokrata Párt (Mezőfi Vilmossal) mellett a nemzetközi Szociáldemokrata Párt (Klein Sándorral) is népgyűlést hirdetett. Az Áchimék által szervezett, békéscsabai pünkösdi parasztkongresszuson pedig K. Schriffert József gyulai országgyűlési képviselő is felszólalt.[43]

Az egyházmegye vezetői mindennek ellenére joggal számíthattak arra, hogy a gyulai hívek vezetői a hivatalnokok, vagyis az értelmiségi foglalkozást űzők közül kerülnek ki. Ezáltal az egyházmegye vezetőségében ellensúlyozhatják a kisebb községek esetleges paraszti foglalkozást űző küldötteinek álláspontját.

A fentebb felvázolt légkörben jól jött az egyházmegyei vezetésnek, hogy az őt pánszlávizmussal vádolókat tettekkel, a kimondottan magyarnyelvű gyulai egyházközség létrehozásának támogatásával cáfolja – amely mellesleg még a parasztmozgolódást leszerelni igyekvő intelligenciát is erősítené.

A gyulai evangélikus fiókegyház megalakulása

Az egyházközség megszervezésére, – már ami a személyi feltételeket illeti – az egyik legkedvezőbb időpontban került sor. A megyei hatóságok támogatását biztosította a csak nemrég kinevezett, (s hamarosan távozó) főispán, dr. Fábry Sándor, aki nemcsak, hogy evangélikus volt, de még felügyelői tisztséget is vállalt egyházában. Az iskolai hitoktatásba történő zökkenőmentes bekapcsolódást pedig a február elsején kinevezett – ugyancsak evangélikus – tanfelügyelő, Mikler Sándor illetve Kulitzy Nándor tanár biztosították.[44]

Az iratok tanúsága szerint mindezek ellenére sem ment olyan könnyen az egyházközség megszervezése. A két település között meglévő ősi ellentétek ismeretében joggal gyanakodhatnánk arra, hogy a gyulaiak eleve gyanúsan fogadtak minden Békéscsabáról kiinduló kezdeményezést.[45] Itt azonban másról volt szó. A gyulai evangélikusok – mint ezt a Békés című újság cikkírója is hangsúlyozta – harmonikus viszonyban éltek eddig református testvéreikkel. Egyáltalán nem jelentkezett a részükről igény a kiválásra.[46] Márpedig ha egy közösségben nincs meg a belülről fakadó igény az össze-

[42] Békés 1911. április 23.: Zelenyánszky Mihály, Laczó Pál, Lipták L. Pál, Zsilák János, Gajdács János, Kovács Pál is szerepel az említett összeírásban. BML, Ladics-hagyaték: 1907. május 16; Békés 1911. május 21.: Hívei közül Simóka György gyulai ügyvéd mondott gyászbeszédet Áchim sírjánál.

[43] Békés 1907. március 24, április 19, június 14, június 16; 1908. február 9.: A belügyminiszter feloszlatja a gyulai építőmunkások szakegyletét.

[44] A Békés 1907. január 27-i száma közölte Mikler Sándor budapesti segéd-tanfelügyelő kinevezését Békés megye tanfelügyelőjévé, a július 21-i pedig Fábry búcsúestéjéről adott hírt, akit előző év április 21-én neveztek ki főispánná.

[45] Békés 1908. október 25.: Békéscsaba már korábban megindította küzdelmét a megyeszékhely áthelyezése érdekében, de 1874-ben és 1896-ban is leszavazták. Az 1908-ban megjelent Békésmegye című lap 7. számának vezércikke ismét azt tűzte ki célul, hogy „Csaba legyen megyeszékhely!".

[46] Békés 1907. március 10.: „A külön egyház alakítása nem képez közóhajt, és valószínű, hogy mint idő előtti, ezúttal nem is fog megvalósulni."

tartozásra, attól túl sokat nem lehet elvárni. Különösen így van ez, ha egy egyházról, egy gyülekezetről van szó.

Kénytelen vagyok arra a következtetésre jutni, hogy a gyulai evangélikus egyházközség 1907. évi megalapítására külső, az egyházmegyei vezetéstől származó, politikai, pénzügyi és presztízs okokkal magyarázható, s ráadásul meglehetősen előkészítetlenül végrehajtott nyomás eredményeként került sor. A már idézett Nagy Jenő is kiemelte a gyulaiak vonakodását: *„Ezen első kísérletek sok nehézséggel, és lehet mondani ellenkezésre találtak."* Szerinte az önálló egyház megalapításának *„lelkes harczosai néhai nagytiszteletű Koreny Pál és dr. Ladics László ügyvéd úr voltak."*[47]

Az alapítást előkészítő gyűlést 1907. március 10-ére, a városházára (ez a mai Mogyoróssy János Városi Könyvtár épülete) hívták össze. Az egyházmegye vezetői, az esperes és a felügyelő feltették a kérdést, hogy önálló, leány-, vagy fiókegyházat kívánnak-e létrehozni a gyulaiak. A hangsúlyozásukból kiderül, hogy ők elég erősnek érezték a híveket akár az önálló gyülekezet létrehozására. Sőt, kifejezetten ezt szerették volna elősegíteni. Elvégre a békéscsabai reformátusok is ezt tették,[48] s ez felelt volna meg leginkább az egyházmegyei vezetés fentebb ismertetett céljainak is.

Az eleve kis számban összegyűlt gyulaiak[49] viszont nem érezték magukat elég erősnek arra, hogy döntsenek az önállóság kérdésében. A jelen lévő főispán azt javasolta, hogy készítsenek egy kimutatást az egyházközség leendő tagjairól, és anyagi teherbíró képességükről. Ez alapján kiderül, hogy képesek-e vállalni az egyházalapítás terhét. Dr. Ladics László sem látta eléggé előkészítettnek az ügyet, bár az esperesség világi jegyzőjeként az egyházmegyei felügyelő-helyettesi tisztet is viselve, bizonyára időben értesült az elképzelésről. Egy tágabb körű értekezlet összehívása mellett tette le a voksot.[50] A megjelent újságíró meglehetősen pesszimistának ítélte meg hangulatot.[51]

A főispán híven ígéretéhez, összeíratta a gyulai evangélikusokat: a külterületen élőket a mezőőrökkel, a városban lakókat pedig a városi tizedesekkel. A 402 főt tartal-

[47] Nagy Jenő 1923-as visszaemlékezése. Jegyzőkönyvek C. 12.

[48] Békés 1908. január 26; március 1.: Miután a kultuszminiszter is hozzájárult az önálló békéscsabai református egyházközség megalakulásához 1908. február 23-án papot is választottak maguknak. A leadott 209 szavazat érzékeltetheti a gyülekezet nagyságát.

[49] BML, Ladics-hagyaték, 1907. március 10-i jegyzőkönyv: Váradi-Szakmáry Arisztid ítélőtáblai bíró, Mikler Sándor tanfelügyelő, dr. Ladics László váltóügyvéd, Saurer Mihály, a tanfelügyelőséghez beosztott igazgató-tanító, Nagy Jenő gyógyszerész, Herzberger Mihály dohánynagytőzsdés, Oszuszky János vendéglős, Kéler István postatiszt és a felesége, valamint a jegyzőkönyvet vezető Kulitzy Nándor tanító. A Békés 1907. március 17-i tudósítója szerint: „10–15-en jelentek meg. Kizárólag az értelmiség köréből." Elvileg kimondták az egyházalakítás szükségességét, de nyitva hagyták, hogy az önálló, vagy fiókegyház legyen-e. A cikkíró pesszimistán nyilatkozott a gyűlésről, mert szerinte: „a hívek száma, s áldozatkészsége még korántsem olyan, hogy az egyház megalakítása bármilyen formában is a közel jövőben megvalósuljon."

[50] Ebből is látszik, hogy a gyulai gyülekezet megszervezését a gyulaiak megkérdezése nélkül, az egyházmegyei elnökség szorgalmazta. Az egyházi tisztségviselők névsora megtalálható pl. Az Arad-békési Ág. Hitv. Ev. Egyházmegye 1906. augusztus 29-én, Békéscsabán tartott rendes évi közgyűlésének és 1906. december 12-én, Békéscsabán tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve, (továbbiakban: Az Arad-békési egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyve) Békéscsaba, 1907. első oldalán.

[51] Békés 1907. március 17.

mazó lista május 16-án készült el.[52] Ezek szerint a népszámlálásban szereplőknek alig 60%-ához jutottak el az összeírók. A listán szereplő 128 adófizető viszont az egyházközség 1914-ben nyilvántartott adófizetőinek a 90%-át jelentette. A gyülekezet hatóköre tehát alig valamivel haladta csak meg az első világháború kitöréséig az 1907-ben összeírtakat.

Ha nem a jegyzőkönyvvezető hanyagságáról van szó, akkor abban is a kívülről való erőltetés, illetve a hívek érdektelensége jutott kifejeződésre, hogy az 1907. június 3-ra összehívott újabb gyűlésen még az előzőnél is kevesebben jelentek meg. A résztvevők ebből okulva azt mondták ki, hogy a hívek csekély száma miatt Gyulán csak fiókegyház jöhet létre. Felügyelővé dr. Ladics Lászlót, az egyházi adó beszedésével megbízott gondnokká pedig Herczberger Józsefet választották meg. Az összeírás nyomán megállapítást nyert, hogy a gyülekezet tagjainak száma 410 főt tesz ki, az adóalapjuk pedig 4377 koronára rúg. A jelenlévő esperest megkérték, hogy folytasson tárgyalásokat a helyi református egyházközség vezetőségével arról, hogy a továbbiakban is hajlandók lesznek-e a templomot, a harangozást és a temetőt az evangélikus híveknek olyan feltételek mellett átengedni, mint ahogyan azt a csabai evangélikusok megengedik az ottani reformátusoknak. Végezetül elfogadták Váradi-Szakmáry Arisztid javaslatát, hogy a polgári iskolában és a gimnáziumban tanuló evangélikus diákok hitoktatására Kulitzy Nándor állami iskolai tanítót és hitoktatót kérjék fel.[53] Fennmaradt az egyházközségnek 1907-ben készített pecsétje, mely még sokáig használatban volt (1. kép).

Az egyházmegye 1907. augusztus 15-én, Aradon megtartott közgyűlése a Gyulai leányegyház(!) megalakulását hagyta jóvá.[54] Az evangélikus egyház ekkor hatályos törvénykönyve szerint a fiókegyházat a leányegyháztól az különböztette meg, hogy amíg az előbbi sem lelkészt, sem tanítót nem tudott alkalmazni, addig az utóbbinak volt saját tanítója. Gyula helyzete talán ezért volt kétséges, hiszen annak ellenére folyamatosan Békéscsaba fiókegyházának tekintette magát, hogy több tanítót is alkalmazott. Saját iskolája azonban nem volt, s a törvény szövegéből kimondatlanul is az következett, hogy leányegyháznak csak a saját iskolájában tanítót alkalmazó gyülekezet tekinthető.

A gyulai egyházközség megszervezésében az utódok *Nagy Jenő* gyógyszerész szerepét emelték ki. A hívek összetartása terén nagy ügybuzgalmat fejtettek még ki szerintük *Csepregi József* (György), *Knyihár Mihály* (Károly) és *dr. Szeberényi Lajos Zsigmond* lelkészek és *Kulitzy Béla*.[55]

Csepregi 1900 és 1918 között volt az egyházmegye esperese. Utóda, a több püspökjelölésen is sikertelenül induló, Szeberényi Lajos Zsigmond lett, aki 1943-ig viselte e tisztséget.[56] Dedinszky Gyula művéből Knyihár Károlyról (1868–1934) annyit sikerült kiderítenünk, hogy 1868-ban, Békéscsabán született, s 1890-től szolgált lel-

[52] BML, Ladics-hagyaték: Heilinger László 1907. május 25-i levelében az esperestől az összeírási munkálatokért 80 korona kiutalását kérte.
[53] BML, Ladics-hagyaték: 1907. július 3-i ülés jegyzőkönyve.
[54] Egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve. Békéscsaba, 1907. 32.
[55] Jegyzőkönyvek, 1923. november 4. Valójában Csepregi György és Knyihár Károly lelkészekről volt szó.
[56] NÉMETH 2000. 50.

készként. A külső békéscsabai lelkészi körzet megszervezésétől, 1904-től fogva a tanyasi részek ellátása volt a feladata. Egyik kollégája szerint: *„Tehetséges, jószívű, de könnyelmű és borkedvelő"* ember hírében állt. 1907-ben pl. Dobozmegyeren, Kismegyeren, Nagymegyeren, Sopronyban, Telekgerendáson, Truttmannsdorf-Gerendáson, Gerendáson és Kerekegyházán tartott istentiszteleteket, keresztelt és esketett.[57] Kulitzy Nándor pedig az egyházközség jegyzői feladatának ellátása mellett, haláláig végzett hitoktatást a gyulai evangélikus fiúk körében.

Az evangélikusok viszonya református testvéreikkel a szétválást követően

Az egyházmegyénél az anyagi jellegű dolgok elintézését tartották a legsürgetőbbnek. Megbízást adtak a gyulai református egyházközséggel történő egyeztetésre, hogy az a továbbiakban ne szedjen adót az evangélikusoktól, illetve amennyit már abban az évben beszedett, azt szíveskedjék az újonnan alakult fiókegyház rendelkezésére bocsátani.[58] Csepregi esperes sürgősen gondoskodni akart az egyházközség anyagi alapjainak megteremtéséről. Szeptember 12-én utasította a felügyelőt, hogy az szólítsa fel a gondnokot az egyházi adó beszedésére, úgy, ahogy eddig a református egyháznak fizették.[59]

A gyulai hívek ebben a tekintetben sem siettek az egyházmegyei kérés teljesítésével. Számukra fontosabb lehetett a református egyházzal való korábbi jó viszony megőrzése. Úgy döntöttek, hogy az 1907-ben, a reformátusoknak befizetett egyházi adót nem kérik vissza. A másik fél is érzékelte ezt a pozitív hozzáállást. Ennek lehetett a következménye, hogy a szakadás ellenére a református gyülekezet vezetősége szeptember 7-én kelt átiratában üdvözletét fejezte ki az evangélikus egyházközség megalakulása alkalmából.[60]

Egy régi, jól bevált kapcsolatot nem lehet egyik napról a másikra megszakítani. Több jel is arra utal, hogy ez a megállapítás igaz a gyulai református-evangélikus viszonyra is. Olofson Miksa 1908 májusában pl. a református templomban esküdött hűséget nejének, s a Jancsovics Péter felett mondott gyászima is ott hangzott el. Ebben az időben került sor a gyulai reformátusok templomának tatarozására, s az erre adakozók között találunk néhányat (pl. Olofson Miksa, dr. Ladics László) az evangélikus hívek közül is.[61]

---

[57] Dedinszky i. m. 65; Egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve. Békéscsaba, 1907. 23.

[58] Egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve. Békéscsaba, 1907. 8–9, 32.: Ez utóbbi bejegyzés nem fiók-, hanem leányegyházról ír. Ez az elírás is azt bizonyítja számunkra, hogy mennyire szerették volna, hogy magasabb szervezettségi szintű gyülekezet létesüljön Gyulán.

[59] BML, Ladics-hagyaték: Csepregi esperes levele dr. Ladics Lászlónak, 1913. szeptember 12; Békéscsabán érzékeny pontnak tekintették, hogy evangélikusok ne fizessenek egyházi adót a reformátusoknak. 1916-ban is hangsúlyozták, hogy ez a megyében nem szokás: Egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve. Békéscsaba, 1916. 25. Nagy Jenő 1923-as visszaemlékezése szerint már 1906. (1907?) március 16-án kelt átiratban kérték a reformátusokat, hogy ne szedjenek adót az evangélikusoktól, de mivel még ekkor hivatalosan nem önállósodott az egyház, ezt a kérést a reformátusok nem vették figyelembe, csak az 1907. szeptember 7-i átiratot. Jegyzőkönyvek. C. 12.

[60] BML, Ladics-hagyaték: A gyulai református lelkész, Gulyás János 1907. szeptember 13-i levelében tájékoztatta erről Csepregi esperest: addig nem intézkedhet az egyházi adó ügyében, amíg nem látta a névsort, hogy kik a tagjai az újonnan alakult leányegyháznak (!, tehát az említett jegyzőkönyvi elírás nem csak nyomdahiba volt).

[61] Békés 1908. február 23, május 24, 1909. január 17, március 23.

Kósa László szerint az egyik első evangélikus istentiszteletet a református iskola egyik tantermében tartották, bár mi ennek nem találtuk nyomát.[62] Mindezek mutatták, hogy a kiválásból adódó pénzügyi feszültség ellenére a két felekezet közti jó viszony megmaradt.

Az egyházközség lélekszáma

Az 1900. évi népszámlálás során, Gyulán és közvetlen környékén csaknem 800 evangélikust írtak össze. Ehhez képest az egyháztagokat 1907-ben összeíró személy mindössze 402 lélekről tudott. Több mint a felük, 211 gyermek (125 fiú és 86 lány) volt, a felnőttek száma tehát 191 főt tett ki.[63]

57 tisztán evangélikus család élt ekkor Gyulán 171 gyermekkel. Az evangélikus fiúk 77%-a (99 fő), a lányok 74%-a (72 fő) tarozott hozzájuk, noha a családfők mindössze az összes evangélikus adózó 46%-át tették ki. A gyulai evangélikus népességnek 64%-át alkották a tisztán evangélikus családban élők, de az egyházi adónak csak alig harmada, mindössze 36,7 %-a származott tőlük. Ez abból adódott, hogy kb. negyedrészük tanyán (Eperjesen) lakott, és a 70%-uk földműveléssel foglalkozott, akiknek egyharmada csupán napszámosként jutott keresethez. Az egyházközség meghatározó tagjai, egy-két kivételtől eltekintve (mint Kulitzy Nándor, vagy Váradi-Szakmáry Arisztid), nem közülük kerültek ki.

A többiek vegyes vallású családok evangélikus tagjai voltak. 12 személynek református, 11-nek katolikus, 13-nak pedig ismeretlen vallású volt a párja. 18 nőtlen fiatalemberrel, 7 özveggyel és 12 ismeretlen jogállású személlyel találkozunk az összeírásban.

A név szerinti összeírás a 18 éven felüliekre terjedt ki. 18–30 év között 14, 30–50 év között 49, 50 év felett pedig 10 személyt regisztráltak. A legidősebb mindössze 67 éves volt, igaz, hogy 79 esetben nem tűntették fel az illető személy életkorát.

Tanulságos egy pillantást vetni a gyermekszám alakulására. Egy olyan földműves-napszámos családot találunk, akik 12 gyermek felnevelésére vállalkoztak, közülük 10 fiú és 2 leány született, míg az egyik béres családjában 9 gyermeket neveltek. A korszakban már nem kimagasló, 7 gyermek vállalására 4 család esetében került sor. 3 család 6, 10 család 5, 5 család 4, 12 család 3, 17 család 2, 19 család pedig 1 gyermeket vállalt az összeírásig. Ugyanakkor 78 név esetében nem szerepel gyermekszám. Vagy azért, mert nem volt gyermeke, vagy pedig az összeíró volt figyelmetlen. (A tanyasiak összeírását meglehetősen elnagyoltan intézték.)

A társadalomban elfoglalt pozícióra leginkább a foglalkozásból, illetve a jövedelem után fizetendő állami adó mértéke szerinti nyilvántartásból vonhatunk le következtetéseket.

59 esetben nem lett feltüntetve a fizetendő adó nagysága. Érthetetlen ez a pontatlanság, hiszen az egyházi adót az állami adó mértéke után kellett megállapítani. A maradék 90 személyből 34-en 10 korona alatti összeggel adóztak. Tanyások, cselédek

[62] KÓSA 1994. 117.: Pedig a református egyház kb. az adófizetői tizedrészét veszítette el az evangélikusok kiválásával.

[63] BML, Ladics-hagyaték: A gyulai evangélikusok 1907. évi összeírása.

és különböző mesterek segédjei illetve feleségei alkották ezt a kört. A 10 és 30 korona között adózó 21 személy a foglalkozására nézve meglehetősen tarka képet alkotott. 30 és 50 korona adóval 13 személy tartozott az államnak. Postatiszteket, kereskedőt, mészárost, tanfelügyelőt és földbirtokosokat találunk közöttük. 50 és 75 korona közötti adót már csak egy mészáros, 3 földtulajdonos és 2 földbérlő fizetett. Ugyancsak 3 földbirtokost találunk a 74–100 korona közötti kategóriában. Figyelemre méltó, hogy az előbbiek közül kettő, ez utóbbiakból pedig az egyik békéscsabai, a másik pedig bicerei lakos volt. A 125 és a 150 koronát fizetők között szintén volt egy békéscsabai földtulajdonos, valamint két eperjesi, illetve egy gyulai földbérlő és egy vendéglős. Az árvaszéki elnök 154, egy jól menő szabómester 182, egy bíró 198, egy gyógyszerész és egy dohányárus 214, míg egy ügyvéd 361, a főispán pedig 717 korona adó megfizetésére volt kötelezve.

Az összesen kirótt állami adó egyharmadát a földművesek, egy-egy tizedét az iparosok, illetve a szolgáltatásban dolgozó vállalkozások tulajdonosai fizették be, míg csaknem fele az állam alkalmazásában álló hivatalnokoktól származott. Ebből derül ki a legvilágosabban az, hogy melyik társadalmi réteg vállán nyugodott leginkább a gyulai evangélikus gyülekezet fenntartásának a terhe.

Az egyháztagok foglalkozási összetételének a vizsgálata korántsem mutat ennyire élesen megosztott képet. A mezőgazdaságban dolgozók tették ki a tagság 57%-át, az iparosok 15 és a kereskedelmi-szolgáltatói szektorban dolgozók 9%-ával szemben az állami hivatalnokok mindössze 19%-al képviseltették magukat.

Az 1910-ig nyilvántartásba vett 149 személyből 139-nek ismert a foglalkozása. 80 fő a mezőgazdaságban dolgozott, többségükben: 25-en napszámosként. 12 cseléd és 12 tanyás mellett 16 földbirtokost, 7 földbérlőt és 8 földművest találunk közöttük. A 21 iparos között is akad 2 csizmadia-napszámos és a 6 iparos-feleség. Mellettük 2 csizmadiát, 1 cipészt, 1 gyári munkást, 3 mészárost, 1 nyomdászsegédet, 1 rézöntőt, 3 szabót és 1 szobafestőt találunk. A kereskedők között a 2 segéd és a 3 kereskedőfeleség mellett 1 vaskereskedő, 1 dohányárus, 1 készruhaárus, 1 kalapos és 1 vegyeskereskedéssel foglalatoskodó személy akadt. A harmadik szektort 1 gyógyszerész, 1 vendéglős, 2 ügyvéd és 1 magánzó képviselte. A 25 állami alkalmazottból az oktatásügyben dolgozott 1 tanító, 2 tanítónő, 1 tanfelügyelő a helyettesével és a titkárával. A közigazgatásban dolgozókat a főispán, 1 árvaszéki elnök 1 vármegyei írnok és 1 pénzügyi titkár képviselte. Az igazságszolgáltatásban 1 törvényszéki iktató, 1 írnok és 1 díjnok tevékenykedett a táblai ítélőbíró mellett. A közlekedést 1 főmérnök, 1 folyam felvigyázó, 1 útbiztos, és 2 vasúti őr, míg a távközlést 2 postatiszt és 1 levélhordó képviselte. Egy katona mellett még 1 főszolgabíró- és 1 orvosfeleséggel találkozunk ebben a kategóriában.

1909-ben a felügyelő arról tájékoztatta a híveket, hogy az egyházközségnek kb. 424 tagja van.[64] Az 1910-es népszámlálás papíron szereplő 769 gyulai evangélikusából 1913-ban 147 fizetett adót az egyházközségnek.[65] Az első világháború kitöréséig ez a szám 171-re nőtt.

[64] BML, Ladics-hagyaték: az 1909. január 10-i közgyűlés jegyzőkönyve.

[65] BML, Ladics-hagyaték: Süle József gondnok 1913. július 6-i levele Csepregi esperesnek. Természetesen az említett 769 főnek tetemes hányadát tehették ki az adófizetésre nem kötelezhetők (gyermekek, szegények, stb.).

A helyi lapból évente nyomon követhető az evangélikus gyermekek születésének száma:[66]

év	fiú	lány
1906:	9	5
1907:	9	12
1908:	11	18
1909:	11	13
1910:	13	11
1911:	13	9
1912:	13	11
1913:	15	12
1914:	10	10

Az esküvők száma már jóval kevesebb. Évente jó, ha egy akadt, de sokszor egyet sem jegyeztek fel.[67] A temetések számáról megbízható adat nem áll a rendelkezésünkre. Az egyházi anyakönyvezést ugyanis ekkor még Békéscsabán végezték.

A lélekszám változásában meghatározó szerepet játszott a fluktuáció. Mivel jobbára hivatalnokokból, földbérlőkből és napszámosokból tevődött össze a gyülekezeti tagság, sokuk csak rövid ideig maradt a városban. 1908–1910 között pl. a presbitérium tagjainak 20%-a költözött el Gyuláról. Jól jellemzi a helyzetet, hogy az 1910-es adakozási listán szereplők közel negyedével sem korábban, sem később nem találkozunk a gyülekezet tagjairól készített kimutatásokban.

Az első világháború kitöréséig a név szerint megismert 171 egyháztag közül, – noha 1907-ben 71 fő még ötven éven aluli volt, s további 57 esetben nem tüntették fel az életkort – mindössze 29 alapító tag és háromnak az özvegye élt Gyulán 1926-ban.[68] S legfeljebb további tíz esetben tudunk kimutatni közvetlen leszármazottat az akkor nyilvántartásba vett, ugyancsak 171 személy között.

Az első összeírásban szereplő 33 hölgy közül, a többiekhez képest meglehetősen sok, 12 szerepel 1926-ban. Úgy tűnik, ők kevésbé voltak mobilak, mint a férfiak. Még akkor is a városban maradtak, ha közben megözvegyültek. A 22 férfi közül tízük életkorát ismerjük: heten már elmúltak hatvan évesek, hárman pedig negyvenes éveik közepén jártak. Öten nyugdíjasként (vasutas, vármegyei írnok, katona, törvényszéki iktató, ítélőbíró) maradtak városunkban. Három földbérlőből időközben földbirtokos lett. Az egyik béresből és az egyik földbirtokosból tanyás, az egyik tanyásból pedig földműves vált. Az egyik szabó pedig magánzóként jutott jövedelemhez, akárcsak az egyik földbérlő. Két kertész (uradalmi cseléd) megmaradt eredeti munkakörében, akárcsak az egyik napszámos. Nem változott a szobafestő, a pénzügyi tisztviselő, a vendéglős, valamint az egyik földbirtokos foglalkozása sem. A kereskedősegédből időközben kalaposmester vált, azt pedig nem tudjuk, hogy a későbbi vasutas kezdettől fogva a MÁV-nál dolgozott-e.

[66] Békés 1907. január 13, 1908. január 5, 1909. január 9–10, 1911. január 8, 1912. január 6, 1913. január 5, 1914. január 4, 1915. január 12.
[67] Békés 1912. január 6, 1913. január 5, 1915. január 7.
[68] A Gyulai Evangélikus Egyházközség irattára B. 4.

A gyülekezet tagjainak több mint háromnegyed része tehát alig egy bő évtized alatt kicserélődött. Ebben az óriási változásban az említett fluktuáció mellett kitüntetett szerep jutott az első világháborúnak, illetve az azt követő népmozgásnak, a menekülthullámnak. 1932-ben, tehát mintegy negyedszázad elteltével, a gyülekezeti tagságnak már csak alig 10%-át tették ki az 1914 előtt regisztrált alapító tagok.

Az 1923-ban újjászervezett presbitériumnak ennek ellenére meghatározó tagjai maradtak az alapító atyák. A testület harmad részét ők alkották Martincsek Pál, Nagy Jenő, Olofson Miksa, Oszuszky János, Pluhár Mihály, Rózsa János és Süle József személyében. Váradi-Szakmáry Arisztidet sem nélkülözték, de ő hamarosan lemondott, Marik Sámuelt pedig 1925-ben választották be. Leszármazottaikat dr. Kulitzy Béla, Jeszenszky Antal és Falta Imre, illetve 1929-től Lipcsey Pál képviselte a testületben. Az említettek közül 1931 után már csak Marik Sámuel, Olofson Miksa, Süle József és Rózsa János illetve dr. Kulitzy Béla nevével találkozunk a presbiterek között.

Az egyházközség szervezete, vezetői

A gyulai evangélikus fiókegyház szervezetének megalkotására az 1907. december 15-i gyűlésen került sor, melyet a városháza nagytermében tartottak meg *„a csekély számban megjelent hívek"*.[69] Az esperes ismertette, hogy *„felsőbb helyen"* is jóváhagyták az egyházközség megalakulását, s kérte a megjelenteket, hogy munkálkodjanak annak felvirágoztatásán. A korábbi, ideiglenesen megválasztott vezetőséget véglegesítették: dr. Ladics László felügyelő, Herczberger József gondnok, Nagy Jenő ellenőr és Kulitzy Nándor jegyző az esküt is letették. Úgy határoztak, hogy az egyháztanács a megválasztott tisztségviselőkkel együtt 12 tagból álljon. Presbiterré választották Mikler Sándor tanfelügyelőt, Váradi-Szakmáry Arisztid táblai ítélőbírót, Kéler István postatisztet, Poppel Gyula királyi mérnököt, Oszuszky János vendéglőst, Juhász Imre honvéd törzsőrmestert, Milec Pál földtulajdonost, valamint Cinkóczky Jánost.[70]

Kik voltak ők, kikből tevődött össze az egyházközség vezetősége?

A felügyelő dr. Ladics László (1864–1924) megyeszerte ismert ügyvéd volt (2. kép). Édesapja foglalkozását követte, aki 1857-ben Szarvasról települt át Gyulára. Élénk közéleti szerepet élt, számos tiszteletbeli, és néhány ténylegesen jól fizető állást is betöltött amellett, hogy Csorváson jelentős földbirtokkal rendelkezett. Tagja volt pl. az Első Gyulai Kötött és Szövött Iparárúgyár RT felügyelő bizottságának, majd igazgatóságának. Vezérigazgatója volt a Békésmegyei Takarékpénztár Egyesületnek, s igazgatósági elnöke a Gyulai Képkeretlécgyár RT-nek, az Első Gyulai Kereskedelmi RT-nek, valamint a Sal István Fém- és Lemezárúgyár és a Gyulai Herbadrog Gyógy- és Ipari Növény RT-nek. Alelnöke volt a Gyulavidéki Helyiérdekű Vasút Rt-nek, felügyelő-bizottsági tag az Első Gyulavárosi Takarékpénztárban. Ebből adódóan a legtöbb adót fizetők közül a városban az elsők között volt, és 1911 óta a vármegyében is

[69] Békés 1907. december 15, december 22.
[70] BML, Ladics-hagyaték: 1907. december 15-i gyűlés jegyzőkönyve.

előkelő helyen szerepelt.[71] Szinte folyamatosan tagja volt a vármegye közigazgatási bizottságának. 1908-ban emellett pl. az adókivető bizottságnak és az igazoló választmánynak, 1911-ben a közigazgatási bizottságnak, az állandó-, a kijelölő-, az igazoló- és a központi választmánynak, valamint az adókivető bizottságnak is a tagja, 1916-ban pedig beválasztották az állandó- az igazoló-, és a tiszti nyugdíj választmányba is. A városi képviselő-testületben pl. 1909-ben az állandó bizottmánynak volt a tagja. 1911-ben az ipartanodai és az állami gyermekmenhely telepbizottságban szerepelt. Több civil szervezetben fontos megbízatást látott el: a Békésvármegyei Kaszinónak alelnöke, majd 1908-tól elnöke volt. Részt vett a Békésvármegyei Fehérkereszt Egyesület, valamint a gyulai színművészetet pártoló egyesület munkájában. A megalakuló Békésmegyei Képző- és Iparművészeti Társulat is elnökévé választotta, s mint utaltunk már rá, az egyházmegye vezetőségében is szerephez jutott.[72] *„Egy kiválóan tudományos elme, egy érző szív és egy igazi puritán férfias jellem... szellemi vezére az egész vármegye közigazgatásának."*[73] 1923-ig viselte a felügyelői tisztet. Az egyházközség újjászervezésekor tiszteletbeli felügyelővé fogadták.

A gondnokok gyorsan cserélődtek az első időszakban. Herczberger József 1865-ben, Mezőberényben született. 1904-ig önálló kereskedőként dolgozott, ekkor vette át a gyulai dohánynagytőzsde (dohányáruda) vezetését, de már 1909 tavaszán elköltözött városunkból. Neve a 100. hely környékén szerepelt a gyulai virilisek között. Mezőberénybe költözhetett vissza, legalábbis ott volt malomrészvényes, s a vasút közelében volt ott egy vendéglője is, melyet bérbeadással működtetett.[74] Mielőtt Herzberger igazából megkezdhette volna a munkát, már el is költözött. Az 1910. január 20-i közgyűlésen a helyébe lépő Szántó József sem maradt sokáig a városban.[75] 1913-tól azután évekig Süle József kereskedő, később kalaposmester töltötte be a gondnoki tisztséget. Ő 1911-ben a Gyulai Iparos Ifjúsági Egylet választmányának volt a tagja. Az 1914-ben megalakuló Gyulai Ipartestület elöljáróságában is helyet kapott.[76] Az 1935. augusztus 5-i közgyűlésen az 58 évesen elhunyt Süle Józsefről megállapították: *„Hűségesen sáfárkodott a fiókegyház vagyonával, s odaadással szolgálata egyházunkat."*

Nagy Jenő ellenőr gyógyszerészként dolgozott. Jól jövedelmező vállalkozás volt ez a számára, hisz a gyulai virilisek között 1907-ben a 41. helyet foglalta el. Sportember lehetett, vagy legalábbis érdeklődést tanúsított a sport iránt, hiszen a gyulai sportegyesület megalakulásakor annak választmányi tagja volt, 1915-ben pedig a Korcso-

[71] Békés 1907. január 27, 1908. március 8, 1909. február 14, március 7, 1911. október 1, november 5, 1915. november 7, november 26, 1916. április 6, 1921. március 5, 1924. február 23, június 4. Számon tartották az évi 20.000 korona fölötti jövedelemmel rendelkezők listáján is: Békés 1915. szeptember 12.

[72] Békés 1907. március 10, 1908. március 8, június 16, július 19, 1909. július 4, 1911. január 1, február 5, február 26, július 30, 1916. december 17, 1922. június 24.

[73] Békésvármegye (Békéscsabai hetilap) 1909. február 27.

[74] Békés 1907. július 29, 1908. december 25, 1909. június 6, november 7. Utódát a pénzügyminisztérium a helyi pénzügyigazgatóság javaslata alapján nevezte ki. Eszerint állami hivatalnokként vezette a tőzsdét. MÁRKI 1936. 580.

[75] BML, Ladics-hagyaték: 1910. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés 1921. január 8, 1922. április 1.

[76] Békés 1911. március 19, 1914. február 1.

lyázó Egyesület alelnöki tisztét is ellátta.[77] 1924-ben bekövetkezett haláláig tagja volt a gyülekezet vezetőségének.

Kulitzy Nándor állami elemi iskolai tanárként, majd igazgató-tanárként szerepet vállalt az egyházi hitoktatásban. 1912-ben bekövetkezett haláláig ő töltötte be az egyházközség jegyzőjének szerepét is. A *„tanítói karnak egyik érdemes, nagyra becsült tagja"* volt. Igazgató-tanári kinevezését annak a munkának az elismeréseként kapta, melyet tótkomlósi tanítóságát követően, a Pozsony megyei Bazinban kifejtett, az ottani pánszláv törekvések ellensúlyozásaként. *„Rajongó hazaszeretet sarjadt lelkesítő szavaitól. Vallásosság növekedett áhítatából... Előzékenységéért, egyszerű, jó szívéért... az egész város közönsége tisztelte és szerette."* Politikai pártállására utal nekrológjának az a mondata, mely szerint Magyarországot szabadnak szerette volna látni.[78] Elhunyta után egy másik hitoktatót, a Pusztavészirtványról érkező Balassa Jánost választották jegyzővé.[79]

A presbiterek közül – tisztségéből kifolyólag –, Mikler Sándor vitte a legaktívabb közéleti szerepet. Tanfelügyelőként hivatalból tagja volt a vármegye közigazgatási-, közművelődési- és népnevelési állandó bizottságának. Talán itt jött meg a kedve a közszerepléshez, hiszen 1915 tavaszán bejutva a város képviselőtestületébe, annak a szavazatszedő bizottságnak lett az elnöke, mely a polgármesterjelöltekre leadott szavazatokat számlálta össze. 1916-ban a törvényhatósági választáson is sikerrel szerepelt. Ugyanekkor tagja lett a Békésvármegyei Gazdasági Egyesület igazgató-választmányának, a Békésmegyei Kaszinó választmányának és a rövid életű Tisztviselők Szövetsége végrehajtó bizottságának is. *„Határozott irányú, értékes vezető egyéniség"*-ként jellemezték, aki *„kérlelhetetlen harcosa volt a vármegye megmagyarosításának, a magyar nyelvnek, a magyar nemzeti érzésnek. E téren példás sikereket ért el... anélkül, hogy felekezeti, vagy... nemzetiségi érzékenykedést kiváltott volna."*[80]

Váradi-Szakmáry Arisztid nemesi család sarja volt. Kiterjedt birtokai a Szepességben feküdtek, már amíg a csehek el nem vették tőle. *„Mint embert a puritánság és szerénység, mint bírót az igazságszeretete és humanitása jellemez"*-te a leginkább. Táblai ítélőbíróként a városban a legtöbb adót fizetők listáján a 30. hely körül találjuk, s ezzel alig maradt le a megyegyűlési tagságról. Hivatalból tagja volt viszont Miklerrel együtt a Fiatalkorúak Gyulai Felügyelő Bizottságának, valamint a városi egészségügyi bizottságnak. 1914-ben, nyugállományba vonulásakor megkapta a kúriai bírói címet. Ekkor már 23 éve élt Gyulán. Korábban, békéscsabai albíróként ismerkedett meg feleségével, aki Szeberényi Gusztáv püspöknek volt a lánya.[81] 1923 őszén, ismeretlen okból, lemondott az egyházközség vezetésében való további részvételről.

Kéler István a postánál szolgált, ebben az időben köszöntötték gyulai szolgálati

[77] Békés 1907. december 29, 1908. május 24, 1915. április 4.

[78] BML, Ladics-hagyaték: 1913. április 30-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés 1908. június 28, 1912. június 23.

[79] BML, Ladics-hagyaték: 1913. április 30-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés 1914. május 31.: A Gyulai tanítók Egyesülete is megválasztotta jegyzőjévé.

[80] Békés 1912. április 7, 1914. január 18, 1915. május 13, július 4, 1916. március 19, május 14, december 17; 1922. február 25.: Nyugdíjazását kérte, de ehelyett március 15-ével Szabolcs vármegyébe helyezték át.

[81] Békés 1908. december 25, 1909. június 6; 1911. szeptember 10.: 30. éves bírói jubileuma; Békés 1913. március 23, március 30, 1914. szeptember 27; 1921. március 5.: A fia 31 évesen meghalt.

idejének 25. évfordulója alkalmából. *„Előzékenységével... széles körben rokonszenvet és tiszteletet szerzett magának."* 1908-ban postai ellenőrré lépett elő. 1922 tavaszán, 65 évesen halt meg szívszélhűdésben. *„Derék tisztviselő... általános tisztelet- és közbecsülésben álló polgár"* volt.[82]

Poppel Gyula királyi főmérnökként dolgozott az Államépítészeti Hivatalnál. Az *„agilis..., széles körben kedvelt, szimpatikus főmérnököt"* már 1908-ban elhelyezték Gyuláról, a Szabolcs vármegyei Államépítészeti Hivatal főnökévé nevezték ki.[83]

Oszuszky János a Komló szálloda főpincéreként kezdte karrierjét. Apósa halála után átvette annak vasút melletti vendéglőjét. Elismerést szerzett a szakmájában, hiszen 1924-ben az Ipartestület a vendéglős tanoncokat vizsgáztató bizottság elnökéül őt választotta meg. A vendéglősök szakosztályának elnöki tisztét is ellátta. Dalos kedvű egyén lehetett, hiszen az Erkel Dalkör alapításában is részt vett.[84] Haláláig, 1929-ig tagja maradt a gyülekezet vezetőségének.

Juhász Imre a gyulai 2. honvéd gyalogezred törzsszámvevőjeként az Enyves út 20. szám alatt lakott. Az 1911-ben alapított megyei méhészegyesület elnöke volt. *„Hosszú és kötelességhű"* szolgálatáért megkapta a koronás ezüst érdemkeresztet. Milec Pálról csak annyit tudunk, hogy földbirtokosként Bicerén élt. Cinkóczky Jánosról semmilyen konkrét adatot nem találtunk, ha csak nem azonos az 1867-ben, Szarvason született, nemesi származású gazdálkodóval. Az tény, hogy 1910-ben két Cinkóczky fiú is tanult a gyulai gimnáziumban.[85]

Összességében megállapítható, hogy az egyházközség tisztviselői a legvagyonosabb, köztiszteletben álló emberek közül kerültek ki. A felügyelő és az első gondnok személyének kiválasztásában ez a tény mindenképpen szerepet játszhatott. Azt is jellemzőnek tekinthetjük, hogy öt esztendő alatt a tisztségviselői kör fele kicserélődött.

Míg a négy vezető tisztviselő közül csupán a jegyző-tanító nem szerepelt a városi virilisek listáján, a nyolc presbiter között viszont mindössze egyetlen olyan személy akad csak, akivel találkozhatunk az említett listán. Az is feltűnő, hogy milyen kevés közöttük a tősgyökeres gyulai. Ladics Lászlón kívül, akinek az édesapja volt betelepülő, talán még Oszuszky Jánosról és Nagy Jenőről meg esetleg Juhász Imréről tételezhetjük fel a gyulai születést.

A hívek társadalmi helyzetét közel sem tükrözte vissza az egyháztanács összetétele, hiszen az csaknem 60%-ban állami hivatalnokokból (tanár, tanfelügyelő, bíró, mérnök, postás, katona illetve egy állami cég vezetője), negyed részben pedig a szolgáltatási szektorban dolgozó vállalkozókból (ügyvéd, gyógyszerész és vendéglős) tevődött össze, míg a földművesek képviselői maximum a 16%-át (2 fő) alkották az első presbitereknek, akik között egyetlen egy iparost sem találunk.

[82] Békés 1908. július 5, 1909. április 25; 1922. április 5.: nekrológ.
[83] Békés 1907. július 21, 1908. október 18.
[84] BML, Ladics-hagyaték: 1907-es összeírás; Békés 1924. január 9, 1929. augusztus 7.
[85] BML, Ladics-hagyaték: 1907. december 15-i gyűlés jegyzőkönyve; Békés 1911. március 12, április 23, 1912. június 2; az 1907-es összeírás mindössze egy Czingulszky János nevű folyamőrről, illetve egy Csehlóczky János tanyásról tudósít, akiket esetleg nevük összecsengése alapján összefüggésbe hozhatnánk Cinkóczkyval. A Márki-féle megyetörténet (511. p.) Szarvason ismer egy Cinkóczky János nevű gazdálkodót. A Cinkóczky-fiúkra vonatkozóan: A gyulai r. kath. Főgimnázium értesítője az 1909–1910-es tanévről. Gyula, 1910. 129, 132.: Lajos az első osztályba, András a negyedikbe járt.

Az 1907-es összeírás ezzel szemben arról tanúskodik, hogy a hívek 59%-a a mezőgazdaságban tevékenykedett, 17%-uk iparos volt, s a vállalkozók 5, az állami alkalmazottak pedig csak 19%-ukat tették ki. Igaz, hogy a megalapítástól kezdve ez utóbbiak vitték a meghatározó szerepet. A gyülekezet tagjai által befizetet adó nagyobb része tőlük származott, tehát leginkább ők vették ki a részüket az egyházközség fenntartásából. Ennélfogva nem teljesen indokolatlan a gyulait már kezdettől fogva kimondottan értelmiségi gyülekezetnek tartani.

Az egyházközség vezetőségének korösszetétele úgy alakult, hogy a legfiatalabb tagja 42 éves volt, s a legidősebb is mindössze az 50. életévét töltötte be. Mint láttuk, közéleti tevékenységük igen kiterjedt skálát ölelt fel: egészségügyi-, kulturális-, gazdasági- és sportegyesületekben is képviseltették magukat. A 67-es szabadelvű párt híveit ugyanúgy megtaláljuk közöttük, mint a 48-as függetlenségieket.

A esperes az 1913. április 30-i tisztújító közgyűlésen a tisztviselők mandátumának megújítását javasolta. Ezt elfogadva dr. Ladics László felügyelői, Nagy Jenő ellenőri, Süle József gondnoki és Balassa János jegyzői mandátumát megújították. Az új presbitérium összetételéről viszont nincs teljesen tiszta képünk. A kézzel írott jegyzőkönyv szerint tagja maradt Váradi-Szakmáry Arisztid, és Oszuszky János, míg újonnan választották be Cselovszky Mihályt. Kéler Istvánné (Minich Karolina) és Mazurekné Ploy Irén személyében pedig – a korban meglepő módon – először kapcsolódtak volna be hölgyek az egyházközség vezetésébe. Mazurekné egyébként hitoktatást is vállalt, s a Gyulai Nőegyletnek is tagja, majd számvizsgáló bizottsági tagja volt.[86] Már csak azért is furcsa lett volna a hölgyek jegyzőkönyvben feltüntetett megválasztása, mert az egyházi törvénykönyv szerint ők még a közgyűlésen is csak megbízottjuk révén gyakorolhatták a szavazati jogukat. A Békés című hetilap csak részben lehet a segítségünkre. Nem tud az említett hölgyek presbiterré választásáról: Kéler Istvánné helyett pl. továbbra is a férjét, Kéler Istvánt szerepelteti. Megerősíti Cselovszky Mihály megválasztását, s Váradi-Szakmáry Arisztid, Oszuszky János mellett Mikler Sándor és Juhász Imre hivatalban maradását. Az említetteken kívül szerepelteti még – a kézírásos jegyzőkönyvben nem szereplő –, dr. Horváth Dezső segéd-tanfelügyelőt is. Ő egyébként zongorista és zeneszerző is volt. Egy hely még így is betöltetlen a 12-ből, amennyiben nem számolunk a másik hölgy tagságával sem. Ha Milec Pál és Cinkóczky János közül egyikőjük sem maradt tag, egy jelöltünk akkor is kínálkozik a kiadó helyre.[87]

Egy későbbi feljegyzés szerint Csepregi esperessel (aki 1918-ban meghalt, tehát ez a szempont a későbbi tisztújításnál nemigen jöhetett szóba) Olofson Miksa

[86] BML, Ladics-hagyaték: 1913. április 30-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés 1907. július 7, 1911. június 11; Mazurek Ferenc a Békésvármegyei Általános Tanító Egyesület gyulai járáskörének a könyvtárosa, majd pénztárosa volt: Békés 1909. szeptember 7, 1917. április 12; ill. a Gyulai Tanítók Egyesülete alelnöke: Békés 1911. február 19.

[87] Békés 1913. május 4.: Egy hely betöltése mégis tisztázatlan. A kimaradók között lehetett Czinkóczky János, akit (?) Csehlóczki Mihály váltott fel. Így valójában az marad a kérdés, hogy Milec Pál helyett Mazurekné volt-e mint első, s egyetlen hölgytag, hiszen rajta kívül valószínűleg még Olofson Miksával is számolnunk kell. Dr. Horváth Dezső segédtanfelügyelő szerkesztette a Gyulán, hetente kétszer megjelenő Nemzeti Kultúrát: Békés 1910. február 6, 1913. szeptember 21, 1914. augusztus 30; SZENTKERESZTY 1932. 34.: 1909. február 9. és 1915. március 1. között töltötte be a segédtanfelügyelői állást.

tartotta a kapcsolatot. Valószínűtlen tehát, hogy őt kihagyták volna az egyházközség vezetéséből. Igaz, miután sikertelenül pályázta meg a város főszámvevői állását (a pénzügyigazgatóság melletti számvevőségen dolgozott), 1915 őszén a saját kérésére áthelyezték a csáki járás számvevői tisztébe, a temesvári pénzügyigazgatósághoz. Távozását sajnálattal vette tudomásul a város közönsége, mert a *„mindig kedélyes egyénisége és szellemes modora révén társadalmunk közkedvelt tagjává lett."* Nem lehetett tartósan távol, mert 1917-ben járási számvevőnek nevezték ki a gyulai főszolgabíró mellé.[88] 1923 áprilisában az egyházközség pénztárnokaként jelenik meg előttünk.[89] 1929-ben, Budapestre történt áthelyezésekor *„városunk közkedvelt és szellemességéről ismert tagja"*-ként aposztrofálták az egyébként kaposvári születésű fiatalembert.[90]

Az régi vezetőségnek több mint 40%-a kicserélődött. Két főről tudjuk, hogy elköltözött, egyről pedig, hogy időközben elhalálozott. A másik két esetben nem tudjuk a váltás okát.

Az új vezetőség társadalmi összetételét tekintve a szolgáltatási szektorban tevékenykedő vállalkozók aránya 1 fővel, azaz 33%-ra emelkedett (ügyvéd, gyógyszerész, vendéglős és kereskedő), számuk a földműves foglalkozást űzők rovására nőtt, az ő részarányuk így 8%-ra csökkent. Az állami alkalmazottak aránya viszont változatlanul magas maradt.

Az evangélikus egyházi élet megindulása az új gyülekezetben

A szervezeti forma 1907 végére adott volt, de a tartalommal való kitöltése némi késedelmet szenvedett. Erre enged következtetni Szeberényi Lajos Zsigmond 1908. március 2-án, dr. Ladics Lászlóhoz intézett levele, melyben arra kérte a felügyelőt, hogy hívjon össze közgyűlést, amelyen döntenének az istentiszteleti alkalmakról, valamint a költségvetésről. Ennek időpontjáról – a csabai egyházközség elnökeként – ő is értesítést kért, hogy a gyulai *„leányegyház további berendezkedésére nézve utasítással szolgálhassak."*[91] Az első közgyűlés megtartására azonban majdnem egy esztendővel később, csak 1909. január 10-én került sor.

Az ezt előkészítő presbiteri gyűlésen elhatározták, hogy évente öt istentisztelet megtartását kezdeményezik: karácsonykor, húsvétkor, áldozó csütörtökön, pünkösdkor és reformáció napján. Húsvétkor úrvacsora osztással, áldozó csütörtökön pedig – a helyi reformátusok hagyományához igazodva – konfirmációi ünnepéllyel összekötve. Gyűjtést hirdettek harmónium vásárlására, melyre a presbiterek 85 K-t helyben összeadtak.[92]

Az 1909. január 10-én, vasárnap délután 3 órakor megtartott első közgyűlés

[88] Békés 1917. május 6.

[89] Olofson 1882-ben született. Békés 1910. szeptember 11, 1915. július 4, szeptember 26; Dr. Vangyel Endre visszaemlékezése. Gyulai Evangélikus Egyházközség irattára B. 4.

[90] Békésmegyei Hírlap 1929. október 22; Békés 1929. október 23.

[91] BML, Ladics-hagyaték: dr. Szeberényi Lajos Zsigmond 1908. március 2-án, dr. Ladics Lászlóhoz intézett levelében még mindig kísért a leányegyház elnevezés.

[92] BML, Ladics-hagyaték: 1908. december 13-i presbiteri ülés jegyzőkönyve. Ehhez képest a Békés 1911. április 16-i száma arról tudósított, hogy úrvacsora osztás áldozó csütörtökön, karácsony első napján, s most kivételesen húsvétkor is lesz.

jóváhagyta a fenti határozatokat.[93] A felügyelő arról tájékoztatta a híveket, hogy az egyházközségnek kb. 424 tagja van. Elhatározták, hogy énekeskönyvként a békéscsabai gyülekezetben használtat fogadják el.[94] A presbitérium határozatait a közgyűlés – mint a későbbiek során is szinte mindig – elfogadta. A jegyzőkönyvekből nem derül ki, hogy egyáltalán megvitatták-e a javaslatokat, vagy csak egyszerűen tudomásul vették az egyháztanács döntéseit.

A közgyűlés említett halogatása ellenére a gyülekezeti élet már az 1907-es esztendő végén megindult, amire – sajnálatos módon – egy temetés szolgáltatott okot. A Békés című lap szerint az egyházközség működésének első jeleként egy, a kórházban meghalt evangélikus eltemetésére, a felügyelő nem a helybeli református lelkészt kérte fel – mint azt korábban szokta –, hanem Békéscsabáról hozatott át papot.[95] Érdekes módon a továbbiakban csak meglehetősen elszórt adataink vannak a temetésekről: 1909 áprilisában pl. Szeberényi jött át, hogy a református temetőben végső búcsút vegyen Rimmel Lajostól, akit a békésszentmiklósi uradalom felvirágoztatójaként tartottak számon. Kulitzy Béla tanítót pedig 1912 nyarán maga az esperes temette el.[96]

A gyulai evangélikusok egyházi alkalmaikat évtizedeken át a Jókai úti, állami elemi fiúiskolában tartották. Ez a korábbi fiúpolgári iskola volt, melyet az egykori „Kulcs korcsma" épületében rendeztek be, de 1906-ban, a katolikus főgimnázium megindításakor megszüntettek. Azóta az állami elemi fiúiskolának adott otthont. Általában az iskola nagytermében gyűltek össze, s ez a rajztanterem volt. Akár istentiszteletről, akár közgyűlésről volt szó, azok itt kerültek megrendezése 1911-ig. Az állami elemi iskola új épülete a Károlyi Sándor (ma: Károlyi Mihály) utcában 1908 őszén épült fel, de ideiglenesen a polgári leányiskolát helyezték el benne. A Kossuth Lajos utcában 1911 őszére készült el a polgári leányiskola (ma: I. számú általános iskola) épülete, s 1912 januárjában adta át helyét az állami elemi iskolának.[97] 1912 húsvétját már az állami elemi iskola tornatermében – mely az egykori Korona vendéglő helyén épült –, ünnepelhették a gyulai hívek.[98] Egy ideig felváltva használták a két – egyébként egymás szomszédságában lévő – épületet: 1913. április 27-én a konfirmációt a polgári leányiskolában, az április 30-i közgyűlést viszont az állami elemi iskola tornatermében tartották. A későbbiekben az istentiszteletek megtartására is itt került sor.[99]

Ismerjük azokat a lelkészeket, akik a békéscsabai gyülekezetből az első időben Gyulán szolgáltak. A gyulai fiókegyház híveit kezdetben a három békéscsabai városi lelkész (Csepregi György, Szeberényi Lajos Zsigmond és Koren Pál) gondozta, s többkevesebb alkalommal mindegyikőjük megfordult városunkban.

Ez a feladat a korabeli kezdetleges közlekedési viszonyok ellenére sem jelenthetett túl nagy elfoglaltságot, hiszen az egyházmegye 1908. augusztus 19-i közgyűlési beszámolója szerint a gyulai fiókegyház első esztendejében mindössze 1 keresztelésre

[93] Békés 1909. január 10.
[94] BML, Ladics-hagyaték: 1909. január 10-i közgyűlés jegyzőkönyve.
[95] BML, Ladics-hagyaték: 1909. január 10-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés 1907. december 15.
[96] Békés 1909. április 4, 1912. június 13.
[97] Békés 1908. március 22, április 19, július 14, 1909. április 11; BML, Ladics-hagyaték: 1909. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve; SCHERER 1938. II. 244, 292, 294.
[98] Békés 1912. április 7.
[99] Békés 1913. április 27, december 21.

és 2 temetésre került sor, valamint: *„a nagy ünnepeken istentiszteleteket tartottunk, s egyszer úrvacsorát osztottunk."*[100]

Az egyházmegye következő évi közgyűlésén már *Knyihár Kálmán,* békéscsabai külső kerületi lelkész arról számolt be, hogy 1909 nyarától *„lelkészi körömhöz tartozik Gyula, Gyulavári, Doboz, Dobozmegyer* (=Mezőmegyer) *és Újkígyós"* ahol a lelkészi teendők (esketés, temetés, keresztelés, úrvacsora osztás) mellett a tanítás ellenőrzése is az ő feladata. Ezért *„minden iskolai évben minden iskolát legalább egyszer meglátogatok."*[101] A templomi istentiszteleteket azonban általában ezután is a városi lelkészek tartották, közülük különösen Koren Pál járt sokat városunkban, aki a gyülekezetalapítást is a szívén viselte.

Nem ismert pontosan, hogy mikor került sor az első gyulai evangélikus istentisztelet megtartására. Nagy Jenő 1905-re teszi ezt az időpontot: *„ 1905iki évben a gyulai volt polgári oskola igazgatója volt szíves, ha jól emlékszem néhai Privár úr, átengedni a tantermet Istentiszteletünk megtartására, amikoris az első úrvacsora osztás is megtörtént."*[102] Ismereteink szerint 1907. december 12-én úgy döntöttek, hogy karácsony és újév délutánján békéscsabai lelkészeket hívnak át igét hirdetni. Nem tudunk arról, hogy ez a terv valóra vált-e.

Az első istentiszteleten, amelyről biztosan tudunk, maga az egyházmegye esperese, Csepregi György szolgált. Erre 1908. április 20-án, húsvét másodnapján, délelőtt 9 órai kezdettel került sor. A kántori szolgálatot az ugyancsak Békéscsabáról érkező Galli János tanító végezte. A nevezetes eseményen a hívek jóval nagyobb számban jelentek meg, mint a korábbi tanácskozásokon, legalábbis erre következtethetünk abból, hogy közülük harmincan éltek az úrvacsora szentségével. Prédikációjában az esperes arra helyezte a hangsúlyt, hogy a gyulai evangélikus gyülekezet kettős feltámadást ünnepel: Krisztusét, és a sajátjáét. Ez mindenesetre azt erősíti meg, hogy ez lehetett az első gyulai istentisztelet.[103]

Pünkösdkor Szeberényi Lajos Zsigmond, a békéscsabai igazgató-lelkész tartotta az ünnepi istentiszteletet. Az egykori újsághír szerint ezen is *„szép számmal"* vettek részt a hívek.[104] Nem tudjuk, hogy karácsonykor miért maradt el az igehirdetés, bár megeshet, hogy csak a megtartását igazoló számla kallódott el. A későbbiekben ugyanis megtartották az évi 5 istentiszteletet, egészen az I. világháború kitöréséig. Az említetteken kívül 1910-ben Sztik Gusztáv, 1912-ben Maczák György segédlelkész, 1911-ben és a következő évben pedig 1–1 alkalommal Knyihár Károly is tartott istentiszteletet. Ő jól ismerhette a gyulai viszonyokat, mivel 1910-ben elvállalta a főgimnáziumi hittanórák megtartását is. A keresztelések, a betegek számára történő úrvacsora osztás pedig még 1914-ben is a gimnáziumi hitoktató lelkész kötelessége volt.[105]

[100] Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1908. 18. Sajnos az nem derül ki a szövegből, hogy 1908 húsvétja előtt, azaz 1907 karácsonyán tartottak-e már istentiszteletet Gyulán.
[101] Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1909. 28.
[102] Nagy Jenő 1923-as visszaemlékezése. Jegyzőkönyvek C. 12.
[103] Békés 1907. december 22, 1908. április 19, április 26.
[104] Békés 1908. július 7, július 14.
[105] Mitykó Mátyás 1914-es adóíve. Jegyzőkönyvek C. 12.

A fiókegyház gazdálkodása

Az 1907. június 3-ra összehívott gyűlés résztvevői megállapították, hogy a gyülekezet tagjainak állami adója 4377 koronára rúg. Egyben megkérték az esperest, hogy folytasson tárgyalásokat a helyi református egyház vezetőségével arról, hogy a továbbiakban is hajlandók lesznek-e a templomot, a harangozást és a temetőt az evangélikus híveknek olyan feltételek mellett átengedni, mint ahogyan a csabai evangélikusok is megengedik az ottani reformátusoknak.

Csepregi esperes gyorsan gondoskodni akart az egyházközség anyagi alapjainak megteremtéséről. Szeptember 12-i levelében arra utasította a felügyelőt, hogy a megválasztott gondnokot szólítsa fel az egyházi adó beszedésére ugyanolyan mértékben, ahogy azt eddig a református egyháznak fizették.[106] A költségvetés rendezésére az 1907. december 15-i gyűlésen került sor. A bevételeket illetően megegyeztek abban, hogy az adókulcs – mint eddig is – az állami adó 15%-a legyen, s a vegyes házasságbeli egyháztagok a személyi adót is fizessék.[107] Ehhez képest az 1908. december 13-i presbiteri ülésen azt mondták ki, hogy az állami egyenes adó 10%-át minden egyháztagnak fizetnie kell. Személyi adóba a vagyontalanoknak további 1 K-t, az ezer korona alatti fizetéssel rendelkezőknek 2 K-t, az ennél magasabb fizetéssel bíróknak pedig 5 K-t kellett adniuk. [108]

A költségvetés nagy részét a tanítók fizetésére, illetve az istentiszteletek megtartására (a lelkészi és a kántori tiszteletdíjra, valamint a tanterem berendezési- és takarítási költségeinek a fedezésére) fordították.

Az első két évben az alábbi kiadásokkal számoltak:

	1908	*1909*
hitoktatás az állami elemi iskolában	40	40
a polgári leányiskolában	50	50
lányok konfirmációi oktatása	–	50
az inasiskolában	50	50
a konfirmandusok felkészítéséért	30	30
egyházi szolga alkalmazására	40	40
az istentiszteletet megtartó lelkésznek	10	10
a kántori tiszteletdíj	8	8
összesen	228	278

Az 1909. január 20-i közgyűlés jóváhagyta a fenti határozatokat. A felügyelő arról tájékoztatta a híveket, hogy a várható éves bevétel 600 K körül fog alakulni. A közgyűlés úgy döntött, hogy az 1907. év második félévére a református egyháznak befizetett egyházi adót nem kéri vissza.[109] Az egyházi adóból befizetett pénz csak lassan kezdett el csordogálni. Még 1910-ben is találhatunk az előző esztendőkre szóló

[106] BML, Ladics-hagyaték: Csepregi esperes levele dr. Ladics Lászlónak, 1913. szeptember 12.
[107] BML, Ladics-hagyaték: 1907. december 15-i gyűlés jegyzőkönyve.
[108] BML, Ladics-hagyaték: 1908. december 13-i presbiteri ülés jegyzőkönyve.
[109] BML, Ladics-hagyaték: 1909. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve.

lelkészi- illetve tanítói tiszteletdíj kifizetéseket. Összességében mégis kijelenthetjük, hogy e döccenők dacára is, gazdaságilag megalapozottnak tekinthető az egyházközség működése.

Olyannyira, hogy 1910 elején templomépítésről hoztak határozatot. Méghozzá nagyszabású tervvel állhattak elő, hiszen a gyűjtést az építendő *„székesegyház alapjára"* hirdették meg. Ennek apropójául egy adomány szolgált: az 1910. január 20-i közgyűlésen az elköltözött gondnok 100 K-t adott az egyház céljaira. Ezt az összeget a székesegyház alapjára meghirdetett gyűjtés első adományának tekintették. A gyűjtésre ekkor 300 K jött össze, míg a harmónium-alapon ugyanekkor 121 K volt.[110] Az év végéig a templomépítési alapon 1000, a harmónium alapon pedig 140 korona gyűlt össze. Az előbbi alapot a Ladics dr. által igazgatott Békésvármegyei Takarékpénztár Rt. 1909–1918 között évi 100-100 koronával támogatta.[111]

Az 1910-es leltár szerint az egyházközség vagyonát emellett 17 db. énekeskönyv, valamint egy úrvacsorai kehely, egy ostyatartó és egy oltárterítő gyarapította, s még 10 énekeskönyv vásárlását tervezték be.[112] Ez azonban elmaradhatott, mert az 1913-as leltár a fehér oltárterítőn, a feliratos úrvacsora kelyhen, az ostyatartó szelencén és tálcán kívül csak 16 db énekeskönyvről, egy nagyobb tálcáról, egy boros kannáról és egy, az úrvacsorai kellékek tárolására szolgáló fadobozról tud.[113] Az oltárterítőre, aminél az anyagköltség 87 K-t. a munkadíj pedig 80 K-t tett ki, a hívektől Gyuláról 142 K, Békéscsabáról 15 K adomány érkezett. A hiányzó 10 koronát az egyházközség pénztárából pótolták.

Az éves bevétel 859 K, a kiadás 580 K, a pénzmaradvány pedig 279 K volt. Ez mégsem szerepelhetett pozitívumként, mert az előző években tetemes hátralékot halmozott fel a gyülekezet. (Részben abból adódóan, hogy 1909-ben szedték be először az adót, de főként a meglehetősen hanyagul kezelt adófizetési kötelezettségből származóan.) Így az 1910-es költségvetési évet a korábbiénál csaknem 5 koronával magasabb, 1057 K 72 filléres hátralékkal tudták csak befejezni a jegyzőkönyv tanúsága szerint.

Szerencsénkre az egyházközség pénztári naplója az 1910–1914 közötti évekről fennmaradt, amiből pontosan nyomon követhetjük a gazdálkodást. Eszerint 1910-ben a kiadások valóban 580,52 koronára rúgtak, a bevételi rovat viszont mindössze 757 K 25 fillérről tud. Ha igaz a beszámoló, akkor 101,39 koronát nem könyveltek le. Ez könnyen megeshet, mert elég lazán kezelték a könyvelést. Ahogy az 1916-os ellenőrzés során kiderült: a külön célra tett adományokat egyáltalán nem szerepeltették a pénztárkönyvben.

A presbitérium az 1911. évre az adókivetést 841 K 76 fillérben határozta meg, amiből 168 koronát természetbeni járulékként számolva, a várható éves készpénz-

[110] BML, Ladics-hagyaték: 1910. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve.

[111] Békés 1910. március 13, 1912. március 10, 1913. március 12, 1914. március 29, 1918. április 18.

[112] BML, Ladics-hagyaték: Szántó József gondnok által összeállított zárszámadás az 1910-es évre, s költségvetési tervezet 1911-re. Az 1913-as közgyűlés határozataiból az derül ki, hogy a békéscsabai evangélikus főgimnázium tanulóifjúsága 1 darab áldozó kelyhet, 1 darab ostyatartót, és 1 darab ostyatálcát ajándékozott a gyulai egyházközségnek.

[113] Jegyzőkönyvek. C. 12.

bevételt illetően 673 koronás összeggel számoltak. Ebből 135 K istentiszteletekre, 270 K hitoktatásra, 200 K egyéb kiadásra lett betervezve.[114]

Az 1913–as évre 880 K bevételt terveztek. Az istentiszteletekre 135, a hitoktatásra 470, az egyéb dolgokra pedig 200 koronás kiadással kalkuláltak.[115]

Az egyházközség bevételei:

	1910	*1911*	*1912*	*1913*	*1914 I. félév*
egyházi adóból	724,21	343,19	509,09	308,54	323,10
kórházi temetésre	32	63,74	–	109,60	63
iskolai bírságból	–	7	2	1	–
adakozásból,					
húsvétkor	–	2,08	1,53	–	5,89
áldozócsütörtökön	1,04	1,56	1,95	–	6,50
pünkösdkor				7,64	
reformáció ünnepén				4,68	
karácsonykor		1,88		4,04	
egyházmegyétől		33,77			
Gyula várostól gimnáziumi hitoktatásra			184,61	188,35	
összesen:	757,25	453,22	699,18	623,85	398,49

A kiadások ugyanekkor az alábbiak szerint alakultak:

	1910	*1911*	*1912*	*1913*	*1914 I. félév*
lelkészi szolgálat	60,12	59	60	60	36
kántori szolgálat	40	40	40	40	24
teremrendezésre	21,41	28	20	30	17
fiúk hitoktatása	220	140	140	175	105
lányok hitoktatása	70	70	70	70	70
gimnáziumi hitoktatás	–	200	185,47	189,31	
kórházi temetésre	38	64	48	58	62
nyomtatványok	–	14	26	49,04	55,10
postázás	–	12,30	11,92	6,91	13,41
áldozó kehelyre	–	3,40			
bélyegzőkészítésre	8				
énekeskönyvekre	53				
oltárterítőre	10				
adószedésért	10				
gondnoknak			30		

[114] BML, Ladics-hagyaték: Szántó József gondnok által összeállított zárszámadás az 1910-es évre, s költségvetési tervezet 1911-re.

[115] Gyulai Evangélikus Egyházközség irattára C 12 és B. 4.: pénztári napló 1910–1914.

kancsó			8		
bérkocsi díja				2,40	3
egyéb	50	2	22		
összesen	580,52	632,70	631,39	710,66	385,51

A pontosan adatolt időszakban az egyházközségnek alig 9 koronányi hiánya halmozódott fel, ami az igencsak esetleges egyházi adófizetéseket figyelembe véve nem kis pénzügyi-elszámolási teljesítményre vall. Még jobb a helyzet az 1916-os pénzügyi felülvizsgálat tényeinek ismeretében. Az utolsó békeév zárszámadását pár fillérnyi eltéréssel az általunk közölt pénztárkönyvi adatoknak megfelelően készítették el: az előző évekről maradt összeggel az összes bevétel: 761,38 K volt, míg a kiadások 710,72 koronára rúgtak. 1913 elején eszerint 137,64 K volt a gyülekezet pénzmaradványa. Ebből az év végére 50,66 K maradt, amit 1914-re vittek át. Ezzel 1914 év nyaráig 451,45 K bevétel mellett 386,31 korona kiadást regisztráltak. A pénzmaradvány az első világháború kirobbanásakor 64,14 koronát tett ki. Az 1915-ös esztendőről nem rendelkezünk konkrét adatokkal, csak annyit tudunk, hogy az 1916-os évet már 200 K hiánnyal kezdte a gyülekezet, annak ellenére, hogy az egyházmegyétől 68 K segélyben részesült, és a tanítók is kaptak 100–100 koronát. Ám ezt valószínűleg nem vették bele a költségvetésbe, hiszen a pénztárkönyv adatainak ellentmondanak azok a nyugták, melyek szerint hitoktatási célra Mazurekné 75-75, Balassa pedig 100–100 koronát vett fel 1913-ban, illetve 1914-ben. Ezek le nem könyvelt, az egyházmegyétől illetve a kerülettől kapott segélyek lehettek.

1913-ban 147 fő fizetett egyházi adót.[116] Az 1913. április 30-án, az esperes jelenlétében tartott presbiteri ülés dr. Ladics László javaslatára elfogadta, hogy kérjenek segélyt az egyházmegyétől az építendő templomra és a lelkészlakra.[117] A közgyűlés egyhangúlag magáévá tette a presbitérium döntését, de az egyházmegye válasza nem ismert. Ekkor egyúttal a lelkésztartás anyagi alapjait is igyekeztek megteremteni. A kimutatás szerint biztosan számítani a következő jövedelmekre lehetett:

kórházi temetés:	150 K
gimnáziumi hitoktatás:	600 K
polgári leányiskolai hitoktatás:	50 K
Simonyifalváról:	100 K
állami segélyből:	800 K
összesen:	1.700 K

Ehhez jött volna az összeg, amit akkor is fizetett már a gyülekezet:

népiskolai hitoktatásra:	210 K
inasiskolai hitoktatásra:	35 K
az évi 5 istentisztelet után:	100 K
összesen:	345 K

[116] BML, Ladics-hagyaték: Süle József gondnok 1913. július 6-i levele Csepregi esperesnek.
[117] BML, Ladics-hagyaték:1913. április 30-i jegyzőkönyv.

Ez az előbbiekkel együtt eléri a 2045 K bevételt.[118]

Könnyen belátható, hogy a tervezett bevétel döntő hányadát a közvetlen, illetve közvetett formában megnyilvánuló állami támogatás tette volna ki.

Az 1914-es évre az adófizetők száma elérte a 170 főt, de az adóhiány még ekkor is 1006 koronára rúgott. Az állami egyenes adó 10%-ából 463 K 79 fillér, a személyi adóból pedig 419 K, azaz összesen 882 K 79 fillérnyi bevétellel számoltak.[119] Az adót Süle József gondnoknál kellett befizetni két részletben, március és szeptember hónapban. Kirovása ellen pedig Nagy Jenő ellenőrnél lehetett fellebbezni.[120]

Az adóívek átolvasásakor kitűnt, hogy az 1907-ben összeírt 126 adóalanyból 1909-ben mindössze 24 volt rendszeres adófizetőnek tekinthető, s mellettük még 46 fő fizetett be némi adót, de a teljes kiszabott összeget mindössze húszan fizették meg. Az adófizetési morál a későbbiekben sem javult lényegesen. 1914-ig még 25 családfővel, és 19 feleséggel, ill. özveggyel, azaz 44 személlyel bővült az adófizetők névsora. Ehhez képes 1913-ban mindössze 32 személy rótta le adótartozását, illetve annak egy részét. Összességében megállapíthatjuk, hogy a rendszeresen adózók száma nem haladta meg a 42-őt, a néha-néha fizetőké pedig a 83-at. Eszerint tehát 55-en egyáltalán nem fizettek adót az egyházközségnek. Ennek ellenére nem tudjuk, hogy bármiféle lépést is tettek volna az adóhátralékosok ellen.

A 6 és fél dokumentált év során (1908 és 1914 nyara között) 13 személy fizetett be 5 koronáig terjedő adót, tizennyolcan fizettek 5 és 10 korona közé eső összeget, s ugyancsak ennyien 10 és 20 korona közöttit. 20 és 50 korona közötti összeggel 22 személy adózott, míg az 50 és 75, a 75 és 100, valamint a 100 és a 150 korona közti összeget fizetők száma egyaránt 3–3 személy volt. 200 koronán felül mindössze Váradi-Szakmáry Arisztid 216 koronás adófizetését regisztrálták.

Az egyházmegyei számvevőszék nem minden alap nélkül figyelmeztette tehát 1916-ban a gyülekezetet arra, hogy szorgalmazza a felhalmozott adóhátralék behajtását, s a számadásait rendszeresen vezesse. Ez utóbbi figyelmeztetésre azért volt szükség, mert a gondnokot elvitték katonának, s a háború kitörése, azaz 1914. július vége óta nem könyvelték el sem a bevételeket, sem a kiadásokat. 1914 elején már 813 K 47 fillért tett ki az adóhátralék, s ez csak növekedett, 1915. december 31-én már 1891 koronára rúgott.[121]

Uhrin Károly egyházmegyei számvevő az esperessel együtt 1916. január 21-én személyesen szállt ki Gyulára, hogy áttekintsék az egyházközség pénzügyeit, és rendbe tegyék a könyvelését. Megállapították, hogy *„az adófőkönyv vezetése, az adókivetés megállapítása megfelelő módon történik. A pénztárkönyv vezetése azonban hiányos annyiban, amennyiben az alapok-ra adományozott összegek nincsenek bevezetve s így azok sehol sincsenek elszámolva."*[122] A számvevők szerint 10–12 éves (noha maga a gyülekezet is csak 8 éves!) hátralékok is előfordultak. Utasították az egyházközséget, hogy gondoskodjék egy ideiglenes gondnok megválasztásáról.

[118] BML, Ladics-hagyaték: 1914–1915-ös költségvetés tervezete.
[119] BML, Ladics-hagyaték: 1914-es és 1915-ös költségvetés.
[120] Mitykó Mátyás 1914-es adóíve. Jegyzőkönyvek C. 12.
[121] Egyházmegyei jegyzőkönyvek 1916. 77, 80.
[122] Egyházmegyei jegyzőkönyvek 1916. 75–77.

A templom-alapra 1915 végéig 1649 koronát, az orgona-alapra pedig 222 koronát fizettek be a hívek. Az állami adó 10%-ából, valamint személyi adóból a következő bevételeket tervezték 1916–ra:

az 1891,16 koronás adóhátralékból behajtanak	1000,00 K-át
a 668,37 koronás egyházi adóból behajtanak	400,00 K-át
Gyula városától hitoktatásért	200,00 K
a kórházi temetésekért	150,00 K
perselypénzként	15,00 K
a templom-alap kamata	65,96 K
az orgona-alap kamata	8,88 K
egyéb bevétel	5,00 K
az összes bevétel	1844,84 K

Ugyanakkor a tervezett kiadások az alábbiak voltak:

az előző esztendőkből származó hiány	200,00 K
istentiszteletek tartására	130,00 K
a kórházi temetésekre	150,00 K
hitoktatásra	620,00 K
tőkésítésre	74,84 K
előre nem látható kiadásokra	150,00 K
az összkiadás	1324,84 K-át tett ki.[123]

Az egyházkerület 1916-ban 100 K segélyt s missziói célra is ennyit adott.[124] Sajnos a további évek gazdálkodásáról nem maradtak fenn értékelhető adatok.

A hitoktatás

A gyülekezet számára fontos, s egyúttal – ősz lévén – sürgős is volt az iskolai hitoktatás megindítása. Ezen a téren a személyi feltételek adottak voltak: Mikler Sándor tanfelügyelő nem gördített akadályokat az oktatás megindítása elé, s az egyházközség jegyzője vállalkozott is e nemes feladat ellátására. Viták csak akörül folytak, hogy ki fizesse a gimnáziumi hitoktató óradíját, a város ugyanis ki akart bújni e kötelezettség teljesítése alól. Ennek ellenére 1907. novemberben Kulitzy igazgató már azt fejtegette, hogy ha a gimnázium 8 osztályossá bővül, akkor neki heti 4-5 hittanórát kell ott tartania. Az ősz folyamán az evangélikus hitoktatás mintegy 340 éves szünet után ismét megkezdődött Gyulán.[125]

A presbitérium mindig az egyik kiemelt kérdésként kezelte a hitoktatás ügyét. Az 1908. december 13-i ülés résztvevői például arról döntöttek, hogy az állami elemi

[123] Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1916. 12.
[124] A Bányai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházkerület 1916. évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1916. 15, 55, 58, 63.
[125] BML, Ladics-hagyaték: 1909. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve; Kulitzy Nándor 1907. november 19-i levele dr. Ladics Lászlónak; Békés 1907. december 15.

iskolában, a polgári leányiskolában és az inasiskolában végzett hitoktatásért a tanárokat fizetés-kiegészítésben részesítik. Az 1910. január 20-i közgyűlésen pedig örömmel állapították meg, hogy az iskolai hitoktatást kifogástalanul végzik. Mintegy 3 éves huzavona után a főgimnáziumi hitoktatás tiszteletdíjának kérdése is megnyugtatóan rendeződött: a közoktatási minisztérium kötelezte a várost annak megtérítésére. Az egyházközség költségvetésének kb. 40%-a így is oktatási célt, azaz a tanítók fizetését szolgálta. Időközben kiderült, hogy a lányokat és az inasokat külön konfirmációi oktatásban kénytelenek részesíteni, ami ugyancsak emelte a költségeket.[126]

Az első konfirmációra 1909. május 20-án került sor. Ekkor a hívekkel együtt konfirmandusok is részesülhettek az Úr szent vacsorájából.[127] Ezt követően 1920-ig még 1910-ből és 1913-ból van adatunk konfirmációra.[128]

Kiábrándító képet mutat ugyanakkor az iskolai oktatás helyzetéről az a megállapítás, mely szerint az állami elemi iskola *„elhelyezése nem csak a pedagógiai, hanem a hygiéniai legelemibb követelményeknek sem megfelelő."*[129]

1910. szeptember 4-én a felügyelő arról tájékoztatta az egyháztanácsot, hogy a püspök rendelete folytán, a gimnáziumi hitoktatást ezentúl lelkésznek kell végeznie. Tudomása szerint Knyihár Károly békéscsabai lelkész, ambuláns hitoktató ezt elvállalná. A presbitérium a nevezett lelkész áldozatkészségéért a város által neki fizetendő óradíjon felül 100 K tiszteletdíjat, s még 60 K úti általányt is megszavazott. E határozat minden ékesszólásnál jobban tükrözi, hogy a gyülekezet, nehéz anyagi helyzete ellenére is milyen fontosnak tartotta a gyermekek hitoktatását. Egyúttal köszönetet szavaztak meg Kulitzy Nándor elemi iskolai igazgató-tanítónak, aki 3 éven keresztül ellátta e nemes feladatot. Az állami fiúiskolai és az iparosiskolai hitoktatást továbbra is ő, míg a polgári leányiskolai oktatást Mazurekné végezte. A konfirmandusok oktatásának kérdését egyelőre függőben hagyták.[130]

Arról, hogy vajon hány gyermekkel is kellett foglalkozniuk az említett nevelőknek, csak elszórt adatok állnak a rendelkezésünkre. Az 1907-es összeírók 128 fiú és 93 lánygyermeket találtak a gyülekezetben. A rendelkezésünkre álló statisztikákat áttekintve, éves általánosságban 10 fiú és 10 leánygyermek születésével számolhatunk.

A gyulai római katolikus főgimnáziumi oktatás megindulásakor mindössze 2 evangélikus vallású fiút találunk a tanulók között: egyet az első, és egyet a második osztályban. Amikor Knyihár átvette a hitoktatást már 12 evangélikus gyermek tett osztályvizsgát ugyanitt. Az 1915–1916-os tanévről azt tudjuk, hogy a vallásoktatóknak heti 9 hittanórát kellett tartania 9 növendéke számára.[131]

Az 1911-ben meginduló női kereskedelmi szaktanfolyamra, mely a 14–19 éves korosztályt ölelte fel, a 39 tanuló közül mindössze 19 gyulai iratkozott be. Nem való-

[126] BML, Ladics-hagyaték: Az 1908. december 13-i presbiteri ülés és az 1910. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve.

[127] Békés 1909. május 30; 1913. április 27.: Konfirmációt tartottak a polgári leányiskolában.

[128] Békés 1909. május 30, 1910. május 1; 1913. április 27.: Konfirmációt tartottak a polgári leányiskolában.

[129] Békés 1908. április 12.

[130] BML, Ladics-hagyaték: 1910. szeptember 4-i presbiteri ülés jegyzőkönyve. 1913. június 3-án a polgármester arról értesítette dr. Ladics Lászlót, hogy a gimnáziumi hitoktatásra kiutalt 188 K 25 fillért felveheti.

[131] A Gyulai Római Katholikus Főgimnázium Értesítője az 1904–1905-ös tanévről. Gyula, 1905. 99; Ua. az 1911–12-es tanévről. Gyula, 1912. 139; Ua. az 1914–1916-os tanévről. Gyula, 1916. 90, 115.

színű tehát, hogy a 4 evangélikus közülük került ki. Arról sincs adatunk, hogy külön hitoktatásban részesítették-e őket.[132]

1913-ban az egyházközség leánygyermekeinek hitoktatását továbbra is Mazurekné Ploy Irén, a fiúkét pedig – az elhalálozott Kulitzy Nándor örökébe lépve – Balassa János, pusztavészirtványi elemi iskolai tanító vette át.[133]

Az oktatás tantermi, iskolai feltételei sokat javultak, amikor megindult 1911-ben a polgári leány-, 1912 őszén pedig a polgári fiúiskolai oktatás is, az iskoláknak eredetileg szánt helyen.[134]

Jellemző momentum azonban, hogy az év végén a hitoktatók részére már Scholtz Gusztáv püspöktől, a missziói alapból kellett segélyt kérnie a gyülekezetnek *„tekintettel a fiókegyház szegénységére"*.[135] Az egyházmegyétől 1915-ben 100-100 koronát kaptak erre a célra.[136] A következő évben az egyházkerület a két tanítónak ugyancsak 100 koronát szavazott meg, míg 1918 februárjában a főesperes utalt ki kétszer 50 koronát a hitoktatók részére.[137]

Balassa 1915-ig oktatott, s tudomásunk szerint 1926-ig nem is lett utódja. Az alsó fokú iskolásokat a távozása után Mazurekné oktatta. Az 1915–1916-os tanévről Koren Pál körlelkész azt állapította meg, hogy *„a gyulai állami fiú- és leányiskolában a hitoktatásban felmutatott eredmény, dacára a háború okozta rendetlen iskolázásnak, a rövidebb tanévnek... általában kielégítőnek mondható."* Mazurek Ferencnének külön is köszönetet szavaztak meg *„a vallás oktatásában elért kiváló eredményért."* Ő 1925-ig tanította a lányokat az elemiben.[138] Az 1934. február 10-i presbiteri ülésen úgy emlékeztek meg róla, mint aki 17 éven át tanította a gyülekezetben élő gyermekeket, *„s volt idő, amikor az egész fiókegyházban ő volt az összetartó erő."*

Az első világháború idején a katonaság körében a háború miatt nem volt hitoktatás, a fogházban pedig azért maradt el, mivel a rabok mezei munkákra voltak kirendelve, s csak a három főünnepen tartózkodtak benn.[139]

Knyihár Károly jelentése szerint a hitoktatást és a konfirmációi oktatást a főgimnáziumban heti 4 rendes és 1 exhortatációs óra keretében végezte. Az esperes szorgalmazta, hogy a gyulai főgimnáziumba egy egyházi énekórát is állítsanak tanrendbe.[140] Azt nem tudjuk, hogy meddig tanított a főgimnáziumban, de 1920-ban már Vidovszky Kálmánt – aki ugyancsak békéscsabai lelkész volt – találjuk a helyén.

---

[132] Gyula város női kereskedelmi szaktanfolyamának és a vele kapcsolatos kereskedelmi szaktanfolyamnak értesítője az 1912–1913-ik iskolaévről. Gyula, 1913. 14.

[133] BML, Ladics-hagyaték: 1914-es és 1915-ös költségvetés. Békés 1916. október 29.: Mazurekné a II. fizetési osztály 3 fokozatába előlépő, állami népiskolai tanítónő; Békés 1912. augusztus 4.

[134] Békés 1912. május 5; A polgári fiúiskolát 1906-ban, a gimnázium megindításakor megszüntették.

[135] BML, Ladics-hagyaték: Süle József és Balassa János 1913. november 2-i levele Sholtz Gusztáv püspökhöz; Békés 1912. április 21.: Mezőberényben 200 K drágasági pótlékot szavaztak meg a tanítóknak.

[136] Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1916. 12.

[137] A Bányai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházkerület 1916. évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1916. 15, 55, 58, 63; EFM, Ladics-gyűjtemény 82.947.: ezek szerint ekkor is két hitoktatója volt a gyülekezetnek.

[138] SZENTKERESZTY 1932. 119; Békés 1921. január 8.

[139] Egyházmegyei közgyűlés 1916. 28–29.

[140] Egyházmegyei közgyűlés 1916. 33–34.

Az önálló egyházközség megszervezésére

Az önálló evangélikus egyházközség megszervezésére irányuló törekvés

Az 1910-es évek elejére beérett az önálló gyulai lelkészi állás megszervezésének gondolata. A kezdeményezés ekkor is Békéscsabáról indult ki. Legalábbis Knyihár Károly lelkész volt az, aki az egyházmegye 1912-es közgyűlésén bejelentette, hogy *„Gyulán egy segédlelkészi állás szervezését tartaná szükségesnek".*[141] Valószínű, hogy őt már nem politikai megfontolások, hanem a gyulai tanítóskodása során szerzett tapasztalatai vezérelték. Legalábbis ezt látszik alátámasztani, hogy ekkor már maguk a gyulai hívek is kiálltak az egyházközség önállósításának eszméje mellett.

1913. április 30-án, az esperes jelenlétében tartott presbiteri ülés dr. Ladics László javaslatára elfogadta, hogy az egyházmegyei közgyűléstől kérvényezzék egy önálló, missziói lelkészi hivatal felállítását Gyulán, s egyben írjanak az építendő templom és lelkészlak támogatása ügyében is.[142] Az ugyanerre a napra összehívott tisztújító közgyűlés egyhangúlag magáévá tette a presbitérium döntését. Szorgalmazták, hogy az egyházmegyei közgyűlés a lelkészállítás ügyében a *„szabályszerű lépéseket megtenni szíveskedjék."*[143]

Miből gondolhatták úgy, hogy most már képesek lesznek egy lelkész eltartására? Joggal valószínűsíthetjük, hogy a kis gyülekezet az eltelt hat esztendő során kellőképpen magára talált. Megszervezték a vezetőséget, megalapították a presbitériumot, s azt is megtapasztalták, hogy képesek az egyházközséget működtetni: az adókat beszedni, a gazdálkodást kiszámíthatóvá tenni. Ugyanakkor azt is érezhették, hogy az akkori formában a továbbfejlődésük sem a lelki (az évi 5 istentiszteltnek köszönhetően), sem pedig az anyagi (templomra való gyűjtés, állandó adóhátralékok stb.) tekintetben nem biztosított. Ebből a körből úgy óhajtottak kilépni, hogy egy önálló, missziói lelkészi állás létesítését kérték.

Nem csak magukra gondoltak. Lépésüket azzal indokolták, hogy Gyula válhatna a környező településeken szórványban élő evangélikusok gondozásának központjává. Valóban óriási békési, bihari és aradi területek lakossága maradt ki az evangélikus egyház szervezetéből, hiszen Békéscsaba és Arad között Gyulán kívül csupán a kis Simonyifalván volt megszervezett gyülekezet. Tervezetük így arra épült, hogy a 769 fős gyulai gyülekezet leányegyházát alkotná a Szentpálfalván élő 331 hívő, s a már régebben meglévő, ugyancsak 331 fős simonyifalvai gyülekezet ellátása is Gyuláról lenne a legszerencsésebben kivitelezhető. Ezeken kívül még az alábbi szórványok Gyulához kapcsolásával számoltak: Gyulavári (az 1910-es népszámlálás szerint 121 evangélikus lakossal), Doboz (138 fővel), Kétegyháza (69 fővel), Gyulavarsánd (13 fővel), Nagypél (1 fővel), Feketegyarmat (2 fővel), Nagyzerénd (24 fővel), Tőzmiske (2 fővel),

[141] Békés 1921. július 14.
[142] BML, Ladics-hagyaték: 1913. április 30-i jegyzőkönyv.
[143] BML, Ladics-hagyaték: 1913. április 30-i közgyűlés jegyzőkönyve: Ekkor számoltak el 1911. és 1912. évre. A bevételek 452 K 32 fillérről 698 K 72 fillérre nőttek, a kiadások pedig 632 K 70 fillérről 625 K 75 fillérre csökkentek. 1913-ra már 880 K bevételt és 805 K kiadást terveztek.

Bélzerénd (7 fővel), Valán (33 fővel), Apáti (7 fővel) és Talpas (2 fővel). Ezekkel együtt már tekintélyes létszámú, 1940 lélek gondozásának feladata hárulna az új lelkészre.[144]

Ezzel párhuzamosan, mint láttuk, a lelkésztartás anyagi alapjait is igyekeztek megtervezni. Az egyházmegyei közgyűlésen a gyulai gyülekezet önállósodását pártfogoló beszéd dr. Zsilinszky Endre egyházmegyei felügyelő tollából ránk maradt. A 769 gyulai evangélikust már önmagukban is alkalmasnak tartotta egy önálló gyülekezet fenntartására, de a fentebb idézett elképzelés eredményeként ő is számításba vette azt, hogy Gyuláról a simonyifalvai szórvány is könnyebben ellátható lenne.

Az 1913. augusztus 17-re, vasárnap délutánra, az állami polgári leányiskolába összehívott közgyűlésen már arról számolhattak be, hogy az egyházkerületi közgyűlés *„nemcsak a legteljesebb készséggel, hanem nagy örömmel"* járult hozzá az önálló egyházközség megalapításához. Ezen nem is csodálkozhatunk, a tanulmányunk elején elemzett politikai indokok ismeretében. Kimondták tehát a megalakítást úgy, hogy Gyula *„önálló és misszionárius egyházat fog képezni, amelyhez a kétegyházi, sarkadi, nagyszalontai, továbbá a Gyulavidéki Helyi Érdekű Vasút vonalán lévő községek is fognak tartozni."* A lelkész 1600 koronás fizetés mellett 3 szobás lakást, vagy ennek megfelelő házbért fog kapni. Megállapították továbbá a stóla összegét, s a hitoktatási díjakat. A hívek remélték, hogy az egyházkerület el fogja fogadni a gyulai egyházközség misszionárius jellegét, mert ezáltal a háromezret is meghaladná a lelkész által gondozottak száma. Azért mindemellett megállapították azt is, hogy *„az egyház anyagi egzisztenciája csupán a párbér és az egyházi adón felül remélhető jelentékenyebb segéllyel lesz biztosítva."*[145]

Érdekes, hogy a fennmaradt meghívó szeptember 10-én délután fél 3-ra, az állami népiskola tornatermébe hívta közgyűlésre a gyülekezet tagjait az anyaegyházzá szervezés kérdésének, a lelkész javadalmának megtárgyalása ügyében (3. kép).[146] Talán erre már az egyházkerületi döntés ismeretében került sor, ám a végleges válasz elhúzódhatott. Legalábbis erre utal, hogy az önálló egyházközség szervezeti kereteinek kialakításáról csak az 1914. március 15-én délután fél 3-kor, az állami népiskola tornatermében megtartott közgyűlésen döntöttek. A napirend alapján ugyanis a költségvetés mellett ekkor került ismertetésre az „anyásítás" és a lelkészi állás szervezése tárgyáról szóló püspöki leirat.[147] Az említett leiratot sajnos eddig nem találtuk meg, a következményei pedig nem egészen egyértelműek.

A helyi újságban meghirdetett istentiszteletek száma alapján nem tapasztaljuk a hitélet remélt fellendülésnek semmi jelét. A gyülekezet működéséről csak töredékes adatokkal rendelkezünk, de – mint a korábbi években is – pusztán 2-3 istentisztelet megtartásáról van adatunk. A reformációi istentiszteletről például még az ünnep 400. évfordulóján sincs hírünk. Ez önmagában mégsem perdöntő, hiszen a korábbi években sem tudósítottak minden egyházi alkalomról.

[144] BML, Ladics-hagyaték: Évszám nélküli tervezet, mellékelve Zsilinszky felügyelő úr fogalmazványához.
[145] Békés 1913. augusztus 17.: Az előzetes tervezethez képest tehát még Sarkad és Nagyszalonta Gyulához kapcsolásával is számoltak.
[146] Jegyzőkönyvek. C. 12.
[147] Jegyzőkönyvek. C. 12.: Sajnos a meghívón kívül bővebb információval nem rendelkezünk a közgyűlésről, az azonban az egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyveiből kiderül, hogy a költségvetés nem készült el.

Közvetett módon azonban több szervezeti változásról is tudomást szerezhetünk, ami összefügghetett az önállósodás kimondásával. Az egyházi élet megpezsdülését jelzi, hogy már nem csak a város polgáraira gondoltak. A gyulai foglyok és az itt állomásozó katonák lelki szükségleteinek kielégítéséről is igyekeztek gondoskodni úgy a hitoktatást, mint az igehirdetéseket illetően. Ezt a plusz feladatot továbbra is a békéscsabai külső kerületi lelkész, Knyihár Károly látta el. 1915-ből például tudjuk, hogy a fiatalkorú raboknak mind a három főünnepen tartott istentiszteletet, s úrvacsorát is osztott nekik. A katonák lelki szükségleteinek ellátását a református lelkész átvállalta, de neki sem akadt velük dolga, mivel katolikus vallású cseheket helyeztek Gyulára. Érdekes viszont, hogy ekkor még a kórházi betegek lelki gondozásának a kérdése nem került napirendre, pedig a gyülekezet bevételeinek tekintélyes hányada éppen a kórházban elhunyt evangélikusok eltemetéséből származott.[148]

A gyulai gyülekezet önállósulása a gyakorlatban mindennek ellenére sem valósult meg. Ebben a bizonyára a világháború kitörése nyomán fellépő iskolai helyhiány, közlekedési és egyéb anyagi és személyi nehézségek is szerepet játszottak. Ez kiderül abból, hogy 1918 nyarán, az egyházmegyei közgyűlésen az esperesnek még mindig sürgetnie kellett a gyulai missziói lelkészi állás megszervezését. A gyulaiak lelkész utáni óhaját tehát a világháború végéig nem elégítették ki.[149]

A helyzet mégsem teljesen egyértelmű. Segédlelkész kinevezésére utal ugyanis Nagy Jenő visszaemlékezése: *„Vidovszky Kálmán segédlelkész úr 1913 évben alig 20–25 lélek jelenlétében kezdette meg működését. De ő is bevonult, s onnan megszabadulva újra visszajött közénk, és áthatva hivatásának fennköltsége által minden anyagi haszon nélkül tevékenykedett a hitéletünk szervezésében."*[150] Az első világháború végétől 1923-ig valóban ő látta el a gyulai szolgálatot. Közben többször is meg óhajtotta hívni lelkészének a gyülekezet.[151] Szolgálata kellemes emléket hagyhatott, mert a visszaemlékezők szerint ő volt az, *„aki összetartotta, ápolta, vezette és erősítette egy évtizeden át elszigetelt kis egyházunkat."* 1888-ban, Gyomán látta meg a napvilágot, és 1932-ben, Budapest halt meg. 1910-től tanított a békéscsabai evangélikus gimnáziumban. Nekrológja szerint: *„Nagy szerepe volt a gyulai egyházközség megszervezésében, melynek híveit, míg azok filiaként Békéscsabához tartoztak, éveken át gondozta."*[152]

Bár Nagy Jenő visszaemlékezéséről megállapítottuk már, hogy a dátumokat illetően nem megbízható, ezúttal reálisnak tűnik az általa megadott 1913-as évszám a segédlelkész kinevezésére. Azt még ebben az esetben is meg lehetne magyarázni – említett hadba vonulásával –, hogy 1915-ben miért Knyihár látta el a foglyokat, meg a gimnáziumi hitoktatást. De azt már nehéz belátnunk, hogy ha ő volt a kinevezett segédlelkész, akkor miért nem ő, hanem továbbra is a békéscsabai városi lelkészek vé-

[148] Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1916. 28–29; 1. és 85.: Gyulát ekkor Váradi-Szakmáry Arisztid és Mikler Sándor képviselte, s őt egyházkerületi küldöttnek is megválasztották. Simonyifalván, a vasúti összeköttetés hiánya miatt 1915-ben, a református lelkész végezte a hitoktatást, s az istentiszteletek megtartását is.

[149] Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1918. 9. Legkorábban 1923-ban találkozunk a gyulai helyettes lelkész említésével, s e tisztséget Vidovszky töltötte be: Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1923. 7.

[150] Nagy Jenő 1923-as visszaemlékezése. Jegyzőkönyvek C. 12.

[151] Benkő István 1947-es visszaemlékezése. Jegyzőkönyvek. C. 12.

[152] Jegyzőkönyvek, 1923. november 4; Dedinszky i. m. 139.

gezték az igehirdetéseket a háború kitörése előtt. Először ugyanis csak az 1917 húsvétján megtartott istentiszteleten találkozunk a nevével.[153] Önálló gyulai lelkész meglétére utal viszont az, hogy a simonyifalvaiak emlékezetében még ma is élénken él Gyulához tartozásuk tudata.[154] Simonyifalvát pedig a trianoni békeszerződés Romániának juttatta, tehát ez a kapcsolat csak az első világháború végéig működhetett.

A világháború kitörése súlyos megpróbáltatásokat hozott a fellendülőben lévő gyülekezeti életre személyi és anyagi téren egyaránt. A gondnokot rögtön a háború kezdetén behívták katonának, s az egyházközség pénzügyeinek rendbetételére 1916-ban magának az esperesnek kellett kiszállnia. Igazából 1924-ig sem sikerült megnyugtató módon rendezni az anyagi jellegű problémákat, noha a felügyelő egy prosperáló banknak volt a vezérigazgatója. A segédlelkész bizonytalan idejű katonai szolgálata mellett 1915 és 1926 között nélkülözni kellett a férfi elemi iskolai hittantanár és a kántor személyét is.

Az egyik legsürgetőbb feladatot azonban az jelentette, hogy olyan helyet találjanak, ahova össze lehet hívni a gyülekezet tagjait, mivel a világháború kitörése után, 1914 novemberében katonai célokra foglalták le az iskolát.[155] A karácsonyi istentisztelet kifejezetten emiatt maradt el.[156] Az igehirdetések számára új helyszínt kellett keresni, és ez nem volt egyszerű feladat. Az állami elemi és a polgári leányiskolát az ősz folyamán átalakították a Vöröskeresztes Egylet kórházává. Decemberben az összes belvárosi elemi iskola, a gimnázium és néhány középület az ideiglenes hadikórháznak adott helyet. Hosszabb-rövidebb időre később is lefoglalták az iskolákat. Az állami elemit például 1915 októberében végleg megszállta a katonaság. A tanítást délutánonként a főgimnázium épületében oldották meg, míg december közepén onnét is ki nem kellett költözniük. 1917 nyaráig a Békésvármegyei Kaszinó (a mai várszínház irodaépülete) termeiben folytatták az oktatást.[157]

Ez önmagában is elég magyarázat arra nézve, hogy miért húzódott el olyan hosszan a megfelelő istentiszteleti helyszín keresése. Nem csak 1914 karácsonyán maradt el az igehirdetés, de a következő évi húsvéti istentisztelet megtartásáról sincsen adatunk. Végül a reformátusok segítettek: 1915 májusában, áldozócsütörtökön, a Munkácsy út végén, a Kenyérsütő út 6. szám alatti elemi iskolájukat engedték át. Ez is csak ideiglenes helyszínnek bizonyult. Valószínűleg a további katonai beszállásolások miatt kellett innen is tovább állni, mert pünkösd első vasárnapját már a Városház utcai, volt anyakönyvi hivatal helyiségében ünnepelték eleink.[158] Érthetetlen, hogy a gyülekezet miért csak 1916 májusában követte az állami elemi iskola vándorlását abba a Békésvármegyei Kaszinóba, melynek elnöki tisztét a felügyelő töltötte be. 1918 karácsonyáig a kaszinó nagytermét használták istentiszteleti célokra.[159]

[153] Békés 1917. április 1.
[154] Jakab Béla jelenlegi gyulai, de egykori simonyifalvai lelkész szóbeli közlése.
[155] Békés 1914. november 15.
[156] Békés 1914. december 20.
[157] SCHERER 1938. II. 330–331.
[158] Békés 1915. május 9, május 16. Az említett iskolát 1916. február 13-i tudósítás szerint egy földrengés megrongálta.
[159] Legalábbis az 1915 karácsonyi istentisztelet megtartásáról nincs adatunk, pedig Knyihár a foglyoknak ekkor is tartott igehirdetést, tehát ha a városi prédikáció elmaradt, akkor az csak a helyhiánnyal lenne magyarázható. Békés 1917. április 1, május 13, május 27, 1918. május 5, május 12, december 15.

A háborús vereség és az azt követő forradalmi események meglehetősen szétzilálták a gyülekezet életét. 1918 karácsonya után legközelebb csak a tanácsrendszer bukását követően, 1919 júniusában tartottak istentiszteletet. Pünkösdkor, úrvacsora osztással egybekötve. A helyszín ismét a régi volt, a Károlyi Sándor úti állami elemi iskola egyik földszinti helyisége. Az újsághír ekkor ismét egyértelműen fiókegyházat említ, tehát az önállósodás kimondását vagy nem erősítette meg az egyházkerület, vagy időközben maga az egyházközség látta be, hogy le kell mondania róla.[160]

A háborúban átélt borzalmakat követte a tanácsrendszer vallásellenes politikája. Ezután a román megszállással és az egyre jobban elszabaduló infláció nehézségeivel kellett szembenézniük a híveknek. 1919 nyarán Stéberl Andrásnak például át kellett kocsikáznia Békéscsabára ahhoz, hogy esküvőjét evangélikus pap előtt tarthassa meg.[161]

Egyes visszaemlékezések kiemelték, hogy 1919–1920 vészterhes időszakában különösen Miegend Rezső egyháztag fáradozott a hívek összetartásának előmozdításában. Halmos Jánosné tanítónő pedig buzgó lélekkel végezte a hitoktatást.[162]

Ezután csak majdnem egy egész esztendővel későbbről, a románok kivonulása után, 1920 májusából van adatunk újabb igehirdetés megtartásáról. Érdekes, hogy a karácsonyi istentiszteletre nem az elemiben, hanem a polgári leányiskolában került sor.[163]

A gyülekezetet teljesen újjá kellett szervezni, szinte az elejéről kezdve a munkát. Már csak azért is, mert időközben a tagság nagyobbik része kicserélődött. Ezt tükrözte az 1920. november 14-én megtartott, esedékes tisztújítás.[164]

Ez azonban már egy másik tanulmány témája lesz.

Az alábbi békéscsabai lelkészek gyulai szolgálatáról tudunk[165]

1908		
Csepregi György	Húsvéthétfői istentisztelet	IV. 20.
Szeberényi L. Zsigmond	Pünkösdi istentisztelet	VI. 7.
1909		
Koren Pál	Húsvétvasárnapi istentisztelet	IV. 16.
Szeberényi L. Zsigmond	Áldozócsütörtöki konfirmálás	V. 16.
Szeberényi L. Zsigmond	Pünkösdi istentisztelet	V. 30.
1910		
Csepregi György	Húsvétvasárnapi istentisztelet	III. 27.
Koren Pál	Konfirmáció, áldozócsütörtök	V. 5.
Koren Pál	Pünkösdi istentisztelet	V. 15.
Koren Pál	Reformációi istentisztelet	X. 31.
Sztik Gusztáv	Istentiszteleten végzett funkció	XII. 25.

[160] Békés 1919. június 7.
[161] Békés 1919. június 7, július 9.
[162] Tátrai Károly 1927-es visszaemlékezése. Jegyzőkönyvek. C. 12.
[163] Békés 1920. május 9, november 6, december 22.
[164] Békés 1920. május 9, november 6.
[165] Jegyzőkönyvek C. 12.: a fennmaradt fizetési számlák, illetve a Békésben megjelent hirdetések alapján.

1911		
Koren Pál	Húsvétvasárnapi istentisztelet	IV. 16.
Koren Pál	Közgyűlés	IV. 30.
Szeberényi L. Zsigmond	Áldozócsütörtöki istentisztelet	V. 25.
Szeberényi L. Zsigmond	Pünkösdi istentisztelet	VI. 4.
Knyihár Károly	Reformációi istentisztelet	X. 31.
Csepregi György	Karácsonyi istentisztelet	XII. 25.
1912		
Koren Pál	Húsvétvasárnapi istentisztelet	IV. 7.
Szeberényi L. Zsigmond	Áldozócsütörtöki istentisztelet	V. 16.
Maczák György s. lelkész	Pünkösdi istentisztelet	V. 26
Knyihár Károly	Reformációi istentisztelet	X. 31.
Koren Pál	Karácsonyi istentisztelet	XII. 25.
1913		
Csepregi György	Húsvétvasárnapi istentisztelet	III. 23.
Koren Pál	Áldozócsütörtöki istentisztelet	V. 1.
Koren Pál	Pünkösdi istentisztelet	V. 11.
Szeberényi L. Zsigmond	Reformációi istentisztelet	X. 31.
Csepregi György	Karácsonyi istentisztelet	XII. 25.
1914.		
Koren Pál	Húsvétvasárnapi istentisztelet	IV. 12.
Szeberényi L. Zsigmond	Áldozócsütörtöki istentisztelet	V. 21.
Szeberényi L. Zsigmond	Pünkösdi istentisztelet	V. 31.
1915		
Csepregi György	Áldozócsütörtöki istentisztelet	V. 16.
?	Pünkösdi istentisztelet	V. 31.
1916		
Csepregi György	Áldozócsütörtöki istentisztelet	V. 13.
1917		
Vidovszky Kálmán	Húsvétvasárnapi istentisztelet	IV. 1.
?	Áldozócsütörtöki istentisztelet	V. 13.
?	Pünkösdi istentisztelet	V. 27.
1918		
?	Áldozócsütörtöki istentisztelet	V. 5.
?	Pünkösdi istentisztelet	V. 12.
?	Karácsonyi istentisztelet	XII. 25.
1919		
?	Pünkösdi istentisztelet	VI. 7.
1920		
?	Pünkösdi istentisztelet	V.9.
?	Istentisztelet	XI. 14.
?	Karácsonyi istentisztelet	XII. 25.

IRODALOM

BÁCSKAI 1991.
Bácskai Vera: Gyula gazdasága és társadalma a XV–XVI. században. Gyulai Füzetek 3. Gyula, 1991.

DOMOKOS 1971.
Domokos József: Áchim L. András. Budapest, 1971.

HAAN 1870.
Haan Lajos: Békés vármegye hajdana. Pest, 1870.

KARÁCSONYI 1896.
Karácsonyi János: Békés vármegye története I. Gyula, 1896.

KIS 1992.
Kis Bálint: A békés-bánáti református egyházmegye története. Békéscsaba–Szeged, 1992.

KÓSA 1994.
Kósa László: A gyulai református egyház története. Gyulai Füzetek 7. Gyula, 1994.

MÁRKI 1936.
Márki Barna (szerk.): Békés Vármegye. Budapest, 1936.

NÉMETH 2000.
Németh Csaba: Az evangélikus egyház oktatási, kulturális és szociális tevékenysége Békés megyében. In.: Világnak világa. Egyházak a Körösök mentén. Gyulai Katalógusok 8. (Szerk.: Havassy Péter) Gyula, 2000. 41–50.

RÁCZ 1880.
Rácz Károly: A zarándi egyházmegye története. Arad, 1880.

SCHERER 1938.
Scherer Ferenc: Gyula város története I–II. Gyula, 1938.

SZABÓ 1987.
Szabó András: Mágocsy Gáspár és András udvara. In.: Magyar reneszánsz udvari kultúra. (Szerk.: R. Várkonyi Ágnes) Budapest, 1987. 263–279.

SZENTKERESZTY 1932.
Szentkereszty Tivadar: Békés vármegye népoktatásának története. Gyula, 1932.

VERESS 1938.
Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1313–1800). Budapest, 1938.

The establishment of the evangelical parish in Gyula

– Csaba Németh –

Résumé

The citizens of Gyula backed the Reformation at the turn of the 1520-ies and 30-ies. It became the intellectual center of the Trans-Tisza *(a region of Hungary to be found to the east from the „Tisza" river)* evangelical church district. But the regional priesthood subscribed to the Helvetian creed. Since the Turkish occupation the cure of souls of the Gyula evangelists was done by the reformed clergymen.

The establishment of the independent church district was urged on by the leaders of the Arad-Békés County Church District. By the aid of a Hungarian language congregation they wanted to prove the irrationality of the charge of pan-slavism; and also against the peasant movement, lead by András Áchim L. they could reckon on the support of the parish governed mainly by state officials.

The establishment of the Gyula Evangelical Branch Church was declared on the convocation on 03rd June 1907. The parish had 424 members. They held five church services annually, on the more important feasts. They held their church occasions in the state elementary school. The Békéscsaba clergymen were taken care of the faithfuls of the branch church.

The establishment of the independent parish was declared on 17th August 1913. In their opininon Gyula could become the care center of the evangelists living scattered in the surrounding, Arad and Bihar County settlements. But they did not become independent till the end of the world war. The world war caused serious shocks. After the war the major part of the members of the congregation – regarding the state in 1907 – was exchanged. The parish had to be reorganized.

Németh Csaba
Erkel Ferenc Múzeum
H–5700 Gyula, Kossuth L. u. 17.
E-mail: nemcsab@mailbox.hu

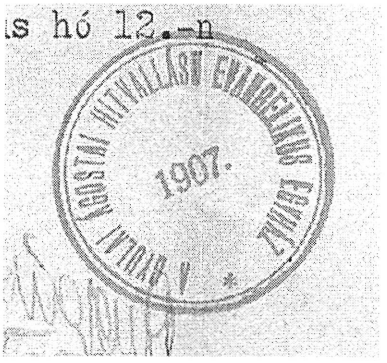

1. kép. A gyulai egyházközség 1907 óta használt pecsétje

2. kép. Dr. Ladics László, a gyulai evangélikus fiókegyház felügyelője
(EFM: A Ladics család hagyatéka. Td. 84.35.1.3.)

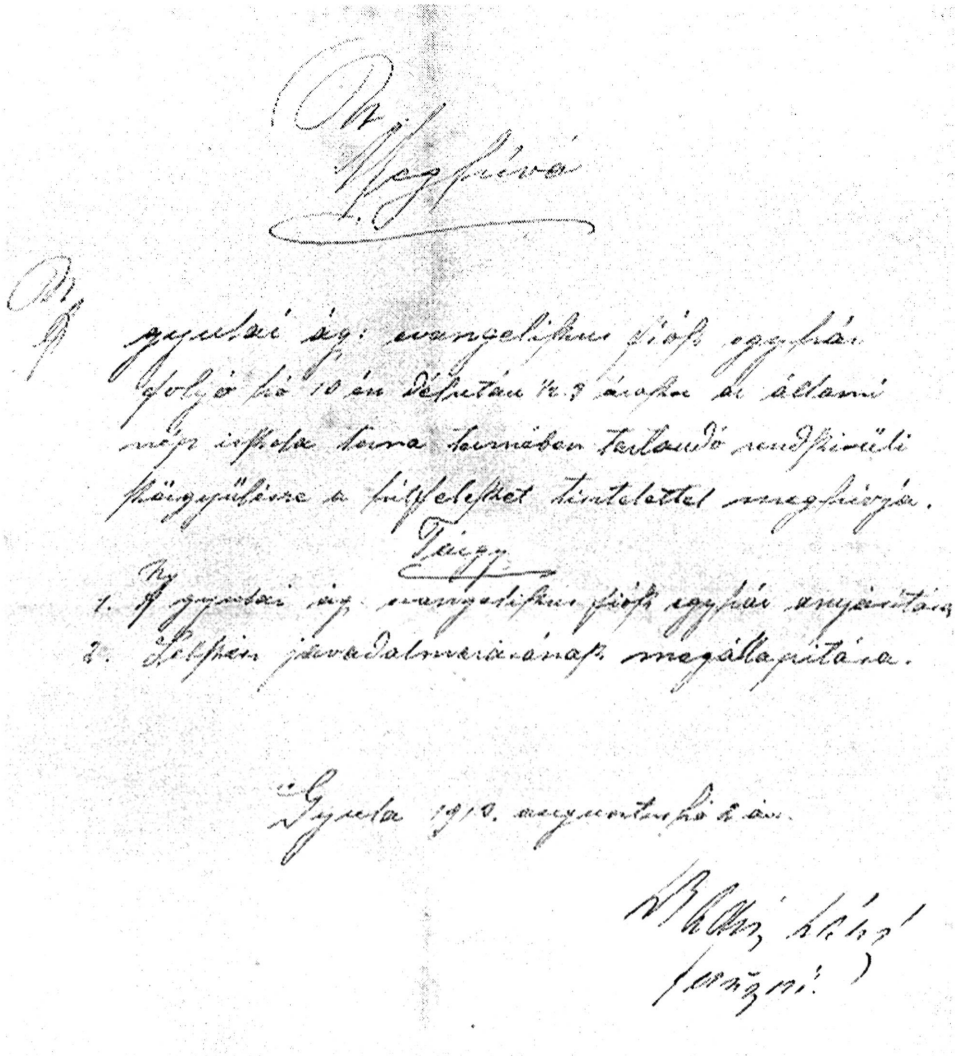

3. kép. A gyulai egyházközség 1913. szeptember 10-ére szóló közgyűlési meghívója

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 523–556.

A Magyar–Román Társaságok története 1945–1950-ig

– Csobai Lászlóné –

I. Magyarország bel- és külpolitikai helyzete a második világháború végén

Magyarország 1944 őszén fokozatosan hadműveleti területté vált és egyben megszállt országgá. A harcoló csapatok 1944. szeptember 23-án érték el az ország délkeleti határait, az első magyarországi települést, december közepére a Tiszántúl jelentős része is a szovjet csapatok kezére került, és a hadműveletek 1945. április közepéig tartottak. A front elvonulásával általában a legtöbb helyen megalakulnak az új hatalmi szervek nemzeti bizottság néven. Ezek legfontosabb teendői a halottak eltemetése, a háborús romok eltakarítása, a járványok megelőzése, a közélelmezés megszervezése, a termelés újraindítása, stb. A felsoroltak mellett fontos szerepük volt még a szovjet hadsereg ellátását biztosító szolgáltatások, különösen a közmunkák megszervezésében, amelyek a front állásától és szükségleteitől függően érintették általában a polgári lakosságot. Az országban zajló események alakulását befolyásoló tényező lett az illegalitásból kilépő Magyar Kommunista Párt. A párt akcióprogramját 1944. november 30-án a debreceni Néplap hasábjain tette közzé. A program a következő fontosabb követeléseket és intézkedéseket tartalmazta:

a. a nemzet aktív részvétele az ország felszabadításában,
b. a fasiszta szervezetek feloszlatása, a háborús bűnösök felelősségre vonása,
c. a népellenes törvények és rendeletek hatálytalanítása a demokratikus szabadságjogok egyidejű biztosításával,
d. az igénylők közreműködésével radikális földreform bevezetése,
e. a nagytőke befolyásának korlátozása, a munkások és alkalmazottak szociális helyzetének javítása,
f. a sztrájkjog törvényben való rögzítése
g. őszinte együttműködés a szomszédos államokkal és a nyugati szövetséges nagyhatalmakkal,
h. barátság kiépítése a Szovjetunióval,
i. a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, vagyis a koalíció mielőbbi létrehozása, amelyben az ország valamennyi demokratikus és antifasiszta erejének egyesülniük kell.[1]

A Magyar Nemzeti Függetlenségi front 1944. december 2-án alakult meg Szegeden, az MKP, a Szociáldemokrata Párt (SZDP), a Nemzeti Parasztpárt (NPP), a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt (FKGP), a Polgári Demokrata Párt (PDP), és a szakszervezetek részvételével. A front tagjai a Magyar Kommunista Párt akcióprogramját – kisebb módosításokkal – saját közös programjukként fogadták el. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot és programját a Szovjetunió, mint Magyarország további sorsáért felelős szövetséges nagyhatalom az antifasiszta nagyhatalmak

[1] IZSÁK 1938. 11.

nevében is hajlandó volt elfogadni. A szövetséges nagyhatalmak hozzájárulásával és a függetlenségi frontba tömörült pártok megegyezése alapján 1944. december 14-én Debrecenben megtartotta alakuló ülését az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága. Az előkészítő bizottság kiáltvánnyal fordult a nemzethez, majd december 15–20. között – a nemzeti bizottságok aktív közreműködésével – lebonyolította az ideiglenes nemzetgyűlési választásokat. Az Ideiglenes Nemzetgyűlésben 230 képviselő foglalt helyet, közülük 90 az MKP, 56 az FKGP, 43 az SZDP, 16 az NPP, és 13 a PDP tagja volt. A felsoroltakon kívül 26 képviselő a szakszervezeteket képviseltette a törvényhozásban, 12 képviselő pártonkívüliként csatlakozott a függetlenségi fronthoz, valamint programjához.[2] A mandátumok száma összesen 498-ra emelkedett. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülésén, 1944. december 21-én, Debrecenben, a nemzet akaratának kifejezésére egyedül hivatottnak és a "magyar állami szuverenitás kizárólagos képviselőjének" nyilvánította, majd másnap – a szövetségesek által Moszkvában elfogadott lista alapján – „megválasztotta" az Ideiglenes Nemzeti Kormányt. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke Zsedényi Béla egyetemi tanár, a miniszterelnök Miklós Béla vezérezredes lett. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés – előzetes pártközi megállapodás alapján – 23 tagú Politikai Bizottságot is választott, széles hatáskörrel. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés ülései közötti időszakban ez a testület ellenőrizte a kormányt. A bizottság munkájában a pártok vezető politikai személyiségei vettek részt. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány összetétele nem felelt meg pontosan a politikai erőviszonyoknak, ezért a későbbiekben két ízben is sor került a kormány „rekonstrukciójára". Az Ideiglenes Nemzeti Kormány, a függetlenségi front programjának megfelelően, 1944. december 28-án hadat üzent Németországnak. Ezzel Magyarország egyértelműen kinyilvánította csatlakozását az antifasiszta hatalmakhoz, és ezzel megnyílt az út a fegyverszünet megkötéséhez is. Magyarország, mint a háború vesztese, arra kényszerült, hogy fenntartás nélkül elfogadja a győztesek érdekeit, és az általuk diktált feltételekkel kössön fegyverszünetet, majd békeszerződést. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti szerződésben vállalta, hogy minden lehetséges módon és eszközzel hozzájárul a szövetségesek háborús erőfeszítéseihez, és 8 gyalogos hadosztályt bocsát a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság rendelkezésére. A diktátum érvénytelenítette az 1938. és az 1940. évi bécsi döntéseket, és arra kötelezte a kormányt, hogy az összes csapatot és hivatalnokot Magyarország 1937. december 31. határai mögé vonja vissza. Rendelkezett még a fasiszta maradványok felszámolásáról, a jóvátételi kötelezettségekről, a polgári közigazgatás helyreállításáról, valamint a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, a (SZEB) felállításáról. A bizottság tagjai voltak az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió képviselői, elnöke pedig Vorosilov marsall lett, ebből adódóan Magyarország további sorsának alakításában a döntő szó a szovjeteké lett. A SZEB volt hivatott szabályozni és ellenőrizni a fegyverszüneti feltételek végrehajtását. Széles hatáskörrel rendelkezett, „kezében tartotta" a külpolitikát, de fontos belpolitikai kérdésekben is utasíthatott. Ez azt jelenthette, hogy nemcsak az ország szuverenitását korlátozta, hanem az Ideiglenes Nemzeti Kormányt és az azt követő kormányok politikáját is erősen befolyásolta. A fegyverszüneti szerződést a szövetséges nagyhatalmak nevében Vorosilov, az Ideiglenes Nem-

[2] PÖLÖSKEI–GERGELY–IZSÁK 1994. 270.

zeti Kormány megbízásából pedig Gyöngyösi János külügyminiszter, Vörös János honvédelmi miniszter és Balogh István miniszterelnökségi államtitkár írta alá.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány a fegyverszüneti szerződés aláírása után látott hozzá az új államszervezet kiépítéséhez. Legelső feladatának a demokratikus hadsereg megszervezését tekintette. Megkezdődött a felbomlott közigazgatás ujjászervezése, az új belügyi és igazságügyi apparátus kiépítése, a közrend biztosítása, az ujjászerveződő rendőrség bűnügyi osztályának megalakítása, a háborús bűnök elkövetésével gyanúsítottak felkutatása. A politikai rendőrség megszervezésében kezdettől – a szovjet és állambiztonsági szervek képviselőinek közreműködésével és tanácsával – Péter Gábornak volt fontos szerepe. 1945. március elején megalakult a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya, júliusban pedig létrehozták a gazdasági rendőrséget. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. januári rendeletével újjászervezte az önkormányzatokat és a közigazgatást. Az ideiglenes törvényhatósági bizottságok és képviselő testületek megválasztásával és összetételével kapcsolatosan a jogszabály úgy intézkedett, hogy azokban minden demokratikus párt, illetve a szakszervezeteken keresztül a társadalom minden rétege arányos képviselethez jusson. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. február 26. rendelete – a polgári jobboldali és fasiszta politikai és félkatonai szervezetek feloszlatásáról – a fasizmus maradványai radikális felszámolásának a jegyében fogant. Ezzel egyidejűleg hatályon kívül helyezte az ún. zsidótörvényeket, és rehabilitálta az ellenforradalmi rendszerben baloldali meggyőződésükért elítélteket. A népbíróságok végezték a háborús bűnösök büntetőjogi felelősségre vonását. 1945. február-márciusban megalakultak a földigénylő bizottságok, március 17-én a kormány elfogadta a földosztásról szóló rendeletet, majd a bizottságok átalakultak földosztó bizottságokká, és a földosztás is befejeződött augusztus végére. A végrehajtott földosztás felszámolta a nagybirtokrendszert, megszüntette a nagy- és középbirtokok gazdasági hatalmát Magyarországon.

Az 1944. március 19-i német megszállás után rendszeressé váló légitámadások, majd szeptember végétől a több mint fél éven át tartó frontharcok romhalmazzá változtatták az országot. A fővárosban több mint 13.000 lakás megsemmisült, több mint 18.000 lakhatatlanná vált. Szinte teljesen megbénult az egész ország közlekedése. Felrobbantották a vasúti és közúti hidak jelentős részét. A németek szétrombolták a vasúti sínhálózat és pályatestek közel 40 %-át. A gyárak, üzemek és vállalatok 90 %-át érte kisebb-nagyobb károsodás. Az állatállomány és a mezőgazdasági felszerelések is súlyosan károsodtak. A háborús károk a nemzeti vagyon 40 %-ának feleltek meg, ami a hadműveletekből, s főleg a bombatámadásokból és az egymással szemben álló hadseregek szükségleteinek a kielégítéséből származott, illetve a veszteségeket növelte még a nemzeti vagyon jelentős részének Ausztriába és Németországba való szállítása is. Az anyagi károk mellett Magyarország második világháborús emberveszteségе kb. 750.000-re tehető. Az ország jóvátételi kötelezettségei tovább nehezítették a helyreállítást. A fegyverszüneti szerződés értelmében Magyarország a Szovjetuniónak 200, Jugoszláviának 70, Csehszlovákiának 30 millió USA-dollárt volt köteles hat év alatt természeti javakban – világpiaci áron számítva – fizetni.

Az ország belpolitikai helyzetét jellemezte, hogy 1945 nyarára a pártok az egész országban kiépítették szervezeteiket, és ezzel nagyjából egyidejűleg lazultak kapcsolataik, ellentéteik pedig fokozódtak. Az MKP befolyását mutatja, hogy 1945 február-

jában 30.000, majd októberben már félmillió tagja volt. A párt akcióprogramjának mielőbbi végrehajtását és az újjáépítés megindítását szorgalmazta. Elsősorban az ipari munkásságra, a bányászokra és a falusi szegénységre kívánt támaszkodni. Az MKP Moszkvából jött vezetői: Rákosi Mátyás (főtitkár), Farkas Mihály, Révai József, Nagy Imre, Vas Zoltán – és az itthoniak: Rajk László, Kádár János, Horváth Márton, Apró Antal, Kállai Gyula nemcsak a megszálló hatóság bizalmát élvezték, hanem többségük fenntartás nélkül kiszolgálta a Szovjetuniót is.[3] Ugyanakkor az MKP kezdettől fogva számított a koalíciós pártokban tevékenykedő baloldali politikusokra, akik beépített személyek voltak az ellenzéki pártokban. A párt lapja a Szabad Nép volt.

A SZDP az MKP-hez hasonlóan szintén az ipari munkásságra és a városi dolgozó rétegekre kívánt támaszkodni. Taglétszáma olyan 400.000 körül mozgott. A párt egyáltalán nem volt egységes. Vezetői között volt a konzervatív Peyer Károly, az európai szociáldemokrata Kéthly Anna, Bán Antal, Szeder Ferenc, Szélig Imre és a határozottan baloldali, erősen kommunistabarát Marosán György, Szakasits Árpád (főtitkár), Rónai Sándor. A párt lapja a Népszava volt.[4]

A baloldali radikális Nemzeti Parasztpárt elsősorban a szegény- és kisparasztság politikai képviseletére vállalkozott, de csatlakoztak hozzá az értelmiségiek (pedagógusok, orvosok, protestáns lelkészek) közül is. 1945 augusztusában taglétszáma meghaladta a 170.000-et. A párt vezetői: Veres Péter, Kovács Imre, Darvas József, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Farkas Ferenc és mások voltak. Mondhatnák, hogy e pártban tömörültek a népi írók mozgalmának legjelesebb képviselői, és itt tevékenykedett Bibó István is. A párt lapja a Szabad Szó volt.[5]

A FKGP ujjászervezése 1944 végén Debrecenben történt Balogh István elnökletével. A párt 1945 nyarára, mintegy 900.000 fős tagságával átfogta az egész országot. A párton belül megkülönböztethettünk:

1. A párton belüli balszárnyhoz tartozókat, akik vállalták a MNFF programjának következetes végrehajtását. Ők voltak a polgári tagozatban helyet foglaló baloldali értelmiségiek, mint: Barcs Sándor, Gulácsy György, Mihályfi Ernő, Ortutay Gyula, és itt helyezkedtek el Dobi István és szegényparaszti hívei is. A balszárnyhoz számítható Gyöngyösi János, Fíló Sámuel, Szabó Árpád, Dinnyés Lajos és Oltványi Imre is. Ez a szárny igen szoros kommunista kapcsolatokkal rendelkezett. Elismert vezetőjük maga a pártvezér, Tildy Zoltán volt.
2. A párton belüli centrum alkotta a legerősebb és a legszervezettebb csoportot, tagjai voltak Nagy Ferenc, Kovács Béla, Varga Béla. Mögöttük sorakozott fel nemcsak a módos parasztság túlnyomó többsége, hanem a közép- és kisparasztság jelentős része. Jó kapcsolataik voltak a városi burzsoáziával és a nagytőke képviselőivel, valamint a katolikus egyházzal. Ez a szárny – elsősorban külpolitikai okokból – a békeszerződés aláírásáig nem kívánta a baloldali pártokkal kötött megállapodást felmondani, mivel ez az MNFF szétszakítását jelentette volna.

[3] Uo. 276.
[4] Uo. 276.
[5] Uo. 276.

3. A párton belüli polgári és kispolgári irányzat képviselői igen nagy számban foglaltak helyet. Tagjai képviselték a nagytőkét és a vele összefonódott nagybirtokosokat, mint Auer Pál, Pfeiffer Zoltán, Szolnoki István és Sulyok Dezső. Létezett még a Vásáry István és a B. Szabó István-féle módos paraszti irányzat is. A kisgazdapártot 1945 nyarára kialakult összetétele miatt a történeti irodalom joggal nevezi gyűjtőpártnak. A párt lapja a Kis Újság volt.[6]

1944 végén a polgárság másik szószólójaként jelentkezett a Polgári Demokrata Párt. A párt lényegében a fővárosban és a megyeszékhelyeken rendelkezett politikai befolyással kb. 60.000 fős tagságával. 1945 áprilisában a párt elnöke gr. Teleki Géza volt, majd Szent-Iványi Sándor teológiai tanár lett. Az alelnökök Bródy Ernő és Őrley Zoltán voltak, tagjai pedig még Supka Géza nagytudású polihisztor és Rupert Rezső polgári liberális politikus. A párt lapja a Világ volt. A MKP hatására 1945 nyarára a Polgári Demokrata Pártot kiközösítették a függetlenségi frontból.[7]

A Magyar Radikális Párt 1944 novemberében Csécsy Imre vezetésével szerveződött újjá. Programja és politikai irányelvei baloldali jellegük ellenére is csak szűk körben terjedtek el. Vezetőik Csécsy Imre mellett Zsolt Béla és Kende Zsigmond. A párt lapja a Haladás volt.[8]

1944 végén, 1945 elején kezdődött meg a Keresztény Demokrata Néppárt, majd 1945 tavaszától a Demokrata Néppárt szervezése. Két egyetemi tanár, Eckhardt Sándor és Bálint Sándor révén azonban már 1945 végétől parlamenti képviselettel rendelkeztek. Lapjuk a Hazánk volt.[9]

A nyugati nagyhatalmak a diplomáciai elismerést a közös listáról való lemondástól tették függővé. Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokon a szavazatok alapján a FKGP 245, az MKP 70, az SZDP 69, az NPP 23, a PDP 2 mandátumot szerzett. A nemzetgyűlés első ülése azonban még további 12 képviselőt választott tagjai sorába. Így került megválasztásra: Bölöni György, Miklós Béla, Juhász Nagy Sándor, Károlyi Mihály, Kodály Zoltán, Moór Gyula, Páczay Pál, Szentgyörgyi Albert, Szőnyi István, Tamási Áron, Vámbéry Rusztem és Zsedényi Béla.[10] A nemzetgyűlési választások tisztázták a politikai erőviszonyokat Magyarországon. A „polgári tábor" szinte egyöntetű támogatását élvező Független Kisgazdapárt szerezte meg a szavazatok abszolút többségét, ugyanakkor a kommunisták–szociáldemokraták és a parasztpártiak együttes szavazati aránya 41,2 % volt. Ez egyben azt is bizonyította, hogy az új nemzetgyűlésben a baloldal jelentős erőt képviselt. 1945. november 15-én sikerült a kisgazdapárt vezetőjének Tildy Zoltánnak koalíciós kormányát megalakítania, melyben 7 kisgazdapárti, 3-3 kommunista és szociáldemokrata és egy parasztpárti politikus kapott helyet. Dobi István, Rákosi Mátyás és Szakasits Árpád államminiszterként kerültek be a kormányba. A FKGP győzelme után a Tildy-kormányban a baloldal pozíciói jelentősen megerősödtek, és a kormány megalakulásának külföldi visszhangja kedvezőbb volt mint a hazai.

[6] Uo. 277.
[7] Uo. 277.
[8] Uo. 277.
[9] Uo. 278.
[10] Uo. 280.

II. A Budapesti Magyar–Román Társaság létrejöttének körülményei és megalakulása

E tanulmány első fejezetében nyomon követhettük az ország belpolitikájának legfontosabb eseményeit. Az ország bel- és külpolitikai helyzetéből adódó politikai követelések tulajdonképpen megfogalmazták a Magyar–Román Társaság megalakításának szükségességét, és egyben meghatározták, illetve előkészítették a társaság létrejöttének körülményeit. Pontosabban megfogalmazva az MKP-nek már az 1944. november 30-án, a debreceni Néplap hasábjain közzé tett akcióprogramjában felsorolt követelések és intézkedések között olvashatjuk többek között a következő célkitűzést: „őszinte együttműködés a szomszédos államokkal és a szövetséges nyugati nagyhatalmakkal". Ennek a célkitűzésnek a jegyében alakultak meg a különböző Társaságok, mint a Magyar Keleti Társaság,[11] a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság[12] a Magyar–Román Társaság, a Magyar–Angol Társaság[13], a Magyar–Amerikai Társaság[14], a Magyar–Jugoszláv Társaság.[15] Megalakulásuk az ország külpolitikai elszigeteltségéből való kiutat jelentették, illetve a nyitást és egyben az ország szuverenitásának az elismertetését kívánták elősegíteni, szorgalmazni. Nem véletlen, hogy megalakulásuk kronologikus sorrendjében, az említett társaságok közül éppen a Magyar–Román Társaság volt a harmadik. A társaság főtitkára, Balázs T. Béla megfogalmazása szerint: „tudvalevő, hogy az összes szomszédos népek közül a legtöbb tennivalónk a románokkal van".[16]

A levéltári iratanyagból úgy tűnik, hogy a magyar–román kultúrkapcsolatok megindításának, illetve rendezésének tervezése szinte egy időben két szálon is elkezdődött. Szenczei László budapesti író 1945. szeptember 14-i keltezéssel beadványt küldött a Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak, melynek tárgya: „A Magyar–Román Kultúrkapcsolatok Munkaterve". A beadványt, illetve annak másolatát a VKM eljutatta Gyöngyösi János magyar külügyminiszternek azzal, hogy még mielőtt állást foglalna a figyelmet érdemlő tervben, kérje a külügyminiszter véleményét is. Az említett beadványhoz egyidejűleg elkészült annak költségvetési tervezete is, amely egy előirányzat volt az 1945. október 1-jétől 1946. április 1-jéig terjedő időszakra. A román kulturális kapcsolatok munkaterve már az elején leszögezi, hogy a bekövetkező új korszakban a Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak rendszeresen szorgalmaznia kell a délkelet-európai szomszéd népekkel a kulturális kapcsolatok ügyét. Az említett munkaterv szerint a Kultuszminisztérium Külföldi Kulturális Ügyosztálya keretében, illetve annak egy autonóm szerveként „Délkelet-Európai Művelődési Munkakör"-t kellene létrehozni, amely megindítana egy széleskörű, a szellemi élet több területére kiterjedő munkát, amely a „délkelet-európai szomszédnépek kultúráját a magyar műveltség termékenyítő közelségébe hozhatná". A beadvány szerint a Délkelet–Európai Művelődési Munkakörnek két alosztálya lenne: egy

[11] UMKL VKM iratai XIX i–u 57747/1946.
[12] Magyar Nemzet 1945. okt. 6. 1.
[13] Uo.
[14] Magyar Nemzet 1945. okt. 4. 1.
[15] Uo.
[16] UMKL KÜM iratai 45002/1945

román és egy délszláv (jugoszláv és bolgár). A munkaterv részletesen csak a román kapcsolatok kiépítésére tesz javaslatokat, átfogóan kiterjesztve azokat a kulturális szféra szinte minden ágára, mint a:

1. *Könyvkiadás*
   Felsorolja melyek azok a legfontosabb, alapvető művek, amelyek azután kihatnak a magyar–román kapcsolatokra. Kiemeli a román bibliográfia jelentőségét.
2. *Színházi élet*
   Tartalmazza a színházi élet továbbfejlesztésére vonatkozó elképzeléseket, különös tekintettel az operairodalomra.
3. *Zenei élet*
   Elsősorban a román népzene népszerűsítésére tett javaslatokat, kihangsúlyozva a hangversenyek fontosságát.
4. *Kiállítások rendezése*
   A kiállítások rendezésénél kiemeli a román etnográfia területét.
5. *Képzőművészet*
   A képzőművészetnél a magyar–román közös vonásokra hívja fel a figyelmet.
6. *Ismeretterjesztő, népszerűsítő tevékenység*
   Kiemeli a népszerűsítő előadások tartását, a szabadegyetemek rendezését, a román nyelvtanfolyamok kiírását, versenyvizsgák megtartását, valamint a romániai ösztöndíjak odaítélésének fontosságát.
7. *Magyar–Román egyetemi kultúrcsere*
   Ennek keretében román professzorok magyar egyetemeken, magyar professzorok román egyetemeken oktatnának egy-két szemesztert.

A munkatervben szerepel egy Délkelet-európai Szemle, amely havi, vagy évkönyvszerű megjelenésével a délszláv mellett rendszeresen közölne román anyagot is. Legvégül fontosnak tartotta mindazok nyilvántartását, akik rendszeresen foglalkoznának román kulturális ügyekkel. Azokra az írókra, tudósokra, képzőművészekre és zenészekre gondolt a munkaterv szerzője, akiket a munkaprogram megvalósításánál számításba lehetne venni. Szükségesnek látta még kihangsúlyozni, hogy a munkát azokkal az emberekkel és azzal az anyaggal kell elkezdeni, amely az adott körülmények között kéznél van, ezért is tartja fontosnak a számbavételt. Mellékletként tartalmazta az első költségvetési irányzatot is, amely hat pontban foglalta össze a legfontosabb tételeket:

a. Pályázat egy népszerű román irodalomtörténet megírására 15 ív terjedelemben, amely a pályadíjjal és a nyomdaköltséggel együtt 300 000 P;
b. Egy román nép- és műzeneszámokat bemutató hangverseny rendezési költségeire 70.000 P;
c. Egy klasszikus román színdarab lefordításának honoráriumára 20.000 P;
d. Egy román etnográfiai és képzőművészeti kiállítás rendezési költségeire 40.000 P.

Egy előadó havi honoráriumára 6 x 8.000, azaz összesen 48.000 P-t irányzott elő. A költségvetési tervezet szerint a terv elbírálásánál figyelembe kell venni, hogy az előirányzott összeg nagy része megtérülne a könyv eladásából, a hangverseny fellépti díjából, sőt megfelelő üzleti publicitás esetén még haszonnal is járhatna.[17]

[17] UMKL VKM iratai 110097/1945.

Ez volt tehát mindjárt a háború utáni első elképzelés a román kulturális kapcsolatok felvételére, az együttműködés kialakítására még a Magyar–Román Társaság megalakulása előtt. Ebből a koncepcióból is világosan kitűnik, hogy külpolitikailag csak Romániával és Jugoszláviával tartották elképzelhetőnek a kapcsolatfelvételt. Az iratanyagból kiderül, hogy a Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kulturális ügyekben is minden alkalommal egyeztetett a Magyar Külügyminisztériummal még mielőtt állást foglalt volna. A külügyminisztérium Szenczei László beadványára reagálva megállapította, hogy a vázolt program oly széles körű, úgyszólván felöleli a minisztérium, a Külügy Társaság, valamint a Magyar–Román Társaságnak a munkakörét.[18] A külügyminisztérium válasza szeptember 25-i keltezésű, és úgy tűnik, hogy Szenczei László beadványa független, önálló kezdeményezés volt, amikor a Magyar–Román Társaság létrejötte, megalakulása már eldöntött tény volt. Mint említettem, már a minisztérium is hivatkozott rá, miután hivatalosan a Magyar–Román Társaság 1945. szeptember 21-én alakult meg.

III. A Magyar–Román Társaság megalakulása

A Magyar–Román Társaság 1945. szeptember 21-én tartotta alakuló közgyűlését Budapesten, a Györffy István Kollégium dísztermében. Az alakuló közgyűlésen dr. Szegfű Gyula történész professzor, az akkori Magyarország moszkvai nagykövete elnökölt. Az alakuló közgyűlésen felszólaltak Gyöngyösi János külügyminiszter, Szentgyörgyi Albert természettudós, Tamási Áron és Darvas József író, Kosáry Domokos történész, bibliográfus és Kardos László.[19]

1. A Magyar–Román Társaság célkitűzése, szervezeti felépítése, feladata

A Magyar–Román Társaság Politikai és Kulturális Tájékoztatója szerint a társaság a következő célkitűzéssel alakult meg: „ – irodalmi, művészeti, tudományos és társadalmi kapcsolatok létesítése és ezek fejlődésének előmozdítása a két ország népe között, Magyarország és Románia kulturális és társadalmi tényezőinek bevonásával. Hatékonyabban a két ország népének kölcsönös tájékoztatása Magyarország és Románia társadalmi életéről."[20]
Elnök: Kodály Zoltán, Főtitkár: Balázs T. Béla, Titkár: dr. Sinkovicsh Márta. Az Elnöki Tanács tagjai: Bartók Béla, Szentgyörgyi Albert, Bereczky Albert, Szalay Sándor, Marosán György, Illyés Gyula, Darvas József, Farkas Mihály, Révay József, Szegfű Gyula, Alföldi András, Hajnal István, Ortutay Gyula, Szőnyi István, Veil Emil, Major Tamás, Domanovszky Sándor, Sántha Kálmán. A választmány tagjai: Csicsery-Rónai István, Lukács Gyula, Kosáry Domokos, Berky János, Béky Ernő, Kardos László, Haraszty Sándor, Hont Ferenc, Györke József, Szabó Zoltán, Tildy Zoltánné, Hamza D Ákos, dr. Manyák Ernő, Nonn György, Zakariás G. Sándor, Zsanthon István, Ger-

[18] Uo.
[19] Magyar–Román Táraság. – Asociatia Maghiaro–Romana.1945–1947. Budapest.
[20] Politikai és Kulturális Tájékoztató. A Magyar–Román Társaság Dokumentációs Osztálya. Budapest. (MMM NGy. Hd. 87.103.1.)

gely Sándor, Komáromi Pál, Majláth Jolán, Visky János, Jusztusz Pál, Erdődi János, Simándy Tamás, Farkas Ferenc, Bisztray Gyula.[21]

A Magyar–Román Társaság legfontosabb feladatának tekinti a kulturális kapcsolatok felvételét Romániával, éppen ezért – Balázs T. Béla, a társaság főtitkárának megfogalmazásában – a hivatalos magyar külpolitika leghathatósabb támogatója a két nép tudományos és művészeti eredményeinek kicserélése lehet.

A Magyar–Román Társaság megalakulása után 1945. szeptember 29-én nyújtotta be a Magyar Külügyminisztérium Kulturális Osztályához az első költségvetési tervezetét. Balázs T. Béla, a társaság főtitkára levélben kéri költségvetésük jóváhagyását, hogy kulturális programjukat megvalósíthassák.[22] A Magyar Külügyminisztérium 1945. október 3-án küldte el költségvetési hozzájárulását. A miniszteri leirat tartalmazza azon kikötését, hogy „ a társaság mindenféle kérdésben mind a Külügyminisztérium, mind a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium illetékes osztályaival előzetesen meg kell beszélniük tennivalójukat, és akkor a külügyminisztérium nem zárkózik el az alól, hogy konkrét, nagyobb rendezvények alkalmával újabb kérelemmel fordulhassanak a minisztériumhoz anyagi támogatásért".[23]

A minisztérium ezen kikötéséből is érzékelhető, hogy mennyire külpolitikai kérdés is volt a társaság működése. A Nemzeti Segély a Magyar–Román Társaságnak felajánlotta a Munkácsy u. 15. szám alatti házat. Ahhoz azonban, hogy a társaság berendezhesse székházát, a házon bizonyos javítási munkálatokat kell elvégezni, ezért október 23-án Balázs Béla főtitkár, írásban kéri a külügyminisztert 2.000.000 P kiutalására.[24] Sajnos a Magyar–Román Társaság levéltári anyaga igen hiányos, így a társaság első munkatervét nem sikerült megtalálni, csupán az 1946. január 12-én keltezettet.[25] Az első költségvetésből és munkatervből megállapítható, hogy a társaság szakosztályi megosztásban dolgozott. Összesen négy szakosztályt működtetett.[26]

a) A Történettudományi Szakosztály titkára dr. Tóth András tanár volt. A munkaterv szerint ettől a szakosztálytól vártak a legtöbbet, és ez meg is fogalmazták. „A múlt – mindkét fél részéről – az uralkodó osztályok uszító politikája miatt, egyoldalúan, elfogultan, a valóságnak nem megfelelően lett feltárva. A tudományos igazságot háttérbe szorítva, az egymással vetekedő, háborús politikát folytató magyar és román uralkodó osztályoknak gyártotta a szellemi fegyvereket, a magyar és a román történettudomány egyaránt." Amint a munkaterv írja, ebben a szellemben jelentek meg a könyvek és a tanulmányok ezrei. Adatok támasztották alá a „tudományos érveket", melyek nemcsak egymással ellenkeztek homlokegyenest, hanem legtöbbször a valósággal is. Mindezek eredménye volt a „kölcsönös gyanakvás és ellenszenv felszítása és végső fokon a gyűlölet és a türelmetlenség, a soviniszta-fasiszta szellemnek a kifejlődéséhez vezetett a két nép között". A Magyar–Román Társaság e szakosztálya a magyar és a román nép történeti egymáshoz kapcsolódásának, társadalmi, gazdasági egymásrautaltságának, a földrajzi adottságok által megszabott sorsközösségének, együtt-

[21] UMKL KÜM iratai 45002/1945.
[22] Uo.
[23] Uo.
[24] UMKL KÜM iratai 45008/1945.
[25] UMKL KÜM iratai 65005/6–1946.
[26] Uo.

élésének tényeit, törvényszerűségeit hívatott a tudományos tárgyilagosságnak megfelelően kikutatni. Ez a szakosztály feladata, amit el kell végeznie egyrészt a tudományos igazság kedvéért, valamint a két nép békéjéért. A Történettudományi Szakosztály tenni akarását, valóságos programját a tervezet hat kötet kiadási tervével támasztotta alá. A tervezet tartalmazta egy gyűjteményes munka kiadását Magyarok és románok a Kárpáteurópa történetében címmel. Második kötetként szerepelt Veress Endrének a pesti egyetemi nyomda és a román intézmények, tudósok évszázados kapcsolatait összefoglaló munkája. A harmadik kötet Közös magyar–román jobbágyfelkelések (Dózsa, Bábolna), a negyedik pedig Magyar–román törökellenes harcok címmel jelent volna meg. Az ötödik kötet tudományos megalapozottsággal A magyar–román ellentétek igazi okai címen feltárta volna a két nemzet uralkodó osztályainak imperialista törekvéseit. A hatodik kiadvány – amely talán több kötet terjedelmű lett volna – feladatául a román szociológia ismertetését jelölte ki. Ez elsősorban a Dimitrie Gusti-féle szociológiai iskola falukutatásainak és szociográfiai tanulmányainak lefordítását tartalmazta volna. A Dimitrie Gusti-féle szociológiai iskola falukutatásai az 1920-as években indultak, és az általa vezetett kutatások eredményeként több kötetnyi falumonográfia jelent meg a Román Tudományos Akadémia kiadásában. A Román Tudományos Akadémia meghívására a falusi gyűjtőmunkában 1934–1936-ig Lükő Gábor magyar etnográfus is részt vett. A társaság fontosnak tartotta, hogy a parasztságról tiszta képet kapjon a társadalom, amit ezeknek a köteteknek a kiadásával tarthattak elérhetőnek. Természetesen az akkori belpolitikai viszonyok is megkövetelték ezt, vagy legalábbis indokolttá tették, hisz a nemzetgyűlési választásokon a szavazatok abszolút többségét a kisgazdapártiak szerezték meg.

b) A Természettudományi Szakosztály titkára dr. Szabó Zoltán fővegyész volt. Feladataként a magyar–román tudományos intézmények és tudományos szakkörök közötti kapcsolatok kiépítését határozták meg. Hangsúlyozták a magyar–román tudósok és szakkörök közötti közös megbeszéléseket, a tudományos eredmények kicserélését, kongresszusok rendezését, a gyakori találkozások kezdeményezését és megszervezését a rokonszakmák magyar és román művelői között. Konkrétan magyar–román biológus kongresszusok megszervezésére, és orvos cserére gondoltak. A szakosztály C. Parhon professzor, a világhírű endokinológus munkáiból tervezett néhány kötetet kiadni.

c) A Művészeti Szakosztály titkára Makkai László volt. Erre a szakosztályra hárult az a feladat, hogy a román irodalom és művészet eredményeit, alkotásait megismertesse a magyar közönséggel. A tervezet szerint „sajnos Magyarországon alig ismerik a román irodalmat, vagy a román népköltészetet, népzenét, a népi táncokat". A szakosztály tervbe vette, hogy a Magyar Rádió heti egy alkalommal egy órányi időtartamban, a román népet és kultúráját ismertetné meg a magyar hallgatósággal. Mihai Eminescu, a legnagyobb román költő megismerése céljából „Eminescu Ünnep" megrendezését tervezték. Délkelet címen megjelenő kötetük egy a délkelet-európai népekkel, elsősorban a románok társadalmi, gazdasági helyzetével, kultúrájával ismertetné meg a magyarságot. A kötetet dr. Tamás Lajos és dr. Gáldi László egyetemi tanárok összeállításában tervezték kiadni. Terveik között szerepelt még a román irodalom antológiájának, Makkai László fordításában Liviu Rebreanu parasztregényének a Ciuleandra-nak, Mihail Sadoveanu román író Baltagul (A balta) című regényé-

nek és Mihai Beniuc román költő magyar nyelvre fordított verseinek a megjelentetése. Az utóbbi három kötet a munkaterv készítésekor nyomdakészen a kiadásra várt.

d) A Sajtó és Propaganda Szakosztály titkára dr. Berky János miniszteri titkár volt. A szakosztály feladata a magyar–román sajtókapcsolat megszervezése volt, a magyar sajtó megfelelő szakszerű híranyaggal való ellátása. Ezzel párhuzamosan a bukaresti Román–Magyar Társaságot segítve, ellátta magyar vonatkozású anyaggal a román rádiót és a sajtót. Feladata volt még a magyar kultúra és tudomány termékeinek terjesztése Romániában, valamint a romániai magyarság kulturális és művelődési anyaggal való ellátása. Felvállalta a népművészeti, képzőművészeti kiállítások megrendezését, hangversenykörutak, valamint román művészek, művészeti együttesek magyarországi vendégszereplésének szervezését. Tervezte, hogy ösztöndíjcserét kezdeményez és épít ki a magyar–román tudósok és diákok között. Vállalták, hogy segítik a túrizmust a két ország között, hogy közvetítenek a magyar és román szakszervezetek között, hogy kölcsönös gyermeknyaraltatási akciót kezdeményeznek, hogy a magyar és román ifjúsági és női szervezetek között kapcsolatot építenek ki.

2. A Magyar–Román Társaság tevékenysége, programja

A társaság megalakulása után igyekezett intenzíven dolgozni, úgy, hogy igen rövid idő alatt kézzelfogható eredményt tudjon felmutatni a munkatervében megfogalmazott feladatok közül. A társaság titkára 1945. október 27-én kelt, a külügyminiszterhez intézett levelében azt írja, hogy az alig néhány hete alakult Magyar–Román Társaság máris jelentős munkát végzett. Eredményként sorolja fel, hogy a kultuszminisztérium hozzájárulásával a budapesti egyetemre meghívtak négy román tudóst, ezenkívül pedig a történeti szakosztályon „kiadványok állnak nyomdakészen." (Veress Endrének az egyetemi nyomda román kapcsolatait, valamint a magyar–román sorsközösséget tárgyaló kötete.) Hasonlóképpen készülőben van két műfordítás is, Mihai Beniuc költeményei Gáldi László, és Mihail Sadoveanu Baltagul című regénye Makkai László fordításában. Ezeknek a köteteknek a szerzői tiszteletdíjának, illetve nyomdai előállítási költségeinek finanszírozását kérik a külügyminisztériumtól.[27] Az 1946-os év egyik legfontosabb teendőjének bizonyult, a Munkácsy u. 15-ös számú háznak a Magyar–Román Társaság székházává történő felújítása, berendezése. Ennek érdekében a társaság újjáépítési segélyért folyamodott a Magyar Újjáépítési Minisztériumhoz, a Magyar Külügyminisztériumhoz pedig a székház igénylési, majd megtartási jogának megszerzéséért.[28] A társaság tervei, programjai közül figyelemre méltó hogy mindjárt az 1946-os év legelején tárgyalásokat folytatott egy Romániában rendezendő magyar képzőművészeti és iparművészeti kiállítás megrendezéséről.[29] Sajnos a társaság iratanyagai között nem találtam arra való utalást, hogy a kiállítások megrendezésére sor került-e vagy sem. Ennek az évnek a legjelentősebb programja a „magyar írók, művészek és filmesek március 13–20. közötti bukaresti útja"[30] volt. Az igen részletes jelentésben olvasható, hogy a bukaresti Román–Magyar Társaság meghívása alap-

[27] UMKL KÜM iratai 45010/1945.
[28] UMKL KÜM iratai 2034/1946.
[29] UMKL KÜM iratai 6005/6/1946.
[30] UMKL VKM iratai XIX–I–1 e 577 47/1946.

ján, az utat a Magyar–Román Társaság szervezte, és hogy a meghívottak listáját is a Magyar–Román Társaság mutatta be Keresztury Dezső kultuszminiszternek. Romániából március 13-án különvonat érkezett Budapestre, amely csupán 14-én indult el a vendégekkel és március 15-ére virradóra ért Bukarestbe, ahol a vendégeket különböző szállodákban helyezték el. Aznap Constantinescu román propagandaminiszter adott díszebédet a vendégek tiszteletére, amelyen „Vladescu kisebbségügyi, Ralea művészeti miniszter és Victor Eftimiu író is megjelentek". A magyar vendégeket Eftimiu a Román–Magyar Társaság elnöke köszöntötte, amelyre Zilahy Lajos író válaszolt. Este 19 órakor a Magyar Népi Szövetségnek a bukaresti Atheneumban volt a március 15-i emlékünnepsége, amelyen Vladescu kisebbségügyi miniszter, magyar részről pedig Kállay államtitkár szólalt fel. A díszpáholyban Petru Groza román miniszterelnök foglalt helyet leányával, Constantinescu propaganda miniszterrel, Mircescu miniszterelnökségi kabinetfőnökkel és Suciu államtitkárral. Az ünnepélyről Keresztury magyar miniszter valamint Groza román miniszterelnök és kíséretük a bukaresti Bartók-Kodály hangversenyre mentek. A szünetben Keresztury Dezső magyar kultuszminiszter a modern zeneművészetről tartott beszédet, amelyben hangsúlyozta a magyar–román közeledés kedvező kilátásait. A hangversenyt „film-bál" követte, amelyen Keresztury miniszter, Groza miniszterelnök és kíséretük, valamint a vendégek vettek részt.

Március 16-án Keresztury magyar miniszter egyórás látogatást tett Groza román miniszterelnöknél, majd délelőtt 11 órakor a román szenátusi palotában írói találkozóra került sor. A találkozón Victor Eftimiu elnökölt. Jelen voltak: Zilahy Lajos és Háy Gyula magyar írók, Paikert Géza, Keresztury miniszter úr, továbbá Balázs T. Béla és Horváth Elek. Délután négy órakor ugyancsak a Szenátusi Palotában Zilahy Lajos elnökletével filmtárgyalások folytak, majd utána Keresztury miniszter úr és kísérete a bukaresti Román–Szovjet Művelődési Társaság palotájában filmbemutatón és fogadáson vett részt. Még aznap este az Aro Filmpalotában művészestet rendeztek a magyar művészek részvételével, Keresztury kultuszminiszter úr pedig Nékán Sándornál, a bukaresti magyar misszió vezetőjénél tett látogatást.

Március 17-én délelőtt Paikert Géza a bukaresti magyar követségen folytatott tárgyalásokat. Délben a bukaresti Állami Opera igazgatója Massini fogadta Keresztury miniszter urat, majd az ő, és a budapesti Operaház tiszteletére ebédet adott, amelyen Groza miniszterelnök úr, Ralea, Constantinescu, Vladescu miniszterek vettek részt, és amelyen Petru Groza magyar nyelven tartott beszédében a magyar–román barátságot éltette. A beszédre Keresztury hasonló szellemben válaszolt. Az ebéd után valamennyien a bukaresti Operaház „Zsidónó" című előadását tekintették meg, majd este részt vettek a Nemzeti Színház bálján.

Március 18-án Keresztury Dezső kultuszminiszter Dimitrie Gusti professzor szociológiai intézetét, majd Brauner tanár népzeneművészeti stúdióját tekintette meg, és kirándulást tettek a bukaresti szabadtéri népművészeti faluban. Délben újabb tárgyalások következtek Suciu államtitkárral és Nékás tanácsossal, majd este az Aroban rendezett magyar–román gálaesten vettek részt Groza miniszterelnökkel és a román kormány több tagjával. A gálaestet Ralea művészeti miniszter fogadása követte, amelyen a bukaresti közéleti személyek, írók és a művészeti világ számos képviselője vett részt.

Március 19-én délben Keresztury kultuszminiszter és kísérete különvonattal Brassóba indult, ahol megérkezésükkor megbeszéléseket folytatott a Magyar Népszövetség megjelent képviselőivel, Balogh Edgárral és Pozsár Andrással, a brassói városi elnökkel, Kónya Józsefnéval, Székely Lászlónéval, Mélász Vilmosnéval. Március 19-én reggel Brassóból elindulva a különvonat Gyulafehérvárott állt meg, ahol Keresztury miniszter, Kálay államtitkár, Zilahy Lajos író kíséretében látogatást tettek Márton Áron gyulafehérvári püspöknél. Ezután a vonat továbbindult Budapestre, ahová este 21 órakor érkezett meg a magyar delegáció.

Az 1946-os év jelentős eseményének számított még egy Magyar–Román Intézet felállítása. Balázs T. Béla tájékoztatja Gyöngyösi János külügyminisztert, hogy a párizsi béketárgyalások után a Magyar–Román Társaság, amely már túl van a kezdet nehézségein, új lendülettel folytatja munkáját, azaz tervbe vette, és már részben meg is valósította a Magyar–Román Intézet felállítását. Az intézet „hivatott megvalósítani a magyar–román együttműködést tudományos és művészeti síkon". Az intézet felállításához hozzájárul a kultuszminisztérium nyolc román ösztöndíjas tudós egyévi ellátásával, a Honvédelmi Minisztérium pedig a szükséges ágyak és felszerelések kiutalásával. Továbbá a Teleki Intézet, a Pedagógusok Szakszervezete és a Györffy-kollégium nyújtott segítséget könyvekkel és bútordarabokkal.[31]

A Magyar–Román Intézet felállítására az intézet céljára igényelt Munkácsy Mihály u. 15. szám alatti villa épületében került sor. Az épület helyreállítási munkálatait folyamatosan végezték a különböző rendkívüli segélyek igénylésével. 1946. október 25-én a Magyar–Román Társaság Tildy Zoltán köztársasági elnök részvételével Mocsáry Lajos emlékünnepélyt rendezett. A köztársasági elnök megnyitója után Kosáry Domokos tartott előadást, és felszólaltak Molnár Erik, Bognár József és Szalai Sándor, méltatva Mocsáry Lajosnak, a dunai együttműködés nagy magyar úttörőjének emlékét. 1946. december 11-én tartotta a Magyar–Román Társaság tisztújító közgyűlését, amelyen a közgyűlés egyhangúlag, Kodály Zoltánt elnökké, Bognár József polgármestert és Farkas Mihály országgyűlési képviselőt alelnökké, Balázs T. Bélát főtitkárrá választotta.[32] Az 1946-os év végének nagyobb eseménye volt, hogy a társaság saját vendégeként fogadta Budapesten a román zenei kultúra képviselőjét, Constatin Silvestri-t, a bukaresti Filharmónia és a Román Rádió karnagyát, akinek december 17-én a Forum Klub különtermében rendezték meg művészestjét.[33]

A Társaság levelezéséből az is kiderül, hogy az 1946-os év gazdasági szempontból igen nehéz évnek bizonyult, mivel házbér-, villany-, telefondíj hátralékok képződtek. A tüzelő- és pénzhiány miatt a nagy érdeklődés mellett megkezdett előadás-sorozatát is kénytelen volt felfüggeszteni.[34]

A Magyar–Román Társaság 1947. évi programja nagy jelentőségű, nemzetközileg is hangsúllyal bíró rendezvényeket valósított meg. Január 22-én a Fővárosi Népművelési Központtal, „A világ kultúrája" című sorozatban, román estet rendezett, melynek keretében Vargyas Lajos a román zenéről, és dr. Gáldi László egyetemi tanár

[31] UMKL KÜM iratai 61834/6/1946.
[32] Magyar–Román Táraság. – Asociatia Maghiaro–Romana.1945–1947. Budapest.
[33] Uo.
[34] UMKL KÜM iratai 61834/6/1946.

a modern román líráról tartott előadást. Még ugyanabban a hónapban, január 28-án a Mocsáry Lajos Kollégium javára művészestet rendezett, melyen Dora Massini és Mihai Stirbey, a bukaresti operaház tagjai román népdalokat adtak elő.[35]

A Magyar–Román Társaság 1947. évi munkájának kiemelkedő eseménye a május 1-jétől 7-éig tartó „A Román Kultúra Hete" című rendezvény volt, amelynek már január 21-én elkészült a program- és költségvetési tervezete. Célját, mint általában minden rendezvényük esetében ez alkalommal is megfogalmazták: „megismertetni a magyar közvéleménnyel a román nép kultúráját, és ezáltal előmozdítani a Magyar–Román barátság megvalósulását". Tíz pontban fogalmazták meg a legfontosabb programpontokat.

1. Román képzőművészeti kiállítás rendezése a Nemzeti Szalonban.
2. Román háziipari kiállítás a Fórum Klubban.
3. Román népdal- és táncegyüttesek fellépése a Nemzeti Színházban.
4. Magyar–Román könyvkiállítás a Fővárosi Könyvtárban.
5. A Magyar Rádió műsora
6. A mozik filmműsora
7. Magyar–Román Írókongresszus a Fészek Klubban
8. Magyar–Román Történettudományi és Szociológiai Kongresszus a Teleki Pál Tudományos Intézetben
9. Magyar–Román Orvos Kongresszus a Magyar Orvosok Szakszervezetében
10. Magyar–Román Mérnök és Technikus Kongresszus

A Magyar–Román Társaság által rendezendő Budapesti Román Kulturális Hét tervezetének tárgyában összehívott értekezletre 1947. február 13-án került sor. Az értekezleten rész vettek: a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter, a Külügyminisztérium képviselői, valamint a Magyar–Román Társaság részéről Balázs T. Béla. Az értekezleten sajnálattal állapították meg, hogy a tájékoztatásügyi miniszter és a székesfőváros polgármestere nem küldte el megbízottját. Az értekezlet mindenekelőtt leszögezte, hogy a Román Kulturális Hét megrendezését a duna-medencei közeledés elősegítése érdekében elsőrendű fontosságúnak tartja és megállapította, hogy a Hét megrendezésére a Magyar–Román Társaság hivatott. A vallás- és közoktatásügyi miniszter és a külügyminiszter képviseletében jelenlévők kijelentették, hogy a Magyar–Román Társaságot készek mind erkölcsileg, mind anyagilag támogatni.[36] Az értekezletről készült jelentés is hangsúlyozta a rendezvénynek a külpolitikai súlyát, fontosságát. Balázs T. Béla, a Magyar–Román Társaság főtitkára 1947. április 8-án küldte el a külügyminiszternek a Román Kultúra Hetének programját, amely teljes mértékben megegyezett a januárban készült tervezettel. A Román Kultúra Hetére készülve, illetve ezzel párhuzamosan a Magyar–Román Társaság elhatározta a Mocsáry Lajosról elnevezett kollégium felállítását. Tulajdonképpen már április 14-én, a kultuszminisztérium államtitkára tájékoztatta Gyöngyösi János magyar külügyminisztert, hogy elkészült a Mocsáry Lajos Kollégium részletes költségvetési tervezete, összesen a kilenc alkalmazottra le-

[35] Magyar–Román Táraság. – Asociatia Maghiaro–Romana.1945–1947. Budapest.
[36] UMKL KÜM iratai 60523/6/1947.

bontva. A kollégium költségének egyharmad részét a miniszterelnök úr, egyharmad részét a külügyminiszter úr és a fennmaradó egyharmad részt pedig a kultuszminisztérium fogja fedezni. Az egyeztetés azért vált esedékessé, mert a Magyar–Román Hét egyik kiemelkedő eseményéül a Mocsáry-kollégium megnyitását tervezték, amely a folyamatosan helyreállított Munkácsy Mihály u. 15. szám alatti épületben működött. A megnyitást a Hét fővédnöke, Tildy Zoltán köztársasági elnök vállalta.[37] A terv szerint a kollégiumban 20 erdélyi származású magyar állampolgár és 10 romániai román egyetemi hallgató nyer otthont és ellátást. A kollégium ekkor már tulajdonképpen szegényesen bár, de berendezve várta lakóit. A napi sajtó, valamint a Magyar–Román Társaság kiadványai tudósítottak az egyik legjelentősebb programjáról, amely valóban szinte a tervezet szerint valósult meg.[38]

A Román Kultúra Hete alkalmából, a Magyar–Román Társaság meghívására dr. Petru Groza, román miniszterelnök és Mihail Sadoveanu, a román nemzetgyűlés elnöke vezetésével 80 tagú küldöttség érkezett Budapestre. A román küldöttséget a pályaudvaron a magyar kormány tagjai fogadták. A küldöttség tiszteletére a Magyar–Román Társaság díszvacsorát rendezett, melyen román részről beszédet mondott Stelian Nicolau professzor, Petre Nistor a bukaresti Román–Magyar Társaság főtitkára, Nagy István a romániai magyarság nevében. Magyar részről Darvas József miniszter, a Magyar–Román Társaság Intéző Bizottságának tagja, Veres Péter miniszter és Bassola Zoltán államtitkár köszöntötte a vendégeket. Április 30-án Gyöngyösi János külügyminiszter megnyitotta a képzőművészeti kiállítást. Este a Nemzeti Színházban román–magyar művészestet rendeztek, amelyen felléptek a legkiválóbb román és magyar művészek, valamint a román népi tánccsoport. Május 1-jén a román küldöttség tagjai – miután délelőtt részt vettek az ünnepségen – délután a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége által rendezett ünnepségen is jelen voltak. Május 2-án Tildy Zoltán köztársasági elnök és dr. Petru Groza román miniszterelnök ünnepélyesen felavatták a Mocsáry Lajos Kollégiumot. Az ünnepélyes felavatáson Farkas Mihály országgyűlési képviselő, alelnök képviselte a Magyar–Román Társaságot. Jelen voltak még: Mihail Sadoveanu, a Román Nemzetgyűlés elnöke, akkor a legnagyobb élő román író, Victor Eftimiu a Román Írószövetség elnöke, Octav Livezeanu román tájékoztatásügyi miniszter, Jan Pas művészetügyi miniszter, Emil Bodnăraş belügyi államtitkár, Ştefan Nicolau orvosprofesszor. Magyar részről jelen voltak Dinnyés Lajos miniszterelnök, Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád, miniszterelnök-helyettesek, Veres Péter Ortutay Gyula, Mihályfi Ernő miniszterek, valamint a magyar közélet számos más képviselője. Délután Mihályfi tájékoztatásügyi miniszter megnyitotta a román könyvkiállítást a Fókusz Galériában, ahol román részről Octavian Livezanu román tájékoztatásügyi miniszter mondott beszédet. Május 4-én a Zeneakadémia Nagytermében Constantin Bugeanu vezényelte a Székesfővárosi Zenekart, műsoron pedig román szerzők művei szerepeltek. Este az Operaház díszelőadáson mutatta be az Aidát román operaénekesek közreműködésével, melyen megjelent dr. Petru Groza miniszterelnök és kísérete. Május 5-én a román vendégek Kecskemétre utaztak, ahol a város és a Magyar–Román Társaság helyi szervezetének vendégei voltak. Május 6-án különfé-

[37] UMKL KÜM iratai 61105/6/1947.
[38] UMKL KÜM iratai 60217/6/1947.

le szakmai megbeszéléseket tartottak a Magyar Írók Szövetségében, a pedagógus-, orvos-, mérnök-, újságíró- és színész szakszervezetekben. Délután az Iparművészeti Múzeum körtermében Ortutay Gyula kultuszminiszter megnyitotta a Román Népművészeti Kiállítást, amelyen román részről Jan Pas művészetügyi miniszter mondott beszédet. A Román Kultúra Hete alkalmából a Madách Színház a Magyar–Román Társaság rendezésében bemutatta Tudor Muşatescu román drámaíró Titanic Keringő című színdarabját. A román küldöttség május 6-án, délután utazott el Budapestről.[39]

A rendezvények után Balázs T. Béla főtitkár levélben kereste meg a külügyminisztériumot, kérve azt, hogy a társaságnak állandó szubvenciót biztosítson. Kérését igyekezett alátámasztani az eddig elért eredményekkel, a következőket írva: „Most a külföldön is visszhangot keltő Román Kultúrhét sikeres megrendezése, a Mocsáry Lajos Kollégium felépítése után" a Magyar–Román Társaság remélte, hogy elnyeri a külügyi kormányzat bizalmát.[40] A Román Kultúrhétre való készülődéssel párhuzamosan a Magyar–Román Társaság és a Mocsáry Lajos Kollégium ifjúsága elhatározta, hogy az 1948-as centenáris évre a dunai népek együttműködése nagy apostolának, Mocsáry Lajosnak az andornaki kastélyában Dunavölgyi Találkozóhelyet és Szabadegyetemet rendeznek be. 1947 tavaszán elkezdődött a 16 szobás kastély rendbehozatala, majd szeptember 20-án a helyreállítási munkálatok befejeződtek. Andornak Egertől 20 km-re fekszik. A kastély mellett lévő 15 holdas gyönyörű parkot az Eger patak két ága fogja közre. Az andornaki Dunavölgyi Találkozóhelynek az ünnepélyes átadását 1948 májusára tervezték. Az ünnepélyes megnyitóra meghívnák a szomszéd népek tudósait, művészeit, vezető férfiait, és megrendezésre kerülne az első Dunavölgyi szociológiai és történettudományi kongresszus. A Dunavölgyi Találkozóhely nemcsak alkalmi kongresszusoknak és összejöveteleknek nyújtana megfelelő helyet, hanem itt kerülne felállításra a Dunavölgyi Szabadegyetem is, ahol állandó jellegű tanfolyamokon, szemináriumokon nyernének képesítést a fiatal tudósok, művészek, szakemberek, akik a Duna-völgye gazdasági, kulturális és politikai problémáinak megoldásán fáradoznak.[41]

Az 1947-es évben a Magyar–Román Társaság igen változatos programmal igyekezett feladatának, a magyar külpolitikai céloknak megfelelni. A társaság július 13-án a Mocsáry Lajos Kollégiumban Arta Florescu és Mihail Ştirbey román operaénekesek, valamint Cserfalvy Alíz és más magyar művészek részvételével szabadtéri hangversenyt rendezett. Július 28-án dr. Kemény G. Gábor a Mocsáry Lajos Kollégium előadótermében Mocsáry Lajosról tartott előadást. Július 30-án Szegő Júlia, a kolozsvári zeneművészeti főiskola tanára előadást tartott a társaság rendezésében „A magyar és a román népzene Erdélyben" címmel. Augusztus elején a Mocsáry Lajos Kollégiumban Kacsó Sándor, Bende Béla és Havadtői Sándor esperes erdélyi magyar képviselők tartottak előadást, melyen Kodály Zoltán elnökölt, és amelyet Farkas Mihály országgyűlési képviselő, a társaság alelnöke nyitott meg. Még ezen a nyáron a Magyar–Román Társaság megszervezte, hogy az aszály sújtotta Romániából 1500 gyermek érkezzék három hónapos magyarországi tartózkodásra.[42]

[39] Magyar–Román Táraság. – Asociatia Maghiaro–Romana.1945–1947. Budapest.
[40] UMKL KÜM iratai 60002/1947.
[41] UMKL KÜM iratai 63881/1947.
[42] Magyar–Román Táraság. – Asociatia Maghiaro–Romana.1945–1947. Budapest.

Augusztus 12-én a Magyar–Román Társaság meghívására kilenc román író és művész érkezett a Mocsáry Kollégiumba az élükön Eugen Jebeleanu íróval és Eugen Ciuca szobrászművésszel. Látogatásuk célja a magyar nép és kultúra megismerése volt. Még ugyanabban a hónapban a bukaresti Román–Magyar Társaság és a budapesti Magyar–Román Társaság közös akciója keretében 11 tagú magyar pedagógusküldöttség utazott egy hónapos tanulmányútra Romániába, dr. Fövény Lászlóné, a Magyar Pedagógusok Szakszervezete titkára és a Magyar–Román Társaságot képviselő dr. Sinkovics Márta vezetésével. Októberben a Magyar–Román Társaság vendége egy nyolctagú román művész- és tudós csoport, mely egy éves tanulmányútra érkezik Budapestre.[43] Az 1947-es év utolsó hónapjaiban a Magyar–Román Társaság az Országos Könyvtári Központtal együttműködve azon fáradozott, hogy a már megnyitott Mocsáry Lajos kollégiumban könyvtárat állítson fel, továbbá arra törekedett, hogy az andornaki Dunavölgyi Találkozóhelyet teljesen berendezze.

Az 1948-as év egyik legnagyobb az eseménye, január 23-án, dr. Petru Groza, Románia miniszterelnökének második látogatása volt. Anna Pauker külügyminiszter, Gheorghescu belügyminiszter, Pătrăşcanu igazságügy-miniszter, Radaceanu munkaügyi-miniszter kíséretében, meglátogatta a Mocsáry Lajos Kollégiumot, ahol Kodály Zoltán a társaság elnöke, Balázs T. Béla a társaság főtitkára és Markovits Jenő a Számvizsgáló Bizottság elnöke fogadta.[44]

A Magyar–Román Társaság 1948. évi programját meghatározta az 1948-as centenáris ünnepségek jegyében való készülődés. A Magyar–Román Társaság a fővárosban március 15-én, vasárnap délelőtt a Nemzeti Színházban díszelőadást tartott az 1848-as forradalom megünneplésére. Constantin Daicovici egyetemi tanár megnyitó beszédében az 1848-as magyar szabadságharc eseményeit vázolta, majd dr. Takács Lajos nemzetiségi miniszter méltatta 1848 eseményeit. Az ünnepség végén felolvasták azokat a táviratokat, amelyeket a budapesti Magyar–Román Társaság erre az alkalomra kapott, illetve felolvasták román nyelven Petőfi Sándor „Még kér a nép" című költeményét.[45] A centenáris ünnepségekre Romániából Budapestre érkezett magyar diákcsoport a marosvásárhelyi „Gecse Dániel" és a kolozsvári Móricz Zsigmond kollégiumok számára orvostudományi szakkönyveket kértek a Mocsáry Lajos Kollégiumtól, amelyeket Balázs T. Béla főtitkárnak sikerült beszereznie, és egyben kérte Ortutay Gyula Vallás- és Közoktatásügyi minisztert, hogy a könyvek árát a Mocsáry Lajos Kollégium részére szíveskedjék kiutalni.[46]

A már elindított folyamatok, programok teljesen a külpolitikától váltak függővé és mindig érvényesülnie kellett a viszonosság elvének is. A Magyar–Román Társaság tevékenységével lépésről lépésre követte a külpolitikai eseményeket, vagyis a magyar–román egyezmények, együttműködések esetleges sikertelenségei, vagy eredményei tükröződtek a társaság programjában is. Az 1946-os évben a Magyar–Román Társaság levelezését már cégjelzéses papíron folytatta, amelyen a következő fejléc olvasható: „Magyar–Román Társaság", „Asociația Maghiaro–Română", alatta pedig

[43] Uo.
[44] Uo.
[45] Délkelet I. évf. 3.szám. Budapest, 1949. ápr. 1.
[46] UMKL VKM iratai 253510/48.

az iroda illetve a székház címe „Iroda: V. Alkotmány u. 10. III. Tel: 127–429 Székház: VI. Munkácsy Mihály u. 15. Tel:121–927." A levélpapír bal felső sarkában a társaság emblémája található, amelyen a magyar–román nemzeti színű zászló látható, fölötte félkörívben a M R T betűkkel. A társaságnak 1948-ban volt olyan levélpapírja is, amelyiken a Magyar–Román Társaság alatt a következő volt olvasható: „Kolegiul Mocsáry Lajos Kollégium"[47] A nyomdai úton, emblémával előállított levélpapír is jelzi a két intézmény meglétét, azaz a magyar–román kultúrkapcsolatok intézményesítését. Miután 1947-ben megnyílt a Mocsáry Lajos Kollégium, a Társaság feladata volt, hogy a kollégium felszereltségét a bentlakók igényeinek megfelelően folyamatosan bővítse, korszerűsítse. Az 1948-as évet azzal kezdte, hogy a zavartalan működéséhez kérte a Magyar Kultuszminisztérium segítségét, pontosabban további 5 alkalmazott kinevezését. Kérésüket azzal indokolták, hogy a kollégium létszáma 30-ról 60 főre emelkedett, az ellátást viszont csak 30 főre kapják.[48]

A Magyarországnak Romániával 1948-ban kötött kulturális egyezménye előírta a Budapesten felállítandó román intézet létesítését. Balázs T. Béla a Magyar–Román Társaság főtitkára kérte a minisztériumot, hogy a Román Kulturális Intézetet a Mocsáry Lajos Kollégium épületében helyezzék el,[49] melyhez a minisztérium hozzájárult. A minisztérium Alexits György államtitkár döntése alapján, áprilisban 15 000 forintot biztosított a létesítendő intézet legszükségesebb berendezési és felszerelési tárgyainak beszerzésére.[50] 1948. április 25-én, a Román Népi Köztársaság új alkotmányának megszavazása alkalmából, a Magyar–Román Társaság Budapesten, az Uránia Filmszínházban, délelőtt 11 órától díszgyűlést rendezett. A díszgyűlésen Darvas József miniszter, Bognár József polgármester és Alexits György államtitkár tartottak beszédet. Az azt követő ünnepi műsorban Ascher Oszkár, Bretán Judit, Ilosvai Katalin, Lehotay Árpád román költők verseinek magyar fordítását adták elő. Böszörményi Béla, zongoraszámmal, Fejér Sándor hegedűszámmal, Pavlovics Milena és Koszó István román és magyar dalokkal, a Vásárhelyi kórus román népdalokkal lépett fel, végül pedig a Magyarországi Román Kultúrszövetség népi tánccsoportja román népi táncok előadásával működtek közre.[51]

Balázs T. Béla 1948. június 8-án kelt levelében értesíti Ortutay Gyula minisztert, hogy „a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium döntése értelmében a Magyar–Román kulturális egyezményben becikkelyezett budapesti Román Intézet a Mocsáry Lajos Kollégium épületében kerül felállításra. Előreláthatóan f. év szeptemberében a budapesti Román Intézet a megvalósulás stádiumában lesz." Amint azt Balázs T. Béla írta, az intézet legnagyobb problémája a megfelelő román nyelvű szakkönyvtár felállítása volt.[52] A szakkönyvekről több oldalas jegyzék készült, amely tartalmazott román irodalmi, irodalomtörténeti nyelvészeti köteteket, szótárakat, szöveggyűjteményeket. Ezek azután megtalálhatóak voltak valamennyi magyarországi román anyanyelvű, vagy román nyelvet is oktató iskolában. Évtizedeken keresztül ezek a román nyelvű köny-

[47] Uo.
[48] UMKL VKM iratai 253056/48.
[49] UMKL VKM iratai 253160/48.
[50] UMKL VKM iratai 253525/48.
[51] Délkelet I. évf. 4.szám. Budapest, 1949. ápr. 15. 9.
[52] UMKL VKM iratai 248641/48.

vek álltak az iskolai oktatás rendelkezésére, még akkor is, amikor már szinte használhatatlanoknak bizonyultak.

A Magyar–Román Társaság másik igen fontos feladata az andornaki Dunavölgyi Találkozóhely teljes berendezése volt. A kastély 1948 márciusától augusztusáig folyamatosan került berendezésre. Balázs T. Béla márciusban kér a külügyminisztériumtól 8000 forintot egy szoba berendezésére, hozzátéve, hogy „az andornaki Dunavölgyi Találkozóhelyet a Magyar–Román Társaság, a Magyar–Jugoszláv és a Magyar–Bolgár Társasággal karöltve állítja fel".[53] A Magyar–Román Társaság a bukaresti Román–Magyar Társasággal 8–8 ösztöndíjast cserélt ki. A Budapesten tartózkodó nyolc román ösztöndíjas részére a társaság havonta tanulmányi segélyt utalt ki, amelyet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium biztosított.[54] Sajnos a hiányos iratanyag miatt a társaság működésével kapcsolatban nem tudjuk minden esetben nyomon követni az eseményeket, még a programokat is csak némi hiányosságokkal. Az iratanyagban nincs nyoma a közgyűléseknek, csupán egy híranyagból tudjuk, hogy a tagok tagdíjat is fizettek. Egy adatközlő szerint a Magyar–Román Társaság tagjai tagsági igazolvánnyal is rendelkeztek, amelyből ez ideig úgy tűnik, egy sem maradt fenn.[55] A Mocsáry Lajos Kollégium vezetősége nevében Kánya Mária igazgató, a Vallás- és Közoktatásügyi miniszterhez 1948. december 20-án írt levelében tájékoztatja a minisztert, miszerint Balázs T. Béla, aki több mint két éven át minden idejét a kollégiumnak és a Magyar–Román barátság ügyének szentelte, mivel tovább folytatja tanulmányait, távozik a kollégiumtól.[56] A Társaság híreiben olvashatjuk, hogy a miniszterelnök előterjesztésére Tildy Zoltán köztársasági elnök a „Magyar–Román baráti kapcsolatok kiépítése körül szerzett érdemeik elismeréséül Balázs T. Bélának, a Magyar–Román Társaság főtitkárának a Magyar Köztársasági érdemrend tiszti keresztjét, Markovits Jenőnek, a Pénzintézeti Központ alelnökének a Magyar Köztársasági érdemrend kiskeresztjét, Antal Jánosnénak, a Magyar–Román Társaság Elnöki Tanácsa tagjának és Balázsné dr. Sinkovics Márta vezetőségi tagnak a Magyar Köztársasági érdemérem arany fokozatát adományozta".[57] 1948. december 20-án, Bán Györgyné küld tájékoztatót a külügyminisztériumnak, melyben a következőket írja:" Társaságunk munkája nem merev, évekre előre meghatározott, hanem mindenkor a helyzetnek megfelelően alkalmazott munka. Függ a két nép viszonyának fejlődésétől és a romániai testvértársaságok működésétől. A Társaság ennek megfelelően módosítja programját az MDP Külügyi Osztálya és Szirmai István főtitkár irányítása és útmutatása alapján".[58] A két és fél éves működés után először történik váltás a vezetésben. Balázs T. Bélát Szirmai István váltja fel a főtitkári székben, a Mocsáry Lajos Kollégium élére pedig Kánya Máriát nevezik ki igazgatónak. Ez a tájékoztató részletesen kifejti, hogy az akkori helyzetnek megfelelően a hangsúlyt a kulturális ismeretterjesztő munkára kell helyezni. A már említett tájékoztató szerint az andornaki Dunavölgyi Találkozóhely és a budapesti munkáskollégium csak akkor kezdi meg működését, ha a két ország kultú-

[53] UMKL VKM iratai XIX–I–1 e 253466/1946.
[54] Uo.
[55] MMM NGy. Hd. 87.102.1.1.
[56] UMKL VKM iratai 285891/48.
[57] Délkelet I. évf. 4. szám. Budapest, 1949. ápr.15. 10.
[58] UMKL KÜM iratai 550/1948.

regyezmény keretében erre vonatkozóan megállapodik.[59] Ez azt jelentette, hogy újabb két intézménnyel bővült volna a magyar–román barátság ügye. Tulajdonképpen már az 1948-as évtől a Társaság működésében észrevehető a halogató taktika, amely a belpolitikai helyzet erős balratolódásából adódott. 1948. december 29-én, Budapesten, a Zeneakadémián a Román Népköztársaság egyéves évfordulójának emlékére a Magyar–Román Társaság ünnepséget rendezett, amelyen Szirmai István a Társaság főtitkára méltatta az ünnep jelentőségét, majd pedig az akkori román nagykövet Aurel Mainasanu beszélt a közös román–magyar kapcsolatokról. Az ünnepségen a magyar kormány képviseletében jelen volt Dobi István miniszterelnök, Rajk László külügyminiszter, Ries István igazságügy–miniszter, Olt Károly népjóléti miniszter, Nógrády Sándor altábornagy és Révay József kultuszminiszter.[60]

A Magyar–Román Társaság az 1949. év programját az új vezetés irányítása alatt kezdte meg. Rákosiék a hatalom teljes kisajátításával könyörtelenül félreállították azokat, akik valamilyen módon és formában akadályát jelenthették hatalmuk gyakorlásának. Az 1948 szeptembertől 1949 márciusig terjedő tagfelülvizsgálat 300 000 fővel csökkentette az MDP létszámát, és a bizalmatlanság jegyében zajlott le. A politikai élet minden rezdülése érezhető volt a társaság működésében is. „A múlt év szeptember elsején Társaságunk Szirmai István elvtárs főtitkár és Kánya Mária elvtárs titkárral új vezetőséget kapott. Ez a vezetés nemcsak személyi csere volt, hanem munkánknak is új, intenzívebb irányt is szabott. Kereteinket egy Dokumentációs Osztállyal bővítettük ki, amely arra hivatott, hogy a Román Népköztársaság politikai, gazdasági és kulturális fejlődésére, valamint a két ország kapcsolataira vonatkozó anyagot feldolgozza és erről az illetékes szerveken keresztül a magyar közvéleményt tájékoztassa." Ezt írta a Magyar–Román Társaság Dokumentációs Osztálya, amely kiadta a már említett tájékoztatót. A tájékoztató szerint, éppen ezért, a Magyar–Román Társaság felvette a kapcsolatot a bukaresti Egyetemes Román Kultúrintézet román szakosztályával, amely értékes anyagszolgáltatásával elősegíti munkájukat.[61] A Társaság fokozatosan kezdte elveszíteni az első két évben tanúsított lendületét, mozgalmas programját. Miután a Mocsáry Lajos Kollégium élére is új vezető kerül, a kollégium életében is új irányvonal jelenik meg, amelyről a külügyminisztériumot, már 1949 februárjában tájékoztatják: „A Mocsáry Lajos Magyar–Román kollégium Vezetősége elhatározta, hogy intézetünket fokozott mértékben arra állítja be, hogy a Magyar–Román kulturális és gazdasági kapcsolatok szakembereit kinevelje. E végből megkeresést intézünk mindazokhoz a szervekhez, melyeknek kulturális, vagy gazdasági vonalon, románul tudó, szakmailag képzett és a román viszonylatban is jártas, politikailag megfelelő munkaerőre van szükségük".[62] A rendszernek szakmailag, de politikailag is megfelelő munkaerőre volt szüksége. A Román Intézet felállítását, már 1948-ban mindkét minisztérium – a Vallás- és Közoktatásügy Minisztérium, élén Ortutay Gyulával, valamint a Külügyminisztérium – elhatározta, és még 1948-ban megvalósítandónak tartotta. A Külügyminisztériumban készült feljegyzés szerint a Magyar–Román kulturá-

[59] Politikai és Kulturális Tájékoztató, 42. p. (MMM NGy. Hd. 87.103.1.)
[60] Uo.
[61] Uo.
[62] UMKL KÜM iratai 592/1949.

lis egyezmény keretében, 1949. december 31-ig Román Intézetet kell felállítani Budapesten, debreceni fiókintézettel.[63] A Vallás- és Közoktatásügy Minisztériumban már 1949 szeptemberében úgy találták, hogy a Román Intézet számára a helyiségek biztosítottak Budapesten és Debrecenben is. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1950. január 9-én Orbán Magdát bízta meg a felállítandó Román Intézet könyvárának rendezésével. A feljegyzés szerint a VKM részéről nem számítottak komoly működésre az intézetben, ám a Külügyminisztérium fontosnak tartotta a Román Intézet komoly működését.[64] A Magyar–Román Társaság 1948 tavaszától folyamatosan helyi csoportjának tekinti[65] a vidéken működő Magyar–Román Társaságokat, amelyek azután 1949-től folyamatosan megszüntetik tevékenységüket, végül pedig 1950-től a budapesti Magyar–Román Társaság sem hallat magáról.

A budapesti társaság mellett különböző vidéki városokban is alakultak Magyar–Román Társaságok, mint pl. Debrecenben, Gyulán, Nagykanizsán, Nagykőrösön.[66]

A Délkelet tudósítása szerint a Magyarországi Román Kulturszövetség megalakulásával egyidejűleg megalakult a Magyar–Román Társaság helyi csoportja Gyulán. Az alakuló közgyűlésre 1948. március 21-én, délután 4 órakor került sor a városháza dísztermében. A közgyűlésen részt vett Alexits György államtitkár, akinek beszéde után megválasztották a vezetőséget. A helyi csoport elnökéül Szabó Demetert, a gyulai románság görögkeleti lelkészét választották.

A debreceni társaságnak pedig helyi csoportjai is voltak Békésen, Hajdúnánáson, Mátészalkán, Battonyán és Berettyóújfaluban.

IV. A Debreceni Magyar–Román Társaság

A Debreceni Magyar–Román Társaság 1946. április 10-én tartotta alakuló közgyűlését.

A Debreceni Magyar–Román Társaság célja: „A Magyar–Román kapcsolatok megerősítése, elsősorban Debrecenben és a Tiszántúlon. *Eszközei:* a román nyelv, folklór, irodalom és művészetek ismertetése és a magyar irodalom román nyelvű tolmácsolásának elősegítése." *Székhelye*: Debrecen. *Hivatalos helyisége:* a városi levéltár Városháza. *Hivatalos órák:* szerdán és pénteken 10–11-ig és délután 4–5-ig. A társaság tagja lehet minden 16 évet betöltött magyar állampolgár, aki magáévá teszi a társaság célját. A tagsági díj havi 1 frt, diákoknak 50 fillér. A tagok annak fejében kapják a kéthavonként megjelenő Keleti Kapu-t, használhatják a társaság kölcsönkönyvtárát, és kedvezményes áron vásárolhatják a társaság kiadványait, látogathatják tanfolyamait, előadásait, kiállításait.

A társaság tisztikara: Elnök: dr. Karácsony Sándor egyetemi tanár, Alelnök: dr. Kondor Imre egyetemi magántanár, Ügyvezető alelnök: dr. Lükő Gábor egyetemi magántanár, Főtitkár: dr. Kovács Ferenc, Titkár: dr. Komlósi Sándor, Sajtótitkárok: dr. Kósa

[63] UMKL KÜM iratai 0510/1950.
[64] Politikai és Kulturális Tájékoztató, 43–44. p. (MMM NGy. Hd. 87.103.1.)
[65] Uo.
[66] Tüskés Tibor: A Keleti Kapu és a mi mögötte van. Korunk 1978. 3. szám. 657.

Győző és Varga Domokos, Jegyző: Szegedi Miklós, Könyvtáros: Kállai József, Pénztáros: dr. Both György, Ellenőrök: Győri Gáspár és Hatvani László, Jogtanácsos: dr. Ménes Lajos.[67]

A társaság elkészítette alapszabályzatát, amely a működésére vonatkozó minden fontos kérdést rögzített. A budapesti társasághoz viszonyítva a debreceni működési területe kisebb, de tevékenysége jól szervezett, hatékony és rövid idő alatt szép eredményeket felmutató volt. Debrecen városa és intézményei, egyeteme, levéltára, színháza felvállalta és segítette az őszinte magyar–román barátság létrehozóinak lelkes kis csapatát. A társaság 1946 novemberében kiadta a Keleti Kapu című folyóiratának első számát. A folyóirat közli a társaság addigi tevékenységét és eredményeit a társaság hírei rovatában:

1. A társaság kérésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter a debreceni állami Fazekas Mihály gimnáziumban bevezette a román nyelv tanítását. Az első felhívásukra 30 diák jelentkezett. Tanáruk Csernik József heti 3 órában oktatja a diákokat. A tankerületi főigazgatóság felhívta az egyházi középiskolákat a román nyelv bevezetésére, felajánlva számukra Domokos Sámuel állami státusban lévő román szakos tanár közreműködését. Az egyetemen Lükő Gábor látta el a román nyelv tanítását, mint lektor, ugyanakkor román nyelvi kurzust is tartott a debreceni egyetem Társaslélektani Intézetének nyíregyházi nyári egyetemén és a debreceni Bartók-kollégiumban. A dolgozók egyetemén a téli és nyári szünidőben, valamint a tagság számára is indítottak román nyelvtanfolyamot.

2. A társaság könyvtára a Pedagógiai Szemináriumban nyert elhelyezést a Központi Egyetem II. emeletén. 400 román nyelvű szépirodalmi, népköltészeti, történelmi, irodalomtudományi és pedagógiai kötet állt a tagság rendelkezésére. A könyvtár anyaga összefogással jött létre. A könyvállománynak csupán egy negyede volt a társaságé, amit a bukaresti Casa Şcoalelor-tól kaptak ajándékba, a többi kötet a Pedagógiai Szeminárium, a román lektorátus, illetve a Francia Szeminárium tulajdonaként csak letétben volt a társaságnál. A könyvtár csütörtökönként 11–12 óráig tartott nyitva.[68]

A Debreceni Magyar–Román Társaság 1946. december 8-án tartotta évi rendes közgyűlését a Déri Múzeum dísztermében, ahol megtartotta beszámolóját, és egyhangúlag megválasztotta régi tisztikarát. Új tagként választották meg a vezetőségbe a Keleti Kapu két munkatársát, Domokos Sámuelt és Korczogh Ákost.[69] A közgyűlés a következő indítványokat fogadta el:

1. Kéri a vallás- és közoktatásügyi minisztert:
   – a román nyelvnek rendes tantárgyként való bevezetését az egyes debreceni, budapesti és más vidéki városokban,
   – engedélyezze a Romániában kiadott román nyelvi tankönyvek felhasználását a magyar iskolákban,
   – a tanárhiány pótlására tegye lehetővé a román–magyar tanárcserét,
   – a Debreceni Tudomány Egyetemen állítson fel román nyelvi és irodalmi tanszéket és arra egy román tudóst hívjon meg előadónak.

[67] Keleti Kapu. 1946. november, 24. p. (MMM NGy. Hd. 84.10.15.)
[68] Uo.
[69] Keleti Kapu. 1947. január, 37. p. (MMM NGy. Hd. 84.10.16.)

2. A közgyűlés kéri Budapest fővárost, hogy zászlajának színeit változtassa vissza az eredeti színekre (mivel azt merő sovinizmusból változtatta meg, mert egyezett a román színekkel)

3. Kéréssel fordul a közgyűlés Petru Groza román miniszterelnökhöz, hogy tegye lehetővé a nagyváradi vásárt, és biztosítsa azon Debrecen és vidékének a részvételét.

4. A főtitkár javaslatára a közgyűlés megválasztja 10 román tiszteletbeli tagját: Petru Groza román miniszterelnököt, Tudor Arghezi írót és költőt, Constantin Brăiloiu zeneakadémiai tanárt, Demian festőművészt, Gala Galaction teológiai tanárt, Alexandru Golopenţia egyetemi magántanárt, Dimitrie Gustit a Román Tudományos Akadémia elnökét, Emil Isac költőt, A. Tódor középiskolai tanárt és T. Vescan egyetemi tanárt.[70]

A Debreceni Magyar–Román Társaság működését számos eredmény kísérte. A Társaság kezdeményezte és megszervezte több száz romániai gyermek magyarországi nyaraltatását. Több nyaraltatási akciót is szervezett együttműködve a különböző magyarországi hitfelekezetekkel. Számos ismeretterjesztő, irodalmi, történelmi előadást tartottak Debrecenben és vidéken, ahol csak igény volt rá. Igen jelentős kiadói tevékenységet folytatott. Folyóirata, a már említett Keleti Kapu, Lükő Gábor szerkesztésében összesen két számot ért meg csak, de annál nagyobb érdeklődés kísérte. Megjelenése alkalmából a folyóiratot és egyben a Társaság tevékenységét méltatta a korabeli sajtó, mint pl. a Debrecenben megjelenő Tiszántúli Népszava 1946. decemberi[71], a Szalontán megjelenő Népszabadság 1946. december 25-i[72], a Budapesten megjelenő Szabad Szó 1947. január 1-jei[73], a Kolozsvárott megjelenő Világosság 1947. január 4-i[74], vagy a Nagyváradon megjelenő Új Élet 1947. március 8-i száma[75], hogy csak néhányat említsek. Kiadói tevékenysége révén a Debreceni Magyar–Román Társaság kiadásában 1947-ben jelent meg A nap lakodalma című kötet, amely román népballadákat tartalmaz Komjáthy István fordításában. A kötet a Lükő Gábor által szerkesztett Magyar–Román Könyvtár sorozatban jelent meg.[76] Szintén Komjáthy István fordításában jelent meg a G. Demian Teodorescu által gyűjtött Vitéz Corbea hőskölteméný, amelyet a Debreceni Centenáris Hét alkalmából adott ki Debrecen városa, a Magyar–Román Társaság debreceni csoportja közreműködésével.[77] A Debreceni Magyar–Román Társaság együttműködött helyi csoportjaival, de tevékenységét összehangolta a budapesti Magyar–Román Társasággal, valamint a bukaresti Román–Magyar Társasággal is. 1947-ben Szentgyörgyi Mária volt a Debreceni Magyar–Román Társaság bukaresti ügyvivője.[78] A Társaság egész működése alatt a szervezet igazi irányítója, szervezője, a társaság lelke, a román nyelvet és kultúrát ismerő és tisztelő néprajztudós, egyetemi tanár, majd a debreceni Déri Múzeum igazgatója, Lükő Gábor volt.

[70] Tüskés Tibor: A Keleti Kapu és a mi mögötte van. Korunk 1978. 3. szám. 657–661.
[71] MMM NGy. Hd. 84.10.48.
[72] MMM NGy. Hd. 84.10.49.
[73] MMM NGy. Hd. 84.10.50.
[74] MMM NGy. Hd. 84.10.51.
[75] MMM NGy. Hd. 84.10.52.
[76] MMM NGy. Hd. 84.10.17.
[77] Uo.
[78] MMM NGy. Hd. 86.3.82–101.1.

A Debreceni Magyar–Román Társaság 1947. április 30-án délután 18 órára rendkívüli közgyűlésre hívta össze tagságát. A meghívón a következő napirendi pontok szerepeltek:

1. Beszámoló a társaság munkájáról
2. Beszámoló a Társaság vagyoni helyzetéről
3. „A Külügyminisztérium leiratának ismertetése és javaslat a társaság feloszlására."[79]

A magyarországi Magyar–Román társaságok története mellett mindenképpen figyelemre méltónak tartom a bukaresti Román–Magyar Társaság működését. Történetének részletes megírására nem vállalkozhatom, miután levéltári anyagának kutatását Bukarestben kellene elkezdeni. E tanulmány keretei között csak egy vázlatos, rövid áttekintést adhatok a szervezet tevékenységéről.

V. A bukaresti Román–Magyar Társaság megalakulása működése, programja

A budapesti Magyar–Román Társaság tevékenysége és működése, de tulajdonképpen a programja is többé-kevésbé tükrözte a viszonosság elvét, amelyet mindkét minisztérium, azaz mind a külügy- mind a kultuszminisztérium igyekezett hangsúlyozni. Ugyanakkor mindkét állam, Románia is és Magyarország is igyekezett a viszonosság elvét betartani. A budapesti Magyar–Román Társaság megalakulása után, 1945. november 20-án Bukarestben megalakult a Román–Magyar Társaság is.[80] A társaság alakuló közgyűlésén, amelyen részt vett Balázs T. Béla a budapesti Magyar–Román Társaság főtitkára is, megválasztották az új vezetőséget. *A társaság elnöke:* George Enescu zeneszerző, *Alelnökök:* Nititz Constantinescu egyetemi tanár, Dimitrie Gusti egyetemi tanár, *Főtitkára:* Camil Suciu a nemzetiségügyi minisztérium államtitkára.

Megalakulásuk után november 22-én, este 19 órakor a román rádióban Victor Eftimiu neves író méltatta a Román–Magyar Társaság célkitűzéseinek fontosságát, majd Costa Carei műfordításában Ady verseket adott elő. November 23-án szintén a Román Rádió erdélyi órájának keretében Costa Carei Ady Endre érdemeit méltatta, végül pedig Ady verseket adott elő.[81] A bukaresti Román–Magyar Társaság Ady Endre születésének 68. évfordulója alkalmából 1945. december 10-én emlékünnepélyt rendezett. A megnyitó beszédet George Enescu, a társaság elnöke mondta, aki egyben üdvözölte a magyar kormány megjelent tagjait. Utána Petru Groza román miniszterelnök románul és magyarul hangsúlyozta a társaság célkitűzéseinek, a román–magyar barátság elmélyítésének fontosságát és elsőrendű szükségességét. Molnár Erik magyar népjóléti miniszter francia nyelven tartott előadást a múltbeli román–magyar viszony hamis alapjairól. Camil Suciu a társaság addigi tevékenységét ismertette, majd Victor Eftimiu a Román Írók Szövetségének elnöke tartott előadást Ady Endréről, végül pedig több Ady vers hangzott el román fordításban. Az előadás után Kodály Zoltán, Bartók Béla és Liszt Ferenc különböző darabjait adták elő. Ez volt a Román–Magyar Társaság első nyilvános bemutatkozása a nagyközönség előtt.[82]

[79] MMM NGy. Hd. 84.10.17.
[80] UMKL KÜM iratai 33018/1945.
[81] Uo.
[82] UMKL KÜM iratai 33092/1945.

A bukaresti Román–Magyar Társaság 1948 márciusában folyóiratot indított „Román–Magyar Folyóirat" címen. A folyóirat Petru Nistor, a bukaresti Román–Magyar Társaság főtitkárának szerkesztésében jelent meg. Az első szám beköszöntőjét Petru Groza, Románia miniszterelnöke írta.[83]

Magyarország bukaresti nagykövetségének 1948. július 8-i jelentése arról tudósította Molnár Erik magyar külügyminisztert, hogy a Román–Magyar Társaságnak megalakult egy nagyszebeni tagozata, amely kizárólag a város román lakosságának az óhaja és kezdeményezése volt. Az előkészítés és szervezés munkájában különös lelkesedéssel vettek részt a nagyszebeni Gheorghe Lazăr román leány- és fiúgimnázium tanárai és diákjai. A társaság június 12-én és 13-án ünnepélyes külsőségek között alakult meg. A városi színházban június 12-én este díszelőadás volt, melynek keretén belül a nagyszebeni román gimnázium ének- és táncegyüttese magyar és román táncokat és dalokat adott elő. 13-án délelőtt a városháza dísztermében volt az a társaság alakuló közgyűlése, amelyen Ludovic Takács román nemzetiségügyi miniszter és Ioan Nistor egyetemi tanár a román vallásügyi minisztérium államtitkára beszédében hangsúlyozta a román–magyar népi demokráciák közötti szoros barátság fontosságát.[84] A Magyar követség részéről Keresztes Zoltán követségi titkár és Kovács György sajtóattasé vett részt az ünnepségen. A helyi sajtó közölte a két nap részletes eseményeit, programját, és egyben méltatta a kezdeményezők és a szervezők érdemét.[85] A bukaresti Román–Magyar Társaság 1950. június 20-án egy bukaresti Magyar Hét megrendezésének programtervezetét készítette el. A program keretében olyan pontok szerepeltek, amelyeket valamilyen egyezmény keretébe lehetett besorolni:

1. „Egy író venne részt, amely az író egyezmény keretébe utazna ki, de tovább maradna.
2. A nehéz-, és textiliparból vennének részt az újítók kiállításán.
3. Előadóművészek részvétele zenei program keretében
4. Színházi előadások magyar rendezésben
5. A Film-egyezmény keretében, magyar játék-, és dokumentumfilm kerülne bemutatásra
6. A rádió-egyezmény kötelezettségeinket arra az időszakra sűrítenénk
7. A könyvkiállítás megrendezését, kiküldött szakemberrel
8. Sportvonalon ebben az időszakban három nemzetközi verseny kerül lebonyolításra, amelyen részt venne a magyar fél is, valamint a Honvéd SE labdarugó csapatát vinné ki. A magyar fél vállalta, hogy a barátsági hetet megelőzően megfelelő politikai és kulturális sajtóanyaggal látja el a román lebonyolító szerveket."[86]

A barátsági hét megrendezését augusztusra tervezték. Megvalósításán dolgoztak a Magyar Külügyminisztériumban, a Kultuszminisztériumban és a Kultúrkapcsolatok Intézetében, amely erre az időre már teljesen átvette a Magyar–Román társaságok szerepét, tevékenységét.[87]

[83] Délkelet I. évf. 4. szám. Budapest,. 1949. ápr. 15. 10.
[84] UMKL KÜM iratai 63712/6/1948.
[85] UMKL KÜM iratai 05287/1950.
[86] Uo.
[87] A fotókat Váradi Zoltán készítette.

IRODALOM

IZSÁK 1938.
Izsák Lajos: Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944–1949. Budapest, 1983.

PÖLÖSKEI–GERGELY–IZSÁK 1994.
Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos (szerk.): 20. századi magyar történelem 1900–1994. Budapest, 1994.

RÖVIDÍTÉSEK

VKM	= Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium
KÜM	= Külügyminisztérium
UMKL	= Új Magyar Központi Levéltár
MMM NGy. Hd.	= Munkácsy Mihály Múzeum, Nemzetiségi Gyűjtemény, Helytörténeti dokumentum

The history of the Hungarian–Romanian Society 1945–1950

– Lászlóné Csobai –

Résumé

The author was the first who undertook to write the history of the Hungarian–Romanian Society from 1945 till 1950. The introduction of the study analyzes the internal and external political state of Hungary at the end of the II. World War. The conditions of the establishment of the Hungarian–Romaian Society in Budapest is described in a distinct chapter. The study explains what initiative was launched at the end of the war and what forces and groups agitated and acted for the peaceful restoration of the country. The chapter Nr. three and four describe in details the establishment, objectives, organization structure, tasks and activities, realized programs of the Budapest Hungarian–Romanian Society and Debrecen Hungarian–Romanian Society. The study reveals what role played the Society in the restoration of the country after the war in 1945, and how much depended the Society on the politics. The history of the Debrecen Hungarian-Romanian Society is just shortly mentioned, because the archives source-material – relating to the activities of the regional branch societies – has been preserved very incompletely. The establishment, operation, program and the regional organizations of the Bucurest Romanian–Hungarian Society are just outlined in the fifth chapter, because its archives materials, to be found in Budapest, are very incomplete. Both the Budapest and Debrecen Hungarian–Romanian Society, carried on meaningful publishing activities, but it is valid also on the Bucurest Romanian–

Hungarian Society, that is referred – but without aiming at completeness – in the study. The author processed completely the archives sources concerning the period, in the New Hungarian Central Archives. Besides the rich archives material he used also the remains (could be found in the Historical Collection of the Mihály Munkácsy Museum) of Gábor Lükő, that contains also very rich documentation (writing, small print, publication and press).

Csobai Lászlóné
Munkácsy Mihály Múzeum
H–5600 Békéscsaba, Széchenyi u. 9.
E-mail: csobai@bmmi.hu

2980
K-267

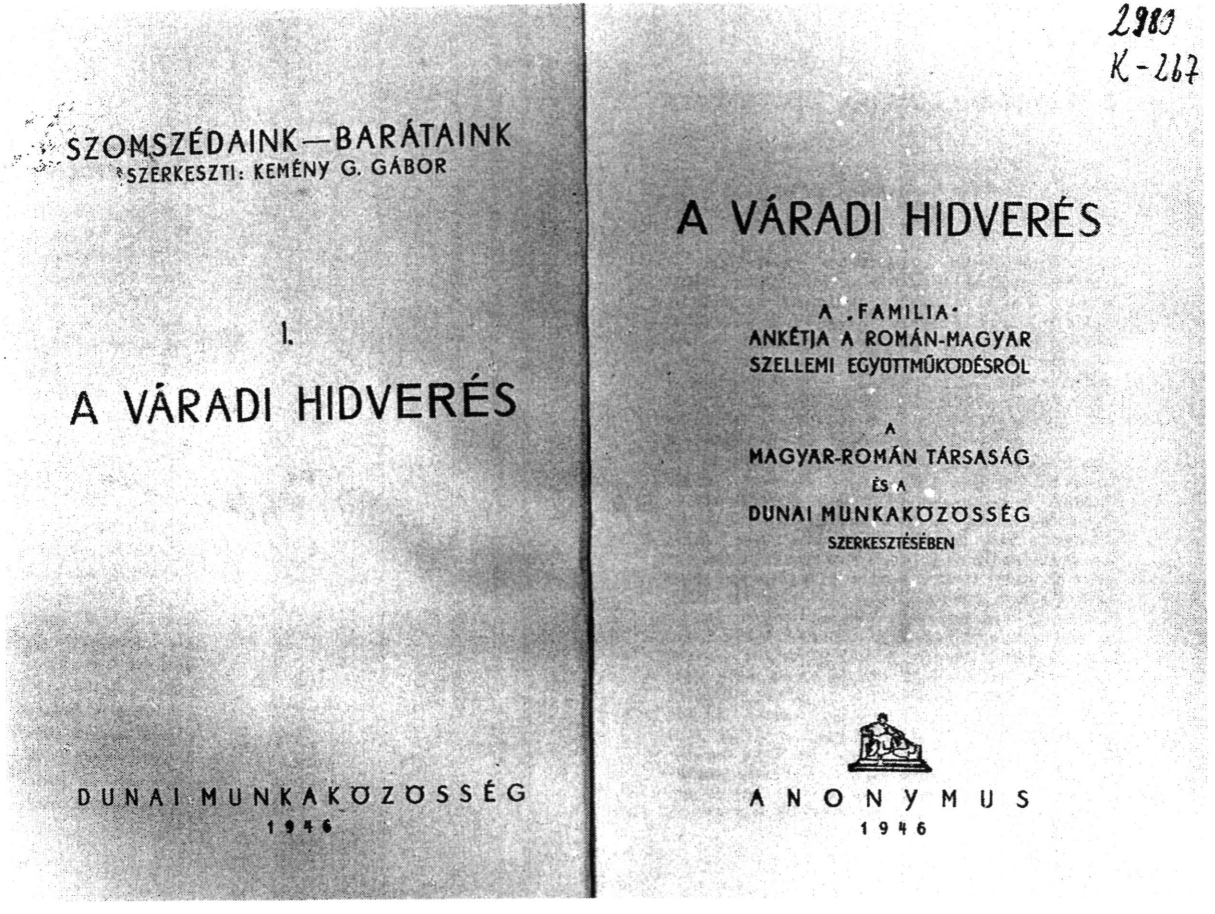

1. kép. A Magyar–Román Társaság által kiadott „A váradi hídverés" című kötet címlapja

2. kép. A Magyar–Román Társaság Asociația Maghiaro–Română című kiadvány címlapja

3. kép. A Magyar–Román Társaság politikai és kulturális tájékoztatójának címlapja

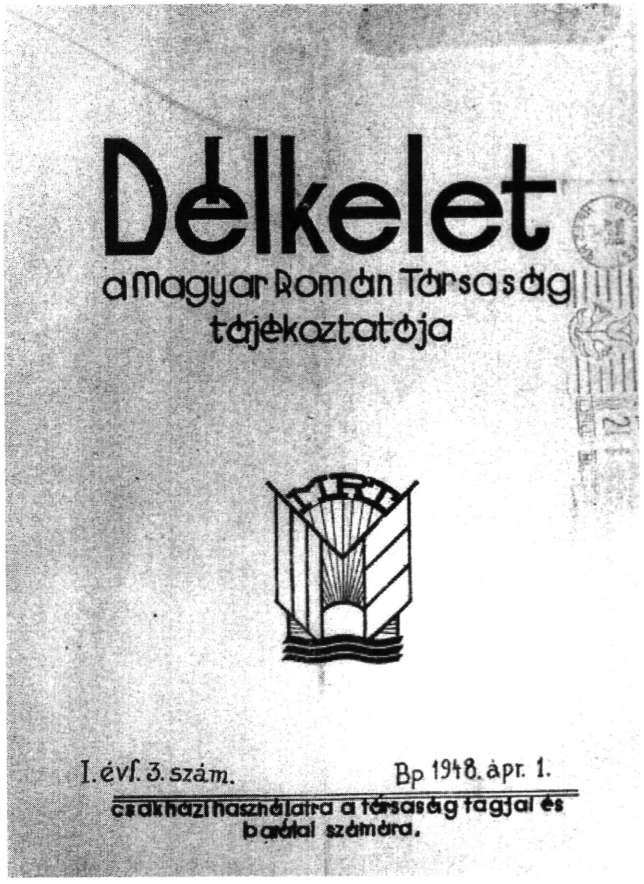
Délkelet
a Magyar Román Társaság
tájékoztatója
I. évf. 3. szám.
Bp 1948. ápr. 1.
csakházihasználatra a társaság tagjai és barátai számára.

4. kép. A Magyar–Román Társaság Délkelet című tájékoztatójának címlapja

MAGYAR ÚT
5
IV. ÉVF. 1935. MÁRCIUS 1.
MEGJELENIK 1-ÉN ÉS 15-ÉN
SZERKESZTIK: PAP BÉLA és KISS SÁNDOR
Mérlegen a magyar ifjúság
A MAGYAR GAZDASÁGI CSELÉD SORSA
Mi lesz Európa ifjúságával?
Kálvinizmus a magyar művelődéstörténetben
ROMÁN FALUMUNKA
AZ „APOLLO" – MADARIAGA –
BUDAY GYÖRGY:
EGY SZÁMTANTUDÓS KÖNYVJEGYE.
Felekezeti kakasviadal
Az ősz elhangzó beszédek valószínűleg több szálon, mint új érdeket mondottak volna, s a példamer leisseakozó vezérek közül is csak kevés arcon lehetne kellődését a nem is vezér, hanem tévedő hivatottság bűvöletét, de a hivatalos lelkek s az udvariassági egyházszemlélgésekben tűi, e mégütt a megmozdulás mögött — csendben, publikánus szójában az ostoporkhoz támaszkodva — ott lett volna az Által Ielki magyarság, akinek a szívén már nem divat a szalonképesné kenődést rázza a vallásosság, nem ugrándozuka a keresztyénség, s nem üres jelszó a világnézet. Ez a magyar Általság, amelyik még reformnemzedékének sem meri elnevezni magát, de hittel és kitartó munkával készül, hogy egyszer vállalhassa valamit a magyar újjáépítésnek nem a dicsőségéből, címeiből és méltóságaiból. Az a Általság, amelyik számára nem a kvantitás, hanem a kvalitás a döntő, nem azért fiatal, mert nincsenek elvei, s nem azért pedig, mert az számára üzletet jelent, de közben meglátnyosodva és világosítóan kijerva nyúlt egymásnak baráti kezet a közös feladatok elvégzésére. Ha sokan nem is tudnak róla, már van egy ilyen ifjúság is, ezen a fiatalok ajkán — akadnak közötte negyvenesek, vannak harmincasok, többen huszonok s nagyon sokan tizesek — a magyar sorsa újjáteremtésének, országának, népének boldogulását a titkos választójogos leggömbölyegetésben és belső-szakbarátos politikai gúrógtőzsdéi sokkal mélyebben látja.
Az engedély elakadt. Bizonyára megint a magyarszabbérdek, azaz bizonyos MAGASABB ERDEK gáncsolta el, amely a cselédsors rendezésétől a kartelek megreformálásig minden egészséges gondolatot megakasztott. Csak egy baj van: mind többen kezdenek rájönni, hogy ez a magasabbérdek nagyon alacsony érdek. És azoknak van igazuk, akik rájönnek erre.
Pap Béla.
Ára 30 fillér

5. kép. A „Magyar út" című folyóirat címlapja

6. kép. A Debreceni Magyar–Román Társaság kiadásában megjelenő „Keleti kapu" című folyóirat első számának címlapja

7. kép. A Debreceni Magyar–Román Társaság kiadásában megjelenő „Keleti kapu" című folyóirat második számának címlapja

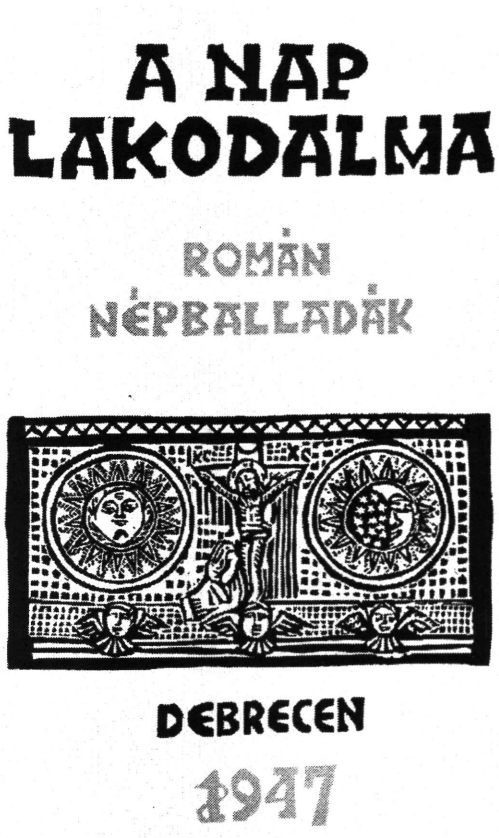

8. kép. A Debreceni Magyar–Román Társaság kiadásában megjelent „A nap lakodalma” című kötet címlapja

9. kép. A Debreceni Magyar–Román Társaság Gyulai Szervezetének plakátja.

MAGYAR–ROMÁN KÖNYVTÁR

SZERKESZTI: LÜKŐ GÁBOR

I.

KÉTNYELVŰ SOROZAT

1.

A NAP LAKODALMA

ROMÁN NÉPBALLADÁK

A DEBRECENI MAGYAR–ROMÁN TÁRSASÁG KIADÁSA

A NAP LAKODALMA

ROMÁN NÉPBALLADÁK

FORDÍTOTTA

KOMJÁTHY ISTVÁN

DEBRECEN

1947.

10. kép. A Debreceni Magyar–Román Társaság kiadásában megjelent „A nap lakodalma" című kötet belső címlapja

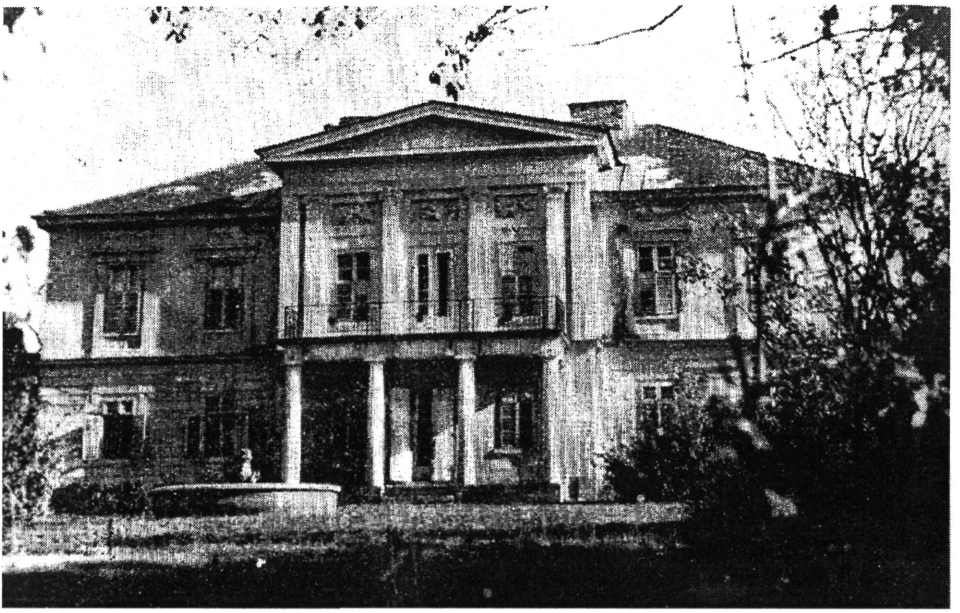

11. kép. Az Eger mellett lévő andornaki kastély

12. kép. Dr. Petru Groza román miniszterelnök látogatása a budapesti „Mocsáry Lajos" Kollégiumban

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23 (2002) 557–563.

Értékes tárgyegyüttes a gyulai Erkel Ferenc Múzeumban

– Kiss Anikó –

A gyulai múzeum a mai Magyarország vidéki múzeumai közül harmadikként jött létre, alapítólevele 1868. szeptember 8-án kelt. A közgyűjtemény alapjainak lerakása egy lelkes patrióta, az élénk helytörténeti és régészeti érdeklődésű, középnemesi származású, jogászi végzettséggel rendelkező Mogyoróssy János nevéhez fűződik. A bejárat fölé vésetett felirata – „Szedjétek össze a morzsalékokat is!" – kifejezte elhivatottságát a múzeumügy iránt. Úgy tűnik, biztatása kellő fogadtatásra talált,[1] a több mint 130 éve működő gyulai múzeumban számos értékes és érdekes tárgy nyert elhelyezést, oltalmat. A szakági gyűjtemények tárgyi anyagai közt számtalan kultúrtörténeti érdekességre bukkanhatunk.

A képzőművészeti gyűjtemény egyik kiemelkedő tárgyegyüttese a szenteket ábrázoló, hársfából faragott négy barokk szobor, melyek vélhetően egykori szoborcsoport darabjai. A négy különböző alakot ábrázoló faragvány kidolgozása művészi munkára utal. A faszobrok történetének felvázolása előtt fontosnak gondolom a négy műtárgy bemutatását, a leltárkönyvben található leírások felhasználásával.

Szent István (1. kép, ltsz.: 55.20; magassága: 135 cm).

Fején zárt-, három ívből álló arany korona. Előre tekintő, szakállas, bajuszos, haja vállig érő. Válláról aranyozott köpeny hullik alá, alatta gombos, combig érő kabát övvel, szűk szárú nadrág, lábán csizma. Bal lába térdben kissé behajlik. Bal kezében az országalmát tartja, az országalma fele és a kéz csuklója letörött.

Szent Imre (2. kép, ltsz.: 55.21; magassága: 135 cm).

Fején zárt abroncskorona, mely felül merőleges pánttal csatlakozik az abroncshoz. Arca szakáll nélküli, haja vállig érő. Magas nyakú, széles gallérú, aranyozott köpenyt visel, bal keze melle felé behajlított. Nadrágja és lábbelije a Szent Istvánt ábrázoló szoboréhoz hasonló, szűk szárú nadrágja bokán felül érő cipőbe van behúzva. Bal lába kissé előrébb áll, mintha kilépne. Arca vandálul megrongált, jobb keze csuklóból letörött. A szobor múzeumba való bekerülésekor valószínűleg ép volt, mert Domonkos János múzeumőr – a korabeli dokumentumok tanúsága szerint – arról írt, hogy jobbjában liliomszálat tartott.

Szent Gellért (3. kép, ltsz.: 55.22; magassága: 68 cm).

Fején püspöksüveg, arckifejezése mély imába merülő, fejét kissé feltartja, félre fordítja, szemét lehunyja. Hosszú barna szakálla és bajusza van, haja vállig érő. Ruhája hosszú, sötétzöld, vállán aranyozott, mellén összekapcsolt köpeny. Jobb keze a derék tájékához hajlik, bal keze leengedve.

Boldog Béda (4. kép, ltsz.: 55.23; magassága: 63 cm).

A negyedik szobor megmunkálásban, színezésében a Szent Gellértet ábrázoló szoborhoz hasonló. Boldog Bédát, Szent Gellért vértanútársát ábrázolja. Jellemzői: félre tartott, áhítatot sugárzó fedetlen fej, lehunyt szemek, arcán szakáll és bajusz.

[1] NÉMETH 1993. 5–6.

Testét talpig érő zöld ruha, barna, arany, csipkeszegésű karing fedi, vállán vöröses stóla. Külső öltözete arannyal szegett, ujjatlan köpeny.

Mind a négy szobor egynézetű, hátsó oldaluk nem kidolgozott, eredeti helyükön, valószínűleg fal, vagy oltár részeként állhattak.

Szent István és Szent Imre szobrát kifaragásuk után gipszbevonattal látták el, és erre vitték fel az aranyozást. A viseleti darabok aranyozottak, a fedetlen részek testszínűek. A két aranyozott szobor valószínűleg ép volt a múzeumba kerülés időszakában, csak később sérülhettek meg. Nem fedezhető fel rajtuk restaurálás nyoma.

Szent Gellért és Boldog Béda szobra, melyek méretükben kisebbek az előző kettőhöz képest, különböző színű olajfestékkel festettek. Ezeket feltehetőleg restaurálták múzeumba kerülésük után.

A múzeumi gyűjteményekben nem csak maga a műtárgy jelentősége fontos, de a tárgy „élete" is (ami különböző múzeumi naplókban, kartotékokon szerepel), mely fontos adalék a kutatók számára. A bemutatott négy műtárgy múzeumba kerülése szintén érdekes adalékként tartható számon.

A Békés c. újság 1913. november 16-i számában Domonkos János múzeumőr az alábbiakat közli[2]. 1911-ben a gyulai születésű Danszky Gergely építőmester levelet írt az igazgató Domonkosnak. Levelében felajánlja a négy darab hársfából faragott szobrot a múzeum számára, továbbá, le is írja a szobrok megtalálásának körülményeit, történetét. Az építőmester 1903-ban, a 14. században épült Ugocsa megyei Feketeardó római katolikus templomában dolgozott. Megjegyzi, hogy a templom a „veres-barátok"-é, egy templomos lovagrendé volt. Itt talált egy kriptafülkében egy befalazott részt a felmenő falban, amit kibontva, faragott szobrok kerültek elő. Danszky Gergely arról is írt, hogy a hívek rejtethették el a szobrokat egy közelgő tatár támadás elől. Az említett négy szobor mellett eredetileg még egy ötödik is előkerült. Visszaemlékezése alapján egy térdelő angyalt ábrázolt. Ezt a szobrot azonban felesége kérésére megtartotta magának. A szobrok megtalálását követően első gondolata az volt, hogy az alkotásoknak múzeumban van a helyük. Eszébe jutott, hogy szülővárosában, Gyulán is van múzeum. Levelet írt tehát Domonkos János múzeumőrnek, hogy felajánlaná a szobrokat, amennyiben a múzeum tudja fogadni. Az igenlő választ követően 1913-ban elküldte a szobrokat a gyulai múzeumba. A küldemény valószínűleg épségben meg is érkezett.

Kíséreljük meg kissé megismerkedni Feketeardóval, hogy megtudjuk, vajon mikor rejtették el a szobrokat. Feketeardó, Ugocsa megye tiszántúli járásának települése, amely a mai Ukrajna területén található. A Tisza bal partján fekszik, délre Nagyszőllőstől, az egykori megyeszékhelytől. Lakossága magyar és rutén származású.

Ugocsa megyében két Ardó nevű község létezik. Az „Ardó" hn. királyi szolgálatban lévő erdőóvók lakóhelyére utal, az eredeti Erdőóvóból az etimológia elhomályosodásával lett Ardó[3]. Feketeardó megtelepülése a megye benépesítésének kezdeteire, a 13. század elejére tehető, de okleveles emlékeinkben csak 1319-ben jelenik meg. A nyalábi királyi uradalom részeként 1355-ben királyi kiváltságlevelet kapott, ezt azonban nem sokáig élvezhette. Királyi adományként Drág vajda és testvére kapja

[2] DOMONKOS 1913. 1–4. Vö. még: DOMONKOS 1923. 1–2.
[3] KISS 1978. 276.

a helységet, majd 1405-ben a Perényiek birtokába jut.[4] Maga a falualapítás, miként az Ardó név is bizonyítja, az ugocsai királyi erdőuradalomnak első települését szolgáltató erdőóvók műve volt. E terület királynéi birtok már Szent István korától, Gizella királyné telepít ide bajorokat. Jogaikat II. András erősíti meg. Orbán pápa V. István királyt 1264-ben inti, hogy adja vissza anyjának a tőle erőszakosan elvett Ugocsa megyei helységeket.

A helység birtokosa a Hont-Pázmányoktól származó Perényi család lett 1405-ben, és végig birtokukban is marad Feketeardó.

Henszlmann Imre, A szatmári püspöki megye középkori építészeti régiségei című cikkében[5] beszámolt arról az útjáról, melyet egy bizottsággal a püspöki megye bejárásakor 1864-ben tett meg. Megemlíti, hogy Feketeardó egy fontos régi észak-déli kereskedelmi út mentén van. Jeles helynek tartja, és monográfia megírására is érdemesnek tekinti e témát.

Feketeardó temploma több építési periódust foglal magában. Félkörívű apszisa a legkorábbi, román stílusra utal, egyetlen bejárati ajtaja csúcsíves, mely a torony alatt vezet be a templomba. Az épület többi része, bizonyára nem is egy ízben elpusztult, vagy súlyosan megrongálódott, többször esett át renoválason. Az épület egy tornyú, egy hajós, déli oldalán három, az apszisban egy ablak található. Falai belül eredetileg mind festettek voltak. A templomhajóhoz, kelet felé szentély és sekrestye csatlakozik. Az épületnek támpillérei nincsenek[6]

A falut közvetlenül nem érintette török támadás, de a portyázó, rabló tatár segédcsapatok annál inkább pusztították a helységet. A templomot is többször veszély fenyegette. 1560-ban Perényi Gábor, a hatalmas földesúr a plébániát seregével körülvette. Károly István lelkészt éhséggel és szomjúsággal kényszeríttették temploma átadására a protestánsok számára[7]. Ez ok lehetne a szobrok elrejtésére, csakhogy az időpont nem egyezik, ugyanis 1560-ban még nem készítettek Felső-Magyarországon barokk szobrokat. A templom bevételét követően a protestánsok lemeszelték a templom freskóit.

Az idők folyamán a templom sok kárt szenvedett. 1657-ben lengyelek dúlják fel, 1661-ben tatárok, 1717-ben a török hadjáratot sínyli meg az épület. A Kelet-Magyarországra betört tatár hadak augusztus 29-én és 30-án felprédálják a helységet, Feketeardón 96 ember válik áldozatukká[8]. 1754-ben, tehát mintegy 200 év múltán báró Perényi Zsigmond visszaadja a templomot a katolikusoknak.

A protestantizmus, a református egyház egyik jellegzetessége abban is megnyilvánul, hogy templomaikban nem tűrnek képeket és szobrokat. A feketeardói templomba – a közel 200 év alatt – a szobrok csak akkor kerülhettek, amikor egy időben mindkét felekezet használta. A szobrokat pedig egy tatár támadás alkalmával vagy a vész közeledte előtt a katolikusok elrejthették a kripta oldalába vágott építménybe. A 17. és 18. század folyamán annyi kár érte a falut, hogy az emberek emlékezetéből

[4] SZABÓ 1937. 336–337.
[5] HENSZLMANN 1864. 129–140.
[6] HENSZLMANN 1864. 145.
[7] DOMONKOS 1913. 1–4.
[8] SZABÓ 1937. 206.

kiesett a szobrok létezése és elrejtésük helye. Valószínű, hogy a templom fedele sokáig hiányos volt s a befolyó esők lemosták a fehérre meszelt belső falakat, melynek következtében láthatóvá váltak a festmények. A szobrok a hosszú évtizedek alatt feledésbe merültek, már nem tudott róluk senki. Csupán a 20. század építésze előtt mutatkoztak meg régi szépségükben.

A szobrok elrejtésének sok oka és alkalma lehetett, de hogy mikor történt, pontosan sosem tudjuk megfejteni. A szenteket ábrázoló szobrok a 17. század legvégén, a 18. század elején készülhettek, ezt bizonyítja a kifejezetten barokk stílusuk. Az 1754-es év után, amióta a templom újra a római katolikus egyházé, olyan csapás nem érte Feketeardót, hogy akkor kellett volna a szobrokat elfalazni.

A régi múzeumi tárgyak bekerülésének történetét – sajnos – a legritkább esetben tudjuk pontosan meghatározni, mert a II. világháború alatt a gyulai múzeum leltárkönyvei és a múzeum anyagának jelentős része elpusztult. Ezért öröm számunkra, ha egy-egy tárgy története újra felderíthető és közreadható.

IRODALOM

DOMONKOS 1913.
Domonkos János: A Békésmegyei Múzeum gyarapodása. Békés 1913. nov. 16. 1–4.

DOMONKOS 1923.
Domonkos János: Elhunyt múzeumbarát. Békés 1923. nov. 24. 1–2.

HENSZLMANN 1864.
Henszlmann Imre: A szatmári püspöki megyék középkori építészeti régiségei. Archeologiai Közlemények 4 (1864) 129–145.

KISS 1978.
Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1978.

NÉMETH 1993.
Németh Csaba: A gyulai múzeum százhuszonöt esztendeje. Gyula, 1993.

SZABÓ 1937.
Szabó István: Ugocsa népe. Budapest, 1937.

Valuable group of objects in the Gyula Ferenc Erkel Museum

– Anikó Kiss –

Résumé

The publication describes the history of four valuable objects preserved in the more than 130 years old Gyula Museum. In 1913 János Domonkos museum guard got 4 holy sculptures, carved from linden-wood. The sculptures – made in Baroque style – are the portraits of St. István *(Stephen)*, St. Imre, St. Gellért and Boldog*(Good)* Béda. Two of them have gilded clothes, the other two have multi-coloured clothing. Both of the glided sculptures have been damaged. The face of St. Imre was engraved in a sanguinary manner. These damages could happened already after they were taken into the museum, because Domonkos did not mentioned it in the 1910-s.

The conditions how the sculptures got to Gyula are also interesting, because the sculptures got from the far Ugocsa County Feketeardó to the property of the Museum. A bricklayer master, originating from Gyula, found them walled in in the Feketeardó catholic church.

The history of Feketeardó is rather vicissitudinous, so the date of the walling in of the Saints can not be specified exactly. The village was damaged so much in the 17th–18th centuries, that the hiding was forgotten.

Also the museum was damaged in the 20th century, so the date of the damaging of the sculptures can not be specified as well. The museum's book of inventory was lost during the II. World War, so we could know the history of the sculptures only after research launched on the basis of some newspaper news.

Kiss Anikó
Erkel Ferenc Múzeum
H–5700 Gyula, Kossuth L. u. 17.

1. kép. Szent István szobra (fotó: Nagy Imre)

2. kép. Szent Imre szobra (fotó: Nagy Imre)

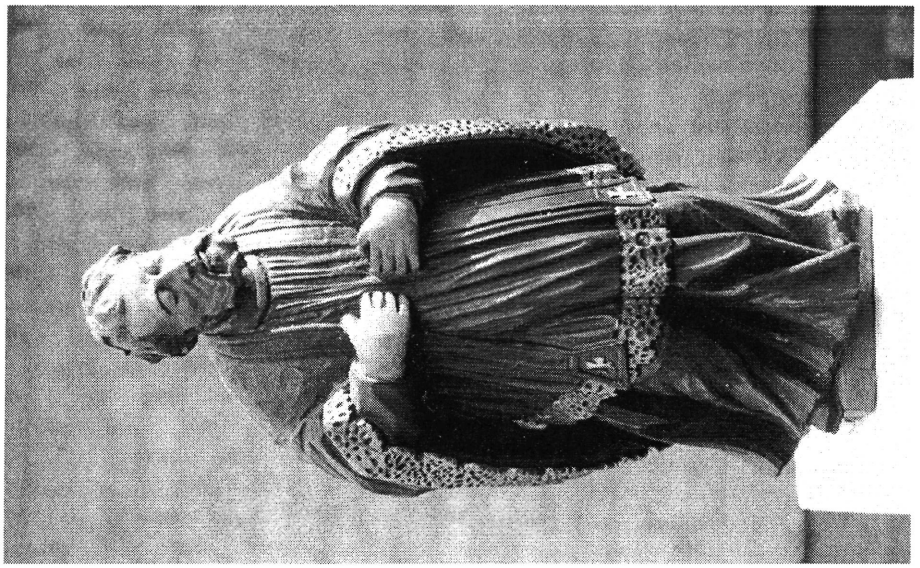

4. kép. Boldog Béda szobra (fotó: Nagy Imre)

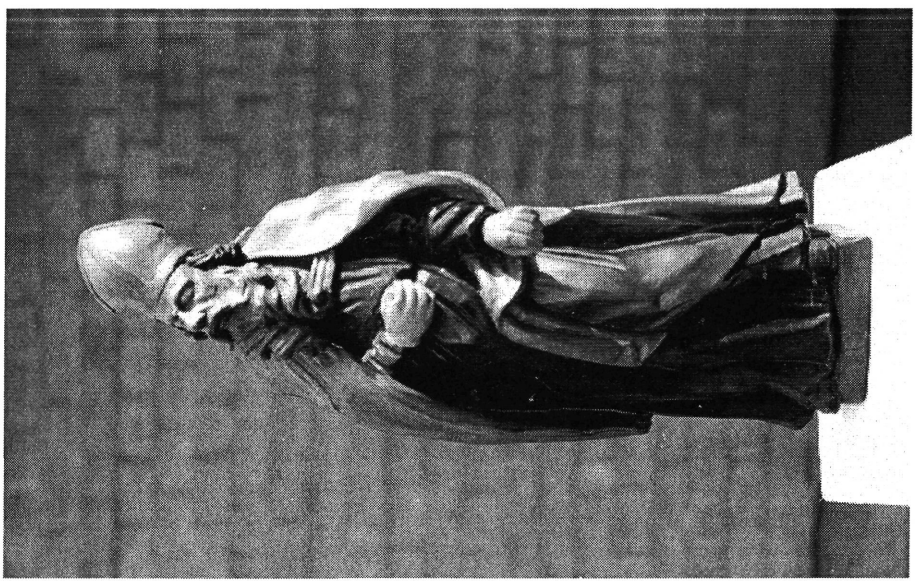

3. kép. Szent Gellért szobra (fotó: Nagy Imre)